

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI UNIVERSITY

27 сәуір
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ТӘРТІПТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ» (БАЙСАЛОВ ОҚУЛАРЫ - 2023)
халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның
материалдары

Материалы
международной научно-практической конференции
ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВОПОРЯДКА В
СИСТЕМЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ» (БАЙСАЛОВСКИЕ ЧТЕНИЯ
2023)
27 апреля

Materials
of the international scientific and practical conference
"PROBLEMS OF ENSURING ENVIRONMENTAL LAW AND ORDER IN
THE ENVIRONMENTAL SAFETY SYSTEM" (BAYSALOV READINGS
2023)
27 april

Алматы, 2023

УДК 349.6
ББК 67.407
Э 18
ISBN 978-601-04-6491-9

Редакция алқасы: Еркинбаева Л.Қ. (бас редактор), Ережепқызы Р. (бас
Редакционная коллегия: редактордың орынбасары) Есетова С.К.

Экологиялық қауіпсіздік жүйесіндегі экологиялық құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мәселелері» (Байсалов оқулары - 2023): халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. (КазНУ им аль-Фараби 27.04.2023 ж.) – Алматы. - "ЦКО Сервис" баспасы, 2023. - 392 б. - Қазақша, орысша, ағылшынша.

Проблемы обеспечения экологического правопорядка в системе экологической безопасности (Байсаловские чтения 2023): сборник материалов международной научно-практической конференции, (КазНУ имени аль-Фараби 27 апреля 2023 г.) – Изд-во "ЦКО Сервис", Алматы. - 2023. - 392 с. - Казахский, русский, английский.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде 2023 жылғы 27 сәуірде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыру ғылыми-зерттеу жобасын іске асыру шеңберінде ИРН АР14872548 «Қазіргі заманғы экологиялық құқықтық тәртіп: қазақстандық кейс» «Экологиялық қауіпсіздік жүйесіндегі экологиялық құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мәселелері» (Байсалов оқулары - 2023)» тақырыбында өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары.

Конференция жұмысына 100-ден астам қатысушы болды. Оның ішінде - Қазақстан Республикасының және шет елдердің мемлекеттік органдарының, қоғамдық ұйымдарының және ғылыми қоғамдастығының жетекші басшылары мен мамандары.

Басылым экологиялық құқық саласында зерттеу және тәжірибемен айналысатын ғалымдар, докторанттар, магистранттар мен студенттерге арналған.

Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы обеспечения экологического правопорядка в системе экологической безопасности» (Байсаловские чтения 2023)», которая прошла в Казахском национальном университете имени аль-Фараби 27 апреля 2023 года в рамках реализации научно-исследовательского проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан ИРН АР14872548 на тему: «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс».

В работе конференции очно и дистанционно приняли участие более 100 человек. Принимали участие ведущие руководители и специалисты государственных органов, общественных организаций и научное сообщество Республики Казахстан и зарубежных стран.

Издание представляет интерес для студентов, магистрантов, докторантов и ученых в сфере теории и практики экологического права.

Materials of the international scientific and practical conference "Problems of ensuring environmental law and order in the environmental safety system" (Baysalov readings - 2023)", which was held at Al-Farabi Kazakh National University on april 27, 2023 as part of the implementation of the research project of grant funding of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan IRN AP14872548 on the topic: "Modern environmental law and order: Kazakhstan case".

More than 100 people took part in the conference in person and remotely. The leading heads and specialists of state bodies, public organizations and the scientific community of the Republic of Kazakhstan and foreign countries took part.

The publication is of interest to students, undergraduates, doctoral students and scientists in the field of theory and practice of environmental law.

ISBN 978-601-04-6491-9

Статьи воспроизведены методом прямого копирования, за содержание материалов ответственность несут авторы.

СОДЕРЖАНИЕ

Байдельдинов Д.Л. ПРЕДИСЛОВИЕ.....	1
Еркинбаева Л.К. «САГИНДЫК БАЙСАЛОВ - УЧИТЕЛЬ И НАСТАВНИК, УЧЕНЫЙ И ЗАЩИТНИК ПРИРОДЫ».....	2
Сулейменов М.К. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО В СИСТЕМЕ ПРАВА.....	4
Бектурганов А.Е., Мукашева А.А., Бектурганова А.А., Оразалиев К.У. РАЗВИТИЕ ВОДНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА КАЗАХСТАНА В СВЕТЕ НАУЧНЫХ ИДЕЙ ПРОФЕССОРА С.Т. БАЙСАЛОВА.....	9
Боголюбов С.А. РАЗВИТИЕ НАУКИ ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ПРАВОПОРЯДКЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	14
Еркинбаева Л.К., Калымбек Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАЙЫЛЫМ ЖЕРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ҚОРҒАУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ.....	17
Шермухаметов Б. СТРАНОВОЙ ОБЗОР ЭКОЛОГИЧЕСКИХ СУДОВ. МОДЕЛИ, ТИПЫ, ОСОБЕННОСТИ.....	20
Сулейменова С.Ж. ЭКОЛОГО - ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ОХРАНЫ ВОД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	42
Нигматуллина Э.Ф. ВЗАИМОУВЯЗАННОСТЬ ПРАВОВЫХ МЕР В ЗЕМЕЛЬНОМ ПРАВЕ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ.....	46
Куаналиева Г.А., Еркебай Р.А. ТҮРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ САРАЛАУ.....	50
Салимгерей А.А. ЗАЩИТА МОРСКОЙ СРЕДЫ ПО КОНВЕНЦИИ О ПРАВОВОМ СТАТУСЕ КАСПИЙСКОГО МОРЯ.....	54
Қуандықов Қ.Ж. 2015 ЖЫЛҒЫ ПАРИЖДЕГІ БІРІККЕН ҰЛТТАР ҰЙЫМЫНЫҢ КЛИМАТТЫҢ ӨЗГЕРУІ ЖӨНІНДЕГІ КОНФЕРЕНЦИЯСЫ: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	60
Тыныбеков С., Ибрагим А.Б. ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВОПОРЯДКОМ.....	64
Аюпова З.К., Кусанов Д.У. РОЛЬ И МЕСТО МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	67
Стамкулова Г.А. ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	71
Жумақсанов Е.Ш. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИНСПЕКЦИЙ СТРАН ВЕКЦА В ОБЛАСТИ СОБЛЮДЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	75
Ережепқызы Р. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВОПОРЯДКОМ.....	80
Озенбаева А.Т., Жолмахан А.М. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВОПОРЯДКОМ.....	82
Айгаринова Г.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОЛАЙЛЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ҚҰҚЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	86
Бекежанов Д.Н., Ережепқызы Р. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАЙЫЛЫМДЫҚ ЖЕРЛЕРДІ САЛАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	90
Teleuyev G., Kwaku Attakora LEGAL PROBLEMS OF THE ECONOMIC MECHANISM OF RATIONAL USE AND PROTECTION OF NATURAL RESOURCES.....	93

Анисимов А.П., Резванова Л.А. СОВРЕМЕННЫЕ УГРОЗЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ.....	98
Аюпова З.К., Джанкадыров С.С. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ЮЖНОМ МАКРОРЕГИОНЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	103
Битабарова Ж.А. ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВЫХ НОРМ ПО ЗАЩИТЕ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА АЛМАТЫ)	104
Баимбетов Н.С НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ.....	110
Акштатаева Ж.Б. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ГЕННО МОДИФИЦИРОВАННЫХ ОРГАНИЗМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	112
Амиров Н.К. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ЗАЩИТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН В КАЗАХСТАНЕ.....	116
Жусупбекова М.К., Жулдыбаева А.Р., Нурымбетова А. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА И ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ПРАВОПОРЯДОК.....	119
Алимагамбетов Е.Ж., Сарсенова М.М. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ҮШІН ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	123
Умбетбаева Ж.Б., Сулейменова С.Ж. ВЕНСКАЯ КОНВЕНЦИЯ ОБ ОХРАНЕ ОЗОНОВОГО СЛОЯ И ВЫТЕКАЮЩИЕ ИЗ НЕЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	126
Kuandykov K.Z. ACTUAL ISSUES OF PROTECTING THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	130
Бекежанов Д.Н., Шаматов Ө.Е. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	136
Тлеубекова К.А., Оспанова Ж.О., Серім Ғ.Ө. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ РЕТТЕУДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ.....	142
Джакупова И.Б., Божбанов А.Ж. ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ КАЗАХСТАНА.....	146
Тажмуратова А.А. ПРОБЛЕМЫ ВОЗДУШНОГО БАССЕЙНА ГОРОДА АЛМАТЫ.....	149
Шестовская С.А. ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПРИ ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ОБРАЩЕНИЯ С РАДИОАКТИВНЫМИ ОТХОДАМИ АТОМНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ.....	154
Куандыкова Э.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	156
Сатқанбаева Ұ.Н. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ЮЖНОМ МАКРОРЕГИОНЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	159
Абдрахманов Р.З. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТОПЫРАҚТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	164
Хайитов П.Б. ЭКОЛОГО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ)	166
Аймашев К.Ы., Сарсенова М.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	170

Айгаринова Г.Т., Туленова А.М.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ-ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....173

Байтурбай О.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ
ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....180

Айтеке К.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІП; ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕНІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....184

Мукамеден Д.

ТАБИҒИ РЕСУРСТАРДЫ ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР.....187

Мамраева А.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ
ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....190

Михайлова А.И.

ЭКОЛОГО-ПРАВОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ.....193

Изтлеуов Ғ.М., Сатаев М.И., Азимов А.М.

ТАБИҒИ СУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ПӘНІН
ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....196

СТЕНДОВЫЕ ДОКЛАДЫ

Алимкулов Е.Т., Орынбасар А.О.

АДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР ЖИНАУҒА
ҚҰҚЫҚТАРЫН ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....200

Усеинова К.Р., Данияров С.Д., Тағайбек К.Т.

К ВОПРОСУ О МЕЖДУНАРОДНОМ ОПЫТЕ
ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ.....204

Копбасарова Ф.З.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МЕХАНИЗМІ.....207

Сапархан А.А., Сарсенбеков А.Б., Серім Ғ.Ө.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ӨНДЕУ МЕН ҚОРҒАУДЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....210

Алимжанова А.С.

СОТ ШЕШІМІНІҢ ЗАҢДЫ КҮШІНІҢ СУБЪЕКТИВТІ ЖӘНЕ ОБЪЕКТИВТІ ШЕКТЕРІНІҢ ЖАЛПЫ
СИПАТТАМАСЫ.....216

Алимжанов И.А.

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОГО
ГОСУДАРСТВА.....222

Райымбергенова К.Т., Жатқанбаева А.Е.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ АҚШАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ
РЕТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....227

Копбасарова Ф.З.

МЕМЛЕКЕТТІК ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ТАЛАПТАРЫ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ.....233

Калмашева Н.Б., Сүгірбеков С.І., Сатылғанов Е.Т.

РАҚЫМШЫЛЫҚ ПЕН КЕШІРІМ БЕРУ АКТІСІН ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....236

Серім Ғ.Ө., Серимов У.С., Түменбаев С.А.

КІНӨ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚҚА ҚАЙШЫ ӘРЕКЕТ (ӘРЕКЕТСІЗДІК) АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ
ЖАУАПКЕРШІЛІК ШАРТТАРЫ РЕТІНДЕ.....238

Копбасарова Ф.З.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....243

Сарымбетов Е.А.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЛА АСЫРАП АЛУДЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ.....245

Алимжанов И.А.

К ВОПРОСУ О ПРИНЦИПАХ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

И ИХ СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ.....249

ЖАС ҒАЛЫМДАР СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Мусралиев Б.

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ

ҚОРҒАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....256

Зурабов М.А.

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ В ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА.....259

Бегалиева Ж.Б.

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОКРУЖАЮЩЕЙ

СРЕДЫ КАСПИЙСКОГО МОРЯ.....261

Закенова Д.С.

PROBLEMS OF APPLICATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE NATIONAL
LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON ENVIRONMENTAL PROTECTION IN
CONNECTION WITH TECHNOGENIC IMPACT.....264

Исмаилова Р.М.

ТЕГЕРАНСКАЯ КОНВЕНЦИЯ — ПРОБЛЕМЫ И ПРЕПЯТСТВИЯ

НА ПУТИ К ПОВТОРЕНИЮ УСПЕХА ХЕЛЬСИНКСКОЙ КОНВЕНЦИИ.....269

Абдурашидов Р.И.

«РАСТОРЖЕНИЕ КОНТРАКТОВ НА НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЕ И ОТЗЫВ ЛИЦЕНЗИЙ
НА РАЗВЕДКУ И ДОБЫЧУ ТВЕРДЫХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ В 2022 ГОДУ:

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ПРАКТИКА. ЦИФРОВИЗАЦИЯ СФЕРЫ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ».....272

Оразбек С.Б.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВИДОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ.....276

Құрманбек А.

ӨНДІРІС ЖӘНЕ ТҰТЫНУ ҚАЛДЫҚТАРЫН БАСҚАРУ КЕЗІНДЕ

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫ.....278

Сахметов Н.Ш.

О РОЛИ НОВОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В УЛУЧШЕНИИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ.....280

Ауталипова З.Т.

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА

РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ.....282

Абишева М.Н.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САҚТАНДЫРУ

ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫНДАҒЫ

ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ.....287

Абишев А.Ш.

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ.....291

Тәнірбергенов Н.К.

СУЫҚ ҚАРУДЫҢ СОТ САРАПТАМАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....293

Қайратқызы А.

КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ.....298

Оразбек С.Б.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ ХИЩЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ

ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....300

Мунайтбасов А.Б.

ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ОБЪЕКТА НАРУШЕНИЯ

ПРАВИЛ ВЕДЕНИЯ

ГОРНЫХ И СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ.....302

Боранғазы А.Б.

БУЛЛИНГ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ АГРЕССИИ.....310

Касимов А.Ж.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ САЛАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	315
Николаева Э.С.	
КОНТРАБАНДА ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ, ВВОЗИМЫХ НА ТЕРРИТОРИЮ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА.....	313
Елемес Ә.Ж.	
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	315
Абдиханиев Н.И.	
МҰРАГЕРЛІК ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МҰРАГЕРДІҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	319
Мухаммедова Д.	
АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ.....	321
Кожаметов Е.К.	
КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ДИНАМИКАСЫ.....	323
Атабаев Р.З.	
ПРОФИЛАКТИКА ЭКСТРЕМИЗМА ЗАЛОГ БУДУЩЕГО.....	329
Сундетбаева Ә.Г., Серікұлы О.	
ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША АЛҚАБИЛЕРГЕ КАНДИДАТТАРДЫ ІРІКТЕУ.....	332
Абдулла М.Ж.	
КОММУНАЛДЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	334
Сапарбеков Е.И.	
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРҒА ӘСЕРІ.....	338
Рахметов Д.Б.	
ЖЕРГЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ.....	341
Қорғанбек Д.	
АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ КОНТРАКТАЦИЯ ШАРТЫНЫҢ РОЛІ.....	344
Нұртай Н.	
КЕШЕНДІ КӘСПКЕРЛІК ЛИЦЕНЗИЯ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ.....	347
Махаметжанова С.С.	
КӘМЕЛЕТ ЖАСКА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ МЕНШІГІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫС ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК МӘСЕЛЕСІ.....	351
Shamova S.B.	
THE PROBLEM OF FORMING AN ENVIRONMENTAL CULTURE OF STUDENTS.....	353
Мәдіхан Ш.Ә.	
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ.....	357
Батырбаев Қ.Ә.	
ҚР ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫ САРАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	362
Normatov E.T.	
THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN CITIES.....	364
Shavkatova Z.	
LEGAL STATUS OF USERS OF UNDERGROUND RESOURCES.....	367
Курманбай Е.Н.	
АТМОСФЕРАЛЫҚ АУАНЫҢ ЛАСТАНУЫ-ОҒАН ҚАРСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК.....	369
Қалдыбек Қ.А.	
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫ БҰЗУДАН КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУ, ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТАР МЕН ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КЕПІЛДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	371
Сұлтан С.С.	
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ СУИЦИД: СЕБЕПТЕРІ МЕН АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ.....	374
Рахметов Д.Б.	
ЖЕРГЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ.....	377
Бабажанова Н.А.	
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ.....	380

Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген заңгері, заң ғылымдарының докторы, профессор, Байсалов Сағындық Байсалұлын еске алуға арналған: «ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ» (Байсалов оқулары - 2023) тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция, 27 сәуір 2023 жыл.

Международная научно-практическая конференция, посвященная памяти заслуженного юриста Республики Казахстан, доктора юридических наук, профессора, Байсалова Сагиндык Байсаловича на тему: «ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВОПОРЯДКА В СИСТЕМЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ» 27 апреля 2023 г.

Of the international scientific and practical conference "PROBLEMS OF ENSURING ENVIRONMENTAL LAW AND ORDER IN THE ENVIRONMENTAL SAFETY SYSTEM" dedicated to the memory of Honored lawyer of the Republic of Kazakhstan Baysalov Sagindyk Baysalovich, Doctor of Law, Professor (Baysalov readings - 2023) April 27, 2023

Құрметті, әріптестер!

Биылғы жылы отандық экология, жер, су құқығы саласын дамытуға елеулі үлес қосқан көрнекті ғалым, заң ғылымдарының докторы, профессор Сағындық Байсалұлы Байсаловтың туғанына 95 жыл болып отыр.

Сағындық Байсалов - Қазақстан Республикасының су құқығының негізін қалаған ғалымдардың бірегейі. Оның экология және жер, су қатынастары саласында сіңірген еңбегі уақыт өтсе де, өзектілігін жойған емес, экология саласы қайта жанданып, тіпті, бүгінгі таңда ұлттық қауіпсіздік мәселесіне айналды десе де болады.

Ғұлама ғалым Әл-Фараби: «Ғылымның сарайына кіретін адамның ары таза, жан иманы кәміл, пейілі тура болуы керек. Ондай бола алмайтын адамдар өзін де, өзгені де былғамай, ғылымнан аулық жүру керек» деген. Міне, осы сөздер эколог-ғалым Сағындық Байсаловқа арналып айтылғандай. Өйткені ғалым бойындағы сипаттамасында келтірілген ғылыми-тұлғалық қасиетті, оның ішінде болмысымен бөлек, жайдары, жаймашуақ мінезімен мен-мұңдалап, тұлғалық қасиетін біз ұстазымыздың бойынан көреміз.

Қазақта «Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» деген нақыл сөз бар. Аты аңызға айналған тұлға Сағындық Байсаловтың ұлтқа сіңірген еңбегі еселі. Көкірегінде сана, көңілінде саңылау бар жас үшін ұлы ұстаздың әр дәрісі танымы мол тарихи тағылым.

Сағындық Байсалов шәкірттері мен әріптестерінің арасында жылы шырайлы жүзімен кез-келгенді жанына жақын тартатын, салмақты, салиқалы сөзімен барлығын баурап алатын, ағалық ақ қасиетімен қашанда жылы шуағын шаша білетін ерекше тұлға ретінде есте қалды.

Әр оқу жылының сәуір айында заң факультетінің жас ғалымдары мен студенттері арасында «Байсалов оқылымдары» атты халықаралық конференциялар дәстүрлі түрде өткізіліп келеді. Биылғы жылы да дәстүрлі конференция өз жалғасын табуда.

Талай заңгерлер тәлім-тәрбие алған ұлағатты ұстазымыздың асыл бейнесін жүрегімізде, ал оның ғибраты мол тағылымын әрқашан да жадымызда сақтау біздің шәкірттік парызымыз.

Д.Л. Байдельдинов

заң ғылымдарының докторы,
профессор, заң факультетінің деканы

«САГИНДЫК БАЙСАЛОВ - УЧИТЕЛЬ И НАСТАВНИК, УЧЕНЫЙ И ЗАЩИТНИК ПРИРОДЫ»

95 лет исполнится со дня рождения первого эколога-юриста Казахстана, известного деятеля и энтузиаста Байсалова Сагындыка Байсаловича.

Сагындык Байсалов родился 1 июля 1928 года в селе Кара-Тюбе Бостандыкского района Ташкентской области.

В 1949 году после окончания с отличием Ташкентского государственного юридического института был направлен в Москву, в аспирантуру Института государства и права Академии Наук СССР.

Уже в 24 года в Москве он защитил диссертацию и стал самым молодым кандидатом юридических наук в Казахстане.

Возвратившись в родной Казахстан, молодой и блестящий ученый продолжил научную деятельность в стенах флагмана казахстанской науки – Академии Наук Казахской ССР, где он работал в качестве старшего научного сотрудника, ученого секретаря отделения общественных наук.

Около 15 лет пылливый ученый разрабатывает жизненно важную и актуальную для экономики республики научную тему – «Проблемы правового регулирования водных правоотношений». Фактически им закладываются основы водного права Казахстана.

Рядом с ним работали не менее энергичные ученые-экологи, заложившие основы отечественного земельного права – Абдуали Еренович Еренов, горного права – Нажмитдин Баукеевич Мухитдинов, и многие другие. Стоит позавидовать остроте ума, знанию практического материала и житейской мудрости этих ученых, которые явились фактически корифеями-основоположниками современной эколого-правовой науки в Казахстане. В их бескомпромиссных дискуссиях рождалась научная истина, которую мы, их ученики, будем познавать еще многие годы.

В 1966 году Сагындыком Байсаловичем опубликован фундаментальный труд – «Водное право Казахской ССР». Этот научный труд можно встретить не только во всех библиотеках стран СНГ, но и в библиотеках Госдепартамента США, Института Геллена в Германии, в Сорбонском университете во Франции.

В 38 лет Сагындык Байсалов блестяще защищает докторскую диссертацию по водному праву в Академии Наук СССР в Москве. 13 мая 1967 г. – решением Высшей аттестационной комиссии ему присуждена ученая степень доктора юридических наук.

С мая 1970 года Сагындык Байсалович работает в системе высшей школы, сначала в качестве заведующего кафедрой истории КПСС, философии и научного коммунизма Алма-Атинского филиала Дзержинского технологического института легкой и пищевой промышленности, затем переходит на работу в Казахский государственный университет имени С.М. Кирова.

С июня 1971 года он является профессором кафедры сельскохозяйственного права и охраны природы юридического факультета КазГУ, а с 1977 года становится заведующим этой же кафедры, которую возглавляет на протяжении 20 лет. За этот период им подготовлено не одно поколение юристов. Многие студенты до сих пор вспоминают его теплыми словами, прочитанные им лекции побудили во многих из них интерес к науке и научным изысканиям. Под его научным руководством защитилось около 30 кандидатов и 5 докторов юридических наук.

Сам Сагындык Байсалович продолжает оставаться активным исследователем новых научных проблем: рассматривает проблемы охраны окружающей природной среды комплексно и впервые в казахстанской науке вводит понимание новой отрасли права — «природоохранительное право». Хотя на тот период времени экологические проблемы не имели сегодняшнего угрожающего масштаба, гениальность ученого заключалась именно в том, что он предвидел, определил и подсказал необходимое направление развития будущей правовой системы.

Профессор Байсалов С.Б. одним из первых указал на взаимозависимый характер природоохранных отношений. В ряде своих статей он утверждал, что эффективность охраны водных ресурсов зависит от правильной организации использования земли, посадки лесных насаждений. На конкретных практических примерах, фактах, связанных с использованием водных ресурсов системы Сырдарьи и Амударьи, он говорил о взаимозависимости природной среды.

В своей известной книге «200 вопросов и ответов по охране природы» (Алматы, 1988 г.), на которой выросло не одно поколение экологов-юристов, Сагындык Байсалович проводит мысль, что использование природы возможно только после установления экологических требований, связанных с сохранением их качества, пригодного для человека. В этом научном труде Сагындык Байсалович

фактически разработал содержание Общей части экологического права, в которой определялись подходы государства к общей проблеме использования и охраны природы.

Предложения известного ученого носили не только теоретический характер, в своих трудах Сагындык Байсалович выдвинул идею о принятии закона «Об охране природы» или Основ законодательства об охране природы – комплексного головного нормативного правового акта, явившегося прототипом сегодняшнего Экологического кодекса Республики Казахстан.

Правовые идеи и взгляды профессора С.Б. Байсалова далеко выходили за рамки водного и экологического права.

Так, 21 мая 1973 года Указом Президиума Верховного Совета Казахской ССР ему было присвоено высокое звание «Заслуженный юрист Республики Казахстан» за разработку проекта Земельного кодекса Казахской ССР 1969 года.

В 1976 году он стал лауреатом премии им. Ч.Ч. Валиханова в области общественных и географических наук.

В 1989-1994 гг. являлся консультантом Верховного Совета Казахской ССР по аграрным вопросам и продовольствию, с 1996 г. – председателем творческой группы по разработке законодательства при Министерстве экологии и природных ресурсов РК.

Сагындык Байсалович много времени уделял воспитанию научных кадров страны: и в качестве председателя Диссертационного Совета по присуждению ученых степеней по юриспруденции КазГУ им. аль-Фараби, и как мудрый и требовательный наставник.

Особо бережно он относился к молодым ученым, делающим «первые шаги» в науке – никогда не навязывал свою точку зрения, давал возможность ученику выбрать самостоятельно интересующую его тему и с «ходу» определял примерный план научного исследования.

Предоставление «научной» свободы в сочетании с практически отцовским приглядом позволили Сагындыку Байсаловичу воспитать плеяду последователей, научную школу Сагындыка Байсаловича Байсалова.

Среди них – широко известные ученые Казахстана и ближнего зарубежья, доктора юридических наук, профессора Дурдыев Д.Р., Бекиев И.Б. (Туркменистан), Холмуминов Ж.Т. (Узбекистан), Абдраимов Б.Ж., Байдельдинов Д.Л., Еркинбаева Л.К., Бекишева С.Д. (Казахстан). Сагындык Байсалович оставил свое научное наследие большому количеству современных ученых, которые продолжают дело своего учителя.

Профессор С.Б. Байсалов – автор многих научных трудов, им подготовлено и опубликовано около 300 монографий, учебников, учебных пособий, сборников, словарей, брошюр и статей по вопросам экологического и аграрного права. Он является соавтором ряда всесоюзных российских, украинских, узбекских учебников.

Научно-теоретические идеи и концепции Сагындыка Байсалова получили достойную оценку, признание и поддержку научной общественности, широкого круга читателей и практических работников.

Сагындык Байсалович остался в памяти своих друзей и коллег не только как ученый, но и прежде всего как человек большой сердечной теплоты и щедрости, удивительного обаяния и высокой внутренней культуры, интеллигентности и благородства.

Даже потеряв зрение, Сагындык Байсалович приезжал на юрфак читать лекции и работал со студентами и диссертантами, давал напутствие молодежи. В этот нелегкий период рядом с ним всегда находилась верная спутница жизни, супруга Сагындыка Байсаловича – Надежда Филипповна. Трепетное отношение к ней запомнилось многим его ученикам.

В память об Учителе и Наставнике, Защитнике природы каждый год проводятся уже ставшими традиционными Байсаловские чтения, на которых все те, кому посчастливилось работать, учиться и общаться с Сагындыком Байсаловичем с теплотой вспоминают о нем, проведенных им научных исследованиях и передают эти знания последующим поколениям молодых ученых и педагогов.

Л.К. Еркинбаева

*доктор юридических наук, профессор
Член Правления - проректор по академическим вопросам*

М.К. Сулейменов

Директор НИИ частного права Каспийского университета, академик Национальной академии наук РК,
доктор юридических наук, профессор

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО В СИСТЕМЕ ПРАВА

Аннотация. В статье рассматриваются спорные вопросы, связанные с определением места экологического права в системе права, понятие природоохранного и природоресурсного права, анализируется широкое и узкое понятие экологического права, отражение этих понятий в Экологическом кодексе, других законодательных актах.

Ключевые слова. Экологическое право, природоохранное право, природоресурсное право, система права, комплексная отрасль права, интегрированная отрасль права.

Аннотация. Мақалада құқық жүйесіндегі экологиялық құқықтың орнын анықтауға байланысты даулы мәселелер, табиғатты қорғау және табиғат ресурстары құқығы ұғымы қарастырылады, экологиялық құқықтың кең және тар ұғымы, Экологиялық кодексте және басқа да заңнамалық актілерде осы ұғымдардың көрінісі талданады.

Түйін сөздер. Экологиялық құқық, табиғатты қорғау құқығы, табиғат ресурстары құқығы, құқық жүйесі, құқықтың кешенді саласы, құқықтың біріктірілген саласы.

Annotation. The article deals with controversial issues related to the definition of the place of environmental law in the legal system, the concept of environmental and natural resource law, analyzes the broad and narrow concept of environmental law, the reflection of these concepts in the Environmental Code and other legislative acts.

Key laws. Environmental law, natural resource law, system of law, complex branch of law, integrated branch of law.

О профессоре С.Б. Байсалове. Что касается Сагындыка Байсаловича, то можно сказать, что в то время сложилась великолепная четверка, которая поделила между собой все отрасли природоресурсного и сельскохозяйственного права: А.Е.Еренов взял себе земельное право, С.Б.Байсалов – водное право, К.А.Шайбеков – колхозное право, Н.Б.Мухитдинов – горное право. Все они являлись родоначальниками целых отраслей права в Казахстане. Поэтому водное право неразрывно связано с именем С.Б.Байсалова, и я призываю сотрудников кафедры экологического права продолжить его дело.

Я хочу рассказать пару забавных случаев, связанных с Сагындыком Байсаловичем. Эти истории были широко известны, но, может быть, молодежь о них не слышала. Так вот, приходит письмо из Германии и в нем написано: херр Еренов, херр Шайбеков, фрау Байсалова. В ответном письме они пишут: хотим обратить ваше внимание, что Байсалов такой же херр, как и все остальные. Еще один случай: Байсалову приходит письмо из Украины на украинском языке. Ответное письмо он написал на казахском языке. На украинском то письмо удалось прочитать, но как украинец читал письмо на казахском, можно только представить.

А теперь по существу проблемы.

Как я стал классиком. Сначала я расскажу один довольно курьезный случай. В 2014 г. я участвовал в работе очередной Атырауской правовой конференции, посвященной правовым проблемам недропользования, и познакомился с профессором С.А.Боголюбовым – ведущим специалистом в России в сфере экологического права. Он предложил мне написать совместную работу. У меня не было ни времени, ни особого желания заниматься экологическим правом, но он меня уговорил, предложив просто выслать ему материалы, а он все это обработает. Я послал ему свою монографию «Право, как система», в которой был раздел, посвященный экологическому праву. С.А.Боголюбов скроил из всего этого статью в форме диалога, между нами. Мы опубликовали этот материал в юридических журналах наших стран [1].

При подготовке настоящего доклада я решил заглянуть в Интернет и изумился. Почти в каждой статье, посвященной проблемам предмета экологического права и его места в системе права, активно обсуждается моя концепция, изложенная в этой статье. Или делается ссылка на эту статью, опубликованную, в российском издании. Вот так нежданно-негаданно я стал классиком в сфере экологического права в России.

Исторический экскурс. Понятие «экологическое право» заменило или объединило понятие «природоресурсное право» и «природоохранное право».

Название «экологическое право» появилось в результате научной дискуссии, организованной в 1987 г. журналом «Вестник Московского университета» [2]. Участники дискуссии не согласились с прозападной транскрипцией названия этой дисциплины – право окружающей среды.

Сделаем небольшой исторический экскурс в развитие понятия экологического права.

С. Култелеев под предметом экологического права понимал складывающиеся в сфере действия эколого-правовых норм исторически обусловленные производственные отношения между гражданами и организациями при обязательном участии государства по поводу улучшения,

восстановления, эффективного использования природных объектов (экосистем) в целях сохранения окружающей среды и в интересах настоящего и будущего поколений [3].

Используется в трудах экологов и понятие комплексное, комплексность. Но трудно понять, в каком смысле они его используют.

Например, Д.Л. Байдельдинов считает, что природоохранное право и земельное, водное, лесное, горное, фаунистическое, атмосферовоздушное право являются самостоятельными отраслями права и входят в состав комплексной, интегрированной отрасли права – экологическое право. Отношения по использованию природных ресурсов будут регулироваться внутри отдельной отрасли – земельного, водного и т.д., но с позиций общих целей экологического права [4].

То, что экологическое право является интегрированной отраслью, еще можно понять: оно интегрирует самостоятельные отрасли права. Но что означает «комплексная», понять невозможно. Видимо, это синоним понятия «интегрированная». Или просто красивое и непонятное слово. И как могут самостоятельные отрасли входить еще в одну отрасль, пусть даже комплексную и интегрированную?

Земельное право вначале возникло как отрасль права, объединяющая целый комплекс отношений, связанных, прежде всего, с землей, ее недрами, лесами и водами. То есть горное, лесное и водное право ранее включались в земельное право.

Однако с развитием науки горного, лесного и водного права они обособились от земельного права и земельное право стало пониматься как самостоятельная отрасль права, регулирующая земельные отношения, то есть общественные отношения по использованию и охране земли (аналогично для других смежных отраслей – недр, вод и лесов) [5].

Характерно то, что почти во всех учебниках есть раздел о соотношении земельного права с другими отраслями права, в частности, с экологическим и гражданским. Но четкого правового разграничения я не нашел. Получается, что одна и та же норма может быть и земельно-правовой, и гражданско-правовой, и эколого-правовой. Или земельные отношения могут регулироваться нормами и земельного, и гражданского, и экологического права. Или какая-то часть (например, специальная) этих отношений регулируется земельным правом (по охране земель), а другая (например, общие положения) – экологическим правом.

Причем факт допущения того, что земельное право может быть комплексной отраслью права, стал признаваться в земельно-правовой литературе (например, Ж.Х. Косанов).

Высказывалась в литературе и идея о том, что общность земельного, горного, водного и лесного права выделяет их в системе права в группу родственных отраслей. Н.Б. Мухитдинов называет эту группу семьей отраслей аграрно-правового цикла [6].

Как обстоит дело с горным правом?

Идея выделения горного права как самостоятельной отрасли права была высказана еще в 1927 г., и с тех пор обосновывалась многими авторами. Наиболее детальное обоснование было сделано Н.Б. Мухитдиновым, одним из основателей теории горного права, еще в его монографии в 1972 г. [7]

Н.Б. Мухитдинов в 1972 г. высказывал вполне трезвые мысли о возможности формирования самостоятельной отрасли природоохранного права [8].

Однако Н.Б. Мухитдинов поддерживал предложение о появлении в системе права такой отрасли как природоресурсовое право, задачей которого является комплексно регулировать наиболее общие и важные вопросы охраны и использования природных богатств. Причем горное, лесное, водное и земельное право соотносятся с природоресурсовым правом как равноправные, самостоятельные элементы единой системы права [9].

Но как соотносятся эти отрасли между собой, вразумительного объяснения он не дал.

Позднее (в 1999 г.) природоресурсовое право заменено экологическим, но ответов на вопрос, как оно соотносится с земельным и другими отраслями права, опять не было [10].

Важнейшим источником экологического права С.Б. Байсалов и Н.Б. Мухитдинов называли Гражданский кодекс РК [11]. Однако они не объяснили, каким образом гражданско-правовые нормы, оставаясь таковыми, стали еще и экологическими.

В **современном экологическом праве** сложились две концепции экологического права – «широкое» и «узкое». Данные термины предложил А.К. Голиченков, отмечавший, что в узком смысле экологическое право – это система правовых норм, регулирующих общественные отношения по охране окружающей среды, а в широком – регулирующие и природоохранные, и природоресурсовые отношения [12].

Приведу для сравнения утверждения одного из представителей узкой концепции – профессора А.П. Анисимова:

1) природоресурсное право – это научное название совокупности родственных самостоятельных отраслей права (земельное, водное и др), примерно такое же как частное право – это общее научное название гражданского, семейного, жилищного и прочих близких по духу отраслей российского права.

2) экологическое и природоресурсные отрасли права – это отдельные, самостоятельные отрасли права, находящиеся в тесной взаимосвязи и взаимодействии, обусловленном неразрывностью процессов рационального использования природных ресурсов и их охраны.

3) экологическое право – это самостоятельная отрасль российского права, представляющая собой совокупность основанных на эколого-правовых идеях правовых норм и правоотношений, складывающихся по поводу соблюдения экологических требований, нормативов, технических регламентов и иных правил в ходе осуществления хозяйственной и иной деятельности, охраны природных объектов, создания территорий с особым эколого-правовым статусом в целях обеспечения благоприятного качества окружающей среды в интересах настоящего и будущего поколений людей[13].

Рассмотрим эти положения.

Положение 1). Научное название не имеет никакого отношения к системе права. Это скорее из системы правовой науки. Поэтому природоресурсного права в системе права по А.П. Анисимову не существует и применять его он не вправе. Недопустимо приведение в качестве примера частного права как названия. Частное право – это не название. Это основа системы права вообще. Ибо частное и публичное право представляют собой две огромные сферы в системе права, две супер отрасли, объединяющие в себе все основные и комплексные отрасли права.

Положение 2). Понятие природоресурсные отрасли права автор не вправе применять, ибо по его концепции в системе права такой отрасли права не существует. А с названием просьба перейти в систему правовой науки.

Положение 3). Определение громоздкое, путаное и неверное. Насколько я понял, автор имел в виду отрасль права, регулирующую отношения по охране окружающей среды, т.е. природоохранное право, которое автор называет экологическим. Но определение противоречит этому. Автор говорит о совокупности правовых норм и правоотношений. Однако право – это совокупность (система) правовых норм. Правоотношения регулируются правовыми нормами, но никак не могут входить в их состав.

Таким образом, несмотря на путаницу в объяснении, А.П. Анисимов пытался доказать, что экологическое право – это природоохранное право, в отличие от земельного, водного, лесного и горного права, которые составляют природоресурсное право.

Экологический кодекс. Если для решения данной проблемы исходить из законодательства, то приходится констатировать, что Экологический кодекс РК 2007 г. и Экологический кодекс РК 2021 г. к решению данного вопроса подходят по-разному.

В соответствии со ст. 3 Экологического кодекса Республики Казахстан, принятого 9 января 2007 г., Кодекс регулирует отношения в области охраны, восстановления и сохранения окружающей среды, использования и воспроизводства природных ресурсов при осуществлении хозяйственной и иной деятельности, связанной с использованием природных ресурсов и воздействием на окружающую среду, в пределах территории Республики Казахстан.

Таким образом, Экологический кодекс регулировал отношения и в сфере природопользования, и в сфере охраны окружающей среды.

Однако если охрана окружающей среды почти целиком сосредоточена в Экологическом кодексе (еще в Законе от 6 июля 2006 г. «Об особо охраняемых природных территориях»), то природопользованию было посвящено всего три статьи Кодекса (ст. ст. 10-12).

В частности, в Кодексе определялись виды природопользования:

- 1) землепользование;
- 2) водопользование;
- 3) лесопользование;
- 4) недропользование;
- 5) пользование животным миром;
- 6) пользование растительным миром;
- 7) эмиссии в окружающую среду;
- 8) иные виды природопользования, устанавливаемые законами Республики Казахстан (п. 5 ст. 10 Экологического кодекса).

Таким образом, можно констатировать, что ЭК 2007 г. исходил из «широкого» понимания экологического права, включающего в себя и природоохранное, и природоресурсное право.

В Экологическом кодексе Республики Казахстан, принятом 2 февраля 2021 г., подход к решению данной проблемы иной.

В соответствии со ст. 1 Экологического кодекса «Кодекс регулирует общественные отношения в сфере взаимодействия человека и природы (экологические отношения), возникающие в связи с осуществлением физическими и юридическими лицами деятельности, оказывающей или способной оказать воздействие на окружающую среду.

К регулируемым настоящим Кодексом отношениям также относятся общественные отношения в области проведения мониторинга состояния окружающей среды, метеорологического и гидрологического мониторинга, которые направлены на обеспечение потребностей государства, физических и юридических лиц в экологической и гидрометеорологической информации.

2. Общественные отношения, возникающие в области использования природных ресурсов, а также в той мере, в которой это применимо, их сохранения, восстановления и воспроизводства, регулируются в зависимости от вида природного ресурса соответственно земельным, водным, лесным законодательством Республики Казахстан, законодательством Республики Казахстан о недрах и недропользовании, в области охраны, воспроизводства и использования животного мира и иным законодательством Республики Казахстан в области охраны и использования природных ресурсов».

Из таких законов надо назвать прежде всего Земельный кодекс РК от 20 июня 2003 г., Водный кодекс РК от 9 июля 2003г., Лесной кодекс РК от 8 июля 2003 г., Кодекс РК «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 г., Закон РК от 9 июля 2004 г. «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира».

Анализ этой статьи показывает, что ЭК 2021 г. исходит из «узкого» понимания экологического права, отнеся к нему только природоохранные отношения, которые ЭК называет «экологическими отношениями».

Моя концепция. При определении места экологического права в системе права необходимо, на мой взгляд, исходить из следующих положений:

1. В системе права есть два вида иерархии компонентов: иерархия уровней системы (система права в целом – отрасль права – институт права – норма права) и иерархия структур системы (наличие в системе права не одной, а двух и более структур). Иерархия структур системы позволяет выделить в системе права главную структуру (основные отрасли) права и вторичную структуру (комплексные отрасли) права.

Системообразующим фактором классификации отраслей права является деление права на публичное и частное - это не отрасли права, это правовые сферы, в которых располагаются основные отрасли права. Системообразующими отраслями права в сфере публичного права является административное право, в сфере частного – гражданское право.

Во вторичной структуре права системообразующим фактором выделения комплексных отраслей является деление права на нормы, регулирующие отношения в той или иной сфере деятельности: социально-культурной сфере деятельности (социально-культурное право), экологической сфере деятельности (экологическое право) и т.д. Социально-культурное право, экологическое право - это не отрасли права, это, прежде всего, сферы деятельности, в которых формируются комплексные отрасли права.

Отличительной особенностью комплексных отраслей права является то, что у них нет своего предмета и метода правового регулирования. Поскольку они расположены во вторичной структуре права, они используют предмет и метод основных отраслей права. Поэтому в комплексных отраслях, как правило, используются и метод власти-подчинения, и метод равенства. В одних комплексных отраслях превалирует метод власти-подчинения, в других - метод равенства [14].

2. Экологическое право, если его рассматривать как отрасль права, несомненно, может быть только комплексной отраслью права. Тогда сразу снимаются все эти сложности и нелепости при определении соотношения экологического права с основными отраслями права. Нормы конституционного, административного, гражданского, уголовного права, во вторичной структуре объединяясь в сфере экологической деятельности, составляют экологическое право, оставаясь при этом нормами конституционного, административного, гражданского, уголовного права.

3. Важная проблема – это соотношение понятий «экологическое право», «природоресурсное право», «природоохранное право», «земельное право», «горное», «лесное» и «водное» право.

Для начала определимся, что все эти образования вне зависимости от того, признаем мы их отраслями или нет, являются комплексными образованиями (отраслями, подотраслями, институтами), построенными во вторичной структуре права.

ЭК 2021 г., в отличие от ЭК 2007 г., воспринял концепцию узкого понимания экологического права только как природоохранного права. Однако при этом следует учитывать тот очевидный факт, что любое использование природных ресурсов невозможно без установления пределов этого использования, что в первую очередь связано с охраной окружающей среды. Проектирование и разработка природных ресурсов имманентно включает в себя требования охраны окружающей среды. Поэтому в каждом законе об использовании природных ресурсов содержатся нормы об охране окружающей среды.

Например, в Земельном кодексе от 20 июня 2003 г. глава 17 называется «Охрана земель»; в Лесном кодексе от 8 июля 2003 г. по всему тексту говорится об охране и защите лесного фонда; в Водном кодексе 9 июля 2003 г. об использовании и охране водного фонда говорится в статьях 10, в главах 6,7,8, раздел 7 называется «Охрана водных объектов»; в Кодексе о недрах и недропользовании от 27 декабря 2017 г. статьи 6 и 52 называются «Экологическая безопасность», статьи 158 и 159 посвящены запрету строительства и эксплуатации хранилищ и резервуаров нефти на море, запрету сброса и утилизации отходов при проведении разведки и (или) добычи углеводородов на море.

Эти нормы немногочисленны и не так значительны, как нормы ЭК, но тем не менее факт наличия норм об охране окружающей среды вне ЭК налицо, что делает уязвимыми утверждения о том, что нормы экологического права содержатся только в ЭК,

4. Таким образом, экологическое право, на мой взгляд, включает в себя и природоресурсное, и природоохранное право.

В природоресурсное право входят земельное право, водное право, лесное право, горное (недренное) право. Видимо, сюда же можно отнести фаунистическое и флористическое право.

Я исхожу при этом из того посыла, который обосновывал в своей монографии [14], что система права строится законодателем, но при этом должно учитываться реально сложившееся построение норм, институтов и отраслей в системе права конкретного государства.

Выход из этой ситуации я вижу в закреплении в системе права понятия интегрированной отрасли как элемента структуры права. Причем интегрированная отрасль права может быть сконструирована только во вторичной структуре права.

При таком подходе следует исходить из того, что земельное, горное, водное, лесное право являются отраслями права. То, что выше этого – это семья отраслей или интегрированная отрасль. В нашем случае экологическое право, природоресурсное право и природоохранное право относятся к интегрированной отрасли права: экологическое право, как интегрированная отрасль, а природоресурсное право и природоохранное право, как подотрасли интегрированной отрасли. Тогда земельное, горное, водное, лесное право будут обычными отраслями права.

Список литературы

- 1 Боголюбов С.А., Сулейменов М.К. Место экологического права и его структурных элементов в системе права // Право и государство. 2014. № 2. С.60-65; Боголюбов С.А., Сулейменов М. К. Место экологического права и его структурных элементов в системе права // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2014. № 3 (46). С. 540-548; Боголюбов С.А., Сулейменов М.К. Экологическое право – интегрированная область права. Проблемы теории экологического права. Диалог // Экологическое право. 2014. № 4. С. 32-38.
- 2 Вестник Московского университета. Серия Право. 1987. № 5. С. 33-57.
- 3 Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. Общая часть. Учебное пособие. Алматы: Изд. RPRESS, 2011. С. 65.
- 4 Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. Алматы, 1995; Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: Учебное пособие. Алматы: Изд. центр ОФППИ «Интерлигал», 2004. С. 38.
- 5 Еренов А.Е., Мухитдинов Н.Б., Ильяшенко Л.В. Предмет и система советского земельного права. Алма-Ата: Изд. Наука КазССР, 1981. С. 39-49; Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (Общая часть): Учебное пособие. Алматы: Данекер, 2001. С. 12-18; Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А. Земельное право России и Казахстана: проблемы развития, процессуальные формы реализации. Монография. М.: Юрист, 2006. С. 13-37; Арпинов И.Г. Земельное право Республики Казахстан: Учебное пособие. Алматы: Изд. БОРКИ, 1997. С. 7-8.
- 6 Мухитдинов Н.Б. Основы горного права: некоторые важные положения теории и практики. Алма-Ата: Казахстан, 1983 // В кн.: Мухитдинов Н.Б. Избранные произведения в 9 томах. Т. 2. Алматы, 2010. С. 95.
- 7 Мухитдинов Н.Б. Правовые проблемы пользования недрами. Алматы: Наука КазССР, 1972 // В кн. Мухитдинов Н.Б. Избранные труды в 9-ти томах. Т. 1. Правовые проблемы пользования недрами. Алматы, 2010. С. 65-75.
- 8 Мухитдинов Н.Б. Правовые проблемы пользования недрами. С. 73-74; См. также: Мухитдинов Н.Б. Избранные произведения в 9 томах. Т. 2. Горное право Республики Казахстан. Алматы, 2011. С. 110; о месте природоохранительного и природоресурсного права в системе советского права. С. 259-267.
- 9 Мухитдинов Н.Б. Избранные труды в 9 томах. Том 2. С. 110-113, 259-267.
- 10 Байсалов С.Б., Мухитдинов Н.Б. Основы экологического права // Основы государства и права. Т. 2 Алматы: Жеті жарғы, 1999. С. 230-247; См. также: Мухитдинов Н.Б. Избранные труды в 9 томах. Т. 2. С. 354-368; Мухитдинов Н.Б., Мороз С.П. Горное право Республики Казахстан. Учебное пособие. Алматы. 2004 // В кн.: Мухитдинов Н.Б. Избранные произведения в 9 томах. Том 3. С. 142-148.
- 11 Байсалов С.Б., Мухитдинов Н.Б. Основы экологического права. С. 364.

12 Голиченков А.К. понятие, предмет и система экологического права в широком смысле слова // Экологическое право России. Сборник материалов научно-практических конференций 1995-1998 г.г. М. 1999. С. 318.

13 Анисимов А.П. Экологическое право, как отрасль права и его место в системе права России: дискуссионные вопросы // Аграрное и земельное право. 2016. № 7 (139). С. 97; См. также: Разгельдеев Н.Т. К вопросу о правовой природе экологического и природно-ресурсового права // Вестник Волгоградского гос. университета. Сер.5. Юриспруденция. 2014. № 2 (13). С. 29-35.

14 Сулейменов М.К. Право, как система: Монография. Алматы, 2011.

УДК 349.6

А.Е. Бектурганов

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан

А.А. Мукашева

доктор юридических наук профессор кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан

E-mail: anarabai@mail.ru

А.А. Бектурганова

кандидат юридических наук, судья специализированного межрайонного суда по административным правонарушениям
г. Астаны, Республика Казахстан

К.У. Оразалиев

докторант 3-го года обучения кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан

E-mail: kair1259batyl@yandex.ru

РАЗВИТИЕ ВОДНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА КАЗАХСТАНА В СВЕТЕ НАУЧНЫХ ИДЕЙ ПРОФЕССОРА С.Т. БАЙСАЛОВА

Аннотация. В связи с вовлечением воды в сферу рыночной экономики требуется четкая правовая регламентация всех связанных с этим отношений. В ходе совершенствования водного законодательства необходимо учитывать экономический, имущественный, экологический и другие аспекты. Водные отношения регламентируются и водным, и гражданским законодательством, и в статье отмечается, что необходимо обеспечить оптимальное соотношение норм этих отраслей законодательства.

В статье представлен сравнительный анализ принципиальных положений Водного кодекса Республики Казахстан 1993 года и действующего Водного кодекса Республики Казахстан с выделением основных проблем правового регулирования водных отношений. Особое внимание уделено отдельным положениям разработанного проекта нового Водного Кодекса. В статье акцентировано внимание о несоответствии некоторых норм законопроекта Конституции Республики Казахстан и другим законодательным актам. Рекомендуются конкретные предложения по устранению юридических коллизий, пробелов между нормами земельного, водного и законодательства о недрах и недропользовании РК. Приведены примеры дублирующих норм.

Ключевые слова: вода, водный объект, Водный кодекс, правовое регулирование, юридические коллизии

Аннотация. Нарықтық экономика саласына судың тартылуына байланысты барлық байланысты қатынастарды нақты құқықтық регламент қажет. Су заңнамасын жетілдіру барысында экономикалық, мүлдіктік, экологиялық және басқа аспектілерді ескерілуі тиіс. Су қатынастары су және азаматтық заңнамасымен реттеледі және мақалада заңнаманың осы салалардағы нормаларының оңтайлы арақатынасын қамтамасыз ету қажеттілігі туралы айтылады.

Мақалада су қатынастарын құқықтық реттеудің негізгі проблемаларын бөліп көрсете отырып, 1993 жылғы Қазақстан Республикасы Су кодексінің және қолданыстағы Қазақстан Республикасы Су кодексінің қағидаттық ережелеріне салыстырмалы талдау ұсынылған. Жаңа Су кодексінің әзірленген жобасының жекелеген ережелеріне ерекше назар аударылды. Мақалада заң жобасының кейбір нормаларының Қазақстан Республикасының Конституциясына және басқа да заңнамалық актілерге сәйкестігі туралы баяндалады. Заңдық қайшылықтарды, жер, су және жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңнама нормалары арасындағы олқылықтарды жою бойынша нақты ұсыныстар жасалынады. Қайталанатын нормалардың мысалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: су, су объектісі, Су кодексі, құқықтық реттеу, заң коллизиялары

Abstract. In connection with the involvement of water in the sphere of the market economy, a clear legal regulation of all related relations is required. In the course of improving water legislation, it is necessary to take into account economic, property, environmental and other aspects. Water relations are regulated by both water and civil legislation, and the article notes that it is necessary to ensure an optimal balance of the norms of these branches of legislation.

The article presents a comparative analysis of the principal provisions of the Water Code of the Republic of Kazakhstan of 1993 and the current Water Code of the Republic of Kazakhstan, highlighting the main problems of legal regulation of water relations. Special attention is paid to certain provisions of the developed draft of the new Water Code. The article focuses on the inconsistency of some provisions of the draft law with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and other legislative acts. Specific proposals are recommended to eliminate legal conflicts, gaps between the norms of land, water and legislation on subsoil use of the Republic of Kazakhstan. Examples of duplicate norms are provided.

Keywords: water, water body, Water Code, legal regulation, legal conflicts

Задачи поступательного совершенствования водного законодательства требуют анализа накопленного опыта законотворчества и правового регулирования, осмысления концептуальных подходов к определению основных параметров водно - правового регулирования.

В порядке постановки обозначим только некоторые из основных проблем, требующих своего исследования. В частности, проблемы:

- а) адекватного отражения в законодательстве особенностей воды как объекта правового воздействия или иначе: адекватность правового воздействия на водные отношения;
- б) закрепления в водном законодательстве системы вещных прав на воды; взаимодействия норм гражданского и водного законодательства при регулировании рыночного оборота вод;
- в) законодательной преемственности и последовательности в закреплении и гарантировании системы имущественных прав собственников и водопользователей;
- г) структурной и функциональной согласованности институтов положений и норм водного законодательства различных иерархических уровней;
- д) механизма действия водного права, материально-технических, организационных гарантий реализации водного законодательства.

Вода имеет неповторимые, уникальные особенности и свойства и как объект, элемент окружающей природной среды, и как объект хозяйствования. Следовательно, воде присущи особые отличия и свойства и в качестве объекта правового воздействия. Именно поэтому, как было показано, существуют соответствующие отрасли водного права и законодательства, призванные регулировать важнейшую сферу общественных отношений.

В силу особенностей и значимости круга, подлежащих регулированию отношений ВК находится в одном ряду с таким основополагающим актом экономической сферы как Гражданский кодекс, а по своей социальной, общественной, политической значимости представляет собой уникальный правовой акт.

Уникальность его заключается в том, что он призван регулировать сложный комплекс водных отношений, имеющий экономический, имущественный, экологический, демократический, социально-политический аспекты и стороны. С вовлечением воды в сферу рыночной экономики, возникла необходимость в соответствующем юридическом оформлении всех сторон водных отношений, исходя из новых социально-экономических реалий и закономерностей общественного развития.

Впервые о вопросах необходимости кодификации водного законодательства Казахстана отмечал в своих трудах профессор Байсалов С.Б.

Несмотря на издание специальных законов, регламентирующих вопросы организации водопользования, отдельные законы отличались противоречивостью и имели ряд недостатков. Все это свидетельствовало о настоятельной необходимости кодификации водного законодательства, которое также нуждается во внесении определенных изменений и известном упорядочении [1].

Основные идеи, изложенные в трудах С.Б. Байсалова как инициатора разработки и принятия кодифицированного водного закона, легли в основу основных положений всех последующих принятых водных кодексов Казахстана. Фундаментальный труд Байсалова «Водное право Казахской ССР» [2] до сих пор актуален и является первоисточником для обоснования и регламентации водных отношений современного Казахстана.

Водное кодифицированное законодательство Казахстана прошло несколько этапов: Водный кодекс Казахской ССР 1972 года, Водный кодекс Республики Казахстан 1993 года, Водный кодекс Республики Казахстан 2003 года. В настоящий момент находится на стадии принятия новая редакция Водного кодекса Казахстана.

Теоретическое обоснование и поиск практических подходов к решению актуальных проблем современных водных правоотношений, прежде всего, актуализируют необходимость критического анализа положений и норм самого Водного Кодекса Республики Казахстан.

Отличительной особенностью Водного кодекса Республики Казахстан 1993 года было отражение и соответствие современным реалиям того переходного периода становления независимого государства.

Действующий Водный кодекс, принятый 9 июля 2003 года, содержал принципиальные новшества относительно целого ряда институтов водного права. Прежде всего, выделяются концептуальные изменения в правовом режиме вод сельскохозяйственного назначения. Эти изменения были связаны с введением права частной собственности на сельскохозяйственные земли, с установлением новых правовых параметров приобретения, владения, пользования и распоряжения сельскохозяйственными водами.

Важной принципиальной задачей правовой науки и правовой политики является выработка методологически выверенной концепции законотворчества.

Необходимо, прежде всего, иметь в виду, обусловленные закономерностями экономики сущностные, принципиальные изменения в сфере водных отношений. Водные отношения, особенно сейчас, представляют собой сложный сплав, переплетение разнородных отношений. В определенной плоскости современные водные отношения составляют значительный срез имущественных отношений. Их юридическим выражением выступает процесс «проникновения» в указанную сферу норм и институтов частного права, своего рода «гражданизация» водных отношений.

В связи с этим стоит задача теоретического объяснения и адекватного нормативного закрепления «границ» состыковки гражданско - правового и водно - правового начал в правовом обеспечении современных водных отношений.

Законодательная практика показывает, что оптимальность соотношения и взаимодействия норм водного и гражданского законодательства еще не обеспечена.

Следует заострить внимание общественности на нормах новой редакции Водного кодекса Республики Казахстан, который инициирован Министерством экологии и природных ресурсов Республики Казахстан в целях реализации Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года, утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636, а также поручения Главы государства на расширенном заседании Правительства от 8 февраля 2022 года по разработке проекта нового Водного кодекса.

Законопроект направлен на совершенствование нормативного правового регулирования общественных отношений в области охраны и использования водного фонда Республики Казахстан, в том числе, закрепления правовых основ обеспечения водной безопасности Республики Казахстан, компетенции уполномоченного органа в области охраны и использования водного фонда и иных государственных органов, улучшения развития водного хозяйства и водохозяйственных сооружений, внедрение норм эффективного водопотребления, стимулирования замкнутого цикла водопользования и других мер законодательного регулирования.

В материалах к законопроекту содержится описание международного, зарубежного опыта по разрешению проблемных вопросов, на решение которых направлено его принятие. Однако некоторые приведенные примеры зарубежной законодательной практики не в достаточной мере получили соответствующей регламентации в нормах законопроекта. Приведенный зарубежный опыт стран (Австралия, Израиль, Канада, Узбекистан, КНР, Россия (Крым), Германия) касательно эффективности использования воды, объективного учета воды, использование наилучших доступных технологий, научное сопровождение деятельности по управлению водными ресурсами и водопользованию, определения правового режима подземных вод, к сожалению, в Законопроекте отражен не в полном объеме.

Тем не менее, анализ представленных материалов Законопроекта показал достаточную проработанность для устранения несовершенств правового регулирования в сфере водного законодательства Республики Казахстан. Законопроект выработан в соответствии с положительным международным опытом.

Вместе с тем были выявлены следующие проблемы соответствия проекта закона другим законодательным актам:

1) Ст. 8 Законопроекта перечисляет виды водных объектов, не раскрывая понятий «водного объекта», «воды» и др.

Требуют приведения в соответствие с Конституцией РК нормы специального природоресурсного законодательства и устранения юридических коллизий, пробелов между нормами земельного, водного и законодательства о недрах и недропользовании РК.

Более того, разработчики для устранения имеющихся коллизий и пробелов в действующем законодательстве должны были предусмотреть понятия «замкнутые водоемы» (ст. 42 Земельного кодекса содержит данный вид водного объекта: «1. Право на земельный участок, если иное не установлено законодательными актами Республики Казахстан, распространяется на находящиеся в границах этого участка поверхностный почвенный слой, замкнутые водоемы, насаждения.»). Либо привести в соответствие земельное законодательство Республики Казахстан. Также так и остался непонятным правовой режим «подземных вод», которые законодательством о недрах и недропользовании отнесены к полезным ископаемым и, соответственно, являются составной частью недр (п. 2 ст. 12 Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании»).

Наряду с этим, полагаем необходимым более четкое определение правового режима водных объектов как объектов недвижимого имущества, требующих обязательной государственной регистрации. Требует проведения оцифрования все водные объекты и все гидротехнические сооружения.

2) Законопроектом предлагается изложить п. 2 ст. 10 в следующей редакции: «В интересах народа Казахстана право собственности на водный фонд осуществляется исключительно государством в лице Правительства Республики Казахстан.».

Представленная редакция является неактуальной. Каким образом разработчик объясняет включение слова «исключительно» только в отношении водного фонда? Получается какой-то особый режим «исключительности» права государственности собственности на воды. Значит, в отношении других природных ресурсов режим государственной собственности не такой строгий, не «исключительный»?

Ни в Конституции РК, ни в Гражданском кодексе РК, ни в Земельном кодексе РК, ни в каком-либо другом нормативном правовом документе не предусмотрено проявление «исключительности государства» как собственника, действующего от имени и в интересах народа.

Данный термин в Водном кодексе РК давно утратил свою силу и значение, требует исключения как пережиток «исключительной социалистической собственности советского государства». Возвращаясь к нашей истории, следует сказать о том, что институт общенародной собственности – это институт советского социалистического права. В ст. 10 Конституции СССР 1977 г. была закреплена общенародная собственность, как синоним государственной собственности. Однако в Конституции РК собственность народа и государственная собственность не рассматриваются в качестве синонимов, наоборот, они противопоставляются друг другу, поэтому реализация этого конституционного положения должна производиться в строгом соответствии со смыслом и значением обновленной Конституции РК.

В п. 2 ст. 10 Законопроекта: «В интересах народа Казахстана право собственности на водный фонд осуществляется исключительно государством в лице Правительства Республики Казахстан.» требует доработки и исключения слова «исключительно».

3) Нормы Законопроекта допускают нарушение конституционного права собственности Казахстана на воды. Так, в п. 1 ст. 72 предусмотрено, что гидротехнические сооружения могут находиться в государственной либо частной собственности. Согласно пп. 46) ч. 1 ст. 1 Законопроекта под гидротехническими сооружениями понимается инженерное сооружение, включая объекты инженерно-технического обеспечения функционирования данного сооружения, используемое для забора и регулирования поверхностных вод, добычи и мониторинга подземных вод, водоотведения, закачки вод в недра, предупреждения вредного воздействия вод.

Таким образом, гидротехническое сооружение как объект недвижимого имущества, нераздельно связанный с земельным и водным участком, не может быть использовано без водного объекта, тем самым теряет свое целевое назначение. Поэтому, согласно неотделимости прав собственности на недвижимое имущество переход права собственности на водохозяйственное сооружение влечет за собой переход права собственности на земли водного фонда и сам водный объект.

Нормы Законопроекта допускают нарушение конституционного права собственности народа Казахстана на воды. Считаем необходимым устранение противоречий, связанных с возможностью возникновения частной собственностью на воды.

4) Законопроектом предлагается п. 2 ст. 10 Водного кодекса РК изложить в следующей редакции: «В интересах народа Казахстана право собственности на водный фонд осуществляется исключительно государством в лице Правительства Республики Казахстан.».

Данная норма не находит своей дальнейшей реализации ни в законодательстве, ни в правоприменительной практике ввиду отсутствия должной регламентации. Для совершенствования отраслей законодательства предлагаем предусмотреть норму в Законопроекте о механизме осуществления правомочий по владению, пользованию и распоряжению со стороны Правительства РК, например, посредством предоставления данных полномочий уполномоченному органу – Комитету по водным ресурсам Министерства экологии и природных ресурсов Республики Казахстан.

В целях недопущения норм права, способствующих совершению коррупционных правонарушений при осуществлении права собственности государством на земли водного фонда в интересах народа Казахстана рекомендуется определить кем будет реализовывается данное право (п. 1 ст. 11).

5) Пп. 2) п. 7 ст. 8 выделяет водные объекты по признаку особых условий пользования, т.е. режиму хозяйственной деятельности. Однако, нигде далее не предусмотрены данные режимы и отсутствует отсылочные нормы на специальное законодательство как критерия деления.

П. 3 ст. 75 Законопроекта предусмотрено, что «Перечень гидротехнических сооружений, имеющих особое стратегическое значение, определяется Правительством Республики Казахстан.» В пп. 5) ст. 20 закреплено, что перечень гидротехнических сооружений, имеющих особое стратегическое значение, разрабатывает уполномоченный орган, а Правительство их утверждает (пп.

4) ст. 18). Полагаем, здесь наличие дублирующих норм. Кроме того, из содержания ст. 75 можно предположить наличие 3-х видов гидротехнических сооружений: 1) гидротехнические сооружения, имеющие особое стратегическое значение; 2) стратегические гидротехнические сооружения; 3) гидротехнические сооружения. Каковы основные критерии их разграничений?

6) В пп. 33) ч. 1 ст. 1 и в п. 1 ст. 16 Законопроекта закреплено понятие «водного сервитута» дважды, которое не совпадает по содержанию. Полагаем, что следует исключить дублирование и предусмотреть в пп. 33) ч. 1 ст. 1 как «право ограниченного *целевого* пользования водным объектом». Также разработчик п. 4 ст. 16 указывает, что «Частный водный сервитут *устанавливается на тех же основаниях*, что и публичный водный сервитут, а также может быть установлен на основании договора или судебного решения», однако выше отсутствуют основания возникновения публичного сервитута.

Лишь предусмотрено, что «Каждый может пользоваться водными объектами общего пользования, в этом случае публичный водный сервитут является неотъемлемой частью права пользования водным объектом.». Получается, что право общего водопользования включает в себя право на осуществление водного публичного сервитута.

7) П. 2 ст. 86 предусмотрено, что «Перечень водных объектов особого государственного значения и особенности правового режима хозяйственной деятельности на них определяются Правительством Республики Казахстан.». Но в нормах Законопроекта не определен субъект, уполномоченный орган по разработке такого перечня.

На основании вышеизложенного, полагаясь на фундаментальные труды профессора С.Б. Байсалова считаем необходимым учесть изложенные замечания и предложения с целью обеспечения водной безопасности, улучшения качества подготовки проектов нормативных правовых актов в рамках регулирования водных и водохозяйственных правонарушений Республики Казахстан, а также правоприменительной практики в данной области:

- Предлагаем в проекте ВК предусмотреть понятия «водного объекта», «воды», «замкнутые водоемы».

- Требуют приведения в соответствие с Конституцией РК нормы специального природоресурсного законодательства и устранения юридических коллизий, пробелов между нормами земельного, водного и законодательства о недрах и недропользовании РК.

- В п. 2 ст. 10 проекта ВК: «В интересах народа Казахстана право собственности на водный фонд осуществляется исключительно государством в лице Правительства Республики Казахстан.» требуется доработка и исключение слова «исключительно».

- Нормы Законопроекта допускают нарушение конституционного права собственности народа Казахстана на воды. Считаем необходимым устранение противоречий, связанных с возможностью возникновения частной собственности на воды.

- Необходимо закрепить четкие функциональные критерии и разграничения между различными уполномоченными органами по осуществлению государственных функций: государственного управления водными объектами, особенно в части пользования и распоряжения, государственного регулирования, государственного контроля и надзора, охраны и воспроизводства водных объектов и др.

Принятие проекта ВК связано со следующими рисками: предоставление государственных контрольных функций в области охраны и использования водного фонда, в том числе в части подземных вод, одновременно нескольким государственным органам (уполномоченному органу в области охраны и использования водного фонда – пп. 32) п. 1 ст. 20; бассейновым водным инспекциям – пп. 12) п. 2 ст. 21; уполномоченному органу в области охраны окружающей среды – пп. 1) п. 1 ст. 22; уполномоченному органу по изучению недр – пп. 5) п. 2 ст. 22) может быть сопряжено с дублированием полномочий и путанице при осуществлении контрольных функций, перегибами в системе государственного управления и регулирования.

- Определить критерии разграничения водных объектов: водные объекты особого государственного значения и водных объектов, а также гидротехнических сооружений: 1) гидротехнические сооружения, имеющие особое стратегическое значение; 2) стратегические гидротехнические сооружения; 3) гидротехнические сооружения.

Список использованной литературы:

1. Байсалов С.Б. О кодификации водного законодательства Республик Средней Азии и Казахской ССР // Советское государство и право. Алма-Ата, 1966. С. 154-156.
2. Байсалов С.Б. Водное право Казахской ССР. - Алма-Ата, 1966. – 398 с.

УДК 349.6

С.А. Боголюбов

доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки Российской Федерации
Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации
Город Москва, Российская Федерация
(E-mail): bogolyubovsa@mail.ru

РАЗВИТИЕ НАУКИ ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ПРАВОПОРЯДКЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Во второй половине XX века эколого-правовые проблемы занимают заметное место в научной и педагогической деятельности казахстанских, российских, советских юристов. В истории юриспруденции оставили свой немеркнущий след профессора С.Б. Байсалов и А.Е. Еренов. Их работы содержали подходы к научному обеспечению экологического правопорядка и экологической безопасности как целях охраны окружающей среды, как методах ее обеспечения.

Ключевые слова: экологический правопорядок, научные исследования, охрана окружающей среды, экологическая безопасность, водопользование, сельское хозяйство.

Аннотация. XX ғасырдың екінші жартысында экологиялық-құқықтық проблемалар қазақстандық, ресейлік, кеңестік заңгерлердің ғылыми және педагогикалық қызметінде маңызды орын алады. Құқықтану тарихында профессор С. Б. Байсалов пен А. Е. Ершов өздерінің өшпес ізін қалдырды. Олардың еңбектерінде қоршаған ортаны қорғау мақсаттары, оны қамтамасыз ету әдістері ретінде экологиялық құқықтық тәртіп пен экологиялық қауіпсіздікті ғылыми қамтамасыз ету тәсілдері қамтылды.

Түйінді сөздер: экологиялық құқық тәртібі, ғылыми зерттеулер, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздік, суды пайдалану, ауыл шаруашылығы.

Abstract: in the second half of the twentieth century, environmental and legal problems occupy a prominent place in the scientific and pedagogical activities of Kazakh, Russian, and Soviet lawyers. Professors S.B. Baysalov and A.E. Erenov have left their undying mark in the history of jurisprudence. Their works contained approaches to the scientific provision of environmental law and order and environmental safety as goals of environmental protection, as methods of its provision.

Keywords: ecological law and order, scientific research, environmental protection, environmental safety, water use, agriculture.

Во второй половине XX века эколого-правовые проблемы начинают занимать заметное место в научной и педагогической деятельности казахстанских, российских, советских юристов. В истории юриспруденции оставили свой немеркнущий след профессор С.Б. Байсалов и профессор А.Е. Еренов, чьи работы содержали подходы к обеспечению экологического правопорядка и экологической безопасности как целях охраны окружающей среды, как методах ее обеспечения.

Несмотря на то, что понятия «экологический правопорядок» и «экологическая безопасность» были легализованы в российском и казахстанском законодательстве лишь в начале 1990-х годов, названные ученые в сотнях своих трудов – непосредственно и опосредованно – анализировали факторы, направления, объекты, способы обеспечения того, что получило в настоящее время понятия «качество окружающей природной среды», «экологическая безопасность», «экологический правопорядок», и иные смежные понятия, волнующие человечество в третьем десятилетии XXI века. Не случайно также эти природоохранные, природоресурсные феномены, сформировавшие комплексное, интегрирующее понятие «экология», уже семьдесят лет назад увязывались авторами с состоянием агропромышленного комплекса, развитием сельского хозяйства.

Уже в 1949 г. С.Б. Байсалов и А.Е. Еренов писали об уставе сельхозартели как основном законе колхозной жизни, видя в нем стержень обеспечения дисциплины сельскохозяйственного труда, способствующего социально-экономическому развитию, но и приносящего загрязнение природным ресурсам [1, 76 с.]. Далее выходят их работы «Высокая дисциплина труда - важное условие подъема общественного хозяйства колхозов» [2, с. 31-37], «Очерк советского земельно-водного законодательства в Казахстане (до сплошной коллективизации)» [3, с. 43-60], «Право сельскохозяйственного водопользования в Казахской ССР» [4, Т.1. С.78-88], «Очерки советского земельно-водного законодательства в Казахстане 1917-1928» [5], «К вопросу о совершенствовании общесоюзного водного законодательства» [6, с.19-26], «Действенность государственно-правового механизма охраны природы» (Известия АН КазССР Сер. обществ. наук. АлмаАта, 1988. №2. с. 70-79), в соавторстве с К.А. Шайбековым и А.Т. Ащеуловым «Вопросы кодификации законодательства об охране природы союзных республик» (Вестник МГУ Право.1966. №5. с. 83-85).

Абдуали Еренович Еренов – непосредственный участник Великой Отечественной войны, награжденный орденами и медалями, в 1949 году поступил в аспирантуру Института государства и права Академии наук СССР, защитив в 1952 году кандидатскую диссертацию на тему «Земельно-водное законодательство в Казахстане в первой фазе развития Советского социалистического

государства». Его перу принадлежат фундаментальные исследования «Очерки по истории феодально-земельных отношений у казахов» 1960 г., «Опыт земельных преобразований на Советском Востоке» 1976 г., «Правовая охрана природы в Казахской ССР» 1977 г., «Эффективность природоохранительного законодательства» 1988 г.

В 1958—1985 годах А.Е. Еренов — старший научный сотрудник, заведующий отделом, главный научный сотрудник в Институте философии и права Академии наук Казахской ССР; в 1963 году защитил докторскую диссертацию, в 1967 году был избран член-корреспондентом АН Казахской ССР, с 1985 года заведующий отделом аграрно-правовых наук. В 1985 г. ему присуждена премия АН Казахской ССР имени Ч. Валиханова за работу «Теоретические проблемы правового обеспечения рационального использования и охраны природных ресурсов». К 80-летию член-корреспондента НАН Республики Казахстан А.Е. Еренова Институт государства и права Казахского гуманитарно-юридического университета провел 1 октября 2003 г. «круглый стол».

В написанной А.Е. Ереновым главе коллективной монографии «Эффективность природоохранительного законодательства: (на материалах Казахской ССР)» [7, 160 с.] раскрываются понятие и сущность эффективности природоохранительного законодательства, подходы к ним, состояние действующего законодательства, проблема повышения результативности применения, обеспечение рационального природопользования как составной части проблемы повышения эффективности природоохранительного законодательства, дается общая характеристика эффективности природоохранительного законодательства. Эта глава А.Е. Еренова «Понятие и сущность эффективности природоохранительного законодательства» ввиду постоянной актуальности темы помещена в издаваемых Каспийским общественным университетом Научных трудах «Әділет» № 4, 2020 Алматы в рубрике «Классика юриспруденции» [8, с. 53 – 74].

А.Е. Еренов щедро делился своими знаниями с перспективными учениками, неоднократно брал шефство над молодыми коллегами. Под его научным руководством в 1984 г. будущий доктор наук Ж.Х. Косанов защитил кандидатскую диссертацию на тему «Правовая охрана земель сельскохозяйственного назначения». В 1990 г. А.Е. Еренов выступил официальным оппонентом на защите докторской диссертации С.А. Боголюбова на тему «Конституционно-правовые проблемы охраны окружающей среды в СССР», в которой, как и в других работах соискателя, экологический правопорядок и экологическая безопасность рассматривались в качестве полноценных правовых категорий с прицелом на формирование институтов экологического права.

Широко известные ученые, общественные деятели, заслуженный юрист Республики Казахстан С. Б. Байсалов и член. -корр. НАН РК А.Е. Еренов всю свою творческую жизнь занимались исследованиями самых различных сторон экологического права и законодательства, претворением своих теоретических выводов в практику; внося свой вклад в становление экологического правопорядка и экологической безопасности, они активно сотрудничали с учеными в Москве, нередко их можно было встречать на научных дискуссиях с профессорами Г.А. Аксененком, А.Т. Ащеуловым, А.М. Каландадзе, М.И. Козырем, О.С. Колбасовым, Н.И. Красновым, В.В. Петровым, Н.А. Сыродоевым, Н.В. Сторожевым из Белоруссии, Ю.С. Шемшученко из Украины, В.Н. Яковлевым из Молдавии.

Товарищеские отношения их связывали с сотрудниками Института законодательства и сравнительного правоведения Ю.Г. Жариковым И.Ф. Панкратовым; А. Е. Еренов и С.Б. Байсалов совместно с проф. ИЗиСП М.Г. Масевич публиковали в Вестях АН КазССР (1960. №7. С.105-107) рецензию на монографию о правовых вопросах организации и деятельности совхозов (М.: Госюриздат, 1959. 292 с.); С.Б. Байсалов публиковал рецензию в «Советском государстве и праве» (1956. №9. С. 141-144) на книгу сотрудников ИЗиСП Б.А. Лисковца и Г.Н. Полянской «Договор контрактации с.-х. продукции (М.: Госюриздат, 1955, 112 с.).

В 1952 г. С.Б. Байсаловым защищена кандидатская диссертация на актуальную для засушливых земель тему «Право сельскохозяйственного водопользования в Узбекской ССР». Проблемы регулирования надлежащего водопользования, как составной части правопорядка, не оставляли его — им написаны сотни работ, среди которых «Неуклонно выполнять договор об использовании воды (Сельское хозяйство Казахстана. 1954. №4. с. 40-43), «О договорных отношениях управлений оросительных систем с колхозами по водопользованию» (Советское государство и право. 1954. № 4. с. 96-101), «Правовые нормы следует показывать в действии» (Советское государство и право. 1960. №5. с. 142-144), «Водные правонарушения и причины, их порождающие» (Ученые труды КазГУ. Сер. юрид. Алма-Ата, 1970. Вып.9. с. 182-194), «Законодательство об охране природы в Казахской ССР» (Алма-Ата: КазГУ, 1973, 68 с.), «Органы власти и охрана природы» (Советы народных депутатов. 1986. №7. С. 87-88 — Рец. на кн.: Советы нар. депутатов и охрана окружающей среды. /Ю.С. Шемшученко, С.А. Боголюбов и др. Киев. Наукова думка, 1984. 254 с.).

О диапазоне научного обеспечения экологического правопорядка свидетельствуют выполненные под научным руководством С.Б. Байсалова кандидатские диссертации Абдраимова Б.Ж. «Земельные споры: порядок их разрешения в Республике Казахстан (на материалах высшего арбитражного суда)». Алматы, 1995, Байдельдинова Д.Л. «Правовая охрана атмосферного воздуха». Алматы, 1986, Бектурганова А.Е. «Правовое обеспечение рационального использования орошаемых земель (на материалах КазССР)». Алма-Ата, 1988, Джаппарова А. «Водное право Азербайджана». Москва, 1987, Еркинбаевой Л.К. «Правовое регулирование возмещения вреда земле». Алматы, 1995, Ильяшенко Л.В. «Правовая охрана рыбных ресурсов (на материалах КазССР)». Алма-Ата, 1972, Имашева С.М. «Право рекреационного природопользования (некоторые аспекты теории)». Алма-Ата, 1991, Константиныди С.С. «Проблемы правовой охраны природы в Казахской ССР». Алма-Ата, 1970, Кусаиновой Л.А. «Право землепользования крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях развития рыночных отношений», Алматы, 1998.

Подходы к решению правовых проблем экологической безопасности содержали выполненные при консультировании С.Б. Байсалова докторские диссертации Байдельдинова Д.Л. «Экологическое законодательство Республики Казахстан: совершенствование и кодификация». Алматы, 1996, Бекиева И. «Правовые проблемы природопользования и охраны природной среды в Туркменистане». Алматы, 1996, Дурдыева А. «Теоретические проблемы правового регулирования собственности на землю в сельском хозяйстве Туркменистана». Алматы, 1997, Стамкулова А.С. «Право личного подсобного хозяйства», Алматы, 1984, Халмуминова Ж.Т. «Эколого-правовые проблемы рационального использования и охраны орошаемых земель в Республике Узбекистан». Алматы, 1997.

По мере углубленной разработки конкретных правовых проблем обеспечения рационального использования природных ресурсов и охраны окружающей среды наука в лице С.Б. Байсалова приступала к исследованию коренных вопросов экологического права, представленных к рассмотрению на международной научно-практической конференции Юридического факультета Казахского национального университета им. аль-Фараби 27 апреля 2023 г. в г. Алматы. Им создавались «Некоторые вопросы борьбы с земельными правонарушениями на современном этапе» (Правовые вопросы продовольственной программы СССР. М.: МГУ, 1975, С. 42-50), «Усилить ответственность и заинтересованность: об организации землепользования и укрепления земельного правопорядка» (Сельское хозяйство Казахстана. 1975, №8. с. 54-55), «Экологическое правонарушение: понятие и состав» (Охрана окружающей среды: управление, право. Киев, 1982. С.44-47), «Правовое обеспечение экологической безопасности» (Вестн. Министерства юстиции РК. 1995, №10. С.19-28), Комментарий к Указу об экологической безопасности Республики Казахстан (Ноосфера. 1996. №1. с. 92-96).

Все вышеперечисленные исследования и практические работы составили занявшую достойное место на евразийском пространстве казахстанскую научную школу экологического права [10], где находили отражение научные, теоретико-методологические аспекты правового обеспечения экологической безопасности, экологического правопорядка, составляющих как цели, так и итог реальной охраны окружающей природной среды.

Список использованной литературы

1. Еренов А.Е., Байсалов С.Б. Устав сельхозартели - основной закон колхозной жизни. - Алма-Ата: КазОГИЗ, 1949. 76 с.
2. Байсалов С.Б., Еренов А.Е. Высокая дисциплина труда - важное условие подъема общественного хозяйства колхозов // Коммунист Казахстана. 1954. №12.
3. Еренов А.Е., Байсалов С.Б. Очерк советского земельно-водного законодательства в Казахстане (до сплошной коллективизации) // Известия АН КазССР. Сер. истории, философии, экономики и права, 1955, Вып.2.
4. Байсалов С.Б., Еренов А.Е. Право сельскохозяйственного водопользования в Казахской ССР // Алма-Ата: Изд. АН КазССР. Труды Сектора философии и права АН КазССР. 1956. Т.1.
5. Еренов А.Е., Байсалов С.Б. Сборник по национальным вопросам. 1956. №2. (На китайском языке).
6. Байсалов С.Б., Еренов А.Е. К вопросу о совершенствовании общесоюзного водного законодательства // Вести АН КазССР. №12.
7. Эффективность природоохранительного законодательства: (на материалах Казахской ССР). Алма-Ата: Наука, 1988. Ответственный редактор доктор юридических наук М. К. Сулейменов. Авторский коллектив: А.Е. Еренов — предисловие; гл. 1; Н.Б. Мухитдинов — гл. 2; Л.Р. Насырова — гл. 3, §1, 3; Ж.Х. Косанов — гл. 3, §2, 5; А.Х. Хаджиев — гл. 3, § 4.
8. А.Е. Еренов. Понятие и сущность эффективности природоохранительного законодательства // Научные труды Каспийского общественного университета. «Әділет» № 4, 2020. Алматы.
9. С.Б. Байсалов, М.Г. Масевич, А.Е. Еренов. Рецензия на кн. «Правовые вопросы организации и деятельности совхозов». М.: Госюриздат, 1959. 292 с. // Вести АН КазССР. 1960. №7.
10. Боголюбов С.А. Развитие экологического права на евразийском пространстве. Монография. М.2020. 432 с.

Л.К. Еркинбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, Алматы
e-mail : yerkinbayeva67@gmail.com

Б.Калымбек

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, Алматы
e-mail : b.kalymbek77@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАЙЫЛЫМ ЖЕРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ҚОРҒАУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа. Қазақстан жайылымдық ресурстар көлемі бойынша әлемде алтыншы орында тұр. Алайда, соңғы жылдары жайылым тапшылығы ауыл тұрғындары үшін үлкен проблемаға айналууда. Ауыл шаруашылығы шикізатын өңдейтін кәсіпорындардың басты проблемаларының бірі отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, кез-келген тауардың бәсекелестігінің негізі оның сапасы мен бағасы болып табылады. Бүгінгі таңда салықтық салық салу және салықтардың құрылымы бүкіл әлемге бәсекеге қабілетті болуға көмектесу үшін тиімділік пен тұрақтылықты ынталандыру қажет, ол үшін салық саясаты болуы керек, салықтық реттеуді тиімді, орынды жүзеге асыру қажет.

Түйін сөздер : жайылым жерлері, салық, ауылшаруашылық өнімдері, жер кадастры, игерілмеген жерлер, қосылған құн салығы, шаруа фермер қожалығы.

Аннотация. Казахстан занимает шестое место в мире по объему пастбищных ресурсов. Однако дефицит пастбищ в последние годы становится большой проблемой для сельских жителей. Одной из главных проблем предприятий, перерабатывающих сельскохозяйственное сырье, является низкая конкурентоспособность отечественной продукции. Как известно, основу конкуренции любого товара составляют его качество и цена. На сегодняшний день для того, чтобы налоговое налогообложение и структура налогов помогли всему миру стать конкурентоспособными, необходимо стимулировать эффективность и стабильность, и для этого необходимо иметь налоговую политику, эффективно, целесообразно осуществлять налоговое регулирование.

Ключевые слова: пастбища, налоги, сельскохозяйственная продукция, земельный кадастр, неосвоенные земли, налог на добавленную стоимость, крестьянское фермерское хозяйство.

Annotation. Kazakhstan ranks sixth in the world in terms of pasture resources. However, the shortage of pastures in recent years has become a big problem for rural residents. One of the main problems of enterprises processing agricultural raw materials is the low competitiveness of domestic products. As you know, the basis of competition for any product is its quality and price. To date, in order for tax taxation and the structure of taxes to help the whole world become competitive, it is necessary to stimulate efficiency and stability, and for this it is necessary to have a tax policy, effectively and expediently implement tax regulation.

Key words pastures, taxes, agricultural products, land cadastre, undeveloped lands, value added tax, peasant farming.

Нарық жағдайындағы мемлекеттік реттеу экономикалық әдістермен жүзеге асырылады. Мемлекет осы бағытта нарықты қалыптастыру, оны қалыпты қызмет атқаруына қолдау көрсетуі тиіс. Республикамыздың агроөнеркәсіп кешені экономиканың аса маңызды саласы және экономикалық дағдарысты жою, тамақ және жеңіл өнеркәсіптерін дамыту, саяси-әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету жолында шешуші рөл атқарады.

Мемлекет басшысының «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты 2021 жылғы Қазақстан халқына жолдауында «Ауыл шаруашылығын дамыту – негізгі проблеманың бірі. Осы саладағы ахуал мемлекетіміздің азық-түлік қауіпсіздігіне тікелей әсер етеді» деп нақтылап айтылды [1]. Көптеген жылдар бойы өнімді еңбекке ынталандыру тетіктерін жеке пайдаланғандықтан аграрлық салада терең дағдарыс қалыптасты. Одан шығудың бірден-бір жолы, сөзсіз, осы салада кешенді және жүйелі түрде экономикалық реформа жүргізу еді. Ал оның қалай жүзеге асырылып жатқандығына талдау жасайтын болсақ, ең алдымен нарықтық қатынастарға көшу тактикасындағы орын алған қателіктерді атап өту керек.

Аграрлық саладағы бүгінгі күннің басты мәселелерінің бірі, бұл – ауыл шаруашылығын жаңғырту. Қазақстанның аграрлық сектордағы мүмкіндіктері өте зор, инновациялық технологияларды енгізе отырып, өнімді экспортқа шығаруға және еліміздің қажеттілігін қанағаттандыру жолында жұмыла жұмыс істеу қажет. Сондай-ақ ұлан-байтақ кең даламыздың жайылымды жерлерін тиімді пайдалана отырып, мал шаруашылығының түрлі салаларын дамыту мен қой шаруашылығын жетілдіру және жайылымдық мал шаруашылығының жүзеге асу аясын кеңейту керек.

Бүгінгі таңда үлкен аумақты алып жатқан елімізде, жайылымдық жерлерді тиімді пайдалану мен мал шаруашылығын жетілдіру жолында жұмыстар атқарылып келе жатқанына қарамастан, әлі де бұл бағытта білек сыбана жұмыс атқаруды қажет етеді.

Қазіргі кезде Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласы алдында мынадай міндеттер тұр:

- егістік алаңын ұлғайту. Мұндай мүмкіндік әлемнің көп елдерінде Қазақстандағыдай емес;
- егістік дақылдарының түсімін, ең алдымен, жаңа технологиялар енгізу есебінен елеулі көтеру қажет;
- еліміздегі мал шаруашылығына қажетті жем-шөп базасын әлемнің осы саладағы алдыңғы қатарлы елдер деңгейіне жеткізу.

Табиғи жайылым – Қазақстанның ұлттық байлығы. Халқымыздың ертеден келе жатқан дәстүрлі шаруашылығы жайылымды мал шаруашылығы болып табылады. Осы жайылымдық жерлерден қоғамдық және жеке меншіктік мал шаруашылығы үшін 50 пайыздан аса мал азығын алуға болады. Жайылымдық жер, сонымен қатар аймақтың экологиялық жағдайын құрайды деуге болады, себебі республиканың жайылымдық жерлер аумағының 67,4 пайызын мал жайылымы құрайды. Республика бойынша шөлді және шөлейтті жайылым жерлер 122,6 млн гектарды құрайды. Сонымен қатар мал өрістеріне пайдаланылатын жайылымдық жерлердегі азық сыйымдылығы жылдан-жылға нашарлауда. Жайылымның шамамен 21 млн.га толығымен тозуы салдарынан шаруашылықты пайдаланудан қалып, миллиондаған гектарын желінбейтін улы және арамшөп өсімдіктер басып кетуде [2, 85]. Сонымен қатар, еліміздегі жайылымдық жерлердің өнімділігі мен сапасының нашарлауы да үлкен мәселе болып отыр.

Оған жайылымда жайылатын мал басының шекті деңгейден асып кетуі өз салдарын тигізуде. Алқаптарды шамадан тыс қарқында пайдалану және жайылым жүктемесін сақтамау экологиялық тепе-теңдікті бұзып отыр. Бұл жем-шөп көлемінің төмендеуіне ғана емес, жердің тозуына, эрозияның артуына әкеліп соқтыруда. Өкінішке орай, жайылымдардың бүгінгі хал-ахуалы аса қиын жағдайда.

Республиканың ауыл шаруашылық жер қорының 85 % жайылым құрайды, оның басым бөлігі шөл және шөлейт зоналарында орналасқан. Жайылымдардың басым бөлігі (50,4%) Мемлекеттік жер қорының құрамына жатады.

Жайылымдық жер тарихи даму кезеңінен бастап мемлекет экономикасының қозғаушы тетігі іспеттес, ол жем-шөп көзі, азық, отын, дәрілік өсімдік және демалыс орындары секілді көптеген функцияларды атқарады. Табиғи азықтық алқаптар өнімділігінің жылдың барлық маусымдарында жеткілікті болуы жайылымдық шаруашылықты ұтымды жүргізу мүмкіндігіне және оның экономикасына әсер ететін маңызды көрсеткіш болып табылады. Малдар, бір жағынан, жайылымдық азықтың өнімділігі мен сапасына тікелей де, жанама түрде де әсер етеді, екінші жағынан, сол малдардың өздерінің өнімділігі мен мал өнімдерінің сапасы азық қоры мен жайылымдық шаруашылықтың да, бүтіндей мал шаруашылығының да материалдық-тех-никалық негізіне байланысты болады.

Жер – халықтың бірден бір қажеттілігі. Осы орайда елімізде пайдаланылмай жатқан жерлерді қайтару жұмыстары қарқынды жүруде. Жайылымның жетіспеуі ауыл шаруашылығы саласы үшін өзекті мәселе болып отыр. Осыған орай Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев пайдаланылмай жатқан жайылым жерлерді мемлекет меншігіне қайтару жөнінде тапсырма берген болатын.

Пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлерінен өз еркімен бас тартуға экономикалық тұрғыда мәжбүрлеу үшін 2020 жылдың желтоқсан айында Салық кодексіне пайдаланылмай жатқан ауыл шаруашылығы жерлерінің салық ставкасын 10-нан 20 есеге дейін еселеп арттыруды көздейтін түзетулер енгізіліп, қабылданды [3].

Салық кодексіне 2018 жылы енген өзгеріс бойынша елді мекеннің аумағында тұрған жерді пайдаланушы енді бұрынғыдай әр гектарына емес, әр шаршы метрі үшін салық төлейді. Нәтижесінде, мұндай шаруашылықтардың мемлекетке төлейтін салығы жүз еселеп көбейіп кетіп отыр.

Ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдалануға мемлекеттік бақылауды күшейту үшін 2019 жылы Жерді қашықтан зондтау деректерін пайдалану бөлімінде жер кодексіне өзгерістер енгізілді. Космомониторинг арқылы мемлекеттік бақылаудың жаңа тетіктері енгізілді. Пайдаланылмай жатқан ауыл шаруашылығы жерлеріне салық мөлшерлемесі екі есе өсті.

Осылайша, жүйелі бақылаудың, жер бетіндегі түсірілімдердің, зерттеулердің және түгендеудің нәтижелерімен қатар ауыл шаруашылығы жерлерін мониторингтеу үшін ақпарат көзі ретінде енді ғарыштық мониторинг нәтижелері де пайдаланылатын болады.

Сондай-ақ, ҚР Президентінің тапсырмасына сәйкес, Бірыңғай мемлекеттік жылжымайтын мүлік кадастры шеңберінде мемлекеттік қызметтерді және жер қатынастары саласын цифрландыру мәселесі бойынша Үкіметпен арнайы заң жобасы әзірленіп, пайдаланылмай жатқан ауыл шаруашылығы жерлерін тексеру кезеңдері мен алып қою мерзімдерін 3 жылдан 1 жылға дейін қысқарту көзделген [4].

Ауыл шаруашылығы жерлерін конкурстар арқылы беру тәртібін толққанды регламенттеу әзірленді. Конкурстық комиссиялар жұмысының ашықтығын қамтамасыз ету үшін олардың

құрамына қоғамдық кеңестер мен бірлестіктердің өкілдері (Комиссия мүшелерінің жалпы санының кемінде 50%-ы) заңдық тұрғыда енгізілген.

Ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді және ұтымды пайдалану үшін жер пайдаланушылардың міндеттері мен жауапкершілігі нақтыланды және күшейтілді. Осы арқылы учаскелерді жалдаудың бірыңғай үлгілік шарты заңнамалық түрде белгіленді. Сондай-ақ, ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдалануға мониторинг жүргізу тәртібі айқындалды. Жерді жалға алудың алғашқы 5 жылында мониторинг жыл сайын жүргізілуі керек. Ал келесі кезеңдерде суармалы егістікте әр 3 жыл сайын, суармалы емес жерлерде - 5 жыл сайын мониторинг жасалуы тиіс [5].

Ауыл шаруашылығы саласының ішінде мал шаруашылығын қарқынды дамыту барысында аянбай еңбек етуді талап етеді.

Ауыл шаруашылығы саласындағы тағы бір мәселе – өзіне берілген жер учаскелерін мақсатты пайдаланбау болып табылады. Жер учаскелерін пайдаланбаудың түрлі себептері болады. Азаматтар өз кәсіптерін бастаған кезде бизнес жоспарларын құруда қаржылық мүмкіндіктерін дұрыс есептей алмағандықтан болуы, су тапшылығы, отбасылық өзге де себептер болуы мүмкін.

2022 жылғы 3 қаңтарда Мемлекет басшысы пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлерін мәжбүрлеп алып қою мерзімін 2 жылдан 1 жылға дейін қысқартқан заңға қол қойды [6]. Министрлік жыл басынан бері ғарыштан мониторинг жүргізу арқылы, бос жатқан жерлерді анықтап, 1,8 млн гектар жайылымды мемлекеттің меншігіне қайтарған. Биылдан бастап жерді иемденіп, бірақ игілігін көрмей отырғандарға айыппұлды еселеуді көздеп отыр. Тіпті оның пайдалану мерзімін екі жылдан бір жылға дейін қысқартпақ.

Бүгінде Ауыл шаруашылығы министрлігінің арнайы «Qoldau.kz» сайтында әр шаруашылықтың жер көлемі мен мал басы саны туралы ақпараттар қоры жинақталған. Онда жайылым алқаптарын пайдаланбай отырған шаруашылық атауы мен жайылым жүктемесінің сақталуы туралы ақпараттар жергілікті әкімдік пен уәкілетті органға ұсынылады. Жерді нысаналы пайдаланбаған шаруашылықтарға ескертулер беріліп, нәтиже болмаған жағдайда учаскесі қайтарылып алынады. Бұған қоса пайдаланбаған учаскіге салық нормасын 10 еселенген көлемде төлеу міндеттелетін болады. Алдағы күндері елімізде игерілмеген жерлерге салынатын салық көлемі 20 есеге дейін артуы ықтимал.

Елді мекендердің маңындағы ауыл шаруашылығы жерлері мемлекеттік қажеттілік санатына жатқызылған. Бұл жергілікті халықтың жеке қосалқы шаруашылығының пайдасы үшін алып қоюға заңнамалық тұрғыда негіз болады.

Сондай-ақ, жергілікті халықтың қажеттілігін қанағаттандыру және жайылымдық жер беру мәселесін шешу үшін «Жайылымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды [7]. Оның аясында жайылымдарды басқару жөніндегі жоспарды 2 жылда әзірлеп, бекіту қарастырылған. Құжаттың мақсаты - халықтың мал жаю мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін ұйымдасқан шаруашылықтар пайдаланбаған жайылымдарды қайта бөлу болып табылады.

Сондықтан, жайылымдарды беруге және пайдалануға байланысты іс-шараларды атқарғанда жариялылықты қамтамасыз ету үшін жайылымдарды басқару және оларды пайдалану жөніндегі жоспарды әзірлеуге жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қатысуы заң жүзінде қарастырылды.

Аграрлық саланы реттеудің негізгі бағыттары:

- ауыл шаруашылық саласының нарықтық бағаларын қалыпты шаруашылық қызметте жалғастырудың мүмкін болмай қалуы деңгейіне дейін төмендеп кететін жағдайларды болдырмау;
- ауыл шаруашылық саласында нарықтық инфрақұрылымының дамуына әрекет ету;
- отандық тауар өндірушілерге қатысы протекционистік саясатты жүргізу және олардың экспорттық бағыттарын қолдау.

Нарықтық экономиканың қалыптасу кезеңінде салық саясатының негізгі бағыты немесе салық саясатының басты мақсаты - салық жүйесін құру және оның тиімді қызмет етуіне мүмкіншілік беретін салық механизмін іске асыру.

Салық саясаты мен салықтық механизм арасындағы байланыс қарапайым да айқын болуы керек, салық төлеушінің түсінуіне жеңіл болуы қажет. Бұл үшін мынадай шаралар қолданылуы тиіс:

- салықтардың түрлері аса көп болмай, нақты да дәлелді болуы керек;
- белгілі бір салықтың түріне бірыңғай салық ставкасын белгілеу қажет;
- салық салу объектісін, салық салынатын табысты немесе айналымды анықтау әдісі мейлінше жеңіл, қарапайым, қолдануға ыңғайлы және түсінікті болғаны дұрыс;
- салық жеңілдіктері не үшін беріледі, оған қандай негіздер бар екені дәлелді болуы керек. Салық жеңілдіктерінің мейлінше азайғаны қажет;
- салық төлеуде, салықты табыс көзінен, яғни төлем жүргізілген көзден төлеген ықтимал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 01.09.2021 жыл. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>.
2. Қ.Б. Зұлпыхаров. Қазақстан Республикасы жайылым жерлерін тиімді пайдалану мәселелері. KazNU Bulletin. Geography series. №1 (36) 2013. 85 б.
3. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>.
4. «2016 жылы жұмыс істеген жер комиссиясының шешімдері орындалды ма?» 25.03.2021 ж. <https://jana-kezen.kz/kk/archives/12292>.
5. Жер пайдалану саласында атқарылған жұмыстар туралы тезистер. 25.03.2021 жыл. <http://ile-tany.kz/2021/03/25/zher-pajdalanu-salasynda-at-aryl-an-zh-mystar-turaly-tezister/>.
6. Пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді анықтау және мемлекеттік меншікке қайтару. <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-her/press/news/details/624889?lang=kk>.
7. «Жайылымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 20 ақпандағы № 47-VI ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000047>.

Б.Б. Шермухаметов

Судья Верховного Суда
Республики Казахстан

СТРАНОВОЙ ОБЗОР ЭКОЛОГИЧЕСКИХ СУДОВ. МОДЕЛИ, ТИПЫ, ОСОБЕННОСТИ

«Охрана окружающей среды и экологическое развитие выходят на первый план казахстанской повестки дня. Этим вопросом занимается весь цивилизованный мир, и нам неужели оставаться в стороне от магистральной тенденции...Впереди большая работа по разработке новых стандартов служения государству, интересам граждан. Правоохранительная и судебная системы играют в этом ключевую роль. Реформы здесь абсолютно необходимы».

В конце мая - начале июня 2022 года в Стокгольме прошел Симпозиум «Stockholm+50» с участием судей, экологов из многих стран на тему «Влияние Стокгольмской декларации на формирование глобального экологического права и судебной практики», посвященный 50-летию принятия Стокгольмской Декларации по окружающей среде 1972 года.

О значимости и представительности мероприятия говорит то, что его участники должны были иметь статус члена правительственной делегации и получить аккредитацию в Секретариате Генеральной Ассамблеи ООН. Казахстану оказали огромную честь быть модератором третьей панельной сессии «Изменение климата и суды - глобальный диалог», одной из 8-ми. Скажу сразу, я и ранее принимал участие в международных форумах, совещаниях и т.п., но это было особенное мероприятие. И дело даже не в том, что оно было юбилейным собранием судей, ученых-экологов.

На нем прозвучали весьма интересные идеи и сообщения. Например, речь шла о стремлении создать модельный Всемирный Экологический Кодекс или, по крайней мере, международный документ (Пакт, Конвенция, Договор и т.п.), объединяющий ранее принятые международные договоры и определяющий основные принципы и нормы международного экологического права.

Были предложения по учреждению универсального суда по охране окружающей среды при ООН по рассмотрению споров в отношении загрязнения атмосферы, водных ресурсов и почвы. Сторонами обращения в такой суд могли бы быть государства, неправительственные организации, корпорации и международные организации.

Задача универсального суда - достижение прекращения нанесения ущерба окружающей среде и создание реально действующего механизма ее защиты. Существенную помощь предполагаемому суду могли бы оказать экспертные группы по экологии, которые могли бы консультировать государства, неправительственные организации и других участников перед обращением в универсальный суд по окружающей среде. Функционирование единого международного режима могло бы координировать единообразие природоохранного законодательства с учетом национальных законодательств, облегчило бы доступ к экологической информации и к обеспечению экологической безопасности.

Говорилось также о вовлечении судей в международные отношения посредством их участия при заключении и совершении международных соглашений и договоров, участия в международных спорах, в том числе, приграничных конфликтах. Отмечалось, что обычно руководители стран принимают решения, исходя из политических соображений, тогда как правовые аспекты их исполнения, соблюдения прав и свобод населения конфликтующих сторон, граждан, юридических

лиц остаются в стороне. По этой причине некоторые споры заканчиваются ничем. А ведь кто еще, кроме как судьи, в первую очередь заняты этими проблемами.

Андерс Бенгссон, один из его главных организаторов Симпозиума, экс-председатель Высшего Земельного и Экологического Суда Королевства Швеция, любезно предоставил мне материалы исследования деятельности экологических судов, проведенного за период 2016-2021 г.г. международными организациями, как UNEP, Pring and Pring и Latham & Watkins LLP, некоторыми ведущими юристами, как Daya-Winterbottom, Preston, Sundberg, Mustafa, Ramos and Gutierrez, Hernandez, Wangchuk, Kirkpatrick, Durkin, Delbos, Gray, Kamaruddin, Backes, Schultz, Gilhuijs, Perez Niklitschek, Mustafa. Объем материалов очень велик, в связи с чем, полностью опубликовать то, о чем в них говорилось, в журнальной статье не представилось возможности.

В предлагаемой статье я бы хотел вкратце рассказать об экологических судах (трибуналах), их типах и моделях, особенностях отправления правосудия и формирования состава судов (трибуналов). Очень интересным представляется так называемый «боковой вход», то есть привлечение непрофессиональных судей из числа адвокатов, ученых-правоведов, технических специалистов, представителей науки и техники. Их еще называют «техническими или боковыми судьями». В исследованиях отражена их особая роль и огромный вклад в отправление правосудия.

Следует отметить, что во многих странах мира существуют так называемые отраслевые суды, например, по делам строительства гражданской и военной сферы, судостроительства и других отраслей, в которых в качестве судей привлекаются и участвуют профессиональные инженеры, строители, технические специалисты и т.п.

К сожалению, в нашей стране таких судов нет. Хотя на этом я настаиваю с 2004 года, до сих пор не создано ни одного, хотя бы в режиме «пилотного проекта». Считаю непростительным, что экологические суды и трибуналы (ECTs) действуют даже в странах, намного отстающих от Казахстана как в плане экономического, так и политико-культурного развития (например, Зимбабве).

В статье будут встречаться международные термины на латинском языке, принятые в судебной практике и часто встречающиеся в судебных актах. Некоторые названия судов и судей, возможно, будут непривычны для нашего слуха. Однако, таковы идиоматическое значение терминов, принятых в тех или иных странах, и их технический перевод.

Глобальное исследование моделей экологических судов и трибуналов

В исследовании UNEP отмечается, что нет ни одной лучшей модели для экологических судов и трибуналов, нет дизайна «универсал». Каждый экологический суд и экологический трибунал отражают национальный характер, культуру и правовую систему страны, в котором он действует. То, что является «лучшим» для каждой страны, по сути, это такие суды и трибуналы, которые соответствуют национальной уникальной экологической, исторической, легальной, юридической, судебной, религиозной, экономической, культурной и политической среде. Это - модель наиболее эффективного разрешения споров с доступом к правосудию для всех заинтересованных сторон. Все то, что будет работать лучше всего, должно быть изучено в открытом прозрачном процессе планирования, тщательно проанализировано.

Существует множество моделей экологических судов и трибуналов, которые следует учитывать, основываясь на начальных и обновленных выводах исследований окружающей среды, с учетом вклада экспертов.

Выбранные ниже модели приведены в качестве примеров, которые представляют собой различные и разнообразные страны, правовые системы и опыт, различные уровни развития, финансовые вложения и особенности. Для каждой модели указаны фактические примеры деятельности экологических судов и трибуналов в области окружающей среды. Хорошие практики, описанные для выбранных экологических судов и трибуналов, не являются уникальными, и также встречаются в подобных судах.

Что необходимо иметь в виду при избрании модели экологического суда (трибунала)?

Предполагается, что следующие факторы и обстоятельства, как наиболее реалистичные, помогут государствам определиться в выборе подходящих моделей экологических судов и трибуналов:

- **Сила лидерства** - без сильного лидерства экологические суды и трибуналы будут колебаться.
- **Политическая и финансовая поддержка** - без политической воли или бюджета, неудача определена.
- **Судебная поддержка и право собственности** - оппозиция существующей судебной власти к специализации может свести на нет усилия или привести к тому, что экологические суды и трибуналы разрешаются на бумаге, но фактически не установлены.
- **Бюджет** - необходим выделенный бюджет, даже для минималистских моделей.

- **Оппозиционные аргументы** - мощная оппозиция со стороны судебной власти, административные и деловые интересы могут торпедировать экологические суды и трибуналы.
- **Изменение статуса-кво:** в первую очередь может возникнуть необходимость изменения существующих институциональных и экологических законов и положений, если они слабы или создают значительные барьеры.

Антидемократически настроенное правительство или система, которые не поддерживают общественный доступ к правосудию или верховенству закона, могут обнулить все усилия экологических судов и трибуналов.

- **Неадекватные или коррумпированные правоохранительные органы** - одни из причин того, что экологические суды и трибуналы могут быть бессильными.

- **Отсутствие экологически обученных судей и лиц, принимающих решения** - предпочтительнее, чтобы все первоначальные кадры были экологически осведомленными.

- **Неадекватный судебный и полицейский учебный потенциал** - требуется судебное образование через Академию судебного обучения, университет, международную правительственную организацию или неправительственную организацию с опытом экологического образования и приверженности.

- **Отсутствие экологически обученных адвокатов** - без базы экологических адвокатов, экологические суды и трибуналы не смогут работать эффективно.

- **Общественный спрос** - без реального общественного спроса и поддержки работы экологических судов и трибуналов они, вероятно, останутся недостаточным использованием и не могут длиться долго.

- **Грамотность пострадавшего населения** - образование сообщества и осведомленность являются краеугольным камнем эффективных экологических судов и трибуналов и важным элементом для развития в процессе планирования.

- **Осведомленность в СМИ** - должно быть адекватное внимание со стороны средств массовой информации, судебные вердикты по вопросам окружающей среды должны оставаться под пристальным вниманием юридической общественности, прессы.

Экологические суды и трибуналы, их юрисдикция, полномочия, бюджетные механизмы, механизмы подотчетности и т.д. могут быть определены (i) законодательством; (ii) решениями национального правительства; или (iii) собственно законами об экологических судах и трибуналах. Судьи, обученные законодательством (профессиональные судьи - *примеч.автора*), являются типичными лицами, принимающими решения в экологических судах, хотя растущее число экологических судов (включая Чили, Финляндию, Новую Зеландию и Швецию) также включают в свои составы научных/технических судей, не работавшими судьями.

Следует отметить, что экологические трибуналы, в отличие от экологических судов, в основном, состоят только из профессиональных судей, но с большей вероятностью к ним будут присоединяться научные/технические судьи, принимающие решения (например, в Белизе, Коста-Рике, Исландии, Кении и Мальте) и даже непрофессиональные юристы (принимающие решения, в роли арбитров), как в Ботсване. *По крайней мере, один экологический трибунал не требует, чтобы кто-либо из его членов был юристом (адвокатом), например, Борд Плеанала - независимый квазисудебный орган, принимающий решения в апелляционном порядке на решения по планированию, принимаемые местными властями Ирландии (примеч.автора).*

Некоторые страны, такие как Канада, гордятся тем, что они называют «культурой трибунала», а не «культурой суда», для решений, касающихся окружающей среды и землепользования. В других странах, таких, как Пакистан, Филиппины и Швеция, существует культура судебного разбирательства по вопросам окружающей среды. Страны гражданского права (такие как большинство европейских стран или Таиланд) часто имеют две отдельные судебные системы: одну для общих гражданских и уголовных дел (с участием частных лиц) и вторую - для административных действий (с участием правительства). Во многих европейских и некоторых африканских, азиатских и латиноамериканских странах имеются конституционные суды, но ни в одной из них не было обнаружено официальной экологической палаты (хотя есть Секретариат экологических испытаний (*la Secretaría de Juicios Ambientales*) и Экологического правосудия, Офис в Верховном суде Аргентины).

В США существует смесь экологических судов и экологических трибуналов в зависимости от штата или территории. В некоторых странах есть экологические суды, экологические трибуналы и экологические омбудсмены. Например, в Кении с ее судебными и апелляционными экологическими судами и трибуналами для оценки воздействия на окружающую среду и делами, касающимися водных ресурсов, а также независимым экологическим омбудсменом, Национальным комитетом по обращениям по экологическим проблемам (далее - *НКОЭП*).

Каждая модель экологического суда или экологического трибунала имеет потенциальные сильные и слабые стороны. Для каждой описанной модели были выбраны конкретные примеры экологических судов и трибуналов с указанием их отличительных характеристик и передовой практики.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ СУДЫ, МОДЕЛИ

А. ОПЕРАТИВНО НЕЗАВИСИМЫЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ СУДЫ (отдельные, полностью или в значительной степени независимые экологические суды).

В. НЕЗАВИСИМЫЕ ПО РЕШЕНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ СУДЫ (в рамках общего суда, но отдельные и свободные в принятии собственных правил, процедур и решений).

С. ОБЪЕДИНЕНИЕ СУДЕЙ С ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ И СУДЕЙ С НАУЧНОЙ ПОДГОТОВКОЙ (могут быть модели А или В, описанные выше, с двумя типами судей, разделяющими процесс принятия решений).

Д. СУДЬИ ОБЩЕГО СУДА, РАССМАТРИВАЮЩИЕ ДЕЛА ПО ЭКОЛОГИЧЕСКИМ СПОРАМ (им назначают экологические дела в дополнение к их обычному списку, иногда без необходимого интереса, опыта или обучения).

Е. СУДЬИ ОБЩЕГО СУДА, ПОДГОТОВЛЕННЫЕ В ОБЛАСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА (которым время от времени могут быть поручены дела по экологическому праву).

А. Оперативно независимые экологические суды

Оперативно независимые экологические суды описываются как представляющие зенит экологических судов из-за их более широкой юрисдикции и включения наибольшего количества передовой практики. Три экологических суда были описаны в Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам (ECTs, 2016) в качестве примеров, подпадающих под эту категорию: LECNSW, Австралия (Суд Нового Южного Уэльса, Земельный и по вопросам окружающей среды, по-английски *Land and Environment Court of New South Walls*); Экологический суд Новой Зеландии; и Суд по окружающей среде и аграрным вопросам Амазонки, Бразилия.

По состоянию на 2021 год все три экологических суда продолжают работу и продолжают воплощать в жизнь передовой опыт.

В Австралии LECNSW был создан в 1980 году и считается одним из самых дальновидных и успешных благодаря своим инновациям, передовому опыту и рекомендациям для других экологических судов по всему миру. Он получил высокую оценку за успешное использование альтернативного разрешения споров и информационных технологий. LECNSW является примером экологического суда, обладающего всеобъемлющей юрисдикцией, включая как земельную, так и экологическую юрисдикцию, а также экологическую уголовную юрисдикцию.

К подведомственности суда отнесены вопросы, связанные со спорами по отнесению земельного участка к экологическим зонам, находящимся под угрозой исчезновения, по определению вероятности значительного воздействия на природный объект, находящийся под угрозой исчезновения, споры о взыскании компенсации за нарушения биоразнообразия, споры, связанные с водным законодательством, уголовное преследование или гражданское преследование за экологические правонарушения, связанные с нарушением экологического законодательства. Также он рассматривает вопросы защиты культурного наследия, например, предоставление или отказ в рассмотрении заявки на изменение, реконструкцию, снос объекта наследия, либо строений вблизи от объекта наследия либо расположенных на охраняемой территории, об уничтожении священных мест аборигенов, проверки разрешений на застройку на священных местах аборигенов, дела о компенсациях при принудительном изъятии земель. Таким образом, LECNSW рассматривает дела, связанные с охраной окружающей среды, а также выполняет административные функции в сфере регулирования природоохранных, земельных и градостроительных отношений.

В последние годы заметно увеличилось количество дел, поданных в суд, и каждый год суд рассматривает около 1400 дел (LECNSW 2020). Было отмечено, что аргументы, выдвигаемые перед судом, становятся все более разнообразными. Несмотря на то, что типы получаемых дел фактически ограничены уставом суда, споры об обязательствах в области изменения климата, правах человека и защите земельных прав коренных народов все чаще представляются истцами как плановые и классические деликтные дела.

В Новой Зеландии Экологический суд является одним из старейших независимых экологических судов и продолжает воплощать передовой опыт, например, используя IT-технологии и альтернативное разрешение споров. Экологический суд имеет три регистратуры в разных частях страны и может проводить слушания в соответствующем месте, тем самым облегчая доступ к экологическому правосудию. В последние годы количество дел, рассматриваемых судом,

увеличилось: в настоящее время Экологический суд Новой Зеландии рассматривает примерно 500-800 дел в год. Более того, типы (категории) дел, представляемых в суд, также стали более разнообразными. Например, в деле *«Смит против Фонтерра Кооператив Груп Лимитед»* (2021 г.) истец добивался декларативной защиты. В частности, он утверждал, что ответчики нарушили свои обязанности проявлять осторожность, осуществляя деятельность, способствующую изменению климата. Высокий суд Новой Зеландии удовлетворил иск о нарушении климата. Другие его исковые требования о нарушении общественного порядка и халатности были отклонены.

Суд по окружающей среде и аграрным вопросам в Бразилии входит в состав Федерального регионального трибунала (Первый регион) и является еще одним примером независимого экологического суда, отличающегося широкими и новаторскими средствами правовой защиты. Доступные средства правовой защиты включают общественные работы, восстановление экологического ущерба и такие уникальные приговоры, как требование к крупным предприятиям платить за экологические просветительские знаки на автобусах. В *Instituto Socio-Ambiental et al против IBAMA и Федерального союза* (2020 г.) три НПО подали иск с основной целью аннулирования решения Бразильского института окружающей среды и возобновляемых природных ресурсов, разрешающие экспорт местной древесины с меньшим контролем со стороны правительства. Заявители подчеркнули роль амазонских лесов в поддержании экологического и климатического баланса, значительное увеличение темпов незаконной вырубki лесов в бассейне Амазонки и разрушения, предположительно вызванные государственной экологической политикой.

Другие самостоятельные экологические суды в других странах включают Экологический и земельный суд в Кении (*Ojo* 2020), 3 экологических суда в Чили (*Retamal Valenzuela* 2019 г.) и 6 экологических судов в Швеции.

В Королевстве Бельгия 11 экологических судов, два из которых являются независимыми.

В. Решающие (уполномоченные) независимые экологические суды

Как было описано в Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам (ECTs 2016 г.), существуют экологические суды, которые являются частью общей судебной системы (единые процедуры, правила и свобода принятия решений). В Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам в качестве хороших примеров этой модели также упоминаются два экологических суда: Суд по планированию и окружающей среде в Квинсленде (Австралия), и Экологическое отделение Верховного суда штата Вермонт, США.

Суд по планированию и охране окружающей среды в Квинсленде является специализированным судом, входящим в общую систему судов первой инстанции. В Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам отмечается, что этот суд «легко идентифицировать, он пользуется большим уважением и, разделяя с судом общей юрисдикции накладные расходы, бюджет, залы судебных заседаний, персонал и помещения, получает выгоды от более низких административных расходов, меньше времени на управление и большую эффективность». Другие передовые методы Суда по планированию и окружающей среде включают различные методы работы со свидетелями-экспертами.

Отдел по охране окружающей среды Верховного суда Вермонта в США широко известен как эффективный суд первой инстанции с юрисдикцией на уровне штата в рамках общей системы судов первой инстанции. Это первый и единственный экологический суд на уровне штата в США с назначенными судьями-специалистами. Штат суда составляют председатель и двое «боковых» судей, имеющих специализацию по рассмотрению экологических споров. «Боковые» судьи избираются должностными лицами округа, которые заседают вместе с судьей в определенных случаях и также несут ответственность за внесудебные дела округа, что является необычной системой, уникальной для Вермонта. Интересной особенностью данного суда является то, что слушание дела проводится в том месте, где было начато.

Годовая нагрузка суда за последние годы снизилась с 350 дел в 2008 году до 200 в 2021 году, что можно объяснить пандемией и экономическим спадом. Некоторые передовые практики Отдела охраны окружающей среды включают активный процесс ведения дел, альтернативное разрешение споров, электронную подачу документов и виртуальные слушания, последние, два из которых были введены в ответ на глобальную пандемию. На сегодняшний день Вермонт по-прежнему поддерживает экологические инициативы и устойчивое развитие, и его экологический суд не стал объектом резкого сокращения бюджета или серьезной реструктуризации.

В этом суде рассматриваются дела, в основном, связанные со строительством - более половины рассмотренных дел, и, если быть точнее, с обжалованием решений экологической экспертизы. Остальную часть дел и споров составляют обращения муниципальных комиссий и Агентства природных ресурсов и управления природными ресурсами, иски граждан и юридических лиц об обжаловании решений органов муниципальной власти о запрете использования земельного участка

не по назначению, дела о разрешениях на выбросы, о сбросе загрязняющих веществ в водные и земельные объекты, атмосферный воздух, о приостановлении деятельности, которая может представлять угрозу причинения вреда окружающей среде, о разрешениях на пользование земельным участком и строительстве на нем. То есть данный суд, как и LECNSW в Австралии, выполняет административные функции в сфере регулирования природоохранных, земельных и градостроительных отношений.

Аналогичным образом действует и специализированный экологический суд - Водный суд штата Монтана, созданный в 1979 году. Он состоит из главного судьи по водным ресурсам, младшего судьи по водным ресурсам и четырех районных судей по водным ресурсам. Верховный суд Монтаны рассматривает апелляционные жалобы на решения Водного суда.

К ведению суда отнесены споры о разделе водных объектов, возмещении имущественного ущерба, причиненного незаконным лишением прав на получение воды для сельскохозяйственных и промышленных нужд в необходимом объеме, об установлении или обжаловании временного запрета на использование водных ресурсов, относительно загрязнения, засорения, неэффективного (расточительного), незаконного использования воды, окончательного признания и установления прав владения и пользования водными ресурсами

В Европе доминирующая модель экологических судов является одной из специализированных палат в рамках общих судов. Такую специализацию можно увидеть в Бельгии, Болгарии, Финляндии, Греции, Италии, Нидерландах и Испании (*European Union Forum of Judges for the Environment and Milieu Consulting*). Например, экологические суды в Бельгии являются специализированными палатами Государственного совета и некоторых апелляционных судов. Специализированная секция Государственного совета Греции, Третья палата уголовной секции Верховного кассационного суда Италии и Пятая секция третьей палаты Верховного суда Испании также выполняют функции экологических судов в своих странах.

Франция, придерживаясь другого подхода, создала 36 специализированных экологических судов в рамках общих судов без создания каких-либо новых структур. Это было сделано на основании Закона от 24 декабря 2020 года № 2020-1672 о Европейской прокуратуре, экологическом правосудии и специализированном уголовном правосудии. Кроме того, в юрисдикции каждого апелляционного суда определен один экологический суд. Эти экологические суды обладают юрисдикцией для расследования, судебного преследования и вынесения решений по правонарушениям в соответствии с Экологическим кодексом, Лесным кодексом, Горнодобывающим кодексом, Сельским кодексом и другими сложными вопросами морского рыболовства, и незаконной торговли древесиной или продукцией (Франция, *Loi relative au Parquet européen, à la justice environnementale et à la justice pénale spécialisée*). Менее сложные дела будут по-прежнему рассматриваться местными судами первой инстанции. Эти экологические суды имеют подготовленных, специализированных прокуроров, следственных судей и судей первой инстанции. Обучение проводится как для прокуроров, так и для судей, чтобы они могли лучше разбираться в экологических вопросах, в частности, в оценке и определении экологического ущерба, в причинно-следственных связях между действием (бездействием) и экологическим правонарушением (France, *Ministère de la Justice*). Министр юстиции Франции обратился в Генеральную инспекцию юстиции с просьбой провести миссию поддержки (т.н. *mission d'appui* - **прим. автора**) для пилотного запуска таких экологических судов в Амьене, Бордо и Кутансе.

Другие страны с экологическими судами, которые независимы в принятии решений несмотря на то, что они являются частью общей судебной системы:

- Аргентина, в которой есть Секретариат экологических судебных разбирательств (*la Secretaría de Juicios Ambientales*) и Управление экологической справедливости, созданное в 2015 году Верховным судом.

- Гана, в которой имеется 16 экологических судов, входящих в Земельные и экологические отделы Высокого суда.

- Пакистан, в котором имеется 250 «зеленых скамеек» (судов), по одной на каждый суд (включая высокие суды на уровне штатов и их Верховный суд).

С. Сочетание судей с юридическим и научным образованием - междисциплинарное принятие решений

В ряде экологических судов (и экологических трибуналов) есть как судьи с юридическим образованием, так и судьи с научной или технической подготовкой, которые совместно решают дела на равных основаниях. Эту модель экологических судов и трибуналов можно найти как в экологических судах, так и в экологических трибуналах, а также в обеих моделях, независимой в оперативном отношении и независимой в принятии решений, описанных выше. **Они выделены**

здесь отдельно из-за их уникального «партнерского подхода» к судебному разбирательству, сочетающего анализ и принятие решений судьями, имеющими юридическое, либо научное образование. Судьи с разным, но дополняющим друг друга опытом рассматривают дела в качестве со-судей.

Большинство опрошенных экспертов считают, что этот комбинированный подход может дать экспертные, более справедливые и взвешенные суждения, которые могут способствовать устойчивому развитию и защите окружающей среды. Судебное разбирательство по вопросам окружающей среды все чаще основывается на очень сложных научных и технических прогнозах неопределенного будущего воздействия сложных социальных, экономических и экологических факторов. Судьи, имеющие юридическое образование, как правило, не имеют научно-технической подготовки для анализа показаний экспертов по этим вопросам, Партнерский подход может обеспечить принятие более рациональных, сложных и всеобъемлющих решений.

Высший Земельный и Экологический суд в Швеции является примером независимого экологического суда с междисциплинарным судебным подходом. Когда полномочия экологических судов Швеции были определены Экологическим кодексом 1998 года, она была одной из первых, кто официально признал, что экологические дела могут включать сложные, междисциплинарные научно-технические вопросы, в дополнение к юридическим вопросам, и поставил обоих лиц (судью-профессионала и технического судью - *примеч.автора*), принимающих решения, на свои скамьи (в смысле суд - *примеч.автора*).

В Швеции есть пять региональных земельных и экологических судов на уровне окружных судов и один Высший Земельный и Экологический апелляционный суд в Стокгольме, отвечающий за всю страну, которые являются частью общей судебной системы. Их юрисдикция распространяется на все виды решений, принятых в соответствии с Экологическим кодексом и актами и постановлениями, относящимися к Кодексу, включая экологическое право Европейского Союза. В юрисдикцию судов входят споры, связанные с планированием и строительством, а также недвижимостью. Они также компетентны в делах, касающихся экологического ущерба и компенсации, а также частных исков против опасной деятельности. Но они не обладают юрисдикцией в отношении экологических преступлений.

Региональные экологические суды функционируют как (i) как суды первой инстанции по разрешениям на опасные виды деятельности, гидротехнические сооружения и искам о возмещении ущерба окружающей среде, поданным отдельными лицами, группами, НПО или правительством; и (ii) в качестве апелляционных судов (вторая инстанция) для обжалования решений местных и региональных органов по природоохранным разрешениям, размещению отходов и постановлениям об очистке. Земельно-экологический апелляционный суд рассматривает апелляции по делам региональных экологических судов. Решения первой инстанции могут быть обжалованы в Верховном суде, а решения второй инстанции обычно являются окончательными.

Шведский Экологический кодекс предусматривает, что в каждом региональном экологическом суде должна быть коллегия, состоящая из одного судьи с юридическим образованием, одного технического эксперта-эколога (с научным или техническим образованием) и двух непрофессиональных экспертов по делам о выдаче экологических разрешений (с научное или техническое образование, назначенное промышленностью и национальными государственными органами). Региональный судья с юридическим образованием и технический эксперт являются штатными сотрудниками суда, а два непрофессиональных эксперта назначаются в зависимости от опыта (в области экспертизы), необходимого в соответствующем деле. Все четыре члена комиссии равны в процессе принятия решений. Технические судьи должны иметь большой опыт и хорошее научно-техническое образование. Они также должны быть знакомы с судебным толкованием и процессуальным кодексом.

Апелляционный суд по земельным и экологическим вопросам состоит из трех судей с юридическим образованием и одного судьи с техническим образованием. Тем не менее, изменение требований к количеству дел может привести к тому, что судьи с юридической подготовкой будут временно назначены для рассмотрения общего дела или других подразделений общего суда, а судьи, не сведущие в области экологической экспертизы, могут быть назначены заседать в экологическом суде.

Использование технических судей повысило качество экологических оценок в Швеции. Коллективная комиссия лучше понимает экспертные отчеты сторон, в том числе оценки воздействия на окружающую среду, и поэтому может «задавать правильные вопросы» на слушаниях. Это позволяет одинаково взвешивать информацию и соображения на слушаниях, а также повышает прозрачность судебного разбирательства. В результате данная гибридная комиссия оценивает воздействие на окружающую среду в делах лучше и быстрее, чем комиссия, прошедшая

исключительно юридическую подготовку. Особенно учитывая постоянно меняющийся характер научных знаний, гибридная группа с ее экспертами предлагает более четкие и актуальные знания о соответствующих экологических стандартах и научных методах. Следует также отметить, что в земельных и экологических судах и Верховном суде Швеции клерки-докладчики (т.е. судьи без срока пребывания в должности), специализирующиеся на экологическом праве, готовят и представляют краткие изложения для судей, непосредственно рассматривающих экологические дела. Это служит еще одним методом для принятия экологически безопасных решений.

По словам ныне покойного Й.Эклунда, бывшего технического судьи Административного суда Вааса в Финляндии, в его стране и Швеции научные познания передаются в суд техническими судьями, участвующими в подготовке, разрешении и формулировке дела. Таким образом, устраняются трудности перевода с научного языка на юридический язык, поскольку технические судьи вскоре узнают и то, и другое. Недостаток внешних экспертных мнений состоит в том, что судья сам должен быть экспертом, чтобы понять, что говорит другой эксперт, особенно то, о чем он предпочитает не говорить. Другим недостатком внешних экспертов (обычных судебных экспертов либо независимых - *примеч. автора*) является то, что они, как правило, не имеют юридического образования и испытывают трудности в понимании процессуальных особенностей и ограничений по делу.

Экологические суды в Чили - еще один хороший пример междисциплинарного принятия решений. В 2012 году Национальный конгресс Чили санкционировал создание трех по существу автономных экологических судов с междисциплинарными коллегиями судей и сделал их независимыми от администрации и не являющимися непосредственно частью существующей судебной системы, но находящимися под административным, политическим и финансовым контролем Верховного суда. Это произошло в контексте крупной реформы Закона об окружающей среде, которая предусматривала создание Министерства, Службы экологической оценки и Управления по охране окружающей среды. Министерство обладает исполнительными и политическими полномочиями, *Servicio de Evaluación Ambiental* выдает экологические разрешения, а *Superintendencia* контролирует соблюдение экологических разрешений и правил. Суды были созданы в качестве противовеса полномочиям *Superintendencia* в административной сфере.

Закон разрешил Первому экологическому суду (*Primer Tribunal Ambiental*) располагаться в городе Антофагаста на севере страны, Второму экологическому суду (*Segundo Tribunal Ambiental*) - в центральной столице Чили Сантьяго, а Третьему экологическому суду (*Tercer Tribunal Ambiental*) - в южном городе Вальдивия. Второй экологический суд начал рассмотрение дел в 2013 году, Третий экологический суд - в 2014 году, Первый экологический суд - в 2017 году.

Уполномочивающим законом в Чили закреплено, что в каждом экологическом суде будет по три судьи, двое из которых должны иметь юридическое образование, заниматься профессиональной практикой не менее 10 лет и преуспеть в профессиональной или академической деятельности в области административного или экологического права. Третий судья должен иметь степень бакалавра наук со специализацией в области окружающей среды и не менее 10 лет профессиональной практики. В каждом экологическом суде также есть два замещающих или запасных судьи, один со степенью юриста, а другой со степенью бакалавра наук. К этим запасным судьям применяются те же требования, но достаточно восьми лет профессиональной практики. Они выбираются в ходе четырехступенчатого процесса политического отбора: (i) имена предлагаются Верховному суду чилийским отделом по найму на государственную службу; (ii) Верховный суд выбирает кандидатов из этого списка, чтобы рекомендовать их Президенту; (iii) Президент выбирает кандидатов из этого пула; и (iv) окончательные кандидатуры утверждаются Сенатом.

В отличие от других судов, технические судьи назначаются на ограниченный срок (шесть лет). Основаниями для их увольнения являются добровольная отставка и невозможность занимать должность. Это отличается от процесса для карьерных судей (профессиональных - *примеч. автора*), которые защищены законом, назначаются на всю свою карьеру и имеют гарантии своей независимости. Таким образом, независимость экологических технических судей в Чили является постоянной проблемой.

Экологические суды дополняют компетенцию апелляционных судов и Верховного суда, которые обладают юрисдикцией рассматривать конституционные иски в соответствии с *recurso de protección* (средство защиты - *примеч. автора*), гарантирующем право жить в окружающей среде, свободной от загрязнения. *Recurso de protección* применяется к действиям и бездействиям властей или частных лиц. Компетенция экологических судов более конкретна и ограничена. *Recurso de protección* обеспечивает более простой способ доступа к защите экологических прав для большинства населения, чем

обращение в экологические суды (не нужно нанимать адвоката или представлять частные отчеты специалистов).

Вышеупомянутый мультидисциплинарный подход признает, что рассмотрение экологических споров становится все более сложным. Он по-прежнему основывается на научных и технических прогнозах, которые также повлияют на социальные, экономические и экологические условия. Судьи с юридическим образованием, как правило, не имеют научной или технической подготовки для анализа показаний экспертов по этим вопросам. Привлечение научных и технических судей к процессу принятия решений повышает ценность всех этапов процесса разрешения споров, помогает обеспечить «справедливое, быстрое и дешевое» решение, выгодное как сторонам, так и судьям. Это не только улучшает доступ к правосудию, но и делает правовую систему более эффективной в целом.

Существует несколько способов включения науки об окружающей среде в процесс принятия юридических решений. Первая и наиболее распространенная модель состоит в том, чтобы иметь судей с научной подготовкой, которые вместе с судьями с юридической подготовкой будут рассматривать экологические дела. Вторая модель предполагает наличие внешней группы научных экспертов, с которыми суд (или стороны) может консультироваться, если в конкретном случае требуется такая экспертиза.

В Нидерландах имеется Фонд независимых судебных экспертов в области права окружающей среды и планирования.

Вместо того, чтобы иметь судей с научной подготовкой, суд может направлять конкретные научные или технические вопросы специализированным региональным или национальным органам. Примером такого альтернативного подхода является Фонд независимых судебных экспертов в области экологического права и права планирования (*Stichting Advising Bestuursrechtspraak voor Milieu en Ruimtelijke Ordening* или «STAB», теперь именуемый *Gerechtelijke Omgevingsdeskundigen*) в Нидерландах.

Через STAB судьи могут запрашивать экспертные заключения по делам, связанным с окружающей средой и планированием, у независимых и беспристрастных экспертов-сотрудников STAB. Специалисты STAB могут предоставить практически все необходимые знания в таких случаях. Экспертные заключения предоставляются бесплатно, доставляются быстро, в среднем за три месяца, и имеют хорошее качество.

STAB - это независимое и беспристрастное учреждение, финансируемое Министерством юстиции Нидерландов, в котором работают 40 экспертов с различным опытом. Эксперты STAB обязаны соблюдать Кодекс поведения STAB, Кодекс поведения судебных экспертов Государственного совета и Кодекс поведения судебных экспертов по вопросам гражданского и административного права.

Эксперты STAB могут предоставить общую информацию о деле, такую, как факты и обстоятельства дела, соответствующие правовые рамки и разъяснения по техническим и/или технико-юридическим вопросам. Они также могут предоставлять информацию по конкретному случаю. Например, в случае дорожного шума может возникнуть вопрос о проведении правильного акустического отчета, который призван дать правильное объяснение, и может быть разрешен в качестве научного доказательства, скажем, влияния новой автомагистрали на движение транспорта. Кроме того, специалисты STAB посещают объекты и опрашивают все вовлеченные стороны. После этого эксперты STAB могут составить отчет, на который стороны могут ссылаться в своих ответах. Этот отчет также будет подвергнут второй проверке качества (перепроверен) экспертом, который может «сопровождать экспертов на слушание» (участвовать в суде).

STAB облегчает отправку правосудия, экономит время на поиск надежных экспертных заключений. Эксперты STAB не только знают применимую правовую базу и ее взаимодействие с техническими вопросам. Их беспристрастность и независимость юридически гарантированы и проверены. Такие экспертные заключения повысили качество судебного разбирательства и прецедентного права. Этот метод также обходит потенциальное препятствие в виде тупиковой ситуации между привлеченными сторонами экспертами Нидерландов, которые все чаще взаимодействуют с экспертами STAB.

В Бутане «зеленая скамья» (отделение, рассматривающее дела об охране окружающей среды - **примеч. автора**) в Высоком суде была создана в ознаменование шестидесятилетия со дня рождения четвертого короля Бутана и действует до сих пор. Эта «зеленая скамья» специализируется на рассмотрении экологических споров и нацелена на «обеспечение единообразия, точности, тщательности и предсказуемости суждений и информированного толкования экологических законов». Несмотря на то, что эта «зеленая скамья» была сформирована из существующих судей, она приняла свои собственные процедуры для обеспечения быстрого, справедливого и справедливого

разрешения экологических споров. Некоторые из наиболее примечательных особенностей таких процедур включают:

- либерализация правил *locus standi* (право обращения в суд, быть заслушанным - **прим. автора**), позволяющая любому лицу в Бутане возбудить судебный процесс против государственных интересов либо против государства, либо против государственной власти;
- перенос бремени доказывания, в частности, на лицо или орган, вмешивающийся в экологию, чтобы доказать отсутствие неблагоприятного воздействия;
- способность судебной коллегии получать помощь по своему усмотрению со стороны научных или технических экспертов (*amicus curiae* - «друг суда», лицо, наделенное правом давать заключения, предоставлять информацию суду, не будучи стороной процесса - **прим. автора**) для решения различных аспектов экологических проблем (Бутан).

Важно отметить, что «зеленая скамья» в Бутане была создана не в связи с ростом числа экологических дел. Скорее, его создание было связано с ожиданием роста судебных споров по экологическим вопросам, учитывая все более выраженную проблему баланса требований развития и экологических соображений. Поэтому пока проводится обучение, чтобы судьи экологических судов обладали специальными знаниями и навыками, необходимыми для разрешения экологических споров.

В Малайзии до 2016 года 42 сессионных суда и 53 магистратских суда, которые рассматривали только уголовные дела, были реорганизованы в экологические суды. В 2016 году все высокие суды, мировые суды и сессионные суды во всех 13 штатах были назначены специализированными экологическими судами, которые также могут рассматривать гражданские экологические дела. Это увеличило общее количество экологических судов с 95 до 134 на сегодняшний день. Внедрение этой общенациональной системы экологических судов направлено на обеспечение доступа населения в целом для подачи жалоб или подачи исков о возмещении ущерба по целому ряду жалоб. К ним относятся случаи несоблюдения лицензий, загрязнения воздуха, воды, промышленных стоков и правонарушений, связанных с охраной дикой природы. Большинство дел возбуждено в Джохоре и Селангоре.

В настоящее время в Малайзии разрабатывается Экологический регламент суда для содействия функционированию экологических судов и укреплению практики экологического права и будет реализован в будущем (*Inns of Court Malaysia*, 2017 г.).

Цели Экологического Правила суда:

- обеспечить упрощенную, эффективную и недорогую процедуру исполнения природоохранного законодательства и разрешение экологических дел;
- содействовать продвижению конституционных прав на здоровье и экологически чистую окружающую среду;
- обеспечить эффективное применение средств правовой защиты.

В то же время были реализованы определенные процедуры в tandem с установлением экологического суды для повышения эффективности судов. Это включает в себя шестимесячный срок для рассмотрения экологических дел, который Малайзия с удовлетворением встретила - скорость рассмотрения дел за этот шестимесячный период составила 99,5% с 2012 до 2017.

Следует повторить, что новые экологические суды *per se* (как таковые, сами по себе - **примеч. автора**) были созданы за последние пять лет в Малайзии. Скорее, юрисдикция судов была расширена, чтобы заслушивать экологические дела. Тем не менее, это развитие еще значительнее. Теперь гражданам разрешено предъявлять гражданские иски об устранении нарушений природоохранного законодательства, который предоставляет дополнительные средства для доступа к правосудию за причинение вреда окружающей среде.

Теперь поговорим о Калифорнии, США. Несмотря на отсутствие независимого и формального экологического суда в этом штате, все же стоит подчеркнуть, что Верховный суд Калифорнии выносит решения при значительном количестве экологических дел в год.

Калифорнийский закон о качестве окружающей среды, а также то, как он стал интерпретироваться и применяться, представляет собой один из наиболее известных инструментов, используемых там сторонами в судебном процессе.

Однако было замечено, что это имело обоюдоострый характер (эффект) в последнее время, поскольку некоторые проекты бросили вызов в соответствии с Калифорнийским законом о качестве окружающей среды. Например, государственные услуги и планы инфраструктуры являются одними и теми же типами проектов. Только в 2020 году было 34 апелляционных дела, связанных с Калифорнийским Законом о качестве окружающей среды, тогда как в 2019 году их было 45 («*Латам энд Уоткинс*», 2021 г.). Таким образом, Верховный суд Калифорнии, по-видимому, хорошо знаком

при рассмотрении экологических споров, о чем свидетельствует частота, с которой они имеют дело с ними. Однако не ясно, требуется ли, чтобы эти назначенные на процесс судьи имели какой-либо интерес, подготовку или опыт в экологическом праве.

Модель, принятая в Калифорнии, может отражать тенденцию, которая вскоре может возобладать в США. Опрошенные эксперты указывают, что в будущем маловероятно, что в США появятся автономные специализированные экологические суды и трибуналы. Скорее, модель, принятая в Калифорнии и на Гавайях, будет свидетельствовать о будущем для экологических судов: альтернативой дорогим, отдельным и законодательно созданным экологическим судам станут несколько специализированных обычных судей, назначенных т.н. «зелеными судьями» или образующие «зеленые коллегии». Будущие экологические суды также будут характеризоваться такими чертами, как «кластеризация» и сквозные юрисдикции. Поскольку дела, связанные с окружающей средой, очень сложны и затрагивают множество областей права, может потребоваться сменная коллегия судей и уполномоченных экспертов в зависимости от вопросов, поднятых в отдельных делах. Таким образом, подготовленные судьи и эксперты, обладающие экологическим опытом, будут привлекаться к рассмотрению дел, требующих их специальных познаний.

Эта модель может быть привлекательным «средним» подходом к созданию экологических судов, если бюджетные ограничения или ограниченные политические и судебные ресурсы будут препятствовать развитию автономных и полностью специализированных экологических судов.

D. Судьи общего суда, рассматривающие дела по экологическим спорам

В некоторых случаях наличие экологического суда, в котором судьям общего суда поручаются дела, связанные с окружающей средой, может обеспечить лучший доступ к правосудию и повысить уровень судебной экспертизы в области экологического права. Особенно в связи с тем, что автономный экологический суд может быть менее доступным или хорошо обеспеченным ресурсами. В качестве примера: США и страны, принявшие аналогичную модель, включают Гавайи, где 22 существующих судей в районного уровня (рассматривают мелкие иски) и окружных (крупные иски) судах назначены судьями экологических судов. В Пакистане (на момент проведения исследования) было 250 экологических судей как в судах первой инстанции, так и в Высоком суде. На Филиппинах 117 судов рассматривают экологические дела; в Таиланде - 21 экологический суд на всех уровнях судов и административных судов.

Следует отметить, что эффективность такой модели в значительной степени зависит от судебной экспертизы в области права окружающей среды. Например, Филиппины, которые были упомянуты в Руководстве UNEP, как успешный пример модели поэтапного природоохранного суда, становятся все менее эффективными из-за недостаточного судебного опыта в области права окружающей среды. Это можно объяснить отсутствием подготовки судей по экологическому праву на всех уровнях судов. Обучение не является обязательным и длится всего несколько часов. Кроме того, опрошенные эксперты показали, что сами судьи избегают экологических дел, поскольку они недостаточно подготовлены для рассмотрения таких дел. Таким образом, хотя на Филиппинах существует в общей сложности 117 экологических судов, это большое число не обязательно соответствует их фактической эффективности.

E. Судьи судов общей юрисдикции, прошедшие подготовку в области экологического права

Есть несколько причин, побуждающих страны обучать судей общих судов экологическому праву.

Во-первых, в силу разных обстоятельств в стране может не быть действующих экологических судов и трибуналов (ECTs) для рассмотрения экологических дел. В таких случаях эти страны обучают своих судей общих судов экологическому праву вместо создания экологических судов и трибуналов. В Индонезии, например, где судьи проходят обучение и сертификацию в области права окружающей среды с 2011 года. Индонезийские эксперты считают, что создание экологических судов и трибуналов (ECTs) излишне усложняет дело, поскольку их создание требует внесения поправок в действующие гражданский, уголовный и административный кодексы, а также в каждый из соответствующих процессуальных кодексов. По сути, это означает перестройку всей правовой системы страны. Однако они также считают, что экологические дела в развивающихся странах, таких, как Индонезия, должны специально рассматриваться судом, который понимает неотложность защиты окружающей среды и природных ресурсов.

В этой связи судьи в Индонезии и в ряде других стран резонно поднимают следующие вопросы.

Почему судьи общих судов должны обучаться экологическому праву?

1. В стране нет действующих экологических судов и трибуналов (ECTs), но рассматриваются множество экологических дел.
2. Экологические проблемы часто обсуждаются в делах, не связанных с окружающей средой.
3. Судьи должны знать, как распознавать и рассматривать дела SLAPP (об этом ниже).

Во-вторых, даже в странах, где действуют экологические суды и трибуналы (ECTs), экологические проблемы возникают в делах, не связанных с окружающей средой. Поэтому даже судьям общих судов неизбежно приходится иметь дело с экологическим правом и наукой. Кроме того, современные экологические проблемы возникают в классических типах требований экологического права. Это подчеркивает междисциплинарный характер экологических проблем, особенно очевидный в таких современных проблемах, как изменение климата, гендерное неравенство и непропорциональное воздействие окружающей среды на женщин, справедливость и устойчивость, ухудшение состояния окружающей среды частными корпорациями и пандемия COVID-19.

В Мексике, где есть один уполномоченный, но не созданы экологический суд или трибунал, иски об экологической ответственности подаются в административные окружные суды в соответствии с Общим правилом 27/2015 Федерального судебного совета. Однако экологическое право рассматривается как особая правовая область, на которую распространяется обширное и сложное регулирование.

Эта неотъемлемая сложность делает анализ доказательств трудной задачей для судей, особенно для тех, кто не обучен экологическим вопросам. Судьи должны досконально разбираться в доказательствах, чтобы распознавать объекты, субъекты и причинно-следственные связи между ними. Например, при расчете экологического ущерба необходимо четко определить основные элементы окружающей среды, чтобы в судебном решении можно было правильно определить, кто несет ответственность за возмещение ущерба, какие должны быть предприняты меры по исправлению положения и когда они должны быть осуществлены. Более того, поскольку компенсация может быть назначена только тогда, когда восстановление невозможно (например, исчезновение вида или наводнение или оползень, разрушивший деревню), судьи должны обладать достаточным пониманием, чтобы определить и найти решение. Определение этих элементов, даже с помощью экспертов-членов суда, представляет собой весьма сложную процедуру. Поэтому следует рассмотреть вопрос об обучении как можно большего числа судей общих судов экологическому праву, даже если в стране уже есть экологические суды и трибуналы.

В-третьих, судьи должны распознавать стратегические иски против участия общественности (*Strategic lawsuits against public participation, SLAPP*). Иными словами, это особый тип недобросовестно заявляемых исков о диффамации (защите чести, достоинства, репутации), которые подаются в неэкологические суды. SLAPP могут принимать форму уголовных или гражданских исков и направлены на то, чтобы запугать, нанести финансовый ущерб и заставить замолчать защитников окружающей среды и активистов (*Business & Human Rights Resource Center, 2021*). SLAPP могут оказывать сдерживающее воздействие на защиту окружающей среды. Поэтому эта тактика часто используется влиятельными субъектами, в том числе корпорациями и правительствами, чтобы люди не выражали озабоченность по поводу их практики и не высказывались против злоупотреблений. Судебные иски SLAPP являются прямым злоупотреблением системой правосудия и, когда они разрешены, приравниваются к судебному преследованию (*Business & Human Rights Resource Center*). Британское дело *McDonald's Corporation, McDonald's Restaurants Ltd. против Хелен Мари Стил и Дэвид Моррис* (1997) иллюстрирует, как судебные иски SLAPP оказывают сдерживающее воздействие на усилия по защите окружающей среды. В этом случае *McDonald's* подал в суд на двух членов лондонского *Greenpeace* за замечания, напечатанные в информационном бюллетене, распространяемом организацией, включая утверждение о том, что *McDonald's* уничтожает 800 квадратных миль леса в год для своей упаковки. Дело широко расценивается как SLAPP, т.к. целью *McDonald's* считалось заставить «замолчать» своих критиков с помощью жесткого требования о возмещении ущерба, на возмещение которого они явно никогда не смогут рассчитывать от неплатежеспособных ответчиков.

По данным Ресурсного центра по Бизнесу и Правам Человека (2021 год), с 2015 по 2021 годы было подано не менее 355 дел SLAPP. Из них 224 были связаны с уголовными обвинениями, большинство из которых касались клеветы или других обвинений в диффамации. Это отражает то, как SLAPP становится все более распространенной и глобальной тактикой, используемой влиятельными субъектами, которые могут позволить себе инициировать и поддерживать судебные иски. Хотя судебные иски SLAPP направлены не только против защитников окружающей среды, последние все более становятся мишенью.

Иски SLAPP обычно предъявляются истцами по причинам, не связанным с окружающей средой. Это означает, что такие дела будут рассматриваться в судах общей юрисдикции. Поэтому, если судьи общего суда не осведомлены об экологических проблемах, они не смогут связать подлинные экологические проблемы, которые иски SLAPP, не относящиеся к окружающей среде, пытаются затмить. Неспособность выявить экологический случай SLAPP означает, что иск не будет отклонен

по причине несправедливости. Эта неудача не только приводит к опасным и негативным последствиям для обвиняемых защитников окружающей среды, но также существенно препятствует экологической справедливости и защите (*Закон UNEP и Центра Сабин об Изменении Климата*, 2020 год).

Хотя и законодательство, и судебная власть являются важными средствами защиты от несправедливости SLAPP, законодательство является основополагающим. Некоторые страны, такие как Индонезия, Филиппины и Таиланд, ввели в действие законодательные положения против дел SLAPP.

Закон Индонезии об охране окружающей среды и управлении ею предусматривает, в частности, «экологическое образование, доступ к информации, доступ к участию и доступ к правосудию при реализации права на хорошую и здоровую окружающую среду» (*Закон об охране окружающей среды и управлении ею 2009 г., статья 65(2)*). При этом любое лицо, «борющееся за право на благоприятную и здоровую окружающую среду, не может быть привлечено к ответственности по уголовным и гражданским искам». Однако на практике трудно обеспечить соблюдение данного положения. В качестве яркого примера: Верховный суд Индонезии отклонил законы против SLAPP в деле *PT Bumi Sukses Indonesia v. Heri Budiawan («Budi Pego»)* (2018 год). Суд установил, что *Budi Pego* фактически был лидером протестующих на основании нескольких взаимодействий во время акции протеста против *Bumi Sukses* в Индонезии, и осудил его на основании антикоммунистических законов за использование коммунистических символов на плакатах протеста и рекламных материалах. Кроме того, Верховный суд постановил, что статьи против SLAPP в Законе об охране окружающей среды и Закон об управлении не распространяются на протестующих, которые проводят демонстрации в нарушение Закона о свободе выражения мнения в публичном праве 1998 года, требующего письменного уведомления национальной полиции Индонезии до проведения таких собраний. Таким образом, он (*Budi Pego*) был приговорен к 10 месяцам лишения свободы (*Бизнес и Правозащитный Центр*). Однако, что более обнадеживает, в августе 2021 года Высокий суд Индонезии оправдал шестерых жителей деревни в споре против фабрики тапиоки. Он постановил, что уголовные обвинения, выдвинутые по распоряжению компании, были необоснованными и не могли быть использованы заставить замолчать критику экологических нарушений. Это означает первую победу над SLAPP в Индонезии.

Таиланд принял свои положения против SLAPP в 2019 году в ответ на критику со стороны международного сообщества и в рамках Национального плана действий Таиланда в области бизнеса и прав человека (ООН, *Управление Верховного комиссара по правам человека*, 2018 год). В частности, в Уголовно-процессуальный кодекс были добавлены статьи 161/1 и 165/2. Статья 165/2 предусматривает, что суд может прекратить дело, если он убедится, что дело было возбуждено недобросовестно или имело целью неправомерное использование ответчика. Хотя это положительный шаг в правильном направлении, данные положения остаются недостаточными для судебных исков SLAPP (*Rawski 2020*). Обе нормы применимы только к уголовным делам, поданным частным истцом. А это означает, что они не могут использоваться для отклонения исков SLAPP, которые являются публичными обвинениями или гражданскими делами. То есть остается проблемная лазейка, особенно учитывая историческую тенденцию как правительства, так и частных корпораций ограничивать участие общественности с помощью этих двух типов судебных исков SLAPP.

Филиппины пошли еще дальше, определив дела SLAPP в своих Правилах рассмотрения экологических дел (далее - Правила) в 2010 году. После этого вступили в силу положения, направленные против SLAPP, как, например, Правило 19 раздела 1, которое позволяет обвиняемым в уголовном преследовании подавать ходатайства о прекращении уголовного дела, как SLAPP. Однако такое ходатайство не допускается в гражданских дел о SLAPP, в которых защита против SLAPP может быть выдвинута только посредством ответа.

Какими бы теоретически многообещающими и значительными они ни были, эти положения не являются «пуленепробиваемыми». В *Hotchkiss et. al v. Hon. Ridgway Tanjili*, ответчики из всех сил пытались заставить судей признать новые правила против SLAPP неприемлимыми к данному делу из-за отсутствия прецедента того, как их следует применять. При этом некоторые судьи отказались от участия в деле. Один судья суда первой инстанции утверждал, что Правила применяются только в экологических судах, а не в обычных судах, хотя в Правилах нет такого ограничения. Защита SLAPP не была признана судом низшей инстанции, и дело было разрешено продолжить. Когда дело впоследствии дошло до Апелляционного суда, оно было окончательно прекращено, хотя и через шесть лет после подачи дела о SLAPP. Из-за того, что данное дело так затянулось, а для некоторых из-за опасений дальнейших нападков со стороны компании-истца, значительное число сторон, заинтересованных в защите окружающей среды, и свидетелей отказались от участия в деле. Хотя это не оказало существенного (материального) влияния на конечный результат, оно демонстрирует, что

судебные иски по экологическим вопросам чрезвычайно интенсивны с точки зрения времени, денег и усилий, что может оказать значительное давление на менее обеспеченные стороны.

Дела SLAPP нелегко идентифицировать, если судья не знаком с экологическим законодательством и соответствующими делами, лежащими в основе SLAPP. На этих примерах мы видим, что подготовка судей и знание юриспруденции так же важны, как и установление правил. Судебная подготовка дает судьям знания и уверенность в решении экологических проблем в общих судах, если нет экологических судов и трибуналов (ECTs). Помогает определить, соединить точки с экологическими проблемами, создавать судебную практику по экологическому праву для защиты народной справедливости.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ТРИБУНАЛЫ

В Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам (ECTs) 2016 года определены три различных типа экологических трибуналов на основе их независимости в принятии решений.

МОДЕЛИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТРИБУНАЛА (ЮНЕП, 2016 г.)

А. Оперативно независимый экологический трибунал (отдельный, полностью или в значительной степени независимый экологический трибунал).

В. Независимый по решениям экологический трибунал (под контролем государственного органа, но не того, чьи решения он пересматривает).

С. Заключительный экологический трибунал (подконтрольный агентству, решения которого он рассматривает).

А. Оперативно независимые экологические трибуналы

Два очень разных экологических трибунала иллюстрируют разнообразие оперативно независимых экологических трибуналов, которые в целом контролируют свою собственную деятельность, правила и (что наиболее важно) решения (UNEP, 2016). На Маврикии Апелляционный суд по вопросам окружающей среды и землепользования (ELUAT) был создан в соответствии с Законом «Об апелляционном суде по вопросам окружающей среды и землепользования», 2012 года, для рассмотрения апелляций, касающихся землепользования и экологических вопросов, с полномочиями обеспечивать экологическое правосудие (Маврикий, *Закон ELUAT 2012 года, раздел 3(1)*). Его миссия состоит в том, чтобы «отправлять эффективное экологическое правосудие, продвигать экологическое верховенство права и обеспечивать надлежащее регулирование землепользования и норм планирования», а также обеспечивать справедливое, последовательное и эффективное разрешение дел, связанных с окружающей средой; стремиться к быстрому разрешению дел; стремиться разрешать экологические и планировочные споры посредством посредничества; (и) предоставлять пути (разрешение спора, дела) в экстренных случаях и при угрозе окружающей среде (Маврикий, *ELUAT*).

Как экологический трибунал, ELUAT является квазисудебным органом, действующим независимо от исполнительной власти. Однако в отношении бюджета и штатного расписания он находится в ведении премьер-министра. ELUAT может разрабатывать свои собственные правила и процедуры при условии, что исполнительная власть обнародует их посредством постановлений министра. Постоянные должности председателя и заместителя председателя назначаются независимой комиссией (Маврикий, *Закон ELUAT, раздел 3(1)(a)*). Другие члены ELUAT не обязательно должны быть адвокатами и назначаются Генеральным прокурором после консультаций с министрами окружающей среды, жилищного строительства и местного самоуправления на специальной основе и на такой период, который считается необходимым (Маврикий, *ELUAT, разделы 3(1)(c), 3(3)(a)*).

Члены Трибунала вносят вклад, как специалисты, и должны быть независимыми. Если предмет апелляции относится к технической области, Генеральный прокурор может по рекомендации председателя заручиться услугами соответствующего эксперта в этой области, чтобы он действовал в качестве члена Трибунала на специальной основе для таких период, который они считают необходимым (Маврикий, *Закон ELUAT, раздел 3(4)*).

ELUAT обладает юрисдикцией на всем острове Маврикий, вынося решения по экологическим решениям министра окружающей среды, а также по вопросам землепользования или планирования местных властей (Маврикий, *Закон ELUAT, раздел 4(1)*). ELUAT обрабатывает 200 дел в год (Маврикий, *ELUAT*), и количество дел продолжает расти. Помимо судебного разбирательства, ELUAT также уполномочен проводить посредничество, которое будет способствовать мирному урегулированию споров между сторонами (Маврикий, *ELUAT*). ELUAT может распорядиться о восстановлении и возмещении ущерба окружающей среде (Маврикий, *Закон об охране окружающей среды 2002 года, статья 54(3)*). Его постановления подлежат исполнению так же, как и постановления

окружного суда. Лица могут обжаловать решения ELUAT в Верховном суде Маврикия по вопросам права (Маврикий, *Закон ELUAT, раздел 5(10(b))*). Однако с 2012 года было внесено несколько поправок, направленных на ограничение категорий лиц, могут обжаловать административные решения о разрешениях и оценках воздействия на окружающую среду.

В Японии Координационная комиссия по экологическим спорам, также известная как *Kouchoi*, является внешним агентством Министерства общих дел. Его модель отличается от других относительно независимых экологических трибуналов, поскольку в нем делается упор на «систему урегулирования», основанную на расследованиях и альтернативном разрешении споров, проводимых его членами, «вместо состязательного разбирательства».

Национальная координационная комиссия по спорам о загрязнении представляет собой административную комиссию, которая содействует урегулированию споров о загрязнении окружающей среды путем примирения и судебного разбирательства. Это делается через систему разрешения экологических споров. Кроме того, она также координирует горнодобывающую, каменную и гравийную промышленность, а также другие отрасли, включая сельское и лесное хозяйство, в общественных интересах (Япония, *Министерство внутренних дел и коммуникаций*).

В состав Координационной комиссии по спорам о загрязнении входят один председатель и шесть уполномоченных, все из которых являются квалифицированными юристами и экспертами в различных областях. Они назначаются Премьер-министром с согласия Национального Сейма (*правильнее «Коккай» - примеч.автора*), Национального парламента Японии сроком на пять лет. В отдельных спорах для проведения специализированного расследования может быть назначен научный (независимый) эксперт. В целом такая структура обеспечивает нейтральность и независимость решений, способствует их согласованию с более широкими общественными интересами (Япония, *МВД*).

Существуют также субнациональные или провинциальные версии Координационной комиссии по спорам о загрязнении, называемые префектурными комиссиями по изучению загрязнения, созданные в 47 префектурах Японии. Кроме того, на уровне местных органов власти/муниципалитетов существуют консультационные службы по экологическим жалобам, которые, согласно одному отчету, обрабатывают около 100 000 заявлений в год. В них работает более 11 000 сотрудников.

Координационные комиссии по экологическим спорам, а также префектуры и местные органы не имеют права пересматривать или отменять решения государственных органов. Традиционно их основная роль заключалась в присуждении компенсации физическим лицам за ущерб, причиненный промышленным загрязнением и развитием (при этом компенсацию в основном выплачивает государство, а не нарушитель). Существенным преимуществом для тех, кто подает жалобы, является то, что пошлины за подачу жалоб не взимаются, а весь процесс расследования оплачивается Координационными комиссиями по экологическим спорам. Комиссии считаются справедливыми, быстрыми и дешевыми для своей ограниченной юрисдикции.

В. Независимые в принятии решений экологические трибуналы

Этот тип экологических трибуналов находится под надзорным и оперативным контролем другого государственного органа или агентства и, следовательно, не является автономным экологическим трибуналом как таковым. Однако такие экологические трибуналы по-прежнему в значительной степени независимы в том смысле, что их решения не пересматриваются контролирующими их государственными органами.

В Коста-Рике Административный трибунал по окружающей среде был создан в соответствии с Органическим законом об окружающей среде 1995 года и является децентрализованным учреждением при Министерстве окружающей среды и энергетики. Однако Трибунал обладает исключительными полномочиями и функциональной независимостью при выполнении своих обязанностей. Его постановления носят высший административный характер. Любые решения, которые он принимает, не могут быть обжалованы и должны соблюдаться (Коста-Рика, *Органический закон об окружающей среде 1995 года, статья 103*).

Трибунал состоит из трех постоянных членов и трех заместителей, имеющих опыт работы в вопросах окружающей среды (*Органический закон об окружающей среде 1995 года, статья 104*). Члены Трибунала должны быть профессионалами в области окружающей среды (которые могут не иметь отношения к праву), а один постоянный член и его заместитель должны быть юристами (*Органический закон об окружающей среде, статья 105*).

Трибунал обладает юрисдикцией рассматривать жалобы на нарушения всех природоохранных законов по всей стране (*Организация экономического сотрудничества и развития, 2020 год*). Однако Органический закон не наделяет Трибунал какими-либо полномочиями устанавливать свои собственные правила. Вместо этого, в соответствии со статьей 106 Органического закона, Трибунал

обязан соблюдать процедуры и правила своей деятельности, установленные в Органическом законе и Законе об общем государственном управлении.

Трибунал имеет в своем распоряжении широкий спектр средств правовой защиты. Он может налагать штрафы и административные санкции за устранение или уменьшение причиненного ущерба. Он также может принимать временные меры защиты в соответствии с принципом предосторожности. Трибунал может распорядиться о мерах по восстановлению окружающей среды во второй инстанции, если первоначальное административное решение будет обжаловано (*Организация экономического сотрудничества и развития*, 2020 год). Действия Трибунала не ограничиваются средствами правовой защиты.

Например, в ответ на использование агрохимикатов производителями ананасов в Коста-Рике Трибунал решил разработать учебную программу, включающую научные и юридические инструкции о воздействии переработки ананасов на окружающую среду. Это помогло повысить осведомленность и поддержку меняющихся методов защиты окружающей среды в отрасли.

Количество дел, поданных в Административный трибунал по охране окружающей среды, увеличивается почти вдвое каждый год. Однако решения Трибунала не всегда эффективно исполняются. Недавнее расследование, опубликованное Университетом Коста-Рики, показало, что плантация ананасов в заповеднике дикой природы на севере Коста-Рики, которую Трибунал приказал закрыть в 2010 году, продолжала функционировать в следующем году.

В этом примере трибунал находится в ведении отдельного государственного органа, которым также может быть министерство юстиции или другое министерство. Однако существует еще один вариант независимого при принятии решений экологического трибунала, когда экологический трибунал является частью «супертрибунала», объединяющего под своим началом ряд более мелких трибуналов. Некоторые примеры включают Суд по рассмотрению экологических проблем в Онтарио, Канада, Гражданский и административный суд штата Виктория и Административный суд штата Западная Австралия в Австралии. Было замечено, что такая модель имеет ряд преимуществ, включая гибкость в назначении судей, согласованность решений и экономию персонала и бюджета.

С. Независимые экологические трибуналы.

Независимые экологические трибуналы обычно находятся под административным, налоговым и политическим контролем, то есть как бы «захвачены», Агентства (уполномоченного органа), чьи решения рассматривает экологический трибунал. Поэтому предполагается, что они не независимы от политики, суждений и политических планов своего головного агентства. В Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам (ECTs) 2016 года отмечается, что, хотя ярлык «захваченный» имеет негативный оттенок, это не всегда так. В США Апелляционный совет по экологическим вопросам является ярким примером специализированного экологического трибунала, который считается независимым, профессиональным и уважаемым, что свидетельствует о том, что этот тип экологического трибунала может работать эффективно.

В США Апелляционный совет по экологическим вопросам при Агентстве по охране окружающей среды (EPA) выступает в качестве апелляционного суда по административным делам, возникающим в соответствии со всеми экологическими законами, администрируемыми EPA. Он был создан в 1992 году и обычно рассматривает апелляции на решения первой инстанции Управления судей по административным делам Агентства по охране окружающей среды или разрешающие решения региональных отделений Агентства по охране окружающей среды. В 2020 году EPA опубликовало правило, упрощающее процедуру разрешения апелляций (США, EPA). Хотя правило 2020 года было предназначено для ускорения подачи апелляций путем установления крайних сроков и ограничений на продление, оно также ограничило полномочия Совета по апелляциям по экологическим вопросам, не позволив ему пересматривать решения EPA. Впоследствии, в 2021 году, Агентство по охране окружающей среды опубликовало новое правило, которое отменило правило 2020 года и подтвердило независимость Апелляционного совета по экологическим вопросам от Агентства по охране окружающей среды и право принимать окончательные решения (США, *Агентство по охране окружающей среды*, 2021b, 2021c).

Одновременное сосуществование экологических трибуналов в США и экологических судов в штатах Вермонт, Монтана, Калифорния и на Гавайях представляет интересный тандем. Будут ли они и далее сосуществовать или «победит» какая-то модель, покажет время. Особенно если учесть, что экологический суд в Вермонте относится к типу решающих (уполномоченных) независимых судов, то в Калифорнии и на Гавайях - типу, сочетающему судей с юридическим образованием и технических судей.

Другие примеры закрытых экологических трибуналов включают Управление Совета по охране окружающей среды в Западной Австралии (Западная Австралия, *Закон об охране окружающей среды*

1986 г., раздел 107А), Консультативный комитет на Соломоновых островах (Соломоновы острова, Закон об окружающей среде 1998 г., раздел 32) и Совет по окружающей среде в Папуа-Новой Гвинее (Папуа-Новая Гвинея, Закон об окружающей среде, 2000 год, раздел 17).

Экологические омбудсмены, прокуроры и комиссии

Уполномоченные по охране окружающей среды, органы прокуратуры и комиссии по правам человека могут внести значительный вклад в разрешение экологических конфликтов, хотя они и не являются в строгом смысле экологическими судами и трибуналами.

А. Омбудсмены по вопросам окружающей среды

В нескольких странах, включая Австрию, Грецию, Венгрию, Кению и Новую Зеландию, существуют специализированные омбудсмены по вопросам окружающей среды, заместители омбудсменов или экологические подразделения офисов омбудсменов. Омбудсмен обычно получает жалобы от общественности на действия правительства (а иногда и частных лиц), затем расследует факты, выступает посредником и сообщает о результатах и рекомендациях вышестоящим государственным органам. Как правило, они не имеют обязательных решений или правоприменительных полномочий, но некоторые из них могут инициировать судебные процессы или участвовать в них. Офисы общих омбудсменов есть по всему Европейскому Союзу и в других странах мира, но специализированные природоохранные учреждения встречаются редко. Штат генерального омбудсмена является экспертом по вопросам государственного управления, но обычно не является экспертом по экологическим вопросам. Такой недостаток опыта может привести к поверхностным, затянутым расследованиям без экспертных результатов.

С 2007 по 2011 год в Венгрии был самый всеобъемлющий и влиятельный омбудсмен по охране окружающей среды в мире - Управление парламентского уполномоченного по делам будущих поколений. Это было уникально, потому что офис мог принимать обязательные для исполнения резолюции по экологическим проблемам. Однако законодательный орган упразднил офис всего через четыре года и объединил его с недавно созданным Управлением венгерского уполномоченного по основным правам.

а). Омбудсмен будущих поколений преобразован в заместителя уполномоченного. В настоящее время венгерский омбудсмен по делам будущих поколений уполномочен, в частности, рассматривать и комментировать национальные и местные законодательные предложения. Он следит за развитием политики и законодательными предложениями, чтобы гарантировать, что они не представляют серьезной или необратимой угрозы для окружающей среды, тем самым нанося возможный ущерб интересам будущих поколений. Кроме того, Омбудсмен обладает следственными полномочиями и уполномочен составлять официальные оценочные отчеты о действиях и рекомендации для органов государственной власти. При необходимости омбудсмен может также вмешиваться в любые дела в государственных административных судах (Венгрия, *Управление уполномоченного по основным правам*).

б). Несмотря на то, что полномочия омбудсмена были сокращены, факт существования этой должности сам по себе является исключительным - редко какое государственное учреждение в мире сосредоточивает свою деятельность только на экологических правах человека и правах будущих поколений.

В Австрии есть офисы омбудсмена по охране окружающей среды (*Umweltanwaltschaft*), расположенные в каждой из ее девяти земель или штатов, которые обязаны представлять интересы охраны природы и окружающей среды. Они обладают всеми обычными полномочиями, а также уполномочены в некоторых случаях подавать жалобы в административные суды Австрии.

Австрийский омбудсмен по охране окружающей среды обладает постоянными правами в областях, касающихся, в частности, оценки воздействия на окружающую среду, обращения с отходами или охраны природы (*European Union e-Justice Portal*). В качестве формального участника процедуры задача омбудсмена состоит в том, чтобы заявлять о соблюдении объективного экологического права. В этом качестве омбудсмен правомочен оспаривать административные решения в вышеупомянутых областях. Однако австрийский омбудсмен не имеет права участвовать в процедурах экологической ответственности, которые решаются административными судами, и не может подавать жалобы в Конституционный суд (*European Union e-Justice Portal*). Они не могут выносить решения, подлежащие исполнению, в отличие от решений экологических судов и трибуналов.

В Новой Зеландии есть независимый, очень активный омбудсмен по вопросам окружающей среды, парламентский уполномоченный по вопросам окружающей среды. Этот орган имеет право расследовать действия правительства в области охраны окружающей среды и экологические проблемы, принуждать к предоставлению информации, будь то публичной или закрытой, вызывать людей под присягой, отчитываться перед Палатой представителей и давать рекомендации, а также

рекомендовать законодательные реформы. Как и все офисы омбудсмена, парламентский уполномоченный по окружающей среде может делать выводы и давать рекомендации, но не имеет правоприменительных полномочий.

В Кении есть Национальный комитет по рассмотрению жалоб в области охраны окружающей среды, который заменяет бывший Комитет по рассмотрению жалоб населения. Он направлен на улучшение доступа общественности к экологической справедливости, предоставляя форум для разрешения экологических конфликтов и внося свой вклад в экологическую политику. Таким образом, он способствует альтернативному разрешению экологических споров и может давать рекомендации секретарю кабинета министров (Кения, *НКОЭП*).

На регулярной основе НКОЭП расследует жалобы или заявления о состоянии окружающей среды в Кении и предполагаемые случаи ухудшения состояния окружающей среды. В соответствии с этим он проводит расследования по всей стране и принимает рекомендуемые решения, адаптированные к каждому населенному пункту. Он также уполномочен возбуждать судебные иски по экологическим вопросам, представляющим общественный интерес, от имени гражданского общества (Кения, *НКОЭП*, 2018 год).

Офисы экологических омбудсменов привлекательны тем, что они оплачиваются правительствами. Поэтому они могут бесплатно представлять отдельных лиц и сообщества, могут быть наделены существенной независимостью и полномочиями по надзору и могут обеспечивать разрешение экологических жалоб в суде или во внесудебном порядке. Сильный, хорошо финансируемый экологический омбудсмен может иметь существенное значение с точки зрения защиты окружающей среды. Однако он не может заменить экологические суды и трибуналы, и сам по себе не отвечает требованиям Орхусской конвенции в отношении доступа к правосудию.

В. Экологические прокуроры

Соблюдение экологических требований и правоприменение имеют важное значение для верховенства права, эффективного управления и устойчивого развития. Специализированные экологические прокуроры играют ключевую роль в достижении этого. Международная сеть по соблюдению и обеспечению соблюдения природоохранных норм разрабатывает и реализует практические и инновационные мероприятия, направленные на укрепление соблюдения и правоприменения в области охраны окружающей среды на всех уровнях государственного управления. В Сеть входят природоохранные органы, следователи, прокуроры, судьи и сотрудники международных организаций по охране окружающей среды и развитию.

В некоторых странах есть специальные прокуроры по экологическим вопросам, которым поручено заниматься исключительно экологическими законами и делами. Например, в большинстве стран Латинской Америки, как с экологическими судами и трибуналами, так и без них, существуют специализированные прокуратуры по экологическим вопросам.

Экологические прокуроры в Латинской Америке и Европе создали сети, соответственно, *Rede Latino-Americana de Ministério Público Ambiental* или *REDEMPA*, и Европейскую сеть прокуроров по окружающей среде для обмена информацией и опытом, наращивания потенциала, проведения программ обучения и планировать совместные мероприятия.

В Бразилии есть образцовые прокуроры по охране окружающей среды, которые расследуют уголовные и гражданские иски и возбуждают судебные дела от имени людей и окружающей среды. Их офисы имеют как гражданскую, так и уголовную юрисдикцию, хорошо укомплектованы преданными своему делу и опытными юристами и техническими экспертами, могут самостоятельно возбуждать дела и обладают властными полномочиями по обеспечению соблюдения. Бразильские прокуроры по охране окружающей среды имеют право заключать с обвиняемыми нарушителями соглашения об урегулировании, аналогичные посредническим соглашениям. Нарушение этого соглашения может привести к возможному освещению в СМИ и судебному разбирательству. В этих случаях прокуроры действуют во многом подобно экологическим судам и трибуналам, потому что они решают исход экологического дела. Поскольку процесс происходит вне поля зрения общественности и без судебного надзора, необходимо предостеречь, что это может привести к несоответствиям между регионами (большее количество дел в одной области в зависимости от личной инициативы прокурора), неоптимальным соглашениям (быстрее, чем обычное судебное разбирательство), но не столь эффективно), или использование судебного преследования для получения личной известности.

США также имеют специализированных экологических прокуроров как на федеральном уровне, так и на уровне штатов. Например, в Министерстве юстиции есть Секция по экологическим преступлениям, в которой работают 43 штатных экологических прокурора, которые возбуждают уголовные дела против частных и государственных лиц за нарушение национальных законов об

охране окружающей среды. С 1 октября 1998 года по 30 июня 2021 года Секция завершила уголовные дела против более чем 1 787 физических лиц и 552 корпоративных ответчиков, в результате чего осужденным в целом было назначено 1 117 лет лишения свободы и с них взысканы 4,24 млрд долларов США в виде уголовных штрафов и реституции (США, *Министерство юстиции*). Эти дела установили современные стандарты ущерба природным ресурсам и финансирования экологического восстановления.

С. Комиссии по правам человека. Национальные правозащитные учреждения

Комиссия по правам человека - национальный или субнациональный правительственный орган, созданный для расследования нарушений, проведения слушаний и защиты прав человека. Некоторые комиссии по правам человека занимаются экологическими правами, особенно если конституция страны включает право на здоровую окружающую среду или право на жизнь.

Как отмечается в Руководстве UNEP по экологическим судам и трибуналам (ECTs) 2016 года, несмотря на то, что комиссии по правам человека могут действовать как квазисуды, проводя слушания, большинство из них имеют право только давать рекомендации. Кроме того, они не специализируются на экологических проблемах. Таким образом, комиссии по правам человека не могут рассматриваться как экологические суды и трибуналы. Однако, поскольку комиссии по правам человека могут заняться решением экологических проблем, они оказывают ценную помощь в ситуациях, когда органы по охране окружающей среды и суды слабы или бездействуют, а в стране отсутствуют экологические суды и трибуналы.

Существуют также национальные комиссии по правам человека, занимающиеся экологическими проблемами (как *Comisión Nacional de los Derechos Humanos* в Мексике).

Комиссия Зимбабве по правам человека уполномочена расследовать нарушения прав человека и давать рекомендации, и включает Тематическую рабочую группу по экологическим правам (*Комиссия по правам человека*, Зимбабве). Некоторые из задач Зимбабвийской комиссии по правам человека включают следующее:

- получение жалоб на нарушения прав человека и принятие соответствующих мер;
- защита людей от злоупотребления властью и недобросовестного управления со стороны государства, общественных учреждений и должностных лиц этих учреждений;
- вынесение рекомендаций Парламенту о наилучших способах соблюдения, поощрения и защиты прав и свобод человека;
- расследование поведения любого органа или лица, подозреваемого в нарушении любого из прав человека, предусмотренных Конституционной декларацией прав;
- принятие необходимых мер, чтобы помочь жертвам нарушений прав человека добиться справедливости (*Комиссия по правам человека*, Зимбабве, 2020 год).

Так, например, в 2017 году Комиссия подготовила отчет о расследовании нарушений экологических прав по делу *Mazvihwa Community v. Murowa Diamonds (Pvt) Ltd*. Двести домохозяйств, проживающих рядом с алмазным рудником Мурова, жаловались на то, что их дома трескаются из-за взрывов на руднике, на выбросы пыли и шумовое загрязнение. После кабинетного исследования, интервью и инспекции на месте Комиссия рекомендовала *Murowa Diamonds* содействовать переселению пострадавших домохозяйств и привлечь независимого консультанта для оценки и мониторинга воздействия взрывных работ и выбросов пыли на дома и здоровье населения. (*Комиссия по правам человека*, Зимбабве).

Международные договорные органы по правам человека

Международные договорные органы по правам человека играют важную роль в наблюдении за выполнением международного права в области прав человека, вынесении рекомендаций государствам-участникам и вынесении юридических решений по отдельным делам или жалобам, поданным им. В последние годы договорные органы получили несколько жалоб, связанных с окружающей средой и изменением климата, и принимали решения. Эти органы, хотя и не такие, как национальные суды, часто выносят важные решения по экологическим вопросам.

Региональные органы по правам человека

Межамериканская комиссия по правам человека, Межамериканский суд по правам человека и Африканская комиссия по правам человека являются яркими примерами региональных комиссий, занимающихся вопросами взаимосвязи между охраной окружающей среды, правами человека и правами коренных народов (*Межамериканская комиссия по правам человека*, 1983 год, 1985 год; *Центр действий по социальным и экономическим правам* и *Центр экономических и социальных прав*, 2002 год; *Межамериканский суд по правам человека*, 2017 год).

Например, 6 февраля 2020 года Межамериканская комиссия по правам человека вынесла беспрецедентное решение по делу Ассоциации коренных общин Лхака Хонхат («Наша земля»)

против Аргентины (*the Indigenous Communities of the Lhaka Honhat Association (Our Land) v. Argentina*).

В данном случае заявители включали несколько общин коренных народов провинции Сальта. Они добивались признания и защиты своих земель от незаконных рубок и разведения крупного рогатого скота, потому что эта деятельность поставила под угрозу лесные ресурсы, биоразнообразие и их доступ к пище и воде. В соответствии со статьей 26 Американской конвенции о правах человека Межамериканский суд по правам человека рассмотрел права на здоровую окружающую среду, достаточное питание, воду и культурную самобытность. Суд постановил, что Аргентина фактически нарушила права истцов на коллективную собственность, политические права и судебные гарантии, а также экономические, социальные, культурные и экологические права. Эти права человека лежат в основе прав коренных народов, в частности, на переселение и доступ к адекватным плодородным землям. Суд обязал Аргентину разграничить, разграничить и назвать 132 общины коренных народов, а также переселить креольское население за пределы территорий коренных народов (*Межамериканский суд по правам человека*, 2020 год).

Заключение

Текущая тенденция экологических судов заключается в их неуклонном росте: в настоящее время они действуют в 67 странах. Среди прочих причин тому - повышение эффективности существующих экологических судов; приоритизация экологических вопросов в судах общей юрисдикции; наличие судей, хорошо разбирающихся в экологических вопросах; увеличение числа экологических дел в общих судах, поскольку все больше людей убеждаются в том, что экологическая справедливость может быть достигнута через специализированный экологический суд.

Экологические суды играют важную роль в обеспечении доступа к правосудию и средствам правовой защиты. Более доступные и гибкие экологические суды, как мобильные суды, используемые в некоторых странах, могут помочь смягчить отсутствие доступа к правосудию. Экологические суды также укрепляют судебные системы и обеспечивают юридическую подотчетность. Экологические суды не только разъясняют общественности принцип действия экологического права, но также предоставляют возможности для юридического исследования и решения экологических проблем, особенно с целью обеспечения последовательного и надежного решения.

В некоторых случаях экологические суды стимулировали инновации и правовые реформы.

Экологические суды воплощают в себе несколько передовых практик, которые делают их наиболее подходящим средством обеспечения экологической справедливости. Были предприняты похвальные усилия для обеспечения экологической справедливости путем передачи экологических дел в суды общей юрисдикции и обучения судей общих судов экологическому праву. Однако их по-прежнему недостаточно для того, чтобы точно воспроизвести решения, выносимые экологическими судами. Помимо других недостатков, общие суды могут быть не в состоянии обеспечить такой же уровень независимости и гибкости, поддержку альтернативного разрешения споров и разнообразный пул экспертов, принимающих решения.

Таким образом, экологические суды по-прежнему обеспечивают преимущество, учитывая, что множество сложных междисциплинарных вопросов составляют суть дел, связанных с окружающей средой, включая изменение климата, экономические изменения, политические сдвиги и ненадежность ресурсов. Экологические суды должны быть готовы к решению этих проблем. Крайне важно, чтобы передовой опыт экологических судов распространялся и адаптировался на этапах создания и дальнейшей работы.

Нельзя упускать из виду обучение судей и создание экологических сетей. Эти усилия могут развить взгляды судей на экологические дела. С момента публикации Руководства UNEP по экологическим судам (ECTs) 2016 года во всем мире было создано больше судебных сетей. Это сделало судей более осведомленными о требованиях, воздействии и наглядности их работы, что побудило их расширить свои возможности в области экологического права. Помимо повышения качества судебной практики в области экологического права как на национальном, так и на транснациональном уровнях, наличие более компетентных судей также является причиной повышения общественного доверия и участия в экологическом правосудии.

Что касается нашей страны, необходимость создания экологических судов вызвана неблагоприятной ситуацией, которая складывается в экосистеме нашей страны.

Мы теряем Арал. Быстрыми темпами мелеют Урал и Каспий, где массово гибнет флора и фауна. Периодически выбрасываемые на берег тушки тюленей, погибшие в степях стада сайгаков. Разработка недр, добыча углеводородов, руды и прочих подземных богатств приводит к деформации

подземных слоев, тектоническим сдвигам и карстовым пустотам. Печальное наследие, оставленное потомкам в виде Семипалатинского полигона, Байконура. Продолжается загрязнение воздуха, воды, опустынивание. Из-за отсутствия продуманной утилизации мусорные полигоны вокруг наших городов уже видны из космоса. Неконтролируемое строительство на «красных линиях», вдоль рек и на горных холмах. Участвовавшие лесные пожары, огромное по своим масштабам бедствие нынешней осенью в Костанайской области и т.п. За всеми этими природными и климатическими катаклизмами стоят человеческий фактор, хозяйственная деятельность - безответственная, безоглядная, бессистемная, ведущая к нарушению хрупкого баланса, загрязнениям и разрушениям.

Остановить это можно и нужно только силой закона.

Создание экологических судов должно стать осознанной необходимостью.

Очевидно, что создание экологических судов требует внесения изменений и поправок в законодательство, определенных финансовых затрат. Претерпит изменения и дело-производство в уполномоченных органах и судах: необходимо будет создание новой номенклатуры, государственной статистической отчетности, архивного производства и т.д.

В настоящее же время у нас фактически придерживаются смешанной модели судов типов Д и Е: судьи общих и административных судов обучаются экологическому праву. Однако обучение судей судов общей юрисдикции экологическому праву проводится не регулярно. Отчасти этому мешает и, казалось бы прогрессивная, специализация судов по отраслям судопроизводства: уголовного, гражданского, административного и законодательства об административных правонарушениях. Дело в том, что узкая специализация не позволяет судьям в достаточной степени знать и понимать требования и положения других отраслей правосудия. Еще одно немаловажное и неприятное обстоятельство: начиная с 2019 года, в постковидный период обучение экологическому праву все больше сходит на нет.

Кроме того, само экологическое законодательство не в полной мере сопряжено с другими отраслями права. Так, например, уголовным законодательством охвачены не все уголовные правонарушения, посягающие на экологическую безопасность населения и окружающую среду. Это видно хотя бы из того, в целом общие нормы законов о здоровье человека и населения, эпидемиологическом окружении и связанные с охраной окружающей среды находятся в разных главах Уголовного кодекса. Такая же картина и в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях. Отчасти вопросы экологического законодательства регулируются нормами недавно принятого Административного процедурно-процессуального кодекса.

На мой взгляд, объединение же судей в один тип экологических судов позволило бы лучше рассматривать все дела, связанные с экологией, проблемами санитарно-эпидемиологической безопасности населения и здоровья граждан, правонарушениями (деликтами) в области уголовного, гражданского, административного законодательства и законодательства об административных правонарушениях.

Относительно эффективности воздействия судебных актов на экологические проблемы следует отметить, что в них присутствует элемент формализма в данном вопросе. Так, в большинстве своем обычные судьи (*не технические*) не совсем четко понимают, что такое реимидация, как ее следует назначать, ее положительные стороны. Вместо этого привычнее не заморачиваться и «шлепать», не побоюсь этого слова, денежные штрафы на нарушителей экологического законодательства, чем заставить их восстановить окружающую среду до уровня, предшествовавшего причинению экологического вреда. Да и самим нарушителям легче «отделаться» штрафом, нежели заниматься реимидацией. Ведь, это не просто взять, например, высадить новые деревья вместо уничтоженных: за новыми саженцами требуется постоянный уход, полив, санитарная обработка, обрезка и т.д., включая и оплату за труд - на что будут тратиться определенные суммы.

В этой связи, полагаю, Министерство экологии, геологии и природных ресурсов нашей республики в первую очередь, да и многие другие министерства и ведомства, чья деятельность в той или иной степени связана с охраной окружающей среды и благополучием населения, сохранностью природных ресурсов должны быть заинтересованы в функционировании экологических судов в Казахстане. Для примера сошлюсь на опыт Королевства Швеция, в котором в свое время экологические суды были созданы благодаря активной роли и настойчивости Министерства окружающей среды (ранее - Министерство окружающей среды и энергетики, *Miljö-och energidepartementet* - *примеч.автора*). Если помните, выше указывалось, что экологические суды Швеции признаны одними из самых успешных и эффективных.

Для физических и юридических лиц, организаций и объединений, чья деятельность так или иначе связана с охраной окружающей среды, экологические суды в соответствии с требованиями Орхусской конвенции способствовали бы большему доступу граждан и общественности к

экологической информации и участию в принятии решений по вопросам охраны окружающей среды и правосудию.

«Боковой вход» дает им отличную возможность делегировать в состав судей экологического суда своих представителей. Причем, среди них многие имеют первым либо дополнительным высшее юридическое образование. К техническим судьям было бы правильно применять следующие привлекательные условия: избрание впервые сроком на 5 лет, для последующих пяти лет - подача соответствующего заявления о продлении полномочий судьи и рекомендация Высшего Судебного Совета. Если технический судья решит продолжить карьеру как профессиональный судья - то на общих основаниях, в соответствии с Конституционным Законом от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», с сохранением за ним права на отставку.

Жизнь многогранна, все течет, изменяется, ничего не стоит на месте. Возникают новые формы отношений, это также касается и судебной системы. Понимаю, что у многих в умах возникнет сумятица, поскольку мы привыкли к классической модели деления на три основных типа судопроизводства: уголовный, гражданский и по делам об административных правонарушениях. Но вот с июля 2021 года полноправно функционирует административное судопроизводство. Не так уж давно были созданы экономические суды, суды по административным делам, по делам несовершеннолетних, коих в советский период не было - все прижилось, работает нормально.

По логике, экологические суды объединят все эти четыре вида судопроизводства. То есть в них будут рассматривать уголовные, гражданские, административные дела и дела об административных правонарушениях, связанные с вредным воздействием на окружающую среду, благополучием населения и сохранностью природных (сырьевых) ресурсов.

На мой взгляд, специализация судей внутри экологического суда (рассмотрение одними судьями только уголовных дел, другими - только гражданских и т.д.), вряд ли будет на пользу отправлению правосудия. Все дело в том, что углубленная специализация спустя некоторое время ведет к тому, что судья начинает потихоньку «забывать» отрасли права, не применяемые в повседневной работе. Например, да не обидятся на меня мои коллеги, судьям, специализирующимся на гражданском процессе, уже не так просто ориентироваться в уголовном, административном законодательствах, по делам об административных правонарушениях. То же самое относится к судьям, рассматривающим только уголовные или административные дела.

Это объективная реальность, таковы особенности человеческой памяти: если нет необходимости заниматься чем-либо еще помимо основной деятельности. Поэтому судьи, обладающие великолепной памятью и прекрасно разбирающиеся во всех отраслях права - первые кандидаты в экологический суд.

Что касается участников судопроизводства по экологическим делам, то препятствий к созданию экологических судов не имеется. Так, в нашей стране работают природоохранные прокуратура и полиция; активно действуют адвокаты, неправительственные организации в области охраны окружающей среды, экологи.

Относительно структуры экологических судов:

1. На первоначальном этапе, «в пилотном режиме», возможно ограничиться одним судом районного (приравненного к нему) уровня или двумя в двух разных областях. Вот тут как раз т.н. «боковой вход» технических судей в состав экологических судов, надеюсь, проявит себя в полной мере.

Полагал бы необходимым одновременно создать в том же «пилотном режиме» (специализированную) судебную коллегия по экологическим делам в отобранном для этого областном (приравненном к нему) суде (или отобранных областных судах).

Либо на первоначальном этапе (в том же «пилотном режиме») в апелляционном порядке судебные акты, вынесенные «пилотным» экологическим судом, могут рассматриваться соответствующими судебными коллегиями областного (приравненного к нему) суда. Например, по уголовным делам и делам об административных правонарушениях - в судебной коллегии по уголовным делам, по административным делам - в специализированной судебной коллегии, по гражданским делам - в судебной коллегии по гражданским делам.

В течение первых шести лет желательно бы введение в качестве помощника судьи такой единицы, как «технический советник» из числа адвокатов, технических специалистов, обладающих специальными познаниями в области охраны окружающей среды и которых в дальнейшем можно будет избирать на должность судьи судебной коллегии по экологическим делам областного (приравненного к нему) и далее - Верховного Суда.

2. По аналогичному принципу следует создать специализированную коллегия по экологическим делам и в Верховном Суде.

Либо на первоначальном этапе для проверки функционирования «пилотного» экологического суда и специализированной коллегии областного суда можно из числа судей Верховного Суда сформировать специализированную группу («зеленую скамейку»). В ней судьи, оставаясь каждый в своей судебной коллегии, вместе рассматривали бы дела в кассационном порядке. Думается, что в таком случае учитывались бы и правильно применялись нормы всех отраслей права.

Но все же создание же самостоятельной специализированной судебной коллегии по экологическим делам только приветствуется.

P.S. в силу некоторых особенностей уголовного права и уголовного процесса, при создании экологических судов и судебных коллегий возможно ограничиться тремя другими видами судопроизводства: гражданского, административного и по делам об административных правонарушениях.

УДК 349.6

С.Ж. Сулейменова

доктор юридических наук, профессор
Университет Туран,
г. Алматы, Республика Казахстан
(E-mail): s.suleimenova@turana-edu.kz

ЭКОЛОГО - ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ОХРАНЫ ВОД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются важнейшие элементы экологической безопасности, как политического, экономического и социально-правового явления является водная безопасность, обеспечение которой является стратегически важным направлением деятельности государства.

Ключевые слова: водный кодекс, охрана водных объектов, экологический кодекс, водные ресурсы

Аннотация. Мақалада экологиялық қауіпсіздіктің маңызды элементтері саяси, экономикалық және әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде қарастырылады, оны қамтамасыз ету мемлекет қызметінің стратегиялық маңызды бағыты болып табылатын су қауіпсіздігі болып табылады.

Түйін сөздер: су кодексі, су объектілерін қорғау, экологиялық кодекс, су ресурстары

Annotation. The article considers the most important elements of environmental security, as a political, economic and socio-legal phenomenon is water security, the provision of which is a strategically important area of state activity.

Keywords: water code, protection of water bodies, environmental code, water resources

Рассматривая вопросы об охране водных ресурсов Республики Казахстан от загрязнения, истощения и засорения, следует указать на то, что угроза загрязнения, засорения и истощения водных ресурсов по своему социально-политическому, экономическому и хозяйственному значению представляет собой серьезную угрозу национальной безопасности.

Законом РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» определены основные угрозы национальной безопасности для Республики Казахстан, в числе которых особое место отведено угрозе резкого ухудшения окружающей экологической ситуации. Несомненную угрозу в их среде представляет собой качество питьевой воды, чрезвычайные ситуации, стихийные бедствия и иные аномалии техногенного и природного характера. Серьезное место в их ряду принадлежит эпизоотиям и эпидемиям [1].

В центре системы национальной безопасности находятся жизненно важные интересы человека, государства и общества. Главным объектом и субъектом национальной безопасности является человек, его жизнь, права и свободы, как высшие ценности государства, которые не должны подвергаться никаким внутренним и внешним рискам и угрозам.

Одной из составляющих частей национальной безопасности Казахстана является экологическая безопасность, определенная в Экологическом Кодексе Республики Казахстан, как «состояние защищенности жизненно важных интересов прав и свобод личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и иных воздействий на окружающую среду» [2].

Важнейшим элементом экологической безопасности, как политического, экономического и социально-правового явления является водная безопасность, обеспечение которой является стратегически важным направлением деятельности государства.

Деятельность по организации правовой охраны вод олицетворяет собой слаженную систему социально-правовых мер, а также экономических, организационных и иных мер, предназначенных для организации деятельности по рациональному использованию вод, где основной упор придается вопросам восстановления и сохранения водных ресурсов. При этом значительное место занимают решение проблем организации процессов воспроизводства водных объектов, а также недопущения случаев отрицательного воздействия вод. Правовая охрана вод является основной составной частью организационно-правовых мероприятий, направленных на обеспечение водной безопасности.

Как правило, правовая охрана вод, органами государственной власти и усилиями общественности, организуется на базе комплексных решений проблем водных ресурсов с учетом целей и характера их использования, а также их региональных особенностей.

Цели охраны водных объектов, также носят комплексный характер, так как направлены на обеспечение устойчивости и дальнейшего развития природных экологических систем; обеспечения оптимальных условий для жизни и здоровья местного населения. Значительное место при этом занимает деятельность по организации мероприятий, направленных на увеличение и развитие рыбных ресурсов и других видов водных животных. Осуществляются работа, направленная против ухудшения условий водоснабжения; повышения способности водных объектов к естественному самовоспроизводству и природному самоочищению, препятствующие случаям возникновения фактов ухудшения гидрогеологического и гидрологического режима водных объектов, а также возможности возникновения других негативных явлений, отрицательно влияющих на биологические, химические, физические и иные свойства водных ресурсов.

В соответствии с установленным законодательством целями водных объектов, они подлежат всесторонней охране от техногенного и природного загрязнения вредными, токсическими, химически опасными веществами и их природными соединениями. Водные объекты, исходя из их высокой социально-экономической значимости, также должны быть надежно защищены от радиационного, бактериального, теплового, и другого загрязнения; а также засорения нерастворимыми, твердыми по своим физическим свойствам предметами, отходами бытового, производственного и другого происхождения.

Критически оценивая экологическое состояние водных ресурсов Республики Казахстан, следует отметить то, что они повсеместно подвержены интенсивному загрязнению, засорению и истощению, факты об этом неоднократно упоминались нами выше.

Источниками загрязнения, засорения и истощения водных ресурсов, с точки зрения В.Н. Кузнецовой, «являются объекты, с которых осуществляется сброс или иное поступление в водные ресурсы вредных веществ, ухудшающих качество поверхностных и подземных вод, ограничивающих их использование, а также негативно влияющих на состояние дна и берега водных объектов» [3].

Поверхностные водные ресурсы Казахстана наиболее интенсивно и активно загрязняются горнодобывающими предприятиями, химической и металлургической промышленностью, коммунальными службами и сельскохозяйственным производством. Около 50 процентов грязной воды без последующей ее очистки в окружающую природную среду ежегодно сбрасывают так называемые «загрязняющие отрасли», что в среднестатистическом значении означает 1,5-2 км³ неочищенных, грязесодержащих стоков в год.

Из-за несовершенства в плане технического оснащения систем водоотведения, в Республике Казахстан из всего количества сточных вод, приходящихся на населенные пункты, только 29 процентов из них перед сбросом проходят вторичную очистительную обработку. Согласно международным показателям, эти результаты значительно выше. Особенно в этом плане преуспели такие страны как Израиль и Сингапур, где все 100 процентов сточных вод перед их сбросом проходят обязательную вторичную очистительную обработку. В Великобритании этот показатель составляет 94 процента.

Интересными по своему содержанию представляются выводы А.М. Каверина, по утверждению которого, понятие «загрязнения вод» в правовом смысле применяется лишь в отношении природных запасов воды, то есть водных объектов, входящих в состав единого государственного фонда. В этом смысле можно говорить о загрязнении морей, рек, озер, подземных вод и т.д. Загрязнение же воды в водопроводной системе не будет рассматриваться как загрязнение вод. Все правовые меры борьбы с загрязнением ориентированы именно на охрану природных запасов воды» [4].

Во взглядах Н.А. Шингель, под загрязнением вод понимается поступление в водный объект загрязняющих веществ, микроорганизмов, тепла, нарушающих состав и свойства воды (сброс сточных вод, отходы производства, отходы животноводческих комплексов)» [5].

В соответствии ст. 113 Водного кодекса Республики Казахстан, загрязнением водных объектов признается «сброс или поступление иным способом в водные объекты предметов или загрязняющих веществ, ухудшающих качественное состояние и затрудняющих использование водных объектов».

Мероприятия по охране водных объектов должно подразумевать максимальную защиту от всех видов загрязняющих веществ, в том числе и от диффузного загрязнения, под которым понимается загрязнение, которое осуществляется через атмосферный воздух и поверхность земли.

В целях всесторонней охраны водных объектов от различных видов загрязнения, законодательством строго запрещаются:

- на водоохраных полосах соответствующих водных объектов, во избежание проблем с возможным загрязнением вод применять пестициды и иные виды химических удобрений строго запрещается.

- дератизационные, дезинфекционные, дезинсекционные и иные подобного рода мероприятия в зоне санитарной охраны водных объектов и на водосборной площади следует организовывать и проводить только на основе строгого согласования с компетентным государственным органом, осуществляющим свою специальную деятельность в сфере санитарно-эпидемиологических услуг, обеспечивающих благополучие местного населения;

- захоронение и сброс токсичных, радиоактивных и иных веществ подобного действия в водные объекты;

- сброс в водные объекты сточных вод промышленных, пищевых объектов, не имеющих сооружений очистки и не обеспечивающих в соответствии с нормативами эффективной очистки;

- ядерные и иные виды технологий, которые сопровождаются выделением токсичных и радиоактивных веществ, а также осуществление на водных объектах особо резонансных чрезмерно опасных взрывных работ;

- применение на и водохозяйственных сооружениях либо водных объектах техники и технологий представляющих особую угрозу водохозяйственным сооружениям и состоянию здоровья населения.

В юридической литературе дается множество определений понятия «засорения вод»:

- в одном случае, под засорением вод «понимается накопление в водных объектах посторонних предметов (сброс строительного мусора, бытовых отходов).

- в другом случае, – «поступление в водоем посторонних не растворимых предметов (например, древесины, шлако- металлолома, строительного мусора и т.д.), не изменяющих качества воды».

- иные склоняются к тому, что «в результате засорения в водоем поступают нерастворимые предметы, а качество воды не изменяется. Водоемы засоряются в результате сброса в них производственных отходов, бытового мусора, при проведении строительных, дноуглубительных, взрывных работ» и т.д.

С точки зрения казахстанского водного законодательства, «засорением водных объектов признается попадание в них твердых, производственных, бытовых и других отходов, а также взвешенных частиц, в результате чего ухудшается гидрологическое состояние водного объекта и затрудняется водопользование» (ст. 114 ВК РК).

Казахстанское водное законодательство определяет, что захоронение в водных объектах твердых, бытовых, производственных, и других отходов, а также сброс в водные объекты загрязняющих веществ категорически запрещается. Так же запрещается засорение ледяного покрова водных объектов, ледников, водосборных площадей водных объектов, бытовыми производственными, твердыми и другими отходами, так как их последующий смыв способен повлечь за собой значительное ухудшение качества и состояние как подземных, так и поверхностных и водных объектов.

Разъяснение сути понятия «истощение вод» особой дискуссии в юридической литературе не вызывает. Все авторы едины во мнении о том, что под истощением вод, в самом обобщенном виде, следует понимать – устойчивое уменьшение минимально допустимого уровня стока, сокращение запасов и ухудшение качества подземных и поверхностных вод.

Следует пояснить, что в современной правовой литературе определение данного понятия подразумевает сокращение количества воды, которое является результатом антропогенной деятельности человека, носящее стабильно устойчивый характер. К данной категории не имеют никакого отношения колебания стока воды в условиях различных рек или изменение запаса воды в каких-либо иных водных объектах, причины которых носят естественный характер.

С законодательной точки зрения, согласно статье 115 Водного кодекса Республики Казахстан, под понятием истощенности водных объектов понимается сокращение минимально допустимого уровня стока воды, или сокращение запасов подземных вод, а также уменьшение запасов поверхностных вод.

В целях предупреждения процессов возможного истощения водных объектов юридические и физические лица, являющиеся субъектами водных отношений и представленные в качестве водопользователей, обязаны:

- предотвращать возможности безвозвратного, а также не допускать случаи необоснованного сверхлимитного изъятия вод из водных объектов;

- на территории полос распашки земель и водоохраных зон категорически не допускать случаев ветеринарной и санитарной обработки и купки скота, организации и ведения других видов хозяйственной деятельности, пагубно влияющих на состояние водных объектов и истощающие их.

- проводить эффективные мероприятия по охране вод.

Как нам представляется, наиболее действенные способы решения проблем водной безопасности и охраны водных ресурсов Республики Казахстан от загрязнения, засорения и истощения неукоснительно связаны с вопросами строгого соблюдения и следования правовым принципам водного законодательства, на предмет водной безопасности и охраны вод, так как правовые принципы имеют строгое юридическое и обязательное значение. Тем более, что правовые принципы не выбирают по своему усмотрению или желанию – им неукоснительно следуют.

Анализируя и характеризуя роль, значение и степень разработанности принципов водной безопасности и охраны водных ресурсов Республики Казахстан от загрязнения, засорения и истощения, С.Ж. Сулейменова обращает внимание на то, что в юридической литературе еще не достаточно полно рассмотрены вопросы правового содержания и значения принципов водной безопасности и охраны водных ресурсов, что по существу является серьезным пробелом в водно-правовой науке, требующее своего скорейшего восполнения [6].

Оценивая юридическое значение и правовую роль принципов водного законодательства в целом, С.Т. Культелев приходит к выводу о том, что принципы права олицетворяют собой «основополагающие идеи и руководящие начала, формирующие правовую сущность нормативно-правовой материи, которая определяют сущностную направленность элементов правового регулирования. Система принципов права отражает специфику современного водного законодательства, проецирует объективные закономерности регламентации водных отношений по использованию и охране водных ресурсов.

Как правило, правовые принципы водного законодательства либо прямо сформулированы в правовых нормах, либо вытекают из смысла действующего законодательства» [7, с.57].

При этом закономерно, что принципы права предусматривают определенные направления деятельности компетентных лиц по обеспечению водной безопасности и охране водных» [8, с.18].

Исходя из содержания вышесказанного, полагаем, что эффективность принципов водного законодательства по обеспечению водной безопасности и охраны водных ресурсов выражается в том, что правовые принципы создают условия на базе которых, представляется возможным уяснить:

- закономерности развития регулируемых законодательством водных отношений;
- социальную обусловленность и зависимость водного права от реальных жизненных условий;
- степень потребности общества в нормативном урегулировании водных ресурсов;
- насколько правовые принципы могут стать ориентирами для правоохранительной, правоприменительной и правотворческой деятельности государственных органов в вопросах правовой регламентации водных отношений по обеспечению водной безопасности, рациональному использованию и охране водных ресурсов.

Таким образом, следует полагать, что от степени развитости принципов водного права во многом зависит эффективность и стабильность правовой системы государства в целом [9, с.139]. Поэтому не случайно, что в правовой литературе, большинством исследователей понятие «правовые принципы» рассматриваются как руководящие начала, основополагающие идеи, на базе которых построена научная теория как определенная методологическая или нормативная установка, правило и постулат» [10, с.81].

Как нам представляется, общетеоретической точки зрения, совокупность принципов водного законодательства по охране водных ресурсов образует ее систему. Соответственно сказанному, в формировании принципов по охране водных ресурсов, безусловно, участвуют как общеправовые (универсальные), так и отраслевые (специальные) принципы.

Общеправовые принципы характерны практически для каждой отрасли права и для каждого вида правовой деятельности и поэтому их количество наиболее многочисленно. С этой точки зрения, традиционно к общеправовым принципам относятся: принцип приоритета норм международного права перед нормами национального законодательства; демократизма; законности; гуманизма; социальной справедливости; верховенства закона; единства юридических прав и обязанностей; принцип субъективного вменения, то есть применения юридической ответственности за совершение виновных правонарушений; презумпции невиновности и др.

Между тем, правовую сущность и особенности водно-правовых отношений в сфере охраны вод формируют отраслевые принципы, которые главным образом специфичны или исключительно присущи только для этой отрасли законодательства. Как правило, они содержатся в нормах Конституции Республики Казахстан и конкретизируются в нормах Водного кодекса Республики Казахстан от 9 июля 2003 года и получают дальнейшую проработку в специальных нормативных правовых актах, регулирующих водные отношения.

Стоит ли соглашаться с тем, что все вышеназванные принципы следует отнести к категории принципов обеспечивающих охрану водных ресурсов от загрязнения, засорения и истощения – вопрос конечно риторичный, вызывающий дискуссию.

В этом отношении возможно возникновение нескольких мнений. Так, например, в первом случае, да, можно утверждать, что по большому счету все эти принципы имеют единую организационно-правовую направленность, подчинены единой генеральной идее, цели и решению задач, смысл которых заключается в обеспечении охраны вод.

С другой стороны, можно это положение отрицать, мотивируя тем, что в вопросах обеспечения охраны водных ресурсов необходим более специализированный подход, либо утверждать о том, что многие из этих принципов относятся к категории принципов иной сферы водных отношений. Например, к категории принципов, обеспечивающих организацию рационального использования водных ресурсов, обеспечения платности водопользования, обеспечения способов ведения водохозяйственной деятельности и т.д.

Мы же будем исходить из того, что система принципов водного законодательства по обеспечению охраны водных ресурсов представляет собой органичное сочетание общеправовых и отраслевых принципов, названных в ст.9 Водного кодекса Республики Казахстан и иных законодательных актах.

На наш взгляд, подобный подход объясним тем, что взятые только в совокупности они способны в комплексном порядке решать проблемы охраны водных ресурсов, так как представляют собой исходные и существенные атрибуты данного вида деятельности, причем как атрибуты «общепризнанные и обязательные, понимаемые часто как требования» [11].

Список использованной литературы

- 1 Закон РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» // <https://online-zakon-kz>.
- 2 Экологический кодекс Республики Казахстан // <https://online-zakon-kz>.
- 3 Кузнецова Н.В. Экологическое права. – М.: Юриспруденция, 2000. – С.124.
- 4 Каверин А.М. Правовая охрана вод от загрязнения. – М. Юридическая литература, 1977. – С. 104.
- 5 Экологическое право: Учебное пособие / С.А. Балашенко и др. под ред. Т.И. Макаровой, В.Е. Лизгаро. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2008. - С. 294.
- 6 Сулейменова С.Ж. Правовая охрана вод. – Алматы: КазГЮА, 2001. – С. 103
- 7 Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы, 2003. – 328с.
- 8 Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – С. 18.
- 9 Теория государства и права: учебник / под ред. А.У. Бейсеновой. – Алматы: Атамұра, 2006. – С.139.
- 10 Голованов В.Н. Законы в системе научного познания. – М., 1970. – С.231
- 11 Слепенков И.М., Аверин Ю.П. Основы теории социального управления. – М., 1990. – С. 301

УДК 349. 414

Э.Ф. Нигматуллина

доктор юридических наук, доцент
Казанский (Приволжский) федеральный университет
elm71@mail.ru.

ВЗАИМОУВЯЗАННОСТЬ ПРАВОВЫХ МЕР В ЗЕМЕЛЬНОМ ПРАВЕ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация. В статье обоснована постановка проблемы взаимоувязанности правовых мер в земельном праве. Анализировались правовые меры в земельном праве как система, в результате чего обнаружилась их взаимосвязь, но и рассогласованность в современном правоприменении. Указано на необходимость модернизации мер, направленных на формирование комфортной городской среды: на примере дворовых территорий.

Ключевые слова: правовые меры, городская среда, права на землю, управление, планирование, двор.

Аннотация. Мақалада жер құқығындағы құқықтық шаралардың өзара тәуелділігі мәселесінің тұжырымы негізделді. Жер құқығындағы құқықтық шаралар жүйе ретінде талданып, нәтижесінде олардың өзара байланысы, сонымен қатар қазіргі құқық қолданудағы сәйкессіздік анықталды. Ыңғайлы қалалық ортаны құруға бағытталған шараларды жаңғырту қажеттілігі көрсетілген: аула аумақтары мысалында.

Түйінді сөздер: құқықтық шара, қалалық орта, жер құқығы, басқару, жоспарлау, аула.

Annotation. The article substantiates the formulation of the problem of the interconnectedness of legal measures in land law. Legal measures in land law as a system were analyzed, as a result of which their interrelation was revealed, but also inconsistency in modern law enforcement. The necessity of modernization of measures aimed at the formation of a comfortable urban environment is indicated: on the example of courtyard territories.

Key words: legal measures, urban environment, land rights, management, planning, yard.

Поводом для постановки задачи повышения взаимоувязанности правовых мер, направленных на защиту прав граждан послужили два важных обстоятельства. С одной стороны, назрела острая

потребность в преодолении накопившихся более чем за два десятилетия противоречий и проблем гарантированности прав граждан на защиту, снижающих потенциал правового воздействия на участников земельных отношений. Но, с другой стороны, в условиях транзитивности национальной экономики сформировались небывалые возможности для устранения таких недостатков и повышения значимости земли.

В целях упорядочения смыслового содержания основных понятий поставленной проблематики предлагаются следующие их уточнения. Широко используемым и при этом наименее определенным в содержательном смысле является слово «взаимоувязанность». Предлагается считать, что «взаимоувязанность» отражает внутреннее и внешнее состояние составляющих элементов, которое согласуется с целью правовой деятельности.

Основным организующим средством в функционировании взаимоувязанных правовых мер является субординация и иерархия. Так, участие субъектов Российской Федерации в достижении целей и решении задач подпрограммы «Совершенствование системы государственного стратегического управления» заключается в реализации мероприятий по формированию взаимоувязанной системы стратегического управления на федеральном и региональном уровнях.

Кроме того, законодатель категорию «взаимоувязанность» определяет в качестве новой управленческой технологии. В частности, в Федеральном законе «О стратегическом планировании в Российской Федерации» содержание понятия «государственная программа Российской Федерации» раскрывается через планируемые мероприятия, взаимоувязанные по задачам, срокам осуществления, исполнителям и ресурсам [1].

На региональном уровне «взаимоувязанность» относят больше к методам формирования конкурентных преимуществ. Так, в докладе Государственного Совета Республики Татарстан о состоянии законодательства республики отмечается, что Татарстан - лидер по качеству взаимоувязанного развития человеческого капитала, институтов, инфраструктуры, экономики, внешней интеграции (осевой евразийский регион России) и внутреннего пространства; регион с опережающими темпами развития, высокой включенностью в международное разделение труда[2].

По сути «взаимоувязанность» отражает взаимосвязи, обладающие конкретным смыслом, что нельзя сказать о взаимодействии федеральных и региональных органов власти в сфере использования и охраны земли. Практически за два десятилетия в значительной степени оказались полностью утраченными региональные интересы в прогнозных и плановых разработках федеральных программ использования и охраны земель. Кроме того, субъекты Российской Федерации при разработке региональных программ столкнулись с отсутствием четко обозначенных приоритетов государства в этой области. Подтверждением тому является судебное дело о частичной отмене Правил предоставления из республиканского бюджета субсидий на реализацию мероприятий подпрограммы о развитии растениеводства, ввиду установления дискриминационных оснований в числе критериев отбора получателей субсидий [3].

Существующая несогласованность стратегий и программ усугубляется несогласованностью методических приемов их разработки. При этом не существует организационно-правового механизма, способного восполнить этот пробел и обеспечить согласованное взаимодействие на федеральных и региональных уровнях. К примеру, с 1 сентября 2022 года становятся обязательными требования Федеральной Государственной информационной системы прослеживаемости зерна и продуктов ее переработки (ФГИС «Зерно») согласно которым всё произведённое зерно должно быть внесено в данную систему[4]. Однако не все сельхозпредприятия в системе зарегистрированы. Ситуация дополнительно осложняется тем, что недостаточно активно ведется процесс по формированию партий зерна и сопроводительной документации, связанной с их перемещением. Не скоординировано разрабатываются правовые меры, направленные на формирование сопроводительной документации идентификации зерна.

Обеспечение защиты прав граждан – это гарантия конституционных прав и свобод гражданина и человека, условие стабильности и эффективности основ его жизнедеятельности, государственный приоритет устойчивого развития территории. В переходный период экономических реформ защита прав зависит от многих взаимозависимых факторов, основными из которых являются: продовольственный, внешнеэкономический, информационный, энергетический, экологический, производственный.

С теоретической точки зрения защита прав рассматривается как динамическая система факторов, обеспечивающая устранение незаконных препятствий при осуществлении юридически закрепленных социальных возможностей индивида [5]. В земельном праве под защитой прав понимают деятельность уполномоченных субъектов земельных правоотношений, направленная на признание или восстановление нарушенного земельного права, охрана которого гарантируется государством [6].

Гражданско-правовые средства защиты позволяют субъектам совершать действия правозащитного характера в рамках правоохранительных правоотношений [7] через совокупность нормативных установлений, институтов, приемов по реализации этих средств [8].

Цель механизма защиты гражданских прав состоит в обеспечении реальной защиты гражданских прав с помощью последовательно организованных юридических средств, причем такие средства должны содержаться в нормативном акте [9].

Права на землю отличаются объемом правомочий, основаниями и порядком их возникновения, изменения, прекращения, объемом их защиты и ограничений, возможностями и особенностями целеполагания.

Природа прав на землю влияет на характер земельных отношений, которые возникают между субъектами, использующими земельный участок как: природный объект, охраняемый в качестве важнейшей составной части природы; экономический ресурс страны, используемый в качестве средства производства и основы осуществления хозяйственной деятельности; объект политических интересов государства; пространственный базис для размещения производства; недвижимое имущество, участвующее в обороте с учетом экономических интересов.

Соответственно, земельный участок как объект права обладает особой спецификой, которая предопределяет особенности правового регулирования отношений, связанных с владением, пользованием и распоряжением им. К примеру, обеспечение реализации прав на землю собственниками многоквартирных жилых домов предполагает создание и надлежащую эксплуатацию внутридомовой территории, двора, а также выделенного под их строительство земельных участков.

Осуществить поставленные задачи призвана единая система федеральных проектов «Ипотека», «Жильё», «Формирование комфортной городской среды» и «Обеспечение устойчивого сокращения непригодного для проживания жилищного фонда», разработанных на основании Указа Президента Российской Федерации от 7 мая 2018 года № 204 «О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года» [10].

Предлагаемые в рамках проекта «Формирование комфортной городской среды» меры организационного, правового, методического и информационного характера позволяют обеспечить непротиворечивое взаимодействие федеральных и региональных органов власти при разработке программ по формированию комфортной городской среды. При этом гибкий комплекс предлагаемых мер направлен на применение различных форм вовлечения частных инвестиций – государственно-частное партнерство, благотворительность, коммерческие проекты, социальные акции. Это бесспорно позволило достичь позитивных результатов, показавших высокую востребованность применяемых мер. Так, по приоритетному проекту «Формирование комфортной городской среды» за счет федерального и региональных бюджетов в России было благоустроено 2790 общественных пространств и 20183 двора [11].

Однако синхронизация мероприятий в рамках приоритетных проектов проводится только в части перечня мероприятий по приведению дорожной сети в соответствие с нормативными требованиями, а также по улучшению дорожных условий на аварийно-опасных участках. При этом не существует организационно-правового механизма, способного восполнить пробел и обеспечить согласованное взаимодействие при разработке перспектив развития городских территорий. К примеру, уплотнение городской застройки, возможно, осуществить путем получения разрешения на условно разрешенные виды использования (ст.37 Гр. к РФ) [12], либо отклонения от предельных параметров разрешенного строительства, реконструкции объектов капитального строительства (ст.40 Гр. к РФ), либо в случае разработки региональных нормативов градостроительного проектирования [13].

Особенностью развития таких городских территорий является то, что составные элементы жилищно-земельных комплексов существуют не сами по себе, а в отношениях друг с другом, связанных логикой их функционирования. Кроме того, одной из инновационных мер в реализации приоритетных направлений по совершенствованию формирования комфортной городской среды является специализация дворов на спортивные, безопасные и уютные, которые охватывают все связи с придомовыми территориями смежных многоквартирных жилых домов, формируют взаимодополняемость между объектами инфраструктуры. При этом придомовая территория может, как включать в себя часть двора, так и выходить за его границы.

В соответствии с ведомственными актами под дворовыми территориями понимают объекты благоустройства, территории, прилегающие к многоквартирным домам, с расположенными на них объектами, предназначенными для обслуживания и эксплуатации таких домов, и элементами благоустройства этих территорий, в том числе парковками (парковочными местами), тротуарами и автомобильными дорогами, включая автомобильные дороги, образующие проезды к территориям, прилегающим к многоквартирным домам [14].

Согласно позиции Конституционного Суда Российской Федерации двор представляет собой территорию со стороны входов в жилую часть многоквартирного дома, содержащей элементы благоустройства, необходимые для функционирования дома, и ограниченной жилыми зданиями, строениями, сооружениями или ограждениями, включая подходы и подъезды к дому, автостоянки, территории зеленых насаждений, площадки для игр, отдыха и занятия спортом, хозяйственные площадки[15].

Системный анализ Правил землепользования и застройки Нижнего Новгорода, Казани, Самары, Саратова, Омска, Ярославля[16] показывает, что Правила, нацеленные на создание необходимых правовых условий для планировки городских территорий для реализации планов и программ развития территорий, не содержат ключевых понятий в исследуемой сфере, вследствие чего фактические различия в их смысловой трактовке не позволяют использовать их в качестве непротиворечивой понятийной основы в правовой деятельности публичных органов власти.

В целях упорядочения смыслового содержания понятия «двор» предлагаются следующие уточнения:

- 1) часть городского пространства формируемого с учетом пространственных, ландшафтных, исторических, социокультурных коммерческих каркасов и планировки территории;
- 2) благоустроенное общественное пространство пригодное для размещения элементов благоустройства, обеспечивающих необходимый уровень комфорта (освещение, мусорные контейнеры, озеленение, спортивные площадки, скамейки, урны и др.);
- 3) имеет пешеходную доступность для жителей смежных земельных участков многоквартирных жилых домов;
- 4) территория, которая находится в беспрепятственном общем пользовании населения;
- 5) образование земельных участков на территории двора запрещается, за исключением случаев, связанных с ремонтом, прокладкой и реконструкцией линейных сооружений;
- 6) описание границ и площади территории, малых архитектурных форм осуществляется путем нанесения на картографическую основу и текстового описания в паспорте двора;
- 7) регистрация осуществляется посредством внесения записи в единый муниципальный реестр дворовых территорий.

Список использованной литературы

1. Федеральный закон от 28 июня 2014 г. № 172-ФЗ «О стратегическом планировании в Российской Федерации»// СЗ РФ. 2014 г. № 26 (часть I). Ст. 3378.
2. Постановление Государственного Совета Республики Татарстан от 8 ноября 2017 г. № 2019-V ГС «О Докладе о состоянии законодательства Республики Татарстан» // СПС «КонсультантПлюс».
3. Определение Верховного суда РФ по делу № 26-АПГ14-1 от 12 февраля 2014 г. о признании недействующими отдельных положений постановления Правительства Республики Ингушетия от 20 марта 2013 г. № 43 «Об утверждении Правил предоставления из республиканского бюджета субсидий на реализацию мероприятий подпрограммы «Развитие подотрасли растениеводства, переработки и реализации продукции растениеводства» республиканской целевой программы «Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы». Официальный сайт Верховного суда РФ [Электронный ресурс]. URL: http://vsrf.ru/stor_pdf.php?id=581514 (дата обращения: 02.04.2023).
4. Федеральный закон от 28 июня 2014 г. № 172-ФЗ «О стратегическом планировании в Российской Федерации»// СЗ РФ. 2014 г. № 26 (часть I). Ст. 3378.
5. Рулев А. И. Судебное толкование права в механизме защиты прав и свобод человека (проблемы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2009. С.70.
6. Анисимов А. П., Жуков А. В. Защита права собственности юридического лица на земельный участок: общие положения // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2014. № 2 (23). С.16.
7. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты. М.: «Норма», «Инфра-М», 2010. §2. Средства защиты гражданских прав [Электронный документ]. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс».
8. Монгуш Б. С. Средства защиты гражданских прав: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Саратов, 2012. С. 9.
9. Вавилин. Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин. М.: Волтерс-Клувер, 2009. С.87.
10. Постановление Государственного Совета Республики Татарстан от 8 ноября 2017 г. № 2019-V ГС «О Докладе о состоянии законодательства Республики Татарстан» // СПС «КонсультантПлюс».
11. Официальный сайт Министерства строительства и жилищно-коммунального хозяйства Российской Федерации [Электронный ресурс]. URL: <https://www.minstroyrf.gov.ru/> (дата обращения: 02.04.2023).
12. Градостроительный кодекс Российской Федерации от 29 декабря 2004г. № 190-ФЗ // СЗ РФ. 2005. № 1 (часть I). Ст. 16.
13. В нарушении требований п. 2.2.4. Приказа Министерства строительства и жилищно-коммунального комплекса Омской области от 30.09.2008 года № 22-п «Об утверждении региональных нормативов градостроительного проектирования по Омской области» строительство многоквартирных домов в зоне существующей коттеджной застройки территориальной зоны повлекло за собой ее уплотнение и ухудшение условий проживания граждан в существующих домах. Решение № 2-498/2015 Центрального районного суда г. Омска (Омская область) от 22 января 2015 г [Электронный ресурс]. URL: <http://sudact.ru/regular/doc/> (дата обращения: 02.04.2023).

14. Приказ Министерства строительства и жилищно-коммунального хозяйства Российской Федерации от 29 декабря 2021 г. № 1042/ пр «Об утверждении методических рекомендаций; по разработке норм и правил по благоустройству территорий муниципальных образований; приказ Министерства строительства и жилищно-коммунального хозяйства РФ от 18 марта 2019 г. № 162/пр. «Об утверждении Методических рекомендаций по подготовке государственных программ (подпрограмм) субъектов Российской Федерации и муниципальных программ (подпрограмм) формирования современной городской среды в рамках федерального проекта «Формирование комфортной городской среды» в составе государственной программы Российской Федерации «Обеспечение доступным и комфортным жильем и коммунальными услугами граждан Российской Федерации». Официальный сайт Министерства строительства и жилищно-коммунального хозяйства Российской Федерации [Электронный ресурс]. URL: <https://www.minstroyrf.gov.ru/trades/natsionalnye-proekty/natsionalnyy-proekt-zhilye-i-gorodskaya-sreda/> (дата обращения: 02.04.2023).

15. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 19 апреля 2021 года № 14-П Официальный интернет-сайт Конституционного суда РФ [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ksrf.ru/decision/KSRFDecision30342.pdf> (дата обращения: 02.04.2023).

16. Официальный сайт Администрации города Нижнего Новгорода [Электронный ресурс]. URL: <https://НижнийНовгород.рф/Gorod/Napravleniya-raboty/Gradostroitelstvo/Pravila-zemlepolzovaniya-i-zastroyki?ysclid=lb2bngakxm637571591>; Официальный портал органов местного самоуправления города Казани [Электронный ресурс]. URL: <https://kzn.ru/meriya/ispolnitelnyy-komitet/upravlenie-arkhitektury-i-gradostroitelstva-ispolnitelnogo-komiteta-g-kazani/pravila-zemlepolzovaniya-i-zastroyki/?ysclid=lb2brlqumn72212475>; Официальный сайт Администрации г/о Самара [Электронный ресурс] URL: <https://www.samadm.ru/docs/urban-planning/rules-of-land-use-and-development/?ysclid=lb2buams73974741985>; Официальный сайт Администрации муниципального

ӨОЖ 349.414

Г.А.Куаналиева

эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің,
"Кеден, қаржы және экологиялық құқық" кафедрасының
профессоры, заң ғылымдарының докторы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,
E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru.

Р.А.Еркебай

эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің колледжі,
медицина ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,

ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ САРАЛАУ

Аннотация. Экологиялық мәселе қазіргі заманның әлемдік проблемаларының бірі болып табылады. Ол ресурстардың дефициті, экологиялық қауіпсіздік және экологиялық дағдарыс сұрақтарымен тығыз байланысты. Экологиялық мәселелерді шешу жолдарының бірі, адамзат өркениетінің дамуы баламасы ретіндегі "тұрақты даму" жолы болып табылады. Экологиялық проблеманы табиғаттың құрылымы мен әрекет етуінің бұзылуына әкеліп соғатын табиғи ортаның өзгеруі ретінде түсіндіруге болады. ХХІ ғасыр басында Қазақстан жалпы экологиялық және экономикалық жағдай шарттарының бұзылуының жаһандық проблемасымен және соның салдарынан әлеуметтік әл-ауқаттың нашарлау қаупімен бетпе-бет келді. Сондықтан да, бұл қордаланып қалған проблемаларды шешудің тиімді жолдарының бірі елімізді "жасыл экономикаға" көшіру болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылық деп, экологиялық зиян тигізетін немесе нақты зиян тигізу қаупін тудыратын, я болмаса экологиялық құқық субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзатын құқықтық әрекет қабілеттілігі бар субъектінің құқыққа қайшы, кінәлі іс-әрекетін (әрекет немесе әрекетсіздігі) айтамыз.

Қоғамға қауіптілік дәрежесіне байланысты экологиялық құқық бұзушылықтар теріс қылықтар және қылмыстар деп ажыратылады. Біріншісі яғни қоғамға қауіптілігі аз іс-әрекеттер, екіншісімен салыстырған кезде тәртіптік, материалдық, әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылықтардың түріне байланысты, тәртіптік, материалдық, әкімшілік, қылмыстық және азаматтық-құқықтық жауаптылық пайда болады.

Түйін сөздер: Экология, экологиялық дағдарыс, экологиялық қауіпсіздік, "жасыл экономика", экологиялық құқық бұзушылық, экологиялық жауаптылық.

Аннотация. Экологическая проблема — одна из глобальных проблем современности. Она тесно связана с вопросами ресурсодефицитности, экологической безопасности и экологического кризиса. Одним из путей разрешения экологической проблемы является путь "устойчивого развития", предложенный в качестве основной альтернативы развития человеческой цивилизации. Экологическая проблема — изменение природной среды, ведущее к нарушению структуры и функционирования природы. Может быть как антропогенным, так и результатом стихийных бедствий.

В начале ХХІ века Казахстан столкнулся с глобальной проблемой нарушения общих экологических и экономических условий и, следовательно, угрозы социального благосостояния. Поэтому одним из эффективных способов решения этих проблем является переход нашей страны к "зеленой экономике". Экологическое правонарушение можно определить как противоправное, как правило, виновное деяние (действие или бездействие), совершаемое правоспособным субъектом, причиняющее или несущее реальную угрозу причинения экологического вреда либо нарушающее права и законные интересы субъектов экологического права.

С учетом степени общественной опасности экологические правонарушения подразделяются на проступки и преступления. Первые — менее общественно опасные деяния по сравнению со вторыми и являются дисциплинарными, материальными, административными и гражданскими правонарушениями. В соответствии с видами экологических

правонарушений наступает дисциплинарная, материальная, административная, уголовная и гражданско-правовая ответственность.

Ключевые слова. Экология, экологический кризис, экологическая безопасность, "зеленая экономика", экологические правонарушения, экологическая ответственность.

Abstract. The environmental problem is one of the global problems of our time. It is closely related to resource scarcity issues. environmental safety and environmental crisis. One of the ways to resolve the environmental problem is the path of "sustainable development", proposed as the main alternative to the development of human civilization. The environmental problem is a change in the natural environment, leading to disruption of the structure and functioning of nature. It can be both anthropogenic and natural disasters. At the beginning of the 21st century, Kazakhstan faced the global problem of disrupting general environmental and economic conditions and, consequently, the threat to social welfare. Therefore, one of the effective ways to solve these problems is the transition of our country to a "green economy".

Environmental offense can be defined as a wrongful, as a rule, guilty deed (action or inaction), committed by a competent subject, causing or carrying a real threat of causing environmental harm or violating the rights and legitimate interests of subjects of environmental law.

Taking into account the degree of public danger, environmental offenses are divided into misdemeanors and crimes. The first are less socially dangerous acts compared to the second and are disciplinary, material, administrative and civil offenses. In accordance with the types of environmental offenses, disciplinary, material, administrative, criminal and civil liability comes.

Key words. Ecology, environmental crisis, environmental security, green economy, environmental offenses, environmental liability.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасында: "Қолданыстағы экологиялық реттеу проблемалары табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін бюджетке төленетін төлемдердің жүйелілігі, мемлекеттік мониторинг жүйесінің жұмыс істеуі және табиғат пайдалану субъектілерінің есеп беруі мәселелерін қамтиды.

Қоршаған ортаға ұқыпты қарауды ғана емес, сонымен бірге елдің табиғи байлығын дамытуды және оны еселеуді ынталандыруға бағытталған шаралар қабылдау керек" деп белгіленген [1].

Экологиялық ахуалды жақсарту барлық мемлекеттердің алдында тұрған өзекті мәселе. Сондықтан кез келген мемлекет экологиялық жағдайды жақсартуға байланысты нық қадамдар жасап, нормативтік-құқықтық актілердің жүйесін қалыптастырады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 31-бабында: "Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды" деген норма бекітілген [2]. Айналадағы қоршаған ортаның ластану проблемасы мемлекеттің экологиялық дамуына елеулі кедергі келтіреді. Сол себептен әлемдік шаруашылықтың дамуының бір бағыты ретінде Қазақстан қоғамы экономиканы экологизациялауды ескере келе, өзінің Ата заңында адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғау туралы мәселелерді заң жүзінде бекіткен.

Табиғатты қорғаудың ең тиімді әрі дәстүрлі түрі болып Мемлекеттік табиғат қорықтары болып табылады. Табиғи қорықтар – табиғатты қорғауға арналған ерекше мәртебесі бар ғылыми ерекше қорғалатын табиғи аймақ, оның қызметінің басты мақсаты болып сол аймақтағы табиғи процестер мен құбылыстардың барысын, өсімдіктер және жануарлар әлемінің нысандарын, өсімдіктер және жануарлар қауымдастығының жеке түрлерін, кәдімгі және ерекше экологиялық жүйелердің қорғалуын, сақталуын қамтамасыз ететін орын.

Экологиялық ахуалды жақсарту мәселесімен көптеген ғылым салалары, мамандар айналысады. Бұл күрмеуі қалың мәселе бүкіл дүние жүзінің алдында тұрған өзекті мәселе. Заң саласындағы экологиялық құқық — бұл қазіргі және келешектегі кезеңдерде адам баласының қажетті мүдделері үшін қоғам мен табиғат аясындағы үйлесімді байланыстарға жету мақсатында экологиялық қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жүйесі болып табылады. "Экологиялық құқық, экологиялық құқықты және заңды мүдделерді немесе экологиялық міндеттерді жүзеге асыру барысында туындайтын қоғамдық экологиялық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы" [3, 26 б].

Бұл құқық саласы салыстырмалы түрде алғанда жаңа болып табылады. Қоғам мен табиғаттың өзара байланысы негізі 2 нысандағы қоғамдық қатынастар негізінде көрініс табады. Біріншісі, табиғат ресурстарын пайдалану, екіншісі табиғатты қорғауда көрініс табады. Табиғат ресурстарын пайдалану деп, материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған қоғамның экономикалық мүддесін айтамыз. Ал табиғатты қорғау дегеніміз, қазіргі кезең және болашақ ұрпақтар үшін қоршаған табиғи ортаның сапасымен байланысты қоғамның экологиялық даму мүддесі болып табылады. Бірақ, тірі организмдердің жалпы қоршаған ортамен емес, табиғи ортамен байланысты екендігін де көрсету маңызды. Бұл орайда тірі организмге адам және қоғамды да жатқызуға болады. Сондықтан, экологияны дәлме дәл түсіну үшін, тек табиғи ортамен тікелей өзара қарым-қатынас болған жағдайда ғана анықтауға болады. Міне тек осы жерде ғана табиғатты дамыту және гүлдендіру туралы, экологиялық заңдарды сақтауға аса назар аудару керек.

"Таза болса табиғат – аман болар адамзат" деп халық даналығы бекерге айтылмаған. Адам — табиғаттың эволюциялық даму нәтижесінің өнімі. Адам табиғатқа қатынасына байланысты оның әсерін байқайтын, өмірдің жаратылысынан тәуелді болатын, оны қоршаған ортаның объектісі ретінде және табиғи ресурстарды пайдаланатын, өзінің шаруашылық қажеттіліктерін шешу үшін табиғатты бейімдеуші субъект ретінде танылады.

Қоршаған ортаны қорғау аясында туындайтын қоғамдық қатынастар Қазақстан Республикасының әр түрлі нормативтік-құқықтық актілерімен реттеледі. Олардың ауқымы кең, атап айтқанда, жер, жер қойнауы, су, орман, атмосфералық ауа, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін қорғау және т.б.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, "қоршаған орта - атмосфералық ауаны, Жердің озон қабатын, жер бетіндегі және жер астындағы суларды, жерді, жер қойнауын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін, сондай-ақ олардың өзара іс-әрекетінен туындайтын климатты қоса алғанда, табиғи және жасанды объектілердің жиынтығы" болып табылады [4]. Сонымен қатар, "қоршаған ортаны қорғау - қоршаған ортаны сақтау мен қалпына келтіруге, шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған ортаға теріс әсерін болғызбауға және оның зардаптарын жоюға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жүйесі" [4].

"Экологиялық құқық бұзушылық үшін жауапкершілік қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану заңнамасының талаптарын орындауды қамтамасыз ететін негізгі құрал ретінде қызмет етеді.

Осы құраладың тиімділігі көп жағдайларды экологиялық заңнаманы бұзушыларға заң алдындағы жауаптылық шараларын қолдануға уәкілетті мемлекеттік органдарға байланысты.

Экологиялық құқық бұзушылық үшін заң алдындағы жауаптылық экологиялық құқық бұзушылық жасағаны үшін жарамсыз зардаптарды көтеру міндетін бұзушыға жүктеуді көздейді" [5, 95 б.].

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде, "экологиялық құқық бұзушылық" анықтамасы көрсетілмеген. Біздің пікірімізше, аталған кодекстің 1-бабына толықтыруар мен өзгертулер негізінде "экологиялық құқық бұзушылықтар - қоршаған табиғи ортаға, оның ресурстарына, халықтың экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғып зиян келтіретін немесе зиян келтіру қауіпін тудыратын жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың қоғамға қауіпті, заңға қайшы әрекет немесе әрекетсіздік" деген анықтаманы норма ретінде енгізу қажет.

Заң әдебиеттерінде, экологиялық құқық бұзушылық үшін заң алдындағы жауаптылықтың келесі түрлері көрсетілген:

- тәртіптік жауапкершілік;
- экологиялық құқық бұзушылық үшін әкімшілік жауапкершілік;
- азаматтық-құқықтық жауапкершілік;
- экологиялық құқық бұзушылық үшін қылмыстық жауапкершілік [5, 98-107 бб.].

5 шілде 2014 жылы қабылданған Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының кодексінің 21-тарауы қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар деп аталады. Бұл тарау 324-баптан 399-баптың аралығын қамтиды [6], яғни 75 әкімшілік құқық бұзушылықтар құрамы белгіленген. Әкімшілік жауапкершілікке әкеп соғатын экологиялық құқық бұзушылық құрамдары әкімшілік заңнаманың өзге де тарауларында бар. Мысалы, 13-тарау Меншікке қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар; 18-тарау Өнеркәсіп, жылу, электр және атом энергиясын пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар; 19-тарау Ғарыш қызметі саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар; 22-тарау Өсімдіктерді қорғау мен өсімдіктер карантині, астық нарығы мен астықты сақтау, мақта саласы, тұқым шаруашылығы және мемлекеттік ветеринарлық-санитариялық бақылау мен қадағалау, асыл тұқымды мал шаруашылығы, органикалық өнім өндірі, сондай-ақ азық-түлік тауарларының өңірлік тұрақтандыру қорларын қалыптастыру және пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар; 24-тарау Қоғамдық қауіпсіздікке және халықтың денсаулығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар және т.б.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының кодексінде экологиялық құқық бұзушылық үшін кең тараған әкімшілік жазаның түрі айыппұл салу болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылық үшін заң алдындағы жауаптылықтың ең қатаң түрі - қылмыстық жауапкершілік. 3 шілде 2014 жылы қабылданып, 1 қаңтар 2015 жылы заңдық күшіне енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (ҚРҚК) 13 тарауы "Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар" деп аталады. Бұл тарауда 20 қылмыстық құқық бұзушылық құрамы (324-343 баптар) бар [7].

Профессор А.Н.Ағыбаевтың айтуынша: Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар дегеніміз, қоршаған ортаға, оның ресурстарына, халықтың экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғатын қоғамға қауіпті, қылмыстық құқық бұзушылық заңға қайшы іс-әрекеттер болып табылады [8, 277-278 б.]. Аталған

қылмыстық қол сұғушылық, үлкен зиян келтіретіні сөзсіз. "Айналадағы табиғи ортаны қорғау - ең алдымен адамның өмірі мен денсаулығын, болашақ ұрпақтың мүдделерін қамтамасыз етуге, табиға ортаға қарсы зиянды іс-әрекеттер жасауға жол бермеуге, табиғи тепе-теңдікті сақтау және қоршаған ортаны тиімді пайдалану мақсатын көздейді" [9, 556 б.].

Шартты түрде экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық құрамын бірнеше топтарға бөлуге болды.

1. Қоршаған ортаны қорғауға қарсы жалпы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 324-326, 331, 342, 343 баптар).

2. Жер мен жер қойнауын ұтымды пайдалану мен сақтау саласына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 332-334 баптар).

3. Суды қатынастарын қорғау аясына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 328, 330 баптар). 4. Өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғау саласына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 327, 335-341 баптар).

5. Атмосфералық ауа саласындағы қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 329 бап).

Қоршаған ортаны қорғаумен байланысты қоғамға қауіпті іс-әрекеттер құрамы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің "Бейбітшілікке және адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар" деп аталатын 4-тарауында, "Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар" деп аталатын 6-тарауда және 10-тараудағы "Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарда" қылмыстық жауаптылық көзделген.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты көздейтін барлық баптардың нормалары бланкеттік диспозиция негізінде құрылған. Сондықтан да сот-тергеу тәжірибесінде, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарын құрайтын баптарды саралағанда экологиялық қауіпсіздік талаптарын реттейтін заңдар мен көптеген заңдық актілерге сілтеме жасау маңызды болып табылады.

Жалпы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі, қоршаған ортаны қорғау, табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, тірі организмдерге қолайлы табиғи жағдайларды сақтау және адамдардың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей объектісі, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды реттейтін нақты қоғамдық қатынастар. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың заты, нақты табиғи ресурстары атап айтқанда, жер, су, ауа, жануарлар мен өсімдіктер дүниесі, орман-тоғай т.б. болып табылады.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы белсенді әрекет немесе әрекетсіздік арқылы сипатталады. Көп жағдайда енжар әрекетсіздік орын алады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың аяқталуына байланысты формальды және материалды құрамдар да орын алған.

Субъективтік жағынан экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың қасақана немесе абайсызда жасалуы мүмкін. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі, жалпы субъект, яғни 16 жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға немесе кейбір құрамдарда арнаулы субъект болып табылады.

"Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдану туралы" Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 Нормативтік қаулысына сәйкес, "экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау кезінде заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету үшін соттар әрбір нақты жағдайда шаруашылық және экологиялық қауіпті заттарды өндіру, сақтау мен пайдаланудағы өзге де қызметті жүзеге асыру, басқа да қызметтерді жасау кезінде (су, аңшылық кәсіпшілігі, ағаштар мен бұталарды кесу және тағы басқа) қандай экологиялық талаптардың және (немесе) ережелердің сақталуын, сондай-ақ экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жауаптылық белгілейтін қылмыстық заң нормаларының бланкеттік болып табылатынын ескере отырып, осы талаптар мен қағидалардың қандай нормативтік құқықтық актілермен белгіленгенін анықтаулары қажет" [10].

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне "экологиялық құқық бұзушылықтар", Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3-бабына, "экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар" анықтамасын толықтыруар мен өзгертулер негізінде енгізу қажет деп пайымдаймыз. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар деп қоршаған табиғи ортаға, оның ресурстарына, халықтың экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғып зиян келтіретін немесе зиян келтіру қауіпін тудыратын қоғамға қауіпті, қылмыстық заңға қайшы әрекет немесе әрекетсіздік болып табылады.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілері мен элементтерін дұрыс саралау өте маңызды болып табылады. Біріншіден, ол экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды, өзге экологиялық құқық бұзушылықтардан ажыратуға мүмкіндік береді. Екіншіден, ұқсас экологиялық

қылмыстық құқық бұзушылықтарды бір бірінен ажыратып, қылмыстық жауаптылықты дұрыс тағайындауға негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U210000067>
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
3. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: Учебное пособие. – Караганда: Арко, 2009. – 472 с.
4. Қазақстан Республикасының Экология кодексі. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>
5. Күлтелеев С.Т., Рахметов Е.Ш. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы: Жалпы және Ерекше бөлімі. Оқулық. - Алматы: Нас, 2008. - 328 б.
6. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
8. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім: оқу құралы. /А.Н.Ағыбаев. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 450 бет.
9. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. - Алматы : Жеті жарғы, 2015. - 768 бет.
10. "Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдану туралы" Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 Нормативтік қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

А.А. Салимгерей

Директор Института государства и права имени Г.С. Сапарғалиева
Казахского национального университета имени Аль-Фараби

ЗАЩИТА МОРСКОЙ СРЕДЫ ПО КОНВЕНЦИИ О ПРАВОВОМ СТАТУСЕ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

12 августа 2018 года в морской столице Казахстана городе Актау на Пятом каспийском саммите - президенты Азербайджанской Республики, Исламской Республики Иран, Российской Федерации, Туркменистана, Казахстана подписали исторический документ – Конвенцию о правовом статусе Каспийского моря.

Прикаспийские государства разработали компромиссный вариант Конвенции, с особым его правовым статусом и режимами использования, которые по многим признакам идентичны морским пространствам Мирового океана. Иран остается единственной страной из пяти прикаспийских стран, не ратифицировавшей данный международный договор. При ратификации Конвенции Исламской Республикой Иран - Конвенция юридически полностью вступит в силу, хотя большинство её положений действуют в межгосударственных отношениях прикаспийских государств, закрепленных в двусторонних и многосторонних соглашениях Сторон Конвенции, а также в сложившейся международной практике в акватории моря.

До принятия Конвенции о правовом статусе Каспийского моря в 2018 году прикаспийскими странами были заключены двухсторонние и трехсторонние соглашения по вопросам недропользования морского дна Каспийского моря. В процессе разработки новой Конвенции представители прикаспийских стран при составлении текста нового договора исходили из режима принятых соглашений по Каспийскому морю. В частности, в статью 4 Конвенции включили правило, согласно которому Стороны осуществляют деятельность в Каспийском море в целях судоходства, промысла, использования и охраны водных биологических ресурсов, разведки и разработки ресурсов его дна и недр, а также иные виды деятельности в соответствии с настоящей Конвенцией, совместимыми с ней отдельными соглашениями Сторон и их национальным законодательством.

В Преамбуле сформулирована основная цель Конвенции – необходимость совершенствования правового режима Каспийского моря. Излагаются обстоятельства, побудившие принять данную Конвенцию и общие намерения

Среди которых применительно к теме выступления следует назвать:

что настоящая Конвенция будет способствовать развитию и укреплению сотрудничества между Сторонами, содействовать использованию Каспийского моря в мирных целях, рациональному использованию его ресурсов, изучению, защите и сохранению его природной среды

- сознавая свою ответственность перед нынешним и будущими поколениями за сохранение Каспийского моря, устойчивое развитие региона.

Нетрудно выявить на содержание текста Преамбулы, влияние концепции экологически безопасного развития, которая начала формироваться с принятием декларации в Рио-де-Жанейро по

окружающей среде и развитию, представляющая собой подход к развитию, нацеленный на гармонизацию социальных и экономических целей с экологически безопасным менеджментом в духе солидарности с будущими поколениями.

Положения Конвенции содержат необходимое правовое обеспечение для эффективной защиты морской среды Каспийского моря от основных источников загрязнения.

Конвенция 2018 года согласно пункту 4 статьи 15 предусматривает ответственность за ущерб, нанесенный экологической системе Каспийского моря. Применение принципа ответственности Стороны, допускающей загрязнение, за ущерб, причиненный экологической системе Каспийского моря, предусмотрено и в Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря 2003 года (Тегеран).

В нормах Конвенции, установлены принципы:

- ответственности Стороны, допускающей загрязнение, за ущерб, причиненный экологической системе Каспийского моря;
- охраны природной среды Каспийского моря, сохранения, восстановления и рационального использования его биологических ресурсов;
- содействия проведению научных исследований в области экологии, сохранения и использования биологических ресурсов Каспийского моря.

Безусловно, реализация данных принципов тесно связана с исполнением других принципов и норм настоящей Конвенции и других соглашений Сторон Конвенции. И наличие общего стремления Сторон Конвенции к неукоснительному соблюдению его предписаний позволит обеспечить охрану природной среды Каспийского моря.

Конвенция закрепляет обязательство Сторон принимать все необходимые меры, в том числе договорного характера, по защите и сохранению экологической системы Каспийского моря и всех его компонентов. Такое обязательство Сторон регламентировано в других статьях Конвенции и принятых прикаспийскими государствами двусторонними и многосторонними соглашениями, направленными на защиту окружающей среды Каспийского моря, содержащие также специальные нормы по его экологической защите. Сразу следует отметить, используемые термины «охрана» и «защита» применительно к морской или природной среде рассматриваются в тексте Конвенции и других соглашениях прикаспийских стран в едином значении.

Известно, что основным источником загрязнения Каспийского моря является хозяйственная деятельность человека на море и на прилегающей территории вокруг Каспийскому моря.

Именно поэтому в статью 1 Конвенции включен термин «Экологическая система Каспийского моря», как взаимодействующие компоненты воздуха, воды и биологических организмов, включая человека, в пределах Каспийского моря и суши, находящейся под воздействием близости моря. Включение данного термина с его правовым регулированием в положениях Конвенции дополнительно подчеркивает стремление Сторон Конвенции обеспечивать экологическую систему Каспийского моря.

Таким образом, Стороны Конвенции установили совместное обязательство защищать и сохранять всю морскую и водную среду в акватории Каспийского моря, его биологические организмы и человека, включая впадающие в него реки и окружающую сухопутную территорию, находящиеся под воздействием близости моря.

Общеизвестно, наибольшую опасность для экологии Каспия представляют нефтегазовые операции на континентальном шельфе Каспийского моря. Сами по себе нефтяные операции на море обладают более высокой степенью экологических и геологических рисков по сравнению с теми же операциями на суше. Несомненно, уровень таких рисков будет возрастать в прямой зависимости от увеличения объема нефтяных операций, применения экологически небезопасных технологий разведки, добычи и транспортировки нефти, а также в силу разведки и разработки месторождений нефти, которые уже сами по себе в силу определенных природных факторов обладают высокой степенью риска.

Конвенция 2018 года согласно пункту 4 статьи 15 предусматривает ответственность за ущерб, нанесенный экологической системе Каспийского моря. Применение принципа ответственности Стороны, допускающей загрязнение, за ущерб, причиненный экологической системе Каспийского моря, предусмотрено и в Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря 2003 года (Тегеран).

Однако, никакие жесткие и совершенные нормы права не способны предотвратить неизбежные технические аварии, риск которых при полномасштабном освоении морского дна Каспийского моря неизменно возрастет. Например, в Мексиканском заливе с 1956 по 1990гг. произошло 182 крупных выброса нефти[1], из которых следует выделить утечку нефти в 1979г. из нефтяной установки в

количестве более 3750 000 баррелей[2], что нанесло невосполнимый ущерб окружающей среде. В заливе Принс-Уильям у берегов Аляски в марте 1989г. разлитая нефть с нефтяного танкера «Эксон-Валдиз» вызвала настоящую экологическую катастрофу, последствия которой будут сказываться многие годы[2].

20 апреля 2010 года в 9.50 утра на морской нефтедобывающей платформе Deepwater Horizon в Мексиканском заливе произошёл взрыв, вслед за ним начался пожар, устье скважины разгерметизировалось, и неукротимый фонтан нефти забил в море. В воды залива, по первым оценкам, стало поступать 5-19 тыс. баррелей нефти в сутки. Платформа Deepwater Horizon нефтяной компании BP (British Petroleum) была установлена на глубине 1,5км в 80км от берега. Во время аварии на ней работали 126 нефтяников, 11 из них погибли, остальных удалось спасти. Потушить пожар, длившийся 36 часов, не удалось даже силами четырёх пожарных катеров. 22 апреля пылающая платформа наклонилась и затонула. На месте скважины на поверхности воды появилось большое нефтяное пятно, которое быстро разрасталось. Стало ясно, что скважина не перекрыта и извергает нефть в воду, грозя экологической катастрофой. Буровая платформа BP представляла собой огромную конструкцию на четырёх ногах-поплавках, прикреплённых к подводному катамарану с установленной на ней буровой вышкой, снабжённой необходимым оборудованием и имеющей жилой модуль. Она предназначалась для работы при глубине дна до 2,4 км и бурении скважин до 9,1 км. Это была первая платформа с так называемым динамическим позиционированием. То есть она удерживалась на заданном месте восемью винтовыми движителями, позволяющими ей перемещаться в любую сторону, компенсируя движение воды или снос ветром, и могла развивать скорость до 7,5 км/ч.[3].

Перечисленные случаи морских катастроф из-за нефтегазовой деятельности человека на море происходили в зонах открытого моря, где процесс самоочищения морской среды во много раз превосходит замкнутую систему Каспийского водоема.

И нельзя не согласиться с В.А.Корзуном, который писал: «Мы понимаем, что экологически чистых технологий освоения нефтегазовых месторождений не существует, речь может идти только о минимизации нагрузки на окружающую среду, и российские компании, видимо, пытаются это сделать»[3, 214с.].

В связи с тем, что использование минеральных ресурсов прикаспийскими странами вступило в противоречие с биологическими ресурсами Каспийского моря, можно предположить, что в интересах защиты морской среды самым приемлемым вариантом явился бы статус кондоминиума. При статусе кондоминиума весь водный бассейн, включая и дно моря, принадлежал бы всем прибрежным странам на праве общей собственности и позволил бы охранять этот комплекс в единстве. Хотя, необходимо отметить, что такой режим явился бы по известным причинам большим препятствием для масштабной нефтедобычи на море, но зато отвечал бы прежде всего интересам экологии Каспия. На первый взгляд статус кондоминиума, который на первом этапе Каспийской проблемы предлагался, как вариант урегулирования правового статуса Каспийского моря представлялся более эффективным с точки зрения защиты окружающей среды. Но если принять во внимание произошедшие морские нефтегазовые катастрофы, то виновниками выступали не отдельные хозяйствующие субъекты, а совместные органы управления. И не может в данном случае в качестве аргумента применяться факт того, что при наличии совместного управления над всей хозяйственной деятельностью человека в акватории Каспия будет исключена вероятность наступления каких-либо катастроф.

Вместе с тем, самыми обильными и постоянными источниками загрязнения морской среды Каспийского моря являются источники, находящиеся на суше. Так, ежегодно только одна Российская Федерация сбрасывает до 11 миллионов тонн промышленных отходов в Каспийский бассейн с суши, что отрицательно сказывается на экологии моря. Или радиоактивные отходы Актауского атомного комбината, расположенные в непосредственной близости от моря. На территории только Мангистауской области нефтяные озера и замазученные земли занимают более 5 тысяч га, миллионы тонн составляют объемы токсичных отходов, из них более 10 тыс.га земель на нефтегазовых месторождениях имеет радиоактивное загрязнение.

Нормы Конвенции 2018 года, не регламентируют вопросы по предотвращению загрязнения морской среды Каспийского моря из источников, расположенных на суше. Хотя, в определении экологической системы Каспийского моря есть понятие «суша», как один из взаимодействующих компонентов указанной системы.

Для предотвращения, сокращения и борьбы с загрязнением морской среды из находящихся на суше источников Конвенция ООН по морскому праву 1982 года устанавливает обязательства согласно статье 207, а именно «1. Государства принимают законы и правила для предотвращения,

сокращения и сохранении под контролем загрязнения морской среды из находящихся на суше источников, в том числе рек, эстуариев, трубопроводов и водоотводных сооружений, принимая во внимание согласованные в международном порядке нормы, стандарты и рекомендуемые практику и процедуры. 2. Государства принимают другие меры, которые могут быть необходимы для предотвращения, сокращения и сохранения под контролем такого загрязнения. 3. Государства стремятся согласовывать свою политику в этом отношении на подходящем региональном уровне...».

Эти вопросы, прописаны в нормах Рамочной Конвенции по защите морской среды Каспийского моря. В пункте 2 статьи 14 Конвенции прописано: «Стороны могут прокладывать подводные магистральные трубопроводы по дну Каспийского моря при условии соответствия их проектов экологическим требованиям и стандартам, закрепленным в международных договорах, участницами которых они являются, включая Рамочную конвенцию по защите морской среды Каспийского моря и соответствующие протоколы к ней».

Тегеранская конвенция состоит из преамбулы, общих положений и регулирования отдельных подвопросов предмета конвенции. В разделе «Общие положения» приводятся термины, используемые в документе, определяются цель и сфера применения конвенции. Исходя из содержания терминов и статьи 3, можно отметить, что конвенция применяется не только при антропогенном загрязнении, но и при загрязнении от природных катаклизмов, «биологическом» загрязнении, а также с учетом колебаний уровня моря. На сегодня такое явление, как колебания уровня моря, до конца не исследовано, однозначно лишь то, что оно может вызвать самые губительные последствия для экосистемы региона. В этой связи страны-участницы в статье 16 Тегеранской конвенции договорились о сотрудничестве при разработке протоколов к конвенции, предписывающих проведение необходимых научных исследований и, насколько это возможно, принятие согласованных мер и процедур по смягчению последствий колебаний уровня Каспийского моря. Как было отмечено, по этой проблеме в 2022 году Президент Казахстана К.Токаев предложил создать научно-исследовательский институт для изучения обмеления Каспия.

Не очень удачным представляется определение терминов «загрязнение» и «загрязнение из наземных источников». В первом случае, учитывая рамочный характер Тегеранской конвенции, можно было бы определить понятие в широком смысле, не ограничивая субъектный состав только физическими лицами (людьми), тогда как непосредственными загрязнителями выступают юридические лица. Кроме того, загрязнением считается сам факт эмиссии в морскую среду вредных веществ. При этом из определения следует, что вредные последствия могут быть как реальными, так и потенциальными.

В принципе, последнее объяснимо спецификой экологического вреда, т.е. тем, что вредные последствия могут наступить не сразу или могут быть недоступны «невооруженному взгляду». Что касается второго понятия, то не совсем понятно, почему разработчики решили выделить его как отдельный термин. Было бы достаточно дать общее определение загрязнения, а далее в статьях Тегеранской конвенции описать его виды, как это было сделано, например, в отношении терминов «загрязнение с судов», «загрязнение, вызванное сбросом», «загрязнение, вызванное деятельностью на дне моря». Далее, указанная в статье 2 Тегеранской конвенции цель не совсем соответствует действительности, поскольку нужно признать, что основной целью ее принятия является объединение усилий прикаспийских государств по предотвращению загрязнения Каспия и координирование их деятельности по ликвидации последствий загрязнений. Следующий раздел Тегеранской конвенции — «Общие обязательства» — в самом общем виде предусматривает обязательства стран-участниц в рамках Тегеранской конвенции. При этом конвенция не ограничивает самостоятельность стран-участниц и при определении общих обязательств провозглашает, что договаривающиеся стороны: — самостоятельно или совместно принимают все необходимые меры для предотвращения, снижения и контроля загрязнения Каспийского моря; — самостоятельно или совместно принимают все необходимые меры для охраны, сохранения и восстановления морской среды Каспийского моря; — используют ресурсы Каспийского моря таким образом, чтобы не наносить ущерба его морской среде; — сотрудничают друг с другом и с компетентными международными организациями для достижения цели конвенции (ст. 4). Как видим, самостоятельность государств не ограничивается, а выводится на совершенно новый уровень межгосударственных отношений, когда в зависимости от ситуации государство может определить, действовать ли ему самостоятельно или привлечь другие заинтересованные стороны.

Также можно отметить, что Тегеранская конвенция направлена на изучение реального экологического состояния всего Каспийского региона, всесторонность которого можно обеспечить только совместными усилиями. Кроме того, отдельной статьей предусматривается обязанность сторон сотрудничать на двусторонней и многосторонней основе при разработке протоколов,

предписывающих дополнительные меры, процедуры и стандарты для выполнения конвенции (ст.6). По сути, Тегеранская конвенция является призывом для всех прикаспийских государств к сотрудничеству в целях предотвращения, сохранения и защиты морской среды Каспия. Таким образом, страны-участницы, принимая на себя обязательства в рамках Тегеранской конвенции, становятся субъектами, ответственными по международному праву.

Статья 5 закрепляет три основных принципа, которыми должны руководствоваться страны-участницы: принцип предосторожности, принцип «загрязняющий платит» и принцип доступности информации (принцип гласности). Данные принципы характерны для экологического права многих государств, и они закреплены в Экологическом Кодексе Республики Казахстан от 2 января 2021 года.

Стороны Тегеранской конвенции также уделяют особое внимание мерам по предупреждению и ликвидации чрезвычайных ситуаций, в частности, обязуются незамедлительно оповещать друг друга о промышленных авариях и природных катастрофах, а также обеспечивать и поддерживать адекватную готовность к чрезвычайным экологическим ситуациям, включая наличие надлежащего оборудования и квалифицированного персонала (ст.13). Раздел IV Тегеранской конвенции предусматривает сотрудничество договаривающихся сторон при разработке протоколов «для выполнения необходимых мер по охране, сохранению и восстановлению биологических ресурсов» Каспийского моря. Данное положение служит юридической основой для регионального сотрудничества по мероприятиям, связанным с сохранением рыбных хозяйств, и в то же время трактуется в более широком смысле. Также перечисляется шесть областей, в которых стороны должны «принять надлежащие меры на основании имеющихся самых надежных научных доказательств». Несмотря на то, что ст.14 Тегеранской конвенции четко охватывает аспекты сохранения и управления рыбными хозяйствами, она также может толковаться по-разному. Кроме того, она признает, что коммерчески ценные виды рыб составляют лишь одну часть общей морской экосистемы, хотя и очень важную.

При включении в нее морских биоресурсов и признании связи между человеком и природой статья приводит доводы в пользу более комплексного и интегрированного подхода к сохранению и управлению морскими биоресурсами в Каспийском регионе. Раздел V Тегеранской конвенции можно назвать процессуальным в том смысле, что он предусматривает проведение таких мероприятий, как ОВОС Каспийского моря в трансграничном контексте, сотрудничество между договаривающимися сторонами при разработке плана действий защиты морской среды Каспийского моря, который, в свою очередь, определяет виды работ, осуществляемые сторонами как самостоятельно, так и совместно. Здесь же предусматриваются обязательства по экологическому мониторингу, исследованиям, обмену информацией и доступу к ней. Так, стороны обязуются принимать меры для постоянного мониторинга окружающей среды и использования процедур ОВОС любой планируемой деятельности, которая может оказать значительное отрицательное воздействие на морскую среду Каспийского моря, и оповещать друг друга о результатах оценки. В целом проведение всех этих мероприятий обеспечивает соблюдение сторонами вышеуказанных принципов (ст.5). Следующий раздел посвящен организационной структуре, т.е. органам управления Тегеранской конвенции. Постоянно действующим рабочим органом Тегеранской конвенции (ст.22) является Конференция договаривающихся сторон, которая включает по одному представителю от каждой договаривающейся стороны, причем каждый представитель имеет один голос. На сегодняшний день состоялось 6 сессий и одно внеочередное заседание Конференции договаривающихся сторон Тегеранской конвенции по итогам которых приняты протоколы по сохранению биоразнообразия, по защите Каспийского моря от загрязнения из наземных источников, по оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте, по сохранению биоразнообразия, о региональном сотрудничестве в случае инцидентов, вызывающих загрязнение нефтью, по защите Каспийского моря от загрязнения из наземных источников, по оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте.

Отмечая достоинства Рамочной конвенции, необходимо учесть тот факт, что одними правовыми средствами невозможно будет решить на региональном уровне проблему сохранения экологической среды Каспия, поскольку практика последних лет показала неэффективность норм международного права во взаимоотношениях прикаспийских государств. Поэтому весьма позитивным шагом в этом направлении является разработка в 2009 году Министерством охраны окружающей среды Республики Казахстан национального плана действий по охране окружающей среды Каспийского моря[4], предусматривающего концентрацию усилий государственных органов, частного сектора и общественности для решения основных экологических проблем региона.

Таким образом, эффективность национального плана действий во многом будет зависеть от комплексного подхода с участием всех заинтересованных лиц, причем не только в отношении

акватории Каспия, но и применительно ко всей территории региона. Об эффективности Тегеранской конвенции можно будет говорить только тогда, когда вступят в силу специальные протоколы, и можно будет сделать выводы по результатам их реализации, которые позволят должным образом обеспечить защиту и сохранение экологической среды Каспийского моря. Указанные протоколы обеспечат реальное управление и институциональное учреждение для реализации соответствующих положений Тегеранской конвенции. Эти инструменты будут служить основой региональной природоохранной стратегии и национальных мероприятий по охране здоровья окружающей среды Каспийского моря.

К числу основных проблем, усугубляющих экологическую ситуацию на Каспийском море, относятся проблемы, связанные с деятельностью человека на море и вблизи. Данная проблема в первую очередь связана с нефтегазовой деятельностью на шельфе моря и строительством нефтепроводов по дну Каспийского моря.

В настоящее время казахстанский участок моря продолжает оставаться заповедной зоной. Поскольку в заповедной зоне разрешалось развитие только рыбного хозяйства и водного транспорта, что явно противоречит постановлению Кабинета Министров Казахстана №97 «О становлении и развитии добычи углеводородного сырья казахстанской части Каспийского моря», правительство внесло необходимые поправки, допускающие нефтяную деятельность на море[5]. Тем самым был отдан приоритет развитию хозяйственной деятельности в ущерб охране окружающей среды моря. Безусловно, руководство Казахстана осознавало насущность проблемы защиты окружающей среды Каспия, но в условиях трудного экономического положения республики в период «девяностых» проблема защиты окружающей среды, по-видимому, не могла иметь приоритетного значения несмотря на то, что республика особо закрепила конституционные нормы по защите окружающей среды. Так, статья 31 Конституции Казахстана гласит «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека».

В таком случае и должна идти речь о создании регионального уровня сотрудничества, способного стать более эффективным инструментом в решении проблем по охране окружающей среды, поскольку существовала бы возможность охранять весь экологический комплекс Каспия в единстве и согласованности, при котором у государств уже не возникла бы возможность обходить свои национальные законы из-за приоритетности международных норм. К тому же многие проблемы окружающей среды могут иметь техническое решение на региональном уровне, даже если оно встречает психологическое и стратегическое сопротивление и наталкивается на могущественные и противоречивые экономические интересы[6].

Все экологические проблемы Каспия требуют согласованных действий прикаспийских государств. В связи с этим необходима реализация программы межгосударственного сотрудничества по совместному контролю за хозяйственной деятельностью на море и вблизи его, совместному управлению за состоянием уровня моря, координации мероприятий по защите побережья от морских воздействий.

Уникальная экосистема Каспия всеобща и едина для всех прикаспийских государств, она требует тесного сотрудничества и непосредственного взаимодействия этих стран в отношении собственных и разделяемых ресурсов в интересах охраны окружающей среды.

Таким образом, урегулирование экологических вопросов Каспия нашло решение на основе норм Конвенции по правовому статусу Каспийского моря и Рамочной Конвенцией по защите морской среды Каспийского моря с серией дополнительных протоколов. При этом важно, чтобы они были согласованными и дополняли друг друга, в том числе и при решении одних и тех же вопросов, в частности, единого контроля, рационального использования, принципа ответственности, квотирования и т.д. Причем не следует опасаться того, что такие соглашения будут в некоторой степени аналогичными.

Прибрежным странам при реализации межгосударственных соглашений следует исходить в первую очередь из интересов единой экосистемы Каспия, неуклонно придерживаясь концепции устойчивого развития, выдвинутой международным сообществом: экономически более выгодно предотвратить возможный ущерб, чем затрачивать средства на ликвидацию его последствий.

Список использованной литературы

1. Седой Каспий станет черным // XXI век, 15 мая. 1998 г. – С.5.
2. Защита окружающей среды в международном гуманитарном праве // Сборник статей. – Москва. 1995. –С.56.
3. Катастрофа в Мексиканском заливе// <https://www.nkj.ru/archive/articles/18744/>
4. В Казахстане разработан национальный план по охране окружающей среды Каспия - глава МООС// <http://interfax.az/view/428367>
5. СААП, 1993, №3-С.37.

6. Соколова Н.А. Одна из глобальных задач // Московский журнал международного права. 1997, №3. –С.108.

ӘОЖ 349.6

Қуандықов Қ.Ж.

Әл – Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
«Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының
доценті, заң ғылымдарының кандидаты,
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы;
e-mail: kuandykov_kzh@mail.ru

2015 ЖЫЛҒЫ ПАРИЖДЕГІ БІРІККЕН ҰЛТТАР ҰЙЫМЫНЫҢ КЛИМАТТЫҢ ӨЗГЕРУІ ЖӨНІНДЕГІ КОНФЕРЕНЦИЯСЫ: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Мақала жаһандық климаттың өзгеруінің өзекті мәселелеріне және оларды шешу жолдарына арналған. Қазіргі уақытта климаттың өзгеруі әлемдік ең ауыр дағдарыстардың бірі болып отыр. Мұздықтардың белсенді еруі, әлемдік мұхит деңгейінің көтерілуі, табиғи апаттардың жиіленуі, құстардың және өсімдіктердің көптеген түрлерінің жойылуы, жауын-шашын режимінің өзгеруі, температураның ауытқулары мен дауыл, су тасқыны мен құрғақшылық сияқты төтенше жағдайлардың жиілігі жаһандық климаттың өзгеруінің салдары болып табылады. Сондықтан, бүгінгі күні аталған проблемаларды шешу үшін тиісті іс-шараларды халықаралық деңгейде қабылдау және барлық мемлекеттердің бірлескен күш-жігерін жұмылдыру ауадай қажет болып тұр. Мақалада жаһандық климаттың жылынуының себептері туралы ғалымдардың әртүрлі көзқарастары қарастырылған. Сондай-ақ, климаттың өзгеруіне байланысты қабылданған 1997 жылғы Киото хаттамасы мен 2015 жылғы Париж келісіміне талдау жасалынған. Мақалада климаттың өзгеру процесстерінің себептері, сипаты мен салдары жан жақты қарастырылған. Сонымен қатар, авторлар жаһандық климаттың өзгеруі әлемдік дағдарысқа әкелетіндігін ескере отырып, аталған өзекті мәселелердің шешу жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: климат, БҰҰ, Киото хаттамасы, Париж келісімі, парниктік газдар, көмірқышқыл газ, табиғи апаттар, мұхит деңгейі, эпидемия, жасыл экономика.

Аннотация. Статья посвящена актуальным проблемам глобального изменения климата и путям их решения. В настоящее время изменение климата является одним из самых серьезных глобальных кризисов. Активное таяние ледников, подъем уровня мирового океана, учащение стихийных бедствий, вымирание многих видов птиц и растений, изменение режима выпадения осадков, колебания температуры и частота экстремальных ситуаций, таких как штормы, наводнения и засухи являются последствиями глобального изменения климата. Поэтому сегодня необходимо принять соответствующие меры на международном уровне и мобилизовать совместные усилия всех государств для решения этих проблем. В статье рассматриваются различные взгляды ученых на причины глобального потепления. Также были проанализированы Киотский протокол 1997 года и Парижское соглашение 2015 года, принятые в связи с изменением климата. В статье рассматриваются причины, характер и последствия процессов изменения климата. Кроме того, авторы предлагают пути решения этих насущных проблем с учетом того, что глобальное изменение климата приведет к глобальному кризису.

Ключевые слова: климат, ООН, Киотский протокол, Парижское соглашение, парниковые газы, углекислый газ, стихийные бедствия, уровень океана, эпидемия, зеленая экономика.

Annotation. The article is devoted to the current problems of global climate change and ways to solve them. Currently, climate change is one of the most serious global crises. The active melting of glaciers, rising levels of the world's oceans, the frequency of natural disasters, the extinction of many species of birds and plants, changes in the precipitation regime, temperature fluctuations and the frequency of emergencies such as hurricanes, floods and droughts are the consequences of global climate change. Therefore, today it is necessary to take appropriate measures at the international level and mobilize the joint efforts of all states to solve these problems. The article discusses different points of view of scientists on the causes of global climate warming. The analysis of the Kyoto Protocol of 1997 and the Paris agreement of 2015, adopted in connection with climate change, is also carried out. The article comprehensively examines the causes, nature and consequences of climate change processes. In addition, the author offers solutions to the listed pressing problems, taking into account the fact that global climate change leads to a global crisis.

Key words: climate, UN, Kyoto Protocol, Paris Agreement, greenhouse gases, carbon dioxide, natural disasters, ocean level, epidemics, green economy.

Қазіргі уақытта әлемде бірнеше жаһандық экологиялық проблемалар бар, олардың әрқайсысы адамзатты жойып жіберуі мүмкін. Бұлардың ішінде климаттың жаһандық жылынуы ең үлкен қауіп төндіреді, өйткені бұл мұздықтардың белсенді еруіне, теңіз арктикалық мұзының жұқаруына әкеледі. Соның салдарынан арктикалық жануарлардың, құстардың және өсімдіктердің көптеген түрлері жойылу алдында тұр. Төменгі және жоғары ендіктердегі жаңбыр жиі және мол болады, ал тропиктік және субтропиктік ендіктерде, керісінше, климат құрғақ болады. Дүние жүзінде экожүйелердегі тепе-теңдік бұзылып, су тасқыны, құрғақшылық және дауыл жиі болып тұрады. Ал, 2018 жылы американдық ғалымдар жаһандық жылыну мен суицид санының күрт өсуі арасындағы тікелей байланысты дәлелдеді. Бұған жол бермеудің бір ғана жолы бар: атмосфераға парниктік газдар мен көмірқышқыл газының шығарындыларын күрт азайту керек.

2015 жылдың 12 желтоқсанында БҰҰ-ның Париждегі Климат жөніндегі дүниежүзілік конференциясында әлемнің түкпір-түкпірінен 195 делегация 2020 жылы аяқталатын Киото хаттамасының орнына келетін жаһандық келісімді мақұлдады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттық конференциясының 21 сессиясында Париждегі климат туралы келісімге қол қою

Климаттық күн тәртібінің түбегейлі шешімдері (атап айтқанда, жаһандық климаттың өзгеруі мәселелері) пісіп жетілгенін түсінудің нәтижесі болды.

Киото хаттамасы - жаһандық жылынуға қарсы тұру үшін жер атмосферасына парниктік газдар шығарындыларын азайту үшін жасалған халықаралық келісім. 1992 жылғы Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясына қосымша құжат ретінде Хаттама Жапонияның Киото қаласында 1997 жылы 11 желтоқсанда қабылданып, 2005 жылдың 16 ақпанында күшіне енді. Келісімнің негізгі мақсаты – атмосферадағы парниктік газдардың шоғырлану деңгейін планетаның климаттық жүйесіне қауіпті антропогендік әсерге жол бермейтіндей деңгейде тұрақтандыру.

Париж келісімінің Киото хаттамасынан айырмашылықтары:

- парниктік газдар шығарындыларын азайту жөніндегі міндеттемелерді дамыған елдер мен өтпелі экономикасы бар елдер ғана емес, олардың экономикалық даму дәрежесіне қарамастан барлық мемлекеттер өз мойнына алады;

- парниктік газдар шығарындыларын азайту немесе шектеу бойынша нақты сандық міндеттемелер жоқ, бірақ әр ел осы саладағы өз саясатын дербес анықтайды;

- дамыған елдерге басқа елдердегі шығарындыларды азайту жөніндегі жобаларды қаржыландыруға мүмкіндік беретін жаңа халықаралық экономикалық құрал жасалуда;

- оның сақталуын қатаң бақылау тетігі және оны орындау бойынша мәжбүрлеу шаралары белгіленбеген. Құжат халықаралық сарапшылар комиссиясына парниктік газдар шығарындыларын азайтудағы жетістіктері туралы елдер ұсынған ақпаратты тексеру құқығын ғана береді.

Париж келісімінің мақсаты - 2100 жылға қарай ғаламшардағы жаһандық орташа жылдық температураның индустриалға дейінгі (XVIII ғасырдың ортасы) деңгейден 2°C-тан асып кетуіне жол бермеу.

Оның қатысушылары өздеріне мынадай міндеттемелер алады:

- 1) шығарындыларды азайту, технологиялық қайта жарактандыру және климаттық өзгерістерге бейімделу жөніндегі Ұлттық жоспарларды қабылдау және оларды әр бес жыл сайын арттыру жағына қарай қайта қарау;

- 2) атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын жүйелі түрде азайту;

- 3) бұл үшін 2020 жылға қарай көміртегісіз экономикаға көшудің ұлттық стратегияларын әзірлеу қажет;

- 4) энергия тиімділігі, өнеркәсіп, құрылыс, ауыл шаруашылығы және т.б. салаларында «жасыл» технологиялардың халықаралық алмасуын құру.

2015 жылы Париждегі климаттың өзгеруі туралы БҰҰ негіздемелік конвенциясына қатысушылардың 21-ші конференциясында сөйлеген сөзінде Тәжікстан Республикасының Президенті Эмомали Рахмон былай деді: «Тәжікстан табиғи ресурстарға бай, бірақ республика аумағының 93% - ын таулар алып жатқандықтан, оларды өндіруге инфрақұрылымның дамымауы кедергі келтіреді. Атмосфераға парниктік газдардың жаһандық шығарындыларының көлемінде Тәжікстан Республикасының үлесі шамалы болса да, ол климаттың өзгеруі процесінде осал елдердің бірі болып табылады. Бүгінде Тәжікстан экономикасының негізгі салалары климаттың өзгеруіне байланысты жағымсыз салдарға тап болды. Ұзақ мерзімді бақылаулар климаттың өзгеруінің Тәжікстан мен Орталық Азияның табиғаты мен әлеуметтік-экономикалық жағдайына ықпалының күшеюін көрсетеді. Осы бақылауларға сәйкес, соңғы алпыс жылда Тәжікстандағы орташа жылдық ауа температурасы Цельсий бойынша бір градусқа көтеріліп, табиғи гидрометеорологиялық құбылыстардың жиілігі мен қарқындылығы артты. Осы факторлардың әсерінен Тәжікстанда жыл сайын су тасқыны, сел, қар көшкіні және көшкін түріндегі табиғи апаттар елдің халқы мен экономикасына айтарлықтай зиян келтіреді. Сонымен қатар, соңғы бірнеше онжылдықта біз 1000-ға жуық шағын және орта мұздықтарды жоғалттық» [1].

Температураның жоғарылауын тоқтату мүмкін болмаса, планетаны қандай зардаптар күтіп тұр?

1. Табиғи апаттар.

Ресей – ТАСС ақпараттық агенттігінің «Климаттық хаос» арнайы жобасының авторларының айтуынша, климаттық белдеулер қозғалады, ауа-райының өзгеруі жиілейді (қатты аяз, қыста кенеттен қар еру, жазда әдеттен тыс ыстық күндер санының өсуі).[2]

Климаттың өзгеруі мен табиғи апаттардың болуы арасындағы байланысты американдық ғалымдар Тынық мұхитындағы тропикалық циклондарды, Еуропадағы, Қытайдағы, Оңтүстік Кореядағы және Аргентинадағы жазғы ерекше жоғары температураны, АҚШ-тың Калифорния штатындағы орман өрттерін зерттеу кезінде дәлелдеді. Климаттың өзгеруі Африка мен Таяу Шығыстағы құрғақшылықтың, Непалдағы қарлы боранның және Канада мен Жаңа Зеландияда су тасқынын тудырған нөсер жаңбырдың себебі болды.

2. Өмір сүруге жарамсыз аумақтар.

Кейбір елдер ылғалдылықтың жоғарылауына және 2100 жылға қарай орташа температураның жоғарылауына байланысты өмір сүруге жарамсыз болуы мүмкін. Америкалық ғалымдардың зерттеуі бойынша Катар, Сауд Арабиясы, Бахрейн, Біріккен Араб Әмірліктері және Таяу Шығыстың басқа да елдеріне қауіп төніп тұр.

Дүние жүзіндегі климатологтардың есептеулері бойынша, парниктік газдар шығарындыларының қазіргі өсу қарқынымен 2070 жылға қарай Парсы шығанағы елдеріндегі ауаның орташа температурасы 74-77 °C жетуі мүмкін. Бұл аумақтарды адамдар үшін жарамсыз етеді. Ерекшелік дамыған кондиционерлеу жүйесі бар ірі мегаполистер болуы мүмкін. Бірақ оларда да адамдар түнде ғана үйден шыға алады.

3. Биоәртүрліліктің жоғалуы.

Кейбір ғалымдардың пікірінше, біз Жер тарихындағы өсімдіктер мен жануарлар түрлерінің алтыншы рет жаппай жойылуының ортасында тұрмыз. Ал, бұл жолы бұл процесс адамның әрекетінен туындайды. Климаттың жылынуын тоқтатпаса, көптеген экожүйелердің, оларға енетін тірі жандардың түрлерінің алуан түрлілігі азаяды.

Өсімдіктер мен жануарлар түрлерінің 30-40%-ға дейін жойылуы туралы болжамдар бар, өйткені олардың тіршілік ету ортасы осы өзгерістерге бейімделуден гөрі тезірек өзгереді. Халықаралық табиғатты қорғау одағы (IUCN) жойылып кету қаупі төнген жануарлар мен өсімдіктер түрлерінің халықаралық тізімін (Қызыл кітап) жүргізеді. Мысалы, оған қар барысы немесе ирбис енгізілген, ол Орталық Азия мен Қазақстанның қол жетпейтін таулы аймақтарында тіршілік ету ортасының арқасында ғана сақталған. Қар барысы өзінің қазіргі диапазонындағы барлық 12 елде сирек кездесетін немесе жойылып бара жатқан түр мәртебесіне ие.

4. Ауыз судың тапшылығы, аштық және эпидемиялар.

БҰҰ сарапшылары ауаның жылынуы әсіресе Африка, Азия және Латын Америкасының дамымаған елдерінде егін шығымдылығына кері әсерін тигізіп, азық-түлік проблемаларына әкелетінін ескертті. Ғалымдардың айтуынша, 2080 жылға қарай аштық қаупі төнген адамдардың саны 600 миллион адамға артуы мүмкін.

Климаттың өзгеруінің тағы бір маңызды салдары ауыз судың жетіспеушілігі болуы мүмкін. Құрғақ климаты бар аймақтарда (Орталық Азия, Қазақстан, Жерорта теңізі, Оңтүстік Африка, Австралия және т.б.) жауын-шашынның азаюына байланысты жағдай одан әрі шиеленісе түседі.

Аштық, су тапшылығы, жәндіктердің миграциясы эпидемиялардың көбеюіне және солтүстік аймақтарда безгек сияқты тропикалық аурулардың таралуына әкелуі мүмкін. Климаттың өзгеруі адам денсаулығына әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар су мен азық-түлік ресурстарына қол жеткізуге қатысты саяси бөліну мен қақтығыстар қаупін арттыруы мүмкін.

5. Әлемдік мұхит деңгейінің көтерілуі.

Жаһандық жылыудың ең елеулі әсерлерінің бірі мұздықтардың еруі және әлемдік мұхит деңгейінің көтерілуі болуы мүмкін. Жағалаудағы миллиондаған адамдар жиі су тасқынынан өледі немесе қоныс аударуға мәжбүр болады, деп болжайды БҰҰ сарапшылары.

Сарапшылардың пікірінше, ХХІ ғасырда теңіз деңгейінің көтерілуі 1 м-ге дейін жетеді (ХХ ғасырда - 0,1-0,2 м). Бұл жағдайда ойпаттар, жағалаудағы аудандар мен шағын аралдар ең осал болады. Тәуекел аймағына бірінші болып Нидерланды, Бангладеш және Багам аралдары мен Мальдив аралдары сияқты шағын арал мемлекеттері түседі.

Ресей, АҚШ, Ұлыбритания, Италия, Германия, Дания, Бельгия, Ирак, Таиланд және Вьетнам сияқты елдерде маңызды аумақтарды су басып кетуі мүмкін. Қытайда 140 миллионға жуық адам баспанасынан айырылуы мүмкін және Жапонияда 30 миллионнан астам адамдардың үйлері су астында қалуы мүмкін.

Климаттың өзгеруінің Қазақстан халқының денсаулығына әсерін түсіну үшін сарапшылар БҰҰ Даму Бағдарламасының (БҰҰДБ) қолдауымен «Климаттың өзгеруінің халық денсаулығына және Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау жүйесіне әсерін бастапқы бағалауды жүргізу туралы есеп» құрастырды.[3] Есепке сәйкес, климаттың өзгеруі Қазақстанда тікелей және жанама әсерлердің нәтижесінде 30-дан астам жағымсыз әсер етуі мүмкін.

Климаттың өзгеруінің тікелей әсері былай көрінуі мүмкін:

1. Табиғи апаттарда: мысалы, жер сілкінісі, су тасқыны, көшкін, сел, орман және дала өрттері және т.б. Нәтижесінде ел тұрғындары арасында өлім мен жарақат алу қаупі артады.

2. Ауыз су көлемінің азаюында және сапасының нашарлауында. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанда су ресурстарының тапшылығы табиғи жағдайларға, тиімсіз және қайтарымсыз тұтынуға және ағынның жартысына жуығы көрші мемлекеттердің аумағында қалыптасуына байланысты.

3. Қоршаған орта температурасының жоғарылауы жүрек-қан тамырлары ауруларынан болатын өлім-жітімді, психикалық аурулардың өршуін арттыруы мүмкін.

4. Ауа сапасының нашарлауы әртүрлі респираторлық, аллергиялық және онкологиялық аурулардың көбеюіне әкеледі.

5. Климаттың жылынуы табиғи ошақты жұқпалы аурулардың таралу жиілігіне әсер етеді, мысалы, тырысқақ, А гепатиті, дизентерия, кене энцефалиті, безгек.

Климаттың өзгеруінің жанама әсері әртүрлі салаларда көрінеді:

1. Психикалық аурудың өсуі немесе өршуі, мысалы, жарақаттан кейінгі стресстік бұзылулар, депрессия.

2. Әйелдердің денсаулығы мен қауіпсіздігіне әсері: әйелдердің репродуктивті денсаулығының бұзылуы, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың әртүрлі түрлері, жұмыссыздық, қылмыстың өсуі.

3. Азық-түлік өндірісі мен тұтынуы: азық-түліктің қолжетімділігінің төмендеуі және қымбаттауы, аштық пен дұрыс тамақтанбау, пестицидтерді қолдану қажеттілігінен улану.

4. Инфрақұрылым мен қызметтердегі өзгерістер: электр қуатының үзілуі, электр энергиясына деген сұраныстың артуы, жедел медициналық көмекке қолжетімділіктің шектелуі, емханалар мен ауруханалар деңгейінде медициналық қызметтерге қолжетімділіктің шектелуі, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудің шектелуі, коммуналдық қызметтерге жүктеменің артуы.

5. Әлеуметтік-экономикалық салдары: халықтың мәжбүрлі көші-қоны, қақтығыстардың пайда болуы, жұмыссыздық, қылмыстың өсуі.

Климаттың өзгеруінің жоғарыда аталған жағымсыз салдары халықтың әртүрлі әлеуметтік топтарына әртүрлі әсер етеді. Ең осал санаттарға әйелдер, балалар, қарттар, көп балалы отбасылар, мүгедектер, аз қамтылғандар жатады.

Мәселен, ҚР Экологиялық кодексінің «Климаттың өзгеруіне жаһандық ден қоюға Қазақстан Республикасының Ұлттық үлестері» атты 283-бабының 1-тармағында Қазақстан Республикасы 2030 жылғы 31 желтоқсанға қарай Қазақстан Республикасының көміртегі балансын 1990 жылғы көміртегі балансы деңгейінен кемінде он бес пайызға төмендетуді қамтамасыз етуді өз мақсатына қоятыны көрсетілген.[4]

Жаһандық жылынудың алдын алу үшін барлық елдердің келісілген күш-жігері қажет. Жаһандық жылынудың ең айқын және тиімді шешімдерінің бірі - энергия ресурстарын ұтымды пайдалану және атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын азайту. Әлемдік қоғамдастықтың күш-жігерінің негізгі бағыттарының бірі, көміртегі шикізатын жағумен байланысты энергия өндірудің дәстүрлі әдістерінен дәстүрлі емес (баламалы) энергетикаға көшу: күн батареяларын, жел, толқын, геотермалдық электр станцияларын пайдалану және т.б.

Сондай-ақ, климатты қаржыландыру бойынша күш-жігерді кеңейту өте маңызды. Экономикасы дамыған елдер қабылдаған міндеттемелерді орындап, дамушы елдер үшін климаттық қаржыландыру түрінде 100 миллиард АҚШ долларын немесе одан да көп соманы қамтамасыз етуі керек.

Алайда, мемлекеттік ақшаның өзі жеткіліксіз, сондықтан жеке инвесторлардың белсенді қатысуын ынталандыру үшін инновациялық тәсілдер мен экономикалық саясаттың жаңа шаралары қажет. Өйткені, «жасыл» трансформация инфрақұрылымға, энергетикаға және т.б. салаларға инвестиция салу үшін үлкен мүмкіндіктер береді. Ол мемлекеттік басқаруды күшейтуден және жаңа қаржы көздерін ашуға көмектесетін мемлекеттік инвестициялар мен қаржылық менеджментке климаттық көзқарастарды енгізуден басталады.

Тәуекелдердің ауқымын және әртараптандырылуын қамтамасыз ету үшін дамушы нарықтағы елдердің активтерін біріктіре алатын жабық инвестициялық қорлар сияқты дәлелденген қаржы құралдары да маңызды рөл атқарады. Көпжақты даму банктері немесе донорлар институционалдық инвесторлардың қатысуын ынталандыру бойынша күш-жігерді күшейтуі керек.

Жаңа перспективалы бағыттардың бірі - зейнетақы қорларының, сақтандыру компанияларының және жиынтығында 100 трлн АҚШ долларынан астам активтерді басқаратын басқа да ұзақ мерзімді инвесторлардың капиталын тарту.

Атом энергетикасы климаттың өзгеруін азайтуға айтарлықтай үлес қоса алады. Соңғы жарты ғасырда атом энергиясын пайдалану шамамен 70 гигатонна көмірқышқыл газының шығарылуын болдырмады. Бірнеше елдерде атом энергетикасы экологиялық таза энергияның негізгі үлесін өндіруді қамтамасыз етіп отыр. Алдағы уақытта атом энергетикасы өндіріс пен көлік сияқты көміртексізденуі қиын салаларды реформалауға көмектесе алады және 2050 жылға қарай көміртегінің бейтараптығына қол жеткізуде маңызды рөл атқарады.

Тұрақты электр қуатын өндірудің арқасында күн жарқырап, жел соғып тұрса да, ол қазіргі экономиканың қажеттіліктерін тұрақты түрде қанағаттандыра алады және көмірді алмастыра алады. Оның икемділігі мен сенімділігі электр желілерінің тұрақты жұмыс істеуін және электрмен жабдықтаудың үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, барлық елдердің билігі көгалдандыруға және ағаш отырғызуға көбірек көңіл бөлуі керек. Бұл ауа сапасын жақсартып қана қоймай, жылу стресстерін азайтады. Құрғақшылық пен басқа да климаттық құбылыстарға тұрақты түрде төтеп бере алатын ағаштарды қолданған жөн.

Климаттың өзгеруімен күресу үшін әрқайсысымыз жасай алатын 5 әрекет:

- 1) Тұрақты және әртүрлі диетаны ұстаныңыз.
- 2) Тамақты лақтырмаңыз.
- 3) Суды аз жұмсаңыз.
- 4) Топырақ пен суымызды таза ұстаңыз.
- 5) Жергілікті тауар өндірушілерге қолдау көрсетіңіз.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе былай дегіміз келеді, 2023 жылы «жаһандық қорытындылаудың» бірінші раунды барысында Париж келісімінің мақсаттарына қол жеткізудегі прогресс бағаланады. Бұл жылынды Цельсий бойынша 1,5 градустан төмен ұстау үшін ел деңгейіндегі амбициялық климаттық шараларды ынталандырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Речь Президента Таджикистана на 21-ой Конференции участников Рамочной конвенции ООН об изменении климата. // <https://mfa.tj/ru/main/view/1181/rech-prezidenta-tadzhikistana-na-21-oi-konferentsii-uchastnikov>
2. Специальный проект «Климатический хаос» Информационного агентства России – ТАСС. // <http://tass.ru/specialprojects>.
3. Климаттың өзгеруі Қазақстан халқының денсаулығына қалай әсер етеді. // <https://www.undp.org/kk/kazakhstan/stories/klimattyn-ozgerui-kazakstan->
4. 2021 жылғы 2 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400#z2735>

С. Тыныбеков

д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ им. аль-Фараби

А.Б. Ибрагим

студент 4 курса Международной Образовательной Корпорации

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВОПОРЯДКОМ

Аннотация. Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК № AP14872548 «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс». В данной статье рассматриваются проблемы обеспечения экологической безопасности в процессе управления экологическим правопорядком.

Ключевые слова: экологический правопорядок, экологическое право, экологическое законодательство, правоотношения.

Декларация Конференции ООН по окружающей среде в Стокгольме в 1972 году признала необходимость принятия мер по защите окружающей среды [1] и обратилась с призывом ко всем странам в этом отношении. В ответ на это правительства всех стран начали включать экологические аспекты в свою административную и законодательную базу. Казахстан также подписала ряд других международных конвенций и включила изложенные в них руководящие принципы в государственную политику в отношении окружающей среды. Экологическая безопасность является одним из основных стратегических компонентов национальной безопасности Республики Казахстан и важнейшим аспектом государственных приоритетов. Экологическую ситуацию в Казахстане невозможно переоценить. Технологический прогресс влечет за собой ухудшение экологической ситуации. Казахстан с огромной территорией и большими природными ресурсами не является исключением. В настоящее время он сталкивается с многочисленными экологическими проблемами, такими как загрязнение воздуха, загрязнение воды, эксплуатация природных ресурсов, негативные последствия добычи полезных ископаемых и т. д.

Однако руководством страны уделяется первостепенное внимание вопросам улучшения экологии, расширения использования возобновляемых источников энергии, культивирования бережного отношения к природе. Обремененное задачей балансирования экономического развития и защиты окружающей среды, правительство страны ввело различные правовые и неправовые стратегии для решения сохраняющихся экологических проблем. Правовые меры включали принятие соответствующего законодательства. Неправовые меры включают разработку руководящих

принципов, распространение экологического образования, исследований и организацию системы планирования развития. Все эти меры основаны на политике, сформулированной правительством.

Экологическая безопасность также трактуется как процесс обеспечения качества жизни, деятельности и защищенности индивида на данной территории. Наиболее распространенное определение экологической безопасности — это практика, политика и процедуры, обеспечивающие безопасность и благополучие всех, кто находится на рассматриваемой территории. Это может включать безопасность с точки зрения надлежащей утилизации отходов, локализации и хранения потенциально токсичных химикатов и многое другое. Общество, стремящееся к быстрому развитию, могло бы достичь своих целей без необходимости ставить под угрозу окружающую среду. Таким образом, для любого общества важно обеспечить свое развитие без обязательного ущерба для своих экологических потребностей, чтобы не подорвать нынешние достижения. Активизировать работу именно по этим направлениям поручил Правительству Президент Казахстана К. Токаев в Послании народу РК «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» [2].

Право граждан на благоприятную окружающую среду закреплено в Конституции Республики Казахстан. В пункте 1 статьи 31 Основного Закона говорится: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека» [3]. Это конституционное положение нашло свое дальнейшее развитие в Экологическом кодексе. Экологический кодекс Республики Казахстан определяет экологическую безопасность как «состояние защищенности жизненно важных интересов и прав личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду» [4].

В теории понятие «экологическая безопасность» трактуется неоднозначно. В частности, Б.В. Ерофеев под экологической безопасностью понимает «систему мер, направленных на защиту жизненно важных интересов человека от неблагоприятного воздействия окружающей среды» [5, с.6].

О.Л. Дубовик считает, что экологическая безопасность - состояние защищенности окружающей среды, населения, территорий, хозяйственных и иных объектов от различных угроз, возникающих вследствие негативных изменений компонентов окружающей среды в результате антропогенной деятельности, природных явлений и противоправных деяний [6, с.550].

М.Н. Копылов указывает, что экологическая безопасность — это «процесс обеспечения защищенности жизненно важных интересов личности, общества, природы и государства от реальных или потенциальных угроз, создаваемых антропогенным или естественным воздействием на окружающую среду» [7, с.55].

В учебном пособии российского ученого Д.А. Кривошеина экологическая безопасность определена как «состояние защищенности биосферы, человеческого общества, а также государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду» [8, с.128].

Г.П. Серов, проведя обстоятельное исследование, пришел к выводу, что экобезопасность - состояние защищенности жизненно важных интересов объектов экобезопасности (личности, населения, территорий) от угроз, создаваемых природными объектами, загрязненными при осуществлении антропогенной деятельности (в результате аварий, катастроф, длительной хозяйственной, военно-оборонной и иной деятельности), а также вследствие природных явлений и стихийных бедствий. Также он отмечает, что в практической деятельности ряда ведомств (например, военнооборонного комплекса под экобезопасностью понимают (что нашло отражение в ряде нормативных актов) - состояние потенциального источника опасности, при котором (за счет применения комплекса мер правового, организационного, экологического, экономического и иного характера) исключается или сводится к минимуму его неблагоприятное воздействие (загрязнение) на природные объекты, а через них - на жизненно важные интересы личности, населения, территорий [9, с.35].

Казахстанский ученый К.К. Косдавлетов считает, что экологическая безопасность - состояние защищенности личности, общества и государства от последствий вредного воздействия на окружающую среду. Угрозу экологической безопасности может представлять деятельность физических и юридических лиц, а также других государств, связанная с преднамеренным или непреднамеренным воздействием на окружающую среду, а также стихийные природные процессы и явления. С правовой точки зрения экологически безопасной считается такой уровень воздействия, который способствует установленным в законодательстве экологическим требованиям и нормативам качества окружающей среды [10, с.9].

М.М. Бринчук считает, что обеспечение экологической безопасности также может быть представлено в нескольких значениях. «...в литературе обеспечение экологической безопасности

некоторыми авторами рассматривается как основной принцип охраны окружающей среды, в соответствии с которым любая деятельность, связанная с вредными воздействиями на окружающую среду, а также предусматриваемые на практике правовые и иные природоохранные меры должны оцениваться с позиций экологической безопасности [11, с.16].

Итак, наблюдается достаточно обширный разброс мнений, причем понятие «экологическая безопасность» трактуется в разных значениях.

Н.А. Духно считал, что можно в этой связи указать также на тот факт, что термин «экологическая безопасность» еще не получил в полной мере своего достаточного научного осмысления, он не стал еще общепризнанной правовой категорией, а общественные отношения в области экологической безопасности еще не приобрели свое отличное от иных экологических отношений социальное и правовое содержание. Эту позицию защищают другие авторы в юридической литературе и приводят свои доказательства [12, с.181-182]. Такие представления на сегодняшний день уже устарели, так как термин «экологическая безопасность» все больше употребляется как учеными, так и обычным населением. Он все чаще повторяется в нормативных правовых актах, а также в государственных программах социально-экономического развития Республики Казахстан.

Природные ресурсы не бесконечны. Их надо беречь, экономить и заниматься восстановлением. В этом отношении в Казахстане проводится большая работа. В настоящее время актуальным является вопрос о соотношении понятия «охрана окружающей природной среды» и «экологическая безопасность». Если быть более точным, то следует сравнивать понятия «охрана окружающей природной среды» и «обеспечение экологической безопасности». Следует различать понятия «экологическая безопасность» и «обеспечение экологической безопасности». Первое понятие означает состояние защищенности жизненно важных интересов и прав личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду. Второе понятие означает деятельность и оно более широкое, так как обеспечение защищенности жизненно важных интересов и прав личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду, предполагает не только охрану экологических прав общества и государства, но и охрану самой окружающей природной среды. С этой точки зрения понятие «обеспечение экологической безопасности» шире по содержанию, чем «охрана окружающей природной среды», так как сюда также включается охрана экологических прав и законных интересов личности, общества и государства [13].

Природные ресурсы не бесконечны. Их надо беречь, экономить и заниматься восстановлением. В этом отношении в Казахстане проводится большая работа. Правительством РК проводится комплексная работа по обеспечению экологической безопасности в Казахстане.

Список использованной литературы

- 1) Декларация Конференции ООН по окружающей среде в Стокгольме в 1972 году
- 2) https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
- 3) Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (дата обращения 19.04.2023)
- 4) Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI // [Электронный ресурс] URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=4649> (дата обращения 19.04.2023)
- 5) Ерофеев Б.В. Экологическое право. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 384 с. 6 Дубовик О.Л. Экологическое право. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. - 688 с.
- 6) Дубовик О.Л., Кремер Л. Любе-Вольфф. Экологическое право. - М.: Эксмо, 2005. - 768 с.
- 7) Копылов М.Н. Экологическая безопасность: понятийно-терминологический аспект // Закон и право. - 2000. - № 3. - С. 55-57.
- 8) Кривошеин Д.А., Муравей Л.А., Роева Н.Н. Экология и безопасность жизнедеятельности: Учебное пособие для вузов. - М.: НИТИ-ДАНА, 2000. - 236 с.
- 9) Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленной и иных видов деятельности: Монография. - М.: Ось-89, 1998. - 224 с.
- 10) Косдавлетов К.К. Правовые основы экологической безопасности Республики Казахстан: Автореф. канд. юрид. наук: 12.00.06. - Алматы, 2000. - 29 с.
- 11) Бринчук М.М. Проблемы совершенствования экологического законодательства субъектов Российской Федерации / Теоретические основы формирования экологического, аграрного, земельного, предпринимательского законодательства в субъектах РФ. - Оренбург, 1997. - 312 с.
- 12) Духно Н.А. Теоретические основы обеспечения экологического правопорядка: Дис. д-ра юрид.наук: 12.00.06. - М., 2000. - 350 с.
- 13) <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2022/05/JeKOLOGIChESKAJa-BEZOPASNOST-I-OHRANA-OKRUZhAJuShhEJ.pdf>

УДК 349.6

З.К. Аюпова

доктор юридических наук, профессор
Казахский национальный аграрный исследовательский университет
г. Алматы, Республика Казахстан
(e-mail): zaure567@yandex.ru

Д.У. Кусаин

доктор ОВ философских наук, профессор
Казахский национальный педагогический университет им.Абая
г. Алматы, Республика Казахстан
(e-mail): daur958@mail.ru

РОЛЬ И МЕСТО МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Республика Казахстан занимает десятое место в мире по территории, а также располагая огромными природными ресурсами, уделяет очень важное значение охране окружающей среды и атмосферного воздуха. Поэтому наше государство ратифицировало все международные договоры, конвенции, декларации в этой сфере. Принципы международного экологического права, которые осуществляются во внутригосударственной сфере, испытывают воздействие казахстанского права. Адаптируясь к внутреннему законодательству, принципы служат основой правового регулирования общественных отношений в области охраны окружающей среды в самом государстве и одновременно находят свое отражение в конкретных правовых нормах. Первостепенное значение для сохранения и защиты экосистем планеты имеет Конвенция о биоразнообразии, принятая 5 июня 1992 г. в Рио-де-Жанейро. Казахстан подписал Конвенцию 9 июня 1992 года и ратифицировал ее 19 августа 1994 года. Целью Конвенции является сохранение биоразнообразия, устойчивое использование компонентов и совместное получение на справедливой и равной основе выгод, связанных с использованием генетических ресурсов.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, климатическая система, природные ресурсы, природоохранительное законодательство, экологическое законодательство, загрязнение воздуха, изменение климата.

Анотация. Қазақстан Республикасы аумағы бойынша әлемдегі оныншы мемлекет бола отырып, сондай-ақ орасан зор табиғи ресурстарға ие бола отырып, қоршаған ортаны және атмосфералық ауаны қорғауға өте маңызды мән береді. Сондықтан біздің мемлекетіміз осы саладағы барлық халықаралық шарттарды, конвенцияларды, декларацияларды ратификациялады. Мемлекетіміздің салада жүзеге асырылатын халықаралық экологиялық құқық қағидаттары қазақстандық құқықтың ықпалын сезінеді. Ішкі заңнамаға бейімделе отырып, принциптер мемлекеттің өзінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің негізі болып табылады және сонымен бірге нақты құқықтық нормаларда көрініс табады. Планетаның экожүйелерін сақтау және қорғау үшін 1992 жылы 5 маусымда Рио-де-Жанейрода қабылданған биоразнообразие туралы Конвенция өте маңызды. Қазақстан Конвенцияға 1992 жылғы 9 маусымда қол қойып, оны 1994 жылғы 19 тамызда ратификациялады. Конвенцияның мақсаты биоәртүрлілікті сақтау, компоненттерді тұрақты пайдалану және генетикалық ресурстарды пайдаланумен байланысты әділ және тең негізде пайданы бірлесіп алу болып табылады.

Кілт сөздері: экология, қоршаған орта, климаттық жүйе, табиғи ресурстар, табиғатты қорғау заңнамасы, экологиялық заңнама, ауаның ластануы, климаттың өзгеруі.

Annotation. The Republic of Kazakhstan, being the tenth state in the world in terms of territory, as well as having huge natural resources, attaches great importance to the protection of the environment and atmospheric air. Therefore, our State has ratified all international treaties, conventions, declarations in this area. The principles of international environmental law, which are implemented in the domestic sphere, are influenced by Kazakh law. Adapting to domestic legislation, the principles serve as the basis for the legal regulation of public relations in the field of environmental protection in the State itself and at the same time are reflected in specific legal norms. The Convention on Biodiversity, adopted on June 5, 1992 in Rio de Janeiro, is of paramount importance for the conservation and protection of the planet's ecosystems. Kazakhstan signed the Convention on June 9, 1992 and ratified it on August 19, 1994.

Key words: ecology, environment, climate system, natural resources, environmental legislation, environmental legislation, air pollution, climate change.

В начале третьего тысячелетия правильное осознание мировым сообществом глобального характера экологического кризиса привело к тому, что проблемы, связанные с охраной окружающей среды, стали одним из главных приоритетов мировой политики, и отношения по их разрешению, нуждаются в международно-правовом регулировании. Исследование и разработка проблемы становления экологического права и экологических правоотношений еще не стали предметом должного внимания юридической науки. Вместе с тем последние десятилетия воочию убеждают в том, что жизнь общества есть единая цепь зависимости с объектами и процессами природы, несущими на себе неизгладимый отпечаток общественной деятельности, всех и всяческих форм человеческого труда, как материального, так и духовного.

Вторая половина XX столетия ознаменовалась появлением разнообразных экологических концепций, которые обобщали исторический опыт изучения воздействия научно-технического прогресса на состояние окружающей природной среды. Толчок к появлению новых взглядов на взаимодействие природы и общества был дан деятельностью Римского клуба - этой своеобразной международной ассоциацией демографов, социологов, экономистов, юристов, представителей естественных наук, людей политики и делового мира, объединившихся для разработки прогнозов развития современного общества [1, с.17].

Хотя вопросы охраны окружающей среды занимали определенное место в межгосударственных связях и ранее, но, в основном, они были связаны с вопросами военных конфликтов и экономического сотрудничества. Они, как правило, не выходили за региональные пределы и слабо увязывались с другими направлениями международных отношений. Положение кардинально изменилось после Второй Мировой войны (1939-1945 гг.). Развитие общества, демографический взрыв, увеличение давления на природу явилось причиной привлечения внимания к данным вопросам со стороны государств. Необходимой опорой, которая обеспечила становление и развитие процесса глобальной экологизации на современном этапе стала ООН, превратившись со временем во «всемирный форум по организации международной деятельности в области окружающей среды». Первая экологическая акция датируется 1949 годом, когда в Лейк-Сассексе (США) была проведена Международная научно-техническая конференция по охране природы. В 60-е гг. в ООН наметилась тенденция перехода от разрозненных, бессистемных мероприятий, связанных с отдельными аспектами природопользования, к более комплексной деятельности, поставленной уже на постоянную основу.

Новую динамику разработки концепция взаимоотношений человека и природы получила после состоявшейся в 1972 году в Стокгольме Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды. В работе конференции приняли участие 113 государств. Кроме того, своих представителей в Стокгольм направили 13 специализированных учреждений ООН и многие другие международные межправительственные и неправительственные организации. Именно Стокгольмская конференция заложила основы сбалансированного и комплексного подхода к решению на глобальном уровне всего спектра экологических проблем. Принятые в шведской столице решения придали мощный импульс международному природоохранному сотрудничеству, предопределив стремительное развитие международного права окружающей среды и задав новые параметры экологической деятельности ООН. Кроме того, конференция оказала влияние и на внутреннюю политику многих государств, в национальных приоритетах которых прежде отсутствовали вопросы охраны природы. После Стокгольма в массовом порядке начали разрабатываться государственные экологические программы, а также стали создаваться механизмы для их реализации.

Спустя двадцать лет после стокгольмской Конференции, в июне 1992 года, в Рио-де-Жанейро состоялась Конференция ООН по окружающей среде и развитию (КОСР-92). Центральным моментом возможных новых представлений о балансе отношений является идея совмещения экологии с развитием экономики. Речь идет о сочетании социального прогресса и экономического развития с сохранением окружающей природной среды во имя сохранения качества жизни нынешних и последующих поколений. В качестве главной проблемы выступает сохранение стабильности окружающей среды и человеческого сообщества на основе возрождения и сохранения естественных сообществ организмов в объеме, обеспечивающем устойчивость окружающей среды. Изменение форм и методов хозяйства в направлении сокращения загрязнения окружающей среды выступает в качестве последующей задачи.

Однако для Казахстана реализация этой программы оказалась непростой задачей. Начавшиеся еще в 1990 году значительные преобразования в стране уже успели к середине 1992 года раскрутить тот «перестроечный механизм», который, являясь по сути антиэкологическим, имел мало общего с избранным в Рио-де-Жанейро новым путем развития земной цивилизации. Это обусловило объективные трудности с реализацией документов Рио-92, поскольку переориентировать за короткий срок в нужном направлении данный механизм преобразований было практически невозможно.

Таким образом, начатый в Рио-де-Жанейро процесс преобразований постепенно становится в Казахстане все более привычным и вполне реализуемым. Задача состоит лишь в том, чтобы создать для этого процесса благоприятные условия, которые в стране отсутствуют из-за кризисных явлений.

Вхождение Казахстана в мировой экологический рынок и участие в мировой конкуренции предполагают необходимость правового решения ряда новых проблем - о соответствии общепризнанным техническим требованиям экспортируемого сырья и импортируемой продукции казахстанских природоохранных стандартов мировым требованиям, например, в части вредных выхлопов и уровня шума автомобильных и авиационных двигателей, обеспечении надлежащего таможенного и производственного экологического контроля.

Обобщая вышесказанное, можно отметить, что одной из важнейших задач по созданию действенного механизма реализации экологической функции государства является дальнейшее совершенствование экологического законодательства, которое в современном его виде не полностью соответствует современным требованиям. Сценарий развития экологических процессов в нашей стране в ближайшей перспективе, увы, не обнадеживает. И все же ситуация не выглядит столь безнадежно критической по причине интернационализации экологических издержек развития казахстанского общества, что усиливает заинтересованность мирового сообщества в стимулировании природоохранных действий на национальном уровне. Тем более, что обострение экологического кризиса в Казахстане превращается в угрозу глобальной экологической безопасности. Значение факта глобализации экологических процессов для Казахстана не ограничивается лишь получением финансовой и технической помощи под гарантию осуществления экологических проектов. Это - и путь к экологизации хозяйственной деятельности через участие в международных экологических соглашениях и привлечение иностранных инвестиций. Это - и средство экологизации общественного сознания через интеграцию в международное экологическое движение.

Для достижения устойчивого развития защита окружающей среды должна составлять неотъемлемую часть процесса развития и не может рассматриваться в отрыве от него [2, с.21]. Для достижения устойчивого развития и более высокого качества жизни для всех людей государства должны ограничить и ликвидировать нежизнеспособные модели производства и потребления и поощрять соответствующую демографическую политику. Государства должны сотрудничать в целях укрепления деятельности по наращиванию национального потенциала для обеспечения устойчивого развития благодаря углублению научного понимания путем обмена научно-техническими знаниями и расширения разработки, адаптации, распространения и передачи технологий, включая новые и новаторские технологии.

Экологические вопросы решаются наиболее эффективным образом при участии всех заинтересованных граждан - на соответствующем уровне. На национальном уровне каждый человек должен иметь соответствующий доступ к информации, касающейся окружающей среды, которая имеется в распоряжении государственных органов, включая информацию об опасных материалах и деятельности в их общинах, и возможность участвовать в процессах принятия решений. Государства развивают и поощряют информированность и участие населения путем широкого предоставления информации. Обеспечивается эффективная возможность использовать судебные и административные процедуры, включая возмещение и средства судебной защиты [2, с.27].

Государства принимают эффективные законодательные акты в области окружающей среды. Экологические стандарты, цели регламентации и приоритеты должны отражать экологические условия и условия развития, в которых они применяются. Стандарты, применяемые одними странами, могут быть неуместными и сопряженными с необоснованными экономическими и социальными издержками в других странах, в частности, в развивающихся странах.

Для более эффективного решения проблем ухудшения состояния окружающей среды государства должны сотрудничать в деле создания благоприятной и открытой международной экономической системы, которая привела бы к экономическому росту и устойчивому развитию во всех странах. Меры в области торговой политики, принимаемые в целях охраны окружающей среды, не должны представлять собой средства произвольной или неоправданной дискриминации или скрытого ограничения международной торговли. Следует избегать односторонних действий по решению экологических задач за пределами юрисдикции импортирующей страны. Меры в области охраны окружающей среды, направленные на решение трансграничных или глобальных экологических проблем, должны, насколько это возможно, основываться на международном консенсусе [1, с.24].

Государства должны разрабатывать национальные законы, касающиеся ответственности и компенсации жертвам загрязнения и другого экологического ущерба. Государства оперативным и более решительным образом сотрудничают также в целях дальнейшей разработки международного права, касающегося ответственности и компенсации за негативные последствия экологического ущерба, причиняемого деятельностью, которая ведется под их юрисдикцией или контролем, районам, находящимся за пределами их юрисдикции.

Государства должны эффективно сотрудничать с целью сдерживать или предотвращать перенос и перевод в другие государства любых видов деятельности и веществ, которые наносят серьезный экологический ущерб или считаются вредными для здоровья человека.

В целях защиты окружающей среды государства в соответствии со своими возможностями широко применяют принцип принятия мер предосторожности. В тех случаях, когда существует угроза серьезного или необратимого ущерба, отсутствие полной научной уверенности не

используется в качестве причины для отсрочки принятия экономически эффективных мер по предупреждению ухудшения состояния окружающей среды.

Национальные власти должны стремиться содействовать интернализации экологических издержек и использованию экономических средств, принимая во внимание подход, согласно которому загрязнитель должен, в принципе, покрывать издержки, связанные с загрязнением, должным образом учитывая общественные интересы и не нарушая международную торговлю и инвестирование. Оценка экологических последствий в качестве национального инструмента осуществляется в отношении предполагаемых видов деятельности, которые могут оказать значительное негативное влияние на окружающую среду и которые подлежат утверждению решением компетентного национального органа.

Государства немедленно уведомляют другие государства о любых стихийных бедствиях или других чрезвычайных ситуациях, которые могут привести к неожиданным вредным последствиям для окружающей среды в этих государствах. Международное сообщество делает все возможное для оказания помощи пострадавшим от этого государствам. Государства направляют государствам, которые могут оказаться затронутыми, предварительные и своевременные уведомления и соответствующую информацию о деятельности, которая может иметь значительные негативные трансграничные последствия, и проводят консультации с этими государствами на раннем этапе и в духе доброй воли.

Государства и народы сотрудничают в духе доброй воли и партнерства в выполнении принципов, воплощенных в настоящей Декларации, и в дальнейшем развитии международного права в области устойчивого развития.

Каждое государство, осуществляя право на проведение в отношении национальной системы окружающей среды необходимой ему политики, должно соблюдать при этом общепризнанные принципы и нормы современного международного права. В настоящее время в связи с обострением проблемы переноса загрязнения за пределы территории одного государства на большие расстояния (трансграничное загрязнение) важное значение приобретает соблюдение таких фундаментальных принципов, как уважение государственного суверенитета, суверенное равенство государств, территориальная целостность и неприкосновенность, сотрудничество, мирное разрешение международных споров, невмешательство во внутренние дела, уважение прав человека и основных свобод, самоопределение народов, добросовестное выполнение международно-правовых обязательств, международно-правовая ответственность.

При этом общепризнанные принципы экологического права в законодательных актах сформулированы либо как принципы законодательства, либо как принципы реализации конкретного вида деятельности, порядок осуществления которого установлен законодательством. Следует отметить, что специальные принципы международного экологического права - категория развивающаяся. Данные принципы еще не получили отражения в каком-либо полном кодифицированном виде, они рассеяны по множеству международно-правовых актов, имеющих как обязательный, так и рекомендательный характер. Также они являются нормами, формулирующими общепризнанные принципы международного экологического права, которые нашли свое отражение в развитии внутригосударственного права и законодательства в целом, в частности, для международного права окружающей среды и экологического права, и законодательства Республики Казахстан.

Состояние окружающей среды - существенный фактор, от которого зависит здоровье человека. Поэтому доказательством активного и гармоничного развития системы специальных принципов является становление принципа права человека на благоприятную окружающую среду. Право на благоприятную окружающую среду фактически связано с рассмотрением в более узком контексте международно-правового регулирования прав человека. Однако прямо и однозначно данное право в международно-правовых актах универсального характера не закрепляется. Либо оно подразумевается в контексте с другими правами, либо оно закрепляется опосредованно. Впервые о нем было упомянуто на международном уровне на Стокгольмской конференции ООН 1972 года, а позднее в Итоговом документе Венской встречи представителей - государств-участников СБСЕ 1986 года.

Так, защита окружающей среды на благо нынешнего и будущих поколений - обобщающий принцип в отношении основных и специальных принципов и норм международного права охраны окружающей среды. Его суть сводится к обязанности государств в духе сотрудничества на благо настоящего и будущих поколений предпринимать все необходимые действия по сохранению и поддержанию качества окружающей среды, включая устранение отрицательных для нее последствий, а также по рациональному и научно обоснованному управлению природными ресурсами.

Закрепляемые в казахстанском законодательстве принципы международного сотрудничества в области охраны окружающей среды, с одной стороны, косвенно направлены на решение этой

проблемы внутри самого государства, а с другой, представляют основу, на которой должны строиться отношения в этой сфере с другими государствами. Фактически происходит осуществление специального принципа международного сотрудничества в области охраны окружающей среды.

Недопустимость радиоактивного заражения окружающей среды охватывает как военную, так и мирную область использования радиоактивных веществ (ядерной энергии). Угроза указанного заражения, в подавляющем большинстве, исходит от промышленных, военных, научных и других объектов.

На сегодняшний день актуальной встала проблема нераспространения (запрет на ввоз-вывоз) средств потенциального радиоактивного заражения на территорию государств без принятия надежных средств радиоактивной безопасности. Имеется в виду недопущение размещения на своей территории ядерных источников, не обеспеченных должной экологической защитой, и аналогичный подход к захоронениям ядерных отходов на своей территории.

Международно-правовое запрещение испытаний, военного использования и уничтожения неядерного оружия выражает обязанность государств принимать все необходимые меры по эффективному запрещению такого использования средств воздействия на природную среду, которые имеют широкие, долгосрочные или серьезные последствия в качестве способов разрушения, нанесения ущерба или причинения вреда любому государству.

Обеспечение экологической безопасности в качестве принципа выделяет главное: недопущение экоспазма как условие выживаемости человечества, устанавливает прямую связь между охраной окружающей среды и международной безопасностью, отражает глобальный и чрезвычайно острый характер международных проблем в области защиты окружающей среды. При этом защита и улучшение охраны окружающей среды, рациональное использование всех природных ресурсов тесно увязываются с обеспечением всех аспектов международной безопасности, в том числе с разоружением.

В заключение подчеркнем, что международная экологическая безопасность предполагает такое состояние международных отношений, при котором обеспечивается сохранение, рациональное использование, воспроизводство и повышение качества окружающей среды. Сказанное означает, что «экологическая безопасность» является объектом правовой (международно-правовой) охраны. Правовые нормы, содержащиеся в международно-правовых актах, оказывают все большее влияние на обеспечение экологической безопасности Казахстана, так как Конституция РК определяет, что общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Республики Казахстан являются составной частью ее правовой системы.

Список использованной литературы

1. Ахатов А.Г. Экология и международное право (международные экологические организации и правовые акты). – М.: АСТ-ПРЕСС, 2016. – 273 с.
2. Колбасов О.С. Международное экологическое право в XXI веке. Конференция Всемирной Ассоциации международного права России. – М., 17-19 октября 2020 года. – 141 с.

УДК 349.6

Г.А. Стамкулова

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Университет Туран,
г.Алматы, Республика Казахстан
e-mail: g.stamkulova@turan-edu.kz

ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются принципы экологического права, вмещающее природоресурсное, природоохранное законодательство и примыкающих к нему экологизированные норм других отраслей законодательства. Закрепление четких, емких и понятных принципов в Экологическом Кодексе РК способствует максимальной гармонизации правовых норм, ясности в правоприменении для достижения долгосрочных целей по обеспечению благоприятной окружающей среды и устойчивому развитию страны и общества.

Ключевые слова: Принципы экологического права; охрана окружающей среды; природоохранное право; природоресурсное право;

Аннотация. Осы мақалада экологиялық құқық қағидаттары, табиғат ресурстары, табиғат қорғау заңнамасы және оған іргелес заңнаманың басқа салаларының экологиялық нормалары қарастырылады. ҚР Экологиялық кодексінде нақты, сыйымды және түсінікті қағидаттарды бекіту құқықтық нормаларды барынша үйлестіруге, қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету және ел мен қоғамның орнықты дамуы жөніндегі ұзақ мерзімді мақсаттарға қол жеткізу үшін құқық қолданудағы айқындыққа ықпал етеді.

Түйін сөздер: Экологиялық құқық қағидаттары; қоршаған ортаны қорғау;

табиғат қорғау құқығы; табиғат ресурстары құқығы;

Annotation. This article discusses the principles of environmental law, including natural resource, environmental legislation and the adjacent ecologized norms of other branches of legislation. The consolidation of clear, capacious and understandable principles in the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan contributes to the maximum harmonization of legal norms, clarity in law enforcement to achieve long-term goals to ensure a favorable environment and sustainable development of the country and society.

Keywords: Principles of environmental law; environmental protection; environmental law; natural resource law;

Под принципами понимаются общие исходные идеи, руководящие начала, основные правила поведения.

Как справедливо отмечали Н.Н. Вопленко и В.А. Рудковский, нормативность принципов «выступает как более высокое обобщающее свойство по сравнению с обычными нормами. Если основным содержанием норм права выступают формализованные правила поведения сторон в виде двусторонних требований, то принцип чаще всего формулирует идеал, то есть идеальный ценностно-нормативный образ правовой действительности» [1].

Можно согласиться с мнением Ю. Ю. Ветютневым, что «самым существенным свойством принципов права является их способность юридически выражать наиболее важные прогрессивно акцентированные ценности общественной жизни» [2].

Принципы становятся «каркасом», на котором строится все «здание» права и осуществляется вся многогранная деятельность в области экологических отношений. Общеправовые и межотраслевые принципы участвуют в формировании экологического права. Экологическое право вмещает природоресурсное, природоохранное законодательство и примыкающих к нему экологизированные норм других отраслей законодательства.

Принципы экологического законодательства прямо сформулированы в правовых нормах, но могут вытекать из смысла действующего законодательства. Сущность и особенности отрасли экологического права наиболее рельефно проявляются через такие принципы правового регулирования, которые главным образом характерны или исключительно присущи этой отрасли.

Основные принципы предполагают не только их взаимодействие, но и соперничество, особенно в ходе правореализации, так как неразрывная связь использования и охраны природных ресурсов «приводит к формированию, взаимодействию и одновременно к соперничеству основных принципов подотраслей природоресурсного законодательства и природоохранного законодательства, находящихся внутри экологического законодательства, считающихся его частями» [3].

В Экологическом кодексе РК 2007 года принципы правового регулирования в области охраны окружающей среды не раскрывалось содержание этих принципов, что усложняло применение и интерпретацию норм экологического законодательства и отдельные принципы, по своей сути, не являлись правовыми принципами. Например, «государственное регулирование в области охраны окружающей среды и государственное управление в области использования природных ресурсов», «взаимодействие, координация ... деятельности государственных органов по охране окружающей среды».

При определении принципов правового регулирования в сфере окружающей среды в новом Экологическом Кодексе РК были учтены направления стратегии «зеленого роста» (Green Growth) и специальные принципы международного экологического права, закреплённые в Стокгольмской декларации 1972 г., Всемирной хартии природы 1982 г., Декларации Рио 92, Международном пакте по окружающей среде и развитию 1995 г. Такие как принцип охраны окружающей среды; принцип международного природоохранного сотрудничества; принцип государственного суверенитета над своими природными ресурсами; принцип не причинения вреда окружающей среде; принцип международной ответственности за экологический ущерб; принцип оценки трансграничных экологических последствий планируемой деятельности; принцип устойчивого развития; принципы, закрепляющие право человека на благоприятную окружающую среду и др.

Закрепление четких, емких и понятных принципов в Экологическом Кодексе способствует максимальной гармонизации правовых норм, ясности в правоприменении для достижения долгосрочных целей по обеспечению благоприятной окружающей среды и устойчивому развитию страны и общества.

Правовое регулирование экологических отношений согласно **статье 5 Экологического кодекса** основывается на следующих принципах:

- 1) принцип предотвращения;
- 2) принцип исправления;
- 3) принцип предосторожности;

- 4) принцип пропорциональности;
- 5) принцип «загрязнитель платит»;
- 6) принцип устойчивого развития;
- 7) принцип интеграции;
- 8) принцип доступности экологической информации;
- 9) принцип общественного участия;
- 10) принцип экосистемного подхода [4].

Принципы экологического законодательства изложены в новой редакции, взаимосвязаны между собой и отражают современное понимание экологических концепций.

Одним из главных нововведений Кодекса стал принцип «загрязнитель платит и исправляет», внесен в соответствии международными нормами, успешно используется в странах ОЭСР. Такой принцип подразумевает внедрение новых доступных технологий. Законодатель больше не связывает обязанность возмещения вреда с нарушением экологического законодательства.

Данный принцип подразумевает применение мер по предотвращению загрязнения и контролю, а также ответственность за восстановление причиненного ущерба окружающей среде. Превентивная функция данного принципа основывается на допущении, что загрязнитель будет сокращать объемы загрязнения, как только расходы, которые он вынужден нести в связи с загрязнением (налоги, штрафы, возмещение ущерба и другие), станут выше, чем выгоды от продолжения такого загрязнения и непринятия мер по их сокращению. Это создаст реальные стимулы предприятиям снижать эмиссии загрязняющих веществ, инвестировать в природоохранные мероприятия, а также позволит использовать наказания и штрафы как механизм государственного принуждения только в крайних случаях. Основной посыл этого принципа – это стимулирование экологической осознанности у природопользователей, путем внедрения высоких плат за негативное воздействие. Внедрение принципа «загрязнитель платит» подразумевает под собой предотвращение или устранение причиненного экологического ущерба.

Принцип предотвращения: любая деятельность, которая вызывает или может вызвать загрязнение окружающей среды, деградацию природной среды, причинение экологического ущерба и вреда жизни и (или) здоровью людей, допускается в рамках, установленных Экологическим Кодексом, только при условии обеспечения на самом источнике воздействия на окружающую среду всех необходимых мер по предотвращению наступления указанных последствий.

Предотвращение загрязнения непосредственно связано с использованием процессов, технологии, материалов и энергии, при работе, с которыми можно избежать или минимизировать образование вредных веществ, источников отходов и без осуществления дополнительных мер. Принятия мер для минимизации рисков даже в случае, когда отсутствуют необходимые научные знания и невозможно полностью установить научно обоснованную причинно-следственную связь. Расходы на такие меры по минимизации рисков несет «потенциальный» загрязнитель.

Принцип исправления: экологический ущерб подлежит устранению в полном объеме. Ущерб при невозможности полного устранения причиненного экологического ущерба его последствия, насколько это возможно при современном уровне научно-технического развития, должны быть минимизированы. В той мере, в какой последствия причиненного экологического ущерба не были устранены или минимизированы, обеспечивается их замещение путем проведения альтернативной ремедиации в соответствии с Экологическим Кодексом.

Ремедиацией признается комплекс мероприятий по устранению экологического ущерба посредством восстановления, воспроизводства компонента природной среды, которому был причинен экологический ущерб, или, если экологический ущерб является полностью или частично непоправимым - замещением такого компонента природной среды. Министерством экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан разработаны «Методические рекомендации по разработке программы ремедиации» [5].

Принцип предосторожности: при наличии риска причинения вследствие какой-либо деятельности экологического ущерба, имеющего существенные и необратимые последствия для природной среды и (или) ее отдельных компонентов, или вреда жизни и (или) здоровью людей должны быть приняты эффективные и пропорциональные меры по предотвращению наступления таких последствий при экономически приемлемых затратах, несмотря на отсутствие на современном уровне научных и технических знаний возможности обосновать и достаточно точно оценить вероятность наступления указанных отрицательных последствий.

В Декларации Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию, принятой на Конференции ООН 1992 года, закреплён принцип предосторожности, определяющий вектор действий государств в ответ на еще недостаточно исследованные, но уже возникшие опасные экологические проблемы. В

соответствии с данным принципом научная неопределенность в таких ситуациях не должна быть причиной отказа или отсрочки от принятия неотложных мер, в том числе создания для этого необходимой правовой основы.

Принцип пропорциональности: меры по охране окружающей среды обеспечиваются в той степени, в которой они являются достаточными для реализации цели и задач экологического законодательства Республики Казахстан. При этом предпочтение отдается тому варианту, который является наименее обременительным;

Принцип устойчивого развития: природа и ее ресурсы составляют богатство Республики Казахстан и их использование должно быть устойчивым. Государство обеспечивает сбалансированное и рациональное управление природными ресурсами в интересах настоящего и будущих поколений. При принятии решений по вопросам охраны окружающей среды приоритет отдается сохранению природных экологических систем и обеспечению их устойчивого функционирования, водосбережению, энергосбережению и повышению энергоэффективности, сокращению потребления невозобновляемых энергетических и сырьевых ресурсов, использованию возобновляемых источников энергии, минимизации образования отходов, а также их использованию в качестве вторичных ресурсов.

Данный принцип должен обеспечиваться эффективным механизмом экологического сопровождения хозяйственной деятельности, а также включением норм экологического содержания в акты законодательства, регулирующие осуществление хозяйственной деятельности.

Принцип интеграции: государственная политика Республики Казахстан во всех сферах экономической и социальной деятельности формируется и реализуется при условии соблюдения баланса между задачами социально-экономического развития и необходимостью обеспечения экологических основ устойчивого развития Республики Казахстан, в том числе высокого уровня охраны окружающей среды и улучшения ее качества.

Принцип интеграции, согласно которому для достижения устойчивого развития государства охрана окружающей среды является неотъемлемой частью такого развития и не может рассматриваться в отрыве от него (например, одним из инструментов реализации данного принципа является стратегическая экологическая оценка);

Принцип доступности экологической информации: государство, основываясь на международных договорах Республики Казахстан, обеспечивает соблюдение права общественности на доступ к экологической информации на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом.

Принцип участия и вовлеченности общества, который требует, чтобы каждый имел доступ к экологической информации. Доступ к экологической информации - естественное право каждого. В Республике Казахстан сложилась законодательная база, регулирующая вопросы, связанные с доступом граждан к экологической информации. В п.3 статьи 18 Конституции РК закреплено: «Государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации». Статья 31 Конституции РК гласит «Соккрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом». Общественность имеет право на доступ к полной, достоверной и своевременной экологической информации, которой располагают государственные органы, в том числе ими произведенной или полученной, либо находящейся во владении любого физического или юридического лица, действующего по поручению государственного органа.

Принцип общественного участия: общественность имеет право на участие в принятии решений, затрагивающих вопросы охраны окружающей среды и устойчивого развития Республики Казахстан, на условиях и в порядке, установленных Экологическим Кодексом. Участие общественности в принятии решений по вопросам, затрагивающим интересы охраны окружающей среды и устойчивого развития Республики Казахстан, обеспечивается начиная с раннего этапа, когда открыты все возможности для рассмотрения различных вариантов и когда может быть обеспечено эффективное участие общественности. Государственные органы и должностные лица обеспечивают гласность планируемых к принятию решений, способных оказать воздействие на состояние окружающей среды, на условиях, позволяющих общественности высказать свое мнение, которое учитывается при их принятии;

Принцип экосистемного подхода: при планировании и принятии государственными органами и должностными лицами решений, в результате реализации которых наступают или могут наступить негативные последствия для состояния окружающей среды, должны учитываться целостность и естественные взаимосвязи природных экологических систем, живых организмов, природных ландшафтов, иных природных, природно-антропогенных и антропогенных объектов и необходимость

сохранения естественного баланса природной среды. При этом приоритет должен отдаваться сохранению природных ландшафтов, природных комплексов и биоразнообразия, сохранению и устойчивому функционированию естественных экологических систем, а также недопущению отрицательного влияния на предоставляемые такими экологическими системами услуги.

Основу правового регулирования должен составить экосистемный подход, основанный на следовании в общественном развитии законам природы. Именно такой подход способен обеспечить биологический баланс в природе, биологическое здоровье экосистем и безопасность живой природы для человека и общества.

В заключение хотелось бы подчеркнуть, что принципы экологического законодательства Республики Казахстан определяют общую архитектуру правового регулирования и ориентиры его развития и относится к числу наиболее значимых в научном и практическом плане и требует дальнейшего теоретического осмысления и развития.

Список использованной литературы

1. Вопленко, Н. Н. Основные принципы права: понятие и классификация / Н. Н. Вопленко, В. А. Рудковский // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5, Юриспруденция. – 2013. – № 1, с. 6
2. Ветютнев Ю. Ю. // Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. А. В. Малько. – М.: Юрлитинформ, 2012 с. 118
3. Боголюбов С.А. Взаимодействие и соперничество основных принципов экологического законодательства //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы № 1(138)/2022 с.102
4. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.) // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> (дата обращения 13.04.2023)
5. Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 6 мая 2022 года № 154-п «Об утверждении методических рекомендаций по разработке программы ремедиации» Методические рекомендации по разработке программы ремедиации.) // [Электронный ресурс] URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=1155081>.) (дата обращения 13.04.2023)

УДК 349.6

Е.Ш. Жумаксанов

кандидат юридических наук, заместитель Руководителя Судебной администрации Республики Казахстан,
доцент Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан
balatov86@mail.ru, 707-0051@sud.kz

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИНСПЕКЦИЙ СТРАН ВЕКЦА В ОБЛАСТИ СОБЛЮДЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Автором предлагаются первоочередные меры по дальнейшему укреплению контрольно-надзорных природоохранных органов и инструментов контроля за соблюдением требований в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии. Основное внимание в исследовании уделяется вопросам предотвращения и контроля загрязнения.

Ключевые слова охрана окружающей среды; экологический контроль; экологическая инспекция; экологические правонарушения; коррупционные процедуры.

Аннотация. Автор Шығыс Еуропа, Кавказ және Орталық Азия елдерінде бақылау-қадағалау табиғат қорғау органдары мен талаптардың сақталуын бақылау құралдарын одан әрі нығайту бойынша бірінші кезектегі шараларды ұсынады. Зерттеудің негізгі бағыты ластанудың алдын алу және бақылау болып табылады.

Түйін сөздер қоршаған ортаны қорғау; экологиялық бақылау; экологиялық инспекция; экологиялық құқық бұзушылықтар; сыбайлас жемқорлық рәсімдері.

Annotation. The author suggests priority measures to further strengthen environmental control and supervision bodies and tools for monitoring compliance with requirements in the countries of Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia. The main focus of the study is on the prevention and control of pollution.

Keywords environmental protection; environmental control; environmental inspection; environmental offenses; corruption procedures.

Необходимость повышения уровня соблюдения экологического законодательства в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии (ВЕКЦА) была признана на Киевской конференции министров, проходившей в мае 2003 г. в рамках процесса «Окружающая среда для Европы». Странам было предложено улучшить результаты и методы работы, применяемые в рамках систем экологического контроля. Министры приветствовали «Руководящие принципы реформирования государственных органов контроля в сфере охраны окружающей среды в странах ВЕКЦА» и предложили природоохранным органам этих стран выполнять рекомендации «Руководящих принципов», а странам донорам помочь им в этом. Кроме того, страны согласились содействовать выполнению многосторонних экологических соглашений [1].

«Руководящие принципы» рекомендуют, чтобы природоохранные контрольно-надзорные органы (КНО) создавались в качестве автономных организаций, с четкими, законодательно определенными обязанностями и целесообразными полномочиями для контроля соблюдения требований и осуществления административного правоприменения, а также для оказания помощи в соблюдении требований, в обеспечении открытого информационного взаимодействия (коммуникаций) с широкой общественностью и в обеспечении ее участия.

Чтобы обеспечить доверие к экологическим инспекциям и не исказить равных условий для бизнеса из-за различий в мерах контроля и правоприменения, природоохранным КНО следует обеспечить стандартизацию своих рабочих методов. Это должно включать разработку политики принятия решений, подзаконных актов, методологий, инструментов инспекционной деятельности, таких как контрольные перечни вопросов, а также стандартных требований к отчетности. В дополнение к внутреннему контролю, серьезную роль должны играть такие механизмы внешнего надзора, как надзор со стороны органов прокуратуры и неправительственные организации (НПО). Это поможет избежать злоупотреблений полномочиями в области правоприменения. Эти механизмы необходимо также подкрепить эффективными процедурами отчетности, которые не только обеспечивают выполнение руководящих указаний, но также позволяют выявлять возникающие проблемы и позволяют экологической инспекции добиваться изменений, например, в будущем законодательстве.

Большинство стран ВЕКЦА отмечают, что существует ряд инструктивных документов для индивидуальных инструкторов и для субнациональных подразделений экологических инспекций. Такие инструктивные документы обычно включают инспекционные процедуры (новые инструкции такого рода были введены в действие в Грузии в 2006 г.), применение мер реагирования в случае нарушений, порядок отчетности, процедуры отбора проб и т.д. Кроме того, экологические инспекции отмечают, что инструктивные документы постоянно обновляются. При обсуждении этих вопросов со специалистами-практиками проявляется менее оптимистическая картина, поскольку во многих странах внутренние инструктивные документы не обновлялись в течение десяти или более лет. Применение инспекционных инструментов, таких как контрольные перечни вопросов, встречается довольно редко, хотя в некоторых странах они существуют (например, в Казахстане).

Проблема политики реагирования на нарушения по большей части остается неразрешенной. Авторам настоящего обзора известен только один случай – краткий документ, разработанный в Украине в 1999 году. Этот документ указывает, какие последующие действия инспекторам следует предпринимать по результатам инспекционной проверки объекта. Беседы со специалистами-практиками этой страны дают основания полагать, что эта политика остается чисто теоретическим документом [2].

В 2004 году Центр Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) подготовил практическое пособие по совершенствованию государственного экологического контроля в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии. В практическом пособии описываются методологические и организационные подходы к совершенствованию и укреплению потенциала экологических инспекций в регионе ВЕКЦА, которые помогут реализовать «Руководящие принципы» [3].

В частности, это практическое пособие содержит инструкции по стратегическому планированию, инструменты реализации контрольной деятельности, ключевые аспекты организации проверок инспектором. По результатам завершения экологической инспекции инспектор может предпринять следующие меры:

а). Не обнаружено нарушений нормативов/условий разрешений:

- Рассмотреть потребность в улучшении экологических показателей. Если это желательно, порекомендовать предприятию меры улучшения;
- Рассмотреть вопрос о том, не являются ли условия разрешения недостаточно жесткими. В случае целесообразности, порекомендовать соответствующим органам внести коррективы в условия разрешения;
- Пересмотреть частоту последующих инспекций. В случае целесообразности, порекомендовать сократить частоту последующих инспекций.

б). Нарушений ранее не регистрировалось и нарушения не связаны с серьезными экологическими последствиями

Подготовить и направить предприятию формальное предписание по осуществлению конкретных мер улучшения в установленные сроки. Сроки выполнения установленных мер следует устанавливать с учетом неотложности требуемых мер улучшения и на основе консультаций с соответствующими экспертами, чтобы определить реалистичный срок их выполнения. В

предписании также следует указать, что по истечении установленного срока будет произведена новая инспекция предприятия.

в). Повторное нарушение (нарушения), не создающие серьезной угрозы для окружающей среды

Наложить взыскания на руководителей предприятия, отвечающих за исправление ранее выявленного нарушения (нарушений);

Выслать повторное официальное предписание для предприятия по исправлению нарушений в установленные сроки.

В каждой стране ВЕКЦА производится регулярный сбор более 30 основных показателей контрольно-надзорной деятельности; этот сбор выполняется на относительно структурированной основе. В качестве ключевых показателей можно упомянуть количество инспекционных проверок, количество нарушений, количество наложенных штрафов и взысканные суммы штрафов, число возбужденных уголовных дел. Степень охвата собираемых данных довольно велика: они полностью охватывают природоохранное законодательство с разбивкой по программным направлениям для конкретных компонентов окружающей среды, по секторам промышленности и по географическим территориям. Для анализа нарушений часто используются конкретные статьи административных/уголовных кодексов. Регулярное внутреннее и внешнее предоставление отчетности обеспечивает определенный уровень прозрачности и подотчетности.

В то же время, показатели едва ли используются для принятия стратегических и оперативных решений. Экологические КНО оценивают интенсивность инспекционной деятельности и степень применения инструментов правоприменения, не демонстрируя связи между этой деятельностью и ожидаемыми изменениями в поведении (степени соблюдения требований) регулируемого сообщества, а также изменениями в состоянии окружающей среды. К основным проблемам относятся следующие:

Широко распространенное использование показателей деятельности в качестве «целей», когда высокая результативность ассоциируется с большим количеством инспекционных проверок, расследованных нарушений или с высоким объемом наложенных денежных штрафов безотносительно их воздействия на поведение регулируемого сообщества и экологического эффекта;

Отсутствие показателей, которые демонстрировали бы причинно-следственные связи между деятельностью, поведением регулируемого сообщества (соблюдением требований) и экологическим эффектом, а также отсутствие показателей эффективности затрат;

Недостаточная стандартизация терминологии и процессов оценки результативности, что открывает возможности для неправильной интерпретации данных и для манипулирования ими;

Отсутствие показателей, которые охватывали бы применение инновационных инструментов обеспечения соблюдения установленных требований.

Потребность в показателях контрольно-надзорной деятельности растет, поскольку все больше признается необходимость постоянной обратной связи практического уровня для коррекции природоохранных стратегий и законодательства. В настоящее время такая обратная связь ограничена, и в тех случаях, когда закон или стратегия оказываются неэффективными, правительственные чиновники часто склонны издавать корректирующие документы без анализа причин предшествующих неудач. Такой сценарий, продлевающий «символическое» регулирование и принятие политических решений, становится серьезной угрозой для доверия к правительству.

Отчетность о деятельности инспекции отличается относительно широким охватом и готовится регулярно. Отдельные специалисты и подразделения составляют внутренние отчеты (за неделю или за месяц), а экологические инспекции готовят квартальные, полугодовые и годовые отчеты. Но вот качество этих отчетов весьма низкое, поскольку основное внимание в них уделяется «подсчету очков»: представляются результаты и дается описательная информация с минимальным анализом. Кроме того, внутренняя отчетность для служебного пользования обычно слабо стандартизирована и автоматизирована, а в большинстве стран ВЕКЦА ее требуется предоставлять слишком часто. В Украине недавно разработано специализированное программное обеспечение, чтобы облегчить подготовку отчетности. В целом, вопросы отчетности о контрольно-надзорной деятельности нуждаются в дополнительной проработке, включая вопрос об оптимальной частоте отчетности в свете лучшего использования рабочего времени инспекторов.

В системе управления и оценки результатов особое внимание уделяется также созданию механизмов для обеспечения внутренней подотчетности. Помимо регулярной отчетности эти механизмы надзора включают ежемесячные и ежегодные заседания субнациональных экологических инспекций (как в Армении, Молдове, Казахстане и России) и выезды сотрудников национального уровня в регионы (в Грузии, например, было создано специальное подразделение для осуществления

такого надзора). Кроме того, для выявления недостатков и злоупотреблений используется внутренний аудит.

Кроме того, существующая отчетность не адаптирована к потребностям других заинтересованных сторон. Например, используется большое количество сложной для понимания терминологии, в отчетах слишком много данных, что приводит к своеобразной «инфляции» информации, что снижает способность к ее восприятию. Во многих случаях отчеты представляют собой чисто описательный материал; лишь в единичных случаях они выявляют и интерпретируют многолетние изменения в качестве и результатах контрольно-надзорной деятельности.

В отличие от отчетности по состоянию окружающей среды, отчетность о деятельности (включая финансовую) остается непрозрачной. В то время как в целом природоохранные органы предприняли усилия, направленные на увеличение прозрачности, ни одна из участвовавших в обзоре экологических инспекций стран ВЕКЦА не размещает на своем веб-сайте текущие планы работы/графики инспекций, отчеты о проверке объектов, данные по соблюдению конкретных предприятий или свои долгосрочные стратегии. Только в России годовой отчет доступен в электронной форме. Другие страны утверждали, что они раскрывают свою отчетность для широкого круга заинтересованных сторон, включая НПО, но в беседах с представителями заинтересованных сторон это не подтвердилось.

В некоторых случаях недостаточная прозрачность приводит к коррупции, т.е. к злоупотреблениям государственных служащих властью и служебным положением для личной выгоды. Хотя о коррупции говорят очень часто, надежных данных о масштабах и экономическом ущербе этого явления, полученных в результате исследований, нет. В то же время, частные сообщения свидетельствуют о том, что было бы полезно осветить этот вопрос, хотя бы в общих чертах.

В сфере управления охраной окружающей среды коррупция может привести к (умышленной) разработке и реализации экологически опасных проектов с целью обогащения отдельных лиц. Коррупция в природоохранной сфере означает также незаконную торговлю исчезающими видами, опасными отходами и природными ресурсами, часто при помощи подкупа сотрудников системы разрешений и контроля. Помимо таких причин как недостаточная прозрачность и подотчетность, коррупция часто расцветает из-за слабых институтов, высокого уровня бюрократизма и низкого профессионализма. Коррупция может затрагивать все уровни управления – от чиновников высокого ранга до простых инспекторов.

Хотя высокий уровень коррупции характерен для многих стран ВЕКЦА, большинство данных по коррупции в природоохранной сфере доступны на примере России, где, как представляется, данное явление освещается более прозрачно и информация о нем более доступна, чем в других странах региона. Эти примеры указывают на отсутствие адекватных стимулов у персонала природоохранных КНО.

Опросы, проведенные Международной финансовой корпорацией (International Finance Corporation, IFC) в нескольких странах ВЕКЦА, указывают на остроту проблемы коррупции в контрольно-надзорных органах вообще. Например, в 2006 г., более 50% малых и средних предприятий, функционирующих в Таджикистане, признали факты неофициальных выплат инспекторам. Кроме того, многие предприятия были обеспокоены неоправданно высоким административным давлением из-за большого количества мало скоординированных проверок. В некоторых странах последняя проблема была решена [4].

В целях борьбы с коррупцией правила поведения государственных служащих отражены в соответствующем законодательстве. Во многих случаях они подкреплены уголовными санкциями. Более того, несколько стран (например, Армения, Молдова, Казахстан и Россия) приняли кодексы чести государственных служащих. Природоохранная инспекция Грузии разработала Кодекс профессиональной этики экологического инспектора, который содержит, кроме общих указаний, четкие правила поведения во время выездных проверок.

В некоторых странах ВЕКЦА были приняты так называемые «пакеты дебюрократизации правительства» для решения проблем, связанных с высокой административной нагрузкой и коррупцией в регионе. Они упростили процедуры проверок и установили их частоту (ежегодно или раз в два года), а также ввели требование, чтобы органы регулирования информировали регулируемое сообщество об изменениях в нормативно-правовой базе, создавая, таким образом, условия для более активного содействия соблюдению установленных требований. Помимо жестких критериев и процедур проверок, недавно принятые законы предусматривают процедуры обжалования и компенсации за нанесенный ущерб в случае нарушений со стороны государственных органов. Хотя

цели таких законов заслуживают всяческой похвалы, их реализация не всегда приводит к устойчивым.

Центр экономических и финансовых исследований и разработок (ЦЭФИР) в сотрудничестве с Всемирным банком проводит мониторинг уровня регулятивной нагрузки на малые предприятия со стороны правительственных ведомств. Цель этой работы состоит в выявлении прогресса в процессе дерегулирования, который начало проводить федеральное правительство России. Пакет реформ включает упрощение процедур лицензирования, сертификации и регистрации, а также снижение частоты инспекционных проверок. Новый закон об инспекции был введен в августе 2001 г. После этого количество инспекционных проверок всех правительственных органов на объектах значительно сократилось. Для большинства ведомств частота инспекций соответствует требованиям законодательства (не более одной проверки в два года).

В 2002-2004 гг. сократилось количество времени, которое менеджеры малых предприятий затрачивали в связи с проверками, а также соответствующие расходы. В ходе первого раунда обзоров ЦЭФИР, респонденты утверждали, что менеджеры их предприятий затрачивали в среднем 11,4% своего времени на разного рода проверки. В ходе второго раунда этот показатель сократился до 9,2%, а в ходе третьего раунда – до 8,2%. В то же время, результаты второго и третьего раундов указывают, что в 2002 и 2003 г. продолжались серьезные злоупотребления со стороны контролирующих ведомств. Например, половина незапланированных проверок проводилась без ордеров, и доля таких случаев оставалась практически неизменной. Точно так же не произошло существенных изменений и в количестве взяток. Респонденты по большей части не видят изменений в прозрачности процедур инспекционных проверок и в предсказуемости политики правоприменения. В ходе пятого раунда было установлено, что доля фирм, которые вынуждены были давать взятки, значительно возросла. Шестой раунд (2006 г.) показывает, что общая тенденция к дерегулированию продолжилась. Однако имеется несколько неутешительных выводов: в частности, увеличение доли субъективного восприятия проблем, связанных с коррупцией и пристрастным обращением с СМП.

И наконец, на состояние окружающей среды может влиять коррупция в других областях, например, в сельском хозяйстве, приватизации, государственных закупках, в таможенных органах, в судебной системе и т.д. Так, коррупционные процедуры приватизации могут позволить новым владельцам использовать приватизированную землю или предприятия экологически опасным образом; или же подзаконные акты и процедуры таможенных органов могут открывать возможности для незаконной торговли представителями дикой природы. Эти аспекты коррупции в природоохранной сфере еще менее изучены по сравнению с коррупционной деятельностью в природоохранных КНО.

В целом, коррупция будет оставаться проблемой, если в странах сохранится общий неблагоприятный контекст и если у государственных чиновников не будет адекватных стимулов сохранять неподкупность. Проведенные Всемирным банком исследования показывают, что эффективность борьбы с коррупцией в различных странах ВЕКЦА варьирует в широких пределах и нуждается в совершенствовании. Несмотря на повышение заработной платы в КНО и на более жесткий отбор государственных служащих, одних лишь этих мер для борьбы с коррупцией недостаточно. В будущем важно будет поставить цель повышения предсказуемости применения и контроля соблюдения законодательства, прозрачности инспекционных проверок и правоприменения достигнутых на международном уровне показателей.

Список использованной литературы:

1. Материалы Шестой конференции министров «Окружающая среда для Европы» «Практика реализации экологического законодательства ход модернизации систем экологического регулирования и контроля в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии». – Белград, Сербия, 10-12 октября 2007 года. – С.6 // chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2007/ece/ece.belgrade.conf.2007.6.r.pdf
2. Обзоры результативности экологической деятельности. – Украина, второй обзор. – ООН, Нью-Йорк и Женева, 2007. // chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Ukraine%20II%20ru.pdf
3. Обеспечение соблюдения нормативно-правовых требований в сфере охраны окружающей среды. – Практическое пособие по совершенствованию государственного экологического контроля в странах Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии. // chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.oecd.org/env/outreach/38183845.pdf
4. Europe's Environment Central Asia. An Assessment of Assessments 2011. // chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2011/ece/12th_session/second/Central_Asia-AoA_report.pdf

УДК 349.6.

Р.Ережепқызы

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВОПОРЯДКОМ

Аннотация. В данном исследовании авторами рассматриваются комплексный анализ экологического правопорядка: признаки, структура, процесс и механизм обеспечения. Вопрос об экологической функции государства тесным образом связан с проблемой регулирования экологических отношений. Выполнение государством своих функций осуществляется путем регулирования общественных отношений посредством правовых норм. Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК № AP14872548 «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс».

Ключевые слова: экологический правопорядок, экологическое право, правосознание, право, экологическое законодательство, правоотношения, закон, управление.

Annotation. In this study, the authors consider a comprehensive analysis of environmental law and order: signs, structure, process and mechanism of enforcement. The issue of the ecological function of the State is closely related to the problem of regulating environmental relations. The State performs its functions by regulating public relations through legal norms. The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. AP14872548 "Modern environmental law and order: Kazakhstan case".

Keywords: environmental law and order, environmental law, legal awareness, law, environmental legislation, legal relations, law, management

Экологический кризис, ставя под угрозу само существование человека на планете, делает вопросы экологического благополучия не просто актуальными, но доминирующим фактором общественного развития. В связи с этим, особое значение в жизни современных государств приобретает экологическая политика, направленная на защиту окружающей среды, сохранение благоприятных условий обитания человека и других организмов.

Проблема социального порядка столетиями была в центре внимания мировой юридической мысли. Современная правовая наука накопила огромное количество сведений о достижениях и ошибках правового регулирования экологических отношений, выработала решения, позволяющие преодолеть либо хотя бы смягчить современный экологический кризис. Вместе с тем, требуется дальнейшее осмысление современной динамики правовой жизни, эффективные исследования новых эколого-правовых реалий, особенно когда это касается экологической и других глобальных проблем современности [1].

В теории права обсуждается необходимость более широкого правопонимания, когда правопорядок понимается и как результат деятельности государства, и как результат массовой стихийной социальной деятельности людей по установлению правовых взаимоотношений. В современных условиях развития права, где ключевую роль играют законодательное регулирование требований к осуществлению хозяйственной и иным видам деятельности, внедрение новых технологий, а также социально-экономические и интеграционные факторы, целесообразным представляется формирование правового обеспечения в сфере экологической безопасности. Особая значимость изысканий, касающихся управления в области охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности обусловлена тем, что эффективное функционирование системы управления на основе переосмысления имеющихся научных и практических подходов необходимо постольку, поскольку «в настоящее время невозможно правильно и своевременно решать эти проблемы на основе традиционных методов, опираясь на прежний опыт, пользуясь старыми мерами»

В Всемирной декларации МСОП об экологическом правопорядке принятого на Всемирном конгрессе по экологическому праву на своей встрече в Рио де Жанейро 26- 29 апреля 2016 года дается следующее определение экологический правопорядок понимается как правовая основа процессуальных и материальных прав и обязанностей, который инкорпорирует принципы экологически устойчивого развития в закон. Укрепление экологического правопорядка является ключевым условием охраны, сохранения и восстановления экологической целостности. Без этого экологическое регулирование, а также реализация прав и обязанностей могут оказаться произвольными, субъективными и непредсказуемыми [2].

Экологический правопорядок основывается на базовых элементах регулирования, включая, но не ограничиваясь:

а. Разработку, принятие и исполнение ясных, строгих, применимых и эффективных законов, подзаконных актов и политики, соблюдение которых эффективно контролируется при помощи справедливых и всеобъемлющих процедур в целях достижения наивысших стандартов экологического качества;

b. Уважение прав человека, включая право на безопасную, чистую, здоровую и устойчивую окружающую среду;

c. Меры, обеспечивающие эффективное соблюдение законов, подзаконных актов и политических актов, включая соответствующую уголовную, гражданскую и административную ответственность, ответственность за причинение вреда окружающей среде, а также механизмы своевременного, беспристрастного и независимого разрешения споров;

d. Эффективные правила о доступе к информации, участию общественности в принятии решений и доступе к правосудию;

e. Экологический аудит и отчетность вместе с эффективной ответственностью, транспарентностью, этикой, интеграцией и антикоррупционными механизмами; а также

f. Использование наилучших доступных научных знаний [2].

Средства исполнения экологического правопорядка. Эффективное исполнение является фундаментальным условием достижения экологического правопорядка. Механизмы, усиливающие процедурные условия и способствующие созданию процессуальных и материальных компонентов экологического правопорядка на национальном, субнациональном, региональном и международном уровнях включают, помимо прочего:

a) Системы мониторинга и отчетности, которые обеспечат точность оценки состояния окружающей среды и воздействий на нее,

b) Антикоррупционные меры, включая те, которые касаются неэтичного поведения и надзора,

c) Поддерживаемые правом системы экологического управления, которые надлежащим образом учитывают экологические риски и уязвимость социальных и экономических систем перед лицом экологической деградации,

d) Экологическую оценку, включающую многомерные, полицентричные перспективы и комплексность социально-экологических отношений,

e) Инструменты количественного и качественного моделирования и видения, которые будут способствовать планированию, основанному на наилучших имеющихся научных достижениях и экологической этики, и благодаря которым стратегии и варианты выбора будут надежными в условиях многозначного прогнозируемого будущего,

f) Управление и регулирование, основанные на сотрудничестве и адаптивности, с привлечением всех заинтересованных лиц из всего многообразия социально-экономических и культурных слоев, включая местные сообщества, коренные народы, женщин, бедных, а также другие маргинальные и уязвимые группы,

g) Механизмы координации, такие как региональные системы надзора, взаимный обмен фактическими данными и сотрудничество в сфере правосудия,

h) Экологическое правовое образование и повышение знаний для всех и особенно для женщин, девочек, традиционных лидеров коренных народов, с особым акцентом на обмене знаниями о наилучших практиках, принимая во внимание специфические правовые, политические, социально-экономические, культурные и религиозные аспекты, одновременно признавая общие черты, основанные на международных нормах и стандартах,

i) Использование новых технологий и средств массовой информации для популяризации образования в области экологического права и доступа к информации, а также использование дополнительных средств, которые позволяют соблюдать и учитывать обычай и сложившуюся практику,

j) Системы коммуникации, которые позволят разрабатывать и распространять руководства, инструментарий, контрольные листы и другие связанные с этим технические и правовые средства исполнения,

k) Усиление гражданского общества, ассоциаций экологического права и других негосударственных участников, которые заполняют пробелы в системах государственного экологического регулирования,

l) Решение проблем экологической преступности в контексте других видов преступлений, таких как мошенничество, коррупция и организованная преступность,

m) Поддержка разрешения споров о публичных интересах по вопросам сохранения природы и охраны окружающей среды и защиты прав будущих поколений, а также

n) Усиление независимости и потенциала судов эффективно применять и толковать экологические законы и действовать как гарант экологического правопорядка [2].

Вопросы охраны окружающей среды и экологической безопасности являются важными для государства. Экологический правопорядок — это система, которая основана на правовых нормах и общественных эколого-правовых отношениях. Она имеет важное теоретическое и практическое

значение для формирования и совершенствования экологического законодательства и практики его реализации. Фундаментальность понятия правопорядка состоит здесь, прежде всего, в том, что посредством него с равным успехом. В современной юридической науке экологический правопорядок понимается как сфера взаимодействия общества и природы, в основе которой лежат правовые нормы, обеспечивающие экологическую безопасность граждан [3].

В его основе лежат субъекты экологических отношений. Они складываются разными способами. Важную роль в этом играет образование, которое направленно на экологическую культуру, правосознание, а также поощрение [4]. Поведение субъектов экологических отношений побуждает стимулировать меры морального и материального вознаграждения.

Отношения в области охраны, восстановления и сохранения окружающей среды, использования и воспроизводства природных ресурсов при осуществлении хозяйственной и иной деятельности, связанной с использованием природных ресурсов и воздействием на окружающую среду, в пределах территории Республики Казахстан регулируются экологическим (природоохранным) и санитарно-эпидемиологическим законодательством Республики Казахстан, в первую очередь - Экологическим кодексом Республики Казахстан» от 2 января 2021 года № 400-VI (далее – «Экологический кодекс»)[5].

Главное отличие Экологического кодекса от утратившего силу Экологического кодекса Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212-III ЗРК заключается в том, что он направлен на принятие превентивных мер для недопущения негативного воздействия на окружающую среду. Усилена ответственность и ужесточены административные штрафы за нарушения нормативов эмиссий в окружающую среду. В действующий в данный момент Экологический кодекс внедрен принцип «загрязнитель платит и исправляет», а также введено обязательное получение комплексного экологического разрешения для вновь вводимых предприятий. Кроме того, отдельное внимание уделено механизмам минимизации отходов. Особое внимание уделено целевому расходованию средств бюджета на природоохранные мероприятия. Экологическим кодексом предусматривается иерархия отходов, направленная на поэтапное обращение с отходами. Классификация отходов приведена в соответствие с европейским каталогом отходов и будет содержать перечень как неопасных, так и опасных отходов. Ужесточена ответственность за незаконную вырубку деревьев.

С принятием Экологического кодекса предусмотрено внесение поправок в Предпринимательский кодекс, Уголовный кодекс, Лесной кодекс, Водный кодекс, Земельный кодекс и Налоговый кодекс, а также в законы о разрешениях и уведомлениях, о гражданской защите, о государственном управлении, развитии агропромышленного комплекса и сельских территорий, об обязательном экологическом страховании. Для операторов новых объектов, получивших комплексное экологическое разрешение путем внедрения наилучших доступных технологий, предложены соответствующие поправки по освобождению от платежей за эмиссии. Для действующих предприятий для освобождения от платежей за эмиссии необходимо будет разработать и реализовать программу повышения экологической эффективности и внедрения наилучших доступных технологий [5].

Охране от уничтожения, деградации, повреждения, загрязнения и иного вредного воздействия подлежат земля, недра, поверхностные и подземные воды; атмосферный воздух; леса и иная растительность; животный мир, генофонд живых организмов; естественные экологические системы, климат и озоновый слой Земли. Особой охране подлежат особо охраняемые природные территории и объекты государственного природно-заповедного фонда.

Необходимо различать государственное регулирование в области охраны окружающей среды и управление в области использования природных ресурсов.

Согласно Экологическому кодексу Республики Казахстан» инструментами государственного регулирования в области охраны окружающей среды являются:

- a. лицензирование деятельности в области охраны окружающей среды;
- b. экологическое нормирование;
- c. техническое регулирование в области охраны окружающей среды;
- d. экологическая оценка;
- e. государственная экологическая экспертиза;
- f. экологические разрешения и декларации о воздействии на окружающую среду;
- g. мониторинг окружающей среды и природных ресурсов;
- h. государственный экологический контроль;
- i. уведомительный порядок деятельности по сбору, сортировке и (или) транспортировке отходов;
- j. инструменты государственного регулирования в сфере выбросов и поглощений парниковых газов [5].

Уполномоченный орган Республики Казахстан в области охраны окружающей среды реализует единую государственную экологическую политику посредством:

- a. разработки и утверждения нормативных правовых актов в области охраны окружающей среды в случаях, предусмотренных Экологическим кодексом;
- b. проведения координации в пределах своей компетенции деятельности центральных и местных исполнительных органов в части осуществления ими деятельности в области охраны окружающей среды;
- c. лицензирования деятельности в области охраны окружающей среды;
- d. выдачи экологических разрешений в пределах своей компетенции, установленной Экологическим кодексом;
- e. приема уведомлений о начале или прекращении предпринимательской деятельности в случаях, предусмотренных Экологическим кодексом;
- f. проведения государственной экологической экспертизы в пределах своей компетенции, установленной Экологическим кодексом;
- g. осуществления государственного экологического контроля;
- h. разработки и организации осуществления мероприятий по охране окружающей среды, имеющих значение на республиканском уровне;
- i. осуществления государственного регулирования в сфере выбросов и поглощений парниковых газов;
- j. осуществления государственного регулирования в области охраны озонового слоя Земли;
- k. согласования планов мероприятий по охране окружающей среды местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы;
- l. осуществления международного сотрудничества в области охраны окружающей среды;
- m. выполнения иных функций, возложенных на него Экологическим кодексом, иными законами Республики Казахстан, актами Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан [5].

Экологическим кодексом четко разграничена компетенция государственных органов в области охраны окружающей среды. Уполномоченным органом в области охраны окружающей среды в настоящий момент является Министерство экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан, которое имеет в своем составе следующие ведомства: Комитет экологического регулирования и контроля, Комитет геологии, Комитет лесного хозяйства и животного мира, Комитет рыбного хозяйства, Комитет по водным ресурсам. Также существуют специально уполномоченные государственные органы в области охраны окружающей среды, охраны, воспроизводства и использования природных ресурсов, компетенция которых устанавливается законодательством Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. Анисимов А.П. Экологический правовой порядок Российской Федерации как юридическая категория: вопросы теории // ВЕСНИК МДУ імя А. А. КУЛЯШОВА № 1 (51) • 2018 стр. 85-91
2. Всемирная декларация МСОП об экологическом правовом порядке Всемирный конгресс по экологическому праву на своей встрече в Рио де Жанейро 26- 29 апреля 2016 года
3. Пчельников М.В. Институционализация современного политико-правового порядка в сфере экологических правоотношений // Правовой порядок и правовые ценности. Сборник научных статей Всероссийской научно-практической конференции. - Ростов н/Д., 2017. - С.183-190
4. Исакова Ю.И. Формирование экологического правосознания // Россия в современном мире: политико-правовой аспект. Сборник научных трудов III Международной научной конференции. - Ростов н/Д., 2017. - С. 297-301.
5. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI // [Электронный ресурс] URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=4649> (дата обращения 19.04.2023)

УДК 349.6.

А.Т. Озенбаева,

Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор кафедры «Право»
Университета Мирас.
Email oaikoshat@mail.ru

А.М. Жолмахан

младший научный сотрудник

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВООПОРЯДКОМ

Аннотация. Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК № AP14872548 «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс». В данной статье рассматриваются актуальные теоретические вопросы обеспечения экономических методов управления экологическим правопорядком. Авторами поставлена задача определить проанализировать и рассмотреть экономические методы управления экологическим правопорядком.

Ключевые слова: экологический правопорядок, экологическое право, правосознание, норма, экологическое законодательство, правоотношения, закон, ответственность

Annotation. The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. AP14872548 "Modern environmental law and order: Kazakhstan case". This article discusses current theoretical issues of ensuring economic methods of environmental law and order management. The authors set the task to identify, analyze and consider economic methods of environmental law and order management.

Keywords: environmental law and order, environmental law, legal awareness, norm, environmental legislation, legal relations, law, responsibility

Экологизация процесса экономического развития формирует новое сознание общественности, определяющее, в частности, необходимость в трансформации таких понятий, как «эффективность хозяйственной деятельности», «экономический рост» и др. Эффективность функционирования всех видов и форм хозяйственной деятельности теперь принципиально взаимосвязана с условиями благополучного существования каждого человека, как нынешнего, так и будущих поколений. Условия благополучного существования тесно связаны с концепцией устойчивого развития, базирующейся на системе социальных, экологических и экономических факторов.

Система государственного управления природопользованием и охраной окружающей среды включает ряд специфических инструментов и рычагов, опирающихся на методы правовой защиты и регулирования [1].

Видами механизмов экономического регулирования охраны окружающей среды являются:

- 1) плата за негативное воздействие на окружающую среду;
- 2) рыночные механизмы управления эмиссиями в окружающую среду;
- 3) экологическое страхование;
- 4) экономическое стимулирование деятельности, направленной на охрану окружающей среды;
- 5) рыночные механизмы сокращения выбросов и поглощения парниковых газов;
- 6) расширенные обязательства производителей (импортеров).

Плата за негативное воздействие на окружающую среду взимается за следующие его виды:

- 1) выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух;
- 2) сбросы загрязняющих веществ;
- 3) захоронение отходов;
- 4) размещение серы в открытом виде на серных картах.

2. Внесение платы за негативное воздействие на окружающую среду осуществляется оператором объекта, оказывающего негативное воздействие на окружающую среду.

Ставки платы за негативное воздействие на окружающую среду устанавливаются налоговым законодательством Республики Казахстан. Плата за негативное воздействие на окружающую среду в пределах нормативов, установленных в экологическом разрешении, или количества эмиссий и захороненных отходов, задекларированного объектом III категории в декларации о воздействии на окружающую среду, взимается в порядке, установленном налоговым законодательством Республики Казахстан. Расходы на плату за захоронение твердых коммунальных отходов учитываются при установлении тарифов в порядке, определяемом законодательством Республики Казахстан.

В целях сокращения эмиссий в окружающую среду уполномоченным органом в области охраны окружающей среды могут быть введены рыночные механизмы путем установления лимитов эмиссий в окружающую среду, распределения квот на эмиссии в окружающую среду и утверждения порядка торговли квотами и обязательствами по сокращению эмиссий в окружающую среду. Лимиты эмиссий в окружающую среду - совокупный нормативный объем эмиссий в окружающую среду, устанавливаемый на календарный год в пределах определенной территории (акватории), при соблюдении которого не происходит нарушение экологических нормативов качества. Квота на эмиссии в окружающую среду - часть лимита на эмиссии в окружающую среду, выделяемая конкретному лицу на один календарный год на платной или бесплатной основе.

Целью экологического страхования является обеспечение гражданско-правовой ответственности лица по возмещению экологического ущерба, причиненного аварией. Не допускается эксплуатация объектов, включенных в перечень экологически опасных видов хозяйственной и иной деятельности, утвержденный уполномоченным органом в области охраны окружающей среды, без заключенного оператором договора обязательного экологического страхования. Обязательное экологическое страхование осуществляется в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об обязательном экологическом страховании». Добровольное экологическое страхование осуществляется физическими и юридическими лицами в силу их волеизъявления. Виды, условия и порядок добровольного экологического страхования определяются договорами между страховщиками и страхователями.

Экономическое стимулирование деятельности, направленной на охрану окружающей среды, осуществляется посредством:

1) применения в соответствии с налоговым законодательством Республики Казахстан коэффициента 0 к ставкам платы за негативное воздействие на окружающую среду с даты получения комплексного экологического разрешения;

2) гарантированной покупки расчетно-финансовым центром по поддержке возобновляемых источников энергии электрической энергии, произведенной объектами по энергетической утилизации отходов в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области поддержки использования возобновляемых источников энергии;

3) организации трансфера и адаптации «зеленых» технологий, а также содействия привлечению «зеленых» инвестиций;

4) предоставления мер государственной поддержки в рамках «зеленого» финансирования на условиях и в порядке, установленных законами Республики Казахстан;

5) предоставления иных мер государственной поддержки, определенных законами Республики Казахстан.

Под «зелеными» технологиями понимаются экологически безопасные технологии производства, созданные на основе современных достижений науки, учитывающие экологические, экономические, социальные аспекты устойчивого развития, которые охватывают следующие сферы и направлены на:

1) производство нетоксичных продуктов по замкнутому циклу «производство - утилизация - новое производство»;

2) максимальное сокращение отходов за счет инноваций в технологиях и структуре потребления;

3) замену невозобновляемых природных ресурсов на альтернативные возобновляемые источники сырья и энергии;

4) внедрение биотехнологий в земледелие, животноводство и переработку сельскохозяйственной продукции, производство биологических препаратов для сельского хозяйства;

5) производство энергии из возобновляемых источников энергии (солнечной энергии, энергии ветра, гидро-, геотермальной энергии, биомассы, водорода), снижение вредных выбросов в атмосферу, повышение эффективности использования топлива, а также энергоэффективности зданий и бытовых приборов;

6) выведение устойчивых зеленых насаждений, имеющих высокий поглотительный эффект парниковых газов из окружающей среды, направленный на смягчение последствий изменения климата;

7) производство строительных материалов, не содержащих токсичных и канцерогенных веществ, с использованием отходов производства и потребления.

Сервисный оператор «зеленых» технологий - подведомственная организация уполномоченного органа в области охраны окружающей среды, оказывающая комплексные услуги по ведению реестра «зеленых» технологий и проектов, коммерциализации и технологическому бизнес-инкубированию «зеленых» технологий, содействию в привлечении «зеленого» финансирования, в том числе инвестиций и грантов для реализации «зеленых» проектов, осуществлению информационно-аналитической, правовой, методологической, консультационной и экспертно-аналитической поддержки по вопросам «зеленой экономики», организации международного сотрудничества и обмена опытом по Программе партнерства «Зеленый мост»[2].

Для внедрения и реализации проектов «зеленых» технологий привлекаются «зеленые» инвестиции, в том числе за счет грантов и (или) инвестиций национальных институтов развития, средств местных бюджетов и иных источников других организаций, не запрещенных законодательством Республики Казахстан.

Правила признания технологий в качестве «зеленых» технологий утверждаются Правительством Республики Казахстан.

Под «зеленым» финансированием понимаются инвестиции, направленные на реализацию «зеленых» проектов и привлекаемые с помощью таких инструментов, как «зеленые» облигации, «зеленые» кредиты и другие финансовые инструменты, определенные уполномоченным органом по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций.

К «зеленым» проектам относятся определенные на основе утвержденной классификации (таксономии) проекты, направленные на повышение эффективности использования существующих природных ресурсов, снижение уровня негативного воздействия на окружающую среду, повышение энергоэффективности, энергосбережения, смягчение последствий изменения климата и адаптацию к изменению климата.

Классификация «зеленых» проектов, подлежащих финансированию через «зеленые» облигации и «зеленые» кредиты, разрабатывается уполномоченным органом в области охраны окружающей среды и утверждается Правительством Республики Казахстан.

«Зелеными» облигациями признается долговой инструмент с фиксированным доходом для привлечения денег в целях финансирования реализации «зеленых» проектов.

«Зелеными» кредитами признаются целевые займы, направленные на финансирование реализации «зеленых» проектов [2].

Под экологической оценкой понимается процесс выявления, изучения, описания и оценки возможных прямых и косвенных существенных воздействий реализации намечаемой и осуществляемой деятельности или разрабатываемого документа на окружающую среду.

В настоящее время система экономического регулирования охраны окружающей среды от всех видов загрязнения нуждается в совершенствовании. Экономические инструменты защиты окружающей среды от процессов постоянного загрязнения используются в составе механизма законодательного регулирования и формирования экологической политики государства и включают следующие виды методов.

Список использованной литературы

1. Егорова Е. Н. Экономические инструменты защиты окружающей среды // Journal of New Economy // <https://cyberleninka.ru/journal/n/journal-of-new-economy?i=1129411>
2. Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.09.2023 г.) // [Электронный ресурс] URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=4649> (дата обращения 19.04.2023)

Г.Т. Айгаринова

эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің кеден, к
аржы және экологиялық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОЛАЙЛЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ҚҰҚЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Қолайлы қоршаған ортаға құқық – бұл ұғым өте кең болып табылады. азаматтардың қоршаған ортаның қолайлы жағдайына құқығы бүгінде мызғымас әлеуметтік құндылық болып табылады, оның тұрақтылығына Қазақстан Республикасының Конституциясы кепілдік береді. Нақты мақалада адамдардың қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асырудың және оны қорғаудың құқықтық мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: Қоршаған орта, қолайлы қоршаған орта, қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғау.

Аннотация. Право на благоприятную окружающую среду-это понятие достаточно широкое, право граждан на благоприятные условия окружающей среды сегодня является незыблемой социальной ценностью, стабильность которой гарантируется Конституцией Республики Казахстан. В настоящей статье рассматриваются правовые вопросы реализации и защиты прав людей на благоприятную окружающую среду.

Ключевые слова: Окружающая среда, благоприятная окружающая среда, защита прав на благоприятную окружающую среду,

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, «Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды». Адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады делінген [1]. Әрине, мақсат пен міндет бірдей ұғымдар емес, міндетті орындамағаны үшін жауапкершілік туындайтын болса, ал мақсатқа жете алмай қалғанда қандай құқықтық салдарлар туындайды деген сұрақ көпшіліктің назарына ұшырауы тиіс.

Ресей Федерациясының Конституциясына сәйкес, азаматтардың құқықтары нақты түрде, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары тарауында «Әркімнің қолайлы қоршаған ортаға, оның жай-күйі туралы сенімді ақпаратқа және экологиялық құқық бұзушылықпен денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген залалды өтеуге құқығы бар» қарастырылған [2].

Қолайлы қоршаған ортаға құқық - адам мен азаматтың қалыпты экологиялық, экономикалық, эстетикалық және басқа да өмір сүру жағдайларын сақтауға байланысты оның өмірінің негіздерін қозғайтын іргелі және жан-жақты субъективті құқықтарының бірі [3, С.143].

Бұл ұғымға адамның денсаулыққа құқығы, қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен денсаулықты сақтау құқығымен, экологиялық ақпаратқа деген құқықпен, сонымен бірге, сотпен қорғалу құқығы салауатты өмір салтына құқығы, таза экологиялық өнімге құқығын да жатқызуға болады. Қолайлы ортаға құқық ұғымы ауқымды болғандықтан, Қазақстан Республикасының әр түрлі заңнамасында көрініс тапқан.

Қолайлы қоршаған ортаға құқық мәселесі, ары қарай, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексында қарастырылған. Әркімнің қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар.

Әрбір адамның, қазіргі және болашақ ұрпақтың қолайлы қоршаған ортада өмір сүру құқығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет жұртшылықтың мынадай:

- 1) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес уақтылы, толық және анық экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге;
- 2) мемлекеттік органдардың және лауазымды адамдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне Экологиялық Кодексте белгіленген тәртіппен қатысуға;
- 3) "Құқықтық актілер туралы" Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілердің жобаларын талқылауға қатысуға және өз ескертпелерін әзірлеушілердің қарауына енгізуге;
- 4) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға және өз құзыретіне сәйкес өзге де мемлекеттік органдарға, лауазымды адамдарға экологиялық залал келтірудің, Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзудың кез келген болжамды фактілері немесе осындай салдарлардың туындау қатерін туғызатын өзге де мән-жайлар туралы өтінішпен жүгінуге, сондай-ақ тиісті мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың өтініштерін қарау

нәтижелері және Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленген тәртіппен қабылданған шешімдер туралы жауаптарын алуға;

5) мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, лауазымды адамдардың және мемлекеттік қызметшілердің қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша, оның ішінде келтірілген экологиялық залалды жоюға және Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзушылықтың жолын кесуге байланысты әрекеттері (әрекетсіздігі) мен шешімдерінің заңдылығына дау айту туралы өтінішпен сотқа жүгінуге;

6) үшінші тұлғалардың Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзуы салдарынан зиян келтірілген мүліктік немесе мүліктік емес игіліктер мен құқықтарды қорғау үшін Қазақстан Республикасының азаматтық және азаматтық процестік заңнамасына сәйкес сотқа жүгінуге арналған құқықтарын таниды және оған кепілдік береді [4].

Сонымен қатар, С.Д. Бекишеваның пікірі бойынша, азаматтардың экологиялық құқықтарының қатарына, жеке тұлғалардың мемлекетке экологиялық заңнаманы бұзу нәтижесінде денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянның орнын толтыру жөнінде, тікелей зиян келтіруші анықталмаған жағдайдың өзінде, талап беру құқығын да қосу қажет. Себебі, мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп, азаматтарын қорғауға алғандықтан, экологиялық құқық бұзушылықтардың тергеліп, ашылуы бойынша, экологиялық зиянды тікелей келтірген тұлғаны іздестіріп табуы бойынша мемлекеттік органдардың сапалы қызметіне де жауапты болып табылады [5]. Азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқығы мынадай іс-шаралармен қамтамасыз етіледі: қоршаған ортаның сапасын жоспарлау және нормалау, қоршаған ортаға зиянды әсердің алдын алу және оны сауықтыру, авариялардың, апаттар мен дүлей зілзалалардың алдын алу және зардаптарын жою жөніндегі шаралар;

- қоршаған ортаға зиянды әсер ету нәтижесінде азаматтардың өміріне, денсаулығына, мүлкіне келтірілген зиянды белгіленген тәртіппен өтеу арқылы;
- заңнамада белгіленген тәртіппен толық, шынайы және уақтылы экологиялық ақпарат ұсыну;
- мемлекеттік органдардың, ұйымдардың және лауазымды адамдардың шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану арқылы;
- сот арқылы қорғау, өзін-өзі қорғау және білікті заң көмегін алу;
- қоғамдық бірлестіктердің қызметімен;
- қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласындағы бақылау арқылы жүзеге асырылады.

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық құжаттар да қолайлы ортаға құқықты регламенттеудің құқықтық негізі болып табылады. Сонымен, 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпы декларациясы өмір сүрудің ажырамас құқығын бекітті, ол бірінші кезектегі мәнге ие және адамның барлық құқықтарының, соның ішінде қолайлы қоршаған ортаға құқықтың негізі болып табылады. Қолайлы қоршаған ортаға құқық Стокгольм декларациясында, 1972 жылы БҰҰ Қоршаған орта жөніндегі конференциясында, 1992 жылы Рио - де-Жанейрода өткен БҰҰ Қоршаған орта және тұрақты даму жөніндегі конференциясында, сондай-ақ 2012 жылы Тұрақты даму жөніндегі БҰҰ конференциясының қорытынды құжатында бекітілген [6].

Қолайлы қоршаған ортаға құқық объективті және субъективті аспектілерде қарастырылады. Объективті аспектіде-бұл қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру және қорғау жөніндегі қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы және экологиялық құқық нормаларынан басқа - конституциялық, азаматтық, қылмыстық, әкімшілік және халықаралық жария құқық нормаларын қамтиды, бұл осы саладағы құқықтық реттеудің кешенді сипатын береді. Қолайлы ортаға субъективті құқық адам өмірінің көптеген аспектілеріне әсер ететін көп компонентті болып табылады.

Бұл құқық өз іс-әрекеттерімен қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыруға және міндетті тұлғалардан қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету жөніндегі құқық нормаларын сақтауды талап етуге, сондай-ақ құқық бұзылған жағдайда оны қорғау үшін мемлекеттік органға жүгінуге заңмен қамтамасыз етілген мүмкіндікті білдіреді [7].

Республикасының азаматы, шетел азаматтары, азаматтығы жоқ, тұрақты немесе Қазақстан Республикасының аумағында уақытша болатын адамдар қолайлы қоршаған ортаға құқық субъектілері болып табылады.

Қолайлы қоршаған ортаға құқықтың объектісі болып, қолайлы қоршаған орта танылады. Қазіргі таңда заңды күшін жойған Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 шілдедегі N 160 Қоршаған ортаны қорғау туралы Заңына сәйкес, қолайлы қоршаған орта - объектілерінің жай-күйі экологиялық қауіпсіздікті және халықтың денсаулығын сақтауды, ластануға жол бермеуді, экологиялық жүйелердің тұрақты жұмыс істеуін, табиғи ресурстарды молықтыруды және ұтымды пайдалануды

қамтамасыз ететін орта деп анықтама берілген [8]. Ал, қолданыстағы Экологиялық кодексте бұл ұғым мүлдем қарастырылмаған.

Қоршаған ортаның жай күйін адамға қолайлы деп анықтау критерийлері ретінде:

- қоршаған ортаның ластанбауы - қоршаған ортаның жай-күйінің заңнамада белгіленген талаптарға, нормативтерге, оның сапасын сипаттайтын стандарттарға сәйкестігі;
- қоршаған ортаның сарқылмауы - қоршаған орта жай-күйінің заңнамада белгіленген ресурс сыйымдылығының нормативтеріне сәйкестігі;
- қоршаған ортаның адамның эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру, түрлердің әртүрлілігін сақтау қабілеті;
- экологиялық қауіпсіздік - азаматтардың денсаулығы мен өмірін, қоршаған ортаны техногендік және табиғи сипаттағы төтенше жағдайлардың, шаруашылық және өзге де қызметтің ықтимал зиянды әсерінен қорғау жағдайы [9].

Аталған критерийлер, стандарттар, нормативтер қоршаған Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде көрініс тапқан. Яғни, мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын мемлекеттік реттеу құралдарын толықтай, мемлекеттің адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғау құралдары деп атауға болады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу құралдары деп - экологиялық талаптардың сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған шаралардың, іс-қимылдар мен рәсімдердің жиынтығы түсініледі.

Мыналар қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу құралдары болып табылады:

- 1) қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау;
- 2) экологиялық нормалау;
- 3) қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық реттеу;
- 4) экологиялық бағалау;
- 5) мемлекеттік экологиялық сараптама;
- 6) экологиялық рұқсаттар және қоршаған ортаға әсер ету туралы декларациялар;
- 7) қоршаған орта мен табиғи ресурстар мониторингі;
- 8) мемлекеттік экологиялық бақылау;
- 9) қалдықтарды жинау, сұрыптау және (немесе) тасымалдау жөніндегі қызметтің хабарлама жасау тәртібі;
- 10) парниктік газдардың шығарылуы мен сіңірілуі саласындағы мемлекеттік реттеу құралдары [4].

Қолайлы орта үшін құқықты қорғау тәсілдерін жетілдіру мәселелері өзекті болып табылады. Экологиялық кодекске сәйкес, адамның қолайлы қоршаған ортаға құқығы мүлдік емес жеке құқық ретінде қорғалуға жатады. Азаматқа оның қолайлы ортаға құқығын бұзу арқылы келтірілген моральдық зиян өтелуге жатады. Қолайлы ортаға құқықты қорғаудың осы әдісін қолдану құқықты бұзатын немесе оны бұзуға қауіп төндіретін әрекеттердің жолын кесу ретінде толық немесе талап қою мүмкіндігімен байланысты.

Қазақстан Республикасының Конституциясында және басқа да нормативтік құқықтық актілерде бекітілген қолайлы ортаға құқық Қазақстан Республикасындағы экологиялық саясаттың мазмұнын айқындайтын Құқықтық нұсқамалар болып табылады [5, 360-бет].

Осылайша, қолайлы қоршаған ортаға құқық экологиялық құқықтар жүйесінде басым рөл атқарады және адамның ажырамас құқығына - өмір сүру құқығына негізделген. Ол азаматқа оның тууына байланысты тиесілі және мүлікке қатысы жоқ жеке мүлдік емес құқық ретінде қорғалуға жатады. Сонымен қатар, адамның қолайлы қоршаған ортаға құқығы, Қазақстан Республикасының Конституциясының 29-бабында тікелей көрініс тапқан, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығымен де тығыз байланысты, себебі, адамның денсаулығы мен өмірі сол адамның айналадағы қоршаған ортасының сапасына, жай күйіне, қандай сапалы өнім тұтынатына байланысты. Ол өнімнің экологиялық тағбалау процесінен өткендігіне, таза экологиялық өнім белгісін алғандығына, ол өнімнің органикалық өнім екендігіне, құрамында гендік түрлерендірілген ағзалардың болуы немесе болмауына тікелей бағынышы болып табылады.

Ресей Федерациясы Конституциясына сәйкес, әркімнің қолайлы қоршаған ортаға, оның жай-күйі туралы сенімді ақпаратқа және экологиялық құқық бұзушылықпен денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген залалды өтеуге құқығы бар делінген. Өкінішке орай, мемлекетіміздің ата заңына сәйкес, мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қойғанымен, экологиялық құқық бұзушылық нәтижесінде келтірілген зиянның орнын толтыруға деген құқығы назарға ілінбей қалған. Экологиялық құқық бұзушылықпен келтірілген зиянның орнын толтыру мәселесі, қазіргі таңда, күрделі мәселе болып қалып отыр. Себебі, келтірілген зиянды дәлелдеу оңайшылыққа әкеліп соқтырмайды. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар, алдын

ала тергеу сатысында-ақ қысқарып қалады, себебі, аталған құқық бұзушылықтар құрамы материалдық сипаттағы құрамдар, жасалған әрекет пен оның туындаған зардабының арасындағы себепті байланысты дәлелдеуді қажет етеді. Аталған зардаптар, бірден туындамай, бірнеше уақыт өте келе туындауы немесе мүлдем өзге аймақта тууы да мүмкін.

Қолданыстағы қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы саралай отырып, Экологиялық кодекстің 16- бабына сәйкес, мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және лауазымды адамдар жұртшылықтың қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқықтарын іске асыруда оған жәрдемдесуге міндетті екенін ескере отырып, экологиялық құқықтарды қорғаудың келесі әдістерін бөліп көрсетуге болады:

- жұртшылық қолданатын соттан тыс әдістер;

- жұртшылық қолданатын сот әдістері;

Жұртшылық қолданатын соттан тыс қорғау әдістеріне мыналар жатады:

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктерге, қорларға және өзге де коммерциялық емес ұйымдарға тікелей қатысу.

Мүдделі жұртшылық экологиялық бағалау жүргізу және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша өзге де шешімдер қабылдауы процесіне Экологиялық Кодексте белгіленген шарттарда және тәртіппен қатысуға құқылы (15-бап).

Экологиялық Кодексте айқындалған рәсімдер шеңберінде мүдделі жұртшылық өкілдері өздері белгіленіп отырған қызметке немесе қабылданатын шешімге қатысы бар деп санайтын кез келген ескертуді, ақпаратты, талдауды немесе пікірді жазбаша немесе электрондық нысанда және ауызша, оның ішінде қоғамдық тыңдауларды өткізу көзделген кезде оларды өткізу барысында ұсынуға құқылы.

Жұртшылықтың мемлекеттік органдарда бар, оның ішінде олар шығарған немесе алған не мемлекеттік органның тапсырмасы бойынша әрекет ететін кез келген жеке немесе заңды тұлғаның иелігіндегі толық, анық және уақтылы экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге құқығы бар;

Ластағыштардың шығарылуы мен көшірілуінің тіркелімінің деректері ластағыштардың шығарылуы мен көшірілуінің тіркелімі енгізілген сәттен бастап кемінде алдыңғы он есептік жыл үшін жұртшылыққа қолжетімді болуға тиіс 22-бап.

Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу кезінде мүдделі жұртшылықтың қатысуы қоғамдық тыңдауларды өткізуге 29-бап.

жұртшылық стратегиялық экологиялық бағалау жүргізуге қатысуға 60-бап;

Жұртшылықтың экологиялық ақпарат қамтылған, жалпыға бірдей қолжетімді мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстарға еркін және тегін қол жеткізуге де құқығы бар; 18-бап

- қоршаған ортаның жай-күйі, оны қорғау жөніндегі шаралар туралы уақтылы, толық және дұрыс ақпарат алуға;

- қоршаған ортаны қорғауға, оған теріс әсер етуге қатысты мәселелер бойынша шағымдармен, арыздармен, ұсыныстармен жолдануға;

Жиналыстарға, митингілерге, демонстрацияларға, шерулер мен пикеттерге, петицияларға қол жинауға, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша референдумдарға және заңнамаға қайшы келмейтін басқа да акцияларға белсенді қатысу.

Қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы ұсыныстарды ұсыну және оны белгіленген тәртіппен өткізуге қатысу.

Қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешуде мемлекеттік органдарға, оның субъектілеріне, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына көмек көрсету.

Экологиялық сипаттағы қылмыстық жазаланатын әрекеттерді жасау фактілері бойынша құқық қорғау органдарына жүгіну, сондай-ақ билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған органдар мен лауазымды адамдарға, сондай-ақ прокуратура органдарына шағымдануға құқылы болып табылады.

Азаматтар қолданатын сот қорғау әдістеріне мыналар жатады:

Азаматтардың жалпы юрисдикция соттарына жүгінуі. Бұл жағдайда бұзылған экологиялық құқықтар сот шешімімен қалпына келтіріледі, мысалы:

- экологиялық құқық бұзушылықпен немесе дүлей зілзаламен жеке тұлғаның денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген зиянды өтеу туралы;

- уәкілетті органның азаматқа қоршаған ортаның жай-күйі туралы сұратылған ақпаратты ұсыну міндеттемесі туралы;

- билік органының экологиялық сипаттағы митингілер мен өзге де бұқаралық іс-шараларды өткізуге тыйым салу туралы шешімінің күшін жою туралы және басқалар.

Қорытындылай келе, әрине қолайлы қоршаған орта деген түсінік өте ауқымды болып табылады. Бұл ұғымға адамның денсаулыққа құқығы, қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен денсаулықты сақтау құқығы, экологиялық ақпаратқа деген құқық, сонымен бірге, сотпен қорғалу құқығы, салауатты өмір салтына құқығы, таза экологиялық өнімге құқығын да және өзге құқық түрлерін де жатқызуға болады. Саралау нәтижесінде, қолайлы ортаға құқық әр түрлі заңнамада, әртүрлі мемлекеттік билік органдарының қарауында және қадағалауында екенін байқауға болады. Сол себептен, қолайлы қоршаған ортаға құқық іс жүзінде жүзеге асуы қиындықтарға әкеліп соғып отыр. Ең алдымен қолайлы қоршаған орта деген ұғымның, Негізгі қолайлы қоршаған орта қатынастарын реттеуші Экологиялық кодексте қаралмағанын ескеру қажет. Мүмкін, заң шығарушының жіберіп алған олқылығы болуы мүмкін. Менің пікірім бойынша, «қолайлы қоршаған орта» Экологиялық кодексте нақты көрсетіліп, одан кейін аталған құбылысқа құқық жөнінде айтуға болады. Сонымен қатар, қолайлы қоршаған орта ұғымының нақты критерийлерін талдап, белгілі бір жүйеге топтастыру қажеттігі туындап отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл
2. <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>
3. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) / М.М. Бринчук. – Москва: Юрист. 1998г. – 684с.
4. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі // «Әділет» құқықтық ақпараттық жүйесі
5. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан, Караганда, 2009. – 471 с
6. Дубовик О.Л., Кремер Л., Люббе-Вольф Г. Экологическое право. Учебник /Отв. Ред. О.Л. Дубовик. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 767 с.
7. Краснова И.О. Право на благоприятную окружающую среду как конституционное и экологическое право // ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ, ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ И ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО
8. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 шілдедегі N 160 Қоршаған ортаны қорғау туралы Заңы// «Әділет» құқықтық ақпараттық жүйесі
9. А.В. Чернов Право граждан на благоприятную окружающую среду <http://www.constitution.ru/1-4.htm>

ӘОЖ 349.414

Д.Н.Бекежанов, Р. Ережепқызы

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің құқық саласы бойынша
білім беру бағдарламасының қауымдастырылған профессор м.а.

bek_dauren@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАЙЛЫМДЫҚ ЖЕРЛЕРДІ САЛАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің № AP14870596 "Жайлымындық экожүйелерді ұтымды пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеу мәселелері" гранттық жобасы шеңберінде дайындалды. Мақалада Қазақстандағы жайлымындық жерлер саласындағы мемлекеттік органдардың қызметін құқықтық реттеу мәселелері қарастырылды. Қазақстан Республикасында аумағының жер тұтастығын және қол сұғылмаушылығын жерді табиғат байлығы ретінде сақтау, оны нысаналы пайдаланудың жер меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін жер қатынастары саласындағы заңдылықты қамтамасыз етуге бағытталған биліктік-атқарушылық қызмет түрі болып табылады. Мақалада автор қазіргі мемлекеттік органдарды жайлымындық жер саласындағы қызметін ұйымдастырудың тиімді ұсыныстар берген.

Кілт сөздер. Жайлымындық жер, мемлекеттік органдар, ауыл шаруашылық жерлері, табиғат ресурстары, жер қойнауы.

Аннотация. Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК № AP14870596 "Проблемы правового регулирования рационального использования и охраны пастбищных экосистем". В статье рассмотрены вопросы правового регулирования деятельности государственных органов в сфере комфортных мест в Казахстане. Сохранение земельной целостности и неприкосновенности территории Республики Казахстан как природного богатства, целевое ее использование является видом правоприменительной деятельности, направленной на обеспечение прав и законных интересов землевладельцев и землепользователей законности в сфере земельных отношений. В статье автором даны эффективные рекомендации по организации деятельности современных государственных органов в сфере благоустроенных земель.

Ключевые слова. Пастбище земля, государственные органы, сельскохозяйственные земли, природные ресурсы, недра.

Annotation. The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. AP14870596 "Problems of legal regulation of rational use and protection of pasture ecosystems". The article deals with the issues of legal regulation of the activities of state bodies in the field of comfortable places in Kazakhstan. Preservation of the land integrity and inviolability of the territory of the Republic of Kazakhstan as a natural wealth, its targeted use is a type of law enforcement activity aimed at ensuring the rights and legitimate interests of landowners and land users of

legality in the field of land relations. In the article, the author gives effective recommendations on the organization of the activities of modern state bodies in the field of landscaped lands.

Keywords. Pasture land, government agencies, agricultural land, natural resources, subsoil.

Адам дамуының барлық кезеңдерінде қоғамның әл-ауқаты оған тәуелді және тәуелді таптырмас табиғи ресурсты – Жер ресурстарын пайдалана білу. Басқа факторлардан айырмашылығы өндіріс жер кеңістікте шектеулі, қозғалмайтын. Жер-баға жетпес және таптырмас қоғамның байлығы. Бұл негізгі табиғи ресурс, өмірдің материалдық жағдайы және адамдардың қызметі, халық шаруашылығының барлық салаларын орналастыру және дамыту үшін база, ауыл шаруашылығындағы өндіріс құралы және азық-түлік алудың негізгі көзі. Сондықтан ұтымды пайдалануды ұйымдастыру және жерді қорғау-өмір сүрудің маңызды шарты және халықтың әл-ауқатының өсуі. Мемлекеттегі жер құқықтық тәртібін қамтамасыз ету мәселесі аса маңызды міндет болып табылады алыс "жарқын болашақ" емес, бүгінгі күн. Экономиканың инновациялық дамуы республикаларын қамтамасыз ету мүмкін емес тиімді мемлекеттік басқару жоқ, өйткені олар бір-бірімен тығыз байланысты[1,125].

Қоғам алдында күрделі міндет тұр: сонымен біреуімен жерді пайдалануды ұйымдастыру тараптар, топырақтың деградация процестерін тоқтату, оларды қалпына келтіру және жақсарту, және екінші жағынан, ұтымды жер иеленуді және жерді пайдалануды ұйымдастыру арқылы өндіріс тиімділігін арттыруға қол жеткізу. Ол тек реттеу барысында шешілуі мүмкін жер қатынастарының негізгі мақсаты-ұтымды пайдалану мен қорғауды ұйымдастыру жер, қолайлы экологиялық орта құру, табиғи ландшафттарды жақсарту және жер заңнамасын іске асыру[2,36].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында жалпы жер қоры 272,5 млн га құрайды, оның ішінде 102,4 млн га босалқы жер санатына жатқызылды, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 98 млн 580 мың га құрайды, осы саннан 1,2–1,5% - дан аспайтын жер жеке меншікке сатып алынды, орман қорының жерлері 22,8 млн га, 23,8 млн га – елді мекендер, су қорының жерлері-4,1 млн га, ерекше қорғалатын аумақтар – 6,5 млн га, өнеркәсіп, байланыс, қорғаныс және өзге де мақсаттағы жерлер-2,8 млн га. Жер ресурстарын басқару комитетінің республика бойынша аумақтық бөлімшелері жер пайдаланушыларға қатысты 486 мың га алаңда жоспардан тыс 381 тексеруді тіркеді, нәтижесінде 304,7 мың га алаңда 152 нұсқама енгізілді[3].

Жер қорын мемлекеттік басқару маңызды бағытты білдіреді мемлекеттік басқару жүйесінде жерді пайдаланудың ұтымдылығын және қорғаудың тиімділігін қамтамасыз етудің қажетті ұйымдастырушылық шарты [4,184]. Құқықтық шаралар заңнамалық (нормативтік-құқықтық), әкімшілік және сот ісін жүзеге асыру арқылы жер қатынастары саласына мемлекеттің міндеттілігінің, күштеп мәжбүрлеуінің және билік араласуының элементтерін қамтиды функциялар.

Жерге орналастыруды жер иелерінің келісімі бойынша жүргізу мүмкін болмаған жағдайларда, ол құқықтық реттеудің нысанасына айналады. Мысалы, құрылыс кезінде мемлекеттік және қоғамдық қажеттіліктерге жер бөлу ірі жолдар, су қоймалары, қалаларды кеңейту жер иелерінің мүдделеріне нұқсан келтіреді, өйткені бұл көбінесе олардың қоныс аударуымен, қолайсыздықтардың пайда болуымен байланысты жерді пайдалануда немесе аудандарды қысқартуда оларға тиесілі учаскелер [5,77].

Жер қорын мемлекеттік басқарудың негізгі функцияларына мыналар жатады: жер мониторингін жүзеге асыру; Жерге орналастыруды жүргізу; мемлекеттік жер кадастрын жүргізу; функционалдық-мақсатты анықтау жер қорының құрылымдары; жерді пайдалану мен қорғауды жоспарлау; жер нормаларына билік ету (бөлу, қайта бөлу жерді беру және алып қою арқылы); жердің пайдаланылуы мен қорғалуын бақылау; Жер заңнамасының орындалуын қамтамасыз ету (жер дауларын шешу, жауапкершілік жер заңнамасын бұзу).

Жерді азаматтық меншікке тартуға байланысты айналым жаңа функция пайда болды – қалыптастыру және жер нарығын және жер құқықтарын қорғау. Жер қорын басқаруды тиісінше ұйымдастыру үшін жерді есепке алу, жер мониторингін жүзеге асыру, мемлекеттік жер қорын жүргізу бірінші кезектегі маңызға ие кадастр. Нәтижесінде алынған ақпарат осы функцияларды жүзеге асыру негізгі болып табылады жерді аймақтарға бөлуді, жоспарлауды, пайдалануды және қорғауды жүргізу кезінде; бөлу кезінде жер дауларын, мәселелерді шешу құқық бұзушылық және өтемақы үшін жауапкершілік келтірілген залал.

Экономикалық шаралар жерді реттейді экономикалық мүдделерді ескеру арқылы қатынастар жер иелері мен жер пайдаланушылар. Осындай шараларға жер салығын саралау, жеңілдетілген несиелер беру жатады. Олар үшін әзірлеу және іске асыру ақпарат қажет жер учаскелерінің мөлшері, сапалық сипаттамалары, жерді пайдаланудың шектеулері мен ауыртпалықтары туралы. Осы немесе басқа кезеңнің мақсаттары мен міндеттеріне сүйене отырып жер қайта құру, Жерді дамыту Қазақстандағы қарым-қатынастарды егемендік пен тәуелсіздікті шартты түрде бес кезеңге бөлуге болады, және

олардың әрқайсысы өзінше ерекше және ерекше, әрқайсысында осы кезеңге тән проблемалар шешіліп, мақсаттар мен міндеттер қойылды.

Жер трансформациясы экономикалық реформалар басталған жылдары қабылданған бірнеше заңның қабылдануынан басталды. Жер реформасының негізгі бағыттары: Арнайы жер қорын құру жерді тиімдірек пайдалану мүддесі үшін оны кейіннен қайта бөлу мақсатында жергілікті билік органдары; Жердің бір бөлігін арнайы қордан беру ауыл шаруашылығы өндірісі үшін қалалық билік органдарының қарауына; Қазақстан азаматтарына өмір бойы мұрагерлік иелікке жер беру шаруа және жеке қосалқы шаруашылық, мал шаруашылығы, бау-бақша, тұрғын үй құрылысы және қызмет көрсету, саяжай құрылысы; Колхоздар қайта құрылған, совхоздар мен басқа да мемлекеттік мемлекеттер Мемлекет меншігінен алынған және жекешелендірілген жағдайларда жерді қайта бөлу ауыл шаруашылығы кәсіпорындары; Ауылдық шекараларды белгілеу және нақтылау елді мекендерді және олардың жер шаруашылық құрылысын жер учаскелерін иелену құқығы және пайдалану құқығы. Иесі жоқ жер – жетім. Экологиялық апат ешкімнің жерін басып озады. Сонымен, Ел Президентінің тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасы Жер кодексінің жобасы, ол қабылданғанға дейін қиын жолдан өтті. 20 маусым 2003 жылдың жер кодексінің 2 тарауында мемлекеттік органдардың жер қатынастары саласындағы құзыреті қарастырылған [6].

Жер қатынастар саласында басқару бағыттары бойынша Ауыл шаруашылығы министрі, облыстық әкімдіктер, қалалық әкімдіктер, аудандық әкімдіктердің жер қатынастар саласындағы басқармалар мен бөлімдерден құрылған. Облыстағы басқару жерді пайдалану және қорғау құрамдас болып табылады табиғатты пайдалану саласындағы басқарманың бір бөлігі және қоршаған ортаны қорғау ретінде қарастырылады мемлекеттік ықпалдың маңызды элементі жер қатынастарына. Жерді мемлекеттік басқару реттелген болып табылады атқарушылық-өкімдік құқық нормаларымен жерді тиімді пайдалану мен қорғауды ұйымдастыру жөніндегі мемлекеттік органдардың қызметі [7, 93].

Бұл қызмет мыналарды қамтиды Жер ресурстарын пайдалану саласындағы басқару, оларды қалпына келтіру сияқты маңызды аспектілер және сақтау, сондай-ақ осы қатынастар мен конституциялық заңдылық режимін қамтамасыз ету кепілдіктер [8,43] жер пайдаланушылар. Басқару Жер ресурстары ұйымнан тұрады оларды тиімді пайдалану және қорғау.

Мемлекеттік басқару мемлекеттік реттеу ұғымымен тығыз байланысты. Екеуін де мемлекет заңнаманың және саланы мемлекеттік басқару органдарының бірыңғай жүйесі арқылы жүзеге асырады. Мемлекеттік басқару ұғымы-көбірек мемлекеттік реттеумен салыстырғанда кең, өйткені соңғысы басқарудан алынған және көлемі мен сипатын анықтауға бағытталған мемлекеттік басқару қызметі процесінде тікелей іске асырылатын мемлекеттік-билік өкілеттіктері. Бұл жүйе өз жиынтығында құрал болып табылады мемлекеттің жер саясатын іске асыру болып табылады.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды талдай отырып, біз қорытындыға келеміз, мемлекеттік қатысудың қажеттілігі жайлымдық жер пайдалану саласындағы, оның ішінде жер құқықтарына шектеулер мен ауыртпалықтарды белгілеу және тоқтату кезіндегі реттеу және басқару маңызды болып табылады. Әлемдегі деңгейдегі елдерде жайлымдық жерге меншігіне кең ауқымды араласуды жүзеге асырады, қоғамдық қызығушылықты көздеу тудырады. Жайлымдық жерлер саласында мемлекеттік органдар қызметті дамыту үшін мынандай ұсыныстар келтіруге болады. Атап айтар болсақ.

- Ауылдық округтердегі жайылымдық жерлердің пайдалануын ауыспалы механизмге келтіріп, жергілікті атқарушы органдардың құзыреті күшейту.
- Жайылымдық жер учаскелерін цифрландыру.
- Мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау кезінде жер қатынастар саласындағы арнайы мамандар дайындауға басымдылық беру.
- Жайылымдық жер учаскелерін шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін жер учаскелерін жер пайдалану (жалға алу) құқығымен конкурс арқылы беруді тоқтату.
- Жер учаскелерінің тиімді және нысаналы мақсатымен пайдалануын, егістік айналымын қадағалайтын (севооборот) маман жергілікті атқарушы органдар штат беру оқытуды ұйымдастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Хотько О. А. Государственное регулирование и управление в области установления и прекращения ограничений и обременений прав на земельные участки. "Проблемы управления" журнал. № 1, 2014 г. 255с.
2. Еркінбаева Л.Қ., Айғаринова Г.Т. Қазақстан Республикасының жер құқығы. Оқулық. –Алматы: Жеті Жарғы, 2010. -356 б.
3. Қарашөкеев Е. Жер мәселесін шешуде мәслихат депутаттарының қолдауы маңызды. <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/582352?lang=kk>
4. Турсбеков С.В., Куракпаев О.Т., Уалиева М.А., Мажитов М.К. Государственное регулирование земельных отношений Республики Казахстан. Науки о земле. Вестник КРСУ. 2016. Том 16. № 5. 371с.

5. Умербаева Р.Е. Земельные преобразования в Республике Казахстан в условиях рыночных отношений / Р.Е. Умербаева // Вестник КазНУ. Алматы, 2009. 203 с.
6. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442>
7. Наурызбаев Е.А. Қазақстан Республикасының жер құқығы [Мәтін]: Оқу құралы ./ - Алматы: ССК, 2020.- 224 б.
8. Шингель Н. А. Земельное право: ответы на экзаменац. вопр./ - Минск: Дикта, 2011. - 204 с.

G. Teleuyev

PhD Dean of Kazakh-American University,
Fellow of George Washington University, Kazakhstan.

Kwaku Attakora,

PhD, LLM

President, Founder of Global Environmental Impact Sustainable Solutions and Legal Analytics, Washington, DC

**LEGAL PROBLEMS OF THE ECONOMIC MECHANISM OF RATIONAL
USE AND PROTECTION OF NATURAL RESOURCES BY**

Abstract. Current economic dispensations as a logical consequence of human activities have unfortunately not been too kind and generous to the environment. Natural resources are been depleted at alarming rates. The United Nations estimates that by the year 2050 the world ecological and natural resources endowment could be depleted and/or severely endangered. This spells disaster for the residents of the earth including, animals and plants. The realization of this sordid state of affairs has called for rational use of resources and sustainable developmental goals. Rules, regulations, and other legal instruments aimed at safe-guiding the environment are fraught with bottlenecks as to make them palpably ineffective. This paper is to provide an overview of some of the legal challenges facing humanity as they pursue policies of rational use of natural resources and their protection for future generations.

Introduction

A myriad of Legal problems have saddled international and national entities in the pursuit of rational use and protection of natural resources. Rational use of natural resources and their protection is rooted in sustainability and sustainable eco-diversity and the recognition of the irreparable harm that a non-rational and non-conscientious exploitation of resources will cause humanity. World bodies mandated to arbitrate and rule on issues concerning environmental governance include the International Court of Justice (ICJ), the World Trade Organization (WTO), The European Court of Human Rights (ECtHR) as well as the International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS). Legal jurisprudence evidenced by their rulings have sought to set “standards” or precedents based on a “common will,” “collective decisions,” and agreements of countries who have subscribed to and adopted principles, rules and regulations concerning the rational economic exploitation of natural resources and their protection. They feel bound by decisions of the Courts and Arbitral bodies. These collective principles notwithstanding, countries adopt individual policies that engender and foster their own economic interests. These individual policies governing economic and developmental pursuits, most-times run afoul of principles they have subscribed to. Where misunderstandings arise between countries, the aggrieved or concerned parties refer the case to the world bodies for arbitration or decisions/judgments as a last resort. Balancing the aims of economic mechanisms and rational use of natural resources and their protection is often times a hydra undertaking. Protracted Legal problems arise in many cases which make protection of natural resources anything but that.

The evolutionary process of humans necessitate the utilization of natural resources for sustenance and development. Natural resources are aptly defined as all resources found in nature without any human efforts in their creation or existence. Aside from providing food and medicine, natural resources are essential ingredients in manufacturing. Forests, water bodies, surface and underground mineral reserves provide resources for food and industries. Diverse ecological systems provide opportunities for humans in their endless quest for life’s enriching needs and wants. Harvesting and processing of these resources have been viewed as a natural progression of humanity. These were often done with impunity and without regard to their depletion and extinction. Humanity is confronted with a sense of foreboding which not only captures the essence of these reckless exploitation but to underscore the inescapable fact that the very nature of humanity depends on the rational and sustainable use of the world’s natural resources. The world’s population which is estimated between 1.2-1.4 percent growth annually according to various estimates and is said to top 8.6 billion by year 2050 is accelerating the over-exploitation of natural resources. This existential threat is best captured in Garrett Hardin’s “tragedy of the commons.” (1968). Over-exploitation not only leads to a tragedy and the destruction of any eco-system, it tragically leads to an extinction of species and the un-recoverability of essential links of eco-systems. Such over-exploitation cannot be even remotely considered “rational.”

Paradigm Shift

A paradigm shift which emerged at the beginning of the 20th Century brought into focus the necessity of forest conservation, preservation of the natural environment, ecological balance and regulations. Concepts of economic growth, economic development, industrialization, exploitation of natural resources which were the driving forces of countries, have been supplanted by emphasis on nature management, renewable resources, and preservation of the quality of the natural environment. Welcome to the era of “sustainable development,” “sustainable growth,” and “sustainable systems” which have become the *raison d’être* of rational use of natural resources and their protection.

Sustainability by its nature recognizes development within the constraints of conservation, preservation and protection of natural resources. Development, resource utilization, economic growth which are necessary natural efforts of human endeavor must be pursued, cognizance of the fact that previous generations bequeathed certain natural resources for the current generation. It is incumbent upon the present generation to not deprive the future generation the opportunity of their use. This recognition imposes on humanity a responsibility of environmental “custodian-ship,” and recognition of rights, duties and obligations which must be preserved by all for all: present and future.

Rational Use and Protection of Natural Resources

The very nature of rational use presupposes sustainability and protection of natural resources. One is guided by the concept of rational use as a cultural construct imbued with socio-economic, political and environmental, and often-times, religious underpinnings. However, with the understanding that any reckless exploitation of natural resources can lead to an existential threat to the planet, the term rational use can be understood across all geo-political, cultural and economic boundaries as indispensable in any policy or program objective. As a global village, a “comity of nations” have come to understand and operationalize rational use of natural resources as a logical guide for the earth. While individual governments have pursued development in a rational sustainable manner, others have not. In the words of N.A.Koryakina et al, “The use of natural resources can be recognized as rational only if it provides a mode of economical and efficient exploitation of natural resources with the maximum extraction of useful products from them.”(sdgg 2021). More than that, any rational use of natural resources should incorporate restorative and sustainability programs and policy that do not lead to “drastic changes in the natural resource potential and should not cause profound changes in the natural environment.” (ibid, 2021), without which such use cannot be deemed to be rational use. Governments pursuing isolationist and solipsistic economic development policies without regard to natural resources depletion and environmental damage, cannot be said to be “rational” and impacts not only their country but the world at large. The pursuit of economic objectives are constrained by institutions modeled by ideological and philosophical paradigms which, on a larger scale, dictate behaviors and operations. Economic mechanisms, as constructs, presupposes that organizations, governments, individuals and the general populace undertake ventures that maximize and optimize their utility or benefits.

In other words, whether one operates in a capitalist market system, a socialist, communist or a hybrid system of any government/private partnership system, one is guided by a self-preserving or selfish pursuit of their interests. However, as humans living on a planet, we are constrained by its physical geographical dimensions. In other words, where one finds themselves is constrained by nature. Fauna and flora, minerals, water resources and air that are available to us are dictated by nature. The term “natural resources” is therefore an attestation to the fact that humans did not do anything to bring it into being. We are “endowed” with such resources. Such resources are exhaustible and therefore it is imperative that we maintain a rational approach in its use. At the core of rational use and protection of natural resources is the concept of sustainable development. Such concept recognizes the need for humanity to aim for the *bonum commune*, or the common good.

The concept of *Sustainable Development* as laid down in the 1987 Brundtland Report under the auspices of the United Nations’ *World Commission on Environment and Development (WCED)*, following the 1972 Stockholm UN Conference on the Human Environment became an important focus on subsequent conferences on the environment. The 1992 Rio declarations, the Kyoto Protocol, the Johannesburg Declarations, the Paris Accord, and all international conferences on the environment, have rallied around sustainable development and the rational use and protection of natural resources. It has also become an adaptive, normative and practical concept with cultural and national dimensions as it is linked to economic growth, economic development and technological advancement. Different countries view sustainable development differently. It is therefore imperative that States develop mechanisms or processes to ensure almost zero environmental damage or where damage can be resuscitated or recovered.

Developed and developing countries have divergent needs. Developing countries opt for opportunities to utilize resources to develop while developed countries request resources to technologically advance. Thus within the framework and principle of “common but differentiated responsibilities” predicated on “needs” of

developing countries which opt for a leeway in their economic pursuits, the idea of “limitation” on a nation’s technology and governments to meet future goals is often resisted. These notwithstanding, economic use of natural resources and their protection can and should be rational. Rationality means governed by reason and assumes that natural resources must be utilized in such a way that (a), it is not exploited recklessly, (b) care is used in maintaining and preserving ecological balance, (c), future generations are not denied their use, (4) provide opportunities for regeneration, and, (5), not cause extinction. In other words, use the resources, but do not deplete them and therefore deny future generations the opportunity of use. Any activity should also be guided by a “no-harm” principle which is predicated on “non-maleficence” or refraining from any environmental damage that not only affects themselves but others as well.

The question often posed as to whether natural resources are being utilized rationally can be best answered as to whether the utilization of such resources are sustainable. Governments, civil society organizations, and world bodies are tasked with ensuring that natural resources are utilized rationally as to make them sustainable, and where necessary sensitive ecological or natural resources are protected against any and non-exploitation and abuse as well as call for their sustainability for future generations.

Laws and Protection of Natural Resources

The realization of the impact destructions to water bodies, marine life, forests, fauna and flora pose to life and survival on planet earth has awaken the conscience of humanity. Welcome to the genesis of international environmental and natural law. From the 1902 Convention for the Protection of Birds useful to Agriculture to the 1911 United States-Great Britain Treaty relating to the preservation and Protection of Fur Seal, which incorporated conservation techniques for the total protection of certain bird species to the prohibition of certain methods of killing of seals to the setting of national quotas and the regulation of trade in objects from protected seals, the need for rational use and protection was recognized. Other Treaties and conventions that have been recognized as attempts at rational use and protection of natural resources include: i. The 1909 Water Boundaries Treaty between Canada and the United States which focused environmental pollution ii. The Pacific fur Seal Arbitration (1893) ii. The Trail Smelter Arbitration of 1941 to address trans-border pollution.

The founding of the United Nations and some of its specialized agencies such the FAO, UNESCO, UNEP were tasked with ensuring the protection and preservation of the environment and natural resources from over-exploitation and pollution. Conferences, Conventions, Treaties et al, which brought awareness to anthropomorphic effects on the environment and include: a. Marine Pollution (1954 London Convention on prevention of the Pollution of the Sea by Oil, the 1972 Oslo Dumping Convention, the 1973/78 Convention for the Prevention of pollution from Ships, MARPOL73/78), b, Protection of the Atlantic (1959 Antarctic treaty), c, General Conservation (the 1971 Convention on Wetlands of International Importance, the Ramsar Convention), d, Marine Conservation, The 1959 Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas.

These awareness and conventions which led to various international arbitrations also laid the groundwork for international jurisprudence. The essence of legal frameworks which became recognized in international law and arbitration include the Carfu Channel case (1949), The Smelter case (1941), The Lake Lanoux (1954) arbitration. Suffice to say, these developments led to the Stockholm Conference on the Human Environment (1972) and the adoption of the Stockholm Principles, The 1992 Rio Declarations, The UN Special Session on Sustainable Development (1997) and the World Summit on Sustainable Development, (Johannesburg 2002), which, *inter alia*, also recognized the need “to reconcile worldwide economic development with the protection of the environment.”

These principles as steps in the right direction to address the use and protection of natural resources, outlined, adopted, signed and ratified by almost every country worldwide have become “standards” for rational exploitation and use of the world’s natural resources and to combat climate change as negative effect of these exploitations.

The ICC, the ICJ, among others, which have become *defacto* and *dejure* mediums for resolving conflicts and enforcing treaties and these principles are saddled with legal challenges. Countries also face legal challenges pursuing rational use and natural resource protection policies. A few are outlined below.

Legal Problems

UN principles and declarations on sustainable development, as adopted, are seen to be enforceable under international law. Interestingly, these declarations have been interpreted differently by countries pursuing their own counter agendas which often necessitate interventions of other countries and world entities who drag them to the ICC, ICJ and other International Arbitral bodies for redress. Legal problems abound. The following are some legal problems of the economic mechanism of rational use and protection of natural resources.

Legal Problem 1: Issues of Law and Interpretation.

Both the Rio and Stockholm declarations and subsequent ones, while laudable goals, can be said to be proclamations and exaltations. They appeal to the goodwill and “*cooperation among states*” and “*working towards international agreements which respect the interests of all and protect the integrity of the global environmental and developmental system.*” (Preamble 1992 Rio Declaration, para 3,4). In countries where laws protecting natural resources are non-existence, there can be no mechanism to seek redress in the case of environmental destruction. The case also applies to countries with lax natural resource protection and environmental laws. The adoption of the *Calvo Doctrine* which gives precedent to national laws over International Law and intervention can become serious impediments to legal redress on issues concerning environmental protection. For example, the US interpreted the *Endangered Species Act (1973)* as not applicable to actions in foreign nations. Legal redress sought can and is ignored. There can be no limited medium for redress when states decide not to act when the doctrine is invoked or when concepts, declarations and treaties are nebulous. These become avenues for countries to maneuver. These can be serious legal problems.

Legal Problem 2: Issues of Accountability and Enforcement

The Fourth principle as outlined in the *Rio Declaration* emphasized a link between economic development and environmental protection. To wit, principle 4 states: “*In order to achieve sustainable development, environmental protection shall constitute an integral part of the development process and cannot be considered in isolation from it.*”

The concept of sustainable development as espoused in international and national laws is directly correlated to the principles of sustainable utilization of natural resource and inter/intra-generational equity and affirmed by the ICJ in the *Gabcikovo-Nagymaros* case stating the “*need to reconcile economic development and protection of the environment with protection of the environment (as) aptly expressed in the concept of sustainable development*” (para.140 of the ICJ judgment). Embedded in this is also the concept of common but differentiated responsibilities as in the case between Argentina and Uruguay (*The Pulp Mills on the River Uruguay case Judgment, ICJ Reports 2010*). Here, the ICJ ruled that Uruguay while it failed to inform Argentina of the pulp mill did not pollute the Uruguay river. Argentina disagrees and to the outsider, the Courts’ ruling opened a Pandora box for Uruguay to pollute as was the case. A joint coordination established to monitor activities on the river has not resolved the impasse as the dispute almost degenerated into armed conflict in 2011. In the case of *Costa Rica v Nicaragua (2009)*, Costa Rica sought compensation for the “loss of environmental goods and services” as a result of environmental damage caused by Nicaragua. While the court ruled that Costa Rica was entitled to be compensated, the Method used in the computation became a bone of Contention as the ICJ “*did not consider that the impairment or loss*” of carbon sequestration services could be valued as a one-time loss. In order words, even though the ICJ affirmed the “polluter pay principle” in the *Rio Declaration (principle 16)* which requires that an entity to pay for any environmental damage, there was no agreement on the methodology for assessing compensation and restorations. The court also stressed the obligation of entities to protect the environment, river, fauna and flora and to take the necessary steps required “by the treaty.” As to the “How,” the court did not specify. Now, this and of itself is a legal challenge as each entity can interpret to suit their paradigm opening the door for protracted and endless legal battles.

Enforcement mechanisms of courts is dependent on the “common will” on party-states, which are governed by the principle of “due diligence.” Where a State declares that “it is not in their national economic” interest to implement a ruling of the courts, the court is unable to enforce it as in the case of *Australia v. Japan: New Zealand intervening (ICJ 2010)*. While the ICJ ruled that Japan had violated its obligation under the 1946 International Convention for the Regulation of Whaling (‘ICRW’) and the International obligations for the preservation of marine mammals and the marine environment, and that Japan’s killing and taking of whales were not “*for purposes of scientific research, under its JARPA program, and thus had breached Article VII of the 1946 Convention.*” These rulings, notwithstanding, Japan continues to engage in commercial whaling under the guise of scientific research while the court lacks enforcement mechanisms other than the “goodwill” of offending nations.

Legal Problem 3: Issues of Procedures and Time

Legal problems are directly linked to procedures and timing. National natural resources extraction and their abuse in the pursuit of economic development is often difficult to investigate and bring into the legal system. A government pursuing a policy of “non-rational” economic use of natural resources may not even want to protect the environment. It might not even be “rational” to think that the same government might want to bring this issue to the courts nor permit any outside government and/or agency to do so. The case of Brazil under the Bolsonaro government and the destruction of the Amazon in the name of mining and opening it up for pasturing is a current example. In this case, while the international communities including environmentalists and civil societies expressed apprehension, the government simply ignored their concerns,

The courts in these cases become ineffective. Legal “proactive” activism is unheard of. Cases of environmental damage as in all cases not brought to the Courts are not addressed. Then there is the question of procedures. Whether the parties bringing the case before the courts have any *locus standi*.

In cases of natural resources and their protection, the question of *locus standi* arises. Do the complainants have any interest in the said case, and if so, to what extent? Are they the qualified entities to bring the case to the courts? In what way are the plaintiffs injured? Establishing “causality” between the injury and the action is often difficult as other mitigating factors need to be ruled out. Determining compensation or restitution can be difficult too. Collection of evidence can be denied by governments claiming “security” reasons. Collecting evidence, bringing complaints, governmental interference, are clearly time consuming. The collection of evidence is also a risky venture. The sinking of the Green Peace ship, *The Rainbow Warrior*, by France in 1985 is a grim reminder.

There is also the question of operations in international waters and who has the “authority” to bring these charges and also enforce Court decision. In the case of the *Philippines vs China (UNCLOS, PCA 2013-19)* while The UN Permanent Court of Arbitration ruled against China, it has refused to accept the adverse ruling. It continues to operate with impunity, causing environmental damage through pollution. The Courts do not have any enforcement mechanism other than an appeal to the goodwill and the “respect for law.” Court decisions are also entangled in political quagmire.

Directly linked with the principle of *locus standi* is time. Environmental litigations, especially in the international courts take years to adjudicate. Some as long as 12 years as in the case of the Trail Smelter case (1925-1935). In the end, governments change, initial plaintiffs might be deceased, continued and irreparable harm would have already being done to the extent that restoration and reliefs sought could even be moot.

There is then the question of reparations and restitutions. Such issues are difficult to assess and drags on for years. On average it takes between 17months two years or more for a case to make its way to arbitration. Then there is the time taken for deliberations and judgments which make legal problems insurmountable.

Legal Problem 4: Costs and Costing

Litigation is an expensive undertaking. The Chartered Institute of Arbitrators (CIArb) has decried the high costs of Arbitration. Even in situations where Alternative Dispute Resolutions (ADR) are encouraged, costs for seeking redress and restitutions in International Arbitrations are prohibitive. A survey conducted by CIArb indicated that on average Claimants spent 12% more than Respondents, averaging 1.580 million pounds (\$1.975m). Regardless of the nature of disputes, the survey indicated that given a total expenditure of one million pounds, 74% went to external legal fees, 10% for experts and fees, 8% for external expenses 5% for witness fees and 3% for management costs. Of the 74% that went to external legal fees, 25% went to exchange of pleadings, 14% on Facts and expert witness, 5% on discovery and the remaining 37% went to hearings. Thus, for well-meaning entities bringing attention to the destruction of natural resources and the environment, the prohibitive costs for bringing attention and seeking redress in the courts acts a legal challenge. Threats to individuals and assassination of environmental activists is rife. It is estimated that from 2014 to 2020, environmental activists assassinated range from 116 to 227 annually. Thus collection of evidence to seek legal redress is stifled if not completely eradicated. These add to the costs of simple investigations in the destruction of the environment and pose serious challenges in the protection of natural resources.

In the case of tribunals even where an award is granted, Parties may agree to appeal any award, appeal the criteria of award, may delegate the grant of permission to the tribunal or may agree to establish a formal appeal, thus adding to costs and becoming serious legal problems.

Conclusion

While implementing laudable rational natural resource use ideals, concepts, laws and policy have desirable impacts on the environment, and natural resources, legal jurisprudence, their interpretations, enforcements are global issues to be grappled with in different economic systems. Nations have their own understanding of what rational use could or should be. Years of international legalities, arbitrations, legal fatigue, and enforceability of legal rulings which often are at variance with national laws of countries lead to stalemate. Sometimes punitive and restorative sanctions which might be applied to countries to effect compliance are ignored since powerful countries could actually be the culprits. Rulings which are often ignored are non-effective means of deterrence. While there might be a common global recognition of problems humanity face if rational use and protection of natural resources are ignored, attempts at addressing these are often lacking or politically, economically, legally or culturally constrained. In the long run, while legal wrangling go on, natural resources, their protection and their rational use suffer. Needless to say, however, it is imperative that attempts to address issues of legal problems that impede rational economic use and protection of natural resources be pursued unabatedly as the option of not addressing them is certainly not a desirable and acceptable one.

References

1. UN Facts and Figures. <https://www.un.org>
2. Garrett Hardin(1968), "the Tragedy of the 'Unmanaged' Commons", in Robert V. Adelson, Shepherd-Walwyn, London,1991
3. United Nations Statistical Division, UNSD. <http://unstats.un.org/unsd/environment>
4. FAO Forest Products Yearbook, Various years. <http://fao.org>
5. The 1893 Pacific Fur Seal Arbitration. <http://legal.un.org/riaa/cases/volxxviii/263-276.pdf>
6. The 1902 Convention for the Protection of Birds Useful to Agriculture. <https://www.ecolex.org/details/treaty/convention-for-the-protection-of-birds-useful-to-agriculture-tre-000067>
7. The Trail Smelter Arbitration. <http://legal.un.org/riaa/cases/vol III/1905-1982.pdf>
8. The 1972 Conference on the Human Environment. <https://www.un.org/stockholm1972>
9. The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) <https://www.un.org/rio1992>
10. The MARPOL Convention 1973. <https://www.imo.org/>
11. United Nations Cases (Case Search. Various). <http://legal.un.org/>
12. Koryakina, N.A et al. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129102027>
13. New York University Law Review. Various Years.
14. Harvard Law Review. Various Years.
15. Google Search. Multiple Topics. <https://www.google.com/>
16. United Nations website. <https://www.un.org/>
17. The Chartered Institute of Arbitrators. <https://www.ciarb.org>

УДК 349.6

А.П. Анисимов,

доктор юридических наук, профессор
Донской государственный технический университет,
г. Ростов-на-Дону, Российская Федерация
(E-mail): anisimovap@mail.ru

Л.А. Резванова,

кандидат юридических наук, доцент
Донской государственный технический университет,
г. Ростов-на-Дону, Российская Федерация
(E-mail): lrezvanova1@yandex.ru

СОВРЕМЕННЫЕ УГРОЗЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация. В статье исследуются современные проблемы обеспечения экологической безопасности, соотношение данной правовой категории с понятием экологический правопорядок. Аргументируется необходимость разработки на национальном уровне политико-правового акта – Концепции развития экологического законодательства, в которой должны быть отражены современные угрозы экологической безопасности и алгоритм их правового решения. Рассматриваются современные попытки судебной защиты климатических прав граждан в США и некоторых других странах, анализируются тенденции и перспективы такой судебной практики. Обращается внимание на экологические угрозы от нанотехнологий, а также биотехнологий как важных мировых научных открытий.

Ключевые слова. Экологическая безопасность; экологический правопорядок; климат; нанотехнологии; доктрина; экологический терроризм

Анотация. Мақалада экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің заманауи мәселелері, осы құқықтық категорияның экологиялық құқықтық тәртіп ұғымымен байланысы зерттеледі. Ұлттық деңгейде саяси-құқықтық актіні – экологиялық қауіпсіздіктің заманауи қатерлері мен оларды құқықтық шешудің алгоритмі көрсетілуі тиіс эко-логикалық заңнаманы дамыту тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігі дәлелденеді. АҚШ-тағы және кейбір басқа елдердегі азаматтардың Климаттық құқықтарын сот арқылы қорғаудың заманауи әрекеттері қарастырылады, мұндай сот практикасының тенденциялары мен перспективалары талданады. Нанотехнологиялардың экологиялық қауіптеріне, сондай-ақ биотехнологияларға маңызды әлемдік ғылыми жаңалықтар ретінде назар аударылады.

Түйін сөздер Экологиялық қауіпсіздік; экологиялық тәртіп; климат; нанотехнология; доктрина; экологиялық терроризм

Annotation. The article examines the modern problems of ensuring environmental safety, the relationship of this legal category with the concept of environmental law and order. The necessity of developing a political and legal act at the national level - a concept for the development of environmental legislation, which should reflect modern threats to environmental safety and an algorithm for their legal solution, is argued. Modern attempts of judicial protection of climate rights of citizens in the USA and some other countries are considered, trends and prospects of such judicial practice are analyzed. Attention is drawn to the environmental threats from nanotechnology, as well as biotechnologies as important world scientific discoveries.

Key words. Environmental safety; environmental law and order; climate; nanotechnology; doctrine; environmental terrorism

Продолжающиеся в последние десятилетия изменения в экономической жизни России и других стран мира оказывают существенное воздействие на состояние окружающей среды. Это проявляется в увеличении числа экологических угроз, обусловленных научно-технической революцией, появлением новых видов экологически опасных объектов и технологий, экологически опасных отходов и вредных веществ. Все чаще на практике возникают вопросы, которые не могли быть

предсказаны в момент зарождения науки экологического права и подготовке первых экологических законопроектов. Убедительные ответы на эти вызовы и угрозы мы видим далеко не всегда. Причина этого в том, что существующее сейчас в России экологическое законодательство основано на концепциях 80-90-х гг. прошлого века, которые для того времени носили прогрессивный и революционный характер, однако действующий в настоящий момент Федеральный закон «Об охране окружающей среды» от 10 января 2002 г. № 7-ФЗ является лишь несколько модернизированной версией Закона РСФСР «Об охране окружающей природной среды» от 19 декабря 1991 г., и потому он сильно устарел.

Для создания эффективного механизма противодействия экологическим вызовам XXI века необходимо осмыслить как динамику ухудшения состояния окружающей среды, так и имеющиеся на международном и национальном уровнях правовые средства борьбы с такими угрозами, включая экологический терроризм, разрушение озонового слоя, последствия глобального изменения климата и т.д. В этой ситуации весьма остро стоит вопрос о необходимости пересмотра российской эколого-правовой доктрины, приведения ее в соответствие с вызовами времени. Однако для формулировки таких изменений, среди прочего, необходимо определиться с базовой терминологией, а также классификацией экологических угроз, возникших перед человечеством в третьей декаде XXI в.

В настоящий момент в России официальной дефиниции «экологический правопорядок» нет. Соответственно, не ясна его взаимосвязь с другими эколого-правовыми категориями, хотя не вызывает сомнений его цель - создание доктринальной системы оценки эффективности применения экологического законодательства Российской Федерации и ее субъектов. Важность данного понятийного контекста заключается в том, что без четкого решения терминологических проблем объект эколого-правовой охраны будет расплывчатым, а ее цели – не достигнутыми. В настоящий момент понятие «экологическая безопасность» сформулировано в ст.1 Федерального закона от 10 января 2002 г. № 7-ФЗ «Об охране окружающей среды», согласно которой под ней понимается состояние защищенности природной среды и жизненно важных интересов человека от возможного негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, их последствий.

В Федеральном законе от 10 января 2002 г. № 7-ФЗ «Об охране окружающей среды» экологическая безопасность рассматривается в контексте проблем обеспечения радиационной безопасности; нормирования; экологической сертификации; проектирования, строительства и эксплуатации объектов недвижимости; использования объектов атомной энергии; планирования и застройки городских и сельских населенных пунктов; обращения с отходами и в ряде других случаев. Это позволяет выделить две группы современных угроз экологической безопасности: во-первых, это традиционные угрозы, связанные с загрязнением воздуха, вод и почв промышленными, сельскохозяйственными и иными объектами, которые достаточно хорошо известны, а потому механизм противодействия таким угрозам выработан в экологическом законодательстве. И хотя правоприменительная практика часто вызывает ряд обоснованных критических замечаний, данные проблемы находятся в центре внимания, как органов государственной власти, так и не равнодушной общественности, и между ними идет постоянный диалог о путях и способах преодоления существующих экологических проблем.

Во-вторых, это новейшие угрозы экологической безопасности, вызванные факторами глобализации, которые еще недостаточно четко осознаются органами публичной власти, а также эколого-правовой наукой, и потому требуют дальнейшего обсуждения и выработки инструментария по их решению. В их числе - экологический терроризм, изменение климата, угрозы от использования нано и биотехнологий, последствий вмешательства в гидрометеорологические процессы и т.д. Поиск эффективных мер противодействия именно этим угрозам в интересах нынешнего и будущих поколений должны как можно скорей попасть в список приоритетов внутренней и внешней политики любой страны, включая Россию.

Исходя из этого, важнейшими задачами любого государства в этой области являются совершенствование национального законодательства, разработка стратегии обеспечения экологического правопорядка и экологической политики с учетом международных норм и принципов устойчивого развития. Для этого, на наш взгляд, требуется доктринальная разработка целостной и внутренне не противоречивой Концепции развития экологического законодательства в Российской Федерации, которая сможет стать основой для внесения изменений в экологическое законодательство. Предлагаемая Концепция должна быть полноценно «вписана» в мировые концепции охраны окружающей среды, включая концепцию устойчивого развития, «зеленой» экономики и концепцию циркулярной экономики, являясь при этом политико-правовым актом, который должен быть одобрен Президентом или Правительством РФ, и выступить обоснованием и

программой преобразования российского экологического законодательства.

Данная Концепция должна содержать подробный механизм нормотворческой стратегии по обеспечению экологического правопорядка и безопасности. На ее основе может быть подготовлен проект федерального закона «О внесении изменений в Федеральный закон «Об охране окружающей среды» либо полноценный Экологический кодекс, как это сделано в Республике Казахстан. Особое внимание в таком законодательном акте следует уделить полномочиям субъектов Российской Федерации, возможности которых по обеспечению экологической безопасности на своем уровне должны быть значительно расширены.

К сожалению, в настоящий момент при обсуждении вопросов экологической безопасности все еще преобладает узко юридический (нормативистский) подход. Как правило, речь идет о юридической технике, коллизиях и пробелах в экологическом законодательстве. Признавая важность такого подхода, все же заметим, что вопросы обеспечения благоприятного качества окружающей среды носят комплексный характер, и для их эффективного решения необходимо выстраивать систему действующего законодательства в рамках определенных философско-правовых концепций взаимодействия общества и природы (например, концепции устойчивого развития). Из этого следует, что в ходе разработки доктринальной правовой концепции охраны окружающей среды необходимо учитывать базовые философские установки в сфере взаимодействия природы и общества, и грамотно отображать их в нормах экологического права. Для такого широкого подхода к пониманию экологических проблем сложились все предпосылки – прежние правовые концепции взаимодействия природы и общества, на которых построено действующее экологическое законодательство, демонстрируют свою неэффективность и не создают надежной основы для противодействия глобальным экологическим угрозам современности, главной из которых является происходящее на наших глазах глобальное изменение климата и его последствия в виде опустынивания и других негативных последствий. Формирование принципиально новой концепции развития экологического законодательства приведет к появлению новой научной доктрины экологического правопорядка, находящейся сейчас в самом начале своего формирования.

Если говорить о месте категории «экологический правопорядок» в системе категорий экологического права, то его следует отличать от понятия «экологическое право» как совокупности норм, «природоохранной деятельности» как работы по реализации норм экологического права, а также «экологической безопасности» как желаемого результата природоохранной деятельности по реализации норм экологического права. Категория «экологический правопорядок» показывает динамику реализации норм экологического права в отдельно взятый временной промежуток на территории всей страны или на ее части, отличаясь от категории «экологическая безопасность» тем, что последняя категория представляет собой модель идеального состояния окружающей среды, в то время как категория «экологический правопорядок» показывает реальное состояние природоохранных дел.

Рассмотрим подробнее некоторые существующие глобальные угрозы экологической безопасности, актуальные как для России, так и других стран мира.

1) проблема глобального изменения климата и его негативных последствий для состояния окружающей среды, жизни, здоровья и имущества граждан является одной из самых обсуждаемых в мировой юридической науке. В большинстве стран мира с каждым годом фиксируется все больше проявлений глобального изменения климата, повлекших причинение вреда, причем причинитель такого вреда отсутствует. В основном такие проявления касаются засухи и потерь сельского хозяйства, ущерба для рыбной промышленности, лесоводства (особенно в части появления в лесах ранее не характерных для данной местности вредителей). Это обстоятельство обусловило появление судебной практики с попытками связать наступление ущерба от ураганов или иных стихийных природных явлений с деятельностью энергетических или иных компаний, осуществляющих выбросы парниковых газов. Однако все первые попытки ограничить их деятельность в суде не имели успеха [1]. Столь же неуспешными были и попытки взыскать климатический вред с предприятий американской автомобильной промышленности. Американские юристы объясняют эту неудачу тем, что в основе предъявляемых исков лежал тезис о том, что определенным отраслям промышленности (нефтяная, электроэнергетика, автомобильная промышленность) позволен выброс слишком большого количества CO₂ и других парниковых газов, в связи с чем, необходимо требовать в суде сократить их эмиссию. Однако суды не наделены полномочиями принимать такие стратегические решения. Чтобы признать требование о «нарушении общественного порядка», основанное на глобальном потеплении, суду пришлось бы оценивать и уравнивать множество конкурирующих интересов, включая экологическую, промышленную, коммерческую, внешнюю политику, безопасность и проблемы потребительского выбора, и решать, сколько CO₂ и других парниковых газов, предназначенных

отраслям промышленности, им можно выбросить. Но участие в определении такой государственной политики не входит в компетенцию американских судов [2].

Именно поэтому более успешными были иски к национальным правительствам о недостаточной эффективности их работы по снижению выбросов парниковых газов. Так, Голландская экологическая группа Фонд Ургенда и 900 граждан Нидерландов обратились в 2015 г. в суд с иском к Правительству Нидерландов, указав, что недавно проведенный правительством пересмотр целей по сокращению выбросов парниковых газов нарушает его конституционные обязанности. Суд поддержал данный иск и обязал правительство Нидерландов ограничить выбросы парниковых газов на 25% ниже уровня 1990 г. к 2020 г., сочтя существующее обязательство правительства сократить выбросы на 17% недостаточным для достижения целей Парижского соглашения, предусматривающего недопущение роста среднегодовых температур (в пределах 2°C) по сравнению с доиндустриальными условиями. Суд пришел к выводу, что государство обязано принимать меры по смягчению последствий изменения климата ввиду серьезности последствий этого изменения и вытекающих из него рисков, сославшись при этом, среди прочего, на принцип международного права «не причинения вреда». И хотя суд не выдал прямых предписаний о способах сокращения выбросов, однако он указал на две возможности - торговлю выбросами и налоговые меры. Это решение является весьма новаторским в имеющейся судебной практике разделения властей, поскольку оно сделало предписание правительству ужесточить ограничения выбросов [3]. Несколько дел в начале 2023 г. находились и на рассмотрении судов США. В их числе иск, оспаривающий закон штата Калифорния, который требовал, чтобы к 2035 г. все новые автомобили и легкие грузовики, продаваемые в Калифорнии, были автомобилями с нулевым уровнем выбросов. Истцы полагали, что данный закон окажет несоразмерное неблагоприятное воздействие на малообеспеченные категории граждан, затруднит им доступ к надежному транспортному средству, и, кроме того, данный закон не соответствует законным интересам штата в сокращении выбросов парниковых газов [4].

В другом деле шестнадцать муниципалитетов Пуэрто-Рико (США) подали иск с целью привлечь нефтяные и газовые компании, работающие на ископаемом топливе, к ответственности за убытки, возникшие в результате ураганов в 2017 г., и за продолжающиеся экономические потери с 2017 г. В частности, в иске утверждается, что ответчики несут ответственность за 40,01% всех глобальных промышленных выбросов парниковых газов с 1965-2017 гг., и что эти выбросы обусловили изменение климата, усилившее интенсивность ураганов «Ирма» и «Мария» [5]. Наконец, в третьем деле генеральный прокурор и ряд иных должностных лиц штата Нью-Джерси (США) подали иск против Exxon Mobil Corp., занимающейся производством ископаемого топлива, с требованием возмещения убытков в связи с предполагаемой существенной ролью ответчика в изменении климата и причинении ущерба штату Нью-Джерси. По мнению истцов, выбросы указанной компании привели к разрушительным изменениям климата в штате, и его (штата) дополнительным расходам на реагирование по защите людей, предприятий, инфраструктуры, природных ресурсов, в т.ч. ввиду повышения уровня моря, засухи и подкисления океана [6]. Обобщая существующую судебную практику по климатическим делам, эксперты выделяют пять наиболее существенных тенденций (направлений) климатических дел: принуждение правительств к выполнению их законодательных и политических климатических обязательств; увязка последствий добычи ресурсов с изменением климата; установление того, что конкретные выбросы являются непосредственной причиной определенных неблагоприятных последствий изменения климата; установление ответственности за сбой (или усилия) по адаптации к изменению климата; применение доктрины общественного доверия к изменению климата [7]. В дополнении к этому следует заметить, что некоторые судебные дела выходят за рамки таких «классических» построений, типичным примером чему являются климатические иски коренных малочисленных народов, ставящих вопрос о соотношении и взаимосвязи экологического вреда, изменений климата и гарантий прав человека.

Таким образом, климатические иски становятся все более обычным явлением в судебной практике зарубежных стран. И хотя пока еще истцы далеко не всегда могут доказать причинение вреда глобальным изменением климата, представляется, что по мере развития науки климатологии ситуация начнет меняться. По мере развития науки и техники граждане и общественные объединения смогут все чаще доказывать наличие причинно-следственных связей между выбросами парниковых газов, изменением климата и причиненным вредом.

2) отдельную угрозу состоянию окружающей среды, жизни и здоровью граждан представляют современные технологии, потенциальный ущерб от использования которых еще предстоит осознать. Типичным примером этому являются нанотехнологии. Под нанотехнологиями понимаются способы получения и использования веществ и материалов в диапазоне размеров от 1-100 нанометров (нанометр – одна миллиардная часть метра) с заданными свойствами и характеристиками. В этом

диапазоне размеров материалы, как правило, проявляют другие свойства, чем в обычном масштабе, включая большую активность и реакционную способность. Использование этих уникальных свойств обуславливает интерес государства и бизнеса к разработке новых продуктов, процессов и технологий. Это порождает новое явление – наноиндустрию, т.е. межотраслевой комплекс организаций, обеспечивающих и осуществляющих целенаправленную деятельность по разработке и коммерциализации нанотехнологий. Разработки в сфере нанотехнологий потенциально могут обеспечить огромные социальные выгоды, включая улучшение диагностики и лечения болезней, производство экологически чистой энергии, повышение эффективности работы компьютеров и электронного оборудования, производство более прочных и легких композитных материалов. К сожалению, те же самые свойства, обуславливающие многие потенциальные преимущества наноматериалов (особенно их небольшие размеры и динамические свойства) также создают риски для здоровья людей и окружающей среды, поскольку наноматериалы могут проникать в биологические системы и вступать в реакцию с ними. Современные научные данные об этих рисках в лучшем случае неоднозначны [8]. Некоторые исследования воздействия наноматериалов на подопытных животных вызвали у них токсические реакции. Однако другие исследования показали отсутствие негативных последствий, что говорит о незначительности рисков нанопродукции для здоровья людей. В настоящее время нет методологии прогнозирования того, какие наноматериалы вызовут токсическую реакцию, а какие нет, тем более что каждый конкретный наноматериал может представлять значительные вариации риска. Крайне неопределенные и недостаточно доказанные сведения о побочных последствиях нанотехнологий парализуют деятельность органов государственного управления в условиях отсутствия эффективного санитарного и экологического законодательства.

В настоящий момент нанотехнологии еще не получили в России широкого распространения. В тоже время, во-первых, продукция, полученная с их использованием, ввозится в Россию из других стран, что ставит вопрос об управлении этими процессами и гарантировании здоровья человека и экологической безопасности. Во-вторых, развитие научно-технического прогресса неизбежно, и процесс производства такой продукции непосредственно в России, равно как и в других странах мира, рано или поздно будет налажен. Поэтому российским гражданам и органам власти придется столкнуться с теми же проблемами, которые уже есть в данный момент в более технологически развитых странах. К этому следует готовиться, используя при этом накопленный опыт развитых стран мира.

3) биотехнологии. Дискуссии о возможном влиянии сельскохозяйственной продукции, выращенной с использованием технологий ГМО, на окружающую среду и здоровье человека, с начала XXI века все время находятся в центре внимания общественности. Периодически новые поводы для дискуссий дают исследования ученых, далеко не всегда отвечающие стандартам добросовестности и научности. Так, в одной из таких публикаций автор связывал смертность экспериментальных групп крыс с употреблением ими в пищу ГМ-кукурузы [9]. Ученые-биологи подвергли данные результаты обоснованной критике, однако технологиям ГМО был нанесен существенный ущерб. Другие исследования потенциальной опасности ГМО носят более объективный характер, при этом дискуссия между сторонниками и противниками ГМО, по-разному оценивающими степень безопасности произведенной с их помощью продукции, не имеет конца. Несмотря на высокую общественную востребованность, точных сведений о наличии опасности при употреблении сельскохозяйственной ГМО-продукции, до сих пор нет. Доказать вред здоровью человека от ГМО-технологий пока еще не удалось, хотя отдельные виды продукции, произведенные с нарушением технологий, такой вред все-таки причинили, что и было уже несколько раз доказано в судах ряда стран. Кроме возможного вреда здоровью, отдельная проблема обращения с ГМО состоит в наличии потенциального или реального вреда окружающей среде. Дело в том, что технологии ГМО могут не только улучшить сопротивляемость климатическим факторам или сорнякам культурных сельскохозяйственных растений, но и повлечь усиление выживаемости самих сорняков. Поэтому исследования потенциальных экологических угроз будут продолжены.

Список использованной литературы

1. Jaffe J. The Political Question Doctrine: An Update in Response to Recent Case Law // *Ecology Law Quarterly*. 2011. Vol. 38. P. 1035-1036.
2. Boutrous T.J., Lanza Jr., Lanza D. Global Warming Tort Litigation: The Real «Public Nuisance» // *Ecology Law Currents*. 2008. Vol. 35. P. 84-86.
3. The Status of Climate Change Litigation – A Global Review. United Nations Environment Programme, May 2017. P. 15.

4. The Two Hundred for Homeownership v. California Air Resources Board // <http://climatecasechart.com/case/the-two-hundred-for-homeownership-v-california-air-resources-board/> (дата обращения 02.04.2023).
5. Municipalities of Puerto Rico v. Exxon Mobil Corp. // <http://climatecasechart.com/case/municipalities-of-puerto-rico-v-exxon-mobil-corp/> (дата обращения 02.04.2023).
6. Platkin v. Exxon Mobil Corp. // <http://climatecasechart.com/case/platkin-v-exxon-mobil-corp/> (дата обращения 02.04.2023).
7. The Status of Climate Change Litigation – A Global Review. United Nations Environment Programme, May 2017. P.14.
8. Lerer D. Big Things in Small Packages: Evaluating the City of Berkeley's Nanotechnology Ordinance Effectiveness as a Model of Targeted Transparency // *Pace Environmental Law Review*. 2013. № 30. P. 523-557.
9. Seralini G.-E. Long term toxicity of a Roundup herbicide and a Roundup tolerant genetically modified maize // *Food and Chemical Toxicology*. 2012. № 50. P. 4221-4231.

УДК 349.67

З.К. Аюпова

доктор юридических наук, профессор
Казахский национальный аграрный исследовательский университет
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: zaure567@yandex.ru

С.С. Джанкадыров

магистр социологии, старший преподаватель
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: dss_kaz@mail.ru

НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЛАСТИ ЭКОЛОГИИ

Аннотация. В казахстанском праве отсутствует единый термин, обозначающий нормативную сферу регулирования отношений между окружающей средой, человеком и обществом. Используются термины и обороты: «законодательство об охране окружающей среды», «природоохранительное законодательство», «природоохранное законодательство», «природоресурсное (природоресурсовое) законодательство», «законодательство водное, лесное, земельное, горное (о недрах)», «законодательство об охране природы», «экологизированное законодательство», «законодательство об охране окружающей природной среды», «экологическое законодательство». Все эти термины возникали в разные периоды и, фактически являясь иногда синонимами или чаще смежными понятиями, отражают постепенное формирование новой отрасли законодательства - экологического, понятие которого укоренилось сегодня в правотворчестве и науке. Согласно Конституции Республики Казахстан, наша страна может участвовать в межгосударственных объединениях и передавать им часть своих полномочий в соответствии с международными договорами, если это не влечет ограничения прав и свобод человека и гражданина и не противоречит основам конституционного строя.

Ключевые слова: международные договоры, экологическая проблематика, экологический характер, экологическое право, загрязнение воздуха, дикая природа, экосистема планеты, биоразнообразие.

Аннотация. Қазақстан құқығында қоршаған орта, Адам және қоғам арасындағы қатынастарды реттеудің нормативтік саласын білдіретін бірыңғай термин жоқ. Қазір мынандай терминдер қолданылады: «қоршаған ортаны қорғау туралы заңнама», «табиғатты қорғау заңнамасы», «табиғатты қорғау заңнамасы», «табиғат ресурстары (табиғат ресурстары) заңнамасы», «су, орман, жер, тау-кен (жер қойнауы туралы) заңнамасы», «табиғатты қорғау туралы заңнама», «экологиялық заңнама», «табиғатты қорғау туралы заңнама қоршаған ортаны қорғау», «экологиялық заңнама». Бұл терминдердің барлығы әр түрлі кезеңдерде пайда болды және іс жүзінде кейде синонимдер немесе көбінесе сабақтас ұғымдар бола отырып, заңнаманың жаңа саласының біртіндеп қалыптасуын көрсетеді - экологиялық, оның тұжырымдамасы бүгінде заң шығару мен ғылымда тамыр жайған. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, егер бұл адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеуге әкеп соқпаса және конституциялық құрылыстың негіздеріне қайшы келмесе, біздің ел мемлекетаралық бірлестіктерге қатыса алады және оларға өз өкілеттіктерінің бір бөлігін халықаралық шарттарға сәйкес бере алады.

Түйін сөз: халықаралық шарттар, экологиялық мәселелер, экологиялық сипат, экологиялық құқық, ауаның ластануы, жабайы табиғат, планетаның экожүйесі, биоәртүрлік.

Annotation. There is no single term in Kazakh law that designates normative sphere of regulation of relations between environment, man and society. The following terms and phrases are used: "legislation on environmental protection", "environmental legislation", "environmental legislation", "natural resource (natural resource) legislation", "legislation on water, forest, land, mining (on subsoil)", "legislation on nature protection", "ecologized legislation", "legislation on environmental protection", "environmental legislation". All these terms appeared in different periods and, in fact, sometimes being synonyms or more often related concepts, reflect gradual formation of a new branch of legislation - environmental, concept of which is rooted today in lawmaking and science. According to Constitution of the Republic of Kazakhstan, our country can participate in interstate associations and transfer part of its powers to them in accordance with international treaties, if this does not entail restrictions on human and civil rights and freedoms and does not contradict foundations of constitutional system.

Key words: international treaties, environmental issues, ecological nature, environmental law, air pollution, wildlife, ecosystem of the planet, biodiversity.

Основными формами, в которых осуществляется международное сотрудничество в области охраны окружающей среды, являются двусторонняя и многосторонняя деятельность на основе заключаемых договоров и соглашений. При этом общечеловеческий характер экологической проблематики резко повышает роль региональных отношений многостороннего типа как главного направления согласования и координация коллективных усилий государств в данной области. В свою очередь, содержание этой многосторонней деятельности, развитие многосторонней дипломатии под воздействием усложнения и расширения сферы международных отношений значительное увеличение продолжительности периода времени, в течении которого должно осуществляться взаимодействие государств, а также ряд других факторов, присущих такому сотрудничеству в области глобальной проблемы охраны окружающей среды, - все это неизбежно и однозначно выдвигает институционализированную и стабильную форму многосторонних отношений.

В начальной стадии правовое регулирование международных отношений по использованию и охране природных ресурсов развивалось на основе двусторонних межгосударственных договоров. К настоящему времени в мире насчитывается свыше 1600 многосторонних универсальных (глобальных) и региональных международных конвенций и свыше 3 тысяч двусторонних договоров полностью или частично посвященных охране окружающей природной среды и регулированию использования природных ресурсов.

В последнее время возросла активность принятия международных документов, носящих экологический характер: это, объясняется желанием государства сотрудничать с другими странами в области охраны окружающей среды. Возрастание числа международно-правовых актов экологического направления продолжается, уже вполне обоснованно поставлен вопрос об обеспечении, в первую очередь, выполнения требований международного экологического права. На этом вопросе все более концентрируется внимание в процессе международного сотрудничества.

Казахстан ратифицировал Конвенцию о трансграничном загрязнении воздуха. Данная Конвенция и три ее протокола уже вступили в силу и действуют как эффективные инструменты для ослабления трансграничного загрязнения воздуха.

Подписание Рамочной Конвенции об изменении климата и Конвенции о биологическом разнообразии 154 государствами является существенным шагом на пути к достижению глобального соглашения по решению экологических проблем. Она была подписана на Конференции ООН в Рио-де-Жанейро. Целью Конвенции является стабилизация уровня выбросов парниковых газов, которая помешала бы вредному вмешательству в климатическую систему, хотя в Конвенции имеется также признание того, что некоторое изменение климата неизбежно [1, с.18].

Конвенция о международной торговле видами дикой флоры и фауны регулирует торговлю десятков тысяч видов животных и растений, находящихся под угрозой исчезновения. Возможно, это наиболее успешный из всех международных договоров по охране дикой природы, участниками которого являются 136 государств. Данная Конвенция была принята и открыта для подписания 3 марта 1973 года в Вашингтоне и вступила в силу 1 июля 1975 года.

Регулирование международной торговли видами дикой флоры и фауны осуществляется через разрешительную систему, которая основана на различии видов, перечисленных в трех Приложениях. Приложение I включает все виды, находящиеся «под угрозой исчезновения», хотя не определяет сам этот термин. Торговля такими видами может быть разрешена только в исключительных случаях не для коммерческих целей.

Приложение II включает все виды, которые сейчас не находятся под угрозой исчезновения, но могут стать таковыми, если торговля ими не будет строго урегулирована. Государство-участник может включить в Приложение III любые виды. Таким образом, обеспечивается механизм, который позволяет государствам, имеющим более строгое внутреннее законодательство в области экспорта этих видов, заручиться поддержкой других участников Конвенции при регулировании торговли данными видами.

Первостепенное значение для сохранения и защиты экосистем планеты имеет Конвенция о биоразнообразии, принятая 5 июня 1992 г. в Рио-де-Жанейро. Казахстан подписал Конвенцию 9 июня 1992 года и ратифицировал ее 19 августа 1994 года. Целью Конвенции является сохранение биоразнообразия, устойчивое использование компонентов и совместное получение на справедливой и равной основе выгод, связанных с использованием генетических ресурсов.

На основе положений данной Конвенции в Республике Казахстан разрабатываются главные направления своей экологической политики, осуществляется международное сотрудничество в области охраны окружающей среды не только на глобальном уровне, но и внутри регионов стран СНГ и Центральной Азии, а также применяются эти положения при заключении двусторонних соглашений.

Включение Казахстана в международное природоохранное сотрудничество является составным элементом его политики в области охраны окружающей среды. Экологическим кодексом Республики Казахстан предусматривается статья 193 «Международные договоры», которая закрепляет положение о том, что «Правовой формой межгосударственного сотрудничества в области охраны окружающей среды и природопользования выступают международные договоры [2, с.31].

Порядок заключения, выполнения, изменения и прекращения международных договоров в области охраны окружающей среды и природопользования регулируется законодательством Республики Казахстан о международных договорах.

Реализация международных договоров в области охраны окружающей среды может включать:

- 1) разработку и утверждение плана необходимых действий по обеспечению их выполнения;
- 2) определение государственного органа, ответственного за обеспечение выполнения международного договора в области охраны окружающей среды;
- 3) проведение постоянного анализа эффективности участия Республики Казахстан в международных договорах в области охраны окружающей среды и природопользования».

Однако в настоящее время реализация международных экологических обязательств внутри страны по конвенциям, стороной которых является Республика Казахстан и к которым она планирует присоединиться, невозможна в полной мере. Переход к рыночной экономике и подлинной демократии наряду с позитивным воздействием на формирование экополитики накладывает определенные ограничения на решение экологических проблем в республике и на эффективность ее участия в международном сотрудничестве.

В этой связи перед нашим государством стоит несколько проблем: повышение результативности участия в международном экологическом сотрудничестве и степени выполнения принятых (или предполагаемых к принятию) международных обязательств; вовлечение реальных природоохранных интересов в процессе развития международного экологического сотрудничества; сокращение и преодоление разрыва между принятием необходимых программ и их реальным выполнением и многое другое.

Как и большинство других международных правовых документов, природоохранные конвенции в целом не предусматривают для подписавших их сторон наказаний за их невыполнение. Это, с одной стороны, облегчает взятие на себя определенных обязательств, но, с другой стороны, ставит под угрозу их осуществление и соблюдение. Существенным тормозом реализации экологических конвенций может быть: недостаточное знание документов; отсутствие административной структуры для их осуществления на национальном уровне; необходимость в новом законодательстве; отсутствие поддержки экологической политики; высокие экономические издержки, связанные с осуществлением.

Учитывая последние обстоятельства, механизм реализации некоторых конвенций предусматривает оказание финансовой поддержки странам, испытывающим экономические трудности, в частности, механизм финансовой поддержки может включать в себя гранты Фонда глобальной окружающей среды.

В юридической литературе предлагается различать экологическое законодательство в узком и широком смысле. В узком смысле оно представляет собой совокупность законодательных и иных нормативно-правовых актов, содержащих правовые нормы, регулирующие только охрану окружающей среды. В широком - добавляется регламентация и использование природных ресурсов, и обеспечение экологической безопасности населения и территорий, и экологического правопорядка.

Основываясь на критерии объекта правового регулирования, совокупность таких законодательных и иных нормативно-правовых актов можно подразделить на три группы: законодательство об охране окружающей среде, о природных комплексах и природоресурсное законодательство. Объектом экологических отношений, регулируемых законами первой группы, является окружающая среда в целом, второй - природные комплексы, третьей - отдельные природные объекты.

Законодательство об окружающей среде в собственном смысле - новое явление для Казахстана. Оно стало развиваться лишь с 90-х гг. прошлого века, но его систему можно строить по нескольким критериям:

- а) по юридической силе образующих ее актов (конституции, законы, указы Президента и акты акимов, акты Правительства, ведомственные нормативные акты);
- б) по территориальному действию актов (распространяющиеся на всю страну;
- в) по предмету регулирования - общие экологические, специальные экологические и акты, содержащие экологические нормы, но относящиеся к другим отраслям законодательства (примеры: Закон об охране окружающей природной среды, Закон о животном мире, УК РК);

г) по объекту регулирования - устанавливающие правила охраны и использования средообразующих элементов (вод, воздуха, животного мира и т. п.

д), либо осуществления отдельных видов деятельности (например, генной инженерии, ксенотрансплантологии, мелиорации), либо функционирования отдельных групп объектов или отраслей народного хозяйства (примеры: законы «О промышленной безопасности опасных производственных объектов», «О безопасности гидротехнических сооружений»), либо требования к обороту отдельных видов материалов, веществ (законы «Об отходах производства и потребления», «О безопасном обращении с пестицидами и агрохимикатами»), а также обеспечивающие нормы (УК РК) и т.д.

Так как в систему экологического законодательства входят различные нормативно-правовые акты Президента РК, министерств и ведомств, законы и иные документы необходимо компетентное, профессиональное упорядочивание законов, то есть их совершенствование. Однако обеспечение экологического правопорядка зависит не столько от изменений законодательства, сколько от его надлежащего применения.

Основные изменения законодательства видятся в следующем: усиление экологических прав граждан с расширением возможностей контроля за экологической обстановкой и экологической деятельностью государственных органов и должностных лиц; расширение сферы свободы экологической и иной, связанной с состоянием окружающей среды информации; создание стройной системы государственного управления качеством окружающей среды во главе с координирующим органом; усиление экономических механизмов воздействия на загрязнителей среды, стимулирование экологически чистых технологий и выпуска экологически чистой продукции; введение в содержание законов сравнительно нового для Казахстана явления и правового института в виде оценки воздействия на окружающую среду - ОВОС.

По аналогичному пути должны развиваться и остальные акты собственно экологического законодательства: законы, указы Президента, постановления Правительства, акты министерств и ведомств. Наряду с продолжением экологизации природоресурсного законодательства специфика природопользования должна сочетаться с установлениями Гражданского кодекса РК. В соответствии с ГК РК владение, пользование и распоряжение природными ресурсами в той мере, в какой их оборот допускается законом, осуществляются их собственником свободно, если это не наносит ущерба окружающей среде и не нарушает прав и законных интересов других лиц. Переход к признанию равенства участников регулируемых отношений, неприкосновенности собственности и свободе договора, обеспечению восстановления нарушенных прав и их судебной защите означает коренной пересмотр устоявшихся взглядов на экологическое благополучие общества и методы его обеспечения, что обуславливает необходимость внесения дополнений в природоресурсное законодательство при сохранении исторических традиций и менталитета казахстанского природопользователя.

Совершенствуются в данном направлении и другие отрасли законодательства. В частности, Кодекс РК об административных правонарушениях дополнен рядом новых составов экологических проступков; усилением административных, прежде всего, штрафных санкций, способных воздействовать на загрязнителей среды; установлением порядка взыскания штрафа с физических и юридических лиц.

Совершенствование эколого-правовой системы находится в сфере органов местного самоуправления. Подходы к совершенствованию природоресурсного законодательства видятся в следующем: уравнивание в правах различных форм собственности на природные ресурсы - в соответствии с Конституцией РК; придание природоресурсным отношениям характера гражданско-правовых при сохранении специфики публичности, природопользования и ресурсопотребления; открытие или раскрытие природоресурсных отношений, т.е. вовлечение в их обсуждение, контроль, охрану, использование граждан, органов местного самоуправления, средств массовой информации; устранение монополизма в эксплуатации природоохранных сооружений, привлечение антимонопольных средств воздействия; повышение роли судов в рассмотрении споров в связи с природными ресурсами; учет и использование регионального, экосистемного принципа в экологическом управлении и контроле; первоочередность использования природных ресурсов в рекреационных и иных гуманитарных целях.

Важно изучение опыта других стран, его творческое осмысление, применение с учетом национальной специфики. Можно констатировать, что и в других странах, например в США, весьма дифференцированно используются природные ресурсы в зависимости от времени освоения, заселенности, обводненности, засушливости территорий. Главными в налаживании эффективного, рационального и цивилизованного использования природных ресурсов являются не только

совершенствование масштабного регулирования природопользования, хотя и это с учетом сказанного необходимо, но и организация надлежащего применения законодательства, Перенос центра тяжести в подобном ракурсе составляет суть правового регулирования в Казахстане вообще и в экологии, в частности.

Общие принципы совершенствования экологических норм казахстанского законодательства сводятся к следующему: признание приоритетности экологии перед экономикой, хотя это и трудно в период экономического кризиса; полное открытие экологической информации, причем не только формальное: необходим комплекс мер по ее доведению до граждан, обучению их обращению с ней; создание и функционирование полноценного экономического механизма охраны окружающей среды; сохранение в то же время государственных мер воздействия на загрязнителей среды, как это практикуется в достаточной степени в других странах; комплектование системы государственных органов, уполномоченных на охрану окружающей среды, во главе с координирующим органом; соединение всех звеньев системы организации, контроля и наложения взысканий без каких-либо пробелов в этом механизме охраны окружающей среды; публичность осуществления основных властных и контрольных полномочий; признание реалий, например, разных видов собственности на природные ресурсы, что порождает известные правовые последствия в управлении и контроле в области охраны окружающей среды; размежевание законодательной, исполнительной и судебной властей, обеспечение их самостоятельности и независимости.

В заключение отметим, что немаловажны проблемы организации законодательного процесса, которые имеют довольно общий, не только экологический характер. Имеются в виду отсутствие, как правило, квалифицированных правовых экспертиз законопроектов, иных способов получения компетентных заключений; погоня за принятием множественности законов в ущерб их качеству, что влечет появление противоречий, пробелов, нестыковок в законодательстве.

Таким образом, национальное законодательство Республики Казахстан в области экологии находится в постоянном развитии и совершенствуется, идя в ногу с современными технологиями, разработками и инновациями.

Список использованной литературы

1. Бобылев С.Н. Экология и экономика: взгляд в будущее // Зеленый мир. Экология: проблемы и программы. – 2018. – № 7-8. – С.18-20.
2. Воронцова А.А. Двусторонние международные договоры в области охраны окружающей среды // Экологическое право. – 2021. – № 6. – С.31-34.

УДК 349.6

Ж.А. Битабарова

юрист, PhD

Алматы, Казахстан

e-mail: bitabarova@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВЫХ НОРМ ПО ЗАЩИТЕ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА АЛМАТЫ)

Аннотация. Предметом статьи является проблемы реализации правовых норм по защите атмосферного воздуха от загрязнения на примере города Алматы. Автором изучены мнения экспертов, которые опровергают официальную версию по загрязнению воздуха в г.Алматы. Автором предлагаются юридические способы разрешения ситуации с загрязнением воздуха в г.Алматы, с практическим алгоритмом действий для общественности и государства.

Ключевые слова: атмосферный воздух, загрязнение, теплоэлектроцентрали (ТЭЦ), правовые механизмы, защита, ответственность

Аннотация. Мақаланың тақырыбы – Алматы қаласының мысалында атмосфералық ауаны ластанудан қорғаудың құқықтық нормаларын жүзеге асыру мәселесі. Автор Алматыдағы ауаның ластануы туралы ресми нұсқаны жоққа шығаратын мамандардың пікірін зерттеген. Автор қоғам мен мемлекет үшін іс-әрекеттердің практикалық алгоритмімен Алматы қаласының ауасының ластануы жағдайын шешудің заңды жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: атмосфералық ауа, ластану, жылу-электр станциялары (ЖЭО), құқықтық механизмдер, қорғау, жауапкершілік

Annotation. The subject of the article is the problem of implementation of legal norms for the protection of atmospheric air from pollution on the example of the city of Almaty. The author studied the opinions of experts who refute the official version of air pollution in Almaty. The author proposes legal ways to resolve the situation with air pollution in Almaty, with a practical algorithm of actions for the public and the state.

Keywords: atmospheric air, pollution, combined heat and power plants, legal mechanisms, protection, responsibility

Загрязненный воздух города Алматы является на сегодня самой актуальной проблемой, поскольку угрожает жизни и здоровью населения.

По оценкам Всемирной организации здравоохранения, в 2019 г. около 37% случаев преждевременной смерти, связанной с загрязнением атмосферного воздуха, произошли в результате ишемической болезни сердца и инсульта, 18% и 23% — в результате хронической обструктивной болезни легких и острых инфекций нижних дыхательных путей соответственно и 11% — в результате онкологических заболеваний дыхательных путей [1].

Актуальность данной проблемы подтверждается тем, что общественностью была запущена петиция о признании в Алматы экологической катастрофы [2]. На сегодня петицию подписали 55 150 человек.

Как известно, в Алматы выделяют три основных источника загрязнения воздуха [3]: автотранспорт (55%), городские теплоэлектроцентрали (далее – ТЭЦ) и промышленные предприятия (35%) и не газифицированные частные дома (10%).

По мнению известного эколога, председателя ассоциации практикующих экологов, Лауры Маликовой, роль транспортного средства как источника загрязнения сильно преувеличена. На самом деле в Алматы основными источниками загрязнения являются ТЭЦ, около 60%. В Алматы используется Экибастузский уголь, который на выходе дает около 42 % золы. То есть идет не только загрязнение воздуха, но и выделяется большие участки для хранения золы [4].

Аналогичное мнение выражает Директор Центра физико-химических методов исследования и анализа профессор Кенесов Б.Н. «По официальным данным, собранным в отчете ТОО «ЭКОСЕРВИС-С», сделанным в 2017-ом году, в суммарных выбросах взвешенных частиц, диоксидов серы и азота доля транспорта составляет 17%, доля стационарных источников (без учета частных домов) — 75%, доля частных домов — 8%. При этом доля ТЭЦ-2 среди стационарных источников — 81%, то есть доля ТЭЦ в выбросах диоксидов серы, азота и частиц — около 61%. Эксперт считает, что официальная оценка, согласно которой более 70% всех выбросов приходится на автотранспорт, не отражает реальную ситуацию, так как токсичность оксида углерода на два порядка ниже токсичности взвешенных частиц, диоксидов серы и азота. Доля оксида углерода в общем размере риска не превышает 3%. Опасный смог над городом формируют именно диоксиды серы и азота, а также взвешенные частицы, особенно, мелкодисперсные» [5].

Приведем еще одно экспертное мнение - независимого аналитика, Директора фор-сайт-агентства EXIMAR Айман Турсынкан. По мнению эксперта, доказано, что ТЭЦ загрязняют воздух Алматы во много раз больше, чем транспорт. И акимат об этом знает [6].

Я полностью разделяю мнение вышеназванных экспертов и считаю, что основными источниками загрязнения воздуха в Алматы являются ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3, которые до сих пор работают на угле. Данный факт также подтверждается многочисленными фотографиями в средствах массовой информации с «черным смогом на фоне дымящихся труб ТЭЦ».

Итак, мы выяснили, причинно-следственную связь. Воздух Алматы является сильно загрязненным и представляет угрозу для здоровья и жизни населения. Основными загрязнителями воздуха являются ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3.

В этой связи возникают вопросы:

- 1) как разрешить сложившуюся ситуацию?
- 2) какие меры должны быть предприняты общественностью и государственными органами?
- 3) можно ли привлечь к юридической ответственности ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3?
- 4) подлежит ли проверке деятельность ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3 на предмет соответствия требованиям по безопасности для человека и окружающей среды?

5) несет ли ответственность государство? Как известно, ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3 юридически принадлежат АО «Алматинские Электрические Станции», 100 % владельцем которого является государственный холдинг АО «Самрук-Энерго».

Петиция является одним из способов обратить внимание государства на те или иные проблемы в стране.

Но мы как юристы, хотели бы предложить эффективные правовые механизмы для разрешения сложившейся ситуации.

Во-первых, мы как граждане страны, вправе требовать соблюдения нашего конституционного права [7] - право на благоприятную окружающую среду, безопасную для здоровья и жизни человека (статьи 29 и 31 Конституции РК). На основании статьи 13 Экологического кодекса РК [8], мы вправе требовать своевременного предоставления полной и достоверной экологической информации. К

примеру, направить запрос в комитет экологического регулирования и контроля Министерства экологии и природных ресурсов о предоставлении информации о загрязнении воздуха в Алматы.

Во-вторых, если предоставленная информация по загрязнению воздуха Алматы вызывает сомнения, в частности по заключению уполномоченных органов ТЭЦ не являются основными загрязнителями, мы можем инициировать общественную экспертизу на основании статьи 98 Экологического кодекса РК на предмет соблюдения ТЭЦ общественных интересов по сохранению окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья людей.

При этом организатором общественной экологической экспертизы могут выступать экологические организации. Они вправе создать экспертную комиссию, вправе запрашивать у ТЭЦ материалы и документы. По итогам рассмотрения экспертная комиссия представляет соответствующее заключение.

В-третьих, по итогам общественной экологической экспертизы, экспертная комиссия или экологическая организация вправе информировать уполномоченный орган о фактах нарушения ТЭЦ экологического законодательства или о возможных экологических рисках.

В-четвертых, эффективным будет по итогам общественной экологической экспертизы проводить общественный экологический контроль, на основании статьи 190 Экологического кодекса РК, как за деятельностью ТЭЦ (в части устранения нарушений законодательства), так и за уполномоченными органами (в части принятия соответствующих мер государственного реагирования).

В-пятых, экологическим общественным организациям необходимо на постоянной основе сотрудничать с уполномоченными органами, в части согласования соответствующих методик и расчетов, применяемых для оценки воздействия на окружающую среду и человека. Как известно, наши нормативно-правовые акты в этой части не соответствуют требованиям Всемирной организации здравоохранения. Поэтому формально ТЭЦ могут не нарушать требования экологического законодательства и законодательства о здравоохранении.

В-шестых, общественности необходимо проявлять активную гражданскую позицию. Следует отметить, что под общественностью понимается как группа лиц, так и единственное лицо. Следовательно, каждый гражданин в отдельности может проявлять инициативу для защиты экологических прав. Мы, как жители нашего прекрасного города, не должны оставаться равнодушными и безучастными к этой проблеме, ведь все мы дышим этим загрязненным воздухом, и плохая экология касается каждого из нас.

В-седьмых, по итогам проверки деятельности ТЭЦ государственными органами, на основании заключения общественной экспертизы, ТЭЦ могут привлечь к административной ответственности на основании следующих статей Кодекса РК «Об административных правонарушениях» [9]:

Статья 324. Нарушение санитарно-эпидемиологических и экологических требований по охране окружающей среды

Статья 328. Нарушение нормативов допустимого антропогенного воздействия на окружающую среду

И наконец, *в-восьмых*, государство несет как моральную, так и юридическую ответственность перед населением города Алматы. Наше государство в лице Президента, Правительства, депутатов, министров прекрасно знают всю сложившуюся ситуацию. Однако, государству выгодно скрывать реальную информацию, чтобы не нести ответственность и оправдать свои действия по затянувшемуся процессу газификации ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3. Уже 9 лет государство обещает перевести эти ТЭЦ на газ. Ситуация не меняется из-за коррупции и безответственного отношения государства. И не поменяется, пока будет равнодушие и безучастность граждан, халатное отношение государства, как к экологии, так и к населению. В корне неверна политика сначала экономика, потом экология.

Согласно статье 31 Конституции РК, государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Кроме того, согласно статье 1 Конституции РК высшими ценностями государства являются человек, его жизнь, права и свободы.

Поэтому мы вправе и должны требовать от государства исполнения своих вышеназванных обязательств. Государство не должно препятствовать дышать чистым воздухом в своей стране. Также нужно напоминать чиновникам, что предусмотрена ответственность за сокрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей (пункт 2 статьи 31 Конституции РК). Конституция имеет высшую юридическую силу и прямое действие на всей территории Республики (пункт 2 статья 4).

Мы должны требовать скорейшей газификации ТЭЦ-2 и ТЭЦ-3, вплоть до общественного контроля над финансированием и сроками, чтобы не было дальнейших переносов. Как говорила Маргарет Тэтчер, нет никаких государственных денег, есть деньги налогоплательщиков!

Список использованной литературы

1. Загрязнение атмосферного воздуха (воздуха вне помещений) // [https://www.who.int/ru/news-room/factsheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](https://www.who.int/ru/news-room/factsheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health)
2. Петиция о признании в Алматы экологической катастрофы // <https://alash.online/1525-ecology.html>
3. Проблема загрязнения воздуха в Алматы требует незамедлительного решения – президент // <https://kapital.kz/gosudarstvo/110455/problema-zagryazneniya--almaty-trebuyet-nezamedlitel-nogo-resheniya-prezident.html>
4. См. интервью: Воздух Алматы, чем мы дышим? По ссылке <https://www.youtube.com/watch?v=iUIUW6J5VEw>
5. Что загрязняет воздух Алматы - мнение ученых// <https://www.inalmaty.kz/news/2560403/cto-zagraznaet-vozduh-almaty-mnenie-ucenyh>
6. Доказано: ТЭЦ загрязняют воздух Алматы во много раз больше, чем транспорт. Акимат об этом знает // <http://auagroup.kz/vozduh-v-almaty/dokazano-tets-zagryaznyayut-vozdukh-almaty-vo-mnogo-raz-bolshe-chem-transport.html>
7. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995// https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
8. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2.01.2021 № 400-VI ЗРК// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>
9. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

УДК 349.6

Н.С. Баимбетов

к.ю.н., доцент, наук, асс. профессор кафедры юридических дисциплин Академии «Кайнар»
Казахстан, г.Алматы
(e-mail): baimbetov@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам правового регулирования экологическими рисками. Актуальность основных аспектов развития экологического законодательства в современных условиях, также затрагиваются вопросы рационального природопользования и государственного управления в сфере экологии. Данная статья содержит цели и принципы Экологического кодекса, который вступивший в силу в июле 2021 года, в первую очередь направлены на усиление ответственности крупных промышленных гигантов за загрязнение окружающей среды. Экосистемный подход предусмотренный в законодательстве подразумевает сохранение природных ландшафтов, природных комплексов и биоразнообразия, сохранение и устойчивое функционирование естественных экологических систем. В случае промышленного загрязнения, нарушитель должен принять необходимые меры по недопущению негативного воздействия на окружающую среду, а в случае возникновения экологического ущерба восстановить окружающую среду до первоначального состояния.

Ключевые слова: экология, природопользование, законодательство, экологические риски, рациональное использование, государственное регулирование.

Аннотация. Бұл мақала экологиялық тәуекелдерді құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Қазіргі жағдайда табиғатты қорғау заңнамасын дамытудың негізгі аспектілерінің өзектілігі, табиғатты ұтымды пайдалану және экология саласындағы мемлекеттік басқару мәселелері де қозғалады. Бұл мақалада 2021 жылдың шілдесінде күшіне енген Экологиялық кодекстің мақсаттары мен қағидаттары, ең алдымен, ірі өнеркәсіптік алпауыттардың қоршаған ортаны ластағаны үшін жауапкершілігін күшейтуге бағытталған. Заңнамада көзделген экожүйелік тәсіл табиғи ландшафттарды, табиғи кешендер мен биоәртүрлілікті сақтауды, табиғи экологиялық жүйелердің сақталуын және тұрақты жұмыс істеуін білдіреді. Өндірістік ластану кезінде тәртіп бұзушы қоршаған ортаға теріс әсер етудің алдын алу үшін қажетті шараларды қабылдауға, ал қоршаған ортаға зиян келтірген жағдайда қоршаған ортаны бастапқы калпына келтіруге міндетті.

Түйінді сөздер: экология, қоршаған ортаны басқару, заңнама, экологиялық тәуекелдер, ұтымды пайдалану, мемлекеттік реттеу.

Annotation. This article is devoted to the problems of legal regulation of environmental risks. The relevance of the main aspects of the development of environmental legislation in modern conditions, the issues of rational nature management and public administration in the field of ecology are also touched upon. This article contains the goals and principles of the Environmental Code, which entered into force in July 2021, are primarily aimed at strengthening the responsibility of large industrial giants for environmental pollution. The ecosystem approach provided for in the legislation implies the conservation of natural landscapes, natural complexes and biodiversity, the conservation and sustainable functioning of natural ecological systems. In case of industrial pollution, the violator must take the necessary measures to prevent negative impact on the environment, and in case of environmental damage, restore the environment to its original state.

Key words: ecology, environmental management, legislation, environmental risks, rational use, government regulation.

Решение экологических проблем на сегодняшний день носит приоритетный характер в системе обеспечения населения благоприятной окружающей средой. Радикальных социально-экономических преобразований в системе государственного регулирования в сфере экологических рисков требует сложившаяся экологическая обстановка не только в нашей стране, но и во всем мире. Социальная значимость эффективности правового регулирования обусловлена тем, что нормативная база оценки и анализа экологических рисков с учетом международных стандартов оценки качества окружающей среды играет важную роль в решении проблем связанных с высоким уровнем загрязнения природных объектов, атмосферного воздуха и ростом заболеваний населения связанных с проживанием в неблагоприятной экологической обстановке.

Необходимо отметить, что внедрение инновационных технологий, в производстве способствуют не только улучшению экологической обстановке в регионах, но и расширению производственных мощностей, диверсификации производственной деятельности, изменению структуры производственного процесса. Внедрение новых технологий также приводит к изменению методов и способов планирования производственно-хозяйственной деятельности, снижению производственных затрат и улучшению конечных результатов, росту экономического стимулирования и материальной заинтересованности субъектов производственной отрасли. Реализация экологических проектов на производстве улучшают условия и характер труда, немаловажными факторами экологизации производства являются организационная структура и методы управления рисками.

Роль государства в сфере экологических отношений, является весьма актуальной, государство как основной институт правового регулирования правоотношений включает в себя методы и способы осуществления норм экологического законодательства. В целях дальнейшего усовершенствования экологического законодательства в настоящее время разработана новая концептуальная модель сохранения экологически благоприятной природной среды. В странах Европы проблемы экологии и рационального использования природных ресурсов теоретически является элементом политики, которая разрабатывается на национальном уровне. Решение проблемы рационального использования природных ресурсов и возобновляемых источников энергии, в Великобритании видят в переходе от регулирования к управлению; внедрение инноваций в области возобновляемых источников энергии в части, недостаточно используемых ресурсов; внедрение стратегии использования возобновляемых источников энергии; переход от политики к практике. Детальное исследование реконцептуализации подходов в политике использования возобновляемых источников энергии, привели к принятию системного подхода в управлении энергоресурсами и недрами. Предложенная интегрированная структура, основывается на мультискалярной и многосторонней стратегии интегрированного управления, пересматривает способ, которым возобновляемые источники энергии рассматриваются в текущих условиях управления в Великобритании.

В рамках решения проблем в области экологических рисков необходимо определить вектор государственной экологической политики, в связи с этим нормативное регулирование основных вопросов в законодательстве о недрах, должны быть направлены на охрану, восстановление и рациональное использование недр. Государство в лице государственных органов, наделенных определенными полномочиями и функционирующими на различных уровнях, должно обеспечить реализацию данных принципов, так как реализация данных принципов является основополагающим фактором в развитии социально-экономической составляющей государства. Экологический кодекс принятый в июле 2021 года в первую очередь направлен на усиление ответственности крупных промышленных гигантов за загрязнение окружающей среды, действующее экологическое законодательство призвано увеличить ответственность промышленных предприятий за загрязнение окружающей среды, а также предусматривает внедрение особого алгоритма управления отходами[1].

Истощение природных ресурсов вызывает серьезную озабоченность при оценке состояния окружающей среды и также используется в качестве аргумент в пользу более цикличной экономики[2]. Вопрос заключается в реальной оценке потребления природных ресурсов, в целях уменьшения негативных последствий в будущем. Это особенно важно при принятии решения о возобновляемых источниках энергии, отходов утилизация и использование новых технологий, использующих природные ресурсы.

Интегрированная структура включает в себя: новый подход к политике использования возобновляемых источников энергии, который охватывает инновации, контроль управления и инклюзивные процессы, в целях регулирования социально-экономических последствий политических решений в стране. Несмотря на то, что Великобритания имеет ряд существующих структурных преимуществ, которые потенциально могут позволить инновации и преобразования, они продолжают отставать от своих европейских конкурентов в условия инноваций, возобновляемых источников энергии, производительности и устойчивого использования ресурсов. Например, согласно Закону об изменении климата 2008 года, политика Великобритании в области возобновляемых источников энергии исследует и внедряет инновационные подходы, адаптируясь к уже существующим энергетическим системам и ресурсам [3].

Наличие природных ресурсов, является одной из главных предпосылок, благоприятной жизни населения. Стабильность в экономике страны зависит с течением времени от такой важной детерминанты как функциональность общества, человеческого ресурса. Использование термина «нерациональное использование», до сих пор порождает множество дискуссий, обычно он применяется к материалам и нематериальным продуктам (например, товарам и услугам), потенциал которых не был полностью использован или реализован. Данное определение включает также и

недоиспользование всех ресурсов охватывает все ресурсы, но которые могут быть управляемы или восстановлены с помощью специальных правовых механизмов, увеличивая тем самым функциональную ценность. Возобновляемые ресурсы рассматриваются, как ресурсы, генерируемые в результате естественных процессов, которые постоянно пополняются. Теория роста экономики Пенроуза предполагает относительную значимость нерационального использования ресурсов, которые могут являться основными двигателями роста темпов экономики стран [4].

Теоретические дискуссии на данную тему также можно рассматривать как часть более широкого дискурса о том, как подходить к современным экологическим проблемам, связанным с политикой использования ресурсов. Так Дрызек отмечает, что в центре дискуссий должен быть вопрос отхода общества от путей индустриализма и материализма [5]. В свою очередь ученые Пелло и Брем исследуя, социологические вопросы окружающей среды приходят к мнению, что различные аспекты проблем использования ресурсов, в том числе и недр зависят от характеристик данных ресурсов и отношения к ним [6]. Однако Льюис и Маслин, обсуждая возникновение антропогена, в послевоенную эпоху отмечают экспоненциальный рост современных энергетических ресурсов, включая ядерную энергетику, и подчеркивают необратимое влияние на преобразование отношений между природной и антропогенной средой [7].

К примеру, разработанные в Германии концепции в области управления природными ресурсами, напрямую зависят от политических и социальных норм. В комментариях Бевериджа и Керна, дискуссии о ресурсосбережении затрагивают вопрос о безопасности внедрения технологических инноваций после ядерной катастрофы на Фукусиме, надо отметить членство в ЕС, также влияет на процесс формирования политики Германии [8]. О бережном отношении к окружающей среде говорится давно, в мире существует около 193 государств, многие из них проявляют разные подходы к решению экологических проблем. Некоторые государства уже осознанно перешли на определенные стандарты внутри страны по защите экологии, наказания за вред, приносимый экологическому состоянию, некоторые до сих пор не предпринимают конкретных действий по улучшению экологической ситуации в стране [9].

Таким образом необходимо отметить, что на данном этапе развития производственной отрасли в Республике Казахстан существует потребность в создании новой модели развития экологических правоотношений для обеспечения благоприятной экологической обстановки и формирования конкурентоспособной, перспективной среды для осуществления социально-экономического развития. В целях модернизации данной отрасли важным является обеспечение полноценной государственной поддержки, так как от качества реализации любой государственной программы зависит эффективность проводимой экологической политики государства.

Список использованной литературы

1. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года №400-VI ЗРК
2. Дэвис Г.А.; Кэрнс Р.Д. Оценка запасов нефти с использованием текущей чистой цены. *Econ. Inq.* 1999, 37, 295–311
3. Коуэлл, Р; Эллис, Дж.; Шерри-Бреннан, Ф; Страчан, П.А; Токе Д. Субнациональное правительство и пути к устойчивой энергетике. *Environ. План.* С 2017, 35, 1139–1155.
4. Penrose, E.T. Теория роста фирмы; Wiley: Нью-Йорк, Нью-Йорк, США, 1959.
5. Драйзек, Дж.С. Политика Земли, Экологические дискурсы; Издательство Оксфордского университета: Нью-Йорк, Нью-Йорк, США, 2005.
6. Пеллоу Д.Н; Брем Н.Х. Социология окружающей среды XXI века. *Annu. Преподобный Социол.* 2013, 39, 229–250.
7. Льюис С.Л; Маслин М.А. Определение антропогена. *Природа* 2015, 519, 171–180.
8. Беверидж Р; Керн К. Энергетика в Германии: история вопроса, события и будущие проблемы. *Заменить. Политика энергетического права Rev.* 2013, 4, 3–12.
9. <https://strategy2050.kz/ru/news/ekologicheskij-kodeks-rk-vazhnye-izmeneniya-i-primer-drugikh-str/>

УДК 349

Ж.Б.Акшатаева

к.ю.н., ассоциированный профессор
Шымкентский Университет,
г.Шымкент, Республика Казахстан
(E-mail): Akshataeva_J@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ГЕННО МОДИФИЦИРОВАННЫХ ОРГАНИЗМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-правовые аспекты реализации государственной политики и стратегирования в сфере производства и оборота ГМО. По результатам проведенного анализа документов государственного стратегического планирования доказывается вывод, согласно которому в Республике Казахстан, в настоящее время активно

формируется новая система стратегирования в сфере производства и оборота ГМО, базирующаяся на оценке потенциальных и отдаленных рисков ГМО на окружающую среду и здоровье человека.

Ключевые слова: экология, продовольственная безопасность, генно модифицированные организмы, агропромышленный комплекс

Аннотация. Мақалада ГМО өндірісі мен айналымы саласындағы мемлекеттік саясат пен стратегияны жүзеге асырудың теориялық және құқықтық аспектілері қарастырылады. Жүргізілген талдау нәтижелері бойынша мемлекеттік стратегиялық жоспарлау құжаттарының қорытындысы дәлелденеді, оған сәйкес Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта саладағы стратегиялаудың жаңа жүйесі белсенді қалыптасуда қоршаған ортаға және адам денсаулығына ықтимал және алыс ГМО тәуекелдерін бағалауға негізделген.

Түйін сөздер: экология, азық-түлік қауіпсіздігі, гендік түрлендірілген организмдер, агроөнеркәсіптік кешен

Annotation. The article examines the theoretical and legal aspects of the implementation of state policy and strategizing in the field of production and turnover of GMOs. Based on the results of the analysis of state strategic planning documents, the conclusion is proved that in the Republic of Kazakhstan, a new system of strategizing in the field of production and turnover of GMOs is being actively formed, based on the assessment of potential and long-term risks of GMOs on the environment and human health.

Keywords: ecology, food security, genetically modified organisms, , agro-industrial complex

Одним из ключевых вопросов развития генетических технологий является их безопасность для здоровья и жизнедеятельности человека, окружающей среды, экосистем, живых организмов, климата. Генетически модифицированный организм – это живой организм, генотип которого был искусственно изменён при помощи методов генной инженерии: в него были перенесены гены из других организмов. Генетическая модификация отличается целенаправленным изменением генотипа организма в отличие от случайного, характерного для естественного и искусственного мутагенеза. Их активное применение наблюдается в мире для решения продовольственных, промышленных и других вопросов развития современного общества, о чем свидетельствуют сведения из различных источников.

Во всем мире на основе методов генной инженерии создаются новые сорта растений, устойчивых к неблагоприятным условиям внешней среды и вредителям, обладающих лучшими ростовыми, питательными и вкусовыми качествами. ГМ растения способны расти и приносить хороший урожай там, где обычные сорта просто не могли выжить из-за определенных погодных условий. За последние годы несколько десятков трансгенных культур прошли испытания. Но пока наиболее популярные виды это – кукуруза, соя и хлопок. Генно-модифицированные организмы, их производство и оборот как объект стратегического планирования и правового регулирования представляют собой сложный комплекс проблем, затрагивающий экономику, здравоохранение, демографию, национальную и продовольственную безопасность, экологию, агропромышленный комплекс и охватывающий различные отрасли права, включая гражданское, аграрное, и экологическое [1].

Государственная политика по отношению к генно-инженерной деятельности, в частности к ГМО, находит свое отражение в документах стратегического планирования, законодательстве, постановлениях и распоряжениях Правительства РК, нормативных актах, ведомственных инструкциях, ГОСТах, регламентах, методических указаниях и разработанных механизмах принятия решений. Так, в ежегодных посланиях Президента РК задачи обеспечения экологической, продовольственной, биологической безопасности указываются в качестве наиболее приоритетных направлений государственной политики.

В настоящее время государственная политика в сфере оборота ГМО в основном сосредоточена на сельскохозяйственной продукции, поэтому регулируется следующими законодательством: обязательная регистрация ГМП и маркировка предусмотрены Законом РК «О безопасности пищевой продукции», Кодексом Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» Экологическим Кодексом и законом РК «О защите прав потребителей», которые обязывают производителей маркировать продукцию, если она содержит 0,9 и более процентов ГМО. 28 мая 2010 года за № 299 вступил в силу «Единый перечень товаров, подлежащих санитарно-эпидемиологическому надзору на таможенной границе и таможенной территории таможенного союза», утвержденный Решением Комиссии таможенного союза, куда включен перечень ГМП и документов необходимых для их регистрации, а также в РК разработан ряд нормативно-правовых документов, регламентирующих производство и реализацию ГМО в РК. Однако эти документы освещают только отдельные вопросы необходимые при регистрации и осуществлении оборота ГМО 17 июня 2008 года Правительством РК был принят Закон «О ратификации Картахенского протокола по биобезопасности».

Стратегирование в области ГМО — это постоянная и целенаправленная работа с обратной связью по целеполаганию, коррекции, выбору оптимальных вариантов, прогнозированию,

гармонизации нормативных актов разных уровней, направленных на решение проблем ГМО. Следует понимать, что в процессе стратегирования в сфере ГМО затрагиваются, казалось бы, далекие от содержания ГМО проблемы, например пространственного развития территорий, туризма, малого и среднего бизнеса, здравоохранения, национальной и региональной безопасности. Например, выбор стратегического направления развития сельского хозяйства как органического означает принципиально иные технологии выращивания продукции, принципиально иные системы оборота земель, расселения. Именно органическое земледелие, а не ГМО может стать фактором подъема экономик регионов, фермерского хозяйства, завоевания внешних рынков продовольственных товаров. На фоне кризисных тенденций (как следствие пандемии COVID-19) актуальность стратегирования генно-инженерной деятельности и безопасности этой деятельности возросла многократно. Споры о степени «полезности» и «вредности» ГМО — это споры о принципиальных путях развития медицины, сельского хозяйства, экономики в целом [2].

Суть спора упрощенно сводится к трем позициям:

- ГМО в условиях перенаселения — единственный путь обеспечения продовольствием растущего населения. ГМО — это высокая урожайность, защита от болезней и вредителей, климатоустойчивость, пищевая ценность;
- ГМО — это реальная и потенциальная опасность, болезни, мутации, вмешательство в генофонд и окружающую среду с непредсказуемыми последствиями;
- ГМО — это колоссальный по объему и стоимости рынок продукции, вместе с тем и рынок «органической продукции» также растет и, возможно, потеснит ГМО.

Последняя позиция — экономическая — становится всё более определяющей для будущего генной инженерии, в том числе для ГМО. Выбор между продовольственной стратегией «ГМО» или «Органика» затрагивает слишком много объектов экономики, влияет на здоровье нации, в каком-то виде определяет будущее страны. Именно поэтому наличие или отсутствие государственной политики в сфере ГМО — это наличие или отсутствие конкурентных преимуществ в глобальном соревновании. Для нашей страны, обладающей гигантскими ресурсами земли сельскохозяйственного назначения, но низкой урожайностью и нерешенными проблемами в области продовольственной безопасности, проблемы ГМО — это стратегические проблемы национальной безопасности. Дополнительным аргументом для анализа возможностей стратегирования в области ГМО является тот факт, что мы до сих пор не имеем ни стратегии в области генной инженерии, ни собственной программы развития биотехнологий, ни концепции развития здравоохранения и обеспечения продовольственной безопасности с учетом ГМО. ГМО как предмет и проблема стратегирования и государственной политики условно делится на внутреннюю и внешнюю [3]. В мировой практике сложилось 3 концепции отношения к ГМО: условно можно выделить страны, допускающие производство и реализацию ГМО-продукции; страны, запрещающие ввоз и реализацию ГМО-продукции и выращивание сельскохозяйственной продукции; и наконец, страны, ограничивающие ввоз и реализацию ГМО продукции и запрещающие выращивание сельскохозяйственной продукции. В целом законодательство в области ГМО представляет основу для стратегического планирования и входит в систему государственной политики. Как отмечено ранее, в настоящее время нет единой концепции, стратегии, доктрины, иного документа стратегического планирования уровня целеполагания, фиксирующего цели, задачи, перспективы развития генной инженерии, в том числе развития ГМО, однако анализ документов государственного стратегического планирования позволяет выявить тенденцию формирования единых принципов и подходов к реализации государственной политики в области ГМО, главным образом в контексте обеспечения экологической, продовольственной безопасности, а также обеспечения биологической безопасности. Правительство РК назначило МСХ РК Национальным координатором, Национальный центр биотехнологии РК определен контактным пунктом по реализации механизма посредничества в области биобезопасности (Biosafety Clearing-House focal point). Разработанный законопроект «О государственном регулировании генной инженерной деятельности» регламентирует деятельность, связанную с созданием и использованием ГМО, проведением оценки рисков, условиями импорта и экспорта ГМО и т.д.

В Казахстане разработан ряд нормативно-правовых документов, регламентирующих производство и реализацию ГМО в РК, но они не в полной мере освещают все вопросы связанные с ГМО. На сегодня в РК обязательный контроль содержания ГМО в пищевой продукции, поступающей из других стран, не осуществляется. Казахстану необходимо в первую очередь определить свою политику в отношении ГМО. Требования Таможенного союза к маркировке пищевых продуктов из ГМО. Маркировка пищевых продуктов должна соответствовать национальному законодательству государств-членов Таможенного союза.

Таким образом, можно констатировать, что в Республики Казахстан в настоящее время активно формируется новая система стратегирования в сфере производства и оборота ГМО, базирующаяся на оценке потенциальных и отдаленных рисков влияния ГМО на окружающую среду и здоровье человека.

Вместе с тем с целью совершенствования государственной политики и стратегирования в сфере производства и оборота ГМО дополнительно необходимо:

- разработать и принять концепцию развития генно-инженерной деятельности как части социально-экономического развития страны с учетом биологической, продовольственной, экологической безопасности. В качестве составной части концепции принять стратегию оборота продукции, полученной с использованием генно-инженерно-модифицированных организмов, включив в нее в качестве обязательных разделы «Органическая продукция» и «ГМО-продукция». Исходя из целей и задач концепции развития генно-инженерной деятельности внести изменения в действующие законы и нормативные акты, направленные на реализацию поставленных задач;

- создать единую мониторинговую службу по отслеживанию влияния ГМО на здоровье человека, окружающую среду. Возложить координацию государственной политики в области ГМО на Совет Безопасности Республики Казахстан;

- подготовить и принять пакет нормативных правовых актов об экономическом регулировании в области генно-инженерной деятельности, а также в части создания условий и преференций для исследований в этой области, системы научных организаций, гранто получателей и сертификации данной работы;

- поскольку предлагаемая к принятию стратегия оборота продукции, полученной с использованием генно-инженерно-модифицированных организмов «ГМО-продукция» и, напрямую касается реализации стратегических документов, предлагается внести соответствующие коррективы в действующие документы государственного стратегического планирования [4].

Изучение международного опыта по проблеме регулирования ГМО показало, что эта проблема является не только актуальной, но и сложной для решения, особенно важным является вопрос об изучении отдаленных последствий ГМО на здоровье человека, окружающую среду и сохранение биоразнообразия подходами к международно-правовому регулированию ГМ-продуктов.

Следует отметить, что хотя в РК проблема ГМО обсуждается сравнительно давно и принят ряд законодательных актов, однако практически эта деятельность не получила своего развития. До сих пор не принят Закон РК «О государственном регулировании генно-инженерной деятельности», который сможет жестко контролировать всю деятельность, связанную с ГМО. Принятие этого Закона поставит под контроль производства и лаборатории, занимающиеся генно-инженерной деятельностью и многие другие ведомства, связанные с этой проблемой.

На наш взгляд, для того чтобы создать эффективную систему регулирования оборота и контроля ГМО в РК, необходимо в первую очередь создать независимый Национальный Координационный центр, который функционирует почти во всех высокоразвитых странах. Это позволило бы скоординировать работу всех заинтересованных в данной проблеме ведомств и четко разграничить их задачи, выполнение которых будет осуществляться через Экспертные комиссии по каждой проблеме.

Проведенные мониторинговые исследования показали, что на рынки РК бесконтрольно поступает пищевая продукция, содержащая ГМ-ингредиенты. Поэтому придерживаясь принципа предосторожности, как это принято в странах ЕС, целесообразно ввести маркировку такой продукции с надписью «Продукт содержит ГМО». Очень важно проведение национальных комплексных фундаментальных и прикладных исследований с целью изучения биобезопасности ГМО и влияния ГМ-продуктов питания на здоровье человека и животных.

Необходимо усовершенствовать законодательную базу в области регулирования потоков ГМО и ГМ-продуктов питания и гармонизировать национальное законодательство с законодательством Евросоюза. Это необходимое условие для развития равноправной торговли со странами Западной Европы. Учитывая сильную озабоченность мировой общественности, связанную с потенциальными рисками создания и использования ГМО и продуктов их переработки, основные акценты при гармонизации национального законодательства должны делаться на оценку и регулирование потенциальных рисков для их минимизации и предотвращения.

Необходимо также внести в национальное законодательство принцип прослеживаемости, так как применение этого инструмента является обязательным в экологическом и продовольственном праве Европейского Союза.

Для повышения квалификации специалистов, работающих в области генных технологий, необходимо пройти стажировки за рубежом, с целью соответствия международному уровню.

Таким образом, перед Казахстаном стоят важные задачи по проблемам регулирования ГМО, т.к. это проблема международного масштаба и требует безотлагательного решения. В настоящее время существуют достаточно убедительные примеры того, как опасно вторгаться в генетическую программу организма, игнорируя при этом законы эволюции и популяционной генетики, а ориентируясь лишь на краткосрочные финансовые выгоды для отдельных лиц, компаний или финансовых групп. Но не вызывает сомнения и то, что не сворачивание генноинженерных работ, как часто пытаются представить в СМИ и научно-популярной печати, а как раз наоборот, проведение широкомасштабных исследований биологии трансгенных растений, усовершенствование устаревших генноинженерных технологий, переход к созданию более безопасных ГМ-растений нового поколения, в соответствии с требованиями Агентства ООН по пищевым стандартам других международных организаций, а также нормами международно-правового и национальных законодательств по регулированию обращения ГМО, позволят исключить возможные биологических риски при использовании ГМО и ГМ-продуктов.

Список использованной литературы

- 1 Лякишева Ю.А. О роли международно-правового регулирования генно-инженерной деятельности // Международное право и международные организации.- 2010. -№ 1. -С. 44 - 51.
- 2 Богданов В. Рыбопомидор от Франкенштейна // <http://www.rg.ru/Prilog/agrар/03-02-04/4.shtm>(дата обращения 28.08.2009).
- 3 Яблокова А.В, Баранов А.С. ГМО и продукты из них - опасны // ГМО - скрытая угроза России: материалы к Докладу Президенту Российской Федерации по анализу эффективности государственного контроля за оборотом генетически модифицированных продуктов питания (п. 3 «и») Протокола совместного заседания Совета безопасности и Президиума Госсовета РФ от 13 ноября 2003 г.).- М., 2004.
- 4 Медведкина Д. А., Тихонова С. В., Мыльников С. В., Матвеева Т. В. Противоречия формирования правовой политики Российской Федерации в области генной инженерии // Экологическая генетика. — 2016. — Т. 14. — № 1. — С. 34-48.
- 5 Мохов А.А. ГМО-продукция и здоровье населения : доклад // URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rKKP4JAfy1g> (дата обращения: 07.12.2020).

УДК 349.6

Н.К. Амиров

кандидат юридических наук, преподаватель
Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан
(E-mail): nurlan.amirov@narhoz.kz

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ЗАЩИТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Зерттеу пәні Қазақстан азаматтарының экологиялық құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау, еліміздің экологиялық мәселелері болып табылады. Тәуелсіз, құқықтық және әлеуметтік Қазақстанда дербес экологиялық саясат жүргізілуде, азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғау саласында құқықтық құралдар қолданылады. Мақалада сондай-ақ қолайсыз экологиялық жағдайы бар аумақтарда тұратын азаматтардың экологиялық құқықтарын қорғау мәселелері зерттеледі.

Түйін сөздер: экология, экологиялық құқықтар; экологиялық міндеттер; экологиялық қауіпсіздік; шаруашылық қызмет.

Аннотация. Предметом исследования являются вопросы обеспечения и защиты экологических прав граждан Казахстана, экологические проблемы нашей страны. В независимом, правовом и социальном Казахстане ведется самостоятельная экологическая политика, действуют правовые инструменты в области защиты экологических прав граждан. В статье также изучаются вопросы защиты экологических прав граждан, проживающих на территориях с неблагоприятной экологической обстановкой.

Ключевые слова: экология, экологические права; экологические обязанности; экологическая безопасность; хозяйственная деятельность.

Annotation. The subject of the study is the issues of ensuring and protecting the environmental rights of citizens of Kazakhstan, environmental problems of our country. Independent, legal and social Kazakhstan has an independent environmental policy, legal instruments in the field of protection of environmental rights of citizens. The article also examines the issues of protecting the environmental rights of citizens living in territories with unfavorable environmental conditions.

Keywords: ecology, environmental rights; environmental responsibilities; environmental safety; economic activity.

С приобретением государственной независимости Республика Казахстан получила возможность самостоятельно на законодательном уровне обеспечивать защиту экологических прав граждан. В ст. 1 Конституции РК закреплено, что «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [1]. Одним из важных аспектов в построении социального государства является сфера экологии. В современном мире в условиях построения социального государства вопросам экологии должно придаваться большое значение. В-первых, должны соблюдаться права

граждан на благоприятную окружающую среду. Во-вторых, во всем мире растет значение зеленой экономики. В нашей стране также должна формироваться экологическая экономика. Мы должны предъявлять к существующим и новым производствам высокие экологические требования, следовать глобальным тенденциям. «В основе идеологии зеленой экономики лежит новый технологический уклад, цель которого заключается в бережном и рациональном использовании имеющихся ресурсов на основе применения высоких технологий для максимального удовлетворения потребности людей, а главенствующим фактором устойчивого социального-экономического развития общества выступает экология или окружающая среда» [2, с. 3].

Действительно, несмотря на цели, которые мы ставим в сфере социального и экономического развития, подобное развитие не может быть в ущерб экологии, тем более что на некоторой части нашей территории сложная экологическая обстановка (Арал, бывший Семипалатинский полигон). Законодательство РК располагает многими правовыми инструментами для того, чтобы требовать соблюдения норм экологического права с любых собственников и лиц, осуществляющих экономическую деятельность. В ст. 6 Конституции РК сказано: «собственность обязывает, пользование ею должно одновременно служить общественному благу. Субъекты и объекты собственности, объем и пределы осуществления собственниками своих прав, гарантии их защиты определяются законом». Любые лица, обладающие объектами собственности, имеющими хозяйственное и экологическое значение, должны осуществлять хозяйственную деятельность, использовать свою собственность без нанесения ущерба окружающей среде. Государство должно применять достаточно суровые меры к нарушителям в этой сфере.

5 июня 2022 года в п. 3 статьи 6 Конституции РК были внесены изменения и дополнения. Согласно новым поправкам «земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу. От имени народа право собственности осуществляет государство. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом» [3]. Основным богатством нашего народа является земля. По размеру своей территории Казахстан занимает 9 место в мире. Это исконная казахская земля как закреплено в преамбуле Конституции РК. Задача нынешних и будущих поколений беречь свою землю как всенародное достояние.

В ст. 31 Конституции РК закреплено: «государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Сокрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом». Государство как политическая организация всего народа берет на себя обязанность и ответственность за соблюдение и защиту экологических прав граждан.

Законодательство не только закрепляет экологические права граждан, но и устанавливает экологические обязанности для них. В ст. 38 Конституции РК сказано: «граждане Республики Казахстан обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам». Экологические проблемы нашей страны показывают, насколько хрупкий наш мир. Проблемы экологического характера указывают на необходимость комплексного подхода к защите окружающей среды, рационального использования природных богатств, а в некоторых случаях на необходимость отказа от использования природных ресурсов в экологически неблагоприятных регионах. Возможно, стоит рассмотреть дальнейшее усиление ответственности за экологические правонарушения.

Экологические права граждан включают право на благоприятную окружающую среду, на получение всей и достоверной информации о состоянии окружающей среды. Граждане имеют право на защиту своих экологических прав, возмещение вреда. К сожалению, в советский период на территории Казахстана проводились различные хозяйственные и эксперименты, которые нанесли существенный вред экологии нашей республики. Одним из больших проблем, доставшихся нам в наследство от советского периода, является проблема Аральского моря. В 1992 г. был принят закон Республики Казахстан от 30 июня 1992 года «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие экологического бедствия в Приаралье». В законе сказано, что Аральская проблема, как крупнейшая экологическая катастрофа планеты, приобрела острейший характер. Казахстанская часть Приаралья была объявлена зоной экологического бедствия [4]. В качестве основных причин высыхания Аральского моря выделяется расширение интенсивного и расточительного орошаемого земледелия в постсоветское время. Нерациональное использование водных ресурсов является одной из главных причин экологической деградации [5]. По словам казахстанской ученой Г.В. Гельдыевой «водохозяйственная политика, основанная на полном использовании водных ресурсов рек и не учитывающая необходимость сохранения Аральского моря, крайне негативно отразилась на состоянии всей водной системы и привела к необратимым ландшафтно-экологическим изменениям и широкомасштабному развитию процессов опустынивания» [6]. Общество и государство должны

определиться в своих приоритетах, что лучше: орошаемое земледелие или сохранение экологической безопасности региона и всех его жителей. Возможно, стоит учесть мнение местного населения на данной территории путем проведения процедуры опроса либо это может быть всенародный опрос, так как проблемы экологии, здоровья общества, экономики и бюджета связаны с интересами всего народа. Расширенное ведение орошаемого земледелия на данной территории не способствует эффективному решению проблем Аральского моря. Граждане страны имеют право на благоприятную окружающую среду. Очень большую роль в защите экологических прав граждан должны играть местные и республиканские общественные объединения. Граждане вправе обращаться с индивидуальными и коллективными обращениями в государственные органы. Если мы строим «слушающее государство», то государство должно учитывать мнение граждан, непосредственно проживающих на данной территории. «Открытое государство, готовое вести конструктивный диалог, своевременно реагировать на запросы граждан, где общество вовлечено в процесс принятия решений, делает страну сильным, постоянно развивающимся государством» [7].

На региональном уровне государствами Центральной Азии предпринимается ряд шагов по решению проблем Арала. Международным фондом спасения Арала успешно реализованы три программы бассейна Аральского моря (ПБАМ). Каждая из программ в свое время способствовала улучшению социально-экономических и экологических условий проживания населения Приаралья. В Казахстане в рамках ПБАМ реализован крупномасштабный и комплексный проект «Регулирование русла реки Сырдарьи и сохранение северной части Аральского моря» (PPCCAM). В результате Казахстану удалось сохранить северную часть Аральского моря – Малый Арал. Уровень воды в нем поднялся с 39 до 42 метров, и море приблизилось к Аральску на расстояние 17 километров [8]. Решение проблем Арала, в первую очередь, нужно для тех стран, которые находятся в этом регионе. Поэтому представляется важным, расширение международного сотрудничества стран Центральной Азии по вопросам спасения Арала, выработка единого подхода в вопросах ведения хозяйственной деятельности, орошаемого земледелия, проживания населения на территории вокруг Арала.

Одним из самых острых проблем является проблема Семипалатинского ядерного полигона. В 1992 г. был принят закон РК «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне». В законе сказано, что испытания ядерного оружия, проводившиеся в течение 40 лет на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне, причинили невосполнимый ущерб здоровью людей и окружающей природной среде, вызвали рост общей заболеваемости и смертности населения. Вся территория Семипалатинской и прилегающие к полигону районы Павлодарской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областей признаны зоной экологического бедствия [9]. В результате ядерных испытаний многие известные города, села и районы нашей страны оказались в зонах чрезвычайного радиационного риска, максимального радиационного риска и повышенного радиационного риска. Известные в истории и литературе уникальные места и достопримечательности подверглись радиационному загрязнению. В советский период такое отношение к экологическим и иным правам людей, скорее всего, было нормой. В советский период экологические права и мнение местного населения особо не учитывались, масштабы катастрофы замалчивались. Независимость позволяет нам вести самостоятельную политику в сфере экологии, в полной мере решать экологические проблемы. Однако проблема ядерного полигона общая для всего региона и даже для всего мира. Советского Союза уже нет. Но кто компенсирует тот вред, который был нанесен экологии нашей страны? Ядерный щит создавался для всего Советского Союза. Новому Казахстану следовало бы с помощью ООН инициировать проведение международной конференции стран-доноров для ликвидации последствий ядерных испытаний. В ближнем зарубежье, возможно, мы не сможем найти помощь, однако как страна, отказавшаяся от ядерного оружия, как страна, на чьей территории был размещен полигон, мы можем надеяться на помощь ООН и других государств. Ведь решение экологических проблем в нашей стране благоприятно отразится на всем регионе Центральной Азии и на всей планете.

С учетом экологических проблем, накопившихся в советский период, а также экологических проблем, возникших в период независимости государству, следует уделять большее внимание вопросам всенародного обсуждения экологических проблем и принятия решений по ним. Во главе угла должны быть экологические права людей, а не соображения экономического или хозяйственного характера. Именно соображения хозяйственного характера привели к проблемам Аральского моря, соображения оборонного характера привели к проблеме Семипалатинского ядерного полигона. Ведение хозяйственной деятельности, ее масштабы, должно подвергаться мониторингу, регулироваться с учетом необходимости обеспечения прав граждан на благоприятную окружающую среду.

В современном мире государство играет важную роль в решении экологических проблем. Государство может консолидировать усилия общества в вопросах охраны окружающей среды и решении экологических проблем. Нужны комплексные и долгосрочные меры, включающие законодательные, организационные, административные и финансовые меры. Думается, что часть доходов хозяйственной деятельности, использования природных ресурсов могла бы быть направлена на решение экологических проблем страны. Возможно, стоит изучить опыт других стран в плане введения и использования экологических налогов и платежей.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., № 4, ст. 217
2. Гаджиев Н.Г., Коноваленко С.А., Трофимов М.Н. Теоретические аспекты формирования и развития экологической экономики в России. М.: Инфра-м, 2022. С. 3.
3. Закон Республики Казахстан от 8 июня 2022 года «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» (принят на республиканском референдуме 5 июня 2022 г.) // "Казахстанская правда" от 08.06.2022 г., № 107 (29734).
4. Закон Республики Казахстан от 30 июня 1992 года № 1468-ХІІ «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие экологического бедствия в Приаралье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.06.2022 г.) // Ведомости Верховного Совета РК, 1992 г., № 13-14, ст. 348.
5. Восстановление Аральского моря требует тесного регионального сотрудничества // [Электронный ресурс] URL: https://www.kt.kz/rus/ecology/vosstanovlenie_aralskogo_morya_trebuets_tesnogo_1377908495.html (дата обращения 16.04.2023)
6. Арал – от трагедии к возрождению // [Электронный ресурс] URL: <https://mk-kz.kz/science/2019/12/11/aral-ot-tragedii-k-vozrozhdeniyu.html> (дата обращения 16.04.2023)
7. Нуршаихова Ж. Концепция «Слышащее государство»: от слов к действию // [Электронный ресурс] URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kontsepsiya-slyshashchee-gosudarstvo-ot-slov-k-deystviyu/> (дата обращения 16.04.2023)
8. Прохоров И. День Аральского моря // [Электронный ресурс] URL: <https://kazpravda.kz/n/den-aralskogo-morya/> (дата обращения 16.04.2023)
9. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 1992 года N 1787-ХІІ. «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне» // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1992 г., N 23, ст. 560

УДК 349.6

М.К.Жусупбекова

кандидат юридических наук, доцент
Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
г.Кызылорда, Республика Казахстан
(E-mail): Zhmk6464@mail.ru

А.Р.Жұлдыбаева

Магистр юриспруденции, старший преподаватель
Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
г.Кызылорда, Республика Казахстан
(E-mail): aidana78@mail.ru

А.Нурымбетова

Магистр юриспруденции, преподаватель
Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
г.Кызылорда, Республика Казахстан
(E-mail): akmaral87_nc@mail.ru

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА И ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ПРАВОПОРЯДОК

Аннотация. Предметом данного исследования являются экологическая функция государства и экологический правопорядок. Авторы определяют охрану окружающей природной среды одной из актуальных проблем всего человечества. Также они отмечают, что в современное время во всем мире обострились экологические кризисы и в этой связи для их преодоления необходимо выработать комплекс мер и действий, которые осуществляются экологической функцией государства. В статье авторы раскрывают сущность экологической функции государства и отмечают, что одним из его элементов является обеспечение экологического правопорядка. Вместе с этим авторы обозначают обеспечение экологического правопорядка как комплекс правовых, организационных, экономических, политических, социальных, культурно-воспитательных мер по предупреждению, выявлению, пресечению и раскрытию экологических правонарушений, осуществляемых государственными органами и общественными организациями. Также авторы определяют экологический правопорядок как вид правового порядка, существующий в сфере взаимодействия природы и общества, возникающий по поводу создания благоприятной окружающей природной среды, которые основаны на праве и законности, которые складываются в процессе правомерной деятельности субъектов права и которые обеспечиваются государственными

органами. Помимо этого авторы предлагают повысить экологическое сознание и экологическую культуру общества для обеспечения экологического правопорядка, в том числе и экологической безопасности.

Ключевые слова: экологическая функция государства, обеспечение экологической безопасности, экологический правопорядок, окружающая среда, рациональное использование природы, экологические кризисы.

Аннотация. Бұл зерттеудің тақырыбы мемлекеттің экологиялық қызметі және экологиялық құқықтық тәртіп болып табылады. Автор қоршаған ортаны қорғауды бүкіл адамзаттың өзекті мәселелерінің бірі ретінде анықтайды. Сондай-ақ, ол қазіргі уақытта бүкіл әлемде экологиялық дағдарыстар өршіп кеткенін және осыған байланысты оларды еңсеру үшін мемлекеттің экологиялық функциясымен жүзеге асырылатын шаралар мен іс-қимылдар кешенін әзірлеу қажет екенін атап өтті. Мақалада автор мемлекеттің экологиялық функциясының мәнін ашады және оның элементтерінің бірі экологиялық құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету екенін атап өтеді. Сонымен бірге, автор экологиялық құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуді мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар жүзеге асыратын экологиялық құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және ашу жөніндегі құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени-тәрбиелік шаралар кешені ретінде белгілейді. Сонымен қатар, автор экологиялық құқықтық тәртіпті құқық субъектілерінің заңды қызметі процесінде қалыптасатын және мемлекеттік органдар қамтамасыз ететін құқық пен заңдылыққа негізделген қолайлы қоршаған ортаны құру туралы туындайтын табиғат пен қоғамның өзара іс-қимылы саласында бар құқықтық тәртіп түрі ретінде анықтайды. Осымен бірге, автор экологиялық тәртіпті, оның ішінде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қоғамның экологиялық санасы мен экологиялық мәдениетін арттыруды ұсынады.

Түйін сөздер: мемлекеттің экологиялық қызметі, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, экологиялық құқықтық тәртіп, қоршаған орта, табиғатты ұтымды пайдалану, экологиялық дағдарыстар.

Annotation. The subject of this study is the ecological function of the state and environmental law and order. The author defines the protection of the natural environment as one of the urgent problems of all mankind. He also notes that environmental crises have worsened all over the world in modern times, and in this regard, to overcome them, it is necessary to develop a set of measures and actions that are carried out by the ecological function of the state. In the article, the author reveals the essence of the ecological function of the state and notes that one of its elements is to ensure environmental law and order. At the same time, the author designates the provision of environmental law and order as a set of legal, organizational, economic, political, social, cultural and educational measures for the prevention, detection, suppression and disclosure of environmental offenses carried out by state bodies and public organizations. At the same time, the author defines the ecological legal order as a type of legal order existing in the sphere of interaction between nature and society, arising from the creation of a favorable natural environment, which are based on law and legality, which are formed in the process of legitimate activities of legal entities and which are provided by state bodies. In addition, the author proposes to increase environmental awareness and environmental culture of society to ensure environmental law and order, including environmental safety.

Keywords: ecological function of the state, ensuring environmental safety, environmental law and order, environment, rational use of nature, environmental crises.

Охрана окружающей природной среды – одна из наиболее актуальных проблем современности. Нужно согласиться с мнением советского эколога Н.Ф.Реймарса, который отметил, что «никакие материальные блага не способны заменить здоровой среды обитания» [1, С.1120-1121]. Актуальность это высказывание получило только в настоящее время, когда повсюду обострились экологические кризисы. Для преодоления экологических кризисов, для уменьшения бесконтрольной потребительской деятельности человека нужна комплексная система мер, механизм действий. Эту систему мер и действий осуществляет государство. Поэтому, одной из важных функции государства является экологическая функция. Так, в статье 31 Конституции РК определено, что государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека [2].

Экологическая функция государства отличается от иных функций. Это отличие содержится в самом понятии «экологический». В современном мире все явления экологического характера являются как глобальными, международными, так и национальными, следовательно, экологическая функция носит не только внутренний национальный характер, но и внешний, международный характер.

Имея признак глобальности, экологическая функция государства является одной из актуальных в системе государственной деятельности.

Экологическая функция государства реализуется в разных формах. Под формами понимаются методы или способы ее осуществления. Выполняя экологическую функцию, государство использует правовые и организационные методы. К правовым методам относится принятие законов и иных нормативных правовых актов по природопользованию и охране окружающей среды, правоприменительная и правоохранительная деятельность.

Под правоприменительной деятельностью понимается деятельность специально уполномоченных государственных органов по реализации экологических норм права. Правоохранительной является деятельность специально уполномоченных органов по охране права путем применения юридических мер воздействия в соответствии с законом.

Таким образом, названные правовые формы осуществления экологической функции государства реализуются преимущественно в рамках специализированных ветвей власти - законодательной, исполнительной и судебной.

К организационным методам осуществления функции государства по природопользованию и охране окружающей среды относится принятие экономических мер (бюджетное финансирование,

выделение кредитов и т. п.), нормирование предельно допустимого загрязнения окружающей среды, планирование охраны окружающей среды, проведение экологической экспертизы, экологической сертификации, мониторинга, экологического контроля и др. Хотя организационные методы не являются правовыми, но важно иметь в виду, что они опосредуются в праве окружающей среды и соответственно осуществляются в правовых рамках.

Таким образом, признание деятельности по распоряжению в интересах общества природными ресурсами, находящимися в собственности государства, обеспечению их рационального использования с целью предупреждения их истощения и охраны окружающей среды от разнообразных вредных воздействий, по обеспечению соблюдения, охраны и защиты экологических прав и законных интересов физических и юридических лиц в качестве одной из основных функций государства.

Вместе с этим, экологическая функция государства как политическая организация общества стала рассматриваться в качестве одной из приоритетных в связи с обострением проблем природопользования. Прежде вопросы использования и охраны природы решались в процессе экономической деятельности государства и не выходили за рамки экономической функции.

Суть экологической функции государства состоит в обеспечении научно обоснованного соотношения экологических и экономических интересов общества, создании необходимых гарантий для защиты прав человека на благоприятную для его жизнедеятельности окружающую природную среду [3, С.47].

Экологическая функция государства на современном историческом этапе состоит из четырех основных элементов:

- рациональное использование природных ресурсов (природопользование);
- охрана окружающей природной среды (природоохранная деятельность);
- обеспечение экологической безопасности;
- обеспечение экологического правопорядка.

Рациональное природопользование — это система природопользования, при которой достаточно полно используются добываемые природные ресурсы, обеспечивается восстановление возобновляемых природных ресурсов, полно и многократно используются отходы производства (т.е. организовано безотходное производство), что позволяет значительно уменьшить загрязнение окружающей среды.

В соответствии с Экологическим кодексом Республики Казахстан охрана окружающей среды – это система государственных и общественных мер, направленных на сохранение и восстановление окружающей среды, предотвращение негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду и ликвидацию ее последствий.

В широком смысле под охраной окружающей среды понимается совокупность компонентов природной среды, природных и антропогенных объектов, то есть объектов, возникших в результате деятельности людей.

Под природной средой (природой) понимается совокупность компонентов природной среды (земля, недра, почвы, поверхностные и подземные воды, атмосферный воздух, растительный, животный мир и иные организмы, озоновый слой атмосферы и околоземное космическое пространство) и природно-антропогенных объектов (природных объектов, используемых людьми) [4].

Значит, под охраной окружающей среды понимается деятельность органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественных и иных некоммерческих объединений, юридических и физических лиц, направленная на сохранение и восстановление природной среды, рациональное использование и восстановление природных ресурсов, предотвращение негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду и ликвидацию её последствий.

Если по Экологическому кодексу РК экологической безопасностью признается состояние защищенности жизненно важных интересов и прав личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду, то обеспечением экологической безопасности признается осуществление комплекса мер правового, организационного, экологического, экономического, материально-технического, воспитательного и иного характера, направленных на нейтрализацию угрозы жизненно важным интересам человека и природной среде от возможного негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, их последствий.

Обеспечение экологического правопорядка является самостоятельным элементом экологической функции государства и обеспечения экологической безопасности. Обеспечение экологического

правопорядка — это комплекс правовых, организационных, экономических, политических, социальных, культурно-воспитательных мер по предупреждению, выявлению, пресечению и раскрытию экологических правонарушений, осуществляемых государственными органами и общественными организациями.

Экологический правопорядок — это состояние урегулированности как природоохранных, так и природноресурсных общественных отношений правом. Он характеризуется реальным уровнем соблюдения законности, обеспечению и реализации субъективных прав, соблюдения юридических обязанностей всеми гражданами, органами и организациями в области охраны окружающей природной среды, рационального использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности.

Таким образом, экологический правопорядок имеет большое теоретическое и практическое значение для совершенствования экологического законодательства. Необходимость изучения экологического правопорядка определяется тем, что нужно определить современное состояние экологического законодательства, определить дальнейшее развитие правового регулирования экологических правоотношений, для проведения мониторинга состояния реализации экологического законодательства.

По своей сущности экологический правопорядок предусматривает взаимодействие общества и природы, которые основываются на нормах права, обеспечивая тем самым экологическую безопасность граждан [5, С.183-190]. Общеизвестно, что человек - часть природы и вне природы, не пользуясь ее ресурсами, он не может существовать. Природа всегда будет основой и источником жизни всего человечества.

Таким образом, нужно отметить, что экологический правопорядок является одним из направлений экологической функции государства. Отсюда, дадим определение экологическому правопорядку. Так, экологический правопорядок — это вид правового порядка, существующий в сфере взаимодействия природы и общества, возникающий по поводу создания благоприятной окружающей природной среды, которые основаны на праве и законности, которые складываются в процессе правомерной деятельности субъектов права и которые обеспечиваются государственными органами.

Реализуя свое функциональное предназначение, экологическое право призвано упорядочивать широкий спектр общественных отношений, складывающихся в связи с необходимостью осуществления охраны окружающей среды, обеспечения рационального природопользования, защиты экологических прав граждан, установления экологического правопорядка в обществе (далее также — экологические отношения, отношения в сфере охраны окружающей среды).

В связи с этим мы можем сделать вывод о существовании «смены парадигмы» как в национальном природоохранном законодательстве так и в теоритических аспектов право экологопользования, государственно-правового механизма управления, а также признает необходимость новой роли природоохранном законодательстве и в теоритических аспектов право экологопользования, позволяющей ему быстро и эффективно соответствовать новой динамике меняющегося контекста экологического правопорядка.

Например, экологические техногенные катастрофы, природные катаклизмы вызванные глобальным потеплением, парниковым эффектом, резким ухудшением количественного и качественного состояния атмосферного воздуха, продолжающимся загрязнением мирового океана и в целом водных ресурсов, нехваткой питьевой воды и что существенно, глобальным истощением и реальной угрозой загрязнения земли.

Следовательно, нужно отметить, что соблюдая все эти основные направления экологической функции государства можно добиться обеспечения экологического правопорядка, в том числе и экологической безопасности государства. Для этого необходима во-первых, активизация участия общества в решении проблем экологии; во-вторых, нужно поднимать экологическое сознание граждан и повышать экологическую культуру каждого индивида общества; в-третьих, каждый человек должен осознанно выполнять свои обязанности, к примеру, обязанность сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам.

Список использованной литературы

1. Габитов Р. Х. Обеспечение благоприятной окружающей среды - важная функция правового государства // Вестник Башкирск. ун-та. - 2012. - №2. – С. 1120-1121.
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029.
3. Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. – Москва: Эксмо, 2010.- 668с.
4. Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года №400-VI «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39768520.

5. Пчельников М.В. Институционализация современного политико-правового порядка в сфере экологических правоотношений // Правовой порядок и правовые ценности. Сборник научных статей Всероссийской научно-практической конференции. – Ростов на Д., 2017. – С. 183-190.

ӘОЖ 528.8.04

Е.Ж. Алимагамбетов

з.ғ.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

М.М. Сарсенова

з.ғ.м., оқытушы

Шымкент университеті

Шымкент қ., Қазақстан Республикасы

01.sm@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ҮШІН ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақаланы зерттеудің мәні экологиялық салада қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен шарттардың әрекетін бейтараптандыруға, қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға ықпал етуге, теріс қылық санатынан қылмыс санатына ауыстыру және құқық бұзушылықты жасағаны үшін жауапкершілікті қатаңдату арқылы ерекше қорғалатын табиғи аймақтардың аумағында тиісті қызмет түрлерін іске асыратын тұлғалардың жауапкершілік деңгейін арттыру

Түйін сөздер: экология, қылмыстық құқық бұзушылықтар, микробиология, ветеринария, атмосфераны ластау, демография

Аннотация. Цель исследования статьи – нейтрализовать причины и условия, способствующие совершению уголовных и административных правонарушений в экологической сфере, способствовать предупреждению уголовных и административных правонарушений, перевести из категории проступка в категорию категории преступления и проводить соответствующие мероприятия на территории особо охраняемых природных территорий для повышения уровня ответственности лиц, осуществляющих виды

Ключевые слова: экология, уголовные преступления, микробиология, ветеринария, загрязнение атмосферы, демография

Annotation. The purpose of the study of the article is to neutralize the causes and conditions that contribute to the commission of criminal and administrative offenses in the environmental sphere, to contribute to the prevention of criminal and administrative offenses, to transfer from the category of a misdemeanor to the category of a crime and to carry out appropriate activities on the territory of specially protected natural areas to increase the level of responsibility of persons, carrying out types

Keywords: ecology, criminal offenses, microbiology, veterinary science, air pollution, demography

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылдың 3 маусым күні «ECOJER» халықаралық конгресі қатысушыларына үндеу жолдады. «Өздеріңіз де білесіздер, қоршаған ортаны жақсарту Қазақстан үшін басымдық саналады Қазақстан Үкіметі Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының стандарттарына сай экологиялық заңнаманы үйлестіру және ең үздік жасыл тәжірибені қолдану үшін жүйелі реформалар жүзеге асырып жатыр. Пандемия барлығымызға экономиканың өсуі, азаматтардың әлеуметтік әл-ауқаты және өмірі сапасы сыртқы экологиялық факторлармен бұзылуы мүмкін екендігін көрсетіп берді. «Тұрақты даму концепциясы «экология-экономика-қоғам» үш тағанында үйлесімді өзара іс-қимыл үшін шек бола алады. Экологиялық проблемаларды шешуді мұнан әрі кейінге қалдыра беруге болмайды. Жаһандық экологиялық айналым, инновацияның дамуы мен үздіксіз цифрландыру әлемдік нарықты өзгертеді және тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз ету үшін жаңа әдістерді талап етеді. Қазақстан бай экономикалық ресурстармен жолы болған. Бұл біздің активтеріміз екендігі сөзсіз», деді», Мемлекет басшысы [1].

Экологиялық құқық бұзушылық, соның ішіндегі экологиялық қылмыстар қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Өйткені экологиялық құқық бұзушылықтан туындайтын зиянды салдар кең етек жайып бара жатқаны айдан анық. Ол адамзат қоғамын бей-жай қалдырмауы керек. Бұл мәселе бүкіл дүниежүзі үшін ауқымды да, салмақты болуы қажет.

«Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» деген норма Қазақстан Республикасының Конституциясының 31- бабында деп бекітілген. Айналадағы қоршаған ортаның ластану проблемасы мемлекеттің экологиялық дамуына елеулі кедергі келтіреді. Сол себептен әлемдік шаруашылықтың дамуының бір бағыты ретінде Қазақстан қоғамы экономиканы экологизациялауды ескере келе, өзінің Ата заңында адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғау туралы мәселелерді заң жүзінде бекіткен. Қоршаған ортаның нашарлауы көбінесе бұрынғы жоспарлы экономиканың тиімсіздігімен байланысты болып отыр. Қоршаған орта туралы заңдардың тиісті дәрежеде дұрыс жүзеге асырылмауы, олардың орындалуының толық бақыланбауы, ескі технологиялардың қолданылуы,

және өзге де көптеген жағдайлар судың, ауаның және топырақтың әрі қарай ластануына, өсімдіктер мен жануарлардың кейбір түрлерінің жойылуына себеп болды. Сонымен қатар сол кездегі ірі мемлекеттердің ядролық зерттеулері мен ғарыш кеңістігін игеруге байланысты тәжірибелері онсыз да қолайсыз экологиялық жағдайды және табиғи ресурстарды аяусыздықпен пайдалануды бұрынғыдан да үдете түсті. Мұндай жағдайдың мемлекеттің экологиялық жүйесіне әсер етпеуі мүмкін емес еді.

Экология заңдарын бұзу-белгіленген экологиялық тәртіпті бұзатын және табиғи ортаға зиян келтіретін заңға қайшы келетін кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік.

Экологиялық жауаптылықтың тиісті санкциясы болуы керек. Ол болмаса заңда экологиялық жауаптылық экологиялық құқықтық талаптардың бұзатын әрекеттер мен әрекетсіздіктердің түрлерін көрсетумен шектеліп, ол үшін жауаптылық қылмыстық, әкімшілік, тәртіптік, мүлктік және басқа заңдармен реттеледі деп көрсетілсе нақтылыққа сай келер еді.

Экологиялық қылмыс-Қазақстан Республикасында айналадағы табиғи ортаны қорғау туралы заңдармен белгіленген экологиялық құқық тәртібіне қол сұғатын және адамдардың денсаулығына немесе айналадағы табиғи ортаға зиян келтіретін, не зиян келтіруге нақты қатер төндіретін, қылмыстық заңда көзделген қоғамдық қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік), сондай-ақ экологиялық залал келтіретін, қылмыстық заңда көзделген өзге де қоғамдық қауіпті іс-әрекет.

Бұл тұжырымның негізгі шарты-экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар не болмаса тәртіпті бұзған әрекет немесе әрекетсіздіктеріне орай қылмыстық заңда қаралуы керек. ҚР 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған ҚР қылмыстық кодексінде қылмыстық жауаптылықтың (экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар) 20 түрі көрсетілген [2].

Ал экологиялық әкімшілік жауаптылық — экология құқығына қарсы қасақана немесе абайсыз жасалған әкімшілік- жауаптылық көзделген кінәлы әрекет немесе әрекетсіздік.

Табиғат қорғау заңдарын бұзғаны үшін экологиялық әкімшілік жауаптылықтың негізгі екі шарты бар.

Біріншісі, ондай заңдарды бұзу Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінде көрсетілген болуы керек.

Екіншісі, ондай әкімшілік құқық бұзушылық экологиялық, қылмыс белгілеріне жатпауы керек. ҚР әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 21 тарауда қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар жауаптылықты Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінде орын алған деуге болмайды.

Жер, су, орман, жер қойнауы кодекстерінде және басқа экологиялық заңдарда және Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінде экологиялық әкімшілік жауаптылық көзделген. ҚР әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 21 тарауында қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар жөнінде қарастырылған.

2014 жылы 18 маусымдағы Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы ҚР Жоғарғы сотының №1 Нормативтік қаулысына сай экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау кезінде заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету үшін соттар әрбір нақты жағдайда шаруашылық және экологиялық қауіпті заттарды өндіру, сақтау мен пайдаланудағы өзге де қызметті жүзеге асыру, басқа да қызметтерді жасау кезінде (су, аңшылық кәсіпшілігі, ағаштар мен бұталарды кесу және тағы басқа) қандай экологиялық талаптардың және (немесе) ережелердің сақталуын, сондай-ақ экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жауаптылық белгілейтін қылмыстық заң нормаларының бланкеттік болып табылатынын ескере отырып, осы талаптар мен қағидалардың қандай нормативтік құқықтық актілермен белгіленгенін анықтаулары қажет.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адамдар және соларға теңестірілген адамдар, лауазымды адамдар, сондай-ақ жауапты мемлекеттік қызмет атқаратын адамдар немесе коммерциялық не коммерциялық емес ұйымдарда басқару функцияларын орындайтын адамдар экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған жағдайда, сондай-ақ олардың әрекеттерінде лауазымдық өкілеттіктерді немесе коммерциялық не коммерциялық емес ұйымдарда басқару функцияларын орындайтын адамның өкілеттіктерін асыра пайдалану белгілері болған кезде, олардың әрекеттері экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық әрі сыбайлас жемқорлық және мемлекеттік қызмет мүдделері мен мемлекеттік басқаруға қарсы өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар немесе коммерциялық не өзге де ұйымдардың қызмет мүдделеріне қайшы келетін қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылықты көздейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі - ҚК) тиісті баптары бойынша саралануы тиіс [3].

Осыларды ескере отырып, табиғат қорғау заңдарында қаралған талаптардың бұзылуына кінәлы лауазымды адамдар мен азаматтардың экологиялық тәртіп бұзушылықтары экологиялық қылмыс белгілеріне жатпаса, Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көрсетілген әрекеттер мен әрекетсіздіктер үшін жауап беретінін назарда ұстау керек. Экологиялық әкімшілік жауаптылық туралы істерді Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде белгіленген

тәртіппен Экология және биоресурстар министрлігінің органдары мен лауазымды адамдары және соған арнайы уәкілдік алған өзге де органдар қарайды.

Осыған сәйкес ғалымдар мен бүкіл қоғамның табиғи ресурстарын пайдаланудың адам үшін маңыздылығы мен табиғи ортаны қорғаудың қажеттілігі арасындағы қарама-қайшылықтарға байланысты дабыл қағуы өте орынды болып табылады. Маңызды табиғи ресурстарды өте көп мөлшерде шаруашылық мақсатқа пайдаланудың қоршаған ортаға тигізетін теріс зардаптары мен залалдарын жеңілдету, оларды барынша азайту және табиғи байлықтарды молайту жөніндегі шараларды жасау міндеті туындайды. Табиғатты тиімді түрде үнемді пайдалану және оны қорғау, оның ресурстарын пайдалану кезіндегі тепе-теңдікті белсенді түрде сақтау, қоршаған табиғи ортаны жақсарту, ал бұл талаптар бұзылған жағдайда оны қалпына келтіру жөніндегі шараларды жүзеге асыру қажеттілігінде сөз жоқ.

Экологиялық ахуалдың нашарлауы адамдардың өмірі мен денсаулығына, тіпті адамзаттың да тағдырына ықпал ететінін дәлелдей түседі. Бұл тұрғыдан алғанда барлық экологиялық қылмыстарды, жалпы экологиялық жағдайды зерттеуді қажет етеді.

Экологиялық заңнаманы бұзу нәтижесінде денсаулыққа немесе мүлікке келтірілген зиян жәбірленушінің еңбек қабілеттілігінің жойылу дәрежесі, оның денсаулығын қалпына келтіруге және емделуге жұмсалатын шығын, ауруды күту үшін жұмсалатын шығын, өзге де шығыстар мен шығындар ескеріле отырып толық көлемде өтелуге жатады. Денсаулыққа келтірілген зиянның ауырлығын анықтау тиісті дәрігерлік комиссия (сараптама) қорытындысының негізінде жүргізіледі.

Зерттеліп отырған қылмыстардың қауіптілігі: біріншіден, олардың тәжірибеде соңғы уақыттары кеңінен тарап келе жатқандығынан; екіншіден, бұл қылмыстардың сандық сипатымен қатар, сапалық көрсеткіштерінің де артуынан көрініп, елдің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіруге дейін жеткізіп отыр [4].

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтармен келтірілген экологиялық залалдың орнын толтыру сомасы мемлекет кірісіне, ал экологиялық зиян тікелей жеке не заңды тұлғаға келтірілген жағдайда - олардың пайдасына өндірілетінін соттардың назарда ұстауы қажет.

Сондай-ақ заңсыз олжаланған өнімдер (андар, құстар, балықтар, ағаштар, бағалы аң терілері және жануарлар дүниесінің басқа да өнімдері) алынуға жатады. Алып қою мүмкін болмаған жағдайда (құқық бұзушы пайдаланып қойған немесе сатып жіберген, жарамсыз болып қалған және т.б.) оның құны жануарлар дүниесін пайдалану үшін төлем ставкалары бойынша жауапкерден өндірілуге тиіс. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде олжаланған өнімді сатудан түскен сома экологиялық залалды өтеу есебіне жатқызылмайды, ол қылмыстық жолмен олжаланған мүлік ретінде құқық бұзушыдан өндіріледі не мемлекет кірісіне алынады.

Заңсыз жолмен дайындалған сүректер немесе орман пайдалану өнімдерінің басқа да түрлері (шайыр, сүрек шырындары, екінші дәрежелі сүрек ресурстары) алуға және мемлекеттік мекеменің не тергеу орны немесе соттың істі қарау орны бойынша әрекет ететін заңды тұлғаның мәртебесі бар ерекше қорғалатын табиғат аумағы мекемесінің балансына берілуге жатады.

Бұл орайда Ф.С.Жақсыбековамен келісуге болады: Экологиялық қылмыстардың демографиялық, әлеуметтік сипаттағы зардаптары мынадан да көруге болады:

- қоғам мүшелерінің өмір сүру ұзақтығын төмендетуге, аурушандығын өршітуге, өлім-жітімнің көбеюіне, халықтың генофондының әлсіреуіне алып келетін өмір сүру ортасының сапасын тым төмендетуіне;
- экологиялық қолайсыз аумақтардың пайда болуына, қайта жанданып келе жатқан табиғи ресурстардың азғындауына;
- қайта жандануға жатпайтын табиғи ресурстардың (минералдық шикізат, көмірсутекті энерготасығыштар т.б.) сарқылуына;
- жер сапасының төмендеуіне әкеп соғады (осының бәрі адамның биологиялық түр ретіндегі құрып кету қаупін тудыруға әкеп соғуы мүмкін).

Экологиялық апаттың алдын алуға байланысты мәселелерді шешу үшін көнерген әдістерді пайдалану экологиялық қылмыстылық болып табылатын келеңсіз салдарға және қайтарымсыз процестерге әкеліп соғуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Президент экологиялық мәселелерге қатысты үндеу жолдады 2021 жыл 03 маусым.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 2014 жыл 5 шілде.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жыл 3 шілде.
4. 2014 жылы 18 маусымдағы Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы ҚР Жоғарғы сотының №1 Нормативтік қаулысы.

УДК 349.6-032.1

Ж.Б. Умбетбаева

докторант специальности «юриспруденция»
Университет Туран,
г.Алматы, Республика Казахстан
(E-mail): umbetbaeva@mail.ru

С.Ж. Сулейменова

д.ю.н., профессор
Университет Туран,
г.Алматы, Республика Казахстан
(E-mail): saule.suleimenova@gmail.com

ВЕНСКАЯ КОНВЕНЦИЯ ОБ ОХРАНЕ ОЗОнового СЛОЯ И ВЫТЕКАЮЩИЕ ИЗ НЕЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: Выбросы от жизнедеятельности человека неуклонно растут, усиливая концентрацию закиси азота в атмосфере на 1% каждые четыре года, изменения же температур и других природных или антропогенных климатических факторов напрямую или косвенно влияют на объемы химических реакций, ведущих к разрушению озонового слоя. Переговоры и само заключение Венской конвенции однозначно указывают на то, что охрана озонового слоя Земли переросла из научной и технологической в международную политическую и правовую проблему, а непосредственно регулируемый ею объект собственно является объектом многосторонних экологических отношений.

Ключевые слова: атмосферный воздух, правовая охрана атмосферного воздуха, охрана озонового слоя, Венская конвенция об охране озонового слоя, обязательства, Республика Казахстан.

Аннотация: Адамның тіршілік әрекетінен шығатын шығарындылар тұрақты түрде өсіп, атмосферадағы азот оксидінің концентрациясын әр төрт жыл сайын 1% - ға арттырады, температураның өзгеруі және басқа да табиғи немесе антропогендік климаттық факторлар озон қабатының бұзылуына әкелетін химиялық реакциялардың көлеміне тікелей немесе жанама әсер етеді. Келіссөздер мен Вена конвенциясын қабылдаудың өзі Жердің озон қабатын қорғау ғылыми және технологиялық мәселеден халықаралық саяси және құқықтық проблемаға айналғанын және ол тікелей реттейтін объект шын мәнінде көпжақты экологиялық қатынастардың объектісі болып табылатындығын айқын көрсетеді.

Түйін сөздер: атмосфералық ауа, атмосфералық ауаны құқықтық қорғау, озон қабатын қорғау, Озон қабатын қорғау жөніндегі Вена конвенциясы, міндеттемелер, Қазақстан Республикасы.

Annotation: Emissions from human activity are steadily increasing, increasing the concentration of nitrous oxide in the atmosphere by 1% every four years, changes in temperatures and other natural or anthropogenic climatic factors directly or indirectly affect the volume of chemical reactions leading to the destruction of the ozone layer. The negotiations and the very conclusion of the Vienna Convention clearly indicate that the protection of the Earth's ozone layer has grown from a scientific and technological into an international political and legal problem, and the object directly regulated by it is actually an object of multilateral environmental relations.

Keywords: atmospheric air, legal protection of atmospheric air, protection of the ozone layer, Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, obligations, the Republic of Kazakhstan.

Озон формирует слой в стратосфере и составляет большую часть атмосферы. По этому признаку его называют не столько озоновым слоем, сколько озоносферой. Его главная функция – защита всех живых организмов на Земле от воздействия коротковолновых ультрафиолетовых лучей Солнца [1, с. 92]. В результате разрушения озонового слоя ультрафиолетовое излучение беспрепятственно проходит через атмосферу и достигает поверхности Земли, оказывая негативное воздействие на окружающую среду и здоровье человека [2, с. 19]. Доказано, что от наличия необходимой концентрации озона в стратосфере зависит и формирование климата планеты. Отдельные ученые отмечают, что истощение озонового слоя Земли представляет собой ярчайший пример опасной деформации природной среды под воздействием бездумной хозяйственной деятельности человека [3, с. 11].

Впервые универсальная концепция охраны озонового слоя атмосферы Земли, а также обязательства государств, одобривших эту систему связанных между собой взглядов и способов ее реализации, была заложена в основу специального многостороннего международного договора – Венской конвенции об охране озонового слоя. Она с учетом научных доказательств была принята при содействии ЮНЕП ООН 22 марта 1985 года и вступила в силу 22 сентября 1988 года. Сегодня данный международно-правовой акт вместе с Приложениями, решениями и правилами процедуры, а также совместно с Монреальским протоколом по веществам, разрушающим озоновый слой и внесенными в него последующими поправками устанавливает соответствующий правовой режим защиты этой части стратосферы. К настоящему времени участниками Конвенции являются 197 государств, в том числе и Республика Казахстан. В 2015 году исполнилось тридцать лет с момента подписания Конвенции.

Договор по форме является рамочной, состоит из 21 статьи, Приложений I и II и Правил процедуры контрольных органов как собственно самой Конвенции, так и Монреальского протокола. В ней учитывая максимально широкое участие государств и исходя из их возможностей закреплены предельно общие обязательства в виде законодательных или административных мер и направлений сотрудничества (ст. 2) с тем, чтобы защитить здоровье человека и окружающую среду от пагубного воздействия изменения состояния озонового слоя (преамбула). При этом положения настоящей Конвенции никоим образом не затрагивают права Сторон принимать в соответствии с международным правом внутригосударственные меры в дополнение к мерам, предусмотренным в ст. 2; они не затрагивают также дополнительных внутригосударственных мер, уже принятых Сторонами, при условии, что такие меры совместимы с их обязательствами в рамках настоящей Конвенции.

Непосредственный объект регулирования Конвенции определяется как «слой атмосферного озона над пограничным слоем планеты» (п. 1 ст. 1).

Конвенция в пределах ст.ст. 3, 4 и 5 и Приложения II определяет взаимодействие сторон, по исследованиям и систематическим наблюдениям, передаче (обмену) информацией, а также сотрудничеству в правовой и научно-технической областях. Предшествующая им ст. 2 также подчеркивает важность общения в обмене данных системных наблюдений, результатами научных исследований, информацией и технологиями, а также в деле разработки согласованных мер, процедур и стандартов для выполнения настоящей Конвенции [4, с. 4]. В Приложении I обозначены главные научные проблемы и озоноразрушающие углеродистые соединения, азотосодержащие, хлоросодержащие, бромосодержащие и водородосодержащие вещества. Вместе с тем важно заметить, что принимая во внимание еще раз рамочный характер документа, содержащий только основные определяющие положения, в нормах Конвенции соответственно:

- 1) не предусматриваются конкретные сроки реализации задач/мероприятий;
- 2) и как уже отметили, перечисляются, но не указываются отдельно конкретные вредные вещества;
- 3) не устанавливаются конкретные юридические обязательства сторон по сокращению выбросов веществ, истощающих озоновый слой;
- 4) санкции для государств-участников, недостаточно добросовестно их выполняющих. На основе приведенных характеристик можно сказать, что в действующей редакции Конвенция закрепляет только договоренность сторон как будут осуществляться их взаимоотношения.

И следовательно, не конкретизируя существенные условия, она как бы является предварительным, не окончательным и не детализированным международным договором. Впрочем, надо здесь же отметить, что эти качества свойственны всем «типичным» рамочным международным документам, в которых всегда используется более осторожный подход в определении нормативного содержания природоохранных вопросов.

Казахстан согласно предусмотренным в ст. 14 Конвенции условиям присоединился к этому международному договору 30 октября 1997 года (Закон РК №177-І) [5]. Она вступила в силу для Республики 26 августа 1998 года. Как отмечалось в Отчете по теме: «Национальный доклад по Венской конвенции об охране озонового слоя и Монреальскому протоколу по веществам, разрушающим озоновый слой за 2007 год», став Стороной Конвенции и Протокола, Казахстан согласился с необходимостью постепенного сокращения использования ОРВ, а также с их заменой веществами, имеющими меньшую озоноразрушающую способность, а в будущем и с полным прекращением их потребления [6, с. 12]. В соответствии с Приложением II к Конвенции Республика как Страна признает, «что сбор информации и обмен ею являются важными средствами осуществления целей настоящей Конвенции и залогом того, что любые меры, которые могут быть приняты, будут уместны и справедливы». В этой связи она обязана обмениваться с другими Сторонами научной информацией, технической информацией, социально-экономической и коммерческой информацией относительно веществ, упоминаемых в Приложении I и правовой информацией [4, с. 16-17].

Национальные отчеты как по Конвенции, так и по Монреальскому протоколу направляются в Секретариат по озону в соответствии с его требованиями по импорту, экспорту, производству и уничтожению озоноразрушающих веществ. По этому поводу в совместном Отчете Республики по Конвенции и Протоколу указано, что предоставление данных является юридическим обязательством Сторон. Там же подчеркивается, что после получения отчетов по данным от Сторон, Секретариат по озону осуществляет расчет уровней производства и потребления различных групп регулируемых веществ и представляет эту информацию на Совещание Сторон и на этой основе производится оценка соблюдения графиков поэтапного сокращения производства и потребления ОРВ. Результаты

по ним по необходимости передаются Комитету по выполнению, согласно процедуре о несоблюдении Монреальского протокола [7, с. 33].

Сразу же отметим, что Казахстан не производит регулируемых веществ, а лишь их потребляет, являясь при этом самым крупным импортером ОРВ в центрально-азиатском регионе [6]. Согласно официальным данным, изложенным в Информации по управлению рисками природных и техногенных/антропогенных опасностей в Республике Казахстан, к соединениям, сильно разрушающим озоновый слой в Казахстане и подпадающим для сокращения в аспекте применения, относятся *в целом* хлорфторуглероды (ХФУ), тетрахлорид углерода, метилхлороформ, галоны, гидрохлорфторуглероды (ГХФУ), гидробромфторуглероды (ГБФУ) и метилбромид. Они используются в качестве растворителей, хладагентов, вспенивающих и обезжиривающих веществ, вытеснителей для аэрозолей, в огнетушителях (галоны) и сельскохозяйственных пестицидах (метилбромид) [8, с. 9].

Ответственным за реализацию положений Венской конвенции и Монреальского протокола к ней в Казахстане является уполномоченный орган государственного управления – Министерство экологии и природных ресурсов. Он составляет и ведет Государственный кадастр потребления озоноразрушающих веществ. Наблюдение за состоянием озонового слоя земли над Республикой Казахстан осуществляет в режиме реального времени метеорологическая служба РГП «Казгидромет», - отмечается в Отчете на тему: «Подготовка Доклада Республики Казахстан по выполнению требований Венской конвенции об охране озонового слоя» за 2020 год [9, с. 8-9].

В рамках данного предприятия функционируют в настоящее время 5 метеорологических станций, охватывающие Алматы, Аральское море, Семей, Караганду и Атырау. Согласно Докладу РК по выполнению требований Конвенции за 2018 год: установленные в них озонметры измеряют количество ультрафиолетовой радиации (УФР) в полосе поглощения озона, пришедший извнеземного источника (Солнца); наблюдения проводятся с помощью прибора М-124 8 раз в сутки; после наблюдений данные заносятся в программу «OZON-SZ», она же производит расчет данных; оперативная информация отправляется в Главную геофизическую обсерваторию в Канаду, в Мировой центр данных по озону и ультрафиолетовой радиации Всемирной метеорологической организации; он в свою очередь заносит данные о содержании озона на карты [10, с. 6].

Для обеспечения доступа общественности к информации о состоянии озонового слоя над Республикой РГП «Казгидромет» ежегодно публикует на сайте (<https://www.kazhydromet.kz/>) – с мая по октябрь месяцы – Еженедельный бюллетень прогноза индекса ультрафиолетовой радиации. На основе справочников, рекомендованных Европейским бюро по комплексному контролю и предотвращению загрязнений окружающей среды в Казахстане был разработан и регулярно дополняется перечень наилучших доступных технологий, включающий рекуперацию продукции, содержащей ОРВ [9, с. 14]. Бюро национальной статистики Республики с 1990 года собирает все данные об общем потреблении озоноразрушающих веществ.

В целях обеспечения дальнейшей реализации Конвенции согласно Приказа Министра экологии, геологии и природных ресурсов РК от 18 мая 2020 года (№109) «Об утверждении Лимитов (квот) потребления озоноразрушающих веществ на период с 2020 по 2025 годы» установлены новые ограничения, направленные на постепенный отказ промышленными предприятиями, сервисными, торговыми организациями, субъектами неофициального сектора и индивидуальными предпринимателями от применения ОРВ:

Годы	Лимиты, тонн
2020	57
2021	37
2022	4,5
2023	4,5
2024	4,5
2025	0

Примечание: приведенные цифры квот (лимитов) касаются регулируемых веществ, указанных в списке С Единого перечня товаров Решения Коллегии Евразийской экономической комиссии от 21 апреля 2015 года (№30). Документ, известный как «О мерах нетарифного регулирования», применяется к ОРВ, относительно которых предусмотрен разрешительный порядок на ввоз или вывоз государствами-членами ЕАЭС товаров с третьими странами [11].

Упоминание региональной организации экономической интеграции постсоветских государств – Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и России в данном случае не является случайным. Эти

государства одновременно входят в Таможенный союз, в рамках которого на основании специального соглашения для них предусмотрен свой внутренний режим перемещения ОРВ. Таковым является Соглашение о перемещении озоноразрушающих веществ и содержащей их продукции и учете озоноразрушающих веществ при осуществлении взаимной торговли государств-членов Евразийского экономического союза, совершенное 29 мая 2015 года. Казахстаном данный региональный договор был ратифицирован в соответствии Законом РК от 25 декабря 2018 года (№201-VI ЗРК) [12].

Соглашение, вступившее в силу с 1 февраля 2019 года, по праву можно назвать договором во исполнение Венской конвенции и Монреальского протокола в отношениях между государствами-членами ЕАЭС. В Преамбуле самого Соглашения в этой связи подтверждена приверженность сторон принципам выполнения своих международных обязательств, предусмотренных этими многосторонними договорами [13, с. 8].

Подытоживая все вышеизложенное можно отметить, что Казахстан в целом выполняет свои обязательства по Венской конвенции: как по проведению постоянного мониторинга состояния озонового слоя над своим воздушным пространством и изучения его динамики с целью составления прогноза, а также предупреждения негативных последствий, так и по линии осуществления научных исследований. Основная активность по последним разработкам, однако, после 2010 года снизилась. В этой связи в Отчете о подготовке Национального доклада РК за 2020 год Правительству Республики для улучшения работы по реализации положений Конвенции содержится рекомендация о возобновлении научных исследований.

Одним из перспективных направлений могут быть исследования по теме использования промышленными предприятиями и частными лицами в быту оборудования, содержащего ОРВ и ГФУ и соблюдения организациями, отвечающими за управление отходами, требований по утилизации и уничтожению озоноразрушающих веществ и ГФУ. Большое внимание высшего исполнительного и уполномоченного государственных органов также должно быть обращено и на информирование населения о состоянии и качестве озонового слоя и предоставлении ему возможности получить доступ к Кадастру озоноразрушающих веществ и другим аналогичным экологическим документам и каким-либо другим дополнительным данным, кроме уже упомянутых Еженедельных бюллетеней прогнозов индекса ультрафиолетовой радиации.

Кроме того, для усиления государственного экологического контроля предприятий по вопросам потребления оборудования, содержащего ОРВ и ГФУ, необходимо добавить этот вопрос в целевые показатели качества окружающей среды.

Список использованной литературы

- 1 Балащенко С.А., Макарова Т.И. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека. Учебное пособие. – Минск: «World Wide Printing», 1999. – 254 с.
- 2 Национальный доклад РК об охране окружающей среды. 2016. – 487 с.
- 3 Левицкая Е.В. Международно-правовые нормы по защите озонового слоя Земли и их осуществление (на примере РФ и США). Автореферат дисс. канд. юрид. наук. – Казань, 2000. – 24 с.
- 4 Венская конвенция об охране озонового слоя от 22 марта 1985 года // Секретариат по озону и Программа ООН по окружающей среде. Руководство по Венской конвенции об охране озонового слоя. Седьмое издание (2006 год). – 72 с.
- 5 Закон Республики Казахстан от 30 октября 1997 года №177-І «О присоединении Республики Казахстан к Венской конвенции об охране озонового слоя» // [Электронный ресурс] URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000177_ (дата обращения 14.04.2023)
- 6 Отчет по теме: «Национальный доклад по Венской конвенции об охране озонового слоя и Монреальскому протоколу по веществам, разрушающим озоновый слой за 2007 год». – Астана, 2008. – 56 с.
- 7 Отчет по теме: «Подготовка Национального отчета по Венской конвенции об охране озонового слоя и Монреальского протокола по веществам, разрушающим озоновый слой за 2010 год». – Астана, 2011. – 245 с.
- 8 Информация по управлению рисками природных и техногенных/антропогенных опасностей в Республике Казахстан. Обзор результативности экологической деятельности Казахстана. Документ Центра по чрезвычайным ситуациям и снижению риска стихийных бедствий (ЦЧССРБ). – Астана, 2020 год. – 31 с.
- 9 Отчет на тему: «Подготовка Доклада Республики Казахстан по выполнению требований Венской конвенции об охране озонового слоя». – Нур-Султан, 2020. – 65 с.
- 10 Доклад Республики Казахстан по выполнению требований Венской конвенции об охране озонового слоя за 2018 год. – Астана, 2018. – 10 с.
- 11 Об утверждении Лимитов (квот) потребления озоноразрушающих веществ на период с 2020 по 2025 годы. Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 18 мая 2020 года. №109 // [Электронный ресурс] URL: <http://ecogofond.kz/2020/05/27/38319/> (дата обращения 14.04.2023)
- 12 Закон Республики Казахстан от 25 декабря 2018 года. №201-VI ЗРК «О ратификации Соглашения о перемещении озоноразрушающих веществ и содержащей их продукции и учете озоноразрушающих веществ при перемещении взаимной торговли государств-членов Евразийского экономического союза и Протокола о присоединении Кыргызской Республики к Соглашению о перемещении озоноразрушающих веществ и содержащей их продукции и учете озоноразрушающих веществ при осуществлении взаимной торговли государств-членов Евразийского экономического союза от 29 мая 2015 года» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000201> (дата обращения 14.04.2023)

13 Соглашение о перемещении озоноразрушающих веществ и содержащей их продукции и учете озоноразрушающих веществ при осуществлении взаимной торговли государств-членов Евразийского экономического союза. Бурабай, 29 мая 2015 года // Бюллетень международных договоров Республики Казахстан, 2019. - №1.

K.Zh. Kuandykov

Associate professor of the Department of Customs, Finance and environmental law,
Al – Farabi Kazakh National University, candidate of law.

ACTUAL ISSUES OF PROTECTING THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Introduction. Since its independence, the Republic of Kazakhstan has been implementing economic reforms. Legal entities and individuals of the country began to carry out foreign economic cooperation with foreign states, their bodies, foreign legal entities and individuals, international organizations and associations.

President of the Republic of Kazakhstan K. Zh. Tokayev in his address dated September 1, 2022 stressed the need to "systematically support entrepreneurship". He stressed that one of the main priorities of the new economic course is «encouraging private entrepreneurial initiatives, that is, abandoning state capitalism and excessive state intervention in the economy.»[1]

In the implementation of entrepreneurial and foreign economic activity, the subjects of entrepreneurial activity are faced with various legal disputes, conflicts and conflicts. Such conflicts arising from legal relations regulated by various branches of law are defined as economic disputes.

The legislation of the Republic of Kazakhstan does not contain a definition of an economic dispute. At the same time, theory and judicial practice interpret an economic dispute in a broad sense as "a dispute arising in the field of entrepreneurship and other economic activity." In a narrow sense, an economic dispute is considered as "a dispute arising from civil, administrative and other public legal relations arising in connection with the implementation of entrepreneurial and other economic activities or in connection with the provision of access to such activities."

The main part.

As in any field of legal regulation, in foreign economic activity, disputes often arise on various legal issues.

All disputes in the field of foreign economic activity can be divided into three categories:

- civil law disputes;
- disputes arising from administrative legal relations.
- international disputes.

Civil disputes arise between economic entities – individuals and organizations on civil law issues: the conclusion and execution of contracts, causing damage, protection of property rights, etc.

Administrative disputes arise in the relations of subjects of foreign economic activity with state bodies: ministries, departments, customs authorities, tax authorities, state control bodies, etc. These disputes can be resolved in the order of subordination by both higher state bodies and economic courts.

International disputes arise in legal relations with the participation of states (state bodies), as well as international, intergovernmental organizations, and are resolved in international jurisdictional bodies through special international procedures.

In the process of implementing foreign trade relations, commercial disputes often arise due to the violation by one of the parties to contracts of obligations to the contract partner. Any offense entails the right of the victim to protection.

In accordance with paragraph 1 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to protect their rights and legitimate interests by all means not prohibited by law.[2]

Forms of protection of rights and legitimate interests in the field of entrepreneurial and other economic activity may be:

- state (jurisdictional);
- individual legal (alternative dispute resolution).

Signs of a state (jurisdictional) form of conflict resolution:

1) a specially authorized body of the state participates in the process of resolving the conflict, the purpose of which is to consider and resolve a dispute arising in the process of carrying out entrepreneurial and other economic activities;

2) the jurisdictional activity of such a body ends with the issuance of a law enforcement Act, which from the moment of its entry into force acquires the character of a general obligation not only for subjects - participants in an economic dispute, but also for other persons.

For example, in accordance with paragraph 3 of Article 1 of the law of the Republic of Kazakhstan "on the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan", all state bodies and their officials, individuals and legal entities are obliged to comply with judicial acts and requirements of judges in the exercise of their powers. Failure to comply with judicial acts and the requirements of the judge entails liability established by law [3].

In turn, depending on the nature of the activities of bodies, the purpose of which is the consideration and resolution of economic disputes, the state form is divided into judicial and administrative. That is, state forms imply the resolution of legal disputes by state-judicial bodies or administrative bodies.

In accordance with paragraph 2 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to judicial protection of their rights and freedoms[4]. protection bodies are primarily judicial bodies. In accordance with paragraph 1 of Article 9 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the protection of civil rights is carried out by the court and arbitration in various ways provided for by law[5].

The use of means of protection of violated civil rights is also allowed through the actions of authorities and management bodies or independent actions of a person whose rights are violated, that is, self - defense.

But the main universal body of protection is the court. Therefore, the most important tool for strengthening the contractual discipline of participants in foreign economic contracts is judicial protection directed against violators of contractual obligations.

As follows from the text of Article 9 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, any dispute arising from violation of civil rights may be resolved by the court in any form of violation. An appeal to the court for the protection of the right is also possible when the case of violation of the law is considered in an administrative manner. In contrast, a court decision that retains legal force prevents the same dispute from being considered by an executive body of any level, including the government.[6]

Along with the judicial form of protection, the current legislation of the Republic of Kazakhstan provides for the possibility of protecting in arbitration the violated rights and legally protected interests of participants in foreign economic activity. At the same time, the right to choose a specific form of protection of the right belongs to the interested parties themselves.

The judicial form of protection in the field of economic activity is the administration of justice in the field of entrepreneurial and other economic activity through arbitration. The law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration" regulates public relations arising in the process of Arbitration activity on the territory of the country, as well as the procedure and conditions for the recognition and execution of arbitration decisions in Kazakhstan.

The law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration" applies to disputes resolved by arbitration arising from civil law relations involving individuals and legal entities, regardless of the place of residence or location of the subjects of the dispute within the state or beyond its borders, unless otherwise established by legislative acts of the Republic of Kazakhstan.[7]

Arbitration is an arbitration or Permanent Arbitration created specifically for the consideration of a specific dispute. In the Republic of Kazakhstan, arbitration may be established in the form of Permanent Arbitration or arbitration that resolves a specific dispute.

Permanent Arbitration may be established by individuals or legal entities in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. Permanent Arbitration approves the rules of Arbitration, The Register of arbitrators carrying out their activities in this arbitration.

Disputes arising between business entities, individuals and legal entities are resolved in one of the following two ways:

- civil proceedings;
- arbitration proceedings.

Any dispute of a legal nature arising between economic entities in the field of foreign economic activity can be resolved in court. The jurisdiction of a foreign economic dispute to the court of a particular state is determined by international treaties, as well as the procedural legislation of the relevant states.

Regardless of whether economic disputes are considered in judicial bodies or arbitration, the general purpose of legal proceedings is to protect the violated or disputed rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities and other persons in cases stipulated by law in the field of entrepreneurial and other economic activity.

The availability of justice in the field of entrepreneurship and other economic activities can be defined as an equal opportunity guaranteed to business entities to appeal to arbitration, to consider and resolve an economic dispute by the court on an equal basis for all.

The arbitration shall independently resolve the issue of whether it has or does not have the powers (jurisdiction) to consider the dispute granted to it for resolution, including if one of the party's objects to

arbitration proceedings on the grounds that the arbitration agreement is invalid. For this purpose, the arbitration notes, which is part of the contract, is interpreted as an agreement that does not depend on other terms of the contract. The decision of the arbitration on the invalidity of the contract does not entail the invalidity of the arbitration clause.

Arbitration proceedings are carried out by a Permanent Arbitration Tribunal in accordance with its regulations and the arbitration agreement. In order to resolve a specific dispute, arbitration proceedings are carried out in accordance with the rules agreed by the parties.

The powers granted to the composition of the arbitration include the powers to determine the admissibility of any evidence, its relevance, significance and significance. The parties may determine the place of arbitration proceedings at their discretion. In the absence of such an agreement, the place of arbitration is determined by the composition of the arbitration, taking into account the circumstances of the case, including the factor of convenience for the parties.

An arbitration decision is recognized as binding and is executed in accordance with the Civil Procedure legislation of the Republic of Kazakhstan upon submission of a written application to the court. If the arbitration decision does not set a deadline, then it is subject to immediate execution.[8]

If the arbitration decision is not voluntarily executed within the time period established by it, then it is subject to enforcement.

Enforcement of an arbitration decision shall be carried out according to the rules of enforcement proceedings applicable in the execution of an arbitration decision on the basis of a writ of execution issued by the court for enforcement of an arbitration decision.

An application for the enforcement of an arbitration decision is submitted to the court in accordance with the Civil Procedure legislation of the Republic of Kazakhstan.

The administrative form of protection of the rights and legitimate interests of subjects of entrepreneurial activity is the activities of various state bodies of the executive branch, authorized by law to make decisions on disputes arising from legal relations related to the activities of these bodies and affecting the rights and legitimate interests of subjects of entrepreneurial activity.

The importance and feasibility of this type of protection is due to two reasons: firstly, this procedure makes it possible to reduce the burden on the courts, and secondly, unlike the judicial procedure for protecting rights and legitimate interests, the administrative form of protection is more effective and entails less financial costs.

Signs of an administrative form of protection in the field of economic activity include:

- 1) this form applies only to disputes arising from administrative and other public legal relations;
- 2) in cases stipulated by law;
- 3) appeal of an interested person to a higher executive body with an appeal against actions and decisions of a lower body of executive power.

The right of a person engaged in entrepreneurial activity to apply to a higher state body (higher state official) for the protection of his violated or disputed rights and legitimate interests is directly: in Chapter 95 of the "tax code" of the Republic of Kazakhstan[9]; in Chapter 43-1, Chapter 44 of the code of the Republic of Kazakhstan "on administrative offenses" [10]; in Chapter 55 of the Code of the Republic of Kazakhstan "on customs regulation" [11]; It is directly provided for in paragraph 6 of the law of the Republic of Kazakhstan "on enforcement proceedings and the status of bailiffs" [12].

The protection of the rights and legitimate interests of business entities in the field of administrative and other public legal relations varies in four versions.

Interested person:

1) submit a complaint to a higher authority and executive authority (a higher official of an executive power body) in accordance with the procedure provided for by the tax code of the Republic of Kazakhstan, the customs regulation code and other laws (only in administrative form);

2) submit a complaint to the executive body and simultaneously apply to the Administrative Court in accordance with the established procedure (administrative + judicial);

3) after consideration of the complaint by higher tax, customs and other bodies (officials), apply to the administrative court (administrative case);

4) bypassing the appeal to the administrative body, a person has the right to apply to the court (only in judicial form) from the moment he learns about the violation of his rights.

Individual legal forms of settlement and settlement of economic disputes (Alternative Dispute Resolution) are an alternative to the methods of official Justice (out of court) of reaching an agreement and reconciliation of the disputing parties.[13] such forms are characterized by the fact that the settlement and resolution of disputes is carried out without the participation of relevant state bodies.

In Kazakhstan's practice, several alternative forms of settlement of economic disputes are used: negotiations, claim procedure for dispute settlement, mediation, arbitration and conciliation agreements.

Negotiation and claim procedure for dispute settlement is an oral (negotiation) or written (claim procedure) process of reaching an agreement between business partners and resolving disagreements without involving third parties.

The claim procedure for dispute settlement refers to the written process of reaching an agreement between counterparties under a civil law contract and settling disagreements before applying to arbitration by filing a claim in accordance with the established procedure.

The settlement of disputes in the order of claims can be both voluntary and mandatory. In case of non-fulfillment of contractual obligations, the subject of entrepreneurial activity decides for himself how to resolve the dispute that has arisen: file a complaint with the counterparty requiring the voluntary fulfillment of his obligations and, based on the results of consideration of the complaint, choose other ways to resolve the dispute or immediately go to court, bypassing the procedure for filing a claim.

The law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration" regulates public relations arising in the process of Arbitration activity in the territory of the Republic of Kazakhstan, as well as the procedure and conditions for the recognition and execution of arbitration decisions in Kazakhstan.[14]

The arbitration shall independently resolve the issue of whether it has or does not have the powers (jurisdiction) to consider the dispute granted to it for resolution, including if one of the party's objects to arbitration proceedings on the grounds that the arbitration agreement is invalid. For this purpose, the arbitration notes, which is part of the contract, is interpreted as an agreement that does not depend on other terms of the contract. The decision of the arbitration on the invalidity of the contract does not entail the invalidity of the arbitration clause.

Arbitration proceedings are carried out by a Permanent Arbitration Tribunal in accordance with its regulations and the arbitration agreement. In order to resolve a specific dispute, arbitration proceedings are carried out in accordance with the rules agreed by the parties.

The powers granted to the composition of the arbitration include the powers to determine the admissibility of any evidence, its relevance, significance and significance. The parties may determine the place of arbitration proceedings at their discretion. In the absence of such an agreement, the place of arbitration is determined by the composition of the arbitration, taking into account the circumstances of the case, including the factor of convenience for the parties.

Arbitration resolves the dispute in accordance with the norms of law chosen by the parties as their application in the consideration of the dispute. Any reference to the law or system of law of any state should be interpreted as a direct reference to the material law of this state, and not to its conflicting norms.

When considering a dispute between individuals and (or) legal entities of the Republic of Kazakhstan, the legislation of the Republic of Kazakhstan applies. In the absence of an agreement of the parties on the applicable right, the applicable right is determined by arbitration in accordance with the conflict norms that it considers applicable in this case.

In the absence of legal norms governing a specific relationship, the arbitration court makes a decision in accordance with the skills of business circulation applicable to these relations. In cases where disputed relations are not directly regulated by legislation or agreement of the parties and there are no skills applied to them, such relations, since this does not contradict their essence, are subject to the norms of law governing similar legal relations, and in the absence of such norms, the dispute is resolved based on the general origins and meaning of civil law.

Mediation is a new phenomenon in Kazakhstan's practice of resolving economic disputes. The law of the Republic of Kazakhstan "on Mediation" regulates public relations in the field of organizing mediation in the Republic of Kazakhstan, determines the principles and procedure for conducting it, as well as the status of a mediator.[15]

The main task of mediation is to quickly and effectively resolve the conflict without resorting to judicial instances. To do this, the disputants simply invite a third, neutral party, that is, the mediator, to resolve the dispute, who will help to reach an agreement and come to a solution that satisfies everyone. The result of such a procedure is a mediation agreement. With the help of mediation, it is possible to successfully resolve disputes in various areas of civil and family, labor, commercial and corporate legal relations.

The main advantage of mediation for the disputing parties is that the mediation agreement avoids lengthy, burdensome and often very expensive lawsuits for all participants. In addition, resorting to the method of meditation is the result of a voluntary decision: the parties consciously and by mutual agreement choose this way of resolving the conflict.

In accordance with Article 3 of the law of the Republic of Kazakhstan "on Mediation", the goals of mediation are:

- access to a dispute resolution option that satisfies the mediation parties;
- reducing the level of dispute between the parties.[16]

Benefits of mediation:

- 1) the parties themselves, by mutual agreement, choose a mediator according to criteria determined only by them;
- 2) all decisions that are important for the completion of the dispute are made only by the parties interested in its outcome;
- 3) involvement of a third party (mediator) who is not involved in the conflict and is not interested in it contributes to the establishment of psychological contact between the parties to the conflict, the removal of emotional tension in negotiations, which entails the possibility of determining the outcome of the conflict, regardless of its level, nature and stage;
- 4) confidentiality and the possibility of termination of mediation at any time, both by mutual agreement of the parties involved and unilaterally at the request of any participants in the legal relationship to the conflict.

The purpose of the action of the mediator participating in the negotiations and chosen by mutual agreement of the parties is to help resolve the dispute on the basis of mutual interests by creating functional conditions and finding a mutually beneficial and fair agreement that satisfies all parties. The decision made as a result of the mediation procedure is applied by the disputing parties and must be executed voluntarily in accordance with the procedure and conditions provided for in the mediation agreement.

In accordance with the law of the Republic of Kazakhstan "on Mediation", mediation may be applied to disputes arising from civil legal relations, including disputes related to the implementation of entrepreneurial and other economic activities, and disputes arising from Labor and family legal relations.

The mediation procedure is carried out on the basis of the principles of voluntariness, equality of the parties to mediation, independence and impartiality of the mediator, inadmissibility of interference in the mediation procedure and confidentiality in the mutual expression of Will of the parties (Article 4 of the law "on Mediation").[17]

One of the possible forms of reconciliation of participants in the emerging legal conflict is the conclusion of various settlement agreements – out-of-court and judicial settlement agreements.

An out – of-court settlement agreement is an agreement concluded by participants in a disputed legal relationship outside the scope of legal proceedings. By its legal nature, an out-of-court settlement agreement is a civil law contract, in the conclusion and agreement of the terms of which the initial obligation is changed, which has become a conflict and serves as a prerequisite for the voluntary fulfillment of the transformed obligation.

The legislation does not provide for special requirements for the form of the transaction of out – of-court reconciliation-the general rules for concluding transactions apply here.

During the trial, agreements between counterparties can also be formalized by a conciliation agreement. In accordance with Article 46 of the law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration", if agreements between counterparties are formalized by a conciliation agreement, then the arbitration ceases to be discussed and, at the request of the parties, registers this regulation as an arbitration decision on agreed terms. At the same time, such a decision must also be implemented in the same way as an arbitration decision made on the merits of the dispute.

Thus, the widespread use of alternative conciliation procedures as a mechanism for implementing the provisions of the laws of the Republic of Kazakhstan, providing for the possibility of reconciliation of the parties, leads to the formation of a new legal culture for resolving commercial disputes in the Republic of Kazakhstan and optimization of the work of judicial bodies.

We consider it necessary to effectively use the conciliation procedures provided for by law within the framework of the judicial process. In cases where the parties have the right to terminate the process and resort to the mediation procedure, it is necessary to take as a basis the determining role of the judge to resolve the case. The court is obliged to recommend the parties to use the mediation procedure.

Conclusion.

All disputes in the field of foreign economic activity can be divided into three categories:

- civil law disputes;
- disputes arising from administrative legal relations.
- international disputes.

Civil disputes are considered, as a rule, by economic courts and arbitration. Administrative disputes can be resolved in the order of subordination by both higher state bodies and economic courts. International disputes are resolved by international jurisdictional bodies through special international procedures.

According to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to protect their rights and legitimate interests in all ways that are not prohibited by law. Based on our basic law, business entities can protect their violated rights and legitimate interests in various ways within the framework of the law.

Forms of protection of rights and legitimate interests in the field of entrepreneurial and other economic activity may be:

- state (jurisdictional);
- individual legal (alternative dispute resolution).

The use of means of protection of violated civil rights is also allowed through the actions of authorities and management bodies or independent actions of a person whose rights are violated, that is, self - defense.

But the main universal body of protection is the court. Therefore, the most important tool for strengthening the contractual discipline of participants in foreign economic contracts is judicial protection directed against violators of contractual obligations.

Along with the judicial form of protection, the current legislation of the Republic of Kazakhstan provides for the possibility of protecting in arbitration the violated rights and legally protected interests of participants in foreign economic activity. At the same time, the right to choose a specific form of protection of the right belongs to the interested parties themselves.

Disputes arising between business entities, individuals and legal entities are resolved in one of the following two ways:

- civil proceedings;
- arbitration proceedings.

Regardless of whether economic disputes are considered in judicial bodies or arbitration, the general purpose of legal proceedings is to protect the violated or disputed rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities and other persons in cases stipulated by law in the field of entrepreneurial and other economic activity.

The administrative form of protection of the rights and legitimate interests of subjects of entrepreneurial activity is the activities of various state bodies of the executive branch, authorized by law to make decisions on disputes arising from legal relations related to the activities of these bodies and affecting the rights and legitimate interests of subjects of entrepreneurial activity.

Signs of an administrative form of protection in the field of economic activity include:

- 1) this form applies only to disputes arising from administrative and other public legal relations;
- 2) in cases stipulated by law;
- 3) appeal of an interested person to a higher executive body with an appeal against actions and decisions of a lower body of executive power.

In Kazakhstan's practice, several alternative forms of settlement of economic disputes are used: negotiations, claim procedure for dispute settlement, mediation, arbitration and conciliation agreements.

The claim procedure for dispute settlement refers to the written process of reaching an agreement between counterparties under a civil law contract and settling disagreements before applying to arbitration by filing a claim in accordance with the established procedure.

Mediation is a new phenomenon in Kazakhstan's practice of resolving economic disputes. The main task of mediation is to quickly and effectively resolve the conflict without resorting to judicial instances. To do this, the disputants simply invite a third, neutral party, that is, the mediator, to resolve the dispute, who will help to reach an agreement and come to a solution that satisfies everyone. The result of such a procedure is a mediation agreement. With the help of mediation, it is possible to successfully resolve disputes in various areas of civil and family, labor, commercial and corporate legal relations.

One of the possible forms of reconciliation of participants in the emerging legal conflict is the conclusion of various settlement agreements – out-of-court and judicial settlement agreements.

An out – of-court settlement agreement is an agreement concluded by participants in a disputed legal relationship outside the scope of legal proceedings. By its legal nature, an out-of-court settlement agreement is a civil law contract, in the conclusion and agreement of the terms of which the initial obligation is changed, which has become a conflict and serves as a prerequisite for the voluntary fulfillment of the transformed obligation.

During the trial, agreements between counterparties can also be formalized by a conciliation agreement. In accordance with Article 46 of the law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration", if agreements between counterparties are formalized by a conciliation agreement, then the arbitration ceases to be discussed and, at the request of the parties, registers this regulation as an arbitration decision on agreed terms.

At the same time, such a decision must also be implemented in the same way as an arbitration decision made on the merits of the dispute.

List of used literature

1. Address of the head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokayev-tyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>

2. The Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted at the republican referendum on August 30, 1995. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
3. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2000 No. 132 "on the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan". // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132>
4. The Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted at the republican referendum on August 30, 1995. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs>
5. Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 (General part). // <https://adilet.zan.kz/kaz/doc>
6. Basin Yu. G. about the development of sports between participants of foreign trade agreements. // <https://online.zakon.kz/D>
7. The law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration" dated April 8, 2016. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000488>
8. Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>
9. "on taxes and other mandatory payments to the budget" (tax code) of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000099>
10. Code of the Republic of Kazakhstan "on administrative offenses" dated July 5, 2014. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
11. Code of the Republic of Kazakhstan "on customs regulation in the Republic of Kazakhstan" dated December 26, 2017. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123>
12. Dated April 2, 2010 "on enforcement proceedings and the status of bailiffs" of the Republic of Kazakhstan. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000261_z10
13. Nosyreva E. I. alternative development of civil law sports in the USA. Abstract of the dissertation on the study of the doctoral program of legal Science: specialty 12.00.15. – Voronezh, 2001, Page 68.
14. The law of the Republic of Kazakhstan "on arbitration" dated April 8, 2016. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z>
15. The law of the Republic of Kazakhstan "on Mediation" dated January 28, 2011. // <https://adilet.zan.kz/kaz/do>
16. The law of the Republic of Kazakhstan "on Mediation" dated January 28, 2011. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z>
17. The law of the Republic of Kazakhstan "on Mediation" dated January 28, 2011. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

ӘОЖ 340.

Д.Н. Бекежанов

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Философия доктор (PhD). Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
E-mail: bek_dauren@mail.ru

Ө.Е. Шаматов

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Құқықтану мамандығының магистранты.
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландырудың ғылыми-зерттеу жобасы ЖТН АР14870596 «Жайылымдық экожүйелерді ұтымды пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеу мәселелері» атты жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды. Мақалада жер қойнауын пайдалану саласындағы нормативтік құқықтық актілерге мемлекеттік бағдарламаларға талдау жасай отырып жер ресурстарын зерттеулер жүргізілген. Жер қойнауын пайдалану саласындағы заң талаптары (тыйымдар, шектеулер, ұйғарымдар) мен олардың жер қойнауын пайдалану саласындағы делдалдық қатынастарының нақтылығы арасындағы қайшылықтардың (алшақтықтардың) неғұрлым өткір көрінісін білдіре отырып, заңды жауапкершілік пен залалды өтеу тетіктерін қолданысқа енгізу үшін негіздері қарастырылды. Жер қойнауы қорын қорғау және теріс құбылыстар мен процестерді жер қойнауын пайдалану қатынастары саласынан шығару болып табылады. Сонымен бірге, ол басқа реттеуші құралдармен, Жаңа оң тенденциялармен, жер қойнауын пайдалану қатынастарындағы тәртіптер мен ережелермен өзара әрекеттесуде пайда болуына, дамуына және шоғырлануына ықпал етуге арналған. Мақалада жалпы жер қойнауын пайдалану мен жайылымдық жерлерді тиімді пайдаланудың жаңа әдістері ұсынылды.

Кілт сөз. Жер ресурстары, жер қойнауы, жайылымдық жерлер, жасыл экономика, экология.

Аннотация. Статья подготовлена в рамках реализации научно-исследовательского проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан ОГРН АР14870596 «вопросы правового регулирования рационального использования и охраны пастбищных экосистем». В статье проведены исследования земельных ресурсов с анализом государственных программ на нормативные правовые акты в сфере недропользования. Рассмотрены основания для введения в действие механизмов юридической ответственности и возмещения ущерба, выражающие наиболее острое проявление противоречий (расхождений) между требованиями закона (запретами, ограничениями, предписаниями) в области недропользования и реальностью их посреднических отношений в области недропользования. Охрана запасов недр и исключение негативных явлений и процессов из сферы отношений недропользования. В то же время он призван способствовать возникновению, развитию и консолидации во взаимодействии с другими регуляторными инструментами, новыми позитивными тенденциями, порядками и правилами в отношениях недропользования. В статье представлены новые методы общего недропользования и рационального использования комфортных земель.

Ключевое слово. Земельные ресурсы, недра, комфортные земли, Зеленая экономика, экология.

Annotation. The article was prepared within the framework of the implementation of the research project of grant funding of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan OGRN АР14870596 "issues of legal regulation of rational use

and protection of pasture ecosystems". The research of land resources with the analysis of state programs for regulatory legal acts in the field of subsoil use is carried out in the article. The reasons for the introduction of mechanisms of legal liability and compensation for damage, expressing the most acute manifestation of contradictions (discrepancies) between the requirements of the law (prohibitions, restrictions, regulations) in the field of subsoil use and the reality of their intermediary relations in the field of subsoil use, are considered. Protection of subsoil reserves and exclusion of negative phenomena and processes from the sphere of subsoil use relations. At the same time, it is intended to promote the emergence, development and consolidation in cooperation with other regulatory instruments, new positive trends, procedures and rules in the relations of subsoil use. The article presents new methods of general subsoil use and rational use of comfortable lands.

The key word. Land resources, mineral resources, comfortable lands, Green economy, ecology.

Қазіргі уақытта Қазақстан тиісті нормативтік құқықтық базаны талап ететін елдің экономикалық, саяси және әлеуметтік өміріндегі түбегейлі өзгерістермен байланысты өзінің даму сатысында тұр. Осыған байланысты қолданыстағы заңнамада оны жетілдіруге және қоғамдық қатынастарды дамытуға бағытталған тұрақты өзгеріс бар. Нормативтік құқықтық базаның дамуымен жаңа құқықтық қатынастар пайда болады, бұрыннан бар құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу тәртібі жетілдіріледі. Демек, құқықтық қатынастар институты үнемі дамып, жаңа құқықтық формаларға ие болады. Құқықтық қатынас-бұл тек қолданыстағы құқық нормалары негізінде пайда болатын ерекше әлеуметтік қатынастар. Осылайша, құқықтық қатынастар-бұл құқық нормаларымен реттелетін әлеуметтік қатынастар. Құқықтық қатынастар-бұл мемлекеттік биліктің юрисдикциясына аударылған нақты қоғамдық қатынастардың жағдайы, соның арқасында бұл қатынас тұрақтылыққа, тұрақтылыққа және қызығушылыққа ие болады, оның нысаны құқықтық құқық пен құқықтық міндеттің нақты байланысы болып табылады, ал мазмұны-жалпы құқық нормалары шеңберіндегі нақты өзара әрекеттесу.

Құқықтық қатынастар құқықтық нормалар негізінде туындайды. Құқықтың кез-келген нормасы құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгеру немесе тоқтау жағдайларын көрсетеді. Бұл шарттар норма гипотезасында қамтылған. Диспозиция құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін анықтайды. Санкция құқық нормасын жүзеге асырудың кепілі болып табылады. Онда мемлекеттік билік норманы бұзғаны үшін заңды жауапкершілік шарасын қарастырады.

"Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" ҚР Заңының 3-бабына сәйкес жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңнаманың міндеттері Қазақстан Республикасының мүдделерін және оның табиғи ресурстарын қорғауды, Қазақстан Республикасының жер қойнауын ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету, жер қойнауын пайдаланушылардың мүдделерін қорғау, шаруашылықтың барлық нысандарын тең құқықты дамыту үшін жағдайлар жасау мақсатында жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуді реттеу болып табылады, жер қойнауын пайдалану жөніндегі қатынастар саласындағы заңдылықты нығайту. Жоғарыда аталған мақсаттарға сүйене отырып, осындай реттеу нәтижесінде туындайтын жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастар құқықтық қатынастарға айналады[1].

Құқықтық қатынастардың объектісі оның қатысушыларының субъективті құқықтары мен заңды міндеттері бағытталған. Шын мәнінде, объект-бұл құқықтық қатынастар не үшін пайда болады және ол нақты игілікке байланысты туындайды.

Құқықтық қатынастар объектілеріне мыналар жатады:

1) Заттың, құндылықтың тауарлық-ақшалай көрінісі бар материалдық игіліктер. Олар негізінен азаматтық, мүліктік құқықтық қатынастармен ұсынылған;

2) Материалдық емес жеке игіліктер-өмір, ар-намыс, Денсаулық, қадір-қасиет, Бостандық, жеке басына қол сұғылмаушылық, ат қою құқығы және т. б.;

3) субъектілердің мінез-құлқы, іс-әрекеті;

4) зияткерлік еңбек өнімдері-өнер, кескіндеме, музыка, әдебиет және т. б. туындылар.;

5) Бағалы қағаздар, басқа да ресми құжаттар [2, с.50]. Жер қойнауы-Қазақстан Республикасы Егемендігінің материалдық негізі. Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуы тау-кен құқығын дамытудың жаңа кезеңін бастады. Осыған байланысты жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияны жүргізу кезінде табиғат пайдалану процесін тиімді басқарудың маңызды шарты минералдық-шикізат базасын озық молықтыру мәселелерін шешу болып табылады. Сарапшылардың пікірінше, қазіргі уақытта пайдалы қазбалардың көптеген стратегиялық түрлері бойынша өндіру көлемі өсімнен едәуір асып түседі. Пайдалы қазбалардың негізгі түрлері бойынша бұрын барланған кен орындарының резерві іс жүзінде таусылды. Қазақстанның қара және түсті металлургиясының минералдық-шикізат базасы кен орындарын игерудің тау-кен-геологиялық жағдайларының нашарлауымен, Кендегі негізгі пайдалы компоненттердің құрамының төмендеуімен, олардың минералдық құрамының күрделенуімен, байытылуы қиын кендер үлесінің өсуімен сипатталады [3, с.52].

Жер қойнауы мәселесі әрдайым ғалымдардың назарын аударды. Жер қойнауы ұғымын тау-кен кұқығының объектісі ретінде нақты анықтау өте маңызды. Біріншіден, тау-кен кұқығын реттеу нысанасын кұрайтын қоғамдық қатынастар шеңберін кұру осы мәселені дұрыс шешуге байланысты; екіншіден, "жер қойнауы" ұғымы туралы нақты түсінікке ие болмай, тау-кен кұқығының негізгі кұқықтық институттарының мазмұнын ашу мүмкін емес. Сондықтан бұл проблема әсіресе жер қойнауы туралы заңнаманы кодификациялау кезеңінде үлкен назар аударды. Алайда, мәселені қате қоюдың салдарынан көптеген авторлар "жер қойнауы" заңды тұжырымдамасын талдаудың орнына жер бетінің (жердің) қай жерде аяқталатыны және жер қойнауының қайдан басталатыны туралы дауласа бастады, жер қойнауының жоғарғы және төменгі шекараларын метрмен анықтауға тырысты. Мәселеге мұндай дұрыс емес әдістемелік көзқарас анықтамалардың пайда болуымен байланысты болды: "жер қойнауы – геометриялық кеңістік", "жер қойнауы – бұл конус, оның негізі елдің аумағы, ал шыңы-жер сфероидының орталығы"[4, с.144]. Қазақстанның "жасыл экономикаға "қабылдаған бағыты развития және дамудың" жасыл "жолына бағытталған экономиканың тұрақты және тиімді моделін кұруға үміт ұялатады"[5].

Жер қойнауын игеру барысында туындайтын қоғамдық қатынастар көп қырлы және жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы кұқық нормаларымен ғана емес, сонымен қатар қазақстандық кұқықтың аралас салалары – жер, экологиялық, су кұқығы, минералдық шикізатты қайта өңдеуге, жер қойнауын пайдалануға ілесіп өнімнің жекелеген түрлерін өндіруге, сондай-ақ белгілі бір түрлерін лицензиялауға байланысты қатынастарды реттейтін заңнамамен реттеледі шаруашылық қызмет. Осылайша, жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды табиғи ресурстарды пайдаланудың басқа нысандарынан және жер қойнауын пайдаланушының өзге де пайдалы қызметінен заңсыз алып тастау[6,155]. Осы саладағы негізгі ережелер мен талаптар жер қойнауын ұтымды, кешенді және қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ету, жер қойнауы мен қоршаған ортаны қорғау сияқты қағидаттарға негізделген "жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" Заңмен реттеледі[1].

Біріншісі жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде жоғары технологияларды пайдалану және кен орындарын игерудің оң тәжірибесі негізінде жер қойнауы ресурстарының барлық түрлерін экономикалық тиімді игеру, сондай-ақ адамдардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетті түрде талап етілетінін білдіреді. Екіншісі жер қойнауын пайдалану кұқығын жүзеге асырудың міндетті шарты жер қойнауының ластануын болдырмауды және жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялардың қоршаған ортаға зиянды әсерін азайтуды қамтамасыз ету болып табылатынын көрсетеді. Көріп отырғанымыздай, "жасыл экономиканың" негізгі ережелері заңнамалық түрде бекітілген, өйткені жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде алынатын экономикалық және өзге де пайда қоршаған ортаға ешқандай зиян келтірмеуі тиіс. Сондықтан, жер қойнауын және қоршаған ортаны қорғау, жер қойнауын ұтымды және кешенді пайдалану экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, халықтың өмірі мен денсаулығын қорғауға, табиғи ландшафттарды сақтауға және бұзылған жерлерді, басқа да геоморфологиялық кұрылымдарды қалпына келтіруге бағытталған кұқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, технологиялық және басқа да іс-шаралар жүйесі ретінде ұсынылатыны заңнамалық түрде жазылған. Жер заңнамасының мысалында жер қойнауын пайдалану операциясын жүргізу кезінде жер ресурстарын пайдалану және қорғау ерекшеліктерін көруге болады. Жер кодексіне сәйкес жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың болуы келісімшарттық аумаққа жер пайдалану кұқығын дереу ресімдеу үшін негіз болып табылады.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық аумаққа жер пайдалану кұқығын беру туралы өтінішін қарау рәсімі көбінесе үш айға дейін созылады, бұл жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияның бастапқы кезеңін қиындатады, бұл жер қойнауын пайдалану мақсаттары үшін жер пайдалану кұқығын беру тәртібін қайта қарауды талап етеді. Жер қойнауын пайдаланушылар жергілікті атқарушы органдардың жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық аумағынан үшінші тұлғаларға жер учаскелерін берудегі іс-әрекеттері заңды ма деп жиі сұрақ қояды. ҚР Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Заңына сәйкес, келісімшарттық аумақ жер қойнауын пайдаланушы келісімшартқа сәйкес келетін жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуге кұқылы геологиялық не тау-кен бөлінісімен айқындалатын бұл аумақ[1]. Геологиялық бөлу оның ажырамас бөлігі болып табылатын, жер қойнауын пайдаланушы барлауды жүргізуге кұқылы жер қойнауының учаскесін схемалық және сипаттамалық түрде айқындайтын барлауға, бірлескен барлауға және өндіруге арналған келісімшартқа қосымша болып табылады.

Осылайша, келісімшарттық аумақта жер қойнауын пайдаланушы барлау жүргізуге кұқылы жер қойнауы учаскелері шоғырланған, алайда заңды тұлғаның жер қойнауын пайдалану кұқығын жүзеге асыруы жер учаскесін пайдаланбай мүмкін емес. Демек, осы жағдайларда жер пайдалану кұқығы осы

аумақтағы жер учаскелерінің ресімделуіне қарамастан жер қойнауын пайдалану құқығынан туынды болып табылады. Іс жүзінде жергілікті атқарушы органдар көбінесе жер қойнауын пайдаланушының келісімінсіз пайдалы қазбаларды барлау мен өндіруге тікелей тартылмаған жер учаскелерін ұзақ мерзімді пайдалануға, тіпті үшінші тұлғаларға жеке меншікке береді, бұл жер және жер қойнауы туралы заңнаманың нормаларына қайшы келеді.

Бұл жер қойнауын пайдаланушыларға келісімшарттық аумақтың барлық жер ресурстары емес, нақты жер учаскесі бекітілгендіктен орын алады. Қажет болған жағдайда олар Қазақстан Республикасының жер заңнамасында белгіленген тәртіппен жеке меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан жер учаскесін көрсетілген мақсаттарға алып қоюды жүргізуге құқылы. Бұл норма жер қойнауын пайдаланушының басқа үшінші тұлғалардың алдындағы басым құқығын растайды. Іс жүзінде жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүзеге асыратын заңды тұлғаның қызметіне кедергі келтіретін жергілікті атқарушы органдар тарапынан қолданыстағы заңнаманы бұзу жағдайлары жиі кездеседі. Осыған байланысты біз өнердегі жеке тармақты қосуды ұсынамыз. Жер кодексінің 48-бабына сәйкес, келісімшарттық аумақ шегіндегі жер учаскелері жер қойнауын пайдаланушының жазбаша келісімі болған жағдайда ғана өзге мақсаттар үшін пайдаланылуы мүмкін[7]. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларға жалпы және арнайы экологиялық талаптарды қамтитын көптеген талаптар қойылады. Атап айтқанда, болжауды, жоспарлауды, жобалауды қоса алғанда, жер қойнауын пайдаланудың барлық кезеңдерінде Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасында белгіленген экологиялық талаптар басым тәртіппен сақталуға тиіс. Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінің экологиялық талаптар деп ҚР қолданыстағы заңнамасында қамтылған қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына теріс әсер ететін шаруашылық және өзге де қызметтің шектеулері мен тыйымдары түсініледі[8].

Біріншіден, экологиялық талаптар, ең алдымен, экономикалық және басқа қызметтің белгілі бір түрлеріне қойылатын шектеулер мен тыйымдарды білдіреді.

Екіншіден, бұл шектеулер немесе тыйымдар олар нормативтік-техникалық құжаттарды қоса алғанда, заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілердің нормаларында нормативтік бекітіліп берілген жағдайларда ғана заңды күшіне ие болады. Сонымен қатар, бұл анықтама белгілі бір кемшіліктерге ұшырайды.

Біздің ойымызша, экологиялық талаптар ұғымын тек экономикалық және басқа қызметтің шектеулері мен тыйымдарына ғана азайтуға болмайды, өйткені оларда тек шектеулер немесе тыйымдар ғана емес, сонымен қатар жалпыға бірдей міндетті сипаттағы нақты нұсқаулар, мінез-құлық ережелері бар, яғни оларды орындамау немесе тиісінше орындамау жауапкершілік шараларына әкелуі мүмкін. Осы нұсқамалар, шектеулер немесе (және) тыйымдар, егер олар заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерде, оның ішінде белгіленген тәртіппен қабылданған техникалық сипатта көрсетілген жағдайда ғана заңды күшіне ие болады.

Бұл анықтамадан біз қандай тыйымдар мен шектеулер туралы айтып отырғанымыз анық емес. Бұл санитарлық және техникалық сипаттағы тыйымдар мен шектеулер болуы мүмкін, сондықтан ол қандай тыйым салу мен шектеулер туралы нақты көрсетілуі керек. Біздің ойымызша, қоршаған ортаға және адам денсаулығына теріс әсер ететін экономикалық және басқа қызмет, негізінен, кез-келген экономикалық және басқа қызмет теріс әсер етуі мүмкін, оның дәрежесі тиісті экологиялық стандарттармен анықталады. Осыған байланысты бұл анықтама түзетулер енгізуді талап етеді.

Экологиялық талаптардың ерекшелігі-олардың мазмұны мемлекеттің экологиялық саясатының бағытын, оның өмірінің белгілі бір кезеңіндегі даму деңгейін көрсетеді, олар экологиялық заңнаманың мақсаттары мен міндеттерін іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталған. Мысалы, егер өтпелі кезеңнің басталуының экологиялық талаптары жалпы сипатта болса және табиғатты пайдаланудың нарықтық инфрақұрылымының ерекшеліктерін ескермеген болса, қазіргі уақытта олардың мазмұны қатаңдату және нақтылау жағына айтарлықтай өзгерді, бұл тек Қазақстан үшін ғана емес, басқа да дамушы елдер үшін заңды болып табылады. Ұлттық экологиялық заңнаманы үйлестіру және оны халықаралық талаптар мен стандарттарға сәйкестендіру процесі бұрын белгіленген жаңа экологиялық талаптарды әзірлеуге және егжей-тегжейлі реттеуге әкелді. Енді біз осы жұмыстың жаңа форматы туралы ойланып, ұлттық заңнаманы "Жасыл экономика" стандарттарына сәйкес үйлестіру жолдарын ұсынуымыз керек.

ҚР ЭК Қазақстандағы экологиялық талаптар Қазақстан Республикасының заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде белгіленеді және шаруашылық және өзге де қызметтің тиісті түрлерін жүзеге асыру қағидаларында жекелеген құжаттар немесе жекелеген бөлімдер түрінде қабылдануы мүмкін[8].

Шаруашылық және өзге де қызметтің белгілі бір салаларында экологиялық талаптарды әзірлеуді жекелеген табиғи ресурстарды қорғау және пайдалану саласында, сондай-ақ халықтың санитариялық-

эпидемиологиялық саламаттылығы саласында басқару функцияларын жүзеге асыратын басқа мемлекеттік органдардың қатысуымен. Бұл жұмысты жүзеге асыру үшін Министрлік мамандандырылған ғылыми-зерттеу, жобалау институттары мен басқа да ұйымдарды, сондай-ақ табиғат пайдаланушылардың өздерін тартады. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу үшін жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттардың, жобалық құжаттаманың және экологиялық рұқсаттың мемлекеттік экологиялық және санитариялық-эпидемиологиялық сараптамаларының оң қорытындылары экологиялық негіз болып табылады.

Егер бұрын мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысының болуы ғана талап етілсе, қазіргі уақытта санитарлық-эпидемиологиялық сараптаманың оң қорытындысы талап етілетінін атап өткім келеді, бұл тек экологиялық ғана емес, сонымен қатар санитарлық-гигиеналық талаптардың қатаңдатылуына байланысты. Мемлекеттік экологиялық сараптаманың мақсаттары мен міндеттері, тәртібі мен шарттары экологиялық заңнаманы регламенттейді. Ол көзделіп отырған және жүзеге асырылатын шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған орта сапасының нормативтеріне және экологиялық талаптарға сәйкестігін белгілейді, сондай-ақ осы қызметтің қоршаған ортаға ықтимал қолайсыз әсерлерінің және олармен байланысты әлеуметтік салдарлардың алдын алу мақсатында мемлекеттік экологиялық сараптама объектісін іске асыруға жол берілуін айқындайды [9,93].

Ол өнімнің қауіпсіздігін айқындау, адамның мекендеу ортасының факторларын, теріс әсерді, кәсіпкерлік және/немесе өзге де қызметті, сондай-ақ объектілерді адамның мекендеу ортасына және Қазақстан Республикасы халқының денсаулық жағдайына бағалау және олардың алдын алу жөнінде шаралар қабылдау мақсатында жүргізіледі. Жер қойнауын пайдаланушылар өтетін күрделі және Елеулі рәсімдердің бірі экологиялық рұқсат алу рәсімі болып табылады. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялар шаруашылық қызметтің экологиялық қауіпті түрлері болып табылады және ұңғымалар мен тау-кен қазбаларын жобалау кезінде сенімділік, технологиялылық және экологиялық қауіпсіздік бөлігінде жер қойнауы мен қоршаған ортаны қорғау жағдайларын қамтамасыз ету сияқты талаптар сақталған кезде орындалуы тиіс; дизель-генератор және дизель жетегі бар қондырғыларды қолдана отырып, жер қойнауын пайдалану бойынша бұрғылау және басқа да операциялар кезінде мұндай қондырғылардан атмосфераға тазартылмаған пайдаланылған газдарды шығару олардың техникалық сипаттамаларына және экологиялық талаптарға сәйкес келуі тиіс; құнарлы жерлерде және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде жер қойнауын пайдалану жөніндегі құрылыстарды салу кезінде жабдықтарды монтаждауға дайындық жұмыстарын жүргізу процесінде құнарлы газдар алынып тасталады және жеке сақталады. аумақты кейіннен қалпына келтіруге арналған қабат.

Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде жер қойнауын пайдаланушыларға құрылысқа бөлінген учаскелерден тыс жерлерде өсімдік және топырақ жамылғысын бұзуға; жер қойнауын пайдалану қалдықтарын жер үсті су объектілері мен жер қойнауына тастауға; егер бұл жер асты су объектілерінің жай-күйіне әсер етсе немесе әсер етуі мүмкін болса, жерді сарқынды сулармен суаруға; шаруашылық-ауыз суы бар қабаттарға ерітінділер мен материалдарға жол беруге тыйым салынады; өнеркәсіптік, емдік минералды және жылу энергетикалық сарқынды суларды төгу үшін сіңіргіш Ұңғымаларды бұрғылау, бұл ұңғымалар шаруашылық-ауыз сумен жабдықтауға немесе емдік мақсатта пайдалануға жарамды немесе пайдаланылатын Сулы горизонттың ластану көзі болуы мүмкін жағдайларда; сумен жабдықтау көздерінің санитарлық қорғау аймақтарында сіңіргіш ұңғымалар мен құдықтарды орналастыру; сіңіргіш ұңғымалар мен пайдаланылған сулардың құдықтарына, құрамында радиоактивті заттар бар[10,204].

Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде жекелеген табиғи ресурстарды пайдалануға және қорғауға қойылатын көптеген талаптардың болуы айқын, оларды қолдану мен түсінудің күрделілігі мынада. Олар кодекс деңгейінен бастап, көптеген нұсқаулармен аяқталатын әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде шашыраңқы. Мысалы, "Қазақстан Республикасында пайдалы қазбаларды барлау және өндіру кезінде жер қойнауын ұтымды және кешенді пайдалану жөніндегі бірыңғай ережелер" пайдалы қазбаларды барлау және өндіру кезінде ұтымды және кешенді пайдалану жөніндегі бірыңғай тәртіпті айқындайды. Олар жоғарыда аталған жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларға қосымша экологиялық және өзге де талаптарды қамтиды. Осы нормативтік құқықтық актіні қолданудың ыңғайлылығы мынада: барлық талаптар бір актіде қамтылған және осы талаптарды қалай орындау керектігі туралы нақты түсініктеме берілген. Осыған байланысты оларды Экологиялық кодекстің жеке тарауына немесе "жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" заңның өзіне шоғырландыру дұрыс болар еді.

Соңында Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдаманы іске асыруды үш кезеңде жүзеге асыру көзделгенін атап өткен жөн. 2013-2020 жж. – осы кезеңде

мемлекеттің негізгі басымдығы ресурстарды пайдалануды оңтайландыру және табиғатты қорғау қызметінің тиімділігін арттыру, сондай-ақ "жасыл" инфрақұрылым құру болады. Осы кезеңде "жасыл экономиканың" негізгі қағидаттары мен басымдықтарын экологиялық және табиғи ресурстар заңнамасында заңнамалық тұрғыдан бекіту керек, өйткені бұл заңнамалық Инфрақұрылым құқықтық тетіктерді қамтиды. Қолданыстағы заңнаманы талдау жоғарыда аталған ережелерді нақтылау, әсіресе оларды жүзеге асырудың нысандары мен бағыттары тиісті түрде көрсетілмегенін көрсетті. Біздің ойымызша, "Жасыл экономика" экономикалық пайда мен артықшылықтарға басымдық бермейді, бірақ саясатты экологиялық және экономикалық басымдықтар мен принциптерді үйлестіру бағытына бағыттайды.

Қолданыстағы заңнаманы үйлестіру және "жасыл экономиканың" басымдықтары мен қағидаттарына сәйкес келтіру жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу керек еді. 2020-2030 жж. – қалыптасқан "жасыл" инфрақұрылым негізінде суды ұқыпты пайдалануға, жаңартылатын энергетика технологияларын дамытуды ынталандыру мен ынталандыруға және кеңінен енгізуге, сондай-ақ энергия тиімділігінің жоғары стандарттары негізінде құрылыстар салуға бағдарланған ұлттық экономиканы қайта құру басталады. Бұл кезеңді жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыру кезеңі ретінде сипаттауға болады. Біздің ойымызша, заң ғылымынан практикалық көмек қажет, ол қолданыстағы заңнамаға түсініктемелер дайындауда көрсетілуі керек. Оларды жеке авторлар емес, ғалымдар ұжымы дайындауы керек. Мысалы, қолданыстағы ҚР Экологиялық кодексі экологтар, заңгерлер, экономистер, сондай-ақ табиғат пайдаланушылар, оның нормаларын іс жүзінде қолданатын мемлекеттік құрылымдардың өкілдері тарапынан кешенді тәсілді талап етеді.

2030-2050 жж. - ұлттық экономиканың "үшінші өнеркәсіптік революция" деп аталатын қағидаттарға көшуі, олардың жаңаруы мен тұрақтылығы жағдайында табиғи ресурстарды пайдалануды талап етеді. Энергетика секторының көптеген экологиялық мәселелерін шешу экологиялық талаптар мен реттеудің нарықтық экономикалық құралдарын енгізу арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан қазақстандық заң ғылымы жаңа технологиялар мен қызметтерді дамыту негізінде Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті 30 елінің қатарына кіруіне жәрдемдесу болып табылатын заңнама мен құқықтың энергетика саласының проблемалары туралы байыпты ойлануы тиіс, бұл шикізаттан экономиканың инновациялық түріне көшуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Энергетика саласының дамуына экологиялық заңнама елеулі әсер етеді. Біріншіден, ол экономиканың энергетикалық секторының қызметіне қойылатын экологиялық талаптарды нақтылайды. Екіншіден, экологиялық сипаттағы қатаң талаптарды белгілей отырып, ол энергетика саласындағы экологиялық таза технологияларды дамытуға, өндірістің технологиялық процесіне инновациялық шешімдерді енгізуге "итермелейді". Үшіншіден, энергетика саласындағы экологиялық талаптарды орындау нарықтық реттеу тетіктерін қолдануға мәжбүр етеді. "Жақын болашақта өміршең энергетикалық баламаның болмауы жаһандық ауқымда өте теріс әсер етуі мүмкін: дәстүрлі энергия тасымалдаушылардың тез сарқылуы (жекелеген болжамдар бойынша, мұнай 2050 жылға қарай аяқталуы мүмкін) және экологиялық талаптардың қатаңдауы дәстүрлі өндіруші қуаттарды салуға үлестік капитал салымдарының қымбаттауына әкеп соғады және т. б. Нәтижесінде дәстүрлі энергетика өте қымбат болып қана қоймай, тіпті ең кедей елдерден де "қалтада" болмайды. Сонымен қатар, 2017 жылы Жайлымдар туралы арнайы заң қабылданды [11]. Жоғарыда айтылғандардан Қазақстан жайлым жерлерді тиімді қолдау проблемаларын құқықтық, шешуді қоса алғанда, оңтайлы жолдарды іздеу жолында тұрғанын көруге болады. Біздің ойымызша, үлкен сұраныс пен танымалдылыққа ие болады. Жайылымдарды басқару және оларды пайдалануды жетілдіру жолдары:

1 Республиканы барлық аумағында жайылымдық жердің орналасу схемасы картасын дайындау.

2 Салық кодексіне пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлеріне арналған салық мөлшерлемесін 30 есеге дейін ұлғайту.

3 Пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлерін тексеру кезеңдері мен алып қою мерзімдерін 6 айға дейін қысқарту.

4 Жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастры шеңберінде мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру.

5 Ауыл шаруашылығы жерлерін конкурстар арқылы беру тәртібінің регламенті дайындау.

6 Конкурстық комиссия жұмысының ашықтығын қамтамасыз ету үшін оның құрамына заңнамалық түрде Комиссия мүшелеріне жер қатынастар саласында саласынан, құқықтанушы-ғалым және мәслихаттың депутатынан өкілдері енгізу.

7 Жер пайдаланушылардың міндеттері мен жауапкершілігін нақтылай, күшейте отырып, ауыл шаруашылығы жерлерін жалдаудың бірыңғай үлгілік шарты заңнамалық түрде бекіту.

8 Жайылымдық жерлерді тек мемлекеттен жалға алу рұқсат беру.

9 Ауыл шаруашылығы жерлерінің ұтымды пайдаланылуына мониторинг жүргізу тәртібі суармалы егістікте әрбір 1 жыл сайын, тәлімі жерлерде әрбір 1 жыл сайын жүзеге асыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Кодексі 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ҚРЗ.
2. Елюбаев Ж. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика: Монография. – Алматы: Печатный дом «Колесо», 2010. 277с.
3. Еркінбаева Л.К. Правовые аспекты инвестиционной привлекательности природоохранной деятельности в Республике Казахстан. // Материалы восьмой международной Атырауской правовой конференции.- Атырау, 2010.- С.452.
4. Елюбаев Ж.С. Вопросы правового регулирования землепользования, водопользования и эмиссий в окружающую среду при проведении операций по недропользованию. // Вестник КазНУ 2010, № 4 - С. 345
5. Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы.
6. Мухитдинов Н.Б. Избранные труды в девяти томах. Том первый. Монография «Правовые проблемы пользования недрами». – Алматы: ТОО Медиа-корпорация «Зан», 2010. С.135.
7. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 кодексі.
8. Қазақстан Республикасының экология кодексі 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
9. Еркінбаев Л. К. Правовое обеспечение рационального использования и охраны земельных, водных и других природных ресурсов при проведении операций по недропользованию в Республике Казахстан / Монография под ред. д.ю.н. Л.К.Еркінбаевой - Талдықорған, 2014. 277с.
10. Базарбаев А.А. Актуальные вопросы контрактов в сфере недропользования. // Сборник материалов научно-практической конференций «Гражданское право и гражданское законодательство. – Алматы, 2009. – 620 с.
11. Жайылымдар туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 20 ақпандағы № 47-VI ҚРЗ.

К.А.Тлеубекова¹, Ж.О. Оспанова², Ғ.Ө.Серім³

Сүлейман Демирель атындағы университеті, Қаскелең қ, Қазақстан.
kamillatleubekova0802@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ РЕТТЕУДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аннотация. Қазақстан Республикасында және шет елдерде экологиялық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікті реттеу және салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу аса маңызды.

Мақалада отандық және шет ел заңнамалары қарастырыла отырып, экологиялық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке тартудың ерекшеліктері қарастырылды. Мақалада Қазақстандағы экологиялық құқық бұзушылық үшін қолданылатын әкімшілік жауапкершілік шараларына қысқаша шолу жасалынып, Ресей Федерациясының, Польша және Беларусь Республикасының әкімшілік жауапкершілікке тарту ерекшеліктеріне салыстыру жүргізілді.

Жұмыс барысында шетел тәжірибесіндегі әкімшілік жаза қолданудан бөлек, зиян келген жағдайда қалпына келтіру шарасы мен экология құқығындағы қағидаттарды шетел заңнамасының тәжірибеде қолданылуына салыстырмалы - құқықтық талдау жасалынды.

Тақырыпты жазудың маңыздылығы экологиялық жағдайдың жаһандық ауқымдағы мәселеге айналуы болып отыр. Қоршаған орта ұлттық қауіпсіздіктің бір бөлігі болғандықтан, мемлекет тарапынан құқықтық қорғау шараларының жүзеге асырылуы аса маңызды. Еліміздің заңнамасын шет ел заңнамасымен салыстыру, отандық құқықтың дамуы мен халықаралық практиканы ҚР заңнамасына негіздеуге жақсы тәжірибе болады.

Түйін сөздер: экология, қоршаған орта, әкімшілік құқық бұзушылық, экологиялық құқық бұзушылық, әкімшілік жауапкершілік.

Аннотация. Особенно важно регулирование административной ответственности и проведение сравнительно-правового анализа за экологические правонарушения в Республике Казахстан и за рубежом. В статье рассмотрены особенности привлечения к административной ответственности за экологические правонарушения с учетом отечественного и зарубежного законодательства. В статье проведен краткий обзор мер административной ответственности, применяемых за экологические правонарушения в Республике Казахстан, проведено сравнение особенностей привлечения к административной ответственности в таких зарубежных странах как Российская Федерация, Польша и Республика Беларусь. В ходе работы, помимо наложения административного взыскания в зарубежной практике, был проведен сравнительно - правовой анализ применения на практике иностранного законодательства восстановительной меры и принципов в экологическом праве в случае причинения вреда. Важность написания темы заключается в том, что экологическая ситуация становится проблемой глобального масштаба. Поскольку окружающая среда является частью национальной безопасности, реализация мер правовой защиты со стороны государства имеет первостепенное значение. Хорошим опытом будет сравнение законодательства страны с законодательством зарубежных стран, обоснование развития отечественного права и международной практики в законодательстве РК.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, административные правонарушения, экологические правонарушения, административная ответственность.

Annotation. It is especially important to regulate administrative responsibility and conduct comparative legal analysis for environmental offenses in the Republic of Kazakhstan and abroad. The article considers the features of bringing to administrative responsibility for environmental offenses, taking into account domestic and foreign legislation. The article provides a brief overview of administrative liability measures applied for environmental offenses in Kazakhstan, compares the features of bringing the Russian

Federation, Poland and the Republic of Belarus to administrative responsibility. In the course of the work, in addition to the imposition of administrative penalties in foreign practice, a comparative legal analysis of the application in practice of foreign legislation of a restorative measure and principles in environmental law in the event of harm was carried out. The importance of writing a topic lies in the fact that the environmental situation is becoming a global problem. Since the environment is part of national security, the implementation of legal protection measures by the State is of paramount importance. A good experience will be comparing the legislation of the country with the legislation of foreign countries, substantiating the development of domestic law and international practice in the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Key words: ecology, environment, administrative offenses, environmental offenses, administrative responsibility.

Әр мемлекет жерді, жер қойнауын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін, табиғи ресурстарын ұтымды пайдалану мен оны сақтап қалу үшін, қолданатын экологиялық-құқықтық ерекшеліктері болады және бұл экологиялық зиянды өтеу институтына тікелей байланысты.

Қоршаған орта-бұл қазіргі және болашақ ұрпақ үшін қорғалуы керек құнды ресурс. Алайда, адамның іс-әрекеті көп жағдайда қоршаған ортаға жағымсыз әсер етеді, табиғи ресурстардың ластануына, сарқылуына тіпті жағымсыз салдары оның жойылуына алып әкеледі. Экологиялық заңдар мен ережелердің сақталуын қамтамасыз ету үшін жеке тұлғаларға немесе экологиялық құқық бұзушылық жасайтын заңды тұлғаларға әкімшілік және басқа да заңды жауапкершілік шаралары қолданылады. Әр елдің құқықтық ерекшеліктеріне байланысты қазіргі кезде экологиялық құқық бұзушылық үшін экологиялық зиянды өтеу мақсатында тағайындалатын жаза түрі мен қолданылатын жауапкершілігі ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасында (бұдан әрі-ҚР) экологиялық құқық бұзушылықтар Экологиялық Кодекспен, Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодекспен (бұдан әрі- ӘҚБтК) және Қылмыстық Кодекспен реттеледі. Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекс айыппұлдар, лицензияларды тоқтата тұру немесе қайтарып алу, сондай-ақ белгілі бір лауазымдарды атқару құқығынан айыру сияқты табиғатты қорғау заңдары мен ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік санкциялар белгілейді. Қылмыстық кодексте қауіпті қалдықтарды рұқсатсыз көму, табиғи ресурстарды рұқсатсыз өндіру және қорғалатын жабайы табиғатты заңсыз аулау сияқты экологиялық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған.

Әрбір мемлекеттің қазіргі жаһандық экологиялық дағдарыс кезеңіндегі басты міндеті - қоршаған ортаны құқықтық жағынан тиімді қорғауды қалыптастыру мен кез келген құқықтық мемлекеттің ең жоғары құндылығы болып табылатын адамның қолайлы қоршаған ортаға құқығын және Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады. Әлем мемлекеттерінің қоршаған орта мен табиғи ресурстарын ұтымды пайдалану жағынан үздік тәжірибесімен танысу, тек қана сол мемлекеттердің құқықтық ерекшеліктерін салыстыру ғана емес, яғни үздік тәжірибелерін отандық заңнамаға негіздеу жағынан маңызы зор. Сонымен қатар әлем мемлекеттерін біріктіретін бір жайт – ол қазіргі және болашақ ұрпақтың заңмен кепілдік берілген қолайлы қоршаған ортада өмір сүру мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жауапкершілігінің болуы.

Адам табиғаттың бір бөлшегі ретінде өмір сүретін болғандықтан, қоршаған ортаны қорғау мен оның табиғи заңдылықтарын сақтап қалуы үшін жағдай жасауы керек. Сәйкесінше, қоршаған ортаны қорғау, оның табиғи құрамдастарын сақтау және табиғи ресурстарды ұтымды түрде пайдалану мүмкіндіктерін қазіргі таңда тиімді құқықтық реттеу арқылы жүзеге асырады. Қоғам мен табиғаттың арасындағы қатынастарды заңнамалық түрде реттеудегі басты мақсат- қоршаған ортаны ластанудан қорғау. Қоршаған ортаны қазіргі және болашақ ұрпақтың мүддесі үшін қорғауда, әр мемлекет қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды пайдалану саласында әртүрлі заңнамалар қабылдайды. Еліміз үшін жақын орналасқан және құқықтық жүйелері ұқсас көршілес ТМД мемлекеттерінің қоршаған ортаны қорғау саласындағы қатынастардың құқықтық реттелуі мен экологиялық құқық бұзушылықтар үшін қолданылатын жауапкершілік шараларының ерекшеліктері мен үздік тәжірибелерін қарастырудан бастау маңызды. Д.Л.Байдельдиновтың Экологиялық заңнаманы реформалау: тарихы мен болашағы атты мақаласында, ТМД елдерінде Экологиялық заңнама барлық посткеңестік республикаларда шамамен бір бағытта дамыды, оның құрылымында ресурстық кодекстерде салалық табиғат ресурстары заңнамасы басым болды,-деп көрсеткен [1]. Осы арқылы қазіргі кезде ТМД мемлекеттерінің қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқық бұзушылықтары үшін қандай жауапкершілік шараларын қолданатындығын салыстырып қарастыру маңызды.

Ресей Федерациясының (бұдан әрі-РФ) қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы құқықтық ықпал ету шараларының теориялық және практикалық ерекшеліктерін қарастыратын болсақ, РФ-да Қазақстан Республикасында да қоршаған ортаны қорғаудың әртүрлі құқықтық жүйелері мен тәсілдері бар, бұл дегеніміз экологиялық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікті қолданудағы бірқатар айырмашылықтарға алып

келеді. Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін қолданылатын жауапкершілік нормалары экология заңнамасындағы бұзылған құқықтарды қалпына келтіріп қана қоймай, сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы жаңа құқық бұзушылықтардың орын алуына жол бермей, өз кезегінде қалпына келтіру функциясымен қатар, алдын алу функциясын да атқарады.

РФ қоршаған ортаны қорғау саласындағы басты нормативтік құжат 2002 жылғы 10 қаңтардағы № 7-ФЗ «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Федералды заң болып табылады. РФ «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Федералдық заңның 75-бабына сәйкес, қоршаған ортаны қорғау заңнамасын бұзғаны үшін мүлдікті, тәртіпті, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік белгіленеді [2].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы бұзу, құқық бұзушылардың іс-әрекеттерінде қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы болмаса, РФ Әкімшілік Кодексінің қолданылу аясына жатады. Әкімшілік жауапкершілік жеке немесе заңды тұлғаның экологиялық құқық нормаларын бұзғаны үшін туындайды және РФ Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 8-тарауымен реттеледі. Аталған тарау: ескерту, айыппұл салу, қызметті әкімшілік тоқтата тұру, құқық бұзушылық жасау құралын тәркілеу, заңсыз өнімді тәркілеу, арнайы құқықтан айыру сияқты әкімшілік жаза түрлерін қолданылады [3]. Л.С.Булгакова әкімшілік экологиялық құқық бұзушылыққа төмендегідей анықтама келтірген: Ресей Федерациясында белгіленген экологиялық құқықтық тәртіпке, халықтың денсаулығы мен экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғатын, қоршаған табиғи ортаға зиян келтіретін немесе әкімшілік жауапкершілік көзделген келтірудің нақты қаупін қамтитын заңсыз, кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік әкімшілік экологиялық құқық бұзушылық деп танылады [4, 164].

Жоғарыдағы 51 баптан тұратын 2001 жылғы 30 желтоқсандағы РФ Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодексінің «қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар» атты 8 тарауы, еліміздің ӘҚБтК 21 тарауындағы баптармен ұқсас. Баптардың кейбіреуі қолданыстағы бап емес екенін ескерсек, екі елдің қоршаған ортаны қорғау саласындағы жауапкершілік қолдануы ұқсас келетінін аңғара аламыз. Бұл екі мемлекеттерде заңнама мен заңды қолдану мазмұны ұқсас болғанымен, санкциялары, соттардың сакцияларды айқындауда бірқатар айырмашылықтар жасайды.

Екі елде де экологиялық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікті қолдану нақты құқық бұзушылықтың орын алуы мен оның ауырлығына байланысты өзгеруі мүмкін. Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы екі елдің бірнеше баптарына талдау жүргізе отырып салыстыратын болсақ, бір ерекшелік ҚР қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқық бұзушылықтар ҚР ӘҚБтК мен реттелсе, РФ-да Қоршаған ортаны қорғау туралы ФЗ-мен реттеледі. Бұл ретте екі елдің қоршаған ортаны қорғау саласында жиі құқық бұзушылық жасалынатын баптарына талдау жасайтын болсақ, елімізде ҚР ӘҚБтК 325, 328 және 356 баптары жиі бұзылса, РФ ӘҚБтК сәйкес, РФ Табиғат қорғау прокуратурасының мәліметінше, жиі құқық бұзушылық 8.2, 8.21, 8.23, 8.41 баптары бойынша жасалады [5].

Жоғарыда аталған баптардың ішінде жиі құқық бұзушылық жасалатын баптарының бірі еліміздегі ӘҚБтК 347 бабы болса, РФ ӘҚБтК 8.10 бабы. ҚР ӘҚБтК 347 бабы Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде экологиялық талаптарды бұзу, егер бұл іс-әрекет экологиялық залал келтіруге алып келмесе, – жеке тұлғаларға – он, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне – жиырма, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – елу, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне бір жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді, - делінген [6]. РФ ӘҚБтК 8.10 Жер қойнауын ұтымды пайдалану жөніндегі талаптарды бұзу бабы, Пайдалы қазбалар қорларының негізсіз шығындарына әкеп соғатын пайдалы қазбалар кен орындарын іріктеп (жобадан тыс) өңдеу, пайдалы қазбаларды ыдырату, сол сияқты пайдалы қазбаларды өндіру кезінде немесе минералды шикізатты өңдеу кезінде нормативтен тыс шығындарға әкеп соғатын жер қойнауын өзге де ұтымсыз пайдалану, - азаматтарға мыңнан бес мың рубльге дейін әкімшілік айыппұл салуға әкеп соғады; лауазымды адамдарға - он мыңнан елу мың рубльге дейін; заңды тұлғаларға - сегіз жүз мыңнан бір миллион рубльге дейін айыппұл салынады, - делінген [7]. Баптардың мазмұны жағынан жер қойнауын пайдалану бойынша экологиялық талаптарды бұзу мен ұтымды пайдалану бойынша талаптарды бұзу ұқсас болғанымен, айыппұл деңгейі екі түрлі. Елімізде жеке тұлғаларға салынатын айыппұл мөлшері, көршілес елмен салыстырғанда жоғары болғанымен, заңды тұлғаларға салынатын айыппұл мөлшері РФ-да еліміздегі заңды тұлғаларға салынатын айыппұл мөлшерінен 10 есе жоғары екенін байқауға болады.

Беларусь Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік құқықтық реттелуіндегі басты заң - 1992 жылы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заң болып табылады. Беларусь ғалымдары әкімшілік, қылмыстық, азаматтық-құқықтық және тәртіптік сияқты құқықтық

жауапкершіліктің түрлерін ажыратады, осы құқықтық институттың пәнаралық нарықтық сипатына баса назар аударады [8, 206].

Беларусь Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңының 99-бабына сәйкес, адамдарды қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікке тарту оларды қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеуден және оны қорғау жөніндегі іс-шараларды орындаудан босатпайды,-делінген [9]

Теорияда экологиялық жауапкершіліктің туындау негізі келесідей берілген: Жауапкершіліктің негізі экологиялық құқық бұзушылық, яғни «белгіленген экологиялық құқықтық тәртіпке, қоғамның экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғатын және қоршаған ортаға, сондай-ақ ол арқылы адамның денсаулығына, жеке және заңды тұлғалардың мүлкіне зиян келтіретін не осындай зиянға нақты қауіп төндіретін кінәлі, құқыққа қарсы әрекет (әрекет, әрекетсіздік)» болып табылады [8,207]. Осы тұста бір қызықты жайт, Беларусь Республикасының қоршаған ортаны қорғау туралы басты заңы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңында экологиялық құқық бұзушылық ұғымы берілмеген, бірақ Қылмыстық Кодексында, экологиялық қылмыс ұғымына, экологиялық қауіпсіздік пен табиғи ортаға қарсы қылмыстар ретінде анықтама берілген. Беларусь Республикасында экологиялық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Беларусь Республикасының Заңына сәйкес реттеледі. Беларусь Республикасының Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі аталған заңның сақталуына және құқық бұзушы тұлғаларға әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға жауапты.

Экологиялық құқық бұзушылықтарға байланысты әкімшілік құқықтық жауаптылық қолдану Беларусь Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 2.2 бабына сәйкес, әкімшілік теріс қылықтар, елеулі әкімшілік құқық бұзушылықтар және өрескел әкімшілік құқық бұзушылықтар деген үш санатқа бөлінеді. Әкімшілік теріс қылықтар үшін 5-50 базалық шамаларға дейін айыппұл көзделсе, елеулі әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін 10-50 базалық шамаларға дейін айыппұл, тәркілеу, депортациялау түріндегі әкімшілік жаза қолданылады. Өрескел әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін қоғамдық жұмыстарға тарту, әкімшілік қамаққа алу, белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түрінде әкімшілік жаза қолдану көзделген, қайталап жасаған жағдайда, қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады [10].

Беларусь Республикасының Әкімшілік кодексінің 16 тарауы келесідей құқық бұзушылықтарға әкімшілік жауапкершілік көздейді. Мысалы, Беларусь Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңының 15 бабында қорғаныс объектілерін, әскери инфрақұрылым объектілерін салуға және пайдалануға байланысты экологиялық маңызды шешімдердің жобаларына, мәліметтері мемлекеттік құпияларға жатқызылған объектілерді салуға және пайдалануға байланысты экологиялық маңызды шешімдердің жобаларына, Беларусь Республикасының заңнамалық актілерінде және халықаралық шарттарында көзделген жағдайларда өзге де объектілерге қатысты экологиялық маңызды шешімдердің жобаларына қатысты Экологиялық маңызы бар шешімдер жобаларын қоғамдық талқылау жүргізілмеуі мүмкін екендігі көрсетілген [9].

Ал еліміздің ЭК 15 бабының 1 тармағында, экологиялық бағалау жүргізу және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша өзге де шешімдер қабылдауы процесіне осы Кодексте белгіленген шарттарда және тәртіппен қатысуға құқылы, - екендігі көрсетілген. Осы арқылы еліміз экологиялық шешімдерді қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуға құқығын белгілеуі ашықтық пен қатысуға ықпал етеді, бұл өз кезегінде экологиялық нормаларды қолдауға және орнықты дамуға жәрдемдесуге септігін тигізеді.

Польша Республикасының экологиялық құқығының конституциялық негіздері бар, дегенмен, бұл саланың құқықтық реттелуі Қоршаған ортаны қорғау туралы заңында толықтай қамтылған [11]. Қоршаған ортаны қорғау туралы заң, қоршаған ортаны қорғау аспектілерін қамтыса, екінші заң дерлік Табиғатты қорғау нысандарына бағытталған. Жоғарыда аталған заңнан бөлек, 26 қыркүйек 2002 жылғы «Атмосфералық ауаның ластануының зиянды экологиялық әсерінен, шудан, сілкіністерден және соған ұқсас процестерден қорғау» туралы федералды заңы бар. Бұл заң адам мен биоәртүрлілікті, қоршаған ортаның құрамдас бөліктерін зиянды әсерлерден қорғау мен алдын алуды негіздейтін заң болып табылады.

Польша ЕО-қа мүше мемлекет болғандықтан, 10 мамыр 2007 жылғы Еуропалық Парламент пен Еуропалық Одақ Кеңесінің экологиялық жауапкершілік жөніндегі директивасы міндетті. Аталған актінің 2-бабының 2-тармағы экологиялық зиянды табиғи ресурстағы (түрлер мен табиғи мекендеу орындары, су мен топырақ) өлшенетін қолайсыз өзгерісті немесе тікелей немесе жанама түрде болуы мүмкін табиғи ресурстарға қызмет көрсетудің өлшенетін нашарлауын білдіреді,-деген мазмұндағы анықтама берген [12]. Аталған актінің 6 бабына сәйкес, Қоршаған ортаға зиян келтірілген жағдайда жауапты тұлға, біріншіден, залалды шектеу шараларын қолдануға, екіншіден, қоршаған ортаның

бұзылған жай-күйін қалпына келтіру жөнінде қажетті іс-шаралар жүргізуге міндетті,-екендігін көрсетілген. Осының негізінде актіге сәйкес, қоршаған ортаға зиян келтіруді реттейтін басқа заңдардағы жауапкершілік шаралары жалғасады, яғни зиян келтірушіні ластану салдарынан зардап шеккен объектілердің меншік иелері немесе шығынға ұшыраған басқа адамдар алдындағы жауапкершіліктен босатпайтындығын білдіреді.

Қорыта келе, еліміздегі экологиялық құқық бұзушылықтар үшін қолданылатын әкімшілік жауапкершілік институтын шетелдік мемлекеттердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы қолданатын жауапкершілік шараларымен құқықтық салыстыру жүргізу арқылы, Отандық заңнама шетелдік заңнамамен тең дәрежеде дамып келе жатқанын, дегенмен халықаралық құқықтық тәжірибе алмасудың тиімді жақтары бар екендігі анықталды. Экологиялық құқықтық тәртіпті бұзу, қоғамның экологиялық қауіпсіздігіне, адамның денсаулығына, жеке және заңды тұлғалардың мүлкіне зиянын тигізеді және оны құқықтық тұрғыдан тиімді қорғау мен заңды жауапкершілік қолдану маңызды болып табылады. Әкімшілік және экологиялық заңнаманың дұрыс сақталуы мен қолданылуы елдің алдағы уақытта түрлі салада, оның ішінде халықаралық түрлі экологиялық жобаларды жүзеге асыру мен құқықтық дамуға септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Байдельдинов Д.Л Реформа экологического законодательства: история и перспективы // [Электрондық ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36444870&pos=6;-106#pos=6;-

2 Федеральный закон "Об охране окружающей среды" от 10.01.2002 № 7-ФЗ // [Электрондық ресурс] URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34823/

3 "Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях" от 30.12.2001 N 195-ФЗ (ред. от 17.02.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.03.2023) // [Электрондық ресурс] URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/

4 Л.С.Булгакова — гл. 4, 11, 12 (в соавторстве); О.А.Гуреева, канд. юрид. наук — гл. 12 (в соавторстве); М.Б.Кабанова — гл. 5—10; В.В.Лавров, канд. ист. наук, канд. юрид. наук, доцент — гл. 1, 3; Я.К.Чепенко, канд. юрид. наук — гл. 2

5 Основные нарушения законодательства в деятельности нефтедобывающих компаний // [Электрондық ресурс] URL: <https://www.prominf.ru/article/osnovnye-narusheniya-zakonodatelstva-v-deyatelnosti-neftedobyvayushchih-kompaniy>

6 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // [Электрондық ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K14035_.htm

7 Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях" от 30.12.2001 № 195-ФЗ // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/

8 Дубовик О.Л. Экологическое право Восточной Европы: монЕвропы: монография РАН, 2018. – 270 с

9 Закон Республики Беларусь Об охране окружающей среды от 26 ноября 1992 г. № 1982-XII // URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_ohrane_okruzhayushchey_sredy.htm

10 Кодекс Республики Беларусь об Административных Правонарушениях 91-3 от 06.01.2021 г. // URL: https://kodeksy-by.com/koap_rb.htm

11 The Act of 27 April 2001 Environmental Protection Law] мен Табиғатты қорғау туралы Заңында [ACT of 16 April 2004 о Nature conservation // [Электрондық ресурс] URL: <https://www.global-regulation.com/translation/poland/3353949/the-act-of-16-april-2004-on-the-protection-of-nature.html>

12 Act serving to implement the Directive of the European Parliament and of the Council on Environmental Liability with Regard to the Prevention and Remedying of Environmental Damage of 10 May 2007 // [Электрондық ресурс] URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/ger75685.pdf>

УДК 378.1

И.Б. Джакупова

магистр экологии, старший преподаватель,

А.Ж. Божбанов

к.б.н., ассоциированный профессор

Алматинский технологический университет

г. Алматы, Республика Казахстан

(E-mail): www.inkar_18@mail.ru, bozhbanov2011@mail.ru

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В данной статье показана необходимость перехода к экологически ориентированной цивилизации, обусловленность формирования системы знаний в образовании и культуре. Предложена система ценностей экоцентрической направленности. В условиях переходного современного общества комплекс экологически значимых навыков формируется при получении образования и трансформируется во внутренние убеждения индивида. Утверждается, что современная реальность требует немедленного инициирования и развития экологического воспитания молодежи на всех этапах и уровнях образования: состояние окружающая среда не может дожидаться полноценного формирования поколений, для чего необходимо предметно-ориентированное экологическое образование в раннем детстве, и не оставляет времени на длительные эксперименты.

Ключевые слова: образование, государственная политика, экологизация, экологическая культура, экоцентризм.

Аннотация. Бұл мақалада экологиялық бағдарланған өркениетке көшу қажеттілігі, білім мен мәдениетте білім жүйесін қалыптастырудың шарттылығы көрсетілген. Эгоцентрилік құндылықтар жүйесі ұсынылды. Өтпелі заманауи қоғам жағдайында экологиялық маңызды дағдылардың жиынтығы білім алған кезде қалыптасады және жеке тұлғаның ішкі сеніміне айналады. Қазіргі заманғы шындық білім берудің барлық кезеңдерінде және деңгейлерінде жастардың экологиялық тәрбиесін дереу бастауды және дамытуды талап етеді: қоршаған ортаның жағдайы ұрпақтардың толық қалыптасуын күте алмайды, бұл ерте балалық шақта пәндік-бағдарлы экологиялық білім беруді талап етеді, және ұзақ эксперименттерге уақыт қалдырмайды.

Түйін сөздер: білім, мемлекеттік саясат, экологияландыру, экологиялық мәдениет, эгоцентризм

Annotation. This article shows the necessity of transition to an environmentally oriented civilization, the conditionality of the formation of a knowledge system in education and culture. A system of egocentric values is proposed. In the conditions of a transitional modern society, a complex of environmentally significant skills is formed during education and transformed into the inner beliefs of an individual. It is argued that modern reality requires the immediate initiation and development of environmental education of young people at all stages and levels of education: the state of the environment cannot wait for the full-fledged formation of generations, which requires subject-oriented environmental education in early childhood, and leaves no time for long-term experiments.

Keywords: education, public policy, ecologization, ecological culture, egocentrism

Усиление экологических и антропогенных проблем в обществе переходного периода свидетельствует о постоянно возрастающей важности экологического воспитания, образования и информационно-пропагандистской работы для общества. Этот проект призван стать основой для развития осведомленности граждан о состоянии окружающей среды, факторах экологической безопасности, причинах и последствиях пагубного воздействия человека на природу. В соответствии с правилом, указанным в статье 27 высшего законодательного акта Казахстана - Конституции страны [1], утвержденное на референдуме в 1995 году право на надежную, удовлетворительную и здоровую окружающую среду является одним из основополагающих и всеобъемлющих прав человека и граждан, влияющих на основную жизнедеятельность, связанную с поддержанием нормальных экологических, экономических и эстетических условий жизни.

Мы полагаем, что теперь мы можем с уверенностью сказать, что концепция экологического образования в интересах устойчивого развития была сформирована благодаря передовому опыту Казахстана и ряда других заинтересованных стран в области экологического образования. Благодаря данной концепции сама идея междисциплинарного и комплексный подход в образовании смещается в сферу интересов устойчивого социального и экологического развития. Более того, начало озеленения образования относится именно к переходному периоду XX-XXI веков. В то же время исследования сообщают, что недостаточное внимание ряда стран к вопросам экологического образования, воспитания и информационно-пропагандистской работы является препятствием для ориентации образовательных процессов на устойчивое развитие, которое также включает в себя как социальные, так и экономические аспекты [2].

Обращаем ваше внимание, что в современных условиях переходного общества первостепенное значение приобретает такая экологическая политика, а также сфера образования, которая ориентирована на охрану окружающей среды и сохранение экологически безопасных условий жизни живых организмов, человека в том числе [3].

Мы не можем не согласиться с разумным требованием международного экологического движения рассматривать реформу в области образования, направленную на экологизацию на всех уровнях, как основу совершенствования существующей системы образования в контексте фактической деградации окружающей среды [4]. Стоит также отметить, что в настоящее время экологическое образование в Республики Казахстан, как в государственных, муниципальных, так и в частных учреждениях, опирается в первую очередь на действующие национальные стандарты в области образования.

Реализация экологического образования на школьном уровне осуществляется как в форме классно-урочной системы, так и во внеурочной деятельности в рамках основной образовательной программы организации, с составлением индивидуальной программы.

Экологизация образования в колледжах (и с этим никто не спорит) также входит в число приоритетные направления актуальной экологической политики в сфере образования (Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании») [5].

Национальные нормативные акты, регулирующие экологические правовые отношения, включая экологизацию образования, были приняты совсем недавно. Так, принятие в 2007 году Экологического кодекса РК позволило закрепить на законодательном уровне нормы развития экологической культуры, которые предполагают общность и комплексность современного экологизации образования, подготовки руководителей и должностных лиц в области экологической безопасности охраны природы, а также обязательное преподавание экологических принципов в

образовательных учреждениях, повышение экологической осведомленности (Статья № 3 Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК.) [6].

Общество, находящееся в состоянии выбора модели взаимодействия с природой, всегда будет искать наилучшие способы формирования экологической политики. Текущие требования сообщества в первую очередь связаны с проявлениями комплексного (междисциплинарного) характера глобальной экологической проблематики, что, по-видимому, предполагает изменения в образовательной политике посредством гуманизации и экологизации образования. Этот процесс включает в себя смену парадигмы антропоцентрических ценностей посредством развития экоцентрической культуры личности.

Концепция экоцентризма, которая берет свое начало в сфере образования и рассматривает окружающий мир и природу как самостоятельную систему ценностей, больше не является только частью учебных курсов. Современная концепция экоцентризма проявляется, в частности, в сильной жизненной позиции, готовности к социально значимым и экологически сознательным действиям, в том числе тем, которые налагают самодисциплину и самоограничения и связаны с ответственностью за принятие решений и поступки не только перед ныне живущими, но и перед будущими поколениями [7].

Помимо образования, воспитание также является важным компонентом экологизации современного общества. Основной целью экологического воспитания является организация нравственного порядка в системе общечеловеческих и экологических ценностей. Экологическая составляющая современного воспитания в образовательных организациях рассматривается как воздействие и обучение учащихся, как правило, личным примером учителя, с целью формирования устойчивого экологического и средоориентированного мышления, создания современных моральных, юридических, экономических и эстетических взгляды на окружающую среду, определение места и роли личности в обеспечении охраны окружающей среды. Общеизвестно, что экологическая культура и экологически ориентированное сознание каждого члена общества является необходимым условием устойчивого развития общества [8].

Принимая во внимание, что деятельность в области развития и актуализации экологических и природоохранных ценностей осуществляется в мире уже более полувека, особенностью экологической культуры является ее неодновременное развитие, с возможностью продления в течение десятилетий. Следует понимать, что это препятствует достижению относительно значимых и немедленных результатов. Но продолжающийся прогресс в этом направлении может объединить общество в отношении экологических приоритетов и кардинально изменить мышление нескольких поколений, что в конечном итоге может сформировать “новое экологическое мышление”, основанное на экологическом образовании, воспитании и информационно-пропагандистской работе. Повышение общей экологической культуры, бережного отношения к окружающему миру в переходном обществе могло бы стать необходимым условием устойчивого развития современного общества и его экологизации.

Нет необходимости выделять экологическое образование как самостоятельную часть, не связанную с другими ценностями современной культуры образования. Экологическое образование как важнейший элемент современной экологической культуры должно восприниматься как незаменимый, и прежде всего как социально ориентированная адаптация личности к быстро меняющимся социально-природным условиям. Пройдя значительный этап биологической эволюции, человечество, как субъект воздействия на природу и объект изменений, не может полагаться на естественный ход планетарных событий. Чтобы выжить в этом изменившемся природно-антропогенном мире, необходимо применять механизмы социальной интеграции, сочетания социальных и природных форм, с развитием различной экологической культуры.

Нормы права и культурные практики, с их взаимодействием друг с другом, всегда играли ключевую роль в социальной среде развития человеческого общества. Мы считаем, что безусловно, это экологическая культура в ее современном понимании, которая устанавливает необходимые правила в обществе, его нормы и представления о модели поведения человека в этих изменившихся социальных и природных условиях. Согласно отчетам исследователей, вектор экологического сознания и разработки политики смещается от “Не ждите пощады от природы” к установлению глобального “зеленого” контроля [9].

В попытке выстроить идеологические границы в качестве ответа на вызовы современности современный Казахстан находит новые возможности в экологизации образования. Электрический ток экологическое образование все больше фокусируется на гармонизации развития молодежи, социального прогресса и развития всей страны в патриотическом ключе, основанном на вдумчивом взаимодействии с природой и окружающей средой.

На наш взгляд, выбранный курс адекватен, но с необходимостью некоторой корректировки. Идеологией экологического образования в Казахстане, включающего в себя экологически ориентированное воспитание, должна быть идеология сохранения родной страны с ее богатым природным и культурным разнообразием. Одним из путей преодоления нынешнего экологического кризиса является возрастающая роль экологической культуры.

Главным показателем уровня культуры общества следует считать не только духовный рост общества, но и нравственность его членов. населения, степень внедрения экологических принципов в деятельность людей, связанную с сохранением и воспроизводством природных богатств.

Экологическая культура играет способствующую роль в позитивном изменении современного сознания, формировании экологического сегмента общественного духа, экологического мировоззрения и экологических императивов, которые не только перерастают в убеждения, но и становятся стилем нашей жизни. Наше понимание заключается в том, что развитый тип эффективного экологического мировоззрения является тем самым фактором, который должен определять поведение и отношение индивидов к окружающему миру, природе родной страны, а также формирование чувства патриотизма.

Вывод

Экологическая культура, как и любой другой тип современной культуры, - это не только совокупность знаний, а набор навыков, которые развиваются в моральную уверенность. Очень важно, чтобы полученные знания были реализованы в остро востребованных социально значимых инициативах, молодежных течениях и движениях, подкреплены практическими делами. Без уменьшения акцента на экологическом образовании и воспитании.

Мы понимаем, что современная реальность диктует необходимость внедрения и развития экологического образования молодежи на всех этапах и уровнях образования (Высшее образование - программы бакалавриата и магистратуры): состояние окружающей среды не позволяет дожидаться полного формирования поколений, являющихся объектом ориентированного экологического воспитания с раннего детства, и не оставляет времени для долгосрочных экспериментов.

Главным условием деятельности в этой области является участие и взаимодействие между специалистами в области охраны окружающей среды, преподавателями, учеными, администраторами и менеджерами, а также широкой экологической общественностью, которые прививают студентам старших классов качества профессиональной и высоконравственной личности посредством экологического образования и воспитания.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан(1993)
2. Ja. Sureda, A.M. Calvo, The Environmentalist. 21(4), 287-296 (2001)
3. М.В. Пчельников, Актуальные проблемы современности: наука и общество. 2(7), 42– 44 (2015)
4. А. Исакова, Международная междисциплинарная научная геоконференция "Геодезическая геология и управление экологией горных работ", 115-122 (2018)
5. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании»)
- 6 Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК
7. С.И. Кузина // Вестник Северо-Кавказского гуманитарного института. 2(6), 324-331 (2013)
8. Ю.А. Кузьменко, М.В. Пчельников, Гуманизация высшего профессионального образования: цели, содержание, способы осуществления (Ростов-на-Дону, 2015)
9. W.Ch. Mathisen, Gree utopianism and greening of science and higher education. Organization & Environment. 19(10), 110-125 (2006)

А.А. Тажмуратова

Кафедра «Логистика и менеджмент на транспорте»
Академия логистики и транспорта г. Алматы, Казахстан
e-mail: 22Assyl@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ВОЗДУШНОГО БАССЕЙНА Г.АЛМАТЫ

Аннотация. В этой статье рассматриваются проблемы загрязнения воздушного бассейна города Алматы, которые являются одной из основных проблем Казахстана. Сам процесс изменения климата ведет к изменениям погодных явлений, увеличивается количество экстремальных температур. Основными причинами загрязнения атмосферного воздуха в г. Алматы являются выбросы загрязняющих веществ автомобильным транспортом, накапливается присутствие оксида углерода, он не может ощущаться человеком по запаху либо цвету, но способен создавать дефицит кислорода в тканях тел человека, что может вызвать головную боль, головокружение, тошноту, потерю сознания, а наличие в воздухе диоксида азота при взаимодействии с углеводами выхлопных газов способствуют образованию фотохимического тумана - смога. Основная задача по восстановлению здорового экологического климата г. Алматы и для его решения, необходимы наиболее эффективные, продуманные и реализуемые проекты, которые могли быть направлены на восстановление, сохранение и поддержание экологического состояния города [1].

Ключевые слова: смог, токсические вещества, окружающая среда, загрязнение атмосферного воздуха.

Введение. Проблема загрязнения воздушного бассейна городов в настоящее время крайне актуальна. На протяжении нескольких лет предпринимаются совместные усилия ряда стран, направленные на борьбу с загрязнением атмосферного воздуха [2]. В 2020 году Алматы вошел в число 100 самых опасных для экологии городов мира, заняв 95 место. По данным РГП «Казгидромет», атмосферный воздух в Алматы в целом характеризуется высоким уровнем загрязнения. Индекс загрязнения атмосферы составляет 7 (высокий уровень). Стандартный индекс равен 9 (высокий уровень). «Автотранспорт остается источником загрязнения атмосферного воздуха, на его долю приходится порядка 65% суммарных выбросов [3].

Методологической и теоретической основой исследования экологические проблемы города Алматы и пути их решения обсудили на круглом столе в Алматы, 8 Декабря 2020 14:30. К участию круглого стола, организованного Народной партии Казахстана, были приглашены экологи, эксперты, государственные органы, а также послужили работы отечественных и зарубежных ученых, нормативно-правовые документы по экологической, бюджетной, промышленной и региональной политикой Республики Казахстан. Исследование проведено в рамках направлений государственной экологической политики [3]. Опирались на труды таких ученых как Сабралиев Н.С., Оспанова А.А., Жанбирова Ж.Г., Адилов Ж. М., Бобров А. Л., Бобылев С. К., Гвишиани Д. М., Гофман К. Г., Еськова В. А., Жоламан Р. К., Захаров В. В., Кенжегузин М. Б., Куатбаева Г. С., Новик И. Б., Папенков К. В., Пегов С. А., Пененко В. В., Петросян О.Д., Рюмина В., Сатыбалдин С. С., Теверовский Е. Н., Ушаков Е. П., Хачатуров Т. С., Forsund F., Isand W., Liossatos P., Pigon [4].

В направлении экологизации промышленного производства, а также по причине постоянно возрастающего количества эксплуатируемых в мире автомобилей, одним из основных источников загрязнения атмосферы становится - автотранспорт. Для минимизации экологического ущерба от загрязнения окружающей среды автотранспортом и создание эффективного экономического механизма и компенсации наносимого им экологического ущерба является актуальной задачей и пути ее решения на сегодняшний день.

Анализ динамики выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух от передвижных источников за последние 10 лет показал, что из всего многообразия передвижных источников автомобильный транспорт остается главным загрязнителем атмосферного воздуха. На его долю приходится около 42 % суммарных по стране выбросов загрязняющих веществ в атмосферу и 94,5 % - от транспортного комплекса. Интенсивный рост численности автомобильного парка обусловил существенное повышение уровня выбросов загрязняющих веществ. При этом наиболее быстрыми темпами расширяется парк легковых автомобилей и автобусов.

Методы. «Весомый вклад в загрязнение атмосферного воздуха в городе вносит автотранспорт. Наиболее оптимальным и справедливым является установление дифференцированного транспортного налога в зависимости от величины наносимого ущерба окружающей среде или по экологическим показателям. Этот подход соответствует принципу концепции снижения вреда, при котором дифференциация налога в РК будет мотивировать приобретать автомобили, эксплуатация которых будет обходиться минимальными вредными выбросами» [5]. С целью решения данной проблемы Комиссией Евросоюза рекомендовано рассчитывать внешний ущерб от загрязнения атмосферы автотранспортом и обеспечивать его интернализацию, т.е. преобразование во внутренние издержки виновника загрязнения, посредством применения различных инструментов – налогов, стандартов, платежей, обеспечивая в результате превращение самих автомобилистов в деятельных участников процесса рационализации транспортной нагрузки и снижения экономического ущерба от загрязнения атмосферы. Для возможности адекватной оценки ущерба от автотранспортного загрязнения и введения на этой основе соответствующего компенсационно-стимулирующего механизма целесообразно исходить из учета нескольких обстоятельств. Поскольку загрязнения автотранспортом предметом рассмотрения являются разнообразные вредные вещества (оксиды азота, углерода, взвешенные вещества и др.), негативно влияющие на здоровье и продолжительность жизни человека, а также окружающую природную среду, эти влияния необходимо идентифицировать, измерить количественно и оценить путем расчета соответствующего экономического ущерба.

С учетом того, что автомобили, оснащенные неодинаковыми двигателями внутреннего сгорания (ДВС) в различной степени загрязняют атмосферу предлагается рассматривать следующие основные типы автотранспортных средств:

- искровой двигатель с принудительным зажиганием, отрегулированный, работающий на бензине без катализатора;
- искровой двигатель с принудительным зажиганием, работающий на бензине, отрегулированный, с трех выходным катализатором;

- искровой двигатель с принудительным зажиганием, работающий на бензине, отрегулированный, с катализатором по норме Евро 2 и выше;
- искровой двигатель с принудительным зажиганием, отрегулированный, работающий на газовом топливе;
- дизельный мотор, работающий по принципу воспламенения от сжатия;
- гипотетический (условный «средний») автомобиль, соответствующий комбинации различных авто технологий.

Экологический ущерб от загрязнения существенно зависит от скорости движения автомобиля и типа трассы, поэтому для репрезентативного анализа с учетом рекомендуется выделять следующие типы автодорог:

- магистраль с реверсивным движением без ограничения по скорости, средняя скорость 110 км/ч;
- магистраль с ограничением по скорости 90 км/ч, средняя скорость 85 км/ч;
- сельская дорога (между населенными пунктами), средняя скорость 60 км/ч;
- городская дорога в населенных пунктах, средняя скорость 40 км/ч;
- городская дорога с дорожными «пробками», средняя скорость 10 км/ч;
- городская дорога (с заторами в движении), средняя скорость 5 км/ч.

Результат. В процессе эксплуатации автомобиля в атмосферу выбрасывается множество различных загрязняющих веществ, в том числе высокотоксичных. Образование первой группы токсичных веществ обусловлено химическими реакциями окисления топлива, протекающими преимущественно в процессе его сгорания в цилиндрах ДВС. Вторая группа токсичных веществ образуется при взаимодействии азота с избыточным количеством кислорода в продуктах сгорания. Основными токсичными составляющими выбросов автомобиля являются отработавший газ и испарения топлива из системы питания двигателя. Отработавший газ содержит оксид углерода, углеводороды, оксиды азота, альдегиды, сажу и др. Смесь части отработавших газов, проникшей через не плотности поршневых колец в картер двигателя, образуют с парами моторного масла картерный газ. Токсикологическая характеристика отработавших газов в существенной степени зависит от температуры, чем больше нагрузка двигателя, тем выше температура в камере сгорания, и соответственно значительней выброс оксидов азота. Температура в зоне горения во многом зависит от состава смеси: слишком обедненная или обогащенная смесь при горении выделяют меньшее количество теплоты, процесс сгорания замедляется и сопровождается большими потерями.

Эколого-экономические аспекты химического загрязнения окружающей среды автотранспортом теплоты. В таких условиях выделяется меньшее количество NO_2 , когда состав смеси близок к стехиометрическому, объем выбросов растет. Составляющие загрязнителей атмосферы автотранспортом по данным распределяются следующим образом: отработавший газ, выбрасываемые через выхлопную трубу - более 65%; картерный газ – около 20%; углеводороды в результате испарения топлива из системы (бака, карбюратора, трубопроводов)-до 15%. Согласно недавнему исследованию Центра исследований в области энергетики и чистого воздуха, загрязнение воздуха в мире обходится экономике в 2,9 триллиона долларов, около 3,3 процента мирового ВВП. Загрязнение воздуха обходится США в 3 процента ВВП в год (около 600 миллиардов долларов), Китаю - 6,6 процента ВВП (900 миллиардов долларов), а России - 4,1 процента [6].

Наблюдаемое в настоящее время увеличение концентрации вредных примесей в районе крупных автомагистралей и соответствующее ухудшение экологического состояния лесных насаждений может быть обусловлено следующими двумя причинами. Первая причина связана с резким возрастанием плотности автотранспортных потоков в современных условиях. Вторая причина может быть связана с вырубкой придорожных лесов и вытекающим из этого неблагоприятным развитием локальных атмосферных циркуляций, переносящих атмосферную примесь на лесные массивы.

Выводы. Эффективное регулирования загрязнения воздушного бассейна и управления экологической обстановкой в городе автомагистралей большую важность приобретает теоретическое и экспериментальное изучение процессов атмосферного загрязнения от автотранспорта. Для выхода из экологического кризиса человечество должно решить сложный комплекс глобальных проблем, обостряющихся с каждым годом. Оно должно направить достаточные усилия на уменьшение загрязнения воздушного бассейна, вод, почв; активно разрабатывать экологически безопасные технологии, в том числе предотвращающие разрушение озонового слоя, уменьшить тепловое загрязнение среды. Обеспечить благополучное будущее человечества на Земле можно, только сохранив генетические ресурсы биосферы, ее видовое разнообразие. Все эти проблемы могут быть решены лишь при условии, что человечество найдет достойные пути для взаимодействия с окружающей средой.

Список использованной литературы

- 1 Кобегенова Х.Н., Садыкова А., Медеова Г. Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences International Indexed & Refereed ISSN: 2667-6702. www.euroasiajournal.org 295 Volume (7), Issue (9), Year (2020) Ecological condition of the city of Almaty
- 2 Розанов С.И.: Учебник для технических направлений и специальностей «Общая экология», - Сант.- Петербург 2005. 202 с. ISBN 5-8114-0350-X.
- 3 inform.kz Экологические проблемы Алматы https://www.inform.kz/ru/ekologicheskie-problemy-almaty-obsudili-aktivisty-narodnoy-partii-kazahstana_a3727582
- 4 Сабралиев Н.С.: Учебно-методическое пособие., «Сокращение выбросов парниковых газов от автомобильного транспорта в городах Казахстана», - Алматы 2018. 51с
- 5 Мы то, чем мы дышим: как бороться с загрязнением воздуха в Алматы https://forbes.kz/process/expertise/myi_to_chem_myi_dyishim_kak_borotsya_s_zagryazneniem_vozduha_v_almaty/
- 6 Решение проблемы качества воздуха в Алматы: уроки Лос-Анджелеса <https://vlast.kz/avtory/44834-resenie-problemy-kachestva-vozduha-v-almaty-uroki-los-andzelesa.html>

УДК 349.7:349.6

С.А. Шестовская

соискатель кафедры экологического и аграрного права
Белорусский государственный университет
г.Минск, Республика Беларусь
E-mail: Beatlesveta@gmail.com

ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПРИ ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ОБРАЩЕНИЯ С РАДИОАКТИВНЫМИ ОТХОДАМИ АТОМНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Аннотация. В статье исследуются правовые гарантии защиты прав граждан и юридических лиц при принятии решений в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики. Приводится анализ правового регулирования в Республике Беларусь и международного опыта реализации права граждан и юридических лиц в указанных отношениях. Выявлены некоторые несоответствия в регулировании вопросов участия общественности при принятии решений в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики и рекомендациями МАГАТЭ. Сформулированы предложения по совершенствованию законодательства в указанной области.

Ключевые слова. Общественность, экологические решения, радиоактивные отходы, лицензирование, общественные обсуждения, общественные слушания.

Аннотация. Мақалада ядролық қалдықтармен жұмыс істеу саласында шешімдер қабылдау кезінде азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын қорғаудың құқықтық кепілдіктері зерттеледі. Беларусь Республикасындағы құқықтық реттеуге және осы мәселелер бойынша азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын жүзеге асырудың халықаралық тәжірибесіне талдау берілген. Ядролық қалдықтарды басқару және МАГАТЭ ұсынымдары саласындағы шешімдерді қабылдауға қоғамның қатысу мәселелерін реттеудегі кейбір сәйкессіздіктер анықталды. Осы саладағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйінді сөздер. Қоғамдық, экологиялық шешімдер, радиоактивті қалдықтар, лицензиялау, қоғамдық талқылаулар, қоғамдық тыңдаулар.

Annotation. It's explored in the article legal guarantees for the rights of citizens and legal entities when making decisions in the field of nuclear waste management. The analysis of the legal regulation in the Republic of Belarus and international experience in the implementation of the rights of citizens and legal entities in these respects is given. Some inconsistencies in the regulation of issues of public participation in decision-making in the field of nuclear waste management and IAEA recommendations have been identified. Proposals for improving legislation in this area are formulated.

Key words. Public, environmental solutions, radioactive waste, licensing, public discussions, public hearings.

Практика рассмотрения дискуссионных вопросов о влиянии атомной энергетики на окружающую среду насчитывает несколько десятилетий. Нобелевский лауреат, доктор Гленн Сиборг, выступая на конференции Японского атомного промышленного форума в г. Токио 25 марта 1970 г., решение спорной проблематики видел в демонстрации публике всех сторон проекта строительства и эксплуатации АЭС [1, с. 25].

В Республике Беларусь правовые аспекты участия общественности в принятии экологических решений неоднократно становились предметом изучения в научных работах эколога-правового характера. Исследование баланса интересов между общественностью и государством при принятии экологически значимых решений анализировались в трудах С.А. Балашенко [2; 3, с. 10-15], Н.С. Губской [4], Д.М. Демичева [2], А.А. Жлобы [3, с. 112-114], В.Е. Лизгаро [5], Н.А. Карпович [6], Т.И. Макаровой [5; 7], О.В. Мороза [8] и других авторов. Ученые рассматривали вопросы правового регулирования участия общественности в принятии экологически значимых решений, исследовали формы участия общественности по указанной проблематике, анализировали понятия «общественность», «общественное участие», «заинтересованная общественность», «экологически

значимые решения» [2-8] и иные вопросы. В рамках тематики нашего исследования отметим суждения С.А. Балащенко о том, что «право на доступ к экологически значимой информации – один из важнейших принципов реализации права на благоприятную окружающую среду» [3, с. 10], являющегося фундаментальным правом граждан, закрепленным Конституцией.

Проблематика участия общественности в принятии экологически значимых решений рассматривалась в работах ученых и исследователей Российской Федерации: Е.А. Белокрыловой [9], Э.Ю. Богдановой [10], С.А. Боголюбова [11], М.М. Бринчука [12], М.И. Васильевой [13], Н.Н. Гришина [14] и других ученых.

Отдельные аспекты анализируемых нами вопросов освещены в работах ученых дальнего зарубежья. Veronika Zapletalova, Jan Osicka, Peter Ocelic изучали процесс выбора площадки для глубокого геологического захоронения радиоактивных отходов в Чешской Республике [15]. Anni Huhtala и Piia Remes анализировали предпочтения общественности в связи с выдачей лицензии на использование ядерных установок [16]. Китайские ученые Donggin Xia, Yazhou Li, Yanling He, Tingting Zhang, Yongliang Wang, Jiabo Gu также изучали роль участия общественности в признании ядерной энергетики [17, с. 208-215] и пришли к выводу о том, что предполагаемые преимущества от использования атомной энергии являются более важным прогнозом общественного признания, чем предполагаемый риск.

Высоко оценивая актуальность проведенных исследований, глубину выводов и суждений ученых, необходимо отметить, что проблематика участия общественности в принятии экологически значимых решений является весьма актуальной и активно обсуждаемой проблематикой в научной среде, однако вопросы правового регулирования участия общественности в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики в Республике Беларусь комплексно не исследовалась. Вместе с тем, для обеспечения баланса интересов между общественностью и государством при реализации ядерной энергетической программы, в ходе которой будет образовываться большинство радиоактивных отходов в стране, настоящее исследование имеет принципиально важное значение, учитывая, что мнение общественности способно оказывать существенное влияние на развитие экологических интересов [2-17].

Для реализации закрепленных Конституцией Республики Беларусь экологических прав (ст.ст. 34-35; 37; 40; 46) представляется необходимым подвергнуть анализу законодательство, содержащее регулирование общественного участия в принятии решений в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики, и определить резервы для совершенствования законодательства исследуемой нами области с учетом международных тенденций и опыта других государств.

Основываясь на подходе, закрепленном в теории экологического права [2], отметим, что положения Конституции Республики Беларусь, обеспечиваются реализацией предписаний, закрепленных в нормативных правовых актах экологического содержания, в «экологизированных» нормах и в нормативных правовых актах, в которых они содержатся, а также в нормах международного права в области охраны окружающей среды.

Отметим, что в результате референдума, проведенного 27 февраля 2022 г., в статью 46 Конституции Республики Беларусь о праве каждого на благоприятную окружающую среду внесены изменения. В частности, закреплено положение о развитии атомной энергетики в мирных целях. Фундаментальное право на благоприятную окружающую среду обеспечивается соблюдением требований безопасности в области использования атомной энергии.

Основным нормативным правовым актом, регулирующим вопросы участия общественности в принятии экологически значимых решений, включая обращение с радиоактивными отходами атомной энергетики, является Закон Республики Беларусь «Об охране окружающей среды» [18], направленный на обеспечение конституционных прав граждан на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду. Учитывая установленное регулирование, приведем умозаключение М.И. Васильевой о том, что в ст. 15-2 Закона Республики Беларусь «Об охране окружающей среды» [18] положения общественных обсуждений «урегулированы системно» [19, с. 22], которые развиваются в нормах подзаконных нормативных правовых актах.

Также для нашего исследования важно отметить, что формы участия общественности в принятии решений в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики являются аналогичными формам участия общественности в принятии экологически значимых решений в силу тесной связи права окружающей среды и атомного права [2, с. 100]. Рассмотрим особенности правового регулирования исследуемой нами области.

Закон «О регулировании безопасности при использовании атомной энергии» [20] закрепляет право участия юридических и физических лиц по проектам экологически значимых решений в области обеспечения безопасности при использовании атомной энергии, включая вопросы о

размещении, проектировании, сооружении, эксплуатации пункта хранения, пункта захоронения и выводе из эксплуатации пункта хранения, закрытии пункта захоронения [20, ст. 47]. На стадии принятия решений по регулированию деятельности в области обеспечения безопасности при использовании атомной энергии, влияющих на безопасность Белорусской АЭС, Госатомнадзор проводит общественные слушания [21, п. 1.8].

Порядок организации и проведения общественных слушаний определен Положением, утвержденном постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 24 апреля 2019 г. № 258 (далее – Положение об общественных слушаниях) [22], в котором указано, что целью общественных слушаний является доведение до общественности информации о ходе и результатах проведения Госатомнадзором экспертизы безопасности и оценки соответствия соискателя лицензии лицензионным требованиям и условиям при подготовке решений, связанных с обеспечением ядерной и радиационной безопасности объекта. В п. 10 Положения об общественных слушаниях [22] указано, что в общественных слушаниях вправе принимать участие граждане Республики Беларусь, иностранные граждане и лица без гражданства.

Вместе с тем, анализируя международные рекомендации по данному вопросу, отметим, что руководство по безопасности МАГАТЭ SSG-12 «Лицензионный процесс ядерных установок» [23] предлагает при проведении общественных слушаний предоставить возможность общественности высказать свое мнение относительно процесса лицензирования, включая представителей соседнего государства, если ядерная установка находится вблизи государственной границы [23, п. 2.42]. Процесс участия общественности в принятии решений должен обеспечить отдельным лицам или общественным группам возможность оспаривать выдачу лицензии или разрешения, если имеется потенциальная угроза здоровью или безопасности [23, п. 2.43].

В пункте 2.44 документа МАГАТЭ SSG-12 «Лицензионный процесс ядерных установок» [23] указано, что на протяжении всего срока службы ядерной установки обеспечивается участие общественности, включая представителей местных, национальных и международных заинтересованных сторон. Данный процесс должен быть открытым, прозрачным, хорошо урегулированным и сбалансированным. Регулирующий орган и организация, в ведении которой находится ядерная установка, обеспечивают «легкий» доступ к соответствующей и исчерпывающей информации, касающейся безопасности лицензируемой деятельности. Необходимо указывать разумный период времени для проведения общественных слушаний, в течение которого общественность будет иметь возможность изложить свое мнение на организованных встречах и официальных слушаниях, а также с помощью иных подходящих средств коммуникаций. Мнение и комментарии общественности подлежат учету организаторами общественных слушаний, проводимых на всех этапах процесса лицензирования [23, п. 2.44].

Учитывая международно-правовые подходы к установлению правового регулирования участия общественности в принятии решений при выдаче разрешений (лицензии) в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики, резюмируем следующее. Позиция исследователей, разделяющих понимание под «общественностью» физических и юридических лиц [4, с. 25; 7, с. 7; 9, с. 21; 13, с. 323, 14, с. 11], во многом коррелирует с международными подходами [23] и законодательством Республики Беларусь [20; 22]. В этой связи полагаем целесообразным предоставить право юридическим лицам и организациям, не являющимися юридическими лицами, участвовать в общественных слушаниях, закрепив соответствующую норму в Положении об общественных слушаниях [22]. Участие в процедуре государственного управления различных влиятельных групп заинтересованной общественности означает, что принятое решение (нормативные акты и иные разрешительные документы), основанное на предпочтениях общественности, с большей вероятностью будет приниматься и поддерживаться обществом.

Также необходимо создать условия, позволяющие общественности высказывать мнение в период проведения общественных слушаний; принципиально важным является учет мнения, выраженного общественностью. Поэтому Положение об общественных слушаниях [22] может быть доработано с учетом имеющегося опыта правоприменения [18; 20] и выводов исследований ученых-экологов, уделивших внимание проблемам учета общественного мнения экологически значимых вопросов [7; 13]. Фундаментальным аспектом учета общественного мнения является изложение причин, послуживших основой принятия решения. Отчет о проведении общественных слушаний, подготавливаемый в соответствии с п. 16 Положения об общественных слушаниях [22], должен содержать основу принимаемого решения, обеспечивать прозрачность и позволять общественности понять факторы, положенные в основу принимаемого решения. Помимо указанного, отчет должен содержать информацию для реализации лицами права на защиту, если принятое решение не соответствует законодательству либо нарушает их права.

В заключение отметим, что настоящее исследование позволило сформулировать предложения по совершенствованию законодательства, регулирующего участие общественности при принятии решений в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики. Прежде всего мы обратили внимание на необходимость согласования Положения об общественных слушаниях [22] с документом МАГАТЭ SSG-12 «Лицензионный процесс ядерных установок» [23] в части корректировки цели проведения общественных слушаний. На наш взгляд, участие общественности в принятии решений, связанных с обеспечением безопасности, не ограничивается информированием общественности. В этой связи п. 2 Положения об общественных слушаниях [22], предлагается дополнить формулировкой о представлении общественности возможности высказывать свое мнение относительно процесса лицензирования, для учета общественных интересов и соблюдения прав юридических и физических лиц, включая право на судебную защиту нарушенных прав и интересов.

Принципиально важным аспектом является учет общественного мнения по результатам проведения общественных слушаний [22]. С нашей точки зрения, основанной на выводах ученых-экологов [6, с. 92-93; 9; 13, с. 317], учет мнения общественности по результатам проведенных слушаний обеспечивается своевременным и полным информированием общественности, включая установление разумного периода времени для проведения общественных слушаний, надлежащим выявлении позиции общественности, ответственным отношением организаторов общественных слушаний к установленным процедурам учета и иное. В этой связи, представляется уместным привести суждение Н.А. Карпович, которая указывала, что «требуется готовность руководителей и специалистов аппарата государственных органов, действующих в экологической сфере, позитивно воспринимать участие общественности в государственном управлении» [6, с. 92-93].

Предложения, изложенные в настоящем исследовании, позволят нам приблизиться к решению проблем защиты прав граждан и юридических лиц в принятии решений в области обращения с радиоактивными отходами атомной энергетики, будут способствовать развитию и совершенствованию законодательства исследуемой области, а также более полно учитывать положения, установленные международными документами. Повышение эффективности деятельности государственных органов и расширение общественного участия в принятии решений на прочной правовой основе приведет укреплению доверия к государственным институтам и улучшит взаимодействие общественность – государство.

Список использованной литературы

1. Сиборг, Г. Т. Обзор развития мировой ядерной энергетики / [Пер. с англ. Г. В. Винокуровой и О. А. Чечиной]. – М., 1970. – 29 с.
2. Балашенко, С. А., Демичев Д. М. Экологическое право : Учеб. пособие. – Минск : Ураджай, 1999. – 398 с.
3. Приоритетные направления развития экологического, земельного и аграрного права : материалы Респ. круглого стола, приуроч. к юбилею д-ра юрид. наук проф. Т. И. Макаровой / Белорус. гос. ун-т, Каф. экол. и аграр. права юрид. фак. ; редкол.: С. А. Балашенко [и др.]. – Минск, 2017. – 255 с.
4. Губская, Н. С. Участие общественности в принятии экологически значимых решений (правовой аспект) / Н. С. Губская. – Минск : Право и экономика, 2009. – 204 с.
5. Макарова, Т.И., Лизгаро, В.Е. Совершенствование правового обеспечения участия общественности в принятии экологически значимых решений в контексте Орхусской конвенции [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/85546>. – Дата доступа: 11.03.2020.
6. Карпович, Н. А. Теоретические проблемы реализации экологической функции государства : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.06 / Н. А. Карпович. – Минск, 2009. – 231 л.
7. Макарова, Т. И. Правовое обеспечение участия общественности в принятии экологически значимых решений / Т. И. Макарова / – Минск : «Тонпик», 2003, – 45 с.
8. Мороз, О. В. Правовое обеспечение экологической экспертизы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О. В. Мороз. – Минск, 2008. – 147 л.
9. Белокрылова, Е. А. Правовые формы общественного участия в подготовке, принятии и реализации экологически значимых решений по объектам уничтожения ядерного и химического оружия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Е. А. Белокрылова. – Ижевск, 2007. – 213 с.
10. Богданова, Э. Ю. Институт оценки воздействия на окружающую среду в международном экологическом праве : автореферат дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10; [Казанский (Приволжский) федеральный университет]. – Казань, – 2019. – 46 с.
11. Боголюбов, С. А. Реализация экологической политики посредством права = Realization of ecological politics by means of law : монография / С. А. Боголюбов ; Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – Москва : Инфра-М, 2016. – 318 с.
12. Бринчук, М. М. Экологическое право / М. М. Бринчук. – М. : Городец, 2009. – 445 с.
13. Васильева, М. И. Публичные интересы в экологическом праве / М. И. Васильева ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак-т. – М. : Изд.-во Московского ун-та, 2003. – 424 с.
14. Гришин, Н.Н. Правовые проблемы участия общественности в оценке воздействия на окружающую среду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Н. Н. Гришин. – М., 2000. – 181 л.
15. Peter Ocelic, Jan Osicka, Veronika Zapletalova Local opposition and acceptance of a deep geological repository of radioactive waste in the Czech Republic: a frame analysis // Energy Policy. June 2017. P. 458-466.

16. Anni Huhtala, Piia Remes. Quantifying the social costs of nuclear energy: Perceived risk of accident at nuclear power plants // Energy Policy. June 2017. P. 320-331.
17. Donggin Xia, Exploring the role of cultural individualism and collectivism on public acceptance of nuclear energy / Donggin Xia, Yazhou Li, Yanling He, Tingting Zhang, Yongliang Wang, Jiabo Gu // Energy Policy. June 2019. P. 208-215.
18. Об охране окружающей среды [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 26 нояб. 1992 г. № 1982-ХІІ // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, – Минск, 2021.
19. Влияние межгосударственных интеграционных процессов на развитие аграрного, экологического, природоресурсного и энергетического права : тез. докл. междунар. науч.-практ. конф., Минск, 26-27 апр. 2018 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: Т. И. Макарова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2018. – 307 с.
20. О регулировании безопасности при использовании атомной энергии [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь от 10 окт. 2022 г. № 208-3 г. № // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2022.
21. Об обеспечении безопасности при сооружении и эксплуатации Белорусской атомной электростанции [Электронный ресурс] Указ Президента Республики Беларусь от 16 февр. 2015 г. № 62 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
22. Об утверждении Положения об общественных слушаниях по вопросам регулирования безопасности Белорусской атомной электростанции [Электронный ресурс] : постановление Совета Министров Респ. Беларусь от 24 апр. 2019 г. № 258 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, – Минск, 2021.
23. Licensing process for nuclear installations : specific safety guide. / IAEA, International Atomic Energy Agency, Safety standards series SSG-12, Vienna, 2010 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1468_web.pdf. Дата доступа: 23.08.2021.

УДК 342.951:351.82

Э.С. Куандыкова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ кеден, қаржы және экологиялық құқық
кафедрасының 3 курс докторанты
Алматы қ. Қазақстан Республикасы
e-mail: elvirab8080@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық мәселелерінің өзектілігін тұжырымдайды. Мақалада еліміздің аграрлық сала секторын мемлекеттік басқарудың құқықтық мәселелерінің тұжырымдамасы берілген. Зерттеуде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың қазіргі заманғы ғылыми теорияларына жан-жақты талдау жасалған: негізгі анықтамалары берілген, ауылшаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың қағидалары мен әдістерінің жіктелік үлгі моделдері, агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы қазақстан Республикасы Парламентінің, Үкіметінің, және ауыл шаруашылығы министрлігінің құзыретері қарастырылған.

Мақалада мемлекеттік органдардың құзыретін неғұрлым дәл бекіту, мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыруды жүргізу және соның салдарынан мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін және олардың басқарудың барлық деңгейлеріндегі жауапкершілігін арттыру үшін заңнамадағы заңды терминдердің мәні мен мазмұнын нақты түсінудің орынды екені туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: мемлекеттік басқару, құқықтық реттеу, аграрлық саясат, мемлекеттік қолдау, мемлекеттік басқару, ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіп кешені.

Аннотация. Исследовательская работа формулирует актуальность правовых вопросов государственного управления в сфере сельского хозяйства Республики Казахстан. В статье представлена концепция правовых проблем государственного управления аграрным сектором страны. В исследовании проведен всесторонний анализ современных научных теорий государственного управления в сфере сельского хозяйства: даны основные определения, рассмотрены классификационные модели принципов и методов государственного управления в сфере сельского хозяйства, компетенция Парламента, Правительства, Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан в области государственного управления развития агропромышленного комплекса и сельских территорий.

В статье сделан вывод о целесообразности четкого понимания сущности и содержания юридических терминов в законодательстве для более точного закрепления компетенции государственных органов, проведения децентрализации государственного управления и, как следствие, повышения эффективности работы государственных органов и их ответственности на всех уровнях управления.

Ключевые слова: государственное управление, правовое регулирование, аграрная политика, государственная поддержка, государственное управление, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс.

Annotation. The research work formulates the relevance of legal issues of public administration in the field of agriculture of the Republic of Kazakhstan. The article presents the concept of legal problems of public administration of the agricultural sector of the country. The study provides a comprehensive analysis of modern scientific theories of public administration in the field of agriculture: basic definitions are given, classification models of principles and methods of public administration in the field of agriculture are considered, the competence of the Parliament, the government, the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan in the field of public administration of the development of the agro-industrial complex and rural territories.

The article concludes that it is expedient to have a clear understanding of the essence and content of legal terms in legislation in order to more accurately consolidate the competence of state bodies, decentralize public administration and, as a result, increase the efficiency of public bodies and their responsibility at all levels of government.

Keywords: public administration, legal regulation, agrarian policy, state support, public administration, agriculture, agro-industrial complex.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару, басқарудың өте күрделі және кешенді бағытын құрайды. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды тиімді жүзеге асыру үшін оның құқықтық нормативтік базасын одан әрі жетілдіруіміз қажет. Қазіргі кезеңде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 жылғы Конституциясы, Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы 2005 жылғы 8 шілдедегі Заңы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрілігі туралы ереже құрайды. Аталған құқықтық актілердің біреуінде де, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың түсінігі берілмеген. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңының 1 бабында: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі-мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдарда мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқару жөніндегі қызметі», - деген анықтама ғана берілген [1].

«Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» 2005 жылғы 8 шілдедегі заңының 2-тарауында мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыреттері көрініс тапқан. Мәселен, аталған Заңның 4-бабында Қазақстан Республикасы Парламентінің агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыретіне:

1) агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеу жөніндегі заңдарды қабылдау;

2) республикалық бюджетті бекіту, сондай-ақ республикалық бюджетке өзгерістер мен толықтырулар енгізу;

3) Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының республикалық бюджеттің атқарылуы туралы есептерін бекіту кіреді [2].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыретіне:

1) агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу;

2) азық-түлік қауіпсіздігі саласында бірыңғай мемлекеттік саясаттың жүргізілуін қамтамасыз ету;

2-1) органикалық өнім өндіру саласында мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу және олардың жүзеге асырылуын ұйымдастыру;

3) азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйіне мониторинг жүргізу тәртібін бекіту;

4) агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласында халықаралық ынтымақтастықты ұйымдастыру;

5) әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына шекті бағаларды белгілеу жөніндегі шараларды қоспағанда, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына бағаларды тұрақтандыру тетіктерін іске асыратын мамандандырылған ұйымдардың тізбесін бекіту;

6) әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізбесін бекіту;

8) мамандандырылған ұйымдарды құру және олардың қатысуымен агроөнеркәсіптік кешенді қолдау тәртібін айқындау;

10) Қазақстан Республикасының аумағын ұйымдастырудың Бас схемасына сәйкес ауылды оңтайлы қоныстандыру схемасын бекіту;

12) ауыл шаруашылығы санағын өткізудің тәртібі мен мерзімдерін бекіту;

13) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес агроөнеркәсіптік кешенде және ауылдық аумақтарда қалыптасатын жер қатынастарын реттеу;

14) агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің өзара іс-қимылының оңтайлы нысандарын дамыту үшін агроөнеркәсіптік кешен салаларын айқындау;

15) осы Заңның 18-бабының 8-тармағында көзделген әлеуметтік қолдау шараларын ұсыну мөлшерін айқындау;

16) өзіне Конституциямен, осы Заңмен, Қазақстан Республикасының өзге де заңдарымен және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен жүктелген өзге де функцияларды орындау кіреді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрілігі туралы ережеге сәйкес, ауыл шаруашылығы министрілігі:

1) мемлекеттің аграрлық саясатын, реттелетін салаларда даму жоспарларын, ұлттық жобаларды қалыптастыру;

2) бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы тауарының өндірісін құру негіздерін қалыптастыру, Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін және жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету;

3) агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету;

4) реттелетін салаларда салааралық үйлестіруді және мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру;

5) өз құзыреті шегінде өзге мемлекеттік органдардың қызметіне әдістемелік басшылықты жүзеге асыру;

6) жер ресурстарын ұтымды және тиімді басқаруды қамтамасыз ету саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру;

7) өз құзыреті шегінде Министрлікке жүктелген өзге де міндеттерді жүзеге асыру.

Құқықтары:

мемлекеттік органдардан, ұйымдардан, олардың лауазымды адамдарынан қажетті ақпаратты және материалдарды заңнамада белгіленген тәртіппен сұрату және алу;

Министрліктің құзыретіне кіретін мәселелер бойынша қолданыстағы заңнаманы қолдану жөнінде түсіндірмелер мен түсініктемелер беру;

Министрлік қызметкерлерінің біліктілігі мен даярлығын арттыруды жүзеге асыру;

Еңбек кодексінде және мемлекеттік қызмет туралы заңнамада көзделген жағдайда және тәртіппен жұмыскерлерді көтермелеу, оларға тәртіптік жаза қолдану, жұмыскерлерді материалдық жауаптылыққа тарту;

құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері мен халықаралық шарттарының жобаларын әзірлеуге қатысу;

Министрліктің құзыретіне кіретін қызмет саласындағы халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысу;

ведомстволардың аумақтық бөлімшелеріне орындауға міндетті нұсқаулар беру;

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Министрліктің құқықтары мен мүддесін қорғау мақсатында сотқа жүгіну, талап арыздар беру;

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген жағдайларда өз құзыреті шегінде әкімшілік органдарға, лауазымды адамдарға жәрдем көрсету;

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде белгіленген жағдайларда және негіздер бойынша әкімшілік рәсімге қатысушының құқықтарын іске асырудан бас тарту;

қолданыстағы заңнамалық актілерде көзделген өзге де құқықтарды жүзеге асыру;

Міндеттеріне келетін болсақ:

өз құзыреті шегінде орындалуы міндетті нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;

Министрліктің құзыретіне кіретін мәселелер бойынша жеке және заңды тұлғалардың жолданымдарын, арыздары мен шағымдарын Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен қарау;

жолданымдарды қабылдау және тіркеу, оларды және оларға қоса берілген құжаттарды ресімдеуге жәрдемдесу, формалды қателерді жоюға және қоса берілетін құжаттарды толықтыруға мүмкіндік беру;

әкімшілік рәсімге қатысушыға оның әкімшілік рәсімді жүзеге асыруға байланысты мәселелер бойынша құқықтары мен міндеттерін түсіндіру;

әкімшілік рәсімге қатысушыны өткізілетін тыңдау орны мен уақыты туралы күні бұрын хабардар ету;

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген жағдайларды қоспағанда, әкімшілік рәсім бойынша шешім қабылдау алдында әкімшілік рәсімге қатысушыны тыңдау;

әкімшілік актіні Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде белгіленген тәртіппен әкімшілік рәсімге қатысушының не оның өкілдерінің назарына жеткізу;

ведомстволардың, олардың аумақтық органдарының, сондай-ақ Министрліктің ведомстволық бағынысты ұйымдарының қызметін үйлестіруді және бақылауды жүзеге асыру;

Мемлекет басшысының, Қазақстан Республикасының Президенті Әкімшілігінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің тапсырмаларын, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің тиісті

жылдарға арналған заң жобалау жұмыстарының жоспарларын уақтылы және сапалы орындауды қамтамасыз ету;

қолданыстағы заңнамалық актілерде көзделген өзге де міндеттерді жүзеге асыру [3].

Көріп отырғанымыздай, Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық реттелеуіне қысқаша шолудан байқағанымыздай, ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқаруды құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету бір жүйеге түсірілмеген. Сондықтан да, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды одан әрі жетілдіру үшін:

Біріншіден, бұл бағыттағы құқықтық актілерді бірізділендіру қажет.

Екіншіден, ауыл шаруашылығы саласы кешенді бағыт болғандықтан, оны тиімді заңнамалық тұрғыда қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының Аграрлық кодексін қабылдаудың уақыты туындағандай;

Үшіншіден, Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы Министрлігінің мәртебесін арнайы заңнамамен бекітудің уақыты келгендей.

Біздің ойымызша, осы кешенді шараларды мемлекеттік деңгейде жүзеге асыру ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдіре түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңы // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 27.03.2023) // [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>

2 Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» 2005 жылғы 8 шілдедегі Заңы // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 31.12.2022) // [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>

3 «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі» туралы Ережеге // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 16.03.2023) // [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>

УДК349

Ұ.Н. Сатқанбаева

докторант 3-го курса направления «Политология»
Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева
г.Астана, Республика Казахстан
(Email): satkanbaeva.dana@gmail.com

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ЮЖНОМ МАКРОРЕГИОНЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: В данной статье рассмотрена экологическая политика в Южном макрорегионе Республики Казахстан. Основное внимание уделено анализу экологических проблем этого региона, таких как загрязнение воздуха и воды, деградация почвы, а также влияние глобальных климатических изменений. В статье рассмотрены основные законы и положения, регулирующие экологическую деятельность в регионе. Также обсуждаются меры, принимаемые правительством для сокращения загрязнения окружающей среды и обеспечения устойчивого развития региона. В заключение, статья подчеркивает необходимость постоянного мониторинга экологической обстановки и совершенствования экологической политики для сохранения природных ресурсов и улучшения качества жизни населения.

Ключевые слова: экологическая политика, экологические проблемы, загрязнение окружающей среды, меры по сокращению загрязнения, глобальные климатические изменения, южный макрорегион.

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Оңтүстік макроөңіріндегі экологиялық саясат қарастырылған. Бұл аймақтың ауа мен судың ластануы, деградация және жаһандық климаттық өзгерістердің әсері сияқты экологиялық мәселелерін талдауға бағытталған. Мақалада аймақтағы экологиялық қызметті реттейтін негізгі заңдар мен ережелер қарастырылған. Сондай-ақ қоршаған орта шартын жасасу және өңірдің орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін Үкімет қабылдайтын шаралар талқыланады. Қорытындылай келе, мақала табиғи ресурстарды сақтау және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін экологиялық көзқарасты үнемі бақылау және экологиялық саясатты дамыту қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: экологиялық саясат, экологиялық мәселелер, қоршаған ортаның ластануы, ластануды азайту шаралары, жаһандық климаттың өзгеруі, Оңтүстік макроөңір.

Annotation: This article discusses the environmental policy in the Southern macro-region of the Republic of Kazakhstan. The main attention is paid to the analysis of environmental problems in this region, such as air and water pollution, soil degradation, and the impact of global climate change. The article examines the main laws and regulations governing environmental activities in the region. Measures taken by the government to reduce environmental pollution and ensure sustainable development of the region are also discussed. In conclusion, the article emphasizes the need for constant monitoring of the environmental situation and improvement of environmental policy to preserve natural resources and improve the quality of life of the population.

Keywords: ecological policy, ecological problems, environmental pollution, measures to reduce pollution, global climate change, southern macro-region.

Экологическая политика заложена в Конституции Республики Казахстан и ее принципы являются основой не только для экологического законодательства, но и для всех остальных программных и стратегических документов, которые функционируют в области рационального использования природных ресурсов, а также в области охраны окружающей среды [1].

Фундаментальным стратегическим документом развития Республики Казахстан долгосрочного характера является СТРАТЕГИЯ «Казахстан-2050». В нем определены современные цели и задачи развития Казахстана на новый долгосрочный период до 2050 года. Также он является ориентиром для выбора основных направлений развития экологической инфраструктуры регионального и местного значения.

Переход к «зеленой экономике» стал новым направлением движения к устойчивому развитию. Указом Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 утверждена Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Согласно Концепции, меры по переходу к «зеленой экономике», реализуются по направлениям: энергосбережение и повышение энергоэффективности, устойчивое использование водных ресурсов, развитие устойчивого и высокопроизводительного сельского хозяйства, развитие электроэнергетики, система управления отходами, снижение загрязнения воздуха и сохранение и эффективное управление экосистемами. Результатом должно стать то, что к 2030 году страна должна восстановить водные и земельные ресурсы и во многом сравняться по средним показателям эффективности использования природного капитала со странами-участницами ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития) и другими развитыми странами [2].

Основные цели Стратегии Казахстан-2050 относительно вопросов охраны окружающей среды и использования природных ресурсов, следующие:

— в электроэнергетике: доля альтернативной и возобновляемой электроэнергии должна достичь 50% к 2050 году;

— в энергоэффективности стоит задача по снижению энергоемкости ВВП на 10% к 2015 году и на 25% к 2020 году по сравнению с исходным уровнем 2008 года;

— по водным ресурсам стоит задача по решению проблем с обеспечением питьевой водой населения к 2020 году и обеспечением водой сельского хозяйства к 2040 году;

— в сельском хозяйстве стоит задача поднять продуктивность сельскохозяйственных угодий в 1,5 раза к 2020 году.

При всём при этом учитывая нынешнее положение нельзя сказать, что все поставленные задачи были выполнены в угоду форс-мажорных обстоятельств, в долгосрочной перспективе, по прогнозам Международного энергетического агентства (IEA), объем мирового потребления энергии увеличится на 50 % к 2050 году. При этом развивающиеся страны будут доминировать в мировом потреблении энергоресурсов, опередив развитые страны.

Казахстан в свою очередь имеет высокий потенциал развития возобновляемых источников энергии (далее – ВИЭ). В частности, потенциал выработки ветровой энергии оценивается в более чем 900 млрд. кВт.ч в год. Возможная мощность выработки солнечной энергии в Казахстане составляет от 1 300 кВт.ч до 1 800 кВт.ч на квадратный метр. Также имеется значительный потенциал для производства биоэнергии. Возможности развития гидроэнергетического сектора оцениваются примерно в 22 ГВт, из которых в настоящее время освоено около 10 % [3].

В целях обеспечения энергетической безопасности и снижения экологической нагрузки Казахстан будет улучшать производство электроэнергии из возобновляемых и альтернативных источников. К 2050 году их общая доля в общем размере производимой электроэнергии будет доведена до 50 %.

Будут вводиться проекты по развитию ветровой, солнечной энергетики, а вдобавок в биоэнергетике, производимой путем переработки аграрных культур и отходов, вследствие относительной дороговизны этих технологий приоритет будет отдаваться тем, которые уже сегодня близки к ценовому паритету с традиционной генерацией – это ветровые установки крупного масштаба. остальные технологии будут вводиться более медленными темпами для получения опыта по интеграции их в сеть, заботясь о минимизации финансовой нагрузки на потребителя.

При достижении ценового паритета с традиционной генерацией и совершенствовании технологий генерации электроэнергии на возобновляемых источниках энергии вероятен значительный рост доли ВИЭ для достижения целевых показателей 2050 года. Будут осуществляться поэтапный перевод угольных ТЭЦ на природный газ и постройка новых тепловых электростанций, функционирующих на данном виде топлива, путем создания соответствующей инфраструктуры в крупных городах страны.

В Казахстане будет применяться опыт других стран для развития ВИЭ как с точки зрения перенятия наилучших практик, так и с точки зрения избегания их ошибок. Таким образом, в

Казахстане будет определен лимит на каждый из видов ВИЭ, который будет четко отслеживаться. Чтобы с одной стороны привлекать инвесторов, а с другой минимизировать нагрузку на потребителей будет обусловлен уровень тарифов для каждого из видов генерации. Планирование электроэнергетики будет происходить всеобщее с учетом формирования современных традиционных технологий и ВИЭ для минимизации долгосрочной нагрузки на потребителя.

В свете этих факторов, становится очевидным, что изменение климата и энергопотребление являются тесно связанными проблемами. Увеличение концентрации парниковых газов в атмосфере и приземном слое оказывает наибольшее влияние на глобальный климат, который в свою очередь повлечет рост среднегодовой температуры в мире на 3-4°C к 2050 году. Как следствие, опустынивание земель, резкие колебания погоды и истощение водных ресурсов ослабят потенциал агропромышленного комплекса. Это приведет к сокращению числа традиционных стран-экспортеров сельскохозяйственной продукции. Вполне вероятно в ряде стран глобальное потепление в очередь откроет новые возможности для территорий, ранее непригодных для ведения сельского хозяйства [3].

В долгосрочной перспективе наибольший риск для Казахстана будет представлять дефицит водных ресурсов, что ограничит развитие отраслей промышленности, требующих высокого расхода воды, в частности, горно-металлургического комплекса и угольной энергетики.

При дальнейшем увеличении среднегодовой температуры, несомненно, обострится проблема опустынивания земель. Произойдет сдвиг сельскохозяйственных зон Казахстана на север, что негативно отразится на объемах производства в сельском хозяйстве. Нельзя забывать и об усилении негативных последствий от стихийных бедствий. В горной местности может усиливаться селевая активность. В засушливых регионах страны могут участиться случаи пожаров в лесной и степной местности.

Экологическая политика в Южном макрорегионе Республики Казахстан является одной из ключевых задач правительства в области охраны окружающей среды и устойчивого развития. Промышленная деятельность в данном районе может оказывать негативное влияние на окружающую среду, поэтому необходимо принимать соответствующие меры для снижения загрязнения и повышения экологической безопасности.

В центре Южного Казахстана расположена Жамбылская область. Её территория протянулась на 400 км с севера на юг, на 500 км с запада на восток и составляет площадь 145,2 тыс. км², что равно 5 % от площади Казахстана. Характерными особенностями климата Жамбылской области является обилие солнца, засушливость и континентальность. Такие черты объясняются расположением территории области внутри Евразийского материка.

В этой области довольно высокая сельскохозяйственная освоенность земель. Количество пахотных земель колеблется по районам: наибольшее отмечается в южных районах, прилегающих к рекам Талас, Асса и Шу. Жамбылская область также богата минерально-сырьевыми ресурсами. На территории области выявлены и разведаны значительные запасы полезных ископаемых: цветные металлы, фосфориты, топливное сырьё, разнообразные строительные материалы (строительные и отделочные камни, песчано-гравийный материал, карбонатные породы и др.) минеральные соли.

Добыча и переработка фосфоритов является основным источником загрязнения. Отходы производства Каратау-Жамбылского промышленного комплекса создали своеобразную биогеохимическую провинцию, границы которой чётко не обозначены [4].

Загрязнение воздушного бассейна города Тараз является серьезной проблемой, основными источниками которой являются промышленные предприятия, такие как Новофосфорный завод ЖПО "Химпром" и суперфосфатный завод, а также энергетические объекты, включая ГРЭС и ТЭЦ. Кроме того, автомобильный транспорт также вносит свой вклад в загрязнение воздуха. В последние годы машиностроение, металлообработка, легкая пищевая промышленность и промышленность строительных материалов получили значительное развитие в регионе, что также вносит свой вклад в экологическую проблему. Для решения этой проблемы введена система контроля качества воздуха, которая позволяет определять уровень загрязнения в реальном времени и принимать соответствующие меры для снижения его уровня. Была запущена программа по замене устаревших и экологически вредных автобусов на более современные и экологически безопасные.

Другая не менее важная, проблема области относится к водохозяйственной деятельности. В условиях аридного климата её решение особенно важно, так как распределение водных ресурсов практически во всех сферах хозяйственной деятельности носит лимитирующий характер. Главная часть водных ресурсов области сосредоточена в бассейнах трёх крупных рек – Шу, Таласа и Ассы, однако эффективность использования водно-земельных ресурсов в этих бассейнах ниже требуемого уровня.

В Таразе проблема утилизации огромных гор мусора остается нерешенной. По официальным данным, сейчас в Жамбылской области имеется 189 специализированных площадок для складирования мусора, которых явно не хватает. По области уже накопилось около шести миллионов тонн твердых отходов, а по Таразу – около двух миллионов. Тараз на сегодня является единственным областным центром в Казахстане, где нет очистного сооружения для фильтрации сточных вод [5].

В Туркестанской области выделяют условно 3 географических района с точки зрения экологических интересов:

1. Территория экологического предкризисного состояния – повышенное содержание радионуклидов в объектах природной среды, и, в первую очередь, в подземных водах.
2. Территория мощного техногенного воздействия.
г. Кентау – зоны повышенного загрязнения почвы тяжелыми металлами.
г. Шымкент – главную обеспокоенность вызывают почвы, пораженные свинцом, цинком и мышьяком в концентрациях в 10 раз превышающих ПДК. Это затрагивает большие пространства и, в частности, территории, отводимые под выращивание овощных культур.

3. Остальная территория области находится под умеренным антропогенным воздействием [6].

Туркестанская область является одной из шести экологически неблагополучных регионов Казахстана, а город Шымкент находится в числе трех городов, наиболее загрязненных выхлопами автомобильного транспорта, выбросы которого составляют более 70 % от общего валового выброса. Уровень загрязнения воздуха высокий, индекс загрязнения атмосферы (ИЗА) = 10,6.

Рост объемов выбросов загрязняющих веществ в атмосферу, в основном, связан с развитием строительства, увеличением количества автотранспорта, плохим качеством автомобильного топлива, несоблюдением стандартов охраны окружающей среды, нерешенными вопросами утилизации отходов производства и потребления.

В увеличение объемов выбросов загрязняющих веществ в атмосферу основную долю внесли предприятия обрабатывающей промышленности; их удельный вес в общем объеме выбросов составил 76,9 %, предприятий по производству и распределению электроэнергии, газа и воды – 8,3 %, прочих отраслей – 14,8 %.

Наиболее крупные загрязнители атмосферы сосредоточены в г. Шымкенте, где функционирует большое количество передвижных и стационарных источников выбросов вредных веществ: от автотранспорта, выбросы которого (в среднем 98 тыс. т в год) привели к повышению предельно-допустимых концентраций по свинцу и формальдегиду [7].

В настоящее время загрязненная свинцом почва стала важнейшим источником поступления металла в организм жителей города Шымкента, в первую очередь детей дошкольного возраста, для которых свинец представляет особую опасность. В частности, было установлено, что более 80 % обследованных детей, проживавших в зоне влияния свинцового завода, имели повышенный уровень содержания свинца в крови (более 10 мкг/дл.). Основным источником поступления свинца в атмосферный воздух г. Шымкента являются выбросы свинцового завода, несмотря на то что в последние годы объем выбросов существенно уменьшился. На это указывали результаты лабораторного определения содержания свинца в атмосферном воздухе на выбранных мониторинговых площадках, расположенных в районе средних школ, в зоне влияния свинцового комбината [8].

В Алматинской области отмечается низкий уровень экологического загрязнения. Однако, на экологию значительно влияет г. Алматы, как один из основных источников техногенного загрязнения воздушного бассейна и деградации сельхозплощадей в прилегающих регионах. Алматы является самым густонаселенным городом Казахстана (2,1 млн человек) с большим числом автомашин и интенсивным транспортным движением, что неизбежно осложняет экологическую ситуацию. В Алматы ежедневно въезжают более 200 тысяч иногородних машин, а всего в городе зарегистрировано около 525 тысяч машин (одна машина на 2–3 человека), выбросы от которых оцениваются в более чем 200 тыс. тонн загрязняющих веществ в год, что составляет около 300 кг на 1-го жителя.

В Алматинской области остро стоит проблема складирования и утилизации отходов. На территории Алматинской области находятся более 700 населенных пунктов, из которых только 354 имеют узаконенные места для складирования ТБО. Ежегодно более 800 тыс. тонн отходов складироваться по полигонам. Вывоз ТБО увеличивается, занимая значительные площади земель сельскохозяйственного назначения, необходимо строительство завода по переработке ТБО. Для решения экологических проблем в Южном макрорегионе РК были приняты различные меры и программы. Согласно стратегии 2050 одной из таких программ является "Зеленая экономика". Эта программа основана на переходе к более эффективному использованию ресурсов и энергии, повышении эффективности производства и повышении конкурентоспособности экономики за счет

улучшения экологической ситуации. В рамках программы проводятся работы по совершенствованию технологий производства, повышению энергоэффективности, снижению выбросов вредных веществ и т.д. Другими мерами являются строгий контроль за выбросами вредных веществ предприятий и их переход на более экологически безопасные технологии, создание зеленых зон и парков в городах, проведение экологических кампаний и образовательных программ, направленных на повышение экологической грамотности населения.

Также стоит отметить, что в Южном макрорегионе РК действует ряд законодательных норм и правил, направленных на охрану окружающей среды. Важную роль играет также участие общественности в процессе решения экологических проблем, которая может выступать в качестве наблюдателей за выполнением экологических требований предприятий и инициаторов проведения различных экологических акций. В целом, можно отметить, что для решения экологических проблем в Южном макрорегионе РК применяются комплексные меры и программы, включающие в себя как технические, так и социальные и правовые механизмы.

Также был введен новый Экологический кодекс, который ставит целью государства охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Проект новой редакции Экологического кодекса также вводит 5-ступенчатую иерархию отходов и обязательную «поэтапность» в обращении с ними: предотвращение/минимизация образования – повторное использование, переработка, утилизация – захоронение. Классификация отходов приведена в соответствии с Европейским каталогом отходов, охватывая как неопасные, так и опасные отходы.

Одновременно был внедрен механизм «Waste to Energy», то есть сжигание отходов с последующим получением электроэнергии по аналогии с ВИЭ. Это позволит к 2025 г. сократить объемы отходов до 30% и привлечь инвестиции на сумму более 180 млрд тг.

В 2019 году в Казахстане наблюдается увеличение объемов воспроизводства лесов и снижение площади, пораженной лесными пожарами. Однако крупные пожары все же произошли в Жамбылской и Костанайской областях. Правительство принимает меры по сохранению саксауловых насаждений, в том числе продлевает мораторий на все виды рубок до 2023 года и увеличивает объемы посадок саксаула. В целом, эти меры свидетельствуют о том, что правительство придает важность сохранению лесов и растительности в стране, и принимает меры для их защиты и восстановления.

В Казахстане проводится комплексная работа по внедрению возобновляемых источников энергии, которая стала возможной благодаря инициативам Первого Президента РК – Елбасы Н. Назарбаева и проведению Международной выставки «Экспо-2017» на тему «Энергия будущего». В рамках этой работы был создан Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов, который занимается продвижением совместных проектов в области высокотехнологичных производств. Органы власти установили эффективные отношения с многочисленными международными финансовыми учреждениями и стратегическими партнерами в отношении поощрения и развития возобновляемой энергетики, чистых технологий и инфраструктуры. Казахстан также содействует международному сотрудничеству в интересах устойчивого развития в рамках Партнерской программы «Зеленый мост» (GBPP).

Список использованной литературы

1. Национальный доклад о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов // [Электронный ресурс] URL: <https://newecodoklad.ecogofond.kz/2016/ekologicheskaya-politika/>
2. Стратегия «Казахстан-2050» // [Электронный ресурс] URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
3. О Концепции по вхождению Казахстана в число 30 самых развитых государств мира Указ Президента Республики Казахстан от 17 января 2014 года № 732. // [Электронный ресурс] URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/U1400000732>
4. Жамбылская региональная экологическая программа на 2009–2011 гг. Тараз. 2009. – 35 с.
5. Баялиева Р.А. Загрязнение атмосферного воздуха города Тараз // ҚазҰМУ хабаршысы, 03.12.2012, с.13-18
6. Отчет ТОО «ЦОЗиЭП» «Разработка целевых показателей качества окружающей среды для Южно-Казахстанской области на период с 2011 по 2021 годы». – Алматы, 2011. – 404 с.
7. Программа развития Южно-Казахстанской области на 2011–2015 годы (с изменениями). Утверждена решением южно-казахстанского областного маслихата № 24/195-вот 14 февраля 2014 года (ru.ontustik.gov.kz/.../programma%20gazvitiya%20uko%20).
8. Отчет ТОО «ЦОЗиЭП» «Комплексная оценка загрязнения окружающей среды свинцом и разработка технологии реабилитации и снижения экологических рисков». – Астана, 2009. – 359 с.

Р.З. Абдрахманов

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы
(E-mail): arzrahat@list.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТОПЫРАҚТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Зерттеу пәні Қазақстан Республикасында топырақты қорғауды құқықтық реттеу болып табылады. Авторлар топырақты қорғау мәселесі бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынды.

Түйін сөздер: топырақ, топырақ қабаты, топырақты қорғау, тұрақты даму, топырақ құнарлылығы, топырақ ресурстары.

Аннотация. Предметом исследования выступает правовое регулирование охраны почв в Республике Казахстан. Авторами были предложены рекомендации по совершенствованию национального законодательства по вопросу охраны почв.

Ключевые слова: почва, почвенный слой, охрана почв, устойчивое развитие, плодородие почв, почвенные ресурсы.

Annotation. The subject of the study is the legal regulation of soil protection in the Republic of Kazakhstan. The authors proposed recommendations for improving national legislation on soil protection.

Keywords: soil, soil layer, soil protection, sustainable development, soil fertility, soil resources.

Адамзат қоғамына қатысты топырақ екі аспект бойынша әрекет етеді: бір жағынан, бұл физикалық орта, адамдардың өмір сүру кеңістігі, ал екінші жағынан – экономикалық негіз, үлкен сұранысқа ие өндіріс құралы. Таптырмас, шектеулі және құнарлылық-топырақтың маңызды ерекшеліктері оларды ауыл шаруашылығындағы өндірістің негізгі құралы ретінде сипаттайды.

Топырақ көбінесе әлемдегі кез-келген мемлекеттің басты байлығы деп аталады, өйткені адамзаттың 90% - ға жуық азық-түлік өндірісі оны пайдаланумен байланысты. Топырақтың тозуы егіннің жетіспеушілігімен және аштықпен бірге жүреді, мемлекеттердің кедейлігіне әкеледі, 2015 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы 2030 жылға дейінгі кезеңде тұрақты дамудың 17 негізгі мақсатын (ТДМ) әзірледі. «Тұрақты дамудың» негізі - табиғи ортаны (биосфераны) бұзбай адамның өмір сүру сапасын жақсарту. Топырақтың құнарлылығын сақтау, оларды қалпына келтіру және оңалту барлық ТДМ-ға кіреді және негіз болып табылады.

Құнарлылығы бар топырақты маңызды қалпына келмейтін ресурстарға жатқызу керек. 2012 жылы оларды тұрақты басқаруды жүзеге асыру үшін БҰҰ Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымының (FAO) Кеңесі Жаһандық топырақ серіктестігін (GSP) құрды, ол үкіметаралық топырақ техникалық тобының ғылыми-консультативтік органының көмегімен Дүниежүзілік топырақ хартиясын (SWS) қайта қарауды жүзеге асырды.

Эрозия, ластану, тығыздалу және органикалық заттардың азаюы планетаның негізгі қалпына келмейтін ресурстарының біріне әсер ететін қауіптердің бірнешеуі ғана. Топырақ биоәртүрлілікте маңызды рөл атқарады және жердегі адам өмірін қолдайтын көптеген экожүйелік қызметтерді жеткізуші болып табылады. Топырақ ресурстарын тиімді қорғау болашақ азық-түлік қауіпсіздігі мен биоәртүрлілікті сақтау үшін және басқа да маңызды экожүйелік қызметтерді (көміртекті секвестрлеу, суды ұстау және су тасқынының алдын алу) қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы (FAO) «Әлемдік топырақ ресурстарының жағдайы: негізгі есеп» (WSR) есебін дайындады. Онда әр аймақтағы жаһандық тал масштабындағы экожүйелердің функцияларына әсер ететін топыраққа төнетін он негізгі қауіптің сипаттамасы мен рейтингі бар. Баяндамада топыраққа тікелей және жанама жүктемелер, сондай-ақ олардың деградациясымен күресу жолдары мен құралдары сипатталған [1].

Топырақтың әлеуетін тек азық — түлік өндірісі үшін ғана емес, сонымен қатар су ресурстарын, биоәртүрлілікті сақтау, көміртегі шығарындыларын азайту, климаттың өзгеруі жағдайында тұрақтылықты арттыру үшін ашу, нығайту және қолдау жаһандық міндет болып табылады.

Аэроғарыштық түсірілім және сараптамалық бағалау деректері бойынша Қазақстан аумағында орташа тозған топырақтардың саны - 35% (76 млн.га), қатты тозған топырақтардың саны – барлық егістік және жайылымдық жерлерден (200 млн. га-дан) 15% (32 млн. га) құрайды. 20 млн. гектардан астамы эрозияға қауіпті және 70 млн. гектарға жуық – сортаң кешендерге жатады [2].

Топырақты қорғау – бұл біздің заманымыздың ең өзекті жаһандық проблемасы, өйткені онымен тікелей байланысты тағы бір мәселе-планетаның өсіп келе жатқан халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету. Сондықтан екі мәселе де біртұтас тұтастық ретінде және сонымен бірге топырақты деградациядан қорғауға, оларды сапалы жақсартуға және ұтымды пайдалануға бағытталған іс – шаралар жүйесі ретінде шешілуі керек [3, 6.4].

Қазақстан Республикасында топырақты қорғау туралы арнайы заң жоқ. Осыған байланысты 2009 жылы «Топырақты қорғау туралы» Заң қабылданған Тәжікстан Республикасының тәжірибесін талдау пайдалы болар еді. Бұл заң мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарын, мемлекеттік билік органдары, жеке және заңды тұлғалар қызметінің құқықтық негіздерін топырақты ұтымды және ұқыпты пайдалану, топырақты жағымсыз құбылыстардан сақтау, құнарлылығын сақтау және қорғау мақсатында айқындады және топырақты қорғаумен байланысты қатынастар кешенін реттейді[4].

Қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу құқықтық ұғымдар негізінде құрылады. Құқықтық реттеудің бағыты ұғымның мазмұнына байланысты. А. А. Ушаковтың заң шығарушы және ғалым өзінің объективті әлем туралы білімінің нәтижелерін заңды ұғымдарға салады деген пікірімен келісу керек [5, 34-бет].

Осыған байланысты «жер» терминінен өзгеше «топырақ» терминнің не екенін анықтау маңызды. Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 139 - бабы жерді қорғаудың мақсаттары: орман мелиоративтік, мелиорациялық және басқа да іс-шараларды өндіру мен жүргізудің экологиялық қауіпсіз технологияларын ынталандыру жолымен жердің тозуын және бұзылуын, шаруашылық қызметтің басқа да қолайсыз салдарын болғызбау; тозған немесе бұзылған жерлерді жақсарту мен қалпына келтіруді қамтамасыз ету; жерді оңтайлы пайдаланудың экологиялық нормативтерін практикаға енгізу болып табылатынын анықтады[6].

Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 12-бабында топырақ қабаты ұғымының - жер құрлығының беткі қабаты, өзіне ғана тән құрылымы, құрамы мен қасиеттері бар ерекше табиғи түзілім анықтамасы берілген. Мемлекетаралық заң шығармашылығының бір құжатына назар аудару дұрыс деп есептейміз. ТМД - ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының 2007 жылғы 31 қазандағы қаулысымен «Топырақты қорғау туралы» модельдік заң қабылданды. Айта кету керек, бұл құжат ұлттық құқықтық жүйеде міндетті болып табылмайды.

Бұл актіде келесі ұғымдар болды:

- топырақ - минералды және органикалық заттардан, судан, ауадан, топырақ организмдерінен және олардың тіршілік ету өнімдерінен тұратын, өсімдіктер мен жануарлардың өмір сүруіне, тіршілікті қамтамасыз етуге және адамның іс-әрекетіне қажетті құнарлылыққа, құрылымға және қасиеттерге ие Жердің табиғи немесе шаруашылық және өзге де қызмет нәтижесінде өзгерген беткі қабаты;

- топырақтың жай-күйі - топырақтың құрамын, құрылымы мен қасиеттерін сипаттайтын көрсеткіштер жиынтығы;

- топырақ сапасы - адамның, өсімдіктердің және жануарлардың тіршілік ету ортасын қамтамасыз етуге топырақтың қатысуының сипаты мен тиімділігін анықтайтын топырақ қасиеттерінің жиынтығы [7].

Шағын көлемді бұл құжат берілген ұғымдардың анықтамалары жағынан өте мазмұнды. Онда мындай маңызды ұғымдар берілген: топырақ сапасының нормативтері; топыраққа жол берілетін әсер ету нормативтері; топыраққа жол берілетін антропогендік жүктеме нормативтері; топырақтың ластануы; топырақтың тозуы; топырақтың сарқылуы; топырақтың бұзылуы; топырақты қорғау; топырақты қалпына келтіру.

Осы ұғымдардың көпшілігі Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде де көрініс тапты. Экологиялық кодекстің 228 - бабында «топырақ» және «топырақ қабаты» ұғымдары – бір мағына беретін болып саналады. Топырақ қабаты (топырақ) - биотикалық, абиотикалық және антропогендік факторлардың ұзақ уақыт әсер етуі нәтижесінде жер бетінде пайда болған, қатты минералды және органикалық бөлшектерден, су мен ауадан тұратын және өсімдіктердің өсуі мен дамуына тиісті жағдай жасайтын ерекше генетикалық-морфологиялық белгілері, қасиеттері бар тәуелсіз табиғи-тарихи органо-минералды табиғи дене[8]. «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» 2017 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының кодексінде: «Жер қойнауы - жер қыртысының топырақ қабатынан төмен, ал ол болмаған кезде – жер бетінен, су айдындары мен су ағындарының түбінен төмен орналасқан бөлігі деп танылады» [9].

Заң шығарушының табиғатты қорғау бағытындағы әртүрлі актілердегі «топырақ» және «топырақ қабаты» ұғымдарына жүгінуі осы маңызды мәселені тұтастай құқықтық реттеу үшін осы ұғымдарды анықтаудың маңыздылығын көрсетеді.

Қалыптасқан құқықтық реттеу жерді пайдалануды ұйымдастыруда және жер саясатын іске асыруда топырақтың, жер жамылғысының және топырақ ресурстарының орны туралы нақты және түсінікті түсінік бермейді. Жерге орналастыру жер қатынастарын реттеуге, жерді ұтымды пайдалануды ұйымдастыруға және қорғауға бағытталған Қазақстан Республикасының жер заңнамасының сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар жүйесі болып табылады. Жерге орналастыру жер қатынастары саласындағы мемлекеттік басқарудың орталық элементі ретінде әрекет

етеді. Топырақ, олардың сипаттамалары мен құнарлылығы жерге орналастыру бойынша барлық іс-шараларды жүзеге асыру тиімділігінің міндетті критерийлерінің бірі болуға тиіс. Бүгінгі таңда жер заңнамасында бұл ережелер жоқ.

Топырақты қорғауды құқықтық реттеуді жетілдіру үшін топырақтың және оның құнарлылығының іргелі бірегей қасиеті ретінде бірыңғай, жалпы құқықтық, ғылыми негізделген, дәл және бір мәнді анықтамасын енгізу керек деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Status of the World's Soil Resources: Main Report / Food and Agriculture Organization of the United Nations and Intergovernmental Technical Panel on Soils, Rome, 2015. 650 p. Режим доступа: <http://www.fao.org/3/i5199e/i5199e.pdf> Дата обращения: 31.01.2020
2. Кененбаев С.Б. Итоги исследований НПЦЗИР по проблемам воспроизводства плодородия почв в агроландшафтах // Состояние и перспектива развития почвоведения. Алматы. 2005. С. 72-73.
3. Охрана почв: учеб. пособие / В. П. Власенко, О.А. Подколзин, А.В. Осипов. – Краснодар: КубГАУ, 2018. – 172 с.
4. Закон Республики Таджикистан «Об охране почв» от 16.10.2009 г. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/taj111608.pdf>
5. Ушаков А.А. Основы советской законодательной стилистики. Учебное пособие. Пермь, 1967 г.
6. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442-II (2023.07.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
7. Модельный закон «Об охране почв» от 31.10.2007 г. <https://docs.cntd.ru/document/902092612>
8. Қазақстан Республикасының Экология Кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI (2023.07.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
9. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ҚРЗ.

УДК: 349.6(045)(575.1)

П.Б. Хайитов

самостоятельный соискатель кафедры “Права экологии”
Ташкентского Государственного Юридического Университета
e-mail: pxayitov7@gmail.com
ORCID: 0009-0005-9482-2260

ЭКОЛОГО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ)

Аннотация. В данной статье были высказаны мнения по совершенствованию нормативных правовых актов, связанных с национальной и международной концепцией и системой эколого-правового формирования энергетической безопасности, и их анализ. Также были проанализированы наиболее важные вопросы, связанные с дальнейшим развитием теории экологического права, концепции и системы эколого-правового формирования энергетической безопасности. Концепция эколого-правового формирования энергетической безопасности была изучена с точки зрения проблем регулирования источников энергетического права, национального и международного значения энергетического права в системе природных ресурсов, происхождения права на его использование в рамках научного исследования. В энергетическом секторе концепция экологического и правового формирования энергетической безопасности реализуется в определенных формах и методах. Правоотношения, связанные с концепцией эколого-правового формирования энергетической безопасности, содержанием норм, направленных на их регулирование, сущностью и проблемами их применения на практике, системой управления в области национального и международного энергопотребления и охраны концепции эколого-правового формирования энергетической безопасности, полномочия органов управления осуществляются в

Ключевые слова: Энергетика, энергосбережение, экологическая безопасность, стратегия развития, природные ресурсы, устойчивое развитие, проводимые реформы, возобновляемые источники энергии, подземные активы, экономическое развитие, электроэнергетика, охрана окружающей среды, топливно-энергетические ресурсы, энергетическая безопасность, тепловая энергия, право, глобальные экологические проблемы.

Аннотация. Бұл елде ұлттық және халықаралық тұжырымдамамен және энергетикалық қауіпсіздікті экологиялық-құқықтық қалыптастыру жүйесімен байланысты нормативтік-құқықтық актілерді жетілдіру бойынша пікірлер айтылды, ІХ талдау. Сондай-ақ, экологиялық құқық теориясының, энергетикалық қауіпсіздікті экологиялық-құқықтық қалыптастыру тұжырымдамасы мен жүйесінің ұзақ мерзімді дамуына байланысты маңызды мәселелер талданды. Энергетикалық қауіпсіздікті экологиялық-құқықтық қалыптастыру тұжырымдамасы энергетикалық құқық көздерін реттеу, табиғи ресурстар жүйесіндегі энергетикалық құқықтың ұлттық және халықаралық маңызы, оны ғылыми зерттеу шеңберінде пайдалану құқығының пайда болуы тұрғысынан зерттелді. Энергетикалық секторда энергетикалық қауіпсіздікті экологиялық және құқықтық қалыптастыру тұжырымдамасы белгілі бір нысанда және Әдістемеді жүзеге асырылады. Энергетикалық қауіпсіздікті экологиялық-құқықтық қалыптастыру тұжырымдамасымен, норманың мазмұнымен, ІХ реттеуге бағытталумен, тәжірибеде қолданудың мәні мен ІХ проблемаларымен, ұлттық және халықаралық энергия тұтыну және энергетикалық қауіпсіздікті экологиялық-құқықтық қалыптастыру тұжырымдамасын қорғау саласындағы басқару жүйесімен байланысты өзара қатынастар, басқару органдарының өкілеттіктері

Түйінді сөздер: Энергетика, энергия үнемдеу, экологиялық қауіпсіздік, Даму стратегиясы, табиғи ресурстар, тұрақты даму, жүргізіліп жатқан реформалар, жаңартылатын энергия көздері, белсенділікті арттыру, Экономикалық даму, Электр энергетикасы, қоршаған ортаны қорғау, отын-энергетикалық ресурстар, энергетикалық қауіпсіздік, жылу энергиясы, құқық, Жаһандық экологиялық проблемалар.

Annotation. In this article, opinions were expressed on the improvement of regulatory legal acts related to the national and international concept and system of ecological and legal formation of energy security, and their analysis. The most important issues related to the further development of the theory of environmental law, the concept and the system of ecological and legal formation of energy security were also analyzed. The concept of ecological and legal formation of energy security was studied from the point of view of the problems of regulation of sources of energy law, national and international importance of energy law in the system of natural resources, the origin of the right to use it in the framework of scientific research. In the energy sector, the concept of environmental and legal formation of energy security is implemented in certain forms and methods. Legal relations related to the concept of ecological and legal formation of energy security, the content of norms aimed at their regulation, the essence and problems of their application in practice, the management system in the field of national and international energy consumption and protection of the concept of ecological and legal formation of energy security, the powers of management bodies are carried out in

Keywords: Energy, energy conservation, environmental safety, development strategy, natural resources, sustainable development, ongoing reforms, renewable energy sources, underground assets, economic development, electric power, environmental protection, fuel and energy resources, energy security, thermal energy, law, global environmental problems.

С первых лет нашей независимости в стране была создана отличная правовая база, которая заложила основу для ускоренного развития энергетической отрасли. Этот вопрос находится под постоянным вниманием Главы нашего государства. В частности, указы нашего первого президента "О мерах по дальнейшему развитию альтернативных источников энергии" от 1 марта 2013 года и "об использовании возобновляемых источников энергии" от 22 мая 2019 года, несомненно, стали одними из самых масштабных практических работ в области альтернативной энергетики.

По оценкам экспертов, его мощность равна 50 триллионам 973 миллионам тонн условного топлива, что намного больше, чем совокупные запасы энергии, выявленные в нашей стране. Особенно широкие возможности для развития альтернативных источников энергии имеются в нашей стране.

Одной из основных глобальных проблем на уровне государственной политики в Узбекистане является рациональное использование возобновляемых источников энергии. В последние годы в нашей стране целесообразно сократить количество энергии, производимой с использованием углеводородного топлива, а также использовать запасы экологически чистых возобновляемых источников энергии. Вот почему мы видим растущий интерес к производству экологически чистой энергии с использованием возобновляемых источников энергии в странах по всему миру.

Согласно постановлению Президента Республики Узбекистан "О стратегии дальнейшего развития и реформирования электроэнергетической отрасли в Республике Узбекистан" от 27 марта 2019 года[1], на базе АО "Узбекэнерго" были созданы независимые друг от друга АО "Тепловые электрические станции", АО "Национальные электрические сети Узбекистана" и АО "территориальные электрические сети". В качестве альтернативы, в целях организации эффективной системы управления в энергетической отрасли республики и ускоренного развития отрасли, повышения ее конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности, принят Указ Президента Республики Узбекистан от 1 февраля 2019 года № ПФ-5646 "о мерах по коренному совершенствованию системы управления топливно-энергетической отраслью республики Узбекистан". Настоящим Указом приоритетными направлениями дальнейшего развития топливно-энергетической отрасли Республики Узбекистан определены[2]:

во-первых, проведение единой энергетической политики, направленной на обеспечение энергетической безопасности страны, удовлетворение растущих потребностей отраслей экономики и населения в энергоресурсах;

во-вторых, четкое разграничение функций государственного регулирования и хозяйственной деятельности в энергетической сфере, совершенствование правовой и институциональной базы социального и государственно-частного партнерства, разработка четких рыночных механизмов реализации тарифной политики и продвижение на этой основе принципов здоровой конкурентной среды;

в-третьих, создание условий для активного привлечения инвестиций, прежде всего прямых иностранных инвестиций, в строительство объектов инфраструктуры, а также в модернизацию, технико-технологическое перевооружение предприятий отрасли;

в-четвертых, проведение государственной политики в области энергосбережения и снижения энергопотребления экономики, стимулирование внедрения ресурсо-и энергосберегающих передовых технологий в отраслях экономики и бытовом секторе, широкое развитие альтернативных источников энергии;

в-пятых, широкое внедрение современных средств автоматизации технологических процессов на предприятиях энергетической отрасли, систем учета объемов добычи, снабжения и потребления энергоресурсов;

в-шестых, оптимизация системы управления предприятиями отрасли, их структур и подразделений, внедрение современных методов организации работы и целевых показателей (менеджмент качества, индикативное планирование), направленных на достижение конкретных результатов.

Научные исследования понятия "энергетическая безопасность" проводятся рядом ученых-экономистов. Энергетическая безопасность в настоящее время является одной из самых обсуждаемых тем. Но единого общепринятого определения понятия "энергетическая безопасность" не существует. Поэтому на практике часто используются понятия "энергетическая безопасность" или "безопасность энергоснабжения".

Энергетическая безопасность относится в первую очередь к наличию энергии, необходимой для ускорения экономического роста: соответственно, энергетическая безопасность – обеспечивает энергией отрасли хозяйства[3]. Впоследствии это определение со временем было изучено несколькими исследованиями. В некоторых исследованиях пытались различать Безопасные и небезопасные уровни, вводя определенные понятия, такие как стоимость энергии. Исходя из этого, "безопасность энергоснабжения" определяется как обеспечение бесперебойной доступности энергоресурсов по доступным ценам[4]. Однако не существует специального международного стандарта доступности энергии, который изучается между странами в соответствии с валовым внутренним продуктом (ВВП), уровнем инфляции и ВВП на душу населения[5].

Факторы, оказывающие существенное влияние на энергетическую безопасность регионов, можно разделить на факторы, контролируемые в текущий период и в рамках стратегического развития региона, - проблемы управления (энергетический дефицит, износ оборудования, финансовые аспекты) и долгосрочные и косвенные (экологические проблемы, ограниченность ресурсов и т. д.) [6].

Энергетическая безопасность связана с энергетической независимостью государства от своего субъекта или региона, что является, прежде всего, политической проблемой. В энергетическом секторе устойчивое развитие и устойчивость государств-производителей приобретают важное значение для обеспечения экономической энергетической безопасности. Такой устойчивости может угрожать необходимость вести добычу и добычу энергоресурсов во все более сложных условиях, что может повлечь за собой только использование современных технологий, нанесение ущерба окружающей среде и затруднения, связанные с транспортом. В настоящее время существует множество формул и толкований понятия "энергетическая безопасность"[7].

Несмотря на наличие большого количества исследований, единого общего определения термина "энергетическая безопасность" не существует. Впервые эта концепция была использована в США в 1947 году в качестве законодательного акта, регулирующего государственную политику в области национальной безопасности[8]. Однако понятие "энергетическая безопасность" появилось после нефтяного кризиса 1973 года. При этом Международное энергетическое агентство заявляет: энергетическая безопасность – это "уверенность в том, что Энергия будет доступна в количестве и качестве, необходимых в данных экономических условиях" [9].

Проблема безопасности занимает центральное место в теории и практике международных отношений, а с точки зрения исследователей и государственных деятелей эта проблема носит комплексный характер, содержание и методы поддержки которого зависят от исторического этапа развития общества[10].

Для стран-экспортеров энергии безопасность спроса может быть столь же важна, как и надежность и безопасность предложения. В этих странах экономика и государственный бюджет сильно зависят от доходов от экспорта энергии. Например, на долю нефтяной промышленности Саудовской Аравии приходится 42% ВВП, 87% бюджетных доходов и 90% экспорта[11].

Однако между производителями и потребителями могут возникнуть споры относительно уровня цен и оптимального темпа открытия. Международное энергетическое агентство, объединяющее страны - потребители энергии, рассматривает концепцию энергетической безопасности как обеспечение доступности и непрерывности энергоресурсов[12].

Оценка состояния и уровня энергобезопасности должна производиться с использованием ряда показателей, а именно: энергоснабжение, энергетическая зависимость, экономическая целесообразность, социальная устойчивость[13].

В.В. Марчук Как правильно заметил, антропогенное воздействие на окружающую среду, в том числе через энергетическую инфраструктуру, в последние десятилетия сопровождалось тенденцией исчезновения разнообразной флоры и фауны с поверхности планеты. Рост экологических катастроф обусловлен усилением антропогенного воздействия на окружающую среду. Поскольку экологические

проблемы, которые они вызывают, носят глобальный характер, меры противодействия им также должны носить международный характер[14].

Развитие энергетического сектора всегда осуществлялось под контролем государства. Примером могут служить принятые в Республике Узбекистан отраслевые законодательные акты. В частности, в новой стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы, утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года № ПФ-60, особое внимание уделено либерализации рынков энергоресурсов и природного газа с установлением гарантий социальной защиты, широкому привлечению частных инвестиций в отрасль и введению норм социального потребления для защиты нуждающегося населения.

Важнейшей задачей обеспечения энергетической безопасности является достижение энергетической независимости государства. Государство, не обладающее независимой энергией, никогда не может быть независимым. Для достижения этой цели необходимо сделать следующее:

- организация надежного снабжения энергией, необходимой для нужд реального сектора экономики и населения;

- обеспечение надежной работы подстанций, вырабатывающих электроэнергию и передающих энергию, а также организаций, относящихся к топливно-энергетической отрасли;

- снижение вредного воздействия на окружающую среду за счет широкого внедрения современных технологий в топливно-энергетическом секторе;

- совершенствование организационно – экономических механизмов повышения государственных гарантий в целях широкого привлечения иностранных инвестиций в топливно-энергетический сектор.

- В целях обеспечения энергетической безопасности в нашей республике сделаны первые шаги. Основными из них являются независимые друг от друга на базе АО “Узбекэнерго”, имеющие в республике единое управление в сфере производства электроэнергии, акционерное общество “Тепловые электрические станции”, поставка электроэнергии по магистральным электрическим сетям акционерное общество “Национальные электрические сети Узбекистана” и поставка электроэнергии потребителям “территориальные электрические сети”. возложено на акционерное общество. Это, конечно, структурное изменение, сделанное с учетом настоящего и будущей перспективы. Данные изменения направлены на формирование конкурентной среды в области обеспечения энергетической безопасности, удовлетворения растущих потребностей населения в энергоресурсах, отраслях экономики, в производстве электроэнергии и поставках электроэнергии потребителям. Сфера поставки электроэнергии по магистральным электрическим сетям – сохраняет свой характер естественной монополии. Потому что в этом случае организация конкурентной среды является экономически неоптимальной ситуацией[15].

Вместо заключения обеспечение энергетической безопасности нашего государства является необходимым условием поддержания национальной и международной энергетической безопасности на требуемом уровне на основе эффективного использования топливно-энергетического потенциала. В XXI веке экологическая среда в Узбекистане стала составной частью общепланетной экологической среды, и мы видим, что она меняется под влиянием глобальных экологических проблем. Это видно по тому, что глобальные изменения в использовании невозобновляемых ресурсов, взаимосвязи “биомасса-Техномасса” наблюдаются и в Узбекистане. Эти изменения создают необходимость осуществления в стране мониторинга климата, биологии, здоровья населения.

Список литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 27 марта 2019 года № ПП-4249 "о стратегии дальнейшего развития и реформирования электроэнергетической отрасли в Республике Узбекистан" <https://lex.uz/docs/4257083>
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 1 февраля 2019 года № ПФ-5646 "о мерах по коренному совершенствованию системы управления топливно-энергетической сетью Республики Узбекистан". <https://lex.uz/docs/4188798>
3. Круйт, Б., Ван Вуурен, д.Р., de Vries, Н.Ж.М., Грененберг, Х. (2009), Indicators for energy security. Энергетическая Политика, 73(6), 2166-2181. [4] Франки, В., Вишкович, А. (2015), Energy security, policy and technology in South East Europe: Presenting and applying an energy security Index to Croatia. Energy, 90(1), 494-507.
4. Уегин, Д. (2006), Ensuring energy security. Foreign Affair, 85(2), 69-82.
5. Круйт, Б., Ван Вуурен, д.Р., de Vries, Н.Ж.М., Грененберг, Х. (2009), Indicators for energy security. Энергетическая Политика, 73(6), 2166-2181.
6. Кондраков О.В. Классификация угроз энергетической безопасности региона // Социально-экономические явления и процессы. 2012. № 10.
7. Дубровин Е., Дубровин И. Энергетическая безопасность как важнейшая составляющая национальной безопасности. URL: <http://www.eprussia.ru/epr/170/12776.htm> (дата обращения: 11.01.2016).
8. Гафуров А. Р. Энергетическая безопасность «E Mesto V obtshey structure безопасность. Режим доступный: http://vestnik.mstu.edu.ru/v13_1_n38/articles/31_gafur.pdf.

9. Воропаев Н. И., Сендеров С. М. Энергетическая безопасность: сущность, основа проблемы, метод и результаты исследований. М.: ИИП РАН, 2011.
10. Завалнев В.Н. Безопасность в политическом мировосприятии примеров прошлого: аналитическая ретроспектива // Вестн. Моск. гос. обл. ун-та. Сер. «История и Политические науки». 2016. № 1. С. 176–189.
11. ЦРУ: The World Factbook. 2016. [Электронный ресурс] URL: <https://www.cia.gov/Library/publications/the-World-Factbook/GEOS/SA.html> (дата обращения: 06.10.2016).
12. Energy security Refers to The Uninterrupted Availability of energy Sources at an Affordable Price [Электронный ресурс] // The International Energy Agency. URL: <http://www.iea.org/topics/energysecurity/> (данные обращения: 01.09.2016).
13. Ван, К. и Чжоу, К. (2017). A framework for evaluating Global National energy security. Applied Energy, 188, 19-31.
14. Марчук В. В. Об уголовно-правовой охране экологической безопасности в условиях глобализации // Научные основы уголовного права и процесс глобализации. Материалы V Российского конгресса уголовного права 27-28 мая 2010 года. М.: Проспект, 2010.15.
15. "Пути повышения эффективности управления в отрасли в области обеспечения энергобезопасности. Научный электронный журнал" экономика и инновационные технологии " (Economics and innovative technologies) 1/2022, январь-февраль (№ 00057)

ӘОЖ 57.1

К.Ы. Аймашев

з.ғ.к., аға оқытушы,
Шымкент университеті

М.М. Сарсенова

з.ғ.м., оқытушы,
Шымкент университеті
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
01.sm@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Мақаланы зерттеудің мәні экологиялық жағдай қазіргі уақыттағы күрделі мәселенің бірі болып отыр. Ол біздің елімізде де, әсіресе индустриялы, дамыған орталықтарда, соның ішінде ауыл шаруашылық аймақтарында да өткір түрде қойылуда. Табиғатты қорғаудағы басты стратегиялық бағыт-мүмкіндігінше қалдықсыз технологиялық процестерді енгізу. Бұл қоршаған ортаның ластануын азайтады немесе түгелдей жояды, шикізаттың бастапқы түрлерін өндеуге мүмкіндік береді және қосымша өнім алуға да жағдай жасайды. Қазақстанда қазір экология және қоршаған ортаны қорғау мәселелері аса өзекті болып отыр. Осыған орай ел ауқымында қабылданып жатқан шаралар да аз емес. Атап айтқанда, қоршаған ортаға залалын тигізіп жатқан кейбір өндіріс орындарына қомақты айыппұлдар салынып, елдегі экологиялық мәселелерге немісқұрайлық танытқандар жазаланып жатыр. Бұл мәселені БАҚ беттерінде барынша көтеріп, ел назарын оған аударудың маңызы зор.

Түйін сөздер: экология, табиғат ресурстары, пайдалы қазбалар, өндірістік кәсіпорын, табиғат экономикасы

Аннотация. Суть исследования статьи заключается в том, что экологическая ситуация является одной из самых серьезных проблем современности. Он остро наблюдается в нашей стране, особенно в промышленно развитых и развитых центрах, в том числе в сельскохозяйственных районах. Основным стратегическим направлением в охране природы является внедрение безотходных технологических процессов. Это снижает или полностью исключает загрязнение окружающей среды, позволяет перерабатывать первичные виды сырья, создает условия для получения дополнительной продукции. В Казахстане вопросы экологии и охраны окружающей среды сейчас очень актуальны. В связи с этим в национальном масштабе принимается множество мер. В частности, на некоторые производственные объекты, наносящие ущерб окружающей среде, налагаются огромные штрафы, а также наказываются те, кто проявляет равнодушие к экологическим проблемам в стране.

Ключевые слова: экология, природные ресурсы, полезные ископаемые, промышленное предприятие, натуральное хозяйство.

Annotation. The essence of the research of the article is that the ecological situation is one of the most serious problems of our time. It is acutely observed in our country, especially in industrialized and developed centers, including in agricultural areas. The main strategic direction in nature protection is the introduction of waste-free technological processes. This reduces or completely eliminates environmental pollution, allows the processing of primary raw materials, creates conditions for obtaining additional products. In Kazakhstan, the issues of ecology and environmental protection are very relevant now. In this regard, many measures are being taken on a national scale. In particular, huge fines are imposed on some production facilities that damage the environment, and those who show indifference to environmental problems in the country are also punished.

Keywords: ecology, natural resources, minerals, industrial enterprise, natural economy.

Экология мәселесі - бүгінгі таңдағы адамзат өркениетінің аса ауқымды проблемаларының бірі болып отыр. Аталмыш проблеманың пайда болуының басты алғышарты - қоршаған ортаға адамзат перзентінің антропогендік және техногендік ықпалдарының ұзақ жылдар бойы тигізіп келген әсері деп тұжырым жасауымызға болады. XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында адамзаттың шаруашылық әрекеттері мен өндірістік қатынастарының ғылыми-техникалық жаңару биігіне көтерілуі-экономикалық реформалардың ерекше сипат алуына (модернизациялануы мен интеграциялануына) түрткі болды. Экономикалық дамудың кешенді стратегиялық бағытын таңдауға

мәжбүр болған көптеген мемлекеттердің жоспарлы әрекеттері - әсіресе табиғат ресурстарының байлықтарын ысырапсыз игеру үрдістерін қалыптастырды [1].

Өркениеттің артықшылығын пайдалану үшін адамзат өзінің денсаулығын тәуекелге қояды. Бүгінгі таңда экологиялық проблема біз үшін ең өзекті тақырып болып отыр. Қазақстанның экологиялық проблемалары және оларды шешу жолдары – ғаламдық міндеттер қатарында.

Ауа, су, жер – бізді қоршаған орта. Бүгінде олардың жағдайы апатты деп бағаланады, планета экологиялық дағдарысты бастан кешуде. Қазақстанның негізгі экологиялық проблемалары қандай: Қазақстандағы ауаның ластануы Келесі себептер бойынша: Пайдалы қазбаларды өндіру және өңдеудің (қорғасын, мырыш, фосфор, хром өндірісі) өсуі. 20 миллиард тонна қалдық жиналған, олардың үштен бір бөлігі күнделікті ауаны токсиндермен уландырады. Кәсіпорындар ескі тиімді емес тазарту жүйелерін пайдаланады, нәтижесінде атмосфераға мыңдаған зиянды зат шығарылады. Мұнай мен газ өндіру кезінде ілеспе газды жағу. Бұл атмосфераға күлдің шығарылуымен бірге іске асады. Атмосфераға көміртек пен қорғасын тотығын шығаратын автокөліктер санының көбеюі. Оларды пайдалану кезінде сапасы төмен жанармайлар құйылып, көбінесе пайдаланылған газдарды тазартуға арналған сүзгілер қолданылмайды. Осы факторлардың әсерінен республикамыздың 15 ірі қаласында ауаның ластануының шекті деңгейінен асып түсті. Ең лас атмосфера Шығыс Қазақстан, Қарағанды және Павлодар облыстарында тіркелді. Осының барлығы Қазақстанда бүгінде ауаның ластануына байланысты экологиялық мәселелердің туындауына әкеп соқтырды. Атмосфераны ластайтын зиянды заттардың деңгейін азайтатын заманауи тазарту жүйесін орнату. ІТД бар көлік санын қысқарту және сапалы фильтрлер арқылы пайдаланылған газды тазарту мәселесін жолға қою. Ішкі тұтану двигательдері бар көліктерді атмосфераға көп зияны жоқ электр көліктеріне алмастыру. 2025 жылы 10 қалада ауа ластану көрсеткішін жоғары көрсеткіштен орташаға дейін төмендетуді көздейтін "жол картасын" жүзеге асыру жоспарлануда.

Қазіргі әлемде экологиялық проблемалар өзінің қоғамдық мәні жағынан алдыңғы қатардағы мәселелердің біріне айналады, тіпті ядролық соғыс қаупі де оның көлеңкесінде қалып қойды. Адамның шаруашылық іс - әрекетінің қауырт дамуы, айналадағы ортаға үдемелі, көбіне білдірушілік сипатта әсер етуде. Адамның табиғатқа әсері мыңдаған жылдар бойында қалыптасқан табиғи жүйелерді өзгерту, сондай – ақ, топырақты, су көздерін ауаны ластау арқылы жүзеге асуда. Бұл табиғат ахуалының күрт төмендеуіне әкеліп соқты, көп жағдайларда орны толмас зардаптар қалдырды. Экологиялық дағдарыс шын мәніндегі қауіпті төндіріп отыр; іс жүзінде тез өндіріс алып бара жатқан дағдарыстық жағдайларды кез келген аймақтардан көруге болады. Адамды құтқару дегеніміз – ең алдымен табиғатты сақтау. Табиғи процестердің негізінде жатқан заңдылықтарды ескермеу табиғат пен адам арасындағы елеулі қайшылықтарға әкеліп соқтырғанын айта кеткен жөн. Американ экологы Риклерс: Табиғатқа келтірілген нұсқанды түзетудің ешқандай көпе – көрнеу жатқан әдістері жоқ екені айдан анық, сонымен қатар қоршаған ортаға деген келеңсіз көзқарасы үшін адамға танылатын кінә да, өзендерге шайынды суларды төгу, егістіктерге пестицидтер бүрку, аңшылардың найзасы мен мылтығы автомашиналардан шыатын түтін қала іргесінің шексі кеңеюі сияқты белгілі фактілерден құралмауы тиіс. Адамға табиғат экономикасы - ауыл, елді пунктер, село, қала тұрғындарымен жер жүзінің халықтарының қарым – қатынастарын, сандық және сапалық құрылымын зерттеу және реттеу, көпшілікке үздіксіз экология саласынан білім мен тәрбие беру жұмыстарын зерттейді. Адам әрекеті тек жер бетіндегі суды ғана емес ауаны да ластап келеді. Күн сайын өнеркәсіп орындары ауаға орасан зор улы газ және оларға қоса өте майда бөлшектерден тұратын қоспаларды шығарып жатады. Олар ауамен бірге адам мен жер бетіне. Кейде оларды жел алғашқы шыққан орнына мыңдаған километр жерге айдап апарады. Міне, сондықтан да газ немесе қатты зат түрінде бөлініп шығатын заттардың ауаны қорғау адам денсаулығы үшін де, тіршілік үшін де үлкен мән алады. Осы уақытта ауаға улы қосындыларды жібермеу адамзат баласының алдында тұрған үлкен мәселе. Ауаны әр түрлі жолмен былғануы атмосферада бірте – бірте түпкілікті мутагенді өзгерістер тудыратын анықталып отыр. Мысалы, қалалардың үстін, 2000 – 2500 м биіктік көлемінде газдар мен ұсақ бөлшектерден тұратын қарақошқыл түтін басып тұрады. Осындай көрініс біздің қалаға тән құбылыс [3].

Осындай құбылыстардың қала ішіне күн сәулесінің ультра күлгін сәулесі жетпейді. Сондықтан қала ішінде неше түрлі жұқпалы ауру тарайтын микробтар көбейіп кетеді. Олар неше түрлі көз, тері, өкпе дерттерін адамдарға дарытады. Адамдар көп мөлшерде ауруға шалдығады. Атмосфераның түтін және газ қосындыларымен ластануы адам денсаулығына зиянды құбылыстар туғызады. Бұл құбылыс әсіресе метеорологиялық жағдайдың әсерінен ауа сирек алмасатын қалаларда жиі кездеседі оны смог деп атайды. Ағылшын сөзі – тұман деген мағына береді. Фотохимиялық тұман өсімдіктер әлемі мен жануарлар дүниесіне, сондай – ақ адамзат баласына өте үлкен зиян келтіруде. Осы жағдайларға сәйкес шет елдің мемлекеттерінде және біздің республикамызда атмосфералық ауаны қорғау

мақсатында автомобильдердің қозғаушы күшін жетілдіру, нейтрализаторлар орнату, газбен электр қуатымен жүретін электромобильдерді шығару мәселесі туып отыр. Ауаның жер бетіндегі қабатын автомобиль және өнеркәсіп газдары мен түтіннен тұратын қалың тұман басады. Күн сәулесі жиналған газдарды ыдыратып улы қоспалар түзеді. Ол кезде адамдардың көзі ауырады, өкпесін улы газ толтырады, үздіксіз жөтеліп, тынысы тарылады. Бұл орасан үлкен күйзеліске ұшыратады, жүздеген, мыңдаған адамдардың өмірін алып кетеді. Ядролық жарылыстың зәрлі сәушелері бірде – бір сауатты және саналы адамды тыныш қалдыру емес. Семей атом полигонінде болған оқиға былай сипатталады. Атом бомбасын жару үшін жергілікті халықты көшіріп, сынақ өткенше бір жеті халықты басқа жерде ұстаған. Ал ауылда үлкенді – кішілі 54 адам қалған, олар атом бомбасы жарылған жаққа қарап қара түтіннің ішінен қызылды – жасылды оттарды көріп тамашалаған. Сол адамдардан күні бүгін біреуі де қалмай барлығы өліп қалған. Қазіргі кезеңде адамның экологиялық ортасы - қала. Ол ең ірі және табиғи ортадан өзгеше, көптеген параметрлері бойынша экстремалды деуге болатын орта. Қалада техногенді қуаттың орасан зор концентрациясы жиналады. Қала ортасы адамның басты санасы – оның денсаулығына қолайсыз әсер етеді. Атмосфераның, судың, азық – түлік өнімдерінің, күнделікті қажетті заттардың өнеркәсіп пен транспорттық қалдықтарымен ластануы, электромагниттік өріс, вибрация, шу, тұрмыстық химияландырылуы, гиподинамия, дұрыс тамақтанбау зиянды әрекеттердің кеңінен таралуы [4].

Осылардың барлығы қосылып адамның денсаулығын нашарлатады. Қала халқының басым бөлігі демалысын қаладан тыс табиға жағдайда өткізуге тырысады. Адамның денсаулығының төмендеп ауыруға шалдығуын ағзаның ортаға толық бейімделе алмауы мен қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек. Адамның денсаулығына зиянды әсер ететін факторлардың ішінде ір түрлі ластаушы заттар бірінші орын алады. Көптеген қалалар экологиялық апат аймағы деген мәртебеге ие болған. Соның ішінде Өскемен қаласын алуға болады. Әр түрлі аурулар қаптап, балалар жарымжан болып туу да. Осының бәрі осы экологияның бұзылу себебі. Бүгінгі таңда Өскемен қаласы күннен-күнге құлпырып, өркендеп келеді. Дегенмен, бұл қуаныштың көлеңкесінде қайғылы дерт тұрғанын білеміз бе? Себебі, Өскемен атмосферасы сан жылдар бойы көк түтіннен көз ашпай келеді. Мұның бәрі адам денсаулығына зиян. Қолғасынның өзін алатын болсақ, алдымен жүйке жүйесін зақымдайды, содан кейін іш құрылысындағы мүшелердің жұмысын бұзады. Адам психикасына да кесірі бар. Радикация да солай. Өкпе, жүрек сырқаттарына шалдығып, қан қысымы жоғарылаған адамдар саны күннен-күнге өсуде. Улы газға булығып өмір сүріп келе жатқан Өскемен тұрғындарының тағдыры өзі бір үлкен жағдай. Сондықтан, адам экологиясы мемлекет көлемінде талқыланатын үлкен мәселе деп ойлаймын. Бүгінгі таңда қоршаған орта әлемдегі басты проблемалардың бірі болып қала береді. Экология туралы айтатын болсақ, біз судың, жердің, ауаның ластануына, сондай-ақ озон қабатының бұзылуына сілтеме жасаймыз, бұл аз ғана бөлігі. Осы мәселелермен күресу үшін адамдар Біріккен Ұлттар Ұйымы, ЮНЕСКО, ДДҰ және басқалар сияқты ұйымдар құрды. Олар табиғатты сақтау, экожүйелерді жақсарту және басқа мәселелермен айналысады.

Forbes ең экологиялық таза елдерді жариялады. Бұл тізімге Швейцария, Швеция, Норвегия, Жаңа Зеландия және т.б. елдер кіреді. Қазақстан бұл тізімге кірмейді, Йель университетінің экологиялық саясат және құқық орталығы құрастырған әлемнің ең экологиялық таза елдерінің рейтингісі осыны айғақтайды-Қазақстан 180 елдің ішінде 83-орынды алады.

Жер учаскелерін көшет ағаштарын отырғызу және ауыл шаруашылығына қажет тыңайтқыштарды өндіруге дайындау. Пайдалануға жарамайтын учаскелерде санитарлық-гигиеналық шараларды қолға алу. Қазақстан Үкіметі БҰҰ-на Семей өңірін қайта қалпына келтіру бағдарламасын әзірлеуге өтінім берді. Оған ядролық қару сынақтарының зардабын зерттеу және радиоактивті аймақ маңында тұратын тұрғындарға гуманитарлық көмек көрсету бойынша кешенді шаралар кіреді. БҰҰ Ассамблеясы Семей өңірін қалпына келтіру жөніндегі резолюцияны қабылдады. Жерді қайта қалпына келтіру жұмыстары әскери полигон, Байқоңыр космодромы мен іске қосу алаңдарына қатысты болып отыр. Зымырандарды іске қосылатын орындарда отынның барлық түрлерінен қалған қалдықтар мен құрылыс қоқыстары мөлшерінің шамадан тыс көп екендігі байқалады.

Биыл өнеркәсіптік, жер қазба байлықтарына бай, әйтсе де тарихында зиянды реактивтер сыналған ядролық полигоны болған Қазақстан үшін экология жылы болып бекітіліп отыр. Елбасының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында экологияның маңыздылығы ерекше айтылған. Атап айтқанда кәсіпорындардың энергия тиімділігі мен энергия үнемдеуге, сондай-ақ энергия өндірушілердің өз жұмыстарының экологиялық тазалығы мен тиімділігіне қойылатын талаптарды арттыру керек. Бүгінде әлем бойынша өндірілетін электр энергиясының төрттен бірі жаңартылатын энергия көздеріне тиесілі.

«Болжам бойынша, 2050 жылға қарай бұл көрсеткіш 80 процентке жетеді. Біз 2030 жылға қарай Қазақстандағы баламалы энергия үлесін 30 процентке жеткізу міндетін қойдық. «Жасыл»

технологияларға инвестиция салу үшін бизнесті ынталандыру маңызды» делінген. Сонымен қатар Экологиялық кодекске өзгертулер енгізу тапсырылды.

Сонымен бірге өндірістік кәсіпорындар, мұнай өңдеу зауыттары мен автомобиль жолдары жанындағы аумақтарды да ұмытпаған абзал. Бұл жерлерде химиялық және өндірістік қоқыспен ластану байқалады. Сонымен бірге бірқатар демалыс аймақтары да ластанған. Қазақстанның экологиялық проблемалары: оларды шешу жолдары Қазақстандағы экологиялық проблемалар мен оларды шешу жолдары: Дүниежүзіндегі экологиялық проблемалардың барлығы жаһандық сипатқа ие. Бірде-бір ел оларды жеке өзі шеше алмайды. Зерттеушілер туындаған мәселелерді шешу жолдарын зерттеп, ұсынады. Бірақ олардың толықтай орындалуына кедергі болатын факторлар бар. Оларды жүзеге асыру үшін практикалық қадамдар жасалуда: Ескі өндірістердегі сүзгілерді ауыстыру басқа кедергілерге душар болады, мұндай шығындарды көтере алмау және резервтерді іздемеу.

Автомобиль көлігінің пайдаланылған газдарын азайту немесе тазарту, көліктің ескірген түрлерін көбірек экологиялық түрлерге ауыстыру қалалардың атмосферасын жақсартуға ықпал етеді.

1. Атмосфераны жақсарту өнеркәсіптік өндіріс қалдықтарын азайту арқылы мүмкін болады. Газ қалдықтарын тазартудың қуатты жүйелері бар. Жаңа кәсіпорындар оларсыз жобаланбайды.

2. Су ресурстарын жақсарту келесі шаралар арқылы мүмкін: Суару үшін өзен суының шығынын азайту. Суаруды қажет ететін дақылдарды аз талап етілетін дақылдармен алмастыру оң нәтиже береді: мысалы, мақта орнына күздік бидай өсіру. Арал теңізінің жойылуын көрші елдермен бірқатар бірлескен қадамдар арқылы тоқтатуға болады, өйткені көрші елдерде мұнда ағатын өзендер жатыр. Қазақстан өз бетінше жүзеге асыра алатын шараларды қабылдауда. Сонымен, жаңа ғасырдың басында Кіші Аралды Үлкеннен қорғанған 17 шақырымдық бөгет салынды. Балқаш көлі көрші елдердің өзендерімен қоректенеді, сондықтан оның проблемаларын тек халықаралық деңгейде шешуге болады. Ғылыми зерттеулер су ресурстарын ұтымды бөлудің түбегейлі шешімін табады. Біріншіден, оларды экожүйені қалпына келтіруге бағыттаңыз, ал қалғаны тұтынуға жіберіледі. Бірақ бұған бәрі бірдей дайын емес. Каспий теңізінің суын оның жағасында орналасқан елдердің күш-жігерінің арқасында ғана жақсартуға болады. 20 ғасырдың аяғынан бастап Каспий экологиялық бағдарламасы жұмыс істей бастады. Оның аясында мұнай өндіру үшін экологиялық шаралар әзірленді.

3. Қазақстандағы жер ресурстарының жақсаруы ең алдымен Семей ядролық полигонының кең аумағын қалпына келтірумен байланысты. Біріккен Ұлттар Ұйымы Қазақстанның бастамасымен Семей облысын оңалту бағдарламасын қабылдады, оның құрамына қару-жарақты сынаудың зардаптарын зерттеуден зардап шеккен халыққа гуманитарлық көмек көрсету кіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Экологияны қалай жақсартамыз? <https://atameken.kz/kk/articles/28791-ekologiyany-alaj-tzejmz> [Электронный ресурс].
- 2 Қазақстан Республикасының экология кодексі 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі.
- 3 Қазақстан Республикасының Экологиялық құқығы Айтқұл С.А. Шымкент-2017 ж.

Г.Т. Айгаринова, А.М. Туленова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ-ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Жер ресурстарын тиімді пайдалану және басқару мемлекеттің барлық салаларына ықпал ететін, мемлекет алдындағы әрдайым дамытуды қажет ететін приоритетті бағыттардың бірі. Жер ресурстарын басқару оның құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдері арқылы жүзеге асады. Бұл механизмдер мемлекеттегі жер саясатын дамытуға бағытталған. Дегенмен, қазіргі таңда жер ресурстарын рационалды пайдалану мен басқаруда мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдердің тиімсіз болуы көрініс табады. Мақалада Қазақстандағы жер ресурстарын басқарудың құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдерінің кемшіліктері талдана отырып, оларды жетілдіру жолдары ұсынылады. Автор зерттеу барысында танымның жалпы және арнайы әдістерінің жиынтығын пайдаланды: жүйелік және теориялық талдау, салыстырмалы құқықтық, анализ, синтез, дедукция, индукция әдістері қолданылды. Зерттеу барысында жер ресурстарын тиімді пайдалану мен басқаруда құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдерді дамытуды қажет ететін маңызды мәселелер анықталды. Сондай-ақ, автор жер ресурстарын нысаналы мақсаты бойынша пайдалану мақсатында, Қазақстан Республикасының қолданыстағы жер заңнамасына талдау жасады. Жер ресурстарын тиімді пайдалану және басқаруды құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдері арқылы жетілдіру бойынша қорытындылар мен нақты ұсыныстар берілді. Аталған ұсыныстар мен қорытындылар, жер қатынастарын реттеу практикасында өз қолданысын тауып, мемлекеттің жер ресурстарын басқару жүйесін жетілдіруде маңызды бағыттар болып табылады.

Түйін сөздер: жер ресурстары, құқықтық механизмдер, ұйымдастырушылық механизмдер, жер заңнамасы.

Abstract. Rational use and management of land resources is one of the priorities of the state, which affects all areas of the state and requires constant development. Management of land resources is carried out through its legal and organizational mechanisms. These mechanisms are aimed at developing land policy in the country. However, the current inefficient legal and organizational mechanisms of the state in the rational use and management of land resources are reflected. The article analyzes the shortcomings of the legal and organizational mechanisms of land management in Kazakhstan and suggests ways to improve them. The author used a set of general and special methods of cognition: systematic and theoretical analysis, comparative law, analysis, synthesis, deduction, induction. The study identified important issues that require the development of legal and organizational mechanisms for the efficient use and management of land resources. The author also analyzed the current land legislation of the Republic of Kazakhstan in order to use land resources for their intended purpose. Conclusions and specific recommendations for improving the efficient use and management of land resources through legal and organizational mechanisms were presented. These recommendations and conclusions are important in improving the system of land management of the state, which finds its application in the practice of regulation of land relations.

Keywords: land resources, legal mechanisms, organizational mechanisms, land legislation.

Аннотация. Рациональное использование и управление земельными ресурсами является одним из приоритетов государства, которое затрагивает все сферы государства и требует постоянного развития. Управление земельными ресурсами осуществляется через его правовые и организационные механизмы. Эти механизмы направлены на развитие земельной политики в стране. Однако находит свое отражение действующая неэффективность правовых и организационных механизмов государства в области рационального использования и управления земельными ресурсами. В статье анализируются недостатки правовых и организационных механизмов управления земельными ресурсами в Казахстане и предлагаются пути их совершенствования. Автор использовал комплекс общих и специальных методов познания: систематический и теоретический анализ, сравнительное правоведение, анализ, синтез, дедукция, индукция. В ходе исследования выявлены важные вопросы, требующие разработки правовых и организационных механизмов эффективного использования и управления земельными ресурсами. Также автор проанализировал действующее земельное законодательство Республики Казахстан в целях использования земельных ресурсов по их целевому назначению. Были представлены выводы и конкретные рекомендации по повышению эффективности использования и управления земельными ресурсами с помощью правовых и организационных механизмов. Эти рекомендации и выводы могут быть использованы в практике регулирования земельных отношений и явиться важным направлением совершенствования системы землеустройства государства.

Ключевые слова: земельные ресурсы, правовые механизмы, организационные механизмы, земельное законодательство.

Жер адамзаттың бірінші кезектегі қажеттіліктерін қанағаттандыратын негізгі бастамасы, сондай-ақ өндірістің ең басты шарты болып табылғандықтан оның адам өміріндегі маңызы зор екендігі сөзсіз. Адамзаттың өмірін жер ресурстарын үздіксіз пайдаланусыз елестету мүмкін емес, ол қоғамдық қатынастардың материалдық факторы және объектісі ретінде қарастырылады. Адам еңбегінің әсерінен жер өндіріс құралы ғана емес, оның өзіне ғана тән белгісі – құнарлығымен ерекшеленетін, яғни өсімдіктерді көбейту, оларды қамтамасыз ету, маңызды қоректік заттармен қамтамасыз ету қасиеттеріне ие. Демек, жер – құнарлылық сияқты орны толмас қасиеттері бар бірегей нысан болып табылады.

Жер ресурстары – қайта өндіруге болмайтын кеңістіктік шектеулі ресурстар. Жер қоғамның қызмет етуіне белсенді әсер етеді, атап айтқанда ол өмір сүрудің кеңістіктік негізі және өндіріс құралы ретінде қажеттіліктерді қанағаттандырады. Сондықтан, жер ресурстарын басқару тек маңызды ғана емес, сондай-ақ өте күрделі әлемдік деңгейде барша адамзатты толғандыратын ауқымды әрі өзекті тақырып болып табылады.

Жер өзінің табиғи қасиеттеріне, географиялық орналасуына, қоғамның өндіргіш күштерін бөлудің тарихи қалыптасқан және дамып келе жатқан жүйесіне байланысты қоғамдық өндіріс жүйесінде әртүрлі қоғамдық өндірістік функцияларды атқара алады. Осы функциясына сәйкес жер заңнамасында жерді арнайы топтар – категорияларға бөліп қарастырады. Оларға ауылшаруашылығы мақсатындағы жерлер; елді мекендердің жері, өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер; ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері, сауықтыру мақсатындағы, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер; орман қорының жері; су қорының жері; босалқы жерлер жатады [1].

XXI ғасырда бүкіл дүниежүзілік қоғамдастыққа әсер еткен экономикалық дағдарыс жағдайында жер ресурстарын рационалды басқарудың рөлі ерекше. Елімізде жүргізіліп жатқан түрлі әлеуметтік-экономикалық реформалар соның айқын дәлелі.

Қазақстан Республикасының жер ресурстары еліміздің нарықтық жағдайына, халықтың өмір сүру деңгейіне тікелей әсер ететін жер қорының маңызды бөлігі. Жер ресурстарын рационалды пайдалану, қорғау, басқару, оның дамуына ықпал ету бүкіл елдің алдында тұрған актуальды мәселе. Жер ресурстарын басқаруда мемлекеттің функцияларының рөлі ерекше. Зерттеу барысында жер ресурстарын басқарудың құқықтық және ұйымдастырушылық механизмдеріне тереңірек шолу болады. Өйткені бүкіл жер ресурстарын басқару системасы жер заңнамасының тиісті түрде қолданылуына, сондай-ақ мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың жұмыстарының реттелген жүйесіне байланысты.

Жер ресурстары өмір сүрудің кеңістіктік негізі және өндіріс құралы ретінде қоғамның қажеттіліктерін қамтамасыз етеді. Жер ресурстарының жай-күйін тұрақты қамтамасыз ету кез- келген дамыған елдің приоритетті бағыты болып табылады. Дегенмен, жер ресурстары қайта өндіруге болмайтын, кеңістіктік шектеулі ресурстар болғандықтан, оны тиімді басқару жүйесін қалыптастыру мемлекеттің алдында тұрған басты мәселелердің бірі.

Жер ресурстары қоршаған әлемде бірқатар практикалық мағынаға ие: олар биологиялық тіршілік иелері, оның ішінде адам үшін өмірдің негізі болып табылады; олар кез келген материалдық өндірістің негізін құрайды; олар экожүйенің қажетті құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан мемлекет пен қоғам оларды сақтау және қалпына келтіру мәселелеріне ерекше көңіл бөлуде.

Сапалы, өнімділігі жоғары жер ресурстары арқылы халықты қажетті мөлшерде азық-түлікпен қамтамасыз ету әлемдік деңгейдегі мәселе. Біріккен Ұлттар Ұйымының болжамы бойынша, әлемде 2050 жылы адамзат саны 10 млрд шамасында болады, сондықтан азық-түлікті 60% - дан жоғары мөлшерде өндіру қажеттілігі туындайды [2]. Ал азық-түлік мөлшерінің өнімді болуы тікелей мемлекеттің жер ресурстарын рационалды пайдалануы мен басқару механизмдеріне байланысты.

Жер ресурстарын тиімді басқару елдің тұрақты дамуына қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Әсіресе, ауыл шаруашылық жерлеріндегі жер ресурстарын басқару, максималды өнім алуға бағытталған. Дегенмен, көп елдерде жер ресурстарын тиімді басқаратын білім, инфрақұрылым және қажетті ресурстар жетіспейді.

Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев халыққа жолдауларында жер ресурстарын дұрыс пайдалану, озық технологияларды енгізу, қоршаған ортаны қорғау және жерді пайдалануды тұрақты дамыту мәселелерін үнемі көтеріп келеді [3]. Кез келген жүйені басқару тұтастай алғанда осы жүйенің, оның құрамдас бөлігінің қауіпсіздігін, дамуының тұрақтылығын қамтамасыз етуден тұрады. Жалпы жер ресурстарын басқарудың мәні туралы келесідей ғалымдар өз зерттеулерінде талдаған болатын.

Мәселен, В.В.Варламовтың пікірі бойынша жер ресурстарын басқару әлеуметтік қатынастардың барлық спектрін қамтиды –әлеуметтіктен экономикалық, құқықтық, экологиялық және басқа да басқару түрлеріне дейін. Демек, жер ресурстарын басқару - мемлекет пен қоғамның жер қатынастарына жүйелі, саналы, мақсатты түрде әсер етуі деп түсіндіреді [4].

Сондай-ақ, Т.В.Волкова өзінің зерттеулерінде жер ресурстарын басқару - объектісі жер ресурстары болып табылатын қоғамдық қатынастарды, қоғамдық мүдделердің тепе теңдігін және адам өмірінің барлық салаларының эволюциялық дамуын сақтауға бағытталған атқарушы органдардың заң арқылы жүзеге асыратын қызметі деп түйіндейді [5].

Жер қатынастарын мемлекеттік реттеу - жерді ұтымды пайдалануды ұйымдастыруды және оларды экономикалық және құқықтық механизмдер арқылы қорғауды қамтамасыз ететін маңызды тұтқалардың бірі болып табылады [6]. Аталған тұжырымдама жер ресурстарын мемлекеттік басқарудың маңыздылығын айқын көрсетеді.

Сонымен, жер ресурстарын басқару – бұл жер ресурстарын тиімді пайдалану процесі. Ол тұрақты дамуға қол жеткізу үшін қажетті жер және табиғи ресурстарды басқарумен байланысты барлық қызметті қамтиды. Жер ресурстарын басқарудың ұйымдық құрылымы дүние жүзіндегі елдер мен аймақтарда жергілікті мәдени және сот жағдайларын көрсететін кең ауқымда өзгереді. Кез келген басқару процесінің негізгі міндеті – адамдарды белгілі бір мақсатқа жетуге бағыттау. Жер ресурстарына келетін болсақ, оларды ұтымды, рационалды пайдалану басқарудың негізгі мақсаты болып табылады. Яғни, табиғи объектілердің қасиеттерін сақтау және экологиялық жағдай жақсарған жағдайда жер учаскелерін бөлуден максималды экономикалық тиімділікті қамтамасыз ету. Демек, жер ресурстарын басқарудың басты мақсаты – жер қатынастары мен жерді рационалды пайдалану жүйесін құру және қамтамасыз ету, жер қатынастарының барлық субъектілерінің құқықтарын ескере отырып, бюджетке жер төлемдерінен максималды кіріс алу болып табылады.

Мемлекеттік бақылаудың міндеттері жер заңдарының тиісінше атқарылуына, мемлекеттік органдардың, заңды тұлғалардың, азаматтардың жерді ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі шараларды орындауын қамтамасыз етуге бағытталған. Өздерінің құзыреті шегінде жерді пайдалану мен қорғау мәселелері жөніндегі мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдардың нұсқаулары барлық жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылар үшін міндетті.

Сонымен, жер ресурстарын мемлекеттік басқару атқарушы билік органдарының қызметі ретінде көрініс табады. Екіншіден, бұл қызметтің мақсатты ұйымдастыруы бар, заңға тәуелді, атқарушы-әкімшілік және реттеушілік сипатта. Үшіншіден, бұл қызмет функцияларды жүзеге асыруды құрайды. Жер ресурстарын мемлекеттік басқаруға: мемлекеттік жер кадастрын жүргізу, жерге орналастыру, мемлекеттік жер бақылауын жүзеге асыру, жер мониторингі, жерді пайдалануды жоспарлау, құқықтарды тіркеу жер учаскелері, жауапкершілік шараларын қолдану және т.б.

Жерді басқару механизмінің жалпы сипаттамалары (негізгі қажетті элементтер): объектілер, субъектілер, мақсаттарды, әдістер мен құралдарды, сондай-ақ принциптер мен функциялар жүйесі. Жер ресурстарын басқарудың саяси, құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, административтік, ғылыми, қоғамдық сияқты бірқатар тетіктері бар. Жер ресурстарын басқару жүйесін реттейтін, қадағалайтын, бақылайтын басты қозғауыш механизмдерге құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдер жатады.

Қазіргі таңда жер ресурстарын рационалды пайдалану мен басқаруда мемлекет тарапынан жасалып жатқан іс–шаралардың эффективті болмауынан пайда болған кемшіліктер жетерлік. Сондықтан, Қазақстанда жер ресурстарын басқарудың құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдерінің тұрақты қалыптаспауының салдарынан, жер учаскелерін нысаналы мақсаты бойынша пайдаланбайтын латифундисттердің көбеюі орын алуда. Жерге иелік етудің теңсіздігі бүкіл әлем бойынша дамушы елдердің басты әлеуметтік мәселесі болып табылады. Өркениет тарихында жерге иелік етудегі теңсіздіктердің жалпы үлгісі латифундияның қалыптасуы орын алды, яғни бұл жер меншігінің бүкіл халықтың аз ғана бөлігінде шоғырланған үлгісі. Жерді сауатты және ұтымды пайдалану мәселелерін табысты шешуге қол жеткізу жер қатынастарын мемлекеттік деңгейде реттеуге байланысты. Жер қатынастарын реттеудегі мемлекеттің рөлі ұйымдық-құқықтық негіздерді басқару, жер құқығы субъектілерінің қатынастарында нормаларды белгілеу, жылжымайтын мүлік объектісі ретінде жерге деген сұраныс пен ұсыныстың өзара әрекеттесуі негізінде нарықты реттеуді қолдау болып табылады.

Елімізде осы уақытқа дейін жер мәселесін оңтайландыруға бағытталған қаншама реформалар жүргізілді. Жер реформаларының ең алғашқы кезеңдерінде «Жер қатынастарын кейбір реттеу мәселелері», «Жер қатынастарын әрі қарай жетілдіру туралы» Президент жарлықтары жер қатынастарындағы құқықтық механизмдердің дамуының алғышарттары болды. Сонымен қатар,

«Жер туралы» заңды күші бар Президенттің жарлығы 2003 жылы маусымда Жер кодексінің қабылдануына бастау болды.

Жоғарыда көрсетілгендей жер мәселесі бойынша бірқатар құқықтық нормалар қабылданғанымен, оның іс жүзінде қолданылуы күтілген нәтижелерге жеткізетін көпір бола алды ма, құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдердің мемлекетпен басқарылуы тиісті түрде жүзеге асып жатыр ма деген сансыз сұрақтар туындайды. Әрине мемлекет тарапынан жасалып жатқан жұмыстарды жоққа шығара алмаймыз, дегенмен оның кемшіліктерін анықтап, жетілдіру жолдарын ұсынсақ және сол ұсыныстарды жер саласында қолданысқа енгізетін болсақ, қоғамды толғандырып жүрген біршама жер мәселелері өз шешімін табары анық.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әдістемесі деректерді жинау мен талдаудың үстелдік әдісін қамтиды: ғылыми жарияланымдарды, нормативтік құқықтық актілерді, Қазақстан Республикасының жер ресурстары туралы статистикалық ақпаратты талдау, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ақпараттық жүйелерінің деректер қорын және БАҚ материалдарын зерттеу. Сонымен қатар, зерттеу барысында танымның жалпы және арнайы әдістерінің жиынтығын пайдаланды: жүйелік және теориялық талдау, салыстырмалы құқықтық, анализ, синтез, дедукция, индукция әдістері қолданылды.

Жұмыстың ақпараттық негізі ретінде В.В.Варламов, Т.В.Волкова, Ж.Т.Сейфуллин, Г.Ж.Сейтхамзина, Г.Н.Нюсупованың еңбектері қолданылды. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Жер кодексі; Қазақстан Республикасының жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есеп; Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық қамтамасыз ету басқармасының есебі қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жер ресурстарын басқарудың құқықтық механизмдерінің осал тұстарының көрінісі ретінде жер мониторингі жүргізу нәтижесінде анықталған нысаналы мақсаты бойынша пайдаланылмай жатқан жерлердің көп болуын негіздесек болады.

Мәселен, Қазақстан Республикасының Жер кодексінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің приоритетті екені көрсетілген. Әлемде барлық өмір сүруге жарамды жерлердің жартысы ауыл шаруашылығына пайдаланылады. Еліміздегі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердегі ресурстардан келетін экономикалық тиімділікті айтпасада түсінікті. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер – ел меншігі болып табылатын ең жақсы, құнарлы жерлерді қамтитын ерекше санаттағы жерлер. Ауыл шаруашылығында жер белгілі бір объектілерді орналастырудың кеңістіктік және эксплуатациялық негізі ретінде ғана емес, сонымен қатар негізгі өндіріс құралы ретінде де пайдаланылады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің ауылды елді мекендердегі шын мәнінде жердің қыр-сырын білетін, жерді түрлі эрозиялардан, деградациядан сақтайтын шаралар қабылдап, ерекше күтіммен қарайтын шаруалар мен фермерлердің қолында болмауы қаншама

қиындықтар тудыруда. Сондай-ақ, 2018 – 2019 жылдары жер комиссиясы сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттікпен бірге еліміздегі 18 ірі қалаларда және 24 аудандық орталықтарда жер мәселелері бойынша семинарлар өткізген болатын. Сондағы жүргізілген сауалнама нәтижесінде қарапайым шаруаларға ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің қолжетімсіз екендігі анықталды. Көбіне жер белгілі бір жеке топтан тұратын жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғалардың қолдарына өтіп жатқаны белгілі. Ауыл тұрғандарының ауыл шаруашылығына арналаған жерлерінің болмауы, ал иемденген топтардың өз пайдасына бағытталған әрекеттері, жердің деградацияға ұшырауына, құнды жерлердің пайдаланылмай жатқан жерге айналып, құнсыздануына әкелген болатын. Жердің деградацияға ұшырауы келесідей формаларда көрініс табады: тұздану, су және жел эрозиясы, құм басып қалу, органикалық заттардың азаюы және тығыздалуы түрінде көптеген елдерде көрініс табады. Қазіргі уақытта дүние жүзіндегі жер ресурстары ең күрделі сынаққа тап болып отыр. Егістіктің топырақ эрозиясына ұшыраған жер көлемі жылына шамамен 24 миллиард тоннаны құрайды. Бұл дегеніміз жердің азып-тозуын болдырмау үшін, жер ресурстарын тиімді пайдалану үшін жер ресурстарын

басқарудың құқықтық - ұйымдастырушылық механизмін дамытуды қажет етеді, шаруалар мен фермерлерге өз елді мекендерінде ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді пайдаланулары қолжетімді болуы керек. Мемлекет тарапынан жер учаскесін беру кезінде барша құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдерді ескере отырып, жүйені фермерлер мен шаруаларға қолжетімді болатындай қылып, жеңілдету қажет.

Сондай-ақ жер заңнамасын зерттеу нәтижесінде конкурстық негізде жер учаскесін беру кезінде «мүдделер қақтығысы» деген терминнің мүлде болмауы, конкурста көптеген құқықтық бұзушылықтарға алып келуде. Авторда жер заңнамасында, конкурстық ережелерде бұл термин неге кездеспейді деген сұрақтар туындады. Жалпы мүдделер қақтығысы – жауапты мемлекеттік лауазымды адамдардың жеке мүдделері мен олардың лауазымдық өкілеттіктері арасындағы қайшылық [7]. Бұл ашық бюрократияны, сыбайлас жемқорлықты, конкурстағы әділетсіздікті дамытуы мүмкін. Мысалы, конкурс ұйымдастырушысы мен қатысушы өзара туысқан болса, мүдделер қақтығысы туындайды. Демек, конкурс нәтижесінде жер телімінің өзара мүдделі азаматтардың қолында болу қауіпі жоғары. Жер ресурстарын рационалды пайдалану үшін, сол жерді дұрыстап қарайтын тұлғаның болуы шарт. Ал ол үшін конкурстық құжаттамаға, заңға мүдделер қақтығысы ұғымын енгізу қажет және мүдделер қақтығысы орын алған жағдайда заң бойынша жауапкершілікке тартылатын іс-шаралар қатаң түрде қарастырылуы қажет.

Сонымен қатар, қазіргі таңда ауыл шаруашылығы жерлерінің азайып, босалқы жерлердің көбеюі мәселесіде өзекті. Қазақстан Республикасының жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есептің көрсеткіштеріне сәйкес, соңғы 30 жылдың ішінде орын алған ауыл шаруашылығы жерлері мен босалқы жерлердің көлеміндегі айырмашылықты қарастырсақ болады. Тәуелсіздік алған жылы ауыл шаруашылығына арналған жер қорының көлемі 218 375,8 мың.га болса, 2020 жылы 108 562, 7 мың.га ғана болды. Енді босалқы жерлердің көлемін салыстырып қарасақ, 1991 жылы елімізде небәрі 18 952,3мың.га болды, ал 2020 жылы 93 642,1 мың.га жетті. Демек, анализ барысында ауыл шаруашылық жерлерінің соңғы 30 жылда екі есе азайғанын және босалқы жерлердің керісінше көбейгені анықталды [8]. Неліктен, экономикаға пайдасын әкелетін приоритетті жерлер саны азайып кетті, ал есесіне қолданылмай жатқан жердің саны күрт көбейді деген сұрақ туындайды. Бұл мемлекеттің құқықтық - ұйымдастырушылық механизмдер арқылы босалқы жерлерді ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге ауыстыру жұмыстарын жүргізу арқылы және босалқы жерлерді нақты анықтау жұмыстарын ұйымдастыру арқылы жүзеге асады.

Келесі мәселе ретінде 2016 жылы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді шет ел азаматтарына жалға беру туралы сұрақ туындағанда, халықтың жаппай көтеріліп қарсы болғанын қарастырсақ болады. Соның нәтижесінде мемлекеттік жер комиссиясы құрылып, жер қатынастары бойынша жер комиссиясының ұсыныстары дайындалып жер кодексіне енгізілген болатын. Жер қатынастары қоғамдағы барлық салаларға әсер ететіндіктен, оның құқықтық мәселесін шешу жер комиссиясының қаншама отырыстарының негізгі мақсаты болды. Дегенмен, бұл өте күрделі мәселе болғандықтан, 24 баптың 1 тармағын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға беруге 2026 жылдың 31 желтоқсанына дейін мораторий енгізілді. Есесіне, шет ел азаматтарына ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді жеке меншікке беру мәселесі мүлдем жойылды. Аталған жағдай жер комиссиясының құқықтық тетіктерді реттеу мәселесінің бір бөлігінің шешімін тапқандығының көрінісі. Дегенмен, туындаған даулар жер мәселесі бойынша мемлекет пен халық арасында қарапайым тілмен түсіндіру жолдарының ақсандауының көрінісі. Яғни, жер ресурстарын мемлекеттің құқықтық тетіктері жағынан басқарылуының кемшіліктерінің бірі жер дауларының көбеюі, халық пен мемлекет арасындағы түсінспеушіліктердің пайда болуы.

Жанжалдар басқару институттарының тетіктері әлсіз елдер үшін үлкен проблемаға айналады. Кез-келген жанжал, дау халықпен ашық диалог арқылы шешілуі қажет, ұйымдастырушылық механизмдерді жүзеге асыру арқылы мемлекет мен халық арасы қазіргідей алшақ болмауы қажет.

Мемлекеттік органдардың жер мәселелерін ретсіз және жүйесіз құқықтық реттеуі жаппай жер дауларына, мемлекеттік қызметкерлердің өкілеттігін асыра пайдалануына, жер берудегі сыбайлас жемқорлыққа, жер қатынастарының күрделенуіне және елдегі әлеуметтік шиеленістерге әкелді. Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық қамтамасыз ету басқармасының есептеріне сәйкес 2019 жылдың өзінде жер даулары бойынша 6276 өтініш келіп түскенін байқауға болады [9]. Демек, жер ресурстарын басқаруда мемлекет тарапынан атқарылатын жұмыстарды одан әрі жетілдіре түсу қажеттігі туындайды. Жер саласындағы құқық бұзушылықтарды анықтау мақсатында еліміздің барлық аумағында жер мониторингін жүргізу жыл сайынғы маңызды шара болуы керек, себебі қазіргі таңда жер мониторингі жүргізілсе де тек шағын аумақтарды қамтиды. Бұл шаралар жер дауларының азаюына ықпалын тигізуі мүмкін.

Мемлекеттегі басқару жүйесін жетілдірудің ұйымдастырушылық механизмдері ретінде 2021 жылғы 30 маусымда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастарын дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы қабылданды [10]. Ол жердің пайдаланылуы мен қорғалуын мемлекеттік бақылау функцияларын 2022 жылғы 1 қаңтардан бастап аумақтық бөлімшелерін құра отырып, орталық уәкілетті органның ведомствосына беруді көздейді. Осылайша, жер беру жөніндегі функциялар әкімдіктерде қалды, ал әкімдіктердің жер беруін және меншік иелерінің/жер пайдаланушылардың жерді пайдалануын бақылау жөніндегі функциялар аумақтық департаменттерді құру арқылы ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитетіне берілді. Бұл Қазақстанда жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылаудың бірыңғай вертикалі құрылып, жер қатынастары саласында жинақталған проблемаларды шешу мен тәртіпке келтіру үшін аса маңызды қадам болды.

Дегенмен, мемлекеттік атқарушы органдардың жер ресурстарына қатысты өкілеттіктерін нақтылай түсу қажет. Мәселен, жер ресурстарын басқару агенттігінің кейбір мәселелері туралы қаулыға сәйкес көрсетілген агенттіктің өкілеттіктері жалпылама түрде берілген, оның нақты қызметтері мен міндеттерін ашып көрсету басқару жүйесінің ұйымдастырушылық тетіктерін реттеуге ықпалын тигізуі мүмкін. Сонымен қатар, жер ресурстарын басқаратын атқарушы органдардың жұмысын бағалайтын объективті көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру сияқты ұйымдастырушылық механизмдерді енгізі арқылы, басқару жұмысының эффективті болуына ықпалын тигізеді. Әлсіз басқару жүйесі жер ресурстарын тұрақты дамытуды жоспарлаудың басты шектеуі болып табылады [11]. Басқару саласындағы трансформациялық процестердің өзектілігі мен маңызы бойынша мамандарды қалыптастыру қажеттілігін де жер ресурстарын басқарудың ұйымдастырушылық механизмдерінің көрсеткіші болады. Оң нәтижелі реформаларды жүзеге асыру мамандардың кәсіби даярлық деңгейіне, олардың біліктілігі, жедел әрекет ету және дұрыс шешім қабылдау қабілетіне, әртүрлі деңгейдегі әртүрлі жағдайларда басқара алу қабілеті болуының маңызы зор. Қазіргі кезеңде мамандардан тек кәсіби білімнің болуы ғана емес, сонымен қатар экономика саласындағы білім, басқарушылық білім мен мәдениет, психологиялық тұрақтылық, тұрақсыз ортада жұмыс істеу және ақпараттың үлкен көлемін қабылдай алу мүмкіндігі сияқты біліктіліктер сұралуы қажет. Мұндай мамандарды таңдау немесе ұйымдастыру мүмкіндігі оларды оқыту, қайта даярлау және біліктілік дәрежесін жоғарылату – мемлекеттік қызметті жүзеге асыратын мамандарды қалыптастыру процесінің құрамдас бөліктерінің бірі. Демек, жер ресурстарын басқарудың ұйымдастырушылық механизмдерінің көрінісі ретінде жаңа ғасырдың талаптарына сай аппараттағы мамандардың болуы шарт.

Жерге орналастыру мемлекеттік мекемесінің құқықтық негіздерін жетілдіру келесі механизмдерді қолдануды талап етеді: жер ресурстарын мемлекеттік басқару, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздікті және жерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасының құрылымдық тұтас, жан-жақты және дәйекті жүйесін құру; орындалуы жер ресурстарының жай-күйіне әсер етуі мүмкін жоспарлар мен бағдарламаларды қабылдау кезінде арнайы бағалауды енгізу және қолдану үшін нормативтік құқықтық базаны құру; Қазақстан Республикасының жерді қорғау туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілікті күшейту және құқық бұзушылықтар үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету.

Мақалада талқыланған жер ресурстарын рационалды пайдалану мен тиімді басқару бойынша аталған мәселелерді нақты тізбектейтін болсақ, нәтижесінде келесідей кемшіліктер анықталды:

- Жер ресурстарын нысаналы мақсаты бойынша пайдаланбай, өз пайдасын көздейтін латифундисттердің көбеюі;
- Ауыл шаруалары мен фермерлерге елді мекендерінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы

жерлердің қолжетімсіздігі;

- Жер конкурстарында мүдделер қақтығысының жиі орын алуы;
- Жер қорының деградацияға, эрозияға ұшырауы, құнсыздануы, жарамсыз болып қалуы;
- Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің соңғы отыз жылда еке есе азайып, босалқы

жерлердің көбеюі мәселесі;

- Жер мониторингін жүргізу мәселесі;
- Мамандардың кәсіби даярлық деңгейінің әлсіздігі;
- Мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдар мен халық арасында жер мәселелері бойынша

түсіндіру жұмыстарының жеткіліксіздігі;

- Жер ресурстарын басқаратын атқарушы органдардың өкілеттігінің айқын болмауы, біртұтас жүйенің болмауы. Мемлекеттік органдардың жер ресурстарын ретсіз, жүйесіз басқаруы, сыбайлас жемқорлықтың көбеюі.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жер ресурстарын эффективті басқарудың алғашарттары заңнаманы реттеу, басқару жүйесінің структурасын реттеу, яғни құқықтық – ұйымдастырушылық механизмдерді жетілдірудің маңызы зор екендігі айқын. Сондықтан, жер ресурстарын басқарудың келесідей құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдер арқылы жетілдіру жолдарын ұсынамыз:

Жер учаскелеріндегі қаншама жер ресурстарының дұрыс бағытта қолданылмай жатқандығынан, елімізде барлық сала жапа шегуде. Сондықтан, жер ресурстарын басқаратын орталық атқарушы орган мен жергілікті атқарушы органдарға нысаналы мақсатта пайдаланылмай жатқан жер учаскелерін тез және кең аумақты қамтып айқындау үшін жер инспекторларының үздіксіз тексеру жұмыстарын жүргізулерін талап етулері қажет. Алайда, елімізде жер инспекторларының санының шектеулі болуынан, латифундисттердің қолдарындағы көп учаскелер анықталып жатқан жоқ. Бұл жерде де мәселені реттейтін құқықтық-ұйымдастырушылық механизм қажет, неге штатта жер инспекторлары аз, қалайша олардың санын, сапасын төмендетпей көбейтуге болады деген сұрақтарда орталық атқарушы органдарда көтерілу қажет. Сондай-ақ, қазіргі таңда

«Жер қатынастарын цифрландыру» атты заңның жобасы белгіленген. Болжам бойынша, бұл заңнаманың енгізілуі Қазақстандағы жер қатынастарындағы ашықтықты, сыбайлас жемқорлықтың болмауын, мүдделер қақтығысының болмауын қамтамасыз етеді (тұжырымдамасы). Сондай-ақ, барлық процесстердің электронды форматта болуы, көптеген процесстерді жеңілдетеді деген үміттеміз.

Елді мекендердегі халықтың ауыл шаруашылығымен айналысатын жерлерінің жоқ болуы, ол учаскелерді алуға тіпті мүмкіндіктерінің болмауы. Соның нәтижесінде, жердің деградацияға ұшырауы орын алуда. Жердің азып-тозуы бүкіл әлемді толғандыратын глобальдық мәселе, одан жердің құнарлығы төмендеп, экономикаға үлкен залалдар әкелуде. Оның дәлелі жалпы әрбір елдің 40-66% территориясындағы жердің деградацияға ұшырауға бейім екендігінде. Жоғарыда талқыланғандай бұл мәселені шешу үшін, жер заңнамасына «мүдделер қақтығысы» ұғымын енгізуді ұсынамыз. Егер де осы ұғым конкурстық ережелер мен заңда қарастырылған болса, халықтың әділетті түрде конкурсқа қатысып, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді алу мүмкіндігі пайда болар еді. Осылайша, жер учаскелерінің барлығы тек белгілі бір мақсатты, пайданы көздегендердің қолына түсу жағдайлары азаяр еді.

Босалқы жерлердің көбеюі, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің күрт азаюы, кез- келген ел үшін алаңдатарлық мәселе. Бұл мәселені шешу үшін мемлекет тарапынан мақсаты бойынша босалқы жерлердің ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерге ауыстырылу жұмыстары ұйымдастырушылық механизмдерді қолдану арқылы жүргізілуі тиіс. Жер мониторингін жүргізу арқылы босалқы жерлер туралы нақты ақпаратты жинау жұмыстарын күшейту қажет. Цифровизация дәуірінде қолданысқа жаңа технологиялық құралдарды қолдану. Мәселен, космо мониторингты жандандыру арқылы, дамыған елдердің тәжірибелерін қолдану жұмыстарын жүргізу.

Мемлекет пен халық арасында өзара диалогтың болмауының салдарынан туындап жатқан түсініспеушіліктерді шешетін іс-әрекеттер жүргізілуі қажет. Әсіресе, халыққа жер мәселесі бойынша құқықтық сауаттылықты арттыру маңызды. Жер комиссиясының қабылдап жатқан шешімдері, жер саласындағы тұлғаларға түсінікті болғанымен, оны қарапайым халық бұрыс мағынада түсінулері мүмкін. Ол үлкен қоғамдық дүрбелеңдерге, қақтығыстарға алып келуі әбден мүмкін. Сондықтан, алдын-ала жасалынған жоспар арқылы атқарушы органдардың құқытық түсіндіру жұмыстары әр облыста, ауданда ұйымдасқан түрде жүргізілуі тиіс. Мемлекеттің бюджет есебінен қамтамасыз етілетін жер саласындағы мамандардың елді мекендерге барып түсіндіру жұмыстарын жүргізуді ұсынамыз. Ұйымдастырушылық механизмнің көрінісі ретінде жер институттарының бірлесіп

жоғарыда аталғандай жұмыс жасаулары болып табылады. Біздің елімізде бұл жүйе өкінішке орай жеткілікті деңгейде орнықпағандықтан, осы шараларды дамытуды ұсынамыз.

Жер ресурстарын мемлекеттік басқаруды бір жүйеге келтіру, бытыраңқы системаны жою. Атқарушы органдарға тек кәсіби даярлығы жеткілікті азамттарды қамтитындай етіп ұйымдастыру. Сыбайлас жемқорлықты болдырмау шараларын және өз өкілеттігін асыра пайдалану кезіндегі жауапкершілікті қатаңдату.

Аталған іс-шаралар жер ресурстарын басқарудың құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдерінің кішкене ғана бөлігі болсада, олардың іске асырылуы мемлекеттегі жер ресурстарын басқару жүйесін жетілдірудің жолдары болатынына сенеміз. Жоғарыда аталған ұсыныстарды тәжірибе негізінде өз қолданысын табатын болса, жер ресурстарын рационалды пайдалануға және оның құқықтық-ұйымдастырушылық механизмдері арқылы тиімді басқарылуына алып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылдың 20 маусымындағы №442 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_
2. United Nations World Food Programme. (2020). <https://www.wfp.org/>
3. Послание Президента Республики Казахстан «Казахстанский путь 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400002014>
4. В.В.Варламов. Содержание управления земельными ресурсами на современном этапе. 2018.
5. Волкова Т.В. Механизмы управления земельными ресурсами: понятие и структура. Вестник Томского государственного университета №35. Право - 2020.
6. Сейфуллин Ж.Т., Сейтхамзина Г.Ж., Нюсупова Г.Н. Государственное регулирование земельных отношений: экономико-правовой механизм управления рациональным использованием и охраной земель. Учебное пособие. - Алматы, 2011.
7. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс- қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылдың 18 қарашасындағы №410 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>
8. Қазақстан Республикасының жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есеп. - 2020.
9. «Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық қамтамасыз ету басқармасының есебі». - 2019. <https://aisgzk.kz/>
10. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастарын дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы». ҚР 2021 жылдың 30 маусымындағы № 59 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000059>
11. Graciela G. (2017). Metternicht Global land outlook working paper: Land use planning // <https://knowledge.unccd.int/>

О.Байтурбай

Қ.И.Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті
Заң ғылымдарының магистрі, оқытушы
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: o.baiturbay@satbayev.university

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазақстандағы жер ресурстарын пайдалану саласындағы цифрландырудың мәселелеріне және оны құқықтық негізде реттеудің қазіргі уақыттағы жағдайына тоқталды. Цифрландырудың жер ресурстарын пайдалану мен тиімді басқару жүйесіндегі цифрландырудың Заңнамалық нормаларына, шет елдік тәжірибелерге тоқталды.

Түйін сөздер: цифрлық жүйе, жер, жер қатынастары, басқарушылық құрылым.

Аннотация. В статье были затронуты вопросы цифровизации в сфере использования земельных ресурсов в Казахстане и современное состояние ее регулирования на правовой основе. Остановился на законодательных нормах цифровизации в системе эффективного управления и использования земельных ресурсов цифровизации, зарубежной практике.

Ключевые слова: цифровая система, Земля, земельные отношения, управленческая структура.

XXI ғасырды цифрлық жүйесіз елестету мүмкін емес. Соған сәйкесінше ғылым, білім, әлеуметтік салаларда, т.б. көптеген күнделікті өмірде барлық жүйе толықтай цифрлануда. Жер қатынастары саласы еліміздегі маңызды салалардың бірі болып есептелінеді. Жер қатынастары саласындағы көптеген жұмыстарды цифрлық жүйеге көшіру өз кезінде аса маңызды, керекті жүйе ретінде қарастырылады.

Адамзаттың материалдық құндылықтарының ішінде жер ерекше орын алады. Жер қоғамдық өндіріске қатыса отырып, өндіріс құралы ретінде әрекет етеді. Егер ол дұрыс пайдаланылса, онда оның сапасы артады, бұл жер жамылғысының құрамы мен құрылымын жақсартуда, атап айтқанда ҚР жер қорын ұтымды пайдалануда көрініс табады. Жер-баға жетпес байлық, халықтың тұрмыс-тіршілігі, өмірі. Біз оны қорғауға, өнімділікті арттыруға, әр гектар жер учаскесінен көбірек табыс табуға міндеттіміз. Республиканың жер ресурстарын ұтымды және тиімді пайдалануға және қорғауға

байланысты шараларды жүзеге асыру жерді жан-жақты зерделеу және республика ауқымында тиісті ақпарат алу қажеттілігін негіздейді. Елдің жер ресурстарының саны, жағдайы және сапасы туралы ақпараттың болуы ғана маңызды емес, бірақ олардың әлеуетті мүмкіндіктері туралы да ойлану қажет.

Бұл өз кезегінде жерді табиғи ресурс және өндірістің негізгі құралы ретінде сапалы және сандық бағалау қажеттілігін объективті түрде анықтайды. Сондықтан жан-жақты есепке алудың бірыңғай жүйесін құру орын алады. Мұндай жүйе Жер кадастры болып табылады. Жер учаскелеріне құқықтарға кепілдік беру жүйесі жоқ, бұл инвесторлардың қызығушылығының төмендеуіне әкеледі.

Қазіргі таңда бүкіл әлемде болып жатқан кең ауқымды өзгерістер ақпараттық- коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуымен байланысты және жиырма бірінші ғасырда қоғамның қалыптасуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қазіргі жағдайда қоғамдық қатынастарды реттеуші ретінде қоғамға елеулі әсер ететін маңызды факторлардың бірі цифрландыру болып табылады. Жаңа сандық технологияларды енгізу нәтижесінде өмірдің барлық салаларында өзгерістер болуда және бұл өзгерістер өзінің ауқымы бойынша кезекті техникалық революцияның бастамасы екені сөзсіз.

«Цифрландыру» ұғымының өзін қолдану сандық технологиялардың әсерінен қоғамда болып жатқан өзгерістердің кешенді және ауқымды сипатын атап өтуге арналған. Жаңа технологиялар базис пен қоғамның құрылысын өзгертеді, олар жаңа, бұрын белгісіз болған қоғамдық қатынастарды тудырады, сондай-ақ осындай қатынастардың тұтас салаларын қалыптастырады. Соның салдарынан құқықтық реттеуіштерді трансформациялаудың, оларды өмір сүру қарқынына, қоғам мен мемлекет алдында тұрған міндеттерді шешуге бейімдеудің объективті қажеттілігі туындайды.

Қазіргі уақытта цифрландырудың бірыңғай түсінігі жоқ. Цифрландыру терминін құқық контекстінде құқықтық жүйені дамыту жолында туындайтын табиғи құбылыс ретінде құқық салалары арасындағы шектерді жояды, өйткені ақпарат пен технологиялар әр салада қолданылады және ауқымды мүмкіндіктері қарастыруға болады [1].

«Цифрландыру» түсінігі өткен уақытта мамандандырылған және ғылыми ізденістер материалдарында ғана емес, құзырлы-мемлекеттік мекемелердің ресми құжаттарында да жиі қолданылуда. Ол әр түрлі сипатқа тиесілі. Техникалық маңыздылығында цифрландыру (digitisation) – бұл ақпаратты сандық түрге айналдыру. Технологиялық тілде бұл: сандық дискретті сигнал импульстарына кодталған деректерді беру. Біз бұл процестің нәзіктіктері туралы үнсіз қалмаймыз, өйткені бұл біздің зерттеуіміздің мақсаты емес. Осы жобаның контекстінде цифрлық технологиялар мен инновациялық технологиялық шешімдерді енгізу арқылы өмірдің белгілі бір саласын өзгертуге бағытталған процесті цифрландыру деп түсіну ұсынылады. ГОСТ Р 33.505-2003 сәйкес, цифрлық технологиялар деп белгілі бір жүйелілікпен және белгілі бір жиілікпен кодтық импульстерді жазу үшін электрондық-есептеу аппаратурасын пайдаланатын технологиялар түсініледі [2].

Жер қатынастары – бұл жерді өндіріс құралы ретінде пайдалану және пайдалану кезінде, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде, сондай-ақ жер ресурстарын мемлекеттік басқаруға қатысты адамдардың әртүрлі топтары мен жеке адамдар арасында туындайтын әлеуметтік-экономикалық және өндірістік қатынастар. Қазіргі отандық қоғам өмірінде жер қатынастары маңызды орын алады. Ақпараттық коммуникациялық технологиялардың пайда болуы мен дамуы қоғам өмірінің барлық салаларын, оның ішінде жер ресурсын цифрландырудың алғышарты болды.

Кәсіпкерліктің өмір сүру мүмкіндігі мен қабілетін қалыптастыратын және оның белсенділігі мен экономикалық дамуына ықпал ететін кәсіпкерлік орта факторларының интеграцияланған жүйесінде кәсіпкерлердің жер ресурстарына қол жеткізу мүмкіндіктері туралы ерекше атап өткен жөн. Жер қатынастарын экономикалық реттеудің қолайлы нарықтық тетіктерін қалыптастыру мемлекеттің өкілеттігінде, бұл өз кезегінде кәсіпкерлік қызметтің қағидаттары мен функцияларын еркін іске асыруда мемлекеттің жауапкершілігін тудырады.

Жер заңнамасының бұзылуын инспекциялау және бақылау процестерін автоматтандыру үшін кадастрлық деректерді қалыптастыру, сақтау және беру кезінде мемлекеттік құпияларды және қызметтік ақпаратты қорғауды қамтамасыз ету үшін "жерді пайдалануды мемлекеттік бақылау" бағдарламасы әзірленді. Өтпелі кезеңнің міндеттерінің бірі кадрларды оқыту болып табылады, сондықтан кадастрлық қызмет мамандарын оқыту және сертификаттау процесін қолдау үшін "Web-портал базасында кадастрлық мамандарды оқыту" ішкі жүйесінің қызметтік интерактивті беті құрылды. Сондай-ақ, web-порталда "заңды және жеке тұлғаларға арналған ақпараттық-анықтамалық кіші жүйе" құрылды. "Кадастрлық деректерді беру" және "деректер қоймасы" бағдарламалық кешендері нақты уақыт режимінде өнеркәсіптік дерекқорларда беру және қабылдау және аналитикалық жұмыс үшін кадастрлық деректерді қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Кейінірек "жер конкурстары, аукциондар", "жер төлемдері",

"Мұрағат", "пайдаланушылармен жұмыс"бағдарламалық кешендері құрылды. Жылжымайтын мүлікпен күнделікті мәмілелер саны көп қалаларда жер учаскелеріне құқықтарды ресімдеу кезінде жұмыстарды бақылауды қамтамасыз ету үшін "Кадастрлық құжат айналымы"кіші жүйесі құрылды. "Қызметтік және өзге де кіші жүйелер" кіші жүйесі - Бағдарламаны іске асыру үшін құрылған. ЕТРЗ шеңберінде қолда бар құралдарға қосымша жер учаскелерін таңдау және алдын ала бөлу үшін қосымша әзірленді. Mrsid және ArcObject мүмкіндіктерін пайдалана отырып, қағаз тасымалдағыштарды мұрағаттау және қарау үшін кадастрлық істерді ағынмен сканерлеуге, алынған кескіндерді қысуға, сайттың кадастрлық нөмірімен байланыстырылған кескін базасын құруға және сол кескіндерді көруге арналған механизм мен интерфейстер әзірленді. 2004 жылы толығымен ГАЖ-ға бағытталған МЖК ААЖ жаңа желісінің тұжырымдамасы жасалды.

Бұл тұжырымдамада кадастрлық нөмір атрибутқа айналады. Жаңа жүйені енгізу және бүкіл республика бойынша деректерді құру бойынша кең ауқымды жұмыстарды өрістетуге басталды. Ол үшін МЖК ААЖ енгізуге, толтыруға және сүйемелдеуге ықпал ететін тік иерархиялық құрылым енгізілді. МЖК ААЖ жалпымемлекеттік ақпараттық ресурсқа айналды. Цифрландыру тауарларды сатып алу-сату бойынша транзакциялық шығындарды күрт төмендетеді және тұтынушыға жеткізу тізбегін жеңілдетеді, атап айтқанда, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бөлшек сауда бағасының құнын төмендетеді. Дикандардың ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы сауаттылығын арттырып, шығармашылық ойлауын дамыту қажет. Мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге жан-жақты қолдау көрсетілуде. Алайда цифрландыруды жеделдету үшін ауыл кәсіпкерлеріне қосымша қаржы ресурстары қажет. Еліміздің ауыл шаруашылығын инвестиция үшін тартымды етуге мүмкіндік беретін Агроөнеркәсіптік кешенді цифрландырудың дербес қорын құру орынды деп санаймыз.

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында ел экономикасының барлық бағытында геоақпараттық жүйелерді қолдана отырып дамыту қолға алынды. Цифрландыру бағытына ауысу барысында осы саладағы шетелдік тәжірибелер зерттелді. Соның ішінде, цифрлы технологияларды қолданудағы алдыңғы қатарлы Сингапур елінің елінің тәжірибесі алынды. Елімізді цифрландыру барысына дайындығын пысықтау мақсатында арнайы түрде сарапшы Кевин Чонгті шақырып, кеңес алынды. Тиімді цифрландыру жолына түсу үшін ең маңызды шешілуі тиіс 3 міндетті айтты: «басқарушы орган, өзгеріске бейімделу және жұмыс күші» [4]. Жер ресурсын цифрландыру барысында біздің елге Жаңа Зеландияның тәжірибесі маңызды болды. Екі ел арасында осы саладағы екіжақты тиімді серіктестік аясында бұл елдің цифрландыру бағдарламасы «ашықтық, тұрақты үкімет, жоғары білікті мамандар, диверсификация, бәсекеге қабілеттілікпен» ерекше көңіл аудартты.

Соңғы жылдары цифрландырудың жердің космостық суретін қолдана отырып, ауыл шаруашылығы дақылдарының түрлеріне байланысты талдау, жердің құнарлылығын арттыру секілді жұмыстарға ауыл шаруашылығында белсенді түрде қолданыла бастады.Қытай ғалымдары тәжірибесі көрсеткендей, ГАЖ-ді барлық салаларда қолдану оң әсер ететіні анықталды. Космостық суреттердің мониторингісі көрсеткендей, ауылшаруашылығы дақылдарын сұрыптап, жер бедеріне қарай сай етіп егу, өнімнің айтарлықтай жоғары дәрежеде алуын көрсетеді [5].

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында 2021 жылы:

жылжымайтын мүліктің мемлекеттік кадастрі;

кеңістіктік деректердің ұлттық инфрақұрылымы құрылды [6].

Агроөнеркәсіп кешенін цифрландыру бұл тәуекелдерді азайтуға, климаттың өзгеруіне бейімделуге, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі мен мал өнімділігін арттыруға, егіс жұмыстарын дер кезінде жоспарлауға мүмкіндік береді. Ресурстарды тиімді пайдалану және ғылыми негізделген тәсілдер негізінде өнім өсіруге кететін шығындарды азайту, оның сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру – ауыл шаруашылығын цифрландырудың басты міндеті. Ауылдық тауар өндірушілерді қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету сатып алу-сату бойынша транзакциялық шығындарды азайтады, өнімді даладан тұтынушыға жеткізу тізбегін жеңілдетеді және білікті жұмыс күші тапшылығын азайтады. Ауыл кәсіпкерлері аз ресурстармен көбірек азық-түлік өндіруі керек. Сондықтан ауыл шаруашылығы өндірісінің технологияларына айтарлықтай серпіліс жасау қажет. «Көзбен» ескі әдіспен жұмыс істеу әлемдік бәсекелестікте жеңілуді білдіреді. Фермер бәсекеге қабілетті болып қалу үшін тұтынушылардың сұранысы мен қалауына қарай өз өнімінің ұсынысын болжай білуі керек. Дұрыс немесе қазір айтқандай, «ақылды» басқарушылық шешім қабылдау үшін оған цифрлық технологияларды иелену керек.

Бұған, басқалармен қатар, спутниктік суреттерді, кен орнын сараланған өңдеу алгоритмдерін, жоғары технологиялық сенсорларды, мобильді қосымшаларды және GPS жүйелерін пайдалану кіреді.

1. Жер қатынастары саласындағы ағымдағы жағдайды талдау барлық қызмет түрлерін цифрлық форматқа көшіру қажеттілігін көрсетті.

2. Екі ақпараттық жүйені бір жүйеге – жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастрын біріктіру процестерді оңтайландыру және автоматтандыру негізінде жер учаскелерін жүргізуді, жылжымайтын мүлікке құқықтарды және онымен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеуді жақсартады.

3. Біздің республикада жылжымайтын мүліктің кадастр жүйесі әлі де ақпараттық жүйені құрумен шектеліп отыр. Жылжымайтын мүлік объектілерін тиімді басқару үшін бірыңғай құрылым – Жылжымайтын мүлікті басқару агенттігі қажет. Бұл өз кезегінде жылжымайтын мүлік объектілерін тиімді және ұтымды басқаруға және жер заңнамасының бұзылуын азайтуға ықпал етеді.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында жер – «қараусыз» сонымен қоса ұлттық байлықтың ең құнды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Бір жағынан, мемлекеттік емес меншік нысанындағы кәсіпорындар өз жер учаскелерін қаржылық айналымда пайдалана алмайды. Екінші жағынан, жер ресурстары – бұл нақты меншік иесі-мемлекет пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына айтарлықтай қайтарым бермейтін нақты капитал. Сонымен бірге, басқа елдердің тәжірибесі жер ресурстарын тиімді пайдалану мемлекеттің жалпы қаржы-экономикалық жағдайын тұрақтандырады және экономикалық дағдарысты еңсеру, кәсіпорындарды, кәсіпкерлікті және елді мекендерді дамыту, халықтың әл-ауқатын арттыру үшін жағдай жасайды.

Жерді цифрландыру және кәсіпкерлік пен жерді пайдалануды дамыту Қазақстан мен оның өңірлерінің инвестициялық тартымдылығын арттырады. Жер ресурстарын цифрландыру туралы айта отырып, бұл саланың цифрлық технологиялар өз қолданысын таба алатын бірқатар өзіндік ерекшеліктері бар екенін атап өткен жөн. Осыған дейін Заң жобасының Тұжырымдамасында (atameken.kz/ru-ға жарияланған) 2021 жылдың соңына дейін мемлекеттік акті, жер орналастыру жобасы, таңдау актісі сияқты қағаз тасымалдауыштарын қоспағанда жер қатынастары саласындағы мемлекеттік қызметтерді толық автоматтандыруды көздеген [3].

Қызметтерді облыс және республикалық маңызы бар қалалар әкімдіктерінің геоақпараттық порталдар арқылы іске асыру ұсынылды. Осы ретте жер қатынастары саласында мемлекеттік қызметтерді алу бойынша кезектер туындау ықтималдығы жоғары болды, оған заң жобасы нормаларын іске асыруға негіз болатын қажетті инфрақұрылымның болмауы, атап айтқанда, жергілікті атқарушы органдардың аталған геопорталдары, елді мекендердің де, ауылшаруашылық жерлерінің де цифрлық карталары, ұлттық (құпия емес) координаттар жүйесі, инженерлік желілердегі сандық мәліметтер және т.б. ақпараттың болмауы басты себеп. Бұл олқылықтар жайында ҰКП өзінің сараптамалық қорытындыларында бірнеше рет атаған болатын. Бұдан бөлек, жобаны әзірлеуші-орган жер телімдеріне құқықты электронды тәртіпте ғана беру туралы ұсынысы ҰКП-ның алаңдаушылығын туғызды. Өйткені ауылдық жерлерде жоғары жылдамдықты интернеттің болмауы салдарынан кәсіпкерлерге қаралып жатқан мемлекеттік қызметтер қолжетімді болуы екі талай еді. Заң жобасының жаңартылған редакциясы жер телімдерін беру процедураларын автоматтандыруға бағытталған түзетулерді кейінге қалдыру мерзімімен қарастырады, яғни құжат 2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енеді. Белгіленген кезеңге дейін жер телімдері қолданыстағы тәртіп бойынша берілетін болады.

Бұдан бөлек, заң жобасы жер учаскесін (ӨГАЖ, БМЖК және т.б.) электронды ұсынуда қолданылатын жаңа тұжырымдамаларды бекітуге бағытталған жалпы сипаттағы түзетулерді қамтиды, олар да 2023 жылдың 1 қаңтарынан күшіне енген болатын [3].

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 5 сәуірдегі № 221-VII ҚРЗ Заңында жер пайдалануды цифрландырудың барлық деңгейдегі мәселелері егжей-тегжейлі қарастырылып, Заңдық нормалар бойынша жылжымайтын мүлікті тіркеу, есепке алу жұмыстары, мәліметтерді цифрлы түрде алу кезіндегі жеке бастың рұқсатына байланысты мәселелер өз шешімін тапқан болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан», утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2019 года №949 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.
2. Мамай О.В. Современные тенденции цифровизации аграрного сектора экономики [Modern trends of digitalization of the agricultural sector of the economy] // Инновационные достижения науки и техники АПК: сб. науч. тр. – Кинель: РИО Самарского ГАУ, 2018 – С. 524–527.
3. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 5 сәуірдегі № 221-VII ҚРЗ
4. We can borrow the experience of New Zealand in all sectors. – 2020. [Electronic resource]. URL: http://www.forbes.kz/finances/markets/smagulov_myi_mojem_zaimstvovat_opy_it_novoy_zelandii_vo_vseh_otraslyah.

5. Chinese experience of digital transformation of economy. – 2020. [Electronic resource]. URL: <http://www.russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/asian-kaleidoscope/kitayskiy-opyt-tsifrovoy-transformatsii-ekonomiki>.
6. Smagulova Sh.A. Digitalization of agriculture in the Republic of Kazakhstan: experience and problems // Problems of AgriMarket. – 2020. – №1. – P. 156–164.

ОӘЖ 504.75

К.А. Айтеке

аға оқытушы, магистр

«Мирас» университеті, Шымкент қаласы

(E-mail): kamshat.aiteke@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІП; ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕНІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. В статье рассматриваются пути совершенствования экологического законодательства Республики Казахстан и возможности использования международного и зарубежного опыта экологического правопорядка и правового регулирования в системе экологической безопасности

Ключевые слова: экология, экологическое право, зеленая экология, природоохранное оборудование, охрана окружающей среды, международный опыт, экологическая безопасность, правопорядок

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жетілдіру жолдары мен экологиялық қауіпсіздік жүйесіндегі экологиялық құқықтық тәртіп пен құқықтық реттеудегі халықаралық және шетелдік тәжірибені пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады

Түйін сөздер: экология, экологиялық құқық, жасыл экология, табиғатты қорғау жабдықтары, қоршаған ортаны қорғау, халықаралық тәжірибе, экологиялық қауіпсіздік, құқықтық тәртіп

Annotation. The article discusses ways to improve the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan and the possibility of using international and foreign experience of environmental law and order and legal regulation in the environmental safety system

Keywords: ecology, environmental law, green ecology, environmental protection equipment, environmental protection, international experience, environmental safety, law and order

Бүгінгі таңда экологиялық проблема біз үшін ең өзекті тақырып болып отыр. Қазақстанның экологиялық проблемалары және оларды шешу жолдары – ғаламдық міндеттер қатарында. Бүгінгі таңда маңызды проблемаларды ықтимал экологиялық зардаптарды ескерусіз оқшаулап шешу мүмкін емес және бұл, ең алдымен, республиканы дамытудың ұзақ мерзімді жоспарларын әзірлеу кезінде түсінікті болады. Ауа, су, жер – бізді қоршаған орта.

Бүгінде олардың жағдайы апатты деп бағаланады, планета экологиялық дағдарысты бастан кешуде. Адамзат бір уақытта табиғатқа еніп, оған қарсы тұратынын түсіну маңызды [1].

Табиғи орта, географиялық және климаттық ерекшеліктер қоғамға қатты әсер етеді. Жаһандық проблемалар бүкіл адамзат үшін өзекті және жер бетінде өмір сүретін әрбір адамға әсер етеді. Оларға мыналар жатады: соғыс және бейбітшілік мәселелері, демография, азық-түлік, шикізат, энергетика, экологиялық.

Қазақстан Республикасында экологиялық мәселелер баламалы энергетиканы енгізумен ғана байланысты емес. Басқа да көптеген мәселелер бар. Адам өміріне қауіп төндіретін тіршілік ету ортасының ластануы, табиғи ресурстардың біртіндеп сарқылуы және басқа да бірқатар факторлар Жаһандық экологиялық дағдарысты тудырды, адамзаттың өмір сүруіне қауіп төндірді мұнай-газ саласының дамуы, өнеркәсіптің тау - кен өндіру және қайта өңдеу секторларының тарихи қалыптасқан басымдығы, экологиялық нормалардың өрескел бұзылуы, сондай-ақ инвестициялық жобалардың экономикалық бағыттылығы және т. б. ауыр экологиялық зардаптарға әкелді. Мәселен, Каспийдің ластануы, ормандардың деградациясы, топырақ эрозиясы, Арал теңізінің кебуі, жануарлардың сирек түрлерінің жойылуы және т. б.

Елдің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының Конституциясы қоршаған ортаны қорғауды "Мемлекет адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етіп қояды" конституциялық қағидаты дәрежесіне көтерді.

Экологиялық статистика стратегиялық және индикативтік жоспарлардың, мемлекеттік бағдарламалардың және басқа да бағдарламалық құжаттардың орындалуын бақылауды жүзеге асыруға, Қазақстанның даму деңгейін, оның әлемдік қоғамдастықтағы орнын айқындауға, мемлекеттік органдар мен жұртшылық қызметінің басым бағыттарын бөлуге ықпал етеді.

Осы мақсатта қоршаған ортаны қорғау саласындағы индикаторлар мен көрсеткіштердің ғылыми негізделген жүйесін әзірлеу қажет. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы индикаторлар мен көрсеткіштердің бұл жүйесі индикативтік әлеуметтік-экономикалық жоспарлау және мемлекеттік

статистика практикасына енгізілуге тиіс. Қазақстан Республикасының заңнамасын экологияландыру қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудегі экожүйелік қағидатты есепке алудан тұрады және оған Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру және жүйелеу жолымен қол жеткізіледі. Экологиялық құқық бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік дегеніміз-мемлекет заңдық тәртіптің сақталуы үшін құқық бұзушыға қолданылатын мәжбүрлеу шараларын реттейтін құқық нормаларының жиынтығын айтамыз.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жетілдіру саласында ең алдымен дамыған елдердің экологиялық заңнамасымен жақындасуға және халықаралық стандарттарды енгізуге бағыт алынды, бұл ретте біз Қытай Халық Республикасымен ұқсастығын байқаймыз.

Бірінші кезеңде қоршаған ортаның жай-күйіне әсер етуі мүмкін Қазақстан Республикасының барлық басқа заңнамалық актілеріне табиғат қорғау нормаларын енгізу қажет[2].

«Жасыл экономика» елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. «Жасыл экономикаға» көшу Қазақстанға әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру бойынша қойылған мақсатқа қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қоршаған ортаның ластануы адамдардың денсаулығына елеулі теріс әсер етеді. Халықаралық зерттеулерге сәйкес, 10 жасқа дейінгі 40 мыңға жуық балада қорғасынның шамадан тыс әсерінен неврологиялық бұзылулар бар. Қазақстан Орталық және Шығыс Еуропа мен Орталық Азия елдері арасында қоршаған ортаның органикалық заттармен ластануының жалпы көлемі бойынша екінші орында тұр.

Қалаларда ауаның ластану деңгейі жоғары, бөлшектердің шоғырлану деңгейі Еуропалық Одақтағы осындай көрсеткіштерден ондаған есе жоғары. Болжам бойынша, ауаның ластануы жылына 6 мыңға дейін мезгілсіз өлімге әкеледі. Қалдықтарды басқарудың интеграцияланған жүйесі жоқ.

Қатты коммуналдық-тұрмыстық қалдықтардың 97% - ы бақыланбайтын полигондарда және санитарлық стандарттардың талаптарына сай келмейтін қалдықтарды көму орындарында көрсетіледі. Өнеркәсіптің тарихи улы және радиоактивті қалдықтары да маңызды мәселе болып табылады.

Келесі себеп Қазақстанның біртекті емес өңірлік дамуына қатысты. «Қазақстан экономикалық көрсеткіштерде, өмір сүру деңгейінде және қоршаған орта жағдайында айтарлықтай аумақтық біртектілікті мұра етті. Жаңа индустриялар мен «жасыл кластерлерді» дамыту өңірлердің дамуындағы теңсіздікті азайтуға және олардың әлеуетін жаңартылатын энергетикада, ауыл шаруашылығында, су ресурстарын басқаруда, Қалдықтарды кәдеге жаратуда және басқа да секторларда пайдалануға мүмкіндік береді"

Экологиялық құқықтық реттеу мәселесі экологиялық құқық теориясында іс жүзінде қарастырылмаған, сондықтан ол жеткілікті терең және жан-жақты талдауды талап етеді, бұл теориялық әзірлемелердің қажеттілігін және Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар мен ұсыныстарды қалыптастыруды талап етеді.

Осы саладағы заңнаманы жетілдіру үшін шет мемлекеттердің оң тәжірибесін пайдалану, сондай-ақ отандық заңнамаға жалпы қабылданған халықаралық стандарттар мен қағидаттарды енгізу ерекше маңызға ие.

Шетелдік және халықаралық тәжірибеден алуға болатын бірінші нәрсе-экологиялық құқықтық институтының тұжырымдамалық аппараты, атап айтқанда, біздің экологиялық заңнамада жоқ экологиялық құқықтың анықтамасы.

Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерінің (ЖЭК) әлеуеті соншалықты маңызды, бұл оны жедел дамыту қажеттілігі туралы байыпты ойлауға мәжбүр етеді. ЖЭК пайдалану республикамыздың көптеген өңірлерінде экономикалық тиімді болып табылады. Қазақстан Республикасында жел энергетикасы ресурстарының зор әлеуеті бар.

Алматы облысы жел энергетикасын дамыту үшін перспективалы аудандар болып табылады, олар-Жоңғар қақпасы, Шелек дәлізі, Ақмола (Ерейментау), Жамбыл (Қордай) облыстары және басқа да өңірлер. Жел энергетикасы ресурстары көптеген мемлекеттерде белсенді қолданылады. Энергетиканың бұл түрі АҚШ-та жақсы дамыған, сондықтан осы елде осы бағытты құқықтық қамтамасыз етуді терең зерттеу қажет.

Сонымен, баламалы энергетиканы дамытудың нақты перспективалары бар, ал жаңартылатын энергия көздерін Қазақстан Республикасында экологиялық құқықтың бағыты ретінде пайдалану инвестициялық тартымды болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады[3].

Экологиялық құқықтың тағы бір бағыты, өте перспективалы және аз шығынды, оны құқықтық реттеу кезінде шетелдік тәжірибені пайдалануға болады, экологиялық туризм.

Туризм қабылдау формаларымен, қызмет түрлерінің өзгеруімен, сондай-ақ жүйке кернеуінің әлсіреуімен байланысты. Сонымен қатар, туризм мәдени-танымдық және оқу бағдарламаларына,

туристік іс-шараларға қатысу арқылы зерттеушілер мен саяхатшылардың зияткерлік қабілеттерінің өсуіне ықпал етеді. Туризм индустриясында елдің барлық ресурстары, соның ішінде табиғи, мәдени және тарихи ресурстар қолданылады. Қазақстанда туризм индустриясының дамымау себептерінің бірі мемлекеттік деңгейде оны экономика саласы ретінде мақсатты түрде айналыспағаны болып табылады. Кешенді болжауға, ұзақ мерзімді жоспарлауға, туризмді аумақтық ұйымдастыруға және мемлекеттік емес туристік құрылымдарға назар аударылмады.

Туризмнен түсетін табыстың көп бөлігі жергілікті бюджетке түсетініне қарамастан, саланың дамуын тежейтін фактор туристік қызметті жергілікті басқару органдары тарапынан басымдық ретінде танымау болып табылады. Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді туризмнің бір түрі ретінде тану прогрессивті қадам болып табылады. Мәселен, «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 4-бабына сәйкес экологиялық туризм әлеуметтік, шытырман оқиғалы, спорттық, іскерлік, конгресстік, емдеу-сауықтыру, мәдени-танымдық, діни және басқалармен қатар туризм түрі ретінде танылады.

Экологиялық туризмнің экологиялық білім мен білімге қосқан үлесі маңызды. Табиғатты шындықта біле отырып, туристер оған ұқыпты қарау қажеттілігіне енеді. Осылайша, экологиялық мәдениеттің, экологиялық құқықтық сананың қалыптасуы жүреді. Бірақ табиғи байлыққа ұқыпты қарау сезіміне тек туристер ғана енбейді. Туристік процеске қатысатын және одан жұмыс орындары мен жалақы алатын жергілікті халық олардың табыс көзі табиғат пен оның тазалығы екенін түсінеді. Сондықтан ол өз аймағының экожүйесін сақтауға мүдделі[4].

Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді дамыту экологиялық құқықтың маңызды және қажетті бағыты және экономикалық тұрақсыздық жағдайында экономиканың орнықты дамуын қамтамасыз ету факторларының бірі болып табылады. Бұл жоба бюджеті төмен, өйткені экологиялық туризм ресурстардың аздығымен сипатталады.

Жаһандану және мемлекеттер мен олардың құқықтық жүйелерінің өзара ықпалы мен өзара тәуелділігінің өсіп келе жатқан тенденциясы жағдайында Ұлттық экологиялық құқықтың дамуы ғылыми әдіс ретінде Қазақстанның экологиялық құқығы үшін өзекті болып табылатын ғылыми-теориялық және практикалық-қолданбалы маңызы бар кешенді ғылыми бағыттан бөлінбейді. Қазақстандағы экологиялық қатынастарды құқықтық реттеуде әртүрлі, бірақ жүйелі өзара іс – қимыл жасайтын компоненттерден-табиғи объектілерден тұратын табиғи элементтің объективті бірлігіне толық сәйкес келмейтін фрагментті және объективті тәсіл басым[5].

Жоғарыда келтірілген материалға тұжырым жасай отырып, бүгінгі күні мемлекеттің экологиялық саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық алғышарттар бағыттарын реттейтін «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі» бар. Экологиялық қатынастар бүгінде қоршаған ортаны қорғау, табиғатты пайдалану және экологиялық қауіпсіздіктің тар салалық міндеттеріне қол жеткізуге бағытталған көбінесе бір-бірімен тығыз байланысты заңдар негізінде реттеледі.

Экологиялық талаптарды қамтамасыз ету саласындағы қолданыстағы заңнама еліміздің даму міндеттеріне жауап бермейді, оның ашықтығы экономиканың дамуына кедергі келтіреді. Мемлекеттің табиғатты қорғау қызметінің көптеген аспектілері құқықтық тұрғыдан реттелмеген күйінде қалып отыр, бұл бір жағынан қоршаған орта сапасының нашарлауына және табиғи ресурстарды ұрлауға алып келеді, ал екінші жағынан сыбайлас жемқорлықтың дамуына жағдай жасайды[6].

Осылайша, Қазақстанның Қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік құқықтық базасы тұтастай алғанда: қоғамдық және мемлекеттік экологиялық мүдделерді қорғау үшін дербестік пен тұтастықтың жеткіліксіздігімен; ішкі қайшылықтардың, олқылықтар мен әртүрлі оқылымдардың болуымен; табиғат пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудың нарықтық тетіктерін дамытуға ықпал ететін нормалардың болмауымен; салааралық қайшылықтардың болуымен; экологиялық мүдделерді құқықтық реттеуде кешенді тәсілдің болмауымен сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. (01.01.2023ж берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
2. «Қазақстан Республикасының Экология Кодексі» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы №400-VI Кодексі (2023.07.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
3. Садыкова Д.Ә. Қазақстан Республикасының экологиялық проблемалары. Оқу құралы. Алматы 2020. 178 бет.
4. Боголюбов С.А. Основы экологического права. Практикум. Учебное пособие. М.: Юрайт, 2017. 258 с.
5. Павленко С. А. Словарь экологических терминов в законодательных нормативных правовых и инструктивно-методических документах. М.: Лань, 2018. 320 с.
6. Клюкин Б. Д., Палладина М. И., Колбасов О. С. Теоретическое наследие ученых в области аграрного, земельного, природоресурсного и экологического права. М.: РГ-Пресс, 2017. 96 с.

ӘОЖ 349.6

Д. Мукамеден

Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университеті,
аға оқытушы Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
e-mail: Mukdinara@mail.ru

ТАБИҒИ РЕСУРСТАРДЫ ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. Қоршаған ортаның оптимизациясы табиғатты тиімді пайдаланудың теориялық негізі, жердің табиғи ресурстарының сипаттамасы: сарқылатын, сарқылмайтын, қалпына келетін, қалпына келмейтін, биологиялық ресурстар және өнім қауіпсіздігі, табиғатты тиімді пайдалану, аз қалдықты және қалдықсыз технология туралы түсінік.

Түйін сөздер: литосфера, гидросфера, атмосфера, табиғат ресурстарының классификациясы.

Аннотация. Экологическая оптимизация - теоретическая основа эффективного природопользования, характеристика природных ресурсов земли: исчерпаемые, неисчерпаемые, возобновляемые, невозобновляемые, биологические ресурсы и безопасность продукции, концепция рационального природопользования, малоотходного и безотходная технология.

Ключевые слова: литосфера, гидросфера, атмосфера, классификация природных ресурсов.

Annotation. Ecological optimization is the theoretical basis for effective environmental management, the characteristics of the earth's natural resources: exhaustible, inexhaustible, renewable, non-renewable, biological resources and product safety, the concept of environmental management, low-waste and waste-free technology.

Keywords: lithosphere, hydrosphere, atmosphere, classification of natural resources.

Адамзаттың күн көрісі мен тіршілік етуіне қажетті заттар және табиғатта кездесетін жаратылыс дүниелері табиғи ресурстар деп аталады. Су, жер, өсімдік жан-жануар, тау-тас, қазба-байлық және өзге де, тікелей не өңделген күйінде тұрмысқа, өндіріске қажетті дүниеліктердің бәрі де табиғи ресурстарға жатады. Табиғи ресурстарды пайдалану нәтижесінде, адамзат – азық-түлік, киім-кешек тұрмыс қажетін өтеуге керекті заттар, жанармайлар және өнеркәсіпке қажетті шикізаттарды алады. Табиғи ресурстар, олардың қолдану саласына қарай өндірістік, денсаулық сақтауға қажетті, ғылыми, эстетикалық деп бөлінеді. Табиғи ресурстары сарқылмайтын және сарқылатын деп екіге бөлінеді. Сарқылмайтын қорлар адам баласына тәуелсіз болып келеді.

Соның бәрі – су. Жер шарындағы судың үлесі барлық жердің 2/3 алып жатыр. Сондықтан оның қоры үздіксіз айналымға түсіп, қалпына келіп отыр, ал экожүйелердің таралуы уақыт пен кеңістікке қатысты салыстырмалы түрдегі объектілер. Сарқылатын қорлар өз кезегінде қалпына келетін және қалпына келмейтін деп жіктеледі. Мысалы, қазба байлықтар, мұнай, көмір қорлары қалпына келмейтін байлық көзіне жатады. Қалпына келетін қорлар да адамның ақыл-ойына тәуелді болады. Олар топырақ, өсімдік пен жануарлар әлемі.

Табиғат пайдалану қоғамдық өндірістің ерекше саласы ретінде табиғат байлығын кешенді үнемдеп пайдалану арқылы қоғамның материалдық қажетін өтеуге және табиғи ортаға өндірістің зиянды әсерін болдырмауға бағытталған. Өндіріске қатыстырылатын табиғат байлықтары: пайдалы қазба байлықтар (минералдық шикізат), су, ауа, орман, жер, тек қана өндіріс шикізаты емес, сонымен қатар, өндіріс құралы да болып табылады. Өндірістік қатынасқа қосылмаған табиғат байлығын да ұлттық байлық ретінде қарап, оның табиғи қалпының сақталуын, сапасының төмендеуін қамтамасыз ету керек. Табиғат байлығын тиімді пайдалану өндірістің дамуын қамтамасыз етіп қана қоймай, табиғи ортаның тазалығын, оның қалпына келетін қорын молайту және табиғи ортаның тепе-теңдігін сақтау болып табылады.

Басқаша айтқанда, табиғи орта мен ондағы өндірістің даму тепе-теңдігі сақталуы тиіс. Сондықтан табиғи ортаны, табиғат байлығын қорғау халықтың материалдық, рухани, әлеуметтік мұқтажын үздіксіз өтеуге, табиғат байлығын қалпына келтіруге, молайтуға бағытталуы қажет. Ғарыш қорларына – күн сәулесінің радиациясы, теңіздің тартылуы мен тасуы жатады. Климаттық қорға атмосферадағы ауа, жел энергиясы, жауын-шашын жатады.

Табиғи ресурстардың бірінші белгісі – олардың түрі. Бұл белгіге сәйкес олар табиғи құбылыстар (күн энергиясы, жел, мұхиттардағы су деңгейінің көтерілуі мен судың қайтымы), өсімдіктер әлемі, жануарлар әлемі, табиғи заттар (су, ауа, топырақ) және пайдалы қазбалар (мұнай, алтын, т.б. әртүрлі рудалар) болып бөлінеді.

Сонымен қатар, пайдалы қазбалар пайдалануға дайын (көмір, бағалы тастар, тұз) және өңдеуді қажет ететін (мұнай, синтетикалық тыңайтқыштар) болуы мүмкін. Табиғи ресурстардың екінші белгісі – олардың қоры. Бұл белгісі бойынша оларды сарқылатын және сарқылмайтын деп бөледі. Сарқылмайтын табиғи ресурстар – табиғатты ұзақ пайдалану кезінде саны мен сапасы өзгермейтін немесе аздап қана өзгертін табиғи физикалық құбылыстар және денелер. Мұндай ресурстарға Күн энергиясы, жел энергиясы, қозғалыстағы су энергиясы, жер қойнауы энергиясы жатады.

Қоршаған ортаның ауасы мен суы саны бойынша өзгермеуі мүмкін, бірақ адамның тіршілігі барысында сапасы төмендеуі әбден мүмкін. Бұл табиғи байлықтар қазіргі таңдағы техника мен технологияның көмегімен (су, шаң, газ тазалау, сондай-ақ санитарлық-гигиеналық шаралар) сарқылмайтын бола алады. Сарқылатын табиғи байлықтар табиғатты пайдалану барысында саны мен сапасы өзгертін табиғи физикалық құбылыстар және денелер.

Үшінші классификациялық белгі – сарқылатын табиғи байлықтардың орнына қайта келуі. Бұл белгісі бойынша сарқылатын байлықтардың мынадай түрлері бар: қалпына келетін өсімдіктер (жануарлар және микроағзалар әлемі), қалпына келмейтін миллиондаған жылдар бойы жер қойнауында түзілген пайдалы қазбалар (қара, түсті, асыл және сирек кездесетін, радиоактивті металдар рудалары, мұнай, газ және т.б.), салыстырмалы қалпына келетін пайдалануға қарағанда орнына қайта келуі баяу жүретін ресурстар (құнарлы қара топырақ, үлкен жастағы ағаштар – секвойя, баобаб және т.б.) [1].

Минералды ресурстар. Минералды ресурстарға сұраныс көбейгенде және шикізат базасының шектеулілігі жағдайларына тау-кен өндірісі өнеркәсіптері резервтерінің тиімділігін арттыру, ең аз кешенді шығындармен өнім сұранысын қанағаттандыруды қамтамасыз ететін, кен орындары қорларын пайдаланудың тиімді тәсілдерін табудан көрінеді. Бұл мәселелерді шешу жер қойнауындағы пайдалы қазбалар қорларын экономикалық бағалау негізінде жүргізіледі. Экономикалық бағалаудың мақсаты – бұл нақты берілген кен орнын халық шаруашылығында өндірудің тиімділігін анықтау. Әр түрлі кен орындарын экономикалық бағалау нәтижесінде, олар өндіру тиімділігінің деңгейіне және пайдалы қазбаларды өндеуге байланысты санатталады.

Кен орындарының халық шаруашылық құндығын келесі факторлар айқындайды: геологиялық, географиялық, технологиялық, тау-кен техникалық және халық шаруашылық факторлары. Барлық факторлар шартты түрде үш топқа бөлінеді: әлеуметтік-экономикалық, тау-кен, геологиялық және экономикалық-географиялық. Әлеуметтік-экономикалық факторлар пайдалы қазбалардың мәнін және олардан алынатын өнімге халық шаруашылығының сұранысын, сонымен қатар, белгілі пайдалы қазбалардың жаңа кен орындарын өндеу қажеттілігі мен қамтамасыз ету деңгейін көрсетеді.

Халық шаруашылығының белгілі минерал шикізаты түріне сұранысы кен орындарының халық шаруашылық мәнін анықтайды. Ол сәйкес өнеркәсіп саласы дамуының болашақ жоспары және оның минерал шикізат қорымен қамтамасыз етілуі негізіне қойылады. Осы мақсатта кен орындарының пайдалы қазбаларын бағалау кезінде белгілі шикізат түрі қорларының балансы, сонымен қатар, өндіріс балансы және одан алынатын дайын өнімді тұтыну қарастырылады. Олар жергілікті, аудандық, облыстық және республикалық деңгейде тұйықталады.

Нәтижесінде бәсекелес кен орындары немесе кен орындары топтары анықталады. Осылармен қатар, минерал шикізаттарының жаңа түрін пайдалану мүмкіндігі, минералды шикізаттарды жасанды айырбастаушыларды, кен орындарын өндеудің, өндірудің және пайдалы қазбаларды пайдаланудың болашақтағы жаңа технологияларын енгізу мүмкіндігін есепке алу керек.

Жер ресурсы, жылдық дифференциалдық рента, шығынның қайтымдылығы және жердің өнімділігі көрсеткіштері кіретін, бағалық көрсеткіштер жүйесін қолдану негізінде бағаланады. Жерді пайдалануды экономикалық бағалаудың жылдық есебі дегеніміз – осы жерлерді пайдалану кезінде халық шаруашылығына экономикалық тиімділіктің (ренталық табыс) ақшалай көрінісі. Жерді пайдаланудың халық шаруашылық тиімділігінің ақшалай көрінісі, кадастрлық бағада көрсетілген ауыл шаруашылығы өнімінің құндық бағасы мен оны өндіруге жұмсалған жеке келтірілген шығындардың айырмасы арқылы анықталады.

Ол үшін жер сапасы және ауыл шаруашылық өндірісінде қолданылатын технологиямен байланысқан, егін шығымының нормативтік мәні және негізгі ауыл шаруашылық дақылдарына жұмсалған шығындар қолданылады. Егін шығымдылығының нормативтік деңгейі және осы үшін қажетті шығында математикалық статистика тәсілін қолдану негізіндегі әдістемемен, сонымен қатар, егін шығымдылығы мәнінің сәйкес шығындарын анықтайтын перспективалық технологиялық карталармен анықталады.

Ауыл шаруашылық жерлерін экономикалық бағалаудағы шығын қайтымдылығы бағаланған жерден алынатын өнім құнының келтірілген шығындарға қатынасымен есептеледі. Жер ресурстары тек ауыл шаруашылығында ғана емес, сонымен қатар, өнеркәсіптердің басқа да салаларында, яғни өндіруші салада ғимараттар мен үйлерді тұрғызу, жол құрылыстары, минералды шикізат ресурстарын жер қойнауынан алу үшін қолданылады. Жердің осы мақсаттарда қолданылуы көп жағдайларда ауыл шаруашылығына қарағанда жоғары дифференциалдық рента әкеледі. Жерді экономикалық бағалау саласындағы зерттеулер мен есептеулер ауыл шаруашылығын жоспарлау мен орналастыру, оны мамандандыру, мелиорация, жер бөлісінің ретін орнату және т. б. үшін қолданылады, сонымен қатар, жер кадастрын өндеу кезінде есептеледі.

Су ресурсы. Ластанған өнеркәсіп суларының көлемінің үздіксіз өсуі байланысты оларды тазалау жұмыстарының тиімділігін арттырудың зор маңызы бар. Жаңа өнеркәсіп салалар мысалы, химиялық және мұнай-химиялық өнеркәсіптік қалдықтарының 10-20 % тазалау ғимараттарын ауланбағандықтан тазартуға келмейді. Тазалау ғимараттарының пайдалы әсер коэффициенті 80-90 % аспайды. Осының нәтижесінде шартты таза сулар су тоғандарының жағдайы төмендетеді, олардың табиғи тазалануы үшін ең аз деген оларды 7-15 есе артық табиғи таза сулармен араластыру қажет. Қазіргі кезде шайынды суларды тазалаудың негізгі үш тәсілі пайдаланылады – механикалық, биологиялық, химиялық. Механикалық тазалауда шайынды суларды әр түр диаметрлі ұяшықты тордан және електен өткізеді.

Әр түрлі шамада құм тұндырғыштар мен тұндырғыштарда он бөшектері тұнады. Үстінде қалқып жүрген ластаушыларды ұстау үшін майұстағыштар, мұнай-майаулағыштар қолданылады. Құм ұстағыштарда тығыздығы су тығыздығынан жоғары минералды бөлшектер тұнады. Биологиялық тазалауға дейінгі және кейінгі тұндырғыштарда қалқыма заттар бөлшектерінің тұнуы жүреді [2].

Биологиялық тазалау сузгілеу далаларында, суару даласында, сондай-ақ биологиялық тоғандарда табиғи жағдайда жүргізіледі. Суару даласында азықтық дақылдар немесе шөптерді өсіреді. Сузгілеу далаларында шайынды су жеткілікті топырақтың қалың қабатынан өтіп, сузгіленуіне негізделген. Мұндай суды тазалау үшін жасанды түрдегі биосүзгіштер мен аэротенктер қолданылады. Бұл ұсақ тесікті сүзгіш материалдармен активті лай қабаттарын сузгілеу арқылы жүзеге асады. Олардың құрамында ластауыш заттарды сіңіруші жай микроағзалар болады. Сондай-ақ суды ауамен үрлеу де қолданылады. Сузгіленген және ауамен үрленген су екінші тұндырғышқа түседі. Химиялық тазалау – суда ластаушы заттарды тұндыруға немесе ерімейтін заттардың затсыз еріген затқа өтуінс әсер ететін, химиялық қосындыларды еріту жолымен жүргізіледі. X

имиялық тазалау көбінесе өзен суларын хлорлау кең қолданылады. Резервуарға түскен шайынды суды электролиттік тазалау шайынды су бойынан электр тогын еткізу арқылы жүргізіледі. Қазіргі кезде шайынды сулардың 2/3 ең арзан механикалық тәсілмен тазаланады. 30% шамасы биологиялық тәсілмен, ал қалғандары химиялық тәсілмен тазаланады. Болашақта суларды тазалаудың басты әдістері – биологиялық және химиялық болып табылады, ал механикалық тазалауды бірінші кезеңде қолданған дұрыс. Халық шаруашылығының әр түрлі саласында суды тұтыну жыл сайын өсіп келе жатқандықтан, оны неғұрлым үнемді шығындап және сақтау керек. Адамдардың мәдени-тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру және материалдық игіліктердің өсуі, су ресурстарын дұрыс пайдалануға байланысты болады.

Су ресурстарын ұтымды пайдаланумен оны қорғау мәселелері бүгінгі күні көкейкесті болып отыр. Ол әлемнің барлық елдері мен халықтарын қамтиды. Бұл мәселе біздің республика үшін де елеулі мәнге ие болып отыр. Ол жер асты және жер үсті суларын пайдалану және оларды тұтынушылар арасында бөлу арқылы шешіледі. Су тәртібін реттеудегі орман және басқа да өсімдіктердің үлкен маңыз атқаратыны белгілі. Өзендердің, жер асты суларының таусылуы және керісінше су тасқындарының көбейуі өсімдіктердің жойылуына әсерін тигізеді. Сондықтан да су қоймаларының жағасында өсетін ормандарды қатаң сақтау керек және ормандарды жоспардан тыс шабуға жол бермеу керек. Еліміздегі және шетелдегі көптеген кәсіпорындар су ресурстарын үнемдеуге тырыса отырып, суларды айналымда үздіксіз болатындай етіп өндіріс процестерін ұйымдастырады.

Адам баласына табиғи ортаны сақтау мен оның ластануына жол бермеудің мынадай мүмкіндіктері белгілі. Олар: ресурстарды үнемдеуге мүмкіндік беретін қалдықсыз технологияны енгізу, ортаның ластануын барынша азайту, су шығынын едәуір азайтуға мүмкіндік беретін өндірістік суды тазартып, қайта пайдалану; топырақтың ылғал жинауына және ауадағы атмосфералық газдардың тепе-теңдігін сақтауға мүмкіндік беретін орман алқаптарын сақтау және қалпына келтіру, жылу мен энергияны табиғи көздерден өндіру, жаңа технологиялық әдістерді кең пайдалану.

Энергияның альтернативті экологиялық таза көздерін қолдану. Адамзаттың өркендеуі үшін энергия маңызды орын алады. Энергияға деген сұраныс жыл сайын кемімесе артуда. Ал ол ресурстар таусылудың аз-ақ алдында тұр. Одан шығудың тек екі жолы ғана бар: энергия ресурстарын тиімді пайдалану немесе қалпына келетін альтернативті энергия көздерін пайдалану. Алғашқы адам қазіргі адам пайдаланатын энергияның тек 1 пайызын ғана пайдаланған. 1960-шы жылдары адамзат қазір біз пайдаланатын энергияның тек жартысын ғана пайдаланған. Әлемде өндірілетін коммерциялық энергияның 80 пайызын бай мемлекеттер пайдаланады. Қазіргі таңда адамзат энергия қорына қаншалықты тәуелді екенін байқай бермейді.

Адамзат табиғи қорларды, олардағы шикізат көздерін зат айналым циклына қатыстырады. Табиғи қорларды пайдалану барысында тасымалдануы, өзгеріске ұшырауы қордың айналымы немесе антропогенді айналым деп аталады. Табиғаттағы зат айналымы тұйықталған тізбек бойымен іске

асады, ал қор айналымын немесе антропогенді тұйықталған тізбек бойымен іске асады деуге болмайды. Өйткені, теңізден буланған су қайтадан жауын-шашын түрінде қайта оралса, шахтада өндірілген көмір, қайтадан көмір түрінде шахтадағы кенге келіп қосылмайды.

Табиғи қорларды тиімді пайдалануда ғылым-техника саласындағы озық технологияны, инженерлік тиімді тәсілдерді пайдаланады. Олар: қоршаған ортаны жүйелі түрде пайдалану және сақтау. Қоршаған ортаға зиян келтірмеу үшін, оларды жан-жақты талдап, жүйелі түрде іске асыру қажет. Жан-жақты талдау-математика, информатика, кибернетика және т. б. ғылым салалары арқылы жүзеге асады; биосфераны оптимизациялау; табиғатты пайдалануды оптимизациялау. Өнеркәсіп салалары мен шаруашылыққа шикізат өнімдерін жоспарлы түрде, белгілі мақсат үшін мемлекеттік дәрежеде шешу жолдары; шикізат өндіру қарқынынан алынатын өнім қарқынының өсуі; жаратылыс дүниелері мен техника үндестігі.

Табиғат-техникалық жүйелер немесе геотехникалық жүйелер құруы; өндірісті шоғырландыру; өндірісті экологиялық қауіпсіздендіру – қалдықсыз экологияны пайдалану жатады. Табиғи байлықтардың планета бойынша әркелкі орналасуы, бір жағынан, халықаралық еңбек бөлінісі процесі мен халықаралық экономикалық байланыстардың дамуына себепші болса, екінші жағынан, кейбір табиғи ресурстары жоқ елдерді белгілі бір экономикалық қиыншылықтарға ұшыратады. Табиғатты пайдалану процесінде табиғи ресурстарды ғылыми негізде шаруашылық тұрғысынан бағалаудың маңызды мәні бар. Оның құрамдас элементтері табиғи ресурстарды барлау, анықтап ашу, инвентарлау, сондай-ақ мөлшері мен сапасы тұрғысынан бағалау болып табылады.

Әлемнің кемел дамыған елдерінде мұндай ресурстар ендігі жан-жақты бағаланған, ал дамуы баяу елдерде бұлай бағалау әлі жүргізілмеген. Ал анығында табиғи байлықтарды мұқият есепке алмайынша, өміріміздің барлық салаларында олардың тұтынылуын бақылаудың мінсіз қалыптасқан жүйесі болмайынша және бұл ресурстарды барынша үнемдемейінше адамзат осылай «мәңгілік» өркендей береді деп үміттенуге болмайды.

Сонымен, адамзат қоғамы дамуының барлық кезеңдерінде табиғи ресурстар оның әлеуметтік-экономикалық прогресінің маңызды алғы шарты болды. Алайда олардың сан алуан экономикалық ресурстарға айналуы түптеп келгенде, адамға оны тиімді пайдалану бұл өзінің болашағы үшін қажетті. Тұрақты даму Қазақстан заңнамасында құқықтық бекітілуге ие болған халықаралық танылған қағидаттардың бірі.

Атап айтқанда, ҚР Экологиялық кодексі (бұдан әрі-ҚР ЭК мәтіні бойынша) "экологиялық жүйелерді бұзбай және олардың тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету кезінде экологиялық тұрақтылықты бұзбай қол жеткізілетін елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы орнықты даму деп танылады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Сарыбеков Н.С. Воспитание любви к природе. - Алматы. Рауан. 1994. 323 с.
- 2 Гладков Н.А., Михеев А.Б. Охрана природы. - М., Просвещение. 1995г. 254 с.
- 3 Буров А. И. О природе объективности красоты. – Вопросы литературы № 3, 2009. 52-54 с.

ӘОЖ:349.6

А. Мамраева

Орта Азия инновациялық университеті,
аға оқытушы, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
e-mail:kermaral@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация: В статье исследуются вопросы теории и практики возмещения экологического вреда, формулируется его понятие. Обращается внимание на особенности возмещения вреда окружающей среде в контексте судебной практики. Обосновывается вывод о том, что вред жизни, здоровью и имуществу человека, причиненный негативным воздействием окружающей среды, может быть возмещен тремя различными способами: страхованием; в судебном порядке; в публичном порядке.

Ключевые слова: вред; окружающая среда, экологическая система; жизнь; здоровье; имущество; источник повышенной опасности; льготы и компенсации.

Аннотация: Мақалада қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеудің теориясы мен тәжірибесі қарастырылады, оның тұжырымдамасы тұжырымдалады. Сот тәжірибесі аясында қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеу ерекшеліктеріне назар аударылады. Қоршаған ортаның теріс әсерінен адамның өміріне, денсаулығына және мүлкіне келтірілген зиян үш түрлі жолмен өтелуі мүмкін екендігі тұжырымдалған: сақтандыру; сот арқылы; қоғамдық тәртіпте.

Түйін сөздер: зиян; қоршаған орта, экологиялық жүйе; өмір; денсаулық; мүлік; жоғары қауіп көзі; жеңілдіктер мен өтемақылар.

Annotation: The article examines the theory and practice of environmental damage compensation, formulates its concept. Attention is drawn to the specifics of environmental damage compensation in the context of judicial practice. The conclusion is substantiated that the harm to human life, health and property caused by the negative impact of the environment can be compensated in three different ways: insurance; in court; in public.

Keywords: harm; environment, ecological system; life; health; property; source of increased danger; benefits and compensations.

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың қолайлы ортада өмір сүру құқығына кепілдік береді, мысалы: табиғат пен қоршаған ортаны сақтау; табиғи байлыққа ұқыпты қарау.

Экологиялық зиянды өтеу азаматтық және экологиялық құқық нормаларын қамтитын маңызды салааралық институттардың бірі болып табылады. Бұл институт азаматтардың субъективті экологиялық құқықтарын қорғауды және антропогендік қызметтен зардап шеккен экологиялық жүйелерді қалпына келтіруді қамтамасыз ететін бірнеше маңызды функцияларды орындайды. Сонымен қатар, ол жаңа экологиялық құқық бұзушылықтардың алдын алу функциясын орындайды.

Бұл ретте заңнамада және ғылыми доктринада "экологиялық зиян" деген жалпы түсінік әлі жоқ. Ол табиғи экологиялық жүйелердің деградациясына және табиғи ресурстардың сарқылуына әкеліп соқтырған ластану нәтижесінде қоршаған ортаның теріс өзгеруін білдіреді.

В.М.Кособродовтың пікірінше, "экологиялық зиянның жалпы тұжырымдамасында бастапқы және қайталама шығу тегі әртүрлі. Денсаулық пен материалдық құндылықтарға зиян туынды болып табылады, өйткені ол табиғи ортаға келтірілген алғашқы зияннан туындайды. Денсаулыққа зиян физиологиялық, моральдық, экономикалық, генетикалық тәртіпті жоғалтудан көрінеді. Материалдық құндылықтарға зиян келтіру мүлік иесінің мүліктік мүдделеріне нұқсан келтіруге бағытталған". Осылайша, бұл авторлар қоршаған ортаға зиянды (алғашқы зиян) немесе табиғатқа да, адамға да зиянды өтеуге баса назар аударады.

Қоршаған ортаға қатысты құқықтық реттеу саласын түсінбес бұрын, 02.01.2021 ж. ҚР Экологиялық кодексіне сәйкес қойылған проблемаларды дұрыс түсінуді қамтамасыз ететін негізгі ұғымдарды негіздеу қажет.

Қоршаған ортаға зиян келтірудің негізгі тәсілдерін:

- а) ластану;
- б) зақымдану;
- в) табиғи ортаның құрамдас бөліктері (элементтері) болып табылатын табиғи объектілерді жою деп атауға болады.

Қоршаған ортаны және табиғатты қорғау, сондай-ақ қоршаған ортаға зиянды өтеу саласы әртүрлі заңнамамен реттеледі. Мүліктік қатынастар ретінде зиян келтіру салдарынан міндеттемелер өз кезегінде осындай міндеттеменің туындау шарттарын белгілейді: зиянның болуы, әрекеттің немесе әрекетсіздіктің заңсыздығы, әрекет (әрекетсіздік) пен туындаған салдарлар арасындағы байланыс, зиян келтірушінің кінәсі.

Сондай-ақ маңызды нормативтік-құқықтық акт "Қоршаған ортаны қорғау туралы" 02.01.2021ж. ҚР Экологиялық Кодексі болып табылады, онда қоршаған ортаны қорғаудың негізгі ұғымдары, объектілері, ластанушы заттар, қоршаған ортаны қорғауға байланысты қатынастар саласындағы әртүрлі деңгейдегі органдардың өкілеттіктері, қоршаған ортаны қорғау принциптері мен зиянды өтеу принциптері, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау үшін жауапкершілік түрлері көрсетілген. Осы саладағы заңнаманы бұзу.

Өкінішке орай, негізгі терминдер (зиян, залал) бойынша уағдаластықтың болмауына байланысты қоршаған ортаға зиянды өтеу тетігінің төмен тиімділігін атап өту қажет; Мысалы, зиян табиғи экологиялық жүйелердің деградациясына және табиғи ресурстардың сарқылуына әкеліп соқтырған оның ластануы нәтижесінде қоршаған ортаның теріс өзгеруі ретінде анықталады. Осы кодексте міндетті талаптарды бұзу салдарынан қоршаған ортаға және оның компоненттеріне келтірілген зиянды өтеу жағдайларын көрсетеді.

Сондай-ақ, бұрынғы ҚР қоршаған ортаны қорғау заңдарында зиянды өтеу негіздерінің егжей-тегжейлі және ашылмаған тізбесі шығады, өйткені онда "қоршаған ортаға оның ластануы, сарқылуы, бүлінуі, жойылуы, табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалануы, табиғи экологиялық жүйелердің, табиғи кешендер мен табиғи ландшафттардың тозуы мен жойылуы және заңнаманың өзге де бұзылуы нәтижесінде, «зиян келтіру» термині қолданылған қоршаған ортаны қорғау саласында: реттеудің құқықтық базасының дамымауы; келтірілген зиянды бағалаудың бірыңғай әдіснамалық негізінің болмауы; жасалған құқық бұзушылық нәтижесінде қоршаған ортаны қалпына келтірудің ықтимал кезеңін анықтау әдістерінің жетілмегендігі[1].

Экологиялық зиянды өтеу институты шеңберінде экологиялық заңнаманың ерекшеліктерін белгілеу мәселесі өте пікірталас болып қала береді. таксундтар мен әдістемелерге сәйкес ақшалай түрде өндірілетін қоршаған ортаға зиянды өтеу. Такса - азаматтық және экологиялық құқық нормалары тығыз байланысты қоршаған ортаға зиянды есептеудің шартты бірліктері. Құн мөлшері (такса) - бұл азаматтық-құқықтық жауапкершілік шеңберінде жүзеге асырылатын және зиян келтірушіден табиғи ортаның бұзылған компоненттерінің экономикалық құнын және оларды бұрынғы қолайлы (табиғи) күйінде қалпына келтіру үшін қажетті соманы қамтитын бастапқыда заңға тәуелді мөлшерде ақша қаражатын өндіріп алуды білдіретін табиғатқа келтірілген зиянды өтеу тәсілі. Қоршаған ортаға зиян келтірілген жағдайда орман екпелеріне келтірілген зиян мөлшерін есептеу үшін таксундтар, сондай-ақ су биологиялық ресурстарына келтірілген зиян мөлшерін есептеу үшін таксалар қолданылады.

Экологиялық зиянды қоршаған ортаға зиянды өтеуді құқықтық реттеу және оның негізінде қалыптасқан құқық қолдану практикасы өтемақы мен қалпына келтіру принциптерінің жоғалуына әкелді, олар іс жүзінде осы институттың мазмұны мен бағытын анықтауы керек еді. Аталған тенденция келесіден көрінеді. Біріншіден, экологиялық зиянды өтеудің басым және іс жүзінде айрықша тәсілі шығындарды өтеу болды, яғни зиянды ақшалай түрде өтеу. Екіншіден, шығындарды есептеу табиғи объектіге бұрын салынған шығындарды ескере отырып, қоршаған ортаның бұзылған жағдайын қалпына келтіру үшін қажетті шығындар мөлшерін анықтау негізінде емес, қоршаған ортаға теріс әсер ету көлеміне негізделген зиян мөлшерін шартты түрде анықтауға бағытталған таксалар мен әдістемелерге негізделген. Үшіншіден, қолданыстағы заңнама мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құқық бұзушылықтың салдары болып табылатын қоршаған ортаның бұзылған жағдайын қалпына келтіру жөніндегі іс-шараларды зиян келтірушіден өндіріп алынған ақшалай қаражатқа ұйымдастыру міндетін белгілемейді [2].

Қолданыстағы заңнамада, заң жобалау қызметінде және құқық қолдану практикасында қоршаған ортаға зиянды өтеу бағытының (мақсат қоюдың) кейбір өзгерістерін көрсететін бірқатар тенденциялар байқалды. Егер құқық бұзушы тиісті іс-шараларды өз бетінше жүзеге асыруға келісім білдірмесе, ол келтірілген залалды өз еркімен не сот шешімі бойынша өтеуге тиіс. Қалпына келтіру және өзге де қалпына келтіру жұмыстарын жүргізу арқылы заттай зиянды өтеудің басымдығы туралы тәсілді іске асыру үшін зиян келтірушілерді зиянды өтеудің дәл осындай әдісін таңдауға ынталандыруға бағытталған шаралар кешенін көздеуі керек сияқты.

Қоршаған ортаның бұзылған жай-күйін қалпына келтіру жөніндегі жұмыстар, сондай-ақ өтемдік табиғат қорғау іс-шаралары — қоршаған ортаның бұзылған жағдайын қалпына келтірудің физикалық мүмкін еместігіне байланысты қоршаған ортаға келтірілген залал өтелген жағдайларда жүргізілуі мүмкін. Көрсетілген норма экологиялық зиянды өтеуді қоршаған ортаның бұзылған жай-күйін қалпына келтіруге бағытталған нақты құқықтық шараға айналдыруға елеулі үлес болып көрінеді.

Айта кету керек, мұндай зиян келтірушіден өндіріп алынатын қоршаған ортаға зиян мөлшерін есептеу кезінде, мысалы су объектісінің ластануын жоюға байланысты шығындарды есепке алуға рұқсат заңдармен белгіленуі керек. Заңға тәуелді актіде өндіріп алуға жататын зиянның мөлшерін азайтуы мүмкін жұмыс түрлерінің тізбесі, сондай-ақ тиісті іс-шаралар мен жұмсалған шығыстардың нақты орындалуын растау тәртібі ғана көзделуі керек.

Мемлекеттік экологиялық қадағалау органдары мен зиян келтірушілер арасында сот тәртібімен бітімгершілік келісімдер жасасу практикасы белгілі бір таралымға ие болды, олардың мәні құқық бұзушының қоршаған ортаны одан әрі ластауға жол бермеуге бағытталған жұмыстардың белгілі бір мерзімі ішінде келтірілген зиян сомасына орындауы болып табылады. 1. Кейбір жағдайларда, егер жауапкер қоршаған ортаға теріс әсер ету факторларын жою бойынша жұмыстар жүргізген болса, мемлекеттік экология қадағалау органдары келтірілген зиянды өндіріп алудан бас тартады. 2. Мұндай тәжірибені экологиялық бағдарланған деп тану керек, өйткені ол қоршаған ортаға теріс әсер етуді тоқтатуға бағытталған, бұл оның жағдайындағы жағымсыз өзгерістерге әкеледі. Алайда, мұндай келісімдердің қабылдануы мен негіздері, олардың шарттары, сондай-ақ мемлекеттік органдардың тиісті өкілеттіктері заңмен қарастырылуы керек [3].

Экологиялық құқық бұзушылық нәтижесінде қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеудің және жинақталған экологиялық зиянды жоюдың құқықтық сипаты әртүрлі екенін атап өткен жөн. Бірінші жағдайда зиянды өтеу міндетінің туындауына оның экологиялық құқық бұзушылық нәтижесінде келтірілу фактісі тиісті.

Белгіленген үрдістерді одан әрі кеңейту және тереңдету экологиялық зиянды өтеуді заңды жауапкершіліктің бір түрі ретінде ғана емес, қоршаған ортаның бұзылған жай-күйін қалпына келтіруге және (немесе) болашақта зиян келтіруге жол бермеуге бағытталған пәрменді құқықтық шара ретінде саралауға мүмкіндік береді. Бұл ретте экологиялық зиянды өтеудің қалпына келтіру сипаты, егер қолданыстағы заңнамада қоршаған ортаға зиян келтірудің қажеттілікпен қалпына

келтіру және рекультивациялау жұмыстарын жүргізу үшін негіз болып табылатынын және (немесе) қоршаған ортаға зиян келтіруді қамтамасыз ететін осындай ережелер, шарттар, ынталандырулар мен кепілдіктер белгіленген жағдайда ғана іске асырылуы мүмкін екенін ескеру қажет, сонда ғана болашақта зиян келтіруге жол бермеуге бағытталатын болады[4].

Осындай көптеген мәселелеріне байланысты дауларды қарау кезінде басқа компоненттерге зиянды өтеумен қоршаған ортаның көптеген жағдайлары қолданыстағы әдістердің жетілмегендігі оның анықтамалары, оларды қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдары, сондай-ақ шығарылған экологиялық заңнамалар нәтижесінде әрқашан оның өзгеруіне әкеп соқтырады. Тиімділікті қамтамасыз етудің қажетті шарты мен келтірілген зиянды өтеу тиімділігі табиғатты қорғау және сондай-ақ төтенше жағдайлар туындаған кезде табиғи және техногендік сипаттағы экологиялық соқтығысуды жеңу және азаматтық заңнамаларды қолдану. Мұндай зиянның жоғарыда келтірілген ерекшелігінен, азаматтық - құқықтық нормалар келтірілген зиянның мәнін түсінуге, оны анықтауда залалдың денсаулыққа қатысты мөлшері мен өтемақысын және азаматтардың мүлкіне теріс зиян келтіретін қауіптерін анықтауға болады.

Қоршаған ортаның теріс әсерінен адамның өміріне, денсаулығына және мүлкіне келтірілген зиян үш түрлі жолмен өтелуі мүмкін: сақтандыру, сот тәртібімен, жария тәртіппен.

1. Қазіргі уақытта міндетті де, ерікті де экологиялық сақтандыру Қазақстанда дамымаған. Алайда, міндетті сақтандыру қоғамдық қатынастардың байланысты салаларында кеңінен қолданылады.

2. Сот тәртібі жәбірленушінің экологиялық заңнаманы бұзу нәтижесінде келтірілген өмірге, денсаулыққа немесе мүлікке келтірілген зиянды өтеу туралы талап-арызбен сотқа жүгінуін көздейді. Мысалы, ҚР Азаматтық кодексінің 917-бабы, азаматтың денсаулығына зиян келтірген жағдайда, жәбірленушінің жоғалтқан табысы (кірісі), сондай-ақ денсаулығының зақымдануынан туындаған қосымша шығындар, оның ішінде емделуге, қосымша тамақтануға, дәрі-дәрмек сатып алуға, протездеуге, бөгде адамдарға күтім жасау, санаторий-курорттық емдеу, арнайы сатып алу шығындары өтеледі егер жәбірленушіге көмек пен күтімнің осы түрлері қажет екендігі анықталса және оларды тегін алуға құқығы болмаса, басқа мамандыққа даярлау.

3. Жария (әкімшілік) тәртіп мемлекеттің, тіпті оның кінәсі болмаса да, техногендік авария (апат) нәтижесінде экогендік зиян келтірілген адамдарға әлеуметтік көмек көрсету міндетін көздейді. Шетелдік құқықта ұқсас құқықтық құрылым "жаппай экологиялық азаптау" деп аталады. Осы тәртіпке авариялар салдарынан қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен зардап шеккен азаматтарға жеңілдіктер мен жәрдемақылар (өтемақылар) беру жатады.

Ұсынылған әдістемелік тәсілдер: теорияны жетілдіру мен қоршаған ортаға зиянды өтеу саласындағы азаматтардың ортасы, денсаулығы мен мүлкін қорғауда тиімділікті арттыруға ықпал ету және оның өтемақысы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Кособродов В. М. Гражданско-правовая ответственность за причинение экологического вреда: вопросы терминологии // СПС «Гарант» (дата обращения: 14.03.2020).
2. Ребиков И. Ю. Возмещение вреда, причиненного природным объектам и комплексам : дис. ... канд. юрид. наук. — Волгоград, 2011.
3. Кравченко С., Пособие для Экологических общественных организаций: Участие общественности в принятии стратегических решений по вопросам охраны окружающей среды, - 2003 - 34с. - с. 22-23 9.
4. Абаканов Е. Новый экологический кодекс Казахстана: ожидания и перспективы. — 2020. // https://cabar.asia/ru/novyj-ekologicheskij-kodeks-kazahstana-ozhidaniya-i-perspektivy#_ftnref3

УДК 349.6

А.И.Михайлова

старший преподаватель кафедры гражданского права,
Полоцкий государственный университет имени Евфросинии Полоцкой
г. Новополоцк, Республика Беларусь
e-mail: a.i.malinovskaya@mail.ru

ЭКОЛОГО-ПРАВОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Аннотация. В статье представлена авторская классификация юридических лиц как субъектов экологических отношений с учетом осуществляемой ими хозяйственной деятельности. Определены критерии разграничения отдельных групп субъектов, которые дают возможность предоставить новый взгляд на юридических лиц, деятельность которых может быть направлена исключительно на достижение целей законодательства в области охраны окружающей среды.

Ключевые слова: юридические лица, охрана окружающей среды, классификация, хозяйственная деятельность, экологические отношения, экологические требования.

Аннотация. Мақалада заңды тұлғалардың шаруашылық қызметін ескере отырып, экологиялық қатынастардың субъектілеріне авторлық классификациясы берілген. Субъектілердің жекелеген топтарын ажырату критерийлері анықталды, бұл қызметі тек қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманың мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған заңды тұлғаларға жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Негізгі сөздер: заңды тұлғалар, қоршаған ортаны қорғау, жіктеу, шаруашылық қызмет, экологиялық қатынастар, экологиялық талаптар.

Annotation. The article presents the author's classification of legal entities as subjects of environmental relations, taking into account their economic activities. The criteria for distinguishing between separate groups of subjects are defined, which make it possible to provide a new look at legal entities whose activities can be aimed solely at achieving the goals of legislation in the field of environmental protection.

Keywords: legal entities, environmental protection, classification, economic activity, environmental relations, environmental requirements.

В статье 6 Закона Республики Беларусь от 26 ноября 1992 г. № 1982–XII «Об охране окружающей среды» в редакции от 17 июня 2002 г. (далее – Закон «Об охране окружающей среды»), юридические лица признаны субъектами в области охраны окружающей среды, они наделены экологической правосубъектностью, в отношении их деятельности установлены требования экологической безопасности и правовой механизм реализации таких требований. Правовой анализ законодательства в области охраны окружающей среды позволяет сделать вывод об отсутствии надлежащего подхода к определению эколого-правового положения юридических лиц, поскольку до сих пор юридические лица признаются субъектами, чья деятельность оказывает воздействие на окружающую среду. Представляется, что такого рода подход несколько устарел, в связи с чем следует рассмотреть эколого-правовую сущность деятельности юридических лиц с позиции осуществления ими позитивной эколого-значимой деятельности [1].

В главе 6 Закона «Об охране окружающей среды» устанавливаются требования в области охраны окружающей среды к деятельности *юридических лиц, осуществляющих хозяйственную деятельность* [1]. Экологический интерес при осуществлении деятельности у таких субъектов практически отсутствует, первоначальная цель – это извлечение прибыли. Таким образом, юридические лица, цели деятельности которых направлены на извлечение прибыли, при условии соблюдения ими природоохранных мероприятий и ликвидации последствий своей деятельности, следует выделять в качестве *первой группы классификации*. Например, юридические лица, осуществляющие деревообработку, совершают сброс загрязняющих веществ в атмосферный воздух, но при этом используют в своей деятельности очистные сооружения, позволяющие соблюдать экологический императив. В этом случае, хозяйствующий субъект выполняет обязательные требования области охраны окружающей среды, предусмотренные главой 6 Закона «Об охране окружающей среды». Выполнение экологических требований не зависит от воли субъекта, это его обязанность. С точки зрения возможности выполнения хозяйственной деятельности требования в области охраны окружающей среды являются условием, позволяющим легально осуществлять соответствующую деятельность.

Но как известно, не вся хозяйственная деятельность оказывает негативное воздействие на окружающую среду и природные ресурсы. Некоторые виды деятельности хозяйствующих субъектов могут быть направлены исключительно на охрану окружающей среды. Поэтому рассмотрение сущности юридических лиц как субъектов экологических отношений требует рассмотрения их экономической деятельности с позиции «экологичности». В этой связи второй группой классификации юридических лиц необходимо выделять тех субъектов, которые осуществляют так называемую предпринимательскую деятельность в области охраны окружающей среды, которая прочно вошла в научный оборот как «экологическое предпринимательство» [2, с. 132; 3; 4, с. 131].

Рассматривая деятельность экологических предпринимателей в области охраны окружающей среды следует сказать, что рассматриваемая категория имеет сложную правовую природу, поскольку предпринимательская деятельность в области охраны окружающей среды включает в себя симбиоз совершенно противоположных направлений (предпринимательской и природоохранной деятельности), который в традиционных представлениях науки экологического права не характерен для юридических лиц, выполняющих хозяйственную деятельность. Природоохранные мероприятия в данном контексте рассматриваются хозяйствующим субъектом лишь как обязательное условие, позволяющее легально осуществлять свою хозяйственную деятельность. Поэтому под определением понятия «предпринимательская деятельность в области охраны окружающей среды» мы понимаем деятельность юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, которая направлена на сохранение и восстановление природной среды и предотвращение вредного воздействия на окружающую среду в хозяйственной деятельности иных юридических лиц и ликвидацию ее последствий.

Примером деятельности таких лиц можно назвать следующее:

- 1) внедрение биотехнологий для сельского хозяйства (производство биологических препаратов, выпуск органической продукции, осуществление органического земледелия);
- 2) сокращение отходов производства за счет инновационных процессов его переработки, утилизации;
- 3) использование возобновляемых источников энергии для производства энергии;
- 4) производство продукции без содержания токсичных веществ, с вовлечением отходов производства и потребления и др.

Следует отметить важность внедрения в такого рода деятельность комплекс финансовых предпочтений, которые будут способствовать более активному развитию направления деятельности в сфере экологического предпринимательства [2, с.133-134; 4, с. 133].

Среди второй группы субъектов можно выделить категорию юридических лиц, деятельность которых способствует экологичному осуществлению предпринимательской деятельности 1 группы юридических лиц, например, организации, проводящие экологический аудит. В соответствии с Положением о порядке проведения экологического аудита утвержденным постановлением Совета Министров от 26 мая 2016 г. № 412, экологический аудит проводится в целях обеспечения экологической безопасности, путем независимой проверки деятельности на соответствие требованиям в области охраны окружающей среды [5].

На первый взгляд таких субъектов можно назвать субъектами, осуществляющими предпринимательскую деятельность в области охраны окружающей среды. В то же время мы понимаем, что субъекты, которые оказывают данные виды услуг как предприниматели извлекают прибыль из данной деятельности, способствуя достижению эколого-значимых целей лицами, для которых эти услуги оказываются, но сами *не преследуют достижение эколого-значимых целей*. Осуществляя услуги природоохранного назначения, они способствуют лишь сопровождению хозяйственной деятельности иных юридических лиц. Так, Положение № 412, следует, что такой вид аудита проводится не природопользователями, а аудиторскими организациями. В соответствии с п. 5 Положения № 412 установлены требования, предъявляемые к субъектам, которые правомочны осуществлять экодит, среди них выделяют наличие высшего образования по соответствующим специальностям, стаж не менее 5 лет и др. В этой связи следует, что субъектами предпринимательской деятельности в области охраны окружающей среды они не являются.

В юридической литературе отмечено, что «основным признаком экологического предпринимательства, которое позволило бы его обособить в качестве специальной области правового регулирования, является наличие инновационной составляющей в такой деятельности» [6, с. 67-68]. Поддерживая позицию автора, следует отметить, что в данном случае инновационной составляющей нет, поэтому оказание услуг в области охраны окружающей среды необходимо рассматривать как самостоятельную группу юридических лиц.

Таким образом, разработана классификация юридических лиц в экологических отношениях в основании которой лежит критерий приоритета эколого-значимых целей с выделением: первой группы – юридические лица, осуществляющие хозяйственную деятельность, которая влияет на состояние окружающей среды, проводящие установленные для них комплекс мероприятий по охране окружающей среды; второй группы – юридические лица, осуществляющие предпринимательскую деятельность в области охраны окружающей среды (экологическое предпринимательство); третьей группы – юридические лица, деятельность которых способствует экологичному осуществлению предпринимательской деятельности 1 группы юридических лиц.

Главным критерием отнесения юридических лиц к той либо иной категории выступает *приоритет эколого-значимых целей*. Безусловно, основной вес среди юридических лиц, рассматриваемых в качестве субъектов экологического права, будут занимать *юридические лица, осуществляющие хозяйственную деятельность*, доля же юридических лиц, чья деятельность направлена исключительно на охрану окружающей среды будет значительно меньшей.

Для целей исследования такая классификация наглядно может предоставить новый взгляд на юридических лиц как субъектов экологического права: это не только масштабные загрязнители окружающей среды и крупнейшие природопользователи, юридические лица – это субъекты, чья деятельность может быть направлена на осуществление эколого-значимых целей и в то же время извлечение прибыли [2, с. 135; 3, с. 4, с. 227-278].

Список использованной литературы

1. Об охране окружающей среды: Закон Респ. Беларусь, 26 нояб. 1992 г., № 1982-XII: в ред. Закона от 18 окт.2016 г. № 431-3 // Эталон-Беларусь [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2023

2. Михайлова А.И. Юридическое лицо как субъект предпринимательской деятельности в области охраны окружающей среды // Трансформация государственного управления и местного самоуправления в условиях развития информационного общества: электрон. сб. статей междунар. круглого стола, Новополоцк, 16 апр. 2021 г. / редкол.: И.В. Шахновская [и др.]; Полоц. гос. ун-т. – Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2021. – С. 131–135.

3. Михайлова, А.И. Экономическое стимулирование предпринимательской деятельности в области охраны окружающей среды: эколого-правовой аспект / А.И. Михайлова [Электронный ресурс] // сб. статей по матер. круглого стола, приуроч. к юбилею кафедры экологического и аграрного права БГУ, Минск, 20 мая 2021 г. [редкол.; Т. И. Макарова (отв. ред.) и др.]. – Минск: БГУ, 2021. – С. 130–133.

4. Михайлова А.И. Предпринимательская деятельность юридических лиц в области охраны окружающей среды: эколого-правовой аспект // Правовое государство в современном мире: материалы междунар. науч.-практ. конф., Уфа, 18 мая 2021 г. / редкол.: Н.В. Ямалетдинова (отв. ред.) [и др.]; Башкирский гос. ун-т. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2021. – С. 267–280.

5. Об утверждении Положения о порядке проведения экологического аудита: Постановление Совета Министров Республики Беларусь, 26 мая 2016 г., № 412 // Эталон-Беларусь [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2023

6. Серова О. А. Субъекты экологического предпринимательства как участники инновационной деятельности // Юридический вестник Самарского университета. 2018. – Т. 4. – № 3. – С. 64–69.

ӘОЖ 541

Измлеуов Ф.М.¹, Сатаев М.И.², Азимов А.М.³

М. Әуезов атындағы ОҚУ

¹х.ғ.к, профессор, Шымкент, Қазақстан

²т.ғ.д, профессор, Шымкент, Қазақстан

³ Phd, Шымкент, Қазақстан

(E mail): gani5@mail.ru

ТАБИҒИ СУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. Соңғы жылдары, Қазақстан Республикасында экологиялық білім және экологиялық тәрбие беру кеңінен қолға алынуда. Бұл бағытта жұмыстар тек қана арнайы экология факультеттерінде емес, басқа да мамандықтарды дайындау кезінде жүргізілуде. Республиканың барлық жоғарғы оқу орнында «экология» пәні өткізіледі, демек барлық жоғары білімді маман экологиялық білім және экологиялық тәрбие алуда. Сонымен қатар, кейінгі жылдары алғашқылардың бірі болып біздің оқу ордамызда жаңа бағыттағы пәндер оқу ісі процесіне енгізілуде. Солардың қатарында - «Табиғи су ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық» атты пәні, М.Әуезов атындағы ОҚУ Экология кафедрасында «6B052-қоршаған орта» білім беру бағдарламасы бойынша 6B05210-экология мамандығында оқып жатқан студенттерге кеңінен оқытылуда. Қоршаған ортаның және халықтың экологиялық қауіпсіздігін нығайтып, қазіргі кездегі өзекті мәселелерді шешу үшін біліктілігі жоғары маман дайындау өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық экологиялық нормативтерді және биосфераның қазіргі заманғы даму тенденциясы мен экологиялық аталпатарды әлемдік деңгейде қарастырады. Бүгінгі таңда осы пәннен кафедрада бірқатар лабораториялық сабақтар жасалып студенттерге дәріс ретінде жүргізілуде.

Түйін сөздер: табиғат ресурстарын пайдалану, экологиялық құқық, 6B052-қоршаған орта

Abstract. In recent years, environmental education and environmental education have been widely developed in the Republic of Kazakhstan. Work in this direction is carried out not only at special faculties of ecology, but also during the training of other specialties. In all higher educational institutions of the Republic, the discipline «ecology» is held, which means that all specialists with higher education receive environmental education and environmental education. At the same time, for the first time in subsequent years, disciplines of a new direction are introduced into the educational process in our university. Among them-the discipline «environmental law in the field of use of Natural Resources», which is widely studied at the Department of Ecology named after M. Auezov under the educational program «6b052-environment» for students studying in the specialty 6b05210-ecology. One of the most pressing issues is the training of highly qualified specialists to solve current problems, strengthening the environmental and public safety of the environment.

Key words: use of natural resources, environmental law, environmental pollution, 6b052-environment

Аннотация. В последние годы в Республике Казахстан широко внедряются экологическое образование и экологическое воспитание. Работа в этом направлении ведется не только на специальных факультетах экологии, но и при подготовке других специальностей. Во всех вузах республики проводится дисциплина «экология», а значит, все специалисты с высшим образованием получают экологическое образование и экологическое воспитание. Кроме того, одними из первых в последующие годы в нашем учебном заведении внедряются дисциплины нового направления в учебный процесс. Дисциплина «экологическое право в области использования водных ресурсов», широко изучаемая на учебной кафедре экологии им. М.Ауэзова для студентов, обучающихся по образовательной программе «6b052-окружающая среда» по специальности 6B05210-экология. Одной из актуальных проблем является подготовка высококвалифицированных специалистов для решения актуальных на сегодняшний день проблем, укрепления экологической безопасности окружающей среды и населения.

Ключевые слова: использование природных ресурсов, экологическое право, загрязнение окружающей среды, 6b052-окружающая среда, образовательная программа, 6b05210-экология

Теориялық талдау. XX ғасырдың соңына қарай экологияның дамуын экологиялық химиялық мәселелерді шешумен байланыстырып отыр. Экологиялық химиялық проблемалар – әлемдік, аймақтық және ұлттық деңгейде байқалатын экологиялық мәселелер жиынтығы. Адамзат экологиялық химияны кризис табалдырығы алдында тұр. Олардың байқалуы төмендегілермен білінеді: табиғи экожүйелердің деградациясы және тіптен жоғалып кетуі, биоалуантүрліліктің көптеген түрлерінің жоғалуы, қоршаған ортаның жалпы ластануы, сонымен қатар, жер маңындағы космостық кеңістіктің ластануы, парникті эффект нәтижесінде климаттың өзгеруі". 1970-1995 жылдар арасындағы 25 жыл ішінде адамзат планетаның табиғи ресурстарының 30 пайызын ысырап етті. Мынадай жаңа терминдер пайда болды: экологиялық қауіпсіздік, экологиялық кризис, экологиялық мәдениет және экологиялық сана [1-2].

Соңғы 100 жылдықта қоршаған ортаға әсердің тағы бір механизмі пайда болды – антропогендік жолмен шыққан өнімдердің тасталуы. Табиғатта мүлде таныс емес өнімдер тасталуда, сонымен қатар радиоактивті заттар, т.б.

Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық проблемалар оларды шешу үшін барлық елдердің күшін біріктіруді қажет ететіндігін көрсетіп отыр. 20 ғасырдың соңында әлемде қалыптасқан ой-сананың негізгі экологиялық стереотипін тұрақты даму стратегиясы айқындайды. Мемлекеттердің экологиялық саясаты тұрақты даму идеясына бағытталған.

Кей жағдайда ақпарат жетіспеуінен басты жобалардың өзі адамдар алдында жауап бере алмайды. Алдын ала бақылаушылардың зерттеу нәтижесі БҰҰ-на жіберіледі. XX ғасырдың 90-жылдарында экологиялық проблемаларды шешуде адамзат тарихындағы шешуші он жылдық болып есептеледі. XX ғасырдың аяғында экологиялық кризистен шығудың және тұрақтандырудың жер бетіндегі экологиялық жағдайлар, келеңсіздіктерді болдырмаудың жолы, бірақ бүгінгі күнге дейін әлі анықталмаған. XXI ғасырдың басты проблемаларын шешу, оның ішінде экологиялық аштықтан, кедейшіліктен, жұмыссыздықтан сақтау және осылардың салдарынан болатын қиыншылықтарды шешу [3-4].

Бүгінгі күнгі адамзат алдында тұрған көптеген мәселелердің ішіндегі ең өзектілері: ауаның, судың және топырақтың өндіріс, тұрмыс және ауыл шаруашылық қалдықтарымен ластануы болып табылады. Біздің планетамыздың биосферасындағы жағдай - экологиялық дағдарыстар жағдайында деп тұжырымдауға болады. Ғылым мен техниканың жедел дамуы, адамдардың жағдайын жақсартуға бағыттала отырып, екінші жағынан олардың өмір сүретін ортасының тазалығын бұзып, биосферадағы тепе-теңдіктердің бұзылуына әкелді.

Қазіргі таңда студент экологияның химиялық мәселелері туралы ауқымды көлемде білім алмаса, жоғары химиялық білім беру толық аяқталған деп айтуға болмайды. Бұл пәнді оқу өте қажет, себебі химиктер табиғат қорғау мекемелерінің түрлі салаларында жұмыс істейді.

Нәтижелер мен талқылау. Соңғы жылдары, Қазақстан Республикасында экологиялық білім және экологиялық тәрбие беру кеңінен қолға алынуда. Бұл бағытта жұмыстар тек қана арнайы экология факультеттерінде емес, басқа да мамандықтарды дайындау кезінде жүргізілуде. Республиканың барлық жоғарғы оқу орнында «экология» пәні Ұткізіледі, демек барлық жоғары білімді маман экологиялық білім және экологиялық тәрбие алуда. Сонымен қатар, кейінгі жылдары алғашқылардың бірі болып біздің оқу ордамызда жаңа бағыттағы пәндер оқу ісі процесіне енгізілуде. Солардың қатарында- «Табиғи су ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық» атты пәні, М.Әуезов атындағы ОҚУ Экология кафедрасында «6B052-қоршаған орта» білім беру бағдарламасы бойынша 6B05210-экология мамандығында оқып жатқан студенттерге кеңінен оқытылуда. Қоршаған ортаның және халықтың экологиялық қауіпсіздігін нығайтып, қазіргі кездегі өзекті мәселелерді шешу үшін біліктілігі жоғары маман дайындау өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық экологиялық процестерді және биосфераның қазіргі заманғы даму тенденциясын әлемдік деңгейде қарастырады. Олардың анализі әртүрлі әлеуметтік құрылымы, индустриалды даму деңгейі әртекті, Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық барлық адам қоғамдастығының өмір сүруіне, популяцияның және қазіргі заманғы цивилизацияның сақталуына әсерді зерттейді. Биосферадағы барлық өзгерістер осы тұрғыдан қарастырылады да, позитивті және негативті деп бағаланды.

Экологиялық тартылысты жағдайдың өсуінің социалды салдарлары мыналарда көрінеді: әлемде азық-түліктік жетіспеуі, қала тұрғындары ауруларының өсуі, тұрғындардың экологиялық

миграциясы, жаңа ауру түрлерінің пайда болуы, экологиялық қауіпті өндірістердің құрылуына байланысты жергілікті экологиялық конфликтердің пайда болуы.

Дамыған елдердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы табыстарына, технологиялардың жақсаруына, энерго- және ресурс сақтауда прогреске қарамастан, глобалды масштабт тіршілікті қамтамасыз ету жүйесінде деградация жүруде: атмосфераның газдық құрамы өзгеруде, ол өз кезегінде парникті эффектіннің өсуіне әкеліп отыр, шығу кезінен бірнеше километр қашықтықта қышқылды жаңбырлар тарлуда, озон қабатының жұқаруы.

Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық адамзаттың қоршаған ортамен қарым-қатынасын, оны сақтап қалу мақсатында реттестіруге бағытталған. Ол тек қана қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекетаралық тығыз қатынасты ғана қанағаттандырмайды, сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық қатынасты және іс-әрекетті координациялауды да қарастырады. Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық пәнінің негізгі мақсаты - қоршаған ортада антропогенді факторларының әсері нәтижесінде табиғатта болатын өзгерістерді анықтау және бағалау.

«Табиғи су ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық» пәнін оқу негізінде студент: табиғатты қорғау заңнамасымен танысу, оны қолдану механизмін зерттеу, экологиялық құқық адам мен қоғамның табиғатпен өзара іс-қимылын құқықтық реттеу және олардың негізгі ұғымдары мен объектілері, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының экологиялық негіздері, ерекше табиғат пайдалану құқығының пайда болу негіздері мен іске асыру шарттары туралы білімдердің жиынтығы ретінде білім қалыптастыру қажет.

Қазір тұрақты даму түсінігі экономикалық, социалды және экологиялық тұрақты даму компоненттерінің өзара байланысын сонымен қатар, әртүрлі деңгейде бірлесіп қызмет етуді қамтамасыз ету қажеттілігін құрайды. Адам әрқашанда болашақта не болатынын, келешек ұрпағын және бүкіл адам өмірін не күтіп тұрғанын білуге ұмтылады. Қазіргі жаңаша біліммен болып жатқан құбылыстарды түсінуге, болашақта не болатынының жағдайының ықтималдығын қазір байқап көруге болады. Егер мүмкін болған жағдайда, мұндай бақылау әрекетінің мақсаты – болып жатқан келеңсіз жағдайларды кері қайтару, тиімді әдістерді қолдану. Бұған экологтардың қатысы бар. Болжаушылардың көпшілігі индустриалды дамушы елдердің қазып алатын отын және оны іздестіру сапасының және жаңа энергия көздерінің азайып бара жатқандығын растайды. Қазіргі халық тіршілігі үшін энергия қажеттілігінің өсуі индустриалды дамыған елдердің өмір сүру жағдайын жақсартпай қайта керісінше төмендетуі мүмкін. Бұл сұрақтар төңірегінде көптеген баспа орындары айналысады. Олардың көбі басты экология – экономикалық және саяси мәселелер салдарынан бұлыңғыр суреттер салғанымен (яғни жағымсыз етіп көрсеткенімен) бұл жайында жақсы (жарқын) көзқарастар да баршылық. Қажеттілікті қатаң реттеу және ресурстарды тиімді қолдану мақсатында экономикалық механизмді, жаңа халықаралық саяси қамтуды қалыптастыру. Адамзаттың соңғы айқындамасының келісімі бойынша химиялық экожүйенің бір бөлігі ретінде бүлінген табиғат заңдары ресурстарды үнемді қолданбау салдарынан екенін атап көрсетті.

Су-қоршаған орта адамның өсуін қамтамасыз ететін маңызды табиғи су ресурстардың бірі. Дүние жүзіндегі су ресурстарының жалпы көлемінің тек 2,5% адам қызметінің әртүрлі түрлеріне пайдалануға болатын тұщы су ресурстарынан тұрады. Жер үсті сулары халықтың қажеттіліктерін әртүрлі мақсаттарда қанағаттандырады, өйткені олар жер бетінде оңай қол жетімді. Алайда, жер үсті сулары ластануға осал және олардың біркелкі таралмауы жер асты тау суларын балама ресурс ретінде қарастыруға әкеледі. Жер асты тау сулары ауыз су ретінде пайдаланылады және жер шарындағы халықтың шамамен 16% басқа тұрмыстық қажеттіліктерге пайдаланылады.

Әлемдегі құрлықтың үштен бірі Орталық Азияда орналасқан [5]. Алайда, суды дұрыс басқару және суды пайдалану үлесі жоғары болғандықтан оның тапшылығы осы аймақта қатты байқалады. Сондықтан жер асты ластанған суларды тазартудың жаңа әдістерін зерттеу үлкен қажеттілікті туындатып отыр [6-7]. Осы жер асты ластанған тау суларын тазартудың перспективті әдістердің біріне мембраналық әдістер жатады.

Мембраналық технологиялар су тазалау өнеркәсібінде органикалық немесе минералдық заттар ертінділерін бөлу, тұзсыздандыру мен концентрлеу қажеттігі туындайтын өнеркәсіптік көптеген салаларында іс жүзінде бастамалы болып табылады.

Қорытынды. Табиғи су ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық саласындағы кейбір бағыттары атап айтқанда қалдықсыз технологиялар және қалдықтарды өңдеу мәселесі ғылыми зерттеу жұмыстары ретінде студенттермен орындалып, аймақтық, республикалық, халықаралық жарыстарға қатысып жүлделі орындарға ие болуда.

Сонымен, қорыта келгенде «Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық» атты пәні, «6B052-қоршаған орта» білім беру бағдарламасы бойынша 6B05210-экология мамандығында оқып жатқан студенттерге кеңінен оқыту, теориялық маңызды мәселелердің бірі. Бұл пән көптеген Табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық құқық мәселелерді тереңдетіп меңгеруге мүмкіндік береді.

Алғыстар

Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары Білім министрлігі қаржыландыратын № 30-ПЦФ-23-24 BR18574143 «Жер асты суларын тазарту технологиясын әзірлеп енгізу және тұрғындар мен ауыл шаруашылығы кәсіпорнының жануарларын ауыз сумен қамтамасыз ету» жобасы негізінде орындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Ramachandran *etal.* Evaluation of potable groundwater zones identification based on WQI and GIS techniques in Adyar River basin, Chennai, Tamilnadu, India Acta Ecol. Sin. (2021).
- 2 Giwa *etal.* Nanoporous hollow fiber polyethersulfone membranes for the removal of residual contaminants from treated wastewater effluent: functional and molecular implications, Separ. Purif. Technol. (2017).
- 3 Zalak Bhavsar, Jayeshkumar Patel, Assessing potability of groundwater using groundwater quality index (GWQI), entropy weighted groundwater pollution index (EGPI) and geospatial analysis for khambhat coastal region of Gujarat, Groundwater for Sustainable Development, Volume 21, 2023, 100916, ISSN 2352-801X, <https://doi.org/10.1016/j.gsd.2023.100916>
- 4 N. Subba Rao et al. Hydrogeochemical processes regulating the spatial distribution of groundwater contamination, using pollution index of groundwater (PIG) and hierarchical cluster analysis (HCA): a case study, Groundwater for Sustainable Development, (2019).
- 5 Bai J, Chen X, Yang L, Fang H (2012) Monitoring variations of inland lakes in the arid region of Central Asia. Front Earth Sci 6(2):147–156. doi:10.1007/s11707-012-0316-0.
- 6 Dukhovny VA, Galina S (2008) Water and food security in Central Asia. In: Madramootoo CA, Dukhovny VA (eds) Water and food security in Central Asia. NATO science for peace and security series-C: environmental security. Springer, Dordrecht, pp 1–24.

СТЕНДОВЫЕ ДОКЛАДЫ

Е.Т. Алимкулов

кылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика
кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: alimkulov1980@gmail.com

А.О. Орынбасар

магистрант
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ университеті, Алматы қ.,
Қазақстан Республикасы,
e-mail: assy1919@mail.ru

АДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР ЖИНАУҒА ҚҰҚЫҚТАРЫН ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада адвокат-қорғаушының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында бекітілген дәлелдемелерді жинау мүмкіндіктері қарастырылады және талданады. Әр түрлі ғалымдардың дәлелдеу қызметіндегі қорғаушының рөліне қатысты ұстанымдары қарастырылады. Авторлар адвокат-қорғаушының қылмыстық қудалауды жүзеге асыру барысында дәлелдемелерді жинау және ұсыну мүмкіндігіне қатысуын реттейтін құқықтық тетіктің жетілмегендігі туралы дәлелді қорытынды жасады және қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру тетіктерін ұсынды.

Түйін сөздер: адвокат, қорғаушы, дәлелдеме, дәлелдеу, қылмыстық іс жүргізу, дәлелдемелер жинау.

Аннотация. В статье рассматриваются и анализируются проблемы адвоката-защитника по сбору доказательств, закрепленных в Уголовно-процессуальном законодательстве. Рассматриваются позиции различных ученых относительно роли адвоката-защитника в доказательной деятельности. Авторами сделан аргументированный вывод о несовершенстве правового механизма, регулирующего участие адвоката-защитника в возможности сбора и представления доказательств в ходе осуществления уголовного преследования, и предложены механизмы совершенствования действующего Уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: адвокат, защитник, доказательство, доказывание, уголовное судопроизводство, собирание доказательств.

Annotation. The article discusses and analyzes the problems of a defense lawyer in collecting evidence enshrined in the Criminal Procedure Legislation. The positions of various scientists regarding the role of a defense lawyer in evidentiary activity are considered. The authors have made a reasoned conclusion about the imperfection of the legal mechanism regulating the participation of a defense lawyer in the possibility of collecting and presenting evidence in the course of criminal prosecution, and proposed mechanisms for improving the current Criminal Procedure legislation.

Keywords: lawyer, defender, proof, proving, criminal proceedings, collecting evidence.

Қазіргі заманғы қылмыстық іс жүргізу саясатының негізгі бағыттарының бірі әділеттілік қағидаты негізінде жеке және жария мүдделердің теңгерімін қамтамасыз ету болып табылады, бұл сот төрелігінің мүдделерін, жәбірленушілердің құқықтары мен бостандықтарын, сондай-ақ қылмыстық жауаптылыққа тартылатын адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды көздейді. Осыған байланысты қылмыстық процесте жарыспалылығы қағидатын іске асыру, өтініш білдірген әрбір адамға білікті заң көмегін көрсету және қорғау мүмкіндігін іс жүзінде жүзеге асыру ерекше маңызға ие.

Қылмыстық процестің жарыспалылығы тараптардың тең құқығын білдіреді, бұл өз ұстанымын, ең алдымен қылмыстық іс жүргізу арқылы дәлелдеу арқылы қорғауға мүмкіндік береді.

Соған қарамастан, ҚР ҚПК-нің 122-бабының 1-бөлігіне сәйкес ҚР ҚПК-де көзделген іс жүргізу әрекеттерін жүргізу арқылы дәлелдемелер жинау құқығы сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамдарға ғана беріледі [1, 75].

Қорғау тарапын дәлелдеуге қатысуға келетін болсақ, ҚР ҚПК-нің 64-65-бабы негізінде күдіктінің, айыпталушының «дәлелдемелер ұсынуға» құқығы берілген. Қылмыстық процестегі қорғаушының негізгі міндеті-оның қорғалушысын қорғау, айыптауды жоққа шығару немесе жауапкершілікті заңмен рұқсат етілген барлық құралдармен жеңілдету болып табылады. Ол үшін заң шығарушы адвокат өз мақсаттарына жету үшін пайдаланатын өкілеттіктер шеңберін қарастырады. Олардың бірі Қылмыстық Процестік кодексінде қорғаушының дәлелдемелер жинауға құқығы болып табылады (ҚР ҚПК-нің 125-бабының 3-тармағының).

Тараптардың қылмыстық сот ісін жүргізудегі жарыспалылығы қағидатының ережелерін іске асыра отырып, заң шығарушы қызметі дәлелдемелер жинауға бағытталуы мүмкін қылмыстық іске қатысушылардың шеңберін айқындайды. ҚР ҚПК-нің 122-бабына сәйкес, заң шығарушы дәлелдеу

субъектілер қатарына мыналарды жатқызады: қылмыстық процесті жүргізетін органдар, процеске қатысушылар, жәбірленушілердің өкілдері және қорғаушылар. Соңғысы, қылмыстық процестік заңы және ол жүзеге асыратын тараптардың жарыспалылығы қағидаты тұрғысынан қылмыстық іс бойынша дәлелдемелерді қалыптастырудың толыққанды қатысушысы болып табылады және тиісінше, ол ұсынған адамның мүдделерін қорғау үшін дәлелдемелерді жинау бойынша заңмен жеткілікті құзыретке ие.

Аталған мәселе бойынша қылмыстық іс жүргізу құқығы доктринасында екі негізгі көзқарас бар:

1. Қорғаушы дәлелдеудің толыққанды субъектісі болып табылады және дәлелдемелерді толығымен жинауға және ұсынуға мүмкіндігі бар.

2. Қорғаушы іс жүзінде дәлелдемелік қызметке қатысу құқығынан айырылған және дәлелдемелер әлеуеті бар мәліметтерді ғана ұсынуға мүмкіндігі бар.

Бірінші көзқарастың жақтаушылары Н.П. Горя, Э.М. Мурадян, И.В. Маслов, Н.П. Кузнецов және т.б. авторлар болып табылады. А.П. Рыжаковтың айтуы бойынша: «қорғаушының қарамағында басқа құжаттардың белгілері бар объектілер пайда болғаннан кейін, олар қылмыстық процеске қатысты дәлелдемелер болып табылады» [2, 50]. Бұл авторлардың ұстанымы заңнамалық тұжырымдамамен сәйкес келеді, сондықтан оған егжей-тегжейлі баяндау қажет емес деп санаймыз.

Басқа көзқарастың жақтаушылары С.М. Даровских, Е.А. Доля, Ю.Д. Лившиц, П.А. Лупинская, И.Л. Петрухин, Ю.В. Францифоров, С.А. Шейфер, А.М. Лютынский, М.П. Малютин, И.Г. Малютин және басқалар жатады. Басқа көзқарасты ұстанатын ғалымдар қорғаушы дәлелдемелер жинауға өкілеттік берілген адамға бәсекелес бола алмайды деп санайды [3, 230].

Тергеу жүргізетін адамға дәлелдемелерді жинау және бекіту бойынша кең өкілеттіктер берілген. Қылмыстық іс жүргізу заңы дәлелдемелерді анықтауға және тіркеуге мүмкіндік беретін тергеу әрекеттерінің жүйесін реттейді. Сонымен қатар, тергеуші мемлекеттік және муниципалды органдардан, әртүрлі ұйымдардан, кәсіпорындар мен мекемелерден қажетті ақпаратты сұрауға, заңда белгіленген жағдайларда сарапшылар мен мамандарды іске тарту мүмкіндіктерін пайдалануға, дәлелдемелерді заңмен бекітілген басқа тәсілдермен алуға және тіркеуге құқылы. Сонымен қатар, қорғаушының дәлелдемелерді жинау мүмкіндіктері қылмыстық іс жүргізу заңының өзімен атап көрсетілген.

ҚР ҚПК-де бекітілген қорғаушының дәлелдемелерді жинаудың қатарына мыналар:

1) заңды тұлғалардың, оның ішінде мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктерден анықтамаларды, мінездемелерді, өзге де құжаттарды талап ету;

2) ҚР ҚПК-нің 272-бабының бесінші, тоғызыншы және оныншы бөліктеріне сәйкес шарттық негізде сот сараптамасын жүргізуге бастамашылық жасау;

3) сараптама мекемесінде шарттық негізде тиісті сараптама жүргізу туралы сұрау салуды жолдау;

4) шарттық негізде маман тарту;

5) қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал адамдардың келісуімен, оларға сұрау салу арқылы, оның ішінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып алу құқығы жатады.

Қорғаушының дәлелдемелерді жинау жөніндегі өкілеттігін бекітетін ҚР ҚПК 122-бабының 3-бөлігінің нормасына сүйене отырып, бір қарағанда, адвокаттар дәлелдемелерді тиімді жинауды жүзеге асыру үшін шын мәнінде кең өкілеттіктерге ие болып көрінеді. Іс жүзінде қорғаушының осы құқықтарын іске асыруға байланысты бірқатар мәселелер туындайды.

Ең алдымен, бірінші мәселесі ол заңды тұлғалардың, оның ішінде мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктерден анықтамаларды, мінездемелерді, өзге де құжаттарды талап етуге құқық қорғаушы ҚР ҚПК 70 және 122-баптарының және Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы ҚР Заңның 33-бабының ережелерімен реттеледі.

Аталған нысан сондай-ақ адвокат жинаған материал қорғаушының тиісті өтініші қанағаттандырылған жағдайда қылмыстық процесті жүргізуші орган қабылдаған және қылмыстық іске қосқан жағдайда ғана рұқсат етілген дәлел ретінде танылады деп болжайды. Дәлелдемелерді іс жүзінде жинаудың бұл әдісі ерекше қиындықтар туғызады және ең проблемалы болып табылады.

Мысалы, «Қостанай облысының Жітіқара аудандық соты сотталушылардың қорғаушысы-адвокат «Н» сот отырысында мәлімдеген «Б» және «С» жәбірленушілерінің түсіндірмелерінің бейнежазбаларын қонақ үйлердің бірінің үй-жайында өзі жүргізген дәлелдемелер ретінде рұқсат етілген деп тану және іске қосу туралы өтініші қанағаттандырылуға жатпайды деп есептеді. ҚР ҚПК 70-бабы 2-бөлігінің 2) сәйкес, қорғаушы осы Қылмыстық Процестік Кодексте көзделген тәртіппен қылмыстық іс материалдарына міндетті түрде қосылуға жататын заң көмегін көрсету үшін қажетті заттарды, құжаттарды, мәліметтерді, сондай-ақ өзге де деректерді жинауға және ұсынуға құқылы. Сауалнаманың бейнежазбаларын және жәбірленушілердің жазбаша түсініктемелерін іріктеуді адвокат «Н» ҚР ҚПК нормаларын және өзара құқықтық көмек көрсету туралы халықаралық

шарттарды сақтамай жүргізгенін сілтеме жасай отырып, сондықтан ҚР ҚПК-нің 112-бабына сәйкес іс бойынша жол берілетін дәлелдемелер деп тануға болмайды» [4, 14].

Е. Алауханов атап өткендей: «қорғаушы жинайтын анықтамаларды да, мінездемелерді де, басқа объектілерді де (122-баптың 3-бөлігі) бастапқыда дәлелдеме деп санауға болмайды, өйткені олар дәлелдемелердің міндетті белгісіне жол берілетіндей жауап бермейді. Олар процессуалдық тәртіпте және процессуалдық нысанда алынбайды және бекітілмейді. Сондықтан қорғаушы жинаған барлық мәліметтер қылмыстық процесті жүргізетін органға ұсынылғаннан кейін, олар іс бойынша маңызы бар деп танылғаннан және қажетті іс жүргізу нысанына ие болғаннан кейін дәлелдеме бола алады, атап айтқанда: қорғаушы-адвокатпен сұхбаттасқан адам куәдан, жәбірленушіден жауап алу ережелері бойынша жауап алынуы тиіс; анықтамалар, мінездемелер (сипаттамалар) қылмыстық іс материалдарына тиісті қаулымен (ұйғарымымен) қоса тіркеледі» [5, 1].

Дәлелдемелерді жинаудың процедуралық формасын сақтамау әртүрлі жағымсыз салдарға әкеледі. Осылайша, ҚР ҚПК қорғаушыға оның іс-әрекеттерін нақты реттемей және оларды заңсыз іске асырғаны үшін жауапкершілікті айқындамай-ақ өте кең өкілеттіктер береді. Заңда қорғаушының анықтамаларды, мінездемелерді және өзге де құжаттарды талап ету тәртібі көзделмеген. Бұл ретте қорғаушы-адвокат ҚР ҚПК-нің 70-бабының 2-бөлігіне сәйкес, күдіктімен немесе айыпталушымен жеке, құпия түрде кездесуге құқылы, яғни қорғаушы-адвокат күдіктіден қылмыстың осы іздерін алуға, оның ішінде процестік жолмен алуға құқығы бар екендігі туралы толық ақпарат ала алады. Адвокат-қорғаушының құжаттар мен өзге де мәліметтерді алу кезіндегі іс-әрекеттердің заңсыздығы үшін жауапкершілігі айқындалмаған. Бұл қылмыстық қудалау органдарының қылмыстарды ашу мүмкіндігін айтарлықтай тарылтады.

Осылайша, адвокат-қорғаушы салыстырмалылық қасиеті бар материалды (әлі дәлелденбеген) жинайды, содан кейін оны рұқсат ету қасиетін алу үшін қылмыстық процесті жүргізетін органға ұсынады, яғни осы сәттен бастап «объектілер» дәлелдемелерге айналады. Яғни, адвокат-қорғаушының дәлелдемелерді жинау жөніндегі қызметі іс бойынша қылмыстық процесті жүргізетін органның қызметі арқылы жүзеге асырылатын жанама сипатта болады.

Адвокат өкіл немесе қорғаушы ретінде әрекет ете отырып, құзыретіне тиісті мәселелерді шешу кіретін барлық соттарда, мемлекеттік, өзге де органдар мен ұйымдарда заң көмегіне жүгінген адамдардың құқықтары мен мүдделерін білдіруге құқылы. Адвокат өзінің сенім білдірушілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін білдіре отырып, барлық мемлекеттік органдардан, жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан және заңды тұлғалардан адвокаттық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті мәліметтерді сұратуға және алуға құқылы (Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Заңның 33-бабының 3-тармағы) [6, 1]. Адвокат жинайтын мәліметтер тізбесі шектелмеген. Тараптардың тең құқықтылығы қағидатын іске асыру шеңберінде адвокат-қорғаушы өзінің сұрау салуын жолдайтын меншік нысанына қарамастан, барлық органдар мен ұйымдарға өзіне қажетті құжаттарды не олардың тиісті куәландырылған көшірмелерін ұсыну міндеті жүктелуге тиіс.

Сонымен бірге, практиканы талдау қорғаушы сұратқан ақпаратты беруге міндетті мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер және өзге де заңды тұлғалар көбінесе адвокаттардың сұратылып отырған мәліметтерді беруден бас тарта отырып, олардың кәсіби міндеттерін жүзеге асыруына кедергі келтіренін, оның ішінде «ҚР дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңына сілтеме жасай отырып, қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ал қорғаушылар білікті заң көмегін көрсету барысында өз сенім білдірушілеріне оларды дәлелдеме ретінде пайдалану үшін әртүрлі құжаттарды жиі сұрауға тура келеді.

Тәжірибелі адвокаттар үшін кезекті қиындық олар сұраған ақпаратты беру мерзімдері болып табылады. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Заңның 35-бабының 8-бөлігінің ережелері бойынша, «мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және заңды тұлғалар он жұмыс күні ішінде адвокаттың заң көмегін көрсетуге байланысты сұрауына жазбаша жауап беруге міндетті. Егер ақпарат қолжетімділігі шектеулі ақпаратқа жатқызылған жағдайда адвокатқа сұратылған мәліметтерді беруден бас тартылуы мүмкін».

Демек, сұралған ақпаратты уақтылы алу мәселесі туындайды, өйткені он күндік мерзім өте ұзақ, сондықтан заң көмегін көрсету процесінде туындайтын шұғыл мәселелерге, мысалы, мүлікті пайдалануға тыйым салу немесе қамау сияқты шұғыл сұрақтарға дереу жауап беру әрдайым мүмкін емес.

Баяндалғанға байланысты, қылмыстық сот ісін жүргізуде тараптардың тең құқықтылығы қағидатын сақтау мақсатында заңнамадағы олқылықтың орнын толтыру үшін адвокаттық сұрау салуды сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін адамның сұрау салуына теңестіру және адвокаттың өзі сұраған ақпаратты өтеусіз алу құқығын заң жүзінде бекіту дұрыс болып көрінеді.

Тиісті сарапшыны көрсете отырып, шарттық негізде сот сараптамасын жүргізуге бастамашылық жасау оны ҚПК-нің 272-бабының 5, 9, 10, 11-баптарында көрсетілген процестік нысанды сақтай отырып, қорғаушының немесе жәбірленуші өкілінің өтінішхаты бойынша қылмыстық процесті жүргізетін орган тағайындауды білдіреді.

Қорғаушының сұрау салуы бойынша шарттық негізде сот сараптамасын жүргізуге бастамашылық жасау немесе оған шарттық негізде маман тарту, бұл туралы ҚПК-нің 122-бабы 3-бөлігінің 3-тармағының ережесінен айырмашылығы, ҚПК-нің 122-бабы 3-бөлігінің 2-тармағының ережесінде адвокаттың заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын және ғылым, техника, өнер саласындағы және қызметтің басқа да салаларындағы арнайы білімді талап ететін мәселелерді түсіндіру үшін сарапшының немесе маманның тікелей өтінішін және шарттық негізде қорытындысын алуын білдіреді. Алайда, оның сұрау салуы бойынша шарттық негізде сот сараптамасын немесе маманның зерттеуін жүргізген кезде қорғаушы ҚПК-нің 272-бабының 7-8, 11-бөлімдерінің нормаларының талаптарын сақтауы тиіс [7, 100]. Жәбірленушінің өкілі ұқсас құқықтарға ие.

Қорғаушының ҚР қолданыстағы Қылмыстық-процестік заңнамасымен бекітілген дәлелдемелерді жинаудың екінші мәселесі олардың келісімімен қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал адамдардың келісуімен, оларға сұрау салу арқылы, оның ішінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып алу құқығы болып табылады. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңда адвокат сұрай алатын адамдар шеңберінің нормасы белгіленбеген. Қылмыстық процесте тараптардың теңсіздігінің кезекті көрінісі бар, өйткені сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін тұлға адамдардың келісімінсіз жауап алуға құқылы, сонымен қатар айғақтар беруден бас тартқаны және көрінеу жалған айғақтар бергені үшін қылмыстық жауапкершілік туралы ескертеді.

В.С. Попов «адамдардың келісуімен, оларға сұрау салу — бұл қорғаушы айыптаған күдіктінің мүдделерін қорғауды жүзеге асыру үшін қажетті ақпаратты алу тәсілі» деп санайды [8, 11]. Сонымен қатар, ҚР ҚПК-де қорғаушының сұрауына жататын адамдар тобын регламенттеу жоқ. Осыған байланысты, қорғаушы қылмыстық іс бойынша білікті заң көмегін көрсету барысында кез келген адамнан жауап алуға құқылы, бірақ бір мезгілде екі шарт болған кезде:

- «қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал адам мүмкін деп айтуға жеткілікті негіз бар;
- бұл адам адвокатқа айғақтарды беруге келіскен кезде».

Бұл ретте қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал әрбір адам күдіктінің (айыпталушының) адвокатымен қарым-қатынас жасауға келіспейтінін ұмытпаудың қажеті жоқ. Бұдан шығатыны, адвокат заңнамалық деңгейде өзінің кәсіби міндеттерін жүзеге асыру шеңберінде, егер бұл адамдар адвокатқа айғақ беруден бас тартса, қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал адамдармен сұхбаттасу мүмкіндігінен айырылады. Осыған байланысты аталған норма Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңда емес, ҚР Қылмыстық Процестік кодексінде бекітілгенін атап өту қажет.

Мысалы, «Астана қаласы Алматы ауданының № 2 аудандық соты қорғаушы ұсынған сауалнаманың аудиожазбасын дәлел ретінде қабылдаудан бас тартты. Ал ҚР-ның ҚПК-нің 122-бабының 3-бөлігіне сәйкес, Қылмыстық Процестік Кодексте белгіленген тәртіпшен сотқа дейінгі тергеп-тексеруге немесе сот талқылауына қатысуға жіберілген қорғаушы коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жария етпеу туралы Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіпті сақтай отырып, жәбірленушіні қорғауды жүзеге асыру, мүдделерін білдіру үшін қажетті мәліметтерді олардың қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал адамдардың келісуімен, оларға сұрау салу арқылы, оның ішінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып алуға құқылы» [9, 9].

И.Н. Чеботарева атап өткендей: «сұрау салу нәтижесінде жасалған құжатта сұрау салуға қатысқан адам туралы (тегі, аты, әкесінің аты, жасы, тұрғылықты жері, жеке басын куәландыратын құжатқа сілтеме), сондай-ақ сұрау салу жүргізетін адвокат туралы қажетті мәліметтер болуы керек» [10, 139]. Заңда адвокат құрастыратын құжаттың тиісті нысанын регламенттеу, сондай-ақ қорғаушы тараптың қызметін жетілдіруге және қылмыстық процесте, әсіресе қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің сотқа дейінгі кезеңдерінде тараптардың тең құқықтылығы қағидатын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Қорғаушы жасайтын сұрау салу хаттамасы нысаны бойынша ҚР ҚПК-нің 212-бабының қағидаларына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін адамның жүзеге асыратын жауап алу хаттамасымен бірдей болуы тиіс.

Қорытындылай келе, келесі тұжырымдарға келуге болады:

1. Заң қорғаушының қылмыстық іске қатысуға жіберілген сәттен бастап дәлелдемелер жинау құқығын декларативті түрде ғана жариялайды. Бірақ қорғаушы жинаған материалдар мен құжаттар сөзсіз қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер мәртебесіне ие болуы үшін оларды қылмыстық іске қосуға кедергілерді болдырмайтын құқықтық механизм қажет. Адвокат жинаған құжаттар мен

заттарды қоса тіркеу қылмыстық процесті жүзеге асыратын адамдардың қалауына байланысты болмауы тиіс.

2. ҚР Қылмыстық Процестік кодексінде және «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР заңында қорғаушы алған материалдарды заттар, құжаттар және өзге де мәліметтер түрінде ресімдеу мен тіркеудің іс жүргізу тәртібін реттейтін нормалар жоқ. Тиісті тәртіпті бекіту және регламенттеу міндетті болып табылады және тараптардың тең құқықтылығы қағидатын жүзеге асыру шеңберінде қылмыстық сот ісін жүргізуде адвокаттың қызметін жетілдіруге ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. — Алматы. Юрист, 2018 – Б–348.
2. Рыжаков А.П. Уголовно-процессуальное доказывание и основные следственные действия / А.П. Рыжаков. – М. : Дело и Сервис, 2012. – 544 с.
3. Тарасов И.С. Адвокат как участник процесса доказывания в уголовном судопроизводстве / И.С. Тарасов // Вестник Нижегородско- го университета им. Н.И. Лобачевского. – 2014. – № 3-2. – С. 229–231.
4. Приговор по делу №3944-17-00-1/289 от 26.02.2018 Житигаринский районный суд
5. Есберген Алауханов. Участие адвоката в собирании доказательств. <http://www.zakon.kz/158977-uchastie-advokata-v-sobiranii.html>
6. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ. <https://online.zakon.kz/m/amp/document/35069354>
7. Когамов, М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 года (постатейный, к нормам УПК в редакции Законов РК от 31 октября и 24 ноября 2015 года) / Под общ. Ред. А.К. Даулабаева. – Астана, 2015. – 220 Б.
8. Попов В.С. Участие адвоката-защитника в процессе доказывания и в суде первой инстанции: автореф. дис. канд. юрид. наук. Челябинск, 200, 28 С.
9. Приговор по делу №7116-16-00-1/847 от 24.11.2016 Районный суд №2 Алматинского района города Астаны
10. Чеботарев И.Н. Адвокат в уголовном судопроизводстве России. Курск, 2009, 179 С.

Усеинова К.Р.

к.ю.н., доцент КазНУ им. аль-Фараби

Данияров С.Д.

докторант 1 курса юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби

Тагайбек К.Т.

докторант 1 курса юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби

«Статья подготовлена в рамках грантового финансирования AP14871865 «Политико-правовые проблемы формирования добропорядочности в Республике Казахстан в современный период»

К ВОПРОСУ О МЕЖДУНАРОДНОМ ОПЫТЕ ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

На сегодняшний день проблема коррупции является одним из злободневных вопросов, актуальных не только для Казахстана, но и большинства стран мира.

Как показывает мировой опыт, полностью избавиться от коррупции не удаётся ни в одной стране, однако существенно снизить ее проявления вполне возможно. Одним из таких факторов, который помогает в противодействии коррупции является высокий уровень антикоррупционной культуры.

Именно поэтому в Дохинской декларации подчеркивается роль образования в предупреждении преступности и коррупции, создании культуры законопослушания [1].

Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции» определено понятие «формирование антикоррупционной культуры», под которым понимается «деятельность, осуществляемая субъектами противодействия коррупции в пределах своей компетенции по сохранению и укреплению в обществе системы ценностей, отражающей нетерпимость к коррупции» [2]. А также понятия, отражающие комплекс мер образовательного, информационного и организационного характера, посредством которых осуществляется формирование антикоррупционной культуры.

Антикоррупционная культура членов общества является одним из главных факторов стабилизации социума, определяет успешность борьбы с коррупционными правонарушениями на любом структурном уровне общества.

Антикоррупционная культура предполагает и наличие компетенций, необходимых для правообусловленного поведения:

- умение распознавать коррупцию как социальное явление;

- умение критически и объективно оценивать материалы, связанные с коррупционными проявлениями;

- способность четко представлять себе, что такое борьба с коррупцией и использовать все возможности для снижения коррупционности в тех или иных сферах жизни и деятельности; это устойчивая мотивация к антикоррупционному поведению, что должно соответствовать нравственно-правовым нормам общества.

Когда говорят об антикоррупционной культуре, то имеют в виду также и то, что каждый человек должен:

- уметь истолковывать те или иные положения закона и определять сферу их действия;
- уметь применять в своей жизнедеятельности правовые знания против коррупции;
- находить выход из запутанных правовых ситуаций, а значит, использовать закон для защиты своих прав и интересов [3].

Формирование культуры нетерпимости к коррупции считается одним из важнейших элементов антикоррупционной стратегии развитых стран. В европейских странах, доступ граждан к информации, высокий уровень правовой культуры и соблюдение этических норм населением – залог стабильности и процветания государства.

К примеру, Финляндия несколько лет подряд по данным Transparency International занимает третью позицию рейтинга индекса восприятия коррупции как страна с наименьшим уровнем коррупции.

Принципы правильного управления, этические нормы и рекомендации прописаны во многих нормативных актах Финляндии, начиная с Конституции, и являются существенной, неотъемлемой частью руководства государством. Это одновременно и правовая база превенции коррупции.

Из всех тех факторов снижения коррупции, которые существуют в Финляндии, можно выделить эффективное управление, доступ к образованию, развитая демократия на всех уровнях, неполитизированный доступ к ключевым должностям гражданской службы, открытый административный процесс управления, доверие общества.

Сформированное развитое гражданское общество, в купе с высоким уровнем правосознания и правовой культуры оказывают содействие недопущению роста коррупции в Финляндии.

В Великобритании образовательные антикоррупционные программы реализуются на ведомственном уровне. Например, специальные антикоррупционные семинары включены в программу курсов для работников МИД Великобритании, а также заграничных представителей Министерства торговли и промышленности. В ходе указанных семинаров работникам разъясняется обязанность немедленно сообщать о попавших в их поле зрения фактах коррупции с участием британского бизнеса. На семинары приглашаются сотрудники крупных британских и транснациональных компаний.

В своей работе структуры Великобритании, ответственные за противодействие коррупции, руководствуются принципом превентивности. Акцент на развитии этики публичных лиц и госслужащих, а также на их обучении является крайне важным, так как чиновник, действующий в соответствии с этическими стандартами и нормами, по определению начинает негативно относиться к коррупции, что впоследствии приводит к формированию высоких стандартов поведения, на которые начинают ориентироваться другие представители государственной сферы.

Практика антикоррупционного образования в Латвии стала следствием реализации общей антикоррупционной программы, привнесенной проектом, инициированным Евросоюзом.

Латвия представляет собой один из редких примеров стран с развитой системой антикоррупционного образования в школе, а также успешными примерами преподавания антикоррупционных дисциплин в высших учебных заведениях. Образовательные меры сопряжены с созданием системы прозрачности в целом, что можно увидеть на примере работы Латвийского независимого учебного центра.

При поддержке Евросоюза центр разработал цикл программ, направленных на развитие прозрачности судебной системы и ее восприятия гражданами, в том числе школьниками. Программы делают акцент на важности публикации судебных постановлений, использовании свидетельств в судах и интернет-доступе к судебной системе и судебной работе. Помимо вышеназванных пунктов, эксперты, участвовавшие в их разработке, предложили проводить дискуссии о правоприменении в гражданских и уголовных процессах на примере известных дел, а также их анализ. Целевой аудиторией программ стали ученики средних и старших классов школы. Образовательный цикл включает в себя лекции, дискуссии, инсценировки судебных дел и их анализ.

Также латвийские средние школы были вовлечены в проект, нацеленный на пропаганду честности среди учеников и развитие у них понимания вреда коррупционной деятельности и

взяточничества, и их подготовку к гражданскому контролю. В проект были вовлечены около трехсот школ из всех регионов Латвии, в конкурсе приняли участие около тысячи ста учеников разных возрастных групп, распределенных по трем категориям – 1–4-й, 5–9-й и 10–12-й классы. Преподаватели 1–4-х классов должны были рассказать учащимся сказку о непорядочном поступке, обсудить его с детьми, зафиксировать беседу и отправить свою работу на конкурс. Школьники средних и старших классов могли выбрать одну из 14 ситуаций, предложенных организаторами проекта (или придумать их самостоятельно, исходя из своего опыта). Специальные учебные материалы со слоганом «Вместе против коррупции» были разработаны и направлены в школы.

По мнению экспертов – участников программы, одна из причин, по которым коррупция столь распространена, – это нехватка в обществе в целом некоммерческих организаций, работающих в этой сфере, которые в Латвии представлены только отделением Transparency International. Его сотрудники ежегодно выступают в качестве организаторов антикоррупционных семинаров в семи крупных латвийских городах, в рамках которых обсуждаются возможные решения проблемы коррупции, опыт борьбы с коррупцией и ее результаты.

В Австралии нет федеральной структуры или централизованной системы органов по борьбе с коррупцией. Контроль за деятельностью правительственных структур осуществляет австралийская общественность через национальные общественные организации (национальные комиссии).

Любой гражданин имеет право подать в такую комиссию жалобу или сообщить о коррупционном действии, совершенном государственным должностным лицом. Комиссия анализирует все полученные жалобы и сообщения, может передать дело на рассмотрение в организацию, на которую подана жалоба, провести собственное расследование или принять меры по предотвращению дальнейших проявлений коррупции и проведению соответствующего обучения. Комиссия по коррупции не имеет право проводить расследование с организованной преступностью, но предлагает помощь полиции. Расследованием коррупционных дел занимается австралийская федеральная полиция и несет ответственность за предупреждение, выявление и расследование серьезных и системных вопросов коррупции.

В рамках государственной антикоррупционной политики в Австралии одно из ключевых мест занимает соответствующее обучение федеральных государственных служащих, в должностные обязанности которых входит участие в противодействии коррупции. Главной целью является формирование у австралийских граждан четкого понимания необходимости борьбы с коррупцией, а также разработка мер по ее пресечению. Помимо образовательных программ обучения госслужащих существует также специальные курсы для учителей старших классов и преподавателей ВУЗов.

Опыт Австралии в вопросах противодействия и борьбы с коррупцией является наиболее показательным для Казахстана. Так как у нас примерно равная численность населения, госаппарат, также Казахстан и Австралия многонациональные и межконфессиональные страны. Уникален и успешен опыт Грузии в борьбе с коррупцией, многие его аспекты могут быть адаптированы и применены в странах, где существуют аналогичные проблемы. Основное отличие грузинского подхода к борьбе с коррупцией в том, что, наряду с репрессивными методами, в Грузии системно занимаются превентивно-профилактическими мерами, то есть борьба с коррупцией не оценивается по количеству задержанных взяточников, а больше ориентируется на предотвращение подобных случаев. В этой связи необходимо отметить, что важная роль в политике противодействия коррупции отводится формированию антикоррупционной культуры в обществе, которая реализуется через пропаганду и образование, а также посредством организации просветительских мероприятий для различных целевых групп: населения, школьников, студентов, СМИ, неправительственного сектора, представителей бизнеса.

В основу антикоррупционного образования положено обучение этическим нормам как государственных служащих, так и студентов высших учебных заведений. С этой целью были разработаны новые учебно-методические материалы по этике при поддержке международных организаций, одним из успешных продуктов в этой области является учебное пособие «Этика и общие правила поведения государственных служащих».

Эффективная практика Грузии в формировании антикоррупционной культуры заключается в проведении обучающих семинаров-тренингов для широкой аудитории, в которую входят студенты, школьники, НПО и т. д. Данные тренинги по антикоррупционной тематике проводят практики, т. е. те люди, которые сами непосредственно занимаются нормотворчеством и координационной деятельностью в области противодействия коррупции, также привлекаются известные зарубежные эксперты.

Другой пример, Сингапур, который на сегодняшний день занимает в мировых рейтингах лидирующие позиции по снижению уровня коррупции, экономической свободе и уровню

управляемости. Борьба с коррупцией в Сингапуре, основана на принципах меритократии и базовых канонах конфуцианской этики. По этой причине забота об эффективном использовании человеческого капитала на основе таланта и достоинств, внедрение прозрачной и заслуживающей доверия системы кадровых назначений в сочетании с отлаженной системой подлинной ответственности должностных лиц имеют глубокий смысл. Большинство представителей лидеров Сингапура принцип «оставаться честным и неподкупным» видится как привычка и норма жизни.

Как и во многих странах, в Японии одним из важнейших направлений борьбы с коррупцией является кадровая политика. Государственное администрирование построено здесь на принципе меритократии и ориентировано на службу. Большое внимание законодательство Японии уделяет этическому поведению политиков и служащих. С апреля 2000 года в стране действует Закон «Об этике государственных служащих», а также утвержденные правительственным указом этические правила государственного служащего и нормы административных наказаний за их нарушение. В этических правилах государственного служащего дается развернутое определение «заинтересованного лица» и подробный перечень неэтичных действий, что исключает произвольное толкование норм Закона.

В 2001 году в Японии вступил в силу Закон «О раскрытии информации». Этот акт гарантирует гражданам право на доступ к официальной информации, имеющейся у правительственных учреждений, и возможность подать апелляцию в Совет по контролю за раскрытием информации в том случае, если правительство откажется ее обнародовать [4].

В заключении хотелось бы отметить, что изучение и сравнительный анализ зарубежного опыта формирования антикоррупционного правосознания граждан является одним из важнейших способов получения информации о том, какими средствами, методами, в каких формах возможно создать обстановку нетерпимости к коррупции и снизить уровень коррупционной преступности. Познание и учет практики иностранных государств позволяют избежать ошибок, противоречий в антикоррупционной деятельности и выбрать правильные подходы в стратегии борьбы с коррупцией.

Список использованных источников

1. Дохинская декларация включении вопросов предупреждения преступности уголовного правосудия в более широкую повестку дня Организации Объединенных Наций в целях решения социальных и экономических проблем и содействия обеспечению верховенства права на национальном и международном уровнях, а также участию общественности // Электронный ресурс: https://www.unodc.org/documents/congress/Declaration/V1504153_Russian.pdf
2. Закон Республики Казахстан О противодействии коррупции // Электронный ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302&doc_id2=33478302#pos=2;-98&pos2=179;-80
3. Пустовалова И.Н. Формирование правосознания - основное условие деинституализации коррупционных отношений // Электронный ресурс: <http://www.advokat-natarius.ru/s27>.
4. Моисеев В.В. Международный опыт противодействия коррупции // Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-protivodeystviya-korrupsii-1>

ӘОЖ. 104.637

Ф.З.Копбасарова

Құқық магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ, Қазақстан Республикасы
e-mail kopbasarova80@mail.ru

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МЕХАНИЗМІ

Аннотация. Бұл мақалада, рухани жаңғыру құқықтық сананы құқықтық реттеу механизмі, екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр.

Түйінді сөздер: құқықтық реттеу, құқықтық сана, тарихи мүмкіндік, жаңғырту.

Аннотация. В этой статье, Рухани жаңғыру-это механизм правового регулирования правосознания, на стыке двух эпох Казахстану предоставляется беспрецедентная историческая возможность через фундаментальную модернизацию и новые идеи сделать свое будущее более стабильным.

Ключевые слова: правовое регулирование, правосознание, историческая возможность, модернизация.

Annotation. In this article, Ruhani zhangyru is a mechanism for the regulation of law, at the two epochs of Kazakhstan there is an indispensable historical opportunity through fundamental modernization and new ideas to create its future more stable.

Keywords: legal regulation, legal awareness, historical opportunity, modernization.

Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасак, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, нық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы

жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек. XX ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде? Меніңше, басты кемшілігі - олардың өздеріне ғана тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппай еріксіз таңуында. Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты - сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай. Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кезегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет.[2] Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі поллюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды. Бұл - тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын. Бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытын атап өтер едім. 1. Бәсекелік қабілет қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз - ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар - ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы. 2. Прагматизм Қанымызға сіңген көптеген дағдылар мен таптаурын болған қасаң қағидаларды өзгертпейінше, біздің толыққанды жаңғыруымыз мүмкін емес.

Төл тарихымызға, бабаларымыздың өмір салтына бір сәт үніліп көрсек, шынайы прагматизмнің талай жарқын үлгілерін табуға болады. Халқымыз ғасырлар бойы туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді, әрі орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді. Тек өткен ғасырдың ортасында, небәрі бірнеше жыл ішінде миллиондаған гектар даламыз аяусыз жыртылды. Өткен ХХ ғасыр Қазақстан үшін индустриализация дәуірі болып есептеледі. Кеңес Одағында жаппай индустриаландыру процессі жүргенімен, оның өркениетегі жолына сай, табиғатына лайықты модернизация сана болмысында орын алмады. Сондықтанда «индустриаландыру» және «модернизациялау» категориялары кеңестік заман тәжірибесінде марксизм-ленинизм тұрғысынан түсіндіріліп («сананы тұрмыс билейді»), олардың Жаңа заман дәуірінен бері тарихи қалыптасқан құндылықтық және мәдени болмысы антогонистік ұғымдар ретінде күй кешті. Бүгінде индустриалдандырудың өз бетінше сананы модернизациялауға алып келмейтіндігін кеңестік тәжірибе толықтай дәлелдеп берді. Соған қарамастан жалаң индустриаландыруға ғана айырықша көңіл бөлініп, тәуелсіздік жылдары оның бірнеше сатысын бастан өткеріпте тастадық.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2011 жылғы жасаған халыққа Жолдауында Қазақстан бүгінде индустриаландырудың жаңа 4-ші сатысына – үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасына өту керектігін жария етті. Көріп отырғанымыздай елімізде индустриаландыру процестері кезек-кезеңімен енгізіліп, жүйелі түрде қолға алынып жатқандығына қарамастан, күткендегіміздей түбегейлі ментальды өзгерістер орын ала қоймады. Алайда, индустриаландырудың осынау төртінші сатысы «алдымен экономика, одан кейін саясат» дейтін қазақстандық ұстанымның бүгінгі заман талабына сай ой сүзгісінен қайыра өтуіне қажеттілік, санада бетбұрыс жасауға сұраныс тудырып отыр. Сондай-ақ ел өміріндегі объективті өзгерістерде (экономикалық, әлеуметтік, демографиялық) ендігі кезекте гуманитарлық мәселелерді қозғауға толықтай пісіп-жетілгендігін көрсетіп отыр[3].

Алайда, осы идеялардың сәтті іске асуына мемлекеттілігіміздің іргесін қалаушы – қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптастырған субъектаралық коммуникативтіліктің бай тәжірибесі, билер соты арқылы институцияланған бітімгершілік мінезі және ең бастысы бейбіт өмірден дәулетқұрушылық құндылықты көре білген дүниетанымы әсер етпей қойған жоқ.

Адам өмірінің құны жоқтығы, мемлекет көксеген армандар мен мұраттарға жетуде кезекте тұрған құрбандықтар ретінде қаралуы кеңестік қоғамдық сананы «үміт пен үрейде» қатар ұстап қана қойған жоқ, ол сонымен бірге әр ұлттың ғасырлар бойы қалыптасқан, дәулетқұрушылықты негіздейтін, оның тынысын ашатын, әрекеті мен ойын ширататын рухани бағдарламаларына балта шауып, эволюциялық жолмен дамып келе жатқан модернизациялық процесстерді өрт тигендей етіп күйретіп кетті. Ағылшын философы Б.Расселдің тілімен айтқанда кеңестік мемлекет пен спарталық дүнитаным идеялық жақындығы бар құбылыстар еді. Мемлекет (қоғам) құру идеясын таңдау сұрағы қашанда тағдыршешті мәселе болған.

Осындай ақтаңдақтарға толы кеңес тарихының тағылымы – модернизациялық өзгерістердің саяси-құқықтық санада да қатар жүріп, түптеп келгенде құқықтың ізгі идеяларына бағынған қоғамды орнатуды көздейді.

Қоғамдық сана тағайыны бойынша инструменталды (рационализм, атеизм), сипаты бойынша таптық (бай-кедей) мазмұнда қалыптасқан кеңестік Қазақстан үшін азаматтық қоғам орнату сұрақтары әлі де күн тәртібінен түспей тұрған өзекті мәселе. Шын мәнінде «тарихи уақыт» сығымдауға көнбейтін, өзіндік жүріп өтер жолы бар, кездейсоқтық пен заңдылықтардан қатар тұратын бүтіндей әлеуметтік-мәдени құбылыс.

Модернизациялау процесі бір мезетте әр түрлі деңгейлерде жүруді қажет ететін, жүйелі өзгерістер енгізуді көздейтін кешенді құбылыс. Экономикалық, саяси, мәдени және құқықтық өзгерістер өз алдына жеке-жеке кеңірек тарқатыла түсуді, тереңірек тамыр жаюды көздеумен қатар, өзара тұжырымдамалық байланыстан ажырап қалмай, оны басты бағдар ретінде ұдайы назарда ұстап отыруды модернизацияның басы шарты ретінде қабылдаулары тиіс.

Рухани жаңғыру дегеніміз тарихи тұрғыдан алғанда кез-келген модернизациялық процестің бастауында тұратын, кертартпа һәм тиімсіз сана болмысын күмәнға салып, керек болса раблеше әжулап, оны сергітуге бағытталған гуманитарлық һәм ұлттық жоба. Сондықтанда, Елбасы мақаласындағы қазақстандық «рухани жаңғыру», кемінде өзара байланысты, бірін-бірі болжайтын келесідей төрт сұрақтың қисынын қамтиды деп есептейміз. Біріншіден – жалпықазақстандық азаматтық қоғам орнату мұраты түбінде жетуіміз керек айнымас мақсатымыз болуы тиіс. Екіншіден, жалпықазақстандық азаматтық қоғамды мемлекеттік тіл факторы негізінде құру мәселесі. Үшіншісі, жалпықазақстандық азаматтық қоғамды құруда мемлекеттік тілдің интеллектуалды әлеуетінің жетіп-артылатын болуы және соған жағдай туғызу мәселелері. Төртіншіден, жалпықазақстандық азаматтық қоғамның «Мәңгілік ел» аталатын өркениеттік құбылысқа ұласуы үшін мемлекеттік тілде төл философиялық жүйені қалыптастыру міндеті.

Жалпықазақстандық азаматтық қоғам орнату мемлекеттің саяси басшылығының ғана емес, ол сонымен бірге бүкіл қазақстандықтардың ортақ арманы, азаматтық өремен таңдалған жолы болуы тиіс[2].

Мемлекеттік тіл – қазақстандықтарды ұйытушы бірден бір факторға шынайы айналуы қажет. Онсыз, азаматтық ұлтты – қазақстандықтарды қоғамдық санада орнықтыру мүмкін емес. Бұл жоғарыда айтып кеткеніміздей дамудың тарихи сығымдалмаған һәм эволюциялық жолы. Мемлекеттілік пен мемлекет ұғымдарын «Мәңгілік Ел» идеясы арқылы біте-қайнасқан мәндерге айналдырудың табиғи тетігі. Қазақстанның оқыс өзгерістерге бой алдырмай, сондай-ақ тамырын тәуелсіздіктің мұраттарынан тартатын басты жолынан да көз жазбай, елдің әлеуметтік-мәдени ерекшелігін, саяси ахуалын ескере отырып, азаматтық қоғам идеяларын кезең-кезеңімен, біртіндеп бекітуге кірісуі – мемлекеттілігіміздің баянды дамуының басты кепілі.

Әлемде соғыс өрті мен қақтығыстар өршіп тұрған осы күнгі елдердің бәріне тән ортақ бір белгі бар. Ол – шынайы азаматтық қоғамның пісіп-жетілмегендігі. Сол елдерді мекендеуші халықтардың арман-тілегі бір – азаматтық ұлтқа ұласып, ортақ мәмілеге негізделген бейбіт өмірді орната алмауы. Сондықтанда, жалпықазақстандық азаматтық қоғамды орнату – мемлекеттің, бұқара халықтың және ең бастысы ғылым мен шығармашылық адамдарының қасиетті парызына айналуы тиіс. Бұл ретте көрсетіп өткендей Қазақстанды мекендейтін барлық ұлт өкілдері мемлекеттік тілдің айналасында топтасып, азаматтық ұлт болып ұюымыз қажет. Ол үшін барша қазақстандықтар, өз ұрпағының болашағын мемлекеттік тілге сеніп тапсыратындай жағдай салтанат құруы тиіс. Әлемдік ғылым мен білім жетістіктері мемлекеттік тілде қол жетімді болмай, ортақ отанымызда тұрып жатқан өзге де ұлт өкілдері ұрпағын қазақ тілінде оқытуға ыхтиярлы бола қоймайды. Мемлекеттік тілдің ғылым мен білім тілі ретінде дамытылуы – әрбір қазақстандық азаматтың экономикалық мүддесін оятып, бірінші кезекте осы бір прагматикалық үдеден шығатын замануи мәртебеге ие болуы тиіс. Бұлай болмайынша мемлекеттік тіл факторына ұйыған азаматтық қоғам орнату мұраты кейінге қалып, кешеуілдей береді. Интеллектуалды ұлт жобасы мен азаматтық қоғам идеялары – сайып келгенде бір арнаға тоғысатын, бірін-бірі толықтыратын қазақстандық әлеуметтік-мәдени құндылыққа айналуы

тиіс. Азаматтық қоғам құрып, өмір сүру мұратының негізінде мемлекеттік тіл болып табылатын қазақ тілінің – ғылым тіліне айналуын меңзейтін сарабал саясат жат

Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отыратын тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек. Жаңа жаһандық үрдістер ешкімнен сұрамай, есік қақтап бірден төрге озды. Сондықтан, заманға сәйкес жаңғыру міндеті барлық мемлекеттердің алдында тұр. Сынаптай сырғыған уақыт ешкімді күтіп тұрмайды, жаңғыру да тарихтың өзі сияқты жалғаса беретін процесс. Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Конституциясы 30.08.1995ж.
2. ҚР Президентінің халыққа жолдауы.
3. 2009-2012 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары саласындағы ұлттық іс-қимыл жоспары. Жалпы ред. басқ. Тастемір Әбішев, Сағынбек Тұрсынов – Астана, 2019. – 136 б.

А.А.Сапархан, А.Б.Сарсенбеков, Ғ.Ө.Серім

Сулейман Демирель атындағы университеті, Қаскелең қ, Қазақстан.
gaini.serim@sdu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ӨНДЕУ МЕН ҚОРҒАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Қазіргі технологиялар дәуірінде дербес деректерді қорғау және оны адам құқықтары тұрғысынан реттеу және оның конституциялық-құқықтық реттелуін анықтау өзекті болып табылады. Дербес деректерді қорғау жаңа институттар қатарына кіретінін айта кету қажет. Қазақстан Республикасында дербес деректерді қорғау мәселесін құқықтық реттеуде өзекті мәселелердің бар екендігі және олар жетілдіруді талап ететіні себепті, жеке тұлғаға тиесілі болғандықтан, ол өз кезегінде өңделеді, сақталады, таралады және үнемі айналымда болады. Сондықтан осы саланың құқықтық реттелуін толық зерттеу өте маңызды. Жеке деректер ол оның аты-жөнінен бастап, саусақ іздеріне дейінгі мәліметтерді қамтиды. Бұл деректер өз кезегінде өңделеді, сақталады, таралады және үнемі айналымда болады. Осындай процестерде құқықбұзушылықтардың алдын алу мақсатында осы мәселені зерттеп, құқықтық мәселелердің шешу жолдарын ұсыну талап етіледі. Жеке деректерді қорғау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеу мәселесі туралы ғылыми білімді кеңейту мен тереңдету мақаланың негізгі бағыты мен идеясы болып табылады. Жаһандану үдерістерінің жылдам қарқыны қазақстандық заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін мүмкіндігінше тезірек халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажеттілігін талап етеді. Бұл дербес деректер айналымын құқықтық реттеудің тиімді механизмін құру мәселесін ерекше өзекті етеді, соның негізінде зерттеу қорытындысы ғылыми және тәжірибелік ұсынымдары заңнаманы жетілдіру үшін қолданылады негіздейді.

Түйін сөздер: дербес деректер, ұғымы, құқықтық реттеу, конституциялық-құқықтық реттеу, қорғау ерекшеліктері.

Аннотация. В эпоху современных технологий актуальными являются защита персональных данных и их регулирование с точки зрения прав человека и определение их конституционно-правового регулирования. Необходимо отметить, что защита персональных данных входит в число новых институтов.

В связи с тем, что в правовом регулировании вопроса защиты персональных данных в Республике Казахстан имеются актуальные вопросы и они требуют совершенствования, поскольку принадлежат физическому лицу, оно, в свою очередь, обрабатывается, хранится, распространяется и постоянно находится в обращении. Поэтому очень важно в полной мере изучить правовое регулирование этой сферы. Личные данные он включает в себя все, от его имени до отпечатков пальцев. Эти данные, в свою очередь, обрабатываются, хранятся, распространяются и постоянно циркулируют. В целях предупреждения правонарушений в таких процессах требуется изучить данный вопрос и предложить пути решения правовых вопросов. Основным направлением и идеей статьи является расширение и углубление научных знаний о проблеме правового регулирования отношений в области защиты персональных данных. Быстрые темпы процессов глобализации требуют необходимости как можно скорее привести казахстанское законодательство и правоприменительную практику в соответствие с международными стандартами. Это делает особенно актуальной проблему создания эффективного механизма правового регулирования оборота персональных данных, на основе которого научные и практические рекомендации результатов исследований используются для совершенствования законодательства.

Ключевые слова: персональные данные, понятие, правовое регулирование, конституционно-правовое регулирование, особенности защиты.

Annotation: In the era of modern technologies, the protection of personal data and their regulation from the point of view of human rights and the definition of their constitutional and legal regulation are relevant. It should be noted that the protection of personal data is among the new institutions. Due to the fact that there are topical issues in the legal regulation of the issue of personal data protection in the Republic of Kazakhstan and they require improvement, since they belong to an individual, it, in turn, is

processed, stored, distributed and is constantly in circulation. Therefore, it is very important to fully study the legal regulation of this area. His personal data includes everything from his name to fingerprints. This data, in turn, is processed, stored, distributed and constantly circulated. In order to prevent offenses in such processes, it is necessary to study this issue and propose ways to solve legal issues. The main direction and idea of the article is to expand and deepen scientific knowledge about the problem of legal regulation of relations in the field of personal data protection. The rapid pace of globalization processes requires the need to bring Kazakhstan's legislation and law enforcement practice in line with international standards as soon as possible. This makes the problem of creating an effective mechanism for the legal regulation of the turnover of personal data, on the basis of which scientific and practical recommendations of research results are used to improve legislation, especially urgent.

Key words: personal data, concept, legal regulation, constitutional and legal regulation, features of protection.

Қазіргі таңда ең маңызды адам құқықтарының бірі, жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың ең басты көрінісі - жеке деректердің қорғалуы. ҚР заңнамасында негізгі бағыт - автоматтандыру құралдарымен, не оларсыз дербес деректер арқылы жүзеге асыратын іс-әрекеттерінің сипатына сәйкес оларды өңдеу.

Дербес деректер – тікелей немесе жанама қатысты дербес деректің кез келген субъектісіне қатысты ақпарат. Дербес деректерді автоматтандыру құралдарын пайдалана отырып немесе пайдаланбай жасалатын кез келген іс-әрекеттен тұратындықтан күрделі процесс болып табылады. Яғни дербес деректерді өңдеу тікелей бір субъектіге қатысты деректерді жинау, жазу, жинақтау, нақтылау, пайдалану, иесіздендіру, бұғаттау, жүйелеу болып табылады.

Жеке деректерді заңнамалық қорғау мәселесі алғаш рет АҚШ-та қаралды. 1970 жылдардың басында басты назар техникалық реттеуден азаматтық құқықтарды қорғауға ауысты. Бұл өзгеріс жеке тұлғаның деректерді өңдеу процессіне араласу құқығын мойындайтын жаңа заңдарда көрініс тапты. «Дербес деректер заңының» [1] 5-бабына сәйкес дербес деректерді өңдеу адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтау, заңдылық, дербес деректердің қолжетімділігіне құпиялылығын шектеу, субъектілердің теңдігі, жеке адамның қауіпсіздігі ескеріле отырып жүзеге асады.

«GDPR» Регламентіне сәйкес дербес деректерді өңдеудің 6 қағидасын орнатты: 1) Заңды, адал, әділ өңделуі тиіс; 2) Нақты және заңи мақсаттар үшін жиналып, одан әрі өңдеу осы мақсаттарға сәйкес келмейтін тәсілмен жүзеге асырылмауы тиіс; 3) Өңдеу мақсаттары үшін қажет нәрсені ғана жеткілікті мөлшерде қамтуы тиіс; 4) Дәл және қажет болған жағдайда жаңартылған, дәл емес деректерді дереу жоюды немесе түзетуді қамтамасыз ету үшін барлық ақылға қонымды шараларды қабылдау қажет; 5) Деректер субъектілерін сәйкестендіруге жол беретін нысанда сақталуы тиіс; 6) Дербес деректер өңделетін мақсаттар үшін қажет болғаннан артық емес, шектеулі мөлшерден көп емес өңделуі тиіс. Сонымен қатар дербес деректердің қауіпсіздігі, оның ішінде тиісті техникалық немесе ұйымдастыру шараларын жүргізу кезінде рұқсат етілмеген немесе заңсыз өңдеуден және кездейсоқ жоғалудан, жойылудан немесе зақымданудан қорғай алынатындай тәсілмен өңделуі тиіс. Дербес деректерді өңдеу кезінде ақпарат алынуға тиіс тұлғаның қызметтік мәртебесі маңызды. Яғни ұйым, мекеме, кәсіпорындарда өңдеудің жалпы шарты - дербес деректер субъектілерінің өңдеуді жүзеге асыруға жазбаша келісімінің болуы.

Дербес деректерді өңдеу мен қорғауды реттеу ерекшеліктерінде жұмыскерлер мен кәмелетке толмаған балалар арасындағы дербес деректерін қорғау аясында мәселелер туындайды. Яғни жұмыскердің жеке деректерін алу кезінде жұмыс беруші заңнаманың сақталуын қамтамасыз ету, қызметкерлердің жұмысқа тұруына, білім алуына және қызметте өсуіне жәрдем беру, олардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету, орындалатын жұмыстың саны мен сапасын бақылау және мүліктің сақталуын қамтамасыз ету мақсатында өзіне қажетті дербес деректерді ғана өңдеуге құқылы. Басқа мақсатта алынған деректер жұмыс беруші тараптан құқық бұзушылық бойынша ұлттық заңнамалармен жауапкершілікке тартылады.

Барлық дербес деректерді, егер заңда өзгеше белгіленбесе, жұмыскердің өзінен және оның келісімімен ғана алу керек. Осыған байланысты жұмыскер мен жұмыс беруші арасында жиі даулардың болуы сотқа дейінгі іс-әрекеттермен жалғасады. Мәселен, 2017 жылғы 7 наурызда Қарағанды облысының Теміртау қалалық соты «А» акционерлік қоғамға (бұдан әрі - жұмыс беруші) «В» азаматының (бұдан әрі – жұмыскер) жұмыс берушінің жұмыскерге қатысты хабарлауынсыз дербес деректерін сақтауға және жинауға байланысты биометриялық дербес деректерін қорғау бойынша дауды қарастыруға болады [2].

Талабында:

- 1) Жұмыс берушінің жұмыскерге қатысты дербес деректерді өңдеу, жинау әрекетін заңсыз деп тану;
- 2) Жұмыскердің деректерін өшіруді міндеттеу;

3) Жұмыс берушіден моральдық зиянды өтеу.

Жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек шарты 1995 жылы 15 қарашадан 2016 жылы 8 желтоқсан арасында болған. 2016 жылғы наурызда жұмыс беруші "Дербес деректерді қорғау туралы" ішкі ережеге және ұжымдық шартқа сәйкес қолжетімділікті бақылау жүйесін белгіледі, ол жұмыскерлердің дербес деректерін жинау арқылы жұмыс уақытын есепке алу функцияларын орындайды. Сонымен қатар, жұмыс берушінің 2016 жылғы 1 маусымдағы автоматтандырылған есепке алу және жұмыс уақытын төлеу туралы бұйрығымен, сондай - ақ қол жеткізуді бақылау жүйесін қолдану тәртібі туралы 2016 жылғы 18 наурыздағы өндіріс жөніндегі директордың ақпараттық хатымен жұмыскер еңбек шартын бұзу туралы келісімге қол қойған кезде ғана яғни 2016 жылы 8 желтоқсанда ғана таныстырылды. Бұл ретте жұмыскердің жұмыс уақытын есепке алу жұмыс берушінің 2016 жылғы 1 маусымдағы № 340 ішкі бұйрығына сәйкес тұлғаны тану технологиялары арқылы жүргізіледі.

Жұмыс беруші, өз кезегінде ЕК-нің 23-бабы 2-тармағы 24-тармақшасы бойынша ол дербес деректер туралы заңға сәйкес жұмыскердің дербес деректерін жинауды, өңдеуді және қорғауды жүзеге асыруға құқылы. Жұмыс беруші ҚР ЕК-не сәйкес, еңбек шартының тарапы бола отырып, құқықтары мен міндеттеріне дербес деректерді жинау, өңдеу, сақтау кіретін дербес деректердің заңды операторы болып табылады. Кәсіподақтың пікірінше, жұмыс беруші тарапынан құқық бұзушылықтар жоқ, өйткені жұмыскер еңбек шартын жасасу кезінде жеке деректерді жинауға және өңдеуге келісім берген.

Сот өз шешімінде мынаны көрсетті: Жұмыс уақытын есепке алу жұмыс берушінің міндеті болып табылады, ал жұмыс уақытын есепке алуды жүргізу нысаны мен тәртібі жұмыс берушінің ішкі актісінде айқындалады. Демек, сот жұмыс берушінің жұмыс уақытын есептеу мен төлеудің автоматтандырылған жүйесін құру жөніндегі әрекеттері заңның талаптарына сәйкес келеді және жұмыс берушінің айрықша құқығы болып табылады деп санайды. Соттың пікірінше ҚР ЕК 23-бабының 2-тармақ 24-тармақшасына сәйкес, жұмыскердің дербес деректерін қорғау, өңдеу, жинау жұмыс берушінің міндеті болғандықтан, жұмыскердің жеке деректерін өңдеуге және сақтауға келісімінің болмауы оның құқықтарын бұзу болып табылмайды. Сонымен қатар, ҚР ЕК 32-бабына сәйкес еңбек шартын жасасу үшін қажетті құжаттар тізбесіне жеке басты куәландыратын құжаттардан басқа, жеке дербес деректерді қамтитын бірқатар құжаттар талап етіледі. Сондықтан сот жұмыскердің жеке деректерін жинауға, өңдеуге және сақтауға заңды негіздері бар деген қорытындыға келеді.

Сот жұмыс берушінің өзі жинаған биометриялық деректерді мәжбүрлеп жою туралы талап қоюын қанағаттандыруға жатады деп санайды, өйткені сот отырысында жауапкердің өкілі мұндай деректердің жұмыс берушіде бар екенін жоққа шығармайды. Бұл жағдайда сот Дербес дерек заңының 12-бабының 2-тармағын басшылыққа алды. Осы нормаға сәйкес дербес деректерді сақтау мерзімі, егер ҚР заңнамасында өзгеше көзделмесе, оларды жинау және өңдеу мақсаттарына қол жеткізу күнімен айқындалады. Бұл іс субъектілердің еңбек шарттарын жасасуы дербес деректерді жинауға, өңдеуге қол жетімді болуын жеткілікті деп санауға негіз беретіндігінің айқын мысалы бола алады.

Субъектілердің дербес деректерін өңдеу кезіндегі ерекшеліктерінің бірі оның келісімінсіз бірнеше жағдайда алуға болады:

- Ресми сұрау салулар (ұйымның бланкісінде жазбаша сұрау салу немесе мемлекеттік еңбек инспекторларының қадағалау, бақылау немесе құқық қорғау органдары (сот, прокуратура органдары, ПМ және т. б.);

- Құқық қорғау немесе қадағалау бақылау органдарының қызметкерлері тікелей жүгінген кезде олардың қызметтік куәлігін және тиісті құжаттарды алу туралы (сұрау салу, қаулы және т. б.), сондай-ақ ҚР Заңында көзделген өзге де жағдайларда;

- Дербес деректерді өңдеу тараптардың бірі дербес деректер субъектісі болып табылатын шартты орындау мақсатында;

- Егер дербес деректер субъектісінің келісімін алу мүмкін болмаса дербес деректер субъектісінің өмірін, денсаулығын немесе өзге де өмірлік маңызды мүдделерін қорғау үшін;

- Ұйымдар мен жеке тұлғалардың өтініштері мен сұрау салуларында қамтылған дербес деректерді өңдеу кезінде;

- Дербес деректерді өңдеу хат-хабарларды пошта байланысы арқылы тіркеу және жөнелту кезінде жүзеге асырылады.

Егер оларды тек үшінші тараптан алуға болатын болса, жұмыскер бұл туралы алдын-ала хабарлап, оның жазбаша келісімін алуы керек. Бұл жағдайда оған дербес деректерді алу мақсаттары туралы, оларды алу тәсілдері туралы, алынуға жататын дербес деректердің сипаты туралы, оларды алуға жазбаша келісім беруден бас тартудың салдарлары туралы ережелер болуға тиіс.

Егер жұмыс беруші емес өзге жұмыскердің тарапынан құқық бұзушылық орын алған болса, ҚР Еңбек Кодексінің 48-бабына сәйкес жұмыстан шеттетуге құқылы [3]. Бұл жұмыскерлер арасында дербес деректерді қорғалуын қамтамасыз етеді.

Жеке дербес деректерді қорғау - бұл жеке деректердің құпиялылығының бұзылуын болдырмайтын және компанияның басқару және өндірістік қызметі барысында ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін күрделі технологиялық процесс. Ал мұндай кешенді процессті ұйымдастыру міндеті толығымен жұмыс берушіге (операторға) жүктелген. Жұмыскерлердің дербес деректерін өңдеу кезінде дербес деректер туралы заңнаманың ережелерін бұзғаны үшін кінәлі адамдар тәртіптік, материалдық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Кәсіпкерге толмаған балалардың дербес деректерін өңдеу мен қорғау жұмыскермен бір деңгейде күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Ең алдымен, балалардың мекен-жайы, телефондары, сондай-ақ ата-аналарының жұмыс орындары туралы деректердің көп таралуы негіз болды.

Әлеуметтік желіде жарияланған фотосуреттер немесе қандай да бір деректер баланың психологиясына тікелей әсер етеді. Сондықтан баланың жеке деректері оның ата-анасына немесе өзіне белгілі бір ақпараттық желіде жарияланғаны туралы хабарлар етуі тиіс. Себебі, баланың психологиясына балабақша бітірген кезде жарияланған ақпараттың немесе фотосуреттің кері әсері болуы мүмкін. Осыған сәйкес, ҚР Азаматтық Кодекстің 143-бапқа сәйкес: жарияланған фотосуреттер немесе қандай да бір ақпараттар адамның қадір-қасиетіне, ар-намысына нұқсан келтіретін болса, зиянның орнын толтыру талап етіледі және бұл сотта қаралады [4].

Дербес деректердің қорғалуының бұзылуы барысында ең бірінші кезекте ҚР Конституциясының 18 бапқа қайшы келеді. Бұл мәселенің алдын алу заңды күшейтумен тікелей байланысты. Байқенжетев А.С. пікіріне сәйкес дербес деректердің қорғалуына қарсы басты назар аударылмайтын 2 басты мәселені атап көрсетті [5]. Бұл қазіргі таңда әр аймақтағы ешбір негізсіз қойылған видео және веб-камералар. Қонақ үй тұрғындарына, көрші аумақтың (үйдің) территориясына, сатып алушыларға, жұмыс беруші тарапынан жұмыскерге қатысты және т.б. қойылған видеоканалдар мен видео бақылау жүйелері негізсіз орнатылып жатқандықтан, құқықтық нормативтік-актілерге сәйкес реттелуі тиіс. Екінші мәселе ретінде субъектілердің ішкі әлеміне, сезіміне қатысты психологиялық әрекеттердің жасалуы. Яғни тест жасау, өтірікті анықтаушы детектор. Бұл адамдардың моральдық тұрғыдан ар-намысына, қадір-қасиетіне нұқсан келтіруі мүмкін фактілер екенін атап көрсетті.

Аса назарға аударылмайтын мәселелердің бірі ретінде автомат құралдары, смартфондар, банк құрылғылары сынды техникалық құралдарының субъектілердің даусы мен саусақ іздерін сақтап, базада қалдырып отыратындығында. Бұл өз өкілеттіктерін жүзеге асыратын деректерді өңдеуге жауапты тұлғалар құжаттама арқылы тәуекелдерді шектеу үшін барлық қажетті техникалық шаралар қабылданатынын дәлелдеуге тиіс. Бұл тұрғыдан, шетел мемлекеттері биометриялық дербес деректерді қорғау кезінде қауіпсіздікті бірінші орында қояды. Мысалы, танымал неміс «Commerzbank» банкінде автомат құралдарынан сөйлеуді тану жүйесі енгізілді, ол онлайн төлемдерді алдын-ала толтыру кезінде іске қосылады.

Дауыстық жазба клиенттің бақылауындағы кілттің көмегімен банктің серверлерінде сақталады. Осылайша, деректерді клиенттің келісімінсіз пайдалану мүмкін емес [6, 111]. Бұл жүйені смартфондарға жүктеуге арналған қосымшалар үшін биометриялық аутентификацияға да қатысты айтуға болады. Сонымен, ең бірінші кезекте субъектілердің құрылғыларды қолдану барысын жеңілдетпестен бұрын, оның заңнамалық реттеу яғни, алдымен пайдаланушының биометриялық деректерді бақылауда сақтауға, оның таңдау еркіндігін құрметтеуге, сондай-ақ жеке меншікке араласу қаупін азайтуға бағытталуы керек.

Құқықтық реттеу объектісінің көрсетілген бұл ерекшелігі, біріншіден, XX ғасырдағы дербес деректердің субъектілері туралы ақпаратты жинау мен алмасу процесін жеңілдеткен ақпаратты өңдеудің жаңа құралдары мен тәсілдерінің пайда болуымен және таралуымен, сондай-ақ заңды және жеке тұлғалардың дербес деректерді өз мүдделерінде, оның ішінде жарнамалық сипаттағы электрондық хабарламаларды жіберу, трансшекаралық, дербес деректерді беру, деректер субъектісінің келісімінсіз дербес деректермен өзге де іс-қимылдар арқылы өңдеу мүмкіндігіне ие болуымен байланысты. Екіншіден, құқықтық реттеу объектісінің ерекшелігі ретінде дербес деректерді автоматтандырылған түрде өңдеудегі адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқығын бұзу және адам құқықтарының басқа да бұзылуы қаупінің жоғарылауымен байланысты болды.

Жоғарыда көрсетілген мән-жайлар жеке өмірге қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ететін заңнамалық тетіктерді дамытуды талап етті, өйткені Қазақстан Республикасының 28.01.1993 жылы қабылданған Конституциясының 33-бабында [7] сондай-ақ Қазақстан Республикасының 30.08.1995 жылғы Конституциясының 18-бабында [8] көзделген жалпы кепілдіктер деректерді жинаудың

ерекшелігін көрсетпей, оларды автоматты түрде жинаудағы сақталуының адекватты тәсілдерін көздемеді. Адамдардың жеке өмірлеріне қол сұғылмаушылықты қорғау шараларына байланысты заңнаманың дамуы арқылы Қазақстан Республикасында дербес деректер құқықтық тұрғыда режимін нақтылайтын заңнама пайда болды.

Еліміздегі дербес деректердің құқықтық түсінігін қарастыра отырып, дербес деректер заңында көрсетілген анықтамаға сүйеніп бекітілгенін атап өткен жөн, себебі заңға сәйкес дербес деректердің екі түрін (жанама не тікелей) түрде анықталған немесе анықталатын дербес дерек субъектісіне қатысты кез - келген ақпарат ретінде анықтайды. Дербес деректер ұғымын талдап көрсек, олар, ең алдымен, ақпарат екендігіне назар аудару қажет. Бұл дербес деректер ұғымын ақпарат ретінде түсіндіру үшін "Ақпараттандыру туралы" заңда [9] белгіленген ақпарат тұжырымдамасына сәйкес жүргізілуі керек. Аталған Заң ақпаратты оларды ұсыну нысанына қарамастан мәліметтер ретінде анықтайтындықтан, дербес деректер туралы заңнаманың ережелері осындай ақпаратты ұсыну нысанына қарамастан, тікелей немесе жанама түрде айқындалған немесе айқындалатын жеке тұлғаға жататын кез келген ақпаратты өңдеуге қолданылатын болады.

Кей жағдайда, дербес деректер субъектісінің не оның заңды өкілінің келісімінсіз, оның конституцияда көзделген бостандықтары мен құқықтарының қорғалуына байланысты дербес деректерді субъектінің келісімінсіз өңдеу жағдайы орын алады [10].

Мұндай деректерді өңдеудің жарқын мысалы ретінде - адамның медициналық мекемеге кірген кезде ес-түссіз күйде болуы. Бұл жағдайда, персонал оның жеке басы, физикалық жағдайы, қандай да бір ерекше медициналық айғақтары және өзге де деректер туралы мәліметтер алу үшін өзімен бірге бар құжаттарға жүгіне алады, осы кезде медицина қызметкерлерінің іс-әрекеттері дербес деректердің сақталуына құқықтарды бұзу болып табылмайды, өйткені адамның өмір сүруге конституциялық құқығы іске асырылады [11, 52].

Жаңа ақпараттық технологиялар дәуірі келгенде, адам өмірі туралы ақпаратты жинау, сақтау және өңдеудің компьютерлік құралдары пайда болды. Бұл ақпарат әрқашан ерекше қорғауды қажет етіп, оның құқықтық реттелуін талап етеді. Содан бері көптеген елдерде дербес деректерді қорғау мәселелерін реттейтін нормативтік актілер шығарыла бастады.

Қазақстан Республикасы дербес деректерді қорғау мәселесінде де ерекшелік болған жоқ. 1995 жылғы ҚР-ның Конституциясы 18-бабының 1-тармағында адамдардың жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына құқығы бар деген постулатты бекітеді.

Қызметкерлердің дербес деректерін жинау, өңдеу, сақтау және қорғау туралы ережеде жоғарыда аталған мақсаттардан бөлек дербес деректерге нақты не жататындығы, жинау мен сақтаудың қалай жүзеге асырылатындығы, сондай-ақ дербес деректерді сақтау мерзімі, қызметкер мен жұмыс берушінің өз міндеттері менен құқықтары көрсетілуі керек. Осы ережені әзірлеу кезінде жұмыс беруші Конституция, ҚР еңбек кодексін, Мемлекеттік статистика, Құқық қорғау қызметі заңдарын басшылыққа алуға міндетті.

Қазіргі уақытта адамдар өздерінің дербес деректерін меншік иелеріне беруге мәжбүр. Мысалы: жұмысқа орналасу, несие алу, субсидия алу кезінде. Осындай жағдайда адам өзінің жеке ақпаратының зиянкестердің қолына түсуіне байланысты белгілі бір тәуекелге барады. Бұл тәуекелді барынша азайту үшін мемлекет дербес деректерді қорғауға кепілдік береді.

Дербес деректерді жинау және сақтау кезінде жұмыс беруші белгілі бір ережелерді сақтауға міндетті, сонымен қатар оларды бұзғаны үшін жауаптылыққа ие болады.

Дербес деректер туралы Заңның 22-бабына байланысты субъектілердің тиісті міндеттері көрсетілген, оның ішінде меншік иесінің дербес деректерге рұқсатсыз қол жеткізуді болдырмау арқылы қорғау және т.б. қорғау шаралары айтылған.

Қазақстанда "COVID-19" ауруына бірінші шалдыққандардың тиісті түрде қорғалмаған дербес деректері ҚР Конституциясында көрсетілген жеке өмір құқығы, жүріп-тұру еркіндігі, ақпаратқа қол жеткізу құқығы және т.б. сияқты ең негізгі құқықтары мен бостандықтары дұрыс қорғалмағанын білуге мүмкіндік берді. Дербес деректердің ағып кетуі "Damu" ақпараттық технологиялары арқылы тіркелді, бұл кезде 2019 жылдың шілде айында Орталық компаниясының "Damumed" медициналық ақпараттық жүйесіне пайдаланушының кіруіне заңды рұқсаты бар тұлғаның құпия деректері бар ақпаратты үшінші тұлғаларға беруі оқиғасы орын алды [12]. Компания қолданыстағы заңнамаға, атап айтқанда: ҚР-ның ӘК-сі, Дербес деректер заңының 79-бабына және ҚК сәйкес 205-бабына, 208-бабына сәйкес дербес деректердің желіде тарауымен тиісті дәрежеде айналысады деп күтілді, алайда бұл істі шешу туралы ақпарат қоғамдық кеңістікте жоқ.

2020 жылдың тамыз-қыркүйек айларында "Damumed" жүйесінде жеке деректердің сыртқа таралып кетуінің жаңа оқиғасы белгілі болған. Бұл «үшінші тұлғалар пайдаланушылардың денсаулығы туралы ақпаратты ғана емес, сонымен қатар байланыс деректерін, ЖСН, қызмет түрі мен

салықтарды біле алатыны» туралы ақпарат айтылды. Сонымен қатар, өтініште азаматтарға отбасының басқа мүшелері: күйеулері, әйелдері және балалары, сондай-ақ тіркеу, яғни «жоқ есепке алу және соған байланысты дәрігерлерге бару» (кейбір мәліметтер бойынша, 2020 жылдың ортасына қарай олардың сомасы 75,5 млн теңгеден асты) [13]. Мұның барлығы Қазақстандағы коронавирус індетінің өршуі аясында болатын.

Осы секілді мысалдар Қазақстан Республикасының заңнамалары мен Конституциясы арқылы адамдар құқықтары мен бостандықтары тиісті дәрежеде құқықтық қорғалмайтынын байқаймыз:

Біріншіден, дерекқорларға иелік ететін әрбір мемлекеттік орган өзінің деректер базасының сақталуына және Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің нормаларын және сақталатын ақпаратты пайдалану және құпиялылық қағидаларын сақтау үшін дербес жауапты болады [14].

Екіншіден, дербес деректер мен оларды қорғау саласындағы заңнаманың бұзылуына қатысты интернетті бақылауға ешбір мемлекеттік органның құзыреті мен өкілеттігі жоқ.

Үшіншіден, елде жеке деректерді қорғау бойынша бөлек тәуелсіз мамандандырылған орган құру мәселесі.

Қорытындылай келе, дербес деректердің ішіндегі "жеке деректер" санатын "жеке өмір" жалпы санатынан оқшаулау ақпаратты өңдеу мен сақтаудың автоматтандырылған жүйелерін, ең алдымен, техникалық байланыс арналары арқылы қашықтан қол жеткізуге болатын компьютерлік дерекқорларды таратумен байланысты болып келеді. Дәл осы жүйелер қажетті деректерді сақтау және іздеу мәселелерінде төңкеріс жасап, жеке сипаттағы құпия ақпаратты қорғау проблемасының пайда болуына алғышарттар жасады. Бұл мәселенің дамуы ақпараттық ресурстар мен процестерді сенімді қорғауды қамтамасыз ету, осы саладағы әлеуметтік қатынастарды реттеу қажеттілігін тудырады. Техникалық құралдар мемлекеттік тетіктердің тиімді жұмыс істеуі, қоғамдық процестердің жүруі, сондай-ақ адам құқықтарын іске асыру үшін қажетті әлеуметтік маңызы бар ақпараттың маңызды көлемін жинауға және өңдеуге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы ақпараттық қатынастардың кез-келген субъектілеріне әр түрлі деректерге қол жеткізуге және пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ақпараттық сала жеке тұлғаның мүдделерін іске асырудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Ал жеке тұлғаның мүдделері, өз кезегінде, мемлекет пен қоғамның ақпараттық саладағы мүдделерімен бірге Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін құрайды.

Қазіргі уақытта дербес деректерді құқықтық қорғау деңгейі бойынша Қазақстанның заңнамасы бірнеше жылдар бұрын дамыған Батыс елдерінің заңнамаларынан айтарлықтай артта қалды. Жаһандану үдерістерінің жылдам қарқыны қазақстандық заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін мүмкіндігінше тезірек халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажеттілігін талап етеді. Бұл дербес деректер айналымын құқықтық реттеудің тиімді механизмін құру мәселесін ерекше өзекті етеді.

Сонымен қатар, мемлекеттің бұл үдерістегі рөлі тек заң шығарушылық функциялармен шектеліп қоймай, азаматтарға тиісті құқықтарды пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ететін шарттар мен құралдарда көрсетілген нақты кепілдіктер беруді көздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 «Жеке тұлғалардың дербес деректерін автоматтандыруды өңдеу туралы» Конвенциясы (СЕД №108) Страсбург 28/01/1981. [Электрондық ресурс] URL: <https://rm.coe.int/1680078c46>
- 2 Решение Темиртауского районного суда г. Темиртау. 7 март 2017г. [Электрондық ресурс] URL: <https://krg.sud.kz/rus/sub/temir>
- 3 Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ // [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
- 4 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XII. [Электрондық ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_
- 5 Ибраева А.С. Байкенжеев А.С. Отыншиева А. «Институт гражданства:Сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Казахстан и Великобритании» 2020 г. [Электрондық ресурс] URL: <https://pps.kaznu.kz/ru/>
- 6 И. М. Рассолов, С. Г. Чубукова, И. В. Микурова «Биометрия в контексте персональных данных и генетической информации: правовые проблемы». 2019 г. Б. 111-112. Б. 111.
- 7 Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 28 қаңтардағы Конституциясы [Электрондық ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000_
- 8 Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
- 9 Қазақстан Республикасының “Ақпараттандыру туралы” 2015 жылғы 24 қарашадағы заңы. [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418>
- 10 Дербес деректер және оларды қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырындағы №94-V Заң. [Электрондық ресурс] URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094>

- 11 Жаппарова А.С. Биоэтиканың құқықтық аспектілері, "Құқық және мемлекет", № 2 (59), 2013. С.50-53. С.52.
12 "Қазақстанда тағы да дербес деректер жария етілді", 9 шілде 2019ж., [Электрондық ресурс]
URL:<https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-07/v-kazakhstan-vnov-proizoshla-utechka-personalnykh-dannykh>
13 "Damumed-te 75,5 миллион тенгеге тіркеу анықталды" [Электрондық ресурс]
URL:https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/pripiski-na-755-milliona-tenge-vyiyavili-v-damumed-410519/
14 "Қазақстандықтар жеке деректердің сыртқа шығуынан қалай қорғалған", 11 шілде 2019ж., [Электрондық ресурс]
URL:<https://profit.kz/news/53478/Naskolko-kazahstanci-zaschischeni-ot-utechki-personalnih-dannih/>

УДК 347

А.С. Алимжанова

Академия Кайнар

Құқықтық пәндер кафедрасы аға оқытушы

СОТ ШЕШІМІНІҢ ЗАҢДЫ КҮШІНІҢ СУБЪЕКТИВТІ ЖӘНЕ ОБЪЕКТИВТІ ШЕКТЕРІНІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация. Мақалада сот шешімінің заңды күшінің субъективті және объективті шектері, сот шешімімен реттелетін жеке қатынастарға қатысты заңды күшінің шегінің болмауы және қоғамдағы қолданыстағы құқықтық қатынастарының барлық жиынтығына қатысты шектің болуы арасында айқын айырмашылықтары қарастырылған.

Түйін сөздер. мен заңды мүдделері, шешім, мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, кассация, апелляция, құқықтар, заңды күші.

Аннотация. В статье четко определены различия между субъективными и объективными границами юридической силы решения суда, отсутствием юридически обязывающего своеобразного отношения к индивидуальным отношениям, регулируемым решением суда, и наличием ограничения на весь комплекс существующих правовых отношений в обществе

Annotation. The article clearly defines the differences between the subjective and objective boundaries of the legal force of a court decision, the absence of a legally binding peculiar attitude to individual relations regulated by a court decision, and the existence of restrictions on the whole range of existing legal relations in society

Заңды күшіне енген сот шешімінің маңызын шамадан тыс бағалау өте қиын. Жоғарыда атап өткендей мұндай шешім өктемді, мәжбүрлі түрде және сөзсіз тараптар арасында туындаған дауды тоқтатады; құқықтық қатынастарға орнықтылық және тұрақтылық сапасын хабарлайды; мүдделі тұлғалардың құқықтары мен міндеттеріндегі белгісіздікті жояды; азаматтардың, ұйымдардың, мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды; қоғамда заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді.

Алайда, шешімнің қоғамдық қарым-қатынастарға мұндай айрықша әсері, кімді және қандай дәрежеде шығарылған сот шешімі байланыстырады деген сұрақтың қойылуын шарасыздықпен негіздейді. Дәстүр бойынша, осы мәселе ғылыми әдебиетте сот шешімінің заңды күшінің (объективті және субъективті) шегіне қатысты қарастырылады және шешіледі.

Сот шешімінің заңды күші субъективті және объективті шегіне ие туралы көзқарастар революцияға дейінгі іс жүргізу ғылымында таратылған [77, 110-112 бб.]. Кеңес уақытында заңды күшінің объективті және субъективті шекарасының болуын алғаш рет Д.И. Полумордвинов көрсетті [78, 69 б.]. Мұндай көзқарас кеңестік процессуалдық әдебиетте кең таралды [79, 71-73 бб.] және қазіргі уақытта, сондай-ақ, жалпы танылған болып табылады [80, 141-143 бб.]. Заңды күшінің шектері жоқ деген М.Г. Авдюковтің пікірі процессуалистер арасында қолдау таппады [7, 188-190 бб.].

Диссертация қорғаушы сот шешімінің заңды күші субъективті және объективті шектермен шектеледі деген ғалымдардың көзқарастарына қосылады. Сонымен қатар, заңды күші көпаспектілі ұғым болып табылады, осыған байланысты оның шегі туралы мәселеге көқарас, сондай-ақ жеңілдетілген болуы мүмкін емес. Авдюков М. Г. белгілі мөлшерде дұрыс бекітті: "заңды күші оған қатысты шешім шығарылғанның барлығына қатысты таралады және осыған қатысты оның шегі болмайды" [7, 190 б.].

Егер заңды күші сотпен белгіленген қарым-қатынастарға, сонымен қатар іске қатысушы осындай қарым-қатынастардың субъектілеріне, толық көлемде таралмайды деп болжасақ, онда азаматтық сот ісін жүргізу мағынасынан айрылуы мүмкін, өйткені бұл жағдайда туындаған дауды, бәлкім, жоймайды. Заңды күші өзінің мазмұнымен, тиісті шешім ие бола алатын, барлық қасиеттерді

қамтиды, және бұл мағынада қандай да бір шекаралар немесе шектерге, сондай-ақ, ие емес екендігін осыған қосуға болады.

Сонымен қатар, келтірілген пікірталастар, егер заңды күшіне енген шешім қандай да бір жекеленген және оқшауланған құқықтық құбылыс болып табылған жағдайда ғана, заңды күшінің шегінің болмауы туралы қорытынды үшін негіз болар еді. Сонымен қатар, сот төрелігін атқару бойынша қызмет бастапқыда қоғамдық байланыстар және қатынастар жүйесіне енгізілген.

Сондықтан да сот шешімімен реттелетін жеке қатынастарға қатысты заңды күшінің шегінің болмауы және қоғамдағы қолданыстағы құқықтық қатынастарының барлық жиынтығына қатысты осындай шектің болуы арасында айқын айырмашылықты жүргізу қажет. Авдюков М.Ж. бұл мәселенің тек бірінші аспектісін зерттеумен шектелді, соның нәтижесінде заңды күші объективті және субъективті шектерімен шектелмегені туралы даулы қорытындыға келді. Неге (және кімге) қатысты шешім шығарылды, соған ғана заңды күші қоладнылады. Дау (сұрақ) сотпен қарастырылмаған және шешілмеген кез-келген өзге де құқықтық қатынастарға, сондай-ақ мұндай құқықтық қатынастарға қатысушыларға, заңды күші қолданылмайды. Дәл осымен сот шешімінің заңды күшінің шегінің болуы негізделеді.

Іс жүргізушілік әдебиетте дұрыс айтылған, заңды күшінің іс-әрекетін объективті және субъективті шектермен шектеу сот шешімінің жеке нормативтік актісі ретінде, өз табиғатымен негізделген [40, 16 б.]. Шын мәнінде, шешім өзінің құқықтық табиғаты бойынша, қатаң шектелген қоғамдық қарым-қатынастар тобын реттеуге бағытталған, осыған байланысты шешім бастапқыда өзінің реттеуші ықпал ететін шектеріне ие. Сонымен қатар, шешімге жай жеке нормативтік реттеу актісі ретіндегі көкарас жеткіліксіз болып көрінеді, өйткені сот шешімінің екі тарапы арасындағы айырмашылықты жүргізуге мүмкіндік бермейді (мәлімделген талаптарға сот жауабы және оның көрінуінің сыртқы нысаны арасында), бұл сот шешімінің заңды күшінің шектеріне қатысты орынды деп есептейміз.

Жоғарыда айтылғандай, сот шешімінің заңды күшінің мазмұнын оның қасиеттері құрайды. Сондықтан заңды күшінің шекарасы бір мезгілде сот шешімінің тиісті қасиеттерінің көріну шегі болып табылады. Сонымен қатар, қасиеттердің біреуі сот шешімін сот төрелігінің актісі ретінде анықтайды, осыған байланысты олардың мазмұны мәлімделген талаптарға сот жауабымен негізделген және іске қатысушы тұлғалардың құқықтары мен міндеттері туралы соттың қорытындыларымен тығыз байланысты. Басқа да қасиеттер, осындай шешіммен белгіленген, нақты құқықтары мен міндеттерге қатыссыз, соттың материалдық-құқықтық ұйғарымдарының сыртқы нысанын білдіру тұрғысынан шешімді іс жүргізу құжаты ретінде сипаттайды.

Сот шешімінің заңды күшінің шектері даулы немесе айқындалмаған материалдық құқықтық қатынастардың субъективті құрамы мен нақты мазмұнына, құқықтар мен міндеттерге, сотпен белгіленген заңды фактілер мен құқықтық мән-жайлардың болуы немесе болмауына тәуелді. Сондықтан заңды күшінің шегінің бар екендігі туралы, мәлімделген талаптарға соттың жауабын ескермей, олардың нақты іске асырылуы мүмкін емес, шешімнің тек ерекшеліктілігіне, преюдициальность және атқарушылығына қатысты айтуға болады. Мәлімделген және сотпен шешілген талаптардың (ерекшелігі) ұқсастығын анықтау; қандай фактілер мен құқықтық қатынастарды сотпен белгіленгенің анықтау және олар кім үшін белгіленген (преюдициальность) болып саналатынын анықтау; қандай талап мәжбүрлеп орындалуға жатады және ол кіммен нақты орындалуға тиістігін (атқарушылық) анықтау, тек сот шешімі элементтерінің құрамын сот актісі ретінде талдаудың негізінде ғана мүмкін.

Өз кезегінде, дау (сұрақ) сотпен қаралған және шешілген туралы құқықтық қатынастарға, сондай-ақ, қандай тұлғаның құқықтары мен міндеттеріне қатыссыз сот шешімі шығарылғанына қарамастан, шешім өзгеріссіз, бұлтартпайтындық және жалпыға міндеттілік болып табылады. Тиісінше, шешімнің бұл қасиеттері не объективті, не субъективті шектерге ие емес, өйткені өзінің құқықтық табиғаты бойынша мәлімделген талаптарға соттың жауабымен тікелей байланысты емес. Осындай шешімнің (тұрақтылығы) пәнін құрайтын, нақты құқықтық қатынастардың мазмұнына

карамастан, сот шешімі оны шығарған сотпен жойылуы немесе өзгертілуі мүмкін емес. Белгілі бір міндеттерді орындауға сот үкім шығарды ма, даулы құқықтық қатынастарды мойындады немесе қайта өзгертті ме, талап-арызды қанағаттандырудан (неопровержимость) бас тартты ма, осыларға қатыссыз, заңды күшіне енген шешім сот кассациялық (апелляциялық) сатыдағы сотпен қайта қаралуы мүмкін емес. Мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, ұйымдар және азаматтар өз қызметінде сотпен шығарылған шешімді ескеруге тиіс, онымен өз әрекетін лайықтауға тиіс, сондай-ақ, тиісті сот шешімінің (жалпы міндеттілік) сол немесе өзге де мазмұнына қарамастан, заңда белгіленген нысандарда өз құзыреті шегінде оны жүзеге асыруға жәрдем көрсету керек. Бұл ретте, өз қызметінде сотпен шығарылған шешімді ескеруге, сондай-ақ өз құзыреті шегінде оны жүзеге асыруға жәрдем көрсетуге әркім міндетті; ұқсас түрде, оны соттың өзі шығарған шешімді қайта қарауға, сондай-ақ, кассациялық (апелляциялық) тәртібімен (іс жүргізу заңында белгіленген жағдайлардан басқа) заңды күшіне енген шешімнің заңдылығы мен негізділігін тексеруге ешкімнің де қол жеткізуге құқығы жоқ.

Осылайша, сот шешімінің заңды күші сот төрелігі актісі ретінде ғана шектермен шектелген; сот шешімінің заңды күші іс жүргізу құжаты ретінде қандай да бір шекке ие емес.

Біздің еліміздің іс жүргізу құқығы теориясында сот шешімінің заңды күшінің объективті шектерінің құрамы туралы сұрақ пікірталасты болып табылады. Д. И. Полумордвинов заңды күшінің объективті шектерін " өйткені ол өз көрінісін талаптан тапқан себеппен, сотта дауласатын тараптар қатынастарына және үшінші тұлғаларға " таратты [78, 69 б.]. Бұл көзқарасты Зейдер Н.Б. қолдады, ол былай деп жазды: "талап талапкердің өзімен, сондай-ақ, өз бастамасы бойынша сотпен өзгеруге ұшыраса да заңды күшінің объективті шектері даулы қатынастармен анықталады" [39, 176 б.]. Л.Н. Завадская да заңды күшінің объективті шектерін даулы қатынастармен анықтайды [46, 82 б.].

Осындай көзқарасқа Чечина Н. А. Қарсы келеді: "Шешімнің заңды күші талап-арызда айқындалған құқықтық қатынастарға емес, шын мәнінде олардың ақиқаттығы сотпен анықталған, тараптар арасындағы қарым-қатынастарға таралады" [81, 73 б.]. Мұндай құқықтық позицияға теориялық негіздің себебі М. А. Гурвичтің пікірі болды: "заңды күшінің объективті шектері, шешіммен расталған немесе өзгертілген құқық және міндетпен (құқықтық қатынаспен) шешімнің коданылуын шектейді" [18, 111 б.]. Келтірілген көзқарастар Н.И. Масленниковамен әрі қарай дамытылдыол мынадай тұжырымға келді: "заңды күшінің объективті шектері барлық жағдайларда сот шешімінің мәнімен анықталады", осыған байланысты: "сот талқылауының мәні және сот шешімі мәнінің арасындағы айырмашылықты жүргізуді" ұсынды, өйткені "сотпен қорғауға заңмен қорғалатын болжамды емес, нақты құқықтар мен мүдделер жатады" [82, 16-17 бб.]. Басқа да авторлармен ұқсас пікірлер айтылды .

Диссертация қорғаушының пікірінше, сот талқылауының мәні дау (сұрақ) туралы қарастырылып жатырған құқықтық қатынастар (субъективті құқықтары мен міндеттері) болып табылады. Олардың болуы немесе болмауы сотпен белгіленген, туындаған даудың салдары болып табылған, белгісіздік, күмәнді және шарттылықтан босатылған сол құқықтық қатынастар сот шешімінің мәні болуы мүмкін және болуға тиісті. Тиісінше, бірінші және екінші жағдайда да әңгіме талапкермен (өтініш беруші) көрсетілген ол туралы дау (сұрақ) сот отырысында қаралған және сот шешімі арқылы шешілген бәрі бір сол құқықтық қатынастар туралы. Мәлімделген талаптарды (ҚР АПК-сі 48 бап, 225 бап) өзгерту (кеңейту) мүмкіндігі жоғарыдағыларды теріске шығармайды, өйткені, мұндай өзгеріс тараптардың жарыспалылық және тең құқылықтық принциптерінің әрекетін ескере отырып, кез келген жағдайда сот талқылауының тиісті мәні болуға тиісті, осыған байланысты іске қатысушы тұлғаларға өзгертілген талаптарға қатысты түсініктер беруге, өтініштер мәлімдеуге, дәлелдемелер табыс етуге және т. б. құқық берілуі тиесілі.

Осылайша, келтірілген екі көзқарастар арасындағы түбегейлі айырмашылықтар жоқ; алайда, сот шешімімен орнатылған құқықтық қатынастарды, заңды күші объектісі ретінде қарастыратын ғалымдардың пікірі неғұрлым дәл ұсынылады, өйткені заңды күші дәл шешімді (сот талқылауын) сипаттайды, осыған байланысты заңды күші талап-арызда (өтініште) көрсетілген емес, сот шешімінде көрсетілген құқықтық қатынастарға таралады.

Заңды күшінің объективті шектері туралы мәселемен өткен ғасырдың ортасындағы кеңестік ғылыми әдебиетте жүргізілген шешімнің "себептері" заңды күшіне енген ме деген ораймен, пікірталастар байланысты [83, 286-288 бб.]. Қойылған мәселеге қатысты екі көзқарас айтылды.

Д. И. Полумордвинов шешімнің себептері заңды күшіне енбейді деп санаған. Бұл тұжырым автор дәлелдеді: шешімнің себептері сот бәсекесінің мәні болып табылмайды, олар тек жанама, қосалқы мәнге ие: олар сот шешімдерінің негізділігін және көз жеткізерлігін қамтамасыз ететін, сонымен қатар жоғары тұрған сотпен шешімнің дұрыстығын тексеру үшін, сот шешімін түсіндіру үшін және т. б. қажет [84, 28-35 бб.].

Осындай көзқарасқа әділ сынды С.Н. Абрамов айтты: сот шешімінің себептері шағымданудың мәні болуы мүмкін, сондықтан олар заңды күшіне енеді. Ғалым себептердің мазмұнын қосалқы және жанама деп тануға қарсылық білдірді, егер дәлелдер негізінде шешімнің дұрыстығын тексеруге болатын болса, онда олардың мағынасы өзгеше. Автор атап көрсеткен болатын, егер Д.И. Полумордвиновтің позициясын ұстасақ, онда сот сот шешімін, сотта қараудың бұрынғы емес пәні болып табылатын, материалдармен негіздей алады, бұл азаматтық іс жүргізу принциптеріне, соның ішінде бәсекелестік пен диспозициялық /қалпына келтірушілік/ принциптеріне қарама-қайшы келеді [85, 307-309 бб.]. С. Н. Абрамовтың позициясын М.А. Гурвич және А.Ф. Клейнман қолдады. М.А. Гурвич пайымдады: осы мәселенің тек қана мұндай шешімі азаматтық процестің объективті шындық принципіне сәйкес келеді [18, 111-114 бб.], ал А.Ф. Клейнман бекітті: егер сот шешімінің себептері заңды күшіне енбейтін болса, онда преюдициалдық ретіндегі шешімнің заңды күшіне енудің мұндай құқықтық салдарының болуы мүмкін емес [86, 94-96 бб.].

Айта кету керек, кейіннен Д. И. Полумордвинов, С. Н. Абрамовпен келісіп, өз көзқарасын қайта қарастырды: сот шешімінің себептері заңды күшіне енеді, өйткені "сот шешімі бірыңғай тұтастықты білдіреді және сот шешімінде тұжырымдалған соттың түпкілікті резолюциясын, осы резолюцияның тікелей негізі болып табылатын, нақты мән-жайларды белгілеуден кесіп тастау дұрыс болмас еді" [31, 172 б.]. Д.И. Полумордвиновтің өзінің бастапқы көзқарастарынан бас тартуы, осы мәселе бойынша іс жүзінде пікірталасты тоқтатты және қазіргі уақытта сот шешімінің себептерінің заңды күшіне ену мүмкіндігі отандық процессуалдық ғылымда жалпыға танымал болып табылады (осыған диссертация қорғаушы толығымен қосылады) [87, 64-65 бб.].

Сонымен қатар, заңды күшіне енетін шешімнің себептері ретінде дәл нені түсіну қажет деген мәселеге тоқталып кету қажет.

Іс жүргізу әдебиетінде айтылған: "шешімнің себептері деп істі шешкен кезде олардың болуы немесе болмауы сотпен белгіленетін не фактілер, не құқықтық қатынастар, не субъективті құқық болып табылады. Шын мәнінде, олар жөнінде сот шешімінің себептері туралы айтуға болмайды, себебі - осы фактілерді, құқықтық қатынастар және құқықты растауға сотпен істі зерттеу бағытталған [39, 17-18 бб.]. Осы фактілер, құқықтық қатынастар және субъективті құқықтың болуы туралы немесе болмауы туралы сот өз қорытындыларын негіздеу үшін келтірілетін пайымдауларды сот шешімінің себептері деп есептеу керек ". Келтірілген көзқарас күмән келтіреді. "Себеп" термині көп мәнді болып табылады және өзінің мазмұнымен сотпен белгілеген заңды фактілер мен құқықтық қатынастарды, сондай-ақ шешім қабылдау кезінде сот басшылыққа алған заңдарды, іс бойынша жиналған дәлелдемелерді, оларды бағалауды, әртүрлі дәлелдерді, сот талқылауының барысын және онымен іс бойынша белгілі бір шешімді қабылдаудың себебін көрсететін, дәлелдер мен ойларды қамтуы мүмкін. Шешімнің себебі соттың тек қана логикалық пайымдаулары болып табылады деген пайымдауға жеткілікті негіздер жоқ.

Ғалымдардың басым көпшілігінің пайымдауынша, шешімнің себептері, сот резолюциясының негізі болып табылатын, іс жүзіндегі мән-жайларды белгілеген бөлігінде ғана, заңды күшіне енеді. Қалған бөлігінде шешімнің себептері заңды күшіне енбейді, өйткені шешімнің пәнін белгілеу тәсілі болып табылмайды, қандай дәлелдердің көмегімен фактілер және құқықтық қатынастар орнатылды және оларды сол немесе өзге түрде бағалай отырып, сот нені басшылыққа алғанын көрсете отырып, сот қызметінің тек әдістемесін ашады; дәлелдемелер және оларды бағалау дербес болмайтын және

істің мән-жайына қатысты қызметтік сипатқа ие; белгіленген фактілерге заңдық біліктілікті бере отырып, мұндай фактілерді және тараптардың нақты қарым-қатынастарын белгілеу бойынша қызметпен салыстырғанда, сот жаңадан ештеңежасамайды; соттың пайымдаулары және ойлары сол немесе өзге дәрежеде субъективті сипатқа ие, соның салдарынан шешімнің негізіне алынған, объективті шындық фактілерін белгілеуден айтарлықтай ерекшеленеді; судьялар тәуелсіз және заңға ғана бағынады, осыған байланысты құқықты қолдану бойынша ешқандай бұрын айтылған пайымдаулар құқықты өзге де түсінуге және ұқсас жағдайларда сол нормалары қолдануға кедергу жасауға қабілетті емес [88, 220-222 бб.].

Басқа процессуалистер заңды күшінің объективті шектерін баяндау кезінде себептердің сол бір немесе өзге бөлігінде шешімнің себептерінің заңды күшіне ену туралы сұрақты айналып өтеді, алайда, қорытындыға келгенде, сондай-ақ сот белгілеген фактілер мен құқықтық қатынастар заңды күшінің объектісі екендігін көрсетеді [40, 17 б.].

Қойған мәселелерді бірнеше басқаша түсіну К. С. Юдельсонмен ұсынылды, ол болжады: заңды күшінің объективті шектері қаралатын істің пәнімен анықталады, ал заңды күші фактілері туралы, құқықтық қатынастар, құқықтары мен міндеттері туралы соттың тұжырымдарына, соттың өз бұйрығына таралады [38, 287 б.]. Сонымен қатар, "қаралатын істің мәні" терминінің мазмұнын автор нақты анықтамаған; сондай-ақ фактілер, құқықтық қатынастар туралы соттың тұжырымдары және бұйрық қандай мағынада істі қараудың пәні болып танылуы мүмкіндігі мәлімделмеген.

Заңды күші объектісіне қоланылатын баяндалған тәсілдер жеткіліксіз болып ұсынылады, өйткені шешімнің сол немесе басқа құрамдас бөлігіне заңды күшінің таралу мүмкіндігі іс жүргізу құқығы теориясында сот шешімі, оны сот төрелігі актісі ретінде сипаттайтын, қасиеттерінің ерекше мазмұнымен байланыспайды.

Сонымен қатар, сот төрелігі актісі ретінде, сот шешімінің қасиеттері мен элементтерінің (пәні, негізі, мазмұны) дәл арақатынасы арқылы оның заңды күшінің объективті шегі анықталады. Заңды күшінің объективті шегінің сот шешімінің сол немесе өзге де құрамдас бөлігіне таралу мүмкіндігі шешімді сот төрелігі актісі ретінде айқындайтын, құқықтық қасиеттерінің ерекшеліктерімен негізделеді.

Сот шешімінің ерекшелігі ол туралы дау (сұрақ) сотпен қаралған және шешілген құқықтық қатынаспен (құқықтар және міндеттермен, құқықтық мән-жайлармен), сондай-ақ, онымен өтініш беруші өзінің материалдық-құқықтық талабын байланыстырған, оның болуы немесе жоқтығы сот шешімімен анықталған (яғни, ерекшеліктіліктің мазмұны шешімнің мәні мен іс жүзіндегі негізімен байланысты) заңды маңызды мән-жайлармен негізделеді. Ерекшеліктілік көріну үшін мәлімделген талап немесе өзге де талап сотпен қалайша шешілгендігінің елеулі маңызы жоқ, өйткені өтініш беруші, соттың резолютивті ұйғарымдарының сол немесе өзге де мазмұнына қарамастан, сотқа ұқсас талаппен жүгінуге құқылы емес. Алайда, ол жаңа талап-арызбен өзге де субъективті құқықтарын (жалпы құқықтық) қорғау туралы сотқа жүгіну мүмкіндігінен айырылған жоқ), сол сияқты жаңадан мәлімделген талаптарды негіздеу үшін, олар туарлы мәселе сотпен қаралмаған және шешілмеген, жаңа мән-жайларға сілтеме жасауға құқылы.

Сот шешімінің ерекшеліктілігінің объективті шектері осыдан білінеді. Сот тәжірибесі үшін шешімнің ерекшеліктілігінің объективті шектерінің айтарлықтай маңызы бар. Бұл тұрғыда келесі мысалды көрсетуге болады. А.Д. және Р.М. Трофимовтар К.А. және М.Ю. Денисовқа кіру метал есігіне демонтаж жұмыстарын жүргізу туралы талап арызымен сотқа жүгінген. 2000 жылғы 21 тамызда Өскемен қаласы № 2 аудандық сотының шешімімен, Өскемен қалалық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2001 жылғы 20 ақпандағы өзгеріссіз қалдырылған ұйғарымымен талап-арызды қанағаттандырудан бас тартылды. Талапкер А.Д. Трофимов Өскемен қалалық сотына қадағалау шағымымен жүгінді, оның осы талап-арызбен сотқа жүгіну кезінде соның өзінде, сол тараптар арасындағы дау бойынша, сол пән туралы және сол негіздер бойынша, заңды күшіне енген соттың шешімінің бар екендігіне сілтеме жасай отырып, ол сот қаулыларының күшін жою туралы және іс бойынша өндірісті тоқтату туралы сауал қойды. Азаматтық істің материалдарын қадағалау тәртібімен тексеріп, Өскемен қалалық соты қадағалау шағымын қанағаттандыру үшін заңды негіздер

тапқан жоқ. Азаматтық процессуалдық заңына сәйкес азаматтық істі дараландырудың құралдары іске қатысушы тұлғалардың құрамы, мәні және мәлімделген талаптардың негізі болып табылады. 1998 жылғы 21 сәуірде Мәскеу қаласы Лефортовский аудандық сотының шешімімен 1998 жылғы 04 мамырда заңды күшіне енген, шын мәнінде, А.Д.Трофимовтің К.А. және М.Ю. Денисовтерге кіретін металл есіктерін бөлшектеу туралы талаптары қаралды. Алайда, сотпен осы шешімді шығарғаннан кейін К.А. және М.Ю. Денисовтермен қарама-қарсы жағына ашылатын жаңа метал есігі орнатылды. А. Д. және Р. М. Трофимовтер осы талаппен сотқа жүгіне отырып, сондай-ақ көрсетті: "тағы да сондай сыртқа ашылатын жаңа металл есігі орнатылды, айырмашылығы тек бұрын ол солдан оңға қарай ашылатын болса, ал енді керісінше - ашылады". Жаңадан мәлімделген талаптарының негізіне А.Д. және Р.М. Трофимовтер жаңа фактілер мен мән-жайларды сілтеді, өйткені 1999 жылғы ҚР АІЖК-сі 156 бабы бойынша аталған талап арызды қабылдаудан бас тартуға немесе ҚР АІЖК-сі 156 бабы бойынша іс бойынша іс жүргізуді тоқтатуға соттың заңды негізі болған жоқ [89].

Шешімнің преюдициальностігінің объективті шектері олардың болуы немесе болмауы сотпен анықталған, заңды фактілерге, құқықтық мән-жайларға және құқықтық қатынастарға таралады, осыған байланысты мұндай сотпен анықталған фактілер, мән-жайлар және құқықтық қатынастар, сол тұлғалар қатысатын, кез келген өзге де процесте дәлелдеуге жатпайды, таласқа түсуі және күмәнға ұшырауы мүмкін емес (осылайша, преюдициальностің мазмұнымен, сондай-ақ шешімінің тек мәні мен нақты негізі қамтылады). Егер қандай да бір заңды фактілер, құқықтық мән-жайлар немесе құқық қатынастарының бар не жоқ екендігі туралы мәселені сот шешпесе, онда мұндай фактілерге, мән-жайлар мен құқықтық қатынастарға шешімнің преюдициальності (оның заңды күші) таралмайды, осыған байланысты азаматтық істі қарау кезінде дәлелдеу пәнінен олар алынып тасталмайды (егер оған тіпті сол бір тұлғалар қатысатын болса да).

Харламова Н.В. тұрғылықты жері бойынша оны тұрғын үй алаңына тіркеуді жойғаны үшін "Алмамед" КЖК паспорттық үстелдің бастығының іс-әрекетіне шағыммен сотқа жүгінді. 2000 жылғы 11 мамырдағы Ақтөбе қаласы Алға аудандық сотының шешімімен, Ақтөбе қалалық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2000 жылғы 10 тамыздағы өзгеріссіз қалдырылған ұйғарымымен талап-арызды қанағаттандырудан бас тартылды. Н.В. Харламованың шағымын қанағаттандырудан бас тарта отырып, сот өзінің құқықтық ұстанымы негіздемесі ретінде 1999 жылғы 12 наурыздағы сот шешімімен сол тұрғын үй алаңында Н.В. Харламованың әкесі В.Б. Харламовті тіркеудің заңдылық күшін жою фактісі анықталғанына сілтеді. Сонымен қатар, 1999 жылғы 12 наурыздағы шешіммен жеке Н.В. Харламоваға қатысты заңдылық тіркеудің күшін жою фактісі анықталған жоқ, ал Н.В. Харламованың өзі сол іс бойынша тарап болып табылмады. Сотпен осы іс бойынша шешімде тұрғылықты жері бойынша Н.В. Харламованы тіркеудің күшін жоюдың дұрыстығын негіздейтін қандай да бір дәлелдемелер келтірілген жоқ. Мұндай деректерді негізге ала отырып, Мәскеу қалалық сотының Төралқасы сот шешімін және сот алқасының ұйғарымын жойды, сол сотқа істі жаңадан қарауға бағыттады [66].

Атқарушылық сот шешімінің тек мазмұнымен ғана айқындалады (шешімде жауапкерге белгілі бір міндеттері орындауды беру туралы нұсқаулардың болуы). Тиісінше, шешімнің атқарушылығының объективті шектері соттың тиісті резолютивті ұйғарымымен шектеледі, осыған байланысты, жауапкер сот шешімімен берілген міндетті ғана орындауға тиісті; жауапкерден сот шешімінде қарастырылмаған қандай да бір әрекеттерді жасауға талапкер бастапқыда құқылы емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 30 тамыз 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы // <http://adilet.zan.kz/>.
2. 24 тамыз 2009 жылғы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен бекітілген 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңдегі Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының Тұжырымдамасы // <http://adilet.zan.kz/>.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
4. Гурвич М.А. Решение советского суда в исковом производстве. М., 1955. С. 6-42.
5. Гражданский процесс: Учебник / Общ. ред. С.Н. Абрамова. М., 1948. С. 289-291.
6. Гурвич М.А. Лекции по советскому гражданскому процессу. М., 1950. С. 153-156

УДК34

И.А. Алимжанов

м.ю.н. Филиал Некоммерческого акционерного общества
«Республиканская физико-математическая школа»
Инженер по технике безопасности и охраны труда
e-mail: islam.alimzhan@gmail.com

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі құқықтық мемлекет дамуын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциясы негізінде Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекеттің қалыптасу процесін зерттеу мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер. Мемлекет, Конституция, құқықтық мемлекет, заң шығарушы билік, үкімет, сот билігі.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы изучения развития правового государства на современном этапе, а также процесса формирования правового государства в Республике Казахстан на основе Конституции Республики Казахстан.

Ключевые слова. Государство, Конституция, правовое государства, законодательная власть, правительство, судебная власть.

Abstract: This article deals with the issues of studying the development of the idea of the rule of law at the present stage, as well as the process of forming the rule of law in the Republic of Kazakhstan on the basis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: State, Constitution, legal state, legislative power, government, judicial power.

Правовое государство является одной из центральных и актуальных тем юридической науки. В последние годы ей посвящено немало исследований, хотя многие проблемы ждут своего решения. В прошлом отношении к государству и праву было иное, был классовый подход к этим категориям. В советское время правовое государство было государством «антисоциалистическим», «буржуазным».

Правовое государство – государство, основанное на правовых началах и подчиненное праву. Государство самоограничивает себя правом, признает приоритетность права над собой. Оно воспринимается не как производное от государства, а как самостоятельная социальная сила. Действует здесь принцип верховенства правовых законов, объективирующих общепринятые и социальные ценности. Последние представляют собой общепризнанные международно-правовые стандарты. Законы, закрепляющие их, являются правовыми, т.е. гуманными, отвечающими потребностям общества, принятым в соответствии с демократически построенным регламентом. Правовые законы принимаются государственными органами, призванными выражать волю народа, а потому обладают приоритетом по сравнению с иными нормативными правовыми актами. Верховенство закона обеспечивается осуществлением принципа разделения властей, высоким авторитетом законодательной власти, доступностью судебной защиты. Немало важное значение имеет и исполнимость закона, обеспеченность его механизмами реализации.

Конституция Республики Казахстан – основной, главный нормативный акт государства и общества, становящегося на путь демократического, цивилизованного развития. Конституция устанавливает государственный и общественный строй и принципы их организации и функционирования с ориентацией на перспективу. Конституция является источником не только конституционного права, но и всех отраслей национального права. В ней закрепляется конституционный статус человека и гражданина.

Конституция для всех государств, так и для Казахстана была первым необходимым условием построения правового государства, которое предполагает господство права во всех сферах государственной жизни.

Казахстан является республикой, демократическим правовым государством. Оно осуществляет верховенство права, обеспечивает самостоятельность и полноту государственной власти на всей территории, ее независимость и равноправие во всех отношениях. Единственным источником государственной власти является народ, который составляют граждане Казахстана всех национальностей и который свою власть осуществляет непосредственно через своих представителей, избранных в Мажилис Парламента и органы местного самоуправления. Выборы проводятся на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права, при тайном голосовании.

Рассматривая воплощение идеи правового государства в Казахстане, следует отметить, что оно началось лишь в новых условиях развития рыночных отношений, глубокой демократизации общества и государства, отказа от тоталитарного режима и постепенного создания правового государства. Структура и содержание Конституции отражает реальное соотношение социальных сил в обществе и

специфику политических и правовых традиций, сложившихся в Казахстане на современном этапе его развития, является правовой основой для устойчивого демократического развития нашей страны.

Фундаментом правовой государственности являются права и свободы человека. Принцип их приоритета составляет ядро принципов правового государства. Высокая ценность правового государства состоит в том, что оно возникло на путях поиска свободы и в свою очередь стремиться быть гарантом этой свободы.

Цель правового государства – обеспечение границ свободы индивида, недопустимость нарушения поля свободы, очерченного правом, запрет применения насильственных мер, не основанных на праве.

Конституция Республики Казахстан имеет ясную логику построения, основанную на органической связи: человек – общество – государство. В основу конституционного строя положены фундаментальные принципы устройств и государства: народовластие, государственный суверенитет, гуманизм, верховенства права, сочетание единства и разделения государственной власти, политическое и идеологическое многообразие, полнокровное участие Республики Казахстан в мировом сообществе и др.

В Конституции Республики Казахстан определены статус человека, гражданина, государственного и общественного строя и стратегические правовые идеи. Это выражается в положении Конституции о том, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством. Стать таким государством в одночасье невозможно. Как показывает исторический опыт становления передовых государств, нужно определенное время, искреннее желание, активное творческое деяние для достижения поставленной цели. Научный и правовой анализ идей, принципов, норм Конституции Республики Казахстан показывает, что она содержит мощный заряд, который дает энергию для молодой суверенной Республики Казахстан ныне переживает исторический этап закладывания основ правового государства и формирования гражданского общества. Республика Казахстан встала на путь строительства правового государства. Из курса теории правового государства следуют общие (основные) признаки правового государства, которые характеризуются в следующем:

- во-первых, формирование развитого гражданского общества;
- во-вторых, юридическое равенство всех граждан, а также создание материальных, политических, организационных и других гарантий для его обеспечения;
- в-третьих, господство права;
- в-четвертых, широкий комплекс политических, экономических, гражданских, культурных прав и свобод граждан, а также возлагаемые на них обязанности;
- в-пятых, разделение государственной власти на три ветви.

Анализ принципов, идей, норм Конституции Республики Казахстан показывает, что она создает правовое пространство для формирования гражданского общества, для обеспечения прав и свобод человека и гражданина, для установления господства права, для реализации политической и правовой ответственности граждан, государственных органов, должностных лиц, для согласованной деятельности всех ветвей государственной власти. Формирование демократического, правового и социального государства – длительный процесс, который требует постоянных синхронных усилий всех субъектов конституционных правовых отношений: народа, социальных групп, государства, его органов, должностных лиц. Для строящего демократического, правового и социального государства высшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы. В политической мысли демократию рассматривают как самоценность, как реальное воплощение в государственном строе важнейших общечеловеческих ценностей. К ним относится сам человек, его жизнь, права и свободы. Признание их высшей ценностью означает, что государство не имеет более важной задачи, чем забота о человеке, о его материальном благополучии. Государство обязано создать все зависящие от него условия для того, чтобы человек мог существовать нормально.

Государство обязано защищать жизнь человека от посягательств, предоставляя ему возможность и самому защищаться от неправомерных действий, обеспечивая нормальную окружающую среду. Права и свободы человека, закрепленные в Конституции, конкретизированные в текущем законодательстве, означают, что государство должно всемерно содействовать их реализации в первую очередь.

Правовое государство – политическое оформление гражданского общества, сферы общественной жизни, где действуют развитые демократические институты, имеют место самоуправление, инициатива и активность граждан и их организаций. Эта сфера ограждена законами от произвольной регламентации ее со стороны властных органов. В таком государстве соблюдаются права и свободы человека и общества; право приоритетно по отношению к государству; признается и соблюдается независимость суда как защитника гражданина в его отношениях с государством. Население

характеризуется определенной способностью к саморегулированию готовностью подчиняться общим правилам и интересам. Гражданское общество представляет собой общество равноправных людей, свободно проявляющих свою индивидуальность и творческую инициативу. Легитимность всех государственных и общественных институтов и структур, которые создаются на основании закона, с соблюдением установленных правил и процедур, и их цели, задачи, формы и методы функционирования детально регламентируются в официальном порядке.

Построение и функционирование правового государства являются одной из важных и актуальных научно-теоретических и политико-практических проблем и исторических задач современного общества. Поэтому в Конституции 1995 года поставлена цель утверждения Республики Казахстан правовым государством. Включение этой цели в повестку дня вытекает из политики развития государственности и права и определяется рядом факторов и условий.

Прежде всего, нужно отметить, что потребность построения правового государства вытекает из горьких уроков периода советского тоталитаризма. Ибо в 30-40-х годах, несмотря на наличие хороших законов, в результате широкого нарушения законности миллионы людей без вины, без суда, без предоставления права на защиту были привлечены к ответственности. В новых условиях эти обстоятельства должны быть устранены. Необходимость создания правового государства вытекает также из положительного опыта других демократических государств, из требований дальнейшей демократизации жизни общества и государства, из политики усиления гарантий прав и свобод и интересов человека и улучшения их защиты, а также вытекает из целей успешного решения широких задач, стоящих перед обществом и государством на современном этапе развития.

Конституция Республики Казахстан провозглашая государство правовым, закрепила ряд принципов правового государства. Одним из которых реализуется – разделение властей. Советская юридическая наука исходила из марксистского тезиса о механизме государственной власти как «работающей корпорации» – и законодательствующей, и исполняющей законы одновременно. Власть рассматривалась в плане разделения труда по ее осуществлению, характеризовалась в структурно-функциональном «ключе», отрицалась сама целесообразность исследования законодательной и судебной власти по отдельности. Правовая государственность невозможна без разделения властей, ибо именно эта, изобретенная цивилизованным человечеством, система сдержек и противовесов позволяет обществу защищать себя от попыток узурпации власти, от злоупотреблений.

В Конституции РК в статье 3 п. 4 закреплён принцип, согласно которому государственная власть осуществляется на основе ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов. Каждая из этих ветвей представлена соответствующими органами, действующими самостоятельно.

Принцип разделения властей является обязательным атрибутом правового государства. Его осуществление заключается в утверждении политической свободы, обеспечении законности и устранении злоупотреблений властью, защите гражданина от произвола должностных лиц, создает (через разделение труда и компетенции) предпосылки к эффективной деятельности государственных структур.

Конституционное провозглашение принципа разделения властей имеет большое значение для развития государственности Казахстана. Разделение государственной власти – это не только разграничение, но и подробная регламентация полномочий всех ветвей власти в соответствующих разделах Конституции. Разделение власти означает не сущностное разделение единой государственной власти, а функциональное ее разделение, не отрывающее частей от целого, но при этом позволяет новому молодому государству быть единством политически многообразным и юридически гибким. Правовое государство как определенная теория и соответствующая практика организации политической власти и обеспечения прав и свобод человека является одним из существенных достижений человеческой цивилизации. Реформирование политической и правовой сферы в республике полностью направлено на становление и развитие основополагающих принципов правового государства. Казахстан стоит на пути становления и развития правового государства. В действующей Конституции Республики Казахстан данное положение нашло свое отражение в статье 1. Невозможно прийти к правовому государству только путем реформирования государственных институтов, изменения законодательных актов. Правовое государство как комплексное явление возникает на основании формирования ценностей и идей в общественном сознании и общественном бытии. Все эти предпосылки являются необходимым условием становления и развития правового государства. В свою очередь, историческое развитие идеи правового государства во многом предопределяет систему ценностей и идеалов современного общественного правосознания. Поэтому обращение к истории идеи правового государства имеет сегодня большое научное значение.

Необходимость конституционного закрепления принципа объясняется следующим образом:

1) этот принцип избавляет от тоталитарной организации государственной власти на многопартийной основе и классовой идеологии;

2) выражает разграничение компетенции государственных органов, основанное на взаимном контроле и взаимодействии.

Конституционно-правовое закрепление принципа разделения властей имеет целью, с одной стороны, утвердить правовой статус каждого органа как независимого субъекта государственной власти, действующего самостоятельно в пределах своих полномочий, а с другой стороны, создать систему средств взаимного регулирования, уравнивания и контроля баланса прав и обязанностей «сдержек и противовесов органов власти».

Большой объем работы в сфере управления государственными делами возложен на исполнительные органы. Они должны действовать строго в пределах компетенции, определяемой Конституцией и другими законами, в целях организации исполнения актов законодательной власти и других нормативных правовых актов. Исполнительную власть осуществляет Правительство, возглавляющее всю систему исполнительных органов и осуществляющее руководство их деятельностью.

О последовательном проведении в жизнь принципа разделения властей можно говорить лишь в том случае, если наряду с законодательной и исполнительной властью достаточно активно себя проявляет и пользуется независимостью судебная власть. Судебная власть предоставляется Верховному Суду Республики Казахстан и нижестоящим судам, осуществляется от имени Республики Казахстан и имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения норм Конституции, законов и иных нормативных актов.

Правосудие в РК осуществляется только судом. Конституция признает самостоятельность и право органов судебной власти. Судебная власть, осуществляется посредством гражданского, административного и уголовного судопроизводства. Органами судебной власти являются: Верховный суд РК, а также нижестоящие суды. Особенность казахстанского судопроизводства заключается в отсутствии отдельной ветви - арбитражного процесса. Экономические споры разрешаются в рамках гражданского судопроизводства, независимо от их субъектов. Суды, по рассматриваемым делам принимают судебные акты в форме решений, приговоров, определений, постановлений и приказов. Судебные акты в РК не создают правовых норм.

Верховный суд РК - высший судебный орган по гражданским, уголовным, хозяйственным и иным делам, подсудным нижестоящим судам, осуществляет в предусмотренных законом процессуальных формах судебный надзор за их деятельностью и дает разъяснения по вопросам судебной практики.

По Конституции в Казахстане обеспечивается верховенство права. Государство ответственно перед человеком и обществом за свою деятельность. В нем гарантируется равенство перед законом всех граждан Казахстана, независимо от происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, языка, политических взглядов, религиозных убеждений, рода и характера занятий, места жительства и других обстоятельств. Граждане осуществляют свои права и свободы по принципу «разрешено все, что не запрещено законом». Государство, его органы и должностные лица, напротив, действуют по принципу «разрешено лишь то, что определено законом». В этом заключается взаимоотношение государства и индивида в правовом государстве.

Подчиняясь праву, государственные органы не могут нарушать его предписания и несут ответственность за нарушения или невыполнение этих обязанностей. Обязательность закона для государственной власти обеспечивается системой гарантий, которые исключают административный произвол. К ним относятся:

1) ответственность Правительства перед представительными органами;

2) дисциплинарная, гражданско-правовая или уголовная ответственность должностных лиц государства любого уровня за нарушение прав и свобод конкретных лиц, за превышение власти, злоупотребление служебным положением и пр.;

3) импичмент и т.п.

Формами контроля со стороны общественности за выполнением обязательств государственных структур могли быть референдумы, опросы, отчеты депутатов перед избирателями и т.д.

Прямое действие Конституции означает непосредственную реализацию ее норм в практике органов государства, общественных объединений, политических партий и граждан. Вместе с тем, целый ряд статей Основного закона содержит указания на необходимость принятия законов, определяющих в частности, порядок реализации конституционных норм. Поэтому закономерно, что прямое действие таких предписаний Основного закона проявляется в полной мере только в едином

комплексе с другими нормами, закрепляемыми в текущем законодательстве. Посредством охраны Конституции обеспечиваются незыблемость основ конституционного строя страны, защита ее территориальной целостности и суверенитета, прав и свобод граждан. В этой связи на основе норм Конституции создан специальный государственный механизм, обеспечивающий ее соблюдение, стабильность и в целом режим конституционной законности.

Правовое государство, одним из важнейших признаков которого является верховенство законов, высшим из которых уже отмечено выше как раз и является конституция, невозможно без реальной, эффективной правовой охраны последней. Мировой опыт свидетельствует, что для предотвращения нарушений конституционной законности должна быть создана целостная система правовых средств охраны Конституции. Среди таких средств, в первую очередь, выделяется конституционный контроль, который представляет из себя определенную функцию компетентных государственных органов по обеспечению верховенства Конституции в системе действующего права, ее высшей юридической силы и прямого действия в деятельности субъектов права.

Подобными функциями наделены такие государственные органы как Президент, Парламент, Правительство, органы суда и прокуратуры. Специализированным органом конституционного контроля выступает Конституционный Совет, обеспечивающий верховенство Конституции на всей территории государства.

Для осуществления своих функций, Конституционный Совет Республики Казахстан наделен определенными властно-принудительными полномочиями. Так, в случаях, предусмотренных Конституцией Республики Казахстан, Конституционный Совет вправе признать не соответствующими Конституции законы Парламента до подписания их Президентом, отменять действующие законы и иные нормативные правовые акты, решать вопросы о правильности проведения выборов Президента, депутатов Парламента, установить соблюдение Конституционных процедур при освобождении или отрешении Президента от должности.

Одним из основных направлений деятельности Конституционного Совета Республики Казахстан является официальное толкование норм Конституции РК, которое составляет его исключительную компетенцию. Официальное толкование норм Конституции – это нормативное толкование, которое дается Конституционным Советом РК в соответствии со значением словесного выражения норм Конституции при помощи различных способов уяснения их смысла.

Осуществляя официальное толкование норм Конституции Республики Казахстан, Конституционный Совет независим и подчиняется только Конституции. Из права давать официальное толкование конституционных норм следует юридическая сила решений Конституционного Совета РК, равная юридической силе тех норм, которые стали предметом его толкования. Особенности решений Конституционного Совета является то, что они имеют общеобязательную юридическую силу, окончательны и не подлежат обжалованию.

В то же время практика конституционного контроля в нашей стране выдвинула определенные вопросы, от решения которых в значительной мере зависит укрепление конституционной законности в Республике.

В частности, в юридической литературе обсуждались возможности нормативного закрепления за Конституционным Советом проверки делегированных законов, нормативных указов Президента, соответствия обычных законов конституционным. Следует признать справедливыми мнения тех ученых, которые высказываются за законодательное закрепление процедур рассмотрения Парламентом протестов Генерального Прокурора о не конституционности законодательных актов.

К конституционным требованиям законности необходимо отнести и требование верховенства права, причем не в смысле верховенства закона, как это можно предположить. Право – важнейший, но не единственный регулятор поведения людей. Наряду с правовыми оно регулируется моральными, традиционными, религиозными и другими социальными нормами. В сформировавшемся государстве, особенно правовом, при противоречии между предписаниями правовой и любой иной социальной нормы должна действовать правовая норма. Указание на это в законе дает четкие ориентиры поведения лицам, оказавшимся в ситуации коллизии социальных норм.

Таким образом, делая обобщающий вывод, следует отметить, что нормативное закрепление законности в Конституции Республики Казахстан является необходимым (формальным) условием проявления конституционной законности. Обеспечение конституционной законности должно стать одним из главных направлений деятельности государственных органов, так как действительное преобладание норм Основного Закона в жизнедеятельности казахстанского общества может способствовать его поступательному и стабильному развитию.

В Конституции Республики Казахстан, и в других нормативных правовых актах, соответствующие Конституции и в Посланиях Президента, долгосрочных Стратегических планах

отражены все признаки и принципы правового государства. К принципам правового государства относятся:

- разделение власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви с целью исключения злоупотреблений ею;
- верховенство закона, т.е. закон, принятый верховным органом власти при строгом соблюдении всех конституционных процедур, не может быть отменен, изменен или приостановлен актами исполнительной власти;
- взаимной ответственности государства и личности и т.д.
- высокий уровень правосознания и правовой культуры в обществе;
- наличие гражданского общества и осуществление контроля с его стороны за выполнением законов всеми субъектами права и др. Наше государство может достичь такого государства, только при строгом соблюдении законов государственными органами, путем реализации норм Конституции всеми субъектами права.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г.С.Сапаргалиева. Изд. 2-е, испр. и доп. – Алматы: «Жеті жарғы», 2004.
2. Сартаев С.С. Некоторые вопросы истории и теории правового государства / Известия АН КазССР. Серия общественных наук, 1989.
3. Сартаев С.С., Назаркулова Л.Т. О перспективах и некоторых проблемах формирования правового государства на пороге XXI века. В кн.: Жизнь: Штрихи к портрету профессора С.С.Сартаева. – Алматы: 2002.
4. Баймаханов М.Т. Национальная государственность и воплощение в ней принципов правового государства // Становление суверенитета Республики Казахстан. Алматы, 1994.
5. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года Казахстанская правда. – 2009.

ӘОЖ 347.731

К.Т. Райымбергенова¹, Жатқанбаева А.Е.²

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультетінің 3-курс докторанты, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан, Алматы қ.
(e-mail): k.raiyimbergenova.kaznu@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ АҚШАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Қазіргі ақпараттану ғасырында қаржылық сектордағы жаңа технологиялардың көрінісін қаржылық инновациялар мен қаржылық қызметтерді цифрландыруға басымдық берілуінен көреміз.

Электрондық ақша интернеттің пайда болуы мен микропроцессорлық технологияның жетістіктерінің арқасында пайда болған құнды сақтау мен аударудың жаңа тәсілдерінің бірі болып табылады. Электрондық ақшаның дамуы- ұлттық және халықаралық қаржы және валюта жүйелеріне және тұтас экономикаға әсер ететін салдары бар құбылыс.

Түйін сөздер: электрондық ақша, цифрлы валюта, электрондық ақша айналымы, құқықтық реттеу, төлем құралы, криптовалюта, электрондық әмиян

Abstract. In today's information century we see the manifestation of new technologies in the financial sector in the priority given to financial innovation and digitization of financial services.

Electronic money is one of the new ways of storing and transferring value that has emerged thanks to the advent of the Internet and advances in microprocessor technology. The development of electronic money is a phenomenon with consequences affecting the national and international financial and currency systems and the economy as a whole.

Keywords: electronic money, digital currency, electronic money circulation, legal regulation, means of payment, crypto currency, electronic wallet

Аннотация. В современный век информатики мы видим появление новых технологий в финансовом секторе в приоритете финансовых инноваций и цифровизации финансовых услуг.

Электронные деньги-это один из новых способов хранения и передачи стоимости, который появился благодаря появлению интернета и достижениям в области микропроцессорных технологий. Развитие электронных денег-явление, имеющее последствия для национальной и международной финансовой и валютной систем и экономики в целом.

Ключевые слова: электронные деньги, цифровая валюта, обращение электронных денег, правовое регулирование, платежное средство, криптовалюта, электронный кошелек

Кіріспе. Қай кезде де ақша ұғымы құндылық өлшемі ретінде орны бар объект болып табылған. Ақшаның даму тарихы бүгінгі күнге дейін қолдануы мен нысаны жағынан түрлі өзгерістерге шыдап келеді. Оған қаржы саласындағы жаһандандудың цифрлы технология жаңалықтары дәлел.

Қоғамда ақшаның рөлі тауарлар мен қызметтерді сатып алу-сату үшін есеп бірлігіндегі құн өлшейтін айырбастау құралы, жинақ құралы ретінде қалыптасты [1].

Цифрлы технологияның орнығуы, сондай-ақ ұлттық экономиканы цифрландыру жетістіктері қаржылық жүйедегі барлық қатысушыларға маңызды бағыттарды қарастыруды талап ете отырып, мүмкін тәуекелдер мен пайдалану мүмкіндіктерін бағалау немесе ұлттық қаржы нарығында әртүрлі цифрлы валюталардың құқықтық мәртебесін анықтаудағы қаржылық-құқықтық реттеуді басты мақсат етті.

Бұл мақала жазудың мақсаты, қолданыстағы әртүрлі валюталардың электронды ақшамен арақатынасын анықтау және осыған қатысты соңғы бес жылда жарияланған мақалалар мен ғылыми зерттеу жұмыстарын қарастыра отырып, оған авторлар тарапынан алып-қосар тұстарын талқылау болып табылады.

Қаржы нарығын цифрландыруда электронды ақша айналымын қаржылық-құқықтық реттеу тақырыбындағы соңғы бес жылда жазылған мақалаларға талдау жасау барысында мынадай жетістіктерді атап көрсеткіміз келеді: көптеген елдерде ұлттық цифрлық валютаны енгізу алғышарттары жасалғаны, тиісінше қаржылық сектордың цифрландыруымен қолданысқа енген терминдердің құқықтық мәртебесінің алғышарттары заңнамамен реттеуді бастап, мемлекеттердің құзырлы органдарының қадағалауына іліккені.

Сонымен қатар, аталған тақырыпта зерттелген соңғы бес жылда жарық көрген еңбектерді жүйелі талдай келе, авторлар назар аударуды талап ететін бағыттарын анықтады: оған криптовалютаны реттеуде мемлекеттік қадағалау мен құқықтық реттеудің заңнамамен жетілдіруді талап ету; мемлекеттің орталық банктері шығаратын ұлттық цифрлы валюталардың заңнамамен нақты құқықтық статусын беру, оның криптовалюдан айырмашылығын құқықтық сипаттау; және электронды ақша айналымының бұл валюталардан айырмашылығына құқықтық сараптама беру, т.б.

Қазақстан Республикасының аумағында электронды ақша айналымы мәселелерінің өзектілігі мен түрлі пікірталастарының артуы осы мәселе бойынша әртүрлі көзқарастарды қарастыруға әкелді. Авторлар талдау, салыстыру және топтастыру әдістерін қолдана отырып, ұлттық қаржы нарығында электронды ақшаның жай-күйі туралы, перспективалары, сондай-ақ тәуекелдер мен мүмкіндіктерді анықтау мақсатына қол жеткізді. Мақсатқа жету үшін ғылыми жұмыстарға, әдебиеттерге, зерттеу мақалаларына, сондай-ақ электронды ақша айналымы, және цифрлы валюта түрлеріне талдамалық материалдарға жүйелі талдау жасалды. Зерттеу нәтижесі Қазақстан Республикасында электронды ақша айналымының, цифрлы валюталардың жұмыс істеуімен байланысты тәуекелдердің де, терминдердің арақатынасын анықтап, нақты айырмашылық қалыптастыруға арқау болды.

Зерттеу әдістері. Осы мақаланы жазу барысында авторлармен қолданылған тәсілдерге тоқталатын болсақ, ақша-қаржы саласын цифрландыруға байланысты пайда болған терминдердің құқықтық табиғатын салыстырмалы құқықтық талдау әдісі арқылы жан-жақты қарастырдық. Сондай-ақ, ақша-қаржы саласында қолданылып келе жатқан терминдерді жүйелік әдіс арқылы нысаны электронды болатын валюталардың қаржылық-құқықтық реттеу мәселелерін көтердік. Оларға тән белгілерді және ұқсастықтарды нақты ажырату үшін логикалық талдау әдісін қолдандық. Алынған зерттеу нәтижелерін қорытындылау арқылы ғылыми болжау әдістеріне жүгіндік.

Ақша (валюта) ұғымдарының электронды ақшамен арақатынасы

Қаржы құқығында қолданылатын "валюта" және "ақша" ұғымдарын дәйекті зерттеуге көшпес бұрын, біз тағы бір ұғымды түсініп, оларды қолданудың бірыңғай тәсілін қалыптастыруымыз керек. Ол- "электронды ақша" термині, бұл тіркестегі «ақша» ұғымы жеткілікті зерттелген және де теорияда жиі кездесетін валютаны түсінудегі негізгі тіркестің бірі "шетелдік валюта", осыған байланысты кейде «электронды ақша» терминін ақша әлде валютаға жатқызамыз ба?,- деген заңды сұрақ туындайды. Оған жауап беру үшін келесідей зерттеулерге шолу жасайық.

Өз кезегінде Andrew Beattie, көп жағдайда «ақша» және «валюта» ұғымдары синонимдес болып қолданылғанмен, олардың мағынасы бірдей еместігін кейбір зерттеулер көрсететінін жазады. Оған сүйенсек, ақша мәні өз алдына материалдық емес ұғым десе, яғни сіз ақшаны ұстап, иіскеп көре алмайсыз да, ал валютаны жалпы ақша түсінігінің физикалық (материалдық) көрінісіне теңейді, мыс.тиын, банкнота және т.б. түріндегі [2].

Ал, қазақстандық ғалымдар Ф. Карагусов, А. Бондарев, өз еңбектерінде ақша (валюта) тұжырымдамасы ретінде мемлекеттің заңмен реттелетін, айналым мен төлем құралы үшін қолданатын, жұмыс пен тауар құнын анықтайтын шартсыз міндеттемесі,- деп көрсетеді[3].

«Валюта» термині ЕЭО елдерінің заңнамаларында мемлекеттің айналымдағы ақша деп түсіндіріледі. Заңнаманың толыққанды талдау жасайтын болсаңыз, валюта ұғымына «шетел валютасы» мағынасында толыққанды анықтама беріледі. Бұған нақты көз жеткізу үшін осы елдердің заңнамаларына шолу жасасақ:

Мысалға, «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» 02.07. 2018 ж. ҚР заңында бекітілгендей, «*шетел валютасы*» ретінде шет мемлекеттің (мемлекеттер тобының) аумағында айналыста болатын және заңды төлем құралы болып табылатын, сондай-ақ айналыстан алынған

немесе алынатын, бірақ айналыстағы ақша белгілеріне айырбастауға жататын банкноттар, монеталар түріндегі ақша белгілері; банктік шоттардағы шет мемлекеттердің (мемлекеттер тобының) ақша бірліктеріндегі және халықаралық ақша немесе есеп айырысу бірліктеріндегі ақша», - деп танылады («Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» 02.07. 2018 ж. ҚРЗ). «Шетел валютасы» терминінің осыған ұқсас анықтамасын Ресей Федерациясының «Валюталық реттеу және валюталық қадағалау» туралы 10.12. 2003 ж. Заңынан және Армения Республикасының «Валюталық реттеу және валюталық қадағалау» туралы 24.11.2004 ж. Заңынан, 22.07.2003 ж. Беларусь Республикасының «Валюталық бақылау және валюта айырбастауды бақылау туралы» Заңынан кездестіруге болады [4].

Осы заңнамаларды талдау арқылы, валютаға (шетел валютасы) – белгілі бір шет мемлекетке төлем жасаудың заңды құралы болып табылатын ақшаның кез келген нысаны және оған тек айналымдағы ақша ғана кіреді, ал айналымнан алып тасталған ақшалар валютаға жатпайды деп тұжырымдауға болады.

Ал құқықтық табиғаты бойынша шетелдік валюта заңнамада азаматтық құқықтың объектісі ретінде ақша (валюта) біртұтас ұғымы арқылы көрініс табады. Мұны келесі жағдайлардан көруге болады.

Қазақстан Республикасында ақша және валюта ұғымдары тең мағынада қолданып, олардың құқықтық жағдайы ҚР АҚ 127 бабы -ақша (валюта) деп аталып, азаматтық құқық объектісі ретінде заңнамамен бекітілген. Ол бойынша ҚР ақша бірлігі теңге және ол заңды төлем құралы болып табылады.

30.03.1995 ж. ҚР «Ұлттық Банк туралы» заңының 38 бабы ақша бірлігі: ҚР ақша бірлігі (ұлттық валюта) болып -қазақстан теңгесі танылады деп көрсететеді.

Ақша табиғаты құн өлшемі ретінде, айналым құралы ретінде, төлем құралы ретінде және жинақтау құралы, әлемдік ақша функцияларын атқарады.

Біз қарастырғымыз келетін келесі термин «электронды ақша», осы тіркестегі электронды сөзі-ақша операциялары электронды нысанда жүзеге асатынын көрсетеді. Енді электронды ақшаны дәстүрлі ақшадан бөліп қарастыруымыздың өзіндік себептерін келесідей негіздермен көрсетуге тырысамыз.

Зерттеуші ғалымдар арасында электронды ақшаны-ақшаның жаңа түрі ретінде эволюцияда қабылдаған ақша деп келтірген жағдайларда кездеседі[14].

Makarov A.D., Mayurov P.N., Humenyuk K.G. еңбектерінде, ұлттық электрондық ақша, мысалға, цифрлы теңге не юань , рубль болсын, қолма-қол ақша және қолма-қол ақшасыз ұлттық ақшаға электрондық түрде қатар қолданылатын ұлттық валютаның түрі деп жазады [5]. Электронды ақша қаржы құралы ретінде көптеген ғылыми әдебиеттерде кең мағынада қарастырады.

Жоғарыда ақша функцияларын атап өттік, соған сәйкес, электронды ақша функцияларына тоқталсақ: құн өлшемі (электронды ақшаны оның көлеміне тең келетін дәстүрлі ақша мөлшерінде шығаруы); электронды ақша жүйесіне қатысушылар арасында айналым құралы; төлем құралы ретінде электрондық әмияндағы электрондық ақша жүйесінде төлем құралы ретінде қолданылады; жинақтау құралы ретінде электрондық ақша қызметін тауарларды жүйеде сатып алған соң да электронды ақша жүйеде сақтап, яғни тұтынушылар алдағы жасайтын төлемдеріне де электрондық ақшаны жүйесінде қолдана алуы; әлемдік ақша рөліне келетін болсақ, эмитент орналасқан елден тысқары елде электронды ақшаның жүйесіне қатысты шектеулер қолданылады.

Келесі назар аударатын жайт, қолма-қол ақшасыз ақша айналымы мен электронды ақша айналымындағы басты ерекшелігі-ол ақша айналымы нысанындағы айырмашылық, яғни электронды ақша аты айтып тұрғандай электронды нысанда, арнайы жүйе ішінде айналымда болады және ешқандай банктағы шоттың болуы оның айналымына қатысы жоқ, 26.07.2016 ж. ҚР «Төлемдер және төлем жүйелері» заңнамасында бекітілгендей, электрондық ақша жүйесінде жүйеге басқа да қатысушылар төлем құралы ретінде қабылдайтын, электрондық нысанда сақталатын, электрондық ақша эмитентінің шартсыз және кері қайтарып алынбайтын ақшалай міндеттемелері болып табылады[6]. Ал қолма-қолсыз ақшаның айналым нысаны банк шоттарындағы жазбалар ретінде болады. Демек, осындай ерекшеліктерге көз жүгірте отырып, электронды ақша толыққанды ақша не шетелдік валюта ретінде қолданылып, олардың барлық функциясын орындайды деп айта алмаймыз, оған өзіндік электронды жүйе ішінде ғана қолданылуын басты фактор ретінде келтіреміз.

Қазақстандық қолданыстағы 26.07.2016 ж. ҚР «Төлемдер және төлем жүйелері» заңнама бойынша электронды ақша айналымы қалай жүзеге асырылатынын қысқаша баяндап өтсек: ең алдымен, ҚР аумағында шығарылатын электрондық ақша ҚР ұлттық валютада шығарылады және оны шығаруға құқылы органдарға ҚР Ұлттық Банк, екінші деңгейдегі банктер және Ұлттық почта операторы жатады. Алдымен дәстүрлі ақшаны, яғни қолма-қол немесе қолма-қолсыз ақшаны электронды ақшаға ауыстыру үшін, оны шығаруға құқылы эмитенттер мен электронды ақша иелері

болып табылатын: жеке тұлғалар, агенттер, жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар арасында электронды ақша шығару туралы шарт жасалып, оған сәйкес шығарылатын электронды ақша көлеміне тең ақша сомасына айырбастайды. Электронды ақшаны алған сәттен бастап оның иелеріне құқық туындайды, жүйеде электрондық әмиян ашылып, электронды ақшаға қатысты ақпараттың бәрін электрондық әмиян арқылы қолжетімді болады және электрондық төлем құралы арқылы электрондық ақша жүйесінің өзге қатысушыларына тауарлар мен қызметтер үшін электронды ақша аударымдары арқылы төлем жасай алады.

26.07. 2016 ж. «Төлемдер және төлем жүйелері туралы» ҚР Заңы электрондық әмиян деп электрондық ақшаға билік етуді қамтамасыз ететін, оны есепке алу мен сақтаудың тәсілі деп көрсетеді. 27.06 2011 «Ұлттық төлем жүйесі туралы» РФ заңымен банк карталары сияқты төлемнің электрондық құралы- электрондық әмин болып табылады. Қазақстан, Қырғыстан, Ресей заңнамаларымен электрондық әмиян жұмысын реттеуші электрондық ақша жүйесінің агенттері мен операторларының қызметі бекітілген [7].

Кез-келген электрондық ақша жүйесінде электрондық әмиянды ашу және қызметтер көрсетуге қатысты жұмыстарды электрондық ақша жүйесінің операторы жүзеге асырады. Электрондық әмиян электронды ақшаның мекені десе де болады, иесі шотындағы қанша электронды ақша бар екенін тек электрондық әмияннан ғана көре алады. Сондай-ақ қолданыстағы ҚР заңымен электрондық әмияндағы электронды ақшаға сыйақы жүргізілмейді және электронды ақшаға кредит берілмейді.

Электронды ақша эмитенті қаржы мониторингінің субъектілеріне арнайы шарт негізінде жеке тұлғаларды сәйкестендіруді жүзеге асыратын құқық беруге тиістігі, бұл ҚР Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы" Заңнамасымен бекітілген.

Электрондық ақша иесін сәйкестендіруді электрондық ақша иесінің өзі қатысқан және жеке басын куәландыратын құжатын көрсеткен кезде не банкаралық ақша аударымдары жүйесінің операциялық орталығынан қолжетімді дереккөздерден алынған мәліметтер негізінде қашықтан сәйкестендіру арқылы немесе оңайлатылған сәйкестендіру жолымен эмитент, оператор жүзеге асырады. Мұндай іс-әрекеттер электронды әмияндағы электронды ақшаның қауіпсіздігіне бағытталады. Және де электронды ақшаны өтеу процесі-эмитенттер алдыңғы шығарған электрондық ақшаны дәстүрлі ақшаға айырбастауға мүмкіндік беретін операция болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, электронды ақшаға тән белгілерге: алдын-ала төленген ақша сомасына тең келетін көлемде эмитентпен ақша сомасы шығарылуы; электронды нысанда сақталуы және тіркелуі; эмитенттен өзге ұйымдар электронды ақша жүйесінде төлем құралы түрінде қабылдауы жатады.

Қазақстандық заңнамада бекітілгендей, Мемлекеттік бюджет және Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры есебінен төленетін әлеуметтік төлемдер мен жәрдемақы аударылатын электрондық әмияндағы электронды ақшаға өндіріп алу, тыйым салу, шығыс операцияларын тоқтата тұру, мүлікке билік етуді уақытша шектеу, мәмілелер мен өзге де операциялар бойынша шектеулер қолданылмайды.

Электронды ақша туралы Directive 2009/110/ЕС бекіткен анықтамасын қарастыратын болсақ, төлем операцияларын жасау мақсатында қаражатты алған кезден эмитентке қойылған талаппен ұсынылатын және электрондық ақша эмитентінен басқа жеке немесе заңды тұлға қабылдаған, магниттік тасымалдағышты қоса алғанда, электронды нысанда сақталған ақша құндылығы,-деп түсіндіреді [8].

Беларуссия «Төлем жүйелері және төлем қызметтері» туралы 19.04.2022 ж. заңнамасына сәйкес, электронды ақша ретінде электрондық түрде сақталатын және эмитент және басқа да тұлғалармен есеп айырысуды жүзеге асыру кезінде төлем құралы ретінде қолданылатын, сондай-ақ эмитенттің электрондық ақшаны ұстаушыға ақшалай қаражатты қайтару жөніндегі міндеттеме сомасын білдіретін құн бірлігі қолданылады. Белоруссияда электронды ақша эмитенттері ретінде банк, банктік емес кредиттік-қаржылық ұйымдар жатады.

«Төлемдер және бағалы қағаздармен есеп асыру жүйелері, төлем// қызметтер және электрондық ақша мекемелері туралы» Түркия Республикасының заңнамасында электрондық нысанда сақталатын, төлем операцияларын жасау мақсатында пайдаланылатын және электрондық ақша эмитенті болып табылмайтын жеке және заңды тұлғалар төлем құралы ретінде қабылдаған ақшалай құнды - электронды ақша деп қарастырады [9]. Аталған заң бойынша электронды ақша эмитенті болып: почта-телеграф корпорациясы, электронды ақша шығаруға арнайы рұқсаты бар банктік ұйымдар (арнайы талаптарға сәйкес болуы керек) болып табылады.

РФ заңнамасында «электрондық ақша қаражаты» түсінігі былай белгіленген: ақша қаражатын берген тұлғаның үшінші тұлғалар алдындағы ақшалай міндеттемелерін орындау үшін банктік шот ашпай берілген ақшалай қаражаттың мөлшері туралы ақпаратты қамтитын, өкімдерді тек

электрондық төлем құралдарын пайдалана отырып беруге құқығы бар бір тұлға басқа тұлғаға алдын ала берген ақшалай қаражаты,- деп көрсетілген [7].

Электронды ақша анықтамасын «Қырғыз Республикасының төлем жүйесі туралы» 2015 ж. Заңында төлем құралы ретінде қолданылатын алдын-ала төленген карталар мен электрондық әмиянды қоса алғандағы программалық-техникалық құрылғыда электронды түрде сақталатын ақша құны,-деп көрсетеді.

Электронды ақша түсінігіне, электрондық ақша ретінде банкноттар мен монеталарды алмастыратын шифрланған таңбалар жиынтығы және ақша эквиваленті құнының сандық көрінісі туралы электронды сақталған ақпарат,-деп техникалық жағынан қарастыруға да болады.

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, авторлар тарапынан келесідей тұжырымдармен бұл сұрақтарды қорытындылауды жөн көрдік:

- «валюта» және «ақша» терминдері екі түрлі ұғым. Нақтырақ айтсақ, «валюта» деп шетел ақшасын түсінген жөн, ал «ақша» түсінігі мемлекеттің айналымындағы ұлттық ақша бірлігін қарастырған жөн, себебі тәжірибеде және заңнамалық негіздерде валюта түсінігі «шетелдік валюта» терминімен толыққанды түсіндіріледі. Ал, ақша (валюта) біртұтас қарастыру- бұл оның азаматтық құқықтың объектісі ретіндегі заңмен қорғалуы үшін қарастырылған негіз болуы мүмкін. Электронды ақша толыққанды ақша болуына кедергі келтіретін арнайы шектеулерге ие, бұл оның электронды ақша жүйесінде ғана қолданылуынан шығады. Шетелде қолданылатын электронды ақшаларды (бұл тіркес барлық электронды ақшаға таралмайды) шетелдік электронды валюта деп қолдануды ұсынамыз.

Электронды ақша деп, жоғарыда айтылған функциялар мен белгілерге ие, эмитентпен шығарылатын арнайы электронды жүйе қолданушылары арасында электрондық нысандағы төлем құралының бір түрі болып табылады. Және қандай да бір конвертацияға ұшырамастан, электронды ақшаны өтеу барысында сіз қолма-қол ақшаға ие бола аласыз, ал керісінше эмитенттен электронды ақшаға қолма-қол не қолма-қолсыз ақша беру арқылы қол жеткізе аласыз.

Электронды ақша айналымын құқықтық реттеу әлі де толыққанды жүйелендіру керек деп есептейміз. Және біз қарастырған елдер заңнамасына сәйкес, электронды ақша эмитенті болып міндетті түрде бірінші кезекте банк қатысады, демек, электронды ақша айналымы мемлекет тарапынан банктер арқылы реттеліп отыратынын көрсетеді. Бұл біз қарастыратын келесі бөлімде маңызға ие фактор десе де болады.

«Электронды ақшаның» криптовалюта, цифрлық валютамен арақатынасы I. Svetkova өз мақаласында, соңғы он жыл ішінде қаржы саласындағы жаңалықтарда терминологиясы кеңінен қолданылып жүрген цифрлық құралдардың жаңа класы құрылды, оны мемлекет ұйымы немесе коммерциялық банк шығармайды, олар заңды төлем құралы емес және физикалық аналогтары жоқтығын жазады. Бұл құралдарды валюта ретінде пайдалану мүмкіндігі, оларға "электрондық ақша", "цифрлық валюта", "виртуалды валюта" немесе "криптовалюта" деп әр түрлі атайтынын келтіреді [10]. Цифрландыру қарқыны күшейген сәтте осы аталған валюталардың да қолданылу ауқымы да күрт ұлғайды.

Электронды ақша айналымының құқықтық мәселелерін қарастыруда және осы ұғымға қатысты түрлі зерттеулерді шолып шығу үшін www.scopus.com рецензияланатын ғылыми әдебиеттердің бірыңғай библиографиялық және рефераттық қорына іздеу жолына «электронды ақша» деп жазсаңыз, «криптовалюта», «виртуалдық валюта», «цифрлық валюта» және «мобильді ақша» атауларымен қатысы бар мақалаларды шығарады. Осыдан кейін заңды сұрақ туындайды: сонда электронды ақшаға қатысты зерттеулер тек қана криптовалюта не мобильді ақшалармен байланысты болғаны ма? Ал цифрлы валютаның не айырмашылығы бар? Электронды ақша түсінігі осы аталған крипто, цифрлы, виртуалды валюталар ұғымдарымен арақатынасы қандай?,-деген. Олай болса, Криптовалюта, цифрлы валюта, виртуалдық валюта есеп бірлігі ретінде қолданылатын блокчейн технологиясымен жасалған арнайы шифрланған сандық жазба ретінде танымал.

Бұл мақаланы жазу барысында қаншама ғалымдардың еңбектерін, ғылыми әдебиеттерді және ғылыми зерттеу жұмыстарын қарастырдық, осы түсініктерді жіктеудің небір жолдарын, түрлі ғылыми көзқарастарды кездестірдік. Осыған орай, біз қарастырып отырған терминдердің барлық белгілерін, түрлерін жіктеп жазып отырудың аса бір қажеттілігі жоқ санаймыз. Сонда да болса оқырман қауымға нақты түсінікті болу үшін осы валюталардың жалпы белгілерін, электронды ақшамен айырмашылығын көрсететін ерекшеліктеріне ғана тоқталып, бұлардың арақатынасын анықтап өтуді жөн санадық.

Криптовалюта-деректерді шифрлау криптография технологиясы негізінде жасалған, физикалық сипаты жоқ, тек электронды нысанда ғана өмір сүретін цифрлы ақшаның түрі. Криптовалютаның эмитенті ролін жеке компаниялар жүзеге асырады, ол мемлекетпен реттелмейтін жеке жүйеде

айналым жасайды. Makarov A.D., Mayurov P.N., Humenyuk K.G. пікірлеріне сәйкес, криптовалютаны цифрлық валюта ретінде интернет платформасындағы арнайы компьютерлік бағдарламалық іс-әрекеттің нәтижесінде туындайтын код арқылы қалыптасатынын және оны ұлттық электрондық ақшадан құқықтық мәртебесін ажырата білу керектігін ұсынады. Қазақстандық ғалымдар Карагусов Ф., Байшева Б. (2020) криптовалюта азаматтардың құқықтарына кепілдік бермейтіндігін, әрі ол құнды активтермен қамтамасыз етілмейтіндіктен және криптовалюта құны банктердің бақылауынсыз өзгеріп тұратындықтан оны электронды ақшаға жатқызу құқықтық негізі жоқтығын тұжырымдай келе ҚР Азаматтық кодексіне 914-бабына жеке және заңды тұлғалардың криптовалюталарды сатып алуға және иеленуге негізделген талаптары сот арқылы қорғалмайтындығы туралы нұсқауларды енгізуді дұрыстығын есептейді [11].

Криптовалюта және электронды ақша - бұл сандық төлемдер ұғымына қатысты екі түрлі термин. Алайда, олар бірнеше ұқсас және әртүрлі сипаттамаларға ие. Криптовалюта-бұл транзакциялардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және оны құруды басқару үшін шифрлауды қолданатын сандық валюта. Криптовалюта блокчейн сияқты орталықтандырылмаған технология негізінде жұмыс істейді, яғни оны басқаратын орталық орган жоқ. Мысалы, Биткоин-криптовалютаның ең танымал түрлерінің бірі. Екінші жағынан, электронды ақша-бұл Смартфондар, планшеттер немесе компьютерлер сияқты электронды құрылғыларда сақталатын сандық ақша. Оларды онлайн сатып алу үшін, сондай-ақ шоттар арасында ақша аудару үшін пайдалануға болады. Электрондық ақшаны банктер сияқты қаржы институттары шығаруы және бақылауы мүмкін.

Алайда, бұл терминдердің арасында бірнеше айырмашылықтар бар. Криптовалюта орталықтандырылмаған және оны қаржы институттары бақыламайды, ал электронды ақша орталықтандырылған және банктер немесе басқа мекемелер бақылайды. Сонымен қатар, криптовалюта инвестициялау немесе құнды сақтау құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін, ал электронды ақша тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу әдісі болып табылады.

Цифрлы валюта түсінігі соңғы кезде әртүрлі анықтамалармен беріліп жүр: валютаның қосымша түрі немесе баламасы ретінде жүретін электронды ақша деп қарастырылса, Цифрлық қаржылық активтердің құқықтық реттеудің сипаттамасын Gurinovich, A.G., Lapina M.A., Tolstopyatenko, G.P. зерттей келе, «цифрлық валютаға» жүйедегі сандық код немесе мағына түріндегі электрондық деректердің жиынтығы ретінде атап көрсетеді [12].

Цифрлы валюта блокчейн технологиясы арқылы жасалған барлық төлемдер мен аударымдар есебін қадағалаушы орган ретінде Ұлттық Банк жүзеге асырады және токендердің шығарылуын қадағалайды, цифрлы валюта дәстүрлі ақша сияқты Ұлттық банкпен реттеледі. Осыған орай, блокчейн технологиясы арқылы жасалатын криптовалютаны цифрлы валюта деп қарастыратын болсақ, екеуінің басты айырмашылығы- криптовалютаның орталықсыздандырылғаны. Демек ешқандай банк криптовалюта айналымын қадағалай алмайды, егер мемлекетпен құқықтық реттеу қолға алынбаса.

Цифрлы валюта мен электронды ақшаның арақатынасында басты айырмашылық ретінде: электрондық ақшаны өтеудің мүмкіндігі, бұл дегеніміз электрондық ақша эмитентінің электрондық ақшаны олардың номиналдық құнына тең ақша сомасына айырбастауды жүзеге асыратын төлем қызметі [6], ал цифрлы валютаны қолма-қол ақшаға айырбастаудың болмауы, *цифрлы валютаны* өтеу мүмкін еместігі, басты себеп цифрлық теңге ақшаның барлық функцияларын орындай отырып, ақша болуы тиіс. Қорытындылайтын болсақ, ұлттық цифрлы валютаның электронды ақшадан айырмашылығы: эмитенті тек мемлекет болып табылады, және мемлекеттің ұлттық валютасы сияқты барлық ақшаның функциясын орындайтын заңды төлем құралы мәртебесін иеленеді, тек электронды нысанда қолданылады. Жоғарыда айтып өткендей, электронды ақша сияқты цифрлы валютаны қолма-қол ақшаға айырбастау жасалмайды. Электронды ақша арнайы жүйеде айналым жасайды, оның қолдану аясы шектеулі; ал цифрлы валюта айналымының жүйесі кең болуы-ол дәстүрлі ақша аналогы болған жағдайда туындауы мүмкін, бірақ ол туралы, оның қолданушылар мен иеленушілерінің құқықтық жағдайы туралы нақты құқықтық түсінік жетілдіруді талап етеді.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, электронды ақша айналымының құқықтық реттелуі көптеген елдерде заңнамамен жүйеге қойылғанын байқаймыз. Алайда жаһандану кезеңінде теория мен тәжірибеде кездесетін қара-қайшылықтар әлі де болса осы тақырыпты терең зерттеу жасауға әкеледі. Сондай-ақ, авторлар электронды ақшаның қарапайым ақшадан түбегейлі өзгеше құқықтық сипаты бар деп тұжырымдайды. Олар әмбебап төлем құралы емес және иелері мен эмитенттері үшін бірқатар шектеулерге ие екенін жоғарыда жан-жақты қарастырып өтті. Электронды ақшаның құқықтық табиғатын анықтауда кездесетін мәселелер әлі де тиімді ұсыныстарды қарастыруды көрсетеді. Басты назар аударатыны, осы мақалаға арқау болған валюта түрлері ақпараттану технологияларының күнделікті пайда болатын жаңалықтарымен жарысып, тек даму үстінде болғандықтан, оларды тез арада қаржылық-құқықтық реттеуді қолға алу керек деп

есептейміз, оның ішінде: блокчейн технологиясының құқықтық жағдайы, криптовалюта, виртуалды валюталар айналымы арқылы жасалатын киберқылмыстардың құқықтық құрамы толыққанды ашылу үшін осы валюталарға да құқықтық статус берілуі, ұлттық цифрлы валютаның құқықтық табиғаты нормативтік-құқықтық актілермен бекітілуді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Криптовалюта деген не?/ Антуан Бувере и Викарам Хаксар// Қаржы және Даму// /маусым 2018 | шығарылым 55 | Нөмір 2;
2. The History of Money. From bartering to banknotes to Bitcoin//Andrew Beattie/ September, 2022//https://www.investopedia.com/articles/07/roots_of_money.asp;
3. Ф. Карыусов, А. Бондарев// Бағалы қағаздар және ақша азаматтық құқық объектісі ретінде. Электрондық ақша және төлем жүйесі// оқу құралы/Алматы, 2020 ж.;
4. «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» 02.07. 2018 ж. ҚРЗ;
5. Andreevich, Makarov Dmitry, Petrovich, Mayurov Nikolay, Khoteevich, Humenyuk Grigory//Regulatory Regulation of the Issue and Circulation of Digital Currencies in the Countries of the Modern World// March 2022. Springer Proceedings in Business and Economics;
6. «Төлемдер және төлем жүйелері» 26.07.2016 ж. ҚРЗ;
7. «Ұлттық төлем жүйесі туралы» РФЗ 27.06.2011ж.;
8. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the council/ of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC;
9. Law on payment and securities settlement systems, payment// Services and electronic money institutions //Law No. : 6493 //Publication Date/No : 27.6.2013 / 28690//As amended by Decree Law No. 690 of April 29, 2017;
10. Irina//Cryptocurrencies legal regulation//BRICS Law Journal 5, шығарылым 2, б 128 – 153, 2018;
11. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39694490/;
12. Gurinovich, A.G., Lapina, M.A., Tolstopiatenko, G.P. et al. About Approaches to the Definition of Concept and Problems of Legal Regulation of Digital Financial Assets. Public Organiz Rev 22, 1005–1024 (2022);
13. Ф.Карыусов// Қазақстан Республикасындағы ұлттық электрондық ақшаның концепциясы туралы /2020/ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39694490
14. Идрышева С. К. Электрондық төлемдер және электрондық ақша: терминдерді құқықтық түсінудегі құқықтық негіздер және жеке қайшылықтар // Шетелдік заңнама және салыстырмалы құқықтану журналы. 2021. Т. 17. № 1. б. 68—85. // <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnyye-platezhi-i-elektronnyye-dengi-pravovye-osnovy-i-otdelnye-kollizii-v-pravovom-ponimanii-terminov/viewer>

ӘОЖ 329.514

Ф.З.Копбасарова

Құқық магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ, Қазақстан Республикасы
e-mail kopbasarova80@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ТАЛАПТАРЫ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. Мемлекеттік басқарудың заңдылығын қамтамасыз ету Заңдылық-демократиялық қоғамның маңызды және негізгі атрибуттарының бірі, ол әртүрлі мағынада түсініледі. Мемлекеттік қызмет принципі ретінде де, халықтың мемлекеттік органдармен қарым-қатынасы жүйесінің режимі ретінде де, қоғамды мемлекеттік басқару әдісі ретінде де, саяси жүйенің принципі ретінде

Түйінді сөздер: мемлекет, мемлекеттік басқару, Әкімшілік құқық, мемлекеттік органдар, заңдылық, Мемлекеттік қызмет, саяси жүйе.

Аннотация. Обеспечение легитимности государственного управления - один из важнейших и ключевых атрибутов демократического общества, который понимается в разных смыслах. И как принцип государственной службы, и как режим системы взаимоотношений населения с государственными органами, как метод государственного управления, как принцип политической системы

Ключевые слова: государство, государственное управление, административное право, государственные органы, законность, государственная служба, политическая система.

Summary. Ensuring the legitimacy of public administration - one of the most important and key attributes of a democratic society, which is understood in different senses. And as a principle of the civil service, and as a regime of the system of interaction of the population with state bodies, as a method of public administration, as a principle of the political system.

Keywords: state, public administration, administrative law, state bodies, legality, public service, political system.

Мемлекеттік басқарудың аудитіне қойылатын талаптар Қадағалау бақылаудың ажырамас элементі ретінде қалағаныңызға, мақсатыңызға қалаған формада жетуге көмектеседі. Қадағалау дұрыс орындалмаған және орынсыз деп танылған жұмысты орындауға мүмкіндік бермейді. Қадағалаудың арқасында осы саладағы мақсаттарға қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, қадағалау жұмыстың келісілген жоспарға, бұйрықтар мен нұсқаулықтарға және белгіленген қағидаттарға сәйкес жүргізілгендігін тексереді. Тексерудің мақсаты - түзетуді қажет ететін қателіктерді анықтау және олардың қайталануын болдырмау. Бұл бақылауды қажет ететін түзету әрекеттерін қажет етеді.

Мемлекеттік басқарудың кеңеюімен оның күрделі құрылымы мен жұмыс істеуі оның қызметін үнемі бақылауды қажет етеді. Мемлекеттік басқару қадағалауды қажет етеді, ол құрылымдық аспектілерге де, мемлекеттік қызметшілердің көзқарасы мен мінез-құлқына да негізделеді. Мемлекеттік басқарудың құрылымдық аспектісі үнемі кеңейіп, өсіп келе жатқан шығындармен кеңейіп, бір-бірінен алшақ орналасқан кеңселерден тұрады.

Мемлекеттік басқарудың екінші аспектісі мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқына қатысты. Мемлекеттік қызметшілер көбіне заңды өкілеттіктерін асыра пайдаланды және өздерінің жеке құндылықтарына сәйкес қызметтерін атқарды деп айыпталады. Басқару құрылымы мен оның қызметкерлерінен туындайтын мәселелерді шешу мемлекеттік басқарудың жақсы қадағалауын қажет етеді. Мемлекеттік басқарудағы аудит әдістері Мемлекеттік басқаруды жетілдіру, оны тиімдірек ету және мәселелердің шешімін табу үшін әр түрлі әдістерді қолдана отырып, аудит жүргізу қажет. Мемлекеттік басқаруды бақылау үшін әр түрлі әдістер қолданылады. Бұл бақылау әдістерін алты топқа бөлуге болады: «саяси қадағалау, әкімшілік қадағалау, омбудсмен қадағалауы, сот қадағалауы, қысым топтары және қоғамдық бақылау мен басқарудың ашықтығы».

Мемлекеттік басқарудың саяси бақылауын ең алдымен орган жүзеге асырады. Бұл бақылаудың тәсілі мен әдісі Конституциямен егжей-тегжейлі реттелген. Үкімет пен министрлер заң шығарушы орган алдында есеп береді. Заң шығарушы билік жанама түрде үкімет немесе министр арқылы басқаруды басқарады. Шығарушы орган әкімшілікті ұйым, персонал, қаражат бөлу және әдетте ол құруға рұқсат ететін бюджетке қатысты заңдармен басқарады. Парламенттегі әртүрлі комиссиялар мен комитеттердің зерттеулері, парламенттік тергеулер және парламент мүшелерінің министрлерге қойған сұрақтары саяси қадағалаудың мысалы болып табылады. Саяси бақылау құбылысы әр елдегі айырмашылықты көрсетеді. Парламенттік тергеу процедурасы Премьер-Министрдің немесе министрдің құлауына әкелуі мүмкін. Алайда парламенттік тергеу процедурасы заң шығарушы органға үкіметті саяси тұрғыдан басқаруға мүмкіндік бермейді, өйткені бұл премьер-министр мен министрлердің саяси емес, қылмыстық жауапкершіліктеріне қатысты. ҚР заң шығарушы орган Үкімет, заң шығарушы органның саяси жауапкершілігін сезінудің бір ғана әдісіне қарсы саяси тұрғыдан тиімді және үкімет цензураны бақылап отырады.

Әкімшілік тексерулер әртүрлі тәсілдермен жүргізілуі мүмкін. Мемлекеттік органды немесе басқа мемлекеттік орган тексеруі мүмкін. Мемлекеттік органдардың өзін-өзі тексеруі «ішкі тексеру» деп, ал мемлекеттік органдардың басқа мемлекеттік органмен тексеруі «сыртқы инспекция» деп аталады. Басқарудағы заңдылық Қазақстан Республикасы Конституциясының 34-6. Сондықтан мемлекеттік органдар, жергілікті билік, лауазымды адамдар, азаматтар мен олардың бірлестіктері конституция мен заңдарды сақтауға міндетті. 4-6 конституциялар. Оның пікірінше, ол ең жоғары заңды күшке ие, сондықтан елде қабылданған заңдар мен басқа да заң актілері елдің конституциясына қайшы келмеуі керек. Төменгі актілер, әрине, конституция мен заңдарға, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің және жоғары атқарушы органдардың актілеріне сәйкес келуі керек. Қорғаншылықты қадағалау, әкімшілік тұтастық принципінің табиғи салдары ретінде, орталықсыздандыру ұйымдарын заңмен белгіленген шектерде басқа әкімшіліктердің қадағалауы болып табылады. Күзетшілікті орталық әкімшілік ұйымдар немесе прокуратура жүзеге асырады. Қамқоршылықты бақылау үшін заңды негіз қажет. Басқа бақылаулар сияқты, заңды әрекетке негізсіз жол берілмейді. Қамқоршылық қадағалауымен орталық әкімшілікке жергілікті өзін-өзі басқару органдарының органдарын, шешімдерін, әрекеттері мен операцияларын бақылауға өкілеттік беріледі. Бұл өкілеттілік жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шешімдері мен операцияларын мақұлдау, кейінге қалдыру немесе жою түрінде қолданылады. Қорғаншылықты бақылау оның мақсатына сәйкес заңдылықты бақылаумен шектеліп, орындылықты бақылауға айналмауы керек[1].

Заңның үстемдігін қамтамасыз ету тәсілдері:

1) мемлекеттік құрылымдарды бақылау - президенттік, парламенттік, үкіметтік, жергілікті атқарушы билік, салалық және салалық, әкімшілік қадағалау;

2) прокуратураның қадағалауы: - Конституцияның, қолданыстағы заңдардың және Президент актілерінің бұзылуын анықтау және жою бойынша шаралар қабылдау; - жедел-ізвестіру қызметінің, алдын ала тергеудің, әкімшілік және атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын бақылау; - компаниялардың, мекемелер мен ұйымдардың қызметін бақылау;

3) заңның үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі сот әрекеті: а) әкімшілік қатынастардан туындайтын мән-жайларды бағалау; б) лауазымды адамдардың актілері мен әрекеттерінің заңсыздығын анықтау; (с) азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіргені және оларды жүзеге асыру туралы шешім қабылдағаны үшін қудалау. Қадағалау мемлекеттік басқарудағы заңдылықты қамтамасыз ету тәсілі ретінде Қадағалау атқарушы билік сферасында заңдылықты қамтамасыз ету әдістерінің бірі болып табылады. Қадағалау - бұл мемлекеттік органдар, мекемелер,

кәсіпорындардың, ұйымдардың ұйымдастырылуының құқықтық меншік нысанына қарамастан, олардың лауазымды тұлғаларының, қызметкерлерінің және азаматтардың заңдарды дәл және біркелкі орындауларын тексеру.

Мемлекеттік басқарудың заңдылығын қамтамасыз ету Заңдылық-демократиялық қоғамның маңызды және негізгі атрибуттарының бірі, ол әртүрлі мағынада түсініледі. Мемлекеттік қызмет принципі ретінде де, халықтың мемлекеттік органдармен қарым-қатынасы жүйесінің режимі ретінде де, қоғамды мемлекеттік басқару әдісі ретінде де, саяси жүйенің принципі ретінде де т. б. Құқықтық әдебиеттерде заңдылық көбінесе заңдар мен оларға сәйкес келетін құқықтық актілерді мемлекет органдарының, лауазымды тұлғалардың, әртүрлі ұйымдар мен азаматтардың тұрақты орындауы деп түсініледі. Бұл бір жағынан дұрыс. Егер заңдар, айталық, " сапасыз " болса, азаматтардың құқықтарын, жалпыадамзаттық және басқа да құқықтарды бұзса, олардың дәл және тұрақты сақталуы қоғамдағы заңдылықты көрсете ме? Бәлкім, жоқ. Сондықтан әртүрлі субъектілердің заңдарды ресми түрде сақтауы жеткіліксіз, заңдылық үшін заңдардың жоғары сапалы болуы да қажет[2].

Бақылау және қадағалау нысандары

Тексерілетін субъектілердің қызметін бақылау және қадағалау:

1) ұйымдастырылу және жүргізілу тәртібі осы Заңда айқындалатын тексерулер;
2) егер Қазақстан Республикасының Салық кодексінде өзгеше көзделмесе, ұйымдастырылу және жүргізілу тәртібі осы бапта және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында айқындалатын алдын алу-профилактикалық сипатта болатын бақылаудың және қадағалаудың өзге де нысанында жүзеге асырылады.

2. Бақылаудың және қадағалаудың өзге де нысандарын жүргізген кезде тексерілетін субъектіні алдын ала хабардар ету, сондай-ақ құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі уәкілетті органда тіркеу талап етілмейді.

Жеке кәсіпкерлік субъектілерін бақылаудың және қадағалаудың өзге де нысандарының қорытындылары бойынша олардың түріне қарай, бұзушылық анықталған жағдайда әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғамастан, бірақ тексерілетін субъектіге осы бұзушылықты жою тәртібін міндетті түрде түсіндіре отырып, қорытынды құжаттар (анықтама, нұсқама, қорытынды және басқалары) жасалуы мүмкін[3].

Осы тармақтың екінші бөлігі Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес жүзеге асырылатын бақылаудың өзге де түрлеріне қолданылмайды.

3. Бақылау және қадағалау органдары: Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген; егер объектінің (субъектінің) тұрған жері бойынша құқықтық статистика органдарын оған барғанға дейін бір тәулік бұрын міндетті түрде хабардар ете отырып, бару рұқсат беру құжаттарын алумен байланысты болған; құрылыс-монтаждау жұмыстарының ғимараттар мен құрылыстардың тіреу және қоршау конструкцияларын тұрғызу мен өзгертуге қойылатын талаптарға сәйкес келуіне инспекция жүргізу; әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына рұқсат етілген шекті бөлшек сауда бағалары мөлшерінің сақталуын бақылау жағдайларын қоспағанда, бақылаудың және қадағалаудың өзге де нысандарын қажеттілік пен жеткіліктілік қағидаттарына сәйкес бақылау объектілеріне (субъектілеріне) бармай жүргізеді[4].

3. Ішкі бақылау келесі параметрлер бойынша жүзеге асырылады:

1) құрылымдық, аумақтық департаменттердің, ведомстволық бағыныстағы мемлекеттік органдар мен ұйымдардың және лауазымды адамдардың қызметінің оларға жүктелген міндеттерге сәйкестігі;

2) орындалудың уақтылығы мен толықтығы;

3) мәжбүрлеп орындау кезінде заңды талаптардың сақталуы.

4. Қажет болған жағдайда бақылау шараларын мемлекеттік органның немесе тиісті құрылымдық қызметтің заңды күшіне енген актінің орындалуын бақылауға уәкілетті лауазымды адамы жасайды. Сонымен қатар, тексеруді жүргізуге уәкілетті мемлекеттік органның лауазымды адамы немесе тиісті құрылымдық бөлім оны орындау туралы алынған ақпаратты талдап, мыналарды анықтайды:

1) құқықтық актінің орындалу дәрежесі мен сапасын;

2) құқықтық актіні дайындаудағы ауытқулардың болуы, олардың себептерін анықтау және оларды жоюдың мүмкін шаралары;

3) тексеруді жою немесе мерзімді ұзарту мүмкіндігі;

4) нақты лауазымды адамдардың құқықтық актіні орындамағаны немесе дұрыс орындамағаны үшін жауаптылығы. Ақпараттық талдау негізінде дайындалған ұсынымдар тиісті шешім қабылдау үшін мемлекеттік органның басшылығына жіберіледі. Шешімді ақпаратты талдаған мемлекеттік органның орындаушылары жариялайды.

5. Бақылаудың күшін жою және заң актісінде көзделген шараларды жүзеге асыру мерзімдерін ұзарту мемлекеттік органның құзырында жүзеге асырылады.

6. Жоғары тұрған мемлекеттік органның немесе атқарушы органның инспекциялық қызметі заң актісінде белгіленген орындау мерзімі аяқталғанға дейін мемлекеттік органның регламентінде белгіленген тәртіппен орындаушыға жазбаша хабарлама жібереді. Ішкі бақылауды ұйымдастыру мен жүзеге асырудың басқа мәселелерін мемлекеттік органның өзі немесе оған қатысты жоғары тұрған мемлекеттік орган айқындауы мүмкін

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Административно-правовое Республики Казахстан: Часть общая: Учебник / А. А. Таранов [и др.]. - Алматы: Жеті Жарғы, 1996. - 240 с. Административно-правовое РК: Часть Общая: Учебник / отв. ред. А.А. Таранов - 2-е изд., с изм. - Алматы: Жеті Жарғы, 1997.-225с
2. Жетписбаев Б.А. Административная ответственность в Республике Казахстан: Учебное пособие/ Подобщей редакцией профессора С.С.Сартаева. – Алматы: Данекер,
3. Кодекс РК об административных правонарушениях. Комментарий. Алматы, 2004 г.
4. Оспанов К. М. Административно-правовое. Алматы: Мектеп, 2000 г.

ӘӨЖ 343.293

Н.Б. Калмашева

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
e-mail: nurzhan.kalmasheva@bk.ru

С.І. Сүгірбеков

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Қырғыз Республикасының халықаралық университетінің аспиранты
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
e-mail: erkincunserik@mail.ru

Е.Т. Сатылганов

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
PhD, қауымдастырылған профессор м.а.
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
e-mail: Satylganov_erzhan@mail.ru

РАҚЫМШЫЛЫҚ ПЕН КЕШІРІМ БЕРУ АКТІСІН ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл ғылыми жұмыста рақымшылық пен кешірім беру актісін шығару тетіктері, рақымшылық пен кешірім беру актісі негізінде кінәлі тұлғаларды мерзімінен бұрын қылмыстық жауаптылықтан және жазасын өтеуден босатудың ережелері мен оның қоғамдық әсері толық және жан жақты зерттелген. Сонымен қатар, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаларға қатысты рақымшылық пен кешірім беру актісін қолданудың негіздері мен ерекшеліктері туралы тұжырымдама жасалған.

Түйін сөздер: Рақымшылық, кешірім беру, өкілетті тұлға, кодекс, қылмыстық құқық бұзушылық, жаза, соттылық.

Аннотация. В данной научной работе подробно и всесторонне изучены механизмы вынесения акта амнистии и помилования, правила освобождения виновных лиц от досрочной уголовной ответственности и отбывания наказания на основе акта амнистии и помилования и его общественное влияние. Кроме того, разработана концепция об основаниях и особенностях применения акта амнистии и помилования в отношении лиц, совершивших уголовное правонарушение.

Ключевые слова: амнистия, помилование, уполномоченное лицо, кодекс, уголовное правонарушение, наказание, подсудность.

Annotation. In this scientific work, the mechanisms of issuing an act of amnesty and pardon, the rules for releasing guilty persons from early criminal responsibility and serving sentences on the basis of an act of amnesty and pardon and its social impact are studied in detail and comprehensively. In addition, a concept has been developed on the grounds and features of the application of the act of amnesty and pardon in relation to persons who have committed a criminal offense.

Keywords: amnesty, pardon, authorized person, code, criminal offense, punishment, jurisdiction.

Рақымшылық (грек. амнестия-ұмыту, кешіру) ежелгі заманнан бері қолданыста бар институттардың бірі. Рақымшылық – бұл қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде түзеу мекемелерінде жазасын өтеп жатқан және жазасын өтеп қойған бірақ соттылығы жойылмаған азаматтарға, сонымен қатар соттың айыптау үкімі шықпаған, яғни алдын ала тергеп тексеру процесі аяқталмаған күдіктілерге, айыпталушыларға және сотталушыларға қатысты мемлекет тарапынан жасалатын жомарттықтың, гуманизмнің, мейірімділіктің бір көрінісі деп те айтуға болады.

Рақымшылық негізінде жоғарыда аталған азаматтарды мерзімінен бұрын жасаған қылмыстық іс-әрекетіне байланысты соттың тағайындаған жазасынан босату, ал сот үкімі шықпаған тұлғаларға қатысты өндірісті тоқтату жүзеге асырылады.

«Қазақстан Республикасының Конституциясының үшінші бөлімінің 44 – бабының 15 – бөлігінде, Қазақстан Республикасының Президенті азаматтарға кешірім жасауды жүзеге асырады, ал төртінші бөлімінің 54-бабында, Парламент Палаталардың бөлек отырысында мәселелерді әуелі – Мәжілісте, ал содан кейін Сенатта өз кезегімен қарау арқылы заңдар қабылдайды, оның ішінде: б) рақымшылық жасау мәселелерін шешеді» [1] - деп көрсетілген.

«Рақымшылық пен кешірім терең тарихи тамырларға ие және кез-келген өркениетті мемлекетте қолданыста. Сондықтан рақымшылық жасауға материалдарды дайындау, оның құрылымы және кешірім жасаушыға қатысты әлеуметтік бақылау мәселелерін қарастыру маңызды, оларды шешу тәжірибесі мерзімінен бұрын босатудың әдеттегі түрлерінің тәжірибесін жетілдіру үшін де пайдалы болуы мүмкін. Мерзімінен бұрын босатудың бір түрі ретінде кешірім жасау қылмыстық құқықтағы гуманизм принципін жүзеге асырудың жарқын мысалы болып табылады. Мемлекеттің қылмыстық саясатындағы Гуманизм қоғамды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды, әділ жазаның бұлтартпастығын, жазалаудың жазалаушы элементтерін сотталғандарға педагогикалық ықпалмен ұштастыруды білдіреді, бұл қылмыскерлерді түзеуге және қайта тәрбиелеуге және сотталғандардың да, өзге де адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алуға әкеледі» [2].

Кейбір ғалымдардың пікірінше, «мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі сотталғандар үшін оң нәтиже туғызады, олардың өзін-өзі бақылау және өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын дамытуға, қоғамның қабылдаған заңдары бойынша өмір сүруге және оның моральдық нормаларын сақтауға деген ұмтылысын дамытуға көмектеседі. Екінші жағынан, бұл институт тұлғаны қайта тәрбиелеудің қол жеткізілген нәтижелеріне байланысты мәжбүрлі-тәрбиелік әсерінің қарқындылығын уақтылы әлсіретуге, оны қажет болған жағдайда қолдануға мүмкіндік береді. Кешірім жасау және рақымшылық жасау практикасы, заңға сәйкес мерзімінен бұрын босату сияқты, жазасын өтеу кезеңінде сотталғандардың мінез-құлқындағы оң өзгерістерді ынталандырады» [2].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 78-бабы, Рақымшылық немесе кешірім жасау актісі негізінде қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатуға арналған.

«1. Рақымшылық жасау туралы актіні Қазақстан Республикасының Парламенті жеке-дара айқындалмаған адамдар тобына қатысты шығарады.

2. Қылмыстық теріс қылық немесе онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасаған адамдар рақымшылық жасау туралы актінің негізінде қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін. Қылмыстық теріс қылық немесе онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдар жазадан босатылуы мүмкін не оларға тағайындалған жаза қысқартылуы немесе жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырылуы мүмкін не мұндай адамдар жазаның қосымша түрінен босатылуы мүмкін. Ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдарға тағайындалған жазаның мерзімі қысқартылуы мүмкін. Жазасын өтеген немесе оны одан әрі өтеуден босатылған адамдардан рақымшылық жасау туралы актімен сотталғандығы алып тасталуы мүмкін.

Кәмелетке толмағанның он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағанға қатысты осындай қылмыс жасаған жағдайды қоспағанда, кәмелетке толмағандарға жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстар, террористік қылмыстар, экстремистік қылмыстар, азаптаулар, сондай-ақ қылмыстардың қайталануы немесе қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде жаза тағайындалған адамдарға рақымшылық жасау туралы акт қолданылмайды.

3. Өзіне қатысты айыптау үкімі заңды күшіне енген белгілі бір жеке-дара айқындалған адамға, сол сияқты шет мемлекет сотының үкімі бойынша тағайындалған жазаны Қазақстан Республикасының аумағында өтеп жатқан не өтеген адамға кешірім жасау туралы актіні Қазақстан Республикасының Президенті шығарады.

4. Қылмысы үшін сотталған адам кешірім жасау кезінде жазаны одан әрі өтеуден босатылуы мүмкін не оған тағайындалған жаза қысқартылуы немесе жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырылуы мүмкін не мұндай адам жазаның қосымша түрінен босатылуы мүмкін. Жазасын өтеген немесе оны одан әрі өтеуден босатылған адамдардан кешірім жасау актісімен сотталғандығы алып тасталуы мүмкін» [3].

Өкінішке орай, мемлекетімізде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаларға қатысты мемлекет президенті мен парламентінің шығарған рақымшылық және кешірім жасау актілерін толық және жан жақты зерттеу мәселелері қылмыстық құқықтағы басқа институттарға қарағанда зерттелу деңгейі өте төмен. Себебі, өкілетті тұлғалардың шығарған рақымшылық және кешірім жасау актісін орындау процесін жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың қызметі барынша жабық түрде жүзеге асырылуында. Бұл процесс өз кезегінде бұқара халықтың арасында келіспеушіліктер мен түсініспеушіліктердің, наразылықтар мен араздықтардың туындауына себеп болуы мүмкін. Өйткені, біздің пікірімізше кінәлі тұлғаның рақымшылық және кешірім жасау актісі негізінде қылмыстық жауаптылықтан мерзімінен бұрын босатылуы немесе аталған тұлғалардың сотқа дейінгі тергеп

тексеру не сот процесінде жаза тағайындалмай жатып, жауапкершіліктен босатылуы барысында жәбірленушілердің моральдық мүдделерінің қорғалмайтындығы анық.

Сонымен қатар, ауыр немесе аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жазасын өтеген, бірақ соттылығы жойылмаған азаматтарға қатысты да рақымшылық пен кешірім жасау актісі әрекет ететіндігі белгілі. Бұл дегеніміз, пробация қызметінде есепте тұрған тұлғалардың есептен шығарылатындығын білдіреді. Мысалы соттылықтың жойылуы нәтижесінде аталған тұлғаның мемлекеттік немесе жоғарғы жауапкершілігі бар өзге де қызметтерге орналасу мүмкіндігі артады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 35-бабының 3-тармағына сәйкес, «егер рақымшылық жасау актісі жасалған іс-әрекет үшін жаза қолдануды жойса, соның салдарынан қылмыстық жауаптылыққа жататын адамға қатысты қылмыстық іс тоқтатылуға жатады» [4]. Бұл дегеніміз тұлғаға жасаған қылмыстық іс-әрекеті үшін жаза тағайындалмайды дегенді білдіреді. Бұл ереже «қылмыс жасаған адамды түзеу», «қылмыс жасаған адамдарға жаза тағайындау арқылы басқа адамдардың осындай қылмыс жасауларының алдын алу» сияқты жазаның негізгі мақсаттары мен қылмыстық құқықтың «қылмыстық жазадан құтылмайтындық» қағидасына қайшы келетіндігі белгілі.

Осы аталған мәселелерді қорытындылай келе төмендегідей тұжырымдамалар жасауға болады:

- Қылмыстық заңнамадағы қылмыстық жазаның «қылмыс жасаған адамды түзеу», «қылмыс жасаған адамдарға жаза тағайындау арқылы басқа адамдардың осындай қылмыс жасауларының алдын алу» мақсаттары мен қылмыстық құқықтың «қылмыстық жазадан құтылмайтындық» қағидасын жүзеге асыру және заңның әділдігі мен заң бұзушылық жасамау туралы қоғамдық сананы қалыптастыру үшін, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қатысты алдын ала тергеп тексеру мен сот процесі кезінде, яғни қылмыс жасаған адамға қатысты жаза тағайындау туралы соттың үкімі күшіне енбеген тұлғаларға рақымшылық пен кешірім беру актісі орын алмауы қажет.

- Жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін арнайы түзеу мекемелерінде жазасын толық өтеген, бірақ соттылығы жойылмаған азаматтарға қатысты олардың соттылығын жоюға қатысты шығарылатын рақымшылық пен кешірім беру актісі орын алмауы қажет. Себебі, жоғарыда атап өткеніміздей мұндай азаматтарға қатысты шығарылған рақымшылық пен кешірім беру актісі негізінде мұндай азаматтардың мемлекеттік немесе жоғарғы жауапкершілігі бар өзге де қызметтерге орналасу мүмкіндігі артады.

- Өкілетті тұлғалардың шығарған рақымшылық пен кешірім беру актісі негізінде кінәлі тұлғаларды жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босату кезінде, жәбірленушілердің мүдделерінің (моральдық және психологиялық) барынша қорғалуының сонымен қатар, қолданыстағы қылмыстық заңнаманың «кінәлі жауаптылық», «қылмыстық жазадан құтылмайтындық» қағидаларының сақталуын басшылыққа алу қажет.

Қорыта келе, қылмыстық заңнаманы бұзған тұлғалардың жазасын өтеуін болдырмайтын өкілетті тұлғалардың рақымшылық пен кешірім беру актісі негізінде, біздің пікірімізше ҚР Қылмыстық заңнамасында бекітілген «қылмыс жасаған адамдарды түзеу», «қылмыс жасаған адамдарға жаза тағайындау арқылы басқа адамдардың осындай қылмыс жасауларының алдын алу» секілді жазаның негізгі мақсаттарының толыққанды жүзеге асырылмауы мүмкін. Сондықтан, өкілетті тұлғаның шығарған рақымшылық пен кешірім беру актісі негізінде кінәлі тұлғаларды қылмыстық жауаптылықтан босату кезінде қолданылатын заң нормаларына тиісінше реформа жасалуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы
1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған.
2. <https://egemen.kz/08> Желтоқсан, 2021
3. ҚР Қылмыстық кодексі. – ҚР Кодексі 2014 жыл 3 шілде № 226- V ҚРЗ.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі
2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.

Ғ.Ө.Серім¹, У.С.Серимов², С.А. Туменбаев³

Сулейман Демирель атындағы университеті, Қаскелең қ, Қазақстан.

gaini.serim@sdu.edu.kz

КІНӘ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚҚА ҚАЙШЫ ӘРЕКЕТ (ӘРЕКЕТСІЗДІК) АЗАМАТТЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ШАРТТАРЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Бұл мақалада азаматтық құқықтағы «кінә» категориясының теориялық мәселелері, сондай-ақ оның азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарттарының схемасындағы құқыққа қайшы әрекетпен (әрекетсіздікпен) байланысы қарастырылған. Зерттеудің мақсаты азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің шарты ретінде кінәні анықтаудың жаңа тәсілдерін белгілеу және азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарттарының жүйесіндегі кінә мен құқыққа қайшы әрекеттің

(әрекетсіздіктің) арақатынасын көрсету. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік мәселесі азаматтық құқықтың алдыңғы кезектегі міндеттерінің бірі болып табылады. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану үшін оның туындау шарттарын толық және нақты түсіну қажет. Бұл мәселені дұрыс түсінбейінше, жауапкершілік шараларын дұрыс қолдану мүмкін емес, сәйкесінше оның мақсатына қол жеткізу қиынға соғады. Осыған байланысты, осы зерттеудің негізгі бағыты мен идеясы кінә мәселесін жаңа сапалық деңгейде жедел шешуге бағытталған теориялық және практикалық міндеттерді анықтау болып табылады, бұл өз кезегінде оның нәтижелерін сот тжірибесінде қолдану мүмкіндігіне әсер етеді.

Түйін сөздер азаматтық құқық, кінә және құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік), азаматтық-құқықтық жауапкершілік, құқықбұзушылық.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические вопросы категории «вина» в гражданском праве, а также ее связь с противоправным действием (бездействием) в схеме условий гражданско-правовой ответственности. Целью исследования является установление новых способов определения вины как условия гражданско-правовой ответственности и отражение соотношения вины и противоправного действия (бездействия) в системе договоров гражданско-правовой ответственности. Вопрос гражданско-правовой ответственности является одной из первоочередных задач гражданского права. Для применения мер гражданско-правовой ответственности необходимо полное и четкое понимание условий ее возникновения. Без правильного понимания этого вопроса невозможно принять надлежащие меры ответственности, и, следовательно, трудно достичь своей цели. В связи с этим основным направлением и идеей настоящего исследования является определение теоретических и практических задач, направленных на оперативное решение проблемы вины на новом качественном уровне, что, в свою очередь, влияет на возможность применения ее результатов в судебной практике.

Ключевые слова гражданское право, вина и противоправное действие (бездействие) гражданско-правовая ответственность, правонарушение.

Annotation: This article discusses the theoretical issues of the category of "guilt" in civil law, as well as its connection with illegal action (inaction) in the scheme of conditions of civil liability. The purpose of the study is to establish new ways of determining guilt as a condition of civil liability and to reflect the ratio of guilt and unlawful action (inaction) in the system of civil liability contracts. The issue of civil liability is one of the primary tasks of civil law. In order to apply civil liability measures, it is necessary to have a complete and clear understanding of the conditions of its occurrence. Without a proper understanding of this issue, it is impossible to take appropriate measures of responsibility, and, consequently, it is difficult to achieve your goal. In this regard, the main direction and idea of this study is to identify theoretical and practical tasks aimed at promptly solving the problem of guilt at a new qualitative level, which, in turn, affects the possibility of applying its results in judicial practice.

Keywords civil law, guilt and unlawful action (inaction) civil liability, offense.

Азаматтық-құқықтық жауаптылық шараларын қолдану үшін оның туындау шарттары туралы анық түсінік болуы тиіс. Бұл мәселені толық қанды анықтамай жауапкершілік шараларын дұрыс қолдану мүмкін емес. Азаматтық кодекстің 917-бабына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың мүліктік немесе мүліктік емес игіліктері мен құқықтарына заңсыз әрекеттермен (әрекетсіздікпен) келтірілген (мүліктік және (немесе) мүліктік емес) зиянды, оны келтірген тұлға толық көлемінде өтеуге тиіс [1]. Азаматтық құқықта зиян келтіргені үшін жауаптылыққа тартудың негізі ретінде азаматтық құқық бұзушылықтың құрамы түседі, яғни оның құрамын теорияда құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік), зиян, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) пен келтірілген зиянның арасындағы себепті байланыс және құқық бұзушының кінәсі құрайды.

Азаматтық құқық саласындағы ғалымдармен қалыптастырылған және өз қолдауын тауып отырған бұл концепция толығымен қылмыстық құқықтан алынғанымен, онымен келіспеу қиынға соғар. Әрине, жауаптылыққа тарту кезінде оның төрт шарты да қажет болатын жағдайлар бар, бірақ тәжірибеде аталған негіздердің бірдей қатар жүретін кездері көп кездеспейді.

Жалпы, зиян келтірушінің субъективтік жай-күйіне назар аудару қажеттігі немесе қажет емес екендігі азаматтық құқық теориясында әртүрлі шешімін табады. Бұл көзқарастар легі негізгі екі концепцияға арқа сүйейді: зиян келтіру қағидасы және кінә қағидасы. Бірінші көзқарасты жақтаушылар азаматтық-құқықтық жауаптылықтың негізі ретінде тек бір ғана жағдайдың болуын – зиянның келуін мойындайды, олар келтірілген зиянның субъективтік себептеріне назар аудармайды. Зиян келтірушіге жауаптылықты жүктеу кезінде олар тек құқыққа қайшы әрекет пен зиянның арасында себепті байланысты анықтауды қажет деп есептейді. Екінші қағиданы ұстанушылар жауаптылыққа тартудың негізі ретінде кінәні қарастырады, яғни бұл кез-келген зиян емес, тек зиян келтірушінің кінәсінің нәтижесінде келген зиянның өтелуі міндетті екендігін білдіреді. Қалай дегенмен де екі қағиданы ұстанушыларды біріктіретін жайт ол жауаптылыққа тарту кезінде негіз болатын құқыққа қайшы әрекет пен себепті байланыс.

Құқық теориясына сәйкес заңды факт ретінде нақты құқықтық қатынастардың туындауына (өзгеруіне, тоқтатылуына) негіз болатын заңда қарастырылған мән-жайлар. Заңды фактілер оқиғаға (адам еркінен тыс туындайтын заңды фактілер, мысалы, адам өлімі, адамның белгілі бір жасқа толуы) және әрекетке (адамның еркі мен санасынан туындайтын заңды фактілер) бөлінеді. Әрекет өз кезегінде, құқыққа сай және құқыққа қайшы болып топтастырылады. Құқыққа қайшы әрекеттер (құқық бұзушылықтар) – бұл құқық нормаларының талаптарына қайшы келетін (сәйкес емес) заңды

фактілер. Құқық бұзушылықтар қылмыс пен теріс қылыққа бөлінеді. Қылмыс деп қылмыстық заңмен қудаланатын, қоғамға қауіпті құқықбұзушылықтарды атаймыз. Теріс қылықтар тәртіптік, әкімшілік және азаматтық-құқықтық болуы мүмкін. Барлық құқыққа қайшы әрекеттер кінәлі тұлғаларды заңи жауапкершілікке тарту үшін негіз болып табыла алады [2, 239-241]. Құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) - кінә секілді жауапкершілік механизмінің қажетті элементі. Құқыққа қайшы әрекетке (әрекетсіздікке) талдау, ең алдымен, субъектінің мінез-құлқынан бастау алады. Кінәні талдау да мінез-құлықты талдауды қажет етеді және бұл белгі кінә мен құқыққа қайшы әрекетке (әрекетсіздікке) ортақ элемент ретінде қарастылады.

Басты айырмашылық - уақыт факторында. Яғни, тұлға әрекетінің құқыққа қайшылығы азаматтық-құқықтық теріс қылықты жасау процесінде, сәтінде жүзеге асырылады және тұлға мұны толығымен біледі. Кінәнің құқыққа қайшы әрекет не әрекетсіздік нәтижесінде орын алуы оның сипаттаушы белгісі болып табылады. Түйіндегенде, кінә – бұл, бір жағынан, субъектінің құқыққа қайшы әрекеті, не әрекетсіздігі, екінші жағынан, мінез-құлық пен жағымсыз салдар арасындағы қатынас. Бұл схемада себепті байланыстың орны қайда деген сұрақ туындау мүмкін. Себепті байланыстың да субъектінің құқыққа қайшы әрекеті мен келтірілген жағымсыз салдардың арасындағы байланыс екендігі рас. Дегенмен, бұл схемадағы себепті байланыс пен кінәнің айырмашылығы: себепті байланыстың - объективті, ал кінәнің субъективті құрамында. Яғни, себепті байланыс әрекеттер мен келтірілген залалдар арасындағы объективті қатынастарды көрсетеді. Ал кінә құқық бұзушылық субъектісінің өз әрекеттері мен келтірілген залалдарына жеке субъективті қатынасын көрсетеді.

Бұл мәселеде тұлғаның өз әрекеті, не әрекетсіздігінің құқыққа қайшы екендігін білуіне көңіл бөлген жөн, себебі бұл - кінәнің интеллектуалды бағыттылығын көрсететін қажетті элемент. Осылайша, егер тұлға өз әрекеттерінің құқыққа қайшы екендігін білсе, онда ол кінәлі болып есептеледі [3, 259].

Тұлға әрекеттерінің құқыққа қайшы болуы азаматтық құқық бұзушылықтың орын алғандығын негіздейді және бұл мінез-құлықтың азаматтық құқық нормалары мен әдет-ғұрыптары шеңберіне кірмейтінін көрсетеді. Құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) – бұл азаматтық құқықтық міндеттемелердегі нормаларды, ережелерді және тәртіпті біле тұра жеке орындамаушылық [4, 46]. Десек те, кейбір жағдайларда зиян келтіріледі, бірақ тұлғаның мінез-құлқында құқыққа қайшы сипат орын алмауы да мүмкін. Жалпы ереже бойынша заңға сәйкес келетін әрекеттермен келтірілген зиян өтелуге жатпайды. Егер тұлға заңдарда, нормативті құқықтық актілерде, не нұсқаулықтарда көрсетілген міндеттерді орындау барысында зиян келтірсе, бұл құқыққа сәйкес зиян болып табылады. Мысалы, жұқпалы мал аурулары жаппай таралмас үшін тиісті нұсқаулықтардың ережелері малды құртуға рұқсат етеді. Сонымен қатар, құқыққа сәйкес зиян апатты не төтенше жағдайлардың алдын алғанда не жойғанда жүзеге асырылуы мүмкін. Құқыққа сай зиян ауқымды залалдың алдын алу мақсатында келтіріледі.

Құқыққа қайшы мінез-құлық азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің объективті алғышарты болып табылады. Құқыққа қайшы мінез-құлық құқыққа қайшы әрекетте, не құқыққа қайшы әрекетсіздікте көрініс табуы мүмкін. Егер борышқордың әрекеті тікелей заңмен немесе өзге де құқықтық актімен, не заңға, өзге де құқықтық актіге, шартқа, біржақты мәмілеге, сондай-ақ міндеттеменің өзге де негіздеріне қайшы келетін болса, онда ол құқыққа қайшы сипатқа ие болады. ҚР АҚ 273-бабында заңдарда немесе шартта көзделгеннен басқа реттерде міндеттемені орындаудан біржақты бас тартуға және оның шарттарын біржақты өзгертуге жол берілмейді [5]. Тұлға мінез-құлқының құқыққа қайшылығы оны азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартудың міндетті шарты болып есептеледі. Нақты жағдайларда құқыққа қайшы мінез-құлық болып әрекет те, әрекетсіздік те қарастырылуы мүмкін (тікелей заңда немесе шартта көрсетілген белгілі бір әрекеттерді орындамау кезінде). Құқыққа қайшы мінез-құлық ретінде, әдетте, құқық нормаларында көзделген ережелерді бұзушылық танылады. Десек те, азаматтық құқық нормаларынан кез-келген ауытқушылық құқыққа қайшы болып табылмайды. Егер мұндай ауытқушылық заңның императивті ережелері мен тікелей тыйым салуларын бұзатын болса ғана құқыққа қайшы сипатқа ие болады.

Азаматтық құқықта мүліктік айналым қатысушыларының құқықтары мен міндеттерін өз таңдаулары бойынша, әдетте, тараптар келісімі (шарт) бойынша анықтауға мүмкіндік беретін көптеген диспозитивті нормалар бар. Сол арқылы заңшығарушы заңда қарастырылған ережелерден ауытқушылыққа ғана емес, сонымен қатар тараптармен келісілген шарт талаптарына міндеттілік сипат береді. Сәйкесінше, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) ретінде заңнамалық тыйым салуларға қайшы келмейтін шарт талаптарын бұзу қарастырылмайды. Оған қоса ҚР АҚ 7-бабына сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер заңдарда көзделген негіздерден, сондай-ақ азаматтар мен заңды

тұлғалардың әрекеттерінен пайда болады, өйткені ол әрекеттер азаматтық заңдарда көрсетілмегенімен, олардың жалпы негіздері мен мәніне байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттерді туғызады. Шынайы өмірде заңшығару процесі нарықтық қатынастардың даму жылдамдығынан қалыс қалады. Соған сәйкес азаматтық құқықтағы құқыққа қайшы мінез-құлық тікелей заңнамамен қарастырылмаған, десек те құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) ретінде азаматтық заңнаманың жалпы бастамалары мен мазмұнына қайшы келетін, құқықтың императивті нормаларын не заңмен санкцияланатын шарт ережелерін бұзатын әрекет (әрекетсіздік) қарастырылады.

ҚР АҚ 953-бабына сәйкес заңдармен немесе мәмілемен белгіленген негіздерсіз мүлікті басқа тұлғаның (жәбірленушінің) есебінен иеленіп алған немесе жинаған тұлға оны иесіне қайтаруға міндетті. Бұл бапта бір тұлғаның өзге тұлғаның есебінен негізсіз баюына тікелей тыйым салынбағанымен, норманың мазмұнынан мұндай әрекеттің құқыққа қайшы болып табылатыны көрінеді. Сапасы жасасқан шарт талаптарына сәйкес келмейтін тауарды сатқан сатушының әрекеттері де құқыққа қайшы деп танылады. Нақты жағдайларда азаматтық айналым қатысушылары әрекеттерінің құқыққа қайшылығы мәселесінде іскерлік айналым ережелері немесе өзге де әдетте қойылатын талаптар қарастырылады. Мысалы, ҚР АҚ 536-бабы бойынша өмір бойы асырауда ұстау шартында рента төлеушінің рента алушы азаматқа қандай тамақ пен киім беруді, күтім жасауы және қажетті көмекті көрсетуі тиіс екендігі көрсетілмесе, онда тараптар арасында туындаған дауды шешу кезінде сот адалдық пен парасаттылық қағидаларымен қоса, сол аумақтарда осы тектес қызметтерге әдетте қойылатын талаптарды да басшылыққа алуы керек. Яғни, бұл міндеттемедегі сатып алушының құқыққа қайшы әрекетін саралаушы критерий ретінде іскерлік қызмет өрісіндегі немесе ҚР АҚ 272-бабында қарастырылған талаптар қарастырылады.

Әрекетсіздік нақты жағдайларда құқыққа қайшы болып табылуы мүмкін. Жасасқан шарт талаптарынан тараптардың әрекет ету міндеті туындайтын кездер болады. Мысалы, тасымалдау шартына сәйкес жүк тасымалдаушы жүкті шартта келісілген уақытта жеткізуге міндетті, бірақ ол жүкті уақытында жеткізбейді, бұл жағдайда, егер жүк тасымалдаушы өзінің әрекеттеріне форс-мажорлық жағдайлардың кедергі келтіргенін дәлелдей алмаса, оның әрекеттері құқыққа қайшы болып есептеледі. Осылайша, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) жауапкершілік шарты ретінде екі түрде қарастырылады: құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) заңмен бекітілген ережелерді бұзу ретінде және құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) тұлғаның субъективті құқықтарын бұзу ретінде, басқаша айтқанда, жария құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік және жеке құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік).

Әрекетсіздіктің құқыққа қайшылығын анықтауда өзгеше критерийлер пайдаланылады. Әрекет ету міндеті тұлғаның атқаратын қызметінен туындауы мүмкін. Егер қандай да бір субъект қалыптасқан жағдайда заңнамаға сәйкес тиісті әрекеттер жасауға міндетті болса, бірақ оны жасамаса, нәтижесінде өзге тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтірілсе, оның әрекетсіздігі құқыққа қайшы деп танылады. Айталық, полиция қызметкерлері өздерінің кәсіби міндеттерін орындау барысында адамның өміріне қол сұғылып жатқанын көре тұра оған көмек көрсетпей, өз кәсіби борыштарын атқармаса, олардың әрекетсіздіктері құқыққа қайшы болып сипатталады. Медициналық мекеме науқасқа алғашқы медициналық көмек көрсетпей, оны қабылдаудан бас тартып, өзге емдеу ұйымына жіберетін болса, аталмыш мекеменің кәсіби міндетін орындамауда көрініс тапқан әрекетсіздігі құқыққа қайшы болып табылады. Құтқару қызметінің жұмысшысы суға батып бара жатқан адамды құтқару үшін барлық қажетті және мүмкін шараларды қолдануы тиіс. Бұл міндетті орындамау оның мінез-құлқына құқыққа қайшы сипат береді. Мұндай жағдайда теңіз жағалауында демалушы азаматтардың әрекетсіздігі құқыққа қайшы болып есептелмейді, себебі олар батып бара жатқан адамды құтқаруға тек моральдық тұрғыдан міндетті.

Азаматтық құқықта қолданылатын кінәлілік презумпциясына сәйкес міндеттемені бұзған тұлға өзінің кінәсіздігін дәлелдемейінше, ол кінәлі болып табылады. ҚР АҚ 359-бабының 1-бөлігі бойынша егер борышқор міндеттемені тиісті дәрежеде орындау үшін өзіне байланысты шаралардың барлығын қолданғанын дәлелдесе, ол кінәсіз деп танылады. Егер азаматтық айналым қатысушыларының бірі өзінің құқыққа қайшы әрекетімен осы айналымның өзге қатысушысына мүліктік зиян келтіретін болса, бұл туралы тек зардап шегушінің өзі ғана білетін болады, сондықтан да азаматтық заңнама өзіне қарсы жасалған құқықбұзушылық фактісінің орын алғандығын және соның салдарынан оған нұқсан келтірілгенін дәлелдеу міндетін зардап шегуші тұлғаға жүктеген. Десек те зардап шегуші зиян келтіруші-борышқордың міндеттемені тиісті дәрежеде орындау үшін өзіне байланысты шаралардың барлығын қолданғанын не қолданбағанын, қандай дәрежеде

ұқыптылық пен сақтықты танытқанын және осы кезде оның санасында қандай психикалық процестер орын алып жатқандығын білмейді. Бірақ зардап шегуші тұлғаға қарағанда құқықбұзушыға бұл мән-жайлардың барлығы белгілі. Осы мән-жайларды білу арқылы заңшығаушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеу міндетін құқықбұзушыға жүктеген. Сондықтан да азаматтық құқықта құқықбұзушының кінәсіздігі дәлелденбегенше, ол кінәлі болып табылады.

«Зардап шегушінің кінәсі» категориясын қолдануға оның құқық бұзушылық әрекеті жағдайларында, нақтылай айтсақ, қажетті қорғаныс шегінен асып кету немесе зардап шегушінің құқыққа қарсы әрекеттерінің арқасында туындаған соңғы қажеттілік жағдайында шығын келтіру кезінде жол беріледі. Қажетті қорғаныс шегінен асып кетушілік кезіндегі сияқты, егер жәбірленуші соңғы қажеттілік жағдайын тудырмаған болса, зиян келтірушімен бағасы төменірек мүдделерге, бұл жағдайда жәбірленушінің мүдделеріне зиян келтіру арқылы құқықпен қорғалатын құны бағалы игіліктер мен мүдделерді сақтау қажеттілігі де туындамас еді.

Кінә өзінің құқыққа қайшы әрекеті мен оның зиянды нәтижелеріне қатысты тұлғаның психикалық қатынасы ретінде жеке тұлғаның саналы түрде жасаған өнімі болып есептеледі. В.А. Тархов былай деп дұрыс жазады: «Кінә нақты жағдайларға байланысты тұлғаның саналы жасаған әрекеті деп есептейтін болсақ, әрекетке қабілетсіз тұлғалардың кінәсі туралы сөз қозғаудың қажеті де жоқ. Кішкентай балалар зардап шегуші ретінде де, жауапты тұлға ретінде де кінәлі бола алмайды» [6, 526].

Біздің ойымызша, өзінің іс-әрекеттерін басшылыққа алу қабілеттілігін жоғалтатындай адамның психофизиологиялық күйге түсуінің объективті себебі - кенеттен болатын жағдайлар мен өзгерістерден келіп шығатын экстремалды кезеңдер. Бірақ, барлық азаматтар белгілі бір жүріс-тұрыс ережесін, техника қауіпсіздігін сақтауға міндетті. Алайда, жоғарыда айтып өткен жағдайлар адамның санасы мен мінез-құлқына әсер ететін күрделі аффектогенді қоздырғыштар болғандықтан, мұндай сәттерде адамнан саналы әрекеттерді талап ету мүмкін емес. Сондықтан да, мұндай жағдайда адам инстинктивті түрде болатын қауіп-қатерден қашуға тырысып, оның өзіне зиян келетіндей қандай да бір іс-әрекетке жол берген болса, ол әрекет шынымен де білместіктен жасалған іс-әрекет болып танылуы керек [7, 156].

Кінә – құқыққа қайшы әрекеттердің белгісінің бірі, онсыз құқық бұзушылық та болмайды. Алайда, жәбірленушінің өз әрекетін зиянды деп есептеуі және осындай зиян келтіргені үшін оны жауапты деп тану жеткіліксіз. Ол үшін жәбірленушінің психикалық қатынасы оның іс-әрекеттері арқылы көрініс табуы қажет (әрекет немесе әрекетсіздік). Біздің ойымызша, құқыққа қарсы әрекеттің орнын кінә ауыстыра алмайды, себебі олар әр түрлі құқықтық категориялар. П.С.Дагель «жәбірленушінің кінәсі» терминінің нақты емес екендігін айта келе, бұл терминмен «жәбірленуші әрекетінің субъективтік жағы ғана емес, әрекеттің тұтас өзі түсіндіріледі» деп қате жазылғандығын дәлелдейді [8, 188].

Заңи жауапкершілік негізі болып құқықбұзушылықты құрайтын субъективтік және объективтік элементтері бар әрекет саналады. «Заң, әрекет, жауапкершілік – бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар. Бұл үштіктің орталығы - адамның әрекеті. Осы жерде ғана әрекеттің мотивтері мен жеке тұлғаның нақты мүдделері көрініс табады; ол құқықтық нормалармен реттеледі және ол заң негізінде жағымды немесе жағымсыз баға алады. Осыған сүйене отырып, адамның өз әрекеттері үшін жауапкершілік пайда болады», - деп Кудрявцев В.Н. шынайы атап өткен [9, 55]. Айтқандардан шығатын қорытынды, өзі келтірген шығынды өтеу немесе оның көлемін азайту жағдайларына қатысты жәбірленуші әрекетінің объективтік және субъективтік белгілерін анықтау негізінде ҚР Азаматтық кодексінің 935-бабында көрсетілген «жәбірленушінің әрекеті» терминін қолданған дұрыс [10, 21].

Ойымызды тұжырымдай келе, келесідей қорытындылар жасауға болады:

- құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) - кінә секілді азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің қажетті субъективті шарты.

- әрекетті (әрекетсіздікті) құқыққа қайшылық сипаты тұрғысынан талдау, ең алдымен, субъектінің мінез-құлқынан бастау алады. Кінәні талдау да мінез-құлықты талдауды қажет етеді және бұл белгі кінә мен құқыққа қайшылыққа ортақ элемент ретінде қарастылады. Басты айырмашылық - уақыт факторында. Яғни, тұлға ең алдымен құқыққа қайшы әрекетті (әрекетсіздікті) жүзеге асырады, ал егер мұндай құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) орын алса, онда құқықбұзушы тұлға кінәлі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409. [Электрондық ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_

- 2 В.В.Лазарева. Общая теория государства и права // М.,1999. – С. 239-241.
- 3 Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. - М., 1970. С. 259.
- 4 Идрисов Х.В. Вина как условие ответственности в Российском гражданском праве: дис. ...канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – С. 46.
- 5 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІ. [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
- 6 Тархов В.А. Гражданское право. – Уфа: РИО БашГУ, 1998. – С. 526.
- 7 Серім Ғ.Ө. Зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелердегі зиян келтірушінің және жәбірленушінің кінәсі // Қарағанды университетінің хабаршысы. Құқық сериясы. – 2015. - №2 (78). – С.156-161.
- 8 Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Учёные записки ДВГУ, вып. 21, ч. 1. - Владивосток, 1968. – С. 188.
- 9 Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. - М., 1986. – С. 55.
- 10 Some questions of taking into account of guilt of victim at civil legal responsibility // The Second International Scientific Conference on Private and Public Law. – 2014. - P.21-26.

ӘОЖ: 21.363

Ф.З.Копбасарова

Құқық магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ, Қазақстан Республикасы
e-mail kopbasarova80@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА
ҚАРСЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ**

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру жолдары, сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттары, оларды жою, күшейту жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, мемлекет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, заң, қоғам

Аннотация: В данной статье рассматриваются пути совершенствования антикоррупционного законодательства в Республике Казахстан, причины и предпосылки коррупции, пути их устранения и усиления.

Ключевые слова: коррупция, государство, антикоррупция, борьба с коррупцией, закон, общество

Annotation: This article discusses ways to improve the anti-corruption legislation in the Republic of Kazakhstan, the causes and prerequisites of corruption, ways to eliminate them, strengthen them.

Keywords: corruption, state, anti-corruption, anti-corruption, law, society

Қазақстан халқына арнаған «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталған жолдауында Қазақстанның мемлекеттілігін нығайту жолындағы стратегиялық маңызды мәселелерді айқындап, қоғам мен мемлекетті түбегейлі қайта өзгертуге, жаңғыртуға бағытталған бес негізгі басымдылықты белгілеп берді.

Президенттің жолдауында белгіленген бес негізгі басымдылық еліміздің дамуының барлық салаларын қамтиды, соның ішінде заңның үстемдігін қамтамасыз етуге арналған.

Бұл құжатта маңыздылығы жөнінен айрықша көтерілген мәселе сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты.

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін едәуір төмендететіні, қоғамда демократиялық қайта құруларды жүзеге асыруды тежейтіні, елдің халықаралық беделіне көлеңке түсіретіні белгілі. Ең бастысы - адамдардың қоғамның демократиялық негізіне деген сеніміне, заң мен әділдікке деген сеніміне, түптеп келгенде, билікке деген сеніміне кері әсер ететіні анық.

Жасыратыны жоқ сыбайлас жемқорлықпен күрес бүгінде елімізде мемлекеттік маңызы бар түйткілді мәселеге айналды, себебі бұндай әрекеттің мемлекеттік қызметкерлер тарапынан көрініс табуы мемлекеттің дамуына кедергі келтіріп қана қоймай, қоғамда өкіметке, билікке деген сенімсіздік тудырады. Өкінішке орай, жең ұшынан жалғасын табатын, көз қысты-бармақ басты әдет әлі де болса қалмай келеді. Бұл дерт еліміздің дамуына, экономиканың өркендеп өсуіне өрескел кедергі келтіретіні даусыз.

Жемқорлық ұғымы заманауи құқықтық сөздік қолданысында кеңінен қолданылады және терең тарихи тамыры бар. Жемқорлықтың қарапайым түсінігі - лауазымды тұлғалар, қоғамдық және саяси қайраткерлер мен мемлекеттік шенеуніктердің өз қызметтерінде сараңдық мен сатқындық танытуы.

Мемлекеттік сатып алу, мемлекет қаржысын талан-тараж етіп, ысырап қылу, жер участкесін заңсыз беру, дүние-мүлкін, ақша капиталын салық декларациясынан, яғни мемлекеттен жасырып қалу сияқты мемлекет қалтасына қауіп төндіретін жат қылықтар әлі де орын алуда.

Сыбайлас жемқорлық дегеніміз – заңда қарастырылмаған жеке немесе дәнекерлер арқылы мүліктік игілікке және мемлекеттік функцияларды атқаратын басымды тұлғалардың және де соларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдық дәрежелерін қолдана отырып және делауазымының мүмкіндіктерін өз мүддесіне қолдана отырып мүліктік табыс алу үшін жасалынатын қадамдар[1].

XX ғ. соңында сыбайлас жемқорлық жаһандық, әлемдік ауқымда таралып кетті. БҰҰ, Еуропа Кеңесі, Америка Мемлекеттері Ұйымы, Еуропалық Одақ, Еуропалық Комиссия, т.б. халықаралық ұйымдар сыбайлас жемқорлықпен күресу бойынша әр түрлі бағдарламаларды құрып, қабылдайды, көптеген елдер заңнамасы сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартады.

Сыбайлас жемқорлық – өздерінің лауазымдық өкілеттіліктерін және олармен байланысты мүмкіндіктерді пайдаланып, немесе мүліктік пайда табу үшін заңда қарастырылған мемлекеттік қызметтегі және оларға теңестірілген тұлғалардың өздері немесе делдал арқылы мүліктік игіліктерді немесе артықшылықтарды қабылдау емес, ол лауазымды адамдарды оларға заңды және жеке тұлғалардың аталған игіліктерді және артықшылықтарды құқыққа қайшы жолмен ұсынып, параға жығуы болып табылады [2].

Сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселелері кезкелген мемлекет үшін өзекті мәселелердің бірі. Барлық елдерде оның трансұлттық сипаты танылып, оған қарсы экономикалық, құқықтық және басқада шаралар қолданылуда.

Қазақстан Республикасында тәуелсіздік алған мезеттен бастап бұл аса ауыр қылмыстарға қатысты қатаң мемлекеттік саясат қалыптасты. Еліміз ТМД мемлекеттерінің арасында бірінші болып 1998 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» арнайы заңын қабылдады. Кейіннен бұл саладағы ұлттық заңнаманы жетілдіру барысында Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы, Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияларын және басқада жалпы жұртта халықаралық актілерді ратификациялап, сыбайлас жемқорлыққа қарсы бүкіләлемдік қоғамдастықтың тең мүшесіне айналды[3].

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы» Заңында сыбайлас жемқорлыққа келесідей ұғым берілген: Мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ, соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттілігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып, не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы сыбайлас жемқорлық деп ұғынылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бүкіләлемдік кеңістіктегі Қазақстанның көрсеткіштері жыл сайын жоғарылап келеді. Бұл проблемамен жан-жақты айналысып жүрген беделді халықаралық ұйым – Транспаренси Интернешнл қорының деректеріне сүйенсек, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Қазақстан 2018 жылы 170-тен астам елдің ішінде 145 орында болса, 2019 жылы 120 орынға, ал былтырғы жылы 105 орынға дейін көтерілді. Бұл индекс кәсіпкерлердің, сарапшылар мен зерттеу ұйымдарының мәліметтерін қорытындылай отырып, жыл сайын шығарылып отырады.

Қазіргі таңда мемлекет тарапынан жемқорлыққа қарсы күрес мақсатында ауқымды жұмыстар жүргізілуде. Қазақстан Кеңестер одағы кеңістігінде алғаш рет «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заң қабылдады, бұл заң жобасы арқылы жемқорлыққа қарсы күрестің негізі принциптерін анықтап, жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықтардың және оған байланысты жауапкершіліктің артылуының түрлері анықталды[4].

Мемлекетімізде 2015 жылы 18 қарашада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заң қабылданғаны белгілі.

Сыбайлас жемқорлыққа қатысты мәселе әрқашанда Елбасының назарында. Елбасымыз Қазақстан халқына арнаған дәстүрлі Жолдауында «Сыбайлас жемқорлық қоғамға, мемлекеттің конституциялық негізіне қауіп төндіреді, сондықтан онымен күрес жүргізу — жалпы ұлттық міндет», - деп атап айтқан болатын.

Жалпы елдегі сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бағыттарында елеулі қадамдар жасалуда. Бірақ, басты назар көбіне сыбайлас жемқорлықтың салдарларымен күресуге аударылып отыр.

Сондықтан, Елбасы жолдауында сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажеттілігін көрсетіп отыр.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте көп нәрсе бүкіл қоғамның белсене атсалысуына байланысты. Әлеуметтік желінің, өзге де медиа-ресурстардың дамуы жағдайында, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет барысында оны жалпы жұртшылықтың жек көруі күрестің қуатты құралына айналуға тиіс.

Президенттің мемлекетіміздің тағдыры үшін маңызды құжатында айтылған мемлекеттік қызметтегі тұлғаларға қойылатын талап «Әрбір мемлекеттік қызметкердің ары да жаны да таза,

сауатты және білікті, біреуге тәуелді болмайтындай жағдайда болса екен», - деген жұртшылықтың пікірімен үндескендей[5].

Мемлекеттік қызметкердің атына кір келтіретін әрекеттерден әркімнің де аулақ болғаны жөн. Бұндай заң бұзушылыққа қасақана барғандар қатаң жазаға тартылады.

Алға қойған мақсаттарға қол жеткізу үшін келесі мәселелерді шешу қажет:

1.Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру;

2.Сыбайлас жемқорлық қауіптерін азайту бойынша мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру;

3.Сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты жоғарылату;

4.Көлеңкелі экономика деңгейін төмендету.

Қортындылай айтатын болсам жемқорлыққа қарсы күресте барлық адамдар заң мен сот алдында тең.

Жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру, сыбайлас жемқорлық пен құқық бұзушылықтың зиянды зардаптарын жою, олардың алдын-алу және барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз құзіреті шегінде күрес жүргізу, яғни жемқорлықпен күресу - жалпыға ортақ міндет екендігін айта кеткім келеді.

Қазақстан - көп ұлтты, болашағына сенімді және қарқынды дамып келе жатқан мемлекет. Алдымызда әлі талай үлкен міндеттер тұр, талай сын кезеңдерден өтуге тура келеді және сапалы нәтижеге қол жеткізуіміз қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Ә. Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам // Казахстанская правда. –2012. – 10 шілде.
2. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы (2003 жылғы 31 қазан).
3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі № 267 Заңы (2014 жылғы 29 желтоқсандағы өзгерістерімен және толықтыруларымен).
- 4.Мемлекеттік қызмет туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 23 шілдедегі № 453-І Заңы (2014 жылғы 28 қарашадағы жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен).
5. Назарбаев Н. Ә. Нұрлы жол – Путь в будущее: Қазақстан халқына Жолдау. Астана, 2014 жылғы 11 қараша.

ӘОЖ 347.633

Е.А. Сарымбетов

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Қазақстан Республикасы Тараз қ.
e-mail: ersar592@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЛА АСЫРАП АЛУДЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

Аннотация. Зерттеудің мәні халықаралық бала асырап алудың қандай артықшылықтары мен кемшіліктері бер екендігін көрсету болып табылады. Автор шетелге бала асырап алудың артықшылықтарын зерттеп, еліміздегі бала асырап алуда кездесетін қиыншылықтарға тоқталды.

Түйін сөздер: халықаралық бала асырап алу, құқық, неке, шетелдіктер.

Аннотация. Суть исследования заключается в том, чтобы показать, какие преимущества и недостатки дает международное усыновление. Автор исследовал преимущества усыновления за рубежом и остановился на трудностях, с которыми сталкивается усыновление в стране.

Ключевые слова: международное усыновление, право, брак, иностранцы.

Annotation. The essence of the study is to show the advantages and disadvantages of international adoption. The author investigated the advantages of adoption abroad and dwelt on the difficulties faced by adoption in the country.

Keywords: international adoption, law, marriage, foreigners.

Бұл мақаланың тақырыбын таңдауға еліміздегі бала асырап алу мәселесіндегі туындайтын құқықтық мәселелері себеп болды. Өйткені елімізде бала асырап алу кезінде туындайтын мәселелерді шешудің оңтайлы жолдарын қарастырғым келеді, оның ішінде халықаралық бала асырап алу мәселесіне тоқталғым келеді. Менің жұмысымның ең басты мақсаттарының бірі халықаралық бала асырап алудың қандай артықшылықтары мен кемшіліктері барын зерттеп, саралап өз ғылыми нәтижелерімді көрсету болып табылады.

Балалар үйінен бала асырап алу оңай емес. Бұл бүгінде бала асырап алғысы келетін ата-аналардың мотивациясы. Әр түрлі сынақтардан өткеннен кейін де, жүректің қалауы бойынша баланы табу үшін біраз уақыт қажет деп айтылады. Осыдан кейін биліктің бюрократиясы мен әуре-сарсандары бала асырап алу идеясын да жоққа шығарады.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, патронаттық ата-аналар енді 14 құжатқа ие болуы керек. Олардың ішінде негізгі талаптарға патронаттық ата-аналарға арналған тұрғын үй кіруі маңызды. Екіншіден, ең төменгі күнкөріс деңгейі мен табыс 60 000 теңгеден кем болмауы тиіс. Үшіншіден, наркологиялық және психологиялық диспансерлерде есепте тұрмаған, сотталмаған талаптар ескеріледі. Сондай-ақ олардың басқа балаларға қатысты ата-аналық құқығынан айырылмауы қажет. Содан кейін Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің бұйрығымен бекітілген Медициналық профилактикалық тексеруден өткенін растайтын құжат талап етіледі. Осы құжаттармен бірге, егер асырап алғысы келетін бала 10 жастан асқан болса, баланың пікірі де ескеріледі.

Өз ата-анасына осындай мүмкіндік беріледі. «Заң әдебиетінде бала асырап алуға қатысты екі пікір қайшылықты. Хаскелберг Б.П. бала асырап алуды отбасылық құқықтық қатынастардың пайда болуының негізі ретінде қарастырады, Ворожейкин Е.М. оны тек отбасылық тәрбиенің бір түрі ретінде қарастырады. Біздің ойымызша, бұл екі тәсіл бір-біріне қайшы келмейді, өйткені бала асырап алу отбасылық құқықтық байланыс құра отырып, отбасында тәрбиелеудің шарты болып табылады» [1].

Халықаралық бала асырап алу туралы қоғамдық пікір қайшылықты. Қарсыластардың пікірлері ортақ идеологиялық ұстанымға негізделеді: біздің генофондты шетелге әкету, қазақстандық балаларды қылмыстық ниеттерін жүзеге асыру үшін сатып алатын шетелдік асырап алушылардың жасырын уәждері. Халықаралық бала асырап алуды жақтаушылар мемлекет бола алмайтын ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаға шетелдіктер көмек көрсетеді, бала Отбасылық тәрбие алады деп сендіреді.

Қазақстанда халықаралық бала асырап алуды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері орын алды. Шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды ұзақ уақыт бойы асырап алуы не ұлттық заңнамамен, не тиісті халықаралық актілерді ратификациялау жолымен реттелмеген. Осы мақсаттар үшін «бала асырап алу кеңестік заң бойынша және бала асырап алуға рұқсат алу кезінде жүргізіледі» деген ережені бекітетін Қазақ КСР Неке және отбасы туралы кодексінің 187-бабы жеткілікті болды. 1991 жылдың соңында американдық бала асырап алу агенттіктерінің республика аумағында әрекет етуінің басталуы қазақстандық заңнаманы жетілдіруге тиіс екенін көрсетті. 1992 жылғы наурызда ҚР Білім және денсаулық сақтау министрлігі бала асырап алуды ресімдейтін білім беру органдарының қызметкерлері үшін «шетел азаматтарының ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды асырап алуы туралы» түсіндірме жазба жасады. Тиісті түсініктемелерге сәйкес, қазақстандық азаматтар әртүрлі себептермен асырап алынған балаларды шетелдіктерге асырап алуға берді, яғни. мүгедек балалар, дамуында кемістігі бар балалар. Бұл хат нормативтік сипаттың болмауына байланысты қорғаншылық және қамқоршылық органдары құжаттарды ресімдеген кезде ғана пайдаланылды. Мұндай заңсыз әрекеттердің жолын кесу мақсатында шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды асырап алуына мораторий жарияланды.

«Халықаралық бала асырап алу мәселелерін реттейтін заңнаманы қалыптастырудың жаңа кезеңі - 17.12.1998 жылғы «Неке және отбасы туралы» ҚР Заңын қабылдау. Осы Заңға сәйкес ҚР аумағында шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың ҚР азаматы болып табылатын баланы асырап алуы, оның ішінде бала асырап алудың күшін жою ҚР заңнамасына сәйкес жүргізіледі» [2].

Қазақстан Республикасы бірқатар конвенциялар мен заңдарға қосылды. 2011 жылғы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Неке және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне қол қойды.

Соңғы екі жылда бала асырап алушылардың саны күрт өсуде. Бірақ біздің азаматтарымыздың асырап алынған балалардан бас тартуы да орын алуда. Мұның негізі: баланың ата-анасымен психологиялық үйлесімсіздігі, баланың ауруы және т.б., яғни асырап алынған ата-аналар өгей балаларды тақырып ретінде қарастырады және оларды қажетсіз уақытта өткізеді.

Халықаралық бала асырап алу туралы қоғамдық пікір қайшылықты. Қарсыластардың пікірлері ортақ идеологиялық ұстанымға негізделеді: біздің генофондты шетелге әкету, қазақстандық балаларды қылмыстық ниеттерін жүзеге асыру үшін сатып алатын шетелдік асырап алушылардың жасырын уәждері. Халықаралық бала асырап алуды жақтаушылар мемлекет бола алмайтын ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаға шетелдіктер көмек көрсетеді, бала Отбасылық тәрбие алады деп сендіреді. Мемлекетішілік және халықаралық бала асырап алуға қойылатын талаптардан

басқа, халықаралық бала асырап алу саласында арнайы ережелер қолданылады. ҚР азаматтары болып табылатын балалар ҚР аумағында тұрақты тұратын ҚР азаматтарына беру мүмкін болмаған жағдайларда ғана шетелдіктерге асырап алуға беріледі. ҚР азаматтары болып табылатын балаларды асырап алғысы келетін шетелдіктерді есепке алу ҚР Сыртқы істер министрлігі айқындайтын тәртіппен жүргізіледі. Қазақстан Республикасының Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті органға құжаттар ұсынылғаннан кейін және бала асырап алушы бала асырап алуға келіскен жағдайда бала асырап алушының баламен кемінде төрт апта тікелей байланысы болуға тиіс.

Халықаралық бала асырап алуға қатысты заңнаманың ұстанымына қарамастан, ол көбінесе баланың мүдделері мен заң талаптарын бұза отырып жүзеге асырылады. Тәжірибе көрсеткендей, кейбір жағдайларда сот органдары заңсыз бала асырап алуға жол берді, оның ішінде бала асырап алу туралы істердің соттылығы сақталмады, баланың жақын туыстары бар екендігі анықталмады, кейбір жағдайларда ата-анасының келісімінсіз бала асырап алуға рұқсат етілді. Осыған байланысты, халықаралық бала асырап алуды реттейтін заңнамадағы кемшіліктер көп жағдайда баланың маңызды құқықтарының бұзылуының себебі болып табылады. Кейбір жергілікті мемлекеттік органдар қолданыстағы заңнаманы және халықаралық бала асырап алуға байланысты стандарттарды ескермейді. Бұл беделіне күмән келтіретін бала асырап алуға тікелей көмек көрсететін қорғаншылық және қамқоршылық органдарының өкілеттіктерін кеңейтудің орнына делдал агенттіктердің ашылуына әкелді.

«Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, ҚР аумағынан тыс жерлердегі отбасыларға тәрбиелеуге берілген баланың құқықтары мен мүдделерін қорғау қажеттілігі халықаралық бала асырап алу процесіне ерекше көзқарасты талап етеді. Халықаралық бала асырап алуға қатысты негізгі ережелер Қазақстан 1994 жылдан бастап қатысушысы болып табылатын БҰҰ-ның 1989 жылғы Бала құқықтары туралы Конвенциясында бекітілген. Тиісті Конвенцияға сәйкес халықаралық бала асырап алу - бұл, біріншіден, бала туған мемлекетте отбасына орналастырылмайтын жағдайларда қолданылатын баланың отбасын қамтамасыз ету әдісі. Екіншіден, бала асырап алу туралы мәселелерді шешуді мемлекеттің тиісті құзыретті органдарының қарауына жатқызу. Үшіншіден, баланы басқа мемлекеттердің азаматтарына асырап алуға беру, оны мемлекет ішінде асырап алуға беру кезінде қолданылатын нормалар мен кепілдіктерді қолдану қажеттілігі. Төртіншіден, баланы орналастыру пайда табу мақсатында жүргізілмеуі керек» [3].

Бұл ережелер халықаралық бала асырап алу мәселелеріне арналған «Баланы қорғау және шетелдік бала асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы» 29.05.1993 Гаага Конвенциясының мәтінінде бекітілген. БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясының негізгі ережелері Гаага Конвенциясында егжей-тегжейлі көрсетілген, сонымен қатар халықаралық бала асырап алуға байланысты бірқатар жаңа нормалар бекітілген. Алайда, Гаага конвенциясы ҚР ратификацияланды, ҚР «Неке және отбасы туралы» Заңының 213-бабында ҚР ратификациялаған халықаралық шарттардың ережелерін халықаралық бала асырап алуда есепке алу қажеттілігін көрсетеді.

Мемлекетішілік және халықаралық бала асырап алуға қойылатын талаптардан басқа, халықаралық бала асырап алу саласында арнайы ережелер қолданылады. ҚР азаматтары болып табылатын балалар ҚР аумағында тұрақты тұратын ҚР азаматтарына беру мүмкін болмаған жағдайларда ғана шетелдіктерге асырап алуға беріледі. ҚР азаматтары болып табылатын балаларды асырап алғысы келетін шетелдіктерді есепке алу ҚР Сыртқы істер министрлігі айқындайтын тәртіппен жүргізіледі. Балалар бала орталықтандырылған есепке қойылған күннен бастап үш ай өткеннен кейін ҚР аумағынан тыс жерде тұратын ҚР азаматтарына, баланың туысы болып табылмайтын шетелдіктерге асырап алуға берілуі мүмкін. Бала асырап алғысы келетін шетелдіктер баланы жеке өзі таңдап алуға, онымен екі апта ішінде тікелей жақын жерде қарым-қатынас жасауға, қорғаншылық және қамқоршылық органдарына бала асырап алуға тілек білдіру негізінде осындай қызметті жүзеге асыратын агенттіктер беретін әлеуетті ата-аналардың қаржылық саулығы, отбасылық жағдайы, денсаулық жағдайы, жеке адамгершілік қасиеттері туралы анықтама беруге міндетті, ал сондай-ақ мемлекеттік лицензиялар. ҚР азаматтары болып табылатын балаларды шетелдіктерге асырап алуға беру қағидаларын бекіту тәртібі туралы ҚР Үкіметінің 30.03.2012ж №380 қаулысымен айқындалады. Шетелдіктерге асырап алуға берілген балаларды бақылауды ҚР елшіліктері немесе консулдық мекемелері жүзеге асырады.

«Халықаралық бала асырап алуға қатысты заңнаманың ұстанымына қарамастан, ол көбінесе баланың мүдделері мен заң талаптарын бұза отырып жүзеге асырылады. Тәжірибе көрсеткендей, кейбір жағдайларда сот органдары заңсыз бала асырап алуға жол берді, оның ішінде бала асырап алу туралы істердің соттылығы сақталмады, баланың жақын туыстары бар екендігі анықталмады, кейбір

жағдайларда ата-анасының келісімінсіз бала асырап алуға рұқсат етілді. Осыған байланысты, халықаралық бала асырап алуды реттейтін заңнамадағы кемшіліктер көп жағдайда баланың маңызды құқықтарының бұзылуының себебі болып табылады. Кейбір жергілікті мемлекеттік органдар қолданыстағы заңнаманы және халықаралық бала асырап алуға байланысты стандарттарды ескермейді. Бұл беделіне күмән келтіретін бала асырап алуға тікелей көмек көрсететін қорғаншылық және қамқоршылық органдарының өкілеттіктерін кеңейтудің орнына делдал агенттіктердің ашылуына әкелді» [4].

АҚШ-та Қазақстанда асырап алынған жасөспірімдерді өлтіргеннен кейін қоғам екі майданға бөлінді: шетелдіктердің асырап алуына қарсы және қарсы.

Өкінішке орай, қандай да бір себептермен қоғамдағы мұндай жабайы наразылық Шетелдегі балаларға қатысты кейбір қылмыстарға байланысты жағдайларды тудырады, бірақ мұндай жағдайлар кез-келген елде және біздің елде де болуы мүмкін. Биологиялық ата-аналар өздерінің қанды балаларына қарсы қылмыс жасауы өте жиі кездеседі және менің ойымша, асырап алынған балаға қатысты қылмыс қанды балаға қатысты қылмыстан да жаман және қорқынышты деп айтуға болмайды. Сондықтан, осыдан қандай да бір саяси түс жасау, шетелдік азаматтардың қазақстандықтарды асырап алуына тыйым салуға шақыру дұрыс емес деп санаймын. Бірақ сонымен бірге, біздің балаларымызды шетелде асырап алу ашық болуы керек деп санаймын.

Балалар туралы ақпарат жабық. Айталық, бала Шымкентте, ал әлеуетті ата-аналар Астанада тұрады. Немесе бала Өскеменде тұрады, ал оны алматылықтар асырап ала алады. Әлеуетті ата-ана Бір жерде өз отбасына қабылдауға болатын бала бар екенін білмейді. Содан кейін бұл баланы біздің азаматтар асырап алуы мүмкін еді, бірақ олар бұл бала туралы білмегендіктен және біле алмағандықтан, бала балалар үйінде қалады. Осы уақытта шетелдік әлеуетті ата-аналар Халықаралық бала асырап алу агенттіктері арқылы Қазақстандағы балалар туралы ақпарат ала алады. Яғни, Қазақстанда кез келген қазақстандық кіре алатын және ата-аналарына мұқтаж барлық балалар бойынша ақпаратпен танысатын ортақ база жоқ.

«Мейірімділік» ерікті қоғамы» қоры сайт құрғаны атап өтілді usynovite.kz, жетім балалардың деректері бар жерде, бірақ бұл қазір балалар үйіндегі балалардың аз ғана бөлігі.

Біз балалардың есебін ашық ортаға шығаруға және отбасына мұқтаж әрбір бала туралы ақпаратты оның құпия емес бөлігінде сайтқа орналастыруға тырысамыз. Бұл баланың суреті, аты-жөні, туған жылы және қысқаша сипаттамасы. Бұл деректер әлеуетті ата-аналар немесе қамқоршылар бала туралы ақпарат алып, қандай да бір шешім қабылдауы үшін жеткілікті.

Шетелдік азаматтарды бақылауды сақтау үшін азды-көпті моральдық адамдарды қосу керек, бұл жұртшылық. Ешқандай жағдайда мемлекеттік органдар болмауы керек, өйткені олар бірінші кезекте сыбайлас жемқорлар (...). Қазіргі таңда Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық жағдайында, материалдық жағы бәрінен жоғары болатын білім беру жүйесі кезінде балаларды шетелге беру процесі жүзеге асырылуда. Менің ойымша, бұл тек біреудің өзіне алуы үшін болуы үшін. Егер мемлекеттік органдар мен жеке құрылымдар жетім балаларға көмектескісі келсе, олар ұзақ уақыт отырып, Шетелде бақылауды қалай жүргізу керектігін ойластырған болар еді. Шетелдіктердің бала үшін беретін қаражаты және бұл үлкен сомалар онымен айналысатын мемлекеттік шенеуніктердің қалтасына түседі.

Менің ойымша, шетелдік азаматтардың балаларына қол жетімділікті жабудың қажеті жоқ, өйткені кейде үйде асырап алынбаған баланың басқа елде отбасын табуға мүмкіндігі болуы мүмкін. Мұндай адамдар мұқият тексеруден өтуі керек. Өйткені, АҚШ-тағы сияқты мұндай факт біздің елде де болуы мүмкін. Асырап алынған балаларды ел ішінде де, шетелде де бақылау керек.

Біздің елде қазақстандықтар бала асырап алу кезінде тек сау балаларды асырап алғысы келеді, ал мүгедек балаларды асырап алуға қауқарлары жоқ. Ол әрқайсысымызда солай жасайтынымыз сөзсіз. Ал шетелдіктер бізден бала асырап алу кезінде мүгедек, ауыр аурумен ауыратын балаларды асырап алады. Негізінен әртүрлі аурулары бар, мүмкіндігі шектеулі, церебральды сал ауруы бар балаларды асырап алады, көбінесе жүрек ауруы бар, АИТВ-мен ауыратындарды. Бұл әрине халықаралық бала асырап алудың үлкен артықшылықтарының бірі болып саналады.

Қазақстаннан шетелдіктер асырап алған балалардың саны күрт азайды. 1999 жылдан 2012 жылға дейін басқа елдердің азаматтары ҚР-дан 8806 бала асырап алды. 2013-2016 жылдар аралығында шетелде барлығы 125 жетім бала үй тапты.

Шетелдікке Қазақстаннан бала асырап алу оңай емес. Шетелдік БАҚ-тың хабарлауынша, бала асырап алу үшін орташа чек 30-40 мың долларды құрайды.

Агенттіктің өкілінің айтуы бойынша: «- Ия, олар бұл процедура үшін көп ақша төлейді, бірақ өз отандарында. Қазақстанда олар ешкімге төлемейді, тек қонақ үй мен тамақ үшін және олар

негізінен таксимен жүреді. Әдетте, ақша өз құжаттарын жинауға кетеді, оларда өте қымбат апостиль қою және нотариустардың қызметтері бар» .

Интернетте ҚР-дан балаларды асырап алу ережелері бар бірнеше сайтты табуға болады, «Adopting from Kazakhstan» іздеу жүйесіне кіру жеткілікті. Қазақстаннан бала асырап алу барған сайын танымал бола түсетіні туралы тұжырымдалған материалдар таратылды, өйткені республикада жетімдер мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға жақсы қамқорлық жасалады.

Агенттіктің ресми өкілі сондай-ақ шетелдік асырап алушылар "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" ҚР Кодексіне сәйкес қазақстандық балалардың шетелде қалай өмір сүретіні туралы есеп беруге міндетті екенін айтты. Бұл ең қатаң шарт. Есептерге баланың қайда оқитыны, не жейтіні, медициналық тексерудің нәтижелері, асырап алынған адамның бос уақытын қалай өткізетіні, нені ұнататыны, спортпен шұғылданатыны және оның қалай дамитыны туралы мәліметтер кіреді. Шетелдіктер шетелге алып кеткен балалар 18 жасқа дейін Қазақстан азаматтары болып қалады. Бала асырап алғаннан кейінгі алғашқы үш жыл ішінде есептер әр алты айда, содан кейін бала жылына бір рет кәмелетке толғанға дейін тапсырылады.

Агенттіктің өкілінің айтуы бойынша: «Ресми агенттік есептер үшін жауапкершілік туралы құжатқа қол қояды. Егер біз құжаттарды тапсыруға кешігіп қалсақ, бізге айыппұл салынатын нәрсе емес, бірден жабылуы мүмкін. Барлығы өте қатал. Ұлыбританиядан құжаттар ағылшын тілінде жіберіледі, біз оларды аударамыз, нотариалды куәландырамыз және ҚР Білім министрлігіне жібереміз».

Процедураның барлық қатандығына қарамастан, кейбір елдер есептілікті елемеді, осыған байланысты 2012 жылдан бастап АҚШ азаматтары енді Қазақстаннан келген жетім балалардың қамқоршысы бола алмайды. 2016 жылдың ақпан айының соңында Вашингтон штатының американдық Белфейр қаласында 51 жастағы Дэвид Кэмпбелл әйелі Лана Карлсонды және оның Ақмола облысынан асырап алған балалары Тори (Тимур) мен Куиннді (Дамир) атып өлтірген кезде жағдайиласығып кетті. Ол кезде жігіттер 18 және 16 жаста еді. Балалар Көкшетау қаласының тумалары болды. Ақмола облысы Щучье аудандық сотының бауырластарды асырап алу туралы шешімі 2002 жылдың шілдесінде заңды күшіне енді.

Осы оқиғадан кейін Қазақстан Сыртқы істер министрлігі қатаң талап қойды – американдықтар Қазақстаннан келген жетім балаларды олардың өмірі туралы есеп бере бастағанға дейін асырап алмайды. Сол кезде БАҚ шетелдік отбасыларда 9 000-ға жуық қазақстандық бала тәрбиеленіп жатқанын хабарлады. Жартысынан көбі, олардың алты мыңға жуығы АҚШ-та тұрды.

ҚР БҒМ Балалардың құқықтарын қорғау Комитетінің сайтында 1999-2012 жылдар аралығында және 2013-2016 жылдар аралығында шетелдік азаматтар асырап алған қазақстандықтар туралы мәліметтер бар. Олар қай елдерге жеткізілгені нақтыланбаған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1 Справочная информация комитета по охране прав детей Министерства образования и науки (с 1999 по 2009 годы).

2 Позиция Детского фонда ООН-ЮНИСЕФ (UNICEF – United Nations International Children's Emergency Fund) по международному усыновлению // / / см.: Общественные слушания»Нужно ли Казахстану международное усыновление". 2007.18 июня.

3 Аккуова г. Международное усыновление детей: пути решения проблемы. Астана, 2017. С. 3.

4 Международный справочный центр по защите прав детей, лишенных семьи. Информация о международном усыновлении. 2018. с. 7.

УДК343

Алимжанов И.А

магистр юридических наук

Филиал Некоммерческого акционерного общества

«Республиканская физико-математическая школа»

Инженер по технике безопасности и охраны труда

E-mail: islam.alimzhan@gmail.com

К ВОПРОСУ О ПРИНЦИПАХ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА И ИХ СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ

Аннотация: Мақалада құқықтық мемлекет принциптері және оларды қазіргі заманғы түсіну мәселелері қарастырылады. Бұл принциптердің тарихи дамуы зерттеледі, олардың құқықтық нормаларда шоғырлануы ашылады,

сонымен катар құқықтық, саяси модельді құрудағы іргелі идеялардың ролі туралы тұжырымдар анықталады.

Түйін сөздер: Мемлекет, Конституция, құқықтық мемлекет, құқықтық сана және құқықтық мәдениет, құқықтық мемлекеттің принциптері.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы принципов правового государства и их современное понимание. Исследуется историческое развитие этих принципов, раскрываются закрепление их в правовых нормах, а также определяются выводы о роли основополагающих идей в построении правовой, политической модели.

Ключевые слова: Государство, Конституция, правовое государства, правосознание и правовая культура, принципы правового государства.

Abstract: The article deals with the principles of the rule of law and their modern understanding. The historical development of these principles is investigated, their consolidation in legal norms is revealed, and conclusions about the role of fundamental ideas in the construction of a legal and political model are determined.

Keywords: The state, the Constitution, the rule of law, legal consciousness and legal culture, the rule of law.

Принципы — это основополагающие идеи (требования), определяющие в своей совокупности идеальную конструкцию (модель) государства, которое могло бы называться правовым. Их формирование обусловлено объективными и субъективными факторами: уровнем развития культуры, науки, образования и других элементов, составляющих совокупный интеллект данной общественной системы; нравственно-духовным потенциалом общества, который выражается в признании большинством населения справедливым, а значит, и правовым существующего государственного устройства; наличием или отсутствием стабильного механизма реализации правовых начал в деятельности государственных органов; степенью освоения конкретным человеком права как собственной свободы, осознанной и в необходимых случаях и необходимых пределах им самим ограниченной.

С учетом исторических данных, общественной и государственной практики и с позиций современного научного знания можно выделить следующие принципы правового государства:

1. Принцип приоритета либо верховенства права. В литературе при характеристике правового государства очень часто употребляется термин «господство права», происхождение которого, очевидно, связано с английским «rule of law» - «правление права» или «господство права». На наш взгляд, русский перевод данного термина не адекватен вкладываемому в него содержанию и точнее было бы говорить о приоритетности права. Это поможет избежать, с одной стороны, трактовки права как средства подавления и насилия, а с другой - фетишизации права как самодовлеющего и самоуправляющегося явления. Принцип приоритета права может быть раскрыт при усвоении следующих моментов. Во-первых, право неразрывно связано с человеком, это сторона его бытия, универсальное средство общения и гарантия нормального образа жизни. Во-вторых, государство не единственный источник формирования права. Во многих случаях оно лишь оформляет, облачает в правовую форму либо естественно-правовые требования, либо волеизъявление всего народа (общества), выраженное через референдумы, либо положения, сформировавшиеся в ходе общественной практики, в особенности судебной. В-третьих, право возникло раньше, а потому носит более естественный характер, чем государство. По одной из версий, государство возникло из необходимости организационно-властной, силовой поддержки правовых установлений в обществе в целях его нормального функционирования.

Великие мыслители догадывались о происхождении права и его роли в жизни людей, но лишь сейчас можно сказать, что человечество постепенно, но последовательно осознает эту его роль и выбирает право в качестве приоритета в своем развитии. Отсюда необходимость ограничения государственной власти, связанности правом деятельности государственного аппарата, ориентирование государства на защиту прав и свобод человека.

В конечном счете, приоритет права означает:

- а) рассмотрение всех вопросов общественной и государственной жизни с позиций права, закона;
- б) соединение общечеловеческих нравственно-правовых ценностей (разумность, справедливость) и формально-регулятивных ценностей права (нормативность, равенство всех перед законом) с организационно-территориальным делением общества и легитимной публичной властной силой;
- в) необходимость идеологически-правового обоснования любых решений государственных и общественных органов;
- г) наличие в государстве необходимых для выражения и действия права форм и процедур (конституции и законов, системы материальных и процессуальных гарантий и т.д.).

Данный принцип является одним из важных принципов, определяющих все остальные характеристики и взаимосвязи правового государства, поскольку именно право становится препятствием на пути самовозрастания и ожесточения власти.

Именно данный принцип наиболее полно характеризует сферу, в которой должно функционировать правовое государство. Так как только при наличии правовой среды можно говорить о реальности существовании прав и свобод человека, реализации принципа разделения властей и т.д.

Верховенство права должно обеспечивать самоопределение личности, ее развитие и связь с другими людьми и обществом в целом. Принцип верховенства права в политическом аспекте, указывает на необходимость подчинения государства в лице его государственных органов обществу, выражает неотчуждаемое право народа на суверенитет, право самостоятельно определять форму и содержание государства.

Сама идея правового государства неразрывно связана с «идеей суверенности народа, подчинением государства обществу».

2. Принцип правовой защищенности человека и гражданина – является одним из принципов функционирования правового государства и его государственного аппарата. Данный принцип теснейшим образом связан с принципом верховенства права, который обеспечивает его реализацию. Данный принцип носит первичный, комплексный, непреходящий и абсолютный характер. Человек, как разумное и общественное существо в процессе своей жизни, общения с себе подобными, создает различные организационные формы своего существования и устанавливает приемлемые для себя правила игры, нормы поведения. В этом смысле право и государство производны от человека.

Комплексность заключается в том, что названный принцип лежит в основе всех взаимосвязей гражданина как с государством и его органами, так и с другими общественными образованиями, другими гражданами в рамках правовых отношений по поводу самых различных объектов. Непреходящий характер указанного принципа обусловлен естественным происхождением права, возникшего, по существу, из стремления человека сохранить, защитить свою жизнь, свободу, здоровье и т.д. Иными словами, право возникло и существует как разумная сторона бытия, мера свободы человека.

Абсолютность (тотальность) этого принципа состоит в том, что все взаимоотношения индивида с государством (его органами, должностными лицами) должны строиться только на правовой основе. Если они выходят за пределы действия права, со стороны государства это может обернуться произволом, внеправовым насилием, игнорированием нужд человека.

Принцип правовой защищенности в содержательном плане имеет специфические правовые признаки. Это:

- 1) равенство сторон и взаимная ответственность государства и гражданина;
- 2) особый тип правового регулирования и форма правоотношений;
- 3) стабильный правовой статус гражданина и система юридических гарантий его осуществления.

Правовые отношения предполагают равенство и взаимную ответственность их сторон. Разумеется, государство, вступая во взаимоотношения с множеством различных общественных образований и со всеми гражданами, уже, поэтому обладает огромным объемом прав и обязанностей. Кроме того, государство как совокупный представитель народа имеет ряд особых правомочий, которых не может быть у отдельного гражданина (издавать общеобязательные нормы, взимать налоги и т.д.). И все же оснований для утверждения, что государство располагает большими правами, чем гражданин, не существует. В конкретных правоотношениях у них равные права и соответствующие им обязанности. Причем в правовом государстве должен быть отработан и механизм взаимной ответственности за нарушение прав, невыполнение обязанностей.

Полагая, что правовое государство и гражданин есть равноправные участники правоотношений, подчеркнем, что основной формой их взаимосвязей выступает договор (о приеме на работу, займа, купли-продажи, найма жилого помещения и т. д.). Договором высшей формы является конституция, если она принята в результате всенародного голосования (референдума). В ней определяются те особые права, которые передаются государству и не могут принадлежать отдельному гражданину, и те естественные права, которые составляют содержание частной жизни граждан и неприкосновенны для всего государства.

Для либеральных социальных систем характерно сочетание двух основных типов правового регулирования. Действия гражданина регламентируются по общедозволительному типу, разрешающему делать все, что прямо не запрещено в законе, поощряющему творчество, социально полезную инициативу. Государство, его органы и должностные лица должны руководствоваться разрешительным типом правового регулирования, который позволяет им действовать только в пределах своей компетенции, делать лишь то, что разрешено законом.

Устойчивый, стабильный правовой статус гражданина (система его прав и обязанностей) и четкий, бесперебойно работающий юридический механизм его обеспечения позволяют человеку смело смотреть вперед, не бояться, что его права могут быть в любой момент нарушены.

3. Принцип единства права и закона. В правовом государстве любой нормативно-правовой акт должен не только по форме и наименованию, но и по смыслу и содержанию быть правовым. Это означает, что он должен отражать естественно-правовые начала, соответствовать международно-правовым нормам о правах человека и гражданина, быть принятым легитимным органом государственной власти, законно избранным или назначенным. И наконец, при его издании должен быть использован весь комплекс правовых средств и приемов, выработанных мировой практикой. Это логически выверенные и соизмеримые с гуманистическими принципами правовые конструкции и понятия, адекватные норме процессуальные формы, адресные типы и способы правового регулирования, последовательные демократические процедуры принятия законов и др.

4. Принцип разделения властей. Традиционный принцип разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную применительно к современным государствам должен пониматься, как создание системы сдержек и противовесов, способствующих беспрепятственному осуществлению всеми ветвями власти своих функций. Законодательная власть (верховная), избранная всенародно, отражает суверенитет государства. Исполнительная власть (производная от законодательной), назначаемая представительным органом власти, занимается реализацией законов и оперативно-хозяйственной деятельностью. Судебная власть выступает гарантом восстановления нарушенных прав, справедливого наказания виновных.

Исследование вопроса организации государственной власти начинается с античных времен и связана с именами Платона, Аристотеля, Полибия, Цицерона. В работах данных мыслителей рассматриваются вопросы разделения труда в государственном управлении, специализации органов государственной власти, создается их классификация на основе различных способов формирования, предлагается концепция «смешанной» формы правления, обеспечивающей устойчивость государства.

В работах мыслителей эпохи Средневековья, таких как Аврелий Августин, Фома Аквинский, на первый план выдвигается проблема соотношения духовной и светской властей, делается вывод о том, что сферы их влияния различны.

В XIV - XV вв. сначала в Италии, а позже в других странах Западной Европы наступает эпоха Возрождения. Одним из первых мыслителей этого времени, проводившим различие между ветвями государственной власти, был Марсилиус Падуанский. Его мысли о народном суверенитете, соотношении законодательной и исполнительной властей, праве народа избирать себе государя благотворно повлияли на дальнейшее развитие теории разделения властей и формирование представлений о демократическом политическом устройстве общества. Разграничение функций государственной власти стало темой исследований для целого ряда ученых эпохи Возрождения: Николая Орезма, Джона Фортезкью, Николая Кузанского, Франсуа Отмана, Никколо Макиавелли.

Обоснование разделения властей в духе раннебуржуазного либерализма приписывается Джону Локку. Для Локка важно, чтобы властные полномочия государства были разграничены и поделены между различными ветвями государственной власти. Вместе с тем, при решении этого вопроса Локк проявляет определенную непоследовательность. Так, он называет законодательную власть верховной властью в государстве и обязывает другие ветви власти ей подчиняться. В то же время Локк допускает возможность наделения органов исполнительной власти т.н. прерогативой, т.е. разрешением со стороны народа делать некоторые вещи по собственному усмотрению, когда закон молчит, а иногда поступать и вопреки букве закона ради общественного блага.

В учении Дж. Локка были намечены принципы взаимодействия органов государственной власти. Его идеи были подхвачены и развиты Шарлем Луи Монтескье, для которого разделение и взаимное сдерживание властей являются главными условиями обеспечения политической свободы в ее отношениях к государственному устройству. Соединение в руках одного лица или учреждения хотя бы двух властей всегда оказывается губительным для свободы, а, значит, такое соединение недопустимо. Определенное внимание Монтескье уделяет описанию сдержек и противовесов, устанавливающих рациональный баланс в системе органов государственной власти и позволяющих этим органам влиять друг на друга.

Значение системы сдержек и противовесов было положительно оценено Д. Адамсом, А. Гамильтоном и Дж. Мэдисоном при разработке Конституции США. Отцы-основатели американского государства считали, что для реализации принципа разделения властей необходимо создать систему обособления и сбалансированного распределения полномочий трех ветвей власти - т.н. систему сдержек и противовесов, предусматривающую взаимный контроль ветвей власти и фактически неравное распределение

Таким образом, основные положения классической теории разделения властей были сформулированы в конце XVII-XVIII вв. Позднее отдельные аспекты теории разделения властей разрабатывались в трудах различных ученых (И. Кант, Г. Гегель, И. Бентам, Б. Констан, Д. Милль, Л. Штейн, К. Роттек, К.-Т. Велькер, К.С. Захарие, А. Вандербильт, Л. Дюги, М. Ориу, С. Бюрдо, М. Дюверже, Ж. Ведель и др.).

Идеи разделения властей освещались и в русской юридической литературе XVIII - начала XX вв. (С.Е.. Десницкий, М.М. Сперанский, П. Пестель, Н. Муравьев, Б.Н. Чичерин, Н.М. Коркунов, С.А. Муромцев, П.И. Новгородцев, В.М. Гессен, В.Д. Набоков, Н.Н. Алексеев, М.М. Ковалевский, Ю.С. Гамбаров, Н.И. Лазаревский, Б.Э. Нольде) [60-64].

К примеру, в Англии, США и других странах судебная власть явилась источником и стержнем формирования всей правовой системы. В России начало реальному разделению властей положила судебная реформа 1864 г. В историко-теоретическом плане можно говорить о необходимости постоянного возвышения судебной власти, испокон веков олицетворяемой с образцами беспристрастности и справедливости.

В правовом государстве, условия реализации принципов правовой государственности непосредственно связаны с гарантиями прав и свобод человека и гражданина, взаимной ответственностью государства и гражданина, высоким авторитетом закона. Принцип разделения властей оказывает решающее значение на взаимоотношения органов государственной власти, он является базовым принципом государственного строительства, одним из правовых устоев гражданского общества, а также служит той функциональной основой, которая обеспечивает эффективную деятельность государственного механизма.

Как правило, эффективные государства развитых стран мира ориентированы на правовые механизмы реализации определяемых комплексных задач и ряд принципов, связанных с правовой государственностью, традиционно принимаемых либеральной идеологией в рамках естественно-правовой доктрины: разделение властей; конкуренция; децентрализация власти; равноправие; законность; взаимная ответственность государства и личности; экономическая свобода; социальная справедливость; «открытость» политической системы и т.п.

Здесь хотелось бы согласиться с мнением исследователя Зорькина В.Д., который полагает, что «в правовом государстве власть осуществляется посредством специально созданных органов, функционирующих по различным направлениям. Для того чтобы предотвратить злоупотребления властью и возникновения авторитарной, не связанной правом, власти данные ветви власти не должны сосредотачиваться в руках одного органа власти».

При этом при оценке принципа разделения властей следует, необходимо выделить два аспекта:

1) обоснование идеи разделения властей следует проводить в рамках единой системы органов государственной власти.

2) необходимо рассматривать данный принцип следует как условие недопущения деспотизма и злоупотребления властью, как необходимый элемент обеспечения общественного порядка, законности, гарантию прав и свобод личности.

Принцип разделения властей означает, что законодательная деятельность осуществляется законодательным (представительным) органом, исполнительно-распорядительная деятельность - органами исполнительной власти, судебная власть - судами, при этом законодательная, исполнительная и судебная ветви власти самостоятельны и относительно независимы.

Разделение властей основывается на естественном разделении, таких функций, как законодательство, государственное управление, правосудие, государственный контроль и т.п. Современное понимание принципа разделения властей дополнено также необходимостью разделения полномочий между высшими и местными органами власти и управления.

Политическое обоснование принципа разделения властей состоит в том, чтобы распределить и сбалансировать властные полномочия между различными государственными органами, чтобы исключить сосредоточение всех полномочий либо большей их части в ведении единого органа государственной власти либо должностного лица и тем самым предотвратить произвол. Независимые ветви власти могут сдерживать, уравновешивать, а также контролировать друг друга, не допуская нарушения Конституции и законов, это так называемая «система сдержек и противовесов».

Так, реализация принципа разделения властей осуществляется посредством механизма их реализации. Так, механизм реализации принципов правового государства состоит из различных элементов, взаимодействие которых позволяет обеспечить исполнение принципов правового государства. Важным элементом механизма реализации принципов правового государства являются правовые средства и деятельность государственных и иных органов по защите прав человека. При этом важное значение в реализации принципов правового государства имеет правильный выбор

правовых средств, их умелое использование и преодоление противоречий между правовыми средствами.

Правовые средства – это юридические механизмы, действующие на тех или иных участках правового регулирования, которые обособлены в особые правовые институты, для которых характерен свой набор правовых средств, как своеобразный и специфический юридический инструментарий. Правовые средства представляют собой институциональные образования правовой действительности, которые при реальном функционировании приводят к достижению определенного результата в решении социально-экономических, политических и иных задач, стоящих перед обществом и государством. Механизм реализации принципов правового государства представляет собой систему правовых средств, с помощью которых осуществляется деятельность уполномоченных органов, общественных организаций и граждан по защите прав человека и контролю общества за государственной властью.

5. Важным принципом организации деятельности правового государства является принцип взаимной ответственности личности и государства.

Данный принцип выражает нравственные и правовые начала взаимоотношений между правовым государством как носителем политической власти и личностью – участника ее осуществления. Поэтому взаимная ответственность выступает здесь как средство координации отношений государства и гражданина. В юридической литературе признается, что взаимная ответственность государства и личности проявляется в следующем: наделение их определенным объемом взаимных прав и обязанностей; наличие равных возможностей как у государства, так и у личности, отстаивать свои права; государство должно нести ответственность за свои действия перед каждой личностью, а личность, в свою очередь, ответственна перед государством за нарушение установленного порядка, прав и свобод других граждан, причинение ущерба; обеспечение принципа взаимной ответственности государства и личности деятельностью независимых судов, возможностью обращения за защитой своих прав в международные организации.

Данный принцип предполагает, что личность несет ответственность перед государством, так и государственная власть должна нести ответственность перед личностью. Положения о равенстве всех граждан перед законом, а также их социально-политические и экономические права закреплены в Конституции. «Взаимность - имманентный признак социального обмена: при социальных взаимоотношениях никто не может получать нечто от других, ничего не давая взамен. Взаимность составляет и сокровенный дух права. Но в праве она уже приобретает форму эквивалентности».

Взаимная ответственность государства и личности выражается в одинаковом юридическом подходе к ответственности государства перед личностью и наоборот. Применение принудительных мер должно соответствовать не только тяжести совершенного правонарушения, но и процессуальным требованиям, которые выступают основными гарантиями реализации прав государства или личности.

Провозглашаемые стандарты равенства в современных условиях - это равенства по возможностям, по дозволениям, а не фактические равенства. Равенство прав личности и государства проявляется не в материальных действиях, а в процессуальном порядке осуществления материальных прав. Нельзя допускать ситуации, когда формальное юридическое равенство переходит в материальное равенство. Тогда право переходит в свою противоположность, так как переворачивается весь порядок отношений, происходит революция. Гарантиями осуществления этих прав выступают прежде всего государственные судебные и контролирующие органы, поэтому необходимо совершенствовать не только институциональную систему государства, но и правовой режим. Правовое правление предполагает существование системы правовых отношений, основными элементами которых выступают субъективные права и обязанности. Личность ставится выше права, а, следовательно, равенство прав является выражением свободы личности. Но и это равенство прав означает лишь одинаковые возможности, предоставляемые государством для приобретения субъективных прав. В правах и обязанностях не только фиксируются образцы, стандарты поведения, которые государство берет под защиту, считая их обязательными..., но и раскрываются основные юридические принципы взаимоотношений государства и личности.

Принцип взаимной ответственности государства и личности является одним из способов ограничения политической власти. В условиях правового государства личность и властвующий субъект должны выступать в качестве равноправных партнеров, заключивших своеобразное соглашение о сотрудничестве и ответственности.

Это своеобразный способ ограничения политической власти, который выражает нравственно-юридические начала в отношениях между государством как носителем политической власти и гражданином как участником ее осуществления. Устанавливая в законодательной форме свободу общества и личности, само государство не свободно от ограничений в собственных решениях и

действиях. Посредством закона оно должно брать на себя обязательства, обеспечивающие справедливость и равенство в своих отношениях с гражданином, общественными организациями, другими государствами. Так, закрепленное в пункте 1 статьи 1 Конституции положение «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» можно рассматривать, как обязанность государства защищать и соблюдать права и свободы человека и гражданина. При этом формами контроля со стороны общественности за выполнением обязательств государственных структур являются референдумы, отчеты депутатов перед избирателями и т.д.

На тех же правовых началах строится и ответственность личности перед государством. Личность соглашается на определенные ограничения и обязуется подчиняться общим установлениям государства. Применение государственного принуждения должно носить правовой характер, не нарушать меру свободы личности, соответствовать тяжести совершенного правонарушения.

Таким образом, принципы правового государства являются основой правового государства. При этом можно выделить и другие принципы, которые в той или иной мере вытекают из вышеприведенных и создают для них обеспечивающий фон. Это - высокий уровень правосознания и правовой культуры, наличие гражданского общества и осуществление контроля с его стороны за выполнением законов всеми субъектами права и некоторые другие. По своей сути все принципы правового государства являются такими ограничениями, которые укрепляют позицию законной и легитимной власти.

Суть правового государства заключается в разрушении монополии государства на власть с одновременным изменением соотношения свободы государства и общества в пользу последнего и отдельной личности. Подлинное правовое государство создает условия для того, чтобы граждане воспринимали себя активными участниками политического процесса, усиливали позитивные и снижали негативные свойства государственности.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995г.
2. Сартаев С.С. Мы живем в конституционном пространстве. – Алматы, 2009г.
3. Сапарғалиев Г., Салимбаева Ж.Ч. Проблемы конституционной ответственности. – Алматы, 2001г.
4. Становление правового государства и конституционный процесс в Республике Казахстан: монография. Под ред М. Баймаханова. – Аматы, 2000г.
5. Сапарғалиев Г.С. Конституционное право. Академический курс. – Алматы, 2008г.

ЖАС ҒАЛЫМДАР СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Б. Мусралиев

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының
2 курс магистранты

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Экологиялық мәселелерді шешу тек бір ғана мемлекеттің немесе елдің қарастыруымен шектелмейді, ол – бүкіл әлемдік сипатқа ие. Әлемдік экологиялық проблемаларды шешу қажеттігі – халықаралық ұйымдарға бірігу, халықаралық қарым-қатынсты дамытумен тығыз байланысты. Нақты мақалада қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғауды жүзеге асыру мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: Қоршаған орта, қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғау.

Аннотация. Решение экологических проблем не ограничивается рассмотрением только одного государства или страны, оно носит общемировой характер. Необходимость решения мировых экологических проблем тесно связана с интеграцией в международные организации, развитием международных отношений. В настоящей статье рассматриваются вопросы осуществления международно-правовой охраны окружающей среды.

Ключевые слова: Окружающая среда, международно-правовая охрана окружающей среды.

Адамдардың табиғатқа барған сайын тигізер әсері соншалық, қоршаған ортаны қорғау мәселесі адамдардың өмірін де сақтаумен байланысты болып отыр. Осыған байланысты саяси, экономикалық, идеологиялық және құқықтық тәсілдерді пайдалана отырып, экологиялық мәселені шешу басты сауал болып отыр.

Қоршаған ортаны қорғауға байланысты әлемдік тұрғыдан табиғатты қорғау барынша көп мемлекеттердің өзара тығыз қатынас орнатпайынша мүмкін емес. Табиғат баршаға ортақ, оның заңы жалпыға тән. Ол мемлекеттік немесе әкімшілік территориялық шектеуді білмейді. Ұлттық тұрғыдан табиғатты қорғауға байланысты іс-әрекеттер жасау, сонымен қатар басқа да ұлттар мен халықтардың іс-әрекеттерімен үндес болуы керек.

Әлемдік қоғамдастық табиғатты қорғауға байланысты үлкен үлес қосады, өз үлесін сонымен бірге Қазақстан Республикасы да қосуда. Қазақстан Республикасының Конституциясында былай делінген: «жалпыға тән халықаралық нормалар мен қағидалардың, халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады» [1].

Халықаралық ынтымақтастықтың функцияларының бірі — қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғау. Кез келген мемлекеттің экологиялық міндеттерді шешу жөніндегі ұлттық күш-жігері бүкіл халықаралық қоғамдастықтың бірлескен іс-қимылына тиісті нәтиже бермейді, өйткені қоршаған табиғи орта тұтастығымен, бөлінбейтіндігімен сипатталады және мемлекеттік және әкімшілік шекаралары жоқ. Табиғи ресурстардың кеңінен сарқылу қаупінің артуы жағдайында табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастықты зерттеу ұлттық және халықаралық заңнама тұрғысынан өзекті және сұранысқа ие болып табылады. Қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғау көздерінде "табиғатты ұтымды пайдалану" термині қолданылмайды. Алайда, бұл жағдай табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың жоқтығын білдірмейді. Экологиялық, халықаралық құқық ғылымында халықаралық өзара іс-қимылдың болуы және оның табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз етудегі маңызды рөлі расталады. Сонымен, табиғатты қорғау және экологиялық қауіпсіздік саласындағы халықаралық ынтымақтастықтан басқа, В.В. Петров табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастықты атап өтті [2].

Л.Д. Прокофьева табиғатты ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету саласындағы халықаралық қатынастарды дамыту процесінің табиғилығына назар аударады [3].

Мемлекетаралық деңгейдегі проблемаларды шешуде Е.А. Галиновская табиғатты тиімді пайдалануды қамтамасыз етуде мемлекеттердің бірлескен қызметінің ерекше маңызын мойындайды [4].

Халықаралық экологиялық заңнамада қоршаған ортаны қорғаумен қатар сөз тіркестері жиі қолданылады: қоршаған ортаның жай-күйін жақсарту, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, экожүйелердің беріктігін арттыру, қоршаған ортаны қалпына келтіру және т.б. ғылымда халықаралық

қоғамдастықтың қоршаған ортаны сақтау бойынша ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаның сапасын жақсарту бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық шараларды қолдануына назар аударылады.

Мәселен, О.С. Колбасов халықаралық табиғатты қорғау ынтымақтастығын дамыту және арттыру ісінде Біріккен Ұлттар Ұйымының өңірлік экономикалық комиссиялары табиғи жағдайларды сақтау және қалпына келтіру, жақсарту жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға белсенді қатысқанын атап өтті. Табиғи ортаны қорғау мәселелері жөніндегі халықаралық-құқықтық актілер, В. В. Петровтың пікірінше [5], қатысушы мемлекеттердің табиғи ортаны, оның жекелеген компоненттерін сақтау бойынша ғана емес, жақсарту бойынша да келісілген ерік-жігерін білдіреді. Е. В. Василенко табиғи ресурстарға ұқыпты қарау және оларды ұтымды пайдалану, оның ішінде халықаралық-құқықтық нормаларды құру арқылы қамтамасыз етілетінін мойындайды [6].

Құқықтық доктринада танылған халықаралық-құқықтық актілерде бекітілген аталған тұжырымдар экологиялық жүйелерді жақсарту, олардың тұрақтылығын арттыру жөніндегі мемлекетаралық қоғамдық қатынастарды тұрақты әлеуметтік даму тұжырымдамасының элементтері ретінде сипаттайды. Демек, халықаралық құқықта табиғатты ұтымды пайдалану қоршаған ортаның жай-күйін жақсарту, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, қоршаған ортаны сауықтыру, қоршаған ортаны қалпына келтіру және тұтастай алғанда экологиялық жүйелердің тұрақтылығын арттыруға байланысты қоғам мен табиғаттың өзге де өзара іс-қимылдары жөніндегі қызметке сәйкес келеді [7].

Қазақстан Республикасы халықаралық қоғамдастықтың толыққанды мүшесі болып табылады. Қазақстан қоршаған ортаны қорғау аясында табиғатты қорғау мәселелері бойынша басқа мемлекеттермен белсенді өзара әрекеттер жасауда. Біріккен Ұлттар Ұйымының толыққанды мүшесі ретінде Қазақстан табиғатты қорғауға байланысты басқа да мемлекеттермен бірігіп нәтижелі әрекеттер жасауда. Қазақстан 1992 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының «Дүниежүзілік конференцияларды тұрақты дамыту» жөніндегі Рио-де-Жанейро декларациясына қол қойды. Ол декларацияда қоршаған ортаны қорғау және дамыту мәселесі, оның ішінде табиғаты тез бұзылуға тән мемлекеттер қарастырылған. Бұл мемлекеттер әлемдік тұрғыдан экологиялық проблемаларды шешу жөніндегі қорғауды қажет етеді.

1992 жылы бекітілген Рио-де-Жанейро декларациясында тұрақты дамудың принциптерінің негізгі бағыттары ретінде:

Халықаралық келісімдердің практикалық тұрғыда жүзеге асуы;

Қоршаған табиғи ортаны бағалаудың сапасы мен бақылаудың жалпыға ортақ әдісін, критерийін және процедурасын шығару;

Экологиялық зерттеуді барынша жетілдіру;

Экологиялық мәселелерді шешу кезінде халықаралық тәжірибелерді қолдану;

Экологиялық бағдарламалар мен тұжырымдамаларды қаржыландыруда халықаралық ұйымдардан қаржы тарту болып табылады [8].

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа қатысуы мынадай:

1) адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғау;

2) орнықты дамуға қол жеткізу;

3) Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы мүдделерін қорғау;

4) трансшекаралық ластануларды болғызбау, оларды азайту және бақылау;

5) еркін халықаралық сауда мен инвестицияларды экологиялық стандарттар мен талаптарды сақтау негізінде дамыту және қолдау;

6) төтенше экологиялық жағдайлар болғанда халықаралық көмек көрсету;

7) трансшекаралық және өңірлік экологиялық проблемаларды шешу үшін халықаралық құқықтың нормалары мен принциптерін қолдану;

8) қоршаған ортаны қорғау және орнықты даму саласындағы халықаралық бастамаларға қатысу басымдықтарына негізделеді [9].

Қазақстан Республикасының халықаралық қатынастарды барынша дамыту үшін қабылданатын барлық бағдарламалар мен тұжырымдарда халықаралық қарым-қатынас мәселелерін алдыға қойған жөн. Осы айтылғандардың барлығы тағы да халықаралық тұрғыда қоршаған табиғи ортаны қорғау қажеттігін көрсетеді. Халықаралық әріптестіктің қалыптасып серпінді дамыған бағыты болып – қоршаған табиғи ортаны халықаралық құқықтық қорғау болып табылады.

Сонымен халықаралық экологиялық құқық дегеніміз – субъектілердің қоршаған табиғи ортаны ұтымды пайдалану және оны қорғауға байланысты қоғамдық қатынастарды реттейтін халықаралық құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады.

Әрбір құқық саласының өзіне тән ерекшелігінің бірі – оның алдыға қайған максаттарына жету үшін белгілі бір бағыт-бағдар ұстану болып табылады. Ол бағыт-бағдар – қағида болып табылады. «Принцип» латын тілінен аударғанда негіз, бастама деген мағына білдіреді. Халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары дегеніміз – субъектілердің қарым-қатынасын реттейтін заңда бекітілген халықаралық экологиялық құқықтың бастауы.

Әрбір мемлекет өзінің қоршаған ортасына байланысты кез келген әрекет жасаған мезгілде өзінің қағидаларымен қатар жалпыға ортақ халықаралық экологиялық қағидаларды басшылыққа алғаны жөн. Бір мемлекеттің зиянды әрекеті басқа мемлекеттің де қоршаған табиғи ортасына әсер ететіндігін ұмытпау керек. Бұл жерде негізгі басшылыққа алынатын қағидалар ретінде мыналар болады: мемлекеттің егемендігін сыйлау, мемлекеттердің теңдігі, территориялық қол сұғылмаушылығы және тұтастығы, өзара әріптестік, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу, халықаралық құқықтық жауапкершілік. Халықаралық деңгейде қағидалардың алғашқы көрініс табуы ол 1972 жылы «Адамды қоршаған табиғи орта мәселесі туралы» Стокгольм декларациясында баяндалған болатын. Онда негізгі үш қағида баяндалған:

Біріншісі – кез келген мемлекет өз ресурстарын ұлттық саясатқа сәйкес жүзеге асыруына құқылы, бірақ ол басқа мемлекеттердің қоршаған табиғи ортасына зиянды болмауы керек;

Екінші қағида – кез келген табиғи ресурс ауа, табиғи байлық, жер, су, флора, фауна және тағы басқалар бүгінгі және болашақ ұрпақ үшін сақталып пайдалануы керек;

Үшінші қағида ол – сарқылатын табиғи ресурстар барынша үнемді және халықаралық деңгейде барынша пайда әкелуі керек;

Бұдан басқа қағидалардың қатарына – 1988 жылы 28 қазанда БҰҰ-мен мақұлданған «Дүниежүзілік табиғат хартиясы», БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 45 сессиясында мақұлданған «Жаһандық климатты бүгінгі және болашақ ұрпақ үшін сақтау» резолюциясы және тағы да басқа конвенцияларда әртүрлі қағидалар көрініс тапқан. 2007 жылы 9 қаңтарда қабылданған жаңа Экология кодексінде жоғарыда аталған халықаралық келісімдердің қағидалары орын алған.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастығы келесі қағидаларға негізделеді деп айтылған:

- 1) халықаралық міндеттемелерді адал орындау;
- 2) мемлекеттердің өз табиғи ресурстарын игеруге деген егеменді құқығын құрметтеу;
- 3) орнықты дамуға қол жеткізу үшін қоршаған ортаны қорғау мен экономикалық дамудың интеграциясы;

- 4) басқа мемлекеттердің немесе Қазақстан Республикасының юрисдикциясынан тысқары жатқан аудандардың қоршаған ортасына келтірілетін залалдың алдын алу жөніндегі шараларды қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігі;

- 5) алдын ала сақтанушылық және алдын ала ескерту шараларын қабылдау;

- 6) халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу;

- 7) қоршаған ортаға ықтимал елеулі трансшекаралық әсері бар қызмет жөнінде алдын ала хабарлау және өзара консультациялар алысу;

- 8) жаһандық, өңірлік, ұлттық және жергілікті деңгейлерде жұмсалатын күш-жігердің өзара бірін-бірі толықтыруы;

- 9) қоршаған ортаны ластауға байланысты шығындар үшін ластаушының жауапкершілігі принциптеріне негізделеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл
2. Петров В. В. Экологическое право России. С. 497. – М.-1998г.
3. Прокофьева Л. Д. Становление и развитие международного экологического права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2009. С. 3, 7, 8, 10.
4. Правовой механизм обеспечения рационального использования природных ресурсов : монография / Е. А. Галиновская, В. Б. Агафонов, С. А. Боголюбов; отв. ред. Е. А. Галиновская. М. : ИЗИСП при Правительстве РФ: Инфра-М, 2019. С. 13
5. Колбасов О. С. Международно-правовая охрана окружающей среды : монография // Избранное. М. : РГУП, 2017. С. 453, 544
6. Василенко Е. В. Совершенствование международно-правового механизма освоения и использования природных ресурсов // Юридический мир. 2009. № 10. С. 37.
7. Байдельдинов Д.Л. Экологическое право Республики Казахстан Алматы, 2005 г. - 256 с.
8. Дубовик О.Л., Кремер Л., Люббе-Вольфф Г. Экологическое право. Учебник /Отв. Ред. О.Л. Дубовик. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 767 с.
9. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі // «Әділет» құқықтық ақпараттық жүйесі

УДК 349

М.А. Зурабов

Магистрант первого курса
по специальности: 7М04217-Юриспруденция,
кафедры таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: godfather_1@mail.ru

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ В ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Как мы все знаем, состояние окружающей среды в мире, в т.ч. в Казахстане многими учеными характеризуется как «кризисное», которое зависит от многих факторов, таких как стихийные бедствия, загрязнения природных объектов и т.д. Из – за дня в день, экология не только в Казахстане, но и во всем мире ухудшается. Ученные со всего мира бьют тревогу, поскольку считают, что общество живет в разрушающемся мире, в условиях экологического кризиса, который постоянно нарастает.

Ключевые слова: экология, страхование, зеленая экономика Казахстана, окружающая среда, экологическое страхование

В финансовом плане ущерб, который наносится Казахстану сопоставляется с половиной нашего дохода, а то и больше [1]. Ежедневно в нашей республике появляются новые промышленные предприятия, загрязняющие окружающую среду, минуя установленный законодательством Республики Казахстан - норматив предельно-допустимых выбросов и сбросов вредных веществ. Самым важным показателем условия жизни человека – это благоприятная среда. На протяжении долгих лет мы нуждаемся в обеспечении благоприятной окружающей среды. Следует отметить, что природная среда является одним из важных факторов человеческого общества.

Страхование - является одной из древнейших категорий общественного производства. От корневого слова Страх. Первые формы страхования можно отнести к законам Хаммурапи, где предусматривалось заключение договора страхования между участниками, с целью совместного возмещения убытков при наступлении страхового случая (кража, нападение на караваны, и т.д.). С каждым годом страхование трансформируется, расширяя диапазоны страхования. На сегодняшний день, мы с большой уверенностью говорим, что институт страхования является неотъемлемой частью государственного строя, играя важнейшую роль. После развала СССР Казахстан начал проводить работу по созданию собственного страхования в рамках законодательных актов.

В Казахстане институт экологического страхования имеет свое начало с момента приобретения независимости нашим государством. Становление страхового рынка происходило в условиях экономически переходного периода. Такие макроэкономические явления, как инфляция, неплатежеспособность предприятий, безработица, спад производства, банкротство предприятий прямо повлияли на его состояние.

Экологический кодекс Республики Казахстан[2] регулирует общественные отношения в сфере взаимодействия человека и природы (экологические отношения), возникающие в связи с осуществлением физическими и юридическими лицами деятельности, оказывающей или способной оказать воздействие на окружающую среду. Однако, несмотря на законодательное регулирование в области экологии в т.ч. экологического страхования, экология Казахстана оставляет желать лучшего. Поскольку в Республике нет должного анализа состояния экосистемы, т.е. мониторинга экологии в республике. Также отсутствие ресурсов, которые бы прогнозировали последствия экологических угроз. Хотелось бы отметить такие важные моменты экологии в республике – это усугубление трансграничных рек, озер. В случае, если наши ледники, которые наполняют реки Иртыш, Или, Сырдарья и т.д. подвергнутся таянию это приведет к серьезным последствиям такие как: дефицит воды, опустыниванию территории, засолению, упадок сельского хозяйства и т.д. Следует не забывать и тот факт, что на сегодняшний день Балхаш имеет зону экологического бедствия, который напоминает Арал.

На сегодняшний день, в Казахстане имеется ряд экологических-проблемных регионов, которые являются Усть-Каменогорск, Карагандинская область, Западные регионы и другие, в меньшей степени. Особо бы хотелось остановиться на:

- 1) загрязнение воздуха в мегаполисах Алматы и Нурсултан, а также пром. регионов таких как Темиртау, Усть-Каменогорск и т.д.
- 2) обмеления озера Балхаш.
- 3) таяние горных ледников Заилийского Алатау.
- 4) опустынивания и засоления земель.
- 5) загрязнение водоёмов, малопригодных для рыбы, отдыха и туризма [3].

С недавних пор был принят новый Экологический кодекс Республики Казахстан [4], который был направлен в первую очередь на устранение недостатков предыдущего Экологического кодекса Республики Казахстан, которые были выявлены в ходе его применения. Также хотелось бы отметить какие именно недостатки были в действовавшем ранее Экологическом кодексе Республики Казахстан;

- 1) низкая эффективность оценки воздействия на окружающую среду;
- 2) экологические разрешения;
- 3) отсталость и неактуальность законодательного регулирования в области отходов;
- 4) ограниченное участие общественности в экологическом контроле и в решении других вопросов;
- 5) нецелесообразный порядок экономической оценки ущерба окружающей среде.

Новый Экологический кодекс Республики Казахстан ужесточает правовой режим для крупных промышленных объектов, оказывающих наиболее значительные воздействия на окружающую среду. На мой взгляд, самые важные для предпринимателей изменения – это изменения в классификации объектов (предприятий, сооружений), используемой для предъявления к ним более или менее строгих экологических требований; изменения в области оценки воздействия на окружающую среду, получения экологических разрешений, применения наилучших доступных технологий, а также системы управления отходами.

Новый Экологический кодекс Республики Казахстан был разработан в рамках экологического стандарта, которому переходит Казахстан. Данный кодекс должен стимулировать промышленные предприятия, недропользователей к внедрению зеленой технологии. Внедрение зеленой технологии позволит многим предприятиям приобрести ряд льгот, таких как освобождение от платы за эмиссии и т.д.

Кроме этого, запланировано максимальное развитие зеленой экономики в нашей республике, в частности:

- 1) создано министерство экологии, геологии и природных ресурсов с расширенными полномочиями.
- 2) Президентом республики было поручено организациям, которые наносят экологическое загрязнение, разрабатывать планы внедрения передовых экологических технологий.
- 3) переход на наилучшие доступные технологии, который является приоритетным в деятельности Международного центра зеленых технологий и инвестиционных проектов (IGTIC).
- 4) и т.д.

Следует отметить, что с 2020 года в Казахстане активно рассматривается и внедряется экологические инновации мирового уровня, в рамках проводимых конкурсов зеленых зон-инноваций. Среди них, промышленные освоения такие как высокотемпературные пиролизные печи (А.Петрова, А.Салгарина), первый в стране завод по переработке нефтесодержащих отходов «Шырын» в Мангистауской области с получением топлива для морских судов (ТОО «Эко-су тазарту»), производство натурального каучука из эндемичных одуванчиков кок-сагыз (ТОО «Кок-сагыз ТМ»), технология автоматизированного выращивания дешёвых кормов в теплице на экологичной гидропонике (Тосканбаев А.А., Караганда). Также отмечаем: Нусупов Каир Хамзаевич (Казахстанско-Британского технического университет) сконструировал двусторонние кремниевые солнечные батареи с уникальной долговечностью (25 лет с сохранением технических характеристик) и КПД 32%. Нестеренков Александр Геннадьевич (ВИЭ КазНИИ энергетики им. Чокина) создал солнечную концентраторную установку с утилизацией тепла, которая в семь раз снижает себестоимость получаемой электроэнергии. Аскар Арынгазин (Институт фундаментальных исследований ЕНУ им. Л.Н. Гумилева) – производство магнеза из углеводородсодержащих отходов с безопасной электроимпульсной утилизацией опасных отходов, пестицидов, стойких органических загрязнителей [5].

Для улучшения экологии в Республике Казахстан необходимо внедрение зеленых поясов, восстановление Аральского моря, сохранения Балхашского бассейна, расширение лесов, саксаульных, хвойных, переход на газовое обогащение мегаполисов ТЭЦ и т.д. [6].

Следует, понимать, необходимость развития обязательного экологического страхования, которой на сегодняшний день уделяют очень мало внимание. Обязательное экологическое страхование в республике имеет огромный потенциал развития, поскольку Страховщики могут позволить выйти из замедленного развития, в более прогрессивный этап развития экологического страхования и экологии в целом.

Закон Республики Казахстан «Об обязательном экологическом страховании» [7] регулирует общественные отношения, возникающие в области обязательного экологического страхования, и

устанавливает правовые, экономические и организационные основы его проведения. Одной основной и важной целью данного Закона «Об обязательном экологическом страховании» является осуществление страхования на территории Республики Казахстан физических и (или) юридических лиц, осуществляющих экологически опасные виды хозяйственной и иной деятельности. Основными принципами являются:

- 1) гарантии возмещения убытков;
- 2) обеспечение исполнения сторонами своих обязательств по договору обязательного экологического страхования;
- 3) экономическое стимулирование предотвращения аварийного загрязнения окружающей среды.
- 4) и иные.

Также обращаю внимание и на тот факт, что Закон об экологическом страховании определяет четкое понимание страхового случая, что признается «факт наступления гражданско-правовой ответственности страхователя по устранению (ремедиации) экологического ущерба, причиненного в результате аварии». Все происходящие экологические бедствия в республике и в мире в целом, не могут быть решены лишь одной отраслью. Нам, как молодой и процветающей республики необходимо подходить к этому вопросу всесторонне и на мой взгляд обязательное страхование должно сыграть важнейшую роль в решении экологического кризиса мира. Казахстан на сегодняшний день перспективно шагает к решению экологических проблем.

Список использованной литературы

1. Жаханова Л.З. Право человека на благоприятную окружающую среду;
2. Экологический кодекс Республики Казахстан (редакция действовала до вступления в силу нового экологического кодекса);
3. Салтанат Рахимбекова ПП ОЮЛ «Коалиция за зеленую экономику и развитие G-Global»;
4. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 г.
5. Байдельдинов Д.Л., Бекишова С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. - Алматы: Жетіжарғы, 2004-2022.;
6. Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. - Алматы: Дәуір, 2020 49с.;
7. Закон Республики Казахстан «Об обязательном экологическом страховании».

Ж.Б. Бегалиева

Магистрант 1 курса программы
«Морское и Энергетическое право»
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан
Научный руководитель: д.ю.н., профессор Еркінбаева Л.К.
(E-mail): zhanel.b@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Аннотация. Предметом исследования выступает правовой механизм охраны и поиск решений проблем загрязнения Каспийского моря. Каспийское море в последние годы все чаще оказывается в центре внимания экологов в связи с возрастающим загрязнением окружающей среды региона отходами человеческой деятельности. По оценке экспертов программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде (ЮНЕП), море страдает от загрязнений от деятельности по добыче и очистке нефти, радиоактивных отходов от атомных электростанций и огромных объемов неочищенных бытовых и промышленных отходов, приносимых рекой Волгой, которая дает около 80% всего притока свежей воды в Каспий. Целью работы является нахождения решений по предотвращению экологического катастрофы в виде исчезновения Каспийского моря.

Ключевые слова: экология, экологическая безопасность, окружающая среда, каспийское море, выброс отходов, биоразнообразие, изменение климата, природные территории.

Аннотация. Зерттеу пәні – Каспий теңізінің ластану проблемаларын қорғау және шешу жолдарын іздеудің құқықтық механизмі. Соңғы жылдары Каспий теңізі қоршаған ортаның адам қалдықтарымен ластануының артуына байланысты экологтардың назарында. Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы (ЮНЕП) сарапшыларының мәліметтері бойынша, теңіз мұнай өндіру және өңдеу жұмыстарының ластануынан, атом электр станцияларының радиоактивті қалдықтарынан және Еділ өзені әкелетін тазартылмаған тұрмыстық және өнеркәсіптік қалдықтардың үлкен көлемінен зардап шегеді, бұл шамамен 80% қамтамасыз етеді. барлық тұщы судың Каспийге құйылуы. Жұмыстың мақсаты – Каспий теңізінің жоғалуы түріндегі экологиялық апаттың алдын алудың шешімдерін табу.

Түйін сөздер: экология, экологиялық қауіпсіздік, қоршаған орта, Каспий теңізі, қалдықтарды шығару, биоәртүрлілік, климаттың өзгеруі, табиғи аумақтар.

Annotation. The subject of the study is the legal mechanism for the protection and search for solutions to the problems of pollution of the Caspian Sea. In recent years, the Caspian Sea has increasingly become the focus of attention of environmentalists due to the increasing pollution of the region's environment by human waste. According to experts from the United Nations Environment Programme (UNEP), the sea suffers from pollution from oil extraction and refining activities,

radioactive waste from nuclear power plants and huge volumes of untreated domestic and industrial waste brought by the Volga River, which provides about 80% of the total inflow of fresh water into the Caspian Sea. The aim of the work is to find solutions to prevent an environmental catastrophe in the form of the disappearance of the Caspian Sea.

Keywords: ecology, environmental safety, environment, Caspian Sea, waste discharge, biodiversity, climate change, natural areas.

Каспийское море, окруженное пятью прибрежными странами – Республикой Азербайджан (Азербайджан), Исламской Республикой Иран (Иран), Республикой Казахстан (Казахстан), Российской Федерацией и Туркменистаном, – является самым большим бессточным водоемом на земле. Изолированность Каспийского моря, которое отличается особыми климатическими условиями и градиентами солености, привела к образованию уникальной экосистемы. Около 400 биологических видов являются эндемиками Каспия. На сегодняшний день многие характерные для Каспия виды находятся под угрозой в результате чрезмерной эксплуатации, разрушения ареалов, загрязнения и изменений климата. Все это отрицательно сказывается на благосостоянии людей, на социальной и экономической жизни, а также на “услугах” экосистем, имеющих экономическую потребительскую ценность для человека [1].

Каспийское море, как и любой другой природный объект, подвержено влиянию человеческой деятельности, что может привести к нарушению экологической безопасности окружающей среды. Среди проблем, связанных с обеспечением экологической безопасности Каспийского моря, можно выделить следующие:

1. Загрязнение воды и дна моря. В Каспийском море существует ряд источников загрязнения, таких как промышленные предприятия, судовой транспорт, нефтяные вышки и т.д.

2. Уменьшение биоразнообразия. Каспийское море является уникальным регионом с богатым биологическим разнообразием, однако из-за деятельности человека это разнообразие постепенно снижается.

3. Изменение климата. Изменение климата может приводить к изменению условий жизни многих видов растений и животных в Каспийском море, а также к усилению природных катастроф, таких как наводнения, засухи и т.д.

4. Недостаточная охрана природных территорий. В Каспийском море существуют множество природных заповедников и парков, однако некоторые из них не получают должного финансирования и охраны.

Для решения этих проблем необходимо проводить комплексные меры по охране окружающей среды, такие как мониторинг загрязнения воды и дна моря, создание законодательства и международных договоров по охране природы, организация экологических кампаний и т.д.

Загрязнение бассейна и дна Каспийского моря является одной из наиболее серьезных проблем, связанных с экологической безопасностью этого региона. Это проблема вызвана как естественными, так и антропогенными факторами.

Естественные факторы, такие как ветры, приливы и течения, могут привести к перемещению загрязнений и их скоплению в определенных районах Каспийского моря.

Антропогенные факторы, связанные с деятельностью человека, включают в себя такие источники загрязнения, как промышленные и бытовые стоки, нефтяные вышки, судовой транспорт, органические и неорганические вещества, выбрасываемые в атмосферу, и многое другое. Эти загрязнения могут нанести серьезный вред морской фауне и флоре, а также здоровью человека. Например, загрязненная вода может содержать токсичные вещества, которые могут попасть в организм человека через пищу и питьевую воду, вызвав различные заболевания.

Для борьбы с загрязнением бассейна и дна Каспийского моря необходимо проводить комплексные меры по уменьшению выбросов загрязняющих веществ, созданию системы очистки стоков и других источников загрязнения, контролю за деятельностью промышленных предприятий и судового транспорта, а также проводить регулярный мониторинг состояния морской среды и принимать меры по предотвращению разлива нефти и других опасных веществ в море.

Хорошим примером мониторинга является пример в России: производственный экологический мониторинг, осуществляемый нефтегазовыми компаниями, носит комплексный характер и включает в себя гидрологические, гидрохимические, гидробиологические наблюдения, а также наблюдения за загрязнением морской среды и состоянием ихтиофауны [2]. При этом акватория, охваченная наблюдениями, проводимыми той или иной компанией, обычно ограничивается ее лицензионным участком. Программы мониторинга разрабатываются самими компаниями, но в их осуществлении активное участие принимают организации Росгидромета (в части наблюдений за состоянием и загрязнением морской среды) и Росрыболовства (в части наблюдений за состоянием морской биоты). Наибольший объем наблюдений к настоящему времени выполнен ООО «ЛУКОЙЛ Нижне волжск нефть» (с 1997 г.), ООО «Каспийская нефтяная компания» и ООО «Мегатрон НВК» (с 2001 г.). В

соответствии с программами мониторинга судовые наблюдения проводятся на полигонах 3 уровней – лицензионного участка (III уровень), месторождения (II уровень), отдельных скважин и объектов обустройства (I уровень) (рис. 1). Такая организация мониторинга позволяет оценить воздействие нефтяных операций на морскую среду на фоне изменений ее состояния, вызванных другими природными и антропогенными факторами [3].

Уменьшение биоразнообразия Каспийского моря является одной из серьезных проблем, связанных с экологической безопасностью этого региона. Это проблема вызвана как естественными, так и антропогенными факторами.

Естественные факторы, такие как изменение климата, увеличение солености и температуры воды, могут привести к изменению условий жизни многих видов растений и животных в Каспийском море.

Антропогенные факторы, связанные с деятельностью человека, включают в себя такие источники угрозы, как загрязнение воды и дна моря, разрушение местообитаний, перегрузка промысла рыбы и других животных, строительство на берегах моря и т.д.

В результате этих факторов многие виды растений и животных в Каспийском море находятся под угрозой исчезновения, а биоразнообразие Каспийского моря снижается.

Для борьбы с уменьшением биоразнообразия Каспийского моря необходимо проводить комплексные меры по охране морских экосистем, такие как создание природных заповедников и парков, организация контроля за промыслом рыбы, восстановление местообитаний и сокращение загрязнения морской среды. Необходимо также проводить научные исследования для изучения влияния антропогенных факторов на биоразнообразие Каспийского моря и разработки мер по его сохранению.

Изменение климата Каспийского моря - это процесс, который может привести к серьезным последствиям для экосистемы моря и жизни людей, проживающих на его берегах. Этот процесс вызван глобальным изменением климата на планете, которое происходит в результате антропогенной деятельности, в том числе выбросов парниковых газов в атмосферу.

В Каспийском море изменение климата проявляется в увеличении температуры воды, повышении уровня моря и изменении осадков. Эти изменения могут приводить к изменению условий жизни многих видов растений и животных в море, а также к усилению природных катастроф, таких как наводнения и засухи.

Кроме того, изменение климата может приводить к увеличению аномальных погодных явлений, таких как ураганы, циклоны и тайфуны, которые могут нанести серьезный ущерб морской экосистеме и жизни людей на берегах моря.

Для борьбы с изменением климата Каспийского моря необходимо проводить комплексные меры по сокращению выбросов парниковых газов в атмосферу, такие как переход на возобновляемые источники энергии, уменьшение использования ископаемых топлив и т.д. Также необходимо проводить мероприятия по адаптации к изменению климата, такие как укрепление береговой линии, создание системы защиты от наводнений и засух, а также введение мер по сохранению биоразнообразия моря.

Недостаточная охрана природных территорий Каспийского моря является одной из серьезных проблем, связанных с экологической безопасностью этого региона. В Каспийском море существует множество природных заповедников и парков, которые являются уникальными экосистемами и домом для многих видов растений и животных.

Однако некоторые из этих природных территорий не получают должного финансирования и охраны, что приводит к угрозе их не сохранения. Неконтролируемое посещение и эксплуатация природных территорий, а также незаконная охота и вырубка лесов могут привести к нарушению экосистемы и снижению биоразнообразия.

Для борьбы с этой проблемой необходимо проводить меры по укреплению охраны природных территорий, такие как создание эффективной системы контроля и надзора, увеличение финансирования и привлечение внимания общественности к проблеме охраны природы. Также необходимо проводить мероприятия по восстановлению поврежденных природных объектов и экосистем, а также создавать новые природные заповедники и парки для сохранения биоразнообразия Каспийского моря.

Проблема Каспия на сегодняшний день очень актуальна, но вне зависимости от того, как решится вопрос о международно-правовом статусе Каспия и о разделении нефтяных ресурсов между прикаспийскими государствами, Каспий остается общим экологическим объектом региона. Кризис в одной из его частей выльется в общую, неразделимую экологическую катастрофу, которая, в конечном счете, отразится на личных планах каждого государства и его перспективах развития.

Список использованной литературы

1. Каспийское море состояние окружающей среды - Доклад временного Секретариата Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря и бюро управления и координации проекта «КАСПЭКО» 2011 г.
2. Экологическая политика ОАО «ЛУКОЙЛ» на Каспийском море.
3. Охрана окружающей среды при поиске, разведке и добыче углеводородного сырья в северной части Каспийского моря / отв. ред. С. К. Монахов, В. А. Селезнев. – Астрахань, 2003. – 256 с.
4. Монахов С. К., Попова Н. В., Курапов А. А. Оценка ассимиляционной емкости акватории и экологическое нормирование сброса загрязняющих веществ в море // Вестн. Дагестан. науч. центр РАН. – 2005. – № 20. – С. 58–66

УДК 340.147

Д.С. Закенова

Магистрант 2 курса

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан
(E-mail): Zakenova.d.19@gmail.com

PROBLEMS OF APPLICATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE NATIONAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON ENVIRONMENTAL PROTECTION IN CONNECTION WITH TECHNOGENIC IMPACT

Аннотация. Предметом исследования выступает выявление проблем применения международных требований и стандартов в национальном законодательстве Республики Казахстан по защите окружающей среды вследствие техногенного воздействия. Автором изучены правовые пробелы в национальном законодательстве и предоставлены рекомендации для устранения проблем и совершенствования законодательства.

Ключевые слова. Техногенное воздействие, конвенция, экология, государственная система, международный опыт.

Аннотация. Зерттеу тақырыбы техногендік әсердің салдарынан қоршаған ортаны қорғау жөніндегі Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасында халықаралық талаптар мен стандарттарды қолдану проблемаларын анықтау болып табылады. Автор Ұлттық заңнамадағы құқықтық олқылықтарды зерттеп, проблемаларды жою және заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар берді.

Кілт сөздер. Техногендік әсер, Конвенция, экология, мемлекеттік жүйе, халықаралық тәжірибе.

Annotation. The subject of the study is the identification of problems of application of international requirements and standards in the national legislation of the Republic of Kazakhstan on environmental protection due to man-made impacts. The author has studied legal gaps in national legislation and provided recommendations for eliminating problems and improving legislation.

Keywords. Technogenic impact, convention, ecology, state system, international experience.

Multilateral environmental agreements provide a negotiating platform for solving important environmental problems affecting the populations of entire countries and going beyond their geopolitical borders. They also promote international cooperation, accountability and oversight. As such, they are an extremely powerful strategic tool to accelerate change and address health inequalities from exposure to pollutants. These agreements operate through legal acts (conventions and other governance mechanisms) with a high degree of political legitimacy aimed at solving specific problems, for example, toxic and hazardous chemicals, hazardous waste, air pollution, water quality and climate change. They can have a great influence on sectoral policy primarily in three sectors (environment, transport and energy), as well as in agricultural, industrial and other sectors. Since the emergence of the Environmental and Health Process in 1989 Negotiations were held with the subsequent entry into force of a number of new legally binding multilateral environmental agreements directly related to environmental and health issues in the European region. Examples include the 1991 Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (UNECE, 1991; the so-called Espoo Convention) and its 2003 Protocol on Strategic Environmental Assessment (UNECE, 2003 (b); 1992 Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents (UNECE, 2008); Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, 1992 (UNECE, 1992); UNFCCC, 1994 (UNFCCC, 2014); the 1998 UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (UNECE, 1998; known as the Aarhus Convention); the Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in international trade 1998 (UNEP, 2011a); Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants 2001 (UNEP, 2011b); and the Protocol on the 2003 UNECE Pollutant Release and Transfer Registers (UNECE, 2003 a; also known as the PRTR Protocol). The newest agreement is the 2013 Minamata Convention on Mercury. (UNEP, 2013).

It should also be noted that according to article 20 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2005 No. 54 "On International Treaties of the Republic of Kazakhstan", every existing international treaty, regardless of the form of accession to it, as well as its ratification, is subject to "mandatory and conscientious implementation" by the Republic of Kazakhstan. Therefore, the consent of the Republic of Kazakhstan to be bound by the provisions of an international treaty may be expressed (depending on the type

of international treaty): by signing such an agreement by authorized persons; exchange of documents forming the agreement; ratification of the treaty; approval of the treaty; acceptance of the treaty; accession to the treaty; application of any other form of expression of consent agreed upon by the contracting parties. It should be noted here that although the expressed consent of the Republic of Kazakhstan on the "mandatory and conscientious fulfillment" of the conditions of international legal acts, to some extent does not correspond to the constitutional provision given in paragraph 1 of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, nevertheless, the position I have stated is based on existing international law enforcement practice and follows from the meaning and content of a number of legislative acts. provisions. Thus, the norms of international legal acts "not ratified" by the Republic of Kazakhstan are also binding and have direct effect. In case of their contradiction with the norms of national legislation, the Republic of Kazakhstan is obliged to bring domestic legislation into line with international law, based on the principle generally recognized in international relations "on mandatory and conscientious implementation" by the State, assumed the burden under an international legal act." Otherwise, the State, as a subject of international relations, should not join international treaties and assume obligations under them.

The Republic of Kazakhstan joined the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context on October 21, 2000. According to this Convention, the parties shall take all appropriate and effective measures to prevent harmful transboundary impacts as a result of planned activities, as well as to reduce and control them.

At the moment, the main environmental work is carried out at the National Design Institute, which is located in the capital of Astana, the regulatory framework for which is the following national laws:

Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated 02.01.2021 No. 400-VI ZRK

Order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 30.07.2021 No.280 "On approval of the Instructions for the organization and conduct of environmental assessment"

Order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 13.07.2021 No. 246 "On approval of Instructions for determining the category of an object that has a negative impact on the environment"

Waste classifier approved by the order of the Acting Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 06.08.2021 No. 314

Order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 10.03.2021 No. 63 "On approval of the Methodology for determining emission standards into the environment"

The existing legal framework in the Republic of Kazakhstan allows our country to fully comply with the provisions of international acts on environmental protection. Meanwhile, the change in the economic situation, the adoption of new strategic documents for the socio-economic development of the state, Kazakhstan's active participation in international cooperation and the need for rapprochement with international standards, poses a new task for society to deeply analyze the existing system of environmental protection, conceptual revision of environmental policy priorities and goals to ensure environmental safety.

The Aarhus Convention plays an extremely important role in Kazakhstan and in terms of the implementation of the constitutional provision aimed at ensuring the environmental rights of citizens. Thus, paragraph 1 of Article 31 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan states "the State aims to protect the environment favorable for human life and health." The said Convention, ratified by Kazakhstan, creates a good and gradually developing basis for the implementation of this constitutional norm, specifying actions and measures that should be taken by state bodies in terms of improving public access to environmental information, taking into account public opinion when making decisions affecting the environment and facilitating opportunities for citizens and non-governmental public organizations to appeal violations of environmental legislation by economic entities and state bodies.

Expert Zhumaksanov Eldos believes that the obligations of the Republic of Kazakhstan arising from the norms of international treaties should be fulfilled through the application of the norms of national environmental legislation, as well as by ensuring the direct effect of the norms of international legal acts. Only the subsidiary application of these norms will lead to the most effective regulation of relations in the field of nature management and environmental protection. In some cases, there is a need to incorporate the norms of international legal acts into national legislation. This approach contributes to the complete exclusion of conflict between the norms of these legal institutions.

The National Design Institute of Astana carried out such works as a production monitoring program, preparation of statements on planned activities, developed programs and conduct of industrial environmental control (PEC), and also provided a report on greenhouse gases. Nevertheless, national legislation needs greater integration of foreign decisions, such as, for example, adopted by the Federal Republic of Germany.

In 2020, a large study was conducted in Germany, the purpose of which was to find out the list of acute environmental problems of concern to the German population. The vast majority of people in the country are concerned about climate change. According to the study, the German society wants to see more initiatives aimed at solving the problems existing in the agricultural sector, which directly affect the issues of providing the world with food. Germany is in search of acceptable and effective solutions to reduce the use of chemical fertilizers as we can reduce the use of chemical fertilizers in agriculture.

In Germany, a law has been passed that does not allow an increase in the level of emissions that are currently at a low level. In addition, a new law prohibiting the use of plastic bags came into force on January 1, 2022. Since 2023, restaurants and cafes use only such materials that are recyclable. New alternative dishes that are used to take away are not more expensive than existing ones, and they are also recyclable. Such a decision is a big challenge for German companies, but at the same time this measure will be an impetus for new innovations and the emergence of new thinking, thanks to which people will start using more environmentally friendly materials.

Germany also encourages its citizens to switch to electric cars or hybrids, providing them with subsidies in the amount of 5 000 – 6 000 euro for the purchase of environmentally friendly cars. Support is enhanced by the provision of concessional and profitable loans for measures that contribute to making housing more energy efficient and environmentally friendly. Also, in the construction of private houses and buildings, innovative insulation materials and insulation materials are used, which help to reduce energy consumption used for heating premises. Similar measures are applied in terms of energy-efficient lighting solutions.

Based on the above, it can be concluded that the application of Conventions and their implementation into national legislation is not sufficient to be confident in the future. Nevertheless, as a young developing state, our Republic is not inferior to others. The implementation of implemented plans of European countries like Germany is a good example and contributes to the development of other countries, including the Republic of Kazakhstan.

The problem of identification and development of environmental policy is quite new both for the theory and for the practice of developing options for socio-economic development. In many ways, this situation is due only to the recent awareness of the danger of increasing environmental problems. Currently, the environmental factor is beginning to play an increasingly significant role for economic development and the quality of life of people. This began to manifest itself both for individual countries and the entire planet in the form of rapidly escalating global environmental problems. A technogenic type of economic development has begun to take shape in the world, associated with active mining, depletion and degradation of natural resources, and increased environmental pollution. In one form or another, the thesis about the growing threat of an environmental crisis for the development and existence of human civilization itself has become commonly used in documents of international organizations, as well as in strategies and programs of many countries. The Republic of Kazakhstan is no exception in this process.

The years of independence in Kazakhstan have become the years of formation and formation of a completely new state system for ensuring environmental safety, environmental protection management and environmental management. To some extent, this ensured the formation and consistent implementation of state policy in the field of environmental protection and rational use of natural resources. But since for many decades Kazakhstan has been developing and to this day there is mainly a raw material system of nature management with extremely high man-made loads on the environment, unfortunately, there has not yet been a radical improvement in the environmental situation, and it is still characterized by the degradation of natural systems, which, of course, leads to the destabilization of the biosphere, the loss of its ability to maintain the quality of the environment necessary for the life of society.

The legal foundations of the state policy in the field of environmental protection were first laid down in the "Concept of Environmental Safety" approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan (1996), which considered the environmental priorities of the transition period, in particular, environmental problems of privatization of production facilities, the need to create a system of environmental legislation, state control and expertise, economic mechanisms of environmental management, environmental monitoring.

Since the adoption of this concept, serious changes in social development have taken place in Kazakhstan. Strategic documents for the development of the state have been developed, the basis of environmental legislation has been created, a number of international conventions on environmental protection have been signed, and a system of environmental management has been created. So, in 1997, the laws "On Environmental Protection", "On specially protected natural territories", "On environmental expertise" were adopted, in 1998 - "On radiation safety", in 2002 - "On the protection of atmospheric air". In order to streamline and rational use of natural resources, the decrees of the President of the Republic of Kazakhstan were adopted, having the force of law, "On Subsoil and Subsoil Use" and "On Oil", in 2003, the

Forest, Water and Land Codes were adopted, the necessary subordinate legal acts were developed and approved. In 2007, the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan was adopted.

In order to improve the legislation in the country, a course was taken towards convergence with the legislation of developed countries and the introduction of international standards. The Republic of Kazakhstan has signed and ratified several dozen international conventions and developed national action plans for their implementation. A system of environmental expertise, permitting and control and inspection work has been established. However, Kazakhstan still has a disappointing status of a state with an ecologically vulnerable territory and unresolved environmental problems. In 2003, the President of the Republic of Kazakhstan approved a new "Concept of environmental safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015", which provides for a conceptual revision, clarification and expansion of the tasks of ensuring environmental safety in modern conditions in accordance with the strategic priorities of the country. It suggests ways to solve unrealized tasks. Among them:

- ensuring the advanced development of scientific research on the most important problems of environmental safety and sustainable use of natural resources, including fundamental;

- Ø Introduction of a unified environmental monitoring system;

- Ø Ecological zoning and special mapping of the territory of the Republic of Kazakhstan.

World experience shows that the basis for the successful solution of environmental problems and the prevention of environmental disasters is the greening of the socio-economic system of any state. At the same time, environmental safety, as an integral part of national security, is a prerequisite for sustainable development and serves as the basis for preserving natural systems and maintaining the appropriate quality of the environment. Therefore, the new Concept of environmental safety was developed based on the priorities of the Strategy of Political and Economic Development "Kazakhstan-2030" and taking into account the principles of the Rio Declaration, as well as the decisions of the World Summit on Sustainable Development in Johannesburg.

Ensuring an optimal level of environmental safety with the achievement of regulatory indicators of the state of the environment assumed a phased implementation of the provisions of this Concept:

1. the first stage (2004-2007) is to reduce the level of environmental pollution and develop an action plan to stabilize it (this task has not been completed, on the contrary, the environmental situation has worsened);

2. the second stage (2008-2010) - stabilization of environmental quality indicators and improvement of environmental requirements for environmental management (this task has been partially completed, although the results of this work have not affected the state of the environment);

3. The third stage (2011-2015) is to improve the quality of the environment and achieve a favorable level of environmentally sustainable development of society (let's hope that something will change for the better at this stage).

What problems does the Republic of Kazakhstan see in ensuring environmental safety?

These are problems of a global nature.

Climate change, which occurs due to the "greenhouse effect", which is a global problem and poses a serious potential threat to the state of the environment.

Destruction of the earth's ozone layer, which is a potential threat to human health, animals, vegetation and microorganisms. Thus, observations since 1973 show that the thickness of the ozone layer over Kazakhstan has decreased by 5-7%.

The disappearance of plant and animal species leads to a loss of diversity at the genetic level and corresponding changes in ecosystems. The main reason for the real loss of biodiversity is the destruction and degradation of habitats, mainly the destruction of forests, soil erosion, pollution of inland and marine reservoirs, excessive harvesting of plant and animal species.

Desertification and land degradation, which poses a real internal threat to Kazakhstan, which may gradually develop into a transboundary problem as a result of the occurrence of dust storms and the transport of pollutants by air masses over long distances. Most of Kazakhstan is located in an arid zone and about 66% of its territory is subject to desertification processes to varying degrees. According to preliminary calculations, the damage from pasture degradation, lost income from arable land erosion, secondary salinization and other causes is about 300 billion tenge (more than 2 billion tenge). US dollars).

Problems of a national nature:

the presence of environmental disaster zones. So, at present, the Aral and Semipalatinsk regions have been declared zones of ecological disaster, where the destruction of natural ecological systems, degradation of flora and fauna have occurred, and as a result of the unfavorable ecological situation, significant harm has been caused to the health of the population;

problems related to the plans for intensive development of the resources of the Caspian Sea shelf, since the active development of hydrocarbon resources by the states of the Caspian Sea basin will increase the

scale of the negative impact on marine and coastal ecosystems. In conditions of uncertainty of the status of the sea, external environmental threats of a transboundary nature become essential;

depletion and pollution of water resources, because Kazakhstan belongs to the category of countries with a large shortage of water resources. Currently, water bodies are intensively polluted by mining, metallurgical and chemical industries, municipal services of cities and pose a real environmental threat. The most polluted rivers are the Irtysh, Ural, Nura, Syrdarya, Or Lake Balkhash. Groundwater, which is the main source of drinking water supply for the population, is also susceptible to pollution. At the same time, the imbalance between the anthropogenic load on water bodies and their ability to restore has led to the fact that environmental problems have become characteristic of almost all large river basins, and insufficient financing of water management needs has caused an extremely unsatisfactory (sometimes emergency) technical condition of water facilities and a serious aggravation of the problems of supplying the population with drinking water;

historical pollution, which includes currently unattended facilities: oil and gas and hydrogeological wells, mines, mines (including with radioactive waste), tailings and waste water storage;

the impact of the polygons of the military space and test complexes. Currently, there are four military testing grounds and the Baikonur complex operating on the territory of the Republic of Kazakhstan. Rocket fragments that have fallen and are falling to the ground, spills of highly toxic fuel and other factors that have a negative impact on the environment and the population living in the immediate vicinity pose a real environmental threat. Launches of launch vehicles from the Baikonur cosmodrome are provided with the presence of fall areas of separable parts with a total area of more than 12 million hectares. Under these conditions, environmental assessment occupies an important position in solving the problem of preventing and eliminating man-made impacts in the places of production, testing, storage and operation of space assets, military equipment and military facilities, as well as in the locations of industrial organizations, military units and formations engaged in rocket and space activities.

Local environmental problems: pollution of the air basin; radioactive contamination; bacteriological and chemical pollution; industrial and household waste; natural and man-made emergencies.

Firstly, it is the absence and lack of political will of the State to consistently and effectively implement environmental protection activities. Practical activities for nature protection, as the author notes, are replaced by words about the importance of protection. As a result, almost all the most significant regulatory requirements in this area remain unfulfilled.

Secondly, it is insufficiently perfect and frequently amended legislation. Despite the fact that the country has adopted the Environmental Code and other regulatory legal acts, they suffer from serious defects: an abundance of declarative provisions and ineffective regulation of environmental regulation procedures, licensing, certification, auditing, monitoring of the activities of the nature user. Frequent changes in legislation do not contribute to the formation of uniform law enforcement practice. There are many examples when subordinate legal acts contradict laws or international legal acts.

Thirdly, these are defects in the organization of state management of natural resources and environmental protection. There is no optimal system of specially authorized state bodies in the country designed to organize and ensure compliance with the requirements of environmental legislation. For example, in Kazakhstan, the issues of monitoring and control over the state of the environment are within the competence of several authorized bodies, which, competing with each other in collecting environmental payments, fines and other deductions from nature users to replenish the ever-deficient state budget, forget about their main purpose.

Fourth, this is a high degree of corruption of the authorities, characteristic of our country, which entails a weakening of the control functions of the state, and abuse by officials in the process of issuing environmental permits, certification, approval of various standards and other documents, negate the importance of the control functions of the state.

Fifth, it is the absence of legally fixed economic mechanisms to encourage the nature user for environmental protection activities, for the introduction of environmentally friendly industries and technologies, etc.

Sixth, the fact that the legislation of Kazakhstan does not provide for the creation and functioning of the Ecological National Fund, which was formed at the expense of part of the environmental mandatory payments, fines and amounts collected from the causers of damage for causing harm to the environment.

The solution of these and many other minor problems of legal support of the state environmental problem, as well as international cooperation, especially by neighboring countries, in my opinion, can significantly minimize the burden on the environment and streamline the process of nature management itself.

List of used literature

1. Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated 02.01.2021 No. 400-VI ZRK

2. Order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 30.07.2021 No.280 "On approval of the Instructions for the organization and conduct of environmental assessment"
3. Order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 13.07.2021 No. 246 "On approval of the Instructions for determining the category of an object that has a negative impact on the environment"
4. Waste classifier approved by the order of the Acting Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 06.08.2021 No. 314
5. Order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated 10.03.2021 No. 63 "On approval of the Methodology for determining emission standards into the environment"
6. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters [Aarhus Convention] // [Electronic resource] https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orhus.shtml
7. Rio Declaration on Environment and Development, 1992 // [Electronic resource] URL: <https://www.un.org/ru/doc>

Р.М. Исмаилова

Студент-магистрант

Бакинский Государственный Университет

г. Баку, Азербайджанская Республика

(E-mail): rismailova13@gmail.com

ТЕГЕРАНСКАЯ КОНВЕНЦИЯ — ПРОБЛЕМЫ И ПРЕПЯТСТВИЯ НА ПУТИ К ПОВТОРЕНИЮ УСПЕХА ХЕЛЬСИНКСКОЙ КОНВЕНЦИИ

Аннотация: Предметом исследования данной работы являются соответствующие Рамочная Конвенция по защите морской среды Каспийского моря и Конвенция по защите морской среды района Балтийского моря, а также механизмы их применения. Автором проведён сравнительно-правовой анализ вышеуказанных конвенций, изучены существующие механизмы их воплощения в жизнь, выявлены основные проблемы и препятствия на пути Тегеранской конвенции и даны варианты их разрешения и преодоления.

Ключевые Слова: Рамочная Конвенция по защите морской среды Каспийского моря, Конвенция по защите морской среды района Балтийского моря, Каспийское море, Экология, Защита морской среды, Региональное сотрудничество.

Аннотация: Бұл жұмыстың тақырыбы Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі тиісті негіздемелік конвенция және Балтық теңізі аймағының теңіз ортасын қорғау туралы конвенция, сондай-ақ оларды қолдану тетіктері. Автор жоғарыда аталған конвенцияларға салыстырмалы құқықтық талдау жасап, оларды жүзеге асырудың қолданыстағы тетіктерін зерттеп, Тегеран конвенциясының жолындағы негізгі проблемалар мен кедергілерді анықтап, оларды шешу мен еңсеру нұсқаларын берген.

Түйін сөздер: Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенция, Балтық теңізі аймағының теңіз ортасын қорғау туралы конвенция, Каспий теңізі, экология, теңіз ортасын қорғау, аймақтық ынтымақтастық.

Annotation: The subject of this work is the relevant Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea and the Convention for the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area, as well as the mechanisms for their application. The author has carried out a comparative legal analysis of the above-mentioned conventions, studied the existing mechanisms for their implementation, identified the main problems and obstacles in the way of the Tehran Convention and given options for their resolution and overcoming.

Keywords: Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea, Convention for the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area, Caspian Sea, Ecology, Protection of the Marine Environment, Regional Cooperation.

Каспийское море, будучи крупнейшим в мире водоемом, не имеющим выхода к Мировому Океану, безусловно, требует во многих вопросах выработки уникальных норм, основанных на сочетании принятых мировым сообществом принципов правового регулирования, применяемых в отношении морей и озёр, соответственно. Данное высказывание, впрочем, не столь актуально в вопросе экологической безопасности. Большинство морских экологических проблем и вызовов, с которыми сталкиваются страны, в той или иной мере, идентичны во всех уголках земного шара. Учитывая вышеописанное, а также участие в выработке и применении обоих соглашений Российской Федерации, вполне естественной является схожесть текстов, целей, задач, принципов и функций работы Тегеранской и Хельсинской Конвенций.

Тем примечательнее на этом фоне становится существование разрыва в результатах применения данных региональных документов. В данной работе мы рассмотрим причины наличия такой разницы и укажем на позитивные инструменты, используемые в отношении Балтийского моря, которые могут быть имплементированы в систему защиты морской среды Каспийского моря.

Рамочная Конвенция по защите морской среды Каспийского моря — это региональное соглашение, направленное на защиту морской среды Каспийского моря, подписанное в ноябре 2003 года и вступившее в силу в августе 2006 года. Тегеранская конвенция включает в себя 37 статей, устанавливающих рамки сотрудничества между пятью прибрежными государствами для защиты Каспийского моря от загрязнения и других угроз его морской среде, включая статьи, посвященные сокращению загрязнения из таких источников, как промышленные и сельскохозяйственные стоки,

разведки и добычи нефти и газа, а также судоходства; использованию, транспортировке и удалению опасных веществ в Каспийском море, включая разработку планов действий в случае разлива таковых; вопросам биоразнообразия и положениям по защите и охране морских видов и экосистем; мониторингу и отчетности о состоянии морской среды Каспийского моря, включая разработку совместных программ исследований и обмен информацией между прибрежными государствами, а также участием общественности в процессе принятия решений [1].

На данный момент также принято 4 протокола к Тегеранской Конвенции, являющихся важными инструментами для обеспечения того, чтобы проекты развития и политика в регионе Каспийского моря осуществлялись экологически устойчивым образом [2]. В поддержку исполнения Тегеранской конвенции действуют также Каспийская Экологическая Программа (КЭП) [3] и Координационный комитет по гидрометеорологии и мониторингу загрязнения Каспийского моря (КАСПКОМ) [4]. Под эгидой Секретариата Тегеранской конвенции были воплощены несколько важных проектов, как создание Каспийского центра экологической информации (КЭИЦ) во исполнение 5 пункта 19 статьи Конвенции, борьба с замусориванием Каспийского моря, в особенности, пластиком и микропластиком [5].

Хотя Тегеранская конвенция является важным шагом на пути к защите морской среды Каспийского моря, в реализации ее положений остаются проблемы. За прошедшие 20 лет с её подписания и 17 с вступления в силу под её началом было проведено относительно малое количество совместных проектов. Ответ на вопрос о причинах неэффективного применения Тегеранской конвенции мы сможем найти лишь описав пример Хельсинской конвенции.

Конвенция о защите морской среды района Балтийского моря (Хельсинкская конвенция), первоначально подписанная в 1974 году, позже была обновлена в 1992 году, в связи с геополитическими изменениями, произошедшими в регионе. Обновлённая версия конвенции вступила в силу 17 января 2000 года [6]. Вспомогательные документы предназначены для решения конкретных экологических проблем и реализации целей Конвенции. Среди таковых можно отметить Совместную комплексную программу действий по охране окружающей среды, принятую в 1992 году для снижения загрязнения и улучшения экологического состояния, а также содействию устойчивому рыболовству и защите биоразнообразия Балтийского моря, План действий по Балтийскому морю, принятый в 2007 году для решения наиболее острых экологических проблем, Стратегию мониторинга и оценки ХЕЛКОМ, представляющую собой основу для мониторинга и оценки состояния морской среды, включая индикаторы для оценки состояния экосистем Балтийского моря, а также Красный список видов и биотопов Балтийского моря ХЕЛКОМ. На данный момент, число завершённых проектов ХЕЛКОМ равняется 54, а продолжают действовать ещё 14 [7].

Вышеназванные документы обеспечивают основу для сотрудничества и сотрудничества между странами, граничащими с Балтийским морем, и для решения сложных экологических проблем, стоящих перед регионом. Как мы видим, на уровне нормативного регулирования Хельсинкская Комиссия не сильно опережает Тегеранскую, что возможно списать на временную разницу в их принятии, но, Автор предполагает, что это, в первую очередь, связано с отличиями в мировоззрении и политической воле, присущих странам этих двух регионов. Безусловно, невозможно ожидать полного копирования действий Балтийских государств со стороны Каспийских, но определённое учётывание опыта имеет место быть, что видно невооружённым взглядом.

Отрицать значение самих конвенций и сопровождающих их протоколов было бы в высшей степени непрофессионально, но наличие постоянно активно действующего исполнительного аппарата, наделённого достаточными финансово-техническими ресурсами со стороны государств-членов, является той самой особенностью, которая служит преимуществом Хельсинской Конвенции перед Тегеранской.

Хельсинкская комиссия, созданная в 1974 году, также известная как Комиссия по защите морской среды Балтийского моря, уже несколько десятилетий работает над очисткой Балтийского моря [8]. Комиссия состоит из стран, граничащих с Балтийским морем, включая Данию, Эстонию, Финляндию, Германию, Латвию, Литву, Польшу, Россию и Швецию [9]. Ею предприняты конкретные усилия по очистке Балтийского моря, включая, например, сокращение загрязнения питательными веществами через установление ограничений на использование фосфатов в моющих средствах и удобрениях, борьбу с опасными веществами, как промышленные химикаты, пестициды и другие загрязнители, а также разработку правил, ограничивающих использование, сброс этих веществ, и усилия по очистке загрязнённых участков, разработку мер по сокращению количества пластиковых отходов, попадающих в море, инициативы по очистке пляжей и других прибрежных районов от мусора, улучшение очистки сточных вод и, конечно же, мониторинг и исследования для отслеживания уровней загрязнения Балтийского моря и выявления источников загрязнения [7].

Читатель может справедливо напомнить, что существуют Конференция Договаривающихся Сторон и Секретариат, созданные на основе VI главы конвенции [1], которые формально соответствуют по своим функциям и задачам Хельсинской комиссии. Это замечание правдиво, но не стоит упускать из виду тот факт, что при Хельсинской комиссии действуют 8 рабочих групп, пять из которых постоянные, а три - временные, а также более специализированные экспертные группы [8]. Именно данная структура является первоосновой всех тех успехов, достигнутых Хельсинской комиссией, и тем, что необходимо перенять и применить государствам-участникам Тегеранской Конвенции для ускорения темпов сотрудничества.

Конечно, успех той или иной организации упирается в то, насколько она обеспечена теми или иными ресурсами, необходимыми для её успешной деятельности. Нельзя не отметить, что прибалтийские государства находятся в более выгодном с социо-экономической точки зрения положении, что подтверждается данными Всемирного Банка об уровне ВВП в странах мира [10] и их попросту в два раза больше, чем прикаспийских государств, при практически идентичной площади поверхности у двух водоёмов. Это, в свою очередь, означает, что при сравнительно более низком уровне развития экономики, на каждую прикаспийскую страну ложится ответственность за большую долю территории моря.

Преодоление существующего социально-экономического разрыва, в свою очередь, возможно лишь с приверженностью принципам устойчивого развития, принятым в 1983 году Всемирной комиссией ООН по окружающей среде и развитию, которое предполагает под собой развитие без нанесения ущерба будущим поколениям [11].

Также ещё одним негативным фактором, тормозящим успешное применение Тегеранской конвенции, является политическая разнонаправленность прибрежных государств. В данном ключе особо выделяется Исламская Республика Иран, но также долгое время имелись разногласия между Туркменистаном и Азербайджаном из-за спорных месторождений. Нынешнее положение Российской Федерации на международной арене тоже не дает поводов на то, что она будет готова усиливать своё участие в значительной степени в вопросах защиты морской среды Каспийского моря. Если вспомнить, что большинство государств-участников Хельсинской конвенции также являются членами Европейского Союза и априори согласуются друг с другом в его рамках, то мы вновь уверимся в обоснованности данного фактора.

Последним же фактором, но отнюдь не по значительности, является достаточно слабая заинтересованность населения и гражданского общества состоянием Каспийского моря. Полагаем, что правительства прибрежных государств должны предпринимать более решительные действия и усилить проведение просветительских работ по распространению информации о состоянии Каспийского моря. Как мы знаем, в странах Европы, в которой регионально находится Балтийское море, имеется сильное гражданское общество и действуют множество экологических неправительственных организаций, что служит большим стимулом для их правительств.

Подводя же итоги данного исследования о причинах проблем и препятствий Тегеранской конвенции, имеющих на пути к повторению успеха Хельсинской конвенции, необходимо сказать, что они имеют системный характер и взаимосвязаны в общую цепь. Рассуждая в позитивном ключе, можно сделать наиболее простой и логичный вывод: успех Тегеранской конвенции и обеспечение защиты морской среды Каспийского моря всецело зависимы от уровня национального благосостояния всех пяти прибрежных государств. Цепочка, в самом конце которой находится звено недостаточного финансирования проектов Тегеранской конвенции, не позволяющее создавать постоянные или временные рабочие группы, упирается в состояние экономики стран Каспийского региона, которое является первопричиной всех проистекающих в них внутренних и внешних процессов.

Таким образом, прикаспийские страны могут повторить успех прибалтийских придерживаясь принципов устойчивого развития, регионального сотрудничества и взращивая гражданское общество.

Список использованной литературы

1. Рамочная конвенция по защите морской среды Каспийского моря. 2003// URL:<https://tehranconvention.org> (дата обращения 10.04.2023)
2. Протоколы к Тегеранской конвенции // URL:<https://tehranconvention.org/> (дата обращения 10.04.2023)
3. Каспийская Экологическая Программа 1998 // URL:<http://web.worldbank.org/ar> (дата обращения 10.04.2023)
4. Координационный комитет по гидрометеорологии и мониторингу загрязнения Каспийского моря 1994 // [Электронный ресурс] URL:<http://www.caspc.com/> (дата обращения 11.04.2023)
5. Проекты в поддержку Тегеранской конвенции // URL:<https://tehranconvention.org/ru/tc/projects> (дата обращения 11.04.2023)
6. Хельсинкская конвенция о защите морской среды района Балтийского моря 1992 // URL:<https://helcom.fi/about-us/convention/> (дата обращения 11.04.2023)

7. Проекты в поддержку Хельсинкской конвенции // URL:<https://helcom.fi/helcom-at-work/projects/> (дата обращения 11.04.2023)
8. Хельсинкская комиссия по охране морской среды Балтийского моря 1974 // URL:<https://helcom.fi/about-us/organisation/> (дата обращения 11.04.2023)
9. Страны-участницы Хельсинкской Конвенции // URL:<https://helcom.fi/about-us/contracting-parties/> (дата обращения 11.04.2023)
10. Рейтинг Всемирного Банка об уровне ВВП // URL:<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (дата обращения 11.04.2023)
11. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию, 1992 // URL:https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата обращения 11.04.2023)

Р.И. Абдурашидов

Магистрант

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан
(E-mail): r.abdurashidov@rcg-ia.com

РАСТОРЖЕНИЕ КОНТРАКТОВ НА НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЕ И ОТЗЫВ ЛИЦЕНЗИЙ НА РАЗВЕДКУ И ДОБЫЧУ ТВЕРДЫХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ В 2022 ГОДУ: ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ПРАКТИКА. ЦИФРОВИЗАЦИЯ СФЕРЫ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация. Предметом исследования выступает правовой механизм расторжения контрактов на недропользование и отзыв лицензий на разведку и добычу твердых полезных ископаемых, согласно действующему законодательству Республики, Казахстан и порядок работы единой онлайн платформы недропользователей. Автором изучены условия расторжения контрактов и отзыв лицензий на недропользования, предложены рекомендации по улучшению и развитию сервиса «Minerals.gov.kz».

Ключевые слова: недропользование, твердые полезные ископаемые, лицензионно-контрактные условия, добыча, уведомления о расторжении, онлайн платформа, личный кабинет.

Аннотация. Зерттеудің мәні Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттарды бұзудың және қатты пайдалы қазбаларды барлау мен өндіруге арналған лицензияларды кері қайтарып алудың құқықтық тетігі және жер қойнауын пайдаланушылардың бірыңғай онлайн платформасының жұмыс тәртібі болып табылады. Автор келісімшарттарды бұзу шарттарын және жер қойнауын пайдалануға арналған лицензияларды қайтарып алуды зерттеді, сервисті жақсарту және дамыту бойынша ұсынымдар ұсынды "Minerals.gov.kz".

Түйінді сөздер: жер қойнауын пайдалану, қатты пайдалы қазбалар, лицензиялық-келісімшарттық шарттар, өндіру, тоқтату туралы хабарламалар, онлайн платформа, жеке кабинет.

Прошедший год был насыщен политическими событиями во всем мире, в том числе и в Республике Казахстан. Оглядываясь назад, мы видим, что в 2022 году Президентом Касым-Жомарт Токаевым были предприняты беспрецедентные меры, направленные на поэтапную реформу экономики нашего государства, обеспечение прозрачности и эффективности системы государственного управления, равного доступа к инвестиционным активам для отечественных и зарубежных инвесторов и др. Сектор недропользования не стал исключением.

Так, «21» января 2022 года на встрече с представителями крупного отечественного бизнеса Глава Государства поручил Министерству индустрии и инфраструктурного развития Республике Казахстан (компетентный орган, реализующий государственную политику в сфере недропользования, далее по тексту – «Министерство») провести ревизию всех месторождений полезных ископаемых и углеводородного сырья [1].

Не прошло и месяца с момента публичного выступления Президента нашей страны, как в СМИ появился первый заголовок, сигнализирующий начало реализации новой государственной политики в сфере недропользования, разведки и добычи твердых полезных ископаемых и углеводородного сырья: «*Правительство расторгнет контракты с некоторыми недропользователями*». В это же время Генеральной прокуратурой Республики Казахстан была начата проверка соблюдения законности в сфере распределения, использования и охраны твердых полезных ископаемых в деятельности Министерства.

Хотелось бы отметить, что ранее таких громких «сигналов» со стороны органов государственной власти в адрес лиц, которые обладают правом недропользования по контракту или лицензии, мы не видели, так как, по-нашему мнению, это могло повлиять на стабильный инвестиционный климат в сфере недропользования, что играют важную роль для экономики нашей страны.

Анализируя последовательность принятых решений мы видим, что в первой половине марта Министерство опубликовало на своем официальном сайте информацию, согласно которой по состоянию на 4 марта 2022 года было выявлено 148 контрактов с низким исполнением обязательств, а также приняты меры по расторжению 31 контракта и 3-х лицензий [2]. В ходе ревизии

месторождений по поручению должностных лиц особое внимание уделялось инвесторам-правопреемникам контрактов, имевшим систематическое недофинансирование в части принятия дополнительных обязательств по созданию новых производств.

Также в течение 2022 г. по каждому виду полезных ископаемых рабочей группой Министерства под председательством Вице-министра Шархан Иран Шархановича были проведены заслушивания руководителей предприятий и компаний, обладающих правом недропользования, по их статусу исполнения лицензионно-контрактных обязательств.

В рамках заслушивания недропользователями озвучивались причины ненадлежащего исполнения обязательств по контрактам на недропользование и несоблюдения требований о ежегодных минимальных расходах на операции по разведке и добыче твердых полезных ископаемых, установленные законодательством о недрах и недропользовании. Но несмотря на некоторые объективные основания отступления от рабочих программ контрактов (обстоятельства непреодолимой силы, актуализация проектных документов, доразведка месторождения, подготовка технико-экономических обоснований и др.), после очередного «выступления» лиц, представляющих интересы недропользователей, им вручались уведомления о нарушении обязательств.

Итого по состоянию на 23 декабря 2022 года Министерством было направлено 1779 уведомлений о нарушении лицензионно-контрактных условий [3], приняты меры по расторжению 92 контрактов и прекращению действия 183 лицензий на недропользование по твердым полезным ископаемым. На наш взгляд государственным органом не стоит «увлекаться» показателями, так как это может привести к оттоку инвестиций, принимая во внимание такую жесткую позицию Министерства.

Однако меры, предпринятые Министерством для расторжения контрактов и отзыва лицензий, вызвали волну судебных разбирательств, так как большинство недропользователей, которые может и не исполняли все обязательства по контрактам, но проводили работы и продолжали инвестировать в проекты большие денежные средства, были не согласны с таким решением. Правильно отметил известный адвокат и юрист Бахыт Тукулов в своей статье, посвященной новой политике «Жаңа Қазақстан» - *«Между тем, как показывает практика, при исполнении поручений высших должностных лиц не удалось избежать перегибов»*, с чем мы полностью согласны [4].

В соответствии с пунктом 3 статьи 72 Закона РК «О недрах и недропользовании» [5], который применяется к соответствующим отношениям в сфере недропользования, возникшим по контрактам на недропользование, заключенным, и лицензиям, выданным до введения в действие Кодекса РК от 27 декабря 2017 года № 125-VI, Министерство вправе в одностороннем порядке досрочно прекратить действие контракта в случае неустранения недропользователем в указанный в уведомлении компетентного органа срок более двух нарушений обязательств, установленных контрактом на недропользование.

Как показывает практика, то в более чем 50% случаев недропользователь просто-напросто «не успевает» исполнить уведомлении в срок, который устанавливает Министерство (обычно это 1 месяц). Мы считаем, что исполнить уведомление и представить требуемые документы (копии платежных поручений, договоры, акты выполненных работ и др.) в месячный срок фактически невозможно. Невозможность обуславливается тем, что Товариществу необходимо соблюсти установленный законодательный порядок закупа ТРУ, мобилизовать технику и персонал на месторождение, фактически выполнить предусмотренные рабочей программой работы и принять их результат.

После истечения срока, предоставленного для устранения нарушений условий обязательств по контракту, у Министерства появляется право на одностороннее прекращение действия контракта. Толкование норм Закона Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании» *«Прекращение действия контракта»* также вызывает проблемы. В тексте статьи п. 1 ст. 72 речь идет о праве компетентного органа «расторгнуть контракт в одностороннем порядке» в установленных статьях случаях.

Кроме того, п. 3 этой же статьи устанавливает, что «стороны могут прекратить действие или изменить условия контракта только по основаниям и в порядке, которые предусмотрены законодательными актами Республики Казахстан и контрактом». Если норма п. 3 сама по себе понятна для уяснения, то норма п. 1 однозначному толкованию не поддается. Означает ли «расторгнуть контракт в одностороннем порядке» отказ от договора в соответствии со ст. 404 Гражданского кодекса Республики Казахстан («ГК РК»)? Или следует оценивать ее как расторжение по требованию одной из сторон в порядке ст. 401 ГК РК? Или же как способ самозащиты в соответствии с п. 3 ст. 9 ГК РК?

Можно пытаться обосновывать названные или иные варианты толкования нормы с большей или меньшей убедительностью, но ясно другое. При разработке этой и других статей о защите,

содержащихся в Кодексе РК «О недрах и недропользовании», не прорабатывалось их соотношение между собой, а также с соответствующими нормами ГК РК. В итоге юридический анализ будет состоять из попыток найти логику там, где ее изначально не было.

Автор приводит несколько примеров по расторжению контракта и отзыву лицензии. Так, Недропользователь (далее – «Истец») обратился с административным иском к Министерству (далее – «Ответчик») о признании незаконным действий по отзыву лицензии, о понуждении отозвать уведомление об отзыве лицензии.

Требования истца основаны на том, что никакого уведомления об отзыве лицензии не получал, причина отзыва лицензии Истцу неизвестна. Согласно ст. 200 Кодекса РК «О недрах и недропользовании» перед отзывом лицензии Министерство должно было известить Истца и предоставить ему время для устранения нарушений [6]. Так как, Истец не получал никаких извещений от Министерства о наличии нарушений и их устранении отзыв лицензии считает незаконным.

Требования о признании действий ответчика незаконными подлежат удовлетворению, поскольку достоверно установлено, что Истец при невручении уведомлений надлежащим образом не был извещен. Таким образом, признание действий ответчика незаконными по отзыву лицензии, как следствие влечет отзыв уведомления об отзыве лицензии товарищества с ограниченной ответственностью «Eastern Gold» № 336-EL, выданное 01 октября 2019 года, как последствия неправомерных действий МИИР [7].

Рассмотрим другой пример: в 2004 г. между ГУ «Министерство энергетики Республики Казахстан» (далее – «Ответчик») и ТОО «Береке-Мереке» (далее – «Истец») заключен контракт на совмещенную разведку и добычу углеводородов на месторождении «Бозоба» в пределах блоков, расположенных на территории Актюбинской области, Республики Казахстан №1586.

16 ноября 2021 года Ответчиком в адрес Истца направлено уведомление о прекращении действия контракта и ликвидации последствий недропользования на участке недр по контракту, по основаниям неисполнения графика погашения задолженностей и штрафов, а также Уведомления о нарушении контрактных обязательств за 2019 год.

Иск мотивирован тем, что контракт на недропользование к Истцу перешел 25 июля 2019 года. В 2020 году началась всемирная пандемия. На скважине №200 поднялось давление, что является аварийной ситуацией, на этот счет имеется заключение промышленной безопасности. Имеется свидетельство Внешнеторговой организации от 28 декабря 2021 года о наличии форс-мажорных обстоятельств. Однако, несмотря на указанные обстоятельства, ответчик необоснованно расторг контракт. С учетом изложенного, просит суд признать недействительным уведомление о прекращении действия контракта и ликвидации последствий недропользования. Было установлено, что исполнению обязательств по контракту с 1 декабря 2019 года по 5 февраля 2021 год (302 дня), истцу препятствовало наступление форс-мажорных обстоятельств.

При изложенных обстоятельствах дела суд приходит к выводу о том, что действия ответчика по прекращению действия контракта, являются необоснованными. На основании изложенного, суд приходит к выводу о том, что требования истца являются обоснованными и подлежат удовлетворению [8].

Мы считаем, что меры, предпринимаемые государственными органами по расторжению контрактов и отзыву лицензий на недропользование, должны в полной степени отвечать установленному действующим законодательством Республики Казахстан порядку. Тем не менее, стоит отметить некоторые инициативы со стороны Министерства. Так Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности (МЦРИАП) совместно с Министерством запущен пилотный проект по оказанию государственных услуг по выдаче лицензий на разведку и добычу твердых полезных ископаемых посредством единой платформы недропользователей «Minerals.gov.kz».

Ранее недропользователи подавали документы в бумажной форме в соответствии с Правилами подачи и рассмотрения заявлений на выдачу лицензий на разведку твердых полезных ископаемых, утвержденных Приказом Министра по инвестициям и развитию РК от 23 мая 2018 года №365.

С 1 ноября 2022 года запуск платформы «Minerals.gov.kz» позволяет принимать заявления в электронной форме, что значительно облегчает работу, ускоряет и упрощает бизнес-процессы, дает возможность получать полную картину о запрашиваемом участке. Для удобства пользователей на сайте МЦРИАП опубликована инструкция по использованию Единой платформы недропользователей «Minerals.gov.kz».

«Ранее все процессы, от изучения геологических отчетов до получения лицензий и предоставления ежегодных отчетов, проводились на бумаге. Существовали многочисленные коррупционные риски и ошибки из-за недостаточности данных для проверки. Теперь

недропользователям и потенциальным инвесторам доступна полная картина о запрашиваемом участке, начиная от прилегающей инфраструктуры и заканчивая прошлыми геологическими и геофизическими отчетами в электронном формате. Автоматические инструменты платформы моментально показывают пересекающиеся конфликты природопользования. Пользователи имеют возможность рассматривать и выбирать участки, на которых разрешено либо запрещено вести разведочные или добычные работы согласно законодательству через единое окно», - рассказали в Министерстве. На платформе начали принимать заявки, рассматривать и выдавать лицензии на разведку и добычу твердых полезных ископаемых. Вместе с онлайн-приемом регистрируются и заявки на бумаге. «Таким образом, обеспечивается прозрачность соблюдения права недропользователя в получении доступа к недрам по принципу «Первый пришел – первый получил», предусмотренному в Кодексе о недрах и недропользовании», - пояснили в Министерстве. Платформу готовят к запуску в промышленную эксплуатацию, которая запланирована на май 2023 года. Разработчики собирают предложения по улучшению и развитию сервиса. На платформу загружено 30 тыс. геологических отчетов, в текущем году планируется дополнить карту изученности еще 24 тыс. отчетов. Будут разработаны новые функции по мониторингу исполнения лицензионно-контрактных условий недропользователями [9].

Таким образом, данная платформа, позволит недропользователям, в онлайн режиме наблюдать за процессом приема заявления в дальнейшем в выдаче либо в отказе лицензий.

Алгоритм работы платформы выглядит следующим образом:

1. Заявитель прикрепляет пакет документов на сайте «Minerals.gov.kz»;
2. Далее, к данному заявлению присваивается номер и закрепляется ответственный исполнитель, стоит отметить, что ранее, при отправке пакета документов, заявителю нужно было самостоятельно узнавать номер и исполнителя;
3. Затем, исполнитель проверяет заявление, в случае неполноты и несоответствия пакета документов согласно действующему законодательству, исполнитель направляет замечания заявителю для исправления;
4. После исправления, исполнитель направляет заявление в экспертную комиссию и на основании рекомендации экспертной комиссии, выносит решение о выдаче либо об отказе в выдаче лицензии.

Как мы видим, цикл рассмотрения заявления, не отличается от правил подачи и рассмотрения заявлений на выдачу лицензий на разведку твердых полезных ископаемых. Так Министерство, вносит инициативу одного окна. Однако, сроки рассмотрения заявлений, установленные законодательством, все еще не соблюдаются, несмотря на запуск и работу онлайн платформы. По нашему мнению, основная причина состоит в том, что работники и исполнители в Министерстве не знакомы с работой платформы и не знают, как ею пользоваться.

Наши предложения по улучшению работы единой платформы недропользователей «Minerals.gov.kz»:

1. После добавления слоя с отображением действующих контрактов, следует добавить поиск по наименованию контракта и/или номеру лицензии;
2. Устранить ошибки, когда при просмотре через вкладку «интерактивная карта» блок для выдачи лицензии виден доступным для оформления, а при создании заявки этот же блок указан как недоступный;
3. Во избежание загрузки карты, рекомендуем выделить в отдельную вкладку слои для просмотра изученности, а интерактивную карту оставить с одной целью – просмотр и оформление блоков;
4. Рекомендуем добавить функцию отзыва поданной заявки;
5. Территории, которые недоступны для подачи, не включать в доступные. Так как есть примеры, когда недоступная территория отображается «зеленым»;
6. Внести в интерактивную карту контуры месторождений подземных вод и исключить данные блоки, так как ведение работ на них запрещено;
7. Предусмотреть на платформе ведение процесса внесения изменений и дополнений в контрактные условия, вплоть до проведения переговоров недропользователей с заинтересованными государственными органами и согласование протоколов рабочей группы для фиксирования электронного следа в системе.

Список использованной литературы

1. Глава государства провел встречу с представителями отечественного бизнеса, 2022 г. // <https://akorda.kz/ru/>;
2. Официальный сайт Министерства индустрии и инфраструктурного развития РК // <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid/press?lang=ru/>;

3. С кем расторгли контракты на недропользование в Казахстане, 2022 г. // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kem-rastorgli-kontraktyi-nedropolzovanie-kazahstane-spisok-487191/;
4. Разрыв контрактов на недропользование: как инвесторам не дали второй шанс, 2022 г. // https://forbes.kz/process/resources/razryv_kontraktov_na_nedropolzovanie_kak_investoram_ne_dali_2toroy_shans/;
5. Закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании» (утратил силу).
6. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2023 г.)
7. Решение СМЭС города Астаны от 9 ноября 2022 года // <https://sb.>
8. Решение СМЭС города Астаны от 27 октября 2022 года // <https://sb.prgapp.kz/>.
9. Разработана платформа для мониторинга недропользователей, 2023 г. // <https://kapital.kz/tehnology/113499/>

С.Б. Оразбек

1 курс магистратуры

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

г. Алматы, Республика Казахстан

E-mail: symbat.oralbek01@mail.ru

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВИДОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация. В статье рассматриваются основные виды экологического контроля в Республике Казахстан и их правовое регулирование. Общеизвестно, что управление в целом, и управление в сфере экологии в частности, немислимо без контроля. Исходя из того, что государственное управление осуществляется через установление правовых норм, будет справедливо отметить, что и вопросы о государственном контроле в данной сфере будут решаться посредством установления их правового регулирования.

Ключевые слова: охрана окружающей среды; государственный экологический контроль; производственный экологический контроль; общественный экологический контроль.

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы экологиялық бақылаудың негізгі түрлері және оларды құқықтық реттеу қарастырылады. Жалпы басқару, әсіресе экология саласындағы басқару, бақылаусыз мүмкін емес екені белгілі. Мемлекеттік басқару құқықтық нормалар арқылы жүзеге асырылатындығына сүйене отырып, осы саладағы мемлекеттік бақылау туралы мәселелер де оларды құқықтық реттеу арқылы шешілетінін атап өткен жөн.

Түйін сөздер: қоршаған ортаны қорғау; мемлекеттік экологиялық бақылау; өндірістік экологиялық бақылау; қоғамдық экологиялық бақылау.

Annotation. The article deals with the main types of environmental control in the Republic of Kazakhstan and their legal regulation. It is well known that management in general, and management in the field of ecology in particular, is inconceivable without control. Proceeding from the fact that the state management is carried out through the establishment of legal norms, it is fair to say that the issues of state control in this area will be resolved by establishing their legal regulation.

Key words: environmental protection; state environmental control; industrial environmental control; public environmental control.

Экологический контроль – это определенный вид деятельности государственных и общественных органов по наблюдению за состоянием окружающей природной среды, ее изменениями под влиянием хозяйственной и иной деятельности, проверке выполнения планов и мероприятий по охране природы, рациональному использованию природных ресурсов, оздоровлению природы, соблюдению требований природоохранного законодательства и нормативов качества окружающей природной среды.

Содержание экологического контроля объединяет такие категории, как качество окружающей природной среды и его нормирование, экологический мониторинг, экологическая экспертиза и др.

Объектами экологического контроля выступают:

- состояние и степень изменений, окружающей среды и ее отдельных объектов под влиянием хозяйственной и иной деятельности;
- соблюдение экологического законодательства;
- деятельность юридических и физических лиц по выполнению природоохранных мероприятий, а также предписаний государственной экологической экспертизы;
- выполнение экологических требований по охране окружающей среды, условий, предусмотренных в договорах (контрактах), лицензиях на специальное природопользование.

В соответствии с действующим законодательством основными задачами экологического контроля являются:

- наблюдение за состоянием окружающей природной среды и ее изменением под влиянием хозяйственной и иной деятельности;
- проверка выполнения планов и мероприятий по охране природы, рациональному использованию природных ресурсов, оздоровлению окружающей природной среды,
- соблюдение требований природоохранительного законодательства, а также принятие необходимых мер по и обеспечению [1].

Экологический контроль как правовая мера выполняет ряд функций -предупредительную, информационную и карательную. Роль предупредительной функции заключается в том, что субъекты экологического контроля, зная о возможной проверке соблюдения ими правовых экологических требований, заинтересованы в выполнении законодательства и предупреждении нарушений. Предупредительная форма экологического контроля включает в себя разработку и введение, и действие нормативов качества окружающей природной среды и рационального использования природных ресурсов.

Информационная функция связана с тем, что в процессе контроля соответствующие органы и лица собирают разнообразную информацию о природоохранительной деятельности подконтрольных и поднадзорных объектов для передачи ее соответствующим органам государства с целью принятия предупредительных, либо карательных мер.

Карательная функция проявляется в применении к нарушителям правовых экологических требований, предусмотренных законодательством санкций по результатам соответствующих проверок. Карательная форма экологического контроля применяется в тех случаях, когда последствия правонарушения не позволяют ограничиться только предупреждением. Она выражается в различных видах юридической ответственности.

Государственный экологический контроль – деятельность уполномоченного органа в области охраны окружающей среды по контролю за соблюдением экологического законодательства Республики Казахстан, нормативов качества окружающей среды и экологических требований. Государственный контроль является деятельностью специально уполномоченных органов, он независим от каких-либо ведомственных интересов и наделен определенными полномочиями. Осуществление его возлагается на Министерство экологии и природных ресурсов [1].

Специально уполномоченные органы проводят государственный экологический контроль в форме предупредительного и текущего. При этом предупредительный контроль осуществляется применительно к различным видам экологически значимой деятельности и различными способами. Основными из них являются согласования с природоохранительными органами, дача ими заключений на проекты решений. Так, например в соответствии со ст. 53 ЛК РК. Места строительства объектов, влияющих на состояние и воспроизводство лесов, согласовываются с уполномоченным органом с обязательным проведением государственной экологической и санитарно-эпидемиологической экспертизы [2].

Повышение эффективности государственного контроля в области охраны окружающей среды и природопользования предполагает укрепление органов государственного контроля путём исключения дублирования при осуществлении контрольных и правоприменительных функций и создания механизма защиты прав граждан и организаций в процессе такой деятельности.

Органы государственного контроля в области охраны окружающей среды и природопользования должны обладать всеми полномочиями для принятия независимых и объективных решений в отношении любых вопросов, связанных с проведением инспекций или осуществлением правоприменительных действий.

Физические и юридические лица, осуществляющие специальное природопользование, обязаны осуществлять производственный экологический контроль.

Природопользователь принимает меры по регулярной внутренней проверке соблюдения экологического законодательства Республики Казахстан и сопоставлению результатов производственного экологического контроля с условиями экологического и иных разрешений.

Внутренние проверки проводятся работником (работниками), в трудовые обязанности которого входят функции по вопросам охраны окружающей среды и осуществлению производственного экологического контроля.

Общественный контроль в области охраны окружающей среды (общественный экологический контроль) осуществляется в целях реализации права каждого на благоприятную окружающую среду и предотвращения нарушения законодательства в области охраны окружающей среды. Она проводится в целях привлечения общественности к экологическим проблемам государства.

Результаты общественного экологического контроля, представленные в органы государственной власти, подлежат обязательному рассмотрению в соответствии с государственным порядком. Результатом общественного экологического контроля является акт проверки. Акт проверки, проведенной общественным экологическим инспектором, составляется в срок, в ближайшее время.

При выявлении в результате контрольной проверки нарушения требований законодательства РК в сфере охраны окружающей среды общественный экологический инспектор, осуществляющий проверку, направляет в специально уполномоченный орган администрации, той или иной области осуществляющий государственный экологический контроль, один экземпляр акта проверки с

приложением мотивированного обоснования необходимости привлечения правонарушителя к административной ответственности. Специально уполномоченный орган администрации, осуществляющий государственный экологический контроль, при поступлении акта проверки общественного экологического инспектора проводит внеплановую проверку и после завершения внеплановой проверки о её результатах сообщает общественному инспектору [3].

Таким образом, охрана природы (экологическая функция) является одной из важнейших и постоянных функций современного государства. Экологическая функция государства включает деятельность по распоряжению в интересах общества природными ресурсами, находящимися в собственности государства, а также деятельность, направленную на обеспечение рационального использования природных ресурсов с целью предупреждения их истощения, на охрану окружающей среды от деградации, охрану экологических прав и законных интересов физических и юридических лиц.

Список использованной литературы

1. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400#z2094> (дата обращения 14.04.2023)
2. Лесной кодекс Республики Казахстан от 8 июля 2003 года № 477. // [Электронный ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K0300000477_#z64 (дата обращения 14.04.2023)
3. Нуржуманова Ж.М. Виды экологического контроля - Государственный университет имени Шакарима г.Семей, Семей, 2015 – 64 с.

А. Құрманбек

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

1-ші курс магистранты

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Джангабулова А.К.

ӨНДІРІС ЖӘНЕ ТҰТЫНУ ҚАЛДЫҚТАРЫН БАСҚАРУ КЕЗІНДЕ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Өндіріс және тұтыну қалдықтарын басқару мәселелерінде, сондай-ақ табиғат қорғау қызметінің өзге де салаларында қоғамдық сараптама нәтижелерінің ұсынымдық сипатымен қазіргі заманғы әлемнің талаптарына сәйкес келмейді, өйткені қоғамдық тыңдаудың барлық көзделген рәсімдеріне, ақпараттың қолжетімділігіне және т. б. қарамастан, қоғамдық пікір нақты ескерілмейді.

Қоршаған ортаның ластануы-өсіп келе жатқан адамзаттың көптеген қалдықтарының нәтижесі. Ал қалдықтар саны қашан да азайып кететіні туралы айтуға болмайды. Сонымен, қоршаған ортаның ластану проблемасының маңыздылығын ескере отырып, халықаралық ұйымдар бірқатар статистикалық және аналитикалық зерттеулер жүргізді, соның ішінде жер бетінде қалдықтардың мөлшерінің өсуі.

Қалдықтарды басқару процесінде азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқықтарын бұзу мәселесі ірі мегаполистерде қоғамдық наразылыққа ие болды, оларда бүгінде қоқыс орындарының тапшылығы өткір мәселе болып табылады. Қалдықтарды кәдеге жарату үшін қазіргі заманға сай қоқысты қайта өңдейтін орындар мен қоқыс полигондарын ашу мен олардың талаптарға сай жұмыс істеуін құқықтық жағынан реттеуді дамытуды қажет етеді.

ҚР Конституциясының 31-бабының 1-тармағы "Мемлекет адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етіп отыр" деп бекітеді. Бұл ереже "Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғи байлыққа ұқыпты қарауға міндетті" деп белгілейтін Негізгі Заңның 38-бабымен бекітілген [4]. Елдің негізгі нормативтік актісінің осы нормаларын кешенді талдау қоршаған ортаны қорғау мемлекеттің де, қоғамның да, әрбір жеке тұлғаның конституциялық борышы болып табылатынын айтуға мүмкіндік береді. Бұл үштілділік экологиялық қауіпсіздікке қол жеткізудің табыстылығын анықтайды, оның негізгі ұлттық мүддесі "қоршаған ортаны сақтау және жақсарту, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану" болып табылады [5].

Сонымен бірге, бұл міндеттер өндіріс пен тұтыну қалдықтарын басқарудың тиімділігін алдын-ала анықтайтын бірыңғай тиімді механизм болып табылмайды. Ал әлемдік қоғамдастық осы мәселе бойынша өзара іс-қимыл мен өзара толықтырудың тиімді тетіктерін әзірледі.

Екінші. Қазақстанда ҚТҚ басқару жүйесін жетілдіру саласында бірқатар елеулі қадамдар жасалды, атап айтқанда ҚР Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығымен бекітілген, елеулі өзгерістерді алдын ала айқындайтын Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдама қабылданды. ҚР Энергетика министрлігі "Жасыл экономика" қағидаттарының іске асуы тиіс жаңа экологиялық кодекстің жобасын әзірледі. Оның ішінде талданатын салада. Бұл өз кезегінде республиканың нормативтік құқықтық актілерінің бүкіл жүйесіндегі, оның ішінде біз талдап отырған саладағы өзгерістердің кең кешенін айқындайды.

Үшінші. Қалдықтарды басқару жүйесіндегі жаңа бағыттар, атап айтқанда тікелей кәдеге жаратудан қайта өңдеу жүйесіне көшу мемлекеттік органдардың, аумақтық құрылымдар мен коммуналдық кәсіпорындардың, кәсіпкерлік сектордың, азаматтардың алдына жаңа міндеттер қояды.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес, өндіру, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету процесінде немесе тұтыну процесінде түзілген, иесі қалдықтар деп тікелей танитын не заңның талаптарына орай жоюға немесе қалпына келтіруге жіберуге тиісті, немесе жою немесе қалпына келтіру жөніндегі операцияларға ұшыратуға ниеттенетін не ұшырататын кез келген заттар, материалдар немесе нәрселер (оның ішінде, өздерінің тұтынушылық қасиеттерін жоғалтқан тауарлар) қалдықтар деп түсініледі.

Соның ішінде, тұтыну қалдықтарына адамның тыныс-тіршілік әрекеті нәтижесінде түзілген қалдықтар, өзінің тұтыну қасиеттерін толық немесе ішінара жоғалтқан өнімдер және (немесе) бұйымдар, олардың қаптамасы және агрегаттық жай-күйіне қарамастан жарамдылық не пайдалану мерзімі біткен, сондай-ақ меншік иесі өз бетінше физикалық түрде құтылған не тұтыну қалдықтарының қатарына құжатпен аударған өзге де заттар немесе олардың қалдықтары жатады [1].

Өндіріс қалдықтары (өндірістік қалдықтар) – өнімді өндіру, жұмыстарды (көрсетілетін қызметтерді) орындау процесінде пайда болған және өздерінің бастапқы тұтынушылық қасиеттерін толық немесе ішінара жоғалтқан шикізаттың, материалдардың, өзге де бұйымдар мен өнімдердің қалдықтары [2].

Өндіріс және тұтыну қалдықтарын басқару саласында Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі мемлекеттік реттеудің негіздерін бекітті: экологиялық талаптардың тұтас кешені, рұқсат беру, тіркеу, ақпараттық жүйелер, экологиялық бақылау және экологиялық бағалау және т.б. Бұл ретте ҚР ЭК қалдықтарды көму полигондарына және ұзақ мерзімді сақтау қоймаларына қойылатын экологиялық талаптар, өндіріс және тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеу кезіндегі экологиялық талаптар, өндірушілердің (импорттаушылардың) кеңейтілген міндеттемелері, өндіріс және тұтыну қалдықтарына меншік құқығын айқындау кезіндегі экологиялық талаптар, радиоактивті материалдарды, атом энергиясын пайдалануға және оларды пайдалануды қамтамасыз етуге қойылатын экологиялық талаптар мәселелерін нақты және жеткілікті түрде егжей-тегжейлі регламенттейді.

Өндіріс және тұтыну қалдықтарын басқару саласындағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету өзге де нормативтік құқықтық актілермен қамтамасыз етіледі, мысалы, «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексі» [3] қайталама шикізаттан немесе қалдықсыз өндірістерден өндірілген тауарларды өндірушілер үшін бірқатар салықтық жеңілдіктерді белгілейді.

Өндіріс және тұтыну қалдықтарын басқару процесінде туындайтын қоғамдық құқықтық қатынастардың күрделілігі мен көп қырлылығы уәкілетті органдар мен мүдделі тұлғалардың кешенді пайдалануын және мемлекеттік басқару шаралары мен мемлекеттік реттеу шараларын талап етеді. Жалпы, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқару процесіне қатысатын мемлекеттік органдардың қызметіне талдау жасай отырып, олардың қызметі негізінен келесі функцияларда көрсетілетінін атап өткен жөн:

- қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың негіздерін қабылдау;

- қоршаған ортаны қорғау, табиғатты қорғау, табиғат ресурстары заңнамасы, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама, экологиялық қылмыстар саласындағы қылмыстық заңнама саласындағы мәселелерді регламенттейтін құқықтық нормаларды белгілеу;

- экологиялық бақылауды орнату және тікелей жүзеге асыру;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік нормативтер мен стандарттарды белгілеу;

- табиғи ресурстар мен объектілердің жай-күйі туралы Мемлекеттік ақпараттық базаны жүргізу, сондай-ақ мемлекеттік кадастрларды жүргізу, қоршаған орта объектілеріне мониторинг жүргізу;

- экологиялық сараптама және бағалау жүргізу қоршаған ортаның жай- күйін бағалау.

Тиісінше, қалдықтармен жұмыс істеуді ұйымдастыру ерекшеліктері, атап айтқанда, заңнаманың мынадай негізгі талаптарын орындау:

- қоршаған орта үшін қалдықтардың қауіптілік сыныбын белгілеу және қалдықты осы қауіптілік сыныбына жатқызуды растау;

- қауіпті қалдықтарды паспорттау;

- кәсіпорында қалдықтардың бастапқы есебін жүргізу және жыл сайын (қалдықтар) статистикалық байқау нысанын ұсыну;

- қауіпті қалдықтармен жұмыс істеу жөніндегі қызметті лицензиялау;

- қалдықтардың пайда болу нормативтерінің және оларды орналастыру лимиттерінің жобасын әзірлеу және қалдықтарды орналастыруға рұқсат беру құжатын (лимитін) алу;
- қалдықтарды орналастырғаны үшін төлемақы енгізу.

Қалдықтарды басқару саласындағы мемлекеттік экологиялық саясаттың қағидаттары: сатылық; шығу көзіне жақындық; қалдықтарды түзушінің жауапкершілігі; өндірушілердің (импорттаушылардың) кеңейтілген міндеттемелері.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 27-тарауында коммуналдық қалдықтарды басқару ерекшеліктері бекітілген.

Біздің еліміздің аумағындағы қалдықтармен жұмыс істеу жүйесі әлемдік экономикада тиімді қолданылатын ресурстарды үнемдеу, өңдеу, кәдеге жарату және осындай қалдықтарды залалсыздандыру технологияларының пайдасына кеңінен көмуден түбегейлі қайта құруды талап етеді.

Қалдықтарды экологиялық қауіпсіз кәдеге жаратуды және орналастыруды қамтамасыз ету мәселесін шешу экологиялық, технологиялық, экономикалық және соның негізгісі ретінде құқықтық шаралар жүйесін қамтитын кешенді тәсілді қолдану арқылы ғана мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2021 жылғы 2 қаңтардағы Қазақстан Республикасының № 212 Экологиялық Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400/k21400.htm>
2. ҚР Денсаулық сақтау министрінің м.а. 2020 жылғы 25 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-331/2020 бұйрығымен бекітілген «Өндіріс және тұтыну қалдықтарын жинауға, пайдалануға, қолдануға, залалсыздандыруға, тасымалдауға, сақтауға және көмуге қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидалары // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021934>
3. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>

Н.Ш. Сахметов

магистрант 2 курса юридического факультета Международного
транспортно-гуманитарный университет (МТГУ), специальность юриспруденция
Научный руководитель: **Алибеков С.Т.**
доктор юридических наук, профессор

О РОЛИ НОВОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УЛУЧШЕНИИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Аннотация: Ғылыми мақала аясында елдегі саяси-экономикалық процестерге әсер ететін экологиялық заңнаманың кейбір негізгі жаңалықтарына тоқталу ұсынылады. Экологиялық кодекстің ең күрделі мәселесі-ең жақсы қолжетімді технологияларды енгізудің экономикалық мүмкіндігіне және салықтық ынталандырулар мен экономикалық шаралар бойынша барлық нормаларды «қанағаттандыратын» іздеуге қатысты ірі бизнес тарапынан қарсы аргументтерге қатысты мәселелер болып табылады. Ірі объектілерде экологиялық мониторингтің автоматты жүйесі енгізілген жағдайда, бір жағынан, жұртшылық барабар және уақтылы экологиялық ақпарат алады, екінші жағынан, бұл кәсіпорындардың өндірістік экологиялық бақылау сапасын арттырудағы жауапкершілігін жақсартуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: экологизация, экологиялық мониторинг, экологиялық қауіпсіздік, Экологиялық заңнама, экологиялық ынтымақтастық, заң.

Аннотация: В рамках научной статьи предлагается остановиться на некоторых основных новшествах экологического законодательства, которые окажут влияние на политико-экономические процессы в стране. наиболее сложным вопросом Экологического кодекса является вопросы связанные с контраргументами со стороны крупного бизнеса, касательно экономической возможности внедрения наилучших доступных технологий и поиска «устраивающих» всех норм по налоговым стимулам и экономическим мерам. В случае внедрения автоматической системы экологического мониторинга на крупных объектах, с одной стороны, общественность получит адекватную и своевременную экологическую информацию, с другой стороны, это позволит улучшить ответственность предприятий в повышении качества производственного экологического контроля.

Ключевые слова : экологизация, экологический мониторинг, экологическая безопасность, экологическое законодательство, экологическое сотрудничество, закон.

В настоящее время в нашей стране происходит процесс перехода на современное экологическое законодательство с установленными актуальными требованиями, касающимися рационального использования земли, вод, лесов, других природных ресурсов в повседневной практике.

Среди недостатков старого Экологического кодекса РК [1] хотелось бы выделить низкую эффективность оценки воздействия на окружающую среду и экологических разрешений; отсталость и неактуальность законодательного регулирования в области отходов; ограниченное участие

общественности в экологическом контроле и в решении других вопросов; нецелесообразный порядок экономической оценки ущерба окружающей среде.

Новый экологический кодекс Республики Казахстан [2], разработанный с учетом мнения общественности и передового опыта стран ОЭСР, вводится в действие с 01.07.2021. Новый Экологический кодекс РК, принятый 2 января 2021 года, направлен на устранение недостатков действующего кодекса, проявившихся в процессе его применения, внедрение в Казахстане положительного опыта Европейского Союза и других зарубежных государств, закрепление недостающих механизмов исполнения Казахстаном международных обязательств в области охраны окружающей среды, активизацию участия общественности в принятии государственными органами решений в области охраны окружающей среды.

Первый и основной принцип нового Экологического Кодекса РК, является принцип – «загрязнитель платит и исправляет». Это значит, что в настоящее время государство создает такие условия, при которых природопользователям выгоднее принять меры, чем платить экологические штрафы. Кроме того, загрязнитель, причинивший вред, обязан восстановить окружающую среду, причём, до первоначального уровня. Есть ещё ряд принципов, которые позволят улучшить состояние окружающей среды: новые подходы оценки воздействия на окружающую среду, выплаты за эмиссии, создание автоматизированной системы мониторинга выбросов, совершенствование управления отходами производства и потребления.

Усилиями только государственных и уполномоченных органов сложно реализовывать новую экологическую политику, а без активного гражданского участия осуществить ее практически невозможно. Поэтому, важным является вопрос охвата гражданских инициатив различного уровня и целого блока региональных проблем, а также их трансформация в общую систему [3, 47].

В рамках нового Экологического Кодекса планируется ускоренное внедрение инструмента наилучших доступных технологий (НДТ) с учетом международного опыта.

Большое внимание уделено вопросам управления отходами. Согласно нового Экологического Кодекса вопросы управления отходами регулируются нормами 8 глав, включающих 78 ст. Глава 21. Общие положения об отходах ст.329-352

- Глава 22. Опасные отходы ст.353-358;
- Глава 23. Полигоны захоронения отходов ст.359-367;
- Глава 24. Особенности управления отходами горнодобывающей промышленности ст.368-375;
- Глава 25. Особенности управления коммунальными отходами ст. 376-378;
- Глава 26. Особенности управления радиоактивными отходами ст.379-384;
- Глава 27. Особенности управления отдельными видами отходов ст.385-391;
- Глава 28. Государственный кадастр отходов ст.392-395;

Можно остановиться на Статье 387. На полигонах твердых бытовых отходов должна быть предусмотрена обязательная сортировка отходов по видам,

указанным в подпунктах 6), 10), 11), 12), 13), 14), 15), 16), 17) пункта 1 настоящей

статьи Сортировка твердых бытовых отходов осуществляется с соблюдением национальных стандартов, включенных в перечень, утвержденный уполномоченным органом в области охраны окружающей среды. Соблюдение данной статьи позволит не только снизить уровень загрязнения окружающей среды, но и приблизится к международным стандартам управления ТБО.

Наиболее активно в данном направлении сегодня работает ТОО «РОП», также, член Ассоциации Экологических организаций Казахстана.

Понятие «обращение с отходами», закрепленное в действующем кодексе, в новом кодексе заменено на понятие «управление отходами». Управление отходами будет включать систему операций, которая существенно отличается от системы операций, предусмотренной в настоящее время в рамках «обращения с отходами».

В частности, новым кодексом предусмотрено понятие «накопление отходов», которое частично совпадает с понятием «временное хранение отходов», предусмотренным в действующем кодексе. Согласно действующему кодексу, временное хранение отходов – это их складирование лицами, в результате деятельности которых они образуются, в местах временного хранения и на сроки, определенные проектной документацией (но не более шести месяцев), для их последующей передачи организациям, осуществляющим операции по утилизации, переработке или удалению отходов. Согласно новому кодексу, накопление отходов разрешено не только лицу, образовавшему отходы, но и лицам, осуществляющим сбор, восстановление или удаление отходов. Кодекс устанавливает максимальные сроки накопления отходов: 6 месяцев на месте образования, 3 месяца на месте сбора и 6 месяцев на месте удаления или восстановления. Для отходов горнодобывающих и горно-

перерабатывающих производств максимальный срок накопления на месте их образования составляет 12 месяцев.

За нарушение сроков временного накопления отходов предусмотрена серьезная административная ответственность – штраф в размере ставки платы, предусмотренной за захоронение отходов данного вида, умноженной на количество накопленных отходов, за каждый день сверх установленного срока накопления. Таким образом, штраф приобретает характер пени, начисление которой будет прекращаться только с вывозом отходов к месту сбора, удаления или восстановления. Серьезная административная ответственность предусмотрена и за нарушение установленных лимитов накопления отходов [4].

Хотелось бы также упомянуть введение новым кодексом лицензирования и уведомительного порядка для отдельных операций по управлению отходами.

На наш взгляд, новый Экологический Кодекс позволит улучшить систему экологического мониторинга и контроля, но пока бизнес, в лице промышленных предприятий полностью не осознает экологическую ответственность перед людьми и будущим поколением, не встав на путь модернизации, то мы «физически» не ощутим улучшение экологической обстановки. Одним из основных инструментов является переход на НДТ. Перезагрузка в понимании необходимости чистых производств и циркулярной экономики требует широкого обсуждения с предпринимательским сообществом и проведение аудита промышленных предприятий.

Список использованной литературы

1. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212. Утратил силу Кодексом Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000212>.
2. Экологический Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>.
3. Dyusenov E.A. K voprosu o sovershenstvovanii e'kologicheskikh trebovanij v investicionnoj deyateli'nosti // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazaxstan. 2022. №4 (58). -С.-47.
4. Махметова Л. «Какие недостатки имеются в действующем Экологическом кодексе? Почему возникла необходимость в принятии нового Экологического кодекса?» // <https://gratanet.com/ru/publications/new-environmental-code-in-kz>.

УДК 347.451

З.Т.Ауталипова

Магистрант 1 курса юридического факультета
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
г.Астана, Республика Казахстан
E-mail: z.autalipova@mail.ru

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ

Аннотация. В статье проведен анализ действующего в Казахстане законодательства, регламентирующего введение и отмену дифференцированных тарифов на электрическую энергию. Актуальность обозначенной темы возрастает с неизбежным повышением цен на электрическую энергию и глобальной необходимостью ресурсосбережения. В статье отмечается, что на конкурентном рынке осуществляют деятельность более 300 энергоснабжающих организаций, которые в борьбе за крупных потребителей должны быть заинтересованы в снижении цен на электрическую энергию. Однако конкуренция между энергоснабжающими организациями является формальной и дифференцированные тарифы являются одной из причин этого. В статье указывается, что введенные в 2009 году дифференцированные тарифы на электрическую энергию оказались неэффективными. Данный механизм не только не стимулирует потребителей к экономии энергетических ресурсов, но и не достиг цели социальной защиты отдельных категорий граждан. По итогам исследования сделаны выводы о необходимости учета правового, экономического и экологического аспекта при изменении действующей ресурсосберегающей, ценовой и конкурентной политики.

Ключевые слова: энергосбережение, электрическая энергия, ценообразование, дифференцированный тариф, энергоснабжающая организация.

Аннотация. Мақалада Қазақстанда жұмыс істеп тұрған реттейтін заңнаманы енгізу және күшін электр энергиясына арналған сараланған тарифтерді. Өзектілігі белгіленген тақырыптар артып отыр бұлжымас көтерілуіне электр энергиясы бағасының және ғаламдық қажеттілік ресурс үнемдеу. Мақаласында аталып өткендей, бәсекелестік нарықта өз қызметін жүзеге асырады 300-ден астам энергиямен жабдықтаушы ұйымдар үшін күресте ірі тұтынушылар мүдделі болуы тиіс бағалардың төмендеуі электр энергиясына арналған. Алайда, бәсекелестік арасындағы энергиямен жабдықтаушы ұйымдар болып табылады формальды және сараланған тарифтер болып табылады себептерінің бірі осы. Бабында көрсетіледі, бұл енгізілген 2009 жылы электр энергиясына арналған сараланған тарифтер тиімсіз болып шықты. Бұл механизм ғана ынталандырмайды, тұтынушылардың энергетикалық ресурстарды үнемдеу, бірақ мақсатына жетті жекелеген азаматтар санаттарын әлеуметтік қорғау. Зерттеу нәтижесі бойынша қорытынды жасалды есепке алу қажеттілігі туралы құқықтық, экономикалық және экологиялық аспектіні өзгерген кезде қолданыстағы ресурс үнемдеу, баға және бәсекелестік саясат.

Түйінді сөздер: энергия үнемдеу, электр энергиясы, баға белгілеу, сараланған тариф, энергиямен жабдықтаушы ұйым.

Annotation. The article analyzes the current legislation in Kazakhstan that regulates the introduction and elimination of differentiated tariffs for electricity. The relevance of this subject increases with the inevitable grow in prices for electricity and the global demand for resource conservation. The paper notes that more than 300 energy supply organizations operate in a competitive market, which in the struggle for large consumers should be interested in reducing electricity prices. However, competition between energy supply organizations is ceremonial and differentiated tariffs are one of the reason. The article points out that the differentiated tariffs for electric energy, which were introduced in 2009, turned out to be ineffective. Not only this mechanism does not stimulate consumers to save energy resources, but also has not achieved the aim of social protection of certain categories of citizens. According to the results of the investigation, conclusions were made about the need to take into account the legal, economic and environmental aspects when changing the current resource-saving, pricing and competitive policy.

Keywords: energy saving, electric energy, pricing, differentiated tariff, energy supply organization.

Развитие сферы энергосбережения и повышения энергоэффективности является одним из приоритетных направлений в системе государственного планирования.

При утверждении в 2018 году Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года учитывалось то обстоятельство, что Казахстан является страной с энергоемкой экономикой, поэтому была определена задача по снижению энергоемкости ВВП не менее чем на 25 % к 2025 году. Также была задана цель на достижение 50% доли использования альтернативной и возобновляемой энергии к 2050 году [1].

В Казахстане начиная с 2012 года в связи с принятием Закона «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» были заложены основы системы энергосбережения и повышения энергоэффективности [2].

Проблемы энергосбережения затрагивают все сферы экономики и поэтому требуют углубленного анализа внедряемых механизмов с правовой, экономической и экологической точек зрения.

В жилищно-коммунальном секторе индикатором повышения энергоэффективности является снижение потребления электроэнергии каждым потребителем. Стимулирование ресурсосбережения было включено в качестве ключевого направления в Программу по тарифной политике на 2010-2014 годы [3].

С целью реализации государственной политики по энергосбережению в Казахстане с 2009 года стала внедряться система дифференцированных тарифов на электрическую энергию. В связи с чем, приказом Председателя Агентства Республики Казахстан по регулированию естественных монополий утверждены правила дифференциации энергоснабжающими организациями тарифов на электрическую энергию в зависимости от объемов ее потребления физическими лицами [4]. В соответствии с данными правилами энергоснабжающие организации должны предварительно согласовывать уровни дифференцированных тарифов с уполномоченным органом.

Также в каждом регионе по согласованию с местным исполнительным органом была установлена величина потребления (нормируемый объем) электрической энергии на одного проживающего в квартире или индивидуальном жилом доме, за превышение которой взимается плата по максимальному тарифу (например, для города Алматы величина составила 90 кВт.ч - для бытовых потребителей, не использующих электрические плиты, 140 кВт.ч - для бытовых потребителей, использующих электрические плиты).

Электрическая энергия, потребляемая в пределах утвержденной величины, оплачивается потребителями по минимальному установленному тарифу, все что сверх - по максимальному. Предполагалось, что данные лимиты на объемы потребляемой электрической энергии определялись с учетом стимулов, побуждающих потребителей к энергосбережению и обеспечивающих социальную защиту населения. Однако многие потребители усмотрели в этом признаки дискриминации по месту проживания, поскольку величины потребления устанавливались в каждом регионе по-разному (в крупных городах больше, в районных городах – меньше), отсутствовали единые подходы и критерии.

Ранее в целях повышения инвестиционной привлекательности коммунального сектора в Казахстане также были введены дифференцированные тарифы на электрическую энергию по зонам суток. Суточный график нагрузки делился на четыре зоны: «утренний максимум», «вечерний максимум», «дневной провал» и «ночной провал» [5].

Для юридических лиц расчет за электрическую энергию производился только по дифференцированным тарифам по зонам суток, т.е. без альтернатив. Тогда как для бытовых потребителей законодатель предоставил возможность выбора – либо оплачивать электрическую энергию по дифференцированным тарифам в зависимости от объемов ее потребления, либо применять тариф по зонам суток. Таким образом, бытовые потребители имели право самостоятельно принять решение о том, какая система дифференциации тарифа для них наиболее удобна и выгодна.

В связи с чем, в пункте 2 статьи 13 Закона РК «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» был предусмотрен запрет использования счетчиков электрической энергии, не

предназначенных для дифференцированного учета и контроля расхода электроэнергии по времени суток.

Как следствие, потребители по всей стране были вынуждены в короткий срок установить у себя необходимые приборы учета электрической энергии.

В этих целях в пункте 2 статьи 18 Закона РК «Об электроэнергетике» законодатель в качестве гарантии установил, что энергоснабжающие организации не вправе отказывать потребителям-физическим лицам в продаже электрической энергии по тарифам, дифференцированным в зависимости от объемов ее потребления [6].

При этом предполагалось, что введение дифференцированных тарифов на электрическую энергию создаст стимулы для рационального использования потребителями электрической энергии, поскольку в основу был заложен экономический принцип - чем больше потребляет гражданин, тем дороже будет обходиться ему электрическая энергия. Но при этом не были учтены основные принципы ценовой и конкурентной политики.

Различают два важнейших вида ценообразования: 1) регулируемое государством; 2) конкурентное ценообразование, при котором цены формируются на основе спроса и предложения без вмешательства государственных регулирующих органов, однако нередко государство ограничивает конкурентные цены верхним и нижним пределами [7].

В Казахстане на розничном рынке электрической энергии применяются оба вышеуказанных вида. Для энергоснабжающих организаций, являющихся гарантирующими поставщиками (т.е. обеспечивающих электрической энергии преимущественно бытовых потребителей) установлено государственное регулирование цен на электрическую энергию. Все иные энергоснабжающие организации самостоятельно устанавливают свою цену.

При этом разница в ценах между энергоснабжающими организациями-гарантирующими поставщиками и энергоснабжающими организациями, не подпадающими под ценовое регулирование, является значительной.

Начиная с 2009 года тарифная политика уполномоченного органа заключалась в установлении дифференциации тарифов по группам потребителей (физические лица (население), юридические лица и индивидуальные предприниматели, бюджетные организации), при которой имело место перекрестное субсидирование одной группы потребителей за счет другой. Для бытовых потребителей искусственно занижался тариф за счет его завышения для юридических лиц. Таким образом, перекрестное субсидирование населения через введение дифференцированных тарифов было обусловлено, прежде всего, политическими соображениями: нежеланием резко повышать тарифы на электроэнергию. Такая дифференциация тарифов оправдывала себя в те времена, когда на рынке электроэнергии не было конкуренции, а была монополия. Но необходимо учитывать, что в данное время на казахстанском рынке электроэнергии функционирует более 300 энергоснабжающих организаций, из которых порядка 40 поставщиков подпадают под ценовое регулирование.

В связи с этим в последнее время наблюдается массовый уход потребителей в те энергоснабжающие организации, у которых конечная цена на электрическую энергию гораздо ниже, поскольку потребители, как правило, руководствуются целью экономии. При таких условиях, казалось бы, имеет место конкуренция между энергоснабжающими организациями и существует реальная борьба за каждого потребителя. Но в силу действующего процесса ценообразования конкуренция перестала быть равной, поскольку энергоснабжающие организации оказались в разных статусах с неравными возможностями. Такая сложившаяся ситуация на рынке электроэнергии нарушает предусмотренный в статье 6 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан принцип равенства субъектов предпринимательства.

Формальность создания конкурентного рынка для энергоснабжающих организаций отмечается и в Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан на 2022-2026 годы [8].

Вышеупомянутая дифференциация тарифов на услуги электроснабжения по группам потребителей препятствует развитию конкуренции, поскольку еще больше способствует тенденции ухода крупных потребителей (юридических лиц и бюджетных организаций) к альтернативным энергоснабжающим организациям. В конечном итоге это негативно сказывается на населении, так как уменьшение объемов гарантирующих поставщиков приводит к ежегодному росту среднеспредельного тарифа (при уменьшении объемов потребления затраты и убытки ложатся на оставшихся потребителей).

Об этом отрицательном последствии введения дифференцированных тарифов отмечается и в Концепции защиты и развития конкуренции в Республике Казахстан на 2022-2026 годы [9]. Перекрестное субсидирование скорее противоречит реальным интересам населения: переплачивая за

электричество, предприятия закладывают эти расходы в еще большем объеме в цены своих товаров и услуг; в результате, население несет еще большие расходы на товары и услуги. Кроме того, заложенная в тарифной политике в 2009 году цель социальной защиты отдельных категорий граждан-потребителей осталась не достигнутой, поскольку при дифференциации тарифов не соблюдается принцип адресности социальной помощи.

В октябре 2021 года в Казахстане был утвержден Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы, в котором предусмотрены поэтапное сокращение разницы и отмена дифференциации тарифов между группами потребителей на услуги электроснабжения.

В связи с этим Агентством Республики Казахстан по защите и развитию конкуренции проводится работа по поэтапному сокращению и устранению к 2025 году дифференцированных тарифов между группами потребителей на услуги электроснабжения с целью создания равных условий конкуренции между всеми действующими энергоснабжающими организациями.

Ликвидация перекрестного субсидирования требует параллельной перестройки системы социальных гарантий. По этим причинам запланирована поэтапная отмена дифференцированных тарифов на электрическую энергию с применением следующего комплекса мер:

1) механизм адресной социальной помощи уязвимым слоям населения по оплате счетов за электрическую энергию;

2) проведение цифровизации отрасли в сфере энергоснабжающих организаций для обеспечения прозрачности формирования отпускной цены, а именно весь этап формирования от закупа электрической энергии от источников, транспортировки по линиям электропередач и снабженческой надбавки;

3) создание единой платформы для выбора потребителями энергоснабжающей организации и свободного перехода от одного поставщика к другому.

На сегодня в рамках пилотного проекта Агентством Республики Казахстан по защите и развитию конкуренции начата работа по отмене дифференцированного тарифа по группам потребителей в городе Алматы, Западно-Казахстанской и Костанайской областях [10].

Тарифы в энергетике должны определяться на основе четких обоснованных расчетов с учетом интересов как потребителей, так и энергоснабжающих организаций. Тарифная политика в электроэнергетике должна стимулировать развитие отрасли за счет привлечения инвестиций и одновременно решать вопросы энергосбережения. Для этого государственная тарифная политика должна быть долгосрочной. Однако вышеупомянутый факт отмены дифференцированных тарифов свидетельствует о неэффективности тарифной и ценовой политики, в результате которых потребители сначала были вынуждены повсеместно установить дифференцированные приборы учета, необходимость в которых теперь отпала.

Аналогичная ситуация наблюдается с отменой с 2017 года ранее применявшихся дифференцированных тарифов по зонам суток для юридических лиц [11]. Изначально целью введения дифференцированных тарифов по зонам суток было стимулирование сглаживания пиков потребления электрической энергии в вечернее время. Однако, как показала практика, данный инструмент не привел к должным результатам, ввиду чего был отменен. Проведенный уполномоченным органом анализ по данному вопросу показал, что за период ведения дифференцированных тарифов по зонам суток снижение вечернего максимума произошло лишь на 0,5 % по всей республике [12].

Согласно структуре дифференцированного тарифа, стоимость электроэнергии в ночное время была ниже ее себестоимости, что привело к образованию убытков у энергоснабжающих организаций. При этом при отмене тарифов не были учтены интересы и затраты потребителей-предпринимателей, которые были вынуждены с 2009 г. для оптимального применения дифференцированных тарифов по зонам суток изменить производственные процессы, чтобы снизить потребление в вечернее время и сместить нагрузку на ночное время.

Кроме того, в связи с отменой тарифов по зонам суток наметилась тенденция загрязнения атмосферного воздуха, поскольку многие бытовые потребители перестали отапливать помещения в ночное время с помощью электрической энергии и перешли на использование угля. В связи с этим, отдельные депутаты попросили «рассмотреть возможность вернуть дифференцированные тарифы (дневной, ночной) на электроэнергию, хотя бы до поэтапной газификации городов республики» [13].

Это свидетельствует о том, что при формировании новой тарифной политики в сфере энергетики помимо экономических показателей необходимо учитывать и положения Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», нацеленной на переход к возобновляемой энергетике и охране окружающей среды [14].

Министерство индустрии и инфраструктурного развития РК приступили к разработке Концепции развития сферы энергосбережения и повышения энергоэффективности на 2023-2030 годы. Данная работа проводится в рамках исполнения протокольного поручения Главы государства по изменению политики энергосбережения и повышения энергоэффективности отраслей экономики. Концепция нацелена на создание условий для снижения энергоемкости ВВП страны и повышение энергоэффективности путем снижения энергопотребления, а также сокращения неэффективного использования топливно-энергетических ресурсов в приоритетных секторах и, как следствие, на улучшение экологической обстановки [15].

Подводя итог вышеизложенному, необходимо констатировать, что на пути повышения энергоэффективности и ресурсосбережения существует ряд серьезных препятствий: неэффективная система тарифо- и ценообразования на энергоресурсы, отсутствие долгосрочной государственной политики в сфере тарифообразования, разрозненное регулирование электроэнергетической отрасли со стороны различных уполномоченных государственных органов, несогласованность экологической политики и политики тарифного регулирования отрасли [16].

В целях создания конкурентных условий между энергоснабжающими организациями является целесообразным отказаться от дифференцированных тарифов на электрическую энергию по всей республике и исключить из закона РК «Об электроэнергетике» положения, предусматривающие возможность их применения.

Также при формировании тарифной политики в сфере электроэнергетики возможно рассмотреть вариант полного отказа от государственного регулирования цен на розничном рынке электрической энергии, поскольку в условиях реальной равной конкуренции энергоснабжающие организации сами будут заинтересованы в снижении цены на электрическую энергию. Для этого рекомендуется исключить подпункт 1) в пункте 1 статьи 124-5 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан, согласно которого государственное регулирование цен распространяется на товары (работы, услуги) субъектов общественно значимых рынков в области розничной реализации электрической энергии энергоснабжающими организациями [17].

Только комплексное решение вышеобозначенных проблем с учетом долгосрочных перспектив позволит обеспечить стабильное развитие отрасли электроэнергетики в дальнейшем.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (дата обращения 19.04.2023)
2. Закон Республики Казахстан от 13 января 2012 года № 541-IV «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000541> (дата обращения 19.04.2023)
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 сентября 2010 года № 1005 «Об утверждении Программы по тарифной политике в Республике Казахстан на 2010 - 2014 годы» (утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 775) // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1000001005> (дата обращения 19.04.2023)
4. Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по регулированию естественных монополий от 20 февраля 2009 года № 57-ОД «Об утверждении Правил дифференциации энергоснабжающими организациями тарифов на электрическую энергию в зависимости от объемов ее потребления физическими лицами» // [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30400483&pos=1;-10#pos=1;-10 (дата обращения 19.04.2023)
5. Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по регулированию естественных монополий и защите конкуренции от 24 ноября 2003 года № 275-ОД «Об утверждении Методики расчета дифференцированных тарифов на электрическую энергию по зонам суток» (утратил силу в соответствии с приказом Председателя Агентства РК по регулированию естественных монополий от 20 апреля 2009 года № 131-ОД) // [Электронный ресурс] URL: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения 19.04.2023)
6. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 588-III «Об электроэнергетике» // [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049314 (дата обращения 19.04.2023)
7. Гальцева Н.И. Особенности формирования тарифов в энергетике и их влияние на функционирование экономических систем // [Электронный ресурс] URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=4649> (дата обращения 19.04.2023)
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 ноября 2022 года № 931 «О внесении изменений в постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 724 «Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000931> (дата обращения 19.04.2023)
9. Указ Президента Республики Казахстан от 22 июня 2022 года № 938 «Об утверждении Концепции защиты и развития конкуренции в Республике Казахстан на 2022-2026 годы» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000938> (дата обращения 19.04.2023)
10. Пилотный проект поэтапного сокращения дифференциации тарифов на электроэнергию презентован в Алматы // [Электронный ресурс] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/zk/press/news/details/372411?lang=ru/> (дата обращения 01.02.2023).

11. Закон РК от 11 июля 2017 года № 89-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам электроэнергетики» были отменены дифференцированные тарифы на электрическую энергию по зонам суток // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000089> (дата обращения 19.04.2023)

12. Вопрос тарифа на электроэнергию вызвал спор у предпринимателей // [Электронный ресурс] URL: <https://atameken.kz/ru/news/27598-vopros-tarifa-na-elektroenergiyu-vyzval-spor-u-predprinimatelej> (дата обращения 19.04.2023)

13. Правительство РК считает нецелесообразным возврат к дифтарифам на электроэнергию // [Электронный ресурс] URL: <https://kaztag.kz/ru/news/pravitelstvo-rk-schitaet-netselesoobraznym-vozvrat-k-diftarifam-na-elektroenergiyu> (дата обращения 19.04.2023)

14. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «Об утверждении Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577#z1> (дата обращения 19.04.2023)

15. В Казахстане приступили к разработке Концепции развития сферы энергосбережения и повышения энергоэффективности // [Электронный ресурс] URL: <https://dknews.kz/ru/v-strane/276295-v-kazahstane-pristupili-k-razrabotke-koncepcii> (дата обращения 19.04.2023)

16. Баимбетов Н.С. Правовые аспекты развития топливно-энергетического комплекса в контексте проблемы энергоэффективности и энергосбережения в Республике Казахстан // [Электронный ресурс] URL: <https://articlekz.com/article/14910> (дата обращения 19.04.2023)

17. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (дата обращения 19.04.2023)

М.Н. Абишева

кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының 1-курс магистранты
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САҚТАНДЫРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Аннотация. Ұсынылып отырған мақалада Қазақстан Республикасының сақтандыру қызметі саласындағы заңнамасының қалыптасу және даму кезеңдері, сақтандыру түрлерінің заңнамалық ерекшеліктері жан-жақты қарастырылған. Осы мәселеге ғалымдардың көзқарастары талданып, автордың өз пікірі келтіріледі. Сондай-ақ, сақтандыру қызметінің еліміздің қаржы-экономикалық ахуалына тигізетін оң әсері туралы зерттеледі.

Түйін сөздер: сақтандыру, дивиденд, әлеуметтік сақтандыру, қайта сақтандыру, кооперация.

Аннотация. В предлагаемой статье подробно рассмотрены этапы становления и развития законодательства Республики Казахстан в области страховой деятельности, законодательные особенности видов страхования. Анализируются взгляды ученых на этот вопрос и приводится собственное мнение автора. Также автором рассмотрены положительное влияние страховой деятельности на финансово-экономическую ситуацию в стране.

Ключевые слова: страхование, дивиденд, социальное страхование, перестрахование, кооперация.

Annotation. The proposed article discusses in detail the stages of formation and development of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of insurance activity and the legislative features of types of insurance. The views of scientists on this issue are analyzed and the author's own opinion is given. The author also considers the positive impact of insurance activities on the financial and economic situation in the country.

Keywords: insurance, dividend, social insurance, reinsurance, cooperation.

Ғылыми әдебиеттерде сақтандырудың қанша уақыттан бері бар екендігі туралы әртүрлі көзқарастар айтылған. Сақтандыру ежелгі римдіктерде (Тит Ливия, Цицерон және Светонийдің мәтіндері) болған. Ежелгі Грецияны Александр Македонский басқарған жылдары өзара және Акционерлік сақтандыру қоғамдары құрылды. Басқа авторлар сақтандыруды тек XIII ғасырдан бастап [1, 30 б.] пайда болғанын айтады.

Сақтандырудың алғашқы белгілері орта ғасырларда, ақша кассасын қалыптастыру үшін арнайы қоғамдар құрыла бастаған кезде пайда бола бастады. Олардың қаражаты алдын-ала анықталған қауіпті оқиғалар басталған кезде жұмсалуды керек болатын.

Манес А. XI ғасырда әйгілі ағылшын гильдиясы болғандығын атап өтті. Ол гильдия өз мүшелерін жерлеу үшін ақы алды. Данияда гильдия мүшелері кеме апатына және тұтқынға қатысты келісім жасады [2, 38 б.]. Осы кезеңде алғашқы тәуелсіз ұйымдар пайда бола бастайды. Олар өз қызметінің нәтижелері бойынша статистикалық мәліметтер негізінде тәуекелдерді жіктеп, шынайы сақтандыру әдістемесін жасады. Осылайша, бірінші тарихи кезең - сақтандырудың пайда болу және қалыптасу кезеңі - XIII-XIV ғасырларға жатады деп болжауға болады. осы кезеңде сақтандырудың одан әрі дамуына ықпал еткен сақтандыру ісін ұйымдастыру мен жүргізудің негізгі қағидаттары мен белгілері айқындалды.

Қоғам қауіпті және кенеттен болған оқиғалардан келтірілген зиянды өтеуді қажет ете бастаған соң, сақтандыру ісін ұйымдастырудың жаңа әдістерін, атап айтқанда сақтандыруды белгілі бір құқықтық регламент негізінде кәсіби деңгейде жүзеге асырудың қажеттілігі туындады. Бұл кезде

сақтандыру қатынастарын рәсімдеу тәсілі әлі болған жоқ. Сақтандыру шарты өте сирек жасалатын. Ал сақтандыру полистерінің стандартты нысаны тәжірибеге енгізілмеген еді.

Дәл осы алғышарттардан сақтандыруды дамытудың жаңа тарихи кезеңі басталды - сақтандыру ісін ұйымдастыру негіздерін құқықтық реттеу кезеңі [3, 82 б.]. Дамудың осы кезеңінде Барселонада (1435 ж.), Венецияда (1468 ж.) теңіз сақтандыруын регламенттеген алғашқы сақтандыру жарғылары пайда болады. 1549 ж. Голландияда, 1601 ж. Англияда, 1681 ж. Францияда, 1727 ж. Пруссияда және 1734 ж. Гамбургте сақтандыру жарғысы пайда болды. Олардың барлығы негізінен теңізді сақтандыруды қамтамасыз етті және анықтады, өйткені Орта ғасырларда сауданың ең көп таралған тәсілі теңіз саудасы болды. Алайда, ол табиғи және климаттық құбылыстарға байланысты дауылдан, кеме жасаудың жетілмегендігінен, қарақшылардың үнемі шабуылдары мен тонауларынан сауданың ең қауіпті түріне жататын [4, 15 б.].

Ресейде ең бірінші шыққан сақтандырудың түрі теңіз сақтандыруы болды. Орыс теңіз саудасының дамуына алаңдаған Екатерина II 1781 жылы "Көпес су шаруашылығының Жарғысын" шығарды. Содан кейін теңіз сақтандыруына арналған алғашқы "Сауда сақтандыру кеңсесі" құрылды. Өрттен сақтандыру да Ресейді Екатерина II басқарған кезде басталды. 1766 жылы "Мемлекеттік қарыз банкінің құру туралы" манифест жарияланды. Оған тек сақтандырылған үйлер мен жылжымайтын мүлікті кепілге алуға рұқсат етілді. Сақтандыру үшін банк жанында ерекше сақтандыру Экспедициясы құрылды. 1836 жылы "Ресей капиталдар мен кірістерді сақтандыру қоғамы" мекемесімен Ресейде жеке сақтандыру басталды [5, 53 б.].

Сонымен қатар, біздің ойымызша, Қазақстанда сақтандыру қызметінің даму кезеңдерін қарастыруды дәл осы кеңестік кезеңнен бастау керек. Бұл кезең тікелей тәуелсіз Қазақстанның сақтандыруын дамыту кезеңі болып табылмайтынына қарамастан, Кеңес Одағының бөлігі ретінде Қазақстанның сақтандыру заңнамасын дамыту тәжірибесі өте көрнекті және айрықша болып табылады. Қазіргі уақытта сақтандыру мәселелерін ғылыми зерттеу кезінде қазіргі заманғы ғалымдар міндетті түрде кеңестік кезеңдегі ғалымдардың әзірлемелеріне жүгінетіні таңқаларлық емес. Дәл осы кезеңде, біздің ойымызша, барлық одақтас республикалардың, соның ішінде Қазақстан Республикасының да сақтандыру заңнамасының негізгі және тұжырымдамалық негіздері қаланды.

Қазақстан Республикасында сақтандыру заңнамасының кеңестік даму кезеңі 1917 жылғы Қазан төңкерісінен басталады. Большевиктер партиясының экономикалық бағдарламасының құрамдас бөліктерінің бірі банктерді және сақтандыру ісін ұлттандыру идеясы болды, және ол жүзеге асты. 1918 ж. наурызда В. И. Ленин "Әлеуметтік сақтандырудан басқа сақтандырудың барлық түрлеріне мемлекеттік бақылау орнату туралы" Халық Комиссарлары Кеңесінің декретіне қол қойды [5, 53 б.]. Біздің ойымызша, дәл осы кезеңді Қазақстан аумағында сақтандыру заңнамасын дамытудың бірінші кезеңі ретінде қарастырған жөн.

Декретке сәйкес 1917 жылға есептелген акционерлердің, акционерлік сақтандыру қоғамдарының және өзара сақтандыру қоғамдары пайшыларының барлық дивидендтері мемлекет кірісіне тәркіленді. Бұдан басқа, сақтандыруға мемлекеттік бақылаудың енгізілуіне байланысты сақтандыру операцияларынан түскен табыстарға жалпы мемлекеттік қажеттіліктерге прогрессивті салық салынды. Олардың төлеушілері сақтандыру қоғамдарының орталық басқармалары болды. Сақтандырудың акционерлік нысаны жойылды. Азаматтарды жеке сақтандыруды РСФСР Халық банкінің жинақ кассаларымен жүзеге асырылды [3, 34 б.].

Сақтандыру ісін жалпыға бірдей ұлттандыру жолындағы келесі қадам РСФСР ХКК-нің 1918 жылғы 28 қарашадағы "Ресей Республикасында сақтандыру ісін ұйымдастыру туралы" Жарлығын қабылдауы болды, оның нормаларына сәйкес, сақтандыру ісі оның барлық түрлерінде мемлекеттік монополия деп жарияланды. Барлық жеке сақтандыру компаниялары мен қоғамдары таратылды. Кооперативтік ұйымдардың тауарлық-материалдық құндылықтарын өзара сақтандыру ғана сақталды. Өмірді ұзақ мерзімді сақтандыру жинақ кассаларының қарамағына берілді, ал 10 000 руб. астам сомаға жасалған келісімшарттар жинақталған резервтік жарналарды сақтанушыларға қайтарусыз жойылды [5, 53-60 бб.].

1918 жылдан бастап 1920 жылға дейін ХКК-нің 1919 жылғы 18 қарашадағы және 1920 жылғы 18 желтоқсандағы декреттері қабылданды. Олар мүліктік сақтандыруды алып тастады. Шын мәнінде, сол кезде сақтандыру монополиясының идеясы жүзеге асырылмады және мемлекеттік сақтандыру мамандандырылған ұйымы да құрылмады. Ал мемлекет жеке және земдік сақтандырудың сақталған жүйесін пайдаланды [5, 53-60 бб.].

Кеңестік сақтандыруды дамытудың екінші кезеңі 1925 жылы КСРО-ның мемлекеттік монополиясының барлық түрлерінде сақтандыруды жариялау болды.

Сақтандыру заңнамасының көрсетілген жүйесі 1925 жылдың 18 қыркүйегіне дейін болды, екінші кезеңнің басталуы осы күнмен байланысты. Бірінші кезеңнің жалпы одақтық маңызы бар соңғы нормативтік актісі КСРО Халық Комиссариатының 1924 жылғы 16 желтоқсандағы "Мемлекеттік кепілдік сақтандыру туралы" Қаулысы болып табылады.

1925 жылы 18 қыркүйекте ОСК және ХКК "КСРО-ны мемлекеттік сақтандыру туралы" ережені (бұдан әрі — мемлекеттік сақтандыру туралы ереже) бекітті. Ол кооперацияны қоспағанда, КСРО мемлекеттік монополиясын сақтандыруға бекітті.

Нормативтік базаның болуына қарамастан, сақтандыру көп жағдайда формалды сипатта болды. Бұл адамдардың экономикалық өмір салтына негізделген болатын. Сондықтан 1934 жылы мемлекет міндетті сақтандыру объектілерінің санын ұлғайтып, сақтандыруды қамтамасыз етуді арттырды. Сонымен қатар, 1931 жылы күші жойылған азаматтардың мүлкін ерікті сақтандыру қалпына келтірілді. Ал 1940 жылы 4 сәуірде КСРО Жоғарғы Кеңесі "міндетті жалақыны сақтандыру туралы" Заң қабылдады, бұл міндетті мүлктік сақтандыруды дамытудағы маңызды кезең болды.

Жоғарыда айтылғандай, мемлекеттік сақтандыру туралы ережеде КСРО — дағы мемлекеттік сақтандырудың басқармасы (бұдан әрі-КСРО Мемлекеттік сақтандыру) басқаратын органдардың орталықтандырылған жүйесі белгіленді. 1947 жылы КСРО-ның шетелдік сақтандыру басқармасы КСРО-ның Мемлекеттік сақтандыру құрамынан бөлініп шықты. 1958 жылы КСРО Мемлекеттік сақтандыру жүйесінің бір бөлігі одақтас республикалардың Қаржы Министрлігі қарамағына берілді. Сонымен қатар, 1958 ж. мемлекеттік сақтандыру монополиясын бекітетін норма болған жоқ. Бұл іс жүзінде оның жойылуын айғақтады. Бірақ оның ережесін бірде-бір ұйым бұзбаған соң, ол өз әрекетін жүзеге асыра берді [5, 53-60 бб.].

1967 жылдан 1991 жылға дейін КСРО Мемлекеттік сақтандыру жүйесі КСРО Мемлекеттік сақтандыру басқармасы басқаратын одақтық-республикалық жүйе болды. Ол КСРО Қаржы министрлігіне бағынды [5, 53-60 бб.].

1925 жылдан 1988 жылға дейінгі кезеңді сақтандыру заңнамасының дамуындағы екінші кезең деп қарастыруға болады. Көрсетілген кезеңде КСРО заңнамасында Мемлекеттің сақтандыру қызметіне монополия құрылды. Содан кейін бұл монополия жойылды.

Сақтандыру жүйесін жетілдіруде жаңа серпін берген сақтандыру заңнамасының дамуындағы келесі маңызды оқиға КСРО Жоғарғы Кеңесінің 1988 жылғы 26 мамырдағы "КСРО-дағы кооперация туралы" Заңын қабылдауы болып табылады.

Осы Заңға сәйкес сақтандыру ісін монополиясыздандыру басталды. Кооперативтер мемлекеттік сақтандыру органдарында өз мүлкін және басқа да мүлктік мүдделерін сақтандыра алды. Сондай-ақ кооперативтік сақтандыру ұйымдары құрылды [5, 53-60 бб.].

Сақтандыру заңнамасы дамуының үшінші кезеңі 1992 жылға дейін созылды. Сол кезде Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алып, "Қазақстан Республикасындағы сақтандыру туралы" Заңы қабылданды.

1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін мемлекеттік сақтандыру ұйымдары банкротқа ұшырау шегіне жетті. Тәуелсіз Қазақстан Республикасы нарықтық экономикаға көше бастады. Бұл қоғамдағы базалық экономикалық қатынастарды қайта құруды талап етті. Бірте-бірте Қазақстан Конституциясында жеке меншік белгіленді, жеке мемлекеттік емес шаруашылық жүргізуші субъектілер, жеке кәсіпкерлік пайда болды. Қазіргі уақытта нарықтық экономика жағдайында қаржылық қатынастар саласы да кеңейді.

Бүгінгі таңда қаржы ғылымы қаржы жүйесіне, бюджеттен тыс мемлекеттік қорларға, мемлекеттік сақтандыруға ақша қорларын жинақтау мен пайдалануға қатысты қатынастарды ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік емес сақтандыру қорларын, несие ұйымдарын, өндірістік және өндірістік емес ұйымдарды, қайталама қаржы нарығының қорларын, халықаралық инвестициялық және қаржылық ұйымдардың қорларын қамтиды. Осыған байланысты нарықтық экономика жағдайында орталықтандырылған және орталықтандырылмаған ақша қорларын шоғырландыруды, қайта бөлуді және пайдалануды реттеудегі мемлекеттің рөлінде сапалы өзгерістер орын алуда. Мемлекет билік субъектісі ретінде қызметтің қарқынды дамып келе жатқан салаларында, оның ішінде сақтандыруда жаңа және жанартылған қаржылық қатынастарды реттеудің заңнамалық тұрғыдан анықталған жалпы ережелерін белгілеуге, өзінің қаржылық саясатын іске асыру үшін қаржылық қатынастарды жария-құқықтық реттеуде жаңа тәсілдерді қолдануға шақырылады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының нарықтық экономикаға көшу кезеңінде мемлекеттік орталықтандырылған сақтандыру (резервтік) қорлары, шаруашылық субъектілерінің өзін-өзі сақтандыру қорлары мен сақтандыру компанияларының қорлары арасындағы арақатынас соңғысының пайдасына түбегейлі өзгере бастады. Мемлекеттік сақтандыру (резервтік) қорлары біртіндеп өзінің бұрынғы үстем мәнін жоғалтады.

Алайда, Қазақстан экономикасындағы өтпелі кезеңнің проблемалары сақтандыру қатынастарының субъектілері үшін қосымша қиындықтар туғызады.

Сақтандыру заңнамасының дамуының төртінші кезеңі Қазақстан Республикасының егеменді және тәуелсіз мемлекет ретінде сақтандыру құқығының дамуымен ерекшеленеді. Бұл кезең, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасында 1992 жылғы 3 шілдедегі "Қазақстан Республикасындағы сақтандыру туралы" Заңның қабылдануына байланысты.

Заңды іске асыру нәтижесінде:

1) сақтандыру кәсіпкерлік қызмет түріне жатқызылды;
2) сақтандыру және сақтандыру қызметі саласының нормативтік-құқықтық базасын қалыптастыру үшін негіз қаланды;

3) сақтандыруды дамыту, отандық сақтандыру нарығын құру және оны монополиясыздандыру үшін экономикалық, құқықтық және өзге де жағдайлар қамтамасыз етілді.

"Қазақстан Республикасындағы сақтандыру туралы" Заңымен сақтандырудың нысандары (міндетті және ерікті) және түрлері (жеке, мүлдітік, мүлдітік емес) анықталды. Заң Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық қатынастарға бұрын беймәлім болып келген "ортақ сақтандыру" және "қайта сақтандыру" деп аталатын жаңа сақтандыру институттарын енгізді.

Осы актіге сәйкес сақтандырушыны құру және тіркеу рәсімінде қандай да бір ерекшеліктер (қосымша талаптар) болған жоқ, яғни жарғылық қордың мөлшеріне қойылатын талаптарды қоспағанда, жалпы тәртіппен жүзеге асырылды. Мұндай тәсіл заңды және жеке тұлғалардың сақтандыру ұйымдарын құруға қызығушылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Бірнеше жыл ішінде елде 700-ден астам сақтандырушылар пайда болды. Отандық сақтандыру нарығын жедел қалыптастыру мақсатында бұл Заң Қазақстан аумағында шетелдік сақтандырушылардың қызметін жүргізуге мүмкіндік берді.

Сондай-ақ осы заңның нормалары сақтандырушыларға сақтандырудан басқа, заңнамада тыйым салынбаған кез келген басқа да кәсіпкерлік қызметті жүргізуге рұқсат берді. Бұл сақтандырушылардың жалпы экономикалық нығаюына және олардың кірістілік деңгейінің артуына ықпал етті. Сақтандырушы басқа қызметті еркін жүргізетін болса, сақтандыру резервтерін жоғалтып, сол арқылы сақтанушылардың мүдделерін қауіп-қатерге душар етуі мүмкін.

Жоғарыда көрсетілгенге толықтыру ретінде, заңда сақтандыру қатынастарына қатысушылар арасындағы шарттық қатынастарды реттеу жөніндегі ережелер мен нормалар, сондай-ақ сақтандыру шартына байланысты нормалар қамтылған.

Қазақстанда сол кезеңде тұрған сақтандыруды ұйымдастыру бойынша мақсаттар мен міндеттерді ескере отырып, біз заңмен белгіленген реттеу деңгейі орынды болды деп ойлаймыз [6, 128-138 бб.].

Осылайша, осы кезеңде сақтандырудың жеке секторын құруға, сақтандыру қызметін кәсіпкерлік қызмет ретінде жүргізуге мүмкіндік берген үлкен өзгерістер болды. Осылайша, қаржы-несие жүйесін мұндай реформалау, отандық жинақ нарығын ұйымдастыратын қатысушылар шеңберін кеңейту мәселесін шешуге әкелді.

Тұтастай алғанда, біздің ойымызша, 1992-1993 жылдар аралығындағы алғашқы талпыныстар қаржы пирамидаларын құру, кредит институттарын реттеу сапасының төмендігі, сапалы қаржы қызметтерін жинақтау нарығына ілгерілетудің қазіргі заманғы технологияларының болмауы салдарынан табыспен аяқталмағанын мойындау керек. Сайып келгенде, жаппай инвестордың отандық қаржы институттарына деген сенімі күрт төмендеді және оның мүдделері шетел валютасын сатып алуға ауысты.

Қазақстанда сақтандыру ісі мен сақтандыру нарығын ұйымдастырудың және қалыптастырудың бесінші кезеңі "Қазақстан Республикасындағы сақтандыру туралы" 1992 жылғы 3 шілдедегі "Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 жылғы 8 сәуірдегі Жарлығының жарыққа шығуына байланысты. Осы Жарлықпен шетелдік азаматтар мен заңды тұлғаларға, сондай-ақ шетел қатысатын бірлескен кәсіпорындарға Қазақстан аумағында сақтандырушы ретінде қызметті жүзеге асыруға тыйым салатын норма енгізілді. Бұл жаңа енгізілім қаржылық аспектіде, сондай-ақ ұсынылатын сақтандыру қызметтерінің сапасы мен әртүрлілігіне қатысты өзінің әлсіздігінен шетелдік сақтандырушылармен және қайта сақтандырушылармен бәсекеге түсе алмайтын ұлттық сақтандырушылардың мүдделерін қорғауға бағытталған болатын. Бұдан басқа, Қазақстан аумағында тіркелген және әрекет ететін шетелдік заңды тұлғалар мен шетелдік қатысуы бар заңды тұлғалар сақтандырудың міндетті түрлері бойынша тек отандық сақтандыру ұйымдарында сақтандырылуға тиіс екендігі анықталды.

Сақтанушылардың салық салу шарттары да бұрын көзделген салық жеңілдіктерін азайту жағына қарай өзгертілді. Енді сақтанушылар өндіріс шығындарына сақтандырудың міндетті түрлері бойынша төлемдерді ғана жатқыза алды.

Сақтандыру қызметінің ерекшелігіне қарай қандай да бір қосымша талаптарды көздемеген сақтандыру ұйымын құрудың жеткілікті түрде оңайлатылған тәртібі іс жүзінде реттелмейтін және бақыланбайтын сақтандыру нарығында елде "сақтандыру бумының" пайда болуын алдын ала айқындады, алайда бұл ретте әр түрлі теріс пайдаланушылықтар үшін құнарлы негіз жасады.

Барлық сақтандырушылар үшін табыстың негізгі көздері қарыз алушының несиені өтемегені және қысқа мерзімді қайтарымды сақтандыру үшін жауапкершілігін сақтандыру болды [6, 128-138 бб.].

Осылайша, бұл кезең мемлекеттің Қазақстан Республикасында сақтандыру жүйесін тәртіпке келтіруге және тәртіпке келтіруге талпынысымен белгіленеді. Біздің ойымызша, бірінші кезекте

жасалған өзгерістердің мақсаты халықтың отандық сақтандырушыларға сенімін арттыру болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. - М., 1947. – 162 с.
2. Айзенштейн Х.А. Сравнение и критика полисных условий по страхованию жизни. – Санкт-Петербург, 1912. – 75 с.
3. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. - М., 2007. – 216 с.
4. Грачева Е.Ю., Болтинова О.В. Правовые основы страхования: учебное пособие. – М., 2011. – 128 с.
5. Корнилова Н.В. К вопросу о правовом регулировании страховой деятельности в России // Правоведение. -1999. - № 4. - С. 53 – 60.
6. Мынбаева Н.Б. Правовые основы регулирования страхования в Республике Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2005. – 165 с.

А.Ш. Абишев

студент 2 курса юридического факультета
по специальности «Юриспруденция»
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Республика Казахстан
Научный руководитель: **Избасова А.Б.**
доктор PhD, и.о.доцента, КазНУ им.аль-Фараби

**ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ**

Аннотация. В данной статьи автор рассматривает уголовную ответственность у медицинских работников. Важность медицинский работников. Различные виды ответственности медицинских работников. Субъекты юридической ответственности медицинских работников. Проблемы, особенности их ответственности. Пути решение данных проблем

Ключевые слова: медицинские работники, юридическая ответственность, уголовная ответственность, УК РК

Аннотация. Бұл мақалада автор медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауапкершілігін қарастырады. Медицина қызметкерлерінің маңызы. Медицина қызметкерлерінің жауапкершілігінің әртүрлі түрлері. Медицина қызметкерлерінің заңды жауапкершілігі субъектілері. Мәселелер, олардың жауапкершілігінің ерекшеліктері. Осы мәселелерді шешу жолдары

Түйін сөздер: медицина қызметкерлері, заңды жауапкершілік, қылмыстық жауапкершілік, ҚК ҚР

Annotation. In this article, the author examines the criminal liability of medical professionals. The importance of medical workers. Different types of responsibility of medical workers. Subjects of legal responsibility of medical workers. Problems, peculiarities of their responsibility. Ways to solve these problems

Keywords: medical workers, legal responsibility, criminal liability, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan

Медицинские работники – лица, работающие в медицинских учреждениях, имеющие высшее и (или) среднее специальное медицинское образование, принимающие участие в оказании медицинской помощи, а также младший медицинский персонал, осуществляющий уход за больными.

Данная категория работников является важной ячейкой любого государства, обществе, так как от их умения зависит здоровье население, то есть наше здоровье.

Профессиональная деятельность медицинского работника составляет их правовой статус, то есть совокупность его прав и обязанностей. Самая важная обязанность, любого медицинского работника – это надлежащее выполнение своих профессиональных функций.

В случаях, когда медицинский работник не выполняет или недостаточно правильно выполняет свои обязательства, то такое лицо может ждть правовая ответственность.

Конституция РК статья 29, часть 1 «Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья». Данное права закреплено у каждого гражданина РК, тем самым юридическая ответственность у медицинских работников вытекает с Конституции РК.

Юридическая ответственность у медицинских работников можно разделить на:

1) *Дисциплинарная ответственность* – за нарушение работниками трудовой дисциплины, а также противоправное виновное неисполнение или ненадлежащее исполнение трудовых обязанностей. К этим проступкам также относятся появление на работе в состоянии алкогольного, наркотического или иного токсического опьянения, опоздание на работу, прогул, невыполнение распоряжений главного врача и т.д. За это может быть назначено наказание, в виде замечания, выговора, увольнения.

2) *Материальная ответственность* – ответственность за порчу, ущерб причиненной медицинскому учреждению, за которые работник обязан заплатить штраф. Перед тем, как определять взыскание за ущерб, нужно определить какова степень вины и выяснить все имеющиеся обстоятельства.

3) *Административная ответственность* – связано совершение лицом, противоправных деяний и имеющей меньшую общественную опасность, чем уголовная ответственность.

4) *Уголовная ответственность* - ответственность за правонарушение, выражающееся в неисполнении, ненадлежащем исполнении своих обязанностей по профилактике, диагностике, лечению заболеваний лиц, обратившихся за медицинской помощью.

Уголовная ответственность у медицинских работников регулируется в главе 12 УК РК.

Особенностью данной главы заключается помимо, того, что рассматривает правонарушение в области медицины, но и тем, что все статьи, содержащиеся в данной главе, имеют свой субъект. Субъектом данных правонарушений может быть только медицинский работник.

Нужно понимать, что «субъектами ответственности» за медицинские правонарушения, являются не только врачи. Согласно статьи 1, пункту 1 подпункту 154 Кодексе Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» с изм. и доп. по состоянию на 24.11.2022 г. *«медицинские работники – это физические лица, имеющие профессиональное медицинское образование и осуществляющие медицинскую деятельность»*. То есть, субъектами ответственности могут быть не только врачи, но и акушеры, медсестры, фельдшеры и т.д. Но, если к уголовной ответственности можно привлечь только конкретное лицо, то административная ответственность может быть возложена и на юридическое лицо. При этом, лица, которые только обучаются в медицинских высших учебных учреждениях, никак не могут быть субъектом, несущий «медицинскую юридическую ответственность», по причине своей неподготовленности. Хотя ни уровень профессиональной медицинской подготовки, ни врачебная специальность на привлечение к юридической ответственности не влияют, но на студентов не влияет, так как на них не возложены права и обязанностей характерный для «медицинской деятельности». Особенностью юридической ответственности медицинских работников является факт, что работники могут нести все виды юридической ответственности, медицинские учреждения несут только административную ответственность. Отдельный институт гарантии медицинских работников.

Уголовные правонарушений согласно главы 12 УК РК, можно разделить на виды, по принципу совершения ошибок:

1) Деонтологическая - Такая ошибка связаны с халатным отношением врача по отношению к пациенту и его родным.

2) Диагностическая – ошибка совершенная на этапе диагностики, из-за чего возникают ошибки, в самом лечебном процессе

3) Лечебно – тактическая - Некорректно выбранный метод исследования не позволяют поставить верный диагноз, неправильная интерпретация полученных результатов, недочеты при выявлении показаний и противопоказаний приводят к ошибкам на этапе диагностики и неправильно подобранному лечению

4) Техническая – возникает на этапе заполнения медицинских документов.

5) Фармацевтическая - возникает из-за неверного определения совместимости лекарственного препарата с другими медикаментами, не учитывают показания и противопоказания лекарств.

Объектом по правонарушениям главе 12 УК РК, будет права человека на охрану здоровья, закрепленной Конституции РК.

Объективной стороной всех данных правонарушений, может совершаться как действием, так и бездействием. Так, например, согласно УК РК статьи 320 «Неоказание медицинской помощи» может совершиться только бездействием. Согласно УК РК статьи 317 «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником», может предусматривать совершение данного именно действием. Рассматривая факультативные признаки объективной стороной, такие как: способ, место, время, орудия и средства совершения противоправного деяние, не всегда будут играть особую роль для определения вида преступления.

Субъективная сторона может выражаться в разных формах вины. Например, статья 319 «Незаконное проведение искусственного прерывания беременности» может быть совершено с прямым умыслом, с косвенным умыслом и по небрежности. Возьмем так же для примера, статья 317 УК РК «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником», в данной ситуации противоправное деяние предусматривает две формы вины, такие как по самонадеянности или по небрежности. Факультативные признаки субъективной стороны преступления: мотив и цель, имеют переменный характер. Например, в статье 321 УК РК «Разглашение тайны медицинского работника», могут присутствовать, но не всегда.

Так же стоит обратить внимание, что в диспозициях статьи главе 12 УК РК, выставляются условия для их применения. Статья 320 УК РК «Неоказание медицинской помощи» *«Неоказание медицинской помощи больному без уважительных причин лицом, обязанным ее оказывать в соответствии с законами Республики Казахстан и (или) стандартами организации оказания медицинской помощи, и (или) правилами оказания медицинской помощи, если это повлекло по неосторожности причинение средней тяжести вреда здоровью больного»*. В данной диспозиции есть условия, «если это повлекло по неосторожности причинения средней тяжести вреда здоровью больного». То есть, даже если медицинский работник, не оказал необходимо помощь больному, при

этом это не привлекло к средней тяжести вреда здоровья для больного, то оснований для привлечение данного работника к уголовной ответственности нету. Так же, похожие присутствует в 317 статьи УК РК ««Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником» *«Невыполнение, ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником вследствие небрежного или недобросовестного отношения к ним, если эти деяния повлекли по неосторожности причинение средней тяжести вреда здоровью человека»*. Здесь так же присутствует условия «если эти деяния повлекли по неосторожности причинение средней тяжести вреда здоровью человека».

Безусловно, стоит рассмотреть новый вид судов, так называемый «медицинский суд». Известно, что существует «Единая государственная система организации судебно-медицинской экспертизы», которая не способна выполнять функцию «суда», её право -проведение экспертизы. Не принимая эффективность деятельности «Единой государственной системы организации судебно-медицинской экспертизы», считаю необходимостью создание специального суда, где будут всесторонне, достоверно рассматриваться медицинские правонарушения, это будет более правоприменительным. Судья специализированного суда – это не только профи в знании тонкостей юридического законодательства, но и специалист, владеющий теоретическими знаниями о медицинской точности работы и ее выполнения.

Несомненно, порог вхождения в подобный суд, будет выше, ведь от него будет требоваться не только знания по юридической специальности. Возможно, что на данном этапе создание подобного суда пока не представляется возможным, имеет смысл обсудить эту идею в среде доктриналов науки медицинского права и возможно это станет важным шагом в развитии казахстанской медицины на современном этапе в эпоху цифровизации.

Выводом же данной статье, я могу сказать, что регулирование в целом ответственности у работников, является не простой задачей, ведь имея множественно переменных и сложностью и важности подобных людей в нашем обществе, становится трудно для понятия и решение подобных вопросов. Но все же, какая-либо ответственность должна присутствовать. На данном этапе, довольно сложно сказать, как может измениться аспекты связанные с регулирование данной ответственности и как измениться наше законодательство, единственное что возможно это ждать и подстраиваться под ситуацию.

Список использованной литературы

- 1 Жаппарова А.С. Ответственность медицинских работников в РК: виды. <https://med.mcfk.kz/article/151-otvetstvennost-za-meditsinskie-pravonarusheniya-chast-1>.
2. Конституция РК 1995 года с изменениями и дополнениями по состоянию на 19 сентября 2022.- Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&pos=5;-90#pos=5;-90
- 3 О проекте Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам здравоохранения» – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000444>.
- 4 Уголовный кодекс РК глава 12 с изменения и дополнениями по состоянию 24.11.2022 Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&pos=95;-101#pos=95;-101

Н.К.Тәнірбергенов

магистрант 2-курса

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: tanirbergenov1999@inbox.ru

Руководитель: **Избасова А.Б.**, доктор философии (PhD)

СУЫҚ ҚАРУДЫҢ СОТ САРАПТАМАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. Сараптаманың осы түрінің ерекшелігін ескере отырып, суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасының негізгі санаттары, объектісі, оның пайда болу тарихы және теориялық негіздері қарастырылады. Сараптама тақырыбын құрайтын міндеттер үш топқа бөлінеді: : жіктеу, диагностикалық және топтық тиістілікті анықтау. Бұл сараптаманың криминалистика саласында орны мен басқа ғылымдармен байланысы және теориялық негіздері туралы мәселелер қысқаша қарастырылады. Сондай-ақ суық және лақтыратын қаруды сот сараптамасы ұғымы криминалистика мен қазіргі заманғы қару-жарактың жалпы ережелерін ескере отырып, суық және лақтыратын қару туралы сот-сараптамалық ілімнің анықтамасы негізінде тұжырымдалған.

Түйін сөздер : суық қару, лақтыратын қару, суық және лақтыратын қаруды сараптау.

Аннотация. Рассмотрены основные категории судебной экспертизы холодного и метательного оружия, объект судебной экспертизы холодного и метательного оружия, история его возникновения и теоретические основы. Задачи, составляющие предмет экспертизы, делятся на три группы: классификационные, диагностические и определение групповой принадлежности. Кратко рассматриваются вопросы о месте и связи данной экспертизы с другими науками в области криминалистики и теоретические основы. А также понятие судебной экспертизы холодного и метательного оружия сформулировано на основе определения криминалистического учения о холодном и метательном оружии с учетом общих положений криминалистики и современного оружейоведения

Ключевые слова: холодное оружие, метательное оружие, экспертиза холодного и метательного оружия

Annotation. The basic categories of forensic examination of cold and throwing weapons, the object of forensic examination of cold and throwing weapons, the history of its origin and theoretical foundations are considered. The tasks constituting the subject of

expertise are divided into three groups: classification, diagnostic and determination of group belonging. The questions about the place and connection of this expertise with other sciences in the field of criminalistics and theoretical foundations are briefly discussed. And also the concept of forensic examination of cold and throwing weapons is formulated on the basis of the definition of the criminalistic doctrine of cold and throwing weapons, taking into account the general provisions of criminology and modern weapons science.

Keywords: melee weapon, throwing weapon, forensic examination of melee and throwing weapons

Суық қару- қарудың ең көне түрі және ол адамзат өркениетінің басында пайд болған қарулардың бірі, сондықтан қазіргі заманғы қару-жарақ жүйесінде ерекше орын алады. Тергеу, сараптама және сот практикасы адам өмірі мен денсаулығына қарсы ауыр және қауіпті қылмыстар жасау үшін әртүрлі қару түрлері жиі қолданылады. Әсіресе қауіпті қылмыс болып табылады, оны жасау әдісі суық қарумен байланысты, өйткені ол ең көп таралған, сатып алуға және өндіруге қол жетімді, жасырын киюге және кенеттен қолдануға ыңғайлы. Осыған байланысты Қазақстанның заңнамасында суық қаруды заңсыз алып жүру, өндіру және сату үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған (287 баб ҚР ҚК). Бұдан басқа, қылмыстық қылмыстардың бірқатар құрамдарында суық қарудың болуы олардың элементі немесе саралау белгісі болып табылады.

Суық қарудың мәселелерінің криминалистикалық зерттеу Е. Н. Тихонов сияқты көптеген жетекші криминалистер айналысқан, Ю. П. Голдованский, Х. М. Тахо-Годи, А.С. Подшибякин, А. Г. Егоров, В. М. Плещачевский, С. М. Баженов, А. Т. Седова, О. Р. Маттарды, А. С. Гобеев және т. б.

Бүгінгі таңда криминалистика теориясы, сот сараптамасы теориясы, сараптама, тергеу және сот практикасы суық лақтыратын қаруды сараптамалық зерттеу әдістері мен практикалық әзірлемелердің толық теориялық әзірлемелеріне ие емес оларды оқу-әдістемелік, ғылыми және практикалық қызмет. Ол бұрыннан бар бірәк ол ескірген сондықтан жаңарту және жетілдіру талап етеді. Мұндай жағдай неге туындады себебі суық лақтыратын қаруды зерттеудің жеткіліксіз теориялық дамуы аясында бұл мәселенің өзектілігін анықтайды.

Қанжарларды, финдік пышақтарды және осындай суық қаруды НКВД рұқсатынсыз заңсыз дайындағаны, сақтағаны, өткізгені және алып жүргені үшін қылмыстық жауапкершілік КСРО-да 1935 жылы 1 енгізілді. Осы кезден бастап Кеңес Одағы ыдырағанға дейін мемлекеттің суық қарудың заңсыз айналымына қатынасы түбегейлі өзгерген жоқ. Суық қару туралы сот-медициналық ілімнің негіздерін дамытудың басталуы 40-шы жылдары басталды, ал 80-жылдардың аяғында тұжырымдама мен тақырып түпкілікті тұжырымдалды, суық қарудың жіктелуі, оны зерттеу әдістемесі жасалды.

Біздің еліміздегі қоғамдық-саяси жүйенің өзгеруінен кейін заңнаманың, соның ішінде қару айналымы саласындағы түбегейлі өзгеруі орын алды. Өткен ғасырдың 90-жылдарының басында лақтыратын қарудың әртүрлі түрлері, ең алдымен шетелдік және отандық өндірістің арбалеттері мен садақтары айналымға түсе бастады. Бұл қарудың заңсыз әрекеттерді жасау үшін салыстырмалы түрде қол жетімділігі мен пайдалану мүмкіндігі оған қылмыстық элементтер тарапынан белгілі бір қызығушылық тудырды, әсіресе сол кезде лақтыратын қаруды жасау, алып жүру және сату үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылмаған.

Криминалистикадағы суық қару мәселелерін қарастыру XIX ғасырдың екінші жартысы-XX ғасырдың басына жатады. Негізінен суық қаруды сипаттау және сараптамалық зерттеу. Алғаш рет тәуелсіз сот-медициналық сараптама құру туралы мәселе жаттығулар-суық қару туралы ілімдер - 1975 жылы қойылды. Бұл ілімнің қажеттілігі негізделген, оның жүйеде орны көрсетілген криминалистикада, құрылымы анықталып, осы ілімнің негізгі ережелері әзірленді. Осыған байланысты суық қару туралы сот-медициналық ілім тәуелсіз және тұтас құрылымды білдіреді, ол криминалистикалық техниканың дербес саласы. Әдебиетте криминалистика жүйесіндегі суық қару туралы ілімнің орны туралы мәселе жоғарыда айтылғандай, 1975 жылға дейін ол әсер етпеді, мәселе қалай қаралмады бұл ілімнің өзі туралы. Алайда Ю. П. Голдованскийдің жұмысында және Ю. П. Голдованский мен Х. М. Тахо-Годидің жұмысы орын туралы мәселені шешті басқа сараптама жүйесіндегі суық қаруды сараптау және осы авторлар олар оны трасологиялық сараптамаларға жатқызды. Сонымен бірге, олар "сараптама шешетіндерге ұқсас мәселелер" деген ескерту жасайды кезінде де сарапшының алдына қойылады. қолдан жасалған атыс қаруын сараптау. Зерттеу әдістемелері суық және атыс қаруы өте ұқсас. Осыған байланысты, суық қару анықтау бойынша сараптама жүргізу тәжірибесі бар, сот баллистикасы саласындағы криминалист-мамандарға тапсырылады. Бұл суық қаруды анықтау бойынша сараптама трасологиялық деген теориялық тұжырымға қайшы келмейді, өйткені баллистикалық сараптама трасологиялық әдістерді кеңінен қолданады сараптамалар салыстырмалы қол жетімділікке, қолданудың қарапайымдылығына және өндірістегі жеңілдікке байланысты суық қару-бұл ең көп таралған қылмыс құралы, ведомстволық мекемелерде оны сот-медициналық зерттеу, салыстыру, жіктеу және зерттеу нәтижелерін тиісті актілерде кейіннен бекіту қажеттілігі артты.

Сәйкестендіру емес міндеттердің мақсаттарын анықтау мәселелері Ю.П.Седых-Бондаренко, Б. Н. Ермоленко, г. л. Грановский, Б. М. Комаринц және басқалардың еңбектерінде қарастырылды. Авторлар бөлген сұрақтар мен тапсырмалар жүйелеуді қажет етті. Осы мақсатта Ю. г. Корухов жүргізген теориялық жалпылау негізінде сәйкестендірілмеген зерттеулер міндеттерінің мынадай

санаттарын бөліп көрсетті: 1) объектіні оның нақты жай-күйін (сипаттамаларын) немесе табиғатын айқындау мақсатында зерделеу, сондай-ақ объектіні оның іздері бойынша сипаттау; 2) нақты іс-әрекеттерді жүргізу мүмкіндігін анықтау: іс-әрекет орын алды ма, ол белгілі бір салдарға әкелді ме; 3) іс-әрекет орын алған жағдайларды (жағдайларды) анықтау; 4) көрінбейтін (нашар көрінетін) іздерді (объектілерді) анықтау; 5) топтық тиістілікті анықтау (сәйкестендіру сараптамаларының бұл міндеті тек Ю.П. сех-Бондаренкода келтірілген).

Суық қаруды сот-медициналық сараптама пайда болғаннан бері өте субъективті және қайшылықты. Мұның себебі көбінесе заң шығарушы биліктің жетілмегендігі болды суық қаруды зерттеу мәселелерін зерттеумен айналысатын жетекші сот сарапшыларының негіздері мен пікірлерінің әртүрлілігі. Аталған кемшіліктерді ведомствоаралық комиссия еңсеру мақсатында криминалистикалық зерттеу әдістемесі бекітілді. ұқсас бұйымдар (бұдан әрі-әдістеме), сарапшыны жеке пікірден айыра отырып, бұл қолайлы емес әдістеменің түсініксіздігі мен жетілмегендігі. 2009 жылы жаңа әдіс бекітілді, ол шын мәнінде бір ғана маңызды өзгерісті жүзеге асырды, атап айтқанда, сарапшыны пышақ металының қаттылығын қосымша өлшеуді жүргізуден құтқарды (бұл суық қаруды зерттеу саласындағы прогресс) Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы дамуының бүкіл кезеңінде сара таманың осы түрін біржақты анықтау анықталған жоқ. Тұжырымдаманы, объектіні және міндеттерді дәлірек анықтау үшін суық лақтыратын қарудың сот сараптамасы суық және лақтыру туралы сот-медициналық ілім тұжырымдамасына жүгінуі керек қару.

Криминалистика саласы ретінде суық және лақтыратын қару туралы ілім ғылыми білімнің күрделі жүйесі болып табылады және криминалистикалық қару-жарактың ажырамас бөлігі болып табылады. Бір жағынан, бұл ілімде суық қару туралы білім бар қылмыстық мінез-құлық, сондай-ақ оны жасау, сақтау іздері туралы, тасымалдау және өткізу. Осы саланың екінші бөлігі мыналардан құралады криминалист-ғалымдар әзірлейтін техникалық құралдар жүйелері, сәйкестендіру құралдарын шешу мақсатында суық қару объектілерін анықтау, тіркеу, алып қою, сақтау және зерттеу әдістері мен әдістемелері және қылмыстық сот ісін жүргізудегі басқа да міндеттерді шешу. Объектілермен практикалық суық қаруды зерттеу суық және лақтыратын қару болып табылады, оның жекелеген бөліктері, қару дайындамалары, оның іздері бар заттар және бірқатар басқа да нысандар [4, с. 25].

Заңнамадағы өзгерістер объектілерді тек суық қару санатына ғана емес, сонымен қатар лақтыру санатына жатқызу үшін сот-медициналық зерттеулерді қажет етті. Осы объектілердің мақсатты мақсатының белгілі бір ортақтығы және оларды сот-медициналық зерттеу кезінде шешілетін міндеттердің ұқсастығы суық қару туралы сот-медициналық ілімнен лақтырылатын қаруды тексерудің ғылыми негіздерін жасау кезінде кейбір ережелерді, әдістемелік принциптерді, жіктеу тәсілдерін алуға себеп болды. Өз кезегінде, бұл білім салаларының өзара араласуы мен толықтырылуы сот сараптамасының жаңа түрін – суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасын қалыптастыруға әкелді.

Алайда, жиырма жылдан астам уақыт ішінде Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасын қалыптастыру және дамыту кезінде сот сараптамасының бұл түрінің біркелкі және жалпы қабылданған анықтамасы жасалмады. Жетекші авторлар суық және лақтыратын қарудың сот-медициналық сараптамасына арналған еңбектерінде бұл мәселені шешпеді және тек суық қаруды сараптау ұғымын берумен шектелді, ал лақтыратын қаруды сараптау ерекшеліктері теориялық категорияларсыз практикалық тұрғыдан қарастырылды. Мысалы, П. А. Дьяконов өз жұмысында. "Суық және лақтырылатын неогнестрельдік қаруды сараптау" тек келесі анықтаманы ұсынды: "суық қаруды сараптау – бұл суық қаруға, оның түріне, конструктивті түріне, өндіріс әдісіне және тергеу мен сот процесінде туындайтын басқа да мәселелерге қатысты мәселелерді шешу үшін суық қару туралы сот-медициналық ілімде білетін адамның әртүрлі нысандарды зерттеуінен тұратын сот-медициналық сараптаманың тәуелсіз түрі".

Мұндай тәсілдерді ғылыми тұрғыдан да, практикалық қызмет тұрғысынан да қанағаттанарлық деп тану мүмкін емес сияқты. Қазіргі уақытта суық және лақтырылатын қаруларға қарамастан сот сараптамасының бір түрі болып табылады. Бұл жағдай сараптама тұжырымдамасын, оның ерекшелігін, сондай-ақ оның тақырыбын, міндеттері мен объектілерін анықтауды қажет етеді.

Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы тұжырымдамасын жасамас бұрын және оның тақырыбын анықтамас бұрын, криминалистика мен қазіргі заманғы қару-жарактың жалпы ережелерін ескере отырып, суық және лақтыратын қару туралы сот-медициналық ілімнің анықтамасын нақтылау қажет.

Қазіргі уақытта суық және лақтыратын қару туралы сот-медициналық ілім сот – медициналық техниканың бір саласы болып саналады-сот-медициналық техниканы құрайтын пәндердің бірі, сот тактикасы мен әдіснамасымен бірге криминалистика ғылымының мазмұнын анықтайды.

Суық және лақтырылатын қару туралы криминалистік ілім-бұл суық және лақтырылатын қаруды құрастыру мен жасаудың, объектілердің суық немесе лақтырылатын Қаруға тиесілігін белгілеудің, суық және лақтырылатын қаруды қылмыс құралы ретінде пайдаланудың, суық және лақтыратын

қаруды қолдану, иелену және пайдалану іздерін қалыптастырудың, сондай-ақ қылмыстарды ашу және тергеу мақсатында осы объектілерді табудың, тіркеудің, алып қоюдың, зерттеудің тәсілдерін, әдістері мен құралдарын зерттейтін криминалистік қарудың бөлімі.

Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы-суық және лақтыратын қару туралы сот-медициналық ілімді практикалық қолданудың бір әдісі. Сараптаманың бұл түрі-бұл ілім әзірлеген суық және лақтыратын қаруды заттай дәлел ретінде зерттеудің әдістері, әдістері мен құралдарын қолданудың процедуралық нысаны.

Осылайша, суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы-бұл тергеу, алдын-ала тергеу жүргізетін адам немесе сот нақты іс бойынша дәлелденетін жағдайларды анықтау мақсатында сарапшының алдына қойған суық және лақтыратын қару туралы сот-медициналық ілімде арнайы білімді қажет ететін мәселелер бойынша сарапшының зерттеу жүргізуінен және қорытынды беруінен тұратын іс жүргізу әрекеті.

Сот сараптамасының кез-келген түрі сияқты, суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасының да өз тақырыбы мен объектілері бар.

Сарапшы арнайы білімдердің негізінде белгілейтін нақты деректер: объектінің суық немесе лақтырылатын Қаруға және олардың сыныптау тобына (түрі мен түріне) тиесілігін анықтау, объектіні дайындау тәсілін, нысаналы мақсаты бойынша пайдалану үшін жарамдылығын және дайындаудың аяқталу дәрежесін айқындау, сондай-ақ басқа да мән-жайлар суық және лақтырылатын қарудың сот сараптамасының нысанасы болып табылады.

Қарастырылған сараптаманың міндеттерін үш топқа бөлуге болады: жіктеу, диагностикалық және топтық тиістілікті анықтау.

Жіктеу мәселесін шешкен кезде объект бұрын белгілі, жалпы қабылданған сыныпқа жатады, яғни объектінің қасиеттері осы сыныптың қасиеттерімен алдын-ала анықталған. Бұл жағдайда объектінің өзі ғана зерттеледі; объектінің күйін, оның дисплейлерін зерттеумен байланысты міндеттер шешілмейді. Мысалы, объектінің суық қару санатына жататындығы немесе пышақтың нысанын суық қарудың белгілі бір түріне жатқызу туралы мәселені шешу.

Диагностикалық міндеттердің ауқымы өте кең, бірақ оларды біріктіреді, барлық жағдайларда шешім қылмыстық жағдайдың шарттары мен факторларымен анықталған өзгерістерді ескере отырып, объектінің қасиеттері мен жағдайларын зерттеуге негізделген. Мысал ретінде пышақ жасау әдісін, арбалеттің жұмыс қабілеттілігін, оны қолдануға жарамды күйге келтіру мүмкіндігін және т. б. анықтау Міндеттері болуы мүмкін.

Топтық тиістілікті орнату мәселелерін шешкен кезде зерттелетін объектіні қамтитын топты кез – келген негізде еркін анықтауға болады, оның жалғыз мақсаты-оның максималды тарылуына қол жеткізу. Алдымен топты қалыптастыру үшін негіздер анықталуы керек, оның қасиеттері, объектінің қасиеттері зерттелуі керек, оған қатысты оны осы топқа жатқызу мүмкіндігі туралы мәселе туындайды. Мысалы, пышақ қаруы зақымдайтын әсер ету әдісі бойынша топтарға біріктірілуі мүмкін: пирсинг және кесу және т. б.

Суық және лақтырылатын қарудың сот сараптамасы нысанына іздер мен зақымданулар бойынша суық және лақтырылатын қаруды сәйкестендіруге, осы қарудан табылған микрообъектілерді зерттеуге байланысты міндеттер , сондай-ақ басқа да сараптамалардың: трасологиялық, сот-медициналық, материалдардың, заттар мен бұйымдардың криминалистикалық сараптамасының нысанасы болып табылатын өзге де міндеттер кірмейді.

Суық және лақтыратын қару туралы ілім-бұл ғылыми сала ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі әртүрлі ұлттар мен ұлыстардың материалдық мәдениетінің деректерін қамтитын сот-медициналық білім дене жарақатын салуға арналған құралдарға қатысты Әскери ғылымдар, аңшылық, тауартану, металл өңдеу технологиялары және т.б. деректері [5, 15-бет].

Осылайша, криминалистикалық техниканың салалық құрамдас бөлігі ретінде суық және лақтыратын қару туралы сот-медициналық ілім ол келесі негізгі элементтерді қамтуы керек:

- суық қарудың криминалистік түсінігі;
- лақтыратын қарудың криминалистік түсінігі;
- суық және лақтыратын қаруды жіктеу жүйесі;
- қарудың әрбір түрінің белгілер кешені;
- тергеу тексерулері мен сот сараптамалары шеңберінде суық және лақтыратын қаруды криминалистикалық зерттеу әдістемесі;
- жеке белгілерді және барлық суық қаруды бағалау критерийлері
- жалпы [4, б. 26].
- Суық қарудың жалпы белгілері:
- зақым келтіруге арналған бөліктің (бөлшектің) болуы (сұқпаның ұшы немесе жүзі, тікенек, соққы жүгі және т. б.);
- қолда қаруды ұстауға арналған құрал-сайманның болуы және оны өзіне зиян келтіруден қорғау (мысалы, пышақ сабы мен шектегіші);

- бұлшықет күшінің есебінен зақым келтіруге мүмкіндік беретін конструкцияның жеткілікті механикалық беріктігі
- Суық қарудың жіктелуі. Өндіріс әдісіне сәйкес ерекшеленеді:
- зауыттық (фабрикалық, фирмалық) - өзінің конструкциясы бойынша МЕМСТ-қа, техникалық шарттарға, стандарттарға сәйкес келеді, таңбалау белгілері бар, үлкен партиялармен дайындалады;
- қолөнер-белгілі бір үлгілерге сәйкес қару-жарақ шеберлері жасайды, шебердің стигмасы болуы мүмкін;
- үйде жасалған-арнайы кәсіби дағдылары жоқ адамдар жасайды.

Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы сот-медициналық ілімді практикалық қолданудың бір әдісі болып табылады суық қару туралы іс жүргізу әрекеті болып табылады және тергеу, алдын-ала тергеу жүргізетін адам немесе сот сарапшының алдына қойған суық және лақтырылатын қару туралы криминалистік ілімде арнайы білімді қажет ететін мәселелер бойынша сарапшының зерттеу жүргізуінен және қорытынды беруінен тұратын іс жүргізу әрекетін білдіреді. нақты іс бойынша дәлелденуге жататын мән-жайларды анықтау мақсатында [6, 50-б.].

Кез келген сот сараптамасының міндетті элементтері тақырып және объект. Сараптама пәні оның бір түрін екіншісінен ажырататын негізгі белгілердің бірі болып табылады. Сот сараптамасының әр түрі тек өз пәніне сәйкес келеді. Мазмұны пән анықталған және зерттелген нақты мәліметтерден тұрады саласындағы арнайы танымдар негізінде сараптама жүргізу кезінде ғылым мен техника. Сараптама тақырыбын анықтау мәселесі ғалымдар арасында көптеген келіспеушіліктер бар.

Сараптама пәніне қару-жарақ міндеттерді шешу кезінде анықталған нақты деректерді қамтиды зерттеу объектілерін суық қаруға жатқызу және оларды зерттеу (Ю.П. Голдованский, Х. М. Тахо-Годи, А. С. Подшибякин). Басқа ал суық қаруды сараптау мәніне сәйкестендіруді қамтымайды бұл қаруды қолдану ізімен (Е. Н. Тихонов, А. и. Устинов, В.М. Плескачевский).

Олардың пікірінше, зерттеудің міндеттері затты суық қаруға, оның түріне, түріне жатқызу және оның техникалық жай-күйін анықтау. Осылайша, авторлардың соңғы қатарының ұстанымын ұстану, сот сараптамасының нысанасы суық және суық негізінде сарапшы белгілейтін объектінің суық немесе лақтырылатын Қаруға тиесілілігі туралы нақты деректер қару болып табылады. арнайы білім Кез-келген сараптаманың объектілері материалдық ақпарат тасымалдаушылары болып табылады. Суық және лақтырылатын қаруды сот сараптамасының объектілері болып табылады:

- суық қару;
- лақтыратын қару;
- құрылымдық жағынан суық немесе лақтыратын қаруға ұқсас
- бұйымдар;
- лақтыратын қаруға арналған снарядтар;
- суық және лақтыратын қарудың бөліктері, олардың дайындамалары;
- басқа заттар.

Қылмыстық іс жүргізу материалдары да объектілер болуы мүмкін (фотосуреттер, суреттер, хаттамалар, сарапшылардың қорытындылары, сызбалар, схемалар).

Суық және лақтыратын қаруды сот сараптамасының міндеттерін үш топқа бөлуге болады: жіктеу, диагностикалық және топтық тиістілікті анықтау. Жіктеуді шешу кезінде нысан міндеттері бұрын белгілі, жалпы қабылданған сыныпқа жатады. Кезінде бұл тек объектінің өзін зерттейді; объектінің күйін, оның дисплейлерін зерттеумен байланысты міндеттер шешілмейді. Мысалы, объектінің суық қару санатына жататындығы немесе пышақтың нысанын суық қарудың белгілі бір түріне жатқызу туралы мәселені шешу.

Диагностикалық міндеттердің ауқымы өте кең, бірақ оларды не біріктіреді барлық жағдайларда шешім қасиеттер мен жағдайларды зерттеуге негізделген ондағы өзгерістерді ескере отырып, объектінің Үлгі бола алады пышақ жасау әдісін, жұмыс қабілеттілігін анықтау міндеттері арбалет, оны қолдануға жарамды күйге келтіру мүмкіндігі. Топтық тиістілікті орнату бойынша есептерді шешу кезінде зерттелетін объектіні қамтитын топ ерікті түрде анықталады жалғыз мақсат үшін кез-келген негіз-оның максималды деңгейіне жету тартылу. Алдымен қалыптастыру үшін негіздер анықталуы керек оның қасиеттері зерттелген топтар, объектінің қасиеттері, оған қатысты оны осы топқа жатқызу мүмкіндігі туралы мәселе туындайды. Мысалы, сұқпалы қару зақымдау әрекеті тәсілі бойынша топтарға біріктірілуі мүмкін: тескіш, тескіш-кескіш және т.б. [6, 50 бет].

Суық және лақтыруды зерттеудің кейбір сұрақтары қару жеткіліксіз дамыған. Бұрынғыдай, лақтыратын қаруды зерттеудің егжей-тегжейлі әдістемесі жоқ, криминалистік жіктеудегі шешілмеген мәселелер қарудың осы түріне жататын объектілердің шеңбері нақты анықталмаған. Соған қарамастан, суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы сұранысқа ие болып қала береді және ғылым мен техниканың заманауи жетістіктерін пайдалану негізінде объективті дәлелдер базасын құруға ықпал етеді. Жоғарыда айтылғандардың бәрін ескере отырып, мыналарды атап өткен жөн,

суық қаруды зерттеу әдістемесін жетілдіру дұрыс сараптамалық қорытынды жасау үшін де, одан туындайтын заңды сот үшін де оң сипатқа ие болу.

Қаруды лақтыруды сараптамалық зерттеудің кейбір мәселелері жеткіліксіз дамығанын мойындау керек. Сонымен, осы уақытқа дейін қарудың осы түріне жататын объектілердің шеңбері нақты анықталмаған, лақтырылатын нысандарды зерттеудің егжей-тегжейлі әдістемесі жоқ.

Сонымен бірге, суық қару мен лақтыратын қаруды криминалистік жіктеудің кейбір мәселелері әлі шешілген жоқ. Қару-жараққа дене жарақатын, оның ішінде өмірге қауіпті: кез-келген пышақ, слинг, арнайы және әртүрлі импровизацияланған құралдар ретінде қызмет ететін құрылғыларды жатқызуға тырысады. Сонымен қатар, жекпе-жекте насихаттайтын авторлар суық қару санатына полустер, таяқшалар, шынжырлар, шанышқылар, желдеткіштер және басқа заттарды қосады. Бұл ретте Азия елдерінде жауынгерлік өнерде қолданылатынның барлығы "қару" деп аталатыны ескерілмейді. Осылайша, "қару" ұғымдары мен қару болып табылмайтын, бірақ белгілі бір зақымдайтын қасиеттері бар басқа объектілер (құрылғылар) араласады.

Суық және лақтыратын қаруды сот сараптамасы мәселелерін қарастыра отырып, дидактикалық тұрғыдан бұл сараптаманың басқа ғылымдармен байланысы және оның даму перспективалары туралы маңызды мәселелерді қарастырған жөн. Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасы бірқатар гуманитарлық, жаратылыстану және техникалық ғылымдармен тікелей байланысты. Философиялық категориялар негізінде оның жалпы теориясы құрылады, әдістер жүйесі туралы идеялар қалыптасады, осы сараптаманың тиімділігі мен практикалық маңыздылығын арттыру үшін қажетті заңдылықтар анықталады. Логикамен байланыс сараптамалық зерттеулер талдау мен синтездеуші, индукция мен шегерімсіз, аналогиясыз, абстракциясыз және басқа логикалық әдістерсіз мүмкін емес екендігінде көрінеді.

Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасының сот медицинасымен байланысын атап өткен жөн, оның мәліметтері объектілерді суық немесе лақтыратын қару санатына жатқызу критерийлерін әзірлеу кезінде ескерілді.

Жаратылыстану және техникалық ғылымдардың жетістіктері мен аспаптық базасы суық және лақтыратын қаруды зерттеуде әртүрлі техникалық құралдарды қолдану арқылы біз қарастыратын сараптама әдістерін таңдауға әсер етеді.

Мысалы, пышақтардың қаттылығын өлшеу үшін әртүрлі қаттыкөлшеуіштер қолданылады, ал садақтар мен арбалеттердің тартылу мөлшерін анықтау үшін – динамометрлер немесе олардың жұмыс принципі қолдануға негізделген арнайы құрылғылар.

Суық және лақтыратын қарудың сот сараптамасын қалыптастыру үшін суық және лақтыратын қаруды жобалау және жасау принциптері үлкен маңызға ие. Бұл заңдылықтар қарудың заңсыз айналымы мен қолданылуына байланысты қылмыстарды ашу және тергеу мақсатында анықталды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Подшибякин, А. С. Холодное оружие. / А. С. Подшибякин. - 3-е изд., доп. и перераб. - М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. - 256 с.
2. Голдованский, Ю. П. Экспертиза по установлению самодельного Холодного оружия
3. Синкевич, Д. Е. Особенности исследования криминального холодного оружия / Д. Е. Синкевич // Ученые записки Таврического национального университета- Сер. - 2009. - - -405.
4. Матюшенков, А. Н. Криминалистические аспекты учения о холодном и метательном оружии : монография / А. Н. Матюшенков. - Челябинск : Челябинск. юрид.ин-т МВД России, 2002. - 400 с.
5. Тихонов, Е. Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : учебное пособие / Е. Н. Тихонов. - 2-е изд., перераб. и доп. - Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 1987. - 232 с.
6. Кокин, А. В. О понятии, предмете, задачах и объектах судебной экспертизы холодного и метательного оружия / А. В. Кокин // Теория и практика судебной экспер- - 2017. - Т. 12, № 4. - -52.
7. Беспалова, Л. Б. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Б. Беспалова. - М., 1998. - 225 с.

А. Қайратқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің

3 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Избасова А.Б.**

PhD докторы, доцент м.а.

КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Цифрлық әлем және оның ашқан жаңа мүмкіндіктері қазіргі қоғамның барлық салаларына таралып, қалыптасқан ескі әдет-ғұрыпты, ескіше ойлауды және қолданыстағы технологияларды тез ығыстырды. Қазақстан Республикасының басшылығы Ұлттық Қауіпсіздік мәселелеріне назар аударатырып, «Цифрлық экономика – бұл жеке сала ғана емес, шын мәнінде ол - өмір салты, мемлекеттік басқару жүйесін, экономиканы, бизнесті, әлеуметтік саланы, бүкіл қоғамды дамытудың жаңа негізі. Цифрлық экономиканың қалыптасуы - Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі мен тәуелсіздігі, Отандық компаниялардың бәсекелестігі мәселесі» деген тұжырымдама айтты. Осы тұжырымдамаға сәйкес,

қазір заманауи «цифрлік трансформация» түсініктемесі жиі қолданылып жүр. Экономикалық, саяси, әлеуметтік және құқықтық ортада болып жатқан кез-келген өзгерістер қоршаған әлемді өзгертетіні белгілі. Мемлекеттің цифрлық экономикаға көшуі де ерекшелік болған жоқ, өйткені цифрлық технологияларды енгізу олардың құқықтық негізін құру ғана емес, сонымен қатар барлық мемлекеттік органдардың жұмыс принциптерін өзгерту, қызметтер мен еңбек нарығын толығымен қайта құру болып табылады.

Соңғы бірнеше жылда технологиялық мәселелер қатарындағы криптовалюталар әлемдік және ұлттық қаржы жүйелерін дамытудың ең көп талқыланатын мәселелері санатына көшті. Криптовалюталарды капиталдандырудың қарқынды өсуі және ұжымдық инвестициялау (краудфандинг) моделінің дамуы көзқарастардың күрт өзгеруіне себеп болды. Көбінесе криптовалюталар заңсыз Интернетте (Darknet) айналымнан алынған заттар мен өнімдерді сатып алу кезінде қолданылады. Криптовалютаны қылмыстық жолмен пайдалану бағыттарының саны айтарлықтай өсті және ол әлі де көлеңкелі интернет-нарықтарда есеп айырысу құралы ретінде күн сайын қолдануда. Соңғы бесжылдықтағы статистикаға жүгінетін болсақ, биткойнмен заңсыз қызмет нарығы шамамен 76 миллиард долларды құрады. Бұл жылына орын алатын есірткі саудасының американдық және еуропалық нарықтарының көлеміне жақын. Сонымен қатар, халықаралық деңгейде тарату криптовалютаның технологиясын реттеуге және енгізуге; қылмыспен күресуге бағытталған кванттық есептеулерді әзірлеуге; кілттерді беру үшін пайдаланылатын ақпаратты криптографиялық қорғаумен байланысты коммуникацияларды зерттеуге; «мемлекеттің қорғанысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге болатын кванттық сенсорларды» құруға ерекше назар аударылады.

Қылмыстық ортада жаңа қаржы құралының танымалдығы осы уақытқа дейін криптовалютаның заңды параметрлері әзірленбегендігімен және оның қауіпсіз айналымының шекаралары белгіленбегендігімен түсіндіріледі. Криптовалютаны қылмыс құралы ретінде пайдаланудың қалай жүргізілетінін кешенді зерттеулердің болмауы крипто-қылмыстарының алдын алу саласындағы жұмыстың нәтижелілігіне сөзсіз әсер етеді.

«Крипто-қылмыстар» деп виртуалды валютаға қатысты немесе оны пайдалану арқылы жасалатын бірыңғай жүйелік қасиеттерге ие әрекеттер жиынтығын түсіну ұсынылады. Бұл құбылыс институттандыру сатысында болғандықтан, бұл терминді қолдану шартты болып табылады. Криптовалюта арқылы жасалынатын қылмыстарды 3 негізгі санатқа бөлсек болады:

1. Тыйым салынған тауарларды (психотропты заттар, есірткі), қызметті, контентті заңсыз сату барысында қолдану;

2. Жаңа цифрлық валютаны пайдалана отырып, қылмыстық жолмен келген кірістерді жасыру;

3. Криптовалютаны ұрлау және меншікке қарсы өзге де қылмыстар.

Сонымен қатар, криптовалюталар терроризмді қаржыландыруға, қылмыстық активтерді заңдастыруға және киберқылмысқа қарсы күреске кедергі келтіреді. Бұл құбылыстар бүкіл әлемде криминогенділікті және криминологиялық қауіпсіздікке төнетін қатерлер деңгейін арттырады.

2017 жылы сарапшылар тобы киберқылмыстың трансұлттық сипаты серпінді және күрделі деген қорытындыға келді. Криптовалютамен жасалынатын қылмыстардың күн сайын дамып жатқандығынан, бұл қылмыс түрін Халықаралық Ынтымақтастық шеңберінде талқылау және белгілі бір стандарттарға салу, түп-тамырымен жойып тастау әлі ерте, сондықтан мүше мемлекеттер киберқылмысқа қарсы жаңа халықаралық шаралармен жұмыс істеуі керек.

БҰҰ шеңберінде киберқылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі жаңа жаһандық құқықтық құжатты әзірлеу мүмкіндіктері, БҰҰ – ға мүше мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу нәтижелеріне негізделген. Алайда, осы мәселе бойына пікірлер екіге бөлінді және барлық қатысушы елдер бұл ұсыныстарды қолдай қойған жоқ. Мәселен, Халықаралық Ынтымақтастыққа мүше мемлекеттердің бірқатар өкілдері киберқылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерін әлеуетті арттыру, құқық қорғау органдары арасындағы белсенді диалог пен ынтымақтастық арқылы, сондай-ақ Еуропа Кеңесінің киберқылмыс туралы Конвенциясы (Будапешт конвенциясы) сияқты қолданыстағы құжаттарды пайдалану арқылы жақсы шешуге болатындығы туралы пікір білдірген болатын. Бұл процестер цифрлық технологиялардың қоғам өмірінің барлық салаларына тез таралуына ықпал етті, бірақ мемлекет пен қоғамның оларға ұйымдық-құқықтық дайындығы аясында және кез-келген инновациялық технологияларды енгізудің бізге алып келетін оң және теріс факторларды ескермегендіктен, криминологиялық жағдай күрт нашарлай бастады.

Біріншіден, бұл цифрлық технологияларға да, оларды пайдалануға қатысты жасалған қылмыстардың бұрын – сонды болмаған өсуіне ықпал етті (2019 ж. – 294 мың қылмыс тіркелді, бұл 2018 жылға қарағанда, 70% - ға, ал 2020 жылы 510,4 мың қылмыс тіркелген, бұл 2019 ж. қарағанда 73,4% - ға артық).

Криптовалюталық салада қылмыстың ең кең таралған түрі ол, әрине, алаяқтық және жымқыру болып табылады. Криптовалютаны айналымға жіберуді ұйымдастыратын құрылғы және сайттардың көп болғанына және түрлілігіне қарамастан, қылмысты жасаудың тәсілдері мен мотивтері бірдей.

Баяндамалардың өткен жылдың 2022 жылдың 28 қыркүйегіндегі Қасым-Жомарт Тоқаевтың пікірімен қорытындылағым келеді. «Қазақстан жаңа цифрлық технологиялар, крипто экожүйе, сондай-ақ реттелетін және ашық цифрлық майнинг саласында жетекші ойыншы болуға ниетті. «Астана» халықаралық қаржы орталығының алаңында арнайы пилоттық жоба шеңберінде криптовалюталарды айырбастау жүргізілуде. Ол үшін ұлттық заңнамаға және реттеуші ортаға айтарлықтай инновациялық өзгерістер енгізілуі тиіс».

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын («Қазақстанның киберқауіпсіздік» бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы 407 қаулысы.
2. Т.В.Пинкевич. Криминология бойынша таңдалған дәрістер жинағы / ред. Мәскеу, 2020. Б. 49
3. Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыс туралы Конвенция (EST № 185) (Будапешт, 2001).
4. 2022 жылдың 28 қыркүйегіндегі Қасым-Жомарт Тоқаевтың мәлімдеуі

С.Б. Оразбек

Магистрант 1-курса КазНУ имени аль-Фараби
ғылыми жетекшісі А.Б. Избасова
доктор философии (PhD), Казахский
Национальный Университет имени аль-Фараби

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ ХИЩЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье анализируются проблемы уголовно-правовой оценки неправомерного присвоения или растраты чужого имущества, то есть хищения с использованием информационных технологий. Использование Интернет-ресурсов и прочих информационных технологий постепенно становится основой жизни современного общества и отдельной личности. Зачастую мы даже не замечаем, как всё больше и больше нашей реальной жизни превращается виртуальное общение и коммуникации. В подобных условиях следует обратить внимание на то, что схожие тенденции наблюдаются и в преступном мире: подстраиваясь под современные реалии жизни потенциальных жертв, преступники всё чаще используют виртуальные, цифровые и иные информационные ресурсы в целях совершения преступных посягательств, в том числе на чужое имущество. Сохраняющаяся неточность в понимании признаков составов преступлений, предусматривающих ответственность за разные формы хищения безличных, электронных денежных средств, порождает неверную квалификацию деяний, что свидетельствует о необходимости дальнейшего совершенствования уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: хищение; электронные денежные средства; информационные технологии; компьютерное мошенничество; квалификация преступлений.

Аннотация. Мақалада бөтеннің мүлкін заңсыз иемденуді немесе ысырап етуді, яғни ақпараттық технологияларды қолдана отырып ұрлауды қылмыстық-құқықтық бағалау мәселелері талданады. Интернет-ресурстарды және басқа да ақпараттық технологияларды пайдалану біртіндеп қазіргі қоғам мен жеке тұлғаның өмірінің негізіне айналуға. Көбінесе біз виртуалды байланыс пен коммуникацияның шынайы өміріміздің қалай өзгеретінін байқамаймыз. Мұндай жағдайларда қылмыстық әлемде ұқсас тенденциялар байқалатынына назар аудару керек: әлеуетті құрбандардың қазіргі өмір шындығына бейімделе отырып, қылмыскерлер виртуалды, цифрлық және басқа да ақпараттық ресурстарды қылмыстық қол сұғушылықтар жасау үшін, соның ішінде басқа біреудің мүлкіне қол сұғушылық үшін көбірек пайдаланады. Қолма-қол ақшасыз, электрондық ақша қаражатын ұрлаудың әртүрлі нысандары үшін жауапкершілікті көздейтін қылмыстар құрамының белгілерін түсінуде сақталып отырған дәлсіздік әрекеттердің дұрыс сараланбауын туғызады, бұл қылмыстық-құқықтық нормаларды одан әрі жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Түйін сөздер: жымқыру; электрондық ақша қаражаты; ақпараттық технологиялар; компьютерлік алаяқтық; қылмыстардың біліктілігі.

Annotation. The article analyzes the problems of criminal-legal assessment of misappropriation or embezzlement of another's property, that is, theft through the use of information technology. The use of Internet resources and other information technologies is gradually becoming the basis for life of modern society and individuals. Often, we do not even notice how more and more of our real life turns into virtual communication. In such circumstances it should be noted that similar trends are observed in the criminal world: adjusting to the modern realities of life of potential victims, criminals are increasingly using virtual, digital and other information resources for the purpose of committing criminal offenses, including property of others. The persisting inaccuracy in the understanding of the elements of crimes, providing responsibility for various forms of theft of non-cash, electronic money generates incorrect qualification of acts, which indicates the need for further improvement of the criminal law norms.

Keywords: theft; electronic money; information technology; computer fraud; qualification of crimes.

Цифровизация практически всех сфер жизнедеятельности, несмотря на положительные моменты ее применения, такие как облегчение и ускорение решения повседневных бытовых и профессиональных задач, вызывает и негативные последствия в части использования цифрового пространства для совершения преступления, что способствует более быстрому достижению преступной цели, широкому охвату круга потенциальных потерпевших. Однако наиболее остро этот вопрос встает перед обществом во время масштабного общего спада. Как и любое масштабное кризисное явление пандемия COVID-19 (весна - осень 2020 года) дестабилизировала не только мировую и национальные экономики, но и жизнь общества в целом, в том числе повлияла на рост киберугрозы в связи с вынужденной цифровизацией и складыванием благоприятной среды для активизации деятельности соответствующего преступного сегмента. В связи с этим обеспечение информационной безопасности казахстанского общества стало ещё более актуальным.

Современный период развития характеризуется интенсивным применением и распространением компьютерных технологий. Это привело к уменьшению оборота наличных ценностей и переводу их в электронное пространство. Однако перевод материальных ценностей в информационные системы привел к появлению новых способов их хищения, в том числе, с помощью компьютерных систем.

Особенность использования обмана или злоупотребления доверием при хищении путем вмешательства в компьютерную информацию была учтена в Уголовном кодексе Республики Казахстан. В п. 4 ч.2 ст. 188 упомянутого нормативного правового акта закреплён квалифицирующий признак кражи: «путем незаконного доступа в информационную систему, либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций».

В Уголовном кодексе Республики Казахстан нет такого квалифицирующего признака хищения, как с банковского счета, а равно в отношении электронных денежных средств. Однако существуют составы преступления хищения имущества путем вмешательства в компьютерную систему. Думается, такая позиция законодателя является обоснованной.

Хищение с банковского счета также может происходить путем использования банковской карты (бесконтактной оплатой), обмана или злоупотребления доверием банковского сотрудника. В таком случае неправомерного доступа к компьютерной информации нет. В связи с этим затрагивается только один объект преступления. Конструирование специального квалифицирующего признака или квалифицированного состава в такой ситуации необоснованно. Таким образом, в указанной ситуации квалификация деяния должна осуществляться по основному составу хищения.

Признавая целесообразность дифференциации уголовной ответственности при совершении преступления с использованием информационных технологий, отметим, что введение соответствующего признака в смежные составы преступлений может повлечь сложности в правоприменительной практике при разграничении схожих составов преступлений.

В частности, уголовная ответственность за хищение с использованием информационных технологий в настоящее время предусмотрена двумя статьями: п. 4 ч.2 ст. 188 УК РК «Кража, совершенная путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникации»; п.4 ч.2 ст.190 УК РК «Мошенничество, совершенное путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы», т.е. отдельная квалифицирующая статья за хищение с использованием информационных технологий отсутствует.

Категории «электронные денежные средства», «электронные средства платежа» подробно и довольно сложно раскрываются в Законе Республики Казахстан «О платежах и платежных системах» от 26 июля 2016 года. Иначе говоря, электронные денежные средства – это безналичные денежные средства, учитываемые кредитными организациями без открытия банковского счета и переводимые с использованием электронных средств платежа.

К электронным средствам платежа, с помощью которых переводятся электронные денежные средства, относятся электронные кошельки, доступ к которым осуществляется с использованием компьютеров, мобильных устройств, в том числе посредством специального программного обеспечения, а также банковские предоплаченные карты - платежные карты, которые предоставляются клиенту оператором электронных денежных средств и используются для перевода электронных денежных средств и иных операций.

Таким образом, электронные денежные средства представляют собой разновидность безналичных денежных средств, но последние привязаны к конкретному банковскому счету, а электронные денежные средства - нет. При этом перечисление электронных денежных средств возможно лишь посредством электронных средств платежа, а операции с безналичными денежными средствами могут совершаться как с использованием таких способов, так и без них (например, посредством личного обращения в кредитную организацию).

Основное различие названных преступлений проводится по способу совершения преступления. Кража предполагает тайный способ хищения. Мошенничество - обман или злоупотребление доверием. Следует отметить, что критериями для выделения специальных составов мошенничества стали сфера общественных отношений, в которой совершаются преступления, предмет и способ совершения преступления. В практической деятельности правоохранительных органов нередко встречаются такие ситуации, когда признаки отдельных преступлений имеют некоторое сходство с мошенничеством, что создает определенные трудности для правоприменителя в процессе квалификации анализируемых деяний.

Согласно нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6. «О судебной практике по делам о мошенничестве» под мошенничеством, совершенным путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы следует признавать действия виновного, направленные на завладение имуществом или правом на имущество пользователя информационной системы, совершенные посредством информационных технологий

(компьютера, компьютерных программ, интернета, сотового телефона и т. п.), путем размещения в информационной системе заведомо недостоверных сведений или программ, с целью реализации его преступного умысла на обман пользователя посредством Qiwi-кошелька, интернет-банкинга и т. д.

В случаях, когда указанные деяния сопряжены с неправомерным доступом в информационную систему или сеть телекоммуникаций, содеянное подлежит квалификации по совокупности уголовных правонарушений по статьям 190 и 205 УК, или 190 и 206 УК, если в результате неправомерного доступа к компьютерной информации произошло уничтожение и модификация, нарушение работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети. Мошенничество традиционно рассматривается как форма хищения, отличающаяся способом его совершения в виде обмана или злоупотребления доверием. Однако в данном случае происходит «обман машины».

Возможны и ситуации, когда потерпевший сам переводит денежные средства под воздействием убеждающих речей виновного в качестве подтверждения намерения приобрести «товар», факта пользования терминалом самообслуживания или уплаты налога за получение приза в денежном эквиваленте взамен самого приза и т.п., что квалифицируется как мошенничество. При этом, несмотря на то, что в данном случае используются информационно-телекоммуникационные сети для перечисления денежных средств виновному лицу, подобные ситуации нельзя рассматривать как специальный вид мошенничества - с использованием электронных средств платежа, так как в данном случае важен способ хищения - обман или злоупотребление доверием, а то, каким образом потерпевший передает свое имущество (лично или осуществляя безналичный перевод), значения для квалификации не имеет. Однако если потерпевший переводит денежные средства виновному под угрозой применения насилия, опасного для жизни или здоровья, то способ хищения меняется и речь должна идти уже о другом составе преступления. Таким образом, до сих пор сохраняются трудности в квалификации хищений безналичных, в том числе электронных, денежных средств, несмотря на разъяснения высшей судебной инстанции. Посредством интернет-технологий чужими денежными средствами можно завладеть любым способом.

Введение отдельного состава хищения с использованием информационных технологий позволило бы объединить в одном составе все формы хищения по признаку совершения их определенным способом, повышающим общественную опасность содеянного, как это сделано применительно к хищению предметов, имеющих особую ценность, исходя из особенностей предмета посягательства. Под данный состав преступления будут подпадать случаи хищения безналичных и электронных денежных средств, совершенные тайно, путем обмана или злоупотребления доверием, в случае открытого хищения, в том числе с применением насилия, опасного для жизни и здоровья, а также случаи присвоения или растраты вверенных безналичных денежных средств. Введение данного состава преступления позволит избежать ошибок в квалификации схожих ситуаций и будет способствовать единообразной правоприменительной практике.

Список использованной литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан // <https://online.zakon.kz/document/?do>.
2. Закон Республики Казахстан «О платежах и платежных системах» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38213728&pos=1;-8#pos=1;-8
3. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1.2022.g>.
4. Почти 10 тысяч случаев интернет-мошенничества выявлено в Казахстане за первое полугодие 2022 года (uchet.kz)

УДК 343.5

Мунайтбасов А.Б.

магистрант 2 курса научно-педагогического направления КазНУ им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Научный руководитель: к.ю.н., доцент **Маликова Ш.Б.**

ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ОБЪЕКТА НАРУШЕНИЯ ПРАВИЛ ВЕДЕНИЯ ГОРНЫХ И СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ

Аннотация. В статье рассматривается понятие объекта нарушения правил ведения горных и строительных работ. Проанализированы различные научные подходы определения родового, видового и непосредственного объекта нарушения правил ведения горных и строительных работ.

Ключевые слова: объект, общественная безопасность, интересы общества, правила безопасности, источники повышенной безопасности и т.д.

Аннотация. Мақалада тау-кен және құрылыс жұмыстарын жүргізу ережелерін бұзу объектісі туралы түсінік қарастырылады. Тау-кен және құрылыс жұмыстарын жүргізу ережелерін бұзудың рулық, түрлік және тікелей объектісін анықтаудың әртүрлі ғылыми тәсілдері талданды.

Түйін сөздер: объект, қоғамдық қауіпсіздік, қоғам мүдделері, қауіпсіздік ережелері, жоғары қауіпсіздік көздері және т. б.

Annotation. The article discusses the concept of the object of violation of the rules of mining and construction work. Various scientific approaches to determining the generic, specific and direct object of violation of the rules of mining and construction work are analyzed.

Keywords: object, public safety, public interests, safety rules, sources of increased security, etc.

В теории уголовного права объект преступления, предусмотренного ст. 277 УК, традиционно классифицируется по вертикали и по горизонтали, однако содержание каждого его вида, как и сама концепция объекта, до настоящего времени является предметом активного обсуждения. Во-первых, научные споры касаются неопределенности в понимании общественной безопасности как комплексного объекта преступлений главы 10 УК, объединяющего в себе совокупность общественных отношений, выступающих применительно к прочим преступлениям их самостоятельными объектами. В этой связи возникают вопросы квалификации, ведь причиненный вред может быть любым – жизни, здоровью, собственности, безопасности производства и др. [1]. Во-вторых, оживленная дискуссия ведется и вокруг содержательного компонента термина «общественная безопасность», которая поставлена под охрану самим законодателем. В попытке его раскрыть практически все теоретики в той или иной вариации оперировали универсальным определением безопасности как состояния защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства. Исходя из оценки источника угрозы, видовой объект рассматриваемого преступления определяется правоведами как состояние защищенности личности, общества и государства от угроз в связи с нарушениями специальных правил безопасности ведения определенных видов работ или деятельности [2]; личности, общества и государства преимущественно от разнообразных внутренних угроз общепасного характера [3]; основанное на соблюдении правил безопасности при ведении специальных видов работ; обеспечиваемое нормативными предписаниями и охраняемое уголовным законом и др.. Другими учеными им предлагается считать совокупность общественных отношений по обеспечению жизни и здоровья граждан, имущественных интересов физических и юридических лиц, общественного спокойствия, нормальной деятельности государственных и общественных институтов; безопасного использования источников повышенной опасности, безопасного проведения разработки недр земли, строительства; защищенности жизни и здоровья граждан, имущественных интересов, общественного спокойствия и порядка, нормальной деятельности учреждений, организаций, предприятий и др.

В контексте темы исследования для уточнения объектов деяния, описанного в ст. 277 УК, необходимо определить, что такое безопасность. В специальной литературе востребован метод обращения к толковым словарям, где понятие «безопасность» означает положение, при котором кому-нибудь, чему-нибудь не угрожает опасность, или иначе отсутствует угроза причинения вреда кому-либо или чему-либо, однако смысл используемых в уголовном праве понятий нельзя установить единственно толкованием словаря. Применять же формулировку безопасности, данную в 1992 г., для уголовно-правовой дефиниции объекта можно за следующими изъятиями. Во-первых, теоретическое определение безопасности, будучи расплывчатым, допускает всевозможные угрозы (даже самые невероятные). Во всех сферах жизнедеятельности общества воспроизводятся все новые опасности, которыми чревата любая ситуация, и большая часть этих опасностей связана с техническими и технологическими составляющими современного общества. Во-вторых, сами «жизненно важные» интересы личности, общества и государства весьма подвижны и субъективны, и потому они должны быть точно установлены для юридической практики с указанием конкретных значений, отвечающих их безопасности. В-третьих, в понятии безопасности не даются рамки состояния защищенности, поскольку в силу количественных изменений защищенности объект может обладать разной ее степенью.

Как верно считает О.К. Зателепин, в специальных составах преступлений посягательство на объект осуществляется через нарушение специальных правил поведения [4]. Иными словами, состояние защищенности объекта или производственного процесса есть комплекс мер, реализуемых субъектами обеспечения безопасности, направленных на достижение ряда показателей безопасности посредством соблюдения государственных нормативных требований охраны труда, что гарантирует необходимый уровень их защищенности от различного рода угроз.

В теории безопасности исследователи выделяют источник (носитель, субъект) опасности, обладающий способностью нанесения ущерба объекту защиты, на который направлено его вредоносное воздействие, в результате чего объект при неблагоприятных обстоятельствах, условиях или ситуациях подвергается риску причинения вреда или претерпевает его. По этому поводу А.Г.

Атаманов замечает, что «понятие «безопасность» приобретает смысл не только при указании на объект, который необходимо защитить, но и при наличии «опасности», исходящей от некоего «источника угроз»» [5], то есть источника повышенной опасности. Применительно к области нашего исследования представители цивилистической науки разделились на сторонников понимания источника повышенной опасности как любой деятельности [6]; предметов материального мира [7]; объектов (явлений) [8]; предметов материального мира и деятельности по их использованию [9]; предметов, веществ, видов энергии и деятельности [10] вопреки тому, что теоретическая проблема решена законодателем в ГК РК.

В науке внесены предложения о дополнении рассматриваемого состава преступления указанием на опасный производственный объект, где проводятся

К иным относятся также объекты, на которых: используется оборудование, работающее под избыточным давлением более 0,07 мегапаскаля; стационарно установленные грузоподъемные механизмы, эскалаторы в метрополитенах, канатные дороги, фуникулеры; получают, транспортируются, используются расплавы черных и цветных металлов, сплавы на основе этих расплавов с применением оборудования, рассчитанного на максимальное количество расплава 500 килограммов и более; ведутся горные работы, работы по обогащению полезных ископаемых; осуществляется хранение или переработка растительного сырья, в процессе которых образуются взрывоопасные пылевоздушные смеси, способные самовозгораться, возгораться от источника зажигания и самостоятельно гореть после его удаления, а также осуществляется хранение зерна, продуктов его переработки и комбикормового сырья, склонных к самосогреванию и самовозгоранию и др.

Интересы государства, которые охраняются составами главы 10 УК. Изложенные суждения позволяют уточнить авторскую позицию о видовом объекте преступления, предусмотренного ст. 277 УК, поскольку определение его родового объекта не представляет особых сложностей и обстоятельно разработано в науке. Здесь оговоримся, что комплексный характер родового объекта рассматриваемого состава преступления выражается через объекты, разделяемые по горизонтали. Видовым же объектом является общественная безопасность не в широком смысле слова как совокупность общественных отношений, «обеспечивающих безопасное использование источников повышенной опасности, безопасное проведение разработки недр земли, строительства, безопасное и надлежащее пользование оружием, боеприпасами и взрывчатыми веществами», а общественная безопасность в определённой сфере, охраняемая специальными правилами. Обоснуем свой вывод. Деяние, описанное в ст. 277 УК, состоит в нарушении специальных правил ведения работ повышенной опасности, т.е. правил производственной безопасности. Она наряду с другими видами безопасности – биологической, радиационной, промышленной, экономической, экологической, пожарной, безопасности личности и др. – составляет подвид безопасности общественной или ее специальный вид, а не всю общественную безопасность. А потому общественной безопасностью в сфере производства строительных или иных работ (производственная безопасность) предлагается считать состояние защищенности жизненно важных интересов личности и общества, при котором отсутствует опасность причинения физического, материального или иного вреда в связи с нарушением государственных нормативных требований безопасности при ведении работ повышенной опасности (источник опасности).

Говоря об основном непосредственном объекте преступления, отметим, что им является конкретное благо, ценность, для охраны которых принимается уголовно-правовая норма. Как писал Н.И. Коржанский, это общественное отношение, «повреждение которого составляет социальную сущность данного преступления и в целях охраны которого издана уголовно-правовая норма, предусматривающая ответственность за его совершение» [11].

И.П. Лановенко и Г.И. Чангули, говоря об общности непосредственных объектов преступлений, посягающих на трудовые права граждан и производственную безопасность, писали: «... Производственный травматизм выходит за пределы индивидуальных трудовых интересов того или иного потерпевшего. Здесь собственно трудовые интересы потерпевших сливаются с понятием общественной безопасности производства» [12].

Комментируя уже российский УК, В.С. Комиссаров отмечал, что «преступления, связанные с нарушением специальных правил безопасности посягают на специфическую группу общественных отношений, которые являются частью отношений общественной безопасности и регламентируют порядок производства отдельных видов работ, а также связанные с этим порядком правила безопасности труда. Горные, строительные и некоторые другие виды работ относятся к опасным производствам, и нарушение правил труда на них способно привести к многочисленным человеческим жертвам, крупному материальному ущербу» [13]. Как поясняет И.М. Тяжкова при

анализе статей 143 и 216 УК, «несмотря на расположение в разных главах УК, эти преступления посягают на один объект – безопасность в сфере обеспечения защиты жизни и здоровья граждан при осуществлении производственных процессов в различных отраслях» [14]. А.А. Евдокимов считает, что «при отграничении деяния, предусмотренного ст. 216 УК РФ (277 УК РК), от нарушения правил охраны труда (ст. 143 УК РФ) нужно учитывать, что правила безопасности горных, строительных и иных работ включают в себя одновременно и правила охраны труда и техники безопасности. Поэтому их нарушения являются и нарушениями общих правил охраны труда» [8].

Эта позиция в разные годы подверглась активной критике научного сообщества, однако в современных реалиях она разделяется автором и может быть доказана следующими положениями. Во-первых, общественная безопасность как родовой объект есть совокупность общественных отношений, направленных на обеспечение и поддержание безопасных условий жизнедеятельности общества, которые среди прочего включают в себя охрану здоровья населения (неприкосновенности жизни и здоровья граждан), собственности (имущественных интересов физических и юридических лиц), общественного спокойствия, личности и общества от последствий техногенных катастроф и промышленных аварий. Социальная функция общественной безопасности выражается и в том, что она ассоциируется с определенным уровнем уверенности граждан в защищенности общества и конкретного гражданина от общественно опасных посягательств, неприкосновенности основных социальных благ. Многие виды трудовой деятельности в силу особенностей технологических процессов изначально обладают потенциально высокой степенью опасности причинения вреда физическому здоровью, жизни и имущественным интересам работника и общества в целом. Отсюда опасные формы поведения человека, нарушающего правила охраны труда, обладают не меньшей разрушительной силой, чем технические источники, а потому их необходимо признавать угрожающими безопасности общества.

Во-вторых, безопасность труда – такое состояние защищенности работника, которое исключает вероятность причинения вреда его жизни и здоровью в процессе производственной деятельности.

В-третьих, состояние защищенности общества подвергается угрозе и тогда, когда в результате необеспечения условий труда, отвечающих требованиям безопасности, оно несет расходы в связи с производственным травматизмом (медицинское, санаторно-курортное обслуживание, социальное страхование и др.).

Изложенное позволяет утверждать, что основной непосредственный объект преступления, описанного в ст. 277 УК, состоит из двух элементов – безопасности работ повышенной опасности (производства, производственной деятельности) и охраны труда. Это взаимосвязанные объекты уголовно-правовой охраны: безопасность производства нельзя рассматривать вне охраны труда. Эта общность определяется тем, что, «стремясь обеспечить безопасность труда, законодатель определяет общие правила охраны труда, а также специальные правила производства отдельных видов работ». Другими словами, основным непосредственным объектом преступления, предусмотренного ст. 277 УК, являются общественные отношения по обеспечению безопасности и охраны труда при ведении строительных или иных работ повышенной опасности от угроз в виде причинения смерти, вреда здоровью человека или собственности в связи с нарушением государственных нормативных требований производственной безопасности.

Список использованной литературы

1. Дрожжина Е.А. Общественная безопасность как комплексный объект преступления // Проблемы экономики и юридической практики. - 2015. - № 2. - С. 84-87.
2. Уголовное право России. Часть Особенная: учебник для вузов / отв. ред. Л.Л. Кругликов. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - С. 405.
3. Тихомирова Ю.И. Уголовно-правовая характеристика нарушения правил безопасности при ведении горных, строительных и иных работ // Вестник СевКавГТИ. - 2017. - № 4 (31). - С. 212.
4. Зателепин О.К. Квалификация преступлений против военной безопасности государства. - М.: За права военнослужащих, 2009.
5. Атаманов Г.А. Диалектика безопасности // Национальная безопасность России в перспективах современного развития: межвуз. науч. сб. - Саратов: Научная книга, 2005.
6. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. - М.: Госюриздат, 1952.
7. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и обязательства из неосновательного обогащения. - М.: Госюриздат, 1951.
8. Евдокимов А.А. Нарушение специальных правил безопасности в уголовном праве / отв. ред. А.И. Чучаев. - М.: Проспект, 2012.
9. Майданник Л.А., Сергеева Н.Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. - М.: Госюриздат, 1953.
10. Бикеев И.И. Ответственность за незаконный оборот огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств: автореф. дис канд. юрид. наук. - Йошкар-Ола, 2000.
11. Коржанский Н.И. Энциклопедия уголовного права: в 35 т. - СПб.: Изд. профессора Малинина, 2005. - Т. 4.

12. Лановенко И.П., Чангули Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. - Киев: Наукова думка, 1989.
13. Курс уголовного права. Особенная часть: в 5 т. Т. 4 / под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. - М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.
14. Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002.

УДК 343.9

А.Б. Борангазы

магистрант 2 курса научно-педагогического направления КазНУ им. аль-Фараби

Алматы, Казахстан

Научный руководитель: к.ю.н., доцент **Маликова Ш.Б.**

БУЛЛИНГ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ АГРЕССИИ

Аннотация. В статье рассматривается понятие буллинга. Проанализированы различные научные подходы определения сущности буллинга. А также предпринята попытка классифицировать буллинг.

Ключевые слова: буллинг, травля, агрессия, насилие, физическое насилие, психологическое насилие и т.д.

Аннотация. Мақалада буллинг ұғымы қарастырылады. Буллингтің мәнін анықтаудың әртүрлі ғылыми тәсілдері талданды. Сондай-ақ, буллингті жіктеуге талпыныс жасалды.

Түйін сөздер: буллинг, қорлау, агрессия, зорлық-зомбылық, физикалық зорлық-зомбылық, психологиялық зорлық-зомбылық және т. б.

Annotation. The article discusses the concept of bullying. Various scientific approaches to determining the essence of bullying are analyzed. An attempt has also been made to classify bullying.

Keywords: bullying, bullying, aggression, violence, physical violence, psychological violence, etc.

В странах Запада и США насилию в школе дали понятие – «буллинг». Отметим еще и понятие «моббинг», которое менее популярно в оценке этого явления, если речь идет о школьном взаимодействии. Моббинг представляет собой ситуацию, когда происходит групповое нападения на одного или более детей [1]. Детей, которые инициируют буллинг, в научной литературе принято называть – «агрессоры» или «буллеры». Ни для кого не секрет, что такое явление, как травля, присутствует в государственных, образовательных, закрытых и прочих детских заведениях во всем мире, в том числе и в Казахстане.

Статистика распространения буллинга в современном мире свидетельствует о том, что каждый десятый школьник подвергается насилию в образовательной среде, и эти показатели только растут в последние десятилетия. Возможно, это связано и с тем, что во всех странах стали внимательней относиться к этому явлению и чаще изучать. Статистика буллинга в школе отличается в разных странах. В 2014-2015 гг. было проведено кросс-культурное исследование буллинга, в котором приняло участие 27 стран. Самый большой процент встречаемости этого явления был отмечен в Австрии – 22% подростков 11-15 лет были жертвами буллинга в школах в этой стране. Меньше всего эта проблема была характерна, по данному исследованию, для Швеции (всего 4% детей имели такой опыт).

Что касается статистики распространенности буллинга на территории постсоветского пространства (страны СНГ), то она тоже различается в разных государствах. Так, например, в Республике Казахстан хотя бы раз с этим явлением в школе столкнулось 66% детей, в Армении – 19,7% учащихся, в Кыргызстане – около 30%, в Республике Беларусь – 2,4%. Такая разница в цифрах может быть объяснена используемой разными странами различной методологией проведения исследования, а также путаницей в разделении понятий «буллинг» и «единичная конфликтная ситуация («стычка»)» в школе между сверстниками [2].

Буллинг – это не только отдельный поведенческий акт, это сложная система взаимоотношений, в которой выражаются и проявляются различные формы переживаний и поведения всех участников процесса. У буллинга есть структура, характерная для конфликта, однако эта структура обладает специфическими чертами: 1) долговременный повторяющийся характер; 2) фиксированные типы участников (защитник жертвы, жертва, свидетель, обидчик, помощник буллера). Примечательно, что в отличие от конфликта, в буллинге четко проявляется дисбаланс в распределении сил между жертвой и агрессором [2].

На Западе проблема буллинга – одна из приоритетных проблем, которые необходимо решать в рамках различных видов образовательных систем (школы, колледжи и пр.). Одна из первых публикаций К. Дьюкаса на тему буллинга (школьной травли) появились еще в 1905 г., но первопроходцами в этой сфере считаются скандинавские ученые – Д. Олвеус, П.П. Хайнеманн, А.

Пикас и Е. Роланд [3]. В начале 90-х гг. особое внимание к буллингу начали проявлять и британские исследователи, так как это стало очень актуальным для образовательной системы этой страны.

Интерес к изучению буллинга значительно возрос за последние двадцать лет. Еще в 70-х годах XX века в Швеции Д. Ольвеус инициировал серию лонгитюдных исследований, направленных на изучения феномена буллинга, который проявлялся в среде мальчиков 12-14 лет в шведских школах. Это исследование вызвало интерес в других скандинавских странах, особенно когда произошла серия детских самоубийств в начале 80-х годов в Норвегии, связанных с травлей. Именно тогда норвежское правительство обратилось к Д. Ольвеусу с просьбой провести общенациональное исследование по проблеме буллинга в норвежских школах [4]. Эти исследования, а также проведенная несколько позже Европейская конференция по буллингу в г. Ставангере инициировали дальнейшие обсуждения и исследования в других странах в конце 80-х и начале 90-х годов, в таких странах как Великобритания, Австралия, Канада, Италия, Ирландия [3].

Было установлено, что зачастую проявление буллинга зависит от неравенства детей с точки зрения особенностей экономики, развития социальной сферы, доминирующего этноса или культуры в разных странах. Существует масса случаев, демонстрирующих то, что буллинг в школьной среде представляет собой очень часто встречающийся феномен, который за последние двадцать лет все больше и больше распространяется в школах всего мира [5; 6; 7; 8].

Буллинг – это, по сути, вид агрессии, при которой одна личность (либо группа лиц) совершают нападки на другую личность, которая не может дать достойный отпор. В процессе буллинга жертве наносят оскорбления, унижают, пытаются «вытеснить» жертву из всех существующих видов групповой деятельности сверстников.

В нашей стране реальное понимание всей остроты данной проблемы возникло после распада Советского Союза. В СССР эту тему показывали через призму художественных образов советские режиссеры в художественных фильмах: «Чучело» (реж. Р. Быков), «Пацаны» (реж. Д. Асанова). При этом на официальном уровне эта проблема «замалчивалась», делали вид, что такой проблемы как будто бы не существовало, по крайней мере, ее старались не озвучивать.

Между тем, с каждым днем в нашей стране тема подростковой жестокости становится все более актуальной, ежегодно фиксируется все больше случаев проявления насилия в подростковой среде. Немногочисленные российские исследования показывают следующие цифры: порядка 13 % детей школьного возраста уже почувствовали негативные последствия от травли и 20 % стали жертвами агрессоров [5]. Не так давно проведенное исследование в г. Волгоград определило, что 13,5 % школьников больше 1-2 раз испытывали на себе насилие в образовательной среде, 25 % детей подросткового возраста минимум 1 раз принимали участие в буллинге [9].

В современных научных источниках (В.Н. Бутенко, И.В. Волкова, С.В. Кривцова, Д.А. Лейн и др.) буллинг предлагается рассматривать как насилие, которое проявляется в систематических актах агрессии относительно лиц, которые в большей степени ниже и слабее по статусу, физически либо психологически [10; 11].

Множество исследователей отмечают общие характеристики, которые присущи каждому виду и форме буллинга, а именно: преднамеренность действий; многократность и постоянство проявлений; реальный либо воспринимаемый дисбаланс сил, который проявляется как физическое и социально неравенство сторон участников; агрессивное поведение и наносимый ущерб [10; 11].

Е.П. Ильин охарактеризовал буллинг следующим образом: «длительное систематическое физическое или психологическое насилие, осуществляемое одним человеком или группой и направленное против человека, который не в состоянии защититься в фактической ситуации, с сознанным желанием причинить боль, напугать или подвергнуть человека длительному напряжению» [12]. Из ряда исключительных случаев буллинг или школьная травля переходит в разряд социально - психологической проблемы, требующей решения не только на практическом уровне, но и на уровне научного осмысления [13].

Д.Н. Соловьев рассматривает понятие «буллинг в школьном классе» как разрушительную методику реализации органической потребности подростков в создании внутренней групповой структуры класса, которая основана на принципе доминирования [14].

Е.Н. Ожиёва, описывая буллинг как умышленное, длительное, повторяющееся физическое или психологическое, не носящее характера самозащиты насилие со стороны индивида или группы с некоторыми физическими, психологическими и административными преимуществами над другим индивидом, указывает на присутствие личной цели при применении насилия и несанкционированность такого насилия нормативно- правовыми актами [15].

Всё чаще ученые из разных стран констатируют рост насилия в отношениях между детьми, так как, к сожалению, через насилие дети часто самоутверждаются в социуме и среди сверстников.

Практически в каждом классе есть ученики, которые становятся объектами насмешек и открытых издевательств. Проблема заключается в том, что в группе риска может оказаться практически любой ребенок или подросток. Английская исследовательница Т. Арора, изучая проблему, связанную с буллингом в школе, обозначила то, что буллинг – это поддающиеся наблюдению действия, которые могут возникать во время взаимодействия между подростками в учебном учреждении, а также выступают фактором возникновения чувства обиды либо стресса [16]. С точки зрения К. Бергера, буллинг представляет собой вид агрессивного поведения, которое отличается повторяемостью и направленностью на причинение физического, морального, в том числе эмоционального урона другому человеку для того, чтобы приобрести власть над ним [17].

«Школьная травля (буллинг)» отличается от понятий «конфликт», «виктимизация», «насилие», «агрессия», так как определяется как объективно существующие на протяжении достаточно длительного времени, систематические (например, несколько раз в неделю) нападки на обучающегося с целью изоляции и запугивания. Чтобы отличить буллинг в школе от других проявлений насилия и враждебности, многие авторы подчеркивают специфику этого явления, которая выражается в следующих характеристиках:

1. асимметричность позиций участников (различия власти у агрессора и жертвы);
2. преднамеренность (неслучайность происходящего); виктимизации жертвы (снижение самооценки, униженность);
3. наличие групповой динамики (буллинг – это групповой процесс, в котором присутствует обидчик, жертва, наблюдатель и т.п.);
4. повторяемость (происходит многократно).

В современном мире формы буллинга трансформируются, появляются новые его виды. Например, раньше считалось, что травля в школе бывает только физическая, вербальная, прямая и косвенная. Новые исследования выделяют 6 форм буллинга: физический, вербальный, косвенный, сексуальный, религиозный (расистский), кибер-буллинг [8]. Раскроем каждый из видов буллинга.

Физический буллинг – самый распространенный. Этот тип буллинга более легко выявляемый, так как проявляется открыто, с заметными последствиями (царапины, синяки, травмы и пр.). Часто этот вид буллинга проявляется в драках между группой или двумя подростками, для получения власти над личностью или группой. Агрессоры в данном случае обычно крупнее и физически более развиты, чем жертва. Примеры физического насилия (травли) включают удары ногами, кулаками, пощечины, толчки и любое другое физическое насилие [18].

Вербальный буллинг – одна из форм травли, которая выражается в оскорблении одного подростка другим. Например, давая унижительные клички, оскорбляя по признакам расы, принадлежности к этносу, особенностям внешности, агрессор унижает жертву и получает власть над ней. Часто вербальному буллингу подвергаются дети с физическими и ментальными особенностями развития [19].

Косвенный или психологический буллинг – это скрытый тип агрессии, который остается невидимым для родителей и педагогов (окружающих). Считается, что это самый опасный тип травли, так как представляет собой тип социальной манипуляции, когда подростки пытаются причинить вред своим сверстникам или саботировать их социальное положение. Агрессоры часто выгоняют жертв из группы, распространяют слухи, манипулируют ими и шантажируют. Цель буллера в данном случае – повысить свое социальное положение, контролируя или запугивая другого человека. Данный вид травли чаще используют девочки, чем мальчики, особенно часто он встречается в 11-14 лет. Подростка, подвергающегося данному виду травли, дразнят, оскорбляют, запугивают, исключают из группы. В учебном коллективе часто используют психологический буллинг. При этом для мальчиков характерна прямая травля, а для девочек – косвенная. Нередко косвенная травля оценивается как менее серьезная и более нормативная: ученики легче вовлекаются в нее и меньше оказывают поддержку жертве; учителя, родители реже узнают о ней и реже на нее реагируют [20].

Следующий вид травли – сексуальный буллинг. Он состоит из наносящих оскорбления действий, которые направлены на унижение или стремление опорочить человека, распространяя о нем информацию или дезинформацию интимного характера. Этот вид буллинга включает оскорбления, грубые комментарии, вульгарные жесты, нежелательные прикосновения, сексуальные предложения и порнографические материалы, которыми агрессор третировать жертву. Например, агрессор может сделать грубое замечание о внешности, привлекательности, сексуальном развитии или сексуальной активности девушки или юноши. В некоторых случаях травля на сексуальной почве может привести к актам сексуального насилия. Девочки чаще, чем мальчики, становятся жертвами сексуального буллинга, причем, как со стороны мальчиков, так и со стороны девочек [21].

Сегодня появился еще один вид буллинга – это расистский и религиозный буллинг. Данный вид подразумевает травлю на почве разности религиозных убеждений, расовой принадлежности. Этот тип травли больше распространен на Западе, где характерны школы, собирающие детей с различными вероисповеданиями и расовой принадлежностью. Сегодня появляется все больше исследований этих видов буллинга в школе [8]. В нашей стране пока таких исследований не проводилось. Для данного вида буллинга характерны оскорбления по поводу религиозных воззрений ученика или его принадлежности к определенной расе – в этом случае жертвы подвергаются, в основном, вербальным нападкам.

Грандиозные темпы развития информационных технологий привели все мировое сообщество к новой эре, которую в полной мере можно обозначить как «информационный век». В информационное пространство включены практически все социальные группы, не исключая подростков и молодежь, которые на сегодняшний день являются одними из самых активных групп, предпочитающих информационные формы коммуникации. Подростки большое количество времени проводят в сети Интернет. По исследованию 2016 года, выяснено, что 92% молодежи в возрасте от 13 до 17 лет выходят в Интернет ежедневно, 71% молодежи пользуются более чем одной социальной сетью для общения и коммуникации (ВКонтакте, Facebook, Instagram и др.) [22].

Разновидности и способы жестокого обращения в детской среде постоянно меняются. Каждая эпоха накладывает свой отпечаток на жизнедеятельность людей. И эти новые формы коммуникации породили новые виды деструкций в этих коммуникациях, например, киберагрессия, которая возникла в результате переноса традиционных форм травли и насилия в киберпространство. Кибер-агрессия представляет собой вид девиантного поведения в интернет-сетях [23]. Зачастую жертвами кибер-агрессии выступают дети школьного и дошкольного подросткового возраста. Кибер-агрессия обладает немалым числом видов проявления, среди которых в большей степени популярны троллинг, кибербуллинг (кибермоббинг) и астротурфинг.

Современные дети все больше страдают от кибербуллинга, боятся рассказать об этом взрослым, чувствуют себя беспомощными в ситуации кибер-агрессии. Кибер-буллинг оказывает сильное влияние на эмоциональное состояние ребенка, на его психологическое благополучие и отношение к миру в целом.

Список использованной литературы

1. Heinemann P.P. Mobbing – Oslo: Gyldendal. – 1998. – 176 p.
2. Нестерова А.А. Предикторы школьной травли в отношении детей младшего подросткового возраста со стороны сверстников / А.А. Нестерова А.А., Т.Г. Гришина // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. – 2018. – №3. – С. 97-114.
3. Pan Y. A latent transition analysis of bullying and victimization in Chinese primary school students / Y. Pan, H. Liu, P. Lau, F. Luo // PLoS One. – 2017. – V. 12. – P. 8-12.
4. Olweus D. Bully/victim problems among school children in Scandinavia / Olweus D./ In J.P. Myklebust, R. Ommundsen (Eds.), *Psykolog profesjonen mot ar* – Oslo: Universitetsforlaget. – 1987. – 413 p.
5. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И.С. Кон // Семья и школа. – 2006. – №11. – С.15-18.
6. Кривцова С.В. Школьный буллинг: об опыте исследований распространенности буллинга в школах Германии, Австрии, России / С.В. Кривцова С.В., А.А. Белевич, А.Н. Шапкина // Образовательная политика. – 2016. – Т. 3. – № 73. – С. 2-25.
7. Котова Н.В. Буллинг в школе: причины, последствия, помощь. – Минск: Красико-Принт, 2015. – 96 с.
8. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг) / Д.А. Лейн // Детская и подростковая психотерапия. – СПб.: Питер, 2001. – С.240-276.
9. Ениколопов С.Н. Актуальные проблемы исследования агрессивного поведения / С.Н. Ениколопов // Прикладная юрид. психол. – 2010. – Т.2. – С. 37–47.
10. Бутенко В.Н. Буллинг в школьной образовательной среде: опыт исследования психологических особенностей «обидчиков» и «жертв» / В.Н. Бутенко, О.А. Сидоренко // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. – 2015. – №3. – С.138- 143.
11. Волкова Е.Н. Насилие и жестокое обращение с детьми: источники, причины, последствия, решения / Е.Н. Волкова. – СПб.: ООО «Книжный Дом». – 2011. – 384 с.
12. Ильин Е.П. Психология агрессивного поведения / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2014. – 368 с.
13. Калинина Р.Р. Буллинг в образовательной среде: проблема и пути изучения / Р.Р. Калинина // Психология человека в условиях здоровья и болезни: материалы V международной научно-практической конференции. – Тамбов: Бизнес-Наука-Общество, 2015. – С.254-258.
14. Соловьев Д.Н. Модель профилактики буллинга среди школьников подросткового возраста / Д.Н. Соловьев // Наукоедение. – 2014. – №3. – С.155-162.
15. Ожиёва Е.Н. Буллинг как разновидность насилия / Е.Н. Ожиёва. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
16. Arora C.M.J. Measuring bulling with the life in School checklist / C.M.J. Arora // Patoral Care in Education. – 1994. – V. 12. – P.11–15.
17. Berger K. Invitation to the Life Spain / K. Berger. – New York: Worth Publishers. – 2014.
18. Макарова Е.А. Буллинг как психологическое явление, изучаемое в рамках виктимологии / Е.А. Макарова // Вестник ТИУиЭ. – 2018. – №1. – С. 72-75.

19. Польская Н.А. Взаимосвязь показателей школьного буллинга и самоповреждающего поведения в подростковом возрасте / Н.А. Польская // Психологическая наука и образование. – 2013. – № 1. – С. 39-49.
20. Diaz F.L. Trolling & the First Amendment: Protecting Internet Speech in the Era of Cyberbullies & Internet Defamation / F.L. Diaz / University of Illinois Journal of Law, Technology & Policy. – 2016. – P.135-160.
21. Gruber J.E. The impact of bullying and sexual harassment on middle school and high school girls / J.E. Gruber, S. Fineran // Violence Against Women. – 2007. – V. 13(2). – P. 627-643.
22. Anderson M. Parents, Teens and Digital Monitoring / M. Anderson M.. – DC: Pew Research Center, 2016. – 33 p.
23. Chibbaro J.S. School counselors and the cyberbully: interventions and implications / J.S. Chibbaro // Professional School Counseling. – 2007. – V.11 (1). – P.65-67.

УДК 349.23

А.Ж. Касимов

магистрант, мамандығы: «Құқықтану»,
«Қонаев» университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
a-kassimov@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ САЛАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада еңбекті қорғау қатынастарын цифрландыруды құқықтық мәселелерін қарастырылған. Электронды құжаттар, кадр саясаты, қашықтықтан жұмысты ұйымдастыру, электронды еңбек кітапшасы, жұмыскердің құқықтар мен міндеттері, жұмыс берушінің жұмысты ұйымдастыру, еңбекті қорғау саласындағы тәжірибесіне құқықтық зерттеулер жүргізілген. Қазақстан Республикасында еңбек заңнамасындағы еңбекті қорғау нормаларын жетілдіру жолдары ұсынылады. Сонымен қатар жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы еңбек шарттыңда көрсетілген міндеттерді орындау, жұмыс барысында сұратылған ақпараттарды беру, ақпараттарды сақтау, мекеменің ішкі ережелерін сақтау, еңбек жағдайында қауіпсіздік шараларын сақтау мәселелері толық ашып жазылған.

Кілт сөздер. еңбекті қорғау, еңбек қауіпсіздігі, электронды құжаттар, цифрландыру саясаты.

Аннотация. В данной статье рассмотрены правовые основы цифровизации отношений по охране труда. Проведены правовые исследования опыта работодателя в области электронных документов, кадровой политики, организации удаленной работы, электронной трудовой книжки, прав и обязанностей работника, организации работы, охраны труда. Предлагаются пути совершенствования норм охраны труда в трудовом законодательстве Республики Казахстан. Кроме того, подробно освещены вопросы выполнения обязанностей, указанных в трудовом договоре между работодателем и работником, предоставления запрашиваемой информации во время работы, информирования, соблюдения внутренних правил учреждения, соблюдения мер безопасности в условиях труда.

Ключевые слова. охрана труда, безопасность труда, электронные документы, политика цифровизации.

Annotation. This article discusses the legal basis of digitalization of labor protection relations. Legal studies of the employer's experience in the field of electronic documents, personnel policy, remote work organization, electronic work record, employee rights and obligations, work organization, labor protection were conducted. The ways of improving labor protection standards in the labor legislation of the Republic of Kazakhstan are proposed. In addition, the issues of fulfilling the duties specified in the employment contract between the employer and the employee, providing the requested information during work, informing, compliance with the internal rules of the institution, compliance with safety measures in working conditions are covered in detail.

Keywords. occupational safety, occupational safety, electronic documents, digitalization policy.

Төртінші өнеркәсіптік революция және технологиялық құрылымдардың өзгеруі жағдайында өндіріс пен еңбекті ұйымдастырудың жаңа формаларына қажеттілік артады. Соңғы жылдары еңбек қатынастарын құқықтық реттеуді модернизациялауға әкелетін факторлардың бірі кең таралды қоғамы мен мемлекет өмірінің барлық салаларына цифрлық технологияларды енгізу. Еңбек қатынастарындағы заманауи сын қатерлерге жауап ретінде электрондық кадрлық құжат айналымын кеңінен енгізу болды және қашықтан (қашықтан) жұмыс. Мұның бәрі Еңбек және әлеуметтік қорғау туралы заңнаманы қайта құруды қажет етті.

Еңбек заңнамасы мен практикасындағы барлық технологиялық новеллалар қатынастар елдің әртүрлі аймақтарында қызмет ететін экономиканың әртүрлі салаларындағы ірі ресейлік кәсіпорындардың едәуір санын қамтитын эксперименттердің нәтижелері бойынша енгізілді, сонымен қатар Еңбек кодексіне бірнеше жылға жуық уақыт бұрын қабылданған электрондық қолтаңба туралы заңнаманың практикалық қолданылуын талдау[1] еңбекті құқықтық реттеуге және еңбекке жарамсыздықтың электрондық парақтарын енгізуге арналған. Заң шығару процесі мен құқық қолдану практикасы COVID-19 коронавирусының таралуына қарсы тұруды едәуір жеделдетті.

Заңнамада жұмыс берушінің өз қызметкерлеріне білікті электрондық қолтаңба алу үшін ақы төлеу міндеті бекітілмеген. Алайда, құқық қолдану практикасы электронды қолтаңбаларды рәсімдеумен және алумен айналысатын, аккредиттеу орталығының қызметтеріне ақы төлейтін және өз қызметкерлерін қосатын жұмыс беруші екенін көрсетеді жүйеге. Логика қарапайым және түсінікті: бұл ұйым немесе өз қызметкерлерінің қашықтықтан жұмыс істеу сипатымен келіседі[2,67].

Құжат айналымының осы түрінің артықшылықтары айқын: бұл сізге осы немесе басқа құжаттың кімнен алынғанын нақты дәлелдеуге мүмкіндік береді. Көрсетілген өзара әрекеттесу әдісін рәсімдеу үшін жергілікті нормативтік актілерге (мысалы, ішкі еңбек тәртібі ережелеріне) және қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлермен еңбек шарттарына Тараптар электрондық түрде немен байланысатыны туралы ережелерді енгізу. Келесі блоктарды қамтамасыз ету қажет: күшейтілген білікті қолтаңбаны алу рәсімі, сондай-ақ оны төлейтін субъект; электрондық беру болжанатын байланыс арналары құжаттар; электрондық құжаттармен алмасу тәртібі; электрондық құжатты екінші тараптан алғанын Растауды жіберу мерзімі.

Еңбекке жарамсыздықтың электрондық парағы медициналық ұйым қызметкерінің жазбаша келісімін алған жағдайда ғана беріледі (сақтандырушының, сақтанушылардың, медициналық ұйымдардың және медициналық-әлеуметтік сараптаманың мемлекеттік мекемелерінің еңбекке жарамсыздық парағын электрондық құжат түрінде қалыптастыру мақсатында ақпарат алмасу туралы ақпараттық өзара әрекеттесу. Жұмыс беруші өз қызметкерлеріне мүмкіндік туралы хабарлауы керек еңбекке жарамсыздықтың электрондық парақтарын пайдалану. Ол үшін ұйымға еңбекке жарамсыздықтың электрондық парақтарын айырбастау тәртібін енгізу туралы бұйрық шығару және осы бұйрықпен барлық қызметкерлерді қол қою арқылы таныстыру қажет.

- жұмыс берушінің кадр құжаттарын электрондық нысанда жүргізу мүмкіндігінің тетігін апробациялау;

- шығындар мен алынған нәтижені бағалау;

- электрондық нысанда кадрлық құжат айналымын жүргізуден туындайтын проблемалар мен тәуекелдерді анықтау;

- еңбек қатынастары саласындағы ұйымның жүргізуі үшін міндетті құжаттарды оңтайландыру бойынша ұсыныстар дайындау;

- кадрлық құжат айналымын жүргізу мүмкіндігін беру бойынша заңнамаға өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстар дайындау электронды түрде[3,66].

Оның ішінде еңбек шарттарын жасасуды, қызметтік іссапарларды ресімдеуді, қызметкерлерді демалыс кестелерімен және өзге де жергілікті нормативтік актілермен таныстыруды электрондық түрге ауыстыру жоспарланды.

Қазіргі уақытта эксперименттің нәтижелері жасалды, жалпы ол жойылды, бірақ сыналған ұйымдар көрсеткен келесі мәселелер анықталды.

Цифрлық қолтаңбаны сатып алу мен пайдаланудың жоғары құны. Электрондық құжат айналымы жыл сайын кемінде бір цифрлық қолтаңбаны сатып алуды талап етеді деп болжанады. Егер көрсетілген баға төмендемесе, онда электрондық Кадрлық құжаттаманы енгізудің экономикалық әсері өте аз болады [4,70].

Еңбек кітапшаларын жүргізуді жалғастыру арасында таңдау жасаңыз немесе еңбек қызметі туралы мәліметтерді осындай тәртіппен ұсыну мемлекеттік алмастыратын адамдар да құқылы мемлекеттік азаматтық лауазымдар, лауазымдар 2020 жылғы 1 қаңтарға еңбек қызметі жүргізілетін, сондай-ақ кәсіптік қызметтің басқа да түрлерін жүзеге асыратын қызметтер кітаптар. Қызметкер берген өтініш туралы ақпарат зейнетақы қорының ақпараттық ресурстарында сақтау үшін жұмыс беруші ұсынатын еңбек қызметі туралы мәліметтерге енгізіледі. Бұл жағдайда, егер қызметкер жұмыс берушіге көрсетілген өтініштердің ешқайсысын бермесе, жұмыс беруші өзінің еңбек кітапшасын сәйкес жүргізуді жалғастырады[5,70].

Еңбек қызметі туралы мәліметтерге қызметкер туралы, оның жұмыс орны, оның еңбек қызметі, қызметкерді басқа тұрақты жұмысқа ауыстыру, еңбек шартын тоқтатудың негізі мен себебін көрсете отырып, қызметкерді жұмыстан шығару туралы ақпарат, ТК және басқа заңдарда көзделген басқа ақпарат кіреді: қабылдау күні, жұмыстан босату, басқа жұмысқа ауыстыру, түрі іс-шаралар (қабылдау, ауыстыру, жұмыстан шығару), лауазымы, кәсібі, мамандығы, біліктілігі, құрылымдық бөлімше, кадрлық іс - шараның негізі (құжатқа дейінгі күні, нөмірі және түрі) - дәстүрлі еңбек кітапшасында қағаз тасығышта ескерілетін мәліметтердің барлық дерлік тізбесі. Еңбек шартын жасасу кезінде жұмысқа түсетін адам, жұмыс берушіге еңбек қызметі туралы мәліметтерді бірге ұсынады еңбек кітапшасымен немесе оның орнына [6,69]. МБ МБҚ-ның еңбек қызметі туралы мәліметтер қызметкердің еңбек өтілін есептеу үшін, оның еңбек кітапшасындағы жазбалар тізбесінен тыс (егер ол жүргізілетін жағдайларда) пайдаланылады Қазақстан заңдары мен басқа да нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес басқа мақсаттарды жүзеге асыру.

Жұмыс беруші жұмыскерге (егер жұмыскерге еңбек кітапшасы жүргізілетін жағдайды қоспағанда) осы жұмыс берушіде көрсетілген тәсілмен жұмыс істеген кезеңдегі еңбек қызметі туралы мәліметтерді беруге міндетті қызметкердің өтінішінде (қағаз жеткізгіште, тиісінше куәландырылған немесе күшейтілген қол қойылған электрондық құжат нысанында жазбаша нысанда берілген немесе

жұмыс беруші бекіткен тәртіппен жіберілген білікті электрондық қолтаңбамен (ол жұмыс берушіде болған кезде) жұмыс берушінің электрондық поштасының мекенжайы бойынша жұмыс кезеңі - осы өтініш берілген күннен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірмей, ал жұмыстан босатылған кезде - еңбек шарты тоқтатылған күні.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, қалыптастыру деген қорытынды жасауға болады электрондық түрдегі еңбек қызметі туралы мәліметтер дәстүрлі еңбек кітапшасын қағаз түрінде жүргізер алдында бірқатар алдын ала мүліктерден тұрады тасымалдаушы: қызметкерлердің еңбек қызметі туралы ақпаратқа ыңғайлы және жылдам қол жеткізуі және деректердің сақталуының жоғары деңгейі қамтамасыз етіледі; еңбек қызметі туралы дұрыс емес мәліметтерді жедел анықтау мүмкіндігі пайда болады; жұмыс берушілердің еңбек кітапшаларын қағаз тасығышта алу, жүргізу және сақтау кезіндегі шығындары азаяды; қашықтықтан жұмысқа орналасу және еңбек ету мүмкіндіктері және т. б. жеңілдетіледі.

Электрондық кадрлық құжат айналымын кеңінен енгізуге және практиканы әзірлеуге байланысты атқарылған дайындық жұмыстары қашықтықтан еңбек ету, пандемия кезінде дереу және қашықтан (қашықтан) жұмыс күшін жаңа ретінде пайдалану цифрлық дәуірдегі еңбекті ұйымдастыру формасы. Қатынастарды ұлттық құқықтық реттеудің перспективалары, қашықтан жұмыс істеуге байланысты біз мыналарды көреміз: еңбек туралы заңнамаға "режим" туралы норманы пысықтау және енгізу жұмыс уақытынан тыс жұмыс беруші қаралғаннан шығарылған жұмыскерлерді алаңдатуға құқылы болмаған кезде" еңбек қатынастарында үшінші оқылым барысында заң жобасы. Ерекшелік туралы мәлімдеме заң жобасынан офф-лайн құқықтары қашықтықтан жұмыс берушінің құқықтарын қорғайды, өйткені жұмыс берушімен мұндай қарым-қатынас өтелуі мүмкін үстеме ақы төлеу сынға төтеп бере алмайды; норма шығару практикасына, атап айтқанда, тоқтатылған жағдайда, нервтердің әлеуметтік парталарының қағидаттары мен тетіктерін енгізуді кеңейту белгілі бір салалардағы, қызмет түрлері мен кәсіптердегі еңбек қатынастарының ерекшеліктерін реттеу [7,152].

Ми биологиясының заманауи зерттеулеріне сүйене отырып, процессор Транзисторы тікелей аналог емес екенін мойындау керек ми нейроны. Мұндай аналог, егер бұл жерде жүргізуге рұқсат етілсе жалпы аналогия туралы айтатын болсақ, Нейрон-синапс байланысын қарастыруға болады. Синапс-екі Нейрон арасындағы немесе Нейрон мен Нейрон арасындағы байланыс орны сигналды қабылдайтын эффекторлық жасуша. Ол беру үшін қызмет етеді екі жасуша арасындағы жүйке импульсі және синаптикалық сигналдың амплитудасы мен жиілігін реттеуге болады. Біз күшті жасанды интеллект құрудың техникалық шектеулерін егжей-тегжейлі қарастырдық. Құрамы мен шектеулері философиялық және психологиялық жағынан бірдей проблема болып табылады. Адам жасанды тұлғаның пайда болуын қалай қабылдайды, шешім қабылдайды, жасайды, өзін-өзі оқытады және өзін-өзі шығармайды машинаны жеңуге мүмкіндік бермейтін адам жазған Алгоритмдер оған жасаушы қойған шектеулер, бірақ белгілі тек жасанды интеллект дамыған механизмдер ме?

Қазіргі заманғы фантастика және жалпы кино бұл сұраққа жауап береді: болашағынан қорқып.

Егер біз күш-жігерімізді жетілдіруге бағыттасақ, бұл басқа мәселе қазіргі уақытта қол жетімді және тар интеллектуалды жүйелерді құру қолдану салалары және мұндай жүйелерді жаһандық қолданбалы есептерді шешу үшін біртұтас етіп біріктіру. Өйткені, дәл осындай жоғары мамандандырылған жүйелер адамға көмектесуге арналған жасанды интеллект технологиялары ойлау, оның орнына мұны жасамау және еңбек қатынастарын реттеу үшін бүгін қажет. Сонымен, қазіргі қоғамда қажетті өмір сүру сапасын және азаматтардың талап ететін әлеуметтік әділеттілік деңгейін қамтамасыз ету қиын, мүмкін емес, қазіргі тенденцияларды елемей, экономикалық жағдайдың жаһандық өзгеру кезеңіне тән, іс жүзінде пайда болатын құқықтық реттеуден жалтару немесе кешігу экономикалық және әлеуметтік қатынастар, әсіресе одан әрі кең таралуға бейімділігі бар қатынастар, олардың қатарына қашықтан (қашықтан) жұмыс жатады.

Қазақстандағы еңбек қатынастарында цифрлық технологияларды қолдану белсенді дамып, кеңейіп келеді. COVID-19 короновирустық пандемиясы кезінде бұл процесс айтарлықтай жеделдеді. Еңбек саласын одан әрі цифрландырудың перспективаларын біз екі бірдей маңызды факторлардың жиынтығынан көреміз: осы технологиялардың өзін жетілдіру, блокчейнді берудің қауіпсіз әдісі ретінде кеңінен енгізу, ал бұлтты технологиялармен үйлесімде – деректерді сақтау, біреуімен тараптар және олардың ғылыми және іс жүзінде негізделген сапасын арттыру құқықтық реттеу, екінші жағынан.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
2. Чуча С. Ю.. "Модернизация правового регулирования дистанционного труда в россии: предпосылки, условия, перспективы" Вестник Омского университета. Серия «Право», vol. 18, no. 2, 2021, pp. 64-73.

3. ЧУЧА, Сергей. Правовое регулирование трудовых отношений в России в условиях цифровизации. Вестник Ереванского университета С: Юриспруденция . 2022 . №2 (37), 58–72 с.
4. Рогалева Г.А., Рогалева И.Ю. Правовое регулирование трудовых отношений в условиях трансформации экономической модели четвертой промышленной революции. Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2019;(11): 65-70 с.
5. Хамзин, А. Ш. Трудовое право Республики Казахстан: учебник для вузов / А.Ш. Хамзин, Ж.А. Хамзина, Л.А. Хамзина. - Астана: 2004. - 594 с.
6. Хамзина, Ж. А. Трудовое право Республики Казахстан. Общая и Особенная части / Ж. А. Хамзина. - 2-е изд. - Алматы: Жеті жарғы, 2014. - 416 с.
7. Токтыбеков, Т. Практикум по трудовому праву Республики Казахстан [Текст] / Т. Токтыбеков, Ж. Баймуханбетова, У. Нурмашев. - Новое изд. - Алматы : ИП "Сагаурдинова", 2017. - 235 с.

Э.С. Николаева

магистрант

Научный руководитель:

к.ю.н., доцент **Г.Т. Айгаринова**

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби

E-mail: elanes2000@mail.ru

КОНТРАБАНДА ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ, ВВОЗИМЫХ НА ТЕРРИТОРИЮ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Аннотация. В данной статье автором рассматривается проблема контрабанды транспортных средств на территории Таможенного союза. Контрабанда автомобилей иностранного производства, которые относятся к наиболее облагаемым налогом товарам, является достаточно распространенной на сегодняшний день. Проблема контрабанды указывает на необходимость укрепления государственных и таможенных границ, а также экономической безопасности одновременно всех стран – членов Евразийского Экономического Союза, так как меры, принимаемые лишь в одностороннем порядке, не окажут высокого эффекта.

Ключевые слова: таможенное право, таможенные процедуры, контрабанда, транспортные средства, Таможенный Союз, ЕАЭС.

Аннотация. Бұл мақалада автор Кедендік одақ аумағындағы көлік контрабандасының проблемасын қарастырады. Салық салынатын тауарлардың қатарына жататын шетелде жасалған көліктердің контрабандасы бүгінде жиі кездеседі. Контрабанда проблемасы мемлекеттік және кедендік шекараларды, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одаққа мүше барлық елдердің экономикалық қауіпсіздігін бір мезгілде нығайту қажеттілігін көрсетеді, өйткені тек біржақты тәртіпте қабылданған шаралар жоғары нәтиже бермейді.

Негізгі сөздер: кеден құқығы, кедендік рәсімдер, контрабанда, көлік құралдары, Кедендік одақ, ЕАЭО.

Annotation. In this article, the author considers the problem of vehicle smuggling in the territory of the Customs Union. Smuggling of foreign-made cars, which are among the most taxed goods, is quite common today. The problem of smuggling indicates the need to strengthen state and customs borders, as well as the economic security of all member countries of the Eurasian Economic Union at the same time, since measures taken only unilaterally will not have a high effect.

Keywords: customs law, customs procedures, smuggling, vehicles, Customs Union, EAEU.

Трансграничная преступность и сопряженные с ней иные формы противоправного поведения приобрели в последнее время характер международной угрозы. Национальная и общественная опасность такого правонарушения, как контрабанда, стала массовым явлением при пересечении всех таможенных пунктов Республики Казахстан, что достаточно негативно влияет как на экономическую ситуацию, так и на национальную безопасность страны. Под контрабандой принято понимать процесс нелегального перемещения через государственную границу страны или таможенную границу различных товаров и грузов.

В условиях непрекращающегося развития внешнеэкономических и межгосударственных отношений, роста объемов перевозок, создания Таможенного союза, в который вошли Республика Казахстан, Российская Федерация и Республика Беларусь и принятия нового таможенного законодательства, надзор за исполнением норм таможенного законодательства приобрел особую значимость. Актуальность тщательного надзора в данной сфере обусловлена в первую очередь комплексным регулированием таможенного дела. Помимо международных конвенций и Таможенного кодекса Таможенного союза, действуют решения Комиссии Таможенного союза, а также внутригосударственные нормативные правовые акты. [1]

Проблема противодействия правонарушениям в таможенной сфере стоит особенно остро, поскольку уклонение от уплаты таможенных платежей наносит ущерб государственным интересам и приносит нелегальный доход участникам внешнеэкономической деятельности, осуществляющим незаконную деятельность в сфере таможенного регулирования. В этих условиях особенно важно

сконцентрировать работу на защите интересов государства, учитывая, что таможенные платежи составляют примерно половину доходной части бюджета страны.

Факторы, обуславливающие совершение контрабанды транспортных средств весьма многочисленны и разнообразны. К данным факторам относятся:

1. Необоснованно завышенный уровень таможенных платежей, взимаемых за ввоз транспортных средств.

2. Коррупционированность сотрудников таможенной, пограничной и иной правоохранительной сферы. Необходимо уделить внимание такому важному негативному явлению в таможенной сфере, как коррупция. Именно данный фактор сильно влияет на латентность случаев контрабанды.

3. Недостатки организационно-правового характера: низкий уровень технического обеспечения борьбы с контрабандой транспортных средств. Несмотря на значительное развитие комплексной программы борьбы с контрабандой в целом, эффективное планирование борьбы с контрабандой транспортных средств, как правило, отсутствует.

4. Несовершенство таможенного законодательства. Многие ученые отмечают сложность данного законодательства, утверждая, что оно является очень объемным по содержанию, содержит значительное количество бланкетных норм, что в свою очередь приводит к большому количеству нарушений норм таможенного права. [2]

Непосредственное выявление контрабанды и контрафакта осуществляется специфическими методами в соответствии с основными направлениями деятельности таможенных органов. На сегодняшний день, активно внедряются технические средства таможенного контроля в противодействие обороту контрафакта и контрабанды. Важным условием своевременного выявления данной категории нарушений является получение достаточно полной и достоверной информации о признаках подготовки и контрабанды в процессе оперативно-розыскной мероприятий.

Незаконное перемещение объектов носит транснациональный характер, что ставит перед экспертным сообществом ряд сложных проблем, требующих немедленного решения.

Изнурительная борьба с движением контрабанды и контрафактной продукции на национальном уровне не приводит к ощутимым результатам. Отмечается ежегодный рост обращений таких объектов на международном уровне, что требует значительных усилий правоохранительных органов для выявления и раскрытия преступлений. Необходимость повышения эффективности этой деятельности обуславливает необходимость поиска новых подходов ко многим аспектам проблемы борьбы с этими видами правонарушений.

Контрабанда транспортных средств является одним из наиболее распространенных видов контрабанды. Статистика уголовных дел по делам контрабанды транспортных средств в Казахстане увеличивается с каждым годом. Список незаконно ввезенных автомобилей в Казахстане пополняет транспорт с иностранным учетом, который был ввезен в Казахстан в основном из Российской Федерации и Республики Армения. Самыми популярными иномарками криминального транспорта в Республике Казахстан являются такие автомобили как – Toyota, LEXUS, Mazda, Mitsubishi. Чаще всего они ввозятся в Казахстан для перепродажи уже с перебитыми номерами или же отправляются на разборку на автозапчасти.

Для эффективной борьбы с контрабандой необходимо повышать компетенцию должностных лиц таможенных органов. Опасность контрабанды заключается в том, что она причиняет вред внешней экономической деятельности государства, так как таможенные пошлины за экспортируемые и импортируемые товары государство не получает, а доходы контрабандистов растут, в связи с чем они активно развивают свою преступную деятельность [3].

Рост контрабандной деятельности влияет на социально-экономические факторы. Следовательно, цены на рынках не соответствуют действительности и необоснованно завышаются, уровень коррупции повышается, проблемы взаимодействия сотрудников таможенной службы с органами безопасности в сфере борьбы с контрабандой не разрешаются. Известно, что методы незаконного провоза товаров через границу находятся в постоянном совершенствовании, и становятся более сложными, что требует от таможенных органов постоянного совершенствования современных технологий, проведения усиленного надзора, а также проведения оперативных мероприятий в круглосуточном режиме. Основной целью такой упорной работы является постоянное увеличение выявленных фактов правонарушений и сборов платежей в государственный бюджет. В рамках противодействию нелегальной деятельности субъектов экономической деятельности, перемещающих грузы, разрешение на транспортировку которых не было получено, сотрудники таможенных органов используют технических средства таможенного контроля[4]. В состав данных технических средств выходит ряд отдельных приспособлений, применяемых в отношении различных ситуациях перемещения людей и транспортировки грузов.

На сегодняшний день возросла необходимость совершенствовать законодательство в данной сфере, оптимизировать работу таможенных органов, внедрять новые технологии для обнаружения нарушений таможенного законодательства, разрабатывать стратегии для наиболее эффективного расследования данной категории дел, улучшить профессиональные навыки сотрудников, ужесточить контроль по противодействию коррупции, что в общем позволит наиболее активно бороться с данным видом преступлений, а это в свою очередь значительно увеличит экономическую сторону и авторитет страны и в значительной степени улучшит межгосударственное сотрудничество между странами.

Список использованной литературы

1. Корольков А.А., Орех Д.В., Колесников А.А. «Контрабанда как негативный фактор экономической безопасности» УДК: 339.19 https://elibrary.ru/download/elibrary_42814105_46617104.pdf
2. Арчая И.В. «Основные факторы, детерминирующие контрабанду транспортных средств»
3. Назарова К.В. «Проблемы организационно-тактической деятельности таможенных органов в борьбе с контрабандой и контрафактом: опыт России и Казахстана». Журнал «Молодые ученые России» УДК 339 https://elibrary.ru/download/elibrary_48609870_90668160.pdf
4. М.Н. Урда, С.В. Шевелева, И.В. Тененева «Ответственность за контрабанду по уголовному законодательству стран — участниц таможенного союза: проблемы унификации законодательства» 2017 г. <file:///C:/Users/user/Downloads/otvetstvennost-za-kontrabandu-po-ugolovnomu-zakonodatelstvu-stran-uchastnits-tamozhennogo-soyuza-problemy-unifikatsii-zakonodatelstva.pdf>

УДК 347.734

Ә.Ж. Елемес

магистрант 1 курса Юридического факультета
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан
e-mail: adina.elemes00@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Данная статья посвящена правовому регулированию и надзору за банковской деятельностью в Республике Казахстан, который является одним из способов обеспечения стабильности банковской системы страны. В последние годы банковская система достигла уровня передовой банковской системы мира. В современный переходный период экономики Республики Казахстан, то есть в рамках влияния государства на банковский механизм, теоретические и практические вопросы приобретают все большее значение.

Ключевые слова банковская деятельность, система, регулирование, экономика, Центральный банк, коммерческие банки, рыночные отношения, денежно-кредитная организация

Аннотация. Бұл мақала еліміздің банк жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету тәсілдерінің бірі болып табылатын Қазақстан Республикасындағы банк қызметін құқықтық реттеу мен қадағалауға арналған. Соңғы жылдары банк жүйесі әлемнің озық банк жүйесінің деңгейіне жетті. Қазақстан Республикасы экономикасының қазіргі өтпелі кезеңінде, яғни мемлекеттің банк механизміне ықпалы шеңберінде теориялық және практикалық мәселелер барған сайын маңызға ие болуда.

Түйінді сөздер банк қызметі, жүйе, реттеу, экономика, Орталық банк, коммерциялық банктер, нарықтық қатынастар, ақша-несне ұйымы

Annotation. This article is devoted to the legal regulation and supervision of banking activities in the Republic of Kazakhstan, which is one of the ways to ensure the stability of the country's banking system. In recent years, the banking system has reached the level of the world's advanced banking system. In the modern transition period of the economy of the Republic of Kazakhstan, that is, within the framework of the state's influence on the banking mechanism, theoretical and practical issues are becoming increasingly important.

Keywords banking, system, regulation, economy, central bank, commercial banks, market relations, monetary organization

Без нормального функционирования банковской системы невозможно добиться устойчивого экономического развития, поэтому очень важно поддерживать конкурентный механизм на рынке банковских услуг. В то же время, в условиях текущей экономической ситуации на рынке банковских услуг наблюдается тенденция, оказывающая негативное влияние на конкурентную ситуацию: пропорциональный надзор за банковской деятельностью; сокращение количества банковских кредитных организаций; из-за изменений в механизме банковского клиринга участие государства в банковской деятельности промышленность выросла. Появление организационного рынка, предоставляющего аналогичные банковские услуги, создало прямую конкуренцию для банковских кредитных учреждений; жесткие требования к экономическим показателям банковских учреждений - все это напрямую повлияло на снижение конкуренции как неотъемлемой части рыночной экономики.

Исторически банковская система является старейшим механизмом обеспечения функционирования экономических процессов в стране. Банковские правоотношения с банковской системой Республики Казахстан характеризуются созданием банковских учреждений и управлением ими. Следовательно, государство играет важную роль на рынке банковских услуг.

Банковская система включает:

- государственный и национальные банки и их учреждения. Они образуют единую систему центральных банков, основанную на общей денежной единице и выполняющую функции резервной системы. Центральный банк любой из рассмотренных стран — это главный государственный банк первого уровня, главный эмиссионный, денежно-кредитный институт любой страны независимо от того, называется ли он государственным, народным или национальным банком. Центральный банк — то "банк банков". Он не ведет операций с юридическими и физическими лицами. Его клиентура — коммерческие банки и другие кредитные учреждения, а также правительственные организации, которым он предоставляет разнообразные услуги;

- коммерческие банки, осуществляющие на договорной основе кредитно-расчетное или иное банковское обслуживание юридических лиц и граждан [5].

Развитие рыночных отношений, всех форм собственности, совершенствование механизмов правового надзора и регулирования, надзора за коммерческой деятельностью и динамичное развитие малых и средних предприятий в Казахстане привели к принятию убедительных финансовых законов и нормативных актов, которые влияют на общественные отношения, совершенствуют все аспекты финансового и банковского законодательства и влияют на все аспекты национальной жизни. Выделяйтесь.

Банковская система каждой страны является одной из важнейших и влияет на политические, экономические и другие процессы, происходящие в обществе. Во всех странах мира они контролируются государством и специально созданными институтами.

Финансовая наука стремится к получению общетеоретических знаний (нашу эпоху можно назвать эпохой денежного правления). Это решает многие социальные проблемы и предоставляет данные, которые затрагивают интересы каждого, а именно наши денежные интересы.

Изучение условий, взаимозависимости и положения страны является предметом финансовой науки. Все ресурсы, которыми располагает страна для достижения своих целей — предоставления услуг своим гражданам, их материальной ценности или денежной стоимости, — можно назвать финансами.

Правила финансового хозяйства, облеченные в известные законодательные нормы, будут финансовым законодательством или финансовым правом. «Финансовое право, — говорит Гофман, — есть совокупность законодательных постановлений о финансовом устройстве и финансовом государстве», а Лорен Штейн замечает, что оно есть совокупность юридических правил, ограничивающих действие государственной финансовой власти.

Сама финансовая наука ограничена экспериментами, предложениями и прогнозами конкретных экономик, но мы не должны забывать, что они воспринимаются в конкретной среде и существующих политических системах. Следовательно, абсолютные требования должны быть адаптированы к местной местности. Это выдвигает общую позицию и устанавливает ограничения на финансовую деятельность правительства таким образом, чтобы все идет хорошо. Такое соотношение финансовых законов с финансовой наукой является гарантией правильности различных финансовых операций и создает то, что в государстве определяется системой финансового хозяйства, или финансовой системой.

Такая система есть в каждой стране. Это отражено в законах страны и определяет финансовые отношения и права страны. Заработная плата очень разнообразна и обязательна в зависимости от целей страны. В этом отношении финансовое право зависит от гражданского кодекса.

Закон страны о финансовой деятельности в переходный период финансовой деятельности ожидает кардинальных изменений. Кроме того, финансовая наука очень важна для активного изучения финансового законодательства многих стран, особенно в европейских.

Например, знаменитый будущий немецкий писатель (1576) подчеркивал, что наказание государства должно быть "справедливым", и предполагал, что люди не должны уничтожаться вымогательством. В целом он придерживается принципа рационального управления государственными финансами. Авторы XVIII века опирались на этот принцип, чтобы подчеркнуть необходимость капитала для финансирования. Итальянский писатель Макиавелли не видел такого факта и считал, что финансовая наука должна располагать неопровержимыми фактами и правилами. По его мнению, основное внимание в этой науке уделяется разделению общих навыков и ловкости граждан.

С возвращением Казахстана к истокам общего процесса мирового развития фундаментальные изменения в экономической и социальной сферах требуют пересмотра существующих правовых норм, регулирующих рыночные отношения. Финансы в рамках отношений рыночной экономики являются важнейшим инструментом реализации государственной политики. Финансы играют важную роль в жизни всего общества и каждого гражданина.

Этой темой является перераспределение средств в бюджете и надзор за деятельностью после накопления, а также внебюджетные средства, относящиеся к области финансового права. Основным механизмом влияния государства на сбор средств для поддержки и функционирования государственной власти и общества в целом является налогообложение. Таким образом, деятельность налоговых органов регулируется нормами финансового права. Финансовое право также включает в себя законы, регулирующие банковскую деятельность.

Банковская система любой страны является одной из важнейших социальных подсистем, которая оказывает значительное влияние на экономические и политические процессы и другие процессы, происходящие в обществе. Важность банковской отрасли в переходный период зависит от ее роли в национальной экономике.

Поэтому во всех странах мира банковская деятельность контролируется государством. Эффективность или неэффективность правового контроля за банковской деятельностью может оказать значительное влияние на все общество и экономику и вызвать положительные и отрицательные последствия.

Однако в правовой системе Казахстана вопрос повышения эффективности правового надзора за банковской деятельностью изучен не в полной мере. Изменяя направление, в котором банковская система взаимодействует с реальным сектором экономики, и формируя условия для активизации банковского сектора, остается еще много нерешенных вопросов.

Институциональные основы банковской деятельности, включая взаимодействие между уставом и филиалами Банка Республики Казахстан и другими правовыми актами, раскрыты не были. В научной литературе, включая законодательство и практику, можно рассмотреть роль государства, особенно национального банка, в решении многих проблем, связанных с надзором за банковской деятельностью.

Кроме того, Кодекс современной банковской деятельности Республики Казахстан отражает правовые нормы, регулирующие отношения в этой сфере. Об этом правиле пока не сообщалось. Действующий закон Республики Казахстан "Банковское дело и банковская деятельность" неоднократно пересматривался и дополнялся и не в полной мере отражает особенности банковской деятельности, осуществляемой в процессе фактического исследования.

Кроме того, по мнению некоторых, этот закон, являющийся полным и систематизированным банковским законодательством, требует концептуальной обработки и толкования. Одним из главных приоритетов является необходимость пересмотра статуса Национального банка Республики Казахстан, его юрисдикции, роли и статуса учреждения в системе государственного управления, форм и методов банковского надзора, а также влияния банковского законодательства на закон.

Действующее законодательство РК в банковской сфере свидетельствует о превалировании в нормативном регулировании банковской деятельности нормативных правовых актов Национального банка. Кроме того, его правотворческая деятельность, а также влияние на законотворческий процесс делают весьма актуальной проблему систематизации действующего в банковской сфере законодательства, его соотношения с нормами других отраслей права и законодательства. В контексте принятой Концепции правовой политики в Республике Казахстан в банковской сфере считаем актуальными два обстоятельства: во-первых, необходимость систематизации банковского законодательства, с использованием трех известных теории права способов: инкорпорации, консолидации и кодификации. Указанная необходимость подтверждается тем, что банковское законодательство составляют более 500 нормативных правовых актов только Национального банка.

Поэтому при реализации положений банковского законодательства на практике часто юристы сталкиваются с противоречивостью, с одной стороны, положений законодательных актов и нормативных правовых и правоприменительных актов Национального банка (внутренние противоречия банковского законодательства), с другой -- противоречия между банковским законодательством и нормами других отраслей права (гражданским, административным, уголовным и др.).

Во-вторых, законодательные акты, регулирующие банковскую деятельность, содержат большое количество бланкетных (отсылочных) норм, позволяющих Национальному банку принимать большое количество подзаконных нормативных правовых актов. В свою очередь, это обстоятельство наглядно свидетельствует об узкоотраслевом, ведомственном подходе, и подобная практика приводит к

фактической подмене законов подзаконными актами. банковский финансовый законодательство право

Следует согласиться с подчеркнутой в Концепции правовой политики необходимостью обеспечения такого законодательного регулирования банковской деятельности, которое бы в полной мере соответствовало рыночным принципам, способствовало бы установлению равноправных отношений между клиентом и банком, развитию новых видов банковских услуг, общепринятых в мировой банковской практике.

Понятие «банковская деятельность» является неоднозначным и в юридической литературе, и в законодательстве. Видимо, нет и определенного подхода к правовому регулированию банковской деятельности, использованию для этого правовых средств и механизмов. Действующее законодательство в банковской сфере было многократно реформировано и изменено.

Можно констатировать, что законодательство о банках и банковской деятельности является сейчас в Казахстане наиболее динамичным, и вследствие этого нестабильным. Например, в ст. 30 Закона РК «О банках и банковской деятельности» было внесено множество различных поправок, изменений и дополнений пятью законами. Но даже действующая редакция вызывает массу теоретических споров и дискуссий.

Прежде всего это объясняется сложностью данного явления, необходимостью использования для его анализа не только положений действующего соответствующего законодательства в области банковского права, но и в целом ряде смежных отраслей: теории государства и права, конституционного, административного, гражданского и финансового права. Подобное исследование банковской деятельности должно иметь комплексный характер.

Именно поэтому с общетеоретических позиций следует рассмотреть проблемы правового регулирования банковской деятельности в Республике Казахстан. Банки и банковскую деятельность предполагаем рассмотреть, как акты применения права, направленные на закрепление, развитие и совершенствование банковской системы и призванные обеспечить наиболее благоприятные для нее условия. Нормативные акты и акты применения права отражают наиболее характерные признаки банковской системы, ее сильные и слабые стороны, акцентируют внимание на ее проблемах. Такой подход оправдан и обоснован.

Демократизация политической и экономической жизни общества, реформы требуют изменений в подходах к государственному правовому регулированию.

Этим требованиям отвечают основополагающие законодательные акты, которые открывают новые этапы в развитии экономической реформы, создают законы о собственности, о приватизации, о земле и земельных отношениях, о бюджетной и налоговой системах, об организации внешнеэкономической деятельности, о банках и банковской деятельности, о страховании, о банкротстве, об инвестициях, о пенсионном обеспечении граждан. Все они являются базой для выработки правового регулирования социально-экономических отношений в обществе, включая финансовые.

Данные законы ориентированы на создание новой модели рыночной экономики, развитие финансовых отношений. Финансовая деятельность должна регулироваться новой законодательной основой, обеспечивающей самостоятельность регионов, предприятий, организаций и других субъектов. А финансы в государстве — это великое дело. Только при хорошем состоянии финансов Отечество может держать свое знамя, смело заявлять о себе на международном уровне и в международных отношениях.

На сегодняшний день конкурентные отношения на рынке банковских услуг носят комплексный характер, вызванный сочетанием публичных функций при осуществлении банковской деятельности и частных интересов (как потребителей банковских услуг, так и кредитных организаций как субъектов предпринимательской деятельности). Кроме этого, анализируя правовую природу конкурентных отношений можно сделать вывод о том, что данный вид правоотношений составляет комплексный институт конкурентного права как подотрасли предпринимательского права [7].

Список использованной литературы

1. Викулин, А.Ю. Антимонопольное регулирование рынка банковских услуг нормами банковского и антимонопольного законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – 312 с.
2. А.И.Худяков. Банковское обслуживание предпринимательской деятельности. В кн.: М.К.Сулейменов, Б.В.Покровский, А.И.Худяков, И.А.Жакенов. Право и предпринимательство в Республике Казахстан. - Алматы: Издательство «Жеті жарғы», 1994.-С.110.
3. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021 г.). – URL: <https://online.zakon.kz>
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы: "ЮРИСТ" баспасы, 2011. – 40 бет.
5. Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть. – Алматы, ТОО «Баспа», - 2001, 272 с.
6. Панова Г.С. Банковское обслуживание частных лиц. Москва. -2008.325 с.

7. Венгеровский Е.Л. Правовое регулирование конкуретных отношений на рынке Банковских услуг: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2019. – 155 с.

ӘОЖ: 347.65/.68

Н.И. Абдиханиев

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті КЕ АҚ,
«Құқықтану» мамандығының магистранты
Nurlan.abdikhaniyev01@gmail.com

Ғылыми жетекші: **Сатылғанов Е.Т.**

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті КЕ АҚ,
«Азаматтық құқық және процесс» кафедрасының доценті
Satylganov_erzhan@mail.ru

МҰРАГЕРЛІК ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МҰРАГЕРДІҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл ғылыми жұмыста мұрагерлік ұғымы, мұраны қабылдау тәртібі мен негіздері, оның теориялық және тәжірибелік аспектілері жан-жақты зерттелген. Сонымен қатар, мұрагердің мұра қалдырушының міндеттемелері бойынша жауапкершілігіне салыстырмалы-талдау жасалып, ҚР Азаматтық заңнамасын жетілдіру жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: мұра, мұрагерлік, кодекс, заң, міндеттеме, жауапкершілік, бап, тармақ.

Аннотация. В данной научной работе всесторонне изучены понятие наследования, порядок и основы принятия наследства, его теоретические и практические аспекты. Кроме того, проведен сравнительный анализ ответственности наследователя по обязательствам наследодателя, предложены пути совершенствования гражданского законодательства РК.

Ключевые слова: наследство, наследование, кодекс, закон, обязательство, ответственность, статья, пункт.

Annotation. In this scientific work, the concept of inheritance, the order and basis of inheritance acceptance, its theoretical and practical aspects are comprehensively studied. In addition, a comparative analysis of the responsibility of the investigator for the obligations of the testator was carried out, ways to improve the civil legislation of the Republic of Kazakhstan were proposed.

Keywords: inheritance, inheritance, code, law, obligation, responsibility, article, paragraph.

Қазіргі Қазақстанның нарықтық экономикалық жағдайында мұра қалдырушы мен мұрагерлердің құқықтарын қорғау мәселелері өзекті мәселелерге айналууда. Өйткені, қолданыстағы азаматтық заңнамада мұра қатынастарын құқықтық реттеу кезінде айтарлықтай олқылықтар байқалууда. Осы мәселені толық және жан-жақты зерттеу мақсатында, мұра қатынастарын құқықтық реттеу саласындағы заңнамалар мен ғалымдардың еңбектеріне салыстырмалы-талдау жүргізілуі қажет. 1964 жылғы КСРО Азаматтық кодексінің нормаларына сәйкес «мұраның бір бөлігін қабылдаған мұрагер бүкіл мұраны қабылдады деп танылды. Мұраның бір бөлігін қабылдауға және оның басқа бөлігінен бас тартуға жол берілмеді» деген ереже бекітілген болатын. Қазіргі қолданыстағы ҚР Азаматтық кодексінде бұл ереже негізгі болып саналады: ҚР АҚ-нің 1072-бабының 2-тармағына сәйкес, мұрагердің мұраның бір бөлігін қабылдағаны өзіне тиесілі барлық мұраны қабылдағанын білдіреді. Сонымен қатар, аталған тармақтың 2 абзацында «мұрагерді бір мезгілде бірнеше негіздер бойынша мұра алуға шақырған кезде мұрагер осы негіздердің бірі бойынша, оның бірнешеуі бойынша немесе барлық негіздер бойынша өзіне тиесілі мұраны қабылдай алады. Мұраны шартпен немесе ескертпелермен қабылдауға жол берілмейді» [1].

Өкінішке орай, жоғарыда аталған заңның тұжырымдамасын сөзсіз дұрыс деп тануға болмайтынын атап өткен жөн. Аталған ереже, ҚР Азаматтық кодексінің 1039-бабына қайшы келеді, онда мұрагерліктің тек екі негізі ғана белгіленген: өсиет және заң бойынша мұрагерлік. Қолданыстағы заңнамада мұрагерліктің басқа негіздері жоқ. Мысалы, келісім бойынша мұрагерлікке жол берілмейді. Жоғарыда аталған бұл ереже, мұрагерлікті қабылдаудың «өсиет бойынша, заң бойынша және мұрагерлік шарт бойынша» [2] атты үш негізі бар Ресей Федерациясының азаматтық заңнамасына сайма-сай келеді (РФ АҚ 1111-бабы).

Іс жүзінде аталған баптың (АҚ 1072-бап) бұлыңғыр тұжырымы мұраны қабылдау және мұрадан бас тарту принципін дұрыс түсінбеуге әкелді. Сонымен, мұрадағы міндетті үлесті алуға құқығы бар мұрагер заң бойынша мұрагерліктен бас тартуға ниет білдірген, бірақ сонымен бірге мұраны ҚР Азаматтық кодексінің 1069 бабына сәйкес қабылдауға және осылайша мұрагерлік деп санай отырып, өсиет етілген мүліктің бір бөлігін міндетті үлес ретінде алуға ниет білдіретін жағдайлар жиі кездеседі. Бұл көп жағдайда, ерекше құндылығы жоқ, өтімді емес және т. б. мүлік қалдырылған жағдайларда пайда болады. Мұрагерлік негіздерінің көптігі фактісімен келісе отырып, айтылған ұстанымның заңдылығын мойындау керек. ҚР Азаматтық кодексінің 1069-бабы, оған сәйкес

мұрадағы міндетті үлесті алу құқығы ең алдымен мұрагерлік мүліктің қалған өсиетсіз бөлігінен қанағаттандырылады.

ҚР Азаматтық кодексінің 1069 бабы заң бойынша мұрагерлік болып табылады, сондықтан мұраны міндетті үлес түрінде қабылдаған мұрагер, сондай-ақ ҚР АҚ-нің 174 бабының 4 тармағына сәйкес, «мұрагер өзіне сол үшін берілген мерзім өткеннен кейін мұрадан бас тарту құқығын жоғалтады. Егер ол мұраға қалдырған мүлікті іс жүзінде иеленуге кіріссе не оған билік етсе, не оның осы мүлікке құқықтарын куәландыратын құжаттарды алуға өтініш жасаса, ол бұл құқықты аталған мерзім өткенге дейін де жоғалтады» [1].

Сондықтан, біздің пікірімізше ҚР АҚ-нің 1072 бабының 2 тармағының 2 абзацында жіберілген олқылықты аталған заң нормасына тиісінше өзгертудел мен толықтырулар енгізу арқылы ғана жоюға болады.

ҚР Азаматтық кодексінің 1072-бабының 4-тармағына сәйкес «қабылданған мұра, оны іс жүзінде қабылдаған уақытқа қарамастан, сондай-ақ мұрагердің мұраға қалдырған мүлікке құқығы мемлекеттік тіркелуге тиісті болғанда, мұндай құқықтың мемлекеттік тіркелген кезіне қарамастан, мұраның ашылған күнінен бастап мұрагерге тиесілі деп танылады».

Сонымен қатар, «мұрагер мұрагерлік құқығы туралы куәлік алып, өз құқықтарын заңда белгіленген тәртіппен тіркеуге үлгермей қайтыс болған жағдайлар да жиі кездеседі. Көбінесе нотариустар мұндай азаматтың мұрагерлеріне тірі кезінде құқығы тіркелмеген мүлікке мұрагерлік құқығы туралы куәлік беруден бас тартады» [3]. Мұра қалдырушының өзі тірі кезінде мүлікке меншік құқығын алған жоқ деп қате ұғынып, нотариустар мұрагерлерге мұндай мүлікті мұраға қосу туралы мәселені шешу үшін сотқа жүгінуге кеңес береді. Бұл ұстанымды заңды деп тануға болмайды. Мұрагерлік құқығы туралы куәлік құқық белгілеуші емес, тек құқықты растайтын құжат болып табылады (сонымен қатар, оны алу мұрагердің міндеті емес, құқығы болып табылады). Өйткені, азаматтық заңнамаға сәйкес, мұрагердің мұрагерлік мүлікке құқығы заңға сәйкес мұра ашылған күннен бастап, мемлекеттік тіркеу фактісі мен сәтіне қарамастан туындағандықтан, мұндай мүлікке мұрагерлік құқығы туралы куәлік беруден бас тартуға болмайды.

Жоғарыда айтылғандай, ҚР Азаматтық кодексінің 1072-2 бабына сәйкес мұра мұра ашылған күннен бастап алты ай ішінде қабылдануы мүмкін.

Мұра қалдырушының соңғы тұрған жері мұраның ашылу орны болып табылады. АҚ-нің 16-бабына сәйкес азамат тұрақты немесе көбінесе тұратын елді мекен оның тұрғылықты жері деп танылады. "Халықтың көші-қоны туралы" Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңының (бұдан әрі – "Халықтың көші-қоны туралы" Заң) 51-бабының 2-тармағына сәйкес азаматтарды тіркеу тұрғылықты жері және уақытша болатын (тұратын) жері бойынша жүзеге асырылады. "Халықтың көші-қоны туралы" Заңның 1-бабының 17-1) тармақшасына сәйкес уақытша болатын (тұратын) жер – тұрғылықты жер болып табылмайтын және адам уақытша болатын (тұратын), мекенжайы бар ғимарат, үй-жай не тұрғынжай болып табылады. Әдетте, мұра қалдырушының соңғы тұрған жері тұрақты тұрған жеріне сәйкес келеді. Ал, ҚР Азаматтық кодексінің 1072-3-бабына сәйкес, егер мұрагер мұраны қабылдау үшін белгіленген мерзімді дәлелді себептер бойынша өткізіп алған болса және мұраны қабылдау үшін белгіленген мерзімді өткізіп алған мұрагер бұл мерзімді өткізу себептері жойылғаннан кейін алты айдың ішінде сотқа жүгінген жағдайда осы мерзімді өткізіп алған мұрагердің өтініші бойынша сот бұл мерзімді қалпына келтіре алады және мұрагер мұраны қабылдады деп тани алады.

Сонымен қатар, әрбір нақты жағдайда бұл мәселе істің барлық мән-жайларын ескере отырып, жеке шешілуі мүмкін.

ҚР Азаматтық заңнамасына сәйкес, мұра әмбебап мұрагерлік тәртібімен мұрагерлерге өтеді, осылайша мұраны қабылдаған мұрагерлер тек активтерді ғана емес, сонымен бірге мұрагердің міндеттемелерін де алады. Алайда, ҚР-ның азаматтық кодексінде мұрагерлердің мұра қалдырушының міндеттемелері бойынша жауапкершілігі нақты айқындалмаған. Бұл мәселе өз кезегінде аталған заң нормасын тәжірибеде пайдаланушылар (мұрагерлер), білім алушылар арасында белгілі бір түсінбеушіліктер мен даулардың туындауына негіз болып отыр. Ал, осы мәселе көрші Ресей Федерациясының азаматтық заңнамасына нақты айқындалған.

Мысалы, РФ-ның Азаматтық кодексінің 1175-бабына сәйкес, «Мұраны қабылдаған мұрагерлер мұра қалдырушының қарыздары бойынша ортақтасып жауап береді. Мұрагерлердің әрқайсысы мұрагердің қарыздары бойынша өзіне өткен мұрагерлік мүліктің құны шегінде жауап береді» [2] деген ереже бекітілген.

Сондықтан, азаматтық заңнамадағы осы аталған мәселені толық және жан-жақты шешу үшін, ҚР Азаматтық кодексіне тиісінше өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажет.

1. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации часть 3 (ГК РФ ч.3) 26 ноября 2001 года N 146-ФЗ
3. <https://www.bibliofond.ru/typework.aspx?id=2>

Д. Мухаммедова

Д. Қонаев атындағы
Еуразиялық заң академиясының
2 курс магистранты

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ

Авторлық құқық – цивилистік категориялардың бірі бола отырып, ғылым, әдебиет және өнер салаларындағы тұлғаның шығармашылық қызметінің нәтижесі болып табылатын туындыларды пайдалануды реттеуге және қорғауға бағытталған нормалар жиынтығы болып табылады. Әртүрлі құқық жүйелеріндегі оның түсінігі, ұғымдары түрлі өзіндік ерекшеліктерге ие және де оның мазмұны авторлық құқық («copyright») және автор құқықтары («droit d'auteur») терминдерімен сипатталады [1, 345].

Халықаралық деңгейде авторлық құқық туралы идея көптеген зерттеушілердің (отандық та, шетелдік те) айтуынша кітап басу ісімен және техниканың пайда болуымен тікелей байланысты XVI ғасырда пайда болды. Бұрын баспа ісі жоқ кезде қолжазбаны көбейту өте қиын болатын да, автор мүлкіне қол сұғу сирек кездесетін. Кейіннен, XVI ғасырда Иоганн Гутенберг жылжымалы литерді ойлап тауып, кітап басатын станок дүниеге келісімен кітап шығару күрт өсіп, шығарма иесіне пайда түсіре бастады. Шығармашылық еңбек саудаға айналды.

Бұл авторлардың осындай туындыларды еркін пайдалануына тежеу бола тұрса да, осы туындыларды пайдалануды реттеуге байланысты сауалдар авторлардың құқықтарын қорғау негізінде емес, кәсіпкерлердің – баспашылар мен кітап сатушылардың мүдделерінің қозғалуымен пайда бола бастады. Яғни, жақсы кітапты ұрлап шығаратындар, біреудің шығармасын екіншілердің жөнсіз пайдаланып кетуі, кітап басу арқылы пайда табатындардың арасындағы бәсекелестік алғашқы «әдебиет қарақшыларын» тудырды.

Баспа өнімдерінің экономикалық пайдасымен қоса, саяси және әлеуметтік күш-қуатын тани білген билік иегерлері XV ғасырдың аяқ шенінде ыңғайлы жеке баспагерлерге ғана ерекше мүмкіндік тудырып, қалғандарын патшалар мен корольдердің жарлығы арқылы тежеп реттеп, басқарып отырды, яғни Англия мен Францияда корольдермен, германдық князьдықтарда – князьдармен, т.б. берілетін құзіреттер жүйесі орнықтырылды.

Англо-американдық құқық жүйесі елдерінде авторлық қарым-қатынастарды реттеуде сот прецедентімен қатар маңызды рольге ие болады. Тарихқа үңілетін болсақ, Еуропадағы осы аядағы алғашқы Заң XVII ғасырда дүниеге келді. Ағылшын баспагерлері мен кітап саудагерлері компаниясының автор құқығын қорғауға байланысты талаптарына сәйкес әзірленген заң жобасы 1709 жылы талқыланып, ол 1710 жылдың сәуірінде «Королева Аннаның Статуты» деген атпен күшіне енді. Бұл заң, басында тек баспагерлердің ғана мүддесін қорғап, кейіннен басқа буржуазиялық мемлекеттермен қабылданып, туындыға айрықша құқықтарды қорғаудың фундаменталды қағидаларын бекітті.

Қазіргі кезде Англияда 1956 жылғы заңның орнына келген 1988 жылғы Авторлық құқық туралы заң жүзеге асуда және бұл заңның күші алғашқысы сияқты бүкіл Ұлыбритания территориясында таралады. Ал суретшілердің авторлық құқығы туралы заң Англияда 1735 жылдың өзінде қабылданған еді [2, 13].

Әдеби меншік туралы ұғым Францияда бұрыннан пайда болғанымен, ол 1777 жылы XVI Людовиктің күш салуымен бір жүйеге келтіріліп, автордың өз шығармасын басып шығаруын және сатуына деген құқығы заңдастырылды. Ал 1791 және 1793 жылғы декреттерде автор өз шығармасын қалай пайдаланып, қанша рет басып шығарамын десе де еркі бары айрықша айтылған [3, 21].

Германияның әртүрлі аймақтарында автордың құқығын мойындайтын құжаттар 1686 жылдан бастап қабылданғанымен, Бүкілгерманиялық алғашқы Заң 1837 жылы жарық көрді.

Ал Дания мен Норвегияда 1741 жылы қабылданып, 1814 жылға дейін күшін сақтаған декретте автор мен оның мұрагерінің құқығы өмір бойы сақталды. 1762 жылы Үшінші Карлдың патшалығы кезінде Испанияда қабылданған Заң кітап шығаруға тек автордың айрықша құқы барын бекітті.

Санаткерлік меншікті қорғауда өз жүйесін қалыптастырған Америкада авторлық құқық туралы заң тұңғыш рет 1790 жылы қабылданған болатын. Авторлық құқықты қорғаудың американдық жүйесі қазір әлемнің қай еліне болса да өз ықпалын тигізіп отырғаны ақиқат. Өйткені жыл сайын мемлекет бюджетіне 350 миллиард доллар пайда келтіретін санаткерлік меншікке иелік жасап, азаматтарының шығармашылық қызметінің табыстарын қорғау арқылы ел байлығын еселей түсуге

болатындығы әркімге ақиқат. Сондықтан бұл елдің осы аяны дамытуға күш-жігерді де, қаражатты да аямайтындығы сөзсіз [4, 17].

Ресейге келетін болсақ, әдеби туындыларды қайта шығару және таратумен байланысты қарым-қатынастарды реттеу баспашылар мен кітап сатушылар құқықтарын да, авторлар құқықтарын да қорғау үшін пайда болған жоқ. Ресей авторлық құқығының негізгі ерекшелігі оның цензуралық заңнамамен байланысы болып табылады. 1771 жылға дейін кітап шығарушылық қызмет Ресейде мемлекеттік монополиялар қатарына жатқызылып келді. 1771 жылы Петербургте шет тілдерінде кітап басып шығаруға байланысты құзіреттер енгізіліп, сол кезде шетел әдебиеттеріне цензура енгізілген еді. Орыс тіліндегі кітаптарды басуға мүмкіншілігі бар жеке типографияларға келетін болсақ, оларды құруға рұқсат тек 1783 жылғы 15 қаңтардағы жарлықпен ғана беріліп, ол 13 жылдан кейін өте либералды нормативтік акт ретінде күшін жойған еді. Мемлекеттің кітап шығару аясындағы үстем ролі Ресейде XIX ғасырдың ортасына дейін сақталып келді.

Ең бірінші авторлардың өз әдеби туындыларына құқықтарын бекітетін заң тек 1828 жылы Цензуралық жарғының арнайы бір тарауы ретінде пайда болды және оның бастау көзінде орыстың ұлы драматургтері А.Н. Островский, А.К. Толстой, И.С. Тургенев, Н.С. Лесков сияқты алыптар тұрды. 1875 жылы оған Н.А. Римский-Корсаков бастаған композиторлар келіп қосылды [5, 36-37].

Қазіргі кезде Францияда жүзеге асып отырған авторлық құқық туралы негізгі заң 1957 жылы 11 наурызда қабылданған Әдебиет және көркемөнер меншігі туралы заң (соңғы өзгерістер 1985 жылы жасалған), ал ГФР-дегі авторлық құқық туралы негізгі заң болып 1965 жылы 9 қыркүйекте қабылданған Авторлық және сабақтас құқықтар туралы заң (соңғы басты өзгерістер 1972-1974 жылдары енгізілген) және осы заңмен қатар қабылданған Авторлық құқықтарға билік ету туралы (авторлық қоғамдар туралы) заң танылады [6, 366].

Қазақстандағы авторлық құқықты қорғаудың мемлекеттік негізі 1973 жылы Бүкілодақтық Авторлық құқық жөніндегі агенттіктің (БААП) Қазақстандағы бөлімшесі жұмыс істей бастаған күннен басталды. Авторлық құқықты қорғаудың жаңа кезеңі Қазақстанның тәуелсіздік алуымен тікелей байланысты. 1992 жылы Бүкілодақтық Агенттіктің қазақ бөлімшесінің негізінде Қазақстанның авторлық құқық және сабақтас құқықтар жөніндегі Мемлекеттік Агенттік құрылды [7, 39]. Қазіргі кезде жүзеге асып жатқан 10 маусым 1996 жылы қабылданған «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңы – авторлық құқық мақсатына, мазмұны мен маңызына, сондай-ақ берілу әдісі мен нысанына қарамастан, шығармашылық еңбектің нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылады деп бекітеді.

Конвенцияларға қосылу, Келісімдерге және Шарттарға қол қою біздің мемлекетке бірқатар жауапкершілік жүктейді, себебі, осы Келісімдер мен Шарттар арқылы белгілі міндеттемелер қабылданады. Бүгінгі таңда халықаралық ұйымдар, экономикасы дамыған өркениетті елдер Қазақстандағы санаткерлік меншік құқықтарын қорғау мәселелеріне түпкілікті назар аударып отыр. Олай дейтініміз, мысалға, Қазақстан Республикасы мен АҚШ арасындағы сауда қатынастары туралы 1992 жылдың 19 маусымында екі елдің Президенттері қол қойған Келісімдегі маңызды баптардың бірі – Тараптардың санаткерлік меншікті қорғау жөніндегі VII бабы болып табылады.

Онда атап көрсетілгендей, тараптар әр елдің өз заңдарының ережелеріне сәйкес санаткерлік меншік құқығын қорғайды, соның ішінде әдеби, ғылыми және көркем туындылармен қоса ЭЕМ-ға арналған мәліметтер жиынтығы да бар. Кез-келген елдегі заңның тәжірибелік құндылығы оның неғұрлым тиімді түрде жүзеге асуымен тікелей байланысты. Авторларға кей кезде өз құқықтарын жеке дара жүзеге асыру қиын болған кезде авторлардың атынан олардың кейбір құқықтарын жүзеге асырушы арнайы ұйымдар құру тиімді тәсіл болатындығы сөзсіз.

Осы негізді басшылыққа ала отырып, Қазақстан Республикасындағы авторлық және сабақтас құқықтарды реттеу үшін 1996 жылдың маусымында қабылданған тұңғыш Заң актісі болып табылатын «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заң негізінде 1997 жылы «Қазақстан Авторлар Қоғамы» (ҚазАҚ) құрылды. Оның басты міндеті әдебиет және өнер туындылары авторларының мүліктік құқығын қорғауды Қазақстан аумағында және шетелдерде қамтамасыз ету [8, 77].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Деменкова Н.Г., Игнатова М.С., Стариков И.Ю.. Словарь латинских юридических терминов PDF. - М., 1994. - 568 с.
2. Антимонов Б.С., Флейшиц Е.А. Авторское право. – М., 1957. – 369 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского право. – М., 1995. – 421 с.
4. Гордон М.В. Советское авторское право. - М., 1955. – 317 с.
5. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. – М., 1996. – 358 с.
6. Гаврилов Э.П. Советское авторское право. – М., 1985. – 466 с.
7. Оразалинов С.Ш. Право на права. – А.: Жеті жарғы, 2004. – 196 с.
8. Абдуразаков М.Г. Борьба с нарушителями на потребительском рынке // ИС : Авторское право и смежные права. – А., - № 1. – С.38-45.

ӘОЖ 343.97

Е.К. Қожахметов

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 1-курс магистранты,
Талдықорған қ., Қазақстан
e-mail: kozahmetov.erdos@mail.ru
Ғылыми жетекшісі: **Б.Ж.Айтимов**
PhD, қауымдастырылған профессор

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ДИНАМИКАСЫ

Аннотация. Предметом исследования нынешнее состояние и динамика развития преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан. Автор рассмотрена статистика совершения преступления несовершеннолетними за последние года для исследования динамики роста или снижения по тем либо иным видам, категориям преступлений.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступность, динамика преступности, реабилитация, коэффициент преступности

Аннотация. Зерттеудің пәні болып Қазақстан Республикасындағы кәмелетке толмағандар қылмыстылығының жағдайы мен даму динамикасы табылады. Автор соңғы жылдарда кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстардың статистикасын қарастыра отырып, осы әлеуметтік топтағы қылмыстылықтың қылмыстардың түрлері мен санаттарына қарай өсуін немесе азаюын зерттеген.

Түйін сөздер: кәмелетке толмаған, қылмыстылық, қылмыстылық динамикасы, оңалту, қылмыстылық коэффициенті

Annotation. The subject of the study is the current state and dynamics of juvenile delinquency in the Republic of Kazakhstan. The author considers the statistics of the commission of crimes by minors in recent years to study the dynamics of growth or decline in certain types, categories of crime.

Keywords: juvenile, crime, crime dynamics, rehabilitation, crime rate

Қылмыстылық мемлекет пен қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, жергілікті халықтың рухани және мәдени жағдайының индикаторы, ал кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық осы әлеуметтік топтың моральдық, мәдени және рухани хал-жағдайын көрсеткіші болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың арасындағы қылмыстылықтың жағдайы кез-келген заманда, кез-келген елде басты проблемалардың бірі екені айдан анық. Бұл әлеуметтік топтың мүшелері - мемлекеттің болашағын өз қолдарына алатын ел азаматтары. Ел жастарының тәрбиесі, білімі мен мәдениеті барлық заманда әрбір мемлекетте әрқашанда басымдылықта тұрған проблемасы. Кез келген жас-бала, жасөспірім болашақта елі мен халқына қызмет ететін азамат болып өсуіне мемлекет пен жұртшылық әрқашанда баса назар аударуы тиіс.

Анализ және зерттеу тәсілдері арқылы кәмелетке толмағандардың қылмысымен тиімді күресу үшін гуманитарлық аспектіні ескеру өте маңызды екені анықталды. Қылмыстық атқару жүйесінің басты мақсаты, егерде кәмелетке толмағандар туралы айтатын болсақ, тайғақ жолға, қылмыстың жолына қайта түспеуін, оңалтуды көздейді. Бұл әлеуметтік топтың жас ерекшелігіне, психологиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты, гиперактивті, белсенді кездеріндегі энергиясын, эмоцияларын білім мен ғылымға, спорт пен өнерге бағыттауы, немесе керісінше бұрыс жолға бағыттауынан, кәсіптің заңсыз түрімен айналысуы, яғни қылмыстылықтың жолына түсуі. Кәмелетке толмаған азаматтың таңдау жасауында отбасы, ортасы, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің алатын орны зор.

ҚР Конституциясының 1-бабы, 1-тармағында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1] делінген. Еліміздің кез-келген азаматының жасына, жынысына, ұлты мен нәсіліне, қай дін өкілі екендігіне және дінге деген көз-қарасына қарамастан құқықтары тең. Қазіргі нарықтық-экономикалық заманда мемлекеттің басты рөлі - сақшы, күзетші функцияларын атқаруы деп есептейміз.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық жалпы қылмыстылықтың құрамдас бөлігі болып табылады, бірақта басты айырмашылығы субъектісі - кәмелетке толмаған тұлға. «Кәмелетке толмағандар деп қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытқа қарай жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адамдар танылады» [2] деп Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 6-бөлімінің, 80-бабының, 1-тармағында көрсетілген.

Республикамызда кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар мемлекеттің, қоғамның және әлеуметтік-құқықтық саланың маңызды проблемаларының бірі болып табылады. Криминология қылмыстылықты уақыт өте келе өзгертін және қылмыстық-құқықтық актілердің жүйелі және жаппай болуымен сипатталатын әлеуметтік құбылыс ретінде анықтайды және оларды белгілі бір географиялық аймақ пен белгілі бір уақыт аралығында жасайтын адамдар деп түсіндіреді [3, 786].

Еліміздегі кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың жағдайы туралы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы ұсынған статистикасындағы 2000 жылдан 2021 жылға дейінгі тіркелген қылмыстардың жалпы санына көңіл аударсақ, азаюы байқалады [4].

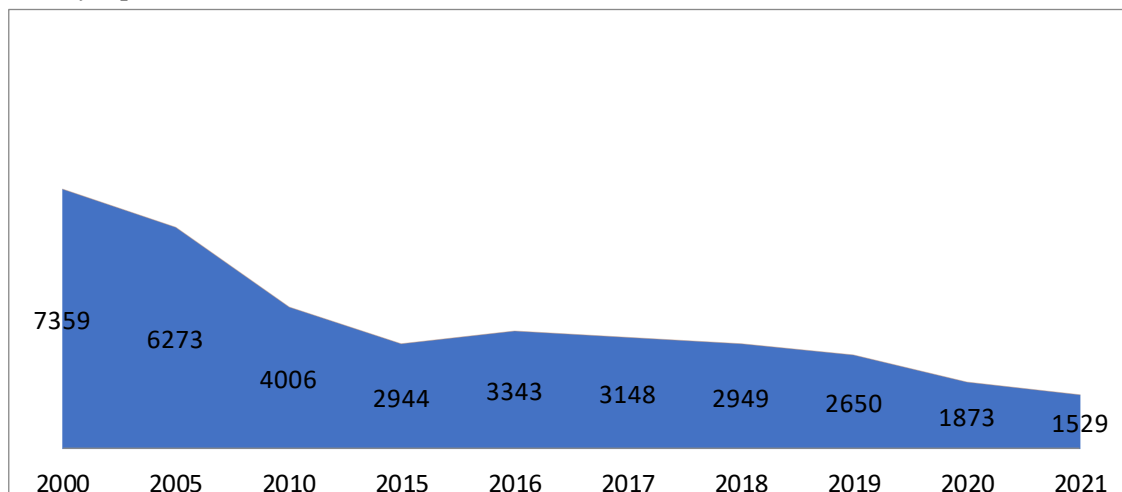

Диаграмма 1. 2000-2021 жылдар аралығында кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстардың динамикасы

2000 жылдан 2021 жылға дейінгі қылмыстылықтың динамикасына тоқтала өтейік. Қылмыстылықтың динамикасы белгілі бір кезеңдегі және географиялық аймақтағы қылмыстылықтың негізгі көрсеткіштерінің өзгеруін білдіреді. Бұл құбылысты талдау үшін криминологиялық зерттеуде бір уақытта екі әдіс қолданылады, атап айтқанда математикалық және графикалық әдістер [4]. Тіркелген қылмыстың динамикасына, сандық, сапалық жиынтығына қарасақ 2000 жылғы тіркелген қылмыстардың жалпы саны - 7359, 2005 жылы - 6273, 2010 жылы - 4006, 2015 жылы - 2944, 2016 жылы - 3343, 2017 жылы - 3148, 2018 жылы - 2949, 2019 жылы - 2650, 2020 жылы - 1873, 2021 жылы - 1529. Әрине 2000 жылдан 2021 жылға дейінгі тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны әр жылы диаметрәлді түрде азаюы байқалмайды. 2015 жылы 2944 болса, 2016 жылы 3343-ке өскен. Осыған қарамастан, 2000 жылғы жасалған қылмыстардың 7359-дан, 2021 жылы - 1529-ға дейін азаюы қуантарлық.

Бас прокуратураға қарасты құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдары берген құқықтық статистикаға келер болсақ кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы төмендеп келе жатқанын байқауға болады [5]. Аталған базадағы деректер 2018 жылдан бері қарай берілгендігін айта кету керек.

	2018	2019	2020	2021	2022
Тіркелген жалпы қылмыстылықтың саны	129409	213748	143698	180121	173033
Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың саны	100	2770	1800	1475	1592

1-кесте. 2018-2022 жылдар аралығында кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыс статистикасы

2018 жылдан 2022 жылға дейінгі тіркелген жалпы қылмыстардың саны мен кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың қатынасына назарымызды аударсақ. 2018 жылы - 2,3%, 2019 жылы - 1,2%, 2020 жылы - 1,2%, 2021 жылы - 0,8%, 2022 жылы - 0,9% құрап отыр. Кәмелетке толмағандардың қолымен не қатысуымен жасалған қылмыстардың саны мен жалпы олардың қылмысқа қатысуының азаюын көруге болады. 2022 жылғы жалпы қылмыстылықтың коэффициенті 904, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының коэффициенті 142,6.

Шындығында кәмелетке толмағандармен жасалатын қылмыстардың жалпы саны айтарлықтай азайғанымен де, дегенмен де қылмыстың 4 санаты бойынша әрбіреуінің үлесіне тоқталып, қылмыстың қандай санаттары жиі жасалатынын талдай келе жағдай жақсарды деп айту да ертерек екенін байқаймыз.

Диаграмма 2. 2018-2022 жылдар аралығында кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстардың санаттары бойынша көрінісі

Сонымен бірге, жалпы қылмыстардың латенттілігі, оның ішінде кәмелетке толмағандармен жасалатын қылмыстардың жасырын жүруіне, қоғамдағы олармен жасалатын қылмыстарды бүркемелеуге мән берсек статистика артатынын ескеруіміз керек.

Тіркелген қылмыстардың жалпы санын айттық. Енді қылмыстың жекелеген түрлері мен қылмыстың санаттары бойынша кәмелетке толмағандардың қылмысына тоқтала өтейік. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы ұсынып отырған 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі тіркелген қылмыстарның төрт санаты бойынша статистиканы қарастырайық. Оған сәйкес, кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстар: 2018 жылы: онша ауыр емес қылмыстар - 9,6%, ауырлығы орташа қылмыстар - 69,7%, ауыр қылмыстар - 19,2%, аса ауыр қылмыстар - 1,3%; 2019 жылы: онша ауыр емес қылмыстар - 12%, ауырлығы орташа қылмыстар - 65,2%, ауыр қылмыстар - 21,6%, аса ауыр қылмыстар - 1%; 2020 жылы: онша ауыр емес қылмыстар - 9,2%, ауырлығы орташа қылмыстар - 49,6%, ауыр қылмыстар - 34,5%, аса ауыр қылмыстар - 2,6%; 2021 жылы: онша ауыр емес қылмыстар - 9%, ауырлығы орташа қылмыстар - 46,9%, ауыр қылмыстар - 34,1%, аса ауыр қылмыстар - 3,7%, 2022 жылы: онша ауыр емес қылмыстар - 9,4%, ауырлығы орташа қылмыстар - 43,2%, ауыр қылмыстар - 39,2%, аса ауыр қылмыстар - 2,4% құрап отыр. Статистикадан кәмелетке толмағандардың көбінесе ауырлығы орташа және ауыр санаттағы қылмыстар жасайтындығын байқаймыз. 2018 жылы тіркелген қылмыстардың үштен төрт бөлігіне жуығы ауырлығы орташа, ал бестен бір бөлігі ауыр қылмыс. 2019 жылғы жағдайда 2018 жылғыға ұқсас, ауырлығы орташа үштен төрт бөлігіне жуық, ауыр қылмыс бестен бір бөлігін құрап жатыр. Осы екі жыл тіркелген қылмыстың саны бойынша да, қылмыстың ауырлығы орташа және ауыр санаттарының саны бойынша да алдыңғы қатарда. Орта есеппен алғанда онша ауыр емес қылмыстар 10%, ауырлығы орташа 58,7%, ауыр 27,5%, аса ауыр 5%. Орын алған және тіркелген он қылмыстың алтауы ауырлығы орташа, үшеуі ауыр санаттағы қылмыс.

Жалпы қылмыстылықтың құрамдас бөлігі болып табылатын, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың басты ерекшелігі – субъектісі. Қылмыс субъектісінің қылмыс жасау кезіндегі эмоцияналды жағдайы, қандай тәуекелге барарын, іс-әрекетінің не әрекетсіздігінің салдары қандай болатынын соңына дейін білмеуі және түсінбеуі кәмелетке толмаған қылмыскерлерге тән. Ми дамуын тұрасында ізденушілердің пікірінше, ми жасөспірім кезінде дамуын және құрылымын жетілдіруді жалғастырады және өсудің соңғы секірісі шамамен 16-17 жаста болады. Кейбіреулер максималды өсу 20 жаста болады деп болжайды, ал басқалары мидың жетілуі 25 жаста шыңына жетеді деп санайды [6]. Физио-психологиялық ерекшелігінің әлі қатаймағандығынан, миының дамуының максимумына жетпеген кәмелетке толмағандар ересектермен салыстырғанда белгілі бір әрекетке бармас бұрын тәуекелді қалай қабылдауы, эмоцияларына бағынып кетуі, импульстерін басқара алмауы, іс-әрекетінің толық жоспарын жасай алмауы, жасайын деп отырған іс-әрекетінің салдары туралы соңына дейін ойланбауы, оның арты немен ұласатындығын білмеуімен ерекшеленеді. Кәмелеке толмағандар қарапайым, эмоционалды емес жағдайларда рационалды шешімдер қабылдай алса, стресске толы, эмоционалды жағдайларда рационалды емес шешім қабылдап, қылмыс жасап жатады. Осы әлеуметтік топтың жасаған қылмыстарының тағы бір ерекшелігі, аса қатыгездік. Содан да болар тіркелген қылмыстардың 30%-ға жуығы ауыр қылмыстар.

Қылмыстың жекелеген түрлерін талдап саралайтын болсақ, 2000-2021 жылға дейінгі тіркелген қылмыстардың көбісі меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар [4].

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері

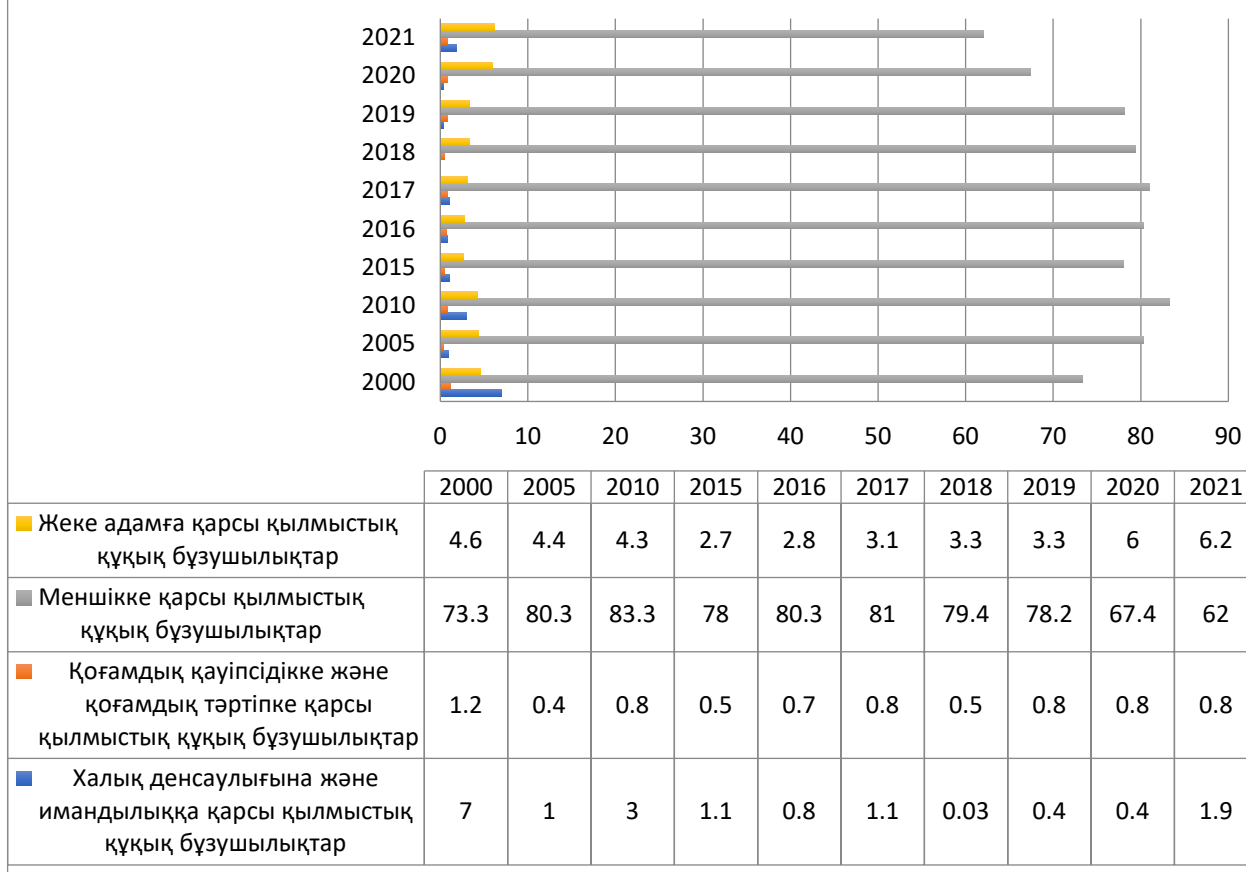

Диаграмма 2. 2000-2021 жылдар аралығында кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың 70-80% меншікке қарсы қылмыстар болуына бірден бір себепкер елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайының нашарлауы, халықтың әлауқатының төмендігі, жұмыссыздықтың жоғары болуы. 2022 жылы қылмыстық құқық бұзушылықтардың 80%-ға жуығын жұмыссыздар жасаған. Жұмыссыздық, кедейлік, оның үстіне кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының ішінде меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың үлесі көптігі, мемлекетіміздің жүргізіп отырған ішкі саясаттың, кейде тіпті сыртқы саясаттың салдары және «сау емес қоғамның» симптомдарының бірі. Әрине, жергілікті халықтың әлеуметтік жағдайының төмендігі, біз талдап отырған әлеуметтік топтың меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға баруының басты себептерінің бірі. Әрбір орын алған салдардың себептері бар және де мүмкін болатын себептер шексіз көп, ал кәмелетке толмағандардың бұл қылмыс түрлеріне бару себептері де сан түрлі. Кез-келген проблемалардың, қандай да бір құбылыстардың, соның ішінде әлеуметтік-құқықтық құбылыстардың неге орын алуын зерттегеніміз жөн. Ал жалпы қылмыстылықтың құрамдас бөлігі болып табылатын кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық, бұл ең алдымен әлеуметтік-құқықтық құбылыс. Бұл құбылыстың пайда болуына және орын алуына көптеген себептер, факторлар мен алғышарттар түрткі болады. Көбінесе кәмелетке толмағандардың меншікке қарсы қылмыстарға баруының себептерін отбасының әлеуметтік жағдайының төмен болуы, толық емес отбасында өмір сүруі, көп жағдайда әкесіз өсуі, үйінде толық және дұрыс тәрбие алмауына байланысты вакуумның пайда болуы, ол вакуумды араласып қоршаған ортасының әсерімен (көбінесе жасы үлкен асоциалды орта) толтыруы, оқу үлгерімінің төмен болуы, бос уақытының көп болуы, ортасының дұрыс болмауын басты себептерге жатқызсақ болады. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылық болып табылатын ұрлықтың ең басты құрамдас бөлігі-пайдақорлық ниет. Алайда, криминологтар жасөспірімдер жасаған ұрлық көбінесе бұл принциптен өзгеше болатынын байқады. Кәмелетке толмағандар көбінесе ұрлықпен жеке пайда табу үшін емес, басқа себептермен айналысады, мысалы, өз құралпылардың арасында үстемдігін көрсету, оны мақұлдату, кек алу немесе жалған жолдастық сезімін дамыту. Соңында қылмыстық жолмен алынған заттар лақтырылуы немесе зақымдануы да мүмкін [7].

Кәмелетке толмағандармен не олардың қатысуымен жасалған 2000-2021 жылдардағы қылмыстардың орта есеппен - 77,4 % меншікке қарсы қылмыстар, ал ұрлық болса тіркелген барлық

қылмыстың - 50,7%-ын алып жатса, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың 65,4% - ұрлық. Ұрлықтан бөлек, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың көп бөлігін тонау алып жатыр. Тонау тіркелген қылмыстың - 14,3%, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың - 18,4% құрап жатыр. Сонымен бірге қарақшылық, тіркелген қылмыстардың орта есеппен - 2,8%-н, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың - 3,6% құраса, қорқытып алу жалпы тіркелген қылмыстың - 2,5%, меншікке қарсы қылмыстың - 3,2%, алаяқтық тіркелген қылмыстардың - 3,2%, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың - 4,1%, автомобильді немесе өзге көлік құралын жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу кәмелетке толмағандардың қолымен не қатысуымен жасалған жалпы тіркелген қылмыстардың - 3,6%, меншікке қарсы қылмыстардың - 4,7% құраған.

Кәмелетке толмағандардың меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға неге баруының, тіркелген жалпы қылмыстардың қанша бөлігін алып жатқандығын, меншікке қарсы қылмыстардың ішінде көбінесе қай қылмыстық құқық бұзушылықтарға баратындығын қарастырдық. Ал енді бұл әлеуметтік топтың басқа қандай қоғамдық қатынастарға бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтарға баруын саралайық. Меншікке қарсы қылмыстардан кейін жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар алып жатыр. Олар: адам өлтіру немесе адам өлтіруге оқталу, денсаулыққа қасақана зиян келтіру, зорлау және зорлауға оқталу.

Адам өлтіру - ауыр және аса ауыр санаттарға жататын қылмыс түрі. Кәмелетке толмағандардың адам өлтіруге баруы, мемлекет пен қоғамға әсер ететін күрделі және нәзік мәселе. Бұл әлеуметтік топтың қолымен жасалған адам өлтіру саны ересектердің қолымен жасалған адам өлтірудің санына қарағанда азырақ болған жағдайдың өзінде, әрбір жеке адамға қарсы қылмыс, қылмыстың субъектісі кім болғанына қарамастан әрбір өлім орны толмас зардап. Бұндай қылмыстарға бару себебі сан түрлі болуы мүмкін: балалық шағындағы психикалық травмалар, отбасындағы не ортасындағы физикалық және психологиялық қысым, қылмыстық топтардың құрамында болуы және басқа да психологиялық, әлеуметтік проблемаларына қатысты адам өлтіруге баруы мүмкін.

Кәмелетке толмағандармен не олардың қатысуымен 2000 жылдан 2021 жылға дейінгі тіркелген қылмыстардың орта есеппен - 1,1%, жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың - 28,8%-ын алып жатыр. Дегенмен 2000 жылдан 2021 жылға дейін кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың ішінде адам өлтіру немесе оған оқталу қылмыстарының айтарлықтай азайғанын байқауға болады. Саны азайғаны әрине, қуантарлық жайт, бірақта жасы әлі кәмелетке толмай жатып жастарымыздың, еліміздің келешекте тағдырын қолына алатындардың бұндай ауыр және аса ауыр қылмысқа баруы біз бен сізді ойландыруы қажет. Бұл әлеуметтік топтың қолымен немесе қатысуымен жасалған адам өлтіру - жеке адамдар үшін және жалпы қоғамға айтарлықтай кері әсер ететін ауыр және аса ауыр қылмыс түрі екендігін де есте ұстағанымыз жөн.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру қылмысы да ауырлығы орташа және ауыр қылмыс санатына жататын қылмыстық құқық бұзушылық. Статистикадан байқағанымыз, кәмелетке толмағандар бұл қылмыс түрін аса қатыгездікпен және көбінесе топпен жасайды. Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру жиі орын алады. Тіркелген барлық жалпы қылмыстың - 2,1%, жеке адамға қарсы қылмыстардың - 52,9%-ды құрап жатыр. Бұл қылмыс түрі де кәмелетке толмағандар жасаған жалпы қылмыстардың саны, адам өлтіру немесе адам өлтіруге оқталудың саны сияқты да азаюда. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықты саралаған жағдайда жеке адамдарға, қоғам мен мемлекетке алып келетін зиянын, бұл қылмыстың қандай қатыгездікпен жасалатын, жастарымыздың топ болып біреуге жабылып, оның денсаулығына орны толмас зиян әкеліп жатқандығы қоғамыздағы болып жатқан күрделі проблемалардың салдары, отбасы институтына қатысты проблемалардың сан алуан болуынан, жастардың тәрбие жағдайының, моральдық жағдайын төмен болуынан, эмпатияның мүлдем жоқтығынан осындай жағдайлар орын алып жатады. Кәмелетке толмағандармен жасалған жалпы қылмыстардың саны азайғанына қарамастан, қоғамымызды дүр еткізетін эпизодтардың жиілеп кетуін де бақылаудамыз.

Келесі жеке адамға қарсы қылмыстардың ішінде көп орын алатын қылмыс түрі - зорлау. Осыған дейінгі қарастырылған жеке меншікке қарсы қылмыстардың жалпы жағдайын, динамикасын және себептерін қарастырдық. Ең басты себептерін саралағанда, ұрлық, тонау, қарақшылық, қорқытып алу және де басқа да меншікке қарсы қылмыстар пайдақорлық ниетпен, отбасыларының әлеуметтік жағдайларының төмендігіне байланысты орын алып жататындығын да атап өттік. Яғни бұл жерде ең алдымен материалдық проблемалар тұрады. Ал енді жеке адамға қарсы қылмыстар: адам өлтіру, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру және біз қарастырайын деп отырған зорлау қылмысының бірден бір себебі, кәмелетке толмаған қылмыскерлердің отбасыларының тек қана әлеуметтік жағдайларының төмендігі ғана емес, балаларына көрсетіп жатқан тәрбиелерінің төмендігі не мүлдем жоқтығы. Үйінде, мектепте көрген психологиялық, физикалық қысымдардың салдарынан қоршаған ортасына, әлемге деген ашу-ызасынан, көбінесе өзінен кіші және әлсіздерден ашуын алуы. Отбасында дұрыс тәрбиенің көп жағдайда жоқтығынан, мұндай үйде өсіп жатқан кәмелетке толмағанның білім жағдайы да мәдениет жағдайы да төмен болады. Зорлау не екенін, оның қандай

салдарға, жәбір көрген адамға қандай зиян алып келуін соңына дейін түсінбеуі. Отбасында алған теріс, негативті тәжірибені, көрген зорлық-зомбылықты қоршаған ортасына шығарып, соны қайталауы. Дұрыс тәрбие көрмеген баланың, білімі мен мәдениетінің төмендігіне қоса әлеуметтік адаптациясының да төмен болуы, араласып жүрген достары да өзі сияқты отбасынан шығуы. Зорлық-зомбылық норма болып есептелін ортадағы кәмелетке толмағандарға, зорлау - сияқты қылмыстық құқық бұзушылықты да норма деп есептеуі мүмкін.

Балаларға қатігездік пен қараусыздықтан туындаған созылмалы травматикалық стресс мидың оң жақ жарты шарының дамуындағы өзгерістерге әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде нейрондардың зақымдалуына және атрофияға әкелуі мүмкін. Бұл өзгерістер кортикальды және субкортикальды аймақтарды байланыстыратын нейрондық тізбектерге әсер етеді және өзін-өзі бағалаудың төмендеуі және басқа адамдардан алшақтау сияқты ауыр психологиялық салдарға әкелуі мүмкін. Мысалы, орбитофронтальды қыртыстың және субкортикальды аймақтармен байланысты тізбектердің бұзылуы баланың өзін-өзі бағалауының төмендеуіне әкелуі мүмкін [8]. Өзін-өзі бағалау, психологиясы мен физиологиясы әлі дамымаған жас организмге әлеуеттенуіне, тұлға болып қалыптасуына маңызды роль атқарады. Тек қана кәмелетке толғандардың ғана емес, ересектердің де өмірінде өзін-өзі бағалаудың алар орны бөлек.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылық болып табылатын - зорлау, 2000 жылдан 2021 жылға дейінгі кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың - 0,7%, жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтың - 18,1%-ын алып жатыр. Жеке адамға қарсы жасалатын қылмыстардың ішінде ең жиі денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру мен адам өлтіруден кейін зорлау көп орын алады. Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың жалпы саны сияқты да, зорлау қылмысының динамикасы төмендеуде.

Келесі кезекте қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар мен халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар. Бұл екеуі кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың аз бөлігін алып жатыр. Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде: қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жару құрылғыларын заңсыз сатып алу, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру-қылмысы көп орын алады. Тіркелген қылмыстардың 0,8%-ын ғана алып жатыр. Халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар ішінде: есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу, және есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді жымқыру не қорқытып алу. Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу қылмыстық құқық бұзушылығының үлесі, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың жалпы санының - 2,1% ғана, халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың - 96%-ын құрайды. Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді жымқыру не қорқытып алу, тіркелген қылмыстардың - 0,08% ғана болса, халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың - 4%-ын алады.

Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу- бұл ауыр, жергілікті халықтың денсаулығы мен қоғамның әлеуметтік құрылымын бұзатын қылмыстық құқық бұзушылық. Бұл қылмыстың субъективтік жағы-ұрлық не тонау қылмыстары сияқты, пайдақорлық ниетпен жасалауы және белгілі бір топ мүшесі болуға ұмтылыспен байланысты болып жатады. Қысқа уақыт ішінде үлкен ақша соммасын табу, және бұл жағдайда да жасаған әрекеттерінің немен ұласатындығын, қоршаған ортасына, қоғамға қандай зиян әкелетіндігін соңына дейін ұғынбауы. Ал сұраныс бар жерде, әрқашан да ұсыныс бар. Ол ұсынысты көп жағдайда ұйымдасқан қылмыстық топтар, кейде трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық топтар қанағаттандырады.

Кәмелетке толмағандар арасында есірткі немесе психотроптық заттардың айналымы қоғам мен мемлекетке қарсы бағытталған аса ауыр қылмыс. Ұлттық қауіпсіздігімізге қарсы бағытталған қылмыс түрі десек те артық етпес. Себебі, жастарымыздың осы жас кезеңінде денсаулығы мен дамуының алғашқы мезгілі есірткі не психотроптық заттардан басталса, олардың болашағы бұлыңғыр.

Мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігі, еліміздің болашағы үшін, есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымын қарсы күрес мақсатында үкімет осы заттарды дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізудің алдын алу жөнінде шаралар қабылдап, жұртшылық арасында профилактикалық жұмыс жүргізуде. Барлық білім беру орындарында, БАҚ-та, қоғамдық орындарда, қоғамдық транспорт құралдарында есірткінің қандай залал алып келетіндігін қолда барлық ақпарат көздері арқылы хабарлайды, және салауатты өмір салтын насихаттау мемлекет қойған жоспарларының әрқашанда басымдығында.

Қорытындылай келе кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда да күрделі де көп қырлы мәселе болып табылады. Ұсыныс ретінде ең алдымен кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың алдын алу мақсатында білім беру орындарында бұл

әлеуметтік топ арасындағы қылмыстылықты төмендетуге бағытталған бағдарламалау құру және оларды ұйымдастыру қажет. Ең маңызды мәселелердің бірі – жалпы жұртшылыққа, оның ішінде кәмелетке толмағандарға ерекше назар аударыла отырып ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізуі тиіс.

Құқық қорғау органдары тарапынан кәмелетке толмағандардың құқық бұзушыларды оналту мен қайта әлеуметтендірудің тиімді жүйесін құру сұранып тұрғаны байқалды. Бұрынғы мұндай бағдарламаларға қарағанда жаңа бағдарламаның басты ерекшелігі ғылым мен техниканың дамуын ескеруді қажет етеді. Бұл дегеніміз құқық қорғау органдары кәмелетке толмағандармен не олардың қатысуымен қылмыстардың алдын алуда олармен жасалатын қылмыстардың түрлері мен санатын ескеруі тиіс. Бағдарламаны іске асыруға тартылатын мамандардың да кәсіби біліктіліктері жаңаша дағдылармен толықтырылуын қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz>
- 3 Криминология: общая часть: учебник / под общей редакцией Ф.К. Зиннурова. – Казань: КЮИ МВД России, 2019. – С.78
- 4 Преступность несовершеннолетних по отдельным видам преступлений // <https://bala.stat.gov.kz/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>
- 5 Уголовные правонарушения совершенные несовершеннолетними // <https://gis.kgp.kz/portal/apps/opsdashboard/in>
- 6 Beckman M. Crime, Culpability, and the Adolescent Brain // Science. Vol 305, Issue 5684. – P.596-599
- 7 Ганаева Е.Э. Состояние, структура, динамика имущественной преступности несовершеннолетних // Наука без границ. - №7 (12). – 2017.
- 8 Kathleen M. Heide, Eldra P. Solomon. Biology, childhood trauma, and murder: Rethinking justice // International Journal of Law and Psychiatry 29 (2006) 220–233

УДК 340.132.626

Р.З. Атабаев

Студент 3 курса высшей школы права и экономики
Жетысуский университет имени Ильяс Жансугуровва г.Талдыкорган,
Республика Казахстан
E-mail: atabayev.ruslan.03@mail.ru

ПРОФИЛАКТИКА ЭКСТРЕМИЗМА ЗАЛОГ БУДУЩЕГО

Аннотация Одной из самых главных угроз стабильности современного общества является религиозный экстремизм. В настоящей статье рассматриваются проблемы влияния на массовое сознание молодежи религиозного экстремизма, распространение его идеологии в социальных сетях, а также эффективные методы профилактики и борьбы с ним.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, общество, молодежь, личность, единство, толерантность, солидарность.

Аннотация Қазіргі қоғамның тұрақтылығының маңызды қауіптерінің бірі-діни экстремизм. Бұл мақалада діни экстремизм жастарының бұқаралық санасына әсер ету, оның идеологиясын әлеуметтік желілерде тарату, сондай-ақ оның алдын алу мен күресудің тиімді әдістері қарастырылады.

Түйін сөздер: экстремизм, терроризм, қоғам, жастар, тұлға, бірлік, толеранттылық, ынтымақтастық.

Annotation One of the most important threats to the stability of modern society is religious extremism. This article examines the problems of the influence of religious extremism on the mass consciousness of young people, the spread of its ideology in social networks, as well as effective methods of prevention and combating it.

Keywords: extremism, terrorism, society, youth, personality, unity, tolerance, solidarity.

В своих «Словах назидания» известный казахский поэт, мыслитель и просветитель Абай Кунанбаев отмечает: «Дитя человеческое не рождается на свет разумным. Только слушая, созерцая, пробуя все на ошупь и на вкус, оно начинает познавать разницу между хорошим и плохим...» [1, с.176]. И эти слова, написанные более ста лет назад, до сих пор остаются актуальными в современных реалиях, когда еще незрелое духовно, интеллектуально и нравственно подрастающее поколение, необладающее четкими познаниями о мире, в своих целях используют всевозможные псевдорелигиозные общества и нетрадиционные течения, подменяя общепринятые моральные ценности и понятия, вырванные из контекста выражениями из Священных книг.

Хорошо понимая, что молодежь – это реальная сила, которая может изменить мир, нынешние экстремисты используют все имеющиеся методы, что радикализировать эту важнейшую часть общества, от которой напрямую зависит будущее любого государства.

Если вернуться в историю, то еще в I веке н.э. в Палестине действовала организованная секта – сикарии («сика» – кинжал). Они считали себя борцами с владычеством Рима, при этом уничтожая и своих соотечественников, по их мнению, заподозренных в пособничестве завоевателям. А вот в Индии в VII в. члены секции «Душителей» совершали ритуальные жертвоприношения, убивая путем удушения. На Ближнем Востоке в XI в. шиитская секта исламистов, получившая название

«Ассасины», уничтожала политических противников. Таким образом, на протяжении веков проблема экстремизма лишь росла, а ее серьезность лишь возрастала. Ведь взгляды экстремистов навязываются насильно или под угрозой обвинения в неверии, ереси, неуважении религии, и подобный моральный террор не менее опасен, чем террор физический [2 с. 435–458].

На сегодняшнем этапе, согласно энциклопедическому словарю понятие «экстремизм» восходит к латинскому слову «extremus», что значит «крайний» и обозначает «приверженность в политике и идеологии к крайним взглядам и действиям» [3].

Экстремизм сегодня – это характерная черта радикальных партий, групп, движений с различными социально-политическими ориентациями. Он находит выражение в насильственных действиях, направленных на дестабилизацию и разрушение сложившихся общественных структур и институтов, выражая в организации беспорядка, террористических акциях, зачастую влекущих за собой гибель обычных граждан, ни в чем неповинных людей.

Современный исламский богослов из Египта, президент Международного союза мусульманских учёных Шейх Юсуф аль-Карадави установил следующие признаки экстремизма:

1. Слабые знания сущности религии, неприятия иных мнений. Имеется в виду не обычная неосведомленность человека о тонкостях религии в силу недостатка образования, а частичное понимание, при этом обладатель относит себя к числу ученых.

2. Неспособность отличать главное от второстепенного. Понуждение к тому, что не обязательно. Излишества в запрещении.

3. Нетерпимость во взаимоотношениях с иноверцами и жестокость в призыве.

4. Подражание экстремистским сектам прошлого. Проявление подозрительного отношения к людям и представление их в черном свете, умалчивая их хорошие стороны и преувеличивая плохие [4].

Учитывая, что старшее поколение в основе своей уже имеет четкое представление о мире, сформировано отношение к религии, подобные псевдоученые стремятся завладеть массовым сознанием, используя в своих целях мощным инструментом влияния, которым в настоящее время являются социальные сети. Так как большую часть интернет-пользователей составляет молодежь до 18 лет, она и становится целевой аудиторией распространения псевдорелигиозных течений, представляя собой благодатную почву для продвижения идей религиозного экстремизма из-за внушаемости данной группы лиц. С этой целью в виртуальном мире функционирует большое количество новостных агентств и сайтов, напрямую не аффилированных с террористическими организациями, но разделяющих их идеологию и оказывающих террористам поддержку в различных формах. Стоит отметить, что пропаганда в социальных сетях, имеет свою специфику ввиду того, что указывается личная информация, возможно целенаправленное распространение материалов, реклама групп, например, для определенной возрастной группы пользователей для оказания максимального на них влияния.

Также хотелось бы отметить, что в социальных сетях экстремизм приобретает в основном четыре формы, а именно:

1. Открытые призывы. Причем они необязательно могут быть направлены против безопасности этнических или религиозных меньшинств.

2. Высказывания, унижающие людей по политическому, этнонациональному, религиозному или даже культурному признаку.

3. Пропаганда экстремистской символики (включая нацистскую). Это могут быть картинки, песни, видеоролики, а также распространение сувенирной продукции.

4. Попытки обоснования расового, этнического или религиозного превосходства, сопровождаемые оправданиями преследования или уничтожения меньшинств [5].

При этом фундаментом образования неформальных экстремистских группировок являются определенные идеологии, в качестве основного тезиса которой может выступать, например, такой: для преодоления всех политических и экономических проблем в стране необходимо создание «национального» государства, так как это, по их представлению, послужит гарантией от любых угроз. Предельно ясно, что поведение, мотивированное такими идеями, имеет строгую ориентацию, нацеленную, в данном случае, против лиц иной национальности или религии. Тут и ненависть к существующей власти, которая, по мнению экстремистов, попустительствует жизнедеятельности «виновников» всех бед, что приводит к еще более широкому распространению экстремистских идей. В силу простоты и однозначности своих постулатов, навязываемая система взглядов является привлекательной для молодых людей обещаний возможности незамедлительно, сей же час увидеть результат своих пусть и агрессивных действий. Статистические данные говорят, что большую часть участников группировок экстремистской направленности составляют люди в возрасте от 14 до 20 лет.

Осуществляя атаку на сознание через социальные сети против человека экстремисты используют религию.

Сначала к человеку приходят с благими намерениями, оказывается какая-либо материальная помощь, содействие в решении бытовых проблем, завоева таким образом доверие, начинается постепенная переориентация личности, изменение жизненных целей. В человеке раздувается чувство собственной значимости, возрастает гордыня. Используя формулу «Ты умный, способный, ты избран для великой миссии», членов группировок превращают в рабов, постепенно лишая их финансовых и общественных ресурсов, нужных для выхода из группы. Как правило, все это происходит в атмосфере, имитирующей семейное тепло, сердечность, заботу, поэтому у вовлеченных в группировку не возникает никаких подозрений, а защиту и оправдание своим поступкам они видят уже не в законе, а у людей своего окружения.» В результате члены группировки полностью лишаются своего «я», попадают в полную зависимость и становятся легко управляемыми [6, с. 32 - 37].

Таким образом, можно сделать вывод, что экстремизм во всех его направлениях опасен не только для государства и общества в целом, это преступление против отдельно взятого человека, которого лишают конституционных прав и свобод. А значит профилактика экстремизма, крайним направлением которого является терроризм, национализм, расизм, фашизм, является главной задачей государства.

С учетом складывающихся условий необходим комплекс скоординированных мер правового, экономического и организационного характера, сориентированных на противодействие экстремизму. Первоочередными мерами могут быть инициирование на республиканском уровне разработки и принятия комплексной программы занятости молодежи – ключевого контингента, подпитывающего религиозные экстремистские организации; образование экспертного совета для проведения оценки содержания поступающей в Республику Казахстан религиозной литературы с включением в его состав ученых-религиоведов, представителей мусульманского духовенства, юристов, а также проведение органами государственной власти субъектов РК проверок правомерности ведения образовательной деятельности религиозными учебными заведениями и разрешение их функционирования только при условии всестороннего контроля за работой со стороны официальных мусульманских структур и соответствующих государственных органов, осуществление контроля за направлением граждан на учебу в иностранные государства. При этом необходимо ведение постоянного мониторинга виртуального пространства с целью выявления и блокировки материалов экстремистской направленности, предоставление возможности подключения к процессу выявления противоправного контента бдительных интернет-пользователей, привлекая молодежь к участию в противодействии терроризму, экстремизму, национализму и религиозному фундаментализму в образовательной среде [8].

В результате каждый должен не только знать, и понимать – экстремизм опасен для общества, для нашего общего будущего, которое заключается в молодежи, в умах и сердцах подрастающего поколения. Только общими усилиями мы сможем поставить заслон распространению экстремизма, с самого детства воспитывая в ребенке неприятие любой формы насилия, начиная эту важную воспитательную часть в семье, продолжая в средних и высших образовательных учреждениях, ограничивая роль смартфонов и других гаджетов, привлекая к чтению классической литературы, спорту, формируя правовое инклюзивное общество, тем самым воспитывая психологически зрелую личность с крепкими моральным стержнем, широким кругозором, опирающуюся на знание и закон, тем самым способную отделять зерна от плевел, иными словами не спешащую слепо доверять, уважающую и принимающую различия.

Как подчеркивает Президент нашей страны Касым-Жомарт Токаев, «Справедливый Казахстан строится на нашей многонациональной и многоконфессиональной солидарности. Мы будем строго следовать принципу «единство в многообразии» [7]. Соблюдение этого принципа каждым гражданином является важнейшей частью профилактики и борьбы с экстремизмом во всех его проявлениях, который в основе своей строится на утверждении идеологии исключительности, превосходства либо неполноценности человека на почве половых, социальных, расовых национальных, религиозных, языковых различиях.

В завершение хотелось бы добавить, мы все разные, по цвету глаз или волос, по национальной или религиозной принадлежности, у каждого свои мнения, убеждения, интересы, принципы, цели и желания, все имеют что-то свое, неповторимое и уникальное.

Формирование толерантного общества, терпеливого к различиям друг друга, понимающего и осознающего, что все мы объединены общим будущим – это есть главная панацея, действенный метод от распространения с последующим полным искоренением экстремистских течений в современном мире.

Перефразируя слова словами мудрых: «Не моря разделяют народы, а невежество. Не различия, а враждебные отношения».

Список использованной литературы:

1. А. Кунабаев «Слова назидания», 1993.
2. Р. Хорсли «Сикарии: древние евреи», террористы, «Религиозный журнал», том 59, № 4 (октябрь 1979).
3. А. В. Беляков, О. А. Матвейчев «Большая актуальная политическая энциклопедия», 2009
4. Шейх Юсуф аль-Карадави «Исламское сознание между неверием и экстремизмом».
5. Аналитический вестник, выпуск №17, 2003 (Федеральное собрание Российской Федерации, Аппарат Государственной Думы, информационно-аналитическое управление).
6. И. Наговицын «Православный христианин: Воздействие тоталитарных сект на сознание людей, 2007.
7. Выступления Президента Р.К. Касым-Жомарта Кемелевича Токаева на Общих дебатах Генассамблеи ООН.
8. Е. Демидова статья «Общесоциальное предупреждение религиозного экстремизма».

Ә.Г. Сундетбаева, О. Серікұлы
Maqsut Narikbayev University (KAZGUU)
Құқық және құқық қорғау қызметі
мамандығының 3 курс студенттері

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША АЛҚАБИЛЕРГЕ КАНДИДАТТАРДЫ ІРІКТЕУ

Қазіргі уақытта адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, қоғамды демократияландыру мәселесі өзекті болып отыр. Осыған байланысты, сот ісін жүргізуде алқабилер институты демократияландырудың бір құралы ретінде басымдықтардың біріне айналууда. Сот төрелігінде алқабилердің тәуелсіздігі де маңызды, сот отырысының әділдігіне деген халықтың сенімін арттырады. Сәйкесінше алқабилер сотының қызметін егжей-тегжейлі реттеу тетіктері, қатысатын лайықты азаматтарды іріктеу талаптарын нақтылауды маңызды қадамдардың бірі ретінде қарастыру қажет. Алқабилердің қатысуымен сот талқылауы 2007 жылдың 1 қаңтарынан бастап өткені де белгілі [1].

Қазақстан Республикасында алқабилер сотының пайда болуы- тәуелсіздік алған кезден бастап әлемдік талапқа сай құқықтық мемлекет құруға жасалған ұмтылыстың нәтижесі.

Жалпы құқықтық мемлекеттің басты қағидаттары сот әділдігінің заң шеңберінде атқарылуынан, сотқа барша халықтың қолжетімділігінен көрінеді.

Сол секілді халықтың сот төрелігін жүзеге асыруға қатысуы мемлекеттің демократиялық бағытта дамуының бірден-бір көрсеткіші болып есептеледі. Өйткені бұл үрдіс онда қабылданған шешімнің заңдылығы мен қатар әділетті болуына да ықпал етеді.

ҚР ҚПК-нің 631-бабында алқабилердің қарауына жататын қылмыстық істердің соттылығы көрсетілген [2]. Алқабилердің қатысуымен жүргізілетін басты сот талқылауының өзіндік күрделілігі де бар, мәселен, алқабилердің сотқа шақырылуы, яғни кандидат ретінде танылған адамдардың тек 30-40%-ы сот талқылауына келеді. Сол кандидаттардың ішінен іріктеу жүргізіледі. Сәйкесінше іріктеуден өткен азаматтар сот талқылауына қатысуға мүмкіндік алады. Алқабилерді іріктеуге қатысты қазіргі уақытқа дейін біраз келеңсіздіктер мен заңға қайшы келетін әрекеттер орын алған. Нақтырақ айтар болсақ, қала әкімдігі жасаған алқабилер тізімінен 251 адамды алынып тасталған. Бұл тізімде нашакорлар және психоневрологиялық диспансердің пациенттері болған [3].

Демек, әкімдіктің беретін мәліметтері жаңартылмаған немесе заңға қайшы келетін тұстары болу ықтималдығы жоғары. Бұл жағдайда қала әкімдігіне ешбір шара қолданылмаған, тек аудандық прокуратура кандидаттар тізімін бақылауға алған. Ал "Алқабилер туралы" Заңның 10-бабына сай, алқаби кандидаттардың тізімдерін жасау кезінде жиырма бес жасқа толмаған, сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адамдар, әрекетке қабілетсіз не әрекет қабілеті шектеулі, наркологиялық немесе психоневрологиялық диспансерде есепте тұрған адамдар, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері, судьялар, прокурорлар, мемлекеттік қызметшілер мен адвокаттар енгізілмеуі тиіс деп көрсетеді [1].

Кандидаттар тізімінің жасалуында кеткен қателіктер сот отырысын жүргізуге елеулі кедергі келтіргендіктен, бүгінгі таңда алқабилерге кандидаттар тізімін жасау үшін, жергілікті органның ішкі істер органдарымен бірлесіп, арнайы платформа дайындап жатқаны да белгілі.

Мұндай жағдай алқабилерге кандидаттарды іріктеуде мүмкіндігінше объективтілікті көрсете алады деп сендіруде. Әрине бұл да уақыттың еншісінде. Оның үстіне ҚР ҚПК 638-баптың екінші бөлігіне өзгертулер енгізіліп, "соттағы бірыңғай және қосалқы (жылдық) тізімдерден" деген сөздер "соттағы алқабиге кандидаттардың бірыңғай тізімінен" деген сөздермен ауыстырылды [4]. Яғни 2023 жылғы шілде айының бірінші күнінен бастап, алқабиге кандидаттардың бірыңғай тізімінен алқабиге кандидаттарды алдын ала кездейсоқ таңдау жүргізіледі [4].

Алқабилерді іріктеу процесіне Қазақстан Республикасы азаматтарының қатысуын қамтамасыз ету мақсатында алқабилерге кандидаттардың бірыңғай тізімі соттың сұрау салуы бойынша Қазақстан Республикасының ақпараттандыру туралы заңнамасына сәйкес ақпараттандыру саласындағы

уәкілетті органның ақпараттық-талдау жүйесі және "электрондық үкіметтің" ақпараттандыру объектілері арқылы электрондық нысанда қалыптастырылады.

Одан бөлек, ҚР ҚПК 632-бабына сәйкес, сот отырысына тағайындалатын алқабилердің жалпы саны 10 (қосалқы екі) адам [2]. Алқабилер кандидаттарына да қойылатын талаптарды қайта қарастырған жөн шығар. Мәселен, олардың жасының жиырма бес жасқа толмауы, еске салсақ кәсіби судьяның да жас шамасына қойылған талап жиырма бес жастан көтерілген болатын, сол себепті алқабилерге кандидаттардың жас шамасын да біршама көтеру орынды болар еді, біздің пайымдауымызша алқабилерге кандидаттардың жас шамасын отыз бес жасқа толған деп өзгерту дұрыс болар еді. Себебі алқабилердің шешімі де конституциямен берілген кез келген адамның бостандықтарын қорғаумен тікелей байланысты, сол себепті өмірде оң мен солды танытын адамдардың шешімі әлде қайда салмақты болар еді. Сондай-ақ, түрлі жағдайдағы сотталушының іс-әрекетінің саралауына да көмекші болатын ақпараттарды ескермеуі әбден мүмкін. Сол себептен, алқабилер кандидаттарының біліктілігін тексеру мақсатында олармен алдын ала әңгімелесу немесе тестілеу жүргізу дұрыс болып көрінеді. Бұл қосымша шығындарды көздесе де, бұл сот отырысының іс бойынша әділ шешім қабылдауға дайындығы мен қабілетін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл аспект шынымен де назар аударуға тұрарлық, өйткені алқабилер судьялармен бірге сотталушының кінәсі немесе кінәсіздігі және жаза тағайындау туралы түпкілікті шешім қабылдайды. Сондықтан аталушы мәселені ескере отыра, Абай атамyzдың билердің біліктілігіне қатысты сөзін, біздің заңнамадағы ережеге енгізу қажет деп санаймыз [5].

Тағы бір мәселе бұл, азаматтарды алқабилер тізіміне енгізу туралы хабардар етудің реттелмегендегі. Бұл мәселе бойынша СҚО қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында "дөңгелек үстел" форматында талқылау өтті. Нәтижесінде, алқаби кандидаттарына қойылатын талаптардың сәйкестігін анықтауда ұсынылған адамдар туралы ақпараттардың нақты еместігі аталды [6]. Мәселен, олар туралы кез келген ескірген мәліметтер сотқа келуге және міндеттерін орындауға кедергі болып табылады. Жергілікті атқарушы органдар кандидаттармен танысу үшін олардың тізімге енгізілгені туралы хабардар етуге, сондай-ақ жіберілген қателіктер туралы өтініштерді қарауға және өзгерістер енгізуге міндетті болғанымен, бұл норма іс жүзінде қолданылмайды. Дегенмен, мұндай жағдай практикада орын алады, өйткені хабарлау механизмі заңмен белгіленбеген. Шешім ретінде біз тізімді БАҚ-та немесе Интернет-ресурстарда жариялауды немесе авто қоңырау шалу арқылы хабарлауды ұсына аламыз, бұл көптеген азаматтарға ақпаратпен танысуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде, бұл шаралар халықты ақпараттандыруға көмектеседі, соның салдарынан олар жергілікті атқарушы органдарға жүгініп, жіберілген қателіктер туралы хабарлай алады. Сонымен қатар, заңнамада тізімге тек келісім бойынша енгізілуі мүмкін адамдардың санаттары көрсетілген. Жоғарыда аталған тәсілдермен келесі кезеңде оларды тізімге заңсыз енгізу туралы проблемалар туындамауы үшін олардың ерік-жігерін нақтылауға мүмкіндік береді.

Осы мәселе бойынша заңнаманы, сондай-ақ оның практикалық қолданылуын қарастыра отырып, алқабиге кандидаттар тізімі жасақталғаннан кейін, әрбір кандидатқа арнайы жазбаша хабарлама жіберіп, қолын қойдырып куәландыру қажет. Сонымен қатар, мұндай тәртіпта заңмен нақтылап, реттеу де орынды. Себебі әрбір алқабиге кандидат, өзінің тізімге енгізілгендігін алдын ала хабардар болса, онда әрбір алқабиге кандидат өзінің жауапкершілігін жете түсінген болар еді, алдын ала қандай да дайындығы да болар еді. Өкінішке орай, бүгінгі таңға дейін алқабилер туралы халықтың хабары да кемде кем, сол себепті оларға алдын ала түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, тізімге енгізілгендігі туралы жазбаша хабардар етіп, олардың құқықтары мен міндеттерінің бар екендігін білсе, әлде қайда жауапкершілік артар еді, сот отырысын жүргізуге де қосымша септігін тигізген болар еді деген пікірдеміз.

Біздің ойымызша, барынша нәтижеге қол жеткізу үшін осы институтты іске асыру тетіктерін жетілдіру, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары тарапынан үлкен насихаттық жұмыс қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Алқабилер туралы Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 16 қаңтардағы N 121 Заңы. Электронды ресурс <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000121>
2. ҚР Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. Электронды ресурс <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
3. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инновацияларды ынталандыру, цифрландыруды, ақпараттық қауіпсіздікті дамыту және білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 14 шілдедегі № 141-VII ҚРЗ. Электронды ресурс <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000141#z222>
4. В Караганде в список присяжных попали заключенные, наркоманы и психически нездоровые. Статья на сайте. Электронды ресурс URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30947106&pos=4;-70#pos=4;-70
5. Абайдың қара сөздері: үшінші сөз. Электронды ресурс - URL: https://www.inform.kz/kz/abaydyn-kara-sozderi-ushinshi-soz_a2474070

6. Алқабилерге кандидаттардың тізімін жасаудың өзекті мәселелері. Дөңгелек үстел материалдары, 31 желтоқсан 2015 ж. Электронды ресурс - URL: <https://sud.gov.kz/kaz/news/alkabige-umitkerlerdin-tizimderin-zhasaudyn-ozekti-mseleleri>

М.Ж. Абдулла

Қорқыт Ата атындағы ҚУ

Ю-21-3 оқу тобының студенті

Ғылыми жетекші: **Шукенова Ж.С.**

Қорқыт Ата атындағы ҚУ-нің «Құқықтану» кафедрасының
аға оқытушысы, заңтану магистрі

КОММУНАЛДЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақала коммуналдық қалдықтармен жұмыс істеу процесін басқару жүйесінің моделін қалыптастырудың өзекті тақырыбына арналған. Тұрмыстық қалдықтар - бұл қазіргі заманғы ғаламдық экологиялық проблема, ол адам денсаулығына қауіп төндіреді, сонымен қатар қоршаған ортаны ластайды. Жер бетінде тұрмыстық қалдық пен қоқыс көп. Тұрмыстық қалдықтарды жоюдың немесе кәдеге жаратудың ең күрделі мәселесі пластик болып табылады.

Түйін сөздер: тұрмыстық қалдықтар, жинау, сұрыптау, қайта өңдеу

Аннотация. Статья посвящена актуальной теме формирования модели системы управления процессом обращения с коммунальными отходами. Бытовые отходы - это современная глобальная экологическая проблема, которая угрожает здоровью человека, а также загрязняет окружающую среду. На земле много бытовых отходов и мусора. Самая серьезная проблема утилизации или утилизации бытовых отходов - это пластик.

Ключевые слова. бытовые отходы, сбор, сортировка, переработка

Annotation. The article is devoted to the topical topic of the formation of a model of a management system for the process of dealing with municipal waste. Household waste is a modern global environmental problem that not only poses a threat to human health, but also pollutes the environment. There is a lot of household waste and garbage on earth. The most serious problem of disposal or disposal of household waste is plastic.

Keywords: household waste, collection, sorting, recycling

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес әр азаматтың өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортада тұруына құқылы және табиғатты сақтауға, табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті болып табылады. Бірақ осы уақытқа дейін адамдар тарапынан қоршаған орта мен табиғатқа залал келтіруде. Адамзат өркениеті күрделене түскен сайын біздің планетамыздағы экологияның жағдайы да тез нашарлады. Осыған орай, негізгі экологиялық мәселелеріне тоқталып келгіміз келеді, оның ішінде коммуналдық қалдықтар болып табылады.

Мақала коммуналдық қалдықтармен жұмыс істеу процесін басқару жүйесінің моделін қалыптастырудың өзекті тақырыбына арналған. Қарапайым тілде қалдықтар физикалық және моралдық тұрғыдан пайдаға аспай қалған материалдар. Атап айтатын болсақ: қауіпті қалдықтар, иесіз қалдықтар, тұрмыстық қатты қалдықтар. Осы қалдықтардың ішінде ерекше назараударғым келгені ол - тұрмыстық қатты қалдықтар. Тұрмыстық қалдықтар әлемнің көптеген елдерінің проблемасы. Жалпы тұрмыстық қатты қалдықтардың құрамына тағам, қағаз, металл сынықтары, резеңке, шыны, ағаш, мата және пластик, синтетикалық қалдықтар кіреді. Тұрмыстық қатты қалдықтар деп қатты пішіндегі коммуналдық қалдықтар түсініледі.

Тұрмыстық қалдықтар - бұл қазіргі заманғы ғаламдық экологиялық проблема, ол адам денсаулығына қауіп төндіреді, сонымен қатар қоршаған ортаны ластайды.

ҚР экологиялық кодексінің 217 - бабына сәйкес «Өндіру, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету процесінде немесе тұтыну процесінде түзілген, иесі қалдықтар деп тікелей танитын не заңның талаптарына орай жоюға немесе қалпына келтіруге жіберуге тиісті, жою, қалпына келтіру жөніндегі операцияларға ұшыратуға ниеттенетін не ұшырататын кез келген заттар, материалдар, нәрселер (оның ішінде, өздерінің тұтынушылық қасиеттерін жоғалтқан тауарлар) қалдықтар деп түсініледі» [1].

Тұрмыстық қатты қалдықтарды жинаудың орталықтандырылған жүйесі – меншік нысанына және қызмет түріне қарамастан, тұрғын үйлерде не жеке тұрған ғимараттарда (құрылысжайларда) тұратын және өз қызметін жүзеге асыратын және меншік құқығында контейнер алаңдары мен контейнерлері жоқ, сондай-ақ ортақ пайдаланылатын жерде орналасқан, меншік құқығындағы контейнер алаңдары мен контейнерлері бар жеке және заңды тұлғаларды тұрмыстық қатты қалдықтарды жинау, тасымалдау жөніндегі көрсетілетін қызметтермен қамтамасыз ету шеңберінде жергілікті атқарушы органдар ұйымдастыратын жүйе. Контейнер алаңдары – тұрмыстық қатты қалдықтарды тасымалдауды жүзеге асыратын арнайы бейімделген көлікке арналған кірме жолдары бар, тұрмыстық қатты қалдықтарды жинау үшін контейнерлер орналастырылатын қалдықтарды жинақтауға арналған арнайы алаңдар.

Жер бетінде тұрмыстық қалдық пен қоқыс көп. Қалдықтар қоршаған орта мен адам денсаулығына қауіпті. Қалдықтар мен қоқыс үйінділері жылдан-жылға көбейіп жатыр.

Оларды қайта өңдеп, қажетке жарату-әлемдегі үлкен мәселе. Тұрмыстық қалдықтарға жуатын ұнтақ, химиялық заттардың қалдықтары, бояу дәрі, қолданылған батареялар мен

аккумуляторлар, металл қалдықтары және т.б жатады. Бұлардың көбі өздігінен жойылмайды. Сондықтан мұндай заттардың қалдықтарын арнайы орындарға апарады. Арнайы орындарда қалдықтарды сұрыптайды. Жарамсыз қалдықтарды өртейді. Кейбіреулерін залалсыздандырады, сосын қайта өңдейді. Осылайша оларды қайта пайдаға жаратады. Қоқыстың көбеюі бірнеше факторға байланысты. Көп жерде қалдықтарды салатын арнайы жәшік жоқ. Ал кейбір адамдар қоқысты арнайы жәшіктерге салмайды.

Көп жерде қоқысты өртеумен шектеледі. Себебі қалдық пен қоқыс өңдейтін зауыт аз. Тұрмыстық қалдықтар мен қоқыстың жойылу мерзімі әртүрлі. Ешқашан жойылмайтын қалдықтар бар. Минералды су мен сусындардың пластик ыдыстары, полиэтилен ешқашан жойылмайды. Олар топыраққа азот пен оттегінің, ылғалдың сіңуіне кедергі жасайды. Қазақстан жер көлемі жөнінен тоғызыншы орында тұр. Елімізде тұрмыстық қатты қалдықтардың бес миллион тоннасы ғана жиналады. Статистика көңіл толатындай десек болады.

Мемлекеттің аумағы үлкен болуына қарамастан, халқымыз аз он тоғыз миллион, басқа мемлекеттерге қарағанда адам саны аз болғандықтан, қоқыс көлемі де шамалы. Егер өзге елдермен салыстыратын болсақ Германияда отыз алты миллион астам қалдық, Франция мен Италияда шамамен отыз миллион қоқыс жиналады екен. Аталмыш елдерде қоқыстарды өңдеу ұзақ уақыт бойы дамып келеді. Біздің елімізде әлі күнге дейін ескі әдіспен жұмыс жасайды. Қоқыстың көп бөлігі полигондарда қалып жатыр. Бұл қалдықтар қауіпті болуы мүмкін. Алайда мұның барлығы біздің елімізге басқа мемлекеттер сияқты қаржылық жағынан пайда әкелуі ықтимал.

Жалпы әр үйден шығатын қоқыстың жартысы полимерлерден тұрады. Ал төрттен бір бөлігін азық түлік өалдықтары алады, жиырма процентке жуығы металл, резеңке немесе тоқыма материалдары, қоқыс шелегінде қағаз шамамен он процентті құрайды, бұл тұрмыстық қатты қалдықтардың жартысынан астамын өңдеуге болады деген сөз. Қазіргі таңда тұрмыстық қалдықтарды пайдаға асыру жолдары жүзеге асырылып жатырма? Елімізде жылына 4,5-5 миллион қалдық шығарылады, оның тек 15% ғана өңделіп отыр.

Өңделген қоқыс көлемі 2018 жылы 330 мың тоннаны құраса, 2020 жылы 13,2 тонна болса, 2022 жылы 1,1 миллион тоннаны құрады. Қалдықтарды 100 пайыз өңдейтін елдер: Оңтүстік Корея, Жапония, Швеция. 2022 жылғы жалпы тұрмыстық қалдықтар полигондар саны 3019 бірлікті құрады, оның ішінде атап өтетін мәселе ол экологиялық және санитарлық нормаға сәйкесі 21 % ғана сәйкес, яғни 633. Өскемен қаласында бірінші қарашадан бастап жылдың соңына дейін 2704 тонна қатты қалдық келіп түсті. Оның 243 мың тоннасы сұрыпталып, қайта өңделді. Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқына арнаған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты биылғы Жолдауында өңірлердің басшыларына шағын және орта бизнес субъектілерін кеңінен тарта отырып, тұрмыстық қатты қалдықтарды заман талабына сай утилизациялау және қайта өңдеу шараларын қабылдауды міндеттеді.

Бұл өте дұрыс талап деп санаймын, өйткені елімізде тұрмыстық қатты қалдықтар көлемі күн өткен сайын артып келеді. Энергетика министрлігінің мәліметіне қарағанда, Қазақстанда жыл сайын 5 миллион тоннадан астам тұрмыстық қалдық пайда болып, оның 9 пайызы ғана қайта өңделеді екен. Бұл еліміздегі тұрмыстық қатты қалдықтардың қоршаған ортаға кері әсерін тигізіп, экологиялық ахуалға айтарлықтай нұқсан келтіріп жатқанын көрсетеді.

Әрине кейбір бизнес құрылымдары тұрмыстық қатты қалдықтарды қайта өңдеп, игілікке жарату жобаларын жүзеге асыруда. Осы бағыттағы шетел тәжірибесін зерделеп, озық технология үлгілерін енгізген кәсіпкерлер де бар. Алайда аз болған соң олардың әлеуеті шектеулі, сондықтан тұрмыстық қатты қалдықтар көлемінің шектен тыс ұлғаюы алаңдатарлық ахуал.

Қызылорда қаасында, «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі Тұжырымдамасының қалдықтарды басқару бағыты бойынша 3 нысаналы индикатор аясында шаралар атқарылуда. Бірінші. Қалдықтардың өңдеу үлесін арттыру бойынша:

2023 жылдың 1 тоқсанында жинақталған 40958 тонна қатты тұрмыстық қалдықтардың 10958 тоннасы өңделді. Пайыздық үлесі 26,7 % құрады.

Бүгінде, облыс бойынша қалдықтарды жинау, сұрыптау және өңдеу саласында 18 кәсіпкерлік субъектілері жұмыс жасауда.

Анықтама ретінде кәсіпкерлік субъектілерімен макулатура, картон, пластмасса, пластик қалдықтары сұрыпталып, тозығы жеткен автокөлік шиналарынан ұнтақталған гранула («Smart Rubber» ЖШС), макулатурадан қағаз өнімдері («Қызылорда Қағазы» ЖШС), тамақ қалдықтарынан малға азық («СНГ СТРОЙ» ЖШС), күл қалдықтарынан шлакоблок өнімдері («Досмұратов» ЖК, Қармақшы ауданы) картон қалдықтарынан эковата («Адима» ЖК, Жалағаш ауданы) шығарылуда.

Екінші. Халықты тұрмыстық қатты қалдықтарды жинау және тасымалдау қызметімен қамту.

- тұрғындарының 71,5 % осы қызметпен қамтамасыз етілген («Жасыл экономикаға» көшу жөніндегі тұжырымдама аясында республикалық жоспар 2030 ж. – 100 %).

2022 жылы облыс бойынша жергілікті бюджеттер есебінен бөлек жинаумен қамту мақсатында 653 дана арнайы контейнерлер орнатылды.

Анықтама ретінде. Облыста барлығы 15 мыңнан аса контейнерлер орнатылған, оның ішінде 3 мыңнан аса бөлек жинауға арналған контейнерлер. 2022 жылы кәсіпкерлік субъектілерінің жеке қаражаттары есебінен бөлек жинауға арналған 370 дана («ДаЖаЕр» ЖШС - 300, «СНГ Строй» ЖШС - 50, «Жаңажол» ЖШС – 20) контейнерлер орнатылды.

Сондай-ақ, облыста тұрғындар үшін құрамында сынабы бар шамдар үшін 874 дана арнайы контейнерлер қызмет көрсетуде (Арал ауданы-200, Қазалы ауданы-130, Қармақшы ауданы-135, Жалағаш ауданы-70, Сырдария ауданы-35, Шиелі ауданы-100, Жаңақорған ауданы-50, Қызылорда қаласы-154).

Бұл контейнерлерді күтіп ұстауға жергілікті бюджеттерден жыл сайын қажетті қаржат (2021 ж. - 25 млн.тг., 2022 ж. - 20,7 млн.тг.) бөлініп, күтіп ұстау шаралары жүргізіліп келеді.

Үшінші. Экологиялық және санитариялық талапқа сай келетін полигондар.

Облыстың 145 елді мекендерінде полигон қызметі үшін жалпы көлемі 402 гектар жер учаскелері белгіленген.

Бүгінгі күні, облыстағы 7 полигон (4,8%) экологиялық және санитарлық талаптарға сәйкестендірілген.

Облыстың 4 ауданында жалпы құны шамамен 1,8 млрд. теңгені құрайтын жаңа полигондардың жобалық-сметалық құжаттамалары (Арал ауданы (Сексеуіл кенті) – 752 млн.тг., Жалағаш ауданы - 342,8 млн.тг., Сырдария ауданы – 432,0 млн.тг. және Шиелі ауданы – 335,0 млн.тг.) әзірленіп, мемлекеттік сараптамаға жолданды.

Осы жылдың сәуір айында Сырдария ауданындағы (Тереңөзек кенті) полигон жобасына мемлекеттік сараптаманың оң қорытындысы алынды.

Стихиялық қоқыстарды жою бойынша өткен жылы «Қазақстан Ғарыш Сапары» мекемесімен ғарыштық түсірілім арқылы облыс аумағында 99 (Қызылорда қаласы-59, Сырдария ауданы-27, Жаңақорған ауданы-13) тұрғындарының 71,5 % осы қызметпен қамтамасыз етілген («Жасыл экономикаға» көшу жөніндегі тұжырымдама аясында республикалық жоспар 2030 ж. – 100 %).

2022 жылы облыс бойынша жергілікті бюджеттер есебінен бөлек жинаумен қамту мақсатында 653 дана арнайы контейнерлер орнатылды.

Анықтама ретінде. Облыста барлығы 15 мыңнан аса контейнерлер орнатылған, оның ішінде 3 мыңнан аса бөлек жинауға арналған контейнерлер. 2022 жылы кәсіпкерлік субъектілерінің жеке қаражаттары есебінен бөлек жинауға арналған 370 дана («ДаЖаЕр» ЖШС - 300, «СНГ Строй» ЖШС - 50, «Жаңажол» ЖШС – 20) контейнерлер орнатылды.

Сондай-ақ, облыста тұрғындар үшін құрамында сынабы бар шамдар үшін 874 дана арнайы контейнерлер қызмет көрсетуде (Арал ауданы-200, Қазалы ауданы-130, Қармақшы ауданы-135, Жалағаш ауданы-70, Сырдария ауданы-35, Шиелі ауданы-100, Жаңақорған ауданы-50, Қызылорда қаласы-154).

Бұл контейнерлерді күтіп ұстауға жергілікті бюджеттерден жыл сайын қажетті қаржат (2021 ж. - 25 млн.тг., 2022 ж. - 20,7 млн.тг.) бөлініп, күтіп ұстау шаралары жүргізіліп келеді.

Үшінші. Экологиялық және санитариялық талапқа сай келетін полигондар.

Облыстың 145 елді мекендерінде полигон қызметі үшін жалпы көлемі 402 гектар жер учаскелері белгіленген.

Бүгінгі күні, облыстағы 7 полигон (4,8%) экологиялық және санитарлық талаптарға сәйкестендірілген.

Облыстың 4 ауданында жалпы құны шамамен 1,8 млрд. теңгені құрайтын жаңа полигондардың жобалық-сметалық құжаттамалары (Арал ауданы (Сексеуіл кенті) – 752 млн.тг., Жалағаш ауданы - 342,8 млн.тг., Сырдария ауданы – 432,0 млн.тг. және Шиелі ауданы – 335,0 млн.тг.) әзірленіп, мемлекеттік сараптамаға жолданды.

Осы жылдың сәуір айында Сырдария ауданындағы (Тереңөзек кенті) полигон жобасына мемлекеттік сараптаманың оң қорытындысы алынды.

Стихиялық қоқыстарды жою бойынша өткен жылы «Қазақстан Ғарыш Сапары» мекемесімен ғарыштық түсірілім арқылы облыс аумағында 99 (Қызылорда қаласы-59, Сырдария ауданы-27, Жаңақорған ауданы-13) стихиялық қоқыс орындары анықталып, толығымен тазартылды.

Сондай-ақ, қоғамдық ұйым өкілдері, экология және құқық қорғау органдарымен бірлескен 8 мобильдік топ арқылы рейдтік жұмыстармен қосымша 123 орын анықталып, тазарту жұмыстары жүргізілді.

Жаһанға зер салсақ, АҚШ, Еуропа және Оңтүстік-Шығыс Азияның дамыған елдерінде қоқысты жағу арқылы энергия қуатын алады. Бұған халықтың тығыздығы мен қуатты логистика да мүмкіндік береді. Мәселен, Швецияда тұрмыстық қалдықтардың 99 % кәдеге жаратылады екен. Сондықтан Елбасы тапсырмасына сәйкес, Қазақстанда да тұрмыстық қалдықтарға бейжай қарамай, оны ел экономикасына пайдалану жағын ойластырған абзал. Қоқысты шығару міндеті жеке ұйымдарға берілгенімен, олар қызмет құнының төмендігіне байланысты оны қайта өңдеу мен утилизациялау орындарына жеткізе бермейді.

Бұл өз кезегінде рұқсат етілмеген қоқыс үйінділерінің пайда болуына алып келуде. Елімізде қоқысты жекелеп жинау, сұрыптау мен қайта өңдеу инфрақұрылымы дамымай отыр. Инфрақұрылымды дамыту мақсатында: Біріншіден, елді мекендердің санитарлық жағдайы мен айналасындағы қоқыс үйінділеріне мемлекеттік органдар ерекше көңіл аударуы, тиімді шаралар қабылдауы тиіс.

Екіншіден, тұрмыстық қалдықтар орналасқан орындарды бақылауға алып, оның қоршаған ортаға әсеріне мониторинг жүргізген жөн.

Үшіншіден, тұрмыстық қатты қалдықтарды қайта өңдеу және кәдеге жаратумен айналысатын кәсіпкерлік қызметті дамытуға қолдау көрсету керек.

Төртіншіден, халықтың экологиялық сауатын жетілдіру шараларын белсенді жүргізу жолдарын қарастырған абзалырақ деп ойлаймын.

Қатты тұрмыстық қалдықтарды кәдеге жаратудың үш негізгі нұсқасы бар:

- 1) үйінділерді және полигондарды ұйымдастыру;
- 2) қалдықтарды жағу;
- 3) қалдықтарды екінші рет пайдалану.

Тұрмыстық қалдықтарды жоюдың немесе кәдеге жаратудың ең күрделі мәселесі пластик болып табылады. Пластиктен қораптарды, тұрмыстық техника, автомобильдің бөлшектерін, бөлме дизайны үшін бұйымдарды жасайды. Қазір шығарылатын пластиктердің көп бөлігі микроағзалармен ыдыратылмайды, сол себепті олар қоршаған ортаға ондаған жылдар бойы зиянын тигізе алады. Адам ағзасы үшін де айтарлықтай зияны бар. Қазіргі таңда ауаның ластануынан түрлі аллергиялық аурулар мен тері аурулары өршіп тұр. Шыныларды қайта кәдеге жарату мәселесі әлдеқайда жеңіл, себебі оны қайта балқыту экономикалық тұрғыдан тиімді.

ҚТҚ жинау, сұрыптау және қайта өңдеу нарығының тиімді яғни күшті жақтары мынадай: Осы сектор әлемдік тәжірибеде зерттелген – тексерілген технологиялар мен оны жетілдіру үшін шешімдер бар. Нарық әлеуетті инвесторлар және жеке қаржыландыру көздері үшін ашық. «Жасыл» энергетика мақсатында ҚТҚ пайдалану әлеуеті бар.

ҚТҚ алынатын қайталама ресурстардың пайдалану әлеуеті бар. Сонымен қатар күшті жағымен қатар әлсіз жақтары да бар, атап өтсек олар мыналар: Жинау жүйесінің дамығандығы, оның ішінде ҚТҚ бөлек жинау дамымаған. Алдын ала қайта өңдемей қалдықтарды көму республиканың барлық аумағында тараған. Қалдықтарды қайта өңдеу мен кәдеге жаратудың төмен деңгейі.

Санитарлық талаптарға ағымдағы ҚТҚ көму объектілерінің сәйкессіздігі. Жалпы осы тұрмыстық қатты қалдықтардың пайдалы да зияндыда жақтарын көре отырып қорыта келе табиғатты қатты тұрмыстық қалдықтардан тазарту тек сала мамандарының құзырында деген түсінік қалыптаспауы керек.

Қоқыс полигондарындағы жағдай әр өңірдегі өзекті мәселеге айналып отыр. Бүгінде экологтардың күрес жұмыстарына өскелең ұрпақты араластыру орынды бастама деп бәлемін Жалпы менің ойымша, әр адам тұрмыстық қалдықтарды сыртқа тастаған кезде әрдайым іріктеп, сыртқы ортаға зиян әкелетінін түсініп, жауапкершілікпен қараса, қоқысты қайта өңдеу кезінде жеңіл болар еді.

Әр үйде әртүрлі түсті контейнерлер бар, асүйлерде қалдықтарға арналған арнайы секциялар бар, ал мектепте балалармен экология туралы тәрбиелік әңгімелер өткізіледі.

Мұнда олардың сұрыпталуы өзекті ме, жоқ па деп ойлаудың қажеті жоқ, өйткені мұндай елдерде «Жасыл» экономика маңызды пайызды құрайды.

Сонымен бірге, мемлекет пен адамдар қоқысты қайта өңдеуден пайда көреді, өйткені әркім өз еңбегі үшін бір тиын алады.

Мысалы, Еуропа елдеріндегі бір пластикалық бөтелке үшін сіз 25 центке дейін ала аласыз. Қаңылтыр банкалар ерекше сұранысқа ие, олар үшін жеке пункттерде көп ақша алынады.

Қазақстанда қоқысты қайта өңдеу туралы бір ғана заң бар – «Қазақстан Республикасында өнеркәсіптік өндіріс қалдықтары мен өзге де қалдықтарды кәдеге жарату туралы» Заң. Айыппұлдарға қарамастан, бүкіл елде табиғи полигондар мен аумақты қоқысқа тастау жалғасуда.

Қазақстанда қалдықтарды қайта өңдеу бойынша 160 кәсіпорын жұмыс істейді, бірақ бұл елдегі экологиялық жағдайды жақсартпайды.

Сондай-ақ, көптеген тұрғын үйлерде пластик, шыны және темірді сұрыптауға арналған қызғылт сары контейнерлер бар. Әкімдіктің айтуынша, қызмет көрсетуден кейін қоқыс қайта өңдеуге кетеді, ал қалдықтардан қайталама шикізат алынады.

Пластмасса жинауға арналған контейнерлерді бөлек атап өтуге болады, бірақ оларды шынымен сұрыптайтындар аз. Қалдықтар сол жерден нақты қандай кәсіпорынға барады, сонымен қатар нақтыланбайды.

Сондай-ақ, көптеген тұрғын үйлерде пластик, шыны және темірді сұрыптауға арналған қызғылт сары контейнерлер бар. Әкімдіктің айтуынша, Қызмет көрсетуден кейін қоқыс қайта өңдеуге кетеді, ал қалдықтардан қайталама шикізат алынады.

Пластмасса жинауға арналған контейнерлерді бөлек атап өтуге болады, бірақ оларды шынымен сұрыптайтындар аз. Қалдықтар сол жерден нақты қандай кәсіпорынға барады, сонымен қатар нақтыланбайды.

Қоқысты қайта өңдеу үшін үнемі қаржыландыруды қажет ететін жеке кәсіпорындар қажет. Еуропа елдерінде мұндай зауыттар жеке бизнеске айналды. Бүгінгі таңда кәсіпорындардың көпшілігін мемлекет қаржыландырады, бұл бизнеске пайданы көретіндер аз. Ал бекер — өңдеу зауыттарының иелері Батыс елдерінің «жасыл» экономикасында айтарлықтай пайызды құрайды.

Ұсыныс ретінде:

1. Қоқыс шығару барысында адам аз жүретін жерлерге төге салу сияқты тәртіпсіздіктерге қарсы айыппұл мөлшерін күшейту;

2. Тұрмыстық қалдықтарды сұрыптау, жинау мақсатында жұмыс жасайтын жұмыскерлердің жалақысын, еңбекақысын көбейту;

3. Инвесторлар тартып, қоқыс өңдеу зауыттарын көбейту;

4. Жергілікті өзін – өзі басқару органдарының дербестігіне олардың заңмен білгіленген өкілеттігі шегін күшейту.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
2. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Экология кодексі.
3. <https://egemen.kz/article/169028-qatty-qaldyqtardy-qayta-onhdeu-zaman-talaby>
4. <https://www.youtube.com/live/pmHld4NNYK0?feature=share>
5. <https://www.gov.kz/?lang=kk>

Е.И. Сапарбеков

Maqsut Narikbayev (KAZGUU) Университеті,
Құқық және құқық қорғау қызметі мамандығының 3 курс студенті
Астана, Қазақстан Республикасы
y_saparbekov@kazguu.kz

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРҒА ӘСЕРІ

Аннотация. Целью данного исследования выступает определение соотношения и взаимосвязи коррупционных явлений и состояние экологической безопасности, которые на практике выражаются недостаточным уровнем регистрации экологических уголовных правонарушений, а также чрезмерно мягким уровнем наказаний за его совершение. По мнению автора, данное положение вытекает из-за наличия лоббирования такого состояния законодательства и практики его применения со стороны крупных корпорации.

Ключевые слова: экология, экологическое право и порядок, преступление, международные обязательства, экологические уголовные правонарушения, монополисты.

Аннотация. Бұл зерттеудің мақсатын іс жүзінде экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жеткілікті деңгейде тіркеуге алынбауына және олардың жасалғаны үшін көзделген жазаның тым жұмсақ болуына әкеп соғатын сыбайлас жемқорлық құбылыстары мен экологиялық қауіпсіздіктің арасындағы қарым-қатынасты және өзара байланыстылықты анықтау құраған. Автордың ойынша, мұндай жағдай ірі корпорациялардың тарапынан заңнамалық деңгейде де, құқық қолдану тәжірибесінде де лобби жасалуынан болып отыр.

Түйін сөздер: экология, экологиялық құқық, халықаралық міндеттемелер, қылмыс, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар, монополистер.

Annotation. The purpose of this study is to determine the correlation and relationship of corruption phenomena and the state of environmental safety, which in practice are expressed by an insufficient level of registration of environmental criminal offenses, as well as an excessively mild level of punishment for committing them. According to the author, this provision follows from the presence of lobbying for such a state of legislation and the practice of its application by large corporations.

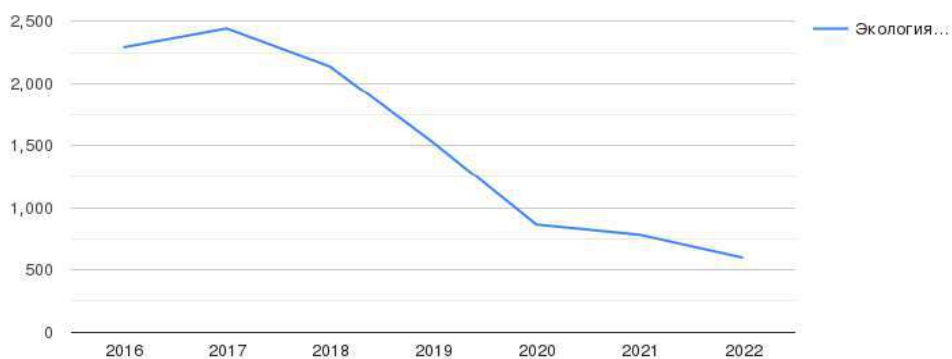
Keywords: ecology, ecological law and order, crime, international obligations, environmental crimes, monopolists.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына үлкен қауіп төндіретіні барлығымызға мәлім. Қазақстан Республикасында қоршаған ортаның тазалығын қамтамасыз ету, сондай-ақ экологиялық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл мәселесі, оның концептуалды негіздерінің кемшіліктері сияқты сұрақтар ұзақ уақыт бойында өзектігін сақтап келеді. Сонымен бірге, экологиялық мәселелердің шешімін тиісінше таппай келетінінің себептерінің қатарында сыбайлас жемқорлық та соңғы орын алмайтыны белгілі. Сондықтан осы ғылыми ізденісті біз сыбайлас жемқорлықтың Қазақстан Республикасындағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтармен арақатынасына және олардың бір-біріне ықпалын анықтауға арнадық.

Бұл ғылыми жобаны жазуға итермелеген тағы бір факторлардың бірі - Хастингстегі Калифорния университетінің Заң колледжінің профессоры Дэвид Такачтың «Экологиялық құқық - бұл заңгерлерден ғылымның, техниканың және қоғамның жетістіктеріне мұқият болуды талап ететін серпінді және дамып келе жатқан сала» - деген фразасы. Бұл дегеніміз экологиялық проблемалардың өзектілігін қайта айқындайды.

Зерттеу аясында біз 2016-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы экологиялық қылмыстардың саны туралы статистикалық деректерге талдау жүргіздік. Біз сондай-ақ экология және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы қызметті реттейтін қолданыстағы заңнамалық және нормативтік актілерге талдау жүргіздік.

Сурет 1. Қазақстан Республикасындағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың 2016-2022 жж бойынша тіркелу динамикасы

Диаграммаға сәйкес Қазақстан Республикасындағы Экологиялық қылмыстылық 2016 жылдан 2022 жылға дейінгі аралықта едәуір азайған. 2016 жылы 2292 қылмыс, 2017 жылы 2441 қылмыс, 2018 жылы 2139 қылмыс, 2019 жылы 1526 қылмыс, 2020 жылы 866 қылмыс, 2021 жылы 785 қылмыс тіркелсе, 2022 жылы 603 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген.

Нақтырақ әр есептік кезеңде тіркелген ең көп қылмыстық құқық бұзушылықтар жайлы тоқталып кетсем,

2016 жылы Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау қылмысы - 1360 рет тіркелген.

2017 жылы дәл сол қылмыс - 1471 рет тіркелді.

2018 жылы осы қылмыс - 1244 рет тіркелді.

2019 жылы 819 рет тіркелген.

2020 жылы Өсімдіктердің немесе жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған түрлерімен, олардың бөліктерімен немесе дериваттарымен заңсыз айналысу қылмысы 263 рет тіркелген.

2021 жылы осы қылмыстың 258 фактісі болған.

2022 жылы дәл осы қылмыс 197 рет қайталанған.

Бұл статистикалық ақпараттан біз ҚР ҚК 339-340-баптары экологиялық қылмыстарға осал баптар екенін байқаймыз. ҚР ҚК 339-бабы 1-бөлігі онша ауыр емес қылмыс болып табылады және санкциясының максималды мөлшері 3 жыл бас бостандығынан айыру жазасын көздейді.

ҚР ҚК 340-бабының 1-бөлігі қылмыстық теріс қылық болып табылады және максималды санкциясының мөлшері 40 тәулікке қамаққа алумен шектеледі.

Қазақстан Республикасында Экологиялық қылмыстылықтың 2019 жылы күрт төмендеуіне мына факторлар әсер етті;

1. 2019 жылы Қазақстанда экологиялық қылмыстар үшін жазаны қатаңдатуға бағытталған заңнамаға өзгерістер енгізілді. Мысалы, қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарды бұзғаны үшін жаңа айыппұлдар мен санкциялар енгізілді.

2. Заңды тұлғалар үшін экологиялық жауапкершілікті күшейту. Қазақстан қоршаған ортаға теріс әсер етуі мүмкін қызметті жүзеге асыратын компаниялар үшін экологиялық жауапкершілікті күшейтті. 2019 жылы кәсіпорындар мен ұйымдар үшін экологиялық жауапкершілікке қойылатын талаптар күшейтілді, сондай-ақ экологиялық нормалардың орындалуын бақылаудың жаңа тетіктері әзірленді.

3. 2019 жылы ормандарды қорғауға және климатты тұрақтандыруға бағытталған жаңа «Жасыл белдеу» бағдарламасы іске қосылды.

Осылайша Қазақстан Республикасы 2019 жылы қылмыстылық деңгейін 2018 жылға қарағанда 1,5 есе азайтты. Біздің зерттеулерімізге сәйкес сыбайлас жемқорлық Қазақстан Республикасындағы экологиялық қылмыстардың басты себептерінің бірі болып табылатынын көрсетті. Сыбайлас жемқорлықтың болуы қоршаған ортаны жеткіліксіз деңгейде қорғауға алып келеді және халықтың

денсаулығына қауіп төндіреді. Сыбайлас жемқорлық экология саласындағы шешімдерге әсер етеді, бұл қоршаған ортаның нашарлауына әкелуі мүмкін

Соңғы жаңалықтарға сәйкес, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл агенттігі - әрі қарай Антикор, Алматы қаласының әкімдігімен жер учаскелерін заңсыз беру, жерді пайдалану мақсатын өзгертіп беру сынды қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеумен айналысып жатыр.

Келесі жағдайларда сыбайлас жемқорлықтың объектісі болу қауіпі бар. Экологиялық тексеру жүргізу кезінде мұнай қалдықтарын утилизациялаумен айналысатын компанияны тексеру жүргізу кезінде қажетті лицензияның болмауына көз жұма қарау үшін аса ірі мөлшерде пара сұрауы.

Маралды кентінде алтын кен орны бар. 2021 жылы оны дамыту үшін инвестор табылды. Карьер мен фабриканың құрылысы бойынша тыңдауларда жергілікті тұрғындардың бір бөлігі жобаға үзілді-кесілді қарсылық білдіріп, Президентке болашақ экологиялық проблемаларға – жарылыстарға, шаңға, сирек кездесетін өсімдіктердің жойылуына, судың цианидпен ластануына қарсымыз деп өз наразылықтарын білдірді. Бұл жерде жергілікті компаниялардың қатысы бар деген қауіп бар, себебі инвестордың бұл жобадан кетуі үшін, 100 шақты отбасы тұратын Маралды кентінде жалған ақпарат тарату фактілері көбейген.

Монополистер Қазақстан Республикасының экологиясына айтарлықтай зиян келтіруде олар өндірістік процестер мен ресурстарды өз қолдарында жұмылдырған, бұл оларға қоршаған ортаға зиян келтіру арқылы, пайданы барынша арттыруға мүмкіндік береді. Монополистердің экологияға зиян келтіруінің кейбір әдістеріне мыналар жатады:

1. Мұнай және газ нарығындағы ірі ойыншылар болып табылатын және мұнай мен газды өндіру мен өңдеу кезінде қоршаған ортаға айтарлықтай әсер етуі мүмкін «ҚазМұнайГаз», «Қазақстан Мұнайгаз ЖШС», «NCOC» сияқты ірі мұнай компаниялары.

2. Көмір мен басқа да қазба отындарын пайдалана алатын «Еуразия-энергия», «Самұрық-Энерго» сияқты электр энергиясын монополиялық өндірушілер, салдарынан атмосфераға зиянды заттардың көп мөлшері бөлінеді.

3. Бағалы металдар мен минералдарды өндіру кезінде қоршаған ортаға елеулі әсер етуі мүмкін «Қазақмыс», «Алтын-Топқан» сияқты ірі тау-кен өндіруші компаниялар.

4. «Қазақстан темір жолы» сияқты ірі көлік компаниялары ескірген технологиялар мен көлік құралдарын пайдаланады, бұл атмосфераға ластаушы заттардың көп шығарылуына әкеледі.

Жалпы айтқанда, әртүрлі салалардағы монополист кәсіпорындар Қазақстан Республикасының экологиясына өте ауыр дәрежеде зиян келтіреді. Мұндай компаниялардың қоршаған ортаға әсерін тереңірек талдау және бағалау және қоршаған ортаға теріс әсердің алдын алу және жою үшін шаралар қабылдау қажет.

Сондай-ақ, адамдар қоршаған ортаны қорғаудың маңыздылығын түсініп, оны қорғауға қатысуы үшін халықтың экологиялық сауаттылығын арттыру шараларын жасау қажет.

Сонымен қатар, экологиялық қылмысқа ықпал етуі мүмкін сыбайлас жемқорлық факторларына назар аудару керек. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы сыбайлас жемқорлық экологиялық нормалар мен стандарттарды өрескел бұзушылардың жазасыз қалуына және қабылданып жатқан шаралардың тиімсіз болуына әкеледі. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі шараларды күшейту мысалы, сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін жазаны қатаңдату және қоршаған ортаны қорғау саласында шешімдер қабылдауда ашықтық принципін арттыру маңызды.

Жалпы, Сыбайлас жемқорлықтың Қазақстан Республикасындағы экологиялық қылмыстарға әсерін талдау құқық қорғау органдары мен билік органдарының жұмысындағы проблемалар мен кемшіліктерді анықтауға, сондай-ақ оларды жою жөніндегі шараларды айқындауға мүмкіндік береді. Бұл қоршаған ортаны неғұрлым тиімді қорғауды және Қазақстан Республикасындағы адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуды қамтамасыз етуге көмектеседі.

Сыбайлас жемқорлықтың Қазақстан Республикасындағы экологиялық қылмыстарға әсері туралы ғылыми жұмыстың қорытындысында мынадай тұжырымдар жасауға болады:

Сыбайлас жемқорлық пен экологиялық қылмыстар бір-бірімен байланысты, өйткені сыбайлас жемқорлық шешім қабылдау процестеріне заңсыз әсер ету, ресурстарды дұрыс пайдаланбау және экологиялық бұзушылықтар үшін тиісті жауапкершіліктің болмауы арқылы экологиялық қылмыстарды ынталандыруы мүмкін.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық пен экологиялық қылмыстардың деңгейі байқалады, ол қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына жағымсыз салдардың алдын алу үшін тиімді шаралар қабылдауды талап етеді.

Экологиялық қылмыстарды тиімді бақылау мен жауапкершілікті қамтамасыз ету үшін Экология заңнамасын жақсарту және қатайту қажет.

Мұнай, газ, энергетика және тау-кен компаниялары сияқты монополиялық кәсіпорындар Қазақстан Республикасының экологиясына елеулі зиян келтіруі мүмкін және неғұрлым қатаң реттеу мен бақылауды талап етеді.

Экологияның жай-күйі туралы дәлірек ақпарат алу және оны сақтау мен қорғау үшін тиімді шаралар қабылдау үшін қоршаған ортаға әсерді бақылау және бағалау жүйесін жақсарту қажет.

Тұтастай алғанда, экологиялық қылмыстардың алдын алу және сыбайлас жемқорлықтың Қазақстан Республикасының экологиясына әсерін азайту үшін заңнаманы жақсарту, бұзушылықтар үшін бақылау мен жауапкершілікті күшейту, қоршаған ортаға әсерді мониторингілеу мен бағалау жүйесін жетілдіру және халықтың экологиялық мәдениетінің деңгейін арттыру қажет.

Список использованной литературы

1. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың статистикалық көрсеткіштері туралы мәліметтер Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және бастапқы есепке алу комитетінің ресми ақпараттық ресурстарынан алынған
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған (қолданыстағы редакциясында) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
3. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. 1997 жылғы қылмыстық кодексі. 2021 жылғы 2 қаңтарда қабылданған (қолданыстағы редакциясында) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>
4. Жасыл белдеу деген не? // <https://alashainasy.kz/interested/jasyil-beldeu-degen-ne-6986/>
5. Должностное лицо управления экологии Алматы осудили за коррупцию // https://www.kt.kz/rus/crime/dolzhnostnoe_litso_upravleniya_ekologii_almaty_osuzhden_zh_1377948016.html
6. Казахмыс оштрафовали за нарушение экологических норм // <https://kz.kursiv.media/2020-09-29/kazakhmys-oshtrofavali-za-narushenie-ekologicheskikh-norm/amp/>
7. Основными загрязнителями воздуха в Карагандинской области являются АМТ и Казахмыс // https://baigenews.kz/index.php/osnovnymi-zagryaznitelyami-vozduha-v-karagandinskoy-oblasti-yavlyayutsya-amt-i-kazakhmys-brekeshev_141999/

УДК 349.412

Рахметов Д.Б.

Ю-21-5 оқу тобының студенті

Ғылыми жетекшісі – з.ғ.к., доцент **Жусунбекова М.Қ.**

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,

Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: daulet253@mail.ru

ЖЕРГЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ

Аннотация. Мақалада меншіктің анықтамасы берілген, меншік құқығының қажеттілігі туралы айтылады, жерге меншік құқығының жиынтық анықтамасы келтірілген және жердің ерекше қасиеттері мен оның ерекше қоғамдық маңыздылығына байланысты жер мен жер учаскелеріне меншік қатынастарын құқықтық реттеу мүлктің басқа түрлерімен салыстырғанда маңызды ерекшеліктерімен ерекшеленетіні атап өтілген. Әрі қарай жерге меншіктің субъективті және объективті құқығының жалпы анықтамалары келтірілген. Автор меншік объектісі жер болған кезде өкілеттік шегінің ерекшелігін ашады, бапта көрсетілген құқықтық ұйғарымдарды, тыйымдар мен шектеулерді ескере отырып, жерге меншік құқығын анықтайды.

Түйін сөздер: жер заңнамасы, меншік, жерге меншік құқығы, иелену, пайдалану, билік ету, жеке меншік, мемлекеттік меншік.

Аннотация. В статье дано определение собственности, говорится о необходимости права собственности, приведено обобщенное определение права собственности на землю и отмечено, что в силу уникальных свойств земли и ее особого публичного значения правовое регулирование отношений собственности на землю и земельные участки отличается существенными особенностями по сравнению с другими видами имущества. Далее приводятся общие определения субъективного и объективного права собственности на землю. Автор раскрывает особенность пределов правомочий, когда объектом собственности является земля, дают определение права собственности на землю с учетом указанных в статье правовых предписаний, запретов и ограничений.

Ключевые слова: земельное законодательство, собственность, право собственности на землю, владение, пользование, распоряжение, частная собственность, государственная собственность.

Annotation. The article defines ownership, speaks about the need for ownership rights, provides a generalized definition of ownership of land and notes that due to the unique properties of land and its special public significance, the legal regulation of ownership of land and land plots differs in significant features compared to other types of property. The following are general definitions of subjective and objective ownership of land. The author reveals the peculiarity of the limits of powers when the object of ownership is land, defines the ownership of land, taking into account the legal regulations, prohibitions and restrictions specified in the article.

Keywords: land legislation, property, ownership of land, ownership, use, disposal, private property, state property.

Қазақстанда жер реформасын жүргізгелі біраз жылдар өтсе де, жер заңнамасы әлі де түзетулерді қажет етеді. Осы жылдары қабылданған негізгі жер заңдары қайта қайта өзгергендіктен жерге меншік құқығы сияқты тағы басқа анықтамаларды қолдануда шатастыру болады.

Жалпы, меншік дегеніміз ресейлік белгілі ғалымы С.С.Алексеевтің айтуы бойынша тиісті субъективті құқықтар арқылы заттармен тікелей байланысты білдіретін заттар мен басқа да иіліктерге жан-жақты айырықша абсолютті иелік ету [1, 92 б.].

Меншік дегеніміз-адамның немесе адамдардың бірігуінің затқа қатынасы; адамдар арасындағы өндірістік (экономикалық) қатынас (адамдар бірлестігі) туралы; адамдардың белгілі бір әлеуметтік топтарының заттарды иеленуіне және пайдалануына байланысты әлеуметтік қатынас; заңды қатынас [2, 137 б.].

Меншік адамдардың өміртіршілігінің негізі болып табылады, көп жағдайда бұл негіз қоғамның дамуы, оны жаңғырту, қоғамның қажеттіліктерін, адамдардың құқықтары мен мүдделерін қанағаттандыруды анықтайды.

Меншікке қатысты туындайтын қатынастарды реттеу үшін құқық қажет, яғни меншік құқығы.

Жерге меншік құқығы – бұл жоғары әлеуметтік, шаруашылық және экономикалық маңызы бар материалдық игілікке - жерге деген меншік құқығы. Жерге меншік құқығы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен қатар, Жер кодексімен және басқа да заңдармен реттеледі.

Осылайша, жерге меншік құқығының қоғамдық қатынастары тек жер қатынастарының ғана негізі емес, сонымен қатар қоғаммен мемлекеттегі көптеген экономикалық және әлеуметтік қатынастардың негізі болып табылады. Жердің бірегей қасиеттеріне және оның ерекше қоғамдық маңыздылығына байланысты жер мен жер учаскелеріне меншік қатынастарын құқықтық реттеу мүліктің басқа түрлерімен салыстырғанда айтарлықтай ерекшеліктерімен ерекшеленеді.

Өздеріңіз білетіндей, меншік құқығы заңнамада көзделген ең толық мүліктік құқық болып табылады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі оның мазмұнын анықтау арқылы меншік құқығы ұғымын ашады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 188-бабына сәйкес, жер учаскесінің меншік иесі жер учаскесін өзінің мүлкі ретінде иелену, пайдалану және билік ету құқығына ие [3].

Қазақстан заңнамасына жерге жеке меншік құқығын және жерді пайдаланудың басқа да құқықтық нысандарын енгізу жерді мүліктік, азаматтық айналым объектісі ретінде тану және осы қатынастарға азаматтық құқықтың тиісті нормаларын кеңейту үшін құқықтық алғышарттар жасады [4, 123 б.].

Кодекстің 188-бабының 2-тармағында меншік иесі өз қалауы бойынша өзіне тиесілі мүлікке қатысты заңға және өзге де құқықтық актілерге қайшы келмейтін және басқа адамдардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін бұзбайтын кез келген іс-әрекеттер жасауға құқылы делінген. Меншік иесінің мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету бостандығы екі жағдаймен шектеледі: біріншіден, оның әрекеттері заңды болуы керек, қолданыстағы құқықтық нормаларға қайшы келмеуі керек; екіншіден, олар басқа адамдардың құқықтары мен мүдделерін бұзбауы керек. Меншік иесінің өкілеттіктерін жүзеге асырудағы бұл шектеулер құқық объектілері жер мен басқа табиғи ресурстар басқа қарапайым материалдық игіліктер болған кезде белгіленеді. Меншік құқығы объектісі жер және басқа да табиғи ресурстар болып табылатын жерлерде: орман өсімдіктері, жабық су қоймалары және т. б. - заңмен өкілеттіктердің шегі сәл өзгеше анықталған: иелену, пайдалану және билік ету еркіндігі шектеулі [5, 54 б.] сонымен қатар меншік иесінің әрекеттері қоршаған ортаға зиян келтірмеуі керек.

Сондықтан жерге меншік құқығы мүлдем абсолютті емес. Яғни, меншік иесі өз құқықтарын жүзеге асыруда толығымен еркін емес. Жер табиғи объект, мемлекеттің маңызды ресурсы болғандықтан, заңнамада жерді иелену, пайдалану және оған билік ету бойынша бірқатар шектеулер бар [6, 46 б.].

Жер меншік иесінің еркіндік әрекеттері ҚР Азаматтық кодексімен және Жер кодексімен де шектелген. Олар келесілер болып табылады:

1. Меншік иесі және өзге де жер пайдаланушылар жерді мақсатына қарай қатан пайдалануға тиіс.

2. Меншік иесіне және өзге де жер пайдаланушыға жерді сақтау іс-шараларын жүзеге асыру, жер сипаттамаларының сапасының нашарлауына жол бермеу міндеті жүктеледі.

3. Жер учаскесі мен онымен тығыз байланысты объект тағдырының бірлігі сақталуы тиіс. Бұл дегеніміз, жер учаскесінің иесі, мысалы, онда орналасқан ғимаратсыз, құрылыссыз, құрылыссыз, әрдайым негізгі заттың тағдырын ұстанатын құрылыссыз басқара алмайды.

4. Меншік иесі жер үшін төлемдерді уактылы жүргізуге міндетті.

Осылайша, жерге меншік құқығы туралы айтуға болады, бұл жерді меншік иесінің өз қалауы бойынша және заңда белгіленген шектерде өз мүддесі үшін иелену құқығын, пайдалану құқығын және оған билік ету құқығын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы. Бұл объективті меншік құқығы. Оған жер құқығының барлық субъектілері ие [4, 129 б.].

Субъективті түрде жерге меншік құқығы-бұл белгілі бір адамның белгілі бір жер учаскесіне құқығы, заңда белгіленген тәртіппен сатып алынған және тиісті меже белгілерімен жергілікті жерде көрсетілген. Субъективті құқық ұғымын келесідей тұжырымдауға болады: жерге меншік құқығы – бұл жерді иеленудің, пайдаланудың және оған билік етудің азаматтық және жер заңнамасында бекітілген құқықтары, оның меншік иесі өз қалауы бойынша және өз мүддесі үшін заңмен рұқсат етілген шектерде пайдаланады.

Осыдан келесі туындайды, меншік иесі заңмен бекітілген жер учаскесіне билік ете алады.

Жалпы меншік құқығы үш құқықтан тұрады: иелену құқығы, пайдалану құқығы және билік ету құқығы. Иелену – бұл меншік иесінің затқа үстемдік етуінің заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндігі, оған өзінікі ретінде қарауы. Жерді пайдалану-оның пайдалы қасиеттерін пайдалану мүмкіндігі: ауылшаруашылық өнімдерін өсіру, ғимараттарды орналастыру. Билік ету - бұл меншік иесі үшін жер учаскесінің заңды тағдырын анықтау мүмкіндігі. Ол жер учаскесін басқа адамдарға иеліктен шығаруға құқылы (беру, сату, айырбастау, өсиет ету және т. б.). Сонымен, меншік – бұл бүтін, ал оның элементтері, бүтіннің бөліктері болып табылады, олар: иелену, пайдалану және билік ету. Олар бір-бірімен тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 6-бабында жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекеттік және жеке меншікте болуы мүмкін деп көрсетілген [7].

Қазақстандағы жерге меншік туралы проблемалар қазіргі кездегі елеулі проблемалар есебінде қарастырылып отыр. Біздің жеріміздің кең байтақ екенін ескере келе, иеленбей немесе картаға түспей қалған жерлер бар. Ал оларды бізге белгілі мәліметтер бойынша ауыл шаруашылығы саласымен айналысатын шаруа адамдар иемденгені туралы фактілер нақты көрсетілген. ҚР Жер Кодексінің 12 бабының 27 тармақшасына сәйкес жер учаскесін меншік иесінің немесе жер пайдаланушының рұқсатынсыз бөтен жер учаскесін иелену, сондай-ақ мемлекеттік меншіктегі және жер пайдалануға берілмеген жер учаскесін Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органның тиісті шешімінсіз иелену - жер учаскесін өз бетінше иеленіп алу болып танылады [8]. Осы заңның аясында жұмыс істейтін тиісті органның өзіне жүктелген міндетке немқұрайлы қарауы, заңды айналып өтуге көптеген мүмкіндіктер беріп отыр. Бұл, жерді жаппай заңсыз иеленушілерге салықсыз, қандайда бір талаптарсыз, бүркеніштің астында көлеңкеленіп отыруына жағдай жасап келді. Егер «ҚР Жер кодексіндегі 12 бабының 27 тармақшасындағы норманы бұзса, әкімшілік кодекстің 136 бабына сәйкес мемлекеттік жер учаскесін заңсыз иеленіп алу бойынша айыппұлға әкеп соғатынын ескерткенім жөн» [8].

Ендігі кезекте халықтың тарапына емес, мемлекет тарапына ұнамсыз хабарлармен бөліскім келіп отыр. Біздің заңның әлсіздігі бұрынғы уақыттарда айқын байқалған еді. Ал қазіргі қолданыстағы заңның кем-кетік тұстарына өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. Бірақ дейтін мәселе бар. Біздің жоғарғы шенді тұлғаларымыз қазіргі емес, бұрынғы заңның төңірегінде жұмыс жасап жатыр шамасы.

Бұрынғы заң деген не? Бұрынғы заң деп отқаным, яғни жерді жеке меншікке беру, оның ішінде шет ел азаматтары мен тұлғаларына жерді сату туралы заңды айтып отырмын. Бұл заңның керексіз қате баптары жойылған және ол өте дұрыс әрі орынды. Қолданыстан алынған заңмен жұмыс жасау дегенім-халықтың, мемлекеттің меншігіндегі жерді шет ел азаматтарына сатқаны жайлы болып отыр.

Қазақстан Республикасының негізгі заңы ҚР Конституция және өзгеде Конституция негізінде қабылданған кодекстер мен нормативтік құқықтық актілердің барлығы ҚР-ның тұтастығы мен бірлігі үшін екені хақ. Солай бола тұра айдан анық жазылған заңдарымызға қатардағы жұмысшы емес, халық сеніп тағайындаған шенді-шекпенді тұлғалардың заңға қайшы әрекет етуі өте өрескел қателік.

Біз неге олай айтамыз? Біздің олай айту себебіміз жерді заңсыз шет ел азаматтарына болмайтын құн ақшаға беру, жерді солардың меншігіне айналдыру ҚР -ның Конституциялық тұтастығына нұқсан келтіретін анық. Себебі ақшасы көп шет ел тұлғалары көптеген жерімізді түкке тұрғысыз тиынға ала берсе, жеріміздің ойраны шықпасына кім кепіл. Бізбен сізге осы шешілмей тұрған түйіннің басын ашып, қолымыздан келген күшпен проблеманың нақты түйткілін табу маңызы болып отыр.

Бұл мәселені шешу жолдары қандай? Кез келген түйіннің, қиын соқпақтың тура шешімі болатын мәлім. Менің ұсынар бірнеше бағыттарым бар:

1) Заңның үстемдігі-заң адамның ойына келгенді жазу емес, сол заңды оқығанда құқық бұзушының заңнан сескенуі. Оған қойылатын жаза мен айыптың ауырлығы. Бұл деген жер заңы және өзгеде заңдардың жазасын анағұрлым ауырлату.

2) Қойылатын талаптарды күшейту-жерді жеке тұлғаға берген уақытта оған қойылатын талаптарды күшейту. Яғни оның басқа астыртын ойы болып жерді шет ел азаматына заңсыз тұрғыда бермеуіне көз жеткізу және жер заңында осы жағдайды белгілеу.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Алексеев С.С. Степанов С.А. Гражданское право: учебник. – Москва: Проспект; Екатеринбург: Институт частного права, 2014. – 434с.
2. Агафонова Н. Н., Артеменков С. В. и др. Гражданское право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2015. 816с.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлімі) 1999 жылғы 1 шілде. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880#activate_doc=2.
4. Романов В. И. Право собственности на землю в России: понятие, содержание, история становления // Марийский юридический вестник. Йошкар-Ола, 2005. Вып. 4. С. 123–131.
5. Романов В. И., Мустакимов Н. С. Право частной собственности и иные виды прав на землю: учебно-методическое пособие (модуль) по Земельному праву России. Йошкар-Ола, 2013. 254с.

6. Аверьянова Н. Н. Земельное право в вопросах и ответах: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2016. 96с.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2.
8. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусым. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51040583#activate_doc=2.

УДК 347.451

Д. Қорғанбек

Ю-21-1 оқу тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – з.ғ.к., доцент **М.Қ.Жусупбекова**
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: Diana@mail.ru

АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ КОНТРАКТАЦИЯ ШАРТЫНЫҢ РОЛІ

Аннотация. Мақала бүкіл адамзаттың өзекті мәселелерінің біріне, атап айтқанда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған. Автор азық-түлік қауіпсіздігі жаһандық проблема және әлемдік экономиканың бір бөлігі екенін атап өтті. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ауылдық тұтыну кооперативтері ерекше рөл атқарады. Ауылдық тұтыну кооперативтері өз қызметін келісімшарт жасасу арқылы жүзеге асырады. Мақалада бірқатар ұсыныстар ұсынылған, мысалы, оқу процесіне «Кооперативтік құқықты» енгізуді және «Ауыл шаруашылығы кооперациясы туралы» арнайы заңды қабылдауды ұсынады.

Түйін сөздер: агроөнеркәсіп кешені, аграрлық сала, ауылшаруашылық кооператив, азық-түлік қауіпсіздігі, тұтыну кооперативтері.

Аннотация. Статья посвящена одной из актуальных проблем всего человечества, а именно обеспечению продовольственной безопасности. Автор отмечает, что продовольственная безопасность является глобальной проблемой и частью мировой экономики. Особая роль в обеспечении продовольственной безопасности страны принадлежит сельским потребительским кооперативам. Сельские потребительские кооперативы свою деятельность осуществляют посредством заключения договора контрактации. В статье предлагает ряд предложений, к примеру, предлагает внедрение в учебный процесс «Кооперативного права» и принятия отдельного закона «О сельскохозяйственной кооперации».

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, аграрная отрасль, сельскохозяйственный кооператив, продовольственная безопасность, потребительские кооперативы.

Annotation. The article is devoted to one of the urgent problems of all mankind, namely ensuring food security. The author notes that food security is a global problem and part of the global economy. Rural consumer cooperatives play a special role in ensuring the country's food security. Rural consumer cooperatives carry out their activities through the conclusion of a contract. The article offers a number of proposals, for example, suggests the introduction of «Cooperative law» into the educational process and the adoption of a separate law «On agricultural cooperation».

Keywords: agro-industrial complex, agricultural sector, agricultural cooperative, food security, consumer cooperatives.

Агроөнеркәсіп кешені экономиканың негізгі салаларының бірі және еліміздің азық-түлік қауіпсіздігі ғана емес, мемлекеттегі қоғамдық-саяси тұрақтылық та осы саланың дамуымен тікелей байланысты. Әлемдік азық-түлік нарығында туындаған дағдарыс пен оның салдары азық-түлік мәселесінің өзектілігін бұрынғыдан да салмақтап, дүниежүзілік экономикалық саясаттың алдыңғы қатарына шығарды. Азық-түлік тапшылығы қауіпін сезініп-түйсінген әлемнің барлық елдері, қазір өздерінің аграрлық саясатын шұғыл қайта қарап, тиісті өзгерістер енгізіп жатыр.

Өсіресе өндіріс көлемін арттыру мен ішкі азық-түлік нарығын тұрақтандыру мақсатындағы мемлекеттің реттеу және қолдау көрсету ролін күшейтуге ерекше мән беріліп отыр.

Әлемдік экономиканың бір бөлшегі ретінде дүниежүзілік азық-түлік нарығындағы жағдай Қазақстан экономикасына да ықпал етіп, ішкі азық-түлік нарығында көрініс тапты. Бұл әсер бізде негізгі азық-түлік тауарлары бағасының күрт қымбаттауы мен сыртқы нарыққа жаппай экспортталуы нәтижесінде ішкі қордың күрт азаюынан байқалды.

Уақытында алдын алу шараларын қолданып, біз жалпы ішкі азық-түлік нарығының тұрақтылығын сақтап қалдық. Дегенмен, осы жағдай біздің аграрлық саланың «әлсіздігін», әлемде орын алатын қауіпті құбылыстарға төтеп беретін ешқандай мүмкіншілігінің жоқтығын тағы бір рет ашып көрсетті.

Халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуде отандық өнімдердің алар орны ерекше.

Алайда оны әзірге ұқсата алмай отырған сынайлымыз. Әлі де шетелдің шұжығын жеп, орыстың сүтін ішіп, қытайдың киімін киіп жүрміз. Осындай және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерін өзімізде өндіруді игере қоймай, өнімді еңбек етуді де үйрене алмай жатқандаймыз. Осы орайда, ауылшаруашылық тұтыну кооперативтерін айтуға болады. Жалпы, тұтыну кооперативі – азаматтар өздерінің материалдық және өзге де қажеттерін қанағаттандыру мақсатымен мүлктік үлеспұлдық жарналарын біріктіру жолымен құратын мүшелік жүйеге негізделген бейкоммерциялық ұйым.

Жұмысшылар мен шаруалардың алғашқы тұтыну кооперативтері 18 – 19 ғасырларда алдымен Ұлыбританияда дүниеге келіп, кейіннен Франция, Германия, Италия және басқа да Еуропа елдеріне таралды. Тұтыну кооперативінің мақсаты – қоғамның ауқаты төмен жіктері мен халық топтарының мүдделерін әлеуметтік қорғау. Тұтыну кооперативі ауылдық мекендердегі саудамен қатар ауыл шаруашылық өнімі мен шикізатты кең ауқымда мемлекеттік дайындаумен, олардың артылғанын ұжымшарлардан, халықтан сатып алумен, ауыл шаруашылық өнімдерін ұқсатумен, нан пісірумен, халық тұтынатын бірқатар тауарлар өндірумен, т.б. айналысады.

Осы бағытта селолық тұтыну кооперативтерінің қызметінде контрактация шартының ролі зор.

Ал, контрактация шарты немесе келісім-шарт жасасу шарты бойынша ауыл шаруашылық өнімін өндіруші өзі өсірген (өндірген) ауыл шаруашылық өнімін – ұқсату немесе сату үшін осындай өнімді сатып алуды жүзеге асыратын дайындаушы-тұлғаға беруге міндеттенеді. Шарттың ерекшелігі шарттың заты немесе нысанасы – ауыл-шаруашылық өнімдерін, яғни сатушымен өндірілген өсімдік өнімдерін, малшаруашылығы өнімдерін жеткізу болып табылады [1].

Ауылдық тұтыну кооперативтері өз шаруашылығының қызметін жақсарту үшін басқа заңды, физикалық тұлғалармен шарттық қатынастарға, оның ішінде келісім-шарт жасасуға, яғни контрактация шартына отырады. Контрактация шарты негізінде селолық тұтыну кооперативтері біріншіден, өз өндірісін жақсартады; екінші жағынан еліміздің азық - түлік мәселесін шешеді.

«Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығында агроөнеркәсіптік сектордың реформаларының негізінде:

1) саланың ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге саясаттар мен ілеспе шығыстарды қайта бағдарлау;

2) өнімділік драйверлері ретінде білім мен цифрландыруға назар аудару;

3) жекелеген өндірістерден - құн жасау тізбегіне баса назар аудару болады деп көрсетілген.

Сонымен қатар, мемлекет бәсекелестікті күшейту, неғұрлым өндірісті кәсіпорындарды таңдау және жеделдетілген технологиялық жаңартуды қамтамасыз ету есебінен өсуді ынталандыруға мүмкіндік беретін ашық сауда мен Инвестицияларға бейілділік саясатын жалғастыратын болады.

Кәсіпорындардың сыртқы нарықтардағы сенімді өнім берушілер ретіндегі беделіне нұқсан келтіретін экспортқа қойылған шектеулер жойылады.

Бюджеттік инвестициялық саясаттың басымдығы логистика объектілері мен ұсақ өндірістерді қоса алғанда, ауыл шаруашылығы мен ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер үшін қажетті инфрақұрылым құру болуға тиіс. АӨК саласында білім мен ғылымға, цифрландыруға, технологияларды таратудың және енгізудің экожүйесіне мемлекеттік инвестициялар қамтамасыз етілетін болады.

АӨК-тегі цифрлық мамандардың санын кезең-кезеңімен ұлғайту және олардың сауаттылығын арттыру қамтамасыз етіледі. Ағымдағы бюджеттік бағдарламалар шеңберінде оқыту/қайта оқыту және микрокредит беру сияқты бағыттарды кеңейту ұсынылады.

Бұл ретте саланы ауыл шаруашылығын цифрлық қамтамасыз етуге қайта бағдарлауды ескере отырып, аграрлық білім беруді реформалау жөнінде шаралар көзделетін болады.

Ет, жеміс, көкөніс, қант, дәнді, майлы дақылдар, сүт өнімдерін өндіру және қайта өңдеу бойынша жеті ірі экожүйені қалыптастыру жоспарлануда. Балық саласын дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Ірі жобалар қосылған құн құрудың орталық элементі ретінде түйінді рөл атқаратын болады [2].

2022-2024 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің Жоспарында келесі міндеттер қамтылған:

- Азық-түлік тауарларының физикалық қолжетімділігі:
- Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді дамыту:
- Аграрлық ғылымды, білім беруді және АӨК-де білімді тарату жүйесін дамыту:
- Азық-түлік тауарларының экономикалық қолжетімділігі:
- Тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі [3].

Бұл аграрлық саясатының мақсаты – мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, яғни отандық сапалы тағам өнімдерімен халықты қамтамасыз ету көрсеткішін 80 пайызға жеткізу және оған тұтынушылардың қолжетімдігін жақсарту. Атап айтқанда, ауыл тұрғындарының тағам түрлерімен өздерін толық қамтамасыз етуі және қала тұрғындарына отандық өнімдерді арзан бағамен жеткізу.

Түпкі мақсат – аграрлық салада шикізаттық экономикадан арылып, Қазақстанның тағам индустриясы дамыған елдердің қатарына қосылуына батыл қадам жасау. Ауылшаруашылық кооперациясы ұғымы ауқымды ұғым. Ауылшаруашылық кооперациясы ауыл шаруашылығы саласындағы барлық кооперативтердің жүйесі. Қазіргі күні ауыл шаруашылығындағы кооперативтер

екі бағытта әрекет етуде: коммерциялық заңды тұлға нысанындағы ауылшаруашылық өндірістік кооперативі және коммерциялық емес заңды тұлға нысанындағы тұтыну кооперативі.

Ауылшаруашылық өндірістік кооператив – ауыл шаруашылығы саласында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру мақсатында, мүліктік жарналарын және жер пайларын біріктіру арқылы мүшелік негізде ерікті түрде біріккен ауылшаруашылық тауар өндірушілердің дербес ұйымы.

Селолық тұтыну кооперативтері мүшелерінің (пайшыларының) материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бағытталған, мүшелік негізде, олардың мүліктік жарналарын және жер пайларын біріктіруіне негізделген ерікті бірлестігі болып танылады.

Селолық тұтыну кооперативтері коммерциялық емес заңды тұлға болғанымен өз мүшелерінің қажеттіліктері қанағаттандыру және жарғылық мақсаттарын қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыра алады. Ауылшаруашылық кооперативінің құқықтық жағдайы оның азаматтық, кәсіпкерлік және жер құқықтық қабілеттіліктердің сипаттамасынан тұрады. Құқықтық қабілеттілік заңды тұлға ретінде ауылшаруашылық кооперативінің құқық субъектісі болып танылуы, оның жарғысында көзделген және заңдарда тыйым салынбаған шаруашылық және өзге де қатынастарға қатысуын, құқықтар мен міндеттерге ие болу, бұзылған құқықтарын қалпына келтіру шараларын қолдануын білдіреді.

Ауылшаруашылық кооперативінің шаруашылық және өзге де қызметі оның заңды тұлға ретінде азаматтық-құқықтық қызметімен шектеліп қоймайды. Оның құқықтық қабілеттігі азаматтық құқықтық қабілеттікке қарағанда кең. Сонымен қатар, ауылшаруашылық кооперативінің қызметінің негізгі өндіріс құралы жер болғандықтан, ол жер құқықтық қабілеттілікке ие болады. Жер құқық қабілеттілігі дегеніміз – тұлғаның жер құқығы мен міндеттеріне ие болу мүмкіндігі, ал жер құқығы әрекет қабілеттілігі тұлғаның жер құқығы саласындағы құқықтарды иеленіп жүзеге асыру мүмкіндігі.

Ауылшаруашылық кооперативі ауылшаруашылық тауар өндіруші болғандықтан қызметі жермен тығыз байланысты. Оның меншік нысаны бойынша жеке меншік болып табылады да оның қатысушыларының ұжымдық басқаруында болады. Ауылшаруашылық кооперативінің жерге жеке меншікті немесе жер пайдалануды жүзеге асыруы мүшелерінің ортақ бірлескен нысанда болады. Ауылшаруашылық кооперативінің мүшесі дауыс беру арқылы кооперативтің жерді пайдалану немесе жерге меншік құқығын жүзеге асыруына тікелей қатысып отырады.

Ауылшаруашылық кооперациясы және ауылшаруашылық кооперативтерінің құқықтық жағдайы аграрлық құқықтың нормаларымен реттеледі. Ауылшаруашылық кооперативі ауылшаруашылық ұйымдарының бір түрі болып табылады. Демек, оның құқықтық мәртебесін анықтайтын құқықтық нормалар аграрлық құқықтың жалпы бөлімінің дербес құқықтық институтын құрайды. Яғни, ауылшаруашылық кооперативінің құқықтық жағдайы атты аграрлық құқықтың жалпы бөлімінің дербес институты ауылшаруашылық кооперативінің құқықтық мәртебесін анықтайтын құқықтық нормаларының жиынтығынан тұрады.

Кооперативтік құқық кешенді құқық саласы ретінде қалыптасу үстінде, бірақ соның өзінде жеке пән ретінде зерттеуге болады. Кооперативтік құқық кооперативтер туралы заңдылықтан, сонымен қатар азаматтық, еңбек, әкімшілік, қаржылық, жер құқығының нормаларынан тұрады. Кооперативтік құқықты жоғары оқу орындарында ауылшаруашылық және заң факультетінің оқу пәні ретінде енгізу қажет деп есептейміз.

Қазіргі таңда аграрлық заңдылықтың бір саласы ретінде ауылшаруашылық кооперациясы туралы заң саласының қалыптасу қажеттілігі туындап отыр. Демек, ауылшаруашылық кооперативінің қызметін тікелей реттейтін «Ауылшаруашылық кооперациясы туралы» заң қабылдау қажеттілігі туындап отыр. Себебі, азық-түлік қауіпсіздігін, ауылшаруашылық өндірісінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету, ауыл халқының әлеуметтік жағдайын көтеру сияқты өзекті мәселерді шешудің бірден-бір жолы ауылшаруашылық кооперациясы. Жоғарыдағы аталған мәселелерді шешуге жеке тауар өндірушілер, ұсақ, соның ішінде шаруа (фермер) қожалықтарының шамасы келмейді. Кооперация ұсақ шаруашылық субъектілерді біріктіреді. Ауылшаруашылық кооперативі орта немесе ірі тауар өндіруші болып табылады. Демек, ауылшаруашылық кооперациясы ауыл шаруашылығын көтерудің бірден-бір жолы.

Сонымен қатар, ауылшаруашылық тұтыну кооперативтері заң бойынша кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығы бар. Яғни өзі өндірген ауылшаруашылық тауарларын контракция шарты негізінде сатуы мүмкін. Сол себептен, селолық тұтыну кооперативтерінің қызметіндегі контракция шартының ролі зор. Бірақ, бұл шарттың қолдану аясы аз. Сондықтан ол шарттың ролін жоғарлатып, жиі қолданысқа енгізу керек және жоғарыда айтылған жаңа заңда осы шарттың құқықтық реттелуін қарастыру керек сияқты.

Пайдаланылған әдебиеттер :

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлімі) 1 шілде 1999ж. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880#activate_doc=2.
2. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы

15 ақпандағы № 636 Жарлығы. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35961072.

3. Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022 – 2024 жылдарға арналған жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 178 қаулысы. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000178>.

УДК 347.440

Н. Нұртай

Ю-21-5 оқу тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – **з.ғ.к., доцент Жусупбекова М.Қ.**
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: nurhan.nurtai04@gmail.com

КЕШЕНДІ КӘСІПКЕРЛІК ЛИЦЕНЗИЯ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аннотация. Мақалада автор франчайзинг шартын құқықтық реттеуді қарастыра отырып, оның түсінігі мен белгілерін ашады, шарттың артықшылықтары мен кемшіліктеріне тоқталады. Автор франчайзинг шарты кәсіпкерлік шарт болып табылатынын және оны жасасқан тараптар кәсіпкер болуға тиіс екенін атап өтеді. Сонымен бірге, мақалада автор шарт жасасу кезінде кездесетін мәселелердің тізімін береді. Сонымен қатар, автор қазіргі уақытта франчайзинг шартының бүкіл әлемде өзектілігі мен үлкен дамуы бар екенін атап өтті.

Түйін сөздер: франчайзинг шарты, құқықтық реттеу, кәсіпкерлік шарт, кешенді лицензиар, кешенді лицензиат.

Аннотация. В статье автор рассматривая правовое регулирование договора франчайзинга, раскрывает его понятие и признаки, останавливается на преимуществах и недостатках договора. Автор отмечает, что договор франчайзинга является предпринимательским договором и стороны, его заключившие должны быть предпринимателями. Вместе с этим автор в статье дает перечень проблем, встречающихся при заключении договора. Помимо этого, автор отмечает, что в настоящее время договор франчайзинга имеет актуальность и большое развитие по миру.

Ключевые слова: договор франчайзинга, правовое регулирование, предпринимательский договор, комплексный лицензиар, комплексный лицензиат.

Annotation. In the article, the author considers the right regulation of the franchise, explains its obligations and benefits, remains at the forefront and in the conditions of the franchise. The author notes that the franchise is based on entrepreneurial ideas and stories, which must be entered into by entrepreneurs. At the same time, the author in the article is going to pass the Test, meeting with the conclusion of the agreement. At the same time, the author notes that at the present time the franchise has relevance and great development for the world.

Key words: Franchise Agreement, Legal Regulation, business agreement, complex licensor, complex licensee.

Қазіргі таңда өз бизнесін бастағысы келмейтін адам өте аз десекте болады. Әрине ол үшін бастапқы капитал қажет. Бірқатар банктер шағын және орта кәсіпкерлікті несиелендіру бағдарламаларын ұсынуға, бірақ мәселе басқада өткен мыңжылдықта қазақстандық кәсіпкерлердің талапкерлігі саудада көрінді. Үй бизнесін ұйымдастыру мен жүргізудің басқа технологиясы оған онша танымал емес. Әсіресе бұл өзін жұмыспен қамту мәселесіне қатысты.

Ұсақ және орта бизнесті дамыту жаңа тікелей инвестицияларды тартады, жұмыс орындарының санын көбейтуге және еңбек нарығындағы шиеленісті жоюға мүмкіндік береді. Осы орайда нарық кезеңінде пайда болған кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты немесе басқашалай франчайзинг шартына тоқталсақ деп жөн көрдік.

Ең алдымен «франчайзинг» терминіне түсінік беретін болсақ, «франчайзинг» термині – француздың «franchise» деген сөзінен шыққан. Ол «жеңілдік, артықшылық» деген мағынаны білдіреді. Орта ғасырда «франшиза» сөзі корольдің немесе мемлекеттің атынан қандай да бір рұқсат беру деген мағынаны білдіретін (мысалы, жәрменке өткізу, көпір салуға, базар ұстауға рұқсат беру т.б.). Алайда, соңғы кезеңдерде бұл терминнің мағынасы өзгерді. XIX ғасырдың соңымен XX ғасырдың басында Америкада франчайзинг кең әрі нақты құқықтық мағынаға ие болды, яғни ол қандай да бір айрықша кешенді құқықтарды пайдалануға беру деген мағынаны білдіреді. Сондай-ақ, франчайзинг бойынша тауар өндірудің және қызмет көрсетудің тәсілдері ақылы негізде пайдалануға беріледі деп көрсетілген [1, 109 б.].

Жалпы айтқанда, франчайзинг шарты ерте заманнан пайда болды деп айтуға болады, онда дистрибьюторлар өндірушілердің атынан пайданың бір бөлігіне айырбас ретінде тауарларды сататын. Дегенмен, франчайзингтің қазіргі нысаны АҚШ-та 19 ғасырдың ортасында пайда болды.

Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, бірінші заманауи франчайзинг жүйесін Исаак Сингер құрды, ол 1851 жылы уәкілетті дилерлер желісі арқылы тігін машиналарын сата бастады. Бұл дилерлерге Singer тігін машиналарын белгілі бір географиялық аумақтарда сатуға айрықша құқықтар берілді және Сингерден машиналарды белгіленген бағамен сатып алу талап етілді. Бұл модель Сингерге өзінің сату желісін жылдам кеңейтуге мүмкіндік берді және заманауи франчайзингтік жүйелердің дамуына негіз болды.

Жиырмасыншы ғасырдың басында франчайзинг Америка Құрама Штаттарында жаңа орындарды ашуға байланысты шығындар мен тәуекелдерді көтерместен бизнесті кеңейту тәсілі ретінде танымал болды. Ең табысты ерте франчайзерлердің бірі A&W Root Beer болды, ол франчайзингті 1925 жылы бастады және 1950 жылдары әлемдегі ең ірі фастфуд тізбегіне айналды [2, 71-72 б.].

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі дәуірде франчайзингтің даму қарқыны байқалды, өйткені оралған ардагерлер өз бизнесін ашу мүмкіндіктерін іздеді. Бұл ардагерлердің көпшілігі франчайзингтерге тартылды, өйткені олар дәлелденген бизнес үлгісін, оқыту мен қолдауды және танымал бренд атауын ұсынды.

1960 және 1970 жылдары франчайзинг McDonald's, Burger King және Subway сияқты ірі желілер пайда болған кезде тез өсуді жалғастырды. Бұл тізбектер франчайзингті өздерінің іздерін жылдам кеңейту және фастфуд индустриясына үстемдік ету үшін негізгі стратегия ретінде пайдаланды [2, 73б.].

Бүгінгі таңда франчайзинг - фастфудтан бастап бөлшек саудаға дейін, қызмет көрсету бизнесіне дейін әртүрлі салаларда қолданылатын кең таралған бизнес үлгісі. Көптеген жағдайларда франчайзинг бизнестің кеңеюі мен өсуінің таңдаулы әдісі болды, өйткені ол өсу мен табыстылықты арттыру үшін тәжірибелі франчайзерлердің тәжірибесі мен ресурстарын пайдалануға мүмкіндік береді.

Құқықтық классификация тұрғысынан алып қарағанда қазақстандық заңнамада франчайзинг шарты мен кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты, синонимдер болып саналады. ҚР Азаматтық кодекстің 966 бабының мағынасы бойынша лицензиялық шарттың бір түрі болып табылады. Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) шарты Азаматтық кодексте 45-тарау, яғни 896-909 баптардың нормаларымен реттелген.

Қазақстан Республикасының 896 бабына сәйкес кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты бойынша бір тарап (кешенді лицензиар) екінші тарапқа (кешенді лицензиатқа) сыйақыға айрықша құқықтар кешенін (лицензиялық кешен), соның ішінде лицензиардың фирмалық атауын және қорғалатын коммерциялық ақпаратты пайдалану құқығын, сондай-ақ лицензиаттың кәсіпкерлік қызметінде пайдалану үшін шартта көзделген айрықша құқықтардың басқа да объектілерін (тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, патент және т.б.) беруге міндеттенеді [3].

Әлемнің көптеген елдерінде франчайзинг термині пайдаланылатын болғандықтан, қазақстандық заң шығарушылар бұл терминді аталған бап атауындағы жақшаның ішінде атап өтіп, Қазақстан Республикасында кешенді кәсіпкерлік лицензия деп франчайзинг аталатындығын көрсетті. Осылайша әлемдік заңнамамен белгілі бір үндестік жасалады. Сонымен бірге баптардың мәтінінде біздің заңнамаға белгілі терминология пайдаланылады. Осындай жолмен заң шығарушылар отандық құқықтық терминологияның дәстүрлерін сақтап қалды [4, 288 б.].

Кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты белгілі бір көлемде лицензиялық кешенді, лицензиардың іскерлік беделі мен коммерциялық тәжірибесін (атап айтқанда, пайдаланудың мейлінше аз және (немесе) мейлінше кең көлемін белгілей отырып), белгілі бір қызмет аясына (лицензиардан алынған немесе пайдаланушы өндірген тауарларды сату, өзге де коммерциялық қызметтерді жүзеге асыру, жұмыстар орындау, қызметтер көрсету) қолданатын аумақты көрсетіп немесе көрсетпей пайдалануды көздейді.

Франчайзингтің лицензиялық келісімдердің басқа түрлерінен ерекшелігі кешенді кәсіпкерлік лицензия арқылы айрықша лицензияны беру қамтамасыз етілетіндігінде. Оның тағы бір ерекшелігі – ол интеллектуалдық меншіктің жеке объектісіне деген құқықтарды беру жөнінде бекітілмейді, ол лицензиялық кешенге деген құқықтарды беруді білдіреді. Франчайзинг шарты қызмет көрсету элементтерімен күрделенуі мүмкін. Ол айқын кәсіпкерлік сипатқа ие, сондықтан бұл шартты кәсіпкерлік шарт депте айтуға болады.

Бұл шарттың мақсаты болып халық тұтынатын тауарларды, қызмет көрсетулерді, жұмыстарды өндірудің бәсекеге қабілетті, жоғары технологиялық тәсілдерін, тауарларды өндірудің құралдарын тарату болып табылады.

Кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының белгілеріне оның консенсуалды, екі жақты және ақылы болуы жатады.

Франчайзинг шарттары бойынша төлем жүргізудің нысандары, тәсілдері мен мерзімдері кешенді кәсіпкерлік лицензия шарттары тараптарының келісімдерімен анықталады. Сыйақы төлеудің қалыптасқан тәжірибесі бар. Олар кешенді лицензиатпен кешенді лицензиарға белгіленген бір жолға немесе кезендік төлемдер нысанында, қайта сату үшін кешенді лицензиармен берілетін тауарлардың көтерме бағасын өсіру жолымен және шартпен көзделген басқа да нысанда төленуі мүмкін [5, 503 б.].

Ал кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының объектісіне келер болсақ, белгілі қазақстандық ғалым Т.Е.Қаудыровтың пікірінше, Азаматтық кодекстің 896-шы бабында кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының негізгі объектісі ретінде ең алдымен фирмалық атау қарастырылған. Алайда, сондай-ақ осы кешенді құқықпен байланысты өзге де қосымша айрықша құқықтар, құқықтардың берілуі мүмкін екендігі ескерілуі тиіс. Сондықтан да кешенді лицензиат кешенді лицензиардың

атынан емес, тек рұқсат етілген айрықша құқықтардың шеңберінде ғана азаматтық айналымға түсетіндігі жайлы автор баса көрсетіп кетті [6, 253 б.].

Франчайзингтің түрлеріне келер болсақ, оның бірнеше түрі бар, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері мен ұқсас мекемелерден айырмашылығы бар. Франчайзингтердің ең көп таралған түрлері:

1. Өнімді тарату франшизасы: франчайзингтің бұл түрі франчайзерден франчайзиге тауарларды немесе өнімдерді таратуды қамтиды. Франчайзи тауарларды белгілі бір географиялық аймақтағы тұтынушыларға сатады. Өнімді тарату франчайзингтерінің мысалдарына автокөлік дилерлері мен жанармай құю станциялары жатады.

2. Бизнес форматындағы франчайзинг: франчайзингтің бұл түрі франчайзерден франчайзиге дейін толық бизнес жүйесін лицензиялауды қамтиды. Франчайзер франчайзиге сауда белгісін, өнімдерді немесе қызметтерді, оқытуды және тұрақты қолдауды қоса алғанда, бизнесті жүргізу үшін қажет нәрсенің барлығын береді. Искерлік форматтағы франчайзингтердің мысалдарына фаст-фуд мейрамханалары, бөлшек сауда дүкендері және қызмет көрсету кәсіпорындары жатады.

3. Басқару франшизасы: Франчайзингтің бұл түрі франчайзерге франчайзерге тиесілі бизнесті басқару құқығын беретін франчайзерді қамтиды. Франчайзи қызметкерлерді жалдауға және басқаруға, бизнесті жүргізуге және пайда алуға жауап береді. Басқару франшизаларының мысалдарына қонақ үйлер мен курорттар жатады.

4. Конверсиялық франчайзинг: франчайзингтің бұл түрі франчайзинг жүйесіне түрлендіретін бар бизнесті қамтиды. Бизнес иесі франчайзермен франчайзердің сауда белгісін, бизнес жүйесін және бизнесін дамыту үшін басқа ресурстарды пайдалануға мүмкіндік беретін франчайзингтік келісім жасайды. Конверсиялық франчайзингтердің мысалдары қонақ үй тізбегіне қосылатын тәуелсіз қонақ үйлерді қамтиды.

Франчайзингтердің лицензиялау немесе бірлескен кәсіпорындар сияқты басқа бизнес үлгілерімен ұқсастықтары болуы мүмкін екенін ескеру маңызды, сонымен қатар олардың бірегей сипаттамалары мен заңды талаптары бар. Мысалы, франчайзингтер әдетте франчайзер тарапынан тұрақты қолдау мен бақылауды қамтиды, ал лицензиялық келісімдер икемді болуы мүмкін. Сонымен қатар, франчайзингтік келісімдер әдетте бизнес келісімдерінің басқа түрлеріне қолданылмайтын Америка Құрама Штаттарындағы Федералдық сауда комиссиясының Франчайзинг ережесі сияқты арнайы заңдар мен ережелермен реттеледі. Қазақстанда да Қазақстан Республикасының 24 маусым 2002 жылы шаққан «Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы» Заңы бар.

Енді франчайзинг шартының артықшылықтары мен кемшіліктеріне тоқталайық. Бұл артықшылықтар мен кемшіліктер екі тарапқа да тиесілі, яғни кешенді лицензиар мен кешенді лицензиатқа да. Кешенді лицензиар үшін франчайзингтің артықшылықтары:

Біріншіден, жылдам экспансия, бұл шарт кешенді лицензиарға елеулі капитал салымдарын қажет етпей-ақ өз бизнесін жылдам кеңейтуге мүмкіндік береді. Екіншіден, төмен тәуекел, себебі, кешенді лицензиат кешенді лицензиардың қаржылық тәуекелін төмендете отырып, франчайзинг орнын ашуға және пайдалануға өз капиталын салады. Үшіншіден, бұл шарт дарындылыққа қол жеткізуге мүмкіндік береді, яғни кешенді лицензиар бизнеске өз дағдылары мен тәжірибесін әкеледі, бұл операцияларды жақсартуға және брендті өсіруге көмектеседі. Төртіншіден, жүйелілік бар, себебі, кешенді лицензиат барлық франчайзингтік орындарда сәйкестікті қамтамасыз ететін стандартталған жүйені ұстану қажет. Бесіншіден, кіріс ағындары, кешенді лицензиар франчайзингтік комиссиялардан, тұрақты роялтиден және франчайзилерге өнімдер мен қызметтерді сатудан кіріс ала алады. Кешенді лицензиар үшін франчайзингтің кемшіліктері:

Ең алдымен, бақылауды жоғалту: кешенді лицензиар өздерінің бизнесі мен брендін бақылауды кешенді лицензиатқа беруі керек. Екіншіден, құқықтық және реттеуші талаптар, кешенді лицензиар күрделі және қымбат болуы мүмкін франчайзингке қатысты заңдық және нормативтік талаптарды орындауы керек. Үшіншіден, оқыту және қолдау жүргізіп тұруы керек, яғни кешенді лицензиар кешенді лицензиатты тұрақты оқытуды және қолдауды қамтамасыз етуі керек, бұл уақытты және ресурстарды көп қажет етуі мүмкін. Төртіншіден, репутация тәуекелі, мысалы, егер кешенді лицензиат нашар жұмыс істесе немесе әдепсіз әрекетке барса, ол бүкіл франчайзинг жүйесінің беделіне нұқсан келтіруі мүмкін. Бесіншіден, табысты бөлісу, кешенді лицензиар кірісті кешенді лицензиатпен бөлісіп, олардың жалпы пайда маржасын азайтуы керек.

Кешенді лицензиат үшін франчайзингтің артықшылықтары:

- Белгіленген бренд, кешенді лицензиат тұтынушыларды тартуға және кіріс алуға көмектесетін кешенді лицензиардың белгіленген бренд тануынан пайда көреді.

- Дәлелденген бизнес үлгісі, кешенді лицензиатқа сәтсіздікке ұшырау қаупін азайтатын дәлелденген бизнес үлгісі ұсынылады.

- Оқыту және қолдау, яғни кешенді лицензиат кешенді лицензиардан оқыту және тұрақты қолдау алады, бұл оларға бизнесті табысты жүргізуге көмектеседі.

- Ресурстарға қолжетімділік, кешенді лицензиат шығындарды азайту және табыстылықты арттыру үшін франчайзердікешенді лицензиардың ресурстары мен сатып алу қабілетін пайдалана алады.

- Маркетинг және жарнама, себебі, кешенді лицензиаткенді лицензиар жүргізетін ұлттық маркетинг пен жарнамалық науқандардан пайда көреді.

Кешенді лицензиатқа үшін франчайзингтің кемшіліктері:

- Шектеулі икемділік, кешенді лицензиар бизнеске өзгерістер енгізу икемділігін шектей отырып, кешенді лицензиат белгілеген стандартталған жүйе мен операциялық процедураларды орындауы керек.

- Жоғары алымдар, кешенді лицензиат бастапқы франчайзингті қоса алғанда кешенді лицензиарға алымдарды төлеуі керек.

Қорытындылай келе, келесі тұжырымдарға келдік:

Франчайзинг шарты – белгілі компанияның сауда белгісін, өнімдерін және бизнес жүйесін пайдалана отырып, жеке тұлғаларға өз бизнесін иеленуге және жүргізуге мүмкіндік беретін танымал бизнес үлгісі. Франчайзинг шарты көптеген артықшылықтарды ұсынса да, мысалы, дәлелденген жүйесі бар бизнесті бастау мүмкіндігі және брендті тану, сонымен қатар кешенді лицензиат кездесуі мүмкін кейбір ықтимал проблемалар бар.

Франчайзинг шартының кейбір негізгі проблемалары:

- Жоғары бастапқы инвестициялар, мысалы, франчайзинг шарты кейбір әлеуетті кешенді лицензиат үшін кіруге кедергі болуы мүмкін елеулі алдын ала инвестицияны талап етуі мүмкін.

- Ағымдағы алымдар мен роялти, яғни бастапқы инвестициядан басқа, кешенді лицензиат әдетте кешенді лицензиарға тұрақты алымдар мен роялти төлеуге міндетті, олар пайдаға айналуы мүмкін.

- Тәуелсіздіктің болмауы, кешенді лицензиат кешенді лицензиардың бизнес жүйесін ұстануға міндетті және олар ұсына алатын өнімдерге, қызметтерге және маркетингтік стратегияларға шектеулі бақылау болуы мүмкін.

- Шектеулі аумақ, кешенді лицензиат жұмыс істей алатын географиялық аймақ тұрғысынан шектелуі мүмкін, бұл өсу мүмкіндіктерін шектейді.

- Кешенді лицензиармен келіспеушілік ықтималдығы, кешенді лицензиаттың маркетинг және жарнама, сапаны бақылау және аумақты шектеу сияқты мәселелерге қатысты кешенді лицензиармен даулары болуы мүмкін.

- Бренд беделі, кешенді лицензиат кешенді лицензиардың беделіне сүйенеді, ал басқа кешенді лицензиаттардың жағымсыз жарнамасы немесе нашар өнімділігі олардың бизнесіне теріс әсер етуі мүмкін.

- Шығу стратегиясы, франчайзингтік бизнесті сату қиын болуы мүмкін, өйткені кешенді лицензиар әдетте бірінші бас тарту құқығына ие және бизнестің құны франчайзингтік келісім шарттарымен шектелуі мүмкін.

Потенциалды кешенді лицензиат үшін франчайзингке инвестиция салмас бұрын осы ықтимал проблемаларды мұқият қарастыру және олардың тиісті сараптамасын жасау маңызды. Қорытындылай келе, франчайзинг шартының бай тарихы бар және көптеген ондаған жылдар бойы танымал бизнес үлгісі болып келе жатыр. Ол бизнеске өсу мен табыстылықты арттыру үшін кешенді лицензиар тәжірибесі мен ресурстарын пайдалана отырып, жылдам және тиімді кеңейтуге мүмкіндік береді. Франчайзинг шарты сонымен қатар қалыптасқан брендтердің қолдауымен және басшылығымен кәсіпкерлерге өз бизнесін ашуға мүмкіндіктер берді. Бүгінгі таңда франчайзинг шарты бизнестің әртүрлі салаларда өсуі мен табысқа жетуінің танымал және тиімді тәсілі болып қала береді.

Осы жоғарыдағы айтылғандарға сәйкес келесі ұсыныстарды белгілейміз:

1. Франчайзинг шартының жүзеге асырылуының маңызды мәні оның пәні немесе нысанасы, яғни айырықша құқықтар кешені болып табылады, ал айырықша құқықтар кешенінің құрамына тауар белгісі мен қызмет көрсету белгісі де кіреді. Сондықтан ҚР Азаматтық кодексінде арнайы баппен осы тауар белгісі мен қызмет көрсету белгісін міндетті түрде кешенді лицензиатқа беріледі деп көрсету қажет.

2. ҚР Азаматтық кодексте франчайзинг шартының әрекет ету мерзіміне шектеу қойылмаған. Осы орайда кодексте шарттың әрекет етуінің минималдық шегін белгілеген дұрыс деп санаймыз, себебі, белгіленбеген мерзімге жасалған франчайзинг шарты ҚР АҚ 908 бабында көрсетілгендей кешенді лицензиат алғашқы жарнасын алған соң, яғни алты айдан кейін шартты бұзуға құқығы бар. Бұл жерде жәбірленуші болып кешенді лицензиар болуы мүмкін, өйткені кешенді лицензиат коммерциялық құпия боп табылатын құжаттар мен істі өз кәсіпкерлік қызметінде қолдануы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Багиев Г.Л., Моисеева Н.К., Никифорова С.В. Международный маркетинг. – Санкт-Петербург, 2001. – 460 с.
2. Шаикова С.С. Сулейменов М.К. История развития франчайзинга в праве. - Алматы: КазГЮА, 2001. - 480с.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлімі) 1 шілде 1999ж. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880#activate_doc=2.

4. Жанаидаров И.У. Гл.45 Комплексная предпринимательская лицензия (франчайзинг). Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий (постатейный): В двух книгах. Книга 2 / Ответственные редакторы: М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин - Алматы, 2006. - 800с.
5. Довгань А.Н. Франчайзинг – путь к расширению бизнеса. – Тольятти: Изд. Фирма: «Дока-Пресс», 1994. -620с.
6. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности. Монография. - Алматы, 2001. - 360с.

С.С. Махаметжанова

Абылай хан атындағы Қазақ
Халықаралық Қатынастар және
Әлем Тілдері Университеті
2 курс, Халықаралық құқық және
экономика факультеті
Алматы облысы
makhametzhanovasabina@gmail.com

КӘМЕЛЕТ ЖАСКА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ МЕНШІГІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫС ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Цель исследования статьи – рассмотреть вопросы уголовной ответственности за преступления против собственности несовершеннолетних в Республике Казахстан. К уголовным преступлениям в отношении несовершеннолетних относятся насилие, торговля несовершеннолетними, склонение несовершеннолетнего к совершению уголовных преступлений, склонение несовершеннолетнего к занятию проституцией, а также предупреждение невыполнения обязанностей, связанных с воспитанием несовершеннолетнего.

Ключевые слова. Несовершеннолетние, имущество, воспитание детей, преступления против детей, меры пресечения.

Аннотация. Мақала зерттеудің мәні Қазақстан Республикасындағы Кәмелет жасқа толмағандардың меншігіне қарсы қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілік мәселелерін қарау. Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар арасынан зорлық-зомбылық, кәмелетке толмағандар саудасы, кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту, кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту, сондай-ақ кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаудың алдын алу

Түйін сөздер. Кәмелет жастқа толмағандар, меншік, балардың тәрбиесі, балаларға қарсы қылмыстар, алдын алу шаралары

Annotation. The purpose of the study of the article is to consider the issues of criminal liability for crimes against the property of minors in the Republic of Kazakhstan. Criminal offenses against minors include violence, trafficking in minors, inducing a minor to commit criminal offenses, inducing a minor to engage in prostitution, and preventing failure to fulfill obligations related to the upbringing of a minor.

Keywords. Minors, property, parenting, crimes against children, preventive measures

Менің бүгінгі мақаламның тақырыбы «Кәмелет жасқа толмағандардың меншігіне қарсы қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілік мәселесі». Бұл қазіргі кездегі аса күрделі мәселелердің бірі. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев балаларға қатысты зорлық-зомбылық фактілері туралы айтып, қоғамда да, отбасында да барлық жағдайларды тоқтатуды тапсырды. «Елді дүр сілкіндірген балаларға қатысты зорлық-зомбылық фактілері жиілеп барады. Бұл оқу орындарында, қоғамдық орындарда, тіпті үйде де орын алуда. Бұл студенттердің өз-өзіне қол жұмсауына себеп болады. Өкінішке орай, балалардың зорлық-зомбылыққа ұшырауы немесе олардың қолынан өлу жағдайлары бар. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша тиісті органдардың, соның ішінде құқық қорғау органдарының қабылдап жатқан шаралары оң нәтиже бермей отыр, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша саясатты қайта қарау қажет», - деді Тоқаев.

Соңғы жылдары әлемнің көптеген мемлекеттерінде кәмелетке толмаған балалардың құқықтарын анықтауға және оларды қорғау тетіктерін күшейтуге үлкен мән берілуде. Қазақстанда бала құқықтарын қорғау мен тәрбиелеуге байланысты бірнеше істер атқарылуда. Кәмелетке толмағандардың мүдделерін, қорғалатын құқықтық қатынастарды реттейтін заңнамалық база құрылды. Кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу тек қана отбасы мен мектептің манызды әлеуметтік функциясы ғана емес, ол бүкіл қоғамдық мәселе. Егер бала күнінен бастап балаға еңбекқорлық шыншылдық, отбасы мен қоғам алдында міндеттемесін, отанға деген сүйіспеншілігін үйретпесе, бала қуаныш қана сыйламай, сонымен қатар қайғыда алып келер анық. Кәмелетке толмаған баланың тәрбиесіне көңіл бөлмеу – олардың тарапынан жасалатын құқық бұзушылықтар мен қылмыстылықтың негізгі себептерінің бірі екендігі анықталған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік көздейді. Қазіргі кезде кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар арасынан зорлық- зомбылық, кәмелетке толмағандар саудасы, кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту, кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту, сондай-ақ кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау жиі кездеседі. Соңғы жылдары мұндай қылмыстар көбейіп келеді және статистика мұны растайды. Мысалы, кейбір аймақтарда кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы құқық бұзушылықтардың саны артып

келеді. Қылмыстық-құқықтық тұрғыдан алғанда, бұл әртүрлі меншік нысандарына қол сұғушылықтың бірдей дәрежеде квалификацияланатынын және осы әрекеттерді жасағаны үшін бірдей санкциялардың белгіленетінін білдіреді. Меншік түсінігі адамның және азаматтың құқықтарының бірін, заңды түрде алынған мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын бекітеді. Сонымен, меншік тек экономикалық категория емес, өйткені құқық нормаларында бекітілген ол құқықтық нысаны экономикалық мазмұнмен ажырамас байланыста болатын экономикалық- құқықтық құбылыс.

Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың жіктелуі оларды зерттеу тәсілдерін саралауға мүмкіндік береді қол сұғушылықтар. А.М. Яковлев жазғандай, қылмыстар арасында тек ұқсастықтар ғана емес, бірақ айырмашылықтар да дараланған. Сонымен қатар, кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған әрбір қылмыс индивидуализмнің көрінісі екенін қосамыз. Жіктеу біртекті қылмыстарды біртұтас топтарға бөледі. Әр түрлі жіктеу топтарына жататын қылмыстар арасындағы айырмашылықтар әрқашан айқын. Бірақ керек егер қылмыстар әртүрлі болса, олардың арасында одан да көп айырмашылыққа назар аударыңыз оларды жасайтын адамдар. Қылмыстардың жіктелуі маңызды болды, деп жазды К. Е. Игошев, бірақ оны жасаған адамдардың типологиясы да сақтауы керек қылмыстар. Игошевтің айтуынша, ең көп «кәмелетке толмағандарға қатысты жіктеу және типология қиын және сонымен бірге өте маңызды».

Сот практикасының материалдарын зерделеу кәмелетке толмағандар мен қылмыскерлерге қатысты жасалған қылмыстардың келесі топтарын бөліп көрсеткен жөн екенін көрсетеді.

Бірінші топ (негізгі) – 14-18 жас аралығындағы кәмелетке толмаған адамдардың өз құрдастарына қатысты жасаған қылмыстары.

Екінші топ бірінші топпен салыстырғанда жас жағынан біртекті. Оған кәмелетке толмаған адамдардың қарама-қарсы өкілдерге қарсы жасаған қылмыстары кіреді жынысы.

Үшінші топ бірінші топпен салыстырғанда біркелкі, бірақ жынысына қатысты. Оған жасалған қылмыстар жатады 14-18 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар 18 жастан асқан әйел адамдармен бірге.

Барлық үш топты туыстық деп санауға болады. Оларды біріктіретін негізгі нәрсе – қылмыскерлердің жынысы мен жасы.

Төртінші – аралас топ. Оған кәмелетке толмаған әйелдердің мужчермен бірге жасаған қылмыстары жатады. Қылмыстық құқық нормаларын қолдана отырып, кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың алдын алу, оның ішінде кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың төмен ашылуы жөніндегі жұмысты қиындатады. Ашылмаған қылмыстар (негізінен тонау) белгілі, тонау, ұрлық) үш есе көп;

Орташа алғанда, әрбір кәмелетке толмаған адам үш-төрт қылмыс жасайды (тонау, тонау, ұрлық), ал соңғы қылмыс ашылды, ол үшін ол жазасын өтейді. Сонымен қатар, біз Жасырын қылмыстар туралы емес, ашылмаған қылмыстар туралы айтып отырмыз. Мұндай жағдайларда жазаның бұлтартпастығы қамтамасыз етілмейді, бұл жаңа қылмыстарға әкеледі. Талдау нәтижелері кәмелетке толмаған адамдарға қатысты қылмыстардың көбеюіне осы қылмыстарды есепке алудан жасыру да әсер ететінін көрсетеді.

Қорытындылап кететін болсақ мен осы аталған адамдардың пікірімен толық келісемін және өзімін бірнеше ұсынысымды қосып кеткім келіп тұр. ҚР қылмыстық кодексінің 133 бабына сәйкес «Кәмелетке толмаған адамды қоғамға жат әрекеттер жасауға тарту» бұл жерде « Кәмелетке толмаған адамды есептіретін заттарды пайдалануға не уытқұмарлыққа не спирттік ішімдіктерді бірнеше рет пайдалануға не қаңғыбастықпен немесе қайыршылықпен айналысуға тарту –төрт мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бір мың сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады» делінеді.

Мен бұл жазаның мөлшерін ұзартқанын қалаймын. Бұл ересек адамдардың өз жасын теріс пайдалануы. Өйткені кәмелет жасқа толмаған бала өз құқықтарын жақсы білмейді. Сол себепті балаларға мектеп жасынан бастап өз қуқықтары мен міндеттерін үйрету керек.

Қазіргі таңда Америка құрама штаттарында ортасындағы зорлық зомбылықтың алдын алу үшін мынадай шаралары бар. Егерде қандайда бала үйінде ата-анасынан қиянат көрсе онда ол құқық қорғау органдарына шағым беруге құқығы болады. Бұл мақаланы жазу себебім Кәмелет жасқа толмағандардың меншігіне қарсы қылмыс үшін қылмыстық жауапкершіліктердің мөлшерін арттыруда. Себебі бала ол елдің болашағы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж. Тоқаевтің балаларға қатысты зорлық-зомбылық фактілері туралы айтып, қоғамда да, отбасында да барлық жағдайларды тоқтатуды туралы сөзі // https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-balalarga-katyisty-zorlyik-zombyilyik-turalyi-ayttyi-350066/

УДК 1.574

S.B. Shamova

Research supervisor: Kassymbek Aliya
Chemistry-biology 2nd course
Kazakh National Pedagogical university named after Abai
Almaty, Kazakhstan
E-mail: shamovasamal58@gmail.com

THE PROBLEM OF FORMING AN ENVIRONMENTAL CULTURE OF STUDENTS

Annotation. The formation of an environmental culture among students is crucial for addressing pressing environmental challenges and promoting sustainability. This scientific statement highlights the significance of environmental education, the role of educators, and interdisciplinary approaches to foster environmental responsibility and stewardship in students. Strategies for developing an environmental culture include cultivating environmental knowledge, fostering a sense of responsibility, encouraging environmentally friendly habits, promoting emotional connections to the environment, enhancing critical thinking, and supporting interdisciplinary learning. Evaluating the effectiveness of environmental education programs is essential to inform future practices and policies. Policymakers should prioritize teacher training, integrate environmental education into curricula, allocate resources for environmental programs, and support regular assessment and evaluation. By implementing these strategies and fostering collaboration among stakeholders, we can empower students to become environmentally responsible citizens, ensuring a more sustainable future for all.

Key words: Environmental culture, legal culture, students, education, interdisciplinary approaches, strategies, evaluation, policymakers, sustainability.

Анотация: Студенттерде экологиялық мәдениетті қалыптастыру өзекті экологиялық мәселелерді шешу және тұрақты дамуға жәрдемдесу үшін өте маңызды. Бұл ғылыми мақалада экологиялық білім берудің маңыздылығы, мұғалімдердің рөлі және оқушылардың экологиялық жауапкершілігі мен қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауын қалыптастырудың пәнаралық тәсілдері көрсетілген. Экологиялық мәдениетті дамыту стратегияларына экологиялық білімді дамыту, жауапкершілік сезімін тәрбиелеу, тұрақты әдеттерді ынталандыру, қоршаған ортамен эмоционалды байланысты дамыту, сыни ойлауды дамыту және пәнаралық оқытуды қолдау кіреді. Экологиялық білім беру бағдарламаларының тиімділігін бағалау болашақ тәжірибе мен саясатты негіздеу үшін қажет. Саясаткерлер мұғалімдерді даярлауға басымдық беруі, экологиялық білім беруді оқу бағдарламаларына қосуы, экологиялық бағдарламаларға ресурстар бөлуі және тұрақты талдау мен бағалауды қолдауы керек. Осы стратегияларды жүзеге асыра отырып және мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастықты дамыта отырып, біз барлығына тұрақты болашақты қамтамасыз ете отырып, студенттерге экологиялық жауапты азамат болуға мүмкіндік бере аламыз.

Түйін сөздер: Экологиялық мәдениет, құқықтық мәдениет, студенттер, білім, пәнаралық тәсілдер, стратегиялар, бағалау, саясат, тұрақтылық.

Аннотация. Формирование экологической культуры у студентов имеет решающее значение для решения насущных экологических проблем и содействия устойчивому развитию. В данном научном сообщении подчеркивается значение экологического образования, роль педагогов и междисциплинарные подходы к формированию у учащихся экологической ответственности и ответственного отношения к окружающей среде. Стратегии развития экологической культуры включают культивирование экологических знаний, воспитание чувства ответственности, поощрение экологически безопасных привычек, развитие эмоциональной связи с окружающей средой, развитие критического мышления и поддержку междисциплинарного обучения. Оценка эффективности программ экологического образования необходима для обоснования будущей практики и политики. Политики должны уделять приоритетное внимание подготовке учителей, включать экологическое образование в учебные программы, выделять ресурсы на экологические программы и поддерживать регулярный анализ и оценку. Реализуя эти стратегии и способствуя сотрудничеству между заинтересованными сторонами, мы сможем дать студентам возможность стать экологически ответственными гражданами, обеспечив более устойчивое будущее для всех.

Ключевые слова: Экологическая культура, правовая культура, студенты, образование, междисциплинарные подходы, стратегии, оценка, политики, устойчивость.

In an era marked by unprecedented environmental challenges, such as climate change, biodiversity loss, deforestation, and resource depletion, the need for a comprehensive understanding and appreciation of the environment has never been greater. The role of education in fostering an environmental culture among students is essential, as it helps shape their values, beliefs, and behaviors towards the natural world. By developing an environmental culture in students, educators can empower future generations to actively engage in addressing global environmental issues, ultimately contributing to the long-term sustainability of our planet.

"The problem of forming an environmental culture of students" is a scientific statement that addresses the challenge of nurturing a mindset and behavioral patterns among students that promote environmental awareness, conservation, and sustainability. This involves fostering an understanding of ecological processes, nurturing a sense of responsibility towards the environment, and cultivating environmentally friendly habits and behaviors. In this paper, we will discuss the role of educators, current approaches and methods, interdisciplinary connections, policy implications, and recommendations for effectively forming an environmental culture in students [1].

The literature on environmental education and the formation of an environmental culture in students is vast and diverse, encompassing various theoretical frameworks, approaches, and methods. In this section, we review some key themes and findings from the literature on this topic.

The literature on environmental education has evolved over time, integrating educational theories and approaches such as environmental behavior changes theories, experiential learning, constructivist learning, place-based education, systems thinking, and education for sustainable development (ESD). These frameworks have informed the development of curricula and teaching strategies that effectively foster environmental literacy, values, and behaviors among students.

Numerous approaches and methods have been employed in environmental education to develop an environmental culture in students. These include:

- Integrating environmental topics into existing curricula across various subjects, such as science, social studies, and humanities
- Utilizing interdisciplinary and problem-based learning approaches to address complex environmental issues
- Implementing hands-on activities, field trips, and outdoor experiences to engage students in authentic learning contexts
- Promoting community engagement, service-learning, and collaborative projects to foster a sense of stewardship and responsibility towards the environment
- Employing digital tools and technologies to enhance environmental learning and connect students with global environmental issues

Despite the potential of environmental education to shape students' environmental culture, several challenges and barriers have been identified in the literature. Some of these include:

- Insufficient teacher training and professional development opportunities in environmental education
- Limited integration of environmental topics into existing curricula, often due to competing curricular demands and a lack of time and resources
- A lack of interdisciplinary collaboration and support within educational institutions
- Inadequate funding and resources to support environmental education programs and initiatives
- Insufficient emphasis on the affective domain, such as fostering emotional connections to the environment and developing a sense of environmental stewardship

The literature review reveals that while progress has been made in understanding the importance of environmental education in forming an environmental culture among students, further research and effort are needed to overcome the challenges and barriers that hinder its effective implementation [2].

Educators play a crucial role in shaping the environmental culture of students, as they facilitate learning experiences, model environmentally responsible behaviors, and help students develop the knowledge, values, and skills necessary for environmental stewardship. In this section, we discuss the various ways educators contribute to the formation of an environmental culture among students and the challenges they face in this endeavor.

To effectively promote an environmental culture, educators must possess a solid understanding of environmental concepts and issues, as well as the pedagogical skills to integrate these topics into their teaching. However, many teachers lack adequate training in environmental education. To address this gap, professional development opportunities and pre-service teacher training programs should emphasize environmental education, providing educators with the knowledge, skills, and confidence to incorporate environmental topics into their instruction.

Educators can foster an environmental culture among students by integrating environmental topics and themes into their existing curricula, across various subjects such as science, social studies, and humanities. This approach not only helps students develop a holistic understanding of the environment and its interconnected systems but also emphasizes the relevance of environmental issues to various disciplines. Educators can collaborate with their colleagues to create interdisciplinary units and projects that address environmental issues from multiple perspectives.

To effectively develop an environmental culture in students, educators should employ student-centered and experiential learning approaches, such as project-based learning, inquiry-based learning, and outdoor experiences. These approaches encourage active engagement, critical thinking, and problem-solving, helping students develop a deeper connection to the environment and a sense of responsibility for its well-being. In addition, educators can incorporate digital tools and technologies to enhance environmental learning and connect students to global environmental issues.

Despite the critical role of educators in forming an environmental culture among students, several challenges persist, including limited training opportunities, insufficient resources, and the need to balance environmental education with other curricular demands. Addressing these challenges requires collaborative efforts from educational institutions, policymakers, and other stakeholders to provide the necessary support, resources, and professional development opportunities for educators to succeed in fostering an environmental culture in students [3].

Developing an environmental culture in students requires a multifaceted approach that addresses not only cognitive aspects, such as knowledge and understanding, but also affective dimensions, including attitudes,

values, and behaviors. In this section, we discuss various strategies to effectively cultivate an environmental culture in students.

A strong foundation in environmental knowledge is crucial for students to comprehend the complexity of ecological processes, human-environment interactions, and global environmental challenges. Educators can integrate environmental topics into various subjects, encourage interdisciplinary learning, and utilize digital tools and resources to help students develop a comprehensive understanding of environmental issues.

Students are more likely to engage in environmentally responsible behaviors when they feel a sense of responsibility and stewardship towards the environment. Educators can nurture these values by emphasizing the ethical implications of environmental issues, facilitating discussions on intergenerational equity, and engaging students in community-based projects and service-learning activities that promote environmental conservation and restoration.

Developing environmentally friendly habits and behaviors is a vital component of an environmental culture. Educators can model sustainable practices, such as recycling, conserving energy, and using eco-friendly products. They can also involve students in school-wide initiatives, such as waste reduction campaigns, energy conservation programs, and school garden projects, to promote a culture of sustainability and environmental responsibility.

Forming an emotional connection to the environment is essential for developing an environmental culture in students. Outdoor learning experiences, field trips, and nature-based activities can help students establish a personal connection with the natural world, fostering a sense of wonder, appreciation, and care for the environment.

Developing students' critical thinking and problem-solving skills is crucial for addressing complex environmental challenges. Educators can encourage inquiry-based learning, debate, and collaborative problem-solving activities to help students analyze environmental issues, evaluate potential solutions, and engage in informed decision-making.

Environmental issues are inherently interdisciplinary, requiring an understanding of the interconnections between natural systems, human societies, and economies. Encouraging interdisciplinary learning and collaboration among educators, students, and community members can help students develop a holistic understanding of environmental challenges and foster a sense of shared responsibility for addressing them.

By implementing these strategies, educators can contribute to the formation of an environmental culture in students, empowering them to become environmentally responsible citizens and stewards of the planet [4].

The complexity and interconnected nature of environmental issues necessitate an interdisciplinary approach to environmental education, which can effectively foster an environmental culture among students. Interdisciplinary approaches help students understand the multifaceted nature of environmental challenges, recognize the connections between natural systems and human societies, and develop the skills and knowledge needed to address these issues. In this section, we discuss the importance of interdisciplinary approaches in forming an environmental culture in students.

Interdisciplinary approaches allow students to explore environmental issues from multiple perspectives, including natural sciences, social sciences, and humanities. This holistic understanding enables students to grasp the intricate relationships between ecological processes, human behavior, and social, economic, and political factors that contribute to environmental challenges.

Addressing environmental issues often requires innovative and collaborative problem-solving. Interdisciplinary approaches foster critical thinking skills by encouraging students to analyze complex problems, identify underlying assumptions, and consider diverse viewpoints. This enables students to evaluate potential solutions, make informed decisions, and engage in collaborative efforts to address environmental challenges.

An interdisciplinary approach to environmental education helps students develop environmental literacy, including an understanding of ecological principles, environmental issues, and the connections between human actions and environmental impacts. This foundation of knowledge, combined with the cultivation of environmental values and ethics, can inspire students to become informed and responsible citizens who actively engage in environmental stewardship.

Incorporating environmental education into multiple subjects and extracurricular activities can help students recognize the relevance of environmental issues to various disciplines, such as history, literature, art, and mathematics. This integration also reinforces the importance of environmental education and helps students develop a comprehensive understanding of the environment, its challenges, and the potential solutions.

Interdisciplinary approaches to environmental education promote collaboration among educators, students, and community members. By working together, these stakeholders can pool their knowledge, resources, and expertise to create effective learning experiences and develop innovative solutions to environmental problems. This collaboration can also foster a sense of shared responsibility and commitment to addressing environmental issues, both locally and globally.

In conclusion, interdisciplinary approaches are vital for forming an environmental culture in students, as they enable learners to develop a comprehensive understanding of environmental challenges, cultivate critical thinking and problem-solving skills, and actively engage in efforts to address these issues. Embracing interdisciplinary approaches in environmental education can empower students to become environmentally responsible citizens and stewards of the planet [5].

Assessing the effectiveness of environmental education programs is essential for understanding their impact on students' environmental culture and informing future educational practices and policies. Evaluation methods should consider both the cognitive and affective dimensions of learning, including the development of environmental knowledge, attitudes, values, and behaviors. In this section, we discuss the key aspects of evaluating the effectiveness of environmental education programs.

Evaluating students' environmental knowledge and understanding involves assessing their comprehension of ecological principles, environmental issues, and the interconnected nature of natural systems and human societies. This can be achieved through various assessment methods, such as written exams, quizzes, oral presentations, and project-based assessments.

Measuring students' attitudes and values towards the environment can provide insights into their emotional and affective responses to environmental issues. Surveys, questionnaires, and interviews can be used to gauge students' attitudes, beliefs, and values regarding environmental responsibility, conservation, and sustainability.

Understanding the impact of environmental education programs on students' environmentally responsible behaviors is crucial for evaluating their effectiveness in fostering an environmental culture. Observations, self-reporting measures, and behavior checklists can be employed to assess students' engagement in environmentally friendly practices, such as recycling, energy conservation, and participation in environmental initiatives.

Environmental education programs should also aim to develop students' skills and competencies, such as critical thinking, problem-solving, communication, and collaboration. Assessments that focus on these skills can include rubrics, performance-based tasks, and peer evaluations.

Long-term impacts of environmental education programs on students' environmental culture can be best understood through longitudinal studies that track students' knowledge, attitudes, values, and behaviors over time. These studies can provide valuable insights into the lasting effects of environmental education on students and inform the development of effective, long-term strategies for fostering an environmental culture.

Gathering feedback from various stakeholders, including educators, students, parents, and community members, can provide essential information about the perceived effectiveness and relevance of environmental education programs. Surveys, interviews, and focus groups can be employed to collect feedback and inform program improvements and future initiatives.

By evaluating the effectiveness of environmental education programs using these various methods, educational institutions, policymakers, and other stakeholders can gain a better understanding of the impact of these programs on students' environmental culture. This information can be used to improve existing programs, inform future initiatives, and ultimately contribute to the formation of an environmental culture among students that promotes environmental responsibility and stewardship [6].

Forming an environmental culture among students is crucial for addressing current and future environmental challenges. Educational institutions, policymakers, and other stakeholders must work collaboratively to create and implement policies that support the effective integration of environmental education into curricula and school culture. In this section, we discuss policy implications and recommendations for fostering an environmental culture in students.

Policies should prioritize and allocate resources for teacher training and professional development in environmental education. This includes pre-service teacher training programs and ongoing professional development opportunities that equip educators with the knowledge, skills, and confidence needed to integrate environmental topics into their teaching.

Policymakers should support the integration of environmental education across various subjects, including science, social studies, and humanities. This can be achieved through the development of national or regional curriculum guidelines, the provision of resources for interdisciplinary collaboration, and the recognition of environmental education as a critical component of students' learning experiences.

Policies should encourage the use of interdisciplinary and experiential learning approaches in environmental education, which have been shown to be effective in fostering an environmental culture among students. This can include supporting collaborative efforts among educators, providing resources for outdoor and hands-on learning experiences, and promoting community engagement and service-learning opportunities.

Policymakers should allocate resources to support the development and implementation of environmental education programs, initiatives, and materials. This can include funding for school gardens,

energy conservation projects, waste reduction campaigns, and digital tools and resources that enhance environmental learning and engagement.

Policies should support the regular assessment and evaluation of environmental education programs to ensure their effectiveness in forming an environmental culture among students. This can involve the development of standardized assessment tools and guidelines, as well as the allocation of resources for long-term, longitudinal studies that examine the impact of environmental education on students' knowledge, attitudes, values, and behaviors.

Policymakers should promote collaboration among various stakeholders, including educational institutions, non-governmental organizations, community groups, and the private sector, to create comprehensive and effective environmental education programs. Such collaboration can facilitate the sharing of expertise, resources, and best practices, ultimately contributing to the development of an environmental culture among students.

By implementing these policy recommendations, stakeholders can support the formation of an environmental culture in students, empowering them to become informed and responsible citizens who actively engage in environmental stewardship and contribute to the long-term sustainability of our planet [7].

The problem of forming an environmental culture among students is of paramount importance, given the pressing environmental challenges facing our planet. Developing an environmental culture in students not only equips them with the knowledge and understanding necessary to address these issues but also fosters attitudes, values, and behaviors that promote environmental responsibility and stewardship.

This scientific statement has discussed the background and significance of environmental education, the role of educators, theoretical frameworks, strategies for developing environmental culture, the importance of interdisciplinary approaches, and evaluation methods for environmental education programs. It has also provided policy implications and recommendations for fostering an environmental culture in students.

To effectively address the problem of forming an environmental culture among students, it is crucial for educators, policymakers, and other stakeholders to collaborate and invest in environmental education initiatives. By prioritizing teacher training, integrating environmental education into curricula, promoting interdisciplinary and experiential learning approaches, allocating resources, and regularly assessing and evaluating the effectiveness of environmental education programs, we can cultivate an environmental culture in students that will empower them to become environmentally responsible citizens and stewards of the planet.

In conclusion, the formation of an environmental culture among students is an essential and achievable goal. By recognizing the importance of this issue and implementing effective policies and practices, we can ensure that the next generation is well-prepared to address the environmental challenges of today and tomorrow, contributing to a more sustainable and resilient future for all [8].

References:

1. Chawla, L. (2006). Learning to love the natural world enough to protect it. *Barn* nr. 2, 57-58.
2. Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1990). Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21. [Link] (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00958964.1990.10753743>)
3. Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504622.2012.697545>
4. Liefänder, A. K., Fröhlich, G., Bogner, F. X., & Schultz, P. W. (2013). Promoting connectedness with nature through environmental education. *Environmental Education Research*, 19(3), 370-384. [Link] (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504622.2012.697545>)
5. Orr, D. W. (1992). *Ecological literacy: Education and the transition to a postmodern world*. Albany, NY: State University of New York Press.
6. Stevenson, R. B., Brody, M., Dillon, J., & Wals, A. E. (Eds.). (2013). *International handbook of research on environmental education*. New York, NY: Routledge. [Link] (<https://www.routledge.com/International-Handbook-of-Research-on-Environmental-Education/Stevenson-Brody-Dillon-Wals/p/book/9780415892384>)
7. UNESCO. (1978). *Intergovernmental Conference on Environmental Education. Final Report*, Tbilisi (USSR). <http://unesdoc.unesco.org/>
8. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1. [Link] (<https://sdgs.un.org/2030agenda>)

Ш.Ә. Мәдіхан

Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының 4-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: **Н.Б.Калкаева**
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Анотация: Мақалада экологиялық қылмыстылыққа қарсы әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлар: жер жағдайын жақсарту, олардың тиімділігін арттыру, ауыл шаруашылыққа жарамдылығын жақсарту үшін үнемі негізделген ғылыми шаралар қарастырылады. Соның ішінде міндетті есепке алатын нәрсе географиялық, климаттық және өзгеде

факторлар, олар адамның әрекетіне, еңбегінің, дәстүрінің, өзіндік санасының, өзіндік бағалауының сипатына әсер ете алуы тиіс екендігі көрсетіледі. Экологиялық қылмыстылықты алдын алуда сәйкесінше заң шығарушы және атқарушы құрылымдардан құралатын комитеттер мен комиссиялар үлкен рөлді иеленуі керектігі түсіндіріледі.

Түйін сөздер: қылмыстылықпен күрес, экологиялық қылмыстылық, қылмыстылықты алдын алу, қылмыстық саясат.

Аннотация: В статье рассматриваются обоснованные научные меры для улучшения состояния земель, повышения их эффективности, улучшения сельскохозяйственной пригодности. Обязательно учитываются географические, климатические и иные факторы, которые должны влиять на поведение человека, характер, трудовые отношения, традиции, самосознание, самооценку. Большую роль в профилактике экологической преступности оказывают комитеты и комиссии, состоящие из законодательных и исполнительных структур.

Ключевые слова: борьба с преступностью, экологическая преступность, профилактика преступности, уголовная политика.

Abstract: The article considers reasonable scientific measures to improve the condition of land, increase their efficiency, improve agricultural fitness. Geographical, climatic and other factors that should affect human behavior, character, labor relations, traditions, self-awareness, self-esteem are necessarily taken into account. A large role in the prevention of environmental crime is provided by committees and commissions consisting of legislative and executive structures.

Keywords: crime fighting, environmental crime, crime prevention, criminal policy.

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет ретінде құқықтық жүйесін халықаралық қауымдастық тәжірибесін жаңа кезең талаптарын ескере отырып кешенді түрде қайта қалыптастыруда. Мұның барысында ескі үрдісті жаңа заман қажеттілігімен үйлестіре, білікті түрде қоғамдық қатынастарды құқықтық тұрғыда реттеуге барлық күшті мемлекеттік органдар, қоғам мүшелері салып отыр.

Азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарының сақталуын, қоғам тұрақтылығы, қауіпсіздік пен тыныштылықты қамтамасыз ету тұрғысынан қылмыстылықпен күресудің басты бағыты болып оның алдын алу болып табылады. Криминологиядағы қылмыстылықтың алдын алу болып қылмыстың жағдайлары мен себептерін анықтауға, оны әлсіретіп жоюға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралардың көпдеңгейлі жүйесі, сонымен қатар тұлғалардың өмір сүру жағдайы және тәртібі қылмыс жасау мүмкіндігін көрсететін қылмыстық жолға түсуінің алдын алу және ондай өзгеріске жол бермеу болып табылады. Нормативтік құқықтық актілердегі және криминологиялық әдебиеттердегі “алдын алу”, “профилактика”, “превенция” түсініктері қолданылған. Кейбір авторлар оларды қылмыстылықтың алдын алу қызметтерінің түрлері мен бағыттарының әр түрлі деңгейлері деп пайымдайды. Ал профессор Е.О.Алаухановтың пікірінше, аталған терминдер тең, яғни өзара алмастырылады[1].

Қылмыстылықтың алдын алу дегеніміз мемлекеттің, қоғамның, жеке және заңды тұлғалардың қылмыстылыққа жаңа адамдардың тартылуына, жаңа қылмыстық іс-әрекеттердің жасалуына, қоғамдық қатынастардың ары қарай қылмыстануына жол бермеу мақсатында қылмыстылық детерминация және себептілік процесіне мақсатты ықпал ету. Атақты криминолог-ғалым Г.А.Аванесовтың ойынша, қылмыстың алдын алу мақсатында ықпал жасалынатын объект “өте күрделі құбылыс”, оған жеке адам, адамдар тобы, оларды қоршаған орта және әр түрлі “заттар” – факторлар, себептер мен жағдайлар және т.б.жатады [2, 1256.].

Қылмыстылықтың алдын алу деп-қылмыстылықтың себептерін және оған мүмкіндік тудыратын жағдайларды анықтау және жою мақсатында мемлекеттік, қоғамдық және басқа ұйымдардың жүргізетін өзара байланыстағы әр түрлі шараларының жиынтығын танимыз [3]. Бұл терминмен қатар “сақтандыру” термині де қолданылады. Кейбір авторлар бұл екі ұғымды синонимдер дейді, кейбіреулері олардың арасында айырмашылықтар бар дейді. Айта кеткеніміз орынды болар, қылмыстылықпен күрес ұғымы және оның мазмұны өзекті де дау-дамайлы болып табылатын криминологияның төртінші пәні. Осы ұғым туралы да сөз қозғау артықшылық болмас. Қылмыстылықпен күрес деп құқық қорғау органдарының, жеке азаматтардың сондай-ақ қоғамдық ұйымдардың қылмыстылықтың себептері мен жағдайларына әсер ету, қылмыстық әрекеттерді тойтарумен байланысты жүйелік-құрылымдық қызметті танимыз. “Қылмыстылықпен күрес” термині құқықтық және ресми құжаттарда, сонымен қатар ғылыми еңбектерде кеңінен қолданылады және “бақылау”, “қарсы әрекет”, “қылмыстылықпен соғыс” сияқты ұғымдарды пайдалану кездері ғылыми әдебиеттерде, бұқаралық ақпарат құралдарында байқалып отыр[4].

БҰҰ жүйелі түрде қылмыстылықпен күрес жөнінде конференциялар өткізіп тұрады. Қылмыстылықпен күресті ұйымдастыруға заң ғылымдарының докторы, профессор Е.О. Алаухановтың пікірінше, мыналар жатады:

1. Ақпараттық –талдау қызметі;
2. Криминологиялық болжау;
3. Қылмыстылықпен күрес стратегиясын анықтау;
4. Криминологиялық жоспарлау, яғни қылмыстылықпен күресуге арналған бағдарламалар;
5. Қылмыстылықпен күрес жөніндегі заңнаманы жетілдіру немесе заңнамалық шығармашылық;
6. Қылмыстылықпен күрес бағдарламаларын жүзеге асыру, оларға өзгерістер мен түзетулер енгізу және сол қызметті үйлестіру;

7. Қылмыстылықпен күресті ғылыми –зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру және оны қамтамасыз етудің тиімді тетіктерін дамыту.

Экологиялық қылмыстылықты алдын алу шараларының жүзеге асырылуы тікелей табиғат пен қоғамның өзара қатынас аясында әлеуметтік процесстердің әрекеттерінің нәтижесімен байланысты. Мәселен, Алматы облыстық қоршаған ортаны қорғау басқармасы бірыңғай мемлекеттік саясат жүргізіп, облыс аумағында ұлттық экономикалық бағдарламалардың орындалуын ұйымдастырумен, өз құзыреті шегінде қоршаған ортаға байланысты экологиялық талаптарды бекітумен немесе келісумен, лимиттер мен квоталарды белгілеумен, шаруашылық қызметтің экологиялық қауіпті түрлеріне, қоршаған ортаға зиянды заттардың тасталуы мен шығарылуына лицензиялар, табиғатты пайдалануға рұқсат берумен шұғылданып келеді. Жыл сайын атмосфералық ауа 75,0 мың тоннадан астам зиянды заттармен ластанады екен. Табиғатты қорғау жөнінде атқарылған шаралар арқасында соңғы бір жыл ішінде мұндай зиянды заттардың тасталуы 2,5 мың тоннаға кеміп отыр. Жыл басынан бері тек табиғат пайдаланушылар қаржысы есебінен миллиондаған теңге табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыруға жұмсалды. Атап айтқанда, АПК-нің екінші және 3-ші жылу орталықтарында күл ұстау қондырғыларының режимдік-реттеу шараларын өткізу, зерттеу жүргізу арқылы ауаны зиянды заттармен ластау біршама азайды; “Қаз мырыш” акционерлік қоғамының Текелі комбинатында шаң ұстағыш бірнеше қондырғы орнатылып, тозығы жеткен құбырлар ауыстырылды, биотоғандар жаңартылды.

Профилактика органдарымен бұл шара жүргізіліп жатқан тұлғалардың ара қатынасы, яғни құқықтарын ескеру, криминогенді процесстердің ары қарай дамуының алдын алу және оларды ертерек анықтау мәселесі қойылады. Оның мақсаты-мемлекет, қоғам, азаматтар үшін қылмыстық зияннан туындайтын зардапты минимализациялау. Бұл ретте нақты дәлелденген фактілердің болуы шарт: біріншіден, тұлғаның әлеуметтік орта мен өмір сүру жағдайына криминалдық әсерін анықтау; екіншіден, тұлғаның рецидив жолына немесе қылмыстық жолына түсуін күәлайтын азаматтық-құқықтық, тәртіптік, әкімшілік құқық бұзушылықтарды бекіту. Осы фактілердің арқасында әлеуметтік тәрбие мен көмек және криминологиялық профилактиканың ара жігі айқындалады.

Нақ сол макродеңгейлі түрде криминологияға қарсы ұзақ уақытты талап ететін әсер етушілердің құрылуы, экологиялық қоғамдық қатынастарда құқықтық тәртіп пен заңдылықты, құқықтық экологиялық сана мен тәртіпті құруға септігін тигізеді. Аталған процесстердің жедел іске қосылуына мысалы табиғаттың экологиялық маңызды компоненттерді жекешелендіру нысанына өткізу мен әлеуметтік проблемаларды шешуге болады [5,158 б.]. Криминологияға қарсы процестің барлық деңгейінің субъектілері болып мемлекет, кәсіпорындар, қоғамдық ұйымдар, қоғамдық құрылымдар, жеке азаматтар танылады. Криминология ғылымындағы қылмыстылықты алдын алудың ең маңыздысы болып әлеуметтік- экономикалық сипаттағы шаралар табылады:

- қоршаған ортаға интенсивті түрде әсер ететін өндірістің энергетикалық және өзге де салалары- металлургия, тау өндірісі және өзгеде өндіріс өнімдерін жақсарту;
- жабайы аңдардың ортасының, ауыл шаруашылық жануарларының түрлік құрамын сақтауға, жерге ұқыптылықпен қарауға бағытталған тиімді технологияларды, өндірістерді дамыту;
- атмосфераға кері әсерін тигізетін, құнарлы су және өзге де биологиялық және физикалық параметрлерді ластауды азайтатын ресурсты ұқыпты пайдалану негізінде қазіргі талаптарға сай көліктерді ойлап табу.

Біздің ойымызша, экологиялық қылмыстылыққа қарсы әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлар: жер жағдайын жақсарту, олардың тиімділігін арттыру, ауыл шаруашылыққа жарамдылығын жақсарту үшін үнемі негізделген ғылыми шаралар болуы керек. Соның ішінде міндетті есепке алатын нәрсе географиялық, климаттық және өзгеде факторлар, олар адамның әрекетіне, еңбегінің, дәстүрінің, өзіндік санасының, өзіндік бағалауының сипатына әсер ете алуы тиіс. Экологиялық қылмыстарды алдын алуда сәйкесінше заң шығарушы және атқарушы құрылымдардан құралатын комитеттер мен комиссиялар үлкен рөлді иеленуі керек. Қоғамдық, сондай-ақ жеке деңгейде экологиялық құқықтық сананың үнемі өсуі мен жақсаруы үлкен маңызға ие. Бұл тапсырманы орындауда экологиялық алдын алу қызметінің негізгі құзыреттері туралы нақ осы жерде экологиялық құқықтық сананың түсіп кетуін, өнімсіздігін, дұрыс емес шешімдердің шығарылуын, қадағалаусыздықты, протекционизмді, қызметтік алға жүруді, суверенизацияны жеңудің нақты мүмкіндігі туындайды.

Экологиялық құқықтық сананың, сонымен қатар тәртіптің жетілуіне бағытталған шараларға жатқызылады:

- адамдардың құқықтық тыйым салуларымен ішкі және сыртқы келісімді қамтамасыз ету;
- экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін бекітілген жауапкершілікті негіздейтін нормаларды ақпараттандыру мен үгіт-насихат жүргізу, бұл құқық бұзушылықтарға қарсы әрекетті және шыдамаушылыққа азаматтардың әлеуметтік белсенділігін көтеру;

- экологиялық білім берудің негізгі мақсаты-қоршаған ортаны қалыпты жағдайда сақтауда жеке азаматтардың жауапкершілік сезімін қалыптастыру, әрбір адамды экологиялық саналыққа тәрбиелеу, қоршаған ортаға адамгершілік қатынасты қалыптастыру.

Экологиялық қылмыстардың алдын алудың нәтижелілігі ескертушілік шаралардың жалпы және арнайы сипатын белсенді қолдануды болжайды. Соңғыларға, аталғандардан басқа қатысты: экологиялық маңызды әрекеттерді жасағандығы үшін бақылауды жақсартып отырып, қылмыстық-құқықтық тыйым салулардың сақталуын енгізу. Сәйкес адресаттарды инстанцияларды экологиялық құқықбұзушылықтар фактілерін анықтағандығы туралы ақпараттандырып отыру, технологиялар мен реттеушілік функциялар мен процесстердің құрылуы мен арнайы режимін бекіту, арнайы экологиялық зиянды әрекеттерді нормативтік тыйым салу. Қадағалаудың объектілері болып ерекше табиғи кешендер, аумақтар, учаскелер, су қоймалары, атмосфералық ауа, жан-жануарлар әлемі, сулар, орман массивтері және т.б. Сондай-ақ қадағалауды жекелеген адамдар тобына және азаматтардың жүріс тұрысына орнатуды жүзеге асыру керек.

Қадағалау субъектілері: құқық қорғау органдары, табиғатты қорғау инспекциялары, қоғамдық ұйымдар, қадағалаушы мемлекеттік органдары. Қадағалау әдістері мыналарды қамтиды: тексерулер мен рейдтер жүргізу, патрульдеу арқылы табиғи объектілердің жәй-күйіне тікелей тәжірибелік бақылау жүргізу, табиғи объектілерге заңсыз қолсұғушылықтарға жол бермеу, кіргізу режимін орнату, экологиялық қылмыстарды жасау үшін пайдаланылатын құралдарды алып қою, құқыққа қайшы әрекеттерді болдырмау және т.б. [6, 531 б.]

Экологиялық құқық қатынастарын реттеуде құқықтық нормалардың сақталуын қадағалауды жүзеге асыру ерекше орынды иеленеді. Бұл-табиғатты қорғау заңнамасының орындалуына прокурорлық қадағалау, рұқсат беру жүйесінің қызметі, әкімшілік қадағалау, т.б. қылмыстылықтың жалпы алдын алу дегеніміз-қылмыстылықтың барлық халыққа немесе оның жекелеген топтарына ықпал ететін, жалпы экономикалық, әлеуметтік және өзге де критерийлер бойынша бөлініп алынатын және бұл ретте ондай әлеуметтік топтардың іс жүзінде барлық өкілдеріне іс-қимыл мүмкіндігін жасайтын детерминация және себептілік процестерін жою жөніндегі шаралар жүйесі.

Жалпы әлеуметтік қоғам мүшелерінің өмір сүру деңгейін көтеруді мақсат ететін экономика саласындағы енгізулер. Тұтынушылық нарығындағы дефицитті азайту, яғни тұтынушылық нарығындағы сауда-саттық тауарлардың профицитін көтеру. Тұрғын үй мәселесін шешу негізінде отбасын нығайту, еңбек жағдайларын жақсарту, балалар мен аналарды қорғауды мемлекеттік дәрежедегі бағдарламалар арқылы көтермелеу. Әлеуметтік патологияларға қарсы маскүнемдік, есірткі заттарды тұтыну, қаңғыбастық, жезөкшелік сияқты теріс құбылыстарды атап өткен жөн болар.

Қоршаған ортаға қылмыстық қолсұғушылықтарды алдын алудың тиімді шаралары ретінде мыналарды ұсынбақпыз: мамандырылған арнайы прокуратура жүйесіне кіретін табиғатты қорғау прокуратураларының ұсыныстары, наразылықтары, ұсынымдары; тергеушілердің ұсыныстары және соттардың жеке ұйғарымдары; экологиялық-құқықтық алдын алушылық қызмет субъектілерінің, табиғатты қорғау инспекцияларының, ішкі істер органдарының мәліметтері. Жеке азаматтар жиналыстарының, еңбек ұжымдарының, қоғамдық ұйымдардың шешімдері мен қаулылары осы бағыттағы жұмыстың ілгерілеуіне елеулі көмегін тигізеді.

Табиғатты қорғау заңнамасын жетілдіру шаралары маңызды ескертушілік орынды иеленеді. Бұл маңызды шаралар астарында мемлекеттің жүргізіп отырған саясатымен қатар, экологиялық-құқықтық саясаттың оңтайлы режимінде ғылыми негізделген, қоршаған ортаға қарсы қолсұғушылықтарды немесе қоғамға қауіпті әрекеттерді дер уақытылы криминализациялау не одан арылту түсіндіріледі.

Адам – табиғат баласы, онымен үйлесімде болу - өмірдің негізгі шарты. Даму барысының бір кезеңінде адамдар қайтпас қателік жасады: табиғат ананы өзінің малайына айналдырды, құдай үйін кәсіпханаға ауыстырды. Өркениетті адамның табиғатпен қатынас принципі – үйлесімді емес әсер ету. Міне осы – біздің мәдениетіміздің басты қателігі. Тұтыну патологиясы, комфорттан есірткі құмарлық тәуелділігі адамды табиғат ресурстарын шексіз алуға итермелейді. Бұл адамзаттың бір бөлігінің элементі болып қалыптасты. Кейбір халықтар тұтынуды соншалықты өсірген, қазіргі таңда өздерінің ресурстары жеткіліксіз болып отыр. Әлемдік ресурстарды қайта бөлуге ұмтылу - әскери қауіптің басты көзі. Бұл қауіп әскерді ұстау мен қаруландыру үшін табиғаттан тағы ресурстарды алуды талап етеді. Ол әскер мен қару жүйелері (әсіресе ядролық, химиялық, биологиялық) қоршаған ортаны ластаудың негізгі қайнар көзі болып табылады [7, 153 б.].

Осылайша экологиялық қылмыстылықтың басты факторлары болып мыналар табылады:

- Тұтыну патологиясы (біздің мәдениетіміздің дамуының басты бағытын анықтайтын адамдар тобының шектен тыс сұраныстары).

- Бір мемлекеттердің екінші мемлекет ресурстарын басып алуға ұмтылуы (әскери қауіп және қару – жарак жарысы).

Біздің ойымызша, экологиялық қылмыстылыққа әсер етудің басты бағыты – халықтың табиғатты қорғауға деген қарым – қатынасын өзгерту, экологиялық мәдениетті қалыптастыру және сол саладағы мемлекеттік идеологияны жасап шығару, қоғам мен экологиялық қылмыстылықтың қақтығысында

басты тіректі мемлекет ішіндегі және халықаралық табиғатты қорғау белсенділігін үйлестіруде деп білу қажет.

Экологиялық қылмыстылықты жеке дербес мемлекет шеңберінде жоюға тырысу тек шектеулі нәтиже бере алады: бір мемлекеттегі экологиялық дағдарыс түгелдегі әлемге тарайтыны анық. Экологиялық қылмыстылыққа әсер етудің интернационалдық аспектісі әсер етудің халықаралық субъектісін қалыптастырып, дамытуында. Бұндай субъект біртіндеп пайда бола бастауында. Әлемнің барлық прогрессивті күштерінің міндеті – оны мемлекеттік эгоизмнен тазарту болып табылады. Ақырғының көрініс табатын нысандарына келесілер жатқызылады:

- экологиялық қозғалыстың іс – шараларын жамылып барлау жұмысын қарқынлату;
- экологиялық қатерлерге қарсы әрекет етуде ішкі реакцияның саяси күштерге тәуелді болуы (мысалы, 1999 жылы Югославиядағы мұнай қоймалары мен химиялық кәсіпорындарды НАТО-ның бомбылауы Еуропадағы экологиялық дағдарыс қаупін туғызды, алайда шетелдік экологиялық ұйымдар бұған мән бермей ұмыта салды.) [8, 285 б.]

Экологиялық қылмыстылыққа әсер етудің ішкі мемлекеттік аспектісі табиғатты өз азаматтарымыз бен шетелдіктердің қол сұғуынан тұрады. Бұл бағытта мынадай шаралар нәтижелі болуы мүмкін деп есептейміз:

1. Қазақстандық қоғамының өз табиғатын қорғауға жұмылдыру:

- әр адамның табиғатқа деген қарым – қатынасын өзгерту;
- азаматтарды экологиялық қатерлер туралы хабардар ету;
- азаматтарды қоғамдық – саяси құрылымдарға (экологиялық қозғалыстар) біріктіру;
- елдегі экологиялық жағдайды сауықтыру міндеттерін жалпы ұлттық идея ретінде қалыптастыру;
- табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты өзгерту мақсатында атқарушы және өкілетті билік органдарына әсер ету.

2. Экология саласындағы мемлекеттік саясатты өзгерту:

- экологиялық идеологияны қалыптастыру мен дамытуға атсалысу, бұл идеяларды мемлекеттік насихаттау және қаржыландыру;
- туған табиғатты қорғауға ұлттың барлық күштерін жұмылдыру, қоғамдық және діни экологиялық ұйымдарға жәрдемдесу;
- экологиялық протекционизм тұжырымдамасын қалыптастыру және оны тәжірибе жүзінде жүзеге асыру;
- экономикалық саясатты өзгерту, елде экологиялық таза өндірісті қалыптастыруға бағытталған стратегиялық саясатты қалыптастыру, тиісті технологияларды дамытуды ынталандыру;
- сыртқы саясатты өзгерту, шетелге табиғат ресурстарын шығарудан сақтау, елімізде кез келген радиоактивті, улы және басқа да қалдықтарды енгізуге тосқауыл қою;
- кедейшілік тамырына балта шабу, жұмыссыздықты шектеу, өмірдің қылмыстық рационализмін бұзу.

3. Азаматтарға экологиялық тәрбие беру жүйесін қалыптастырып, дамыту. Қазіргі таңда экологиялық білім беру және тәрбиелеу дүние жүзінде кең түрде жақсы қарқынмен таралып, экологиялық қауіптен құтқару шараларын іске асыруға үйретіп жатқанын ақпарат көздерінен біліп жатырмыз. Экологиялық білім беру және тәрбиелеу үздіксіз жүргізілетін үрдіс. Нақты өткізілген шаралардың нәтижесінде жеке тұлғалардың ой мен санасын қалыптастыра отырып, оның табиғатқа деген көзқарасын, экологиялық мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Ал экологиялық мәдениет дегеніміз-бірнеше компоненттерден тұратын біртұтас жүйе:

- экологиялық білім жүйесі;
- экологиялық ой мен сана;
- мәдени сезімталдығы;
- экологиялық мәдени мінез-құлық, экологиялық сауаттылық, ой мен сана және сезімталдылық күнделікті іс-әрекеттік нормаға айналуы керек.

4. Біздің қоғамымызда әлеуметтік бақылау жүйесін дамыту, оның экология саласындағы белсенділігін арттыру, экологиялық қылмыстылықтың алдын алу мен бұлтартпауға қоғамды тарту.

5. Табиғатты пайдалану саласындағы құқық қорғау және мемлекеттік бақылау органдарының қызметінің тиімділігін арттыру.

6. Арнайы экологиялық құқық қорғау органдарын елдің барлық аймақтарында ұйымдастыру (экологиялық полиция, табиғат қорғау прокуратурасы, мамандырылған соттар қызметін нығайтуға жан-жақты көмек көрсету: материалдық, қаржылай, т.б.).

7. Латентті экологиялық қылмыстылықтың арнайы зерттеушілерін ұйымдастыру. Қоғам мүшелері бұл феноменнің шынайы көлемі немесе масштабы туралы ақпаратты білуі тиіс.

Біздің ойымызша, экологиялық қылмыстылыққа әсер етудің басты бағыты, яғни алдын алу болып: халықтың табиғатты қорғауға деген қарым – қатынасын өзгерту, экологиялық мәдениетті қалыптастыру және сол саладағы мемлекеттік идеологияны жасап шығару, қоғам мен экологиялық

қылмыстылықтың қақтығысында басты тіректі мемлекет ішіндегі және халықаралық табиғатты қорғау белсенділігін үйлестіруде деп қабылдау қажет; табиғаттың сырын, өзіндік арақатынасын зерттеп, мүмкін болатын экологиялық зардаптардың мөлшерін, таралған аумағын, экономикаға келтірілген зиянын, жер бетіндегі тіршілік иелеріне тигізетін қолайсыз құбылыстарын айқындап, оған қарсы пәрменді күрес жүргізу. Адамның өзі сол табиғат пен жер Ананың перзенті, табиғат пен Жер ананы сүйе білу, оны аялау-кез келген адамның азаматтық борышы, рухани байлығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Алауханов Е.О. Криминология. – Алматы, 2013. -429 б.
2. Аванесов Г.А. Криминология и организация предупреждения преступлений.М., 1995.-147с.
3. Калкаева Н.Б. Криминология кестелер альбомы мен анықтамалары (мультимедиялық оқу-көрнекілік құралы). – Алматы, 2021
4. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты. -М.: изд-во УРАО, 2002. -239 с.
5. Иншаков С.М. Криминология: Учебник. -М., Юриспруденция,2000. -432с.
6. Хохряков Г.Ф. Криминология:Учебник. -М.:Юрист, 2000.-511с.
7. Криминология: Учебник для вузов/Под ред. В.Н.Бурлакова, Н.М.Кропачева. –СПб.: Питер, 2003.-432с.
8. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций.-2-е изд., исправ. и доп.- М.:ЦЮЛ “Щит”, 2001.-332с.

Қ.Ә. Батырбаев

Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының 4-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: **Н.Б.Калкаева**
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану
кафедрасының қауымд.профессоры, з.ғ.к.

ҚР ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫ САРАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Анотация: Мақалада автор экономикалық контрабанданың түсінігін жан-жақты зерттеп қарастырады. Сондай-ақ, экономикалық қызмет саласындағы кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтар – заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау, жалған ақша немесе бағалы қағаз жасау немесе сату, контрабанда немесе салық төлеуден жалтару және басқалары – белгілі бір дәрежеде экономикалық қызметпен байланысқан мемлекеттің және өзге де субъектілердің экономикалық мүддесіне қол сұғуымен көрінетіндігін жазады.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, контрабанда, экономикалық контрабанда, қылмыстық жауапкершілік.

Аннотация: В статье автор подробно исследует понятие экономической контрабанды. Также отмечается, что любые уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности – воспрепятствование законной предпринимательской деятельности, изготовление или сбыт поддельных денег или ценных бумаг, контрабанда или уклонение от уплаты налогов и другие – в той или иной степени выражаются в посягательстве на экономические интересы государства и иных субъектов, связанных с экономической деятельностью.

Ключевые слова: уголовное право, контрабанда, экономическая контрабанда, уголовная ответственность

Abstract: In the article, the author explores in detail the concept of economic smuggling. It is also noted that any criminal offenses in the field of economic activity - obstruction of legitimate entrepreneurial activity, manufacture or sale of fake money or securities, smuggling or tax evasion and others - are expressed to one degree or another in an attack on the economic interests of the state and other entities related to economic activity.

Keywords: criminal law, smuggling, economic smuggling, criminal liability

Экономикалық контрабанданың қоғамға қауіптілігі жоғары, ол мемлекетіміздің экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді. Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар мемлекеттің кіріс бюджетіне түсетін ақша қаражаттардың ағымын тосқауылдап, мемлекеттің бюджеттік және салықтық саясатын жүйесіздендіреді. Бюджет тапшылығы алдымен, әлеуметтік салаға, ғылым мен мәдениеттің дамуына, құқық қорғау органдарын қаржыландыруына әсерін тигізеді, елде әлеуметтік тапшылық және саяси тұрақсыздық қалыптасады.

Экономикалық қызмет саласындағы кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтар – заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау, жалған ақша немесе бағалы қағаз жасау немесе сату, контрабанда немесе салық төлеуден жалтару және басқалары – белгілі бір дәрежеде экономикалық қызметпен байланысқан мемлекеттің және өзге де субъектілердің экономикалық мүддесіне қол сұғуымен көрінеді. Мемлекет пен қоғамға қауіптілікті жеке тұлғалар немесе делдалдар, мемлекеттік функцияларды жүзеге асыратын тұлғалар арқылы мүліктік игіліктерді заңсыз алу фактілері мемлекеттің экономикалық қалыпты дамуы мүдделері мен стратегиялық тұрақтылығын әлсіретеді.

Контрабанда, ең алдымен, мемлекеттің экономикалық мүддесіне нұқсан келтіреді, себебі, біріншіден - әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді. Екіншіден, елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған тауарлар (стратегиялық мақсаттағы шикізат) әкетіледі. Контрабанданың негізгі тікелей объектісі - мемлекеттің қаржылық қызметі. Қосымша объектісі - Қазақстан Республикасының кедендік шекарасын кесіп өту ережесі. Контрабанданың затына және субъектісіне байланысты оның

факультативті объектілеріне қоғамдық қауіпсіздік, мемлекеттік органдардың қызметі, Қазақстан Республикасының саяси мүддесі, Қазақстан халқының денсаулығы, қоғамның моральдық бастауы, Қазақстан халқының тарихи-мәдени мұралары жатады.

Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы ҚР Қылмыстық кодекстің 234-бабында көрсетілгендерден басқа тауарларды және басқа заттарды ірі мөлшерде кедендік шекара арқылы алып өтуге бағытталған белсенді әрекетпен сипатталады[1].

Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы тіке ниет түріндегі кінә. Айыпты адам тиісті тауарларды немесе басқа заттарды кедендік шекара арқылы ірі мөлшерде өткізіп отырғанын түйсінеді, осы іс-әрекетті жасағанды қалайды. Тауарлар мен басқа заттарды алып өтудің балама тәсілдерінің кемінде біреуін адам ойластыруы қажет. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі - жасы 16-ға толған, ақыл есі дұрыс жеке тұлға. Экономикалық контрабанда, негізінен, жасырын жасалатындықтан қандай тауардың қанша көлемде шекара арқылы заңсыз өткендігін анықтау мүмкін емес. «Экономикалық қылмыстылық», «сыбайлас жемқорлық», «ұйымдасқан қылмыстылық» ұғымдары іс-тәжірибеде кең тараған. Экономика саласындағы қылмыстылық пайдакүнемділік қылмыстылық, меншікке қарсы қылмыстылық ұғымдарына тектес. Бұл ұғым заң жүзінде арнайы танылмағандықтан ғалымдар арасында ол жөнінде бірыңғай түсінік қалыптаса қоймаған. Мысалы, В.В. Лунеевтің ойынша «экономикалық қылмыстар елдегі және әлемдегі экономикалық қатынастармен тікелей байланыстың пайдакүнемдік қылмыстылықтың құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл топтағы түсінік пайдакүнемдік қылмыстылық сынды ұғымның өзіндей нақты емес, делінген [2, 19-27 бб].

Оны және топ ретінде қараудың экономикалық, әлеуметтік криминологиялық және тіптен саяси да негіздері бар. Ал, А.М. Медведев болса, экономикалық қылмыстылық құқыққа, бостандыққа, экономикалық қатынастың қатысушыларының мүдделері мен қажеттілігіне қол сұғады, экономикалық (шаруашылық) механизмнің дұрыс қызметін бұзады, әлеуметтік құндылықтар мен материалдық игіліктерге зиян келтіреді дейді [3, 255-256 бб].

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігі азаматтардың немесе басқа адамдардың арызы бойынша емес, өкілетті органдардың қылмыс факторларын ашуы нәтижесінде айқындалады. Айта кету керек, орташа өндірістік кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін толық тексеру бір жылға немесе одан ұзақ уақытқа созылуы мүмкін, сот-бухгалтерлік сараптама да көп уақыт алады. Қылмыстың бұл түрін мүлікті басқаруға және оның сақталуын қамтамасыз етуге уәкілетті адамдар жасайды.

Экономикалық қылмыстылық, бір жағынан, криминалданған экономикалық қатынастардың жалғасы болып табылады, ол – шаруашылық қызмет үшін пайдаланылатын меншікке, экономикалық үрдістерді басқарудың белгіленген тәртібіне және азаматтардың экономикалық құқықтарына экономикалық қатынастар жүйесінде белгілі бір функция атқаратын адамдар тарапынан жасалатын пайдакүнемдік қылмыстардың жиынтығы. Экономикалық контрабанда экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ең қауіптілерінің бірі. Ол ҚК-тің 11-бабының 3-бөлігіне сәйкес ауырлығы орташа қылмысқа, айрықша ауыр түрі (234-баптың 3-бөлігі) ауыр қылмыстық құқық бұзушылыққа жатады.

Экономикалық контрабанданың әлеуметке деген теріс бағыты мен зиян келтірушілігі, заңмен қорғалатын мүдделерге қол сұғушылығымен анықталады. Экономикалық контрабанда экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарына жатады. ҚК-тің Ерекше бөлімінің құрылымында көрініс тапқан мұндай бағалауға, біріншіден, кез келген мемлекеттің кең және өмірлік маңызы бар экономика саласында экономикалық контрабанданың шектелген салада жасалуы; екіншіден, оның құнды экономикалық мүдделерге қарсы бағыттылығы; үшіншіден, оның қоғамға қауіптілік деңгейінің жоғарылығы негіз болып отыр.

Отандық қылмыстық заңнаманың кеңестік даму кезеңінде, тіптен 2014 жылғы жаңа Қылмыстық Кодекс қабылданғанға дейін «контрабанда» (кейін экономикалық контрабанда және контрабанда болып бөлінді) заңда және қылмыстық құқық теориясында мемлекеттік қылмыс ретінде қаралды. Мұндай көзқарас құқықтық санада нық орын алды, кеңестік және ресейлік ғалым-криминалистердің көпшілігі контрабанданы өзінің мәнісі жағынан мемлекеттік қылмыстарға жатқызған болатын. Мысалы, С.В. Дьяков контрабанданы мемлекеттік қылмыстар тобына кіргізе отырып, оны елдің экономикалық қауіпсіздігін бұзуға қабілеті бар деп санады [4, 34 б.].

Экономикалық контрабанда экономикалық бостандыққа, экономикалық қатынастың қатысушыларының мүдделері мен қажеттілігіне қол сұғады, экономикалық (шаруашылық) механизмнің қалыпты қызметін бұзады, әлеуметтік құндылықтар мен материалдық игіліктерге зиян келтіреді. Контрабанда ең алдымен, мемлекеттің экономикалық мүддесіне нұқсан келтіреді, себебі, біріншіден - әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді. Екіншіден, елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған тауарлар (стратегиялық мақсаттағы шикізат) әкетіледі [5, 376 б.].

Контрабанда деп Қазақстан Республикасының мемлекеттік немесе кедендік шекарасынан заңсыз

тауарлар мен өзге де құндылықтарды өткізу танылады. Экономикалық контрабанданың жасалуы бірқатар ерекшеліктерге ие.

Олар болып: 1) мемлекетке экономикалық қылмыстардан келетін зиянның деңгейінің жоғарылығы; 2) көбінесе жасырын күйде іске асырылуы; 3) криминалдық менталитеттің қалыптасуы; 4) ұйымдасқандық сипаттың болуы; 5) қылмыс құрамының күрделілігі.

Біздің қылмыстық заңда мұндай қылмыстардың контрабандасы түрлерін нақты қарастырмағандығымен, олар үшін қылмыстық жауаптылық көздеген.

Кеден органдары бүгінгі күні мемлекеттік басқарудың құрамдас бөлігі болғандықтан өзінің нақты қызмет ету аумағына, өз құзырлығына ие болып отыр және қазіргі жалпы әлемдік жаһандану үрдісі жүріп жатқан кезеңде мемлекеттік басқару жүйесіндегі кеден органдарының маңызы мен мәні артып, оған жүктелетін қызметтің де түрі мен бағыты үнемі өзгеріп, «кеден органы» түсінігінің өзі жаңаша мәнге ие болуда.

Жалпы «кеден органы» түсінігін айқындағанда оның белгілі бір мемлекеттік басқару жүйесіндегі орны және нақты тарихи кезеңдегі атқарып отырған қызмет аумағын, функциясын да есепке алу керек. Себебі, әрбір тарихи кезеңде «кеден органы» түсінігіне кіретін мемлекеттік мекемеге жүктелетін міндеттер (кез келген мемлекеттік органның нақты бір міндеттерді атқару үшін құрылатыны белгілі), оның құзырлығы, құрылымы, іс-әрекетінің әдістері мен түрлері, т.б. параметрлері үнемі тарихи өзгеріс үрдісінде болатыны белгілі. Бұл, әсіресе, мемлекеттің құрылу, қалыптасу және даму дәуіріне тән.

Қазақстан Республикасының кеден аумағы шектері мен арнайы экономикалық зоналарының периметрлері Қазақстан Республикасының кеден шекарасы болып саналады.

Әрбір басқару органының мемлекеттік механизмі құрамында белгілі бір саланы басқаруда туындайтын қажеттілікке байланысты құрылатыны белгілі, яғни мемлекеттік органдардың құрылымы мен санын анықтау да маңызды мәселен «қоғамды басқару принципі бірінші кезекте де, ал мемлекеттік органдардың құрылымы екінші шепте» деген принцип болуы тиіс. Кеден органын құрудағы басты мақсат - мемлекеттің кедендік егемендігін қорғау, мемлекеттік дербес кеден саясатын жүргізу. Бұдан «кедендік егемендік» ұғымы аясына кең ауқымдағы міндеттер мен мақсаттар енетінін байқауға болады. Кеден органдары мемлекеттік басқару механизмінің бір бөлігі ретінде өзіне белгіленген құзыреттілік аумағында монополистік үстемдік жүргізуге тиісті.

Жалпы, заңгер ғалымдардың еңбектерінде Қазақстан Республикасы кеден органдарының құқықтық мәртебесі мәселесіне едәуір көңіл бөлінгенімен, кеден органдарының іс-әрекетінің түрлері, әдістері, құзырлығы, сондай-ақ құқықтық негіздері мәселелері еліміздің қазіргі мемлекеттік-құқықтық даму кеңістігіндегі орны және соңғы өзгерістерді есепке ала отырып зерттеу, зерделеуді әлі де болса қажет етуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>

2 Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, система, проблемы квалификации и наказания. Автореф. Докт. юрид. наук.-М., 1997.-С.19-27.

3 Лунсеев В.В. Преступность XX века мировые, региональные и российские тенденции //Мировой криминологический анализ. М: Форме, 1999г. –С. 255-256.

4 Дьяков С.В. Проблемы совершенствования законодательства о борьбе с государственными преступлениями//В кн. «Организованная преступность». – М., 1996. – 311 с.

5 Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.

E.T. Normatov

Master's degree student of Tashkent State University of Law,
Tashkent city, Republic of Uzbekistan
E-mail: normatov1998ermamat@gmail.com

THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN CITIES

Annotation. The concept of legal protection of the environment in cities and its specific features are explained in the framework of legislation and various proposals are given. The author studied the legal means of legal protection of the environment in cities, made a comparative analysis of the legislation of foreign countries, explained the documents on legal protection of the environment in cities, the norms of the Constitution of the Republic of Uzbekistan.

Key words: the concept of legal protection of the environment in cities, sustainable development, ecological principles.

Introduction. We can witness a lot of different definitions of the concept of legal protection of the environment in cities in the legal literature from experts, as well as in our various laws. Therefore, we try to give the concept of legal protection of the environment in the forms given in laws and theoretical literature.

We will try to be the first to consider the articles of the updated Constitution of the Republic of Uzbekistan related to the legal protection of the environment in cities.

According to Article 49 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, "Everyone has the right to have a comfortable environment and reliable information about its condition."

The state creates conditions for the implementation of public control in the field of urban planning activities in order to ensure the environmental rights of citizens and prevent harmful effects on the environment. Drafts of urban planning documents are subject to public discussion in accordance with the procedure established by law. The principle of sustainable development, the state implements measures to improve, restore and protect the environment, maintain ecological balance[1].

Before commenting on this legal norm, I should mention that until now, at the level of the Constitution, in the national legislation regarding the legal protection of the environment in cities, not enough attention was paid to the criteria of a decent life for the population and its quality indicators in general. Undoubtedly, the quality of life and human health cannot be ensured in a poor quality and neglected natural environment, especially in connection with the increase of contradictions in the field of "nature-society", urban processes and population development. Therefore, the meaning of the concept of "friendly environment" cannot be limited only to socio-economic conditions.

In such a situation, a question arises for each of us: what indicators should be the basis for creating a comfortable environment in the city? First of all, we introduced the amendment and addition to the first paragraph of Article 49 of the Constitution, that is, "Everyone has the right to a comfortable environment and reliable information about its condition." "will serve as a basis for accelerating the formation of a comfortable environment in the city by introducing such a norm. Because, every citizen of Uzbekistan should be able to get information about a comfortable environment and give his free opinion about this information.

Only then, the legal relations of the natural and social system that we are considering, which is the field of legal regulation of environmental legislation, can be gradually formed and perfected in every way. In addition to the above, it is necessary for people to have the necessary information about a comfortable environment, to restore the quality of the natural environment and human health, as well as to develop its economic, spiritual, creative, scientific and other potential in this environment. helps to solve problems.

In addition to the article of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the third paragraph of Article 8 of the Urban Development Code contains the following provision. According to it: "The right of citizens to a comfortable living environment, to prevent economic and other activities from having a harmful effect on the environment, to improve the ecological situation, to engineer settlements and their adjacent areas, development of transport and social infrastructures, preservation of cultural heritage objects, as well as openness and transparency of urban planning activities are the interests of society in the field of urban planning [2].

According to the second paragraph of Article 49, which we are considering, "The state shall provide conditions for the implementation of public control in the field of urban development activities in order to ensure the environmental rights of citizens and prevent harmful effects on the environment. creates the conditions" form of the norm is introduced. If we explain this norm, this norm represents a huge change in our national legislation.

Because our citizens have a great right to establish their own control in the field of urban development in order to ensure their environmental rights and prevent harmful effects on the environment, and such a norm is in our general dictionary. is being introduced and strengthened. From this we can see that the wishes and desires of our citizens always come first.

It would not be wrong to say that the interests of citizens and our society are included in the third and fourth clauses of Article 49 of the Constitution. For example, it was explained that the drafts of every urban planning documents that are being accepted should be submitted to the people's discussion and accepted based on their opinions. In addition, Article 4 of the Urban Development Code of the Republic of Uzbekistan focuses on the main principles of urban development, and the last paragraph of this article includes the principle of "ensuring the effective participation of the public in the process of planning the development of territories in terms of urban development". From this we can learn that ecologically sound planning for the development and construction of urban areas and the decision of this planning through public discussion shows the rise of a democratic society.

This is in harmony with the principle of integration of ecological, economic and social aspects of urban development, as it reflects the ecological component of the urban environment as a natural-social system and is considered a restraining tool. This principle is a measure that does not allow to increase human needs to a level that does not meet the possibilities of nature, and at the same time reflects a comprehensive approach to territorial planning. Attitude towards the environment and to form a conscious need to improve the world

around him. Because the fate of every person is directly related to the state of the environment, in this sense, his well-being, peace, tranquility and ultimately the existence of humanity as a biological species is ensured through the protection of nature.

Family, pedagogue, coach and teachers play a special role in forming such a relationship. An important part of the process of forming a careful and caring attitude towards nature and the desire to establish a harmonious relationship with nature, which is manifested in the formation of an information field about the state of the environment and its problems in the city, is the involvement of public organizations, state authorities and citizens themselves. belongs to self-governing bodies. It is these state and public structures that involve the public in solving ecological problems of local importance and encouraging the population to take care of nature [3].

According to the fourth paragraph of the article, the principle of sustainable development is mentioned, based on the United Nations General Assembly Resolution No. 70 adopted at the Summit on Sustainable Development in September 2015, as well as In order to organize systematic work on the consistent implementation of the Sustainable Development Goals of the UN Global Agenda in the period up to 2030, the Cabinet of Ministers "Additional measure to accelerate the implementation of national goals and tasks in the field of sustainable development in the period up to 2030 - on activities" dated February 21, 2022 No. 83 approved the national goals and tasks in the field of sustainable development until 2030 [4]. Based on this, we can say that in relation to the environmental problems that can be observed in our country, housing and housing providing access to utility services; traffic increase safety, in particular, access to public transport safe, affordable, convenient and environmentally sustainable transportation for all based on expansion to ensure the possibility of using tools, paying special attention to the needs of the socially vulnerable sections of the population; which is open to all and the scale of ecologically sustainable urbanization and settlements comprehensive and sustainable planning and their management capabilities expansion; protection and preservation of objects of cultural and natural heritage revitalizing actions on; those killed in disasters and seriously reducing the number of victims, especially women and children and direct economic damage caused by disasters significant reduction, paying special attention to the protection of socially vulnerable sections of the population; the negative impact of urban ecology on the population reducing air quality and urban emissions, etc paying special attention to waste disposal; cities and population green areas, parks, children's play in residential areas to expand the area of playgrounds for recreation of disabled people creation of necessary conditions is envisaged[5].

According to Professor Guzal Uzakova on the concept of legal protection of the environment in cities; "Environment of cities and other settlements is a qualitatively new natural-social phenomenon, whose stable operation is ensured by the natural laws of nature, as well as by purposeful human activities to maintain ecological balance in settlements [6]." From this concept we can know that environmental protection in cities is based on the principle of sustainable development, which includes socio-economically and ecologically balanced development of settlements. From an ecological point of view, such structures can be considered as an integral object of legal regulation.

In addition, the Russian scientist APAnisimov expressed the following opinion on the legal protection of the environment in cities: It is important to control the observance of environmental and urban planning legislation in the protection of natural resources in settlements. For the formation of stable legislation in the field of urban planning, it is necessary to effectively control the compliance with the requirements of urban planning and environmental legislation. This can be achieved on the condition that these control subjects fulfill the obligations established by law for its implementation [7].

According to Professor Guzal Uzakova, the protection and rational use of any natural resource, including land, reflects two forms of interaction between society and nature: use of nature and environmental protection. In this case, depending on the type of settlement, the environmental requirements are different. For example, land protection in urban settlements involves ensuring compliance with ecological, urban planning [8] and other requirements during the use of land plots. In this case, as noted by AAPronin, there is no need to apply special measures of land protection, because the requirements for rational use of land and their protection are mutually embodied. However, if the requirements stipulated by the law are not met in the process of land use, the quality of the land and, accordingly, the state of the environment will deteriorate [9].

In conclusion, up to now, one of the main global issues discussed by the world community is environmental protection in cities. Because, in realizing the integral and inalienable right of a person, such as the right to live, it is important to ensure the sustainable development of cities. According to UN data, in 2022 the world's population will exceed 8 billion people [10].

More than half of the world's population lives in cities, and the number of urban agglomerations is growing. This is the issue of housing designed for living in cities and requires different services and conditions. According to UN estimates, by the middle of the 21st century, the urban population will increase

by an average of 200,000 people every day, and seven out of ten people will live in urban areas [10]. In such a situation, more and more natural resources are brought into economic circulation, the amount of damage to the environment increases, and the amount of land allocated for industry, transport, energy and other economic purposes also increases. It can be seen that the countries of the world will have to work together for the sustainable development of cities and prevent various problems that can be observed in them.

References:

1. Uzbekistan Republic Article 49 of the Constitution.
2. Uzbekistan Republic Urban planning code.
3. Ministers " Until 2030 has been period stable development in the field national the goal and tasks done increase measures on " Decision No. 83 of February 20 2022 // Legislation information national base , 22.02.2022, No. 09/22/83/0157, 10.06.2022, No. 09/22/324/0510; 08/10/2022, No. 09/22/438/0726
4. Uzakova G. Sh. It's open and stable cities development legal issues. Monograph / Responsible editor : yu.fd. _ prof. MBUsmanov - Tashkent: TDYU, 2022. Page 5
5. Uzakova G. Sh. It's open and stable cities development legal issues. Monograph / Responsible editor : yu.fd. _ prof. MBUsmanov - Tashkent: TDYU, 2022. Page 67
6. Andreev S.V. Zemelnyy pravoporyadok v oblasti hradostroitelstva: s ispolzovaniem zakonodatelstva goroda Moskvy: Avtoref. diss. ... candy. walk _ science - M., 2007. - S.7.
7. Uzakova G.Sh. _ It's open and stable cities development legal issues. Monograph / Responsible editor : yu.fd. _ prof. MBUsmanov - Tashkent: TDYU, 2022. Page 73
8. Pronin A.A. Prava cheloveka: aspekty problemy. Monograph. - Yekaterinburg, 2006. - 212 p (Naselenie earth)
9. State of the world's cities 2012/2013. Prosperity of Cities. United Nations Human Settlements Programme , 2012

Z.Shavkatova

Graduate student of Tashkent State University of Law
Electronic mail : shavkatovazarina89@gmail.com

LEGAL STATUS OF USERS OF UNDERGROUND RESOURCES

Abstract It is dedicated to the organization of rational use of underground resources in the Republic of Uzbekistan and the analysis of the legal status of users of underground resources.

Key words: underground, geological research, geothermal resources, scientific polygons.

The legal status of users of underground resources is one of the most important central issues of the right to use underground resources.

Before discussing the legal status of users of underground resources, the concept of "legal status" can be mentioned separately. In particular, a number of scholars believe that "legal status" includes only subjective rights and legal obligations, legal interests, while other scholars believe that "legal status" includes not only subjective rights and legal obligations, but also functions, legal freedoms, guarantees of activity, responsibility, they believe that it includes legal capacity, citizenship, general legal relations, forms of activity[1]. For example, VSNersesians, MVBaglay note that the legal status of a person means the unity of rights, freedoms and obligations [2].

M. Mirakulov conditionally classifies his opinions regarding the organizational elements of "legal status" in broad and narrow terms. If the broad sense includes legal capacity, general legal relations, citizenship, functions, subjective rights and legal obligations, legal freedoms, legal interests, forms of activity, guarantees, responsibility, and the narrow meaning includes rights and obligations, activity guarantees, we can include responsibility [3].

Based on the above, we can describe the legal status of users of underground resources as a sum of subjective rights and legal obligations.

In the Law of the Republic of Uzbekistan "On Underground Resources" dated December 13, 2002 (New version)[4], legal entities and individuals are strengthened as subsoil users.

Also, Article 32 of the Law enshrines 9 rights of subsoil users, the list of these rights is strict and incomplete, that is, additional rights may be provided by other legal documents.

We can group the rights of subsoil users as follows:

1) property and material rights related to ownership, use and disposal of mined minerals, geological and other information about the subsoil:

use of the results of their activities, including geological and other information obtained about the subsoil, as well as mined minerals or their share under the terms of the license;

unless otherwise specified in the license, use of man-made mineral derivatives obtained in the process of mining and processing mineral raw materials;

2) rights related to organizing the use of subsoil plots and making management decisions on these issues:

- making a decision on the technology of carrying out works related to the use of subsoil plots;

- making changes to technical projects and plans for the development of mining works, as well as projects for the use and improvement of hydrocarbon deposits in the prescribed manner;
 - application of conditions of use in the process of using mineral deposits;
 - implementation of organizational and legal measures aimed at ensuring the use of subsoil plots, rights related to the organization of the contractual and legal framework in this regard;
 - carry out geological exploration of the ground without additional permission within the framework of the mining allocation issued in accordance with the license;
 - establishment of production and social sphere objects necessary for the implementation of works within the framework of mining allocation and land plots allocated according to the established procedure, as well as use of public objects and communications on the basis of a contract;
 - to involve contractors for certain types or a set of works related to the use of the subsoil plot on the basis of a contract.
- of the Republic of Uzbekistan on December 7, 2001 "On Product Distribution Agreements"[5] also defines the rights and obligations of persons who use the land as a party to a product distribution agreement.

For example, the investor has the property right to the product (Article 16). According to it, the state will give the compensation product, as well as the part of the profit product that is considered as the investor's share according to the terms of the transaction, to the investor. According to the terms of the agreement, the product that becomes the property of the investor can be taken out of the Republic of Uzbekistan without any restrictions or sold by the investor in the domestic market under the conditions and procedure specified in the agreement.

The Law of the Republic of Uzbekistan "On Subsoil Resources" dated December 13, 2002 (New version) [6] strengthened a number of obligations of subsoil users. These obligations are not complete and strict, and there may be other obligations of subsoil users in accordance with legislation.

In particular, Article 33 of the Law specifies 15 obligations of subsoil users. We can classify these obligations as follows:

- 1) obligations regarding purposeful use of the subsoil in compliance with safety requirements:
 - to use the subsoil plot for the purpose for which it was given;
 - compliance with the norms and rules of the technology of carrying out works related to the use of the earth's surface and processing of mineral raw materials;
 - complying with the requirements of the technical projects and plans for the development of mining works, as well as the projects of the use and development of hydrocarbon deposits;
- 2) obligations to maintain documents and accounts related to subsoil use:
 - keeping geological, surveying and other documents and ensuring their preservation in the process of using mineral deposits, using them for other purposes not related to the extraction of minerals from the ground;
- 3) obligations related to the accountability of subsoil users to the competent state bodies:
 - information on the state and changes in the reserves of the main mineral and accompanying minerals and useful components, as well as information for maintaining the state cadastre of mineral deposits, signs of minerals and man-made mineral derivatives Uzbekistan Submission to the State Committee of Geology and Mineral Resources of the Republic;
 - provide information on the volume of mined minerals in accordance with the procedure established by law;
- 4) obligations related to extraction of minerals, their storage and in the field of mining:
 - storage of minerals and useful components that are added during mining, but are temporarily not used;
 - ensuring compliance with safety standards during mining and processing of mineral raw materials;
 - preventing selective use of mineral-rich sections of mines;
- 5) obligations to ensure safety in the mining sector:
 - ensuring the safety of workers (employees) and the population within the scope of activities related to the use of subsoil plots;
 - to ensure the safe conduct of activities related to the use of the subsoil, measures to prevent emergency situations, and the development of disaster recovery plans;
- 6) obligations related to compliance with environmental protection requirements in the use of subsoil:
 - compliance with the prescribed procedure for the termination and conservation of mineral mining enterprises and underground facilities not related to mineral mining;
 - planning or leveling of the slopes of tailings piles and side edges of open mines, as well as anti-erosion measures;

must carry out measures aimed at protecting the environment, as well as restoring land plots and other natural objects that have failed in the use of the subsoil to a suitable state for further use.

users of subsoil plots are also included in the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, dated 25.03.2022 No. 133 " On measures to further improve the procedure for issuing permits for the right to use subsoil plots " is also specified. For example, the restriction of the right to use subsoil plots is due to dangers that have appeared in all or part of the subsoil section, or violations of the requirements and conditions of subsoil use, the norms and rules of conducting work on the geological study of the subsoil. until it is eliminated, but for a period of no more than three months, it causes the prohibition of certain types of work.

The suspension of the right to use subsoil plots shall lead to the prohibition of all types of work until the reasons for the suspension are eliminated, but for a period not exceeding six months, to ensure the maintenance of mining operations. , with the exception of maintenance of buildings, structures and equipment without accidents, in a safe condition for people and the environment.

The violations specified in Article 34 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Underground Resources" restrict or suspend the right to use subsoil plots. The right to use subsoil plots may be prematurely terminated in cases where the right to use the subsoil section has been previously restricted and (or) suspended in cases that cannot be eliminated by standing or has a regular character.

In short, the legal status of subsoil users is aimed, on the one hand, at ensuring the effective implementation of their rights to the use of this natural resource , and on the other hand, at ensuring unwavering compliance with the requirements of the law on the use of subsoil. Also, the law on underground resources defines the legal status of the users of underground resources and their obligations are also reflected. Also, the fact that the use of the land for the purpose for which it was given is defined as the main obligation for the users of the underground resources in this law imposes an important responsibility on the users of the underground resources. In addition, the decision No. 133 of March 25, 2022 "On measures to further improve the procedure for issuing permits for the right to use subsoil" occupies a key place in determining the legal status of subsoil users. We can see that the legal status of subsoil users has been further strengthened as the procedure for issuing permits for subsoil users has been implemented based on modern trends and the procedure for issuing permits meets world standards.

References

1. Codex Republic of Belarus "O nedrakh " on July 23, 2008. N 2/1503 // www.pravo.kulichki.com .
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, No. 133 dated 25.03.2022 " On measures to further improve the procedure for issuing permits for the right to use subsoil plots " .
3. Blinkov VM Analiticheskaya zapiska k project federal Law "O Nedrakh " . Series : Economic politics . - M.: Otdel analytical Obespecheniya legal details Federal Sbrania Rossiyskoy Federation , 2005.
4. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Underground Resources" dated December 13, 2002 (New version) // Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2003, No. 1.
5. Law of Turkmenistan " O nedrakh " on December 20 , 2014 // Electronic newspaper "Turkmenistan: zolotoy vek » – www.turkmenistan.gov.tm f.
6. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Underground Resources" of December 13, 2002 (New Edition) // Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2003, No. 1, Article 5.

УДК 349.6

Е.Н. Курманбай

Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті

2-курс студенті, бакалавр

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

e-mail: ekurmanbaj@gmail.com

Оқытушы: Жұмабаева Қ.Ж.

АТМОСФЕРАЛЫҚ АУАНЫҢ ЛАСТАНУЫ-ОҒАН ҚАРСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Аннотация Бұл мақалада атмосфералық ауаның ластануы-оған қарсы жауапкершілік туралы және бұл мәселенің өзектілігі мен статистикалық деректері беріледі. Автормен атмосфералық ауа түсінігі, нақты деректер мен заңды жауапкершілік түрлері, шешімдері зерттелген.

Түйін сөздер атмосфералық ауа, құқықтық жауапкершілік, экология, ауаның ластануы, ауа массасы, экологиялық нормативтер

Аннотация В данной статье представлены актуальность и статистические данные о загрязнении атмосферного воздуха и ответственности за него. Автор изучил понятие атмосферного воздуха, конкретные данные и виды юридической ответственности, пути решения.

Ключевые слова атмосферный воздух, юридическая ответственность, экология, загрязнение воздуха, воздушные массы, экологические нормы

Annotation This article presents the relevance and statistical data on air pollution and responsibility for it. The author studied the concept of atmospheric air, specific data and types of legal liability, solutions.

Keywords Atmospheric air, legal liability, ecology, air pollution, air masses, environmental standards

Ауаның ластануы–елімізде болып жатқан қисынды, жауабы жоқ проблемалардың бірі және бірегейі десек болады. Күнделікті өмірімізде байқамай жүрсек те, ауаға адам іс-әрекетінің нәтижесінде көптеген тонна улы газдар таралады. Олар қайда кетеді? Көмірқышқыл газдары атмосферадан шығып кетпейді, қайта адамдарға зиянын тигізеді, мысалы, Дүниежүзілік банктің 2022 жылғы есебіне сәйкес, Қазақстанда ауаның ластануы салдарынан жыл сайын жалпы көлемі 10,5 миллиард АҚШ долларынан астам соманы құрайтын экономикалық шығындарға алып келетін 10 000 астам ерте өлім жағдайы болжанады. Ауаны ластайтын ошақтардың ішіндегі ең ауқымдысы-шығаратын өнімінен зиянды қалдықтары көп зауыт, фабрикалар. Күн сайын мыңдаған кәсіпорын өндірісінен жүз мыңдаған тонна қалдық газдар, жарамсыз сулар мен басқа да қоқыс шығарылып отырады. Экологияны ойлайтын әрбір адамды толғандырған сұрақтар: «Оларды неге заңмен жауапқа тартпайды немесе талаптарға мүлде сәйкес келмейтін фабрикаларды бұзбайды?», «Атмосфералық ауа туралы заң бар ма, егер бар болса оны қалай қолдану керек?» бүгінгі мақаламызда осы сұрақтарды талдап көретін боламыз.

Экологиялық кодекстің «Атмосфералық ауа және оны қорғау туралы 198-бабына» сәйкес:

Атмосфералық ауа – табиғи ортаның тұрғын, өндірістік және өзге де үй-жайлар шегінен тыс болатын, атмосфера газдарының қоспасын білдіретін өмірлік маңызды құрамдасы. Атмосфералық ауа Қазақстан Республикасының экология заңнамасына сәйкес ластанудан қорғалуға жатады. Атмосфералық ауаның ластануы деп атмосфералық ауада мемлекет белгілеген атмосфералық ауа сапасының экологиялық нормативтерінен асатын деңгейлердегі концентрацияларда ластағыш заттардың немесе физикалық әсер етудің болуы түсініледі.

Антропогендік және табиғи факторлар нәтижесінде ластағыш заттардың, физикалық әсер етудің атмосфералық ауаға түсуі, сондай-ақ атмосфералық ауада болатын химиялық, физикалық және биологиялық процестердің нәтижесінде онда ластағыш заттардың түзілуі атмосфералық ауаны ластау көздері деп танылады.

Атмосфералық ауа-бүкіл адамзаттың байлығы және оны қорғау әрбір азаматтың парызы. Себебі, өзіміз қолданып отырған асыл қазынаға қастандық жасау орасан зор айып. ҚР әкімшілік кодексінің 331-бабы осы тақырыпқа сай келеді деп ойлаймын, бұл бапта Атмосфералық ауаны қорғау және су объектілерін ластану мен қоқыстанудан қорғау жөніндегі талаптарды бұзжайлы айтылған. Әрбір адам тек қана осы заңды бұзбау үшін ғана емес, адамгершілік құндылықтарды сақтай отырып, табиғатқа жанашырлықпен қарауы керек. Атмосфералық ауаның ластануы проблемасы күннен күнге өршіп келе жатыр, бұның себебі жауапкершіліктің болмауы және салғырттық деп тұжырымдаймын. Шешімі. Абылмай келе жатқан ауа проблемасы Оңтүстік астанамыз, аяулы Алматы қаласында. "Кеңес Одағы кезінде Алматының экологиялық ахуалына зерттеу жүргізілді. Сол зерттеу қорытындысында қала халқының санын 700 мыңнан асырмауға кеңес берілді. Өйткені, Алматы сеймикалық қауіпті аймақта орналасқан. Егер жойқын жер сілкінісі бола қалса, ғимараттар қирап, мыңдаған адам шығыны болары сөзсіз. Бірақ мұны елеп-ескеріп жатқан ешкім жоқ. Қазір халық саны 2 миллионнан асады, қала бұдан әрі өсе береді. Биік ғимараттар салынып, құрылыс үшін қаншама ағаш кесіліп жатыр.

Бұл жерде қоса кететін жайт Алматының орналасуы әсерінен ондағы ауа массаларының жылжымай қалуы, сайлы орналасуына байланысты жел ағындары да болмайды.

Аккозиев О. айтуынша, Алматы экологиясын қарастырған кезде ең басты мәселе атмосфералық ауаның ластануы болып табылады. Өкінішке орай, Алматы қаласындағы атмосфералық ауаның ластану деңгейі жоғары болып сипатталады. Экологиялық ақпараттармен қалыптасқан талдауда ірі мегаполистің жылуэнергетикалық өнеркәсіп жүйесінің нысандарынан, автокөліктен лас заттардың шығарындылары әсерінен елеулі мәселе туындап отырғаны көрсетіліп тұр. Ауа бассейні ластануының негізгі үлесі, қырық пайызын құрайтын, автокөліктерден шығатын шығарындылары. Зиянды заттардың алпыс пайызы қоршаған ортаға орташа және кіші кәсіпкерліктің, жеке сектордың, жылуэнергетикалық нысандардың құбырларынан келеді. ТЭЦ-1, ТЭЦ-2 және Батыс жылу жүйесі АО «Алматы электрикалық станциялар» электрикалық және жылуды аралас өңдеу бойынша жылуэлектр орталықтар аумағында ірі болып табылады. ТЭЦ-2 негізгі отыны ай сайын 400 мың тонна және одан да жоғары тонна мазут жұмсайтын экибастұз көмірі пайдаланылады.

Осы ретте ауа жағдайын жақсарту үшін мынадай шешімдерді қарастыруға болады:

- 1.ТЭЦ-1, ТЭЦ-2, ТЭЦ-3 жыл бойы табиғи газбен жұмыс істеуін қамтамасыз ету;
- 2.Жеке секторды газификацияландыру;
- 3.Алматы қаласында көліктерді табиғи газға ауыстыру;

4.Көліктердің пайдаланылған газдарының түтін мен уыттылықтың нормасын қадағалауын күшейту;

5.Қаланың автотранспорттық отынның сапасының мониторингін жүргізу;

6.Метрополитен құрылысын кеңейту;

7.Көліктің жол айрығының құрылысы және жолдардың күрделі жөндеуі, жолдардың құрылысы;

8.Отырғызу жұмыстарын жүргізу;

9.Өндірісті экологизациялау үшін экономикалық ынталандыру мақсатында механизмдер қажет.

Атмосфералық ауаны қорғауда кодекс не дейтінін қарастырайық. ҚР ҚК-нің 329-бабында атмосфераны ластауға үшін қылмыстық жауаптылық көзделген.

Атмосфераны ластаудың қоғамдық қауіптілігі сол, ол елдің экологиялық қауіпсіздігіне нұқсан келтіріп, ластайды және де ауаның табиғи қасиеттерін басқа да өзгерістерге ұшыратады немесе адамның өмірі мен денсаулығына зиян тудырады, жаппай ауруға шалдығуына, аурудың көптеген түрлерінің өсуіне алып келе алады. Енді аталған норманы ұқсас нормалардан дұрыс ажырату негізі қылмыстық құқықбұзушылық құрамы болғандықтан да, оның жекеленген элементтеріне тоқталсақ.

Атмосфераны ластаудың объектісі — ауаға ластаушы заттарды тастау ережелерімен және тиісті қондырғыларды, құрылыстар мен өзге де объектілерді пайдалану ережелерімен реттелінетін, қоршаған ортаны қорғау және тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін экологиялық қауіпсіздік. Бұл қылмыстың қосымша объектісі адамның өмірі мен денсаулығы болып табылады.

Қылмыстың заты — атмосфералық ауа. Атмосфералық ауа дегеніміз қоршаған ортаның атмосфера газдарының табиғи қоспасы болып табылатын компоненті танылады.

Қылмыстың объективті жағын қоршаған ортаға ірі залал келтіретін немесе адамның денсаулығына зиян келтіретін экологиялық талаптарды бұзу салдарынан атмосфералық ауаны ластау немесе оның табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту түріндегі іс-әрекеттер құрайды.

Атмосфералық ауаны ластауға қатысты экологиялық талаптарға мыналар жатады:

атмосфераға ластаушы заттарды шығару;атмосфералық ауаны қорғауға байланысты талаптарды қанағаттандырмайтын жаңа және реконструкцияланған кәсіпорындарды, құрылыстарды немесе өзге де объектілерді пайдалануға беру ;атмосфералық ауаны қорғаудың, оның ішінде көлік және басқа да жылжымалы құралдарды пайдалануға шығару және пайдалану кезінде техникалық регламенттер, нормативтер, ережелер мен өзге де талаптар;қалдықтарды жинап қою мен жағу кезінде атмосфералық ауаны қорғау жөніндегі талаптар.

атмосфералық ауаны қорғау мынадай негізгі принциптерді:

адамның, қазіргі және болашақ ұрпақтардың өмірі мен денсаулығын қорғаудың басымдығы,яғни таза ауа біздің өміріміздің мәнді, денсаулығымыздың мықты болуының кепілі.

атмосфералық ауаны ластаудың қоршаған орта үшін орны толмас зардаптарына жол бермеу, әрбір тұлға атмосфералық ауаға мейірімділікпен қарап оның ластануына жол бермеуі керек, ал мемлекет өз кезегінде бұл шараларға көмек көрсетуі және басшылыққа алуы тиіс.

атмосфералық ауаға зиянды (ластаушы) заттардың шығарылуын және оған зиянды физикалық әсер етуді мемлекеттік реттеу, елдің қоршаған ортасын қорғауда әртүрлі шаралар жасау мемлекеттің бірден-бір міндеті.

атмосфералық ауаның жай-күйі, оның ластануы туралы ақпараттың жариялылығы, толымдылығы және анықтығы, әрбір азамат елдегі ауаның жағдайы туралы деректеге ашық қол жеткізуге мүмкіндігі болуы тиіс.

атмосфералық ауаны қорғауға және жалпы қоршаған ортаны қорғауға көзқарастың ғылыми негізділігі, жүйелілігі және кешенділігі принциптерін сақтау негізінде жүзеге асырылады.

Қ.А. Қалдыбек

Студент «M.S.Narikkaev atyndagy kazguu universiteti» АҚ

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

E-mail: mailto:kazhygali2004@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫ БҰЗУДАН КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУ, ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТАР МЕН ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КЕПІЛДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. В настоящее время возмещение причиненного ущерба и восстановление окружающей среды, вызванное ущербом окружающей среде, является одной из важнейших задач, стоящих перед государственными органами. В статье поднимаются вопросы в области возмещения ущерба, причиненного гражданам и юридическим лицам в результате нарушений природоохранного законодательства, охраны окружающей среды и природопользования. Выявлены основные проблемы, стоящие на пути развития института возмещения ущерба, причиненного в результате экологических правонарушений, и проведен правовой анализ путей решения этих проблем.

Спектр экологических проблем очень широк, и формирование полного понимания этого требует углубленных исследований. Эта статья носит юридический характер с точки зрения содержания.

Ключевые слова: экология, экологическое право, экологическое правонарушение, экологическая ответственность.

Аннотация. Қазіргі таңда келтірілген зиянды өтеу және экологиялық зиян келтірілген қоршаған ортаны қалпына келтіру мемлекеттік органдардың алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Мақалада экологиялық заңнаманы бұзу салдарынан туындайтын азаматтар мен заңды тұлғаларға келтірілген зиянды өтеу, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы мәселелер көтеріледі. Экологиялық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген зиянды өтеу институтын дамыту жолында тұрған негізгі мәселелер айқындалып, осы мәселелердің шешу жолдарына құқықтық талдау жүргізіледі.

Экологиялық мәселелердің ауқымы өте кең және оған толық түсінікті қалыптастыру терең зерттеулерді қажет етеді. Бұл мақала мазмұны жағынан құқықтық сипатта болады.

Түйін сөздер: экология, экологиялық құқық, экологиялық құқық бұзушылық, экологиялық жауаптылық.

Annotation. Currently, compensation for damage caused and restoration of the environment caused by environmental damage is one of the most important tasks facing state bodies. The article raises issues in the field of compensation for damage caused to citizens and legal entities arising from violations of environmental legislation, Environmental Protection and environmental management. The main issues that stand in the way of developing the institution of compensation for damage caused as a result of environmental offenses are identified and a legal analysis of ways to solve these problems is carried out.

The range of environmental issues is very wide, and the formation of a complete understanding of it requires in-depth research. This article is of a legal nature in terms of content.

Keywords: ecology, environmental law, environmental offenses, environmental liability.

Қазақстан Республикасы Конституциясының (әрі қарай Конституция) 12-бабы 1 тармағына сәйкес, адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау мемлекеттің міндеті болып табылады. Азаматтардың экологиялық құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету мақсатында Конституцияның 38-бабында Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті деп бекітілген. Осы нормалардың құқықтық негізде орындалуын қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасы Азаматтық кодекстің (әрі қарай Азаматтық кодексе) 9-бабы 4 тармағында құқығы бұзылған тұлға, егер заң құжаттарында немесе шартта өзгеше көзделмесе, өзіне келтірілген залалдың толық өтелуін талап ете алады деп белгіленген.

Экологиялық құқық бұзушылық мәселелерінің шешу мен олардың алдын алу Қазақстан Республикасының бұрыннан келе жатқан саяси жоспары болып табылады. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті елбасы Н.Ә. Назарбаевтың "Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты туралы жолдауында «біз экологиялық баса назар аудара отырып, ұлттық бәсекеге қабілетті брендтер құруға тиіспіз» - деп көзделген. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының кез-келген азаматы қандай қызмет түрін жүзеге асырса да, қоршаған ортаның қалыпты сақталуын қамтамасыз етіп, азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарына қайшы келмеуі керек және қоршаған ортаға келтірген барлық залалдар мен шығындар үшін заң алдында жауапты болады.

Статистика бойынша Қазақстан Республикасының аумағында 2017 жыл мен 2022 жылдар аралығында жыл сайын шамамен 1,1 мың экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасалынған және мемлекетпен қатар азаматтар мен ұйымдарға 3,5 млрд теңге көлемінде зиянда келтірілген. Құқықтық статистикада экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны жыл сайын азайып келе жатқанына қарамастан, оның салдарынан туындайтын залалдар мен шығындар артып келеді. Экологиялық құқық бұзушылық жасалғаннан кейін туындаған залалдарды өндіру және табиғат пен қоршаған ортаны қалпына келтіру қазіргі күнде қоғамның өзекті мәселелерінің бірі.

Қазіргі таңда «экологиялық құқық бұзушылық» ұғымы мағынасының шекарасы ешқандай нормативтік құқықтық актілер мен құқықтық құжаттарда нақтыланбаған. Ю.С. Канинаның тұжырымына сәйкес, «экологиялық құқық бұзушылық» ұғымына құқықтық әдебиеттерде бірыңғай түсінік қалыптаспаған және экологиялық заңнаманы бұзу мәселесі көтерілсе заңгерлер негізгі қайнар көз ретінде Қылмыстық кодекстің нормаларын басшылыққа алады [с. 70]. Азаматтар мен заңды тұлғалардың экологиялық құқықтарын толық, әрі қалыпты қамтамасыз ету үшін экологиялық құқық бұзушылық ұғымын нақтылап, аталған ұғымның мемлекеттің доктриналық құжаттарында негізгі концепциясын бекіту қажеттілігі қазіргі күннің негізгі мәселесіне айналып отыр. Себебі, экологиялық заңнаманы бұзу және оны бұзу арқылы зиян келтіру тек қылмыстық сипатта болмайды, жасалу сипатының қоғамдық қауіптілік дәрежесінің төмендігіне қарай әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар сипатында болуы мүмкін. Экологиялық құқық бұзушылық үшін жауаптылықты анықтағанда қылмыстық және әкімшілік құқық салаларында құқық бұзушылық құрамының бар немесе жоқ болуына анықталса, азаматтық құқық саласында анықтау кейбір мәселелер тудырады. Себебі, азаматтық құқық саласында жасалған құқық бұзушылықтың экологиялық сипатын және деликтік құқық бұзушылық жасаушының кінәсін анықтау азаматтық құқықтық нормалардың диспозициялық сипатта болуы бір шама қиындықтар тудырады.

Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген Экологиялық құқық бұзушылық жасаған тұлғалар азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделері мен қатар Қазақстан Республикасы қамтамасыз ететін экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғу арқылы азаматтардың және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделеріне, қоғамның және мемлекеттің заңмен

қорғалатын мүдделеріне зиян келтіреді. Қазақстан Республикасы Экология кодексінің (әрі қарай Экология кодексі) 5-бабы 5) тармақшасына сәйкес, "ластаушы төлейді" қағидаты қарастырылған. Аталған қағидатқа сәйкес ластаушы қоршаған ортаға қандай залал келтірмесін, барлық шығыстарды өзі көтеруі тиіс. Экологиялық құқық бұзушылық жасаған тұлғалар түрлі қоғамдық қатынастарға зиян келтіреді, атап айтқанда мемлекеттің қауіпсіздігіне, азаматтардың өмірі мен денсаулықтарына, қоғамдық қауіпсіздікке, жануарлар мен өсімдіктер әлеміне зиян келтіріп орны толтырылмайтын із қалдырады. Азаматтық кодекстің 917-бабы 1 тармағына сәйкес, азаматтар мен заңды тұлғалардың мүлктік немесе мүлктік емес игіліктері мен құқықтарына заңсыз іс-әрекеттермен (әрекетсіздікпен) келтірілген (мүлктік және (немесе) мүлктік емес) зиянды, оны келтірген тұлға толық көлемінде өтеуге тиіс. Аталған норма кез-келген экологиялық құқық бұзушылық салдарынан туындайтын зияндар мен залалдарды өндіріп алудың негізі болып табылады.

Егер азаматтар мен заңды тұлғалар өздеріне экологиялық құқық бұзушылық салдарынан зиян келтірілетін болса өздерінің құқықтарын толық қорғай алады, себебі оған жоғарыда келтірілген негіздерде құқықтық кепілдіктер берілген. Алайда, қоғамның көптеген мүшелері өздерінің құқықтарын қалай қорғау керектігін білмеулеріне байланысты экологиялық құқық бұзушылықтар тиісті органдармен дер кезінде немесе мүлдем анықталмай қалуы мүмкін. Осының салдарынан экологиялық құқық бұзушылық жасаушы келтіруі мүмкін зияннан көп залал келтіріп немесе азаматтар мен заңды тұлғалар өздерінің құқықтарын тиісті дәрежеде қорғай алмай қалып жатады. Осы мақсатта, қоғамда экологиялық құқық бұзушылық салдарына жалпы түсінік қалыптастырып, азаматтарымыздың құқықтық сауаттылығын арттыруымыз қажет.

Экологиялық зияндарды өндіруде шешімі табылмаған құқықтық мәселелердің бірі Х.Н. Игоревнаның пікіріне сәйкес, қоршаған ортаға зиян құқыққа сыйымды әрекеттер немесе әрекетсіздіктер арқылы келтірілсе, осындай әрекет жасаған тұлғалардың залалдарды өндіру жөніндегі жауаптылығы нақты емес [с. 159]. Осыған байланысты коммерциялық ұйымдардың немесе уәкілетті мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғалары экологиялық залал тудыратын, бірақ құқыққа сыйымды шешімдер қабылдау арқылы азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарына елеулі залалдар алып келуі мүмкін. Бұл мәселелерді құқықтық құжаттарда нақтылау экологияға келетін залалдардың алдын алуға мүмкіндік береді. Өз кезегінде Экология кодексінің 5-бабы 3) тармақшасында сақтық қағидаты көзделген. Аталған қағидатқа сәйкес, қоршаған ортаға зиян келтіру қаупі туындаған кезде олардың алу шаралары қолданылуы тиіс. Себебі, қоршаған ортаға құқыққа сыйымды немесе сыйымсыз зиян келтірілгеннен кейін залалдар тиісті дәрежеде өндірілгеніне қарамастан, қоршаған ортаны бастапқы күйіне қайта қалпына келтіре алмаймыз.

Экологиялық мәселелер туындаған уақытта бұл мәселелердің толық әрі жалпыға тиімді әрі жалпыға тиімді шешілуі үшін мемлекеттік органдардың рөлі өте маңызды. Экологиялық құқық бұзушылық Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 54 – бабының 2 тармағы мен 3 тармағының 2) тармақшасына сәйкес, ең алдымен мемлекет мүдделерін қозғауына байланысты және шектелмеген адамдар тобына зиян келтіруіне байланысты прокурор азаматтық істерге талап қоюшы ретінде қатысады. Бұл норма құқықтық тұрғыдан азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарының қорғалуын мемлекеттің атынан қамтамасыз етеді. Прокурор өзіне Қазақстан Республикасы заңдарында көзделген негіздерде берілген өкілеттіктерге сәйкес құқық бұзушылардан келтірілген зияндар мен залалдарды өндіру барысында негізгі рөл атқаруына байланысты көп мәселе олардың қызметтеріне деген адалдықтарымен, кәсіби сауаттылықтарымен байланысты. Сондықтан Прокуратура органдарының қызметкерлерінің экологиялық мәселелерге қатысты білімдерін жетілдіріп, экологиялық мәселелерді шешуде олардың дағдыларын арттыру қажет.

Экологиялық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген зиянды өтеу институтын дамыту үшін жоғарыда аталған мәселелерде құқық қорғау органдарының белсенді рөлін арттыру қажет. Себебі, құқық қорғау органдарын экологиялық құқық бұзушылықтардың дер кезінде жолын кесіп, келтірілген залалдар мен кінәлі тұлғалардың кінәсін толық анықтаса, мемлекетке, азаматтар мен заңды тұлғаларға өздеріне келтірілген залалдарды өндіріп алуы оңтайлы болатын еді. Экология кодексінің 5-бабы 8) тармақшасында экологиялық ақпараттың қолжетімділігі қағидаты бекітілген. Аталған қағидаттың негізінде азаматтар мен заңды тұлғалар уақытылы экологиялық мәселелер туралы ақпарат алып, өздерін экологиялық құқық бұзушылық жасаудан және өздерінің құқықтарына зиян келтірулерден сақтай алады.

Жоғарыда аталғандарды негізге ала отырып, қоршаған ортаға қатысты жасалған әрекеттің нәтижесінде туындаған залалдар әрқашан толық көлемде өтелуі тиіс екенін айтқым келеді. Азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру мемлекеттің азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарына берген кепілдіктерінің қамтамасыз ету жолындағы негізгі құралға айналуы тиіс. Қазақстан Республикасының экологиялық жағдайы қалыпты сақталып, ешкімнің оған зиян келтіруіне жол берілмеуін қамтамасыз ету қажет. Экологиялық зиян мәселелері құқықтық тұрғыдан реттелгенімен, биологиялық жағдайы бастапқы қалпына қайтып келмейді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазанда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z54>
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_/k941000_.htm
4. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) 1999 жылғы 1 шілдеде қабылданған // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z570
5. Қазақстан Республикасының Экология кодексі 2021 жылғы 2 қаңтарда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>
6. “Қазақстан-2050” Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты, Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>
6. Канина Юлия Сергеевна ИНСТИТУТ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРЕСТУПЛЕНИЕМ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ НА ФЕДЕРАЛЬНОМ И РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЯХ // Государственно-правовые исследования. 2019. №2. С. 70 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-vozmescheniya-vreda-prichinnogo-ekologicheskim-prestupleniem-nekotorye-problemy-realizatsii-na-federalnom-i-regionalnom> (дата обращения: 24.04.2023).
7. Хлуденева Наталья Игоревна Правовые пределы имущественной ответственности за вред окружающей среде // Журнал российского права. 2019. №3. С. 159 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-predely-imuschestvennoy-otvetstvennosti-za-vred-okruzhayushey-srede> (дата обращения: 24.04.2023).

С.С. Сұлтан

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті,
Заң факультетінің 3 курс студенті, Астана қаласы, Қазақстан
e-mail: syrymsultan21@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: **Муратханова М.Б.**

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ СУИЦИД: СЕБЕПТЕРІ МЕН АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Аннотация: Бұл баяндамада қазіргі әлемдегі адам шығынының мөлшері бойынша екінші орында тұрған суицид мәселесі қозғалған. Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау Ұйымының, Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасының ресми статистикаларына нақты шолулар жасалып, суицид себебі, жасау құралдары, өз өмірін қиюшылардың жас ерекшеліктері жан-жақты талданған. Сот билігі мен құқық қорғау органына жүктелетін үлкен міндеттерді атап, қорытынды шығарылған.

Түйін сөздер: ДДСҰ рейтингісі, ресми статистика, биопсихоәлеуметтік мәселе, суицид, Қылмыстық кодексе, психология, мәдениеттер тоғысы, орта жас депрессиясы, жасөспірімдер суициді, профориентация.

Қазіргі таңда Қазақстанда ғана емес, жалпы әлемдегі шешімін таппай келе жатқан мәселелердің бірі – адамдардың өзін-өзі өлтіруі, яғни – суицид.

Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау Ұйымының басты күресіп жатқан жағдай да осы мәселе. Себебі, әлемдік масштабта адам өлімі себебінде суицид екінші орын алып тұр. Бұл дегеніміз, күн сайын жер бетінде 3 мың адам өз өзіне қол жұмсап қайтыс болса, жылына 1 млн адам өз қолымен өмірлерін қиюда.

Қазақстанда әр күні 9-10 Қазақстандық өзін-өзі өлтіруде. Прокуратура органдарының ресми статистикасында Қазақстандағы соңғы бес жылдағы өзін-өзі өлтіру жыл сайын сол бір деңгейде өтіп жатқаны анықталған. Жылына 3,5 мыңнан 4 мыңға дейін адам өзін құрбан етсе, 4,2 – 4,8 адам аралығында осыған оқталады.

Суицид құрбандарында ер адамдар үлесі әйел адамдарға қарағанда 4 есе жоғары. Алайда осы әрекетке оқталуда әйелдердің үлесі артық, бірақ әртүрлі себеппен ол әрекеті соңына жетпей жатады.

2023 жылғы ДДСҰ рейтингінде суицид бойынша 1-ші орынды Африка аймағындағы Лесото мемлекеті алып тұр (әр 100 мың адамның 73 адамы өзіне қол жұмсайды). Ресей 8 орында, ал бұған дейін ондыққа кіріп келген Қазақстан Моңғолиядан кейінгі 19 орынға жайғасты (әр 100 мың адамның 18 адамы суицид құрбаны). АҚШ 23, Жапония 25 орында. Құқықтық статистика Комитетінің мәлімдеуінше, бұл әрекетке барудың кең таралған факторлары жалғыздық (29%), қаржылық қиындықтар, банкроттық, қарыз (28%).

Құқықтық көзқараспен қарасақ, суицид әрекеті құқық қорғау органдары үшін және заң алдында анықталуы «қиындау» әрекет болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 105-бабы өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу қылмысы деп көрсетілген. Яғни, жәбірленушіні қорқыту, оған қатыгездікпен қарау немесе оның адами қадір-қасиетін үнемі қорлау арқылы адамды өзін-өзі өлтіруге дейін немесе өзін-өзі өлтіруге баруға дейін жеткізу – үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Және бұл баптың 1-бөлігінде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің немесе өзін-өзі өлтіруге оқталуға дейін жеткізудің үш тәсілі қарастырылады:

- а) жәбірленушіні қорқыту;
- б) жәбірленушіге қатыгездікпен қарау;

в) жәбірленушінің адамдық қасиетін үнемі кемсіту (ҚК-те қорлау делінген).

Қорқыту алуан түрлі сипатта (мысалы, жәбірленушінің жеке өмірінің оны масқаралайтын деректерін жариялаумен, таратумен, жәбірленушіні өмірін қиюмен және т.с.с.) болуы мүмкін. Жәбірленушіге қатыгездікпен қарау – бұл оған тән азабын тарттыру, мысалы, аштықпен, ұрып-соғумен және т.с.с. әрекеттермен қинау. Жәбірленушінің адамдық қасиетін жүйелі кемсіту оны үнемі қорлау, оны масқақтау, ол туралы жалған, масқаралайтын өсектерді тарату түрінде көрінеді.

ҚР Жоғарғы Сотының «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» нормативтік қаулысында бұл қылмыс құрамы жөнінде біршама түсініктер берілген. ҚК-нің 105-бабының диспозициясына сәйкес қорқытудың, адамдық қасиетін ұдайы кемсітудің, қатыгездікпен қараудың, кінәлінің жәбірленушіні қудалау немесе қорлаудың, кінәлінің осы әрекеттері және жәбірленушінің өзін-өзі өлтіруі арасындағы себепті байланыстың бар-жоғы өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізгені үшін жауапкерліктің міндетті шарты болып табылады. Бұл ретте, егер жәбірленуші кінәлі адамға материалдық немесе өзге де тәуелділікте болған болса, әрекет ҚК-нің 105-баб.2-бөл. 1)-тармағы бойынша саралануға жатады. Бірақта, практикалық тұрғыдан кінәліні анықтау оңайға соқпайды. Өйткені суицид оқиғаларының 3/1-і не үшін жасалғаны беймәлім түрде аяқталады.

Суицидке адамдар не үшін баруы мүмкін деген сұраққа психологтар, әлеуметтанушылар, суицидологтар бірқатар себептер ұсынған.

Әлеуметтанушылар пікірінше, Қазақстан өз тәуелсіздігін алған уақытта кризистің, девальвацияның әсері және мемлекет кірістерінің күрт нашарлауы салдарынан 1995-1997 жылдары 106 мың адам өз өмірін қиып үлгерген. Ал қазіргі таңда қаржылық жетіспеушілік, отбасылық проблемалардан бұрын тұрған себеп адамдардың өздерін жалғыз сезінулері екен.

Ал психологтар болса, суицидке «биопсихоәлеуметтік мәселе» деген анықтама ұсынады. «Бұл дегеніміз, суицид – көпқырлы, және әртүрлі факторлардың жиынтығынан құралады. Мысалы, биологиялық фактор – адам жүйкесінің жалпы жай-күйі, қаншалықты төзімді не шаршаған, бойында суицидке жол бастайтын дерттің болу-болмауын анықтаса, ал психологиялық құрамы – адамның менталды денсаулығының дәрежесін, психологиялық жағдайын анықтайды. Әлеуметтік фактор – адамды қоршаған орта, отбасы, мемлекеті, жағдайы, елде болып жатқан әртүрлі жағдайларға көзқарасынан туындайды. Осы факторлар «биопсихоәлеуметтік фактор» деп аталады. Осы факторларды анықтап, адамның суицидқа бару-бармауын болжауға болады» - деген пікірде отандық психолог (Светлана Богатырева).

Аймақтар бойынша, суицид жиі орын алатын облыстарда көш басында 2022 жыл бойынша – Алматы облысы (485 адам), Шығыс Қазақстан облысы (464 адам), Түркістан облысы (405 адам) орын алған. Суицид төмен көрсеткіш Маңғыстау, Қызылорда, Атырау облыстарында. Ал Қазақстанның әскери бөлімшелерінде барлығы – 16 суицид оқиғасы тіркелген.

Өз өзіне қол жұмсау оқиғасына алып келуші себептердің бірі деп, Қазақстанның географиялық орны мен мәдени көзқарасын қарастыруымызға болады. Қазақстан Батыстық индивидуализм мен Шығыс өркениетінің арасында, яғни екі түрлі мәдениеттің тоғысында тұрған мемлекет. Бұдан Қазақстандықтардың бір мәселесі шығады. Не батыстық мәдениетке сай әр адам жеке индивид ретінде өзін жоғары қоя алмайды, не шығыс мәдениетіне сай отбасы құндылығы, адамдармен жоғары қарым-қатынас секілді қасиеттерді толық орындай алмайды. Қазіргі уақытта гендерлік саясат, феминизм сынды батыс идеологиясы мен Ислам дініне негізделген шығыс идеологиясы қарама-қайшылықтар туындатып отыр. Осы орайда статистикаға жүгініп, араб елдерінің, жалпы Ислам дінін дұрыс ұстанған мемлекеттерінде суицид деңгейі әлдеқайда төмен екенін байқаймыз. Әрине, барлық дін, адамның өз өмірін өзі тоқтатудың дұрыс емес екенін нұсқайды. Алайда ислам дінінде бұл мәселеге баса мән беріліп, ерекше ескертілген.

Статистика анықтағандай суицид құрбандарының жас ерекшелігін талдауда ең жиі кездесетін өмірін қиюшылар – ауылдық жердегі, жасы 35-44 шамасындағы қазақстандықтар (құрбандардың 3/2-сі) болып табылады. Психологтардың мәлімдеуінше жас мәселесінде 30-40 жастағы адамдар көбінесе психологиялық депрессияға түседі. Біздің ойымызша, ол жаста адамның өзі қай жерге дейін бара алатыны, болашағы көрініп тұрады. Және сол уақытта адам өзін танып үлгереді, өзінің әлеуетін, потенциалын. Үлкен кісілер кезінде бүйту керек еді деп өкініп жатады, сол өкініш адам жанына қатты батады. Одан асқан нәрсе жоқ. Адам өз бойында болған мүмкіндікті толық пайдаланбай, барынша қолданбай бос жіберіп алғанын түсінуден артық өкініш жоқ деп ойлаймын, өзегін өртейді ол адамның. Сондықтан адамға орта жас депрессиясына түспей тұрып, өз мамандығын, құратын отбасын, кәсібін, өмірдегі өз жолын дұрыс тандап, бір жолға қоюға ұмтылу керек.

Одан бөлек статистика бойынша барлық жастағы адамдар сенбі және жексенбі күндері өзіне ең көп қол жұмсайды. Бұл дегеніміз – яғни, сыныптастары, группаластары, әріптестері жоқ кезде өзімен өзі қалады, өзіндегі сұрақтарға жауап таппайды. Сөйтіп өзін өлтіруге бел буады.)

Жасөспірімдер арасындағы себептерде кең таралғаны - қоғаммен, отбасымен тіл табыса алмауы, болашаққа деген қорқыныш, ҰБТ және тағы басқа жауапты кезеңдердегі сәтсіздіктер, және жауапсыз махаббат. 2022 жылы өз өмірін қиған 63 жасөспірім толыққанды отбасынан, 15 жасөспірім толық

емес, жартылай отбасынан, 1 жасөспірім ата-анасының қамқорлығынсыз қалған. Бұдан ата-ананың бар-жоғы суицидке баруда онша рөл ойнамайды деген қорытындыға келеміз. Тек сол адамдармен, жасөспірім арасындағы қарым-қатынас маңыздырақ.

Орта жастағылар суицид себебі – өзін қоғамнан алшақ сезіну, жалғыздық, жұмыссыздық, отбасылық конфликтілер, ажырасу, қаржылық қиындықтар, кредит, ауыр дертке шалдығу, психикалық, алкогольдік, наркотикалық тәуелділік, көзге шөп салу. Алкогольдік масаң күйде 409 адам өзіне қол салған. Орта жастағы ерлерге тән себеп отбасын асырай алмай жұмыссыз қалса, осы кезеңде үлкен дағдарысқа ұшырайды. Ол өз кезегінде ер адаммен отбасының, тұрақтылық пен қауіпсіздікке деген үмітін жоққа шығарады. Ер адамның тұлғалық қасиетін жоғалтып қана қоймай, жұмыспен шұғылдану мен отбасын қамтамасыз ету сияқты өзіне қойылатын екі негізгі талапты орындай алмай, орта өмірдегі жұмыссыздықты екі есе ауыр сезінуі мүмкін.

Егде жастағы адамдарға тән себептер - өкініш, отбасының және балаларының болмауы, болған күнде де дұрыс қарым-қатынас жасай алмауы, денсаулығының бұзылуы, т.б.

Суицид жасау тәсілдері әртүрлі, оның ішінде көп кездесетіні жіпке асылу (1679 адам), биіктіктен секіру (111 адам), дәрілерді көп мөлшерде ішу мен тамырын кесу (96 адам), 26 адам атыс қаруынан өз өмірін қиған (2022 жыл бойынша).

Суицидтің алдын алу шаралары.

Әлемдік статистика сүйеніп және Қазақстандағы жағдайды басшылыққа ала отырып келесідей қорытындыға келеміз:

Суицид қазіргі таңда адамдардың ішкі бостығынан (внутренняя пустота), әрі материалдық жетіспеушіктен орын алып жатыр. Бұл дегеніміз, адам материалдық жағымен қоса рухани жағынан кедей болса, суицидке бару қаупі жоғары деген сөз. Әлемдік статистика Африка елдерімен, Батыс елдері көш бастап тұр. Бір жыныстылық, гомосексуализм, ЛГБТ, феминизм сынды әртүрлі гендерлік саясатты қолдаушы мелекеттерде суицид көрсеткіші жоғары. Жасөспірімдер арасында толыққанды отбасында өскен балалардың, толық емес отбасында өскен балаларға қарағанда суицид жасау дәрежесі әлдеқайда жоғары. Демек, балаға ата-ананың өзінен бұрын беретін тәрбиесі, бойына сіңіретін құндылығы бірінші орында тұр. Әртүрлі сайттардан әртүрлі тапсырма орындап жүрген баланың өзіне қол салу қауіптілігі, психикалық күйзеліске ұшырау қауіптілігі айтпасақта түсінікті. Сондықтан о бастан дұрыс жол көрсетіп, мектеп кезінде профориентация яғни, қай кәсіпке бейімділігін анықтап, қай жұмыспен айналысқан ұнайтынын анықтап сол бағытта қажетті шаралар қабылдау қажет. Жастайынан дұрыс тәрбие, отбасы институтын, туыстармен дұрыс қарым-қатынас құруды көріп өскен, физикалық және психикалық жақсы жетілген жасөспірім орта жас депрессиясы, т.б. қиыншылықтарды оңай еңсереді. Және қоғамдағы өз орнын тез табады.

Орта жастағы адамдардың рухани кедейлігі, материалдық кедейлігі басты себеп болғандықтан, өзінің жеке дамуына көңіл бөлген абзал. Адамзат тарихында қазіргідей баршылық болмаған. Ақылмен жұмыс жасағанның, екі қол, екі аяғымен еңбек еткеннің аш қалмасы анық. Қазіргі таңда бір емес, бірнеше кәсіп меңгеруге болады. Ал рухани бостықты - дін арқылы толтыруға болады. Әр дінде суицидтің ауыр күнә екені айтылады, және соған байланысты кей елдерде суицид көрсеткіші төмен. Отбасылық конфликтіні де сабырмен, шиеленістірмей шешуге болады, алайда қазіргі отау құрып жатқан жастардың 3\1-і ажырасуда. Ажырасқан жастардың жартысынан көбі мәселенің шешімін суицидтан іздеп жатады. Тағы бір мәселе, қазіргі таңда интернет арқылы, әлеуметтік желі арқылы әртүрлі оқиғаларды көру оңай. Олардың арасында адам өлімі, табиғи апаттардан адам шығыны, суицид сынды жантүршігерлік ақпаратқа адам бойы үйренісіп кетті. Суицидтің бір шегі осында жатыр, себебі сол нәрсені есту оңай болғанда, көру оңай болғанда, соны істеу де қиындық тудырмайды. Мұндағы басты проблема «барлық проблеманың шешімі – суицид» деп қабылдауында.

Егде жастағы адамдар көбінесе бала-шағасынан жылу көрмей, жұбайынан, қатарластарынан айырылып, жалғыздықты сезінеді. Кей адамдардың өткен өміріне өкініші басым болып тұрады. Себебі кезінде у-шүмен өмірінің маңызды кезеңдерін өткізіп алған. Дұрыс ұрпақ өсіре алмаған. Осы мәселеде ойланбаған. Егде жас депрессиясына түспей тұрып, орта жаста қамданған абзал.

Қорыта келе қазіргі таңдағы суицид - Қазақстанда ғана емес дүниежүзінде маңызды мәселе екенін байқадық. Жәбірленушіні қорқыту, қатыгездікпен қарау, адами қадір-қасиетін үнемі қорлау арқылы өзін-өзі өлтіруге жеткізуден басқа жағдайларда, бұл қадамға адам өз еркімен барады. Және мәселенің түбірі – осы. Әрбір азаматтың заңға деген сенімі, өзіне кез-келген қысым жасалуға болмайтындығы басты назарда болуға тиіс. Құқық қорғау органдарына тіркелген әрбір, қорқыту, қорлау, денсаулыққа қасақана зиян келтірудің арты суицидқа ұласып кетпеу үшін, осы айтылған қылмыстық құқықбұзушылықтарға санкцияны жеткілікті түрде тағайындау сот билігінің алдында тұрған үлкен жауапкершіліктің бірі болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысы.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Ерекше бөлім. 1-том (1-10 тараулар): Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық. Жауапты редакторлар – Қ.Ж. Балтабаев, А.Ә. Биебаева. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ҰЕУ баспасы, 2021
4. Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау Ұйымы рейтингісі: суицид көрсеткіші бойынша 2023 ж.
5. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы құқық қорғау комитетінің рейтингісі: суицид көрсеткіші бойынша 2023 ж.
6. Отчет Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) 2014 г.

УДК 349.412

Д.Б. Рахметов

Ю-21-5 оқу тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – з.ғ.к., доцент Жусупбекова М.Қ.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: daulet253@mail.ru

ЖЕРГЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ

Аннотация. Мақалада меншіктің анықтамасы берілген, меншік құқығының қажеттілігі туралы айтылады, жерге меншік құқығының жиынтық анықтамасы келтірілген және жердің ерекше қасиеттері мен оның ерекше қоғамдық маңыздылығына байланысты жер мен жер учаскелеріне меншік қатынастарын құқықтық реттеу мүлктің басқа түрлерімен салыстырғанда маңызды ерекшеліктерімен ерекшеленетіні атап өтілген. Әрі қарай жерге меншіктің субъективті және объективті құқығының жалпы анықтамалары келтірілген. Автор меншік объектісі жер болған кезде өкілеттік шегінің ерекшелігін ашады, бапта көрсетілген құқықтық ұйғарымдарды, тыйымдар мен шектеулерді ескере отырып, жерге меншік құқығын анықтайды.

Түйінді сөздер: жер заңнамасы, меншік, жерге меншік құқығы, иелену, пайдалану, билік ету, жеке меншік, мемлекеттік меншік.

Аннотация. В статье дано определение собственности, говорится о необходимости права собственности, приведено обобщенное определение права собственности на землю и отмечено, что в силу уникальных свойств земли и ее особого публичного значения правовое регулирование отношений собственности на землю и земельные участки отличается существенными особенностями по сравнению с другими видами имущества. Далее приводятся общие определения субъективного и объективного права собственности на землю. Автор раскрывает особенность пределов правомочий, когда объектом собственности является земля, дают определение права собственности на землю с учетом указанных в статье правовых предписаний, запретов и ограничений.

Ключевые слова: земельное законодательство, собственность, право собственности на землю, владение, пользование, распоряжение, частная собственность, государственная собственность.

Annotation. The article defines ownership, speaks about the need for ownership rights, provides a generalized definition of ownership of land and notes that due to the unique properties of land and its special public significance, the legal regulation of ownership of land and land plots differs in significant features compared to other types of property. The following are general definitions of subjective and objective ownership of land. The author reveals the peculiarity of the limits of powers when the object of ownership is land, defines the ownership of land, taking into account the legal regulations, prohibitions and restrictions specified in the article.

Keywords: land legislation, property, ownership of land, ownership, use, disposal, private property, state property.

Қазақстанда жер реформасын жүргізгелі біраз жылдар өтсе де, жер заңнамасы әлі де түзетулерді қажет етеді. Осы жылдары қабылданған негізгі жер заңдары қайта қайта өзгергендіктен жерге меншік құқығы сияқты тағы басқа анықтамаларды қолдануда шатастыру болады.

Жалпы, меншік дегеніміз ресейлік белгілі ғалымы С.С.Алексеевтің айтуы бойынша тиісті субъективті құқықтар арқылы заттармен тікелей байланысты білдіретін заттар мен басқа да игіліктерге жан-жақты айырықша абсолютті иелік ету [1, 926.].

Меншік дегеніміз-адамның немесе адамдардың бірігуінің затқа қатынасы; адамдар арасындағы өндірістік (экономикалық) қатынас (адамдар бірлестігі) туралы; адамдардың белгілі бір әлеуметтік топтарының заттарды иеленуіне және пайдалануына байланысты әлеуметтік қатынас; заңды қатынас [2, 1376.].

Меншік адамдардың өміртіршілігінің негізі болып табылады, көп жағдайда бұл негіз қоғамның дамуы, оны жаңғырту, қоғамның қажеттіліктерін, адамдардың құқықтары мен мүдделерін қанағаттандыруды анықтайды.

Меншікке қатысты туындайтын қатынастарды реттеу үшін құқық қажет, яғни меншік құқығы.

Жерге меншік құқығы – бұл жоғары әлеуметтік, шаруашылық және экономикалық маңызы бар материалдық игілікке - жерге деген меншік құқығы. Жерге меншік құқығы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен қатар, Жер кодексімен және басқа да заңдармен реттеледі.

Осылайша, жерге меншік құқығының қоғамдық қатынастары тек жер қатынастарының ғана негізі емес, сонымен қатар қоғаммен мемлекеттегі көптеген экономикалық және әлеуметтік қатынастардың негізі болып табылады. Жердің бірегей қасиеттеріне және оның ерекше қоғамдық маңыздылығына байланысты жер мен жер учаскелеріне меншік қатынастарын құқықтық реттеу мүліктің басқа түрлерімен салыстырғанда айтарлықтай ерекшеліктерімен ерекшеленеді.

Өздеріңіз білетіндей, меншік құқығы заңнамада көзделген ең толық мүліктік құқық болып табылады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі оның мазмұнын анықтау арқылы меншік құқығы ұғымын ашады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 188-бабына сәйкес, жер учаскесінің меншік иесі жер учаскесін өзінің мүлкі ретінде иелену, пайдалану және билік ету құқығына ие [3].

Қазақстан заңнамасына жерге жеке меншік құқығын және жерді пайдаланудың басқа да құқықтық нысандарын енгізу жерді мүліктік, азаматтық айналым объектісі ретінде тану және осы қатынастарға азаматтық құқықтың тиісті нормаларын кеңейту үшін құқықтық алғышарттар жасады [4, 1236.].

Кодекстің 188-бабының 2-тармағында меншік иесі өз қалауы бойынша өзіне тиесілі мүлікке қатысты заңға және өзге де құқықтық актілерге қайшы келмейтін және басқа адамдардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін бұзбайтын кез келген іс-әрекеттер жасауға құқылы делінген. Меншік иесінің мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету бостандығы екі жағдаймен шектеледі: біріншіден, оның әрекеттері заңды болуы керек, қолданыстағы құқықтық нормаларға қайшы келмеуі керек; екіншіден, олар басқа адамдардың құқықтары мен мүдделерін бұзбауы керек. Меншік иесінің өкілеттіктерін жүзеге асырудағы бұл шектеулер құқық объектілері жер мен басқа табиғи ресурстар басқа қарапайым материалдық игіліктер болған кезде белгіленеді. Меншік құқығы объектісі жер және басқа да табиғи ресурстар болып табылатын жерлерде: орман өсімдіктері, жабық су қоймалары және т. б. - заңмен өкілеттіктердің шегі сәл өзгеше анықталған: иелену, пайдалану және билік ету еркіндігі шектеулі [5, 546.] сонымен қатар меншік иесінің әрекеттері қоршаған ортаға зиян келтірмеуі керек.

Сондықтан жерге меншік құқығы мүлдем абсолютті емес. Яғни, меншік иесі өз құқықтарын жүзеге асыруда толығымен еркін емес. Жер табиғи объект, мемлекеттің маңызды ресурсы болғандықтан, заңнамада жерді иелену, пайдалану және оған билік ету бойынша бірқатар шектеулер бар [6, 466.].

Жер меншік иесінің еркіндік әрекеттері ҚР Азаматтық кодексімен және Жер кодексімен де шектелген. Олар келесілер болып табылады:

1. Меншік иесі және өзге де жер пайдаланушылар жерді мақсатына қарай қатан пайдалануға тиіс.
2. Меншік иесіне және өзге де жер пайдаланушыға жерді сақтау іс-шараларын жүзеге асыру, жер сипаттамаларының сапасының нашарлауына жол бермеу міндеті жүктеледі.
3. Жер учаскесі мен онымен тығыз байланысты объект тағдырының бірлігі сақталуы тиіс. Бұл дегеніміз, жер учаскесінің иесі, мысалы, онда орналасқан ғимаратсыз, құрылыссыз, құрылыссыз, әрдайым негізгі заттың тағдырын ұстанатын құрылыссыз басқара алмайды.
4. Меншік иесі жер үшін төлемдерді уактылы жүргізуге міндетті.

Осылайша, жерге меншік құқығы туралы айтуға болады, бұл жерді меншік иесінің өз қалауы бойынша және заңда белгіленген шектерде өз мүддесі үшін иелену құқығын, пайдалану құқығын және оған билік ету құқығын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы. Бұл объективті меншік құқығы. Оған жер құқығының барлық субъектілері ие [4, 1296.].

Субъективті түрде жерге меншік құқығы-бұл белгілі бір адамның белгілі бір жер учаскесіне құқығы, заңда белгіленген тәртіппен сатып алынған және тиісті меже белгілерімен жергілікті жерде көрсетілген. Субъективті құқық ұғымын келесідей тұжырымдауға болады: жерге меншік құқығы – бұл жерді иеленудің, пайдаланудың және оған билік етудің азаматтық және жер заңнамасында бекітілген құқықтары, оның меншік иесі өз қалауы бойынша және өз мүддесі үшін заңмен рұқсат етілген шектерде пайдаланады.

Осыдан келесі туындайды, меншік иесі заңмен бекітілген жер учаскесіне билік ете алады.

Жалпы меншік құқығы үш құқықтаң тұрады: иелену құқығы, пайдалану құқығы және билік ету құқығы.

Иелену – бұл меншік иесінің затқа үстемдік етуінің заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндігі, оған өзінікі ретінде қарауы.

Жерді пайдалану-оның пайдалы қасиеттерін пайдалану мүмкіндігі: ауылшаруашылық өнімдерін өсіру, ғимараттарды орналастыру.

Билік ету - бұл меншік иесі үшін жер учаскесінің заңды тағдырын анықтау мүмкіндігі. Ол жер учаскесін басқа адамдарға иеліктен шығаруға құқылы (беру, сату, айырбастау, өсиет ету және т. б.)

Сонымен, меншік – бұл бүтін, ал оның элементтері, бүтіннің бөліктері болып табылады, олар: иелену, пайдалану және билік ету. Олар бір-бірімен тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 6-бабында жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекеттік және жеке меншікте болуы мүмкін деп көрсетілген [7].

Қазақстандағы жерге меншік туралы проблемалар қазіргі кездегі елеулі проблемалар есебінде қарастырылып отыр. Біздің жеріміздің кең байтақ екенін ескере келе, иеленбей немесе картаға түспей қалған жерлер бар. Ал оларды бізге белгілі мәліметтер бойынша ауыл шаруашылығы саласымен айналысатын шаруа адамдар иемденгені туралы фактілер нақты көрсетілген. ҚР Жер Кодексінің 12 бабының 27 тармақшасына сәйкес жер учаскесін меншік иесінің немесе жер пайдаланушының рұқсатынсыз бөтен жер учаскесін иелену, сондай-ақ мемлекеттік меншіктегі және жер пайдалануға берілмеген жер учаскесін Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органның тиісті шешімінсіз иелену - жер учаскесін өз бетінше иеленіп алу болып танылады [8]. Осы заңның аясында жұмыс істейтін тиісті органның өзіне жүктелген міндетке немқұрайлы қарауы, заңды айналып өтуге көптеген мүмкіндіктер беріп отыр. Бұл, жерді жаппай заңсыз иеленушілерге салықсыз, қандайда бір талаптарсыз, бүркеніштің астында көлеңкеленіп отыруына жағдай жасап келді. Егер «ҚР Жер кодексіндегі 12 бабының 27 тармақшасындағы норманы бұзса, әкімшілік кодекстің 136 бабына сәйкес мемлекеттік жер учаскісін заңсыз иеленіп алу бойынша айыппұлға әкеп соғатынын ескерткенім жөн» [8].

Ендігі кезекте халықтың тарапына емес, мемлекет тарапына ұнамсыз хабарлармен бөліскім келіп отыр. Біздің заңның әлсіздігі бұрынғы уақыттарда айқын байқалған еді. Ал қазіргі қолданыстағы заңның кем-кетік тұстарына өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. Бірақ дейтін мәселе бар. Біздің жоғарғы шенді тұлғаларымыз қазіргі емес, бұрынғы заңның төңірегінде жұмыс жасап жатыр шамасы.

Бұрынғы заң деген не? Бұрынғы заң деп отқаным, яғни жерді жеке меншікке беру, оның ішінде шет ел азаматтары мен тұлғаларына жерді сату туралы заңды айтып отырмын. Бұл заңның керексіз қате баптары жойылған және ол өте дұрыс әрі орынды. Қолданыстан алынған заңмен жұмыс жасау дегенім-халықтың, мемлекеттің меншігіндегі жерді шет ел азаматтарына сатқаны жайлы болып отыр.

Қазақстан Республикасының негізгі заңы ҚР Конституция және өзгеде Конституция негізінде қабылданған кодекстер мен нормативтік құқықтық актілердің барлығы ҚР-ның тұтастығы мен бірлігі үшін екені хақ. Солай бола тұра айдан анық жазылған заңдарымызға қатардағы жұмысшы емес, халық сеніп тағайындаған шенді-шекпенді тұлғалардың заңға қайшы әрекет етуі өте өрескел қателік.

Біз неге олай айтамыз? Біздің олай айту себебіміз жерді заңсыз шет ел азаматтарына болмайтын құн ақшаға беру, жерді солардың меншігіне айналдыру ҚР -ның Конституциялық тұтастығына нұқсан келтіретін анық. Себебі ақшасы көп шет ел тұлғалары көптеген жерімізді түкке тұрғысыз тиынға ала берсе, жеріміздің ойраны шықпасына кім кепіл. Бізбен сізге осы шешілмей тұрған түйіннің басын ашып, қолымыздан келген күшпен проблеманың нақты түйткілін табу маңызы болып отыр.

Бұл мәселені шешу жолдары қандай? Кез келген түйіннің, қиын соқпақтың тура шешімі болатын мәлім. Менің ұсынар бірнеше бағыттарым бар:

1) Заңның үстемдігі-заң адамның ойына келгенді жазу емес, сол заңды оқығанда құқық бұзушының заңнан сескенуі. Оған қойылатын жаза мен айыптың ауырлығы. Бұл деген жер заңы және өзгеде заңдардың жазасын анағұрлым ауырлату.

2) Қойылатын талаптарды күшейту-жерді жеке тұлғаға берген уақытта оған қойылатын талаптарды күшейту. Яғни оның басқа астыртын ойы болып жерді шет ел азаматына заңсыз тұрғыда бермеуіне көз жеткізу және жер заңында осы жағдайды белгілеу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеев С.С. Степанов С.А. Гражданское право: учебник. – Москва: Проспект; Екатеринбург: Институт частного права, 2014. - 434с.
2. Агафонова Н. Н., Артеменков С. В. и др. Гражданское право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2015. 816с.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлімі) 1999 жылғы 1 шілде. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880#activate_doc=2.
4. Романов В. И. Право собственности на землю в России: понятие, содержание, история становления // Марийский юридический вестник. Йошкар-Ола, 2005. Вып. 4. С. 123–131.
5. Романов В. И., Мустахимов Н. С. Право частной собственности и иные виды прав на землю: учебно-методическое пособие (модуль) по Земельному праву России. Йошкар-Ола, 2013. 254с.
6. Аверьянова Н. Н. Земельное право в вопросах и ответах: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2016. 96с.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2.
8. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусым. [Электронды ресурс] // Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51040583#activate_doc=2.

Н.А. Бабажанова

Қайнар Академиясы, Құқықтық пәндер кафедрасының 2-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: қауымдастырылған профессор, з.ғ.к. **Н.Б.Калкаева**

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ

Анотация: Мақалада экологиялық қылмыстылықтың себептері мен жағдайлары қарастырылады. Соның ішінде экологиялық қылмыстылыққа әсер ететін субъектілер жүйесінің алдында қойылған міндеттерге құрылымы және қамтамасыз етілуі бойынша сәйкес еместігін көрсетеді.

Түйін сөздер: қылмыстылықпен күрес, экологиялық қылмыстылық, қылмыстылықты алдын алу, қылмыстық саясат.

Аннотация: В статье рассматриваются причины и обстоятельства экологической преступности. В том числе показывает несоответствие системы субъектов, влияющих на экологическую преступность, по структуре и обеспеченности поставленным задачам.

Ключевые слова: борьба с преступностью, экологическая преступность, профилактика преступности, уголовная политика.

Abstract: The article examines the causes and circumstances of environmental crime. It also shows the inconsistency of the system of subjects affecting environmental crime in terms of structure and security for the tasks set.

Keywords: crime fighting, environmental crime, crime prevention, criminal policy.

Қылмыстылықтың себебі криминология ғылымының басты мәселелерінің бірі. Себептілік – ол себеп пен тергеу, яғни осы екі құбылыстың арасындағы объективті, жалпы генетикалық байланыс. Себептіліктің мәні ретінде тергеу себебінің өндірісі танылады. Әлеуметтік құбылыстар мен процесстерде детерминация категориясы маңызды орын алады. Себептілік детерминацияның бір нысаны ретінде қарастырылады.

Детерминация- “детерминант”, “детерминдеу” сөздерінен туынды ұғым. Латынның *determinare* сөзі “анықтау” дегенді білдіреді. Детерминация – белгілеу, анықтау процесі. Бұл жерде қылмыстылықтың детерминация процесі байланыстардың әр түрлі формаларының күрделі өзара әрекеттесуі болып табылады: ол күйдің және өзгелердің тек себептік қана емес, сонымен қатар функционалдық, статистикалық байланыстары. Академик В.Н.Кудрявцевтің көзқарасы бойынша, себептілік детерминацияның ішкі мазмұны, мәні болып табылады. Криминологиядағы себептілік ұғымы келесідей анықтаманы білдіреді: “себептілік”-бұл заттар мен құбылыстар байланыстарының түрі, яғни қандай да бір құбылыстың, процестің туындау фактісін анықтаушы байланыс. Себептілік туралы айтқанда, себеп және салдар, себептік кешен ұғымдары қолданылып жатады. Себептік байланыстардың маңыздылығы-біріншіден, себеп әрекетке апарады, одан салдар туындайды; екіншіден, себептен әрекеттер туындауы үшін жағдайдың болуы шарт; үшіншіден, бірінші құбылыс екінші құбылысқа қарағанда заңдылық процес сипатына ие; төртіншіден, жағдайлар өздігімен салдарға әкеліп соқтырмайды [1, 84-85 б.].

Жалпы себептер қылмыстылықтың жалпы себептері адам мен табиғаттың өзара қатынасының нәтижелерінде туындайтын қайшылықтар аясында түбірленеді. Бұл қайшылықтар: табиғаттың бір бөлігі ретінде адам мен толық бүтіндей табиғат арасында, қоғам, мемлекет, аудан қоршаған ортаны қолдануда, оның әлеуметтік қажеттіліктер және оны тануда қоғам, мемлекет, аудан мүмкіндіктер арасында, табиғи ресурстардың әлеуметтік жағдайы және оларды иеленуге бағытталған әдістердің арасында әлеуметтік топтың қоғамымен табиғатты қорғау және табиғатты пайдаланушы субъектілер ретінде индивидтер арасында, табиғатты қорғау және табиғатты пайдалану субъектілерінің ерекше әр түрлі мақсаттарының арасында туындаған қайшылықтар. Аталған қайшылықтар айтылып кеткендей қолайсыз экономикалық даму жағдайында тұрақты құқыққа қарсы және сирек емес экологиялық қылмыстылық әрекеттердің болуына әкеледі. Экологиялық қылмыстылықтың жалпы себептері туралы айтар болсақ, қоғамдық экологиялық сананың деформациясының және тұрақты бөліктерінің нақты көріністеріне құрылған пікір жүйелеріне көңіл аудару қажет. Оған ең бірінші қатысты адамдардың мүмкіндіктерін жаңадан тыс бағалап жіберу, қоршаған ортаға тиімді түрде әсер ете алу сияқты, уақытында табиғатты танып және онымен өзара қатынасу процесі, табиғи ресурстардың сарқылмауына іштей сенбесе де жалған түрде оған сенгендей болып және табиғаттың қайта жандану құрылуына іс жүзіндегі емес бағалар беру, адам мен табиғаттың өзара қатынасу аясындағы құзыреттерін және сенімге келмейтін мақсаттарға бет бұру, табиғатқа, оның жағдайына, қоршаған ортаға келтірілген зиянға немқұрайдылықпен қарау және де т.б. шын мәнінде адам мен табиғаттың өзарақатынасын реттейтін экологиялық заңнаманы сыйламау [2, 78].

Криминологиялық әдебиеттерде неғұрлым көп таралған қылмыстылықты туындататын әдеттегі мән-жайлар туралы мәліметтер келтіріледі. Бірақ өзінің әр түрлі көрінісінде және үйлесімінде бұл мән-жайлар қылмыстылықтың сан алуан түрін туындатуы, оның сапалық және сандық сипаттамаларын әр түрлі анықтауы мүмкін. Сондықтан да әр түрлі аймақтағы адамдардың нақты өмір тірлігінің жағдайын, сол жағдайлардың өзгеруін, сондай-ақ қылмыстылықтың соған дейінгі күйін әр уақытта талдау керек. Қандай да бір мән-жайдың қылмыстық іс-қимылмен байланысын жай көрсету ғана емес, сол байланыстың сипатын айқындаудың да маңызы зор.

О.Л. Дубовик пен А.Э. Жалинскидің пікірінше, экологиялық қылмыстылықтардың жалпы себептері криминогендік себептілік процесіне келесідей элементтерді қамтуы қажет:

- себептік әсер ету факторлары мен қайнар көздерін;
- себептілік процесінің заттық негізін;
- себепті байланыстарды;
- аралық криминогендік эффектін;
- себептік әсер етудің салдарға алмасу механизмін, яғни қылмысқа ұласуы [3, 346.].

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың спецификалық себептерін анықтауда көп жағдайда оларды сапалы талдау әсер ете алады. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық істерді оқып білуде оларды келесідей топтастыруға мүмкіндік береді: 1. лауазымды тұлғалармен жасалатын, 2. лауазымды дәрежені иеленбейтін тұлғалармен жасалынатын қылмыстар. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар қасақана да абайсызда да, ниетінің бағыт алуы пайдакүнемдік те өзге де болуы мүмкін.

Лауазымды тұлғалармен жасалатын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың ерекшелігі, ереже бойынша жоғары қоғамдық қауіптілікке, оның нәтижесінде орнын толтыру қиынға соғатын экологиялық зардаптарға, кейде орны толмас зардаптарға әкеліп соқтыруында. Лауазымды қылмыстардың себептері болып табылатын ең басты жағдай ұйымдастырушылық-шаруашылық міндеттерін не бұйрық орындауда орын алады. Дәл осы аяда жоспарлау, бөлу-тарату, жедел басқару, ұйымдастырушылық, бақылау құрылымдарын құру, технико-технологиялық және ресурстық қоршаған орта мен қоғамның өзарақатынасын қамтамасыз ету функциялары жүзеге асырылады. Сонымен қатар, маңызды шешімдерді қабылдай алатын лауазымды тұлғалардың шешімдері маңызға ие, бұдан лауазымды тұлғалардың орта дәрежедегі шешімдері жоғарылайды, ол экономикаға қарсы жасалатын әрекеттерді тоқтатуға әлеуметтік бақылау өз мүмкіндігін азайтады. Заңсыз шешімдердің бірі ретінде Арал теңізінің қазіргі жай-күйін айтуға болады, қаншама адам қатерлі зардапты басынан кешіріп отыр, қоғам тарапынан да халықаралық ұйымдар назарынан бұл күрделі мәселе түспей отыр [4, 75 б.]. Дегенмен де, бақылауды жүзеге асыру артта қалып отыр, жыл сайын жүздеген шешімдер шығарылуда, бірақ оның ешқайсысы тәжірибеге іс жүзінде бақылауға алынбауда.

Лауазымды тұлғалардың тигізетін экологияға келтіретін құқыққа қарсы әрекеттерінің нәтижесінде кері әсері: өз уақытында табиғатты қорғау іс шараларынан бас тарту, ішкі өнімдер, ресурстар мен пайдалы қазба өнімдердің өте арзандауына әкеліп соғуы, экологияға маңызды қызметтердің зиянды нәтижелерге келуі, табиғи ресурстардың өндірістік жоспарлаудың қысқаруы немесе тездетуіне байланысты терең өңделмеуі нәтижесінде жартылай толық емес пайдалануға келуі. Айта кететін жағдай, ерекше салалық өндірістердің және көліктердің қоршаған ортаға зиян келтіруге қатысқандары жөніндегі мәліметтерді келтіргіміз келіп отыр. Ең бірінші орында көптеген жылдар бойы металлургия өндірісі тұр, ол келтіретін зиян қызмет барысында 40 пайызды құрайды, 30 пайызды жылу электростансалары, 20 пайызды мұнай және химия өндірісі кәсіпорындары, атмосфераға шығарылатын зиянды қалдықтардың 10-15 пайызы өз үлесін қосуда, 7-10 пайызды өзге өндіріс қалдықтары зиян тигізеді.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар қасақана, сондай-ақ абайсызда да жасалуы мүмкін. Құқық бұзушылықтарды қасақана түрде жасайтын тұлғаларға мынадай сипат тән: жеке басын ойлаушылық, қоғамдық мәселеге және мүдделерге салақтықпен қарау, экологиялық заңнаманы елемеу, кәсіби даярлықтың қанағаттанарлықсыз болуы, ақтауға жатпайтын қатыгездік, бұзақылық, т.б. Аталған қасиеттер тұлғаның, көп жағдайда, нәтижесінде мүлдем басқаша өзгерістерге әкеліп соқтырады. Бұрында – қалай болса да жоспарды орындау, қазір- пайда, нәтиже ретінде – еңбек сіңбеген марапаттар мен жүлделер, қызмет баспалдағы бойынша жоғарылау мен өсу, лауазымдарды иеленуге құштарлық және т.б[5].

Абайсыздықпен жасалынатын лауазымдық экологиялық қылмыстар төмендегідей тұлғалармен жасалынады: жеңілтектік, заңға бағынбау, біліктілігінің және кәсіби даярлығының төмендігі, әлеуметтік бәсеңдігі, барлығына рұқсаты бар сезімді және бақылау жоқтығын сезіну және т.б. осы тұста біз абайсыз қылмыстардың мәні мен маңызды ерекшеліктеріне арнайы зерттеу арнап, монографиялық деңгейде зерттеген көрнекті ғалым, заң ғылымдарының докторы, профессор Рамазан Нұртаевпен толықтай келісеміз[6].

Қасақана және де абайсызда экологиялық қылмыстар жасаушы лауазымды құқық бұзушыларға мынадай сыртқы келбетті сипат тән: қоғамның заңға бағынушы тұлғасының тұрақты келбеті, ол

көптеген жағдайларда қарсы реакцияларды тудырмайды, осыдан уақытылы экологиялық қылмыстылықты тоқтату және ескерту ереже бойынша қиынға соғады.

Лауазымды тұлғалар болып табылмайтын тұлғалармен жасалатын экологиялық қылмыстардың себептерін қарастыруда мақсатты түрде құқыққа қайшы әрекеттің ерекшелігін, сипатын және негізгі түрлерін есепке алу керек. Ең алдымен, бұл заңсыз балық аулау, аң аулау, заңсыз аңшылық, орманды жою мен бүлдіру қылмыстарында айқын көрінеді. Осы тектес қылмыстар тобының жалпы себептеріне: әр түрлі аулауды жүзеге асыруда жоспарлауды жүзеге асыру кезінде кеткен ірі қателіктер, қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін құқықтық заңды амалдарының толық түрде болмауы, аталған қылмыстар санаттары жоғары “рентабельдік” және “нарықтық” жағдайда көрініс табатын өндіріс қызметіндегі өнімдерге қажеттіліктердің өсуі. Сонымен қатар, бұл бақылау және қадағалау әдістемелік қызметтерінің қылмыстылыққа әсер етуінің аз нәтижелілігі, экологиялық қылмыстар үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікті реттейтін заңнаманың нәтижесіздігі. Субъективтік себептерге жатқызылады: экологиялық және құқықтық сананың өте төмен дәрежеде болуы; құқыққа қайшы әрекеттердің нәтижесінде пайда табуды көздей отырып аталған қылмыстарға тұрғындардың немқұрайлылықпен қарауы. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың болуының себептері құқыққа қайшы қызметтерді жүзеге асыруына ықпал ететін, жағдай туғызатын экологиялық ортаның сай болуында. Бұл ең басты белсенді аулаулар жүргізуге мүмкіндігі бар аймақтар. Соңғы кезде жер қойнауларын заңсыз игеру, орманды дайындау, жемістерді жинау, дәрілік өсімдіктерді жинау, шыршаларды бір реттік пайдалануға дайындау сияқты экологиялық қылмыстардың түрлері көптеп жасалуда. Сирек емес бұл қызмет нәтижесінде жыртқыш сипатта, жаппай қырып-жою арқылы табиғаттың қандай да бір құндылықтарын браконьерлердің алуымен қара базарда көптеп таратумен ұштасуда [7, 345б.].

“Көлеңкелі экономика” мен қадағалаусыз келетін ақша мөлшерлерінің көп болуының нәтижесінде осы тектес аталған қылмыстардың түрімен айналысушылардың көлемі көбеюде. Мысалы, өте пайдалысы болып табылатын құқыққа қайшы экологиялық қызметтердің ішінде- заңсыз балық аулау, ол Атырау мен Батыс Қазақстан облыстарында кеңінен тараған қылмыс. Браконьерлердің аз бөлігі көбінесе кез келген сатып алушымен араласып кетсе, ал өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында заңсыз балық аулаумен ұштасқан құқықбұзушылар біршама бөлігін құрайды. Экологиялық қылмыстық әрекеттердің негізгі болу себептеріне сипаттама бере отырып, мақсатты түрде жеке сипатта құқыққа қарсы жағдайда жасалатын экологиялық қылмыстардың себептерін көрсетіп кету керек. Бұл айтылып отырған құқыққа қайшы әрекеттерге бұзақылық ниет пен тағылық тән. Мысалы: мас күйінде ошақ жағу, салақтықпен қарау салдарынан туындайтын орман массивтерін жою немесе бұзақылық ниетпен орманды өртеу.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтарға және атмосфераны ластау, заңсыз аңшылық, ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, ормандарды жою немесе зақымдау қылмыстарына жоғары латенттілік тән. Біздіңше, латентті экологиялық қылмыстылықтың арнайы зерттеушілерін ұйымдастыру керек. Қоғам мүшелері бұл феноменнің шынайы көлемі туралы ақпаратты білуі тиіс. Латентті қылмыстылық бөлігі жасырын немесе жасырылған қылмыстарды қамтиды. Қылмыстылықтың жасырын бөлігі, жасалған бірақ ол жайында құқық қорғау органдары мен сот білмейтін қылмыстар мен олардың әр түрлі жиынтығынан құралады. Бұл әр түрлі себептерден болады: жәбірленуші қалтасынан ақшаның ұрланғанын құқық қорғау органдарына хабарламайды, бақылаушы органдар заңбұзушылыққа қатысты мәліметті полиция, прокуратура органдарына хабарламайды. Қылмыстылықтың жасырылған бөлігі құқық қорғау органдарына белгілі болған, бірақ қандай да бір себептермен қылмыстылық туралы статистикалық есептерге ілінбей қалған қылмыстар мен олардың жиынтығынан тұрады. Оған мұндай қылмыстар туралы арыздарды іс жүзінде қарамау да, іс-әрекетке қылмыс емес деп дұрыс баға бермеу де, іс жүргізу шешімін дұрыс жасамау, оның ішінде Қылмыстық процестік кодекстің бабына қате сілтеме жасау да, қылмыстылықты алғашқы есепке алу карточкаларын рәсімдеу де, статистикалық мәліметтерді құрудағы қателіктер де, тіпті де, ЭЕМ жұмыс істеу барысында кеткен қателіктер кіреді. Сол уақытта бұл қылмыстардан келетін зардап өте жоғары деп пайымдайды отандық ғалым, профессор Е.О. Алауханов [8, 59б.].

Мамандар бүгінгі таңда экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың латенттілігі мәселесі өте күрделі әрі қиын құбылыс екендігін мойындап, тәжірибелік тұрғыдан шешу шараларына көңіл бөледі.

Сонымен, экологиялық қылмыстылық детерминациясының, оның атмосфераны ластау ерекшеліктеріне мыналарды ұсынуға болады:

Себептік кешен ерекшеліктері көп көлемде экологиялық қылмыстың субъектісінің типі мен сипатына байланысты. Бұл ережеге бағынбайтын бір ғана фактор – табиғат қорғаудың жеткіліксіздігі, табиғатқа зиян келтіретін қылмыскерлер мен құқық бұзушылардың жазаланбауы.

Жеке азаматтар жалпы алғанда келесі қылмыстарды жасайды:

1.Қасақана:

- заңсыз аңшылық (ҚР ҚК-ң 337- бабы);

- ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу (ҚР ҚК 340-бап);
- балық ресурстарын, басқа су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу (ҚР ҚК 335-бап).

Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнаулы есеп Комитетінің мәліметтеріне жүгінсек, саны бойынша өзге қылмыс құрамдарына қарағанда, басымдыққа ие болып отыр.

2. Абайсыздықпен — ормандарды жою немесе зақымдау (341-баптың 1- бөлігі).

Республикамыздың азаматтары жасайтын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептік кешенінің негізінде екі фактор жатыр деп есептейміз:

1. Материалды заттардың жетіспеушілігі, әлеуметтік-экономикалық қиыншылықтардан туындайтын заңды құбылыс-кедейшілік; жұмыссыздық.

2. Табиғатты пайдалану салты (көп жылдар бойы тұрақтанған аң, балық аулауды кәсіпшілік ретінде пайдалану және орманды құрылыс материалдары үшін шабу).

Еліміздің аумағында аталмыш қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасайтын шетелдіктерге (Ресей, Тәжікстан, Өзбекстан, Қытай азаматтары және азаматтығы жоқ адамдар) қатысты келесі факторлар басты болып табылады:

- жеке тұлғаларды шекарадан өткізу бойынша мемлекеттік лауазымды тұлғалардың қателіктері (жеке жағдайларда пайдакүнемдік шектен шығуларда, кейбір жағдайларда қызмет өкілеттігін теріс пайдалану орын алуда.);

- мемлекеттік шекараны күзетудегі жетіспеушіліктер.

Экологиялық қылмыстылықтың дамуының жағымсыз тенденциясының бірі – мамандану болып табылады. Ол дегеніміз жанұяны азық-түлік және құрылыс материалдарымен қамтамасыз ету ниеттерінің ақша табу және баю ниеттеріне трансформациясы. Әсіресе, бұл үрдіс Батыс Қазақстан және Атырау, Маңғыстау және Шығыс Қазақстан облыстарында кеңінен етек жайып отыр.

Бұл жағымсыз тенденцияның даму себептері:

- жұмыссыздық;

- жеке және мемлекеттік кәсіпорындардағы жалақыны төлемеу;

- отандық және шетелдік қылмыстық топтарды заңсыз іс - әрекетке тарту және оны ұйымдастыру.

Өндірістің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету - өте қымбат іс. Көптеген отандық өндірушілерде оған қажетті қаржы-қаражат жоқ. Осыған қоса тағы бір аспектіні атап өту керек, құнды экологиялық технологияларды өндіріске енгізу, шығарылатын өнімнің бағасын жоғарылатып жібереді. Ол өз кезегінде тауарды өткізу мүмкіндігін жояды. Дамыған елдерде мемлекет салықтық жеңілдіктер мен субсидиялар арқылы алдыңғы қатарлы экологиялық технологияларды енгізу талабын ынталандырады, ал лас өндіріспен айналысатын кәсіпорындарды айыптық санкциялары арқылы құртады [9, 175 б.]. Кейбір елдерде заңды тұлғалар қылмыстық жауаптылықтың субъектісі болып табылады және экологиялық қылмыс жасағаны үшін оны жою қарастырылған (олардың басшыларын соттау жеке тұлғаларды жауапқа тарту ережелері бойынша жүзеге асырылады).

Біздің елде бұған мынандай кедергілер бар:

- Отандық қылмыстық заңнамада заңды тұлғаларды жауаптылыққа тарту институты қарастырылмаған;

- Отандық экономика “жас реформаторлардың”, батыс кеңесшілерінің, отандық монетаристер мен қылмыстық іскерлердің арқасында жалынышты күй кешіп отыр. Көптеген кәсіпорындар ешбір айып санкцияларынсыз-ақ жабылу шегінде;

- Экологиялық залалды, өндірістерді тоқтату мемлекеттік бюджет түсімдеріне зиян келтіруі мүмкін (бұл әлеуметтік шиеленіске әкеліп соғуы мүмкін) – бұл проблеманы шешу ұзақ уақытқа арналған стратегияны қажет етеді;

- Қатаң түрде экологиялық залалды өндірістерден бас тарту, қорғаныс потенциалын әлсіретіп жіберуі мүмкін (қару-жарақтың кейбір түрлерін қолдану қоршаған ортаны ластауда) – бұл сала экологиялық таза өндіріске қайта бағыттауды қажет етіп отыр;

- Қазіргі ғылыми-өндірістік кешеннің мүмкіндіктерімен халықаралық еңбек бөлінісі нарығына шығу талпыныстарында еліміз тек шикізат көзі, зиянды өндірістерді ұйымдастыру аумағы және шетелден шығарылатын зиянды заттарды көму аумағы рөліне ғана үміттенеді.

Дамыған елдерден дамушы елдер аумағына зиянды өндірістерді көшіру қазіргі постиндустриалды қоғамның қоршаған ортаны қорғау және бүгінгі экономикасының негізгі векторы болып табылады [10, 107 б.].

Аталмыш қылмыс түрлерінің детерминантын саралай келе экологиялық қылмыстылықтың келесі факторларын айтуға болады:

1. Қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалануды тиімді ұйымдастыру режимін бекіту саласындағы құқықтық реттеу жөніндегі мемлекеттік саясаттың жетіспеушіліктері. Сұралған маман-респондентердің бәрі дерлік бірауыздан осыны атады. Елдегі жағымсыз әлеуметтік – экономикалық жағдай (өндірістің азаюы, кәсіпорындардың банкроттылығы, жеке тұлғалардың төлемқабілетсіздігі, жұмыссыздықтың өсуі, кедейшілік).

2. Мемлекеттік идеологияның кемшіліктері: 2.1. Қоғамдағы идеологиялық жұмыстың жетіспеушіліктері; 2.2. Туған табиғатты мемлекеттік идеология компоненті ретінде мемлекеттік органдар тарапынан қарастырылмауы; 2.3. Экологиялық идеологияны мемлекет тарапынан қолдау мүлдем жоқ; 2.4. Коммерциялық табысқа бағытталған бұқаралық ақпарат құралдары экологиялық идеологияға ешқандай көңіл бөлмейді.

3. Тиімді табиғат пайдалануға кедергі келтіретін қару-жарақ жарысы дамыған елдердің эскалациясы.

4. Халықаралық экономикалық жүйеге шикізат қоры және қоқыс шұңқыры ретінде енуіне әкеліп соққан экономикалық және сыртқы саясаттың ақаулықтары.

5. Қазақстан Республикасының технологиялық артта қалуы, мемлекеттік басшылықтың экономикалық саясатты қалдықсыз және экологиялық таза өндіріс арқылы емес, табиғат ресурстарын өндіруді ұлғайту негізінде құруы.

6. Шетелдік қылмыстық топтардың белсенді әрекет етуі. Біздің елде экологиялық қылмыс жасауы, қылмысты кәсіптік ұйымдастыруының ел экологиясына нұқсан келтіруі.

7. Қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманың жеткіліксіз қамтылуы.

8. Экологиялық қылмыстылыққа әсер ететін субъектілер жүйесінің алдында қойылған міндеттерге құрылымы және қамтамасыз етілуі бойынша сәйкес емес.

9. Табиғат пайдалану ережелерін орындауды бақылау жүйесін ұйымдастыру мен қызмет етуінің жетіспеушілігі.

10. Құқық қорғау органдарының экологиялық қылмыстарды болдырмау мен алдын алудағы қызметінің тиімділігінің төменділігі. Негізгі себебі, бұл органдардың қызметінің тиісті ұйымдастырылмауы мен қамтамасыз етілмеуі.

11. Экологиялық саясат пен экологиялық идеологияның дамымауының салдарынан болатын экологиялық қылмыстар жөніндегі “өте жұмсақ” соттық тәжірибе. Аталған санаттағы қылмыстық істер тиісті қоғамдық резонансқа ие болмауда.

12. Кедендік және шекаралық бақылауды ұйымдастыру мен қамтамасыз етудің тиісті деңгейде болмауы.

13. Экологиялық құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қоғамдық бақылаудың біздің елдегі тиімсіздігі.

14. Қоғамдық сананың жағымсыз аспектілері, тұрақты экологиялық дәстүрлердің болмауы.

15. Табиғатты қорғаумен айналысатын қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың дамымауы. Оларды халық тарапынан дұрыс қолдамау, қоғам мүшелерінің әлеуметтік позициясының бәсеңділігі.

16. Жасөспірімдер мен ересектерді экологиялық және рухани тәрбиелеу жұмыстарының жетіспеушіліктері.

17. Экологиялық қылмыстылықтар мен құқық бұзушылықтарының алдын алу бойынша діни тәрбиені тиісті пайдаланбауы.

Экологиялық қылмыстылық фактілерін саралау экономика мен табиғат арасындағы қарама – қайшылықты анық аңғартады. Бұл қарама – қайшылық табиғат пен бүгінгі адамның өмір салты арасындағы қайшылықтың салдары. Егер адам өмірі мен табиғат арасында тұрақты байланыс шын болса, бұл қайшылықтар басқа кеңістікке ауысады. Демек, табиғатқа қазіргі экономикалық сипат мен өркениетті өмір салты қатер төндіріп тұр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Алауханов Е.О. Криминология. – Алматы, 2013. -429 б.
2. Жалинский А.Э., Дубовик О.Л. Причины экологической преступности. М., 1997. -87 с.
3. Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Причины экологических преступлений. -М., 1998. -98с.
4. Жадбаев С.Х. Криминология: Краткий курс лекций.-Алматы: Жеті жарғы, 2002.-144с.
5. Агыбаев А.Н. Қылмыстық құқық (Ерекше бөлім) .-Алматы: Жеті жарғы, 2015.-608 б.
6. Нуртаев Р.Т. Актуальные проблемы эффективности борьбы с преступностью в Республике Казахстан в целях противодействия опасным вызовам и угрозам XXI века. Монография. -Германия: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 128 с.
7. Криминология: Учебник. –2-ое изд., перераб. и доп. /Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Е.Эминова. -М.:Юрист,1999.-678с.
8. Жұмағали А. Криминология [Текст] : жалпы бөлім;Дәрістер / - Алматы : ЛЕМ, 2003. – 100 б.
9. Криминология: Учебник /Под ред.проф. Н.Ф.Кузнецовой, проф.Г.М.Миньковского.- М.: изд.БЕК, 1998.-566с.
10. Криминология: Учебное пособие для вузов /Под. ред. Н.Ф.Кузнецовой, Ю.Н.Аргуновой.М. ИКД “Зерцало-М”, 2001.-208 с

**РЕЗОЛЮЦИЯ по итогам
Международной научно-практической конференции на тему:
«Проблемы обеспечения экологического правопорядка в системе экологической
безопасности» (Байсаловские чтения 2023)»**

27 апреля 2023 года на базе Казахского национального университета имени аль-Фараби состоялась Международная научно-практическая конференция на тему: «Проблемы обеспечения экологического правопорядка в системе экологической безопасности» (Байсаловские чтения 2023)». В рамках реализации научно-исследовательских проектов грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на тему: «Современный экологический правопорядок: казахстанский кейс» ИРН AP14872548, «Проблемы правового регулирования рационального использования и охраны пастбищных экосистем» ИРН AP14870596.

На открытии заседания было зачитано приветственное слово Председателя Правления – Ректора КазНУ Жансеита Туймебаева. «Вопросы, которые Сагындык Байсалов поднял четверть века назад, касающиеся экологической ситуации в нашей стране и проблем водных ресурсов, сегодня не утратили своей актуальности. Глава государства Касым-Жомарт Токаев поддерживает идеи «зеленой экономики», уделяя особое внимание охране окружающей среды. Очевидно, что в этих вопросах создатели новых законопроектов будут опираться на нормы закона, которые заложил Сагындык Байсалович», – говорится в письме.

Открывая мероприятие, член Правления – проректор по академическим вопросам КазНУ Ляззат Еркинбаева придала большое значение изучению наследия ученого. Отмечая большой вклад деятеля в развитие университета, воспитание профессиональных юристов, она отметила, что в качестве квалифицированного юриста он принимал участие в подготовке земельно-водного кодекса Казахстана, законопроектов, связанных с охраной природы. Известный юрист, профессор, советник ректора КазНУ Еркин Дуйсенов в своем выступлении напомнил о нравственных качествах и гражданском облике Сагындыка Байсалова. Благородные качества амбициозной, трудолюбивой, честной и справедливой души служат примером для последующих поколений.

Также в ходе конференции выступили: директор Научно-исследовательского института частного права Каспийского университета, академик Майдан Сулейменов, ректор Евразийской юридической академии им.Д.А.Кунаева, профессор Умиралы Жалаири и другие коллеги и ученики. Они проанализировали научно-теоретические идеи и концепции Сагындыка Байсалова в области экологии и земельных и водных отношений, затронули вопросы современной экологической безопасности.

Целью конференции было обсуждение актуальных теоретических проблем обеспечения экологического правопорядка и рационального использования природных ресурсов, вопросов правоприменения в деятельности государственных органов.

В работе конференции приняли участие более 100 участников, включая государственные, судебные и правоохранительные органы, научное сообщество Республики Казахстан и зарубежный стран, а также представители общественных организаций.

В ходе работы пленарного заседания было заслушано 50 докладов ведущих ученых и специалистов по проблемам обеспечения экологического правопорядка и рационального использования природных ресурсов, вопросов правоприменения в деятельности государственных

органов, а именно выступили: Министр экологии и природных ресурсов, депутат Сената Парламента Республики Казахстан, судья Конституционного Суда Республики Казахстан, судья Верховного Суда Республики Казахстан, Председатель Комитета по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан, директор Института Парламентаризма, начальник департамента по Алматинской области Комитета экологического регулирования и контроля Министерства экологии и природных ресурсов РК, начальник управления земельных отношений области Жетысу, Прокурор специализированной природоохранной прокуратуры г.Алматы, Руководитель Экологического общества «Зеленое спасение».

В числе высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, принявших участие в конференции:

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби (Алматы), Научно-исследовательский центр частного права (Алматы), Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Астана), Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова (Талдыкорган), Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан (Астана), Университет Turan (Алматы), Казахский национальный аграрный исследовательский университет (Алматы), Казахский национальный педагогический университет им.Абая (Алматы), Центрально-Азиатский Инновационный Университет (Шымкент), Академия Кайнар (Алматы), Шымкент университет (Шымкент), Алматинский технологический университет (Алматы), Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати (Тараз), Академии логистики и транспорта (Алматы), Университет Тарту (Эстония), Гданьский государственный университет (Польша), Ташкентский государственный юридический университет, Узбекистан, г.Ташкент, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Белорусский государственный университет, Донской государственный технический университет, г. Ростов-на-Дону, Российская Федерация, Казанский (Приволжский) федеральный университет, г. Казань, Российская Федерация, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, Республиканская физико-математическая школа

На Конференции были обсуждены следующие темы:

- теоретико-методологические аспекты правового обеспечения экологической безопасности;
- экологический правопорядок в системе экологической безопасности;
- правовая природа экосистем, принципы их рационального использования и охраны;
- правовой режим природных ресурсов и комплексов, пастбищных экосистем и пастбищных угодий, как объекта прав на землю и имущество;
- государственная политика в области формирования государственной идеологии в области экологического воспитания и образования;
- проблемы возмещения вреда, причиненного нарушением экологического законодательства, гарантии защиты прав граждан и юридических лиц в сфере охраны окружающей среды и природопользования.
- роль и полномочия общественных объединений в обеспечении экологического правопорядка;
- деятельность государственных органов в обеспечении экологического правопорядка и рационального использования природных ресурсов.

На конференции неоднократно подчеркивалось, что состояние окружающей среды и эффективность мер, принимаемых по его улучшению, в значительной степени зависят от экологической культуры и гражданской ответственности всех групп населения. В связи с этим участники конференции особо подчеркивают роль экологического воспитания и образования в интересах устойчивого развития.

Конференция отмечает:

- Необходимость совершенствования законодательства в сфере рационального использования пастбищных угодий.
- Направление проекта «О внесении изменений в постановление Верховного суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами экологического законодательства Республики Казахстан по гражданским делам» в Верховный Суд РК.
- Необходимость внесения дополнений в проект нового Водного Кодекса РК;
- Устранения юридических коллизий, пробелов между нормами земельного, водного и законодательства о недрах и недропользовании РК.

Участники конференции считают, что:

- состоялся плодотворный обмен опытом проведения исследований и практических разработок, а также необходимости внедрения полученных результатов.
- отмечают, что жизнь в здоровой окружающей среде является неотъемлемым правом каждого человека;
- единодушны в том, что в настоящее время человечество переживает решающий момент своей истории. С одной стороны, оно столкнулось с мировыми, глобальными проблемами и процессами, с другой, – располагает необходимыми интеллектуальными, технологическими потенциалами для их решения. Для этого, однако, необходимо понимание всеми людьми своей ответственности перед будущим, осознание каждым жителем Земли своей причастности к истории;
- отмечают высокий уровень представленных на конференции докладов, а также более активное сотрудничество авторов с участниками из ближнего и дальнего зарубежья;
- отмечают необходимость более тесного межведомственного и международного сотрудничества, обмена информацией по вопросам экологии и устойчивого развития, поскольку только совместными усилиями можно решить глобальные проблемы, существенно обострившиеся в настоящее время;
- требуется новый подход к экологическому воспитанию и образованию населения РК всех возрастов, осознанию его приоритетной роли в решении вопросов охраны окружающей среды;
- низкий уровень экологического образования населения РК привел к потребительскому отношению к природе, что стало одной из основных проблем страны, которую необходимо решать, объединив усилия различных структур.

По итогам работы конференции её участники считают целесообразным:

- продолжить разработку индикаторов устойчивого развития Республики Казахстан, которые наряду с показателями экономического роста и социального благополучия учитывали бы состояние окружающей среды и истощения природных ресурсов;
- считать необходимым ориентировать научные учреждения и ВУЗы республики на расширение научных исследований и подготовку кадров для решения проблем в области охраны окружающей среды, возобновляемых источников энергии и использования природных ресурсов;
- применять новые методики и техники обучения с целью создания условий для роста мотивации обучающихся к изучению экологических проблем;
- постоянно повышать эффективность деятельности в области непрерывного экологического образования, развивать и расширять информационное пространство экологического образования как в Республике Казахстан, так и в государствах-участниках СНГ.

В связи с этим событием

Библиотека им. аль-Фараби организовала книжную выставку.

Цель выставки: познакомить участников конференции, гостей, студентов с книгами в области права в библиотечном фонде.

Разделы выставки: «Экологиялық құқықтық тәртіп» «Қаржы құқығы» «Кеден құқығы».

Документы выставки: Свыше 80 книг, периодических изданий из фонда библиотеки.

В ходе конференции были презентованы книги авторского коллектива научного проекта

«Конкурс талантливый молодой ученый»

В рамках конференции прошел конкурс научно-исследовательских работ молодых ученых (студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых до 40 лет).

Целью конкурса было выявление и поощрение научной активности талантливых молодых исследователей. По результатам конкурса были вручены призы денежные и сертификаты.

Также в рамках «Байсаловских чтений» студентам были вручены спонсорские стипендии.

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІ
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (БАЙСАЛОВ ОҚУЛАРЫ - 2023).

Материалы международной
научно-практической конференции
ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВОПОРЯДКА В СИСТЕМЕ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (БАЙСАЛОВСКИЕ ЧТЕНИЯ 2023)

АЛМАТЫ:

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

"ЦКО Сервис"

27 апреля 2023 года

Подписано в печать 10.05.2023 г. Формат 60x84 1/16. Печать цифровая.

Бумага офсетная. Усл. печ. л. 13,5. Тираж 100 экз.

Отпечатано с готового оригинал-макета.

Заказ № 000247.